

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

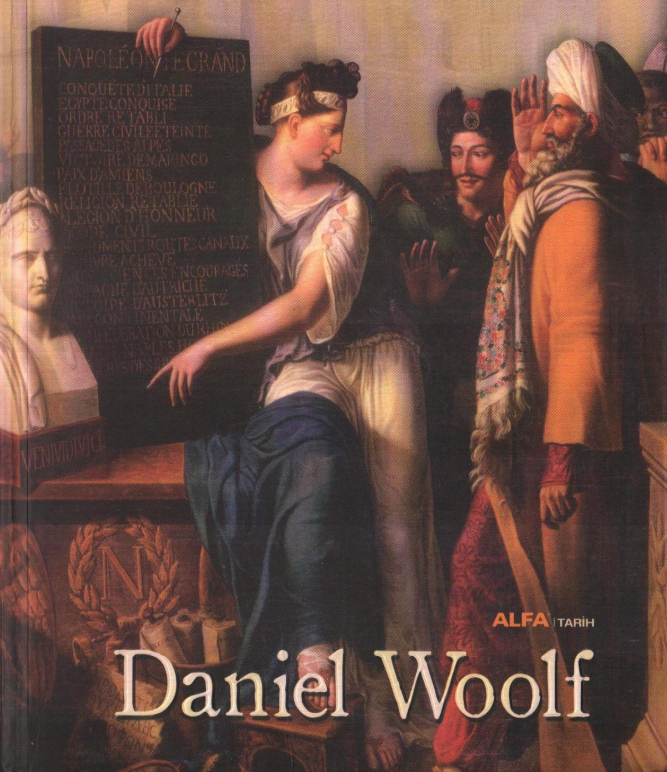
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHİN

KÜRESEL TARİHİ

ALFA | TARİH

Daniel Woolf

Tarihin Küresel Tarihi

© 2012, ALFA Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

A Global History of History

Çeviriye Temel Alınan Metin: 2011, Cambridge University Press

© 2011, Daniel Woolf

Kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kapak Tasarımı Begüm Çiçekçi

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

Kapak Görseli Alexandre Veron-Bellecourt, *Allegory of the Glory of Napoléon: Clib Shous to the nations the feats of Napoléon's reign* (detay), Tuval üzerine yağlıboya. Louvre Müzesi, Paris.

ISBN 978-605-106-880-0

1. Basım: Eylül 2014

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftahavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Fatih-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

Daniel Woolf

TARİHİN

KÜRESEL TARİHİ

Çeviri
Mehmet Moralı

JAGW'ye

İÇİNDEKİLER

<i>Resimler</i>	8
<i>Seçme Metinler</i>	13
<i>Konu Kutuları</i>	15
<i>Önsöz ve Düzen</i>	17
<i>Teşekkürler</i>	23
 <i>Giriş</i>	 27
 1 Temeller	 49
2 MS 1. Binyılda Tarih	102
3 Küresel Bir Şiddet Çağı y.1000-y.1450 arası	147
4 Erken Modern İmparatorluklarda Tarih: Avrupa, Çin, İslam	203
5 Atlantik Ötesi Tarihler: Temas, Fetih ve Kültürel Alışveriş 1450-1800	259
6 Avrasya Aydınlanmalarında İlerleme ve Tarih	309
7 Kırık Ayna: 19. Yüzyılda Batıda Milliyetçilik, Romantizm ve Profesyonelleşme	375
8 Kleio'nun İmparatorluğu: Asya, Amerika Kıtaları ve Afrika'da Avrupa Tarih yazımı	430
9 Babil Kulesi mi? 20. Yüzyılda Tarih Sonsöz	489 543
 <i>Ek Okumalar</i>	 549
<i>Dizin</i>	587

RESİMLER

1. BÖLÜM

- Kleio, Tarih Masası. Alexandre Veron-Bellecourt'un Allegory of the Glory of Napoléon: Clio shows to the nations the feats of Napoléon's reign (detay). Tuval üzerine yağlıboya. Louvre, Paris. 26
1. Kleio, Tarih Musası. Roma mermer figür, y. MS 130-140. Burada Romalı bir kadın olarak betimlenmiş; eksik olan elinde bir rulo tutuyor olabilir. Müze, Kirenayka (Berka), Libya. © Gilles Mermet/Art Resource, NY 50
2. Palermo Taşı. Eski Krallık'ın Kraliyet Yıllıkları olarak bilinen stelin beş parçasından biri, diğer parçaları Kahire ve Londra'da saklanmaktadır. Hepsisi de, hanedan öncesi hükümdarların adlarını, Nil taşkınlarının düzeyini ve kraliyet protokollerini içeren, siyah bazalt (amfibol diyorit), dikdörtgen bir stelin parçalarıdır. MÖ 25. yüzyılda hakkedilmiştir. Museo Archeologico, Palermo, İtalya. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 51
3. Babil Vakayinamesi'nin bir kısmını (MÖ 605-594) içeren çiviyazısı tablet, tabletin ön yüzü. Yeni-Babil, y. MÖ 550-400. British Museum, Londra. © British Museum/ Art Resource NY. 55
4. Kyros Silindiri, MÖ 530'lar. Babil'in fethi ve son Babil kralı Nabonidus'un ele geçirilişinin Pers kralı Kyros'un kendi dilinden anlatısı. British Museum, Londra. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 56
5. Yunan tarihçiler Herodotos ve Thukydides'in iki başlı *herme*'si [üzerinde büst bulunan kısa sütun]. Farnese Koleksiyonu'ndan. Helenistik heykel. Museo Archeologico Nazionale, Napoli, İtalya. Fotoğraf: Alinari/Art Resource, NY. 61
6. Çin kehanet kemiği. Shang Hanedanı (MÖ 1650-1066). Musée des Arts Asiatiques-Guimet, Paris. Fotoğraf: Thierry Ollivier. Réunion des Musées Nationaux/Art Resource, NY. 79
7. MÖ 3. yüzyıl sonlarında, imparator Shi Huangdi döneminde Qin Hanedanına tarihlenen kitapların yakılması. 17. yüzyılda Çin imparatorlarının yaşamlarının anlatıldığı bir tarih kitabında resmedilmiş. Bibliothèque National, Paris. Fotoğraf: Snark/Art Resource, NY. 89
8. Racput okulu (16-19. yüzyıllar). Maymunlar kralı Hanuman Seylan'a gider. *Bhagavata Purana*'dan bir bölüm, Hindu minyatürü, 17. yüzyıl, Malwa Sarayı. National Museum, Yeni Delhi, Hindistan. Fotoğraf: Borromeo/Art resource, NY. 97
9. *Sri Bhagavata Purana*'dan bölüm, y. 1880-1900. Sanskrit dilinde Devanagari yazısıyla yazılmış metin rulosu, Hindu öykülerinin resimleriyle birlikte; altın fon üzerine çiçek desenli çerçeve. British Library, Londra. Fotoğraf, HIP/Art Resource, NY. 97

2. BÖLÜM

10. Bede'nin 9. yüzyıldan kalma elyazması *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'unun birinci kitabının açılış yaprağı. British Library, Londra, Raf no. Cotton Tib C II fo. 5v. Fotoğraf: HIP Art Resource/NY 115

11. *Anglo-Saxon Chronicle (Anglosakson Vakayinamesi)* metninden bir parça. Bu elyazması yüksek olasılıkla 1046 dolaylarında Abingdon Manastırı'nda kopyalanmıştır; son paragraf, kral Büyük Alfred'in MS 878'de Danimarkalıları Edington'da mağlup edişini betimler. British Library, Londra, Raf no. Cotton Tıb B I fo. 132. Fotoğraf: HIP Art Resource/NY 139

3. BÖLÜM

12. Han'ın Sarayında. İki sayfalık minyatür (sol yarısı). Reşidüddin Hamedani'nin evrensel tarihi *Cami-üt Tevarih*'den (*Vakayinamelerin Özeti*) elyazması bir sayfa. Elyazması y. MS 1330. Staatsbibliothek zu Berlin, Almanya. Fotoğraf: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Art Resource, NY. 155
13. Cengiz Han, imparatorluğunu oğulları arasında bölüştürüyor. Reşidüddin Hamedani'nin evrensel tarihi *Cami-üt Tevarih*'in (*Vakayinamelerin Özeti*) bir Babürlü elyazmasından, y. 1596 Metropolitan Museum of Art, New York. Resim telif hakkı: The Metropolitan Museum of Art/Art Resource, NY. 156
14. *Chroniques de Saint-Denis/Grandes Chroniques de France*'in (*Saint-Denis Vakayinamesi/Büyük Fransa Vakayinamesi*) 14. yüzyıldan kalma bir elyazmasında, Fransa tarihinin çeşitli safhaları. Sahneler arasında, Pharamond'un taç giymesi, Frankların Romalılarla savaşı ve Clovis'in vaftizi de vardır. Musée Condé, Chantilly, Fransa. Fotoğraf: Bridgeman-Giraudon/Art Resource, NY. 170
15. Courtrai Savaşı, Flaman ustalar, 1302, *Chroniques de Saint-Denis*'nin (*Saint-Denis Vakayinamesi*) 14. yüzyıldan kalma bir elyazmasından. British Library, Londra, Raf no. Royal 20 C VII, fo. 34. Fotoğraf: HIP/Art Resource, NY. 171
16. Sigurd Regin'i öldürüyor, 12. yüzyıldan Sigurd Favnesbane Efsanesi. Ağaç oyma, Hylestad Stave Kilisesi, Setesdal, Norveç. Universitetets Oldsaksamling, Oslo, Norveç. Fotoğraf: Werner Forman/Art Resource, NY. 176
17. İzlanda efsaneleri *Flateyjarbók*'tan, Olaf Tryggvason'un efsanesinden resim, burada bir yaban domuzunu ve bir dişi deniz canavarını öldürürken resmedilmiş. 14. yüzyıl sonları elyazması. Stofnun Arna Magnussonar a Íslandi, Reykjavik, İzlanda. Fotoğraf: Werner Forman/Art Resource, NY. 176
18. Sakson kralları ve imparatorlarının şeceresi. (Üst sıra: Dükler, Saksonyalı Brun, Ludolf ve Otto), Ekkehard von Aura, *Chronicon Universale*'den. Parşömen üzerine minyatür, y. 1100-1150, Corvey, Almanya. Staatsbibliothek zu Berlin, Almanya. Fotoğraf: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Art Resource, NY. 180
19. Nemanjić Hanedanının aile ağacı, Sırbistan. Bizans freski, 1346-1350. Decani Manastırı, Decani, Kosova. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 180
20. Caesar Britannia'ya çıkıyor, Jean Mansel'in resimli bir Felemenk elyazmasından, *La fleur des histoires*, y. 1454-1460. Bibliothèque de l'Arsenal, Paris, MS 5088, fo. 112. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 181
21. Song Hanedanında kamu hizmeti sınavları. 17. yüzyıldan, Çin imparatorlarının yaşauları üzerine bir elyazması kitaptan. Bibliothèque Nationale, Paris. Photo credit: Snark/Art Resource, NY. 186

4. BÖLÜM

22. *Die Alexanderschlacht* ya da "İskender'in Issos Savaşı," MÖ 333. Ressam Albrecht Altdorfer, 1529. Alte Pinakothek, Münih. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 209
23. Sallustius. Luca Signorelli (1441-1523) tarafından fresk olarak resmedilmiş, y. 1500-1503. Duomo, Orvieto, İtalya. Fotoğraf: Scala/Art Resource, NY. 212
24. Francesco Guicciardini. Floransalı tarihçinin 19. yüzyılda Luigi Cartei tarafından yontulan heykeli. Uffizi, Floransa, İtalya. Fotoğraf: Vanni/Art Resource, NY. 215
25. Hümanist Antoine Macault. Diodoros Sikeliotes çevirisini Fransa kralı I. François'nın huzurunda okuyor. *Les trois premiers livres de Diodore de Sicile*'den, çev. A. Macault, 1534, parşömen. Musée Condé, Chantilly, Fransa. Fotoğraf: Réunion des Musées Nationaux/Art Resource, NY. 225
26. İranlı Şah Tahmasb Babürlü İmparator Hümayun'u kabul ediyor. Safevi duvar halısı, 17. yüzyıl ortası. Çihil Sütun (Kırk Sütunlu Köşk), İsfahan, İran. Fotoğraf: SEF/Art Resource, NY. 240
27. Babür Kandahar'a saldırmak üzere Kabil'den ayrılıyor. *Ekbername*'nin 17. yüzyıl başlarından kalma bir elyazmasından minyatür. British Library, Londra. Fotoğraf: HIP/Art Resource, NY. 247
28. Belgrad'ın teslim oluşu, 1521. Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri seferleri üzerine, Lokman, *Hünernâme*'den. Osmanlı, 1588. Topkapı Sarayı, İstanbul. Fotoğraf: Bridgeman-Giraudon/Art Resource, NY. 251

5. BÖLÜM

29. Cortés'in Mexico'ya varışı, Codex Azcatitlan'da gösterilmiş. Manuscript Mexicains n 59-64. Bibliothèque Nationale, Paris. Fotoğraf: Snark/Art Resource, NY. 268
30. Ay tanrıçası, Maya Elyazması, 12. yüzyıl. Dresden Elyazması'ndan fo. 20. Sächsische Landesbibliothek, Dresden, Almanya. Fotoğraf: Art Resource, NY. 277
31. Ahşap silindir şeklinde tambur (*teponaztli*), Mikstek, Meksika. Sahne iki kent arasındaki savaşı betimler ve Mikstek paravan elyazmaları tarzı figürler ve takvim yazıları içerir. British Museum, Londra. Copyright British Museum/Art Resource, NY. 278
32. Zouche-Nuttal Elyazması. Kırk yedi yapraktan oluşan bir kâğıt paravandan oluşan, 1320 sonrası resimlendirilmiş elyazmasının fotokopisi; Mikstek geç klasik sonrası dönemi, 1200-1521. İki anlatı içerir: Bir tarafı Mikstek bölgesinin önemli merkezlerinin tarihini anlatır; ötekinin sonundan başlayan diğer taraf, Mikstek hükümdarı Sekiz Geyik Jaguar-Pençesi'nin şeceresini, evliliklerini, siyasi ve askeri başarılarını anlatır. British Museum, Londra. Copyright British Museum/Art Resource, NY. 278
33. Aztek katliamı. Fray Diego Durán, *History of the Indies of New Spain*'den (*Yeni İspanya Hint Adalarının Tarihi*) minyatür, fo. 211, 1579. Biblioteca Nacional, Madrid. Fotoğraf: Bridgeman-Giraudon/Art Resource, NY. 279
34. İnka *quipu*, oymalı ahşap bir çubuğa bağlanmış bir dizi düğümlü ip. Peru ya da Bolivya, 1400-1532. Ethnologisches Museum, Staatliche Museen zu Berlin, Almanya. Fotoğraf: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Art Resource, NY. 288

35. *Quipucamayoc* (Quipu koruyan), Felipe Guaman Poma de Ayala, *El primer nueva corónica y buen gobierno* içinde, y. 1600-1615. Kraliyet Kütüphanesi, Kopenhag, Danimarka. Fotoğraf: Nick Saunders/Barbara Heller Photo Library, Londra/Art Resource, NY. 299
6. BÖLÜM
36. Santo Domingo milletvekili J. P. Belley, kolonilerdeki Fransız politikalarını eleştiren filozof ve tarihçi Guillaume T. F. Raynal'ın büstünün yanında. Anne Louis Girodet de Roussy-Trioson'un tuval üzerine yağlıboyası, 1797. Chateaux de Versailles et de Trianon, Versailles, Fransa. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 315
37. Musa Kleio. François Boucher (1703-1770) stüdyosu, 1750'ler. Tuval üzerine yağlıboya. Wallace Koleksiyonu, Londra. Fotoğraf: Wallace Koleksiyonu Mütevelli Heyeti'nin nazik müsaadeleriyle, Londra/Art Resource, NY. 316
38. David Hume, (1711-1776) İskoç filozof ve tarihçi; bir kitaptan baskı portre. Fotoğraf: Art Resource, NY. 316
39. Thomas Patch'den (1725-1782), Pola, İtalya'daki antikiteciler, 18. yüzyıl amatör arkeoloji etkinliklerini gösteriyor. Dunham Massey, Cheshire, Büyük Britanya. Fotoğraf: National Trust/Art Resource, NY. 334
40. Konfüçyüs, altı kitabını yazması amacıyla ona zaman verdiği için gökyüzüne teşekkür ediyor. 18. yüzyıl Çinseverliği illüstrasyonu. Isidore S. H. Helman (1743-1809), *Abrégé historique des principaux traits de la vie de Confucius, célèbre philosophe chinois, d'après des dessins originaux de la Chine envoyés à Paris par M. Amiot, missionnaire à Pékin* içinde baskı. Paris, 1788. Özel koleksiyon. Fotoğraf: Snark/Art Resource, NY. 348
41. "Çin Yetimi"nin Voltaire tarafından ilk okunuşu, 1755. Tuval üzerine boya, Anicet Charles Gabriel Lemonnier (1743-1824). Musée des Beaux-Arts, Rouen, Fransa. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 359
42. Bir *yangban*'ın yaşamından sahneler, Kore'nin en tanınmış ressamlarından Kim Hong-do'nun eseri (y. 1745-y. 1806). Sekiz panelli katlanır paravan, Kore, Yi Hanedanı (1392-1910) Musée des Arts Asiatiques-Guimet, Paris. Fotoğraf: Thierry Ollivier, Réunion des Musées Nationaux/Art Resource, NY. (Yanda) Sahnelerden bir detay. 352
7. BÖLÜM
43. *Kuledeki Prensler*. İngiltere'nin geç ortaçağ geçmişinden, daha sonraları Shakespeare ve başkaları tarafından betimlenmiş, kral IV. Edward'ın çocuklarının kulede o sıralar tahtı haksız yere ele geçirmiş olan amcaları kral III. Richard tarafından öldürülmeleri. Alman ressam Theodor Hildebrandt (1804-1874) tarafından yapılmış. Kunstsammlung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf, Almanya. Fotoğraf: Erich Lessing/Art Resource, NY. 378
44. *Muhterem Bede'nin Jarrow Priory'de ölümü*, ressam William Bell Scott (1811-1890). İngiliz-İskoç sınır tarihini anlatan bir duvar resimleri dizisinden, 1856'da tasarlanmış. Şu andaki yeri Wallington Hall'da Central Hall. Fotoğraf: Derrick E. Witty. Wallington, Northumberland, Büyük Britanya. National Trust Photo Library/Art Resource, NY. 379
45. Heinrich Gothard von Treitschke, Alman tarihçi ve siyaset kuramcısı. Anonim fotoğraf, y. 1865. Fotoğraf: Adoc-photos/Art Resource, NY. 384

46. Jules Michelet, Thomas Couture (1815-1879) tarafından. Musée Renan Scheffer, Paris. Fotoğraf: Bridgeman-Giraudon/Art Resource, NY. 385
47. Washington Irving ve Edebiyat Dostlarının Sunnyside'de, Irving'in Tarrytown, New York'taki evinde portresi. Christian Schussele (1824-1879) 1864. Resim, tarihçileri de içeren, savaş öncesi Amerikan edebiyat seçkinlerinin "Kim Kimdir"i gibidir: W. H. Prescott merkezi konumda profilden gösterilmiştir, George Bancroft en sağdadır. Irving ortada, Prescott'un sağında yüzü seyirciye dönüktür; tarihsel roman yazarı James Fenimore Cooper, Bancroft'un solunda oturur. National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, DC. Fotoğraf: National Portrait Gallery, Smithsonian Institution/Art Resource, NY. 395
48. *Öğretim*, Fransa'nın, Renan, Quinet ve Guizot da aralarında bulunan en önemi bazı tarihçilerini gösteren Sorbonne'daki bir 19. yüzyıl freski. Michelet ayakta, elinde kâğıtlar tutuyor. Sorbonne, Paris, Fransa. Fotoğraf: Snark/Art Resource, NY. 396
49. "Danimarkalılar 1000 yıl önce Manş'ı aşmış nasıl geldiler" 1925. 20. yüzyıl başlarının birçok kez yeniden basılmış popüler bir tarih kitabı olan *Highroads of History* ("Tarihin Anayolları") içinden, tarih ders kitaplarındaki resimlere bir örnek. Bu sahne Kitap II'dendir: "Stories from British History" ("Britanya Tarihinden Öyküler"), yayımlayan Thomas Nelson and Sons (Londra, Edinburgh, New York, 1925). The Print Collector, Büyük Britanya. Fotoğraf: HIP/Art Resource, NY. 397
50. Berlin bilginleri. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (üstte, ortada) 19. yüzyıl başı Berlin entelektüel çevresinin, Wilhelm ve Alexander von Humboldt da aralarında olmak üzere birçok yıldızıyla birlikte resmedilmiş. Litograf baskı, y. 1810, Iulius Schoppe. Kupferstichkabinett, Staatliche Museen, Berlin. Fotoğraf: Jörg P. Anders. Fotoğraf: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Art Resource, NY. 416
51. Johann Gustav Droysen. Anonim fotoğraf, y. 1870. Ranke'nin başkanı olduğu Berlin Üniversitesi'nin bir ürünü olan Droysen hem tarih hem de tarih felsefesi eserleri kaleme aldı; buna ses getiren eseri *Grundriss der Historik* da ("Tarih Biliminin Anahatları") dahildir. Fotoğraf: Adoc-photos/Art Resource, NY. 418

8. BÖLÜM

52. Süleyman Saba Melikesi'nin elini yakalamış. *Saba Melikesi'nin Tarihi*'nden resimli sayfa. Etiyopya, 19. yüzyıl sonları, metin Geez ve Amhara dillerindedir. Elyazması bölümü, Staatliche Museen zu Berlin, Almanya. Fotoğraf: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Art Resource, NY. 477

SEÇME METİNLER

1. BÖLÜM

1. Asur Tarihsel Propagandası: *Eşzamanlı Tarih* 54
2. Thukydides, Kendi Tarih Yöntemleri Üzerine 64
3. Erken Çin Tarih Yazını: *Zuozhuan* 86
4. Vamsa'lardaki Yıllık Yazını: I. Vicayabahu'nun Hükümdarlığı (hk. MS 1056-1111) 99

2. BÖLÜM

5. Bede'nin *Ecclesiastical History* ("Kilise Tarihi") Adlı Eseri 116
6. Sevilalı Isidorus, Tarih Üzerine 118
7. 10. Yüzyılda İslami Tarih Yazını: el-Taberi 125
8. Erken Japonya'da Tarih: İmparator Temme Hakkında *Nihon Şoki* 136

3. BÖLÜM

9. Moğol Tarih Yazını: *Altan Tobçı* 152
10. Müslüman Perspektifinden Haçlı Seferleri: İbn el-Kalanisi'nin Vakayinamesi 154
11. Kuzey Ülkeleri Tarih Yazını: Snorri Sturluson'un *Heimskringla*'sı 166
12. Ortaçağ Rusya'sında Tarih: Novgorod Vakayinamesi 175
13. 14. Yüzyıl Japon Tarihsel Kahramanlık Destanı: *Taiheiki* 191
14. 13. Yüzyılda, Kore'de Tarih Yazını: İlyan'dan *Samguk Yusa* 196

4. BÖLÜM

15. Hümanist Tarihin Kuzey Avrupa'da Yayılması: Fenton'un Guicciardini Çevirisi. 216
16. Bossuet, Evrensel Tarihin Kullanımları Üzerine 221
17. Safevi Yönetiminde İran Tarih Yazını: Münşi İskender Bey 241
18. Bir Babürlü Prenses Tarih Yazıyor: Gülbeden Begüm'ün *Hümayunnâme*'si, 246
19. Mustafa Naima, Tarihin Nasıl ve Neden Yazıldığı Üzerine 254

5. BÖLÜM

20. Alva Ixtlilxóchitl'in İspanyolların Gelişi Anlatısı 287
21. Mezoamerikan Yerli Tarihleri Üzerine Bir İspanyol Misyoner: Motolinía 291
22. Guaman Poma de Ayala, İnkaların Kökenleri Üzerine 297
23. Mercy Otis Warren, Tarih Üzerine 306

6. BÖLÜM

24. Rus Tarih Yazını Batılılaşıyor: Karamzin Kiev ve Moğol Dönemleri Üzerine Yazıyor 320
25. Voltaire, Kuşkunun Gerekliiği Üzerine 335
26. Motoori Norinaga'nın *Nihon Şoki* Eleştirisi 362
27. Herder, Kùltürlerin Ardıllığı Üzerine 372

7. BÖLÜM

28. Geijer, İsveç Ortaçağ Tarihi Üzerine	392
29. Ranke, Guicciardini'nin <i>History of Italy</i> 'si ("İtalya Tarihi") Üzerine	400
30. Duygusal Bir İzleyici Olarak Tarih: Carlyle, Girondin'lerle Montagnard'ların Mücadelesi Üzerine	411
31. Pozitivizm ve Tarih: Buckle, Tarihyazımı Üzerine	413
32. Nietzsche, Tarihçinin Ayırt Edici Özellikleri Üzerine	426

8. BÖLÜM

33. Avrupa ve Hindistan Ulusal Öz-Bilincin Uyanışı: K. M. Panikkar	437
34. Barbarlık ve Uygarlık: Domingo Faustino Sarmiento	440
35. Tarih ve Kurgunun Sınırları: José Milla (1822-1882)	441
36. Birmanya Tarihi: Hman-nan Rıza-windaw-gyi ("Cam Sarayın Kraliyet Vakayinamesi")	445
37. Bir Cava <i>Babad</i> 'ı: <i>Babad ing Sangkala</i>	450
38. <i>Sējarah Mēlayu</i> : "Malay Yıllıkları"	452
39. Bir Sumatra <i>Hikayat</i> 'ı	453
40. Etiyopya'da Erken Dönem Tarih Yazını	475
41. Napoléon Mısır'da: el-Ceberti'nin <i>Vakayiname</i> 'si	481

9. BÖLÜM

42. Coğrafya ve Tarihin İlişkileri: Henri Berr	497
43. Stalin, Tarih Bilimi Üzerine	511
44. Marksist Bir Tarihçinin Eğitimi: Halvdan Koht	518
45. Erken Dönem Sömürgecilik Sonrası Tarih Eleştirisi: Eric Williams, Britanyalı Tarihçiler ve Emperyalizm Üzerine	533
46. Kuzey Amerika Yerli Geçmişi: Anna Lee Walters	540

KONU KUTULARI

1. BÖLÜM

1. Kral Listeleri, Yıllıklar ve Vakayınameler	53
2. Ksenophon	67
3. Iulius Caesar	73

2. BÖLÜM

4. Sevilalı Isidorus	117
5. <i>Tarih er-Rûsul ve'l Mülûk (Kitabü'l-Ahbari'r-Rûsul ve'l Mülûk)</i>	125
6. <i>Huayang guozhi</i>	129
7. Tarih Ansiklopedileri	132
8. <i>Rikkokuşi</i> ("Altı Ulusal Tarih")	136

3. BÖLÜM

9. Moğol Vakayınameleri	151
10. Ortaçağ Batısında Tarihsel Spekülasyon	161
11. Kent Vakayınameleri	178

4. BÖLÜM

12. Rönesans Avrupa'sında Kadın ve Tarih	207
13. Constantinus Bağışı	208
14. <i>Ars historica</i>	224
15. Mustafa Âli'nin <i>Künhü'l-Ahbar'ı</i>	257

5. BÖLÜM

16. Las Casas'ın <i>History of Indies</i> ("Hint Adaları'nın Tarihi") Adlı Kitabı	272
17. Guaman Poma'nın <i>El primer nueva corónica y buen gobierno</i> 'su	298

6. BÖLÜM

18. Rusya'da Tarih Yazını	321
19. Pietro Giannone'nin <i>Civil History of the Kingdom of Naples</i> ("Napoli Krallığı'nın Sivil Tarihi") Adlı Kitabı	322
20. Montesquieu Baronu Charles-Louis de Secondat	327
21. Bolingbroke Vikontu Henry St. John	338
22. William Jones, Dil ve Hint Tarihselliği	345
23. Justus Möser	366

7. BÖLÜM

24. Milliyetçilik ve Sözlü Geçmiş	387
25. Ranke'nin Çömezleri	403
26. Henri de Saint-Simon	413

8. BÖLÜM	
27. Yerleşimci Tarih yazımları	443
28. <i>Babad</i> 'larda Hakikat ve Kurgu	449
29. Kume Vakası	464
30. Hami Hipotezi	478
9. BÖLÜM	
31. Görececilik	492
32. Fischer Çekişmesi ve <i>Historikerstreit</i>	508
33. Hayden White ve <i>Metatarih</i>	529
34. Yeni Sözlü Tarih	539
35. Yerli Tarihsellik	539

ÖNSÖZ VE DÜZEN

Bu kitabın amacı, özetle, lisans öğrencileri, konuya nispeten özlü bir giriş arayışında olan öğretim üyeleri ve ilgili genel okura tarihin bir tarihini sağlamaktır. Tarihyazımı (*historiography*) dersleri vererek ve bu dersler sırasında öğrencilere birçok farklı ders kitapları önererek geçirilen yıllar, beni bu konuda bir kitabın gerekli olduğuna ikna etti ama en önemlisi, yıllardır, insanlığın geçmişini bilinen en eski zamanlardan günümüze ortaya çıkartmak, anlamak ve betimlemek ve üstelik bunu tüm coğrafi bölgeleri kapsayacak bir şekilde yapmak yolundaki tüm çabaları kapsayacak “tarihyazımı” (ki bu da, aşağıda giriş bölümünde görüleceği gibi, tartışılması gereken bir terimdir) araştırmalarının azlığı beni şaşkınlığa uğrattı. Çok uzun zaman dilimlerini kapsayan, birkaç da küresel kapsamlı birçok kitap var ama bildiğim kadarıyla her ikisini de yapan İngilizce bir çalışma yok. Öğrencilerin kendilerinkinin dışında “tarih kültürlerine” açılmalarının gerekliliğine olan inancım konu seçimimde belirleyici oldu; tarih düşüncesi (*historical thought*), tarih yazını (*historical writing*) ve modern tarih disiplininin gelişimi hakkında anlatacak bir öykünün bulunduğu ve bunun daha geniş bazı dünya tarihi hareketleriyle (özellikle de farklı kişi ve kültürlerin binlerce yıl boyunca küresel çaptaki çabalarıyla) ilişkili olduğu yolundaki güçlü bir duygu, bir “kurgu” sağladı, bir tarihyazımı eserinin kurgusunun olduğu söylenebilirse tabii.

Yıllardır konunun çeşitli yönleri üzerine verdiğim dersler beni, özellikle tarihyazımı konusundaki zorunlu derslere katılanların birçoğunun hiç duymadığı ve o konuda uzmanlaşmaması durumunda yüksek olasılıkla bir daha da duymayacağı büyük tarihçilerin adlarının birer resmigeçidinden oluştuğu için, öğrencilerin birçok kitaptan hiç hoşlanmadığına ikna etti. Dolayısıyla böyle bir resmigeçitten kaçınmaya çalıştım ama bazı şeyleri içirme ve kapsam zorunlulukları nedeniyle, her zaman bunu başaramamış olabilirim. Öğrencilerin tarihyazımından, (her ne kadar bu sözcüklerden ne anladıkları her zaman açık olmasa da) “zor” ve “sıkıcı” olacağı yolunda gereksiz bir korku duyduklarını gördüm. Bir lisans öğrencisi olarak “tarihyazımı” sözcüğünü ilk duyduğumdan ve tarihyazımı konularında çeşitli yazılar (ve nihayetinde bir doktora tezi) yazmaya

başladığımdan beri, bir tür olarak bizlerin geçmişle nasıl bir uzlaşmaya girdiği konusuna bir hayranlık duydum. Büyük tarihyazını çalışmalarını entelektüel açıdan heyecan verici ve birçok büyük edebiyat eseri kadar sürükleyici buluyorum ama günümüzde çok az tarihçinin geniş bir okur kitlesine hitap edecek eserler kaleme aldığı da doğrudur. Gene de, çok daha az edebi değere sahip birçok geçmiş tarih eseri, bize geçmişteki kültürlerin kendi geçmişlerine dair düşüncelerine, araştırmacılık ve gerçek hakkındaki artık kaybolmuş düşüncelerden izler taşıyan pencereler açar. Kendi ufkumun son on beş yıl boyunca genişlemiş olması, "klasik" tarihlere olan tavrımı değiştirmede ama beni Batı dışı birçok tarihyazını eserine ve böylece Thukydides'ten günümüze büyük tarihçilerin aşına "kanonuna" farklı bir perspektiften bakmaya yöneltti. Ne mutlu bize ki, Batılı olmayan bu eserlerden birçoğu artık yavaş yavaş İngilizce ve diğer Avrupa dillerinde bulunabiliyor.

Her ne kadar bu kitabın bölümleri kendi başlarına özgün yazılar olsa ve ayrı ayrı okunabilse de, okur bunları sırasıyla okursa daha fazla yararlanabilecektir: Burada, gene de, bir sav ve bir öykü, bölümler arasında bir süreklilik vardır.

Kitabı daha okunabilir kılmak ve birçok amaca hizmet edebilmesini sağlayabilmek amacıyla, tarihyazını metinlerinde normal koşullarda bulunmayacak bazı özellikler ekledim. Bunlar ana anlatıyla bağlantılıdır ama ayrı da mütalaa edilebilir. Özellikle dört özelliğin açıklanması gerekir.

- Birincisi bir dizi "Konu Kutusu"dur. Bunlar tarihin tarihinde önemli dönemler ya da noktalar, bazen de bireysel tarihçiler, yaklaşımlar ya da "okullar" hakkında ek ayrıntılar sağlar. Kendi başlarına okunabilirler ve hem vurgulama hem de bölümün kendi anlatısından dikkati dağıtmama amacıyla ana metinden ayrılmıştır.
- İkincisi ana metindeki alıntılara ek olarak, dengeleyici bir dizi "Seçme Metin." Bunlar, esas olarak tarihçilerin fazla bilinmeyen ve genellikle Avrupa dışı tarih çalışmalarından (ya da bir tarih eserinden beklenen özelliklere sahip olmasalar da, tarihsel bir bilince işaret eden çalışmalardan) aydınlatıcı örnekler sağlamayı amaçlıyor. Ana metindeki alıntılar, kitapta anlatılmak istenen noktayı aydınlatıyor; dengeleyici seçme metinlerse, genelde aydınlatıcı olsa da, kenara ayrılp ayrıca çözümlenebilir. Öğretmenler bunları kuşkusuz fazla kısa bulabilir ve başka çalışmalardan ayrı, daha uzun seçmeler hatta belli bir tarihçinin, Herodotos'un ya da Voltaire'in bir metninin tamamını önermek isteyebilir. Benim deneyimime göre, 12 haftalık, hatta 24 haftalık bir derste öğrencilerin birçok metni tamamıyla okumalarına yetecek zaman

bulunmaz ama kuşkusuz bazıları konudan yeterince heyecan duyduklarından, başka derslerde ya da kendi başlarına bunu sürdürmeleri beklenebilir.

- Üçüncüsü, kitabın arkasında bulunabilecek, (toplu bir bibliyografya yerine) her bölüm için tanıtımlı bir "ek okumalar" kısmı. Gerektiğinde, iki'ya da üç kısım birçok ortak başlığa sahipse, ilave okumalar kısımları da birleştirildi ve 8. Bölümde, bu bölümün önemli temasına (tarih ile modern milliyetçiliğin arasındaki bağlantıya) bağlı olarak, uluslara ve bölgelere göre düzenlenmiş ilave bir bibliyografya eki verildi. Kitapların birçok basımının olması durumunda, kullandığım baskıyı verdim ama bazen de açıklık olması açısından eserin yayımlandığı ilk yılı da verdim. Bu özellikle modern karton kapak baskıları geniş ölçüde bulunabilen ama aslında çok yıllar hatta onyıllar önce yazılmış ve dolayısıyla da, daha sonraki araştırmayla geride bırakılmış ya da en azından sınırlandırılmış ikincil eserler için de gerekliydi.
- Dördüncü özellik de bir dizi resmin bulunmasıdır. Birkaç istisna dışında, (metinsel "resmigeçit" gibi) ünlü tarihçilerin bir "portreler sergisinden" kaçınmaya çalıştım. Belli tarihçilerin resimlerinin verildiği ender durumlarda, bu onlar hakkındaki güncel (ya da daha sonraki) algılamayı göstermek için yapıldı. Birçok durumda, resimler belli bir görüşü aydınlatmak ya da, özellikle de kitap dışındaki fiziksel tarih biçimleriyle (örneğin İnka *quipu*'ları ya da Mezoamerika' resimli tarihleri) ilgili olarak sözü edilen bir nesne hakkında okura açık seçik bir bilgi verebilmek amacıyla verildi.

Fonetik İşaretler ve Transliterasyon

Bunun gibi birçok dilin ve yazının söz konusu olduğu bir çalışmada, özgün biçime sadakat ile uzman olmayanlarca okunabilirlik arasında bir denge kurulması gerekir. Bu yüzden birçok durumda bir "asgari fonetik işaret" yaklaşımını benimsedim.

Diğer çalışmalarımda Arapça için benimsediğim tam standart sistem, bunun gibi daha ziyade yeni başlayanlara yönelik bir kitap için gereksiz düzeyde ayrıntılı. C. F. Robinson, *Islamic Historiography* (Cambridge, 2003) içinde kullanılan, harflerin üzerinde ve altında noktalar, üzerinde çizgiler içeren kullanıma ve yazıma sadık kaldım ama altı çizili karakter-

* Amerika kıtalarının, Meksika, Orta Amerika'nın tümü ve Güney Amerika'nın kuzeyindeki küçük bir bölümünü kapsayan ve tarihsel kültürleri açısından Amerika kıtalarının diğer bölümlerinden ayrılan kısmı -çn.

lerden vazgeçtim. İngilizcede sıklıkla kullanılan (Abbasi, Memluk ya da Muhammed gibi) bildik özel adlar ya da aile isimlerinde, fonetik işaretlerden tamamen vazgeçtim.

Arapçada, ' işaretleri genellikle içeri dönük tekli tırnak işaretiyle yazılan bir harfi gösterir (ayn); ' da çok farklı bir harf olan hemzeyi gösterir. Bu transkripsiyon yöntemi kullanılarak, hemzeler ve aynlar korunmuştur.

Hint isimleri ve sözcükleri de, özellikle de erken dönemlerden kalanlar, yoğun bir şekilde aksanlar içerir ama altkıtadaki varolan akademik uygulamaya bağlı kalınarak, normalde modern Hindistan ve modern Hint tarihçilerinden söz edilen bölümlerde bu işaretler kullanılmamıştır.

Kitapların Latin alfabesiyle yazılan başlıkları düzeltilmemiş ve normal kaynakça kayıtlarında geçen hallerinde bırakılmıştır.

Çince isimler ve sözcükler, eski Wade-Giles sisteminin yerini alarak standart transkripsiyon haline gelen Pinyin sistemine göre yazılmıştır: Bu yüzden, Mao Tse-tung değil, Mao Zedong denmiştir. Konfüçyüs gibi Çince isimleri Kong Qiu ya da Kong Zi (Usta Kong) olan ama yerleşik Batılı isimleri olan tarihçiler için bu kuralın bazı istisnaları vardır. Batı dillerinde yayımlanan Çinli tarihçilerin isimleri ve özgün haliyle bu dilde yayımlanan kitaplarının başlıkları için, Wade-Giles ya da *Pinyin* olsun, yazar ya da kitabın varolan yazılımına uyulmuştur.

Kore sözcükleri ve isimleri daha sorunludur çünkü uzun süredir kullanımda olan McCune-Reischauer sistemi de dahil olmak üzere daha hiçbir sistem kendini kabul ettirememiştir ve Latin alfabesine uyarlama uygulamaları çok değişir. Bu yüzden genellikle bir sözcük ya da ismin seçenekli kullanımlarını verdim.

Çince, Korece ve Japonca isimler, aile adı başta ve virgülle ayrılmamış halde kullanılır. Bu Çince ve Korece için iyi bilinen ve sıradan bir uygulamadır ama Japoncaya gelince, Batılı gazete uygulaması isimleri Kuzey Amerika kullanımı uyarınca ters yüz etmektir, biz buna uymadık: Bu yüzden, İenaga Saburo diye sözü edilen, soyadı İenaga olan tarihçidir. Esas olarak İngilizce kitaplarda adı Batılı tarzda kullanılan tarihçiler konusundaki ender istisnalarda, karışıklığın önlenmesi için virgülle ayrılmış isimler kullanılmıştır; az sayıda Japon tarihçiden (örneğin Motoori Norinaga ve Hayaşi Razan) ön isimleriyle, yani örneğin Norinaga olarak söz edilmiştir. Arapçada olduğu gibi, İngilizcede yaygın olarak kullanılan sözcüklerde (örneğin "shogun [şogun]") fonetik işaretler göz ardı edilmiştir.

Genellikle bir kişi ya da metin kategorisini göstermek için yabancı terimlerden türetilen sıfat ve zarflarda, fonetik işaretler kullanılmamıştır. Bu yüzden Hindistan'dan söz ederken *purāna* (isim) diye yazarız, ama *purana* metinleri deriz.

Alıntılanan ya da seçilen metindeki transkripsiyonun benim kullanımdan farklı olduğu durumlarda (örneğin yakın zamana kadar çevirilerde Wade-Giles sisteminin kullanıldığı ama benim artık standart haline gelen Pinyin kullandığım Çince), alıntı ya da seçmenin özgün yazımını ve tabii ki modern kitap ve makalelerin başlıklarını korudum. Bu yüzden, benim tarafımdan "Sima Qian" olarak sözü edilen tarihçi, önceki yazarların Wade-Giles kullanımına göre Ssu-ma Ch'ien dediği kişiyle aynı insandır; Ban Gu Pan Ku'dur; Qing Hanedanı, Ch'ing Hanedanının aynısıdır ve Mao Zedong Mao Tse-tung'tur. Ara sıra, daha belirleyici olmanın gerekli olduğunu düşündüğüm yerlerde, köşeli parantez içine Pinyin yazılımını da verdim.

Alıntılar ve Aktarmalar

Okunabilirliği artırma kaygısıyla, dipnotlar asgariye indirilmiştir ve çok belirli noktaları ya da aktarmaları belgelemek ya da ara sıra ilginç ama asıl anlatıya gerekli olmayan bir ayrıntı eklemek için kullanılmıştır. Bir olgu ya da nokta sıra dışı değilse, iyi biliniyorsa ya da birçok başka kitapta sözü ediliyorsa dipnot verilmemiştir. Birincil alıntılar ve ana metne eşlik eden daha uzun seçmeler hakkındaki bibliyografya göndermeleri tam olarak verilmiştir. Dipnotlarda sözü edilen her şey "Ek Okumalar" bölümüne alınmamıştır.

Ana metinde geçen tarih kitaplarının başlıkları genellikle özgün adlarıyla verilmiş (Latince dışı alfabelerde yazılanların transkripsiyonları verilmiştir), İngilizce çevirileri tırnak içinde, parantezde verilmiştir; bu çeviri başlıklar, daha sonra ana metinde kullanıldığı ve doğaldır ki, eserin belli bir basımında dipnotlarda ve bibliyografyada geçtiği durumlar dışında, italik olarak verilmemiştir. Bu biraz da hantal uygulamanın nedeni, bir yandan İngilizce dilli okura (özellikle dayandığım ikincil metinlerde kullanıldığı haliyle) anlaşılabilir bir çeviri sunmak ama metni özgün halinde okuyabilecek ve buna niyetli olanlara da kolaylık sağlamaktır. Bir başlığın bariz olduğu ya da bir notta tam haliyle geçtiği durumlarda, parantez içindeki çeviri verilmemiştir; bazı durumlarda da, kısa olması amacıyla, eserden bilinen İngilizce adıyla söz ettim. Dergilerin ve süreli yayınların adları normalde çevrilmemiştir, örneğin *Historische Zeitschrift* gibi.*

* Türkçe çeviride metin içinde geçen tarih kitaplarının olabildiğince özgün adları vermeye çalışılmış, parantez içinde Türkçe çevirileri tırnak içinde verilmiştir; eğer Türkçe çevirisi yayımlanmışsa, başlığın yayımlanan adı tırnaksız ve italik olarak verilmiştir -çn.

Tarihler

Geçen 5000 yıl boyunca, çeşitli halklar tarafından birçok takvim kullanıldı. Bu kitabın Avrupamerkezli olmayan ilkeleriyle tam uyum halinde kalsak, tarihlerin anlatılan tarihçilerin kullandığı şekilde bırakılması gerekirdi, örneğin Müslüman takviminin Hicri yılları kullanılabilirdi. Ama bu yardımcı olmaktan çok, karışıklık yaratırdı. Aşinalık ve kolaylık olması açısından, geleneksel MÖ ve MS kullanımını yeğledim.

Birçok tarihçi (ve tarihçi olmayıp anlatıda yer alan birçokları) için (bilindiği kadarıyla) yaşamsal olan tarihler ana metinde verildi. Tarihler için bazı kısaltmalar kullanıldı:

d. = 2010 ortaları itibarıyla halen yaşayan tarihçiler için doğum tarihi.

y. = yaklaşık, kesin bir tarihin bilinmediği ya da anlaşma sağlanamadığı durumlarda.

tam. = oluşturulduğu ya da tamamlandığı yıl.

ö. = ölümü. Kesin bir ölüm tarihinin bilindiği durumlarda (ya da yaklaşık ölüm tarihi biliniyorsa, y.ö.).

kur. = kuruluşu, örneğin bir dergi ya da tarih derneği.

e.d. = "floruit," yani "etkin olduğu dönem:" genellikle doğum ve ölüm tarihleri hiç bilinmeyen ya da çok müphem olan yazarların verimli oldukları dönemi gösterir.

hk. = "hüküm sürdü." Bir hükümdarın durumunda, parantez içinde verilen doğum ve ölüm tarihleri değil, hüküm sürdüğü yıllar. Aynı şey, hükümdar olmayan ama papa gibi önemi olan kişiler için de geçerlidir.

Bazı durumlarda, akademik çevrelerde bir uzlaşma olmaması ya da tarihin tartışmalı bir kronolojiyle bağlantılı olması nedeniyle seçenekli tarihler verilmiştir.

TEŞEKKÜR

Önümüzdeki birkaç yüz sayfa içinde sözü edilen birçok tarihçi, sıklıkla sponsorlara, işverenlere, hükümdarlara ya da bilgi veya düzeltme sağlayanlara teşekkür etmiştir. Bu kitap için benim de böyle bir şey yapmam hem uygun olur, hem de bunu yapmak benim için bir zevktir.

Yakın zamanda geri döndüğüm Queen's University'deki çeşitli lisans öğretmenlerim ve Oxford'daki lisansüstü danışmanlarım, erken dönemde tarihyazımına duyduğum ilgiyi desteklediler. Hem onlar hem de yıllar boyu gerek erken Modern Britanya/Avrupa tarihi gerekse de daha geniş tarihyazımı tarihi alanında karşılaştığım ve yararlandığım meslektaşlarımın sayısı burada sayamayacağım kadar fazla. Çalıştığım birçok başka kurumdaki meslektaşlarım da cömertçe kaynak ve öneriler sağladılar. Aynı şekilde, 1990'larda editörlüğünü yaptığım *Global Encyclopedia of Historical Writing* ve ardılı, halen yayımlanmakta olan *The Oxford History of Historical Writing*'e yapılan sayısız katkıdan çok şey öğrendim. Ama gene de, (her konuda hepsiyle aynı görüşte olmasak da) Michael Aung-Thwin, Michael Bentley, Stefan Berger, Peter Burke, Youssef Chowei, William Connell, Antoon De Baets, Ewa Domańska, Georg Iggers, Donald R. Kelley, Ann Kumar, merhum Joseph Levine, Fritz Levy, Chris Lorenz, Juan Manguerra, Allan Megill, J. G. A. Pocock, Attila Pók, José Rabasa, Jörn Rüsen, Dominic Sachsenmaier, Masayuki Sato, Axel Schneider, Romila Thapar, Edoardo Tortarolo, Markus Völkel, Q. Edward Wang ve Hayden White'a ismen teşekkür etmek isterim. Geçtiğimiz yıllarda, birçok kurum tarihyazımı konusunda ders vermem için beni davet etti ve bu vesileyle aldığım soru ve eleştirilerden çok yararlandım; özellikle Nisan 2010'da Viyana Üniversitesi'nde Profesör Deborah Klimburg-Salter tarafından düzenlenen bir küresel tarihyazımı atölye çalışması sırasında, kitabımın giriş bölümünü deneme fırsatım oldu. Bir kuşak büyüğüm (ve yazıştığım ama ne yazık ki karşılaşmadığım) iki tarihyazımcının, her ikisi de Batı tarihyazımı konusunda araştırmalar kaleme almış olan Ernst Breisach ve merhum John Burrow'un çalışmalarına olan borcumu da ifade etmem gerekir. Benim kitabım onlarınkinden, özellikle de coğrafi kapsamı açı-

sından çok farklı olsa da, bu farklılığın temelini düşünmeme yol açtıkları için daha da yararlı olmuştur.

New Dictionary of the History of Ideas'ın genel editörü Maryanne Cline Horowitz, 2002 yılında bu yayın için benden bir tarihyazımı denemesi yazmamı istedi. Bu kitap o denemenin genişletilmiş bir halidir ve Cambridge University Press'ten Michael Watson'a hem bunu yazmak konusunda beni yüreklendirdiği hem de sayısız gözden geçirme sırasında sabır gösterdiği için teşekkür ederim. Yayınevindeki Rosina di Marzo'ya üretimi sırasında kitaba göz kulak olduğu için, Rose Bell'e de örnek tashihçiliği için teşekkür ederim. Önceki kurumum olan Alberta Üniversitesi'nin Yönetim Kurulu'na bu kitabın (çok daha uzun) ilk müsveddelerinin yazılması amacıyla bir yıllık izin verdikleri için, Alberta Üniversitesi'nin (Araştırma) Başkan Yardımcısı, Rektörü ve (Akademik) Başkan Yardımcısına, başka şeylerin yanında birçok resmin kullanılabilmesi ve lisansüstü araştırma asistanlığının sağlanması amacıyla fon yarattıkları için teşekkür ederim. Alberta ve (2009 sonrasında) Queen's'teki lisansüstü öğrencilerim arasında, özellikle de erken modern İngiltere alanında konu-dışı tartışmaları küresel tarihyazımına sokan ve sık sık da algısal geri-besleme sağlayan Matthew Neufeld, Sarah Waurechen ve Jane Wong Yeang-Chui'ye teşekkür ederim. Başka öğrenciler, özellikle de Tanya Henderson, Carolyn Salomons, Tony Maan ve Nina Paulovicova başka konularda (özellikle de okuyamadığım dillerde yazılmış kitapları özetlemede) bana yardımcı oldular. Daha önceki, doktora öncesi bir dönemde Queen's, Bishop's, Dalhousie, McMaster ve Alberta Üniversitesi'nde her düzeyden birçok öğrenciye tarihyazımı öğretme deneyimim, diğer ders kitaplarında neyi beğenip neyi beğenmediğim konusundaki (bu tabii ki öğrencilerin beğenileriyle örtüşmüyordu) duygularıma çok katkı sağladı.

Queen's'teki araştırma ortağım Ian Hesketh diğer görevlerinden zaman ayırıp, müsveddenin ilk taslağını acımasızca sert bir eleştiri ve titiz bir tashihten geçirerek önceki başa çıkılamaz boyutlarına göre bir hayli kısalttı. Beş sözcüğü açıklığı yitirmeden ikiye indirmedeki becerisi kiskanılacak düzeydedir. Onun katkıları olmasa, bu kitap gereksiz düzeyde uzun olur ve yayımlanması çok gecikirdi. Aynı zamanda, son düzlükte her bölümdeki kilit metinlerin ve olayların zaman çizelgelerini düzenleyerek paha biçilmez katkı sağladı.

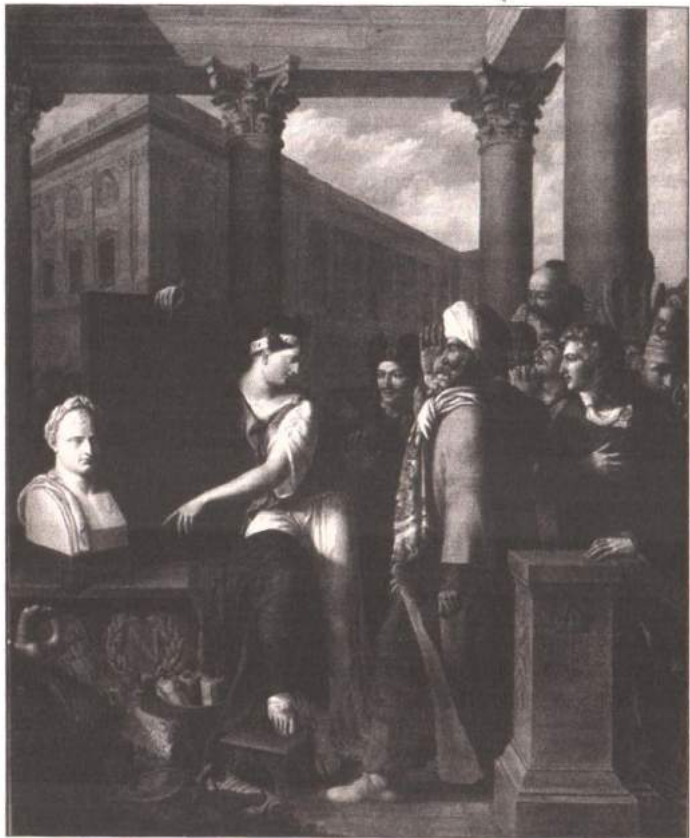
Yukarıda adı geçenler de içinde olmak üzere, birçok tarihçi bibliyografya göndermeleri, bazı noktaların aydınlatılması ve müsveddenin kısmen ya da tamamen okunması gibi bazı konularda destek sağladılar. Hepsi de gelişme yolunda yorumlar ve önerilerde bulunan Cambridge Üniversitesi Yayınları'ndan üç isimsiz hakem dışında Donald Baker, John Bentley, (son

dört bölümün biçim açısından titiz bir eleştirisi için) Adam Budd, Fernando Cervantes, Tarif Khalidi ve Baki Tezcan ve (yeniden) Q. Edward Wang, José Rabasa, Juan Maiguashca, Romila Thapar, Dominic Sachsenmaier ve Michael Aung-Thwin'e kitabın önemli parçalarını okudukları için teşekkür ederim. Tarihyazımının küreselleşmesi gerektiği görüşümde yirmi yıllık müttefikim olan Georg Iggers tüm müsveddeyi dikkatle okudu. Sürecin hayli geç bir aşamasında, 20. yüzyıl eğilimleri hakkındaki yorumlarımın ve disiplinin şu andaki durumu hakkındaki değerlendirmemin amaçladığımdan daha olumsuz olduğu konusunda beni uyardı.

Adet olduğu üzere, en büyük minnet borçlarımı en sona sakladım. Üç çocuğum, Sarah, Samuel ve David, erken çocukluklarından ergenliklerine kadar büyük neşe ve gurur kaynağı oldular; "tarihyazımı" (historiography) sözcüğünü telaffuz edebilen ender okul öncesi çocuklarından oldular. Ebeveynim, seksenli yaşlarında ekmeğimi kazanmak için neler yaptığımı anlamayı ve buna inandırıcı bir ilgi göstermeyi sürdürüyorlar. Hepsinin ötesinde, eşim Julie Anne Gordon-Woolf, sağlık yöneticisi, yarı zamanlı profesyonel arpist ve son olarak bir üniversite başkan yardımcısının eşi, tüm proje boyunca hep bir yüreklendirme, sabır ve akıl sesi oldu; bu teşekkürün karşılık olamayacağı bir armağan. Kitabı ona adıyorum.

Ve gene âdet olduğu üzere, teşekkür edilen bu kişilerden hiçbirisi, olgusal ve mantıksal hatalardan sorumlu değildir.

DRW
Kingston, Ontario, Nisan 2010

Hayvanlar tarihin dışında yaşar... Diğer yandan, insan geçmişte olanların büyük, giderek de büyüyen baskısına karşı koyar: bu onu aşağıya doğru iter ya da yanlara doğru bükür, haset duygularını uyandırmak için, bir karanlık gibi, kurtulmak istediği görünmez bir yük gibi adımlarını köstekler.¹

"Tarih"in bugün var olmasının nedeni, insanların biyolojik ve nörolojik olarak şeyleri hatırlama ve hatırladıkları şeylerin çevresinde, nedensel ve simgesel doğada ilişkiler oluşturma yeteneğine sahip olmasıdır. Aynı zamanda, varlığını sürdürmesi az çok türümüzün diğer üyeleriyle bağlarına muhtaç toplumsal yaratıklar olmamız da onun varoluşunun nedenleri arasındadır. Geçmişini merak edip kendi kabile, kasaba ya da ailesinin kökenlerini araştırmaya koyulan ilk kişinin kim olduğunu ve onu dürtenin ne olduğunu bilmiyoruz. İnsanın geçmişini ortaya çıkarma eğilimi pekâlâ (her ne kadar daha "tarih geni" keşfedilmemiş olsa da) edinilmiş değil doğal olmuş olabilir. Hatta modern bir araştırmacı şöyle bir iddiada bulunmuştur: "Tarih beşeri bir evrenselliktir. Geçmiş bilgisi her insan tarafından kendi farklı kültürel ve toplumsal sistemleri doğrultusunda ifade edilir. Tarih, bireyin kendi dışındaki bir ortamda kendisine ya da başkalarına ait geçmiş deneyiminin simgelere dönüştüğü, türe özgü bir bilinç durumudur."²

Ama anımsama yeteneği, tarih yapmak için gerekli koşulların yaratılmasına kendi başına yeterli olmaz. İnsanlar *hem* uzun süreli (görevlerin nasıl yerine getirileceği ya da bildik belli bir yerin nasıl bulunacağı yolundaki basit anımsama dışında) hatırlama *hem de* iletişim yeteneğine sahip tek türdür. Bu anıların ve başka bilgilerin türün başka üyelerine aktarılmasını sağlayan da bu ikinci işlevdir. Yazılı iletişim uzun mesafelerde ve büyük zaman aralıklarında bilginin saklanması ve aktarılması için önemli bir teknolojik ilerlemedir ama 5000 yıl önceki Mezopotamya çivi yazılarına, Mısır hiyerogliflerine ve Çin'deki kemik yazılarına dayanan nispeten yeni bir gelişmedir. Onlardan önce insanlar iletişim için konuşulan dile muhtaçtı ve biliyoruz ki, çok eski kültürler geçmişlerindeki tanrıların ve kahramanların yaptıklarını anmak için konuşmayı özellikle şiir ve şarkı biçiminde kullanmayı öğrendiler. Şimdi tarih düşüncesi ve tarih bilgisi olarak adlandırdığımızın sözlü başlangıçları çoktan kabul edilmiştir; bu kitap boyunca bazı noktalarda yazının, modern çağda bile düşünüldüğü gibi, kendi başına gelişmenin koşulu olmadığı yinelenek.

1 Friedrich Nietzsche, "On the Uses and Disadvantages of History for Life," *Untimely Meditations*, çev. R. J. Hollingdale (Cambridge, 1983), 61.

2 Greg Denning, "A Poetic for Histories," *Performances* (Chicago, 1996), 36.

Tarihi “Tarih”ten Ayırt Etmek

“Tarih” dediğimiz şeye yalnızca Avrupa dillerinde bile birçok isim verilmiştir: İngilizcede *history*, Fransızcada *histoire*, Almancada *Geschichte*, İtalyancada *storia*, Lehçede *dzieje*, Rusçada ИСТОРИЯ. Sık sık, şimdi garip, hatta “tarih dışı” kabul edeceğimiz şekillerde düşünülmüştür. Bu kitap İngilizce yazıldığı için, “tarih” (*history*), “tarih düşüncesi” (*historical thought*) ve “tarih bilgisi” (*historical knowledge*) sözcüklerini sık sık kullanacağım.

Sözcük seçimimi biraz açmakta yarar var. Açıklık adına şu uygulamayı benimsedim. “Tarih” sözcüğü, başka bir şekilde açıklanmazsa, tartışmanın bağlamına göre aşağıdaki anlamlardan birini taşıyor:

- geçmişin toparlandığı, düşünüldüğü, konuşulduğu ya da yazıldığı (hepsi de yazılı olması gerekmeyen) bir dizi biçim; ama tarihçi, konuşmacı ya da düşünürün metinlerini, konuşmalarını, öykülerini, resimlerini ya da anıtlarını inşa ederken kullandığı, geçmişten gelen kanıtlar *değil*.
- kesintili yıllık parçalar halinde düzenlenmiş yıllık ya da vakayinamelerin aksine, sürekli nesir halinde düzenlenmiş belli bir tarih yazısı türü (ama göreceğimiz ki, özellikle modern öncesi dönemlerde ya da Çin gibi Avrupalı olmayan bağlamlarda bu ayrım her zaman yardımcı olmaz).
- son iki yüzyılda geliştiği biçimiyle tarih “disiplini.”

Bunların hepsi, bir şekilde geçmişle değil geçmişin anlatılarıyla ya da bu anlatıların üretilmesiyle ilgilidir. Ama “tarih” 250 yılda dördüncü ve çok farklı bir anlam kazanmıştır, yani “geçmişin olaylarının birikimi” ya da hatta verili kişilik, amaç, aracılık ve ahlaki öncelikler nitelikleriyle, “geçmişin biriken olaylarının aşikâr yönü.” Bu, 19. yüzyıl başlarında G. W. F. Hegel’den 20. yüzyılın sonunda Francis Fukuyama’ya bazı tarih felsefecileri ve dünya tarihçileri ve çok daha zararlı bir biçimde “Tarih”in kendilerinden yana –tepesinde yolculuk ettikleri, yoluna çıkanları silip süpüren ezici ve acımasız bir tsunami– olduğunu düşünen politikacılar, generaller ve ideologlar tarafından kullanılan anlamdır. Bu 18. yüzyıl sonlarından kalma modern bir anlamdır ama geçmişi, üzerinde spekülasyonlarda bulunmaya değer, ortak ve çözülebilir bir eğilim olarak ele alan ve kimisinden bu kitapta da söz edilen tarihçiler ve tarih düşünürleri kuşkusuz Hegel’den önce de olmuştur. Yukarıda a, b ve c olarak verdiğim anlamlarda değil (E. H. Carr’ın takdiri ilahi, dünya tını ve aşikâr kader yanında reddettiği)³ bu kullanımdan söz ettiğimi açıklığa kavuşturmak için,

3 E. H. Carr, *What is History?* (New York, 1961), 60. [Türkçesi: *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları]

bu anlamda kullandığımda "Tarih" sözcüğünü büyük "T" ile kullandım. Küçük "t" ile yazılan "tarih" de, geçmiş hakkında çeşitli şekillerde düşünce ya da ifadeler içeren edebi (ya da edebiyat dışı) biçimleri, geçmişte gerçek zamanlı oluşan bir olaylar dizisi olarak gören bir *düşünce tarzını* ve modern zamanlarda, profesyonel bir *disiplini* gösterecektir.

Ama bu küçük "t" ile yazılan "tarih"in anlamları da tam olarak aynı değildir ve bütün kültürler boyunca birbirleriyle aynı şekilde bağlantı kurmazlar: İçeriği, yani tarihsel düşünmeyi kabından çıkartmak ya da tersine çeşitli tarihsel, şiirsel ve efsanevi düşünme "tarzları"nı tek bir türün ya da her biri zaman ve mekâna özel çeşitli türlerin içinde bulmak olasıdır. Güney Asya tarih düşüncesi üzerine yakın tarihli bir kitabın üç yazarı, "[T]arih, birçok türden oluşmuş olabilir ve öyledir de," diye yorumlar. "Seçim, belli bir okur kitlesine hitap eden ve belli bir anın tercihlerine ve gerekliliklerine uyan tarihçiye aittir. Bir toplumsal ortamdan diğerine geçerken tek bir öykü de bir türden diğerine geçebilir..." Şunu akılda tutmamız gerekir: Tarih, bir yazar/konuşmacı ile bir okur/dinleyici arasındaki (şimdi genelde sözel ve grafik ama göreceğimiz gibi, bazen başka yollarla) bir iletişim eylemidir ve geçmiş üzerine her ifadenin gerçeklik değeri yalnızca metin ya da söylenenin *neleri* içerdiğine değil, aynı zamanda tarihçinin bir dinleyici kitlesinin buna *nasıl* tepki vereceğini düşündüğüne ve bu dinleyici kitlesinin gerçekte nasıl tepki verdiğine bağlıdır. Güney Asyalı dinleyiciler, "metni" algılama yetenekleri sayesinde, bir çalışmanın ne zaman olgusal olduğunu ve ne zaman da kurguya kaçtığını, yazarın bunu belirtmesine gerek kalmadan pekâlâ biliyordu.⁴ Bu, Paul Veyne'in eski Yunanlara⁵ atfettiği ya da 16 ve 17. yüzyıllar İngiltere'sinde geçmiş hakkında halk öykülerini aktaranlara uygulanabilecek çifte-inanç türünden çok farklı değildir. "Sadık" ve "olgusal," eşanlamlı ve birbirlerinin yerine geçebilecek terimler değildir ve bu da Aristoteles'ten Sydney'e şiir üzerine çalışan yazarların, "olgu" hakkında modern bir düşünceye sahip olmasalar da, şiirin gerçeklik değerini değerlendirirken kabul ettiği bir şeydir.

Tarihyazımı Nedir?

Sıklıkla karşılaşılabilecek bir diğer sözcük de "tarihyazımı"dır (*historiography*). Her ne kadar çeşitli vesilelerle bu sözcük tarih üzerine yazılmasını anlatmak için kullanıldıysa da, bu kitapta hem (sözcük anlamıyla)

4 Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600-1800* (New York, 2003), 129.

5 Paul Veyne, *Did the Greeks Believe in their Myths? An Essay on the Constitutive Imagination*, çev. P. Wissing (Chicago, 1988).

“tarih-yazıcılığı”nı (*history-writing*), hem de, ikincil olarak, tarih düşüncesinin “meta” düzeyi diyebileceğimiz şeyi, yani çok çeşitli kültürlerde binlerce yıl boyunca bizzat tarihin nasıl yazıldığıнын, konuşulduğunun ya da düşünüldüğünün incelenmesini gösterecektir. “Tarihyazımı,” “tarih” gibi biraz daha tanımlanmaya muhtaçtır çünkü “tarih” gibi, farklı anlamlarla yüklüdür. Bu (“tarih/Tarih”ten farklı olarak) her ne kadar hiçbir zaman *geçmiş* anlamına gelmese de ve tanım itibarıyla geçmişin adeta tam anlamıyla yazılı bir kaydı olsa da, bir üniversite programına girmiş iki “tarihyazımı” dersinin, sözcüğün kullanımında aynı şeyleri kastettiğini söyleyemeyiz. Örneğin modern bir tarih bölümünde bir öğrencinin, aşağıdakilerden herhangi birinden söz eden farklı “tarihyazımı” dersleri almış olması olasıdır:

- a. Tarih yöntemlerinin bir incelemesi; esas olarak bir “tarih nasıl yapılır” dersi; bunun değişik bir biçimi de tarih hatalarının ve yalanların incelenmesi ya da nasıl tarih *yapılmaz* dersidir.
- b. Bir ulusal alan, altdisiplin ya da tarihsel olay hakkındaki bilgi ya da kilit tartışmaların incelenip gözden geçirilmesi, örneğin “Çin-Japon tarihyazımındaki son eğilimler” ya da (daha açık bir şekilde), “Rus Devrim’in tarihyazımı,” burada söz konusu olan Pokrovski, Pankratova ya da 1917 öncesi ve sonrasında etkin olan diğer tarihçilerin yazdıkları değil, Rus Devrimi *üzerine* geçmişte ve şimdi yazılmış olanlardır.
- c. “16. yüzyıldan 19. yüzyıla Japon tarihyazımı”nda olduğu gibi, tarih yazınının (*historical writing*) tarihi, yani büyük tarihçilerin ve metinlerinin gözden geçirilmesi ama çalışma bazen kanon dışı eserler hatta bu eserlerin, içerisinde üretildiği daha geniş toplumsal ve kültürel bağlamlar da gözetilecek şekilde genişletilebilir.

Tarih yöntemlerinin tarihini ve yazıtbilim (epigrafi, yazıtların incelenmesi) ve paleografi (eski ya da az kullanılan yazılarının çözülmesi) gibi kimi zaman tarihe “yardımcı disiplinler” diye adlandırdıklarımızı tartışma fırsatımız ara sıra olacaksa da, “tarihyazımı” sözcüğünün bu üç kullanımı içinde (a) seçeneğini, bazen gerekse de, pek fazla kullanmayacağız; bazı ünlü tarih hataları ve yanlış adımlardan, özellikle de bir dizi kötü şöhretli “sahtecilikler”den de [*fakes*] ara sıra söz edilecek. (b) seçeneği de pek gözükmeyecek. Sözcük, genellikle yukarıda (c) seçeneğinde tanımlanan anlamında kullanılacak. Kitap bu anlamda bir tarihyazımı eseri ama Herodotos’tan başlayıp 19. yüzyıldaki Alman Leopold von Ranke’den geçerek bugüne kadar varan ve değişmez biçimde Avrupa ve Kuzey Amerika’nın sınırları dışındaki her şeyi dışarıda bırakan daha geleneksel araştırmala-

ra göre daha küresel bir kapsama sahip. Ama burada bile iki nitelemenin eklenmesi gerekir. Birincisi “tarihyazımı” sözcüğü bazı geçmiş kültürlerde şimdi Batı kullanımında arkaik hale gelmiş bir dördüncü (d) anlama gelir olmuştu, bu da geçmişin bir anlatısı olarak “tarih”e çok yakın bir anlama sahip ya da eş anlamlı bir kullanımdı. Örneğin Rönesans dönemi ve 17. yüzyıl yazarları tarih eserlerinin (bazen kendilerinkini de dahil ederek) yazarlarından söz etmek istediklerinde, sık sık hiçbir ayırım gözetmeden bunları birleştiriyordu. Böylece erken 16. yüzyıl Floransalı yazar Francesco Guicciardini çağdaşı bir yorumcu tarafından “tarihçi” [*historien*] olarak betimlenirken, başka biri tarafından da “tarihyazımcı” [*historiographe*] olarak betimlenebiliyordu. 18. yüzyılın ortasında da, Voltaire her iki terimi kullanıyordu ama resmi destek sahibi bir derleyici olan *historiographe*’la, yalnızca vicdanına ve okur kitlesine karşı sorumlu olan bağımsız, üstün üslup yeteneklerine sahip *historien* arasında önemli bir ayırım koyabilmek için (bkz. aşağıda 6. Bölüm). İki terimin birlikte kullanımı, yalnızca geçmiş üzerine yazmakla kalmayıp, geçmiş üzerine yazılanlar hakkında da yazan seçme bir yazarlar grubu için daha da karmaşık bir hale gelir. Bu az sayıda yazarı içerir ama tüm dünyayı kapsar ve yüzlerce yıl geriye, eski çağlara kadar gider ve 8. yüzyıldaki Çinli eleştirmen Liu Zhiji’den 16. yüzyıl sonlarındaki Fransız araştırmacılar Jean Bodin ve Henri de la Popelinière’e, oradan da geç klasik uzmanı Arnaldo Momigliano gibi modern yazarlara kadar uzanır. Bu kişilerin çoğu hem tarih hem de tarihyazımı eserleri vermiştir, bu ikinci terim de “tarihin tarihi” veya “tarihçilerin geçmiş ve bugünkü uygulamaları ve inanışlarının gözden geçirilmesi” olarak anlaşılır.

Ve bu da ikinci nitelemeyi devreye sokar. Bu kitap belli bir tarihyazımı türünün, tarih düşüncesi ve yazımının tarihinin icrasıdır. Konusu, ya kişisel merakları sonucu ya da daha büyük toplumsal veya siyasi amaçlarla 20. yüzyıla kadar geçmişi ortaya çıkarmış ya da temsil etmiş, hepsi değilse de büyük çoğunluğu erkek olan kişilerdir. Kitabın kendisi de bir *tarihtir*, çünkü belli bir konunun, yani bu kitabın da bir örneğini oluşturduğu tarz ya da uygulamanın zaman içindeki bir öyküsünü anlatı şeklinde anlatır. Ama gene de, eğer bununla kendimizi kâğıda yazılmış ve kâğıt ya da başka bir mecrada varolan tüm tarih düşüncesiyle sınırlandırırsak, bu kitap dar anlamıyla, (c) ya da (d) anlamlarında, Avrupa ya da küresel olsun, bir *tarihyazımı* tarihi değildir. Kuşkusuz, bu çok geniş bir konu olurdu. Ama bu kitabın adını bilinçli bir şekilde (*Küresel Tarihyazımı Tarihi* ya da *Küresel Tarih Yazını Tarihi* değil de) *Tarihin Küresel Tarihi* koydum, çünkü geçmişe giden ve genellikle yazılı tarihten çok daha farklı olan bazı yolları da bu kitabın kapsamına almayı arzuladım. İki örnek vermek gerekirse, bunlara çok eski zamanlardan kalma sözlü gelenekler ya da yazılı

sözcüklere doğru ağırlıklı bir eğilim olsa da, tarihçilerin veya başkalarının sürekli olarak geçmiş olaylara doğru alternatif ulaşım noktası olarak kullandıkları görgü tanıklarının doğrudan ifadeleri de dahildir. Bunlara, geçmişin betimlenebileceği, bazıları yalnızca kâğıttan ya da parşömen-den başka (örneğin eski Mezopotamya'nın taş vakayinameleri ya da Shang dönemi Çin'in kehanet kemikleri) mecralara yazılmış yazıların yanında yazılı olmayan biçimler ya da yazı dışında tamamen sesli ya da görsel biçimler de dahildir. Geçmişlerini kaydetmek için bir yazı diline sahip olmayan Kolomb öncesi Peru'nun And halklarının sesli performanslarla birlikte kullandığı *quipu* bunlara güzel bir örnektir.

Bunu demiş olmakla beraber bu kitap dünyanın *her* yerindeki *bütün* zamanların *bütün* betimleme biçimleriyle de ilgilenecek değildir; tarih-yazımı etkinliğinin ve uygulamalarının kapsamlı bir kaydını tutmayı da amaçlamaz. Başka bir deyişle bu dünyayı *boydan boya* dolaşan bir tarihtir ama dünyanın *bütün* tarihlerinin tarihi değildir. Bazı ülkeler sıklıkla karşımıza çıkar, başkaları da ara sıra temsil edilir ve birçoğundan hiç söz edilmemiştir ve bu sessizlikten, bu ülkelerin tarihyazımından yoksun oldukları ya da Eric R. Wolf'un ünlü sözünü ödünç alırsak, "tarihsiz ülkeler oldukları"⁶ anlamının çıkartılmaması gerektiğini de vurguluyorum. Bu bir tarihçiler veya tarihyazımcılar sözlüğü veya ansiklopedisi değildir (ama böyle eserler var) ve meraklı okur bu kitaba kapsamlı bir Litvanya ya da Sri Lanka tarih yazıları kaynağı olarak bakmasın ya da Britanya, Amerika ya da Çin tarih yazıları kaynağı olarak da bakmasın, hele tüm ülkelerin "büyük" tarihçilerinin biyografilerinin ayrıntılarını bulacağı bir referans kaynağı olarak hiç bakmasın.⁷ Tarihsel betimlemeler açısından birçok örnek, bunların arasında tarihsel kurgu ve tarihsel oyunlarla yakın zamanlardaki tarihsel filmler ve halk festivalleri, dışarıda bırakıldı. Bunlar anlatıda çok nadiren yer alır, bunun bir nedeni de, geçmişteki birçok dönemin bir oyun ya da şiirin içerdiği "tarih" ile bir nesrin içerdiği arasında, hatta Elizabeth dönemindeki İngiliz Raphael Holinshed tarafından yayımlanan gibi bir nesir vakayiname ile Shakespeare tarafından bu vakayinamede yer alanlardan yaratılan bir tarihsel oyun arasında kesin bir ayrım gözetmemesidir. Eski Yunanların geçmiş düşüncesi incelenirken Homeros'u nasıl dışarıda bırakamazsak, Shakespeare gibi bir yazarı da tamamen göz ardı edemeyiz çünkü edebi gerçek ile hayali güzellemenin arasındaki sınır her zaman açık değildir. (Bunu bize anlatması için 20. yüzyılın sonlarında yazılmış bir sürü kuramsal kitaba gereksinimimiz yoktur ama bir yüzyıl ya da daha fazla bir süre, tarihi "geçmişin gerçek öyküsü"

6 Eric R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, CA, 1982).

7 Bunun için, aşağıdaki "Ek Okumalar" bölümüne bakınız.

olarak düşündükten sonra hatırlatmakta da yarar vardır.) Kitabın son bölümünde geçerken söz etmek dışında, anıtlar –Pierre Nora ve diğerlerinin son yıllarda dikkatimizi çektiği *lieux de memoire* [anı mekânları]– ya da kamusal kutlamalar (örneğin 1989’daki, Fransız Devriminin 200. yıldönümü) veya okul ders kitaplarındaki tarih müfredatının evrimi gibi tarih tezahürlerine de dokunmayacağız. Bunların hepsi kayda değer, önemli konulardır ama bu konuda yazmak için benden daha yetkin başka birçokları var, üstelik hepsini buraya almak hiçbir kesimin işine yaramayacak, başa çıkılamayacak kadar uzun, umutsuzca dağınık bir kitap ortaya çıkartırdı.

Tarihin Farklı Küresel Versiyonları

Tarihin anıldığı isimleri yeniden ele alalım. Çevirilerin her zaman kesin olmadığını ve birçok kültürün, bizim “tarih” dediğimize tam anlamıyla karşılık gelen tek bir sözcüğe sahip olmadığını çünkü geçmiş bilgisini bizim gibi düşünmediklerini ya da bunun edebi betimlemelerini aynı kategorilere göre sınıflandırmadıklarını anlamak önemlidir. Örneğin “shi” [şı] olarak okunabilecek olan Çince 史 karakteri sıklıkla tarih ya da tarihçi olarak anlaşılır ama aslında bu o zamanlar “kâtip” ya da “yazı yazan” anlamına gelirdi (Çincece, Batının tersine “geçmiş”le eşit sayılan bir “tarih” kullanımı yoktur). *Shi*’nin anlamı 16 ve 17. yüzyıllarda değişmiş ve o zaman kâtip yerine tarih anlamına gelmeye başlamıştı. *Guoshi* (“ulusal tarihler”) ve *tongshi* (“genel tarihler”) gibi değişik kullanımlar da sonradan ortaya çıktı.⁸ Kolomb öncesi Amerika halkları geçmişini anımsamak ve saklamak konusunda bazı durumlarda yazıyı hiç içermeyen yollara sahipti; örneğin yukarıda sözü edilen *quipu*’lar ve Mezoamerikan resimli tarihler. Birçok Afrika halkı, nispeten yakın tarihlere kadar sözlü geleneklere bağlı kaldı ama bazı yerlerde yazı ya (Etiyopya’da olduğu gibi) yerel ya da Hristiyanlık ve özellikle de İslamla temas yoluyla gelişti.

Bu son nokta özellikle elinizdeki kitabın oluşumunda önemlidir. Tarih birçok biçim ve şekilde ortaya çıktığı için –neyn bilindiğini, korunmak

8 Bunlar, tarihin “Orta Krallık”ın tüm halklarının ortak kaydı yerine imparatorların ve ardı ardına gelen hanedanların başarılarının ve sözlerinin kaydından, görece sonraki tarihlerdeki sapmalardır. *Guoshi* aslında Han döneminde (bkz. 1. Bölüm) ortaya çıktı ama terimin tarihin yazılı bir anlatısına karşılık gelmesi, bir ya da birkaç hanedanın yazılı anlatısı anlamına gelen “shi” başlıklı birçok eserin ortaya çıkmasıyla, Tang hanedanı sırasında oldu (bkz. 2. Bölüm). Tek bir hanedanın tarihinin ötesinde genel tarih yazıları anlamına gelen *Tongshi*, çok daha geç ortaya çıkmıştır ama *tong* sözcüğü Tang döneminde kullanılmaya başladı. Modern Çincece “tarih” anlamında kullanılan birleşik *lishi* sözcüğü ilk olarak Ming döneminde kullanıldı. Çince sözcük kullanımı konusundaki yardımlarından dolayı Q. Edward Wang’a müteşekkirim.

üzere bunun nasıl seçildiğini varolan aktarım ve iletişim biçimleri belirlediği için kabın kendisi her ne kadar içeriği kesinlikle *şekillendirse* de- kabı içerikle karıştırmamalıyız. Bu gezegende yaşamış olan birçok farklı uygarlık geçmişi farklı yollardan düşünmüş ve betimlenmesi için farklı terimler geliştirmiştir. Bunların kendi değerleri üzerinden ele alınması ve modern profesyonel tarihçilerin hayli dar standartlarıyla değil, kendi standartlarıyla değerlendirilmesi gerekir. Diğer yandan, bunlar tamamen kendi yalıtılmışlıkları içinde de incelenmemeli. Dünya tarihinin farklı halklar arasındaki karşılaşmalar ve çatışmaların bir öyküsü olarak incelenmesinin gerekli olması gibi, geçmişi farklı bilme tarzlarının da sıklıkla birbiriyle temasa geçtiğini ve, kanıtlanmış olduğu gibi, birbirini etkilediğini tarihin tarihi de göstermiştir. Geçmişi bilmenin de avantajıyla, bugün dünyanın görmüş olduğu çeşitli tarih düşüncesi akımlarının, Avrupa ve özellikle de 19. yüzyıl Alman akademik uygulaması üzerine inşa edilmiş nispeten geniş profesyonel tarih gölüne aktığı görülüyor. Ama bu sonuç hiç de kaçınılmaz değildi ya da ille bir fethe benzer değildi çünkü birçok durumda, Batı uygulamaları başka ülkelerdeki reformcular tarafından uzun süredir devam eden ve onlar açısından kısıtlayıcı yerli uygulamaların yerine isteyerek hatta hevesle benimsenmişti. Etkilerin her zaman tek yönde olmaması belki de daha önemlidir. Batı tarihi her ne kadar egemen model haline gelmişse de, egzotik ama aşağı bir “öteki”yle karşılaştırarak tarihin ne olup ne olmaması gerektiği konusundaki tanımları keskinleştirerek bile olsa, diğer tarih bilgisi biçimleriyle karşılaşmalarından o da derinden etkilenmişti. 16. yüzyıl İspanyol tarih yazınının, yeni keşfedilen Amerika kıtalarının geçmişinin nasıl yazılacağı üzerinde kuşkusuz muazzam bir etkisi olmuştur ama bu tarihleri yazan erken modern misyonerler, yazdıklarını yerli sözlü ve resimli uygulamalarda varolan kaynaklara uydurmak zorunda kalmıştı. Dahası, bu temasların ve tarihselliğin alternatif biçimlerinin farkına varılmasında görülen bu artışın, Avrupalıları gerçek tarih için neleri “konu içi” telakki *ettiklerine* dair kararlar almaya zorladığını ve dolayısıyla 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupalıların tavrının sertleşmesine zemin hazırladığını iddia edeceğim. Bu da sonrasında, 19. yüzyılda tarih üzerindeki Batı egemenliğinin –birinci bölümde “Kleio’nun” imparatorluğu” diye adlandırdığım şeyin– tesisi için sahneyi hazırlamıştı.

* Musalar, Yunan mitolojisinde Zeus ve Mnemosyne’nin (Bellek) kızları edebiyat, müzik ve dansın tanrıçalarıdır. Daha sonra tüm zihinsel uğraşların tanrıçaları sayıldı. Onların adını anan ilk Yunan ozan Hesiodos’a göre Musaların sayısı dokuzdur. Ceç Roma döneminde her Musa belli bir sanat alanının temsilcisi sayıldı: Kalliope, destan şiiri; Kleio, tarih; Euterpe flütçülük; Melpomene, tragedya; Terpsikhore, dans; Erato, lyra; Polyhymnia, tanrılara adanan ilahiler; Urania, gökbilim; Thalia, komedy ve bukolik şiir alanlarının Musaları oldular –ed.n.

Zeus ve Mnemosyne'in [tüm Musaların anası Bellek'in] kızı olan Yunan Musası Kleio kişiliğini bu kitapta sık sık Batının ve nihayetinde dünyanın tarih kültürünün hem bir simgesi hem de bir imgesi olarak kullandım. Kitabın 26. sayfasında yer alan görselde Kleio, tarih ile imparatorluk arasındaki bağın çarpıcı bir simgesel betimlemesini sunar. Napoléon'un "tarihsel" başarılarına dikkat çekmek isteyen erken dönem 19. yüzyıl ressamı bunu, klasik giysili Musayı sağında (okurun solunda) imparatorun Roma tarzında bir büstüyle, dünya halklarını betimleyen bir dizi figüre Napoléon'un başarılarını (Fransızca) listeleyen bir karatahtayı gösterirken resmederek yapmıştır. Büst pek de inceliği olmayan bir şekilde hem taç hem de "Veni, Vidi, Vici" –Plutarkhos ve Suetonius tarafından Iulius Caesar'a atfedilen "Geldim, Gördüm, Yendim"– ifadesiyle Napoléon'u eski Roma'yla bağlantılandırmıştır. Kleio sol eliyle büstü işaret ederken, sağ eliyle de karatahtayı tutar (resmin merkezindeki Latince değil, modern bir dil olan Fransızcadır). Kleio'yu seyredenlerin birçoğu, Fransa'nın egemenliğinin kabulü ve anlaşıldığı kadarıyla benimsenmesiyle sağ ellerini kaldırır. Kimileri rahatça birinci sırada dururken, diğerleri de arkada yığılır, daha da geride kalanlar da mütevazı klasik tapınağa sığabilmek için itişirler, bunların içinde Napoléon ordularının hiç gitmediği yerlerden birkaç kişi de vardır: Tam kadraj olarak bakıldığında, resmin sağında görülen Moğol ya da Çinli olan Doğulu figür, duymak için ileri doğru eğilirken dengesini koruyabilmek için sol eliyle bir sütuna tutunur, burada söylenmek istenen, fethedilmeyenlerin bile Yeni Dünya Düzeni'ne dahil olabilmeyi arzuladıklarıdır. Burada dışarıda kalmış olan peruklu bir figür, herhalde Britanya, sağ elini hürmetle göğsüne götürür. Ama görüntünün içinde, hemen Doğulu gözlemcinin altında, belirsiz giysi ve etnik özellikleri olan başka bir figür ellerini kavuşturup gözlerini gökyüzüne diker – teşekkür ifadesi mi? Yoksa, kurtuluş için sessiz bir yakarış mı, diye sorarız kendi kendimize.

Sanatçı Alexandre Veron-Bellecourt, geçmiş hakkında yazmak ya da incelemek konusunda herhangi bir ifadede bulunmaz; bu Napoléon'un o güne kadar gerçekleşen başarılarının çeşitli veçheleri üzerine bir dizi tablodan biridir. Veron-Bellecourt, bizim deyimimizle, tarihe değil Tarihe odaklanmıştır. Gene de, resim istemeden, nihayetinde Napoléon'un değil Kleio'nun imparatorluğunun üstün çıkacağı sonraki 200 yıl hakkında kehanette bulunmuştur. Küresel olma iddiasındaki bir kitapta tüm dünyanın tarihyazımını temsil etmek üzere neden küçük bir klasik tanrısallığın öne çıkmasına yol açtığımız sorulabilir. Bu belli bir tarih tarzını, tarihe belli bir şekilde bakma biçimini öne çıkarmış olmaz mı? Gerçekten de olur ama Batının küreyi ifade ettiğini önermek istediğimden değil. Benim

söylemek istediğim bunun tam tersi: Batı dünyasındaki, geleneksel olarak klasik döneme atfettiğimiz tarih yapı ve uygulamalarının son birkaç yüzyılda ve karmaşık sonuçlarla küresel *hale geldiği*. Kitap bunun nasıl ve neden olduğunu açıklamaya çalışıyor ve bu arada geçmişin incelenmesinde 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında disipline biçim veren Avrupa yaklaşımının radikal bir biçimde farklı kültürlerle uyum sağlamak üzere nasıl uyarlanıp değiştiğini araştırıyor.

Bu, başka bir konuyu gündeme getirir. “Dünya tarihi” ve sonra da “küresel” tarih geçtiğimiz birkaç onyılda kademeli bir şekilde akademide ve müfredatta kabul görürken, en soylu kapsayıcı olma planlarının genellikle Avrupamerkezcilik kıyılarında karaya oturduğu da açıklık kazanmıştır. Eğer bir yandan yalnızca “Asya’yı (ya da Afrika, Latin Amerika veya Polinezya’yı) katar ve karıştırırsak” yalnızca Batı sahillerinden görülebilen o büyük, modern gölde suları sihirli bir şekilde birleşen tek bir dünya tarihyazımının tekdüzeleşmiş toplu bir görünümüne ulaşmış oluruz. Tarih yazınının, düşüncenin, şarkı söylemenin, resmetmenin ve kazımanın tüm geçmiş gelenekleri, *Uzay Yolu*’nda ünlenen “Borg” ya da daha az meşum bir şekilde, 17. yüzyıl filozofu Leibniz’in küçük parçaların bütünü yansıttığı yönündeki monadları gibi görünen muzaffer bir Avrupa projesinde büyük bir başarı kazanmışçasına yücelir. Edward Said’in mükemmel bir şekilde gözlemlediği gibi, aralarına tarihyazımını da kattığı birçok bilim alanının sözümona evrenselliği, “sanki diğer edebiyatlar ve toplumlar aşağı ya da aşılmış bir değere sahipmiş gibi, aşırı Avrupamerkezcidir.” Bu, Said’in köklerini Aydınlanma düşüncesinde bulduğu, ağırlığı olan bir görüştür.⁹

Bunun çevresinden dolanmak için Ranke ve 19. yüzyıl tarihsiciliğine’ (aşağıda, 7. Bölümde kapsamlı bir şekilde tanımlanan bir terime) atfedilen bir ilkeyi ödünç alan ve her tarihsel kültürü eşsiz ve değerli addeden kapsayıcı bir tarihyazımına doğru ilerleyen yollar vardır. Ama diğer yandan, eğer basitçe Batıdan ve Doğudan birtakım paralel tarih tarihleri aktarırsak, perspektifimizi yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız; hem, belki noktacı da (*pointillist*) olabilecek, “büyük resmi” *hem de* farklı tarih

9 Edward Said, *Orientalism* (Londra, 1978), 44 [Türkçesi: *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları].

* İngilizce “historicism” sözcüğü Türkçeye bazı çevirilerde (özellikle Popper çevirilerinde) “tarihsicilik” ve bazı çevirilerde de “tarihselcilik” olarak çevrilmiş bir terimdir. Tarihçiler –ya da felsefeciler– hangi terimin kullanılacağına karar verene kadar, çevirmenin elinden gelen, olabildiğince –ve kendince– akılcı bir tercihte bulunmaktadır. Ben, okurların affına sığınarak, “historical” sözcüğü karşılığındaki “tarihsel” terimiyle olabilecek bir karışıklığı engellemek amacıyla, yani bilimsel değil pratik nedenlerle tercihim “tarihsicilik”ten yana kullandım –çn.

† İstenen etkiyi yaratmak için ufak noktalar halinde kullanıldığı resim tarzında –ed.n.

türleri arasındaki görelî oran, önem ve büyüklük duygusunu ıskalarız. Aynı zamanda, anlamlı genellemeler yapma ve baştan sona dolambaçlı bir şekilde uzanıyor olabilecek kırmızı hatları yakalama umudunu da tehlikeye sokarız. Burada, tarihsel kültürlerin, birbirleriyle etkileşime geçmeden çok daha öncesinden beri birbirlerinin farkında oldukları taraflara gösterilecek dikkatle birlikte, açık karşılaştırma da yardımcı olabilir. Yaşamış olan en Avrupamerkezci tarihyazımcılardan biri olan R. G. Collingwood karşılaştırmadan hoşlanmaz ve bunun belli bir olayı anlamamıza hiçbir katkısının olmayacağını düşünürdü.¹⁰ Hatası, genel yasalar yönündeki dürtüye uyarak bütün karşılaştırmalı çalışmaları üstüste yığmaktı, bu hiçbir modern karşılaştırmacının yapmaya heveslenmeyeceği bir şeydir. Ama Collingwood aynı zamanda yalnızca bir dış gözlemcinin konumundan değil, daha ziyade egemen *régime d'historicité*'nin (Fransız klasikçi François Hartog tarafından bulunan yararlı bir terimin)¹¹ bağrında dolaşan içeriden birisi olarak da yazardı. Bu, geçmişin incelenmesi üzerinde 19. yüzyıldan beri egemen olan bir rejimdir ve postmodern ve sömürgecilik sonrası eleştirelilik tarafından daha yeni sarsılmıştır.

Batı modellerinin egemenliğine bakıldığında, "bütün tarihsicilik biçimlerinin eşit olduğunu ve uyum içinde yaşayabilecekleri"ni iddia etmek aptalca olur çünkü bunun olmayacağı görülmüştür. Micol Seigel herhangi bir dünya tarihi anlatısının altında yatan çelişkinin, "tarih düşüncesi"nin kaçınılmaz bir veçhesi" olan ya da, etkili postmodern tarihyazımcı ve edebiyat kuramcısı Hayden White'ın en önemli denemelerinden birinde belirttiği gibi, bu geçmişe gerçeklik yanılsamasını bağışlayan anlatı projesinin kendisi olduğunu öne sürer.¹² Bunu, geçmiş anlatmanın geçmişini anlatma meta-sorununa kadar da uzatabiliriz. Yani bu kitabın önündeki sınav, farklı renklerdeki tarihlerden güzel ve şaşırtıcı ama nihayetinde anlık, geçici ve anlamsız bir curcuna ya da tam tersine, bir Uzun Yürüyüş, kaçınılmaz olarak modern akademiye kavuşan muzafferiyetçi bir anlatı yaratmadan, tarihin tarihinin tutarlı, dünya ölçeğinde bir anlatısını sunmaktır. Bütün tarihler aynı *değildir*, aynı şekilde ölçülmeleri de gerekmez. Veda dönemi *purana*'larını ya da Mikstek resimli tarihlerini, bunların

10 R. G. Collingwood, *The Idea of History* (1946; Oxford, 1961), 223.

11 François Hartog, *Régimes d'historicité: présentisme et expériences du temps* (Paris, 2003). Hartog terimi esas olarak geçmiş hakkında bilgi peşinde koşmanın entelektüel çerçevesinden ziyade, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkiye karşı değişen tavırları betimlemek için kullanır ama bu ikisi ilgisiz değildir.

12 Micol Seigel, "World History's Narrative Problem," *Hispanic American Historical Review* 84 (2004): 431-46, 434'te; ve Hayden White, "The Value of Narrativity in the Representation of Reality," *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore, 1987), 1-25.

henüz oluşma aşamasında Batılı tarihler olduğunu ya da gerçeklik iddialarının, çağdaşları olan Avrupalı “karşılıkları” kadar sözcük anlamıyla alınması gerektiğini iddia etmek için vermiyoruz; yaratıcıları onlara bu açıdan bakmamızı hayretle karşılardı. Benzer şekilde, tarihin tarihinin, kiminle başladığını bilmediğimiz gibi, aslında nasıl sona ereceğini de bilmiyoruz. Bu yalnızca o son adam ya da kadın geçmiş hakkındaki o son cümleyi yazdığında ya da telaffuz ettiğinde olacaktır ve o zamana kadarki her türlü sonuç geçicidir. (Bu kişinin bir sonuca varmaya zamanı olmasını ve o anda bunu duyacak birisinin bulunacağını umalım ama bu pek olası değildir.) 12 ve 13. yüzyılın ortaçağ vakanüvisleri, 15 ve 16. yüzyılın hümanist tarih yazınını tahayyül edemez, hele son yüzyılın akademik mekanizmasını ya da Annales Okulu’nu hiç düşünemezlerdi. Geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca disiplinin giderek ilerleyen parçalanması, 9. Bölümde incelenen postmodernizm, feminizm ve sömürgecilik sonrasının meydan okumalarıyla da birleşince, kötümserlerin aklına tarihin çöküşünü getirebilir; birçok kuşak boyunca inşa ettiğimiz ve içinde genelde bir yüzyıldır rahat ettiğimiz (ama sık sık yeniden dekore edip yenilediğimiz) ev, bugün çeşitli yönlerden yaklaşan entelektüel buldozerlerin yolunun üzerinde duruyor olabilir. Halbuki, belki de bu ev yeni bir küresel altın çağa giriyor: Yalnızca geçtiğimiz onyılda yaşanan geniş veritabanlarındaki devrimler, internet ve on-line araştırmalar bile alıştığımızdan çok farklı yollardan araştırma yapmamızı olası kıldı ve kuşkusuz yeni araştırma kanalları da açacaktır. Tarihi düşünürseniz, şu andaki akımların ardılarımızı sonunda nereye götüreceğini bilmiyoruz. Hegel’in ünlü bir imgesini ödünç alırsak, Minerva’nın Baykuşu şimdilik daldında sessizce tünemeyi sürdürüyor.

Tarih Disiplininin “Yükselişi” – Fazla Muzafferane Anlatılmış Bir Öykü mü?

Tarihin bazen –halkın değil, öğretmenlerle öğrencilerin sevdiği akademik bir terimle– modern “disiplin” olarak adlandırılması, yaklaşık 150 yıldır genelde herkesin anladığı çok berrak profesyonel kural ve uygulamalara sahipti ama bu durum son yıllarda tarihçi için uygun bir konunun ne olacağı konusunda alternatif uygulamalar ve farklı anlayışların meydan okumasıyla karşı karşıya kaldı. Bu disipline uyan “uzmanlık alanı” bazı yönlerden çok kapsamlı ve farklı unsurları içeren, herhangi bir doktorlar ya da hukukçular camiası kadar sert, bir zanaat loncasıdır ve büyük ölçüde kendi kurallarını ve kaidelerini oturtmuş ve dayatmıştır. Dikkatsiz kaynak gösterme gibi hatalar eleştirel kitap yorumlarına yol

açar; intihal ya da tersi, uydurma kaynaklar (erken dönemde sık görülen bir uygulama) gibi büyük suçlar, işleyen meslektaşları tarafından alay edilmesi, suçlanma, mesleki açıdan gözden düşme ve hatta iş kaybıyla cezalandırılır. Bu ikisinin arasında özensiz araştırma, kaynakları yanlış değerlendirme ya da olguları doğrulamadan kabul etme gibi kabahatler yer alır. Modern tarihçinin izlediği yol tuzaklıdır; her köşede tehlikelerle ve her an ilk kan kokusunda, genellikle sürü halinde üstüne atılmaya hazır, omuzunun üzerinden kendisini izleyen acımasız yargılarda bulunan eleştirmenlerle doludur. Müteveffa Hugh Trevor-Roper, Dacre Lordu (1914-2003), parlak bir denemeci ve düşük nitelikli gördüğü başkalarına ait eserlerin etkili bir eleştirmeniydi. 1950'lerin "*Gentry Tartışması*" (Tudor İngiltere'sindeki yukarı doğru toplumsal hareketlilik ve bunu destekleyen kanıtlar hakkındaki bir tartışma) sırasında, iyi bilindiği gibi, Britanyalı büyük toplumsal tarihçi R. H. Tawney'e (1880-1962) ve kendisinden daha genç bir çağdaşı olan Lawrence Stone'a (1919-1999) bazı yöntemleri konusunda saldırmıştı. Ama otuz yıl kadar sonra, avcı av oldu. Artık asalet unvanı kazanmış olan Lord Dacre meslek yaşamı boyunca "kırmızıya oynamışken"¹³ –yani kuşkuculuğu ilke edinmişken– birdenbire ve talihsiz bir şekilde tüm birikmiş saygınlık kazanımını siyaha yatırdı. Zamansız bir şekilde, akıllı bir Alman sahtekârın düzenlediği bir dizi sahte günlüğü Adolf Hitler'in özgün el yazısı olarak gösterdi. Bu tek geç dönem yargı hatası saygınlığını yok etmedi (zaten etmemesi de gerekirdi) ama ciddi bir şekilde zedeledi. Anlaşılan, "disiplin" genellikle kaba adaletin kibar ifadesiydi.

Tarihyazımının, "geçmiş hakkında yazmak" olarak anlaşıldığında günümüzde bulunduğu noktaya nasıl geldiği, çok anlatılan ve Eduard Fueter'in bu kitaptan tam 100 yıl önce yayımlanan klasiği *Geschichte der Neueren Historiographie*'yle (1911) –(en azından son zamanlarda) başlayan bir öyküdür. Fueter her ne kadar yalnızca erken Rönesans'la başladıysa da, yüzyıldan beri birçok "tarihin tarihi" için paradigma olduğu görüldü. Yalnızca İngilizce konuşulan dünyada bir dizi önemli tarihçi birer birer disiplinin geçmişine dair anlatılarını sundu.¹⁴ İtalyan filozof Benedetto Croce, 1921'de tarihin tarihi konusunda bir özeti, bunun nasıl işlediği konusundaki bazı fikirlerini içeren bir sunumla birleştirdi, İngiliz meslektaş R. G. Collingwood da bunu yirmi yıl sonra yapacaktı. Gazeteci, aykırı politikacı ve verimli bir akademi dışı tarihçi olan George Peabody Gooch (1873-1968), çok daha kısa bir dönem, disiplinin profes-

13 Peter Burke'ten, 27 Kasım 2007'deki bir konuşmamız sırasında aldığım bir terim.

14 Geçen yüzyıl üzerine önemli İngilizce araştırmalar için aşağıdaki "Ek Okumalar" bölümüne bakınız.

yonelleştiği ve akademisyenlerin alanına girdiği 19. yüzyıl üzerine ufuk açıcı bir anlatı kaleme aldı. Erken bir döneminde Cambridgeli tarihçi Lord Acton'ın etkisi altına girmesi, Gooch'u tam da betimlediği tarihyazımını sisteminin bir ürünü haline getirdi ve çok uzun bir yaşam da ona iki Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci bir basım yapma şansı tanıdı. Daha yakın zamanlarda, Donald R. Kelley Batı tarih düşüncesi üzerine çok zekice ve sezgi yüklü üç ciltlik bir araştırma sundu ve yakın zaman önce ölen John Burrow da usta işi seçme eserlerin analizinde derinlik uğruna anlaşılabilirlikten fedakârlık ettiği zarif bir *History of Histories* ("Tarihlerin Tarihi") yazdı. Tüm bu çalışmalardaki öyküler, vurgu ve örnek seçiminde farklılık gösterir ama genelde dikkat çekici ölçüde benzerlikler taşır; aynı oyunun farklı icraları gibi. Oyunun kendisi de, özellikle 1990 öncesi araştırmalarda, genelde modern dünyanın profesyonel ve akademik tarihyazımında mutlu bir sonla birlikte, mizahi bir tonda yazılmıştır. Hepsinde tanıdık bir oyuncu kadrosu vardır, neredeyse hepsi "soluk yüzlü ve erkektir; hepsi de Thukydides'ten Toynbee'ye, Herodotos'tan Hexter'a eski yıllıklardan modern Annales'a tarihin tarihinin olağan şüphelilerini içerir.

Bu çok da şaşırtıcı olmamalı. Profesyonelleşmiş disiplinimizde tarihyazımının bugününe yolculuğumuzu bir 18. yüzyıl kıssadan hissesi (*morality tale*) gibi anlattık, burada genç kız Kleio, onuruna çeşitli meydan okumaları savuşturdu, neredeyse bazı yanlış yollara saptı, kurt ideoloji ve ahlaksız edebiyat tarafından baştan çıkartılmaktan kurtuldu ve büyüyüp, bugünkü zarif ve olgun hanıma dönüştü. Batının Yunan'dan Roma'ya, oradan Hristiyanlığa vb varan (tarihi olanların) soyağacı, tam bir soyağacı olmaktan ziyade, Eski Ahit tarzı (Musa Peygamber'le bağlantılı yasa koyucular boyunca, Mısır'da kölelikten kaçınılması ve kurtulunması gereken entelektüel vahşilikle tüm gerekenleri içeren) nitelikleriyle zarif bir soyağacıdır. Herodotos (ya da Thukydides veya Polybios) Livius ve Tacitus'u, onlar Eusebius ve Augustinus'u, onlar 1000 yıllık vakanüvisleri, onlar Leonardo Bruni, Lorenzo Valla ve Jean Bodin'i, onlar Vico, Hume, F. A. Wolf ve Gibbon'ı, onlar Ranke, Mommsen ve James Harvey Robinson'ı, onlar da 20. yüzyılı doğurmuştur. Bu, bir Avrupa-Amerika *tarihyazımı* olduğu için tam anlamıyla gerçek dışı değildir ama tarihin bir tarihi olarak bir işe yaramaz. Bir soyağacı olarak, melezlik kanıtlarından hiç söz etmesem de, paralel ve alt kolları yok saymıştır ve istenmeyen bir soy da sessizce bir kenara atılmıştır.

Bu tür bir entelektüel tarihte birçok sorun vardır. Bunların en bariz olanı teleolojik eğilimidir, ilk kez Sir Herbert Butterfield'in (1900-1979) 1930'larda kullandığı terime başvurursak, açık "iyimserliği" ("whiggish-

ness”);* gerçekten de, tarihin kendi tarihi kadar iyimser (*whiggish*) bir tarih de herhalde yoktur. Buna şimdi tarihyazımının tikel safhalarına yoğunlaşan ve bunları Büyük Öykü’nün içine yerleştirmeye direnen araştırmalar eğilmektedir; aynı zamanda tarih yazılarını belli bir toplumsal ve kültürel bağlama yerleştirmeye çalışıyor ya da Kleio’nun eğitim ve öğretiminin mutlu anlatısına sırtını dönüp, büyük tarih metinlerinin edebi ve retorik özelliklerini çok daha derinden sorgulamaya yöneliyorlar. Ancak bir dereceye kadar anlatıdan kaçınılamaz ve tarihin oradan buraya nasıl geldiğinin de anlatılacak bir öyküsü vardır. Yeni eserler sayesinde, yanlış başlangıçlar ve belki de eskisinden daha az kahramanlara tapınmayla öykünün çok daha karmaşık bir versiyonunu anlatabiliyoruz. Hans Kellner’in sözcüklerini kullanırsak, tarihin tarihini daha az doğrusal ve daha “büklümlü” yapabilecek durumdayız.¹⁵

İkinci sorundan yukarıda zaten söz etmiştik: Basitçe ifade edersek, bu yalnızca Batının “sağlam” bir tarihyazımı ürettiği, diğer kültürlerin çoğunun bunu yapamadığı varsayımdır.¹⁶ Halbuki J.H. Plumb’ın da dediği gibi, etkileyici Çin başarıları kabul edildiğinde, yalnızca kaynaklara eleştirel bir tavır ve geçmişten bir uzaklık duygusu “bizim bildiğimiz anlamda tarih” üretebilir.¹⁷ Bu düşünce akımına göre, başka uygarlıklar en iyi koşullarda (Çin, İslam) iyi denemeler, burun farkıyla kaybedenler üretmiştir. En kötüsünde de (eski Hindistan, Güneydoğu Asya), içinde arasıra gömülü gerçeğe rastlanan efsaneler üretmişlerdir. Ya da, tarih yazılarından (sömürgecilik öncesi Afrika, Amerikan yerli halkları) ve hatta tarih bilincinden –ki bunun varlığı, yazı olmadan olanaksız görülür– tamamıy-

* Bu terim, yukarıda belirtildiği gibi tarihçi Butterfield tarafından ortaya atılan “Whig Historian” yani Whig tarihçi teriminin bir varyantıdır. Whig tarihçiler, Liberallerden önce İngiltere siyasetinde etkili olan Whig siyasetçiler gibi, insanlığın sürekli daha iyiye gittiğine inanırlardı ve tarihe bakışları da bu doğrultuydu. Yer darlığından dolayı veremediğimiz daha ayrıntılı bilgiler için gerek internette gerekse de yazılı kaynaklarda yeterli bilgi bulunabilir –çn.

15 Hans Kellner, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked* (Madison, WI, 1989).

16 Donald E. Brown, *Hierarchy, History and Human Nature: The Social Origins of Historical Consciousness* (Tucson, CO, 1988) içinde süregiden ve bunun dışında gayet ilginç olan anlatıyı bozan bir cümle.

17 J. H. Plumb, *The Death of the Past*, gözden geçirilmiş basım (1969; Houndmills, Basingstoke, 2004), 13, 20-1 ve bu basımın Niall Ferguson tarafından yazılan girişi, xxxiff. Plumb Çin’in tarih geliştirmedeki başarısızlığını (sic!) Çin’in yahtılımlılığına değil, hem herhangi bir tarihsel sorunun, birleşik geçmişte bir kesintinin bulunmayışına hem de (Avrupa’nın Yahudilik ve İslamla yüzleşmek zorunda kalması gibi) çatışan geçmişlerin azlığına bağlar (ki bu, bildiğimiz gibi, gerçekten ziyade efsanedir): *a.g.e.*, 111-12.

la yoksundurlar, ta ki modern zamanlarda Batı tarihyazımı tarafından gecikmeli bir şekilde aydınlatılana kadar. Plumb, eski Çin tarihselliğinin modern Batıninkiyile (hatta görüleceği gibi modern Çin'inkiyile) aynı olmadığı konusunda kuşkusuz haklıydı. Tıpkı antikçağdan 1800'e dek Batı tarihyazımının büyük bölümünün itici gücü olan ahlaki ve didaktik emirler ile sonraki dönemin o kadar belirtik ahlaki yargılar içermeyen akademik tarihi arasındaki farklara dikkat çekmekte haklı olduğu gibi. Ama bu yalnızca modernliğin ya da yalnızca Batının "gerçek" tarih ürettiği anlamına mı gelir? Bu da elinizdeki kitabın ele aldığı konular arasındadır.

Tarihyazımında Batı ve Doğu

Kuşkusuz, Batı ve Doğu terimlerini kullanmanın bile neden olduğu temel bir sorun vardır: Avrupa'daki merkezi bir nirengi noktasına işaret ederler. Yön terimleri açısından, 18. yüzyıldaki Japon bir gözlemcinin bakış açısına göre, "Batı" Çin'i de içeriyordu ve "Doğu" da Pasifik Okyanusu'nun oluşturduğu ufuksuz boşluktu. Daha da önemlisi, her iki terim de, birçok farklı ve ilgisiz kültürü karşıt ikili kategorilerde gruplandıran soyutlamalar ve sözcüklere dayalı kabullerdir. Dünyanın geri kalanını "Batılı olmayan" diye adlandırmak, yalnızca ikili bir çift değil, aynı zamanda olumlu ve olumsuz bir kutupluluk da yaratarak bu sorunu gereksiz bir şekilde derinleştirir.¹⁸ Gene de, bu kitaptaki öykünün bir kısmı, Batı Avrupa tarihsiciliğinin (belki geçici ve bir düzeyde gülünç olmaktan ziyade trajik) küresel hegemonyasının kesin başarısıdır. Yani bu kitap dokuz bölümüyle şu süreçleri anlatır: geçmişe uzanan güzergâhlarda birçok yüzyıllar aracılığıyla kademeli bir indirgeme; geniş bir kurallar ve usuller bütünüünün yol gösterici bir konuma yerleştirilmesi ve bu uğurda dünyanın başka yerlerinde ve geçmişin çeşitli noktalarında geçerli olan farklı tarih uygulamalarının, alternatif tavırların ve karşıt inanışların dışarıda bırakılması ve bunların bir çoğunun yalnızca modern tarih girişiminden değil, bu girişimin nasıl var olacağına dair bu anlayışımızdan da silinmesi. Bu durumda bile (belli bir çekingenlikle ve görelilikleri ve kısıtlamalarının tam bilincinde olarak) "Batı" ve "Batılı" gibi ortaklaştırıcı terimleri, "Doğu Asyalı" ya da hatta "Avrupalı" gibi aşırı basitleştirici coğrafi terimlerle birlikte, geçmişî düşünme ve betimleme sistemlerine –aslında çok daha

18 "Batı" ve "Batılı" sözcükleri bu kitap içinde büyük harfle yazıldıklarında coğrafi bir yön ya da bölgeyi (örneğin Batı Avrupa) değil, Asya ve yerli Amerika kültürleri karşısında, türevleri de (örneğin Birleşik Devletler, Avustralya) dahil olmak üzere Avrupa etki alanından doğan bilgi, kültür ve yetkeyi gösteriyor. Bazı coğrafi bölgeler, örneğin Güneydoğu Asya, Doğu Asya ve Yakındoğu da, bu kullanıma uyularak, büyük harfle yazılmıştır.

değişken, içsel olarak tartışmalı ve geçici sistemlere- eklenmiş kullanışlı toparlamalar ya da dönüştürmeler olarak kullandım. Kısaca, bu gibi terimler kitap boyunca kalıcı tırnak işaretlerinin içindeymiş gibi okunmalı.

Avrupamerkezcilik sorununa daha sonraki bölümlerde de ara ara döneceğiz ama tarihin tarihlerinin çoğunda (diyelim "dünya tarihi"nin tersine) görülen zayıflık, aslında başlı başına *Avrupamerkezcilik* değil, daha çok *Avrupatekbenciliği* (Avro-solipsizm) diye adlandırabileceğimiz şeydir. Bir şeyi harita ya da bir anlatının merkezine yerleştirmek, neyin merkez neyin çevre olduğu tartışılrsa da, hiç olmazsa çevrede de bir şeylerin olduğunu kabul eder. Ama genelde Batı tarih yazımı, bir araştırmalar yüzyılında temsil edildiği haliyle, geçmiş anlayışını merkeze yerleştirmemiş, onu tüm öyküsü haline getirmiştir. Çevre dışlanan, marjinal, madun, öteki, hangi terimi tercih ederseniz, yalnızca eksiltilebilir bir eklenti değildir. Hiç mevcut olmamış bile olabilir. Bu açıdan, sömürgecilik sonrasının öncelikli hedeflerinden 18. yüzyıl filoloğu William Jones ve 19. yüzyıl yararcısı James Mill de aralarında olmak üzere erken modern ve Aydınlanma öncellerimizden bazıları bizden fersah fersah ilerideydi, sık sık başka yaklaşımlara uyum sağlamışlardı ve bunlara karşı her seferinde aman vermeden düşman değillerdi. Geçmişe uzanan Avrupa dışındaki alternatif güzergâhların anlamlı bir yerlere çıkamayacağına kâni olsalar da, en azından bu güzergâhların varlığını kabul ediyorlardı. Bu kritik bir noktadır: Yukarıda önerildiği gibi, bu kitabın savlarından biri, Batı tarih yazımının savaşlar, ticaret ve diğer temas biçimleri sırasında karşılaştığı başka tarih tiplerine yanıt olarak, ardı ardına ve savunmaya geçerek kendini şekillendirdiği, iç güvensizliklerini ve entelektüel kuşkularını maskeleyiğidir. Büyük ironi, kendini Doğulu ve "tarih dışı" denklerine benzemez bir biçimde inşa eden bu Batılı bilgi biçiminin, 19. yüzyıla gelindiğinde yeterince incelmış olmasıydı. Yöntemleri bakımından kendine güvenliydi, (bizzat Batının başarısı-yla bağlantılı olan) amaçları açık seçikti. Dünyanın geçmişin ne olduğu, nasıl ve neden anımsanması gerektiği konusunda daha önce farklı düşüncelere sahip bölgelerine doğru, göreceli bir rahatlıkla -kimi zamanda davetli olarak- ilerleyebiliirdi. İkinci bir ironi de şudur: En istekli yerel hayranlarla bile Avrupalı tarih uygulamaları (Amerikan demokrasisinin bugün demokrasi deneyimine sahip olmayan ülkelere dayatılmadığı gibi) yabancı toplumlara toptan yapıştırılamazdı. Birçok durumda, yaygın olarak kabul görebilmeleri için bazı değişikliklere tabi tutulmaları gerekiyordu. Kaba uyum ve tavizler, yerini aldıkları yerli tarih uygulamalarının çoğuyla birlikte, 20. yüzyılın yazdığı şekliyle tarihin öyküsünün dışına çıkartılmıştır.

Bu dışına çıkarma, 20. yüzyılın Herbert Butterfield gibi saygın tarih-yazımcılarında simgesel, yasak savar bir sempati uyandırmıştı (Butterfield Çin tarih yazımının bazı veçhelerine ve İbn Haldun gibi bazı sıra dışı Müslümanlara saygı duyardı); başkalarında, tarihin Batıyla temas öncesi herhangi bir dönem için yazılamayacağı görüşünü güçlendirdi. Kariyerinin başlarındaki artık kötü şöhret kazanmış bir ifadesinde Hugh Trevor-Roper Avrupalıların gelişi öncesinde Müslüman olmayan Afrika'daki herhangi bir tarihin mevcudiyetini yok saymıştı:

Her zaman olduğu gibi gazetecilikteki akımların değişen havasına kendini kaptıran lisans öğrencileri, kendilerine Siyah Afrika'nın tarihinin öğretilmesini talep eder. Belki, gelecekte, öğretilecek bir Siyah Afrika tarihi olacaktır. Ama günümüzde bu yoktur ya da çok azdır: Yalnızca Afrika'daki Avrupalıların tarihi vardır. Gerisi büyük ölçüde karanlıktır, tıpkı Avrupa öncesi, Kolomb öncesi Amerika gibi. Ve karanlık da tarihin konusu değildir.¹⁹

Yazı öncesi toplumlar da incelenecek bir tarih olmaması bir yana, bunu yapmaya çalışmak da sosyologların, arkeologların ve antropologların işi olmalıydı. Tarihçiler açısından bu esas olaydan, (burada büyük T ile yazılan anlamda) Tarihin "amaçlı hareketi"nden bir uzaklaşmaydı. Bir 18. yüzyıl filozofu tarafından da kolaylıkla yazılmış olabilecek sözcüklerle Trevor-Roper böyle sapmalara karşı uyarıda bulunuyordu, çünkü böylece "kendi tarihimizi ihmâl eder, yerkürenin renkli ama anlamsız köşelerindeki barbar kabilelerin amaçsız salınımlarıyla kendimizi oylarız: Bu kabilelerin tarihteki esas işlevi, bana sorarsanız, bugüne, kaçtığı, tarihinden, geçmişin bir imgesini göstermektir."²⁰

Bu alıntılar sık sık yinelenmiştir ve genellikle kendi içindeki çelişkinin kanıtı olan kışkırtıcı ve şaşırtıcı yanlışlıktaki genellemelerin büyük bir örneği olmuştur: Bu yanlış, Afrika araştırmacıları için ve (Trevor-Roper'in yorum sillesinden geçerken payını alan) Amerikan yerli kültürleri dahil Avrupa dışı dünyanın diğer kısımlarıyla ilgilenenler için 40 yıla bedel bir toplanma çağrısı olmuştur. Ama Trevor-Roper, onun zamanında ve ondan önceki yüzlerce yılın büyük bir bölümünde büyük ölçüde kabul görmüş bir kanaati açıkça ifade ettiği için haksızca suçlanmıştır. Bunun erken örneklerini Avrupalıların Yenidünya'daki 16. yüzyılda başlayıp yakın zamanlara kadar süren karşılaşmalarında göreceğiz. Erken 20. yüzyıl İngiliz faşisti

19 H. R. Trevor-Roper, *The Rise of Christian Europe* (Londra, 1965), 9. Özgün haliyle 1963'teki bir dizi televizyon konuşmasındaki bu gırtlık yorumlarına karşı tepkiler o kadar güçlü oldu ki, kitabın Avrupa'yı dünya bağlamındaki kendi yerine oturma yolundaki ciddi girişimleri büyük ölçüde göz ardı edildi.

20 *A.g.e.*, 9.

Houston Stewart Chamberlain'in Çin ve Hristiyan olmayan topluma dair ve bir kez daha yineleyelim, tarih yoksunu toplum hakkında Friedrich Nietzsche'den daha alaycı görüşleri vardı; "yoksun" derken, hem "sahip olmayan" (ki kuşkusuz yanlıştı) hem de "dışında," yani Hegel'in 19. yüzyılda edindiği konumdan söz ediyoruz. Saygın Amerikalı tarihçi Daniel J. Boorstin (1914-2004) 1955'te Porto Riko'ya yaptığı yolculuktan döndüğünde, *Yale Review* sayfalarında adanın en azından 1898'de Amerikan protektorası olana kadar kayda değer bir tarihinin bulunmadığını ifade etmişti; Porto Rikolu tarihçilerin güçlü itirazlarına karşın, başka bir Amerikalı tarihçinin Boorstin'in savını deşmesi için çeyrek yüzyıl geçmesi gerekmişti.²¹

Tarihin dünyanın bazı yerlerindeki varlığının inkâr edilmesinin karşı tarafında, tarih bilincinin birlikçi, tutarlı ve kültürel açıdan evrensel olduğu yolunda karşılayıcı bir inanış oluştu. 1987'de yazan Amerikalı bir tarihçi, "tarihe tutarlılık veren birleştirici bir temanın" varlığını neredeyse kesin bir kabul olarak aldı, bunu insanın "akılcı, siyasi bir hayvan" olarak tanımına dayandırıyor.²² Başkaları bunu, tarih düşüncesinin gerçekten de ortak bir insanlık özelliği olduğunu ama kültürlere özgü farklı yollardan geliştiğini öne sürerek çeşitlendirdiler. 1980'lerin başlarında iki önemli Afrika uzmanı, "insan tarihsel bir hayvandır," dedi ve bu ifadeyi hemen, tarih bilincinin aynı zamanda "ait olduğu toplumu da yansıttığı" gözlemiyle sınırlandırdı.²³ Tarih düşüncesine hatta geçmişe ilginin, insan doğasının içsel bir özelliği olarak evrenselleştirilmesinden geri adım atılıyor. Tarih olmadan gayet mutlu bir şekilde yaşayan halkların olduğunu kabul etmek de olasıdır. Örneğin antropolog Marshall Sahlins Hawaii kültürlerine atıfta bulunarak, orada toprağın sürekli yeniden dağıtılmasıyla yerel nesepelerin oluşmasının önlendiğini ve dolayısıyla yaşayan kişisel deneyimin ötesinde şecere anılarının var olmamasıyla bir "tarihsizliğin" ortaya çıktığını öne sürmüştür. Öne sürüldüğüne göre, Yeni Zelandalı Maoriler çağdaşlarının, eski atalarının eylemlerini kendi kişiliklerinde sahiplenmeleriyle bir tür "ebedi geri dönüş" içinde yaşarlar.²⁴ Her kültüre bir tür onur madalyası olarak "tarihi" bahşetmenin yollarını aramamalıyız, hele geçmişi Batılı kategorilere sığdırmak için alternatif anımsama ya da yaşama türlerini eğip bükmeye hiç çalışmamalıyız. Amerikan yerli

21 Allen Woll, *Puerto Rican Historiography* (New York, 1978), 1-2.

22 Gertrude Himmelfarb, *The New History and the Old* (Cambridge, MA, 1987), 25. Yazarın Batılı-olmayan ve modern öncesi tarih fikirlerini çözümlemesine kattığı kuşkuludur.

23 B. Hama ve J. Ki-Zerbo, "The Place of History in African Society," ed. Ki-Zerbo, *General History of Africa*, 1. cilt: *Methodology and African Prehistory* (Paris ve Londra, 1981), 43.

24 Marshall Sahlins, *Islands of History* (Chicago, 1985), 51, 59.

halkları tarihçisi Calvin Martin de benzer bir gözlemde bulunmuştur. “Biz tarihçiler... poz verdirdiğimiz Kızılderili sahnelerine gayet bilinçli bir şekilde bir çalar saat sokmaya çalışırız ve benzer şekilde onları yanlış zamanla donatırız. Yani onları ‘tarih halkı’ yapmaya çalışırız: Onlara zaman ve mekândaki kendi yaşama terim ve düşüncemizi, gerçekliği ve zaman içinde insanlığı değiştirme çabamızı atfederiz.”²⁵ Grönland ve Kanada İnuitleriyle ilgili olarak yakın zamandâ bir etno-tarihçinin yaptığı gibi, tarihi olmayan bir kültürün mutlaka her zaman tarihten yoksun olduğunu varsaymamalıyız.²⁶ Müteveffa antropolog Claude Lévi-Strauss (1908-2009) uzun süre önce “tarihsiz halklar” için tercih edilebilir bir alternatif olarak, “soğuk” ve “sıcak” toplumları önermiş ve her kültürün geçmiş hakkında bir tavrı olduğuna, ya kurumlarını zaman dışı ve kalıcı kılma çabası içinde onun bugün üzerindeki etkisini reddettiğine ya da “tarihsel süreci içselleştirerek, onu gelişmelerinin itici gücü haline getirdiğine,” dikkat çekmişti.²⁷ Avrupa kültürlerinin çeşitli zamanlarda, yaygın bir biçimde tarih yazma uygulaması içinde olduklarında bile değişmeye aynı ikircikli tavrı sergilediklerini akılda tutmalıyız.

Perspektif İçinde Modern Tarihsellik

Sömürgecilik sonrası eleştirmen Dipesh Chakrabarty ünlü bir cümlesinde, dünyanın geri kalanının ölçüldüğü kıstası geleneksel olarak Avrupa’nın oluşturduğuna dikkat çekerek, “Avrupa’nın taşralaştırılması” çağrısında bulunmuştur.²⁸ Bu bir kenara, Avrupa tarih yazımını basitçe birçok başka yaklaşımdan biri haline getirmek güçtür. Birçok sömürgecilik sonrası araştırmacının da teslim edeceği ve bu kitabın daha sonraki bölümlerinin de içereceği gibi, Avrupa ardılı Batı tarih yazımı biçimi, tüm akademik ve profesyonel kurumlarıyla, geçmiş üzerine diğer yazma ve düşünme biçimlerinin üzerinde egemenlik kurmuştur. Bu, Batılı tarih yöntemlerinin ele geçirilip bir silah olarak onları yaymış olan siyasi ve toplumsal yapılara karşı çevrildiği durumlarda bile çelişkilidir ama gerçektir (bkz. 8. Bölüm).

25 Calvin Martin (ed.), *The American Indian and the Problem of History* (New York, 1987), 16.

26 Yvon Csonka, “Changing Inuit Historicities in West Greenland and Nunavut,” *History and Anthropology* 6 (2005): 321-34.

27 Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind* (Chicago, 1966), 233-4. [Türkçesi: *Yaban Düşünce*, YKY]

28 Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, NJ, 2000). Aynı zamanda bkz. Vinay Lal, *The History of History: Politics and Scholarship in Modern India* (Oxford ve Yeni Delhi, 2003), “the history of ahistoricity” üzerine.

Daha ilginç sorular, önce bu tarih biçiminin nasıl o kadar etkili hale geldiği, ikincisi de “muzaffer”in bazı biçimlerde “ezilen”le (ya da bazı durumlarda “yok edilen”le) temasa geçerek etkilenmesi sonucu oluşup oluşmadığıdır. Dominic Sachsenmaier’in zekice gözlemlediği gibi:

Dünya çapında bir olay olarak akademik tarihyazımının doğumunun ardındaki tek güç olarak Batıdan, diğer yerlere yayılmayı tanılamak yanlış olur. Doğrusu, akılçılık kültürlerinin, modern akademik sistemin ve üniversiteye dayanan tarihyazımının küresel çapta yayılması, yerel-ötesi ve yerel bağlamların, kolonyal güç oluşumlarının, kurtuluş hareketlerinin, uluslarötesi entelektüel şebekelerin ve diğer etmenlerin karmaşık bir oyunu sonucunda gerçekleşmiştir. Her halü kârda, akademik tarihyazımının –Avrupa-merkezci dünya görüşlerinin güçlü varlığı gibi– birçok karakter özelliğinin, yalnızca sözümona eski bir Avrupa geleneğinin ihracat ürünleri gibi görülmeleri gerekmez, bunlar aynı zamanda kıtanın yayılmasının ve bunun sonucu doğan birçok karmaşık sosyopolitik dönüşümün de sonucudur. Batı tarihyazımı, Avrupa akademiasının başka yerlerdeki tarih araştırmalarını derinden etkilemeye başlamasıyla aynı zamanda dönüşmüştür.²⁹

Benim bu kitaptaki projem de benzer bir perspektif benimser ve tarihin tarihinin geleneksel olarak anlatılagelenden farklı bir versiyonunu anlatarak, en azından yarı yolda Dipesh Chakrabarty ile karşılaşmaya çalışır. Böylece manzara, çapraz geçişlerle ve kavşaklarla ama çoğunlukla paralel bir yol izleyerek, bir dizi farklı tarihyazımı geleneğini gösterir. Bunlar çeşitli tarzların içinde yer alırlar, alternatif anma ve (sözlü, resimli, alfabeye dayalı) iletişim biçimleriyle aktarılırlar ve çok farklı toplumsal ve siyasi bağlamlarda yaratılmışlardır. Anlatı mecburen bazen doğrusal olmayan bir tarzda, yerkürenin bir köşesinden diğerine hızlı atlamalarla ilerlese de, okuru daha çoğulcu ve karmaşık bir tarihin tarihi anlayışının hem olası hem de gerekli olduğuna ikna etmeyi ve geçmişe giden birçok güzergâhla geçmişin neden önemli olduğu konusunda farklı inanışların olduğunu göstermeyi umuyorum.

29 Dominic Sachsenmaier, “Global History, Pluralism, and the Question of Traditions,” *New Global Studies* 3:3 (2009): makale 3, s. 3-4. Aynı zamanda bkz. Roxann Prazniak, “Is World History Possible? An Inquiry,” ed. Arif Dirlik, Vinay Bahl ve Peter Gran, *History after the Three Worlds: Post-Eurocentric Historiographies* (Oxford, 2000), 221-39; Pamela Kyle Crossley, *What is Global History?* (Cambridge, 2008).

MÖ 24. yüzyıl	<i>Weidner Chronicle</i> ("Weidner Vakayinamesi")
MÖ y. 22. yüzyıl	Sümer Kral Listesi
MÖ 10. yüzyıldan yaklaşık 7. yüzyıl sonlarına	<i>Tanah</i> (İbranice Eski Ahit)
MÖ 8. yüzyıl	<i>Eşzamanlı Tarih</i>
MÖ 704-681	<i>Eponymous Chronicle</i> ("Ulus Adlandıran Vakayiname")
MÖ 7-6. yüzyıl	Yeni-Babil Vakayiname serileri
MÖ y. 480	<i>Chunqiu</i> ("İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri")
MÖ y. 420	Herodotos, <i>Tarih</i>
MÖ y. 400	<i>Zuozhuan</i> ("Zuo Vakayinamesi"); Thukydides, <i>İstoria tu Peloponnisiaku Polemu</i> (Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı)
MÖ 2. yüzyıl ortaları	Polybios, <i>Historiai</i>
MÖ y. 90	Sima Qian, <i>Shi ji</i> ("Tarihsel Kayıtlar")
MS y. 90	Iosephus, <i>Ioudaïke arkhaiologia</i> ("Yahudilerin Tarihi"), <i>Peri tou Ioudaikou polemu</i> ("Yahudi Savaşı Tarihi") ve <i>Pros Apiona</i> ("Apion'a Karşı")
MS y. 105-117	Tacitus, <i>Annales</i> ve <i>Historiae</i>
MS y. 111	Ban Gu, <i>Hanshu</i> ("Erken ya da Batı Han Tarihi")
MS y. 361	<i>Dipavamsa</i> ("Ada Vakayinamesi")
MS y. 391	Ammianus Marcellinus, <i>Res Gestae Libri XXXI</i> ("Otuz Bir Olay Kitabı")
MS y. 5. yüzyıl	<i>Vişnu Purana</i>

TEMELLER¹

Giriş

Öykümüz yaklaşık 4000 yıl öncesinde, eski Yakındoğu'daki bilinen en eski tarihsel kayıt tutma biçimleriyle başlar. Tüm kitap içinde açık arayla en uzun dönemini kapsayan bu bölüm Mezopotamya, Mısır ve İsrailoğullarıyla başlayacak. Sonra tarih için Avrupa dillerinin birçoğunda, özellikle de İngilizcede kullanılan "history" sözcüğünün ve bunun bir Musada, Kleio'da (Resim 1) kişileşmesinin sorumlusu Yunanlara ve onların klasik dönemdeki ardıları olan Romalılara döneceğiz. Tarihin tarihine yalnızca bir Avrupa olgusu olarak değil de küresel ölçekte baktığımız için, Doğudaki en eski uygarlıktan doğan, ona paralel (ama bildiğimiz kadarıyla kesişmeyen) tarih kültürüne sahip Çinlileri de izlememiz gerekiyor. Bu erken binyıllarda Amerika kıtalarında ve Afrika'da, hatta belki Avustralasya'da da tarih düşüncesi var olmuş olabilir ama bu yerlerin ele alınmasını, tarih uygulamaları konusunda daha somut kanıtların bulunduğu daha sonraki bölümlere erteleyeceğiz. Son olarak, tam da bugünün geçmişe dair elde edebileceği tek olası perspektifin Batı tarihselliğinin çeşitli tiplerinden ibaret olduğu yönündeki her tür düşünceye keskin bir düzeltme sunduğu için, burada Güney Asya'nın (kronolojik olarak Avrupa antikitesinin hayli ötesine uzanan) apayrı tarih kültürüne değineceğiz.

Eski Yakındoğu

Yakındoğu, Mısır'dan ve İsrailoğullarının toprakları olacak yerlerden, Akdeniz'in doğu kıyılarından geçip asıl Mezopotamya'ya kavuşarak, Anadolu'daki Hititlerin topraklarına ve Kuzey Suriye'ye uzanan karmaşık, çokdilli bir bölgeydi. Bu bölgede bir dizi çok uzun ömürlü uygarlık yaşadı ve bunlar da geçmişlerini aynı yollarda ya da tutarlı bir şekilde aynı mecralarda anımsayıp saklamadı. Kanıtlar tam anlamıyla parçalıdır ve olabildiği kadarıyla stellerden, taş tabletlerden ya da kayalardan ve papirüs üzerine yazılardan alınmadır; bu nesnelerin çoğu eksiksiz korunmamıştır. Kanıt parçalarında bir kavram olarak "tarih"i, daha da ötesi,

1 Bu bölümde tarihler çoğunlukla, başka türlü belirtilmemişse, MÖ'dür.

Resim 1. Kleio, Tarih Musası. Roma mermer figür, y. MS 130-140. Burada Romalı bir kadın olarak betimlenmiş; eksik olan elinde bir rulo tutuyor olabilir.

buna adanmış eserleri aramak beyhudedir. Bölgenin dillerinden herhangi birinde “tarih” ya da “tarihyazımı” sözcüklerine bir karşılık bulunmaz ama İbranice iki sözcük, *tôledôt* (“şecereleler”) ve *divrê hāyyāmîm* (“o günlerin sözcükleri”) yaklaşık karşılıklar olarak görülebilir.² Özellikle geçmişte insanların ne düşündüğünü ortaya çıkarmaya çalışırken terminoloji önemlidir, kategorilerin adlandırma sistemi de (nomenklatür) öyle; özellikle Yunanlar tarihin türlere ayrılmasını, 2000 yıl sonra Rönesans hümanistlerinin de yapacağı gibi, ciddiye alıyordu. Ama dilsel terimlerin ya da edebi bir tarzın yokluğundan, “o zamanlar tarih yoktu” sonucuna atlamak akılcı olmaz.

Eski Mısır’da bir geçmiş anlayışının ve özellikle de Eski, Orta ve Yeni Krallıkların birbirini izleyen hanedanlarını ezberleme yönünde bir çabanın olduğu yolunda savlar öne sürülebilir. İlk firavunlar tarafından kaydedilen “yılıklar”ın pek azı bugüne kalmıştır: Erken örneklerden biri “Palermo

2 Piotr Michalowski, “Commemoration, Writing, and Genre in Ancient Mesopotamia,” ed. Christina Shuttleworth Kraus, *The Limits of Historiography: Genre and Narrative in Ancient Historical Texts* (Leiden, 1999), 69-90, s. 70.

Resim 2. Palermo Taşı. Eski Krallık'ın Kraliyet Yıllıkları olarak bilinen stelin beş parçasından biri, diğer parçaları Kahire ve Londra'da saklanmaktadır. Hepsi de, hanedan öncesi hükümdarların adlarını, Nil taşkınlarının düzeyini ve kraliyet protokollerini içeren, siyah bazalt (amfibol diyorit), dikdörtgen bir stelin parçalarıdır. MÖ 25. yüzyılda hakkedilmiştir.

Taşı"dır (MÖ 25. yüzyıl, Resim 2), hanedan öncesi dönemlerden 3. binyılın ortalarındaki Beşinci Hanedana kadar kral listelerini içeren kırık bir stel (bu adı, parçalarından birinin şu anda Palermo, Sicilya'da bulunmasından almıştır). Bu olasıdır ki, çok daha sonraları Helenleşmiş Mısırlı Manetho tarafından, kendi yazdığı ve çok azı günümüze kalmış olan *Aegyptiaka* için de kullanılmıştır. III. Tutmosis'in (hk. y. 1479-25) yaptığı savaşların yıllıklarının bir kâtip tarafından çıkartılıp bir tapınak duvarına kopyalandığını ve böylece korunduğunu biliyoruz. Yakınoğu'nun başka yerlerinde çeşitli tarihsel yazıtlar ve metinler Hititlere, Suriyelilere ve Fenikelilere atfedilmiştir. MÖ 7. yüzyılda, Eski Hitit kralı I. Hattuşili'nin hükümdarlığı sırasında bir "Beşeri Serüvenler Tableti" yazılmıştır ve geçmişi yıllara göre sınıflandıran kraliyet yıllıkları da yüzyıllarca devam etmiştir. Hititler de, belli bir durumu tarihe başvurarak ya da bölümlerini danışma ve uyarma amacıyla kullanarak tarihin didaktik ve özellikle de siyasi kullanımlarına odaklanan en eski halklardan birdir. Ama geçmiş hakkında yazmak üzere insanların bilinçli girişiminin ilk kesin kanıtını Mezopotamya'da, özellikle de Babillilerle Asurlar arasında görürüz. Fırat ve Dicle arasındaki topraklarda ardı ardına yaşayan ve alfabe öncesi çivi yazısını geliştiren halklar, aynı zamanda geçmişin kral listeleri, yıllıklar ve vakayinameler şeklinde betimlenmesi için en ilkel biçimleri ve kendi kayıtlarını saklamanın mecraası olan kütüphaneler ile arşivleri de yaratmıştır.

Eninde sonunda yazıya dökülen öykülerin çoğu bu sürecin öncesinden kalmaz ve sözlü olarak aktarılmıştır. Kahramanların ve kralların, sıklıkla da tanrılarla ilişkili olarak, savaş başarılarını ve maceralarını aktaran bir tür olan "destan" en eski tarih anlatısı biçimidir. Destanların aktardığı olayların birçoğunun efsanevi olması ve kahramanlarının da ya abartılmış ya da hiç var olmamış olması, kendi başına tarih veya tarih düşüncesi yoksunluğunun kanıtı değildir: Bu öykülerin anlatıcıları/şarkıcıları ve dinleyicileri bunların anlattıklarına ya da içerdikleri ahlaki ilkelere bir düzeyde neredeyse kesin olarak inanıyordu. Her ne kadar efsanevi olayları anlatsa da bilinen en eski destan olan ve adını ulusal mal olmuş kahraman Uruk kralından alan *Gilgameş*'in, 2 ve 1. binyıldan kalma daha sonraki Babil destanları gibi, tarihle bazı bağlantıları vardır. Daha uzaktaki büyük Yunan destanları, ozan Homeros'a atfedilen *İlyada* ve *Odyseia*, MÖ 8 ve 5. yüzyıllar arasında Yunanların kendi geçmişleri olduğuna inandıkları şeyin ne olduğunu betimler. Destan ile bize daha çok tarihmiş gibi görünen şey –tartışılmaz "gerçek" rakamların sıralanması– arasındaki sınır genellikle bulanıktır. *Gilgameş*'in başlangıcında görülen aynı Babilce terim "tablet-kutu," aynı zamanda 3. binyıl sonlarında Akad kralı Naram-Sin tarafından yazıldığı varsayılan ve "Kutha Efsanesi" olarak bilinen sahte-tarihsel ("pseudo-historical") anıtsal yazıtı da betimler.

Tarih belgesi olarak tanınmaya daha yakın olanlar, geniş anlamıyla "kronografik" –belli olayları belli bir sıralama içinde belli tarihlere atfetme– olarak adlandırılan ve "kral listeleri," "yıllıklar" ve "vakayinameler" (bkz. Kutu 1) gibi alttürleri de içeren metin sınıfıdır. Bunların en eskilerinin içinde, belki de 22. yüzyılda başlatılmış ve hayli sonraki tarihlerde birçok düzeltmesi de bulunan Sümer Kral Listeleri'dir. Mitolojik antikiteye kadar uzanır ama yalnızca daha geç tarihli bir liste olmanın ötesine geçer ve "Kim kraldı? Kim kral değildi?" sorusunda ifade edilen, tarihsellik (*historicity*) üzerine sorgulayıcı bir belirsizlik de gösterir. Bu aynı zamanda tarihsel kaydı, yazarın kendi zamanının gerektirdiği belli bir ışık altında takdim etme yolunda bilinçli bir çabadır. Bina yazıtları, steller ve diğer kalıcı mecralar şeklinde birçok başka Sümer-Babil tarih kaydı vardır. Üçüncü şahıs biçiminde yazılmış vakayinameler, Akad döneminden (MÖ 24-22 yüzyıl arası) kalmış olabilecek "Tek Monarşinin Vakayinamesi" (*Chronicle of the Single Monarchy*) adlı bir metin kadar eski tarihlerde başlar. Olayların kaydedildiği kesin bir kronolojik çerçeve kurulmasında astronomi günlükleri gibi başka türler de rol almıştır ve hem 2. binyılın Babillileri hem de onların 1. binyıl ortası Yeni-Babilli ve Keldani ardılları da zeki astronomlar ve adanmış liste hazırlayıcılarıydı.

Kutu 1 Kral Listeleri, Yıllıklar ve Vakayinameler

Bu tür “kronografik” tarih belgeleri arasında bir ayrım vardır ama bu ayrım genellikle belirsizdir. “Kral Listeleri,” tam da terimin akla getirdiği gibi, büyük ölçüde ardı ardına, süslenmeden sıralanmış hükümdar listelerinden oluşur (görünüşe göre Sümer Kral Listeleri’nde olduğu gibi geriye bakarak oluşturulduklarında tarihsel olabilir). Yıllıklar ve vakayinameler daha karmaşıktır, ayrımlar biraz yapaydır ve her ikisi de çoklu ilişkilendirmeler içerir. Basitçe ifade edilirse, bir “yıllık” dizisi yalın, ek bilgi ve yorum katılmamış bir yıllık kayıtlar ve olaylar dizisidir; bir “vakayiname” ise, yıllık gibi düzenlenmiştir ama belli bir yorum ve bir miktar da, bir yılın içine sığdırılmış da olsa, (genellikle bir anekdot ya da konu dışı bir yazı şeklinde) bir anlatı içerir. Görece kapsamlı anlatılar içeren bir vakayinamenin bile gene yıllık olarak adlandırılan birbirinden ayrılmış yıllık birimlere bölünmüş olması işi daha da karışık hale getirir. Kısacası yıllık, “yıllıklar” ya da “vakayiname” adı verilen bir edebi türdeki daha uzun bir yapıtı oluşturan birimlerden biridir ya da üçüncü bir tür, yani süreklilik taşıyan ya da yıllara göre düzenlenmiş bir tarihtir.

Rakipleri Babillilerle ortak bir Sümer kültürünü paylaşan ve Akad dilinin bir lehçesini konuşan komşuları Asurlular da tarihsel belgeler yazdılar. “Çadırlarda yaşayan 17 kralla” başlayan Asur Kral Listesi, 8. yüzyıl sonlarına kadar devam eder, kapsamı ve yapısı da, temel “araştırma” gerektiren bir şekilde, başka belgelerden düzenlendiğini akla getirir. Asur kral yazıtları 13. yüzyıl başlarında başlayan ve birinci şahısta yazılmış yıllıklar da içerir; bunlar belli seferlerin tarihini de anlatır ve Babil ya da Sümerlerde karşılığı yoktur. Asurlular aynı zamanda “Ulusu Adlandıran Vakayiname” (*Eponymous Chronicle*) gibi, Sinahheriba’ya (hk. 704-681) kadar uzanan krallarının yıllık askeri seferlerini üçüncü şahısta anlatan vakayinameler de üretmiştir. Nihayet Asurlular sözümona gelecekteki olayları öngören bir dizi “kehanet metni” kaleme almıştır.

Asurluların ve Babillilerin geçmişe bakışları arasında ince yaklaşım farklılıkları görülmüştür. Asur kraliyet yıllıkları birinci şahıs ağdalı düzyazı şeklinde, bizzat kralın ağzından yazılmıştır. Asur *Eşzamanlı (Synchronistic) Tarih*’i (bir giriş bir de sonuç bölümü içermesi açısından sıra dışı bir 8. yüzyıl metni), 15 ve 8. yüzyıl arası sınır anlaşmazlıklarını anlatırken hep Babillileri suçlar ve Asur gerilemelerinden hiç söz etmez (*Seçme Metin 1*). 12 ve 11. yüzyıl Asur-Babil ilişkilerini anlatan *Tiglat-pileser’in Vakayinamesi* ve 7. yüzyıl başlarının Asur egemenliği zamanlarından kalma *Esarhaddon Vakayinamesi*, aynı şekilde Asur yanlısı bir perspektife eğilimlidir. Babillilerin kendilerinin yazdığı anlatılar tersine genelde daha tarafsızdır ve Babil zaferlerinin yanında yenilgilerinden de söz eder.

7 ve 6. yüzyıllar, 747’den Babil’in 539’da Persler tarafından ele geçirilişine kadar olan kısmı kapsayan Yeni-Babil Vakayinameleri serisi (Resim 3)

ve bu tarihten Yunanlarla temasların yazarların bakış açısını genişlettiği 3. yüzyıla uzanan Geç Babil Vakayinamesi gibi başka eserler de ortaya çıkarmıştır. Önceki metinler üzerine çeşitlemeler de ortaya çıkmıştır: Aslında bir kral listesi olan “Hanedanlık Vakayinamesi,” çok daha eski Sümer Kral Listesi’nin bir geç versiyonudur. Son Babil çalışması, 3. yüzyılda Manetho’nun çağdaşı olan Berossus’un (Bel-Usur) eseridir. Berossus’un (Akadca yerine Yunanca yazılmış olan) özgün eserinden geriye bir şey kalmamıştır ama Helenistik ve Roma zamanlarında iyi bilinirdi, ancak o zaman bile kuşkusuz tahrif edilip değiştirilmişti, daha sonraki yazarlar alıntı yaptığı için haklarında dolaylı ya da parçalı bilgi sahibi olduğumuz çok sayıda eski metinden biridir.

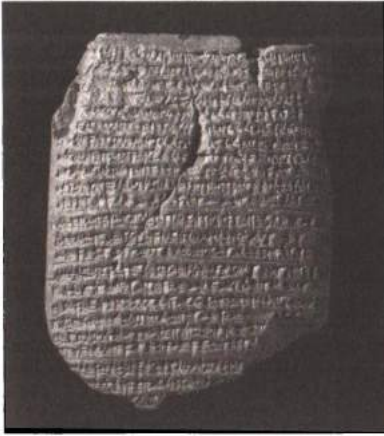
Seçme Metin 1 **Asur Tarih Propagandası: Eşzamanlı Tarih**

Karaindaş, Karduniaş kralı
Ve Asur-bel-nişeşu, Asur kralı
Aralarında bir
Antlaşma yaptılar
Ve birlikte bu sınırla ilgili yemin ettiler.
III. Puzur-Aşur, Asur kralı ve I. Burnaburiaş,
Karduniaş kralı, yemin ettiler
Ve bu sınır hattını belirlediler.

I. Aşur-uballit, Asur kralı zamanında,
Kassit askerleri
I. Aşur-ubalit’in kızı Muballitat-Şerua’nın oğlu
Karduniaş kralı,
Karahardaş’a karşı
İsyan ettiler
Ve onu öldürdüler.
Ve onların hükümdarı olarak,
Bir Kassit, babası belirsiz
Nasibugaş’ı
Atadılar.

I. Aşur-uballit
Karduniaş’a yürüdü
Torunu Karjaindaş’ın
Öcünü almaya.
II. Burnaburiaş’ın küçük oğlu II. Kurigalzu’yu,
Hükümdar olarak atadı ve onu babasının tahtına oturttu.
Enlil-narari, Asur kralı zamanında, genç II. Kurigalzu Karduniaş kralıydı.

Kaynak: A. K. Grayson (ed.), *Assyrian and Babylonian Chronicles* (Locust Valley, NY: J. J. Augustin, 1975), 158-9. Editörün ekledikleri parantez kullanmadan eklenmiştir ama satır kesmeleri Grayson’un metnindekiler gibidir.

Resim 3. Babil Vakayinamesi'nin bir kısmını (MÖ 605-594) içeren çivi yazısı tablet, tabletin ön yüzü. Yeni-Babil, y. MÖ 550-400.

6. yüzyılda Babil iktidarının ardılı olan Persler bu tarihyazımı etkinliği ni daha mütevazı boyutlarda sürdürmüştür. İlk iki Ahemeniş kral Büyük Kyros (hk. 6. yüzyıl ortaları) ve oğlu Kambyses'in hükümdarlıklarından geriye çok az kayıt kalmıştır: British Museum'da bulunan ve "Kyros silindiri" olarak bilinen kil kayıttaki (Resim 4) Babil çivi yazısıyla Kyros'un Babil'i fethinin anlatısı Pers değil Mezopotamya kökenli gibi durur. Ama Bisütun Yazıtı'yla I. Dareios (hk. 521-486) tarih yazan ilk Pers kralı oldu. Paragrafları genellikle "Kral Dareios diyor ki," diye başlayan bu yazıt aynı zamanda bir Pers hükümdarı tarafından kaleme alınmış en uzun metindir ve Dareios'un hükümdarlığının ilk yıllarında olanları anlatıyor olması açısından, tarihsel olarak oluşturulduğu genel kabul gören bir metindir.

Saygıdeğer bir arkeolog ve daha sonra da önemli bir tarih felsefecisi olan R. G. Collingwood (1889-1943), herhangi bir Yakındoğu ya da Kutsal Kitap metnini tarihsel meşruiyete sahip kabul etmekte çekimserdi. Bu, Collingwood'un aktarılabilir ifadeleri ve genel ifadelerinin birçoğu gibi, haksız yere kısıtlayıcıdır.³ Doğrudan Kral Listeleri ya da sadece oluş sırasıyla olayları kaydeden vakayinamelerin tersine, bu yazarların bazılarının geçmiş olaylar hakkında yazmayı amaçlandığına dair kanıtlar vardır. Sürekli bir kayıt tutma ya da vakayiname yazma geleneği üzerine çok az kanıt bulunduğu ama bir yazar yalnızca öncellerinin başladığı işin üzerine devam ettiğine göre, eserlerin birçoğu bizim şimdi "araştırma" dediğimiz şeyin –önceki çoklu kaynakların incelenmesi, içlerinden seç-

3 R. G. Collingwood, *The Idea of History* (1946; Oxford, 1961).

me yapılması ve karşılaştırılması– sonucu olmalı. Birçoğu yalnızca eski olayları aktarmanın ötesine giderek, tarih yazmanın küresel tarihinde hep görüldüğü şekilde, öğüt, danışma ya da uyarı sağlamaya koyuldu. Erken dönem Mezopotamya tarih yazınının en iyi örneklerinden birinde, erken 3. binyıla kadar uzanan ama temelde 24 ve 25. yüzyılların Akad Sargon Hanedanına adanmış olan Eski Babil *Weidner Vakayinamesi*’nde eğitici bir amaç görünür. Yalnızca çok sonraları çıkartılan kopyaları günümüze erişen bu eser, açıkça bugünün ve geleceğin oluşturulması amacıyla, geçmişin toparlanıp korunması için tasarlanmış ilk tarih çalışmalarından biridir; bunlara bir de ders eklenir ki, bu durumda tanrı Marduk kültünün yayılması söz konusudur. Tanrısal varlıklar arasındaki bir diyalog olarak çerçevelenmiş olan, Akadlı Sargon ve torunu Naram-Sin’in *Weidner Vakayinamesi*’ndeki anlatısı, birincinin tanrı sevgisi ile ikincinin Marduk’a itaatsizliğini ve dolayısıyla Akad’ın Guti barbarlarının elinde düşüşünü karşılaştırır. Yani olayları, birçok yüzyıl boyunca önümüze gelen bir tema olarak, alternatif bir ilahi inayet ve cezalandırma akımına bağlayan o uzun ömürlü açıklamanın başlangıcı eskilere dayanır. Daha sonraları Asur’un Babil’i yenilgiye uğratmasının Marduk’un son krallardan memnun kalmamasına bağlanmasıyla, erken 7. yüzyılda yeniden karşımıza çıkar ve Tanah’ta, İsrail’in çocuklarının yabancıların elinde çektikleriyle de sık sık tekrarlanır.

Resim 4. Kyros Silindiri, MÖ 530’lar. Babil’in fethi ve son Babil kralı Nabonidus’un ele geçirilişinin Pers kralı Kyros’un kendi dilinden anlatısı.

Yahudi Tarih Düşüncesinin Başlangıcı

Hiçbir Batılı uygarlığın tarihyazımsal olarak açıklaması İsrailoğulları ya da daha sonraki adlarıyla Yahudiler kadar zor olmamıştır. Yakındoğu kültürlerinin çoğunda olduğu gibi ne “tarih” ne de “mit” için bir sözcükleri vardır ve görüldüğü kadarıyla bu ikisi arasında bir ayırım yapmak yolunda güçlü bir inanışları da yoktur. *Tanah*’taki (İbranice Eski Ahit) tarihsel anlamın biricikliği konusunda bir hayli abartılı iddialarda bulunulmuş, bunlar neredeyse İbranileri, Yunanlardan da çok, tarihin, en azından olayların tanrısal olarak belirlenmiş bir sonuca doğru birikmeli akışı anlamında Tarih’in mucitleri olarak görme derecesine varmıştır. Bunların tümü, artık birçok elden çıktığı ve Davud krallığı (10. yüzyıl) döneminden Babil Sürgünü’ne (6. yüzyıl) kadar geçen dönemde yazıldığı bilinen *Tanah*’daki bölümlerin sıralaması ve kronolojisi hakkındaki modern ve hayli daha ince anlayışla daha da karmaşık bir hale gelir.

Modern teologların ve Hristiyan din tarihçilerinin pek sevdiği başka bir genelleme de şöyledir: İbranilerin tektanrıcı dinleri ve tektanrılı akte olan inançları onlara ayırt edici ve rakipsiz bir geçmiş, bugün ve gelecek duygusuyla, klasik uygarlıklar da içinde olmak üzere dünyanın diğer kısımlarındaki döngüsel görüşten radikal bir şekilde sapan doğrusal bir tarihsel yön duygusu vermiştir. Yunan ve Romalı yazarlarda (aşağıda göreceğimiz üzere) hem doğrusal hem de döngüsel zaman duygusu görülmesinin dışında, bu sav İbrani metinlerinde tarihsel evrelerden söz edildiğine dair reddedilemez kanıtlar tarafından gözden düşürülmüştür; bunların en bariz olanı, seçilmiş halk hakkında döngüsel tanrısal memnuniyet ve memnuniyetsizlik ve bunun sonucunda da bu dünyada ardı ardına yaşanan kölelik ve serbestlik, esaret ve özgürleşme evreleridir. Kuşkusuz, eski olayların daha sonrakiler tarafından tamamlanması her ne kadar sadece bir tekrarlamaya değil bir ilerlemeye işaret etse de, Yahudi kanonunun önemli bir parçası olan tipoloji ve önceden canlandırma (prefigürasyon) kullanımını, kesinlikle doğrusal ve eskatolojik [öbür dünya öğretisi] bir zaman görüşünde tahayyül etmek zordur. Bağlamsal olarak, İsrailoğulları ile bölgenin diğer halkları arasındaki ilk dönem ilişkiler de göz önünde bulundurulduğunda, İsrail/Yahudi tarih duygusunu kendi coğrafi koşullarından tamamen ayrılıp yalıtılabilir görmek de zordur.

Tüm bunlar bir yana *Tanah* içinde Mezopotamya’daki daha parçalı kanıtlarda bulunması zor olan bir şeyler daha olmaktadır. Geçmiş yüzyılın Eski Ahit araştırmacıları, *Tanah*’ı sözcük anlamıyla okumanın arkasında durmanın zor olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kaldıklarında –ve o zamanların yaygın kabul gören ve bir tarihin değerini neredeyse tamamen onun bir kaynak olarak güvenilirliğine bağlayan görüşe de bağlı kalarak– bazen

sözlü ve tarih dışı öyküler, yani *Sagen* ile daha inanılabilir, yazılı *Geschichte* arasında bir ayrıma gitmişlerdir (terimler Almancadır, çünkü modern araştırmacılığın çoğu, bu dilde yapılmıştır). *Tanah*'ın gerçekliğinden dış kaynaklardan elde ettiğimiz kanıtlarla mantık çerçevesinde emin olduğumuzda kişi ve olaylardan bahsediyor olması açısından tartışmaya en az açık biçimde "tarihsel" olan bölümü, olasıdır ki tek bir yazarın, Tesniyeci (Deuteronomist) Tarihçinin elinden çıkmadığı ve Tesniye'den ("Musa'nın Beş Kitabı" ya da Tora'nın sonuncusu) başlayıp İki Krallar'a kadar uzanır ama bunun inanılabilirliğine bile karşı çıkmıştır. Yakın tarihli araştırmalar, içinde bir *tarihyazımı* (geçmiş betimleme yolunda bilinçli bir çaba) ama dini gerçeğe karşıt bir olgusal gerçek peşinde hiçbir zaman koşmayan bir tarih-yazımı bulunabileceği fikrini mutlaka tamamen terk etmeden, *Tanah*'ın *tarihselliği* (yani olgulara dayanıyor olması) üzerinde şüphelerin oluşmasına neden olmuştur. Tekvin'deki ilk soyağaçlarında ve Samuel, Krallar, Tarihler kitaplarındakinden daha kronolojik anlatımlarda, bir yandan olayları yazılı bir kayıtle doğru olarak bellekte tutma çabası, bir yandan da seçilmiş bir kavim olarak İsrailoğullarının tanrısal yazgısının, Tanrı'nın önce çocuklarını Mısır köleliğinden kurtardığı, sonra kâh yoldan sapan İsrailoğullarını itaatsizlik, günah ya da putperestlikten ötürü cezalandırıp kâh onları ardarda gelen zalimlerin elinden kurtardığı, tekrarlanan bir zafer ve sefalet döngüsü içinde salınan bir doğrusal sürecin kuvvetle hissettirildiği görülür. Bu başarı şaşırtıcıdır; özellikle bunu Flavius Iosephus (y. MS 37-y. 100) ile 16. yüzyılda Yahudilerin hâlâ tüm Avrasya'ya yayılmışken geçmişin biçimsel incelenmesini yeniden keşfine başlaması arasında geçen bir buçuk binyıllık Diaspora sırasında Yahudi seküler tarih yazınının çoraklığıyla karşılaştırdığımızda daha iyi anlaşılır.

Tüm Yahudiler içinde klasik anlamıyla tarihe en yakın şeyi bize veren, antikitenin sonlarına doğru yaşayan Iosephus'tur. Iosephus *Tanah*'ın yazarlarından yüzlerce yıl sonra hem de bir ayağı Yahudi, bir ayağı da Roma-Helenistik dünyada olmak üzere yazmıştır. Bu onu çok defa göreceğimiz bir olgunun, bir kültüre ait bir tarihçinin başka bir kültürün ortamı ve tarzında yazmasının erken bir örneği yapar. Roma yurttaşı olmuş ve destekçileri imparatorlar Vespasianus ve Titus'tan aile adı olan Flavius'u benimsemiştir. Roma'ya karşı ayaklanma sırasında meslektaşlarıyla birlikte ölmeyi becerememesiyle birlikte tüm bunlar karakterinin 2000 yıl boyunca kötülenmesine yol açmıştır. Ama günümüze ulaşan versiyonları Yunanca yazılmış tarih eserlerinin değeri üzerine pek bir kuşku yoktur: *Ioudaïke arkhaiologia* ("Yahudilerin Tarihi") adlı eseri Yahudilerin toplumsal, yasal ve dini adetleri üzerine paha biçilmez bir kaynak olmuştur; *Peri tou Ioudaikou polemou* da ("Yahudi Savaşı Tarihi") Selevkosların MÖ

164'te Kudüs'ü ele geçirmesinden Iosephus'un zamanında kentin yakılıp yıkılıp, Tapınak'ın yıkılmasına kadar geçen sürede Yahudiler ile düşmanları arasındaki çatışmalar açısından yararlıdır. Her iki eser de Yahudilerin kadimliğini ve Roma yönetimi altında yaşama becerilerini savunur, onun gözünde isyanlar art arda gelen fanatik kuşakların işidir. Başka bir eser olan *Pros Apiona*'da ("Apion'a Karşı"), Yahudi geleneğinin daha eski kadimliğini ve daha sonraki dönemlerde tekrar edecek olan kurumların, ulusların, dinlerin ve hatta ailelerin görelî yaşları üzerine savlar yoluyla, bazı Yunan öncellerini eleştirme fırsatı bulur.

Yunan Tarih yazımı

Iosephus 500 yıllık Yunan tarih yazımının sonunda yazmıştı. Yunanlar, daha doğudaki büyük antikitenin başarılarını göz ardı etme pahasına da olsa, haklı olarak tarihin tarihini yazmakta önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu kadar ilginin kaynağı nedir? Bir kere, "history" ("tarih") sözcüğü bile Yunan kökenlidir, ilk kez Halikarnassoslu Herodotos (aşağıya bakınız) tarafından, geçmişin incelenmesiyle ilgili olarak kullanılmıştır. İkincisi Avrupa'nın tarihleri düzenli bir şekilde yazarlarıyla ilişkilendirmeye başlaması Yunanlarla olmuştur. Arada bazı anonim Yunan yazarlar olsa da, büyük ölçüde en kapsamlı eserlerin, parçalı olanların bile yazarlarının adlarını ya da en azından varsayılan adlarını biliyoruz. Aslında bazı durumlarda bütün bildiğimiz, bir ad ve bu kişinin tarihin bir anında bir zamanlar çağdaşlarına veya sonraki yazarlara aşına gelen ama sonradan yitirilmiş bir tarih yazmış olduğudur. Üçüncüsü, Yunanlarla –yalnızca geçici olarak da olsa– kronolojik yazıları bırakmadan, yıllık ve vakayiname biçimini arkada bırakmış olmamızdır.

Yunan tarih düşüncesinin kökenleri kahramanlık şiirlerinde, özellikle de Homeros'un Troya Savaşı sırasında ve sonrasında Akhaların Bronz Çağı kahramanlık öykülerini anlattığı *İlyada* ve *Odyseia*'sında yatar. Bunlar eylemin çoğunu ya insan duygularına ya da tanrıların kaprislerine bağlar. Birkaç yüzyıl sonraki ilk Yunan nesir tarihçilerle, arada bir tanrıların müdahalesiyle ve özellikle de daha sonraki çağlarda "talih" denilen ama Yunanların *Tihe* (Τύχη) dedikleri karşı konulmaz ve öngörülemez güç tarafından delinmesine karşın, tam anlamıyla insan eylemleri âlemine gireriz. Yunanların Fenikelilerle temasa geçmeleri, onların da Mezopotamya ve Mısır'la ilişkilerinin olması, herhalde alfabeli yazıyı almalarına ve evvelce sözlü olarak aktarılan Homeros kahramanlık öykülerinin, nihayet ilk icra edilmelerinin üzerinden yüzlerce yıl geçtikten sonra yazıya dökülmesine yol açmıştı. İlk mensur tarih yazıları kolektif logograf adıyla biliniyordu

(Yunanca λογογράφος sadece nesir yazarı anlamına gelir), çoğu, Yunan “bi-linen dünyası” ya da *oecumene*’nin en doğu ucunda yer alan İonya’dandı. Çalışmaları çoğunlukla bugün efsanevi ve tarihsel diye ayırt edeceğimiz şeylerin bir karışımından oluşuyordu ve kahramanlık öykülerine olduğu kadar hakkında yazdıkları kentlerin yıllıklarına da dayanıyordu.

Görece kısa, 200 ya da 300 yıllık bir sürede Yunanlar geçmişi birçok farklı yazı tarzında keşfettiler. Bunlara, bugün geliştirildikleri düşünü-len sırayla, soybilim (genealogy) ya da mitografi; etnografya (belli yabancı toprakların ve halklarının adetlerinin incelenmesi); güncel tarih/tam anlamıyla tarih ya da sıralı olayların, nedensel bağlantılarıyla birlikte sürekli anlatısı; kronografi (özellikle de yetkililerin görev yıllarına bağ-lı olan bir zaman belirleme sistemi); ve horografi (belli bir kentin yıl-yıl tarihi). Ama hem *tarih* (“Historia”) sözcüğüne hem de eserleri neredeyse tamamen günümüze kadar kalan ve adlarıyla tanıdığımız iki tarihçiye 5. yüzyıl Atina’sında rastlarız.

Geçmişin incelenmesi konusunda, bunlardan birincisi olan Herodo-tos’un da (y. 484-y. 420) öncelleri vardı kuşkusuz. Homeros’un dışında bunlar, *Erga kai Hemera* (İşler ve Günler) adlı eseri birbirini izleyen geri-leyen çağlar (Altın, Gümüş, Bronz, Kahramanlık ve Demir) görüşünü orta-ya atan mitograf Hesiodos (e.d. y. 700) ve Yunan kronografik yazımının kurucusu ve çoklu kronolojileri uyuşturma sorununa gösterdiği önemle tanınan Lesboslu’ Hellenikos’tur (y. 490-405). Bazen logograflar arasında gösterilen İonyalı yazar Miletoslu Hekataios (e.d. y. 500), öncelikle *Perio-dos Ges* (“Dünya Turu”) adlı eserinin içinde kişisel yolculuğa ve görgü ta-nıklığına dayanan etnografik tarzı kurduğu, ikincisi de *Genealogiai* (“So-yağaçları”) içinde kurgusal ve olgusal arasında bir ayrım gözeterek, daha sonraki yazarlar için örnek oluşturduğu için önemlidir.

Doğduğu Halikarnassos’tan sürgün edilen gezgin Herodotos’a tarihin “icadı”nı atfetmek her ne kadar yanlışsa da, geçmişle ilgili olarak, amaç-sız da olsa (στορία sözcüğünü ilk o kullanmıştır. Latin alfabesiyle *histore-in* olarak yazılabilecek olan Yunanca fiil “araştırmak” anlamına gelir; He-rodotos ilgili isim olan (στορία sözcüğünü (*historia* ya da İonca *historiê*) geçmişe ya da bugüne özellikle atıfta bulunmadan “incelemeler” ya da belki “buluşlar” anlamında kullanıyordu. Herodotos yerlerle en azından zamanla olduğu kadar ilgileniyordu, dünya hakkındaki merakını Yunan coğrafyacılar ve 6. yüzyılın coğrafya rehber kitapları olan *Periegesis*’e borçluydu. Herodotos’un, kendi nesrinden okunabilen belli bir şahsiyet olarak tarihçiyi icat ettiği de söylenebilir. Onun Yunan öncelleri, anonim olmasalar da, karanlıkta kalmışlardı, halbuki Herodotos’la, ilk kez kendi

* Türkçede bugün Midilli –çn.

kendini tanımlayan, bazen kişisel ayrıntılar veren bazen de belli olaylar hakkında kendi düşüncesini ya da yargısını aktaran bir tarihçi örneğini görüyoruz. Bu eğilim Thukydides ve daha sonraki Yunan tarihçilerle devam edecekti ve MÖ 1. yüzyıl sonlarına, Halikarnassoslu Dionisos'un zamanına geldiğimizde, tarihçinin kendi tercihlerini, yöntemlerini ve eğilimlerini, hatta önceki tarihçilere göre konumunu en baştan belirtmesi neredeyse bir zorunluluk olmuştu.

Yüzyıllar geçtikçe, Herodotos'un itibarı birçok kez yükselmiş, düşmüş ve yeniden yükselmiştir ama artık onu ve Thukydides'i, geçmişe bakmanın iki çok farklı yaklaşımının ikiz kurucuları olarak görmek sıradandır; daha Helenistik dönemde, ikisi iki kafalı bir büst olarak betimleniyordu (Resim 5). Bu hiç de yararsız bir bölünme değildir, yeter ki tamamen Batılı geleneğe dahil edilsin ve küresel ölçekte genelleştirilmesin. Hekataios'a özenen Herodotos, bakışını, gene de öyküsünün merkezinde kalsalar da yalnızca olaylarla kısıtlamamıştı; etnografik konulara da eğilmiş, Perslerin ve diğer Yunan olmayan halkların âdetlerini ve geleneklerini de kaydetmişti. Eğer o tarihin "babası"ysa, bu, günümüzde toplumsal ve kültürel geçmişe olan ilginin de yükselmesiyle güçlü bir şekilde öne çıkmış olan en kapsayıcı anlamıyla tarihtir.

Herodotos *Tarih*'ine, belki de amacını akla gelebilecek en özlü ve safça iddiasız bir şekilde ifade ederek başlamıştı:

Resim 5. Yunan tarihçiler Herodotos ve Thukydides'in iki başlı *herme*'si [üzerinde büst bulunan kısa sütun], Farnese Koleksiyonu'ndan. Helenistik heykel.

Bunlar, Halikarnassoslu Herodotos'un, böylece insanların ne yaptığının anısını unutulmuşluktan kurtarmak ve Yunanlarla Barbarların büyük ve muhteşem eylemlerinin hak ettikleri şanı yitirmelerini önlemek, bu arada da kavgalarının nedenlerini kaydetmek amacıyla yayımladığı araştırmalarıdır.⁴

Doğumunun hemen öncesinde Yunanlar ile βάρβαρος'un ("barbar;" başlangıçta, Yunanların Yunan-olmayanlar için kullandığı bir terimken, onun zamanında aşağılayıcı anlamını daha yeni yeni edinmeye başlıyordu) neden savaştıklarını araştırmak ve ilham aldığı kahramanlık öykülerini izleyerek başarılarını onurlandırmak istiyordu. Söz konusu barbarlar, önce I. Dareios, sonra da oğlu Kserkses yönetimindeki Perslerdi ve Ahemeniş Hanedanının yükselişi, 5. yüzyıl başlarında Perslerin Hellas'ı (Yunanistan) istila etme yolundaki başarısız girişimleri ve 490 yılında Marathon, sonrasında da Thermopylai, Plataia'daki ünlü savaşlardaki yenilgileri ve on yıl sonra Salamis'teki deniz savaşı hakkındaki bilgilerimizin büyük bir bölümünü de Herodotos'a borçluyuz. Herodotos'un zamanının –kendi imparatorluğu tarafından giderek daha çok kısıkanılan ve Sparta'nın da çekindiği Atina egemenliğindeki– Yunanistan'ı, Pers çatışmasının sonuçları üzerine inşa edilmişti. Ama 5. yüzyıl başlarındaki çatışmaları açıklayabilmek için Herodotos zamanda daha da gerilere bakması gerektiğini anlamıştı ve efsanevi ile destansı bölümler hakkında âdet yerini bulsun diye bir özet verdikten sonra, büyüleyici öyküsüne Lidyalı zengin Kroisos, burasının Persialı Büyük Kyros tarafından fethedilmesi ve Kyros'un sonrasında tahtından indireceği büyükbabası, hayli insafsız Med kralı Astyages'le başlamıştı.

6. yüzyıldaki bu olaylara hatta kendi yüzyılının başlarındaki Pers-Yunan çatışmalarına tanıklık edebilmek için her ne kadar çok genç olsa da, Herodotos çok yolculuk etmiş, birçok tanıkla ya da tanıklardan bilgi alabilmiş olanlarla konuşmuş ve inandığı kadarıyla gerçekleri ortaya koymuştu. Kendisinden sonra gelen yazarlar tarafından savunulmuş olsa da, Herodotos'un daha sonraki yüzyıllarda itibarı olumlu değildi, her duyduğuna inanmakla hatta dosdoğru sahtekârlıkla suçlanmıştı. "Tarihin babası" sık sık "yalanların babası" olarak adlandırılmış, olgu ile kurgunun arasındaki sisli sınır bölgesinde dolaşan bir tarihin yazarı olarak suçlanmış ve değerlendirmeleri güvenilir bulunmamıştı. Atışlar derhal, Ahemeniş kayıtlarına erişimi olan Ktesias'ın saldırısıyla başlamıştı, önceline yönelttiği saldırı o kadar ölçsüzdü ki, kendi itibarını da sarstı. Yunanlar genelde tarih yazını üzerine kuramlar oluşturmaya pek eğilimli değildi ama MS 1. yüzyıl yaşamöyküsü yazarı Plutarkhos Herodotos'a at-

4 Herodotus, *Histories*, Kitap I içinde, giriş pasajından, çev. G. Rawlinson (Londra, 1930).

fedilen suçları, üşenmeden "Herodotos'un Kötü Niyeti" adlı bir çalışmada toplamıştı. Büyük İtalyan tarih-yazımcı Arnaldo Momigliano (1908-1987) bir keresinde, eleştirmenlerinin Herodotos'u öncellerinden intihal ettiği suçlamasının kırk katırı ile düpedüz uydurduğu suçlanmanın kırk satırı arasında bıraktığına dikkat çekmişti. Sonunda, ya hırsız ya da yalancı olacaktı.⁵

Hemen arkasından gelen ardılı Thukydides, Herodotos'a ismen saldır-mamıştır ama "albeni uğruna gerçeği gözden çıkaran" bir tarihin tüccar-ları arasında onu da düşündüğü neredeyse kesindir (*Pelop. Savaşı* 1.1.21). Thukydides (ö. y. MÖ 401) belki de Avrupa geleneğinin en çok saygı gö-ren eski tarihçisidir ama antikitede bile onun da eleştirmenleri eksik ol-mamıştır. Thukydides'in itibarının özellikle yüksek olduğu 18. yüzyılda, filozof-tarihçi David Hume *İstoria tu Peloponnisiaku Polemu'nun* (*Pelo-ponnesos Savaşları*) ilk sayfasını "gerçek" tarihin başlangıcı olarak ilan edecekti. Bu haklı olsun ya da olmasın, Thukydides'in öncelinden çok daha farklı bir tarihe babalık ettiği doğrudur. 420'lerde bir aralar, eseri Atina'da ilk ortaya çıktığında (komedi yazarı Aristophanes'in 425'teki oyu-nu *Akharneis*'teki ("Akharneialılar") bir parodinin konusu olmuş olabilir), Herodotos'un kamusal bir okumasına tanık olmuş olması hayli olasıdır ve bu da yaklaşımlarındaki farklılıklara karşın Thukydides'in daha sonraki çabalarına ilham vermiş olabilir (*Seçme Metin 2*). Herodotos sürekli bir gezgin olmasına karşın, Thukydides baştan sona Atinalı, Peloponnesos Savaşı'nın kritik bir kavşağında gözden düşen bir politikacı ve generaldi. Atina ve Sparta (ve bunların müttefikleri ile kolonileri) arasındaki bu ça-tışma otuz yıl kadar sürdü ve sonunda Atina'nın yıkımının ve Sparta'nın kısa süreli bir hegemonyasının başlangıcı oldu. Olasıdır ki, Thukydides bu sürecin sonunu görecek kadar yaşamamıştır, belki de savaşın sonunda birkaç yıl daha yaşamıştır ve tarihi de 411 yılında, savaş daha sonuçlan-madan biter ama birkaç on yıl önce Kserkses'i aşağılayan, bir zamanların güçlü *polis*'inin hızlı ve beklenmedik yenilgisinin ustaca bir anlatısıdır sadece.

Herodotos gibi Thukydides de yazılı olandan çok konuşulan söze da-yanıyordu ama çok daha farklı bir şekilde. Herodotos *Tarih*'inin büyük bölümünü yazılı yetke yerine sözlü geleneğin temelleri üzerine inşa et-miştir. Thukydides de çoğunlukla benzer biçimde, tüm modern tarihçile-rin en temel araştırma biçimine, eski belgelere ve bunların eleştirilerine ve karşılaştırılmasına pek başvuruyordu, bu onu modern yöntemin vizyon sahibi büyük babası olarak taçlandırmak isteyenlerin sıklıkla u-nuttuğu bir şeydir. Aslında, yalnızca yaşayan bir görgü tanığı bulamadığı

5 Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (New York ve Evanston, IL, 1966).

Seçme Metin 2 **Thukydides, Kendi Tarih Yöntemleri Üzerine**

Bu tarihteki konuşmalar açısından, kimileri savaş başlamadan önce, kimileri de savaş sürerken gerçekleşmiştir; bazıları ben duydum, diğerlerini de çeşitli kaynaklardan elde ettim; her halü kârda, insanın bunları kelimesi kelimesine aklında tutması zordur, bu yüzden âdetim, konuşmacılara benim görüşüme göre çeşitli durumlarda onlardan beklenen şeyleri söyletmek ama kuşkusuz aslında neler söylediklerine olabildiğince genel anlamda bağlı kalmaktır. Olayların anlatısına gelince, bırakın ele gelen ilk kaynaktan türetmeye kalkışmayı, kendi intibalarım bile güvenmedim, kısmen gördüklerime, kısmen de başkalarının benim için gördüklerine dayanmaktadır ve aktarılanların doğruluğu, olası en sert ve ayrıntılı testlerle sınanmıştır. Çıkardığım sonuçlar, aynı olayların farklı görgü tanıklarının kimisi kusurlu hafızaya kimisi de taraflı gözleme dayanan anlatıları arasında uyum sağlama yolundaki çabalarına mal olmuştur. Tarihimde romans yoksunluğu korkarım doğuracağı ilgiyi azaltacaktır ama geçmiş hakkında kesin bir bilgi edinmeyi arzulayan araştırmacılar tarafından, beşeri olaylar sırasında geçmişi yansıtmaya bile benzemesi gereken geleceğin yorumlanması için yararlı görülürse, ben tatmin olurum. Sonuçta, ben çalışmamı günün beğenisini toplamak üzere değil, bütün zamanların varlığı olmak üzere kaleme aldım.

Kaynak: Thukydides, *The Peloponnesian War* [Peloponnesos Savaşları], 1.1.22-23, çev. R. Crawley (1910; New York: Modern Library, 1951).

durumlarda, örneğin Sicilya'nın erken dönem tarihi konusunda, yazılı kaynaklara başvuruyordu. Ama ikisi arasındaki benzerlik bu kadardır ve Thukydides'in, Herodotos'un belirleyici özelliği olan bazı uygulamalardan tamamen kaçındığını gözlemleriz. Bir kere Thukydides olayların nedenleri için çok gerilere gitme konusunda çekingendi. Bir de, bu olayları yalnızca onun gibi olayların "içinde" olanların doğru bir şekilde aktarabileceğini ima ediyordu: Tarihçinin, illa bir general ya da devlet adamı olmasa bile "işin içinden bir kişi" olması gerektiğine inancı onun eserleriyle ortaya çıkmıştır. Ayrıcalıklı bilgi böylece daha değersiz kulaktan dolma bir bilginin yerini almıştı: Thukydides tam olarak hangi yöntemleri ve kaynakları kullandığı hakkında her ne kadar pek bir şey söylemese de, olası görgü tanıklarıyla görüşmek için dolaşmak söz konusu olmadığı gibi, çağdaşlarına yakın olanlar dışında sözlü kanıtlara başvuru da azdır.

Herodotos'u canlandıran ve bir kültürün diğeriyle karşılaştığı yüzyıllar boyunca etnografyaya odaklanmış tarihte de çok görülen bir özellik olan şaşırtıcı ve sıra dışı olana Thukydides'te gönderme çok azdır. Öncelilerinin genetik ilgilerinden bir kısmını devralmış olan Herodotos, tarihini ismi belli yüzlerce bireyle doldururken, Thukydides'in sahneye koyduğu oyunda çok daha mütevazı bir oyuncu kadrosu bulunur. Herodotos, çeşitli versiyonlara ve eksik kaynaklara okurları anlayabilsin diye sık sık

müdahale ederken, Thukydides pürüzsüz güvene sahip bir resim sunar, kanıtların karmaşıklığı, parlak bir anlatı halısının altına süpürülmüştür. Değerlendirmesinde, Peloponnesos anlaşmazlığının nedeninin kamusal nedenler ve tetikleyicilerde (Atina ve Sparta'nın kolonileri üzerine tartışmalarda) değil, Atina'nın iktidara yükselişi ve Sparta'nın bu iktidardan duyduğu korkunun artması gibi daha geniş bir olgu olduğuna dair açık bir kesinlik vardır. Nihayet, Thukydides aynı zamanda belki de eserinin hedef okur kitlesini açıkça ifade eden Batıdaki ilk tarihçidir. Herodotos önceki onyıllardaki olayları kendi çağdaşlarına açıklamaya çalışırken, Thukydides eserini "günün beğenisini toplamak üzere değil, bütün zamanların varlığı olmak üzere" (*Pelop. Savaşı* 1.1.23) yazdığını açıkça kabul eder ve aynı zamanda, insanlığın durumunun geleceği bugüne yeteri kadar benzer kılacak gibi olduğunu ve dolayısıyla da tarihinin sonraki çağlar için bir eğlence değil, bir yarar sağlayacağını tahmin eder.

Thukydides'in katı kesinlik ve gerçeklik ününe karşı çıkılmamış değildir. Klasikçi F.M. Cornford (1874-1943) Thukydides'in, dramatik trajedi usullerine uydurmak amacıyla malzemesini eğip büktüğünü ve savaşın ticari nedenlerini tamamen göz ardı ettiğini öne sürer. Cornford'un daha genç çağdaşı R.G. Collingwood, Thukydides'in gerçekliği konusunda çok kötümserdi ve hatta tarihçi unvanından da kuşkuluydu.⁶ Okurlar da Atinalının vakur, ayağı yere basan anlatısını her zaman Herodotos'un dokuğu daha sıcak, daha renkli goblene tercih etmiyordu. Daha MÖ 1. yüzyılda, Roma'nın Yunan tarihçisi Halikarnassoslu Dionysios, Thukydides'in "tarihin baş rahibesi olmasını arzuladığımız gerçek konusunda çok dikkatli olduğu"⁷ yolundaki genel görüşe katılmasına rağmen Atinalıyı yine de eleştirir ve Pers Savaşları konusunu Thukydides'in felaket ve çılgınlık öykülerinden daha soylu ve daha az zevksiz ele aldığını düşündüğü Herodotos'u över. Ama Thukydides'in tarihinin hiçbir özelliği, savunucularının başına, anlatısının kritik noktalarına sözümona gerçek söylevler yerleştirme uygulaması kadar dert açmamıştır. Araştırmacıların bu sıkıntısı, en iyi nitelemesi Almanca *Quellenkritik* ("kaynak eleştirisi") sözcüğü olan ve uzun zamandır varlığını sürdüren bir takıntıdan kaynaklanır, yani varsayım, efsane ve hatta düpedüz yalan dolu saman sepetleri içinden gerçek buğdayların minicik tanelerini tanıyıp ayırmak.

Yakın tarihli araştırmacılar daha affedicidir. Biliyoruz ve Thukydides de açıkça kabul ediyor ki, aktardığı konuşmaların hepsini kendisi duy-

6 F. M. Cornford, *Thucydides Mythistoricus* (Londra, 1907); ve Collingwood, *The Idea of History*, 30.

7 Dionysius of Halicarnassus, *On Thucydides*, çev. W. Kendrick Pritchett (Berkeley, CA, 1975), bölüm 8, 5.

mamıştır ve duydukları hakkında aklında kalanlar da değildir kuşkusuz; bunları kelimesi kelimesine kaydetmemiştir. Diğer yandan, yakın zamanlarda bir araştırmacı Thukydides'te, onun aktardığı tarz ve biçimde yapılmayan tek bir konuşma bile bulunmadığının söylenemeyeceği değerlendirilmesini yapmıştır.⁸ Olasıdır ki, Yunan tragedyasının etkisiyle böylesi konuşmaları kullanma uygulaması kısa ömürlü olmayacak ve bir tarihin içinde önemli bir yer tutacaktı, çünkü sözcükler de işler kadar etkili addedilir; ve bir anlamda, ünlü ve etkili bir konuşma da bir *işti*. Konuşma aynı zamanda olaylar arasında önemli bir anlatısal bağ kuruyordu, bu, yetenekli tarihçinin anlatısını zenginleştirmek ve takvim yıllarının sınırlarını aşmak için kullanabileceği bir araçtı. Polybios 2. yüzyılda, "konuşmalar, deyim yerindeyse olayları toparlar ve tarihi bir arada tutar," yorumunu yapacaktı.⁹ Sonunda konuşmalardan tamamen kaçındığı bilinen tek eski tarihçi Pompeius Trogus'tur (e.d. MÖ 1. yüzyıl) ve bu uygulama Rönesans'ın klasikçi hümanist tarihçileri tarafından canlandırılacaktır.

Bağımsız Yunan şehir devleti *polis*'in özerkliği ile gücünün azalması ve Atina demokrasisinin başarısız olmasıyla, 4 ve 3. yüzyıllar giderek artan sayıda önemli ve renkli tiranlar, paralı askerler, savaş beyleri ve hükümdarlar görececek ve bu sonunda Büyük İskender'de zirvesine ulaşacaktı. Bu durumda, şaşırtıcı olmayacak biçimde, tarih yazınının odağı bireyler ile başarılarına ve bunun yanında yazarların bunların karakterleri üzerine yorumlarına yöneldi. Başka bir uzun geleneğin başlangıcı, tarihçinin geçmiş kötülüklerin yalnızca aktarıcısı değil aynı zamanda "yargıcı" olması da, Ephoros ve özellikle de tarihsel kişiliklerin sert bir eleştirmeni olan Theopompos'un hayli tumturaklı çalışmalarından arta kalanlarda görülebilir. Bugüne kadar gelen metinler açısından, genelde yüksek bir saygınlığa sahip üçüncü bir 4. yüzyıl tarihçisi olan Ksenophon'la (y. 431'den y. 352'ye) aramız daha iyidir (bkz. Kutu 2)

Thukydides'ten sonra gelen tarihçilerden belki de hiçbiri Polybios (y. 200-118) kadar değer kazanmamıştır ama bu hayranlık çok yavaş gelişmiş ve vakur tonuna, olayların nedenlerini belirlemede gösterdiği keskin dikkatine ve geçmişten alınacak pratik derslere yaptığı vurguya hayranlık duyan Rönesans dönemine kadar zirvesine erişmemiştir. Polybios, önemli bir kaynak sağladığı Romalı tarihçi Livius'u etkiledi ancak geç antikitede itibarı azaldı ve eserlerinin çoğu 1000 yıl boyunca neredeyse yok oldu. Ünü hiçbir zaman eserlerinin 5. yüzyıl öncellerine göre hayli donuk edebi

8 Donald Kagan, "The Speeches in Thucydides and the Mytilene Debate," ed. Kagan, *Studies in the Greek Historians in Memory of Adam Parry* (Cambridge, 1975), 71-94, s. 77.

9 Polybios, *Histories*, 12.25a3

Kutu 2 Ksenophon

Thukydides'in "asker/devlet adamı olarak tarihçi" pelerinin ilk varislerinden olan Ksenophon, Peloponnesos Savaşları'nın başlarında doğdu (y. 431). *Anabasis*'ini (ya da "Arazide Yürüyüş"), ağabeyi Pers kralı II. Artakses'in yetkesine meydan okuyan işverenleri Pers prensi Genç Kyros'un yenilgisinin ardından, bir grup Yunan paralı askere önderlik etmesinin bir anlatısı olarak kaleme almıştı. Bu metin ve aynı adı taşıyan 6. yüzyıl Pers kralının eğitimini ve kariyerini anlattığı *Kyru paideia* ("Kyros'un Eğitimi") her ne kadar Yunan dili öğrencileri tarafından büyük ölçüde okunduysa da, Ksenophon'un en önemli tarih başarısı, Thukydides'in bıraktığı 411 yılından başlayıp 362'ye kadar Yunan meselelerini anlattığı *Hellenika* adlı yapıtıdır. Bir anlamda, bu daha sonraları "kendi yaşamımın ve zamanımın tarihi" olarak bilinecek türün ilk örneğidir. Birçok önemli olguyu dışarıda bırakan bir çalışmadır ama tarihçilerin günümüzde kesin ve süslemesiz gerçeği anlatmak ile daha yüksek bir amaç olan ama bazen kronolojinin bilinçli bir şekilde çarpıtılmasını ya da olayların abartılmasını gerektiren ders verme arasında çizdiği hassas çizgiyi birçoklarından daha iyi gösterir.

niteliğine dayanmadı ama tarihçinin ikna edici ve eğitici olarak işlevini açıkça anladığına göre, Polybios üsluba duyarsız olamazdı. Daha sonraki yüzyılların ödünç alacağı bir tümceyi kullanarak, "pragmatik bir tarih" yazdı. İdeal tarihçinin bir deneyim insanı olması gerektiği anlayışını ilk o buldu, bu onun zamanından MS 19. yüzyıla kadar sürekli yinelenen bir *topos* oldu. Kaybolmamış Yunan tarihçilerin hepsinin ötesinde, anlatısını yer yer keserek okura yöntembilim üzerine açıklayıcı ifadeler sağlar, tarihçilerin farklı anlatıları değerlendirmesinin gerekliliğini tartışır ve öncellerini ismen eleştirirdi; şu anda tarihin "birincil" kaynakları dediklerimize, özellikle de arşivlere ve yazıtlara, Thukydides'ten de fazla önem verirdi.

Polybios bir memuru olduğu Akhaia Birliği'ni yenilgiye uğratan Romalıların önceleri bir esiri, sonra da konuğu oldu; daha sonraları Yahudi Iosephus'un yaptığı gibi, Roma dünyasını hevesle benimsedi. Tamamen şans eseri, Roma'nın Kartaca karşısındaki zaferinin mimarı olan Aemilia'larla temasa geçti. Polybios gördüklerine hayran kaldı ve bu da onu, dünyada gücün nasıl yükselip düştüğü üzerine dikkatle düşünmeye yöneltti. *Historiai* ("Tarihler") adlı yapıtının altıncı kitabında, daha önce Aristoteles tarafından ana hatları çizilen üç saf yönetim biçimi, üç de bunlara karşılık gelen sapkın yönetim biçimi arasındaki öngörülebilir bir anayasal döngüler kuramı (genellikle *anaküklosis politeion* olarak adlandırılır) oluşturdu ve üç saf biçimin hepsinden oluşan "karma" rejimlerin istikrarını savlandırdı. Bunun daha sonraki yüzyıllarda güçlü bir tarihsel

çözümleme aracı olduğu anlaşılabilecekti: Tutmasına borçluydu ama o bile bu dengenin sürekli bir şekilde sağlanabileceğinden kuşkuluydu, 146'da büyük dış düşman Kartaca'nın nihai yıkılmasını izleyen demokratik reformlardan endişe duyuyordu. İki yüzyıl sonraki Tacitus dışında, daha sonraki siyasi düşünce üzerinde bu kadar derin bir etkisi olabilecek bir eski çağ tarihçisi düşünülemez; Polybios'un fikirleri 16. yüzyılda Machiavelli, 17. yüzyılda İngiliz cumhuriyetçiler ve 18. yüzyılda da Montesquieu ve Amerikan anayasasının çerçevesini çizenler tarafından benimsenecekti.

Thukydides gibi Polybios da tanıkların birinci elden sorgulanmasına inanıyordu; Thukydides'in aksine (ve daha çok Herodotos'un tarzında) bunun çoğunlukla uzun yolculuklar sonucunda gerçekleştirilebileceğine inanıyordu. Bu bir zorunluluktan, zira *Peloponnesos Savaşları*'ndan farklı bir kapsamı olan, Ephoros'un 4. yüzyılda denediği gibi "evrensel" (yani bilinen dünyayla ilgili) bir tarih yazmayı amaçlıyordu. Ama Ephoros'ta farklı devlet ve ülkelerin tarihleri yan yana ve ayrı bir şekilde anlatılırken, Polybios parçalarının daha büyük bir bütünü oluşturmaya çalıştı. *Historiai*'si, *oecumene* boyunca belli bir kadere, Roma Cumhuriyeti hegemonyasına doğru ilerleyen birbirine eklenen bir süreci anlatıyordu. Polybios'un anlatısı kısmen karşılaştırmalı ve –yaşamsal önemde– aynı zamanda aralarında bağlantılıydı. Farklı devletler arasındaki bağlantılar için kullandığı terim, *συμπλοκή* ("*symploke*"), kilit önemdeki tarihsel bir an olan 217'deki Naupactus [Nafpaktos] Konferansı sonrasında giderek birleşen bireysel tarihlerin arasındaki çeşitli dokuları çözmesini sağlamıştı. Bu kolay iş değildi: Yunan tarihçiler geleneksel olarak olayları kamu görevlilerinin yıllarına göre tarihlendirmişti; geniş çoğunluk için kesin kronoloji önem taşıymıyordu; Thukydides bile normalde bir olayın belli bir mevsimde gerçekleştiğini söylemekle yetiniyordu. Çoklu takvimler ve ayrışan kronolojiler sorunu, o günden bugüne uluslararası tarihinin daha kalemini kâğıda değdirmeden önce çözmesi gereken sorunlar arasında yer alır. Polybios Ephoros'tan, İtalya'yla başlayan ve sonra da dallanıp Sicilya, Yunanistan, Afrika ve hatta Asya ve Mısır'la devam eden her kitabında, malzemesini Olimpiyatlar (776'da başlayan ve Olimpiyat oyunları arasında geçen dört yıllık döngüler dizisi) çevresinde örgütlemeye alışkanlığını almıştı.

Polybios'a ağırlık kazandıran, yalnızca *Historiai*'deki kendi aralarında bağlantılı olma durumu değildi; tarih sürecinin, tek hedef ya da *telos* olarak Roma üstünlüğüne doğru ilerlemesini vurgulaması –burada rastgele talihten çok bilinçli bir kader rolü üstlenen bir *Tihe* tarafından yönlendiriliyordu– daha sonraki Roma tarihine de örnek oldu. Nihayetinde, 2000 yıllık Hıristiyan tarih yazını ve en seküler versiyonunda modern tarihya-

zımı içindeki bazen "tarihin Whig yorumu"¹⁰ olarak adlandırılacak liberal ilerlemeci duruşun belirleyici özelliği olacak Yunan, Roma ve Yahudi görüşlerinin bileşiminde önemli bir yer alacaktı. Bu, yaşamının önemli bir bölümünü sürgünde geçiren önemsiz bir Yunan siyaset adamı için muazzam bir etkiler demetidir.

MS 2. Yüzyıla Kadar Roma Tarihçileri

Polybios'un zamanında Akdeniz çevresinin güç merkezi batıya, lejyonları karşılaştıkları hemen hemen tüm düşmanlarına boyun eğdiren ve hızla Avrupa ile Yakındoğu'ya yayılan Roma'ya kaymıştı. Erken 1. yüzyılda tüm bunların nereye doğru ilerlediğini öngörmek ve Polybios'un yaptığı gibi tarih anlatılarını da aynı yöne çevirmek o kadar zor değildi. Bu yüzden, Roma'yı Stoacı değerlerin cisimleşmesi olarak gören Apameialı Poseidonios adlı Stoacı Yunan bir filozof, Polybios'un eseri gibi, daha sonraki Romalı tarihçileri etkileyecek başka bir evrensel tarih yazmaya koyuldu. Yunan tarihçilerin çoğunda gördüğümüz gibi, Poseidonios'tan da çok az şey geriye kaldı. Romalı tarihçilerin bilinen metinlerinin bize ulaşma oranı daha da düşüktür. Vergilius'un dostu Gaius Asinius Pollio (ö. MS 4) iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. MS 25 yılında, belki de Iulius Caesar'ın katillerini fazla hakkaniyetli bir şekilde ele aldığı için imparator Tiberius tarafından intihar etmeye zorlanmasıyla ünlü Aulus Cremutius Cordus'tan bölük pörçük bir şeyler kalmıştır. Sallustius gibi diğer bazılarından da elimizde önemsiz eserleri kalmış, esas önemli eserleri bize ulaşmamıştır ya da Livius ve Tacitus'un durumunda olduğu gibi, elimizde birçok uzvu ve göğsünün büyükçe bir kısmı eksik olan bir beden vardır. Ve Yunanlarda olduğu gibi, kuşkusuz yazılarının yanında adları da kaybolmuş olan birçok başkaları da vardır.

Tarihyazımı Roma'da yavaş başladı: Yunanistan'da tarih destanı izlemişken, en büyük Latin destanı olan *Aeneis* ("Aieneias'ın Destanı") geç gelmiştir. Vergilius tarafından MÖ 1. yüzyılda yazılan bu destan, böylelikle Cumhuriyet'in büyük tarihçisi Livius'un nesir tarihini yazmasıyla neredeyse aynı zamanda ortaya çıkmış oldu. Kentin erken tarihinin anlatılması için daha erken tarihli nazım denemeleri de olmuştu, özellikle Gnaeus Naevius'un (270-201) I. Pön Savaşı hakkındaki şiiri ve Quintus Ennius'un (239-169) *Aeneias*'ın erken 2. yüzyıla kadar olan tarihi anlatan *Annales*'i ("Yıllıklar"); geriye Naevius'un ancak altmış mısrası ve Ennius'un altı yüz mısrası kalmıştır. Bunların dışında, erken Roma'dan, her ikisi de Yunan

10 Cambridge'den tarihçi Herbert Butterfield'in ilk kez 1931'de yayımlanan aynı isimli kitabında ünlü olan bir tümce.

etkisinde iki tarihyazıcılığı ailesi ya da grubu kalmıştır. Bunlardan, belki de Yunan horografi geleneğinden türeyen birincisi kamu ve din görevlisi, *pontifex maximus* tarafından tutulan kayıtlardan oluşuyordu ve yıldan yıla Forum'daki bronz yazıtlara aktarılıyordu. Bu *Annales maximi* her yıl atanan yüksek rütbeli görevlilerin –konsüller, praetorlar, vs– listesinin pek ötesine geçmiyordu. Anlatısal tarihçilerin yıllıkçı (*annalistic*) yönteme Rönesans sırasında sıradanlaşan ve sürekli yenilenen itirazları, Cato'nun, *pontifex*'in kayıtlarının taklit edilmemesi gerektiği çünkü bunların genellikle “buğdayın ne zamanlar pahalı olduğu, ayın ya da güneşin ışığını kaç sefer karanlığın ya da başka bir şeyin kestiği” dışında başka bilgi vermediğini söylemesiyle erkenden başladı.¹¹ Pontificus kayıtlarının dışında, başka görevliler tarafından kendi görev süreleri boyunca tuttukları cenaze söylevleri, kamusal yazıtlar, aile kayıtları ve hesapları da (“*commentarii*”) tarihçilere malzeme sağlıyordu. İkinci ana aile, sürekli nesir yazmış ve en azından başlangıçta eserlerini Yunanca yazmış Romalı yazarlardan oluşuyordu. Bunlara Quintus Fabius Pictor da (*e.d.* MÖ 225) dahildir, tarihinden geriye çok az şey kalmıştır ama o da sonraki yazarlar aracılığıyla tanınmaktadır (Polybios'un hedef tahtasındakilerden biriydi). Fabius'un eski Yunan yazarlardan *Annales maximi*'ye, sözlü geleneğe, magister listelerine ve kendisi ve başka aileler tarafından korunan vakayinamelere kadar çeşitli kaynakları kullandığına inanılıyor. Erken Roma tarihini şekillendiren eseri, daha sonraki tarihçiler tarafından tamamlanacak ve gözden geçirilecektir.

Latince yazılmış, bilinen ama bugüne kalmamış en eski nesir tarih sert bir şekilde yabancı düşmanı politikacı, Roma erdemlerinin koruyucusu Censor Cato (234-149) tarafından yazılan *Origines*'tir (“Başlangıçlar”). Latinceyi kullanmayı tercih etmesi de, tehlikeli ölçüde yozlaştırıcı bulunduğu Yunanca kullanımını protesto etmeyi amaçlar. Ama o bile Yunanların sürekli nesir modelini izlemiş, Yunan tarihyazımının “kayda değer olgular”¹² olarak adlandırılabilirler olanları içermesi gibi özelliklerini ödünç almıştır. Daha sonra gelen C. Licinius Macer gibi yıllıkçılar erken Roma tarihinin bir dereceye kadar gelişigüzel anlatısını ardıllarına aktarmıştır; ilginçtir, bunlar daha sonraki çağlarda dar Roma yanlısı görüşleri ve verimli tahayyülleri olan mütevazı kökenli adamlar, bir Cato'nun senatörce ciddiyetine ve deneyimine sahip olmayan, hele onun erişebildiği birinci elden bilgilere hiç sahip olmayan eğlencelik yazarlar olarak bir kenara atılmıştır. Bu, soylu doğumun tarihyazımsal yeteneğin gerekli koşulu olarak görülmesinin son örneği değildir.

11 Charles W. Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome* (Berkeley, CA, 1983), 24.

12 Ronald Mellor, *The Roman Historians* (Londra, 1999), 19.

Yıllıkçı olmayan tarih, bir süre daha esas olarak Yunanların elinde kaldı. 1. yüzyıldaki Diodoros Sikeliotes (Diodorus Siculus) (ya da Sicilyalı Diodoros, y. 90-30) ve Halikarnassoslu Dionysios'un (y. MÖ 60'tan 7 sonrasına) eserleri günümüze nispeten daha eksiksiz erişmiştir. Diodoros, 400 yıl önceki Herodotos gibi, *Bibliothēke historikē*'sini ("Tarih Kitaplığı") yazmadan önce çok gezmiş olan Sicilyalı bir Yunan'dı. Bu, Polybios tarzında başka bir evrensel tarihi ve elimize üçte biri ulaşmış olan kırk kitaptan oluşuyordu. "Tarih Kitaplığı" başlığı, malzemesini Diodoros'un hazırladığı önceki birçok kaynağa göndermedir ve sık sık yazarın özgün olmayan bir hırsız olarak bir kenara itilmesine neden olmuştur ama o kendini, daha ziyade uzun bir önceller dizisinin birikimi olarak görürdü; tarih girişiminin kritik bir veçhesi olan "gelenek," tarihçilerin konu seçiminde ve malzemelerini düzenlemelerinde giderek ağırlık kazanıyordu. Diodoros, Troya Savaşı'ndan y. 60 yılına kadar olan olayları anlatmaya girişmeden önce, birçok coğrafya ve etnografya kitabıyla başladı; sonu kaybolduğu için, nereye kadar vardığını bilmiyoruz. Başka özelliklerinin yanında, bu eser "Euhemerizm" –tanınmış tanrısal ve yarı-tanrısal kişiliklerin, mitleri tarihleştirme çabasıyla insan kahramanlara ve kâşiflere dönüştürülerek akılcılaştırılması– uygulamasıyla da dikkat çekicidir.

Halikarnassoslu Dionysios özellikle Roma'ya eğilmişti ve *Rhōmaïke Arkhaiologia*'yı ("Roma'nın Eski Zaman Tarihi") Roma'nın Yunan dünyası üzerindeki etkisini savunmak için yazmıştı. Burada tarih yazınının, ilk kez Ephoros ve Theopompos'un zamanında görülen belagat ve nasihat damarının zaferini görürüz. Tarihin "örneklerle öğreten felsefe" olduğu yolundaki çok yinelenmiş tanımını bulan da Dionysios'tur ve kendi yöntem ve tercihlerini en önden ilan etme geleneğini sürdürmüştür. Bu yüzden, Dionysios *Rhōmaïke Arkhaiologia*'ya şu sözlerle başlamıştı:

Tarihlerin başlangıcında verilen açıklayıcı cümlelere girmek her ne kadar arzularıma aykırıysa da, bu çalışmanın başına benimle ilgili bazı yorumlar eklemek zorundayım. Bunu yaparken ne okurun zevksiz bulacağı gibi uzun uzun kendimi methetmeye girişmeye niyetim var, ne de Anaksimenes ve Theopompos'un kendi tarihlerinin önsözlerinde yaptıkları gibi başka tarihçileri eleştirmeyi amaçlıyorum; yalnızca bu işe girişmemdeki nedenleri sayacağım ve aktaracağım şeylerin bilgisini aldığım kaynakları sıralayacağım.¹³

Latin ya da Greko-Latin biçimiyle *historia*'nın artık Herodotos ya da Thukydides'in verdiği anlamlardan çok daha ileriye gittiği açıktır. Herodotos sözcüğün "soruşturma" anlamına gelmesini amaçlayarak bunu

13 *Roman Antiquities*, 1.1, çev. E. Cary, 7 cilt (Cambridge, MA, 1937-50), cilt I, 3.

özellikle geçmişle ilişkilendirmemişken ve Thukydides bunu daha dar bir anlamda, yakın tarihli ya da güncel olayların aktarılması olarak tanım-larken, Diodoros ve Dionysios'un zamanında tarih sağlam bir biçimde yakın ya da uzak geçmişin anlatılmasıyla ilişkilendirilmiş ve birçok yaza-rın eserlerine coğrafya bölümleriyle başlama eğilimlerine karşın, giderek siyasi ve askeri olaylara odaklanmaya başlamıştı. Benzer biçimde, tarih artık neredeyse kesinlikle edebiyatın, özellikle de hitabetin, bir dalı ol-muştu. İkna araştırmaya üstün çıkmış ya da en azından öne geçmişti, er-demli ve başarılı olan methediliyor, yozlaşmış, bozulmuş ya da zayıflamış olan mahkûm ediliyordu, bu herhangi bir tarihçi için kilit dürtüydü. Eğer "şöhret" Yunan tarih yazıları ve destanlarının bir özelliğiye, Latince kar-şılığı olan *fama* da artık ayrılmaz biçimde tarihle ilişkilenecekti; yalnızca tarihçiler övmeyi ve suçlamayı görevleri olarak gördüğünden değil, aynı zamanda böyle davranmalarının, tarihin aktörlerini faydalı göstermek için bir uyarı sağladığı gerçeği nedeniyle.

Romalılar geçmişini bilmekle yalnızca bilgi olsun diye çok ilgilenmi-yordu ve "antikiteci" araştırması diyebileceğimiz konuda pek bir şey üretmediler, çünkü bundan alınacak pek bir ders yoktu. İçeriği antiki-te olan, Aulus Gellius'un (MS 125-180) *Noctes Atticae*'si ("Attika Gece-leri") dışında bunun tek istisnası, verimli bir yazar olan M. Terentius Varro'nun (116-27) günümüze parçaları kalan *Antiquitates rerum hu-manarum et divinarum*'udur ("İnsanlarla ve Tanrılarla İlgili Şeylerin Tarihçeleri"). Romalı yazarlar, Yunanların tersine, geçmiş hakkında *nasıl* ve hangi alttürlerde yazılması gerektiği konusuna da çok az kafa yordu. Bu nedenle, tarih hakkında ilk kez gerçekten açık bir kuramsallaştırma yapan kişinin, güçlü bir hatip olan ve tarih üzerine tartışmaları esas olarak *De Oratore* ("Hatiplik Üzerine") adlı diyalogda bulunan Marcus Tullius Cicero (106-43) olması tesadüf değildir. Cicero için (*De Orat.* 2.36) tarih *testis temporum, lux veritatis, nuncia vetustatis*'ti: zamanın tanı-ğı, gerçeğin ışığı ve antikitenin habercisi. Tarihçinin tarafgirlik etmeden gerçekten başka bir şey söylememe zorunluluğu gibi (*De Orat.* 2.62), da-ha sonraları kural haline gelecek bazı ilkeler ortaya koydu ve süslü bir üslubu savunarak, hitabetle bağlantısını vurguladı. Cicero'nun tanımı hiç de derin değildi ama özlüydü ve özellikle yıldızının zirveye çıktığı 15 yüzyıl sonraki Rönesans döneminde, büyük saygınlığının ağırlığına sahipti. Hitabet vurgusu 200 yıl sonra, Samosatalı [harabeleri Atatürk Barajı gölünün suları altında kalan Samsat, Adıyaman] Lukianos'un (y. MS 129'dan 180 sonrasına), yalnızca tam anlamıyla tarihin yazılmasına adanmış bir eseri olan *Pos dei historian syggraphein* ("Tarih Nasıl Yazıl-ır") içinde de korunmuştur.

Romalıların tarihyazımına getirdikleri ana yenilik, tarihin dünya olaylarının birbirine eklenen öyküsü gibi şekillendirilmesi olmuştur. Bu kuşkusuz yalnızca onların buluşu değildir; Roma tarihinin belli bir amaçla doğru hareket etmesinin sevabı ya da vebali büyük ölçüde Polybios'a aittir. Ama Romalılar kentlerinin ve onun genişleyen imparatorluğunun ilahi kaderi hakkında güçlü bir duyguya sahipti ve bu da onlarda, bir bütün olarak bilinen dünyaya duydukları merakın Yunanlarda neden olduğu gibi, hem bir ufuk hem de tarih yazınları için bir vesile oluşturdu. Ama Romalılar aynı zamanda Polybios öncesi Yunan tarihçilerde olmayan teleolojik (erekselci) ve ilerlemeci bir unsur da kattılar. Yunan tarihçilerin birçoğunda ilerleme ve gerileme döngüleriyle *Tihe*'nin ("talih") rastgele müdahalesi görülürken, Romalılarda tarih daha amaçlı ve neredeyse kaderci bir hale gelir. Sonunda Yahudi düşüncesinin eskatolojik (öbür dünyayla bağlantılı) unsurlarıyla bağlantılandığında (Iosephus bu iki dünya arasında önemli bir köprü oluşturur), bu Hristiyan tarihyazımı için güçlü bir temel oluşturacaktı.

MÖ 1. yüzyıl, hayli farklı eserler üreten iki büyük Latin tarihçi (Iulius Caesar'ı da katarsak üç) (bkz. Kutu 3) çıkarmıştır. Açıkça en etkili olanı, Pictor'la başlayan o Cumhuriyetçi yıllıkçılar çizgisinin sonunda duran Titus Livius ya da İngilizce konuşulan ülkelerde bilinen adıyla Livy'dir (MÖ 59-MS 17). Livius'un uzun ve iddialı eserlerinin çoğu kaybolmuştur ama şeklini ve kapsamını bilecek kadarını biliyoruz. (142 kitaptan 35'i

Kutu 3 Iulius Caesar

Eğer Livius profesyonel edebi bir kişi olarak tarihçinin temsiliyse, Gaius Iulius Caesar da bunun tersi, generallerin kendi tarihlerini en iyi yazacak kişiler olduğu düşüncesinin cisimleşmesidir ve bir ya da iki ortaçağ İspanya kralı ve imparator Babür'le birlikte kendi tarihlerini yazmış o az sayıda seçme hükümdarlardan biridir. Caesar'ın kendi verdiği adla iki *Commentarii* ("Yorumlamalar"), Gallia Savaşları ve Britannia seferiyle, bunların ardından gelen, eski ortağı Büyük Pompeius'a karşı yaptığı İç Savaş'ı anlatır. Beklendiği gibi kendini metheden (ama üçüncü şahışta yazmıştır) Caesar, düşmanlarına karşı haksızlık etmez ve *Commentarii*, perspektifleri de hesaba katıldığında, Cumhuriyet'in son yılları için yararlı bir kaynak oluşturur. Yüzyıllarca okul çocuklarının azap çekmesine neden olacak şekilde, sonunda Latince öğrenimi metinleri olarak daha popüler olmuşlardır.

bugün elimizdedir, kaybolanların çoğu hakkında da geniş özetler mevcuttur.) Livius'un, *decad* ve *pentad*'lar ("on ya da beş kitaplık birimler"), bunların içinde de yıllıklar şeklinde düzenlenen ilk kitabı –kendi kendini tamamlayan ve önemli bir memuriyeti ya da askeri rütbesi olmayan özel bir

yurttaşın yazdığı bir tarih kitabı için piyasayı yoklamayı hedefleyen bir kitaptı– Troyalıların İtalya’ya gelmesiyle başlıyor ve Roma’nın Romulus tarafından kurulmasına (geleneksel olarak MÖ 753’e yerleştirilir) ve yedi krallar dönemine geçiyordu. Livius’un *Ab Urbe Condita libri* (“Kentin Kuruluşundan Başlayarak”) adını taşıyan tarihi, kendi zamanında onun Padovalı taşralı bir gözlemci olarak çöküşüne ve Octavianus ya da Augustus Caesar’ın *princeps*’liğiyle sonuçlanan yarım yüzyıllık iç savaşına tanıklık ettiği Roma Cumhuriyeti’nin nihai bir anlatısıdır. Daha sonraki çağların ya kusursuz bir saflıkta ya da aşırı süslü olarak nitelendirdiği Latinceyle yazılmış olan tarih, o yıl görevde olanların kayıtlarının tutulduğu yıllıkçı yaklaşımı, kesintisiz mensur bir anlatıyla birleştirir. Bir anlamda, yerel tarih tarzını, Roma’nın, uluslararası etkisinin zirvesinde ve Akdeniz’in büyük bölümünü denetim altında tutarak, yönetimde olduğu kadar etkide de bir imparatorluğa dönüşmenin eşliğinde olması nedeniyle, neredeyse kazara evrensel tarihin bir varyantına dönüştürmüştür.

Diğer ve herhalde daha ilginç 1. yüzyıl tarihçisi, İngilizce konuşulan dünyada Sallust olarak da olarak bilinen, politikacı ve asker Caius Sallustius Crispus’tur (MÖ 86-34). Pleb kökenli olan Sallustius, başlangıçta Iulius Caesar’ın “halk” partisiyle ilişkiliydi ve resmi kariyeri, Africa Nova eyaletinin valiliğinde bulunduğu parlak olmayan bir görev dönemiyle son buldu. Roma’ya dönüşünde Sallustius tarih yazmaya döndü, ilk önce *patrici* Catilina’nın 63’teki ünlü komplosunun tarihini, sonra da 2. yüzyıl sonlarında Afrikalı kral Jugurtha’ya karşı sürdürülen savaşın tarihini kaleme aldı. Sallustius daha sonraki yüzyıllarda çok saygı gördü, eserleri Catilina’nın komplosu gibi tek bir olaya özgü tarihler için bir örnek oluşturdu. Sallustius, Romalı tarihçilerin herhangi birinden çok Thukydides’in bir müridiydi (kendisi de bunu doğruluyordu) ama Atinalı’dan çok daha yargılayıcı bir üslup takınmıştı. Sallustius, süregidecek –ve kendi zamanından Aziz Augustinus’a ve modernliğe kadar tarihçilerin gözdesi olacak– bir konu olan Roma’nın gerilemesini, Roma’yı evrenin hâkimi kılan ama ikili yozlaşma olan hırs ve cimriliğe sürükleyen, genişleyen imparatorluklarını iç çekişmelerin oyun alanı yapan Kartaca’nın yıkılmasına bağlayan görüşü ortaya atan kişidir. Sallustius aynı zamanda Polybios’un yarı-akılcı *Tihe*’sini de aldı ve bunu kadınsı, kaprisli bir *fortuna*’ya dönüştürdü ve dolayısıyla bu her işe yarar açıklayıcı mekanizmayı geç anti-kite ve ötesine aktardı.

MÖ 31’deki Actium Savaşı ertesinde Augustus Caesar’ın hükümdarlığıyla başlayan imparatorluk Roma’sının da tarihçileri vardı, bunların içinde en yüksek itibara sahip olan kişi Publius (ya da Gaius) Cornelius Tacitus’tur (y. MS 56’dan y.117’ye). Livius akıcı bir retorik üslubuyla ya-

zarken, Tacitus hayran olduğu Sallustius'a ya da o kadar olmamakla beraber Polybios'a daha yakın gözükür. Livius'un eseri sesli okuma düşünöle-
rek yazılmışken, Tacitus'un ki özel okura göredir. Uzun retorik süslemeler
onun yazısında yerini, Tacitus'un içine daha sonraki bir çağdaki okurun
dayanılmaz bulacağı siyasi *sententiae* ("görüş") kattığı, kısa ve özlü bir
anlatıya bırakır. Adı "sessiz" anlamına gelir ama Tacitus aslında hatip
Quintilianus'un bir öğrencisiydi ve kendisi de hitabet üzerine bir deneme
yazmış olan çok başarılı bir hatipti. Ama ünü anlaşıldığı kadarıyla keskin
bir karakter yargı gücüne ve az sözcükle çok şey söyleme becerisine daya-
nıyordu: Hatta İngilizcede "tacitean" sonunda tüm bir yazı tarzını anlatan
bir sıfat oldu.

Tacitus'u böyle başarılı kılan neydi? Kısmen talih eserlerini kayırmış,
Annales'i ve *Historiae*'sinin (her biri tek bir elyazması içindedir), pagan
ve düşman olarak görölen bir yazara Hıristiyanların antipatisinin çok
yüksek olması nedeniyle hemen hemen hiç kullanılmadığı ortaçağı atlat-
masını sağlamıştır. Sallustius, Ksenophon ve Thukydides gibi, Tacitus da
siyasi ve askeri deneyime sahip bir adam, standart Roma *cursus hono-
rum*'unda ilerleyen, konsöl (MS 97) ve Asia eyaletinde eyalet valisi (MS
112/113) olarak görev yapmış bir senatördü. Çok daha önemli bir siyaset
adamı/tarihçi olan Caesar'ın aksine, dengeli bir tarafsızlık havasını koru-
mayı başardı, çalışmalarını *sine ira et studio* ("kızgınlık olmadan" ya da
deyim yerindeyse "görülecek bir hesabı olmadan") yazdığını açıklaması
ünlüdür. Ama gene de Tacitus'un siyasi görüşleri hakkında kuşku yoktur.
Örneğin eski metinlerin en etkililerinden biri olan *Germania* ("Germenle-
rin Kökeni ve Yurtları Üzerine"), Germen kabilelerin kaba, kültürsüz ama
bozulmamış erdemlerini metheder ve 16. yüzyılda Alman Protestanların
Roma Katolikliğine karşı isyanlarına, 19 ve 20. yüzyıllarda Alman milli-
yetçiliğine edebi kaynak ve doğrulama nedeni olmuştur.

Her ikisi de kariyerinin nispeten geç dönemlerinde yazılmış olan iki
eserinden *Historiae*, Neron'un düşüşünden doğan kargaşayı, bunu izleyen
"Beş İmparator Yılı"nı (MS 68-69) ve Flavius Hanedanının tahta çıkışını
anlatır, son feci temsilcisi Domitianus'la sona erer. Tacitus'un, kendi iler-
lemesini de kısmen borçlu olduğu Domitianus'tan duyduğu hoşnutsuzluk
açıktır ve *Agricola*, Domitianus'un emrettiği vahşeti şahsen seyretmekten
zevk aldığı gerekçesiyle, imparatorun o kadar ünlü bir tiran olan Neron'la
olumsuz karşılaştırılmasıyla biter (*Agricola*, b. 45). Tacitus'un önceki im-
paratorlar hakkındaki tavrı, daha sonraki başyapıtı, Augustus'un ölü-
münden sonraki *princeps*'liği Claudius'tan geçerek izlediği ve belki de
hem kamusal hem de özel kaynaklar kadar önceki tarihçilerin eserlerinde
de sürdürdüğü kapsamlı araştırmaların klasik antikitedeki en dikkat çe-

kici örneği olan *Annales*'te (ya da *ab excessu Divi Augusti*) bir dereceye kadar daha itidallidir. Deli imparator Caligula ve aptal olduğu düşünülen Claudius'la ilgili orta kısmının çoğu kaybolmuştur ama Tacitus'un Tiberius ve Neron hakkında söylediklerinin çoğu sağlam kalmıştır; her ikisi de daha sonraki kötü ünlerini, Tacitus'un nispeten düşük profilli ama şah damarına işleyecek ölçüde keskin yorumlarına, Neron'un safdilliğine, şehvetli ahlaksızlığına ve kindar kıskançlığına, Tiberius'un da takıntılı paranoyasına göndermelerine borçludur. Tarihçinin siyasi akıl sözleri –ya da daha sonraki çağlardaki deyimle “tedbirliliği”– bazen dolaylı şekilde, genellikle alaycı bir üslupla karakterleri tarafından seslendirilmiş ya da sessizce düşünülmüştür. Tacitus'un müzmin abartısızlığı, muazzam bir hevesle yeniden keşfedildiği Rönesans dönemindeki okurlarının, onun tiranlığa karşı olup bunun boyunduruğu altında nasıl dayanıp hayatta kalınacağı öğütlerini mi verdiği, yoksa aslında *sententiae*'si modern despotlarca dikkate alınması gereken Makyavelci güçlü yönetim yanlısı mı olduğunu anlamasını zorlaştırdı.

Geç Antikitenin Pagan Tarihçileri

18. yüzyıl Fransız filozofu Montesquieu'nün, “Ne mutlu yıllıkları sıkıcı olan halklara,” dediği söylenir; tarihin, doğası gereği tatsız olayları kaydettiği olgusunu gözlemleyen sözler: Kriz, savaş, isyan ve şiddet. Bazen, büyük tarihin, uzun barış dönemleri sırasında değil, esas olarak siyasi krizler sırasında ya da sonrasında yazıldığı izlenimi doğar: Doğrusu, işler kötü giderken ya da düşmana karşı kazanılan, anımsanması gereken bir zafer olduğunda yazmak daha ilginçtir. Batı Roma İmparatorluğu Tacitus'un ölümünün ardından 300 yıl boyunca iyi kötü ilerlemiş, ardından da (18. yüzyılın başka bir ünlü kişisinden, Roma'nın gerilemesini yazan Britanyalı tarihçi Edward Gibbon'dan alıntılarsak) “barbarlık ve din” bileşimi onu dizlerinin üzerine çöktürmüştü. Batı tarih yazınının evrimi açısından geç antikitenin en önemli gelişmeleri, doğuşu ve 4. yüzyıl başlarında Constantinus'un hükümdarlığından başlayarak Hristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini olarak yerleşmesidir; Tacitus'un da gözlemlediği gibi, önderlerinin ancak ordunun desteğini aldığı sürece uzun süre hüküm sürdüğü imparatorluğun giderek artan istikrarsızlığıdır; giderek hantallaşan imparatorluğun 3. yüzyılın sonlarında (Roma'dan yönetilen) bir Batı ve (adı daha sonraları Konstantinopolis'e çevrilecek olan Byzantion'dan yönetilen) bir Doğu olarak ikiye ayrılması ve buradan Yunanca konuşulan Bizans İmparatorluğu'nun doğmasıdır. Ama en az bu iç gelişmeler kadar önemli olmak üzere, bir de dış tehdit vardır: Hem Batıda

hem de Doğuda dolaşan bir dizi barbar halkın varlığı. Bunlar, Tacitus'un günlerindeki ormanlarda yaşayan Germanler ya da Roma tarafında MÖ 2. yüzyıldan beri bir diken olan Partlar değil, Avrupa ve Orta Asya civarındaki *Völkerwanderung* olarak bilinen, hareketleri sonraki yüzyıllarda imparatorluğu kuşatıp içine sızacak olan göçebe kabileler Keltler, Gotlar ve Hunlardı. Bu kabilelerden biri olan Vizigotlar Roma'yı (son olarak Galyalılar tarafından istila edildiğinden tam 800 yıl sonra) MS 410'da yağmaladılar ve son Batı Roma imparatoru da 476'da başka bir Got generali tarafından tahtından indirildi. Vizigotlar ve Ostrogotlar ile Franklar, Saksonlar, Jütler ve Lombardlar gibi başka halklar, sonunda Avrupa'da arta kalan eski Roma dominyonlarında bir dizi bağımsız monarşiler kuracaktı.

Bu iç ve dış olgular kuşkusuz birbirinden bağımsız değildi ama tarih-yazımsal sonuçlarını sırayla ele alacağız. Geç antikitenin Hıristiyan tarihçilerini gelecek bölüme bırakıp, bu kısmı Roma'nın Yunan, Romalı ya da geniş imparatorluğun herhangi bir yerinden gelen pagan tarihçilerine ayıracağız. Bunların çoğu Livius ve Tacitus gibilerin yol açtığı ilgiye benzer bir ilgi görmemiştir ve bu ilgisizlik de her zaman için adil olmamıştır. Örneğin Cassius Dio (y. 155'ten 229 sonrasına) Roma'nın, Aieneias'tan 229'a kadar neredeyse 1000 yıllık saygıdeğer bir tarihini yazmıştır. 17. yüzyılda kısa süre popüler olan Lucius Florus (e.d. y. MS 2. yüzyıl), gelecekte olarak Livius'un istikrarsız ve hayal gücünden yoksun bir özetleyicisi olarak bir kenara itilir ama Livius'un kaybolan bölümleri hakkında bir şeyler biliyorsak, bunu ona borçluyuz; üstelik, özetçi de Roma'nın gerilemesini insanın bebeklikten bunamaya ve ölüme giden yedi evreli yaşlanmasına benzettiği hayli zekice bir eğretilime geliştirmiştir. Daha sorunlu ve özgünlüğü hâlâ tartışma konusu olan bir eser, Rönesans'tan beri *Historia Augusta* olarak bilinen yaşam öyküleri derlemesidir. Sözümona Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio ve Flavius Vopiscus adlı altı farklı *scriptores* ("yazar") tarafından 3. yüzyılın sonu ile 4. yüzyılın başlarında yazıldığı kabul edilen bu eser, 2. yüzyılın başlarındaki Hadrianus'tan 3. yüzyılın sonlarındaki Numerianus'a kadar bir dizi imparator ve gaspçının nispeten hüzünlü manzarasını aktarmayı amaçlar.

Historia Augusta gibi eserlere dayanarak geç antik dönemdekilerin, tarihçi olarak ünlü öncellerine kıyasla çok daha az ilginç ve geliştirici olduklarını ve çoğunun böylesi bir araştırmada göz ardı edilebileceğini öne sürmek zordur. Ama yüzyıllar boyunca tarih-yazımcılarının, geç antik dönem pagan tarihçileri yükselen Hıristiyan akıntısında debelenen küçük balıklar olarak gördüğü de doğrudur. Birçok durumda bu yazarlar hakkında çok az şey biliyoruz ve özgün eserleri hakkında da elimizde yalnızca

kalıntılar var. Bu nedenle, hem eserinin kaybolması hem de yanlış dini ata oynamak gibi bir çifte talihsizliğe uğramış olan ateşli Hristiyanlık karşıtı Sardesli Eunapios (349-404) gelişmemiştir; halbuki bilgili bir adamdı ve bir dizi "Filozofların ve Sofistlerin Yaşamları" ve "Evrensel Tarih" kaleme almıştı. Bu dönemin son ucunda yer alan 5. yüzyıl sonu yazarı Zosimos küçük bir memurdu ve Persia ile Makedonya gibi eski imparatorluklar bağlamında Roma'nın gerilemesini anlatan *Historia Nova* ("Yeni Tarih") başlıklı bir tarih kaleme almıştı; bir yerde onunki, eserinin başlangıcında atıfta bulunduğu Polybios'un "yokuş yukarı" öyküsünü tamamlayacak "yokuş aşağı" bir öyküdür.¹⁴

Bu altta kalmış grubun içindeki en önemli istisna, Antiokheialı Yunan bir asker olan Ammianus Marcellinus tarafından yazılan 31 kitaplık *Res Gestae Libri*'dir ("Olayların Tarihi"). Ammianus'un otuz bir kitabının ilk on üçü günümüze ulaşmamıştır ama kendi yorumlarından, bunu Tacitus'un *Historiae*'sinin bıraktığı yerden, imparator Nerva'yla (hk. 96-98) başlattığını biliyoruz. Ammianus neredeyse evrensel olarak Roma'nın son büyük eski tarihçisi ve birkaç yüzyıl için, yapıtını söylevlerle ve yıllıkçı çerçevesinin gösterdikleri dışında tek tük tarihle tamamlanmış yüksek belagat tarzında (retorik) yazan son Avrupalı tarihçilerden kabul edilir. Ammianus'un saygınlığı, pagan Roma'nın ihtişamlı yıllarına duyduğu taviz vermez özlemi veya Constantinus'un Hristiyanlığı imparatorluğun ayrıcalıklı dini konumuna yükseltmesinin ardından kısa süreliğine eski tanrıları geri getiren imparator "Dönek" Iulianus'a muhabbeti nedeniyle özellikle azalmadı. Ammianus, Yunan olmasına karşın, imparatorluğun Polybios ya da Iosephus gibi Roma'ya âşık yurttaşlarının sonuncusu olarak Latince yazdı. Ama onların aksine, Ammianus egemenlerin kelime dağarcığını da kabul etti; Ovidius, Lucanus, Aulus Gellius ve özellikle de Cicero gibilerinin tümce kalıplarını kullandı. Ammianus, Polybios'un Scipio Aemilianus'a yakın durması gibi, kendini İmparator Iulianus'a yakın gördü ve Polybiosçu *Tihe*'nin yerine intikamcı tanrısal bir "Adalet" kavramını koydu. Roma için aşına *urbs aeterna* ("ebedi kent") nitelenmesini ilk ortaya koyan ya da en azından yaygınlaştıran da Ammianus'tur. Sonraki tarihçiler onun bir zamanların muhteşem Roma'sının gerilemesi hakkındaki görgü tanıklığına ve bu uzayan ölüm sancılarının siyasi ve bunun yanında iktisadi ve toplumsal nedenlerine dikkat etmesine değer vermiştir. Ammianus'un tarihi imparatorluğun çeşitli köşeleri ve halkları hakkında ilginç bilgilerle doludur ve bunların hepsine, Tacitus'un diyelim Yahudilere bakışından daha hoşgörüsüzdür. Hatta depremler ve Ay ile Güneş tutulmaları gibi bilimsel konulara da girmiştir. Ammianus'un bu tür

14 Zosimus, *New History*, I.1, çev. R. T. Ridley (Sydney, 1982), sayfalandırılmamış.

Resim 6. Çin kehanet kemiği. Shang Hanedanı (MÖ 1650-1066).

konulara eğilmesi, tarihin önemli ve öne çıkan olaylarla ilgilenmesi, sıradan ve önemsiz olanları göz ardı etmesi gerektiği yolundaki kendi beyanı (Ammianus 26.1.1-2) dolayısıyla çok daha önemli ve belki de istem dışıdır; bu da, tarihçilerin beyan ettikleri amaçları ve sözümona uyduklarını öne sürdükleri kuramlar ile protokollerin sıklıkla uygulamada çiğnendiği konusunda bize bir uyarı olmalıdır.

En Erken Zamanlardan Han Hanedanına Çin Tarih yazımı

Romalıların fetihleri onları Yakındoğu, Suriye ve Mısır'a götürmüştü ama oraya kadar; aynı boyutlarda ve daha uzun ömürlü bir imparatorluk olan Çin'i ziyaret etmek, yaklaşık 1000 yıl sonra İtalyanlara düşmüştür. Dünyada başka hiçbir uygarlık, geçmişinin kaydedilmesi ve anlaşılmasına Çin kadar önem vermemiştir. Yunanların alışkanlık ve "tarih" sözcüğünü bulmuş olması, onları bu anlatının başına yerleştirmiştir ancak aynı kolaylıkla çok daha doğudan da başlamış olabilirdik. Mezopotamya'da olduğu gibi, tarih yazımına dönüşen şeyin ilk örnekleri kayıt tutma biçiminde oldu ama geçmişle çok daha açık bir bağla. Tarihsel kesinliği olan ilk hanedan Shang'ın (MÖ y.1600'den y. 1046'ya) elimizdeki en eski kaynakları olan "kehanet kemikleri" (ilk kez 19. yüzyıl sonlarında toprak altından çıkartılan yazılı kemik ya da kabuk parçaları), kraliyet ailesinin, atalarını onurlandırma arzusuna doğrudan bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır ve on-

lara yapılan doğrudan talepleri ya da iletişimi içerir (Resim 6); en yakın benzerleri, çağdaşları Asurluların kehanet metinleridir.

Çin ve klasik Avrupa tarih yazımları arasındaki tam analogiler, temel farklılıklarının farkında olarak yapılmalıdır. En başta, alfabeye dayalı ve logografik yazı tarzı arasındaki farklılıklar önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi Herodotos'un ilk kullandığı anlam her ne kadar değişmişse de, Yunanca ιστορία sözcüğünün ne anlama geldiği konusunda görece çok az belirsizlik vardır. Karakterlerin (çok azı piktogramdır) tek heceleri betimlediği, karakter topluluklarının da çok-heceli sözcükleri betimlediği çekimsiz ve tonal bir dil olan Çince, aynı terim, bağlamına göre çok farklı anlamlara gelebilir. *Shi*, hiçbir belirsizliğe yer vermeyecek biçimde, tarih ya da yazarını gösteren sözcük değildir. Ayrıca Çince gibi logografik bir sistemde yazının karmaşıklığının getirdiği derin farklılıkları da küçümsememek gerekir. Geleneğe gösterdikleri muazzam saygı bir yana, çok erken dönemlerden beri araştırmacıların kaynakların doğrulanmasına (ve sıklıkla da düşük versiyonların saf dışı edilmesine) adadıkları bitmek bilmez dikkatin nedeni, bir kâtibin, kopyaladığı şeyi yanlış anlamasının, belli bazı logogramların belirsizliği göz önünde bulundurulduğunda, çok daha yüksek bir olasılık olmasındandır. MS 10. yüzyıldan itibaren, yani Avrupa'daki hareketli matbaadan çok önceleri, yazmaların çoğaltılması için kullanılmaya başlayan ünlü Çin "blok baskı"sı bozulma riskini ortadan kaldırmadı çünkü hasar gören bloklar şekli bozulmuş karakterlere ve garip anlamlara yol açabiliyordu.

Üstelik bazı temel zihinsel kabuller de hayli farklıydı. Çoğu Avrupa düşüncesi, görece yakın zamanlara kadar, zamanı aşındırıcı, değişmeyi de kaçınılmaz ama ağırlıklı olarak kötü bir şey olarak görüyordu. İlk Çinli filozoflar, geleneğe yoğun saygıları bir yana, zamanı, Polybiosçu *Tihe* gibi, içinde değişimin olduğu mecra olarak değil değişimin bir aracı olarak görüyorlardı ve değişmeyi kaotik ya da geriletici değil ilerleyici ve olgunlaştırıcı olarak görüp, değer veriyorlardı. Bir hanedandan sonrakine geçişe eşlik eden ayaklanmalar başarısızlığın değil, hükmetmenin birincil meşrulaştırıcısı olan "Gökyüzünün Vekâleti"nin (*tianming*) kaybedilmesi-nin işaretleriydi. Yahudi-Hristiyan düşüncesinin adil ve mutlak tanrısı değilse de, bu, Yunanların ve Babillilerin tanrısız hoşnutsuzluğu kadar keyfi olmayan, tasarlama özelliği daha fazla bir tasavvurdur. Büyük tarihçi Sima Qian (bkz. aşağıda), kötüler iyi yaşayıp yataklarında ölürken, zor yaşamlar süren ve perişan koşullarda ölen iyi ve akıllı adamlardan örnekler verir. Çinli tarihçilerin büyük önem verdikleri kronoloji de çok farklı, *ab orbe condita* ("dünyanın yaratılmasından bu yana"), *ab urbe condita* ("kentnin kuruluşundan bu yana") ya da (özellikle 17. yüzyıldan bu

yana) MS veya MÖ tek kronoloji yerine (birçok Asya ülkesinde 20. yüzyıla kadar uygulandığı gibi) sık sık değişen çağ adlarına göre düşünülüyordu; bu, eşzamanlı kronolojik tabloların Çin'de Avrupa'ya göre çok daha erken gelişmesini açıklar. Aynı zamanda, Çinliler tarihin çeşitli türlerini bizim şaşırtıcı bulacağımız şekillerde düşünmüştür: Avrupa geleneğinde "yıllıklar" genelde en ilkel tarihsel kayıt biçimi olarak görülürken, geleneksel Çin tarih yazımı yıllıkları en yüksek biçim, diğer kaynaklardan gelen bilgilerin damıtılması olarak görmüştür. Grant Hardy Rönesans'tan beri süren ve tek sesli her şeye kadir anlatıcıyla kendi içinde tutarlı bir öyküden oluşan modern tercihin, eski Çin tarihçilerinden Sima Qian'in *Shiji*'si içinde kullandığı, tek bir olayın çok sesli ve genellikle birbirleriyle çakışan anlatımıyla uyuşmayacağına dikkat çekmiştir.¹⁵

Batı tarih yazımı, tarihçinin dış etkilerden bağımsız olmasına büyük değer verir ama tarihçiye hareket alanı tanınması, birçok durumda gerçekten ziyade ideal olarak kalmıştır. Resmi tarih, saray tarihi ve benzer şekiller, geleneksel olarak özerkliğin ve etki altında kalmanın değerli olduğu modern Avrupa-Amerika tarih yazımcılarının gözünde pek iyi karşılanmaz. Çin'de, tarih neredeyse en baştan beri yönetimle ve eninde sonunda o günün hâkim hanedanıyla ilişkiliydi; gene de Çinli tarihçiler bu ve genellikle ciddi kişisel tehlikeler altında gerçekleşen gerçeği kaydetme görevleri arasında temel bir çelişki görmediler. Gerçekten de vahyedilmiş dinin Hristiyan Avrupa'daki mutlak gerçeğinin bir eşdeğerinin olmaması, Çinlilerin buna denk bir kesinlik niteliğini geçmişe yüklemesine izin vermiştir. Nihayet, imparatorluk Çin'i tarihçileri tarih yazınına, başka bir tarihçinin eserini kelimesi kelimesine dahil etmek de içinde olmak üzere, önceki kaynaklardan bir derleme süreci olarak görüyordu. Bu neredeyse Herodotos'tan beri intihale hayli sert tepki gösteren ve genelde önceki yazarlardan bağımsızlığını ifade etmeye çalışan Batılılar için nispeten yabancıydı. Konfüçyüs kendini aklın üreticisi değil aktarıcısı olarak ilan etmişti ve benzer şekilde, en eski tarihçiler de çalışmalarını birincil olarak geçmiş bilginin aktarılmasının mecrası olarak düşünüyordu. Uygulamada çok daha fazlasını yaptılar, geçmişin normatif veçhelerini ve evrenin anlamı için sağladığı ipuçlarını ortaya çıkarmak için ahlaki yargıların değerini eklemeleri görülmedik şey değildi. Bir eski Çin tarihçisi için gerçek, tarihin *var olan* gerçeğe uygunluğu değil, *kaynaklarına* sadakatiydi: *Xin* sözcüğü, modern anlamıyla gerçek değil, daha çok "itimada şayanlık" ya da güvenilirlik gibi bir anlama gelir. Dolayısıyla klasik tarihlerin günümüze parçalı ulaşmasıyla karşılaştırıldığında, aynı eskilikteki birçok Çin

15 Grant Hardy, *Worlds of Bronze and Bamboo: Sima Qian's Conquest of History* (New York, 1999).

metni bize neredeyse tamamıyla erişmiştir ama modern araştırmacılar da, Çinli tarihçilerin kendilerine miras kalan malzemeye kendilerinden bir şey katmadıkları konusunda haklı olarak kuşkucudur.

Klasik antikite kadar erken Çin'de de kendini evinde hissedecek kadar rahat ender araştırmacılardan biri olan Sir George Lloyd, iki kültürü karşılaştırdığı çok sayıda eser kaleme almıştır. Lloyd, Qi Dükü Zhuang'ın nazırı Cui Shu tarafından öldürülüşünü anlatan iyi bilinen bir olayı yineler.¹⁶ Öykü Sima Qian tarafından ve ardından da defalarca yinelenmiştir. Esas olarak, Çinli tarihçilerin kendi gözlerinde gerçeğin ve erdemin bencillikten uzak savunucuları olmalarını özetlemesi açısından ünlüdür. Hepsi de tarihçi (*dashi*) olan üç kardeş, ihanetini kaydetmelerinin ardından Cui Shu tarafından arka arkaya katledilmiştir. Dördüncü bir kardeş, her seferinde silinen kaydın nihayet öylece kalmasına izin verildiğinde tatmin olmuştur, o zaman bile güneyli bir tarihçi sırası geldiğinde onun yerini almaya hazırlanmıştı. Kardeşlerin tahrif edilmemiş kayda bağlılıklarının keskin ifadesi *Zuozhuan*'ın yazarının fikrini kanıtlamak üzere bariz bir şekilde giriştiği dramatik güzellemeyle haklı çıkartılırken, başka zamanlarda belgelerin değiştirildiği hatta sahtesinin yapıldığının biliniyor olması, tarihçinin ölüm pahasına bile olsa gerçeği aktarma görevinin bu kuvvetle gösterilmesinin değerini düşürür. Böylesi bir anekdotu, Yunan ve Roma tarih yazımında, hatta Thukydides ve Tacitus'ta bile düşünmek zordur.

Çinli tarihçiler, geçmişin geri kazanılması ve betimlenmesi için açık ve tutarlı bir kurallar ve uygulamalar dizisini Avrupalı meslektaşlarından çok daha önce oluşturdular. Aynı zamanda tarihçi için Yunanistan ya da Roma'da karşılığı bulunmayan, giderek daha resmi bir statüye de sahip oldular. Başlangıçta evrenin anlamı hakkında şamanca kehanetlerle ilişkili olan *shi* sözcüğü, en başta bir ritüel memurunu gösteriyor gibiydi. Daha sonraları, hükümdarın sekreterini ya da kayıt tutmaktan sorumlu bir memuru gösterir olmuştur; bununla ilgili, hükümdarın her zaman iki yanında Sağ ve Sol Kayıtçıların bulunması ve söylediği sözler ile beyanlarını ayrı ayrı kaydetmeleri geleneği de hayli erken bir dönemde yerleşmişti. O zaman ve sonrasında Çinliler tarafından "geçmiş"in (yani gerçekte olan olayların) eşanlamlısı olarak neredeyse hiç kullanılmayan tarih, bu geçmişin biriken ve düzenlenen kayıtlarıydı daha doğrusu (daha sonraları *li shi xue* olarak ifade edildi). Bu haliyle, daha MÖ 4. yüzyılda (felsefe, edebiyat ve "klasiklerin" yanında) önemli bir bilgi kategorisi olmuştur. Bu, Avrupa antikitesinde hiç sahip olmadığı ve Batıda 17. yüzyıl sonlarına kadar da

16 G. E. R. Lloyd, *The Ambitions of Curiosity: Understanding the World in Ancient Greece and China* (Cambridge, 2002), 1-20.

sahip olamayacağı bir statüydü. Tarih Çin’de aynı zamanda Yunanistan’da olduğundan çok daha fazla, imparatorluklaştırmacı ya da “hegemonik” bir uygulamanın mükemmel bir örneğiydi, kendi nominal siyasi alanının çok dışında etkisi olan ve sonunda Moğolistan, Japonya, Kore ve Güneydoğu Asya’nın büyük bölümündeki tarihyazımsal gelişmeyi yöneten bir uygulama olmuştu.

Geçmiş hakkındaki kayda değer Çin düşüncesi, MÖ 2. binyılın sonlarına doğru kesin bir biçime ulaşan, *Yijing* (ya da *I Ching*, “Değişmeler Kitabı”) gibi eski, kanon oluşturacak metinlere kadar izlenebilir. Geçmişin yetkesi olarak alınan “tarih” felsefe ve şiirle eşit statüye sahipti. İlk (yalnızca birlikte *Wujing* olarak adlandırılan beş tanesinin 3. yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürdüğü) “Altı Klasikler” arasında iki eserle temsil ediliyordu, en eski resmi belgelerin derlemesi olan *Shujing* (“Tarih Klasığı” ya da “Belgeler Klasığı” olarak ayrı ayrı çevrilmiştir) ve bir zamanlar Konfüçyüs’e (bkz. aşağıda) atfedilen *Chunqiu* (“İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları”). Bölümlerinin çoğu Herodotos’tan onyıllarca eski olan *Shujing*, *Shang* ve özellikle *Zhou* Hanedanı krallarına ait bir fermanlar, beyanatlar, kamu bildirileri ve başka metinlerin derlemesidir. Özellikle geçmiş hakkındaki yazılar daha sonra gelmiştir ve Çin tarihyazımında Han öncesi yazarları belirlemek zordur; çünkü Konfüçyüs gibi büyük bilgelerin dışında, bir yazarın kişiliğini ve kimliğini belirlemek ne yazarların ne de erken dönem okurlarının öncelikleri arasındaydı. Bazı durumlarda, Çince bir metinle ilişkilendirilen “yazar”ın yazılmasına onay veren, politikacı ya da saraylı olurdu. Bu tarzda, örneğin Qin öncesi dönemden politikacı Lü Buwei, MÖ 240’larda, belki de yüzlerce kişinin yazdığı *Lüshi chunqiu* (“Efendi Lu’nun İlkbahar ve Güz Yıllıkları”) adlı muazzam bir metnin derlenmesine yol açmıştı.

Uygulama ve bağlamdaki tüm bu farklılıkların yanında, Çin’de geçmişe dönmenin nedenleri, eski Avrupa’da aynı uğraşlara neden olanlardan, özellikle de geçmişte buhranlı zamanlar için bir istikrar kaynağı bulma ve burada doğru davranış modelleri belirleme çabasından çok da farklı değildi. En eski Çin düşüncesi, beşeri işlerin akışında bazı eğilimlerin bulunduğu ve bunlardan kendini yönetmenin ve sürekli değişen bir dünyanın yönünü belirlemenin öğrenilebileceği düşüncesini geliştirmişti. Bu doğrultuda, Çin’in geçmiş hakkındaki düşüncesi çok çabuk felsefeyle ve *Tao* (“yol” ya da ahlaki düzen) araştırmasıyla bağlantılandırıldı. İlk önemli bağımsız tarih çalışması, esas olarak Lu Devleti’nin vakayinamesi olan (daha sonraki *Lüshi chunqiu*’yla karıştırılmasın) *Chunqiu* ya da “İlkbahar ve Güz Yıllıkları”ydı ve MÖ 722-480 dönemindeki olayları anlatıyordu. Bu genellikle, etkili filozof Konfüçyüs ya da Usta Kong’la (551-479) ilişkililen-

dirilir ama günümüze kalan, yüksek olasılıkla artık kaybolmuş eski bir eser hakkında Konfüçyüs'ün bir yorumu ya da elden geçirmesidir. Buna ek olarak, Konfüçyüs'ün *Lun yu'sü* ("Seçme Eserler") *shi'nin* esas rolü hakkında daha önceki ifadeleri yineler. "Ben aktarır ama yaratmam. Gerçeğe bağlı olduğumdan, ben antikitenin hayranıyım."¹⁷ Konfüçyüs aynı zamanda mucizelerle kerametlerin kaydedilmesini de reddediyor, böylece *shi'nin*, tarihçinin geçmişten dünyanın işleyişini ortaya çıkarmak amacıyla muhakeme gücünü ortaya koyduğu, kehanete benzer bir şey olduğu şaman kökenlerini de reddediyordu.

Chunqiu olayların iskeletini listelemek dışında pek bir şey yapmayan zayıf bir metindir; anlamı için Çinlilerin önceki eserlere yorumlarda bulunma geleneğine bağlıyız. Bunların yukarıda adı geçen *Zuozhuan* ve yaklaşık çağdaşı bir metin olan *Guoyu* gibi birçoğu, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bunların en eski okurları, örneğin Savaşan Devletler Dönemi (475-221) düşünürü Mozu, yorumları özgün vakayinameyle birlikte *Chunqiu* başlığı altına katmaya eğilimlidir. Bu yorumları kesin olarak tarihlemek zordur; hem *Zuozhuan* hem de *Guoyu*, bazen Konfüçyüs'ün karanlıkta kalmış bir çağdaşı olan Zuo Qiuming adlı birine atfedilir ama kronolojik olarak çok daha sonrasına da yerleştirildiği olmuştur ve her ikisinin de kimi parçaları, kesin olarak Han dönemine kadar uzanan daha sonraki araştırmacılar tarafından eklenmiştir. Gerçeklikleri –geçmişin olaylarını hangi kesinlikle aktardıkları– tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.

Chunqiu'nun kesimleriyle yıllıkçı bağlantıları nedeniyle bazen de "Zuo Vakayinamesi" olarak adlandırılan *Zuozhuan* ("Zuo Yorumu") içindeki anlatılar, ardıllık ve gasp üzerine siyasi mücadelelerle ilgilidir. Dük Yin'in 4. yılından (MÖ 719) şu alıntı, doğrudan alıntı kullanımı ve sondaki keskin ahlak dersi de dahil olmak üzere, çalışmanın havası hakkında bir fikir edinmemizi sağlar:

İlkbaharda Wei'den Chou-hsü, Dük Huan'ı katletti ve kendini hükümdar ilan etti.

Lu hükümdarı ve Sung hükümdarı buluşmaya ve önceki ittifaklarını yenilemeye niyetliydi ama toplantı günü gelmeden, Wei'den adamlar isyanı haber vermek için Lu'ya geldiler... [yazar Chou-hsü'nün hükümdar olarak zayıflıklarını ve "gerçek erdem" uygulamadaki başarısızlıklarını sıralar.]

Shih Hou bunun üzerine Chou-hsü'ye, Ch'en'a yaptığı bir ziyarette eşlik eder. Bu arada Shih Ch'üeh, Ch'en'a olup biteni anlatan

17 *Analects* 7.1, aktaran: Masayuki Sato, "The Archetype of History in the Confucian Ecumene," *History and Theory* 46 (2007): 218-32, s. 218.

bir haberci gönderir ve der ki: "Wei küçük ve önemsiz bir devlettir ve ben yaşlı bir adamım; gerçek şu ki, bu adamlar efendim Wei hükümdarını öldürdüler. Benim adıma onlarla ilgilenmenizi sizden isteyebilir miyim?"

Ch'en'in adamları, Chou-hsü ve Shih Hou'u yakaladılar ve Wei'den konuyla ilgilenmesini istediler.

Dokuzuncu ayda Wei'nin adamları Sağ yönetici Chou'u P'u'da Chou-hsü'nün infazına nezaret etmeye gönderdiler. Shih Ch'üeh de konağının vekilharcı Nou Yang-chien'i, Ch'en'da oğlu Shih Hou'un infazına nezaret etmeye gönderdi.

Beyefendi dikkat çeker: Shih Ch'üeh çok sadık bir nazırdı. Chou-hsü'den nefret ediyordu ve oğlu Hou Chou-hsü'yle müttefikti. Bu, şu demek olmuyor mu, daha âli bir görev, akrabalık bağlarını kopartır mı?¹⁸

Bu alıntının biçimi ve tonu Herodotos ya da Tacitus'ta okuyacaklarımızdan her ne kadar çok farklı görünse de, birçok ortak unsur var. İntikam ve ihtiras gibi temalar, sadık hizmetkâr gibi basmakalıp bir erdemli karakter, kolaylıkla aynı zamanlarda yazılmış bir Yunan metninde görülebilir; Shi Que'nin (=Shih Ch'üeh) kendi oğlunu hayli acımasızca infaz etmesi de bazı okurlara Livius'tan ünlü bir bölümü, tiranları devirmesiyle ünlenen Lucius Junius Brutus'un kendi oğullarını ihanetten mahkûm etmesini anımsatabilir. Bu bölümlerin "Beyefendi" (yazarın kendisi) tarafından sunulan "kıssadan hisse" satırı da, Tacitus'un cümlelerinin biraz daha saldırgan ve daha az incelikli bir versiyonudur; ama saldırı çok daha açık biçimde ilan edilir. Tacitus'ta olduğu gibi, bilgece sözler de anlatının ana bölümünde, esas karakterlerin ağzından benzer yoğun ve sert üslupta sık sık söylenir.

Yorumcular, Çin tarih düşüncesine 19. yüzyıla kadar hâkim olan, Budistler gibi zaman hakkında döngüsel bir görüşe eğilimli Konfüçyüsçü bakış açısını destekleyecek tarihsel anekdotlar ve söylevler için Chunqiu ve diğer eski vakayinamelere başvuruyordu. *Zuohuan* (Seçme Metin 3) bir araştırmacı tarafından, önceleri Çin'de var olan iki ayrı kaygıyı, anımsama için geleneksel kaygıyı ve tarihsel olaylarda bir anlam görme arzusunu bir tek anlatıda bir araya getiren ilk Çin tarih metni olarak gösterilmişti. Yazarları kronolojiyi okurun olayların sonucunu görmek için metnin etrafını dolaşmasını gerektirecek kadar, bıkıp usanmadan izlemiş ve "çok çeşitli olayların belirli bir başı ve sonu olmadığı, aslında her şeyin

18 *The Tso Chuan [Zuozhuan]: Selections from China's Oldest Narrative History* içinde, çev. Burton Watson (New York, 1989), 7-8. Wade-Giles transkripsiyonu korunmuştur.

başka her şeyle bağlantılı olduğu duygusunu" uyandırmıştı.¹⁹ Döngüler görüşünü burada Polybios gibi bir Yunan'ın beğenebileceği bir düzeyin ötesine yükseltmişti: Sadece genel kalıpların değil belli olayların yinelenmesi olasılığı o kadar yüksekti ki, iyi hazırlanmış bir okur, bunların belirtilerini eksiksiz bilgi ve ayın kurallarına riayet yoluyla daha önceki olaylarda görebilirdi.

Seçme Metin 3 Erken Çin Tarih Yazını: *Zuo zhuan* ("Zuo Yorumu")

i-ch'ou gününde, Chao Ch'uan, Dük Ling'e şeftali bahçesinde saldırdı ve öldürdü. [devlet sınırındaki] Dağları daha aşmamış olan Chao Tun, başkente geri döndü.

Büyük tarihçi [Tung Hu] şöyle yazdı: "Chao Tun hükümdarını katletti," ve belgeyi saraya gösterdi.

Chao Tun dedi ki, "Bu doğru değil!"

Tarihçi yanıt verdi, "Sen baş nazırsın. Kaçtığında sınırı geçmedin. Şimdi geri döndün ve suçluyu cezalandırmadın. Sen sorumlu değilsen, kimdir?"

Chao Tun dedi ki, "Heyhat! Şu sözcükler:

Bu arzularım,

Bu acıyı bana getirdiler!

Sözleri benim için geçerlidir

Konfüçyüs dedi ki: "Tung Hu eski zamanların iyi bir tarihçisiydi. İlkeleri kaydederken bir şey saklamadı. Chao Tun eski zamanların iyi bir memuruydu. İlke uğruna, kötü bir isme razıydı. Ne yazık! Eğer sınırı aşsaydı, suçlamadan kurtulabilirdi."

Kaynak: *The Tso Chuan: Selections from China's Oldest Narrative History*, çev. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1989). Yayımcısının izniyle kullanılmıştır. Watson'ın notları alınmamış ama köşeli parantezleri korunmuştur; burada Wade-Giles transkripsiyonu korunmuştur. *Zuo zhuan*'dan, MÖ 607 yılındaki olayları aktaran bu seçme, Çin'de tarihçilerin önemini ve hükümdarlarla olan yakın ilişkilerini gösterir. Seçmede, Konfüçyüs'ün daha eski tarihçi Tung Hu hakkındaki kendi yorumları da aktarılır.

Olayların düzenli hareketini öngören bu görüşe göre, Çinli tarihçiler çok erken dönemde tarihin, ahlaki ve özellikle de siyasi yaşamda rehber olacak bir örnekler havuzu oluşturacağı anlayışını edindiler. Konfüçyüs'ün olduğu varsayılan *Chunqiu* derlemesini ele alan Sima Qian'e göre, büyük bilge kendi saygınlığının tarihçi olarak başarısına dayanacağına inanıyordu. Sima aynı zamanda kendi çağdaşlarından biri olan Dong Zhongshu'dan, Konfüçyüs'ün, "242 yıllık bir dönemin yanlışlarını ve doğrularını yargıladığı ve imparatorluk için bir standart oluşturduğu" yolundaki bir görüşü

19 Wai-ye Li, "Knowledge and Scepticism in Ancient Chinese Historiography," ed. Kraus, *The Limits of Historiography* içinde, 27-54, s. 27, 30.

alıntılanmıştı.²⁰ Konfüçyüs'ün, siyasi amentüsünün "kuramsal sözler"le değil "fiili işler"in örnekleriyle daha iyi gösterilebileceği yolundaki aktarılan beyanatı, Halikarnassoslu Dionysios'tan 18. yüzyılda Lord Bolingbroke'a Avrupalı tarihçilerce savunulan ve Aristoteles'ten bu yana filozoflar ve şairler tarafından tartışılan tarihin üstün örnekselliğinin ilk ifade edilişi olabilir.

Çinliler konu dışı anekdotları anlatılarına dahil ediyor, kronoloji dışı bile olsa bir olayın ahlâki bir mesaj vermekte yardımcı olabileceği durumlarda sık sık geri dönüşler yapıyorlardı. Aynı zamanda, tam da çağdaşları Yunan yazarların yaptığı gibi, tarihlerine söylevler hatta karşılıklı konuşmalar katıyorlardı. Bazen de estetik ya da retorik nedenlerle olayları oradan buraya sürüklüyorlardı. Zuo yorumcuları, hafifmeşrep ve müsrif lüks sevgisi ve geleneğe saygı göstermemesi nedeniyle tahttan indirilen Kral Ling'in öyküsünü aktarır. Ling sonunda, 529 yılında küçük kardeşi tarafından tahttan indirilmiş ve intihara zorlanmıştı ama tarihçiyazımcılar öykünün doruğunu bir yıl öncesine yerleştirir. Kralın iflası ve bundan çıkartılacak derslerin anlatısı, kış yolculuklarından birinde hükümdar çılgınlığının farkına vardığı için eleme kapıldığında gelişir. Çıkartılan dersler, Tacitus öncesi herhangi bir Avrupalı tarihçinin ifade edeceğinden çok daha keskin bir şekilde ortaya konur:

Konfüçyüs dedi ki, "Uzun zaman öncesinden kalma bir özdeyiş vardır: 'kendini kontrol etmek ve âdetleri düzeltmek, cömertliktir.' Gerçekten de doğrul Eğer Chu kralı Ling bunu yapabilmiş olsaydı, Ganxi'de utanca kapılmış olur muydu hiç?"²¹

Başka felsefe okulları baskın Konfüçyüsçülükten ayrılır ve tarihsel değişme süreci üzerine görüşler, antikite ya da ortaçağ sırasında Batıda olandan önemli ölçüde daha çeşitlidir. Doğayla uyum ve döngüsel ama öngörülemez bir dünyadan çekilme taraftarı Taocular, tarihin herhangi bir ayırt edilebilir eğilimi ya da didaktik değeri olduğunu kabul etmez. "Yin-Yang ve Beş Safha" okulunun kurucusu olarak bilinen Zou Yan (305-249), beş çağın her birinin belli bir element tarafından –örneğin efsanevi Sarı İmparator'un toprak, ardından gelen Xia Hanedanını da ahşapla karakterize edildiği kapsamlı bir tarih kuramı geliştirdi. Zou'nun *Tarih Klasliği*'nden ödünç aldığı Hesiodos'un altından demire giden beş çağına benziyor ama daha da ileri gidiyordu. Hesiodos için bu terimler büyük

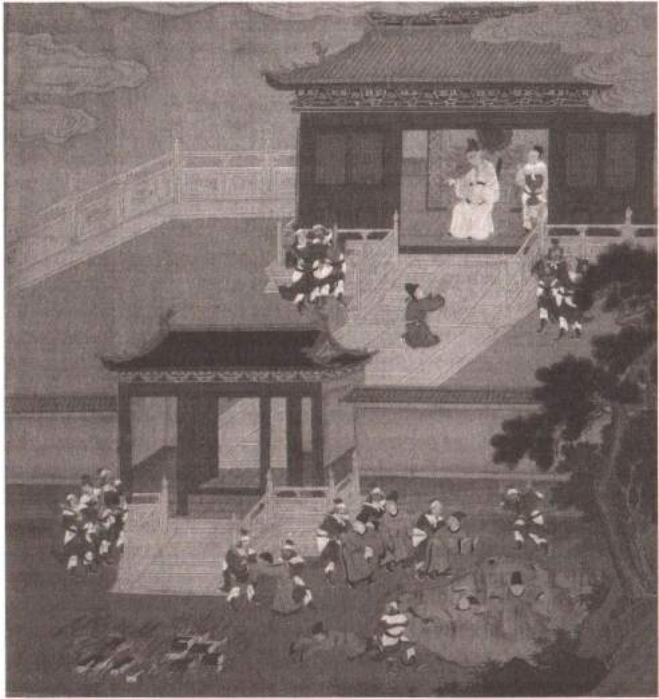
20 Steven W. Durrant, *The Cloudy Mirror: Tension and Conflict in the Writings of Sima Qian* (Albany, NY, 1995), 62-3.

21 Aktaran, David Schaberg, "Social Pleasures in Early Chinese Historiography and Philosophy," ed. Kraus, *The Limits of Historiography* içinde, 1-26, s. 12-14.

ölçüde gerileyen bir varlık ve mutluluk durumunu gösteriyordu. Zou Yan'ın elinde, her çağın erdemleri, bir element doğal olarak diğeri üzerinde egemen olduğu ve sırası geldiğinde sonrakinin egemenliğine girdiği ve bir dizi çağ-değişimi gerçekleştirdiği ölçüde belirleyici ve açıklayıcı oluyordu. Mohistler (Mozu'nun müritleri) ve Legalistler [Yasalcılar] de ayırt edilebilir ilerleme eğilimleri görüyordu ama gaddar Qin Hanedanı (MÖ 221-206) tarafından benimsenen totaliter bir felsefeye bağlı olan ikinciler, doğal olarak kötü bireyler üzerinde devlet denetimiyle dayatılan böyle bir ilerlemenin geçmişi büyük ölçüde konu dışı bıraktığını öne sürüyordu. Çeşitli "Savaşan Devletler"in Qin tarafından tek bir imparatorluk altında birleştirilmesinden sonra, ilk imparatorları kötü ünlü bir kitap yakma ve araştırmacıların toplu infazı emri verdi (Resim 7) ve tâbi krallıkların kayıtlarını neredeyse tamamen yok etti. Legalistlerin (ve Qin'in çekici bulduğu Zou Yan'ın) tarih görüşü ile 20. yüzyıl totalitarizminden kaynaklanan çok daha sonraki versiyonlar arasında endişe verici benzerlikler vardı.

Bunu izleyen Han Hanedanı, sonraki 400 yılın neredeyse tamamında iktidarı elinde tuttu ve bu süre zarfında Konfüçyüsçülük resmi amentü oldu. Erken dönem Çin tarih düşüncesinin ve yazınının en önemli şahsiyeti, bu oturmuş *Zhongguo* (sözcük anlamıyla "Orta Krallık;" Çinlilerin kendi ülkelerine verdikleri ad) dünyasında ortaya çıktı. Sima Qian (MÖ 145-186), hem kendi hakkında anonimlik iddiasında bulunmadığı ve efsanevi devirlere kadar uzanan kendi soyağacını yazılarına kattığı için, hem de MS 1. yüzyıl tarihçisi Ban Gu ünlü önceli hakkında bir yaşamöyküsü kaleme aldığı için, hakkında önemli ölçüde bilgi sahibi olduğumuz ilk Çinli tarihçidir. Sima Qian başlangıçta araştırmacılığa girmeye niyetli değildi ama ailesinin Zhou Hanedanından beri sahip olduğu, anlaşılan verasete dayalı *taishi* (büyük astrolog, büyük katip ya da bazen de büyük tarihçi olarak çevrilebilecek bir terim) mevkiini işgal eden babası Sima Tan tarafından başlatılan bir çalışmayı sürdürmeyi bir zorunluluk olarak gördü. Genç Sima bu zorunluluğu o kadar güçlü bir şekilde hissetti ki, yenilgiye uğrayan bir generali savunduğu için imparatorun gözünden düştüğünde onuruyla intihar edip babasının eserini yarım bırakmaktansa, utanç verici hadım edilme cezasına razı oldu. MÖ 90'da, *Shi ji*'yi ("Büyük Tarihçinin Kayıtları") tamamlamıştı.²²

22 En ulaşılabilir İngilizce çevirisi şu an için Burton Watson'ındır: *Records of the Grand Historian*, gözden geçirilmiş basım, 2 cilt (New York, 1993). W. H. Nienhauser, Jr. vd tarafından hazırlanan modern çok ciltli bir çeviri, *The Grand Scribe's Records* (Bloomington, IN, 1994) başlığıyla üretim aşamasındadır.

Resim 7. MÖ 3. yüzyıl sonlarında, İmparator Shi Huangdi döneminde Qin Hanedanına tarihlenen kitapların yakılması, 17. yüzyılda Çin imparatorlarının yaşamlarının anlatıldığı bir tarih kitabında resmedilmiş.

Shiji beş ana kısımdan oluşuyordu, bunların her biri, gelecekteki Çin tarih yazını için temel birer model olacaktı. On iki bölümden oluşan birinci kısım, "Temel Yıllıklar" (*benji*), önemli hanedanları yükselişten çöküşe bir dizi halinde verir; ikinci kısım on bölümden oluşan kronolojik tablolarıdır (*biao*); üçüncüde, sekiz bölüm halinde astronomi ve takvimden tarım, edebiyat ve müziğe bilginin dalları hakkında "tezler" (*shu*) bulunur; dördüncüde, Konfüçyüs gibi büyük bilgelerin yaşamöyküsünün yanında, büyük "kalıtsal evler" (*shi jia*) hakkında otuz bölüm vardır; nihayet, beşinci kısımda devlet adamları, araştırmacılar ve başka kategorilerde, (Yunan yaşamöyküsü yazarı Plutarkhos'un daha sonra yapacağı gibi) çoğunlukla

bir karakter tipini göstermek için eşleştirilmiş yetmiş biyografik “düzenlenmiş gelenek” ya da “aktarma” (*liezhuan*) bulunur. Bölümlerinin çoğunun sonuna, *Zuozhuan*’ın yazarının yapmış olduğu gibi, Sima da anlatılmış olan tarih hakkında bir kıssadan hisse ya da yorum eklemiştir. Bu da, klasik Avrupa uygulamasından farklı değildi ama Çinliler yazar olarak müdahalelerini çok daha açıkça ortaya koyuyorlardı: Sima Qian’in küçük çıkışları “Büyük Tarihçi der ki...” diye başlar ama Çinli tarihçilerin çoğunda ve Yunanlarda olduğu gibi, bazılarını önceki çalışmalardan aldığını kabul ettiği uydurulmuş söylevleri de serbestçe kullanıyordu. Sima’nın en özgün yazılarının olduğu kronolojik tablolar özellikle parlak bir yenilikti, birçok ilgisiz veriyi bir ızgara biçiminde ve eşzamanlı tarihlerle veriyordu –daha önce Qin’in rakip krallıkların vakayinamelerini yok ettiği düşünülürse bu az iş değildi– ve farklı âlemler arasında paylaşılan ve belli hanelere aşkın bir evrensel tarih dizisinin gerçekten de var olabileceğinin kabul edildiğini gösteriyordu.

Bu sıra dışı ve özgün düzenlemenin avantajları da dezavantajları da vardı. Bir yandan, Sima bir kısımda belli bir olayı anlatırken, lafını belli bir kişinin kim olduğunu açıklamak için kesmiyordu çünkü bu kişi yüksek olasılıkla başka bir yerde, diğer kısımlardan birinde ele alınıyordu; Herodotos tarzı konu dışına çıkılıp gerekli arka planın anlatılması ya da bir olayın uzun vadedeki öneminin açıklanması yoktu. Aynı zamanda, beşinci, yaşamöyküleri kısmında katı kronolojiden kaçabilirdi, bu da ona, karakter tiplerine ve çeşitli zamanlarda bireysel yaşamlarda oluştuğuna inandığı eğilimlere öncelik verme fırsatı sağlıyordu. Diğer yandan, dizin olmadığından, okur belli bir konudaki malzemeyi bulmak için birçok farklı yere bakmak zorunda kalacaktı. Ve, bunun Sima’nın bilinçli anlatım çoğulluğu olduğu ya da Herodotos’ta olduğu gibi, kaynakları çelişkili de olsa kelimesi kelimesine tekrarlama zorunluluğu duymasından kaynaklandığı her ne kadar öne sürülebilse de, bazı yerlerde anlatılanlar birbirlerini yalanlayabiliyordu. Shiji’nin amacı geçmiş hakkında belli bir görüşü karşı çıkılamaz ve kesin olarak ortaya koymak değil –bu Thukydidesçi bir “son söz” değildi–, akıllı okurun doğru yargıda bulunmasını sağlayacak bilgeliği yaymaktı. Sima daha çok, öğrencilerine onların aktarılan olguları sonunda nasıl toparlayacaklarıyla değil eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirmeleriyle ilgilendiğini söyleyen modern profesör gibiydi. Bu herhangi bir öyküyü verili kabul etmeleri gerektiğine inandığı anlamına gelmez: *Liezhuan* kısmının başında, klasikler de arasında olmak üzere, kendi kaynaklarının gerçekliğini test etmek için kendi yaklaşımını özetler. Buna Herodotos tarzı yolculuklar ve yaşlılarla görüşmeler de dahildir ama sonunda, en azından eski tarih söz konusu olduğunda, Qin öncesi

"Eski Yazılar"ın metinsel yetkesinin neredeyse kesinliğini sözlü geleneğin kaprislerine yeğliyordu.

Sima Qian, Thukydides'in *Peloponnesos Savaşı*'nın dört katı uzunluk-taki *Shiji*'de, Çin tarihinin kapsamlı bir anlatısını sunmaktan çok daha fazlasını yaptı: Çinliler açısından bilinen dünyanın bir tarihini sundu. *Shiji* aynı zamanda kendi hükümdarının ve gelecektekilerin kullanması için bir araya getirilmiş hikmetlerle yüklü bir edebi derleme, bir kronoloji ve biyografi ansiklopedisiydi. Daha sonraki bir tarihe dahil edilen bir mektuba göre, Sima'nın Thukydides gibi, sonraki kuşakların eserinden yararlanmasında açık bir fikri vardı; arkadaşı Rşen An'a, eserini "onu takdir edecek adamlara devredilmek üzere" arşivlere koyma niyetinden söz etmişti. *Shiji*'de aynı zamanda etnografik bir unsur da vardı, Çin'in düşmanı barbar Hsiung-nu'ları (daha sonraları Hunlara dönüşmüş olabilecek bir Türkî halk) ele alışı sırasında, Tacitus'un daha sonraki *Germania*'sını akla getirecek şekilde, onların basit yönetim biçimlerini takdir edecek ifadelerle de yer verir.²³

Her ne kadar yalnızca bir tarih kitabı olmasa da, Sima Qian *Shiji*'de tarihçinin amacını açıkça ortaya koyar: Bugüne öğüt vermek, iyilerin iyi, kötülerin de kötü şöhrete sahip olmalarını sağlamak üzere, küçük ve büyük olayları doğruca kaydetmek. *Chunqiu*'dan kalan kuşkulu bilgi ve inanç bütününün bir kısmını görmezden gelerek, Sima, Konfüçyüs'ün deyiimiyle, "aktarıcı" olduğu kadar "yapıcı"ydı da. Başka şeylerin yanında, iki kuşak önce Polybios'un kiyle karşılaştırılabilecek tarzda bir siyasi döngüler sistemine değişmenin kabulünü uyarladı. Sima, efsanevi geçmişte o zamandan bu yana uygarlık tarafından yıkılmış bir altın çağ olduğu yolundaki Taocu görüşü reddetti. Onun hanedanlar anlatısında, büyük ya da bilge bir imparator Gökyüzünün Vekâleti sayesinde yeni bir hanedan kurardı; hanedan kötü ya da ahlaksız bir imparatorla sona ererdi ama bir bireyin bilgece yönetimi herhangi bir kaderciliğe üstün çıkabileceğinden, Sima'nın bunu kesinlikle kaçınılmaz görmediğini görmek ilginçtir; bu her imparatorluk hanedanının, kendi tahta çıkışını kadere bağlayan anlayışına karşı bir görüştür. Ancak bizzat değişme ve bozulma, doğal ve beşeri dünyada kaçınılmazdır. Hanedanların her birinin iyi niyet ya da samimiyet (*Xia*), dindarlık ya da saygı (*Shang*) ya da incelik (*Zhou*) gibi tanımlayıcı bir erdemi vardı ve bu erdemlerin kusurlara (iyi niyetinköylülüğe, dindarlığın boşanma, inceliğin boş gösterilere) dönüşmesi Vekâlet'in kaçınılmaz olarak devredilmesine neden oluyordu. Tam da *anakuklosis*'te, Polybios'un kötü yönetim biçimlerinin bir sonraki "iyi"yle düzeltilmesi gibi, bir hanedanı deviren hatanın döngüdeki bir sonraki "erdem"le düzeltilmesi gerekir. (Geç

23 *Shi ji*, çev. Watson, cilt I, xiii.

dönem Zhou Hanedanının “boş gösteri”sinin ardından) gerekli olan iyi niyete bir dönüşken, aşırı sert yasalarla Qin, kaderini belirlemişti.²⁴

Sima Qian’in geçmişe ilişkin olguları derleme modeli, yıl yıl tutulan vakayinameler ile tekil yaşamöyküsel metinleri bir araya getiren, iyi tasarlanmış biçimiyle Çin Tarih yazınına tam anlamıyla model olamadıysa da, sonraki 2000 yıl boyunca egemen oldu. Sima Qian’in, tarihyazıcılığı dünyasında Konfüçyüs’ü ve Konfüçyüs sonrası yorumları bile aşan etkisinin derecesini abartmak zordur. Hiçbir eski Avrupa tarihçisi, ne Polybios ne de Tacitus hatta ne Herodotos ne de Thukydides böyle bir etkiye sahip olmuş olamaz, Çin’in gösterdiği geçmişin incelenmesinin sistemli ve nihayet (Tang Hanedanı sırasında) bürokratikleşmiş sürekliliğini de Avrupa tarih yazını göstermez. Sima tutarlı bir şekilde kaynaklarını ayırtılandırır, alternatif görüşler sunar ve genellikle okurlarını, bir olay ya da kişi hakkındaki anlatıyı neden belli bir biçimde yazdığı konusunda da aydınlatır. Dolayısıyla *Shiji* aynı zamanda, antikiteden dün öğleden sonraki lisans dersine kadar içimizi kemiren o soruyu soran, Çin tarih-yazımındaki ilk eserdir: Geçmiş nasıl bilinebilir? Yine, Yunanistan’la bir karşılaştırma hayırlı olur: Sima Qian öyküsüne efsanevi, hanedan öncesi Beş İmparator’la başlar ve hiçbir yerde, miti ne Hekataios’un tarzında kesinlikle bir kenara atar hatta ne de bunu tarihten açıkça ayırır. Aslında, Çince de bulunmadığı için, kurgu anlamındaki Yunanca *mūthos* sözcüğünden tamamıyla yoksundur.

Geçmişin verebileceği derslere göndermeler sık sık görülür ve Sima’nın anlatısındaki konuşmacılar, hükümdara öğüt verebilmek için düzenli biçimde tarihe başvurur. Sima tarih için bilinen bir eğretileme kullanılır: İçinde kendi yansımamızı gördüğümüz ayna.

Şimdiki çağda yaşayıp eskilerin usullerini izlemek isteyenlerde (tarih şeklinde) bir ayna vardır ama iki zaman dönemi tamı tamına aynı değildir. İmparatorlar ve kralların her birinin kendi belirgin ritüelleri ve farklı görevleri olduğundan, eğer insan onların başarılarını teğel ipliği olarak kabul etse, bununla nasıl dikiş dikmelidir? Eğer neyin onur ve inayet getirdiğini, neyin de ihmal ve gözden düşmeye neden olacağını görmek istersek, kendi çağımız da birçok başarı ve başarısızlık örneği sunar. Uzak geçmişten öğrenmek neden gereklidir?²⁵

Bu yorumda en dikkat çekici olan, geçmişin –kolay karşılaştırma ve ön-görülebilirlik zemini sağlaması açısından– bugünle aynı olduğu yolundaki sıradan görüş değildir. Çünkü Sima’nınki dolap değil, karnaval ay-

24 Burton Watson, *Ssu-ma Ch’ien: Grand Historian of China* (New York, 1958), 6, 142.

25 Aktaran: Hardy, *Worlds of Bronze and Bamboo*, 203.

nasıdır: Dikkatli bakıldığında görülen, karşısında duranın tıpatıp aynısı değildir. Hükümdarın, varolan koşullara uyarlamadan geçmişin başarılı eylemlerini ve bilgeliğini benimsemesi akıllıca olmaz. Geçmişin, bugünle birçok benzer özelliğe sahip olsa da, kavranması gereken önemli farklılıkları da olan bu halinin anlaşılması, daha sonra düzenli aralıklarla, örneğin Rönesans dönemi Floransalı tarihçi Francesco Guicciardini'de göreceğimiz bir şeydir. Yakın tarihin, örnek havuzu olarak antikiteden aşağı olmadığı yolundaki nokta da, daha sonraki yazarlarda karşımıza çıkacaktır.

Daha sonraki yüzyıllarda *Shiji*, geriye dönük olarak, bir hanedanın onu izleyen hanedan döneminde yazılmış resmi tarihi olan, yirmi dört "Standart Tarih"ten (*zhengshi*) oluşan uzun bir dizinin ilk parçası sayılacaktır. Aslında, 1000 yıl boyunca, Song Hanedanına kadar, sonraki hiçbir eser onun kapsamını tekrarlayamayacaktı. Bunların çoğu, Sima'ya ait kısımların beşini birden kullanmamıştır ama en azından yıllıkları ve yaşamöykülerini içerir. Hem Han dönemini hem de öncellerini kapsayan *Shiji*'nin aksine, sonraki Standart Tarihler tipik olarak tek bir hanedanı kapsar ve o hanedanın düşüşü sonrasında yazılmıştır, sonuç bölümleri yeni hanedanın gelişinin doğrulamasını içerir. Sima Qian'in hemen ardından, Geç ya da Batı Han Hanedanının (MS 9'da sona ermiştir) tarihçisi Ban Gu (e.d. MS 32-92) ve onun hapsedilmesi ile ölmesinin ardından kız kardeşi Ban Zhao gelir. Sima Qian'in babasını izlemesi gibi, Banlar da babalarının *Shiji*'yi sürdürme planını devralmıştı ama her ikisi de ciddi eleştirilerde bulunmuştu; eleştirilen noktalara, Sima'nın klasiklerden nasıl alıntı yaptığı ve öncellerinin artık yerleşmiş olan Konfüçyüsçü ortodoksiye karşı olan Taoculuğa taraftar olmasından duyulan kuşku da dahildir. Banların yazdığı *Hanshu* ("Geç ya da Batı Han'ın Tarihi"), örgütlü bir imparatorluk dairesinin değil, özel yurttaşların işiydi ama Ban Gu'nun imparatorun güdümü altında olduğundan kuşku yoktur. *Hanshu*, örneğin Han'ın dönüşünden önce gelen Wang Mang'ın (MS 9-23) gaspçılığının suçlanmasında, önceline göre çok daha açık bir üslupla "kıssadan hisse" veriyordu; hatta antikiteden Han'a kadar uzanan, 2000 kişiden oluşan ve kişileri "bilge" ve "aptal" gibi kategorilere bölen muazzam bir cetvel de içeriyordu. Daha sonraki, yalnızca bir tek hanedanı ele alacak tarih kitapları için, gerek tarz gerekse de içerik olarak *Shiji* değil bu kitap örnek olacaktı. Gelecek bölümde Çin tarih yazımının öyküsünü ele aldığımızda biz de göreceğiz ki, tarihçiler ile yönetim arasında var olan ve Konfüçyüs'le başlayan bağlantı, daha sonraki imparatorların tarih yazmayı kurumsallaştırmaya girişmeleriyle, daha da yakınlaşmaya başlayacaktı.

Antikiteden 1. Binyılın Ortalarına Kadar Güney Asya

Çin tarihyazımının değerleri ve tarzı Avrupalı karşılıklarınınkiler değildi ama gene de ürünlerinin tarih olduğu açıkça görülüyordu ve kronoloji, normatif bir işlev, "gerçek"i betimleme konusunda ilan edilmiş bir bağlılık ve geçmiş hakkındaki belli olguların akılda tutulmasına adanmışlık gibi ortak kaygılar paylaşıyorlardı. Bu nedenle, Çin tarih geleneğine Batılı tarihin tarihlerinin çoğunda gösterilen saygı bile genellikle çok daha uzak görünen başka geçmişi kavrama türlerinden tamamen esirgenmiştir (hatta genellikle bunlardan hiç söz edilmemiştir). Erken dönem Hint tarih yazını da bunların arasındadır. Hindistan'ın geçmiş hakkında düşünce ve yazı üretme kapasitesi bile sıklıkla reddedilmiştir; Müslüman el- Bîrûnî, daha 1020'lerde, Hinduların "şeylerin tarihsel düzeni"ne olan ilgisizliklerinden söz etmişti; Edward Gibbon 18. yüzyılda, "Asyalılar"ın genel tarih yoksunluklarından söz etmişti ve bu yargı, 19. yüzyılda James Mill ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel tarafından da yansıtılmıştır. Britanya görevlisi ve Racput meraklısı Sir James Tod da benzer şekilde mahkûm edicidir; eski Hindu metinler "çok değerli tarihsel bilgi" içerebilirse de, bunları ayıklamak zordu. "Doğrudan tarihsel bilgi, uzun süredir bu yapay olarak beslenen halkı ilgilendirmiyor."²⁶

Bu, sömürgecilik öncesi Hindistan üzerine çalışan modern araştırmacıların iki çok farklı yönden de olsa silmeye çalıştıkları bir görüştür. Kimileri erken Hint metinlerinde, modern tarihsel gerçek ve olgusallığa karşılık gelmese bile bir tarihsellik ya da en azından bir tarih bilinci olduğunu öne sürer. Daha yakın zamanda, sömürgecilik sonrası araştırmacılar Avrupa tarihyazımıyla yapılan bu haksız ve alçaltıcı karşılaştırmayı başka bir açıdan ele aldılar; 19. yüzyılın miras bıraktığı haliyle bilimsel, pozitivist, kronolojik tarih fikrinin kimileri tarafından taşınıp kimileri tarafından reddedilecek bir şeref olmayıp, gerçeklik hakkındaki Aydınlanmacı düşüncelerinin fethedilen Güney Asya'ya Batılılarca dayatılması, geçmişe belli bir epistemolojik yaklaşımın ve Hindistan gibi diğer kültürlere uygulanmaması gereken ve Hindistan'ın geçmiş hakkındaki daha meşru ve gerçek algılamasını fiilen bozmuş bir dizi disiplin kuralının ayrıcalıklı kılınması olduğunu öne sürdüler. Kurduğu "Madun" okulu bu konumun çok daha ılımlı bir versiyonunu oluşturan Ranacit Guha bile 19. yüzyıl başlarına kadar bir Hintli tarafından yazılmış meşru bir "tarihsel" çalışma olmadığını söylerken, karşı fikirler üretmeyi arzuladığı Hegelci görüşü kabul ediyordu.²⁷

26 James Tod, *Annals and Antiquities of Rajas'than*, 2 cilt (Londra, 1829-32), cilt I, 22.

27 Rana jıt Guha, *An Indian Historiography of India: A Nineteenth-Century Agenda and its Implications* (Kalküta ve Yeni Delhi, 1988).

Kuşkusuz, eğer Batı tarih yazımından kastımız Thukydides tarzı bir kanonik tarihçiler dizisiyse, etnik gruplar ve dillerin çoğulluğu ile dinlerin içindeki ve aralarındaki karmaşıklıklar, Hindistan'da böyle bir şeyin gelişmesi gerekip gerekmediği bir yana, buna izin de vermedi. Çin tarih yazımını yakında bürokratlaştıracak merkezi yönetim mekanizmasına benzer bir şey de yoktu burada. Hint felsefesinin, çok daha uzun dönem ve çağlar karşısında kısa vadeli olayların önemini reddettiği için tarihe özel bir önem vermemiş olması olasıdır. Hindistan'da bizzat zaman düşüncesi, gerçekliği çok büyük sayılarla düşünen bir dünya görüşüyle ilişkiliydi; bu, 19. yüzyıla kadar egemen olan ve Yaradılış'ı yalnızca birkaç binyıl öncesine yerleştiren Yahudi-Hristiyan görüşünün neredeyse tam tersiydi. Evvelce bazı Batılı tarih düşüncesi biçimlerinde "döngüler" olarak sözünü ettiklerimiz, Hindu "yuga/kalpa" sisteminde kilit önemdedir. Bu, dönemin astronomi hesaplarıyla bağlantılı bir dünya çağları kuramıdır, burada bir beşeri yıllar (ya da tanrısal günler) döngüsü daha büyük bir döngünün içinde, o da daha büyük başka bir döngünün içinde yer alır; bu, modern jeoloji düşüncesinin milyarlarca yılının çok ötesine giden zaman birimleri üretir. Bu zamansal şemaya göre, dört dünya çağı ya da *yuga*, birbirini sürekli bir şekilde izleyecektir, bu döngü sırasında her şey gerileyecektir. Ama spiral çizen bu zaman döngüleri de matematiksel olarak azalır: Her *yuga* öncekinden 4:3:2:1 oranında daha kısadır. Dört *yuga*'nın toplamı 4.320.000 beşeri yıl süren bir *caturyuga* ya da *mahayuga*'dır, bunların sonuncusu olan *yuga*, Kali'nin (içerisinde insanlık tarihi gelişmiştir) MÖ 3102'nin eşdeğerinde başladığı düşünülür. Döngü, arada yıkım dönemleriyle kesintiye uğrayan kendisini tekrarlayacaktır ve bu *caturyuga*'lardan 1000 tanesi de tek bir *kalpa* ya da "Brahma günü" oluşturur, bu da Brahma'nın 100 yıllık yaşamının içine oturur. Böyle uzun bir süre ve neredeyse sonsuz yeniden diriliş (ve aynı olayların, aynı karakterlerle defalarca tekrarlanması) kavramı da tahayyül edilince, Hinduizm ve Budizmin zamanı "fethetme" görüşünün olmaması şaşırtıcı olmaz; bu kadar büyük sayıların etkisi daha çok bu tarihten bir uzaklaşma duygusudur.²⁸

Ama dramatik biçimde farklı bir zaman görüşü kendiliğinden geçmiş hakkında bir düşüncenin veya gelişimi ve doğası hakkında sözlü ya da yazılı iletişimin veya olaylarının anlamı üzerine spekülasyonların yokluğunu gerektirmez. Batıdakinden hayli farklı ama James Hill'in ünlü ve olağanüstü etkili eseri *History of British India* (1817) içinde önerdiği mutlu cehalet gibi olmayan bir geçmiş duygusunu gösteren bir çeşit tarihsel biçimler kuşkusuz eski Hindistan'da olmuştur. En iyi bilineni, Veda döneminden kaynaklanan, MS 1. binyıl ortalarında yönetici Brahman sınıfının yetkin bir

28 Bu öneri için Profesör Romila Thapar'a teşekkür ederim.

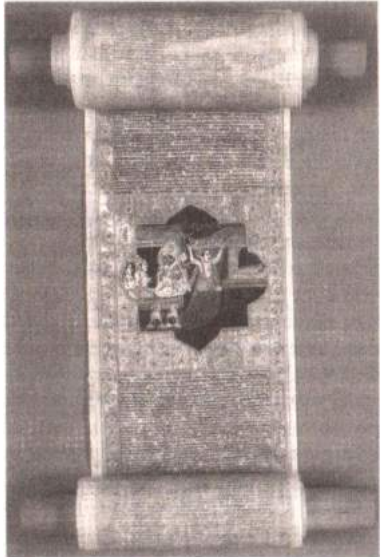
kaynağı olan ve *itihasa-purana* olarak bilinen birleşik gelenektir. *İtihasa* "böyle idi" olarak çevrilebilir ve daha yakın zamanlarda "tarih" anlamında kullanılmaya başlamıştır ama eski zamanlarda böyle bir anlam ilişkisi yoktu. *Purana* "eski zamanlarla ilgili" ya da "bir konuyla ilgili eski bilgiler" anlamına gelir. Eski tarih düşüncesi biçimlerinin birçoğunda olduğu gibi, en başta sözlü olarak aktarılıyorlardı ve 19. yüzyıldan beri, Hinduizmde iki bilgi kategorisini ayırt etmek sıradan uygulamaya haline gelmiştir. Bunların yüksek olanı *Sruti*'dir ("işitilen"), Veda'ların vahyedilen geleneklerinden oluşur; aşağı biçim *Smṛti* ("anımsanan") olarak adlandırılır ve insanların yarattığı metinleri içerir. Bazen "Beşinci Veda" olarak kabul edilse de, derleyicileri *purana*'lara atıfta bulunan *Ramayana* ve *Mahabharata* gibi büyük Sanskrit dilli destanlarla birlikte *İtihasa-purana*, *smṛti*'ye dahildir. Her biri bir Hindu tanrısına adanmış olan ve belli tarikatlarla ilgili olan *purana*'lar genellikle daha eski zamanlara ait soyağaçlarından ve hanedan listelerinden oluşan bölümler içerir (bu ikinciler gelecek zamanda yazılmıştır). Modern dönemlere kadar tekrarlanmışlardır (Resim 8 ve 9). Daha sonraki zamanlarda, hükümdarlar yetkelerini ve statülerini desteklemek amacıyla kendilerini bu soyağaçlarına bağlayacaktı.

Hint tarihsel edebiyatı, bir şekilde Brahman yetkesinin yerleşmesiyle bir kavşağı dönmüş ve günümüze kadar ozanlarla ve şairlerle ilişkilendirilen, kabile reislerinin ve soyluların soyağaçlarının saklandığı paralel bir çalışma geleneği bağımsız bir şekilde gelişmesini sürdürmüştür. 1. binyılın ortalarından kalma *Vişnu Purana*, hem görüşünü hem de tarihin mitten çıkışını betimleyen bir "ardıllık" bölümü içerir. Çok eskideki efsanevi antikitede başlar ve kuşaklar boyunca büyük bir Tufan ve kahrmanlık çağını bitiren büyük bir savaşla sürer. Bunun ardından, gelecek zaman kipine geçilir ve olmuş olaylar kehanetler şeklinde sunulur, kuşak boyu ardıllıklar, (tarihsel kronolojisinin soyağacı anlatılarından daha doğru olduğu düşünülen) gerçek hanedanlardan ve başka kaynaklar aracılığıyla MÖ 4. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasında hüküm sürdükleri bilinen krallardan oluşan kraliyet dönemlerine evrilir. Metinler konu dışı ve bağlaç olmadan sıralanmıştır (yani tam anlamıyla yan yana, bir cümle diğerini hiçbir bağlaç ve bağlantı olmadan izler), zamanlar bazen kayar, bu da çalışmaların içinde kaleme alındığı geçmişle gelecek bağlantısının çok farklı bir kavram olduğunun göstergesidir. *Purana* metninin başlardaki bir bölümü şöyledir:

Abhimanyu'nun Virata'nın kızı Uttara'dan oğlu Pariksit. Pariksit'in oğlu çok adil olan kral Janamejaya'ydı. Janamejaya'dan cesur Satanika oldu. Satanika'nın oğlu cesur Aşvamedhadatta'ydı. Aşvamedhadatta'dan muzaffer bir evlat, şu anda şan içinde hüküm süren adil Adhisimakṛşna doğdu.

Resim 8. Racput okulu (16-19. yüzyıllar). Maymunlar kralı Hanuman Seylan'a gider. *Bhagavata Purana*'dan bir bölüm, Hindu minyatürü, 17. yüzyıl, Malwa Sarayı.

Resim 9. *Sri Bhagavata Purana*'dan bölüm, y. 1880-1900. Sanskrit dilinde Devanagari yazısıyla yazılmış metin rulosu, Hindu öykülerinin resimleri ile birlikte; altın fon üzerine çiçek desenli çerçeve.

Adhisimakrşna'nın oğlu kral Nicaksu olacak. Hastinapura kenti Ganj tarafından sürüklendiğinde, Nicaksu burayı terk edecek ve Kausambi'de yaşayacak. Çok büyük güce ve değere sahip sekiz oğlu olacak.²⁹

Erken Hint tarih geleneği, özgün efsaneler ve büyük ailelerin soyları hakkında yoğun şecere malzemesi içerir; bunlar genellikle kişileri kronolojik sıraya yerleştirmez. *Akhyana*'lar genellikle dini ritüeller bağlamında okunan, eski kahramanlar hakkında anlatılardır. Sözcük olarak "şarkılar" anlamına gelen *Gatha*'lar, hükümdarların ve bilgelerin kahramanca eylemlerini onurlandıran eski bir Hint şarkıları sınıfı haline gelmiştir. *Narasamsi* bunların savaşçıların ve hükümdarların methiyelerinden oluşan altgrubudur. *Çarita*'lar (yaşamöyküleri, özellikle de kralların), Hindistan edebiyatına yüksek olasılıkla MS 7. yüzyılda Banabhatta'nın *Harşaçarita*'sıyla başlayan yeni bir katılımıdır. Bunun yanında MS 7. yüzyılda başlayıp 10-13. yüzyıllar arasında doruğuna erişen bireysel kral yaşamöyküleri ve hükümdar ailelerinin, genellikle saray şairleri veya ozanları tarafından yazılmış vakayinameleri de (*vamsavalis*; sözcük anlamıyla "ardıllığın yolu") vardır. Ek bir kategori de, gene yaşamöyküsüne ağırlık veren tarih anlatıları derlemesi ya da *Prabandha*'lardır. Bu diğer kaynaklar, arkeolojik kanıtlar ve anıt yazılarıyla birlikte, *purana* metinlerinde doğru tarih anlatılarının olduğunu doğrulamaya yardımcı olur. Örneğin Budist Maurya krallarının sonuncusu olan Bradratha'nın MÖ 185'teki ölümünün *purana*'daki anlatısı, Harşaçarita'da doğrulanır.

İslam öncesi Hindistan'da, geçmiş hakkında yazmakla ilgili, esas olarak manastır kurumları merkezli, *itihasa-purana*'dan farklı başka gelenekler de gelişmiştir. Çok eski ama Veda'dan farklı bir dinin uygulayıcısı olan Caynalar *Racavali*'ler, yani kralların vakayinameleri de içinde olmak üzere bağımsız bir tarihsel gelenek geliştirmişti. Caynacılığın tarihsel edebiyatının büyük bölümü MS 900 sonrasında üretilmiştir ama bazı erken dönem örnekler MÖ 4. yüzyıla kadar gider. *Pattavali*'ler, Caynacı hanedan ve ardıllık listeleri, yaklaşık MS 500-900 döneminde ortaya çıkmıştır ama çoğu çok daha sonrasında (1500-1700) kalmadır. Bölgedeki diğer ana din olan Budizm de erkenden hem yazılı tarihe hem de kronolojiye önem vermiştir. Dil farklılıklarının yanında (Pali ve Tibetçenin yanında, Sanskrit), Güney Asya Budizmi tarih yazını Brahmanlardan en azından bir önemli konuda, olayları tek bir noktadan, Buda'nın MÖ 483'teki (bu aynı zamanda, hepsi olmasa da bazı başka Budizm etkisindeki ülkelerde kullanılan tartışmalı bir tarihtir) ölümünden başlatma âdetiyle ayrılır. Örneğin Sri Lanka kökenli Pali dilinde yazılmış vakayinameler belli bir Budist tarikat

29 Aktaran: F. E. Pargiter, *The Purana Text of the Kali Age* (Londra, 1913), 65-6.

ya da manastırın tarihine odaklanır ama aynı zamanda din dışı tarihe ve daha eski zamanların tarihine de sarkar. Sri Lanka Budist tarih eserleri 4. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanır ve ağırlıklı olarak Güney Asya Budizminin bazı tarikatlarının eğitilmiş kesiminin dili olan Pali dilinde yazılmıştır. Bunların en önemlileri *vamsa*'lardır; örnekler arasında, olasıdır ki kral Mahasena'nın (hk. y. 334-361) hükümdarlığı sonrasında oluşturulmuş, elimizdeki en eski *vamsa* olan *Dipavamsa* ("Ada Vakayinamesi"); MÖ 6. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar olan zaman dilimini kapsayan (5. yüzyılda derlenmiş) *Mahavamsa* ("Sinhale Krallarının Büyük Vakayinamesi") ve *Mahavamsa*'nın 10. yüzyılda kaleme alınmış bir yorumu olan *Vamsatthappakasini* ("Tarihin Amacının Aydınlatılması") sayılabilir. Gelenek yüzlerce yıl devam etmiş ve 12. yüzyılda derlenmiş ve periyodik olarak sonraki 700 yılda devam etmiş üç yazarlı bir eser olan *Çulavamsa*'ya ("Aşağı Vakayiname") erişmiştir (Seçme metin 4). Bu metinler, birlikte yaklaşık 2000 yıllık bir tarihi saklıyor gibidir ve Seylan'da yaşamış kamu görevlisi George Turnour ve Alman filolog Wilhelm Geiger gibi 19 ve 20. yüzyılın Avrupalı Şarkiyatçıları bunların güvenilirliğini giderek artan bir

Seçme Metin 4 *Vamsa*'lardaki Yıllık Yazını: I. Vicayabahu'nun Hükümdarlığı (hk. MS 1056-1111)

Denizin yakınında Lanka'nın korumasıyla, Kral düzenli aralıklarla güçlü müritleri, bilinen savaşçıları görevlendirdi. Kralın kutsanması festivali için bir *pasada* ve birçok başka şeyin hazırlanması gerektiğinden, o da müritlerinden birini bununla görevlendirdi ve orada onurlandırmaya değer çeşitli yerlere saygıda bulundu, üç ay orada kaldıktan sonra da Pulatthinagara'ya döndü.

Askerlerin komutanlarından Adimalaya adlı birisi açıkça Hükümdara karşı isyan etti ve o gafil, tüm askerleriyle birlikte savaşmak üzere, kentin yakınlarındaki Andu isimli büyük köye geldi. Lanka yöneticisi bu arada ona karşı yürüyüşe geçti ve kendini beğenmiş yok etti ve askerlerini kendi komutası altına aldıktan sonra Pulatthinagara'ya döndü.

Yuvaraca (veliaht prens) olduğunda, bilge prensin, insanların en iyisinin, kayda geçirilmiş on yedi yılı vardı. Bundan sonra Anuradhapura'ya gelip âdetleri iyice öğrendiğinden, geleneklerin gerektirdiği gibi âli taç giyme şenliğinin keyfini yaşadı, kötülüğe kapılmadı, dindarca işler yaptı ve o, kendinden emin, (kraliyet saygınlığında) on sekizinci yılını kayda geçirtti.

Kaynak: *Culavamsa, being the more Recent Part of the Mahavamsa*, çev. W. Geiger (Almancaya) ve C. M. Rickmers (İngilizceye), 2 cilt (1929; Yeni Delhi ve Chennai, Asian Educational Services, 2003), 209-10. Pali Text Society'nin izniyle alınmıştır. Bu bölümdeki notlar çıkartılmış ve fonetik işaretler kullanılmamıştır. Çevirmenin de yorumlarında belirttiği gibi, sarayda düzenli yıllıkların tutulduğuna ima etmesi açısından bu pasaj önemlidir.

çoşkuyla ilan etmiş ve Brahman “tarihi”nin zayıflığına dair o zamana değin geleneksel olan görüşün istisnaları olarak bu metinleri sık sık ortaya atmışlardı. Ama tarihsellikleri bir yana, *vamsa*’ların kalıcılıkları dikkat çekicidir ve ancak Çin “Standart Tarih”leriyle kıyaslanabilirler. Bunu çerçevesine oturtmak gerekirse, Avrupa’nın ortaçağında yazılmış vakayinamelerin, Napoléon çağına kadar Avrupa tarih yazınının ana akımı olarak kalması durumunda, Avrupa tarihyazımının ne halde olacağını düşünün.

SONUÇ

3000 yıl boyunca tarihin temellerini gözden geçirdiğimiz bu kısa araştırmada, bu kitabın büyük bir bölümünde hep karşımıza çıkacak bazı temalar ortaya çıkmıştır: Tarih ile geçmişteki gerçek olaylar arasındaki ilişki (ya da bunun yokluğu), tarihçinin doğrucu olma görevi (ama doğru da kaypak bir hedeftir), tarihçinin eğitimci rolü, geçmişin, aşağı-yukarı, bugünün öğrenilebileceği bir örnek ayna olması, sözlü bilgiye karşı yazılı kaynakların görece değeri ve geçmişin yazılmasının denetimi ile siyasi güç arasında ortaya çıkan bağlar. Yine başka bir önemli nokta da, özel ya da eşsiz olarak kabul edilen geçmiş üzerine yeni bir perspektif sağlanması veya yönetici bir gücün tarihsel betimleme biçimlerinin benimsenmesi ve onun hegemonyasının kabul edilmesiyle, “öteki” yani yabancı ırklarla olan temasın geçmişin algılanması ve betimlenmesi üzerindeki etkisidir. Bu özelliklerden birçoğunun, farklı şekillerde hem eski Avrupa’da hem de imparatorluk öncesi ve erken imparatorluk Çin’inde bulunması ilginçtir. Sonraki birkaç yüzyıl, bu dokuların daha da geliştiğini, inceldiğini ve anavatanlarının dışında da yayıldığını gösterecektir.

- y. 160'tan y. 240'a Sextus Iulius Africanus, *Chronographiai* ("Kronoloji")
- 325 sonrası Eusebius *Hronikoi Kanones*'i ("Vakayiname") bitirir
- y. 330 Eusebius, *Ekklesiastike historia* ("Kilise Tarihi")
- y. 417 Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII* ("Paganlara Karşı Yedi Tarih Kitabı")
- 445 Fan Ye, *Hou Hanshu* ("Geç ya da Doğu Han'ın Tarihi")
- y. 551 Caesareali (Filistin) Prokopius, *Mystike Historia Gizli Tarih*
6. yüzyıl başları Gilda, *De Excidio Britanniae* ("Britanya'nın Yıkılması Üzerine")
- y. 619 Sevilalı Isidorus, *Historia de Regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum* ("Got, Vandal ve Suevi Krallarının Tarihi")
- 629 Çin'de tarih yazılması için Yeni Büro'nun kurulması
- 708-21 Liu Zhi ji, *Shitong* ("Tarihyazımı Üzerine Kapsamlı Perspektifler")
- 712 Kociki ("Eski Meselelerin Kayıtları")
- 720 Nihon Shoki ("Japonya'nın Vakayinameleri")
- y. 731 Bede, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* ("İngiliz Uluşunun Kilise Tarihi")
9. yüzyıldan 1154'e Anglo-Saxon Chronicle ("Anglosakson Vakayinamesi")
- y. 839-923 et-Taberi, *Ta'rikh al-rusul wa'l-Mülük* (Kitabü'l-Ahbari'r-Rusul ve'l-Mülük; Peygamberlerin ve Kralların Tarihi)
- 8407 Annales Regni Francorum ("Frank Kraliyet Yıllıkları")
- y. 872-950 el-Farabi, *Kitabü'l Huruf* ("Harfler Kitabı")
10. yüzyıl el-Mesudi, *Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevahir* ("Altın Otlaklar ve Mücevher Madenleri")

MS 1. BİNYILDA TARİH

Giriş

MS 5. yüzyıl sonlarında tarih araştırması klasik dünyada yaklaşık 1000 yıldır, Çin’de daha uzun süredir yerleşmişti. Bu bölüm Yunan-Roma tarihyazımını geç antikite-erken ortaçağ döneminde izleyecek, ağırlıklı bir yeni unsuru, Hristiyanlığı karışıma ekleyecek ve klasik tarih yazma usullerini Yahudilikten gelen tavır ve inanışlarla üst üste koyacaktır. Klasik antikitenin anlatılarından farklı bir modele göre gelişen Kilise tarihyazımı, önemli bir ayrım oluşturacaktı. Bu arada, Avrupa’da birçok “barbar” krallığın ortaya çıkması, Batı Avrupa tarihinde bir kesintiye ve hükümdarlar gibi tarihçilerin de Roma geçmişiyle olan ilişkilerini gözden geçirmelerine neden olmuştu; Güneydoğu Avrupa’da Bizans imparatorları ve tarihçileri de bir yandan Yunan mirasını olabildiğince korumaya çalışırken, Roma imparatorluk geçmişi de hak iddiasında bulunmuştu. Burada aynı zamanda belli başlı dünya tarihyazımı geleneklerinden sonuncusunu, 7. yüzyılın başlarında küresel sahneye büyük bir hızla çıkan İslamı da tanıtacağız. Son olarak, Avrasya’nın diğer ucunda, tarih yazmanın Çin’de Tang Hanedanı altında bürokratikleşmesini ve komşu Japonya’da Çin tarih yazınının Doğu Asya tarzı bir türevini inceleyeceğiz.

Hristiyan ve Barbar Avrupa’da Tarih Yazını

Yeni bir din, tıpkı yeni bir devlet gibi, eskisi karşısındaki zaferini, geçmiş üzerindeki denetimiyle, tarihi kendisinin olayların kaçınılmaz ve mantıksal sonucu olduğunu yeni bir “ana-anlatı”ya dökerek mühürleyecektir. Ammianus Marcellinus’un zamanında Hristiyanlık 300 yıldır bir gerçektir ve on yıllardır imparatorluğun resmen onaylı diniydi. Hristiyanlık kısmen kendi tarihini yazarak, kısmen de, antik geçmişi İsa’nın bedenlenmesi, hizmeti ve dirilişi için bir önsöze dönüştürmek üzere bilinen dünyanın tarihini yeniden şekillendirerek kendini kabul ettirdi ve daha sonraki tarihte de, insanların zamanında İsa’nın geri dönüşüyle sona erecek modern bir kozmik drama gördü. Hristiyan tarih görüşünün kökleri, dinin kendisi gibi, hem Yahudilikte hem de Yunan-Roma kültüründe yatar; İosephus ve İskenderiyeli Philon (y. MÖ 20-MS 50) gibi Helenleşmiş Yahudiler de, Ya-

hudi antikitesi anlatıları ile bu ikisi arasında bir köprü oluşturur. Hıristiyanlık Yahudiliğin yasal çerçevesini reddetmiş ama geri kalanının çoğunu almıştır. Buna Tanrı'nın sürekli ve doğrudan müdahalesinin damgasını taşıyan geçmiş görüşü, kötünün cezalandırılması ve haklı olanın dünyevi zafere erişmesi ve –bazı yazarların diğerlerine göre daha fazla vurguladığı– dünyanın belli bir tarihte yaratıldığı ve eninde sonunda sona ereceği yolundaki kehanete inanç da dahildir. Sonunda, Eski Ahit olarak bilinecek olan şeyin Hıristiyan tarih düşüncesi için iki yoldan vazgeçilmez olduğu ortaya çıktı. Birincisi doğrusal olarak işleyerek, Yaradılış için, İsa'nın da içine doğduğu kabul edilen, Davud'un soyundan kralların anlatıları da dahil olmak üzere, hazır bir tarih sağladı. İkincisi analojik olarak işleyerek, Ataların, Kralların ve Peygamberlerin kişiliğinde dindar davranış ve İsa'yla müritlerinin ve daha da önemlisi Hıristiyan hükümdar “tip”lerinin (yani eski tahminlerin) örneklerini üretti. Burada, geçmiş hakkındaki bu iki çok farklı düşünme yoluna dikkat çekmek yararlıdır: Bugünün doğrudan önceli ve doğrusal “nedeni” –ardı ardına gelen olaylardan oluşan bir akarsu– veya daha çok bir göl, sonradan gelecek olanla yalnızca bir tek müphem bağlantısı olan ama belli dönemlerden örneklerle, tiplerle ve modellerle dolu belirli bir zamansal âlem. Bu iki düşünce tarzı arasındaki gerginlik, 19. yüzyıla kadar Batı tarihyazımının içinde sürmüştür.

Yunan ve Roma tarihyazımının etkisi o kadar bariz değildir ama aynı ölçüde önemlidir. Yunanların geliştirdiği kronografi Hıristiyanların yararlı bir geçmiş arayışında yaşamsal bir unsurdur. Bunun bir kısmında, zamanı yalnızca geriye, Yaradılış'a değil, pagan yazarlardan ve Kutsal Kitap'taki kehanetlerden yola çıkarak ileriye, kıyamete doğru hesaplamaya çalışırken, açıkça bir binyılcı ya da kıyametçi amaç da vardı. Ama tarih yazınındaki kıyametçi damar her ne kadar önemliyse ve yüzyıllar boyu böyle kalacaksa da, ne kronografinin ardındaki kritik itici güç ne de içindeki egemen akımdı. Roma tarih yazını başka bir yoldan yararlı oldu: İmparatorluk bir kez Hıristiyanlığa dönünce, Tanrı'nın iradesinin seküler kolu ve Hıristiyanlığın Avrupa'ya yayılmasında önemli bir güç oldu. Roma geçmişi ve onunla birlikte Babil'den Perslere ve Makedonlara daha uzak antikitenin büyük imparatorluklarının ortak geçmişleri, Yahudi tarihine paralel ve –o zamanki dünyayı Avrupa, Yakındoğu ve Kuzey Afrika'yı içerecek şekilde düşünürsek– Hıristiyanlaşmış bir dünyaya doğru ilerleyen başka bir birbirini izleyen olaylar ırmağı oluşturdu.

Bir Hıristiyan kronolojisi oluşturma yolundaki ilk esaslı girişim, 3. yüzyılın başlarında gerçekleşti. Libya doğumlu Hıristiyan, eski asker Sextus Iulius Africanus (y. 160'dan y. 240'a), eseri *Chronographai* içinde Yaradılış'tan MS 221'e kadar bir tarih yazdı. Her ne kadar eserin kendi-

si bugüne kadar gelmediyse de, Eusebius gibi başlangıç dönemi Kilise kronografları ve daha sonraki Bizanslı keşiş Georgios Synkellos (ö. 810 sonrası) gibi yazarlar tarafından yoğun bir biçimde kullanıldı ve aktarıldı. Bunu izleyen 17 yüzyıllık Hristiyan kronografilerindeki ortak noktalar, anlaşıldığı kadarıyla Africanus'un eserinde bulunur: İnsanlığın geçmişi, girişilmesi gereken zamansal cambazlıklara bakmadan, çeşitli krallıklardan ve halklardan oluşan tek bir dünya tarihi ve kronolojisine dahil etme arzusu; dünyanın sonunun (Eshaton) zamanlaması hakkında spekülasyonlar ve 17. yüzyıla kadar bütün tarihçilerin ve matematikçilerin en sevdikleri meşgale olan, Yaradılış için kesin bir tarih bulmak, ki Africanus bunu MÖ 5500 yılına yerleştirmişti. Africanus'un Latince kitabı, çelişkili bir şekilde, Yunanca konuşulan Doğuda daha etkili olacaktı. Ama erken dönem Hristiyan kronografisinin açık farkla en etkili eseri, Yunanca konuşan Caesareali Eusebius'tur (y. 250 veya 260'tan y. 339'a). Eusebius bir dizi Hristiyan karşıtı imparatorun zulmünün çağından, bu dinin -yaşamöyküsünü yazdığı- Constantinus yönetiminde hoşgörüyü karşılanmasına ve 325'de Nikaia'daki (İznik) en önemli konsillerinden birinin toplanmasına geçiş döneminde yaşamıştı. Eusebius'un ilk eseri, genç bir adamken başladığı, uluslara göre düzenlenmiş bir dünya vakayinamesiydi; özgün Yunanca versiyonun büyük bölümü kaybolmuştur ama metin daha sonraki yazarlar ve başka dillere çeviriler sayesinde kurtulmuştur. "Vakayiname"si, MÖ 2016'ya denk gelen bir tarihe yerleştirdiği İbrahim'in doğumuyla başlayan, *Hronikoi Kanones* ya da çizelgeler adı verilen bir kısım da içerir. Bir yıl için tipik bir madde, birçok ilişkili tarih ile genellikle olaylar ve kişiler hakkında bilgiler içerir ve şöyle görünür:

Olimpiyat	Pers Kralı	Makedonya Kralı
78, yıl 4	Kserkses, yıl 17	İskender, yıl 35

Sofokles ve Euripides ünlü oldular, Sokrates doğdu.¹

Eusebius'un "Vakayiname"si yarım yüzyıl sonra bizzat Aziz Hieronymus tarafından Latinceye çevrilmiş ve devam ettirilmiş, Batı Hristiyanlığı tarafından bu biçimiyle tanınmıştır. Daha sonra gelen, İngiltere'den Muhterem Bede gibi kronoloji ve Kilise tarihi yazarları yenilikler önerse de, Eusebius'un eserine dayanmıştır. Ama etkisi, dönemsel olarak yoğun etkinliğin ardından, uzun ilgi kaybı dönemlerini yaşayan kronolojinin çok daha ötesine uzanmıştı. Eusebius'un kronoloji maddeleri yoğun bir bi-

1 Örnek için kaynak: Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians* (Basingstoke, 2007), 28.

çimde Roma kamu tarihinden yararlanmış ve sıklıkla kuyruklu yıldızlar ve tutulmalar gibi ilginç olayları da içermiştir. Her ne kadar daha birkaç yüzyıl gerçekleşmeyecek olsa da, yıllıklara ateşli bir bağlılık (kısmen de belli bir yıllığın çoklu ve sık sık da ilgisiz olguyu bir araya getirmekteki elastik kapasitesi nedeniyle), geç ortaçağdaki Batı Avrupa tarih yazınının özelliği olacaktır. Yaşamöyküleri ve azizlerin yaşamları hakkındaki yazılar (hagiografi) dışında, klasik anlamda sürekli anlatılara daha yaklaşık 1000 yıl çok az rastlanacaktır.

Eusebius yalnızca Africanus'un tek dünya kronolojisi arzusunu gerçekleştirmekle kalmadı; Dört İncil arasında görülen farklılıkların uzlaştırılması gibi başka sorunları da çözdü ve daha sonraki bir eseri olan ve Dicletianus'un 303-313'teki baskılarının hemen öncesinde başladığı *Ekklesiastike Historia*'yla ("Kilise Tarihi"), Kilise tarihini Avrupa edebiyatı içindeki büyük dallardan biri haline getirdi. Seküler tarihin Kilise tarihinden ayrılması, ortaçağ ve erken modern tarih yazını içinde ve daha sonra da tarihsel tarzların Rönesans döneminde bölümlenmesinde, mutlak olmasa bile temel önemde olmuştur. Bu eser aynı zamanda yaşamöykülerini, Eusebius'un daha önceki "Vakayiname"de oluşturduğu şablonu izleyen genel bir kronolojik anlatıya dahil etmesi açısından da ilginçtir.

İlk Hristiyan tarihçiler, ilk Olimpiyat'ı ve Asurlu Ninus'u sağlam başlangıç tarihleri olarak almak da içinde olmak üzere, Yunan ve Roma kronografisinde buldukları hemen hemen her şeyi benimsemiş ancak Yunanları tamamen izleyip bu tarihten önceki her şeyi efsane kabul etmekte çekingen davranmışlardır. Hristiyanlığa Yunanlardan eski ve bağımsız bir evveliyat sağlama arzusunun dışında, Yaradılış, Tufan, Çıkış ve Davud Krallığı gibi Yahudi tarihine dahil erken binyılı kaldırıp atmaları da olanaksızdı. Iosephus'tan kaynaklanan daha kolay bir çözüm, tüm Yunan kaynaklarına temelde kusurlu gibi davranmaktır: Yunanların uzak geçmiş hakkında kuşkucu olmaları, ironik bir biçimde, onlara güvenilmemesi için bir neden olarak görüldü çünkü bu dönemle pek ilgilenmiyorlardı; Yahudilerin varlığını bile fark etmemiş olmaları, Yunanların "dikkatsizliği"ni daha elle tutulur bir hale getirip, onları fark eden Yakındoğu halklarını Hristiyanların gözünde daha makbul kıldı.

4. yüzyılda, Konstantinopolis'te Doğu Roma İmparatorluğu'nun (daha sonra Bizans) kuruluşunun ve Hristiyanlığın imparatorluğun resmi dini olmasının ardından, Batı ve Doğu Avrupa tarih yazını hayli farklı yönlere saptı. Bizans İmparatorluğu'nun 1000 yıl daha sürmesi, İoannes Malalas (y. 491-578) gibi tarihçilerin, esas olarak Yunanca klasik tarihyazımını yüksek bir doğruluk standardında daha da ilerletmelerine neden olmuştu. Bir süreliğine farklı dini tercihlere sahip tarihçilerin –nadiren de olsa

bazı durumlarda, örneğin Priscus'un (e.d. 5. yüzyıl sonları) durumunda, metinlerinden bunları yazanın Hristiyan mı yoksa pagan mı olduğu bile anlaşılamaz— neredeyse yan yana tarih yazdıklarını da akılda tutmak gerekir. Bu yazarlar—daha sonraki Bizanslı tarihçilerin birçoğunun aksine—pek etkili olmasalar da, esas olarak kendi zamanlarından öncesini yazan Romalı ya da Helen tarihçilerin birçoğunun aksine, çoğu Thukydides'in yolunu seçti ve kendi zamanlarını ya da çok yakın geçmişi yazdı.

Bu dönemin en dikkat çekici din dışı tarihçisi ve Thukydides'in askeri meselelere odaklanmasının en bariz taklitçisi, kâh bir türde kâh diğerinde ürün verdiği için hangisine dahil edileceğine kolay kolay karar verilemeyen Caesarealı Prokopius'tur. Dini görüşleri uzun süredir tartışma konusudur, görüldüğü kadarıyla, ona her türlü Hristiyan sapkınlık hatta Yahudilik bile yakıştırılmıştır. Öncesindeki 1000 yıllık Yunan tarihinin ve felsefesinin tutkulu bir okuru olan Prokopius'un *Polemoi*'si ("Savaşlar"), İmparator İustinianos (hk. 527-565) dönemi için ana kaynaktır. Bu Thukydides'in tarzında bir anlatıdır ve genelde olumlu bir itibarı vardır. Belki de talihsiz bir şekilde, Prokopius daha önemsiz bir eseriyle, başlangıçta *Anekdotia* (sözcük anlamıyla "yayımlanmamış eser") olarak bilinen ama daha çok *Apokrifi Historia* (*Gizli Tarih*) olarak tanınan ve yazarın Suetonius'un *De vita Caesarum* ("İmparatorların Yaşamı") adlı yapıtını tekrarlamak istediği eseriyle daha ünlü olmuştur. 551'de tamamlanan *Gizli Tarih* Herodotos'a özgü eski, açıklayıcı ama kanıtlanması zor öyküler ya da bölümler halinde anlatı yöntemini kullanır ancak burada, Herodotos'un ölçülü yargıları ve sempatik sesi yoktur. Daha önceki *Polemoi*'nin aksine, "insan bedenindeki şeytan"a, İustinianus'a acımasızca karşıdır ve imparator ile doludizgin cinsel isteklere sahip İmparatoriçe Theodora'nın sarayları ve özel yaşamları hakkında ağza alınmaz bilgiler içerir. İstemeden de olsa, 17 ve 18. yüzyıllarda kraliyet aileleri ve benzeri önemli kişiler hakkında iç gıcıklayıcı ayrıntılar aktaran yazıları ve onların modern gazetecilik alanındaki ardılları olan "sansürsüz" hatıralar ve bulvar gazetelerini içeren yeni bir türü başlatmış oldu.

Prokopius açıkça Kilise konularından kaçındı ama *Apokrifi Historin*'de ayrı bir Kilise tarihi yazmak yolundaki (anlaşılan gerçekleşmemiş) arzusunu belirtir. Burada iki nokta öne çıkar: Birincisi böylesi, özellikle de gelecekteki tarihçilerin yüzyıllar boyu bağlı kalacağı kutsal ve pagan tarih arasındaki tür ayrımlarının öneminin anımsatılmasıdır; ikincisi de, böylesi ayrımlara karşın, aynı tarihçinin şapka değiştirip başka türlerde de yazmasının mümkün olduğudur. Eğer Prokopius kendi Kilise tarihini yazamadıysa, bunun nedeni Eusebius'un hemen öncesinde böyle eserleri bulmanın kolay olmasıdır. Erken Bizans tarih yazımı çoğunlukla seküler

olayları ele alır; pagan olsun Hristiyan olsun, neredeyse her tarihçinin o ya da bu barbar tehdidi konusunda söyleyecek bir şeyleri vardır ve tek başına Kilise tarihine ilgi, 5. yüzyıl ortalarından sonra bir süreliğine azalmış gibidir. Konstantinopolisli Sokrates, Sozomenos, (Eusebius'un çevirmeni ve takipçisi) Rufinus, Theodoretos ve bir süre sonra Euagrius Sholastikos gibi Bizans Kilise tarihçileri, genellikle dini gündeme bakarak beklenebileceği gibi yüksek ölçüde polemikçydiler. Ama Kilise tarihinin Hristiyan dininin içindeki doktrinlerin temellerine, hayatta kalmasına, sınıflandırılmasına ve nihai olarak bu dinin muzaffer olmasına odaklanmasının, bunun yanında İsa'nın geri dönüşüne ve dolayısıyla tarihin sona ermesine dikkatle bakmalarının kronolojiye bağlılığa olumlu bir etkisi olmuştur çünkü bu akımın yazarları Eusebius'un belirleyici özelliklerinden olan titiz tarihlendirme ve dönemleştirmeye dikkati sürdürmüştür.

Üslupla ilgili olarak, bu eserin büyük bölümünün açıkça polemikçi ve dine davet edici niteliğinin doğrudan bir sonucu olan bir başka konuya da dikkat çekilebilir. Seküler meslektaşlarının ve yaslandıkları tüm klasik geleneğin aksine ve sözlü kaynaklara sık sık çağrıda bulunmalarına karşın, Kilise tarihi yazarları, sık sık diyaloglar aktarsalar da, genellikle geniş söylevler aktarılması uygulamasına karşıydılar. Anlaşılan Eusebius, sonunda belgelerin retorik kurgulardan daha fazla işine yarayacağını görmüştü ve ardılları da onu izlemişti. Savlarını farklı bir şekilde, kelimesi kelimesine ya da özet halinde özgün belgeler ve mektuplarla desteklemeyi seçmişlerdi; bu klasik tarihçilerin birçoğunda olmayan bir özelliktir, bunun nedeni kısmen zorlu bir okuma gerektirmesi ve metin akışını aksatmasıydı. Sokrates aslında basit tarzını ve belgeleri kullanmasını bir erdem haline getirmişti; gerçeğe olan ilgisinin, eskilerin yalnızca edebi becerilerini göstermeyi amaçlamasına açıkça üstün olduğunu varsayıyordu. Sozomenos (y. 400'den y. 450'ye) Yunan tarihçilerin ona öğrettiği doğrultuda görgü tanıklıklarına verdiği titiz dikkatle övünüyordu, ancak "kimileri bugün imparatorluk saraylarının ve kiliselerin arşivlerinde saklanan, kimileri de bilgili insanların dosyalarına dağılmış"² kucak dolusu belgeyi topladığı uzun yolculuklarıyla da gurur duyuyordu. Bazılarını özetliyor, bazılarını da, Eusebius'un örneğini izleyerek tamamıyla veriyordu. Bu belge uygulaması ve klasik tarihlerin kilit uygulaması olan uydurulmuş söylevlerin yokluğu, erken modern zamanlara kadar sürecekti. 1000 yıl sonraki Reformasyon çağı tarihçileri için açık bir nesep, onların geç antikite ve Bizans öncellerinin hem sözlü hem de belgesel uygulamalarında yatar.

2 Jill Harries, "Sozomen and Eusebius: The Lawyer as Church Historian in the Fifth Century," ed. Christopher Holdsworth ve T. P. Wiseman, *The Inheritance of Historiography 350-900* (Exeter, 1986), 46-52, s. 46.

Yunan Doğu ve Latin Batı arasındaki fark, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birbirinden ayrılmasıyla büyüyecekti. Bizans tarih yazımı da Latin dünyasında olandan çok farklı bir şekilde evrilecekti ama bir dizi kronoloji yazarı dışında, deruk noktası bu bölümün kapsamı dışında, 11. yüzyılda başlayacaktı. Ama aynı zamanda 6. yüzyıl ile 10. yüzyıl arası Bizans İmparatorluğu'nun, ne Roma batısının kargaşasını yaşadığını ne de klasik mirasın kaybından onlar kadar çektiğini anımsamak gerekir. Her ne kadar Bizans'ın da içte ve dışta kendi düşmanları varsa da, Konstantinopolis'in perspektifinden siyasi sürekliliği görmek, Roma'dan hele Paris'ten görüldüğünden çok daha rahat olmuştur. Bu süreklilik kültürel konularda da geçerlidir: Eski Yunan tarihçilerin birçoğunun adına ve çalışmalarının parçalarına, esas olarak Bizanslı araştırmacıların çabaları sonucunda sahibiz ve "kayıp" Yunan bilgi bütünü, 1400 sonrasında Avrupa'nın geri kalanına Bizans ve Arap bilgisinin bileşimi ulaştırdı.

Latin Hristiyanlığında, tarih yazmak için ortak bir söz dağarcığı ve paylaşılan standart temalar sağlamada birleştirici bir güç olmaya en yakın şeyi din sağlamıştı. Eusebius Latinceye çevrilmiş ve Hippolu Aziz Augustinus'la başlayarak ana akım Hristiyan düşüncesi, Yeni-Platoncu biri semavi biri dünyevi iki "kent" in üst üste oturması fikrini kucaklamıştı; buna göre beşeri ve doğal dünyada olanlar, ilahi bir çevredeki daha âli bir gerçekliğin aşağı gölgeleri ya da yansımalarıydı. Bu çevreler ayrı değil, birbirine kilitlenmişti. İlahi irade, "Kader" başlığı altında, Roma'nın yıkılıp yıkılması gibi büyük felaketlerin arkasında yatıyordu ve kötülüklerin kişisel düzeye kadar cezalandırılmasını akıl sır ermeyecek bir biçimde yönetiyordu ama Augustinus o vahşi tarihsel olaylar denizinde aşkın bir eğilim belirlemekten özellikle kaçınıyordu. Augustinus, "genelde kötü bir sonuca varır, iyi de eninde sonunda başarıyı tadar," diyordu ama tıpkı 500 yıl önce Çinli Sima Qian'ın iyiler ile kötülerin hak edilmemiş kaderlerini çözümlerken belirttiği gibi, bazen İyi İnsanların başına Kötü İşler geldiğini de kabul ediyordu. Tekvin kitabı ve İncil'den yararlanan Augustinus, aynı zamanda Livius'un özetleyicisi Lucius Florus'un Roma ile insanın yaşam süresi arasında analogiye gitmesinden beri ilk kapsamlı dönemleştirmeyi de oluşturdu. Augustinus'un önerdiğine göre tarih, Yaradılış'ın Altı Gün'üne karşılık gelecek şekilde bir "Büyük Hafta" gibiydi. İnsanın aklına bunu Veda'cı "Brahma'nın günleri"yle karşılaştırmak geliyor ama Augustinus'un şemasında hem Hindu zamanının muazzam sayıları ve sonsuz süresi yoktur hem de onun ilerlemesi ruhsal bir gerileme değil gelişmeye karşılık gelir çünkü kendi zamanı, Altıncı Gün, aynı zamanda İsa'nın da çağıdır.

Augustinus'un müridi Orosius (e.d. 414-418), tarihçilerin bizzat Augustinus'un *De Civitate Dei*'den ("Tanrı Devleti") daha yararlı buldukları bir eserinde, hocasının görüşüne daha somut bir tanım getirdi. Bu eser önemli bir tarih çalışması değildir ve ortaçağ popülaritesinin balonu 15. yüzyılda bunu hem içerik hem de üslup açısından yetersiz bulan Rönesans hümanistleri tarafından söndürülmüştür. Orosius'un *Historiarum adversus paganos libri VII* ("Paganlara Karşı Yedi Tarih Kitabı") olarak adlandırdığı eseri, Latin doktor Augustinus'un Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun gerilemesinden ötürü suçlanmasına karşı savunmasının oluşturduğu iskelete tarihsel talihsizlikler ve felaketler biçiminde biraz et eklemeyi amaçlıyordu. Ama Orosius hedefini aştı: Augustinus yalnızca, acı çekmenin insanlık durumunun daimi veçhesi olduğunu göstermeye çalışırken, Orosius bu dünyada bile insanlığın durumunun Hristiyanlık altında daha pembe olduğunu göstermek için pagan kültüre, özellikle de cumhuriyetçi Roma'ya saldırdı. MS 417'de sona eren "Yedi Kitap," kaydedilen tüm zamanda ilahi iradenin gelişmesini anlatan ilk evrensel tarih kitabıydı. Hristiyanlığın ötesinde de etkili olduğu görüldü: 10. yüzyılda Arapçaya çevrilen "Yedi Kitap," sonunda Hristiyan tarih düşüncesi-nin İbn Haldun gibi İslam tarihçilerinin eserlerine aktarılmasının önemli bir mecrası haline geldi.

Orosius, Augustinus'un "Altı Çağ"ı yerine Daniel Kitabı'ndan alınma, Kutsal Kitap'ın "Dört Krallık" ya da dünya imparatorluğu görüşünü koyarak evrensel tarihteki kıyamet unsurunu yükseltti ve dolayısıyla insanlığın zamanına Augustinus'un tasarladığından daha derin bir anlam yükledi. "İki kent" teması da birçok kez yeniden ele alınıp şekillendirilecekti. Bunların en önemlisi de, 12. yüzyılda bunu "İki Kentin Vakayinamesi" başlıklı eserinin başlığı olarak kullanan ve Semavi Kent'i imparatorluğun kendisini de kapsayacak şekilde genişleten, dünyevi olayların hayli moral bozucu daireselliği ile kutsal tarihteki kurtarıcı sona doğru (modern, "ilerleme" anlamındaki "progress"e yakın) *progressus* arasında bir ayrıma giden imparatorluk yanlısı Freising piskoposu Otto'dur (y. 1111-1158). *Translatio imperii* içinde, tarihsel süreklilik savının klasik formülasyonunu, Hristiyanlığın seküler kolu olan Roma İmparatorluğu'nun düşmeyip, yalnızca Roma'dan Franklara ve sonunda, antikitedeki her dünya imparatorluğunun başka biri tarafından izlendiği bir süreçteki en son adım olarak imparatorları Charlemagne'a "çevrildiği" tezini ortaya atan Otto'dur; bu görüşe göre, Karolenjler yeni bir imparatorluk değil, Roma'nın bir devamıdır. Bu sürecin nihai varisleri, Otto'nun yeğeni Barbarossa' olarak

* Kızıl sakal -çn.

adlandırılan I. Friedrich (hk. 1156-90) gibi Alman Hohenstaufen imparatorlarıdır. *Translatio* o kadar kalıcı ve esnek bir açıklamaydı ki, kullanıldı da kullanıldı ve hem eski hem de yerlerini alan imparatorlukların kronolojisi ve kimlikleri, bir yazarın o anki koşullarına uymak üzere elden geçirildi. O kadar yaygındı ki, Charlemagne'ın başkenti Aix-la-Chapelle ve birçok başka Avrupa kenti, vakanüvisler tarafından ortaçağ boyunca "İkinci Roma" olarak adlandırıldı; Milano da bu kurguyu 18. yüzyıl başlarına kadar korudu. Fantezi Hristiyanlarla kısıtlı da değildi: Konstantinopolis'in Müslüman Osmanlı fatihleri 15. yüzyılda Roma'nın varisleri olduklarına dair kendi iddialarını doğrulamak üzere *translatio*'yu sahipleneceklerdi ve bunun bir paraleli de, 16. yüzyılda Cortés tarafından yetkenin Aztek hükümdarından imparator V. Karl'a (Şarlken) aktarımını doğrulamak üzere kullanıldı.

5. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar süren ve Karanlık Çağlar olarak adlandırılan dönemde tarih yazını, Yunan Doğudan çok daha ayrışık yapıdaydı. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve yerine birçok barbar krallığın geçişi, eski modellerle olan sürekliliği karartmış ama tam olarak kopartmamıştı: *De Excidio Britanniae* ("Britannia'nın Yıkılması Üzerine") başlıklı eserinde Sakson istilası öncesi Britanya'nın son günlerini anlatan Britanyalı Gildas (e.d. 6. yüzyıl başları) gibi bir yazar, Britanyalılar ve krallarının ahlakçı eleştirisini yaparken, bir Eski Ahit peygamberi ya da geç kalmış bir Tacitus gibidir. Gene de, dönem karanlık olmaktan ziyade gölgelidir çünkü tarihçiler çeşitli Germen halkları hakkında önemli anlatılar kaleme almıştır. Her biri kapsam ve içerik açısından hayli farklıdır ve her biri de Eusebius ve bazı Romalı ve Bizanslı tarihçilere dayanarak, değişik şekillerde yıllıkların sınırını aşmıştır. Bu yazarların karşısındaki meydan okuma, kökenleri karanlık, yakın zamana kadar "evrensel" imparatorluğun dışında kalan halkları, gelişen Hristiyan meta-öyküsüne dahil etmektir. Bütün dünyada, yabancı toplumlarla temas, daha sonraki yüzyıllarda tarihyazımsal değişimde kritik bir unsur oluşturduğu gibi, tarihçiler için de bir sorun olacaktı. Hunların ve Gotların sahnede belirmesi için Augustinus'un verdiği açıklama –Hristiyan Roma İmparatorluğu'yla temas aracılığıyla Kilise'ye girmelerinin mukadder olması– 1000 yıl kadar sonra Amerika kıtalarında ve Uzakdoğu'daki Dominiken, Fransisken ve Cizvit misyonierlerin tarihlerinde de yinelenenecektir (bkz. 5. Bölüm).

MS 500'e gelindiğinde Vizigotlar İspanya'da, Ostrogotlar İtalya'da ve Franklar da şimdi Fransa ve Kuzey Almanya olan yerlerde bağımsız monarşiler oluşturmuştu; ertesi yüzyılda da, Anglosaksonlar benzer şekilde Britanya'nın güney kısmına yerleşecekti. Bu halkların Hristiyanlaşması dura kalka 7. yüzyıla kadar sürdü. Vizigot Bictarolu Johannes (Iohannes

Biclaensis) (y. 540'tan 621 sonrasına) gibi erken dönem tarihçiler, cansiperane bir şekilde kendi krallıklarını yeni Byzantion ya da yeni Roma gibi, Hristiyan krallar Clovis ve Recared'leri de geç dönem Constantinus'lar gibi göstermeye çalıştı. Ama bunu yapabilmek için tarihçilerin birçok kaçınılmaz soruyla dideşmesi gerekiyordu. Bu Germen kabileler savaşı değeri, sözlü kültürleri ve (başlangıçtaki) pagan inanışlarıyla nereden, nasıl gelmişlerdi? Yakınsayan Roma ve Yahudi-Hristiyan "arka plan öyküsü"ne nasıl dahil edilebilirlerdi? Belki de daha acil olanı, bu barbar krallar, Batı Roma imparatorlarının müstakbel ardılları, adlarını bu öyküye onları meşru imparatorlar gibi gösterecek ve hegemonyalarını doğrulatacak şekilde nasıl yazabilirlerdi?

İşte o zaman, 19. yüzyıldaki milliyetçilik çağına kadar tarihçiler için bir çekirdek uğraş, güçlü patronları için de esas ilgi alanı olan şey başladı: Etnik, dilsel ve hatta ailevi tarihi kökenlerine kadar izlemek. Bu etkinlikte müttefiklere sahip olmak yararlıydı ve hükümdarlar da, yeni edindikleri cemaatlerinin siyasi istikrarında çıkarları bulunan kilise adamlarına dönebilirdi. Ataların belirlenmesi oyununda bazı kurallara uyulması gerekiyordu. Eski olanlar, yeni olanlardan daha iyiydi. Fethedilmemiş olanlar, boyun eğmiş olanlara tercih edilirdi. Felaket dolu, yön değıştirci değışmelerin bastırılması ya da süreklilik lehine geçici arızalar olarak açıklanması gerekiyordu. Ve her türlü kanıt kabul sınırları içindeydi, bunlara zekice etimolojik spekülasyonlar, kutsal metinlerin ya da başka kaynakların alegorik okuması, efsanevi bir kurucudan kaynaklanan tüm bir hükümdar silsilesinin inşa edilmesi hatta sıfırdan icat edilmesi, yalnızca itibarlı güvenilir bilgi kaynağı oldukları için inanılan "otoriteler"e atıfta bulunulması da dahildi. Tüm bunlar ortaçağ ve erken modern tarih yöntemlerinin mahkûm edilip bir kenara atılması olarak görülebilir ama öyle değildir. Bu taktikleri bir kenara iten filolojik ve arkeolojik araştırma türleri, 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar olan tarihçileri ve onların ortaçağ takipçilerini kaygılandıran aynı sorulardan çıkmıştır.

Eski, yüce atalar peşindeki erken ortaçağ araştırmalarının en önemli ve uzun vadede en fazla zarar vermiş olanı (Nazi ırk kuramı bunun uzaktan akrabasıdır), Latince *origo gentis* (çoğulu *origines gentium*, sözcük anlamı "halkların kökenleri") olarak bilinir. Bu özellikle *Völkerwanderung* ("kavimler göçü") sırasında ve hemen sonrasında çok önemliydi ama tüm ortaçağı kasıp kavurdu, sonra Rönesans ve Reform'u aştı ve 19. yüzyıl başlarında yeni bir yaşam temeli buldu (ama o zaman, dikkat uzak atalardan, ulusal karakterin, kültürel devamlılığın ve "ırksal" özelliklerin belirlenmesine kaymıştı). Değerli bir cet arayışındaki tarihçiler ve başka yazarlar böylesi akrabalık bulmakta zorluk çekmedi. Eski Yunanlardan ya da Mısırlılardan

"İskitler" olarak bilinen esrarengiz halka, elde birçok değerli aday vardı. Bu sonuncular Herodotos tarafından sözü edilen gerçek bir Orta Asya halkıydı ama sonunda ve hiç de yardımcı olmayacak biçimde, birçok farklı gruptan oluşan bir kümeye dönüşmüşlerdi: Örneğin Bede Kuzey Britanya'daki Piktleri İskit kökenine bağlayacaktı. Kutsal Kitap'taki şecerelere bağlı kalan ve Hıristiyan ya da pagan herkesi Nuh'un, İosaphos'a göre Şinar'da diller çoğalana kadar hepsi de İbranice konuşan yetmiş iki kabileye bölünerek dünyaya yayılan üç oğlundan birinin soyuna bağlayanlar da vardı. Bu hesaba göre, Avrupalılar Yafet'in soyundan, Yahudilerle Araplar Sam'dan (Sami sözcüğü de buradan kaynaklanır), Siyah Afrikalılar da Ham'dan gelir. Bu Nuh ağacının altdallarından çıkar, örneğin Gotlar Magog'dan, İngilizler Gomer'den gelir, her ikisi de Yafet'in oğullarıdır. Daha yaratıcı zihinler, çoklu şemaları karıştırmaya ya da Kutsal Kitap kişiliklerini klasik ya da tarihsel kişiliklerle (hatta tanrıların kökeninde insanların olduğu inancının klasik uygulamasıyla) tanrılar arasında çapraz bağlantılar kurmaya çalışmıştır ve tabii ki farklı antikite düzeyleri söz konusu olduğundan, çoklu yani Kutsal Kitap, klasik, coğrafi "aileleri" Nuh'un kiler ile Germanleri ve Troyalıları uyuşturmak mümkün olmuştur.

Vergilius'un *Aeneis*'inde, İtalya'daki Roma uygarlığının uzak atalarını açıklamak için daha önce de ileri sürülmüş olan Troyalılar, ata kabul edilebilecek halklar arasında açık arayla en çok rağbet gören ve şekillendirmeye en elverişli olanlardı. Roma sonrası Avrupa sahnesine ilk olarak, Troyalılar ile Yunanlılar Nuh'un ardılları yaparak pagan ve Hıristiyan kronolojilerini uyuşturan (Fredegard adında kurgusal bir yazara atfedilen) bir 7. yüzyıl vakayinamesinin yazarları tarafından çıkarıldılar. Troyalılar rollerini o kadar iyi oynadı ki, tarihçiler gibi gösterişli atalar peşinde olan –krallar ve soylular gibi bu hilenin çekiciliğine özellikle kapılan– başkaları tarafından da sık sık sahneye geri çağırıldılar. Ortaçağın sonunda, kendisi de efsane yaratımına yabancı olmayan keşiş Johannes Trithemius (1462-1516), Troyalıların, "sanki Avrupa'da Troyalılarından önce kimse yaşamamış ve Troyalıların içinde hiç namussuz olmamış gibi,"³ ata olarak popülerliğine şaşırıyordu. Franklar için işe yarayan başkalarına da uyarlanabilirdi ve 10. yüzyılda Normanlar ile Saksonlar da Corveyli Widukind (925'ten 973 sonrasına) ve St. Quentinli Dudo (y. 986'dan y. 1043'e) gibilerinden birer Troyalı ata edindiler. Aieneias komutasındaki Troyalılar İtalya'ya sözümona Roma'nın kuruluşundan çok önce gelmişti. Bu sığınmacıların torunları yerkürenin başka yerlerine de yerleşmişlerdi, bu da Troyalıları

3 Anthony Grafton, *Forgers and Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship* (Londra, 1990), 23.

özellikle Roma seküler yetkesine meydan okumada çok yararlı kılıyordu çünkü bu sayede, bağımsızlıklarının zaman bakımından Roma'nınkinden yüzyıllarca önce geldiği iddia edilebilirdi. Fırsatçı nüktedan, bu durumda, Troyalılar aslında tarihin büyük kaybedenleri olsalar da, her işe yarar atalar olarak popülerliklerinin 16. yüzyıla kadar sağlam kaldığına dikkat çekecektir.

Ancak bir halkın kökenini göstermek yeterli değildi. Bir yandan barbar kralların Roma İmparatorluğu'nun kalıntılarıyla, diğer yandan da farz edilen evrensel Hristiyan Kilisesi'yle ilişkileri gibi, çözülmesi gereken bazı ciddi ikinci dereceden konular vardı. Birincisi ikinciden daha kolaydı: Birçok tarih düşünürü Batıdaki Roma İmparatorluğu'nu bitmiş kabul ediyordu. "Roma" artık, hem Orta İtalya'daki gerileyen aynı zamanda Papalık'ın merkezi olan kenti, hem de Batılı kabilelerin yetkesini kabul etmediği Doğudaki Bizans İmparatorluğu'nu ifade ediyordu. Sonunda, Batı İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda sona ermeyip, başka halklara ve krallara devredildiği yolunda bir kurgu yaratmakta bazı faydalar görüldü; yani yukarıda sözü edilen *translatio imperii* kavramı. Böylece 800 yılının Noel günü Frank kralı Charlemagne Roma imparatoru olarak taç giydiğinde, imparatorluk Franklara "tercüme edilmiş" oldu. Bu değişikliklerin –çeşitli soyların imparatorluğu ele geçirip yitirmiş olmasının– ilahi takdirle ilgisi, Çinlilerin "Gökyüzünün Vekâleti"nin dönemsel olarak bahşedilip geri çekilmesinden, ayrıntıları ve kapsamı açısından farklıdır ama temelde düşünce olarak farkı yoktur. Kendilerini Kadim İsrail kadar eski Roma'nın da varisleri olarak gören yeni kralların Kilise'yle ilişkilerinin çok daha dikenli olduğu ortaya çıktı ve ortaçağın vakayinameleri, krallar ile kilise erbabı ve nihayetinde imparatorlar ile papalar arasındaki anlaşmazlıklar hakkındaki ünlü öykülerle doludur.

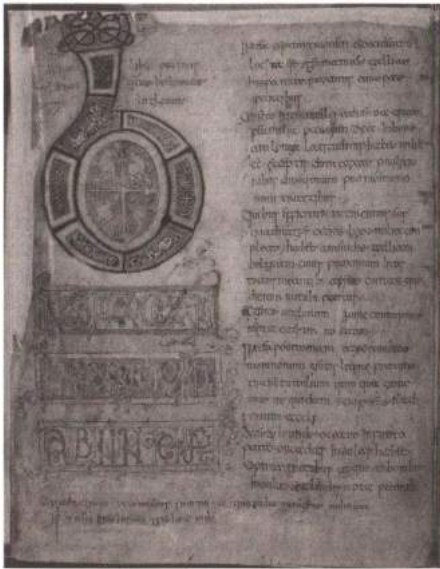
"Barbar" tarihçiler arasındaki en önemli dörtlü önemli eserlere imza atmıştır. Hâlâ Batı Avrupa'nın uluslararası dili olan Latinceyle yazılan bu kitaplar, Gotların (Jordanes'in [ö. 554], kısmen 6. yüzyıldan Cassiodorus adlı bir yazarın kayıp bir tarihini özetleyen *Getica*'sı), Frankların (eserleri, her ne kadar Eusebius tarzı evrensel tarih gibi çerçevelenmiş olsa da, daha çok kendi zamanlarının tarihi olarak tanımlanabilecek olan Tourslu Gregorius [538-93/4]), Lombardların (Paulus Diaconus [ö. 799?]) ve Anglosaksonların (Bede [ö. 753]) tarihleridir. Bu bağlamda kendimizi, adı son anılan, MS 1. binyılın belki de en büyük Hristiyan tarihçisi olan bir Benedikten keşişiyle sınırlandırmalıyız. Kuşkusuz hayal gücü en yüksek ve araştırmacılığı en değerli olanlardan biriydi. Evvelce 6. yüzyıl keşişi Dionysius Exiguus gibi bazı araştırmacılar tarafından "Paskalya Cetvelleri" şeklinde geliştirilen ve Karolenj döneminde az çok yaygın bir şekilde kullanılan bir

sistem doğrultusunda, olayların *anno domini* yani İsa'nın doğumundan başlayarak tarihlendirildiği Hristiyan takvimi ya da *computus*'unun tarihsel yazılara sokulması, birçok tarih ve yaşamöyküsü eserinin yazarı olan Bede'ye atfedilmiştir. Bede'nin zaman hakkındaki daha uzun eserleri arasında, kabaca Augustinus'un Altı Çağ şemasını izlediği bir "Dünya Vakayinamesi" vardır.⁴ Ama en büyük eseri, tartışmasız *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* ("İngiliz Ulusunun Kilise Tarihi") adlı eseridir. "Kilise Tarihi," başlığına karşın, kutsal ve seküler olanın çok güzel bir bileşimidir, Roma öncesi zamanlardan 731 tarihine kadar Britanya'nın öyküsünü anlatır (Resim 10). Britanya'nın ve onu oluşturan halkların coğrafi ve etnografik tarifinin yapıldığı bir giriş bölümü ve Roma-Britannia döneminin anlatıldığı birçok bölümden sonra, Bede eserinin ana gövdesine girer: Anglosaksonların yerleşmesi, yerli Britanyalıları boyun eğdirmeleri ve papa "Büyük" Gregorius'un temsilcisi Canterburyli Augustinus tarafından Hristiyanlığa döndürülmeleri. Eser, halen faal ve birleşmemiş durumdaki birçok farklı İngiliz krallığını ve adanın daha geniş Hristiyanlıkla bağlantısını sağlayan ve ortak ruhani merkez olan Kilise'yi anlatır.

Bede de zamanının diğer tarihçilerinden daha tutkusuz ve tarafsız bir yorumcu değildi: Hristiyanlığı da, İngilizlerin bağlandığı Roma usulüne bağlılığı da coşkulu ve berraktır. Britanyalıların efsanevi kral Lucius ve müphem papa Eleutherius yönetiminde Hristiyanlığı ilk kabul etmelerinin anlatısı, 19. yüzyıla kadar tarihin üzerinden kalkmayacak bir hayalet yerleştirmiştir; Bede'nin, daha çok keyfi bir şekilde Hristiyanlığa yeni dönen Saksonlar için (papa Büyük Gregorius'un Angıllar ve Melekler [*angele-angelus*] için kelime oyununu da kullanarak) *Angli* terimini kullanması, Güney Britanya'daki tüm *gens*' ve dilleri için İngiliz sözcüğünün kullanılmasına neden olmuştur. "Kilise Tarihi" aynı zamanda tüm ortaçağda manastır tarih yazımını canlandıran mucizevi olaylar ve azizlerin yaşamlarıyla doludur. Bede'de modern öncesi katı fikirli arşiv araştırmacısı görmek ve eserinin edebi ve retorik veçhelerini gözden kaçırmak ciddi bir şekilde hatalı olur. Gene de onunki, kaynaklar arasında ayrıma giden, sözlü ve yazılı kaynakların zekice dengelendiği, çeşitli noktalardaki belli kişiler hakkında yaşamöyküleri ve azizlerin yaşamlarıyla ilgili anekdotların zekice bir araya getirildiği, bütün hakkında iyi düşünülmüş tematik bir görüşü yansıtan bir tarih kitabıdır. Yalnızca geleneklerin aktarıcısı değil, yaratıcı ve eleştirel bir eserdir.

4 Bede, *The Reckoning of Time*, çev. Faith Wallis (Liverpool, 1998), Kitap V, bl. 66, 157-237.

* Roma toplum düzeninde ortak bir ad ya da *nomen* taşıyan ve erkek tarafı aynı atadan gelen klan ya da geniş ailelerin adı –ed.n.

Resim 10. Bede'nin 9. yüzyıldan kalma elyazması *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'unun birinci kitabının açılış yaprağı.

Bede "Kilise Tarihi"ni, Bede'nin manastırının da yer aldığı Kuzey Anglosakson krallığı Northumbria kralı Ceowulf'a (hk. 729-37) adamıştır. Bede'nin önsözü (**Seçme Metin 5**) hem amaçlarını hem de yazılı kanıtlar, kendi bilgisi ve sözlü tanıklıkların bir araya getirilmesine dayanan yöntemlerini açıklar. Burada, antikitede ve dünyanın başka yerlerinde gördüklerimizden pek de farklı olmayan ortaçağ tarih yazınının çeşitli unsurlarını görürüz: Tarihin "öv ve suçla" veçhesine tam bir inanç, güçlünün eğitimcisi olarak rolü, ayırım yapılmadan sözlü ve yazılı kaynaklara dayanma (yazılı olsun sözlü olsun, güvenilir ve güvenilmez kaynaklar arasındaki ayırım daha anlamlıdır) ve kitabın –Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) bir yüzyıl önceki tarihin dilbilgisi kavramsallaştırmasıyla tezat teşkil edecek biçimde (bkz. **Kutu 4 ve Seçme Metin 6**)– yalnızca özel kişilerce okunması için değil, okuma yazma oranının çok düşük olduğu bir toplumda, sözlü temsili için de tasarlanmış olması. Bede aynı zamanda okurlarına, bilgilerini nereden kimden aldığını değil, bilgiyi ona aktaranların bunu nereden aldığını söylemeye de hevesliydi; böylece olaylara yakınlaşmayı sağlayan bir bilgi zinciri de oluşturunuyordu. Bu yanıyla, Ortadoğu'da yakın tarihlerde ortaya çıkan yeni bir dinin, İslamın doğurduğu tarihçilerle de bir şeyler paylaşıyordu.

Seçme Metin 5 **Bede'nin *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'u**
("İngiliz Ulusunun Kilise Tarihi")

Evvelce talebiniz üzerine ve isteyerek, yeni yayımladığım "İngiliz Ulusunun Kilise Tarihi"ni okumanız ve onaylamamız için size aktarmıştım; şimdi de kopyalanması ve boş vakitlerinizde rahatça okuyabilmeniz için yeniden gönderiyorum. Yalnızca Kutsal Metinlerde yazılmış olanlara gayretle kulak vermekle kalmayıp, eskiden yaşamış, özellikle bizim ulusumuzdan önemli kimselerin dedikleriyle ve yaptıklarıyla aşinalık kurmaya titizlikle dikkat göstermenizdeki samimiyet ve hevesi takdir ediyorum. Çünkü eğer tarih iyi işleri yansıtırsa, dikkatli dinleyici iyi olanı taklit etmekten heyecan duyacaktır; ya da kötülerin zararlı işlerinden söz ederse, dindar ve inançlı okur ya da dinleyici, zararlı ve sapıkça olandan sakınarak, iyi ve Tanrı'ya layık olduğunu bildiği şeyleri yapmakta daha güçlü bir biçimde hevesli olacaktır. Siz de bu konuda hassas olduğunuz için, sözü edilen bu tarihin size ve İlahi Yetke'nin üzerlerine sizin üstün görüşünüzden onların genel refahı için sizin yönetici olmanızı uygun gördüklerine daha aşina olmasına isteklisiniz. Ama sizde ve bu tarihi okuyacak ya da duyacak olanlarda kuşku doğurabilecek bütün nedenleri ortadan kaldırmak amacıyla, bunları hangi yazarlardan öğrendiğimi burada kısaca belirtmek istiyorum.

Bu çalışmadaki esas otorite ve yardımcı, bilgili ve saygıdeğer keşiş Albinus'tur; o da Canterbury Kilisesi'nde muhterem ve bilgili, anısına saygı duyduğumuz başpiskopos Theodore ve keşiş Adrian tarafından eğitilmiştir, Kent eyaletinde ya da komşu bölgelerde aynı şeyleri ya yazılı kayıtlardan ya da atalarının geleneklerinden öğrenmiş olan kutsal papa Gregorius'un müritleri tarafından yapılanlar, Londra Kilisesi'nin dindar rahibi Nothelm tarafından yazılı ya da anımsanmaya değer buldukları sözlü olarak aktarılmıştır. Aynı Nothelm, sonra Roma'ya gidip, kutsal Roma Kilisesi'nin arşivlerini araştırmış, burada kutsal papa Gregorius ve başka papaların risalelerini araştırmıştır ve evine döndüğünde, yukarıda sözü edilen saygıdeğer peder Albinus'un önerisiyle, tarihime katmam için bunları bana getirmiştir. Böylece bu kitabın başlangıcından İngiliz ulusunun İsa'nın inancını kabul etmesine kadar öncellerimizin yazdıklarını topladık ve onlardan tarihimiz için malzeme derledik ama o zamandan günümüze kadar, Canterbury Kilisesi'nde Aziz Gregorius'un müritleri ya da ardılları tarafından kopyalanan ya da kralların altında yapılan aynı şeyler yukarıda sözü edilen keşiş Albinus'un eseri sayesinde Nothelm tarafından bize ulaştırılan... [Bede burada çeşitli İngiliz krallıklarında kendisine bilgi verenleri sayar.] Ama tüm Northumbria eyaletinde İsa'nın inancını kabul etmelerinden bu yana Kilise'de yapılanları, kendi bildiklerimin dışında, belli bir yazardan değil, aynı şeyleri bilen ve anımsayan sayısız tanıdık ifadelerinden aldım.

Kaynak: Yazarın, *The Venerable Bede, The Ecclesiastical History of the English Nation*, (Londra: J. M. Dent, 1910) için yazdığı önsöz, 1-3; köşeli parantez içindekiler, elinizdeki kitabın yazarı tarafından eklenmiştir ve çevirmenin notları alınmamıştır.

Kutu 4 Sevilalı Isidorus

İspanyol piskopos Isidorus son büyük Hristiyan Kilise pederlerinden biriydi ve kuşkusuz ortaçağda en çok okunanlar arasındaydı. Aynı zamanda tarihçi olarak da öneme sahipti. Hem (Augustinus'un "Altı Çağ" şemasını ilk benimseyen) bir evrensel tarih hem de daha kısa, ek olarak Vandalların ve Suevlerin tarihini de içeren bir *Gotların Tarihi* yazmıştı ve Gotların –doğudaki yerinden olmuş imparatorluk merkezlerinin dış etkisinden bağımsız olarak– Hristiyanlığı İber Yarımadası'na getirmek üzere Tanrı'nın seçtiği bir halk olduğu tezi, İspanyol tarihyazımının gelecekteki güzergâhı açısından muazzam etkili olmuştu. Ama en çok, Karanlık Çağ okurları için klasik ve Hristiyan kökenli bilgiyi hazmetmiş titiz bir etimolog ve ansiklopedici olarak tanınır. Tarih hakkındaki yorumları ortaçağ boyunca çok okunan bir tanımı besler, bunun başlıca nedenlerinden biri, tarihin anlatılan değil okunan şeylerin alanında olduğuna dair inancıdır. Isidorus (Cicero'nun aksine) tarihin retorikten çok gramere dair olduğuna, bunun konuşulacak değil okunup yazılacak bir metin olduğuna inanmıştı –ve ortaçağ kütüphaneleri de sınıflandırmalarını buna göre yapacaktı–, ayrıca bunun kurgusal değil gerçek olaylar olduğuna, ortada kalmış "olası anlatılar" yani olmamış ama olmuş olabilecek olayların da arada bir yerlerde yer aldığına inanıyordu.

İslam Tarihyazımının Başlangıcı

Eğer Doğu Asya tarih yazını Batılılarınkinden farklıysa ve eski Hindistan'ınki de Batılılarınkiyle neredeyse karşılaştırılamaz görünüyorsa, İslam tarih yazını genelde çok daha az yabancı, yazarları da çok daha "bizim gibi" görünür. İslam büyük dünya tarihyazımı geleneklerinin en gencidir ve bunun hakkında üç noktanın en baştan anlaşılması gerekir. Birincisi nispeten geç dönemlere kadar Batıyla çok az temasta bulunan Çin ve Hint geleneklerinin aksine, İslam tarihyazımı geleneği hem klasik hem de Yahudi-Hristiyan eserlere nispeten erken bir dönemde ulaşmış, İslamın kendisi de daha geniş bir İbrahimî dinler ailesinin içine doğmuştur. Böylece Çin ve Hint geleneklerine göre klasik Yahudi-Hristiyan tarihyazımından daha az bağımsız bir durumdadır, bu da kuşkusuz benzerlikleri açıklamakta yararlı olur. İkincisi İslam tarihyazımı, özellikle desteklemek üzere geliştirildiği din gibi, çok hızlı bir doğum ve farklı tarz ile uygulama kurallarıyla açık bir güzergâha oturmadan önce, oldukça kısa, 200 ya da 300 yıllık bir oluşma dönemi yaşamıştır. Üçüncü ve en önemlisi, İslam tarihyazımı, "Araplar"la ya da "Arap" tarihyazımıyla eşanlamlı değildir. Tarihi boyunca, Arapçanın İslamın kutsal kitabı Kuran'ın dili olmasına karşın, bu din Sünni ve Şii mezhep ayrılıkları bir yana, etnik ve ulusal kategorileri aşan bir *ümme*t, yani müminler cemaati oluşturmuştur. İslamın tarihinin

Seçme Metin 6 **Sevillalı Isidorus, Tarih Üzerine**

xli. Tarih (*De historia*). 1. Bir tarih (*historia*) yapılan işlerin bir anlatısıdır; burada, geçmişte olup bitenler sınıflandırılır. Tarih Yunanca 'ιστορειν teriminden ("soruşturmak," "gözlemlemek") gelir, yani "görmek" ve "bilmek." Gerçekten de, eskiler arasında, orada olmayan ve yazılan şeyleri görmeyen hiç kimse bir tarih yazmazdı çünkü olan biteni gözlerimizle, duyduğumuza göre daha iyi kavrarız. 2. Çünkü görülmüş olan hatasız ortaya konur. Bu disiplin dilbilgisiyle ilgili olmalıdır çünkü anımsanmaya değer olan yazıya dökülür. Ve bu nedenle, tarihler "anıtlar" (*monumentum*) olarak adlandırılır çünkü gerçekleşen işler hakkında bir "anı" (*memoria*) sunarlar. Bir dizi (*series*), biri diğeri-nin ardından bağlanmış bir çiçek çelengi (*serta*) analogisi yoluyla böyle adlandırılır.

xlii. İlk tarih yazarları (*De primis auctoribus historiarum*). 1. Biz Hristiyanlar arasında Musa, yaradılış üzerine bir tarih yazan ilk kişiydi. Ama paganlar arasında, Frigyalı Dares, Yunanlar ve Troyalılar üzerine palmiye yapraklarına yazdığı söylenen ilk tarihi yayımlayan kişiydi. 2. Dares'ten sonra, Herodotos Yunanistan'da ilk tarih yazan kişi olarak kabul edilir. Ondan sonra, Ezra'nın yasa yazdığı sırada, Pherekydes ünlendi.

xliii. Tarihçinin yararı (*De utilitate historiae*). Halkların tarihleri, yararlı şeyler okumak isteyenlere zorluk çıkarmaz çünkü birçok bilge insan, insanlığın geçmişteki işlerini, yaşayanların eğitilmesi için kullanmıştır. Tarih boyunca mevsimler ve yıllar geçince, son bir toparlama yaparlar ve konsüller ile kralların ard arda gelişlerinden birçok vazgeçilmez şeyler öğrenirler.

xliv. Tarih türleri (*De generibus historiae*). 1. Üç tür tarih vardır. Tek bir günün olaylarına *ephemeris* denir; biz buna "günlük" (*diarium*) deriz. Romalıların "gündelik" (*diurnus*) dedikleri şeye, Yunanlar *ephemeris* derler. 2. Aylara ayrılan tarihlere "takvim" (*calendarium*) denir. 3. Yıllıklar (*annales*) bireysel yılların (*annus*) işleridir çünkü yerli ya da askeri, denizde ya da karada anımsanmaya değer işler, yıllık (*anniversarius*) işlerden hareketle, yıldan yıla "yıllık" denilen kayıtlarda tutulur. 4. Ama tarih (*historia*) birçok yıllar ve çağlarla ilgilenir ve tarihin titizliği sayesinde, yıllık olaylar kitaplara aktarılır. Tarih ve yıllık arasında bu fark vardır, yani tarih bildiğimiz zamanlarla ilgilidir ama yıllıklar bizim çağımızın bilmediği yıllarla ilgilidir. Sallustius tarihle ilgiliyken, Livius, Eusebius ve Hieronymus yıllıklar ve tarihle ilgilidir. 5. Ve tarih, "olası anlatı" (*argumentum*) ve masal birbirinden ayrıdır. Tarihler olagelmış gerçek işlerdir, olası anlatılar, gerçekleşmemiş olsa bile gerçekleşmiş olabilecek şeylerdir, masal ise olmamış ve olamayacak işlerdir çünkü doğaya aykırıdır.

Kaynak: *The Etymologies of Isidore of Seville* [Sevillalı Isidorus'un Etimolojileri], l.xli-xliv.5, ed. Stephen A. Barney vd. (Cambridge University Press, 2006), 67, burada küçük noktalama değişiklikleriyle aktarılmış, derleyenlerin Latince kullanımları korunmuştur.

hayli başlarından itibaren, Araplar dünya Müslümanları içinde bir azınlık oluşturmuştu ve İslamın başlangıçtaki Arap temelini dışında hayli hızlı bir şekilde yayılması, İslam tarihyazımının sonunda İranlılar, Mısırlılar, Türkler ve başkaları tarafından da uygulanmasına ve (her ne

kadar 19. yüzyıla kadar pan-İslam bir okur kitlesine ulaşmak isteyenler tarafından tercih edilen bir dil olsa da) sık sık Arapça dışında da yazılmasına yol açtı. Bu Arap-İslam ayrımının kavranması önemlidir çünkü din temelli tarih yazını daha sonraki zamanlarda etnik ve ulusal duygularla çatışacaktır.

İslam tarihyazımı, Yaradılış'tan başlayarak (Muhammed'le doruğuna çıkan) peygamberlerle ilerleyen ve nihayetinde dünyanın sonuna varan bir zamansal ilerleme duygusu ifade ediyordu. Hem Muhammed hem de sonraki Müslüman tarihçiler, Kutsal Kitap kaynaklı Yahudi-Hıristiyan tarihini bir kenara atılacak bir alternatif olarak değil, bir başlangıç noktası, bir arka plan öyküsü olarak aldılar. İslam için dünya sonluydu ve belli bir noktada yaratılmıştı; Âdem ve Havva ilk insanlardı (ama İbranice ya da Aramice değil, Arapça konuşuyorlardı ve bazı anlatılara göre, Cennet'ten kovulduktan sonra, Güney Asya'da yaşamışlardı) Muhammed de tek peygamber değildi, İbrahim hatta bazen de Âdem'e kadar giden bir silsilenin son ve en büyük üyesiydi.

Müslüman araştırmacıların Peygamber'e kadar giden yetke zincirleri kurarak ifadelerini doğrulatma kararlılıkları, bazı açılardan gayet modern görünür. İslamın, gerçeğin belirlenmesi ve geleneğin korunması için akademik protokoller geliştirmeleri nedeniyle, doğruluğu için sorgulanmadan övülmesi gerektiğini varsaymak gibi bir çekiciliğe kapılmamamız gerekir; modern eleştirelilik, Yahudi ve Latinlerde olduğu kadar, Müslümanların tarih çalışmalarının fiili doğruluğu konusunda da kuşkular uyandırmakta etkili olmuştur. Üstelik, okumuş insanlar arasında hayli popüler bir tarz olmasına karşın ve ortaçağ İslamından kalma geniş bir tarih yazısı ürünü bulunsa da, Müslüman uygulayıcıları arasında tarih dünyanın diğer yerlerinden daha fazla tam-zamanlı bir meslek olmadığı gibi, çağdaşları Çinlilerden çok daha azdı (bkz. aşağıda). Neredeyse tarih ya da yaşamöyküsü yazmış olan her Müslüman bunu bir hobi olarak yapıyordu ve geçmişi incelemek hâkimlerle bürokratlar için özellikle çekiciydi. Gene de, bir ikinci meslek olma statüsüne karşın, yakın zamanlarda bir araştırmacının da belirttiği gibi, tarih birçok birinci sınıf akli çekmeyi başarmıştı.⁵

İslam tarihyazımı her ne kadar çok yeni olsa da, geçmişe zaten ilgi duyulan bir bölgede gelişmişti. Hem Araplar hem de İranlılar, savaşlar hakkında öyküler (*Eyyam*) ya da Yemen gibi belli bölgelerin tarihi gibi yerli tarihyazımı, şecere, yarı-efsanevi öyküler ve sözlü gelenek örnekleri vardı. İslam öncesi Araplar kuşkusuz geçmişe karşı kayıtsız değildi ve eski Yunanlarda olduğu gibi, şiir ve şarkılar bunun için mecralar oluştuyordu.

5 Chase F. Robinson, *Islamic Historiography* (Cambridge, 2003), 188.

Aynı zamanda, kabile şecerelerine ve şiirlerin toplanıp aktarılmasına ilgi duyuyorlardı, *raviya*, bir şiirin özgünlüğünün güvencesiydi. Sözlü gelenek İslamın gelişinden sonra da sürecekti, öykü anlatıcılar ya da *kıssa*'lar Peygamber'in yaşamından öyküler anlatacak, kaçınılmaz olarak Muhammed'in yaşamı ve tarihöncesinin, Peygamber'in öncellerinin silsilesi şeklinde anlatıldığı Kuran öyküleri gelenekleriyle birleşerek bir folklor oluşturacaktı. Bölgede aynı zamanda, Yakındoğu'daki Hristiyan Kilise Babaları döneminde geniş çapta kullanılan bir Arami lehçesi olan geç eski Süryaniceyle yazılmış bir Hristiyan ve klasik tarihyazımı da mevcuttu.

Bu önceller bir yana, tam anlamıyla İslam tarihyazımı da 7. yüzyıl ortalarında başladı. İlk konusu, MS 622'de Medine'ye Hicret'i bir İslam kronolojisini başlatacak sağlam bir tarih oluşturan Muhammed'in yaşamı, işleri ya da seferleriydi (*magazi*). Hem tarihlendirmeye gösterilen dikkat hem de geçmiş anlatmaya ilgi, Muhammed'in ölümünden yaklaşık bir kuşak sonra gelişmeye başladı. Halifelerin neredeyse hemen hükümdar ve Peygamber'in doğrudan ardılları olarak yerleşmeleri ve 750 yılında iktidarı ele geçiren tarihe meraklı Abbasi Hanedanının desteği, geçmiş hakkındaki çeşitli yazı türlerinin gelişmesi için uygun bir ortam sağladı. Metinlerdeki patlama şaşırtıcıdır: 9. yüzyılda yalnızca Bağdat'taki tarihçiler, "herhalde bir haftada çağdaşları olan tüm Fransız ya da Alman tarihçilerin bir yılda ürettiğinden daha fazla anlatı oluşturmuşlardı."⁶ Bu tarih yazılarının bir kısmı, doğrudan halifeler ya da başka yöneticiler tarafından destekleniyor olmaları açısından resmiydi ama bu hep de böyle olmuyordu ve ilk üç yüzyılın büyük metinlerinin çoğu, bazen savaşlar ya da siyasi krizler hakkında kasvetli kayıtlar düşen ve böylece Muhammed'in devrinden sonraki halifelik yönetimi hakkında örtük eleştiriler getiren bağımsız araştırmacıların hatta hâkimlerin eserleriydi.

Neredeyse en başından beri, Peygamber hakkında ya da onun ağzından, görgü tanıklarının (bunlar da güvenilir olup olmadıkları yönünde nitelendiriliyordu) ifadelerinden kaynaklanan gerçek ifadeleri kaydetme yolundaki hevesli çaba, bir otoritenin bir sonrakine bazen de sözlü olarak bilgi aktardığı iletişim zincirine (*isnad*) titizlikle önem verilmesine yol açıyordu: Bir hadis ya da Peygamber'in sözlerinin aktarımı, genellikle bir *isnad*ın ardından gelen bir *metinden* oluşuyordu. 9. yüzyılda, belli metinlerin ya da tanıklıkların değerlendirilmesi için kurallarıyla ve hatalı ya da bozulmuş *hadislerin* ayırt edilmesi kapasitesiyle gerçek bir "gelenekler (hadisler) bilimi" oluşmuştu. Bu edebi yaratıcılığın önünü kesmedi -Müslüman yazarlar Bizans, Çin ve klasik meslektaşlarıyla aynı şekilde, bir ders vermek amacıyla kurgusal konuşma kullanma eğilimini paylaşı-

yor ve metinlerine çeşitli listeler eklemeyi seviyordu– ama bu, Avrasya’nın başka yerlerinde var olandan farklı bir eğilime de işaret ediyordu. Hadislerdeki standartların ne dereceye kadar başarılı bir şekilde tarih yazılarının bütününe yansıdığı –yani ardı ardına gelen yazarlar kimi malzemeyi yazılarına ekleyip, kimilerini bir kenara atarken, olaylarla eşzamanlı olarak yazan bir tarihçinin anlatısının aktarım esnasında bozulup bozulmadığı– uzmanlar için bir tartışma konusudur.

Bizim amaçlarımız açısından en çarpıcı olan, bu noktaya kadar birçok tarihçiyle, kaynaklarını cömertçe açıkladıkları durumlar dışında ifadelerinin temelini tahmin etmek zorunda kalır ya da karmaşık *Quellenforschung* (“kaynak araştırması”) süreci sonunda bunlara ulaşırken, burada yetke zincirinin açık olmasıdır. Hadisçiler (*Muhaddis*) okurlarına ve dinleyicilerine, söyledikleri ya da aktardıklarının şimdilerdeki deyimle “ilk versiyon”unu Muhammed’e kadar uzanan bir zincir içinde vermekte titizdi. Bu söylemin sözel/işitsel doğası dikkat çekmeye değerdir. Birçok erken dönem araştırmacı yazıya kuşkuyla bakıyordu çünkü bu Kuran ve Sünnet’in –bizzat Muhammed’in “örnek yolu”nun– saf geleneğini bozma tehdidi içeriyordu. Ve İslamın öğrencileri, yapıtları çoğu kez ilkin müritleri tarafından ders notu şeklinde yazıya geçirilip kendilerine okunan hoca efendilerin dizleri dibinde çalışmaya devam etti. Nihayet, ortaçağ İslam tarihçilerinin uygunsuz ya da çelişkili olguları kesip çıkarmamakta hayli iyi olduğu da gözlemlenmiştir. Bernard Lewis’in sözleriyle, “olduğu gibi anlatıyorlardı” ve 9 ve 10. yüzyılın önemli tarihçilerinden Taberi’nin, kamu yararına ters olduğunu düşündüğü bilgileri saklamasında olduğu gibi, böyle yapmadıkları istisnai durumlarda da bunu itiraf ediyorlardı.⁷

İsnada dayanan tarihyazımının esas dezavantajı, mümin olmayanların tanıklığına pek yer verilmemesiydi. Bir Hıristiyan ya da Yahudi’nin sağladığı kanıtlar ne yapılacaktı? Aksine, eşdeğer isnadın bulunmadığı, yabancı ülkeler hakkındaki kanıtların doğruluğu nasıl ölçülecekti? İbn İshak gibi erken dönemden, sistemin kurallarının gerçekten yerleşmesinden önce etkin olan bir yazar, gayri Müslimlere İslam öncesi tarihi danışmakta zorluk yaşamamıştı. Sorun daha sonraki yazarlar için daha ciddi bir hale geldi; Taberi, tarihi modern zamanlara yaklaştıkça sık sık, “duydum,” “söylendiğine göre” gibi müphem cümleler kullanmak zorunda kalıyordu ve bu özellikle Biruni gibi uzaklara yolculuk edenleri etkiliyordu. Ama tarihçilerin hadis araştırmacılarının isnada kesin uyumlarından uzaklaşmaktaki isteklilikleri sonunda tarih ile hadis arasına belli bir mesafe konmasına neden oldu ve tarihçiler filoloji ya da “edebiyat”

7 Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East* (Oxford, 2004), 412. [Türkçesi: *Babil’den Dragomanlara*, Kapı Yayınları]

diyebileceğimiz *edeb* uygulamasına giderek daha fazla yakınlaşmaya başladılar. Bu, *isnad*ın dar patikalarından ayrılmasını sağlaması açısından özgürleştirici oldu ve *edeb* etkisiyle yazılmış tarih kitapları, yazarın bunları yazmaktaki amacı açısından daha fazla bilgi verir. Tarih düşüncesi aynı zamanda *hikmet* ("yargı veya bilgelik") düşüncesinden kaynaklanan felsefi bir kaygıdan ve araştırma soruşturma (*bahs*) kavramından da etkilenir. Etkileyici bir eser, 10. yüzyıldan kalma *Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevahir* ("Altın Otlaklar ve Mücevher Madenleri"), bu perspektif genişlemesine bir örnektir: İnsanın Adem'e dayanmasıyla başlayan ve eski ya da modern çeşitli ulusların sanata ve bilime olan katkısı üzerine tartışmalar içeren, coğrafi ve zamansal anlamda geniş kapsamlı bir eserdir. Yazarı Iraklı tarihçi Ebu'l Hasan el-Mesudi bu insani eğilimleri yansıtır, kitabı hem eleştireliliğiyle (Müslüman tarihçiler içinde *isnad*ı bir kenara atan ve genelde geleneğe güvenmeyen çok küçük azınlığa dahildi) ve hem de açıkça "herhangi bir bilimin var olması için, tarihten türetilmiş olması gerekir... Tarih diğer bilimlere olan üstünlüğü barizdir," demesiyle öne çıkar. Mesudi için, tarih hem eğlence hem de bilimdi (*ilm*) hem okumuş olanlara açtı hem de cahillere ve uygulaması Araplar ile Arap olmayanlar arasındaki farklılıkları aşıyordu.⁸ Burada, tarihin tüm deneyimlerin kaynağı –geçmiş olduğu kadar doğanın da bilgi kaynağı– olduğu düşüncesinde, geriye, Mesudi ve diğer Arap yazarların aşına (ve bir yandan da korunmasında büyük ölçüde sorumluluklarının) olduğu Yunanlara giden açık bir bağ vardı.

Başka tarihyazımcılarında olduğu gibi, İslamdaki geçmiş üzerine yazıları da türlere ayırmakta fayda vardır. Chase F. Robinson az çok 9. yüzyılın ilk birkaç onyıllı içinde yerleşmiş olan (o zamana kadar kahramanlıklarla ilgili ama kronolojik olmayan bir "Fetih Anlatıları" tarzı bir kenara atılmıştı) ve aşağıdaki türleri içeren üçlü bir bölümlenme önerir:

1. Geçmişin kronolojik sırayla anlatıldığı kronografik çalışmalar; bunlar yıllıklar (ve bazen de aylar ve diğer altdönemler) şeklinde düzenlenenler ile halifelerin hükümdarlıklarına göre düzenlenenler olarak altbölümlere ayrılır ve Müslümanların Bizans ve Süryani tarihyazımsal tarzıyla olan erken dönem temaslarından kaynaklanmış olabilir.
2. Belli bir kimsenin yaşamından söz eden yaşamöyküsü çalışmaları; bunlar ortaya koydukları davranış biçimi nedeniyle, sıklıkla *siret* ("hareket tarzı") olarak adlandırılır; çağdaşları bunları, özellikle de

8 Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge, 1994), 133.

Muhammed'in yaşamına adanmış olanların oluşturduğu alttürü tarih yazınının en yüksek biçimi olarak görüyordu.

3. Genellikle bireyler hakkındaki *terceme* adı verilen maddelerden oluşan belli bir toplumsal grup üzerine grup yaşam öyküsü (protopografi) çalışması, bu yazı sınıfı yaşamöyküsü yazımıyla çakışır. Diğer kategorilere göre görece daha geç gelişmiş olan bu tür ortak eserlere *tabaka* (çoğulu *tabakat*) adı verilir ve çoğunlukla okumuş adamlara adanmıştır; erken dönemlerden itibaren, özellikle de örneğin Yahudilere ihraç edildiği de bilinir.

Bu çok geniş bir sınıflandırmadır; içinde birçok altbölüm görebiliriz, bunlara uzun bir geçmişi olan Avrupalı hatta Çinli karşıtlarında da gördüğümüz, evrensel tarih ya da tipik olarak bir tek kente odaklanan yerel tarih de dahildir.⁹

Genellikle "oluşum" dönemi olarak adlandırılan (kabaca 10. yüzyıl ortalarına kadar olan) dönemdeki ilk Müslüman tarihçilerin çoğunun eserlerini bölük pörçük ya da daha sonraki eserlerin bölümleri olarak biliyoruz. Bunlara Urva ibn ez-Zübeyr (ö. 712) ve ardılı, belki de ilk kez Peygamber hakkındaki sözlü ve yazılı gelenekler arasındaki çatışmaları toparlayan ve birçok anlatıyı birleştirerek sürekli bir yazılı anlatı haline getiren ez-Zuhri de (ö. 742) dahildir. Bunların hemen ardından, daha sonraki derleyicisi İbn Hişam (ö. y. 833) aracılığıyla bildiğimiz İbn İshak'ın (y. 704-67) yazdığı, Peygamber'in ilk büyük ve eksiksiz yaşamöyküsü (*sıra*) gelir; daha sonra da, İslam tarihi hakkında da birçok eser vermiş olan el-Vakidi'nin (747-823) daha eleştirel ve kronolojik olarak daha sağlam eseri gelir. Özellikle İbn İshak'ın *sıra'sı* Peygamber'in daha sonraki tüm yaşamöyküleri için örnek olmuştur.

İslam ve halifelik yetkesinin Irak'a ve sonrasında da Yakın ve Ortadoğu'ya yayılması çok hızlı gerçekleşti ve Müslümanların gayri Müslimler üzerindeki hükümlerliliği da *fütuh* yani fetih savaşları üzerine birçok tarihsel yazıya vesile oldu. Bu yayılmayla birlikte yazılı kültürün yayılması ve Medine ile Bağdat gibi kentlerde tarih "okulları" da diyebileceğimiz bazı oluşumların gelişmesi de geldi. Tarih hadis ölçüsünde bir bilim olmasa da, kısa sürede biçimsel öğrenimin ya da *ilmin* bir dalı oldu.¹⁰ Ama gerçek etkisi araştırmacıların masalarının çok ötesine kadar uzandı. Hükümdarlar ve yöneticiler, tarihin uygulamaya yönelik bilgelik sağlamada mükemmel bir kaynak oluşturduğunu hemen fark ettiler: Erken mo-

9 Robinson, *Islamic Historiography*, xxiv, 24, 139.

10 Genelde özellikle dini bilgi anlamına gelir; burada türeyen *ulema* bilgili din seçkinleri yani din bilgisi sahibi Müslüman ilim adamlarını kasteder.

dern Avrupa'nın bir özelliği olan tarih içerikli öğüt kitabı türü 10. yüzyılda İslam dünyasında biliniyordu. Mesudi, Emevi halifesi Muaviye'nin her akşamın ilk üçte birini "Arapların tarih ve *Eyyam*'ını incelemekle," son üçte birini de hizmetçilerine yüksek sesle "kralların savaşlarıyla stratejilerinin tarihlerini ve yaşamlarını içeren kitaplardan" alınma "geçmişten ve her tür siyasi alandan öyküleri" okutmakla ya da ezberden anlattırmakla geçirdiğini belirtiyordu.¹¹ Tarih yazarlar genellikle toplumun seçkin kesimlerinden geliyordu ve anlatılarında benzer derecede insanlara odaklanıyordu. Birçoğu meslekten yargıç veya (giderek artan oranda) bürokrat ya da bir tür memur oluyordu. Örneğin 9. yüzyıl tarihçisi el-Baladuri (ö. 892) yaşamının önemli bir bölümünü Abbasi devletinde orta kademe memurlukla geçirmişti.

İslam tarihyazımının çeşitli coğrafi altdalları, Batı Arabistan, Suriye ve Irak bölgelerinde 9. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemin dikkat çekici eserlerinin arasında el-Baladuri'nin şecere tarihleri, el-Yakubi'nin (ö. 897) tarihsel coğrafya ya da dünya tarihi çalışmaları ve özellikle de Ebu Cafer et-Taberi'nin (y. 839-923) evrensel vakayinamesi *Tarih er-Rusul ve'l Mülük* ("Peygamberler ve Krallar Tarihi") (bkz. Kutu 5 ve Seçme Metin 7) sayılabilir. Bu eserlerin kimilerinin kapsamları çok genişti ve Batıda Hristiyan, Doğuda da Çin tarihini kapsıyordu. Yazarları çok geniş bir yelpazedeki konularda fikir beyan etmişlerdi. Ebu Nasr Muhammed bin el-Farah el-Farabi'de (Alpharabius, y. 872-950), uygarlığın kökenleri ve dilin rolü hakkında düşünceler buluruz ki, bunlar 900 yıl sonra İtalya'da Napolili tarihçi-filozof Giambattista Vico tarafından da yansıtılacaktır. *Kitab el-Huruf*'unda ("Harfler Kitabı"), Farabi şöyle der:

Açıktır ki, avam ve halk, zaman bakımından seçkinlerden daha öncedir. Bütün insanların ilk bakışı olan bilgiler, pratik sanatlardan ve bunlar içinde her bir sanata özgü bilgilerden zaman bakımından daha öncedir. Bunların tamamı, avama ait bilgilerdir. Onlar ilk olarak meydana geldiklerinde ... [belirli bir barınak ve beldede bulunurlar]... Nefisleri, [nitelik ve nicelik bakımından] sınırlı miktarda bilgilere, tasavvurlara ve tahayyüllere sahiptir. ...Lafızlar alametleri yapıldıkları anlamlar üzerinde karar kılıp da insanlar lafızlarla ifade etmede nesne ve mecaza yönelmişlerdir... O halde hataî, ilk önce gelendir... kıyas sanatlarından hitabet sanatı ortaya çıkar... Dolayısıyla bunlarla birlikte o milletin lafızları öncekinden daha fasih hale gelir ve onların dili yetkinleşir... [Ta ki, ezberlemek istedikleri şeyler onlara çok ve

11 Khalidi, *Arabic Historical Thought*, 84.

zor gelir...] Bu sayede yazı keşfedilir....ezberlemekte zorlandıkları, ...şeyleri kitaplara yazarlar... Böylece onlar nezdinde beş sanat meydana gelir: Hitabet sanatı, haberleri ve şiirleri ezberleme rivayet etme gücü, dillerini bilme sanatı ve kitabet sanatı.¹²

Kutu 5 *Tarih er-Rüşul ve'l Mülûk* (Peygamberler ve Krallar Tarihi)

Ebu Cafer et-Taberi'nin *Tarih er-Rüşul ve'l Mülûk* adlı eseri Yaradılış'tan başlayan 8000 sayfalık geniş bir eserdir. (o zamanların *lingua franca'sı*) Farsçaya 10. yüzyıl ortalarında çevrilen bu eser, bu dönemdeki, her olayın Peygamber'in ve daha sonra da Abbasi halifelerinin İslami yönetimine yol açtığı ya da öncelediği şeklinde yorumlandığı İslam tarihinin güçlü dini içeriğine ve vurgulu teolojye bir örnek oluşturur: Antikiteden moderniteye monarşilerin doğrusal silsilesi yorumu, Avrupa tarihçilerinin *translatio imperii* temasına dikkat çekici ölçüde benzer.

Seçme Metin 7 10. Yüzyılda İslami Tarih Yazını: et-Taberi

Yılın Olayları

7

(11 Mayıs 628-30 Nisan 629)

Hayber seferi

Sonra 7 yılı başladı. Tanrı'nın Habercisi Muharrem ayının geri kalanında Medine'den sorumlu olarak Siba b. Urfutah el-Gifari'yi bırakıp Hayber'e doğru yola çıktı. Ordusuyla yolculuk etti ve el-Raci adlı bir vadide durdu, (İbn Humeyd – Seleme –İbn İshak'ın anlatılarına göre) Hayber halkıyla Gatafan [kabilesi] arasında kamp kurdu ki, bunlar Hayber halkına yardıma gelemesin, çünkü bunlar Tanrı'nın Habercisi'ne karşı Hayber halkını destekleyecekti.

Bana aktarıldığına göre, Gatafan Tanrı'nın Habercisi'nin Hayber yakınında kamp kurduğunu öğrendiğinde, onun yüzünden toplantı yaptılar ve ona karşı Yahudileri desteklemeye karar verdiler. Bir gün yol aldıktan sonra, arkalarında, aileleriyle mallarının bulunduğu yerden bir ses duydular. Düşmanın onlara arkadan yaklaştığını düşündüklerinden, geri döndüler ve aileleri ve mallarının yanında kaldılar ve Hayber yolunu Tanrı'nın Habercisi'ne açık bıraktılar. Tanrı'nın Habercisi parça parça sürüleri ve malları ele geçirmeye, Hayber'i kale kale fethetmeye başladı. İlk fethettiği kaleleri Naim kalesiydi. Mahmut b. Mesleme burada öldürüldü; kaleden üzerine bir değirmen taşı atıldı ve onu öldürdü. Sonra sıra İbn Ebul-Hukayk'ın kalesi el-Kamus'a geldi. Tanrı'nın Habercisi bura halkının bir kısmını esir aldı, bunların arasında Safiye bt. Huyay b. Ahtab (Kinana b. El-Rabi b. Ebul-Hukayk'ın karısı) ve amcasının iki kızı da vardı. Tanrı'nın Habercisi Safiye'yi kendine seçti. Dinya el-Kalbi Tanrı'nın Habercisi'nden Safiye'yi istedi;

12 Aktaran: a.g.e., 167-8. [Türkçesi, Farabi, *Harfler Kitabı*, çev. Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayınları, 2008, s. 72-84'ten alınmıştır].

o da Safiye'yi kendine alınca, Dinya'ya kadının iki kuzinini verdi. Hayber'deki esirler Müslümanlar arasında bölüştürüldü. Sonra Tanrı'nın Habercisi en yakınındaki kalelerle malları ele geçirmeye başladı. .

İbn Humeyd – Seleme – Muhammed b. İshak – Abdullah b. Ebubekir – Aslam'ın bir üyesine göre: Aslam'ın bir parçası olan Banu Sahm Tanrı'nın Habercisi'ne geldi ve dedi ki, "Tanrı'nın Habercisi, Tanrı adına, bizi kıtlık çarptı, hiçbir şeyimiz yok." Ama Tanrı'nın Habercisi'nin onlara verecek hiçbir şeyinin olmadığını gördüler. Peygamber de onlara dedi ki: "Ey Tanrım, onların durumunu biliyorsun; güçleri yok ve bende de onlara verebileceğim hiçbir şey yok. Onlara [fethetmeleri için] Hayber'in kalelerinin en büyüğünü, içinde en fazla yiyecek ve yağlı et olanını aç. Ertesi gün, Tanrı el-Sa'b b. Muad'ın kalesini [fethetmeleri için] onlara açtı. Hayber'de bundan fazla yiyecek ve yağlı et içeren kale yoktu.

Tanrı'nın Habercisi onların kalelerinden bazılarını fethedip mallarının bazılarını el koyduktan sonra, Hayber'deki fethedilecek son kaleler olan el-Vatîh ve el-Sulalim kalelerine vardılar. Tanrı'nın Habercisi halklarını on üçle on dokuz gün arası kuşattı.

Kaynak: *History of el-Tabari (Tarih el-Rûsul ve'l Mülûk)*, cilt III, *The Victory of Islam*, çeviren ve notlandıran Michael Fishbein (Albany, NY: SUNY Press, 1997), 116-7. Editörün notları aktarılmamıştır. "Tanrının Habercisi" Peygamber, yani Muhammed'dir.

Bağdat'ta üslenen Abbasiler 8. yüzyıl ortalarında yönetime geldiklerinde, geçmiş hakkındaki fikirleri ifade etmek için bir terminoloji de oluşmuştu. Birçok Müslüman ülkede de kullanılan, modern Arapçadaki *tarih* sözcüğü 644 yılında ortaya çıkmıştır. Başka bir sözcük, *haber*, genellikle bir tek olayın aktarılmasıyla ilgili, İslam yasasına ışık tutmaktan çok tarihsel ilgi nedeniyle oluşturulmuş (bazen bir paragrafı aşmayan) geçmiş hakkında bir rapor anlamındaydı. Bir yüzyıl daha geçtiğinde, 900 yılında, başka yerlerde rastladığımız bir olgu İslam yazınında da oluşmaya başladı, tarihçiler artık kendilerini eski malzemenin sessiz "aktarıcıları" ya da derleyicileri olarak görmekten çıkmış, yaratıcı yazarlar olarak tanımlamaya başlamıştı. Ama Thukydides'ten bu yana Batılı tarihçilerin aksine, birçoğunun geçmişin kaynakların üzerine anlaşılamadığı konuları hakkında kesin yargılara varmak istemediği, okurun kendi seçimini yapabilmesi için (Sima Qian'ın Han Çin'inde yaptığı gibi ilginç ama tesadüfi bir benzeri olarak) çoklu anlatıları sağladıkları açtı. Yazı türleri yazarlarından farklı şeyler talep ediyordu, bir tek yazarın bile farklı tarzları uyguladığı görülebiliyordu. Bu yüzden, örneğin bir yargıç olarak Kuran'dan bir pasajın ya da bir hukuk sorununun doğru yorumunu telaffuz ederken kesin bir dil benimseyen Taberi, tarihlerini yazarken tamamen farklı bir yaklaşım benimsiyor, "anlaşılmazlık ardına anlaşılmazlık" aktarıyordu. Çelişkili ve olasıdır ki yanlış ifadeleri aktarırken, *Tarih er-Rûsul ve'l Mülûk* içinde yalnızca geçmiş görüşlerin bir aktarıcısı olduğu ve geçmiş hakkındaki tüm

bilginin mantık ya da çıkarsamaya değil, aktarmaya bağlı olduğu savına dönüyordu:

Bu kitabımı inceleyen kişi, içinde sözünü ettiğim ve benim tarafımdan betimlendiğini beyan ettiğim her şey konusunda, yalnızca kitabın içinde saydığım raporlar ve anlatıcılarına atfettiğim geleneklerle bana aktarılanlara dayandığını bilsin... Çünkü geçmişin insanların aktardıklarıyla günümüz insanların güncel haberlerinin bilgisi, ne bunlara tanık olmuş ne de bu olayların olduğu zamanlarda yaşamış olanlara, mantıklı çıkarsama ve zihinsel düşünce dışında yalnızca raporlardaki anlatılar ve aktarıcılarının aktardıklarıyla ulaşır. Dolayısıyla bu kitapta geçmişteki bir adam hakkında okuyucunun, içinde bir gerçek kırıntısı ya da olgusal bilgi bulunmadığından itiraz edilebilir ya da çıkartılabilir bulduğu bir şeylerden söz ettiysem, bilsin ki bu bize değil, bunları bize aktaranlara atfedilmelidir, biz yalnızca bize aktarılanı aktardık.¹³

Erken İslam tarihyazımının bir farklılığı, yakın zamandan çok uzak geçmişe olan düşkünlüğüdür. Bir Herodotos kendinden bir kuşak kadar önce si hakkında sorular sorarken ve Thukydides de güncel olmayan herhangi bir geçmişi neredeyse reddederken, ilk birkaç kuşak Müslüman tarihçiler, güncel ya da yakın geçmişteki ama kaybolmamış tarihe karşı gibiydiler. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, erken Yunan tarihçiler anlatılarında modern çağa ayrıcalık tanırken, genelde geçmişe değil İslam için kurucu olarak görülen o geçmiş dilimine değer veren bir araştırmacılık geleneğinin içinde çalışan Müslüman tarihçiler Peygamber'in ve iç savaşların zamanına öncelik veriyor, kendi zamanlarına çok az dikkat harcıyordu. Bu açıdan, hem yakın hem uzak geçmişin değerli bir çalışma alanı olduğunu düşünen ve bunun korunması ve doğru yorumlanmasını da yönetimin işi gibi gören çağdaşları olan Çinli tarihçilerden de farklıydılar.

Tarihin Bürokratikleşmesi: Tang Hanedanının Sonuna Kadar Çin Tarihyazımı

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü çevresindeki kargaşa ve düzensizliğin Doğuda, 220 yılında Doğu Han Hanedanının sonunu izleyen yıllarda bir karşılığı vardır. Tam da Roma fikri ve hayaleti ortaçağı kovalarken, Han gücünün şanlı yıllarının anısı da hanedan yıkıldıktan çok sonrasına kadar sürdü. Tıpkı Gnostisizm, Hristiyanlık ve Yeni-Platonculuğun geç antik dönemde birlikte gelişmesi gibi, Budizm ve yeniden dirilen bir Taoculuk da imparatorluk üzerinde süzerenlik iddiasında bulunan kısa süreli ve kimisi rakip hanedanlar tarafından yönetilen Çin'de tutundu-

13 Çevirisini aktaran: Khalidi, *Arab Historical Thought*, 74.

lar; hatta 5. yüzyıl başlarında He-Ching-tian (370-447) adlı bir Budist, kendini Liu imparatoru Wen'in resmi tarihçisi mevkiinde buldu. Çinli entelektüeller Konfüçyüs geleneğine ilgilerini yenileyerek, giderek daha fazla geçmişe sığındılar. Bu imparatorların çoğunluğu tarih yazınına destekledi: Hatta Kuzey Wei hükümdarı Xiaowen tarihçilerin gerekli olduğunu bile söyledi, çünkü onlar kötü davranışları kaydetmezlerse, kötü hükümdarın korkacağı bir şey kalmazdı. İmparatorluğun hem kuzey hem de güney kısmında, 3. yüzyıl ortalarındaki Wei, Shu ve Wu'dan oluşan "Üç Krallık" döneminde bile önemli miktarda tarih serbest araştırmacılar tarafından yazıldı. Tarih yazıları öyle bir artış gösteriyordu ki, dönemin sonunda, o zamana kadar bir tarih *yazarı* anlamına gelen *shi* sözcüğü bile giderek metinsel ürünün kendisini gösterir hale geldi. Tarih aynı zamanda bibliyografyacıların gözünde ayrı bir kategori haline gelmişti; MS 3. yüzyıldan beri yazılı belgelerin sınıflandırıldığı dört sınıf içinde, geriye kalan beş klasikten (*Wujing*) sonra ikinci geliyordu (diğer ikisi felsefe ve edebiyattı). Yazılı tarih biçimsel olarak on üç farklı altsınıfa ayrılıyordu, tarih öğrenimi ya da *shixue* tanınan bir bilgi kategorisi olmuştu ve Han ve Han sonrası dönemin üç büyük tarihi, *Shiji*, *Hanshu* ve onun ardılı *Hou Hanshu* geleceğin kamu görevlilerinin eğitiminde önemli metinler olmuştu; 822'ye gelindiğinde, her üçü için de düzenli birer sınav tesis edilmişti.

Sıkıntı karşısındaki bu etkinlik şaşırtıcı olmamalı; siyasi istikrar ya da toplumsal düzen ve tarih yazını arasında zorunlu bir bağıntı yoktur ve aslında "ilginç" zamanlarda geçmişi tespit etmek için daha güçlü bir dürtü oluşur. Han İmparatorluğu'nun ardılı olan devletlerin her biri sonraki 400 yıl boyunca önemli bir tarih stoku oluşturdu. Hanedanların kısa ömürlü Sui Hanedanına (581-618) kadar asap bozucu bir sıklıkla gelip gittiği bir dönemde hanedan tarihleri gelişti. Ban Gu'nun *Hanshu*'sunun ardından, önce Chen Shou'nun (233-297) *San'guozhi*'sı ("Üç Krallığın Kayıtları") sonra da Fan Ye'nin, yazarının 445'te siyasi komploculuk yüzünden kafasının kesilmesiyle yarım kalan *Hou Hanshu*'su ("Geç veya Doğu Han'ın Tarihi") geldi. Toplamda, Han'ın sonundan Tang'ın başlamasına kadar 140 kadar hanedan tarihi ortaya çıkmış olabilir; Ban Gu MS 1. yüzyılda yalnızca bir düzine kadar tarih çalışması sıralayabilirken, 656'ya gelindiğinde, Sui'nin hanedan tarihi olan *Suishu*'nun yazarı yaklaşık 900 kitap adı veriyordu. Geleneksel bambu ve ipek ortamlara ek olarak, araştırmacılar giderek artan bir sıklıkla kâğıt kullanmaya başlıyordu. Bu dönemde, bir Han yeniliği olan, "etkinlik ve dinginlikler" in *qijuzhu* ya da saray günlüklerini tutmak standart uygulama haline geldi ve böylece daha sonraki tarihçilere malzeme sağlandı. Bu günlüklerden bazıları kadın katipler tarafından tutuluyor-

du ve günlükçüler de sessiz yazıcılar değil, kraliyet politikaları ve protokol konusunda etkin danışmanlar oluyordu. Liu İmparatoru Wen (h. 424-453) kendi memurlarının bir önceki hanedanın tarihini yazmalarını isteyen ilk imparator oldu ve 6. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Yuan İmparatoru Liang, yetkesiz tarihleri ayıklayabilmek amacıyla bazılarını *Zhengshi* ("Standart Tarih") ilan etti ve bu terimin doğmasını sağlamış oldu.

Türler de geliyordu, bazı tarihçiler bir yıllık-yaşamöyküsü biçimine kayarken, kimileri de yıllıklar ile vakayinameleri birleştiren bir türe meylediyordu: Kademeli bir şekilde, birinci ikinciye yuttu. Konfüçyüsçülüğün egemenliğinin geçici bir süreyle zayıflaması, benliğe Yeni-Taocu bir odaklaşmayla da birleşip, hanedan tarihinin ilgisi dışındaki alanlarda da yaşamöyküsü yazılmasını destekledi; bu daha çok evvelce bu türde "kapsam dışı" olan, aralarında kadınlar ve Budist keşişler de bulunan kişiler ya da kişi kategorilerini ilgilendiriyordu. Nihayet, çeşitli ve çok farklı türler de ortaya çıktı, bunlara bölgesel tarihler ya da yerel gazetecilik de dahildi, örneğin Chang Qu'nün (y. 291-361) *Huayang guozhi* ("Huayang Ülkesinin Tarihi" adlı eseri) (Kutu 6).

Kutu 6 *Huayang guozhi*

Chang Qu'nun *Huayang guozhi*'si, Çin tarih yazıcılığında Han Hanedanının sonunda oluşan, türlerin karışması ve bulanmasına bir örnek olarak gösterilebilir: Antikiteden yazarın kendi çağına Güneybatı ve Batı Çin'in bu kısmı hakkındaki coğrafya, tarım, ulaşım ve tarih konulu monografileri, Han tarihçilerinin ahlaki didaktizmlerinin sürdürüldüğü örnek yaşamöyküleriyle birleştirmiştir. Bu tarz yaratıcılığı ve farklı biçimleri ve amaçları birleştirebilme yeteneği anımsanmaya değerdir; karşılaştırıldığında, tür sınırlarına uyumun Batılı tarihçiler için zaman içinde olası konular için kısıtlayıcı ve yeniliğin önünde bir engel olduğu ortaya çıkacaktı.

Felaketle sonuçlanan bir Kore istilasından sonra Sui'nin ani düşüşü, sonunda Tang Hanedanını ve onunla birlikte tarih yazımının hem statü hem de uygulamasında önemli bir değişmeyi doğurdu. Tang'lar Sui'e göre kendilerini, uzun süre önce Han'ın kendisini Qin karşısında gördüğü konumda görüyordu: Birleştirici ama acımasız, dolayısıyla geçici öncelin ardından gelen iyiliksever ve bilge hanedan. Araştırmacılık ve tarih konusuna gelince, bunların kendi olumlu imgelerine karşı tartışmak zordur: Yüzyıllarca geçerliliğini koruyacak kamu hizmeti sınavlarını yaratmanın (MS 622) yanında, Tang tarih yapımını yönetimin işlevleri arasına kattı. İkinci Tang imparatoru, kendi babasını erken emekliliğe zorlayan zorba bir kişi olan Taizong (hk. 626-649), önceki hanedanların tarihi destekle-

melerinin üzerine inşa ederek, tarihin sistemli bir “bürokratikleşme”sini başlattı. Bir süredir, evvelce Fan Ye gibi daha eski tarihçilerin de çalıştığı, İmparatorluk Kütüphanesi’nin bir birimi olan Edebi Kompozisyon Bürosu ya da Dairesi vardı. 629’da, tarihin yazılması için (*shiguan*) yeni bir Büro kuruldu, başlangıçta Mabeyncilik’e bağlıyken, yaklaşık bir yüzyıl sonra Sekreteryaya’ya bağlandı; Büro’nun doğudaki başkent Luoyang’da da bir şubesi vardı. Büro’nun görevi basit ve açıktı ama ifası muazzam karmaşıklıktaydı:

Tarihyazımcılar Ulusal Tarihin derlenmesinden sorumludur. Yersiz methiyelerde bulunamaz ya da kötülüğü saklayamazlar, olayların doğrudan bir anlatısını sağlamak zorundadırlar. Gök, yer, güneş ve ayın halleri, dağlarla nehirlerin, beyliklerle kentlerin dağılımları, ast ve üst ardıllık silsilelerinin öncelliği, ritüeller ve askeri işler, ödüllerle cezalardaki, bolluk ve gerileme arasındaki değişiklikler, bunların hepsi kaydedilmelidir. Tarihçiler Saray Günlükleri’ne ve İdari İşler Kayıtları’na dayanarak Gerçek bir Kayıt tutacaklar, bunu kronolojik sırada düzenleyecekler ve methetmekle yermenin ilkelerini de buna katacaklardır. Bu tamamlandığında, resmi depoda saklanacaktır.¹⁴

Tüm bu girişime aynı zamanda yalnızca dar bir hanedan perspektifinden (ama Tang edebi yenilenmeyi kendi meşruiyetlerinin kilit unsuru olarak görüyordu) değil, güvenilir bir kayıt bütünü veya nihayetinde gelecekteki hanedan tarihi inşası için kullanılabilecek yakın zamanların ulusal tarihini yaratma amacıyla da bakılıyordu. Büro aynı zamanda daha eklektik *Shiji* modelini değil, daha çok Konfüçyüsçü Ban Gu’nun *Hanshu*’sunu örnek alarak, birçok Han sonrası hanedan için yeni tarihler oluşturdu. Büro’da kurumlaştırıldığı üzere, süreç tarihsel olayların oluştuğu sırada *kaydedilmesi* ile, daha sonra bunları anlatı biçiminde anacak tarihler *yazmak* arasında açık bir ayrım koyuyordu. Bu ayrımın bu kadar açıkça kavramlaştırılmasını ya da günlük olaylardan hanedan tarihi özetine kadar yükselen kompozisyon evreleriyle üretime bu montaj hattı yaklaşımının uzaktan da olsa bir benzerini o dönemde dünyanın başka bir yerinde göremeyiz. Süreç, görevdeki imparatorun hükümdarlığı sırasında tutulan saray günlükleri, imparatorun söyledikleriyle yaptıklarının, imparatorun kuramsal olarak okuyamadığı –bizzat Taizong’a kendi günlükçüleri tarafından tutulan kayıtlara bir göz atma hakkı tanınmadığı bilinir– özetlerle başlar. Bu, daha bölük-pörçük bir şekilde tutulan idari kayıtlarla (bir örneği bugüne ulaş-

14 Aktaran: Denis Crispin Twitchett, *The Writing of Official History under the T’ang* (Cambridge, 1993), 14-15 (burada Çince transkripsiyon çıkartılmıştır).

mamıştır) birlikte, 9. yüzyıl başlarından itibaren her yıl için düzenlenen bir "gündelik takvim" halinde birleştirilecekti. Buradan (ya da Takvimin başlatılmasından önce doğrudan günlükler ve idari kayıtlardan) ve başka, aralarında özel kişilerin yazdıkları yaşamöyküleri ve tarihler de bulunan dış kaynaklardan her hükümdarlık döneminin sonunda bir dizi "Gerçek Kayıtlar" (*shilu*) ve bazen de genellikle Standart Tarihlerin yıllık-yaşamöyküsü biçimini yineleyen, hükümdarlık döneminin bir "ulusal tarihi" geliştirilir; Tang Hanedanının sonunda bunlardan yalnızca biri kurtulabilmiştir.

Shilu Tang'ın evvelce bir örneği görülmemiş bir yeniliğidir ve daha sonraki tüm hanedanların resmi tarihyazımının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Özellikle salt kayıt tutmanın fiilen oluşturma ve yorumlamaya dönüştüğü ve en azından başlangıcında saray dışında da dolaşıma sokulduğu hatta dışarıya, özellikle de Japonya'ya gönderildiği anlaşılan ilk safhası olarak önem taşırlar. Bir hanedanın nihai çöküşü ve ardılının başa geçmesinin ardından *shilu* da bu hanedanın Standart Tarihi için bir temel oluşturacaktır, bu kaçınılmaz bir şekilde iki temel unsur olan temel yıllıklar ile önemli ve bazen de yabancı kişilerin yaşamöykülerini içeren bir eserdir. Standart Tarih Sima Qian'in *Shiji*'sinin monografiler ve kronoloji cetvelleri gibi diğer unsurlarını içerebilir de içermeyebilir de; 636'da tamamlanmış olan beş tarih yalnızca temel yıllıkları içerir ama daha sonraları birer monografi bölümü eklenmiştir. Standart Tarihin, en azından kuramsal olarak, rakip versiyonlara ya da yorumlamalara konu olamayacak resmi ve meydan okunamaz gerçek olması hedefleniyordu ve yalnızca bir imparatorun ve sarayın değil, bir bütün olarak ulusun hanedanlık tarihi olacaktı. Tang yönetiminde, kimisi bireylerin eseri olan, kimisi de takım çalışması sonucu oluşan yedi yeni *guoshi* ve önceki hanedanlarla ilgili yedi Standart Tarih üretilirdi.

Yazılan bütün tarihler hanedan tarihleri değildi, bunların hepsi Büro'nun denetiminde de değildi. Yazarlı tarihler, tarih ansiklopedileri (bkz. Kutu 7) ve özel yazarların tarihleri gibi başka dallar da vardı ve bunların bazıları kendi inisiyatifleriyle yazan Büro üyeleri idi. Bazı özel yazarlar, yıllık-yaşamöyküsü karmaşıklığından kaçıp, doğrudan yıldan yıla vakayiname yazdılar. Hanedanın sonlarına doğru Büro denetimini kısmen yitirirken, özel tarihçilerin sayısı arttı; birkaç tarihçi genelde çok uzun olan hanedan tarihlerini yeniden yazmaya ya da özetlemeye karar verdiğinden, vakayiname biçiminde yazılmış gayri resmi tarihler belirmeye başladı. Gene de, Tang döneminin sonlarında, 10. yüzyılda genel eğilim açıkça görülür. Bu tür ittifakların kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı sansür ve sınırlı ifade özgürlüğü riskleri, önemli ölçüde mali ve kurumsal desteğe karşı tartılırsa, bir zamanlar yönetimle gevşek bağları olan tarih, artık

ondan ayrılamaz haldedir. Üstelik her kurumda olduğu gibi, Büro'nun da yapısal olarak daha fazla yeniliği engellemeye ve yerleşik uygulamaları korumaya yatkın olduğu konusunda kuşku yok gibidir.

Kutu 7 Tarih Ansiklopedileri

Çin tarih ansiklopedilerinin icadı genellikle Du You'a (735-812) atfedilir. Bu Budizm etkisindeki araştırmacının *Tongdian*'i ("Kapsamlı Özet" ya da "Kapsamlı Kurumlar") otuz yılda, Tang'ın yakın zamanda büyük bir isyanla (755-763) sarıldığı bir dönemde, geçmiş hakkında bilginin bugünün yönetimi için bir araca dönüştürülmesi amacıyla derlenmiştir. Eser, Çin'in barbarlıktan ileri bir bürokratik devlete dönüştüğü tarihsel süreci algılamasıyla dikkat çeker.

Gene de, Tang tarihyazımının başarıları çok daha takdire değerdir, çünkü Büro'nun tüm gücü ve etkisine karşın, çeşitli hükümdarlık dönemleri için yazılan *shilu*'ların doğruluğundan kuşku duyan belli sayıda araştırmacı da aralarında olmak üzere, kendi eleştirmenlerini de *çıkarmıştır*; hane-dan özellikle Liu Zhiji'nin *Shitong*'unda ("Tarihyazımı Üzerine Kapsamlı Perspektifler") tarihyazıcılığı üzerine algılayıcı bir yorum üretmiştir. Liu (661-721) erken yaşta tarihe başlamıştı. Babasının, *Shu jing* ya da "Tarih Klasiği"nden daha kolay hâkim olunur bulduğu *Zuozhuan* ve *Chunqiu* üzerine yorumlarını dinledi. Ama resmi tarihçi olarak meslek yaşamı kısa sürecekti. "Tembellerin sığınağı" ve "zaman geçirenlerin yuvası" olarak gördüğü Büro'dan çok büyük hayal kırıklığına uğramıştı ve buradan istifa etti. Üyelerinin ("şapkaklı maymunlar") konforlu ve kolayca yozlaşabilir yaşam tarzından ve derleme sürecinin imparator ya da aşırı denetçi nazırların siyasi etkisi karşısındaki kırılganlığından nefret ediyordu.¹⁵ Liu aynı zamanda ortaklaşa derlenmiş tarihlerin edebi değerinden de kuşkuluydu: Çok fazla aşçı, tatsız-tuzsuz, yenilemez bir çorba ortaya çıkartırdı. Tang öncesi günlerin büyük, tek yazarlı eserlerine özlem duyuyordu:

Mükemmel devlet tarihleri arasında onların iyi oluşmuş olmalarını sağlayan olayların anlatısıdır ve olayların anlatılmasındaki beceri esas olarak özlü olmasında yatar. Özlü olmanın zamansal önemi büyüktür! Eskinin tarihçilerine ardı ardına bakarsak, eserin "Belgeler Kitabı"yla başladığını görürüz. Öncüler kaydettiklerinde, olayları az tutmayı hedeflemişti. "İlkbahar ve Sonbahar" biçimi değiştirmiş, sözcükleri en aza indirmeye öncelik vermişti. Burada, inceliğin ve [olayları kaydetmede] genliğin belirgin stilistik etkisini, eski ve geç dönem tarihçilerin farklı işlerini görüyo-

15 Aktaran: David McMullen, *State and Scholars in T'ang China* (Cambridge, 1988), 178.

ruz. Anlatısal yazının en iyi hali, metin özlükyken, olaylar zengin-ken görülür.

İki Hanlar zamanından Üç Krallık'a kadar, devlet tarihlerinin metinleri giderek artan uzunluktan muzdariptir. Chin ve sonrasında, amaçsızca daha da uzağa sürüklenirler; eğer konu dışı cümleler ararsanız ve aşırı sözelliğe bakarsanız, tek bir satırda bile amaçsızca eklenmiş birçok sözcük görebilirsiniz ve bir parça kağıtta gereksizce uzatılmış birçok satır vardır. "Sivrisinekler toplanırsa, gök gürültüsü çıkartır" ve "yeteri kadar ağırlık, arabanın okunu kırar," denir. Eğer paragraflarda ve cümlelerde tutumlu olmazsanız ve cümlelerinize deyimleriniz sınırsızsa, bu yüzden de yazdıklarınızı taşımak için iki araba gerekli olacaksa, böylesi bir çalışmada sözü edilmeye değer ne olabilir ki?¹⁶

Liu yetenek, bilgi ve içgörüyü iyi tarihçinin esas bileşenleri olarak belirler, gerçek ve olgusalılık da tarihçinin yazarken hedefleyeceği en yüksek amaçlardır; aynı zamanda tarihsel türleri daha biçimsel bir şekilde sınıflandırmış ve tüm önceki tarihleri altı "okul"a göre örgütlemiştir. En saygı gören kadim metinler hakkında bile açıkça kötümser olan Liu, gelecekteki tarihçilerin gerçekleştirebileceği iyileştirmeler önermişti (ve özel tarihçi olacak birçok oğul yapmıştı). Geç 8. yüzyılda vakayiname biçiminde gayri resmi tarihlerin yazımı çoğalacaktı ama bunların pek azı günümüze kalmıştır. Hanedan sona erdiğinde, Tang arkada yalnızca tarih üretecek bir devlet mekanizması değil, bunun içinde ve dışında üretilmiş yüksek sayıda metin ile ürünü değerlendirecek ve gelişmesi hakkında kuram oluşturacak bir eleştiri aracı da bırakmıştı. Tüm bunlar tarihyazımının daha sonraki ardılları Song dönemindeki gelişimine dair iyi belirtilerdi.

10. Yüzyılın Sonuna Kadar Erken Dönem Japon Tarihleri

Tarih (ancak MS 5. yüzyılda tanınan bir ulus haline gelen) Japonya'da Çin'e göre çok geç gelişti ve Çin yazısının benimsenmesine, Çin eğitiminin kitlesel biçimde ithaline, Konfüçyüsçülüğün ve sonra da Budizmin etkisine ve yazı dili olarak yaygın biçimde Çincenin kullanılmasına karşın, bu aynı biçimlerde olmadı. Farklılıklar rastgele değildi. Her ne kadar Konfüçyüs ilkeleri ve Çin tarihyazımı modelleri Japonlar tarafından benimsenmiş olsa da, bu ithale eşlik edecek kaynaklara ve doğrulanmamış geleneklere karşı takınılan eleştirel tavrın olmadığına ve tersine, Japon tarihçilerin

16 Liu Zhiji [Liu Chih-chi], "Understanding History: The Narration of Events," çev. Stuart H. Sargent, *Renditions* 15 (1981), 27-35, alıntı 30-1. Bu göndermeyi Dr Zeb Raft'a borçluyum.

kadim gelenekleri kabul etmeyi bir görev olarak gördüklerine dikkat çekilmiştir: 18. yüzyıl tarihçisi ve milliyetçisi, ülkesi üzerindeki Çin etkisinden hoşlanmayan ve özellikle Konfüçyüsçü kaynak eleştirisini reddeden Motoori Norinaga, okurlarına eski kitaplara kuşkucu "Çin kalbi"yle (*kara-gokoro*) yaklaşmamalarını önerecekti.¹⁷ Üstelik, Çin'de resmi tarihin gelişmesi belli bir zaman almışken, Japonlar görece genç Yamato Hanedanını payandalamak üzere, tarihi kapıdan girer girmez imparatorluk ailesiyle ilişkilendirmişlerdi. Özel tarih yazını görece geç, Çin'de olduğu gibi resmi tarihle paralel bir şekilde değil, resmi tarih geleneği 10. yüzyıl başlarında aniden sona erince ortaya çıkmıştır.

Çin tarih metinlerinde daha Sima Qian'in zamanından beri Japon adalarından söz ediliyordu ve bu metinlerin bazılarının 3. yüzyıldan başlayarak Japonya'da dolaşımda olduğu da biliniyor. Görece düşük okuma yazma oranı çok uzun süre tarih yazını sınırlandıracaktı. Sözlü geleneklerin, Japonların Çin yazısını benimsediklerinde kayda geçirildiği sanılıyor ve yerli tarih yazınının da Japon takımadalarında MS 7. yüzyıl başlarından beri mevcut olduğu biliniyor. Uzun bir edebi geleneğin yokluğu hesaba katılırsa, ilk hükümdarlar ve ailelerinin 1000 yıl önce Qin imparatorunun kitapları yakmasına yol açanların tam tersi sorunlara sahip olduğu söylenebilir: Acil gereksinim geçmiş hakkındaki bilginin yok edilmesi değil, bunun hızla yaratılmasıydı. İmparatorluk prensi Şotoku'nun artık elimizde olmayan üç eser sipariş ettiği söylenir: *Tennoki* ("İmparatorların kaydı"), *Hongi* ("Temel kayıtlar") ve *Kokki* ("Ulusal Kayıtlar"). Geleneğe göre Japonya'nın 40. imparatoru olan Temmu (ya da Tenmu, hk. 672-686), imparatorluk şecereleleri ve çeşitli büyük ailelerin geleneksel köken öykülerindeki hataları düzeltmek ve aralarındaki çelişkileri gidermek amacıyla 681'de bir "imparatorların ve aynı zamanda eski antikitedeki olayların vakayinamesi" derlenmesini emretti. Daha Japonya ile Avrupa arasında temas olmamasına karşın, şecereye duyulan ilgi ile var olan imparatorluk rejiminin uzak geçmişle ilişkisini sağlama kararlılığındaki benzerliğe de dikkat çekmek gerekir. Ana farklılık, Troyalılar gibi yabancı göçmenlerin bariz yokluğudur; ortaçağ Japon tarihçileri Go Taihaku'nun (Sima Qian tarafından sözü edilen bir Çin prensi olan Wu Taibo ile eşleştirilir) imparatorluk hanedanlarını kurduğu öyküsünü kabul etmekte isteksizdir.

Mevcut en eski tarih metinleri Nara döneminin (710-794) başlangıcından kalma *Kociki* ("Eski İşlerin Kayıtları," tam. MS 712) ve *Nihon Şoki*'dir

17 Peter Nosco, *Remembering Paradise: Nativism and Nostalgia in Eighteenth-Century Japan* (Cambridge, MA, 1990), 174-5; aynı zamanda bkz. John Harrison (ed. ve çev.), *New Lights on Early Medieval Japanese Historiography: Two Translations and an Introduction* (Gainesville, FL, 1959), 7 n. 2.

("Japonya Vakayinameleri," *Nihongi* olarak da bilinir, tam. 720). *Kociki* 711'de, görünüşte İmparatoriçe Gemmei tarafından sipariş edilmiştir,¹⁸ *Nihon Şoki* de kayınpederi Temmu'nun sipariş ettiği çalışmanın sonucu (ya da bu sonucun daha sonraki bir verisi) olabilir. Her iki metin de dünyanın yaratılışı ve daha sonra da imparatorluğun güneş tanrıçasının doğrudan ardılı olan ilk insan hükümdar Cimmu (Cinmu) tarafından kuruluşu hakkında güçlü bir mitoloji aktarır. Japonların geçmişi algılamalarındaki az çok tutarlı bir tema, *Tenno* ya da imparatorun ilahi atalarına olan inanç, 20. yüzyılda Japon okullarında öğretilmeye devam edecekti. Hem *Kociki* hem de *Nihon Şoki* anlatılarına, destan, efsane, sözlü gelenek ve bunların yanında düzeltmeyi amaçladıkları daha eski belgelere dayanarak, dünyanın yaratılışından başlar. Açık bir kronolojiye sahip olmayan *Kociki* 628 dolaylarında biterken, *Nihon Şoki* 697'de sona erer.¹⁹ İki eser arasında önemli farklılıklar vardır. Japonların kökenlerini ve imparatorların tanrısal soyunu onurlandıran *Kociki* sonraki yüzyıllarda yaşayan okurların aşına olmadıkları, o dönemde çok kullanılan bir Japonca-Çince karışımıyla yazılmıştır. Bu da eserin 1700'lere kadar göz ardı edilmesine neden olmuştur ama az çok kronolojik bir şekilde ve tek bir anlatım sesiyle ilerler. *Nihon Şoki*, kulislerinde Çin heyulasının beklediği bir dünyaya ya da en azından bölgesel sahneye Japonya'yı yerleştirmeyi amaçlar. Evvelce Sima Qian'de görüldüğünü söylediğimiz, aynı olayın "başka bir eser der ki" ve "başka bir yerde denir ki," gibi cümlelerle ortaya konan, çeşitli versiyonlarının sunulması da dahil olmak üzere Çin tarih yazımını taklit etme yolunda daha bariz bir çabayla Çince yazılmıştır. Yazarları açıkça *Hanshu* ve *Hou Hanshu* gibi Çin tarih çalışmalarını hem örnek hem de kaynak olarak kullanmıştır: Eser, Çin çalışmalarından bölümler alıp, bunları Japon hükümdarlarının konuşmalarına dönüştürmüştür. Nihayet, *Kociki* asgari ölçüde tarih verirken, *Nihon Şoki* tam gününe kadar usanmadan kronolojiyi izler (bkz. Seçme Metin 8).

901'e gelindiğinde, *Nihon Şoki*'ye bu kez *guoshi* ve *zhengshi* örnek alınarak yazılmış diğer beş Çince eser de katılmış ve böylece "Altı Ulusal Tarih" ya da *Rikkokuşi* oluşmuştur (bkz. Kutu 8). Ataları gibi, sonraki beş tarih de örgütlenme açısından yıllıkçıdır (ama *Nihon Şoki*'nin aksine, hiçbir yılı eksik bırakmazlar); esas olarak saraya, imparatorlara ve soylulara odaklanırlar; coğrafi odaklanmaları da Japonya'nın merkezi bölgelerine doğrudur. *Nihon Şoki*'deki efsanevi antikiteyi içermezler ama

18 Birkaç yüzyıl sonra yazılacak olan *Kociki*'yle karıştırılmaması gerekir.

19 Her ikisinin de İngilizce çevirileri mevcuttur. *Kojiki*, çev. Donald L. Philippi (Tokyo, 1968) ve *Nihongi: Chronicles of Japan from the Earliest Times to A.D. 697*, çev. W. G. Aston (Rutland, VT ve Tokyo, 1972).

her ne kadar ülkenin başka yerlerindeki bizi ilgilendirebilecek olayları göz ardı etseler de, yönetimin fermanlarını ve atamaları kelimesi kelimesine aktarırlar.

Seçme Metin 8 Erken Japonya'da Tarih: İmparator Temme Hakkında *Nihon Şoki*

28. gün. İmparator Wasami'ye gitti. Askeri düzenlemeleri denetledikten sonra geri döndü.
 29. gün. İmparator Wasami'ye gitti ve İmparatorluk Prensi Takeçi aracılığıyla birliklere emirler verdi. Sonra İmparator gene Nogami'ye gitti ve orada kaldı.
 O gün Wofukehi, Ohotomo no Muraci, [imparatorun] yokluğunda [saraydan] sorumlu subay Kumage, Sakanohe no Atahe'yle gizli bir toplantı yaptı. Aya no Atahe'nin bir ya da ikisine hitaben, dedi ki: "İmparatorluk Prensi Takeçi'ymiş gibi davranacağım ve onlarca süvari askerinin başında ilerleyip kampa Asukadera Tapınağı'nın kuzeyindeki yoldan yaklaşacağım. Benimle gizlice işbirliğine girer misiniz." Bunu kabul ettiler o da askerlerini Kudara evinde topladı ve Güney Kapısı'ndan çıktı. İlk olarak, kuşak takan Kuma, Hada no Miyakko'nun bir ata binip Tapınağın batısındaki kampa gitmesini ve onlara şöyle demesini sağladı: "İmparatorluk Prensi Takeçi, kalabalık silahlı adamlarıyla Fuha'dan geldi." Bunun üzerine (İmparatorun) yokluğunda Saraydan sorumlu olan Prens Takazaka, asker toplamak üzere haberci olarak gönderilen Momotari, Hodzumi no Omi ve başkaları Asukadera Tapınağı'nın batısındaki tsuki ağacına gittiler ve orada kamp kurdular. Ama Momotari Afumi'ye silah taşıdığı Woharida cephaneliğinde kaldı...

Kaynak: *Nihongi* XXVIII.12, *Nihongi: Chronicles of Japan from the Earliest Times to A.D. 697* içinde, çev. W. G. Aston, 2 cilt 1 kitapta (Rutland, VT ve Tokyo: Charles E. Tuttle Co., 1972), c. II içinde, 310; parantez içindeki eklentiler çevirmenindir, köşeli parantez içindekileri ise çevirmenin burada yer vermediğim notlarından alarak ben ekledim. Bu seçme Temmu'nun hükümdarlığının başlarında, MS 672'deki olaylardan söz eder.

Kutu 8 *Rikkokuşi* ("Altı Ulusal Tarih")

"Altı Ulusal Tarih," tamamlanışları sırasıyla şöyledir: *Şoku Nihongi* ("Japonya Vakayinameleri Devamı," tam. 797) *Nihon Şoki*'nin 697-791 yıllarını kapsayan, Nara döneminden kalma bir devamıdır; *Nihon Koki* ("Japonya'nın Geç Vakayinameleri," tam. 840, 792-832 yıllarını kapsar), *Şoku Nihon Koki* ("Japonya'nın Geç Vakayinamelerinin Devamı," tam. 869, 832-50 yıllarını kapsar), *Nihon Montoku Tenno Jitsuroku* ("Japon İmparatoru Montoku'nun Gerçek Kayıtları," tam. 901, 858-887 yıllarını kapsar). Bazen, akıl karıştıracak biçimde "Beş Ulusal Tarih" (yani altı eksi *Nihon Şoki*) olarak adlandırılırlar. Bunların her biri, bir yazar takımına başkanlık eden ve kaçınılmaz olarak egemen Heian ailesi Fucivara'dan (858'den başlayarak imparator naipleri) seçilen bir Baş Derlemeci yönetimindeydi. Ortak araştırmacılığın her zaman sorunsuz yürümediğini anımsamak gerekir. Sonuncunun Baş Derlemecisi Fucivara Tokihira (871-909) bir ortak şef edinmek zorunda bırakılmış ama sonunda rakibini sürgüne göndertmişti!

713'te yönetim çeşitli eyaletlerin yerel tarihlerinin (*fudoki*) derlenmesini de emretti, bunlardan biri, *İzumo Fudoki* (tam. 733) tamamıyla günümüze kalmıştır, diğerlerinden de parçalar vardır. Bazı başka çalışmalar da Konfüçyüsçü hâkim eğilimin dışında kalır, bunlar arasında İmibe Hironari'nin *Kogoşui*'si ("Eski Japon Öykülerinden Başak Demetleri," tam. 807) ve 9. yüzyıl başlarından bir şecere çalışması olan *Şinsen Şoci Roku* ("Miras Kalan Unvanlar ve Aile adlarının Yeni Seçkisi ve Kaydı") sayılabilir. İmibe'nin, içinde Japon kültürü üzerindeki Çin etkilerinden duyulan hıncın hissedildiği eseri, Japonya'nın erken dönem tarihini ve sözlü gelenekle olan ilişkisini canlandırdığı bölümü yüzünden ilginçtir:

... kadim zamanlarda, Japonya'nın yazısı olmadığı dönemde, soylu ve avam, yaşlı ve genç, herkesin görevlerini ağızdan çıktığı gibi yaptığını ve hiçbir şeyin unutulmadığını duydu. Yazının Japonya'ya geldiğinden beri, insanlar kadim geçmişten söz etmeye hevesli değil. Bu yüzden insanlar kısır Çince eğitime çalıştılar ve kendi kadim gelenekleriyle alay ettiler. Eski iş yapma usullerini değiştirdiler, geçmişin çeşitli veçhelerini göz ardı ettiler. İnsanlar geçmişin âdetlerini araştırdıklarında, bunlarla ilgili gerçekleri bulamadılar.²⁰

Yazıya duyulan bu kuşku ve hafızayla gelenek üzerindeki bozucu etkisi (evvelce de Platon'un diyalogları, *Phaidros* içinde ifade edilmişti) ve yazının kültür emperyalizmiyle olan ortaklığı erken modern çağda Avrupa yayılması sırasında da rastlayacağımız bir temadır.

Eski Avrupa'da nesir tarihin bazı yerlerde şiir ve destan temeli üzerinde yükseldiğini ve ilk dönemlerdeki eğlence ve anma işlevlerinin kademeli olarak daha ciddi ahlaki ve didaktik amaçlara dönüştüğünü gördük. Japonya'da eğilim neredeyse tamamen ters yöndedir. Japon tarih yazımı erken dönemde geçmişten ahlaki ve pratik ders çıkartma anlayışına yönelmiş ve yalnızca daha geç bir dönemde, Heian ve Kamakura dönemlerinde tarihin daha eğlenceye yönelik ve şiirsel bir kullanımı gelişmişti (bkz. aşağıda 3. Bölüm). Bu farklılık belki de tarihin imparatorluk gücüyle daha erken kurulan ilişkisine ve Çin örneğinin etkisine bağlanabilir. İlk Japon tarihçiler iyi imparatorları methedip Buretsu (hk. 498-506) gibi kötülük suçlamışlardı, *Nihon Şoki* onun hakkında, "çok kötülük yaptı, hiç iyiliği dokunmadı," der. Tacitus'un imparator Domitianus'u gibi, Buretsu "hiçbir zaman her türden acımasız cezalandırmayı şahsen izlemeyi ihmal

20 Çevirisi için bkz. John R. Bentley, *Historiographical Trends in Early Japan* (Lewiston, NY, 2002), 67. Alternatif çeviriler için bkz. *The Kogoshui or Gleanings from Ancient Stories*, çev. ve ed. Genchi Kato ve Hikoshiro Hoshino (Sanseido, 1924), 15-16.

etmedi ve tüm ülke halkı onun yüzünden dehşete kapılıyordu.”²¹ “Ayna” eğretilmesi, ulusal tarihlerden biri olan *Şoku Nihon Koki*’de yazarların imparatora ithaf yazılarında bir kez daha karşımıza çıkar:

Güzel şeylerin herkes tarafından bilineceğini ve bilgece eylemlerin öğretileceğini umuyorum, böylece her ikisi de sonraki kuşaklar için dersler olur. Büyük ve iyi adamları kullanmak, iynin taltif edilip kötünün reddedilmesiyle sonraki kuşaklar için bir ayna oluşturur.²²

Önümüzdeki bölümde aynadaki görüntünün Avrasya’nın birçok yerinde yinelenen bir şey olduğunu göreceğiz. “Gerçek” geçmişi kurgudan ayırt edilemez görmenin ötesinde, modern bir tarihçinin önerdiğine göre, gerçek kanonlarıyla elleri bağlı olmadan, ortaçağ tarihçilerinin çoğu tarihlerini geçmişi okura süslenmeden ve kesilmeden, tüm darmadağın zenginliğiyle aktarabilecekleri bir dürbün olarak görüyordu.²³ Bu nokta bizi Latin Avrupa’sına geri götürür.

9 ve 10. Yüzyıllarda Latin Batıda Tarih yazımı

Batı Avrupa’da 8. ve 9. yüzyıllarda krallıkların oturması, az çok göçler döneminin sonunu, henüz sabit ya da ulusal değilse de bir yere kadar bölgesel sınırlara benzer bir durumu ve aristokratik ve kraliyet kurumlarının yerleşmesini getirdi. 1000 yılında, verasete dayalı ardıllık eski Germen seçilmiş monarşi uygulamasını ortadan kaldırmadıysa bile her birinin bir kralı olan “İngiltere,” “İskoçya” ve “Fransa” gibi ülkelerden söz etmek olasıydı. Diğer coğrafi bölgeler daha yüzyıllar boyu bölünmüş kalacaktı. Charlemagne’ın Frank İmparatorluğu’nun varisleri eskinin Diadochi’leri gibi kendi aralarında savaşıyordu. 10. yüzyıl başlarında, Latin Avrupa’da imparatorluk iktidarı denilebilecek mevkide Germen Sakson hanedanı olan Ottolar vardı, artık Fransızlar olarak adlandırılan Kuzeybatı Frankları da Capetlerin yönetimindeydi. Wessex kralları tarafından birleştirilen İngiltere iki yüzyılı Norveç ve Danimarka’dan gelen istilalara karşı savun-

21 Aktaran: John S. Brownlee (ed.), *History in the Service of the Japanese Nation* (Toronto, 1983), 44-5.

22 Aktaran: Kawasaki Yasuyuki, “The Records and Mirrors,” ed. ve çev. Harrison, *New Lights on Early Medieval Japanese Historiography* içinde, 13-18, 14’te.

23 Gabrielle Spiegel, *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Baltimore, 1997), 101.

* Büyük İskender’in ölümünün ardından İmparatorluğu ele geçirmek ya da en azından paylaşmak için mücadele eden akrabalar, generaller vb arasında süren ardıllık savaşlarına “Diadochi (Ardıllar) Savaşları” adı verilmiştir –çn.

makla geçirecekti. Bir zamanlar Toledo'daki Vizigot monarşisi tarafından birleştirilen İber Yarımadası da bu arada dağılmış ve aralarında Endülüs'teki güçlü Müslüman varlığı da bulunan birçok krallığa bölünmüştü.

Kilise ve erken ortaçağ araştırmacıları tarafından yansıtılan ve metin varlığının önemli bir bölümünün dağılıp kaybolduğu kadim miras, klasik hitabete duyulan ilgiyle birlikte, 9. yüzyıldaki Karolenj Rönesans'ı sırasında yeniden canlanmıştı. Manastırlardaki tarihyazımı bu canlanmadan doğrudan yararlanacaktı. Aynı zamanda, klasik geçmiş hakkındaki bilgi, odaklanmamış bir fotoğraf gibiydi: Genel biçimi görünüyordu ama ayrıntılar bulanıktı. Dünyanın antikitede olduğundan toplumsal olarak ya da başka bakımlardan çok daha farklı olduğuna dair bariz bir dışsal kanıtın yokluğunda, Iulius Caesar ya da Büyük İskender gibi tarihsel şahsiyetler kolaylıkla *romans d'antiquité* adı verilen edebi türlere ithal edilebiliyordu. Onlar burada ortaçağın, Charlemagne gibi bir Hristiyan figürden ya da iki yüzyıl sonraki İspanyol El Cid'den ayırt edilmesi güç şövalyelik kahramanları oluyordu. Bu son iki karakterin her biri de Hristiyanlık ile İslam arasındaki uzun ve zorlu ilişkinin erken dönemlerini anlatan eserler olan Fransız *chansons de geste* (11-12. yüzyıllar) ve Kastilya'dan *El Cantar del Mio Cid* gibi askerliğe dönük kahramanlık edebiyatında şövalyelik ikonları haline gelecekti.

Tarihyazımsal açıdan, bu noktada bazı belli başlı gelişmelerin altını çizmek olası hale gelir. Birinci ve en önemlisi türlerin, evrensel tarih ile

Resim 11. *Anglo-Saxon Chronicle* (Anglosakson Vakayinamesi) metninden bir parça. Bu elyazması yüksek olasılıkla 1046 dolaylarında Abingdon Manastırı'nda kopyalanmıştır; son paragraf, kral Büyük Alfred'in MS 878'de Danimarkalıları Edington'da mağlup edişini betimler.

kilise tarihi arasındaki eski ayrımların ötesinde çoğullaşmasıdır ama klasik Yunanların ya da Çinlilerin biçime verdikleri o katı önemden de eser yoktur. Kutsal tarihin bir'dalı, azizlerin yaşamöyküsüne eğilir (buna Batıda, tam karşılayan bir terim olmasa da, "hagiography" denir), bu Hristiyan şehitlerin, keşişlerin ve münzevilerin, dindarlıklarından ve mucizeler de aralarında olmak üzere yaptıkları işlerden söz eder ve sonradan araştırmacıları ve piskoposlar gibi kilise adamlarını da kapsar hale gelmiştir. Böylesi yaşamöykülerini *Kilise Tarihi'*ne katan Bede, "Aziz Cuthbert'in Yaşamı"nda bunun ayrı bir örneğini de vermiştir; Alcuin Willibrord'un yaşamöyküsünü yazmıştır; 11. yüzyıl aziz ve filozofu Aziz Anselmus'un yaşamı da Eadmer tarafından kayda geçirilecekti. Bu eserler azizleri anlatıyor olabilir ama *hagiography'*nin ötesine geçerler, çünkü ele aldıkları, kimileri güçlü kilise adamları olan kişilerin, edebi ve genellikle de siyasi başarılarından da söz ederler. Charlemagne ve İngiltere kralı Büyük Alfred gibi hükümdarların başarıları, Einhard'ın ve Notker Balbulus'un yazdıkları, Frank imparatorunun (bu ikincisi olguları gayet serbestçe güzellemiş ve dolayısıyla da Charlemagne'ın tarihsel kişilikten halk kahramanı şövalyeye dönüşmesini sağlamıştır) ve ardılı Sofu Ludwig'in iki yaşamı gibi, kraliyete ait bir dizi tekil yaşamöyküsü üretmiştir. Burgonyalı Wipo'nun (e.d. 11. yüzyıl başları) İmparator II. Konrad için yaptığı gibi, daha düşük kademeden ölümlülerin yaşamları da ölümsüzleştirilmiştir. Bu yaşamöyküleri ile daha sıradan yıllık biçimi arasındaki ilişki karmaşık ve değişkendir. Einhard (y. 770-840) kaleme aldığı Charlemagne'ın yaşamında yıllıkçı yaklaşımdan bilinçli bir şekilde kaçınmış ve Suetoniusçu bir yaşamöyküsü tarzı benimsemiş gibidir; onun üç kuşak sonraki İngilizce okuru Asser (ö. 908/9), *Alfred'in Yaşamı'*nda bizim *Anglosakson Vakayinamesi* olarak bildiğimiz eserden alınma uzun pasajlar ve sık sık da *anno domini* (milattan sonra) tarihlendirmeler kullanacaktır.

Anglosakson Vakayinamesi, Hristiyanlığın hem Latin hem de Yunan her iki yakasındaki başka bir gelişmeye örnek oluşturur: Yerel dilde yazılmış tarihyazımının ilk ortaya çıkışı. Bunların bazıları yeni yazılmış çalışmalarken, kimileri de Latince ya da Yunanca metinlerden çeviridir. Bazı Doğu Avrupa bölgeleri, örneğin gelecekteki Bohemya, Bulgaristan ve sonra da Rusya, birçok modern Slav dilinin atası olan ve Eski Kilise Slavcası denilen bir dilde (azizler Kyrillos ve Methodios'un Efsaneleri gibi) tarihsel ya da yalancı-tarihsel/yarı efsanevi eserler üretmiştir. Ama yerel dillerde eserler uzunca bir süre toplamda bayağı nadir olacaktı: *Anglosakson Vakayinamesi* (Resim 11), Büyük Alfred'in hükümdarlığının sonuna doğru yazılmaya başlayan ve ardı ardına anonim yıllıkçılarca 11. yüzyılın ortalarına kadar sürdürülen bir dizi elyazmasına verilen addır. Bu, yerel bir dilde yazılan ve süre giden bir ulusal tarih olarak, Batıda tarihin bu

dönemecinde neredeyse eşsizdir. Latince eğitilmiş kesimin dili olmayı sürdürmüştür, eğitilmiş kesim olan kilise efradı bu dili tarihleri için kullanmış ve hem etkinliklerinin bağlamı hem de eserlerinin geniş okur kitlesi olan daha geniş Latin Hristiyanlığını izlemiştir. Ama Latince ve Germen dilleri de Eski İngilizce, Eski Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca gibi zamanla tarihlerde yer bulacak ve nihayetinde halklarının etnikliğinin esas taşıyıcısı olacak güçlü yeni diller üretmiştir.

Tarih yazını tarihinin hiçbir dönemi, Bede gibi istisnai kişiliklerin parlaklığını kabul edenlerce bile ortaçağ kadar yanlış yargılanmamıştır. Bu kısmen bizim yaklaşık -19. yüzyılda ortaçağla yaşanan kısa süreli romantik yakınlık dışında- beş yüzyıldır ortaçağa Avrupa tarihinin ana yolundan renkli biçimde garip bir sapma olarak bakmaya koşullanmış olmamızdan kaynaklanır, bu silinmesi muazzam güç bir popüler inanıştır. Ve bu yalnızca bir popüler inanış da değildir, çünkü tarihçiler söz konusu olduğunda, bir taraftan ortaçağ öncellerini yok sayarken diğer taraftan da yeniden keşfettikleri eskileri taklit etmekte çıkarı olan Rönesans'ın hümanist tarihçilerinin önemsizleştirici yorumlarını modernite de toptan yutmaya eğilimliydi. Ortaçağ tarih yazıcılığı karşısındaki bu aşağılama 15. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'da evrensel olmasa da yaygındı; manastır vakanüvisleri (boşınançlı keşişler!) kentsel yıllıklar (rastgele ayrıntılar!) ve ulusal tarihler (icat edilmiş kahramanlar!) tarih yazımını katleden meşum üçlü olarak görülüyordu.

Bu kendini beğenmişlik, tüm tarih yazımını modern standartlara göre yorumlama yolundaki ciddi ve çok yanıltıcı eğilimi ortaya çıkartmasa gülünç olabilirdi. Ama değer yüklü sonuçları reddedilse bile gene de böylesi duygular tamamen yok sayılamaz. Çünkü hayret verici bulunsa bile ortaçağ tarih yazımı gene de biraz garip görünür. Bir uçta Thukydides ve Tacitus'un, diğer uçta da Leopold von Ranke ya da Karl Marx'ın bulunduğu bir Avrupalı tarihçiler grubunda, 5. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında yazmış olan neredeyse tüm tarihçiler çok farklı gözükecektir. Bunun nedeni, kısmen ortaçağ tarih yazımının neredeyse her sefer yalnızca Batılı geleneğin dahil edildiği bir karşılaştırma grubunda ele alınmış olmasıdır ama her ne kadar Çin ve İslam tarihleriyle bir kültürlerarası karşılaştırma bunu biraz düzeltse de, tamamen ortadan kaldırmaz. Ortaçağ tarihlerinin gariplikleri için çeşitli açıklamalar ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de William F. Brandt'a aittir: Metinler sadece yazarlarının dünyayı ve işleyişini nedensel ve etik açıdan (bizimkinden) kökten farklı bir şekilde algıladığını yansıtır. Nancy F. Partner, büyük edebiyat eleştirmeni Erich Auerbach'tan kaynaklanan bir argümantasyonla, içeriği değil edebi inşayı vurgular:

Ortaçağ tarih anlatılarında en zor kabullendiğimiz ve nihayetinde anlayışımıza meydan okuyan, art arda sıralanmış sözcükler şeklindeki düzenidir. Örnek oluşturan antikitedeki anlatılarla karşılaştırıldığında, ortaçağ anlatıları fena halde laçka ve herhangi bir estetik ya da entelektüel standarttan uzak görünür.²⁴

Geçmiş kuşağın, tarihyazımının birçok alanında, özellikle de ortaçağ tarihyazımının incelenmesi konusundaki en hayırlı gelişmelerinden biri, 19. yüzyılın büyük editörlerinin geçmiş tarihçilerin doğruluğunu (*Quellenkritik*'in bir dalı) ve bilgilerinin güvenilirliğini ya da kaynaklarını izlemelerini (*Quellenforschung*) değerlendirme takıntılarını bırakıp, bireysel tarih metinlerinin biçim, savlandırma yapısı ve tarzına daha fazla önem vermeleri ve yazarlarının ilan edilen amaçlarına daha fazla dikkat etmeleridir. Bu yaklaşım aynı zamanda ortaçağ tarihçilerinin kadim öncelleriyle olan karmaşık ilişkilerini de daha açık bir hale getirmiştir. Ortaçağ, özellikle de Latin Avrupa'da, kısmi ve bozulmuş bir klasik miras devralmıştı. Bir yandan, Quintilianus gibi yazarlar aracılığıyla klasik hitabet öğretisini biliyor ve uyguluyorlardı ve daha sonraları Isidorus'un da belirttiği gibi, türler arasındaki ayırmadan da haberleri vardı. Daha sonraki bir tarihçi olan Anglo-Norman Orderic Vitalis'in, yazdığı tarihin kurgusal tragedyaya ya da "sözel komedi" olmayıp, yalnızca dikkatli okur için çeşitli olayların bir kaydı olduğu yolunda bir itirazı olmuştu.²⁵ Diğer yandan, böylesi bir farkındalık tarihyazımı uygulamasına nadiren yansımış gibidir. *Historia* sözcüğü bile artık bir ayrım gözetmeden seküler tarih, dini tarih ve Kutsal Kitap'taki tarihsel kitaplara uygulanır olmuştu. Terim kısa sürede romans ve diğer kurgusal eserleri de içerecekti ve ortaçağ dinleyici kitlesinin bu ikisi arasında bir ayrım yapıp yapmadığı ya da birinden ötekine geçişlere aldırıp aldırmadığı da belli değildir.

Tarih yazarlarının, kendilerini antikiteden ne kadar uzak bulurlarsa, yeni yükselen monarşilerin anlatılarını klasik modellerin kutularına yerleştirmeleri o kadar zor oluyordu. Sorunlardan biri, bu modellerin çok mütevazı sayıda ellerinde olmasıydı. Ortaçağ tarihçilerinin kadim tarihyazımı, uygulamaları ve değerleri konusunda cahil oldukları ya da klasik çalışmaların hepsinin Rönesans'a kadar "kayıp" olduğu kuşkusuz doğru değildir. Tersine, eskilerden başlayıp, "klasikleştirici" geç antik tarihçilerden, 12. yüzyıl *romans d'antiquité* ve 13. yüzyılın Lucanus, Sallustus, Suetonius ve Caesar uyarlama veya çevirileri de içinde olmak üzere orta-

24 William J. Brandt, *The Shape of Medieval History: Studies in Modes of Perception* (New Haven, CT, 1966); ve Nancy F. Partner, "The New Cornificius: Medieval History and the Artifice of Words," ed. Ernst Breisach, *Classical Rhetoric and Medieval Historiography* (Kalamazoo, MI, 1985), 16-17.

25 Partner, "The New Cornificius," 15.

çağdan geçip hümanistlere uzanan –bazen kesintili ve zikzaklı da olsa– görünür bir hat vardır. Klasik hitabet ve araçları, eskiden beri uygulanan uydurulmuş konuşmalar da dahil olmak üzere, düzenli bir şekilde kullanıma sokulmuştu ve vakanüvislerin çoğunluğu da olasıdır ki eserlerinin ahlaki ve didaktik değere sahip olduğuna ve dinleyicilerini düşünceye sevk ettiğine inanıyordu. 9. yüzyıl başları saray tarihçisi Nithard (ö. 844), Karolenj devletinin, kendisinin de işin içinde olduğu son yıllarındaki olaylar hakkında bir anlatı kaleme almıştı. Bu eski tarihlerin örneğine göre düzenlenmişti –kendisi özellikle Sallustus’u okumuştur– ve onların birçoğunda olduğu gibi, yakın tarihlerde gerçekleşen bu olayların hem ikna etmek istediği çağdaşı okura yarar sağlaması hem de ölümsüzlüğe intikal etmesini amaçlıyordu. 10. yüzyıl Fransa ulusal tarihini sözlü bilgi ve eski eserlerin incelenmesinin bir karışımına dayandıran bir Saint Remigius keşişi olan Richer (e.d. 10. yüzyıl sonu) kendini aralarında Iulius Caesar, Cicero ve Sallustus’un bulunduğu Romalı yazarların olduğu kadar, Orosius gibi geç antik dönem yazarların da geleneği içinde çalışır görüyordu.

Gene de, bu klasik aletler nadiren bir takım oluşturunuyordu. Sallustus dışında çok az eski tarihçi bütünüyle biliniyordu ve Bede ile Tourslu Gregorius gibi erken ortaçağ ardıllarında görülen ya da Bizanslı araştırmacılar tarafından alıntılanan parçalar ve cümleler olgusal düzlemde bilgi veriyordu ama yazıya bir yardımcıları dokunmuyordu. Aristoteles’in tarih ve tragedya arasına koyduğu ayırım biliniyordu ama ne kaynağı ne de Aristoteles’in tarihin uygulamadaki yararı üzerine kuşkularını içeren metnin bütünü biliniyordu. Antikitenin kendisi yukarıda da önerildiği gibi bulanık bir fotoğraf gibi kalmışsa, ortaçağ yazarları ile sağlam kalan klasik kaynakları arasındaki bağlantı, modernliğin başka bir özelliği bozuk bir telefonla karşılaştırılabilir: Vakanüvislerimiz, antikiteyle yapılan konuşmanın dinleyici tarafındaydılar ama hat cümlelerin ortasında sürekli kesiliyor ya da araya, hattın ortalarından bir yerlerden, dış sesler karışıyordu.

Parçalı eski mirasla olan bu sorunlu ilişkinin en kolay çözümü, tür sorununu olduğu gibi görmezden gelmek ve konuları farklı yollardan, bazen üzerinde korunduğu mecrayı yansıtacak biçimde bölmektir. Kimileri malzemeyi örneğin Eusebius, Bede ya da Freisingli Otto’nun yaptığı gibi büyük ölçüde kronolojik olarak kitaplara (*libri*), bunları altbölümler olarak başlıklara (*capituli*, bölüm anlamına gelen İngilizcedeki “chapter”) böldü. Ya da, yazarlar giderek artan bir şekilde o denenmiş ve gerçek tarih örgütlenmesi birimi olan yıllıklara döndü. Evvelce de belirtildiği gibi, bu klasik tarzda sürekli bir tarih yazmayı beceremeyen, hayal gücünden yoksun ve Rönesans’ta klasik Latin örneklerin yeniden keşfiyle tarihin ellerinden kurtarıldığı keşiflerin bir icadı değildi. Doğrusu, görmüş olduğumuz gibi, yıllıklar başlı başına eski bir biçimdi: Bunları tarihin diğer kategorileri

karşısında birincil konuma sahip oldukları Han Çin'inde görmüştük. Ortaçağ Avrupa yıllıkçıları o noktada Çin tarih yazımından haberdar olmadıklarına göre, Roma katı yıllıkları, onların geç antik dönem ardılları ve evvelce Bede'yle ilgili olarak sözü edilen Paskalya Çizelgeleri daha doğrudan etkilidir. Yıllıklar ve onların daha geniş biçimleri olan vakayinameler her türden sorunu birlikte çözüyordu. Kronoloji dosdoğruydı, önemli tarihler ve takvim sorunları Eusebius'tan Bede'ye kronoloji yazarları dizisi tarafından oturtulmuştu. Yıllıkçılar güncel olayları kaydediyor ya da eski olayları geçmişin bir vakayinamesi şeklinde bir araya getiriyor da olsalar, tek yapılması gereken yılların bir listesini çıkartmak ve bu yıllarda olanları ait oldukları yere kaydetmekti. Bu yolla, Richer'in kaynaklarından biri olan Rheims Manastırı arşivcisi Flodoard (894-966) 919'dan 966'ya kadar olanları sabırla kaydetti.

Yıllıkların kullanımı yazarı, bizim bir tarihçinin yapması gerektiğini düşünebileceğimiz bir takım işleri yapmaktan kurtardı: Önemli olan ile beyhude olan arasında ayırım yapmak, çoğunda olduğu gibi tek bir yılın sınırlarını aşan bir olay ya da olaylar zincirinin öyküsünü anlatmak. Çinlilerin bu sorunu çözmek için kullandığı yolların bir kısmını gördük, gerisini de daha sonra göreceğiz. Ortaçağ dönemi Avrupalı yazarlar çoğunlukla bir sorun olduğunu bile görmediler ve bunun için geçerli nedenler olduğu da inandırıcı bir biçimde ortaya konmuştur: Ortaçağ yıllıkçıları "gerçek" olayın, o yıl esnasında gelişen önemsiz, dünyevi olaylar değil, Tanrı'nın iradesinin gelişiminin kronolojik sıradaki sayısal simgesi olarak yılın kendisi olduğuna inanıyordu.²⁶

Yıllıklar kehanetler, kuyruklu yıldızlar ya da şiddetli fırtınalardan tek tek kralların seyahatlerine ve savaşlarına (ve onların Noel gibi yılın belli dönemlerini nerede geçirdiklerine ilişkin ayrıntılara) uzanan benzer içerikler taşıma eğilimindeydi; belli bir olaydan çıkartılması gereken dersler üzerine yorumlar ya da zaman içindeki karşılaştırmalar gibi başka konular büyük ölçüde tarihçinin beceri ve yaratıcılığına ve neredeyse sözün gerçek anlamındaki bu "kutu"nun dışında düşünme yeteneğine bağlıydı. Karolenj sarayındaki *Annales regni Francorum* ("Frank Kraliyet Yıllıkları") 9 ve 10. yüzyılda ortaya çıkan birçok yıllık dizisinden biriydi. 790'lardan 829'a kadar olan dönemi kapsıyordu ve Charlemagne ve sarayının tarihle ilgilendiği ve yazar ya da yazarlarını askeri seferler hakkında ayrıcalıklı bilgiye ulaşımının olup olmadığına bağlı olarak, "resmi" tarih olabilir ya da olmayabilirdi. Mutat şekilde Noel'i yıllar arasında bir geçiş noktası olarak göstermesine kadar tipik bir yıl olan 803'e bakalım:

26 Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore, 1987), 14-15.

803

Bu kış saray ve civarındaki bölgede bir deprem oldu ve çok sayıda ölüme yol açtı. Winigis, Grimoald tarafından esaretten serbest bırakıldı ve imparatorların elçileri Konstantinopolis'ten döndü. Onlarla birlikte, Frank elçisi geldikten sonra [İmparatoriçe] Eirene'yi tahttan indirdikleri için ülkeyi yöneten [Bizans] imparatoru Nikephoros'un elçileri de geldi. Elçilerin adları, Piskopos Michahel, keşiş Petrus ve aday Calistus'tu. İmparatorla Saale nehri üzerindeki Salz'da buluştular ve yazılı bir barış önerisi aldılar. İmparatorun bir mektubuylar huzurdan ayrıldılar ve Roma üzerinden Konstantinopolis'e döndüler.

Ama imparator [Charlemagne] Bavyera'ya yürüdü ve Pannonia'daki işleri hallettikten sonra, Aralık ayında Aachen'a döndü ve Noel'i burada kutladı. Ve yıl oldu

804²⁷

Bu tür bir esnekliğe direnmek zordu ve yaşamöyküleri de içinde olmak üzere diğer tarih yazını biçimleri devam ederken, yıllıklar kısa sürede güncel olayları kaydedip geçmişte olanları örgütlemek üzere en gözde yöntem oldu.

SONUÇ

10. yüzyılın sonuna gelindiğinde, yıllıklar –gerek resmi tarihlerle en basit liste şeklinde, gerekse de geniş vakayiname şeklinde– her dilden Avrupa tarihyazımının baskın biçimi olmuştu. Bunu izleyen birkaç yüzyılda bu durumun devamı yaşanacak ama aynı zamanda tarih yazmak kilise mensuplarının dışına da önemli ölçüde yayılacak, askeri aristokrasi ve nihayet ortaya çıkmakta olan kentli ticaret seçkinlerinde de tarih hevesi gelişmeye başlayacaktı. Aynı zamanda, daha formel kurumsal yapıların (mahkemeler, kraliyet mabeyincileri ve yeni bir aykırı eğitim kurumu olan üniversiteler) gelmesiyle, kayıt tutma hacmi artarken, İslam ve Doğu Asya'da da görüldüğü gibi, sözlü ve yazılı kaynaklar arasındaki denge yazılı kaynaklardan yana değişecekti ama sözlü kaynakların yetkesinin ortadan kalkmasına daha yüzyıllar vardı.

Farklı uygarlıkların gerek içlerinde gerekse de aralarında yaşanacak olan yarım binyıllık kalıcı ve genellikle şiddetli çatışma sırasında da, kâh bir araç kâh bir eğlence olarak geçmişe duyulan ilginin artması, dünyanın başka yerlerinde de gerçekleşecekti.

27 *Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, çev. B. W. Scholz, B. Rogers'la birlikte (Ann Arbor, MI, 1970), 83.

- y. 940-1030 İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-Umem ve Teakubü'l-Himem* ("Ulusların Deneyimleri ve Emeklerin Silsilesi")
- y. 1000 Murasaki Şikibu, *Genci Monogatari* ("Genci'nin Öyküsü")
- 1060 *Xin Tangshu* ("Tang'ın Yeni Tarihi")
- y. 1084 Sima Guang'ın *Zizhi Tongjian*'inin ("Yönetimin Yardımcısı Kapsamlı Ayna") tamamlanması
- y. 1120-y. 1143 Malmesburyli William, *Gesta regum anglorum* ("İngiliz Krallarının İşleri"), *Gesta pontificum anglorum* ("İngiliz Piskoposların İşleri") ve *Historia novella* ("Yeni Tarih")
- y. 1148-1149 Kalhana *Racatarangini* ("Krallar Irmağı")
- y. 1136 Monmouthlu Geoffrey, *Historia regum Britanniae* ("Britanya Kralları Tarihi")
- y. 1220 Jien, *Gukanşo* ("Bir Delinin Notları")
- y. 1281 İlyan, *Samguk Yusa* ("Üç Krallık'ın Anıtları ve Efsaneleri")
- 1274-1461 *Grandes Chroniques de France* ("Fransa'nın Büyük Vakayınameleri")
- y. 1300 Reşidüddin Hamedani, *Cami-üt Tevarih* ("Vakayınamelerin Özeti")
- y. 1305-y. 1309 Joinville, *Histoire de Saint Louis* ("Aziz Louis Tarihi")
- 1307 Ma Duanlin, *Wenxian tongkao* ("Edebi Geleneklerin Kapsamlı İncelemesi")
- y. 1369-y. 1400 Froissart'ın *Chroniques*'i ("Vakayınameler") kademeli olarak derleniyor
- 1339 Kitabatake Çikafusa, *Cinno Şotoki* ("İlahi Hükümdarların Meşru Ardılığının Kayıtları")
- 1375-1378 İbn Haldun, *Mukaddime* ("Tarihe Giriş")
- 1498 Philippe de Commynes *Memoirs*'ını ("Hatıralar") tamamlar

BİR KÜRESEL ŞİDDET ÇAĞI, y. 1000-y. 1450

Giriş

Geçen bölümde üç farklı tarih kültürünü, (Latin ve Yunan bölümleriyle) erken orta-çağ Avrupa, erken İslam ve çağdaşları Doğu Asya'nın izlerini takip ettik. Aynı zamanda tarih düşüncesi ve yazınındaki, aralarında Polybios gibi rastlantısal kişilikleri saymazsak, Batılı antikitesinde pek öne çıkan bir özellik olmayan "kullanılabilir geçmiş" diyebileceğimiz şeyi oluşturma çabasının da bulunduğu bazı temaların altını çizdik. Bu bölüm o temayı daha ileri götürüyor ve bir yenisini, giderek artan kültürlerarası temas konusunu açıyor. Dolayısıyla bu bölümün başlığındaki vurgu "şiddet" sözcüğüne değil, "küresel" sözcüğüne konmalı. MS 2. binyılın ilk yarısı kuşkusuz bir şiddet dönemi: Karşılaşmalar listesinde Haçlı Seferleri ve bir dizi sapkın-karşıtı sefer, Doğunun Moğollar tarafından göçebe istilası, Bizans İmparatorluğu'nun aleyhine Osmanlıların ilerlemesi ve bu ilişkinin 1453'teki sonu. İçeride, neredeyse her bölge ve ulus, İngilizlerin "Güller Savaşı" gibi, hem bölgesel genişleme hem de hanedan ardıllığı savaşlarıyla karşı karşıya kaldı. Doğuda, Çin ve Japonya'da benzeri kargaşalar yaşandı: Çin yeni hanedan değişimleri ve 100 yıl süren bir Moğol yönetimi yaşadı, Japonya da bir yanda kadim aristokrasi ve imparator, diğer yanda da yükselen *samurai* sınıfının yer aldığı giderek artan bir gerginlik dönemi geçirdi. İslama gelince, İspanya ve Kutsal Topraklar'da Hristiyan karşı saldırılarla, doğuda Moğol yenilgisiyle ve Abbasi Halifeliği sonrasında Müslüman birliğinin dağılmasıyla baş etmek zorunda kaldı.

Bunlar bir yana, bu dönem herhalde önceki 600 yıldan daha az ya da çok kanlı geçmedi ve savaşlardaki can kayıpları da, kuşkusuz 20. yüzyılda yaşanacakların –hatta 14. yüzyıl ortalarında yaşanan hıyarcıklı veba salgınının (ya da "Kara Ölüm"ün)– yanında soluk kalır. Farklı olan, önceki dönemlere göre, yalnızca klasik uygarlık ile "barbar" kabilelerin uzun süredir temas halinde bulunduğu Avrupa'da değil, artık Avrupa ve dünyanın geri kalanı hatta dönemin en sonuna doğru, iki yepyeni Amerika kıtası arasında çok daha fazla karşılıklı ilişki kurulmuş olmasıdır. İslamla olan ve ara ara kesintilerle 7. yüzyıldan beri süren çatışma, Haçlı Seferleri nedeniyle yeni bir yoğunluk kazandı ve Şark'ın zenginlikleri peşindeki arayış, Avrupalıları Çin, İran ve

Hindistan uygarlıklarıyla tanıştırdı. İslam da Hindistan'a ve Afrika'nın içlerine yayıldı. Din değiştirme süreci kültürlerarası değişimde küçük ama önemli, bazen de tarihsel sonuçları olan bir rol oynadı. Örneğin İslama dönmüş bir 12. yüzyıl Musevisi olan Samuel el-Magribi eski dindaşlarını eleştirmek için tarih yazmaya koyuldu; böylece de, "Araplar arasında bulunan ve tarihsel olayları anlatan kitaplar... zaman kaybıdır,"¹ diyen çağdaş Moses Maimonides tarafından ifade edilen, Yahudiliğin tarihe bakışındaki egemen görüşü de terk etmiş oldu.

Bu örnekler bir yana, bu temasların tarihin yazılmasına etkisi o zaman için kısıtlıydı: İtalyan tüccarlar beraberlerinde Çin tarih yazıcılığı uygulamalarını getirmedi; Çinli Müslüman Ma Huan, 15. yüzyıl başlarında (ö.y. 1451) Güneydoğu Asya, Hindistan ve Basra Körfezi'nde gezerken, burada varolan tarih yazılarını ve öyküleri evine taşımadı ve İslam tarih yazımı, Hristiyan dünyasında, örneğin Magribi Granada'da her ne kadar biliniyorduydu da, Avrupalılar tarafından benimsenmedi. Ama bu 450 yıl boyunca dünyanın orasında burasında neredeyse sürekli bir şekilde var olan savaş hali büyük ölçüde tarih yazılmasına neden oldu ki, bunlara, Avrupa ve Asya'nın evvelce bu konuda ürün vermemiş yerlerinde geçmiş hakkında yeni bir "proto-milliyetçi" anlatılar dalgası da dahildir. Eğer 19. yüzyıl Avrupa'da büyük tarihyazımsal milliyetçiliğin ve romantik ortaçağ övgüsünün en çok rağbet gördüğü çağ ise, bunu büyük ölçüde ortaçağa ve Çekçe yazılmış ilk tarih eseri olan *Kronika Dalimilova* (tam. 1308-14) gibi şimdinin kayıp kitaplarının öncü ve hatta amaçlanmamış yurtseverliğine borçludur. Latince ve yerel dillerde yazılmış Avrupa vakayinamelerinin 19. yüzyılda Alman Georg Heinrich Pertz ve İngiliz William Stubbs gibi araştırmacılar tarafından keşfedilip derlenmesi ve yayımlanması, ortaçağ mirasını kendi ulusal kimlik duygularının altındaki temel olarak gören modern araştırmacıların işidir. Nihayet, başka bir gelişme de, az da olsa, başka kültürlerin ve kendileri dışındaki halkların tarihlerini yazan tarihçilerin ortaya çıkmaya başlamasıydı, bunların en önemlileri, Müslüman tarihçilerin Hint ve Moğol geçmişine dikkat sarf etmesi oldu. "Evrensel tarih" henüz çok kültürlü değildi ama komşularınkine atıfta bulunmadan yalnızca kendi tarihini anlatmak giderek zorlaşmaya başlıyordu.

15. Yüzyıla Kadar Klasik İslam Tarihyazımı

9. yüzyıla gelindiğinde, her ne kadar İslam tarihi hâlâ neredeyse tamamen dinin kültür dili olan Arapçayla yazılıyor olsa da, İslam uzun süredir yalnızca Arapların dini olmaktan çıkmıştı ve 300 yıl içinde, Farsça merkezi Avrasya'da teolojik ve bilimsel dil olmasa da edebi dil olarak Arapçaya rakip olacaktı. İslam tarihyazımının "klasik" döneminde İran-

1 Adnan Husain, "Conversion to History: Negating Exile and Messianism in al-Samaw'al al-Maghribi's Polemic against Judaism," *Medieval Encounters* 8:1 (2002): 3-34, s. 3-4.

lılar, özellikle de 11 ve 12. yüzyılın Gazne Hanedanı sırasında, çok ürün verecekti. Bu, MS 1010'da tamamlanan Firdevsi'nin *Şehname*'sinde doruğuna ulaşan İslam öncesi Fars kahramanlık öyküleri geleneğinin ardından geliyordu. Başlangıcından Arap fethine kadar Zerdüştçü İran'ı izleyen muazzam popüler bir eser olan Firdevsi'nin şiiri, varolan bir manzum şehnameler tarzının üzerine inşa edilmişti ve yalnızca daha sonraki tarih çalışmalarını değil, Farsçanın gelişmesini de etkileyecekti. İran Müslüman tarih yazımı aynı zamanda hadislere sıkı sıkıya bağlılıktan sapmayı sürdürerek, birçok tarihçinin *edeb*'in temsil ettiği, daha seküler entelektüel bakışı benimsemesine yol açacaktı; yaşamöykülerine Arap tarih yazımına kıyasla daha az değer verecekti. İranlıların tarihe teolojinin bir hizmetkârı olmaktan çok akademik ağacın bir dalı olarak yaklaşımı, yaşamının büyük bölümünü Hindistan'da geçiren çalışkan bilim adamı, coğrafyacı ve matematikçi Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Birûnî'de (973-1048) vücut bulmuştur. Hem Arapça hem de Farsça yazan Birûnî, matematik ve filoloji bilgisini dünyanın ulusları arasındaki takvim ve kronoloji anlaşmazlıklarını çözmekte kullanmıştır; uzak ve efsanevi tarihe, özellikle de toplumsal kargaşa dönemlerinde aile ve hanedan geçişlerinin soylu bir geçmişin inşasını ya da icadını gerektirdiği zamanlardaki uydurma şecerelere karşı kuşkucu bir bakışın örneğini oluşturur. "Övücü öyküler ve ... şanlı atalara kadar uzanan şecereler uyduranlar" hakkındaki alaycı yorumları, hem Miletoslu Hekataios'u anımsatır hem de 12. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu tür yaratıcılığı eleştiren Avrupalıların önhabercisi olur.²

Firdevsi siyaset tarihinin döngüsel akışını, ardı ardına gelen İran rejimleri ya da *devle*'leri bağlamında yakalamıştı, bu "devrim" ya da "değişme" anlamına gelen bir sözcüktü ama geniş anlamıyla "hanedan" ve "devlet" anlamlarına da geliyordu. Tarihe döngüsel bir bakış daha önceleri İslamın belirleyici özelliklerinden biri değildi ama doğrusal bir öyküde gelişen sonlu bir dünya yönündeki dini düşünce, artık sivil kargaşaya ve yetke yitimine yenik düşen bir zamanların güçlü devletlerinin siyasi iniş çıkışlarının gözlemlenebilir olgusu karşısındaydı. İranlı tarihçiler Abbasi Halifeliği'nin etkisinin dağıldığı ve gerçek iktidar bir dizi yerel ya da bölgesel hanedanın eline geçerken, ortak İslam kimliğinin başka yollardan, örneğin ilk kez 10. yüzyılda ortaya çıkan Müslüman eğitim kurumları olan medreseler aracılığıyla korunduğu bir dünyada yazıyorlardı. Hemen hemen aynı zamanlarda başlayan Samani Hanedanı (819-999) hem İran'da İslamı yayıyor hem de Karolenj imparatorluğunda 9. yüzyılda gerçekleşen

2 Julie Scott Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century* (Edinburgh, 1999), 21.

paralel bir edebi canlanmayı cesaretlendiriyordu. Bu Rönesans, İran mirasına odaklanmadan bazı kaymalarla ve Firdevsi'nin edebi egemenliğindeki geçici de olsa önemli bir gerilemeyle, bir Türk hanedanı olan Gaznelilerde de sürdü. İslamdaki egemen güçlerin çoğulluğunun yan ürünlerinden biri, tarih yazınındaki bir tür sekülerleşmeydi; din adamları ile kadılar tarafından yazılan ve geçmişin din temelinde anlatılmasından uzaklaşıp, vezirliklerden kaynaklanan ve hanedanlar tarafından örgütlenen ve hem Gaznelilerde hem de Selçuklularda görüldüğü gibi, hanedanlar zayıfladıkça çalışmaların daha fazla görüldüğü anlatılara dönülüyordu.

Abdülhay Gardîzi (e.d. 11. yüzyıl başları) gibi tarihçilerin daha geniş bir İslam geçmişi yerine İran tarihi hakkında yazmasıyla, etnik çıkarlar dini bağlılıkların arasından sıyrılıyordu. Bu tarihçilerin çoğunun siyasi çıkarları ve neredeyse Polybiosçu "pragmatik" tarih vurguları, başka bir eski memur olan ve Tanrı'yı beşeri olayların dışına çıkartarak ana akımdan ayrılan verimli 11. yüzyıl tarihçisi İbn Miskeveyh'de (ö. 1030) görülebilir. *Tecaribü'l-Umem ve Teakübü'l-Himem* ("Ulusların Deneyimleri ve Emeklerin Silsilesi") başlıklı eseri, Müslüman rejimlerin evrensel bir tarihidir ve evvelce gördüğümüz ifadelerle, tarihin yararlılığını vurgular. "Ulusların tarihlerini ve kralların yaşamlarını inceleyince... devletlerin ve krallıkların kökenleri, daha sonra düzensizliğin ortaya çıkması, işleri düzeltmek için alınması gereken önlemler... ya da zayıflık ve yıkıma yol açan... umarsızlıklar gibi hâlâ olagelen ve gelecekte de karşımıza çıkacak olaylar için yararlı deneyimler içerdiklerini gördüm."³ Vezirlik memuru ve Miskeveyh'in hayranlarından Ebu'l Fazl Beyhakî (995-1077) gibi başkaları da kamu hizmetinden ayrılp tarih yazmaya koyulmuştu. Hepsi günümüze kadar ulaşamayan daha uzun bir eserin içinde Beyhakî, Gazneli şah I. Mesud'un (hk. 1031-1041) hükümdarlığının bir tarihini yazmıştı; eseri, vezirlikteki idari uygulamanın, anlatıyı çok yavaşlatan (insanın aklına, Herman Melville'in *Moby Dick*'inde kurguyu kesintiye uğratan, balina avcılığı üzerine uzun betimlemeler hakkındaki okur yakınmaları geliyor) ayrıntılı betimlemelerini içerir. Ama geçmiş ve olası kaynakları üzerine yazarken, keskin gözlemlerde bulunma becerisine sahiptir. "Geçmişin tarihi iki türdür ve bir üçüncüsü olamaz: Ya birinden dinlersiniz ya da kitaptan okursunuz,"⁴ diye açıkça beyan ederken, Beyhakî'de Thukydides'ten bir şeyler bulursunuz.

Hanedanlık tarihleri ile hadislere dayanan dini tarih arasındaki farklar açık değildir ve abartılmaması gerekir. Birincil odağı Gazneli efendi-

3 Aktaran: Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge, 1994), 173.

4 Meisami, *Persian Historiography*, 80.

lerini ve silsilelerini meşrulaştırmak olan propagandacı saray tarihçisi Ebu el-Hüseyin Utbi (961-1036 ya da 1040) bile “din ile krallık ikiz kardeşlerdir,” diyen eski deyişi yinelemiştir.⁵ Hanedan aksenli tarihyazımı da İranlılar arasında sonsuza kadar sürmemiştir. Edebiyata daha az düşkün olan Selçuklular zamanında gerilemişti, onların zamanında yöneticiler kendi hükümdarlarından çok diğer yöneticiler için tarih yazmış, genellikle kolay öğrenmek için hazmedilmesi gereken anekdot ve örneklerin derlemelerinden oluşan ve Avrupa’da “hükümdar aynası” adı verilen bir türden örnekler vermişlerdi. Ama esas nokta şuydu: Geniş İslam dünyasında tarih artık yalnızca İslam hakkında olmadığı gibi, bakışı da hep Peygamber’in dönemine kitlenmiş değildi. Hem iç huzursuzluklar hem de Hristiyanlıkla olan çatışmanın dürtüsüyle, tarihçiler erken dönem Müslüman tarih yazınının belirleyici özelliği olan, güncel olaylara duydukları ilgisizlikten kurtulmuştu.

Aslında, geç ortaçağ İslamı için tanımlayıcı çatışma Hristiyanlarla değil, doğudaki Moğollarla olmalı. Bu göçebe halkın bir kolu olan Altın Orda, 1240’larda Rusya’nın büyük bir bölümünü fethetmişti. Başka bir kol 1258’de Bağdat’ı yakıp yıkmış ve son Abbasi halifesiyle ailesini katlederek, onlarla birlikte evrensel Müslüman halifeliği idealini de öldürmüştü. Moğollar 13. yüzyıl içinde batıda İran’la, doğuda da Çin’le temas geçen Müslüman olmayan savaşçı bir halk olarak kendi evrensellik duygularına sahipti; Cengiz Han ve ardıllarına verilen ilahi bir dünya hükümdarlığı unvanı, erken dönem tarihyazımlarının çoğunun temasını oluşturuyordu (bkz. Kutu 9 ve Seçme Metin 9)

Kutu 9 Moğol Vakayinameleri

Göçebe bir halk olan Moğollar, ilk örnekleri arasında, genelde *Moğolların Gizli Tarihi* adıyla bilinen, 13. yüzyıldan kalma bir metin olan *Mongyol-un niyuca tobçıyan*’ın yer aldığı kendi tarih yazınlarını geliştirmişti. Bu tarih, gelecekte Cengiz Han olacak savaşçı Timuçin’in varsayılan şeceresiyle başlar. 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başında Büyük Han’larının Yuan Hanedanı olarak hüküm sürdüğü Çin’de bu doğrultuda başka bir tarih olduğuna dair belirti yoktur. Ama 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarında bir canlanma görülmüş ve *Gizli Tarih*’e benzer birçok örnek ortaya çıkmıştır. Bunlara, Cengiz Han’ın ölümüyle sonuçlanan olayların anlatıldığı bir bölümle başlayan ve Yuan dönemi ve Moğol egemenliğinin zayıflamasıyla devam edip, 17. yüzyıl başlarında sona eren *Altan Tobçı* (“Altın Özet,” 1655) ve Moğol, Çin ve Tibet kaynaklarına dayanan bir eser olan, 1662 yıllarında yazılmış *Erdeni-yin Tobçı* (“Değerli Özet”) adlı vakayinameler derlemesi de dahildir.

Seçme Metin 9 **Moğol Tarih Yazını: Altan Tobçi**

Bunlar Beş Cakravarti Kralı olarak kutlandılar. Kusursuz muhteşem Kral'ın oğlu Kurtarıcı Kral'dı. Onun oğlu Kurtaran Koruyan Kral'dı. Onun oğlu Kral Seküni'ydi. Onun oğlu Kral Küsi'ydi. Onun oğlu Kral Büyük Küsi'ydi. Onun oğlu Kral Görmesi-lyi'ydi. Bunlar Kral Maha Samadi'nin altın silsilesinden gelen krallar ailesidir. Oğlu Kral İyi Doğmuş'tu. Bu kraldan birbiri ardına gelen Kralların sonuncusu Kral Aslan Çene'ydi. Oğulları, Saf Yiyecek Kral, Beyaz Yiyecek Kral, Güzel Yiyecek Kral ve Rasayana Yiyecek Kraldı...

Söylendiğine göre, Rahuli rahip olduğu için, Saf Yiyecek Kral'ın soyu tükenmiştir ama birçok vakayinamede bunun sona ermediği öğretilir. Buda'nın Nirvana'ya erişmesinin üzerinden bin yıldan fazla geçtikten sonra, Kral Maha Samadi'nin altın silsilesinden karlı doğu yamaçlarında doğanlar şunlardı. Hindistan'daki Magada Kralı Kusala'nın oğlu Sarba adı verilen kralın beş oğlu vardı. En küçük oğlunun doğuştan turkuaz mavisi saçları vardı; elleri ve ayakları yassıydı; gözleri aşağıdan yukarı doğru kapalıydı. Birbirlerine dediler ki: "Evvelce yeniden doğmuş birisi gibi değil." Onu bir bakır kutuya koyup, Ganj nehrine attılar. Nepal ve Tibet arasında Tibetli yaşlı bir adam, kutuyu nehir yatağından aldı ve açtı...

Kaynak: *Mongol Chronicle Altan Tobci*, der. ve çev. C. R. Bawden (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1955), 111-12. Editörün notları alınmadı. Seçki, Hanların soylarını bağladıkları kadim Hint kralları hakkında anlatılanlarla başlayan vakayinamenin en başından yapılmıştır.

Çin'de hüküm süren baskın Yuan dalından başka, Moğol yayılması Cengiz'in oğullarının yönetimindeki tabi kağanlıkları İran ve Orta Asya'da da oluşturmuştu. Bunlarda Çin'den ziyade İslam tarihyazımı tarzı egemendi. 13 ve 14. yüzyıllarda İran'ın büyük bölümünde hüküm süren İlhanlılar, anlatıya dayalı Farsça güçlü bir tarihyazımı geleneği ürettiler. 14. yüzyıl sonlarındaki Çağatay savaş önderi Timur Barlas ya da Timurlenk'ten (ö. 1405) kaynaklanan Timur Hanedanı, 15. yüzyıl boyunca bölgenin büyük bölümüne egemen oldu ve tarihe özellikle güçlü bir ilgi duyuyordu. Okuması yazması olmayan Timur (düşmanca bir Arap yaşamöyküsü yazarına göre), "vakayinamelerin, peygamberlerin öykülerinin, kralların yaptığı işlerin ve eskiden yaşamış kişilerin yaptıklarının okunmasını bıkmadan dinliyordu."⁶ Yolculuklarında yanında sürekli sözlerini kaydetmekle görevli sekreterler bulunduruyordu, yazılanlar doğrulanması için ona okunuyor, sonra da Türkçe ve Farsça yazılmış tarihlere dönüştürülüyordu. Ne yazık ki bunların pek azı günümüze kaldı. Timur'un elinin altında birçok tarihçi vardı ve kariyerinin çeşitli versiyonları yazılmıştı. Bunların

6 John E. Woods, "The Rise of Timurid Historiography," *Journal of Near Eastern Studies* 46:2 (1987): 81-108, s. 82; E. A. Polyakova, "Timur as Described by the 15th Century Court Historiographers," *Iranian Studies* 21 (1988): 31-44.

arasında bulunan, esir aldığı tarihçi Nizameddin Şami'ye (ö. 1409 öncesi) iktidara yükselişinin tarihini yazmasını buyurdu. *Zafername* başlıklı bu eser hem yazılı hem de sözlü kaynaklara dayanıyordu ve daha sonraki yazarların da devam etmesiyle, kuşaklar boyu, bu süre zarfında eserleri giderek daha İslami bir hale gelen Timur tarihçilerinin odağı olacak fatih hakkındaki yaşamöyküsel geleneğin çekirdeğini oluşturdu.

İslam etkisi ortaçağ boyunca, aralarında İspanya'daki Batı Avrupa köprübaşı da bulunan Mısır, Sahra-Altı Afrika'nın bir kısmı ve Hindistan gibi birçok bölgede yayıldı. Bu bölgeler ve belli bazı yerler (örneğin Suriye'de Halep ve Şam) hakkında Müslüman yazarların kaleme aldığı tarihler geç ortaçağ boyunca ortaya çıktı, İran'da da yöneticiler ile memurlar tarihçi olabilmek için gerekli eğilime ve bilgiye ulaşma şansına sahip kişiler oldu. Baybars el-Mansuri (ö. 1324 ya da 1325) tarihin Arapça yazıldığı Memluk Sultanlığı'nda eski bir asker ve yöneticiydi.⁷ Müslüman âlemindeki siyasi yaşam Hristiyanlıktaki kadar kestirilemez olabiliyordu ve kadim Thukydidesçi düşen güç sahibi ya da nazırın kendini haklı çıkartma aracı olarak tarihe dönmesi alışkanlığı, onunla kendini yeniliyordu. Mansuri'nin, sultanlar değiştikçe birçok kez etkisinin artıp azaldığı sonra yeniden arttığı çalkantılı bir kariyeri olmuştu. Bu durumda, hem yönetime ve askeri seferlere etkin katılım dönemleri hem de zorunlu emeklilik dönemleri verimli olmuştu; 1323'e kadar genel bir İslam tarihi (*Zubdat el-fıkra fi tarih el-hicra*) ve bu tarihten bir dizi alıntıdan oluşan, ilk Memluk hanedanlarından Bahri Hanedanının bir tarihini bırakmıştır. Bir buçuk yüzyıl sonra, Ebu'l Mehasin İbn Tagribirdi (ö. 1469-1470) bu eğilimi sürdürmüştü ve aile bağlantılarını resmi saray tarihçisi gibi bir konauma dönüştürmüştü.

Geçmişte gerçekte nelerin olduğunun bir kaydı olarak bu yüzyılların Müslüman tarih yazınının Hristiyanlığın en nitelikli vakanüvisleriyle karşılaştırılması olumludur ve ayrıntılara gösterilen dikkat ve doğrulukta onları geçer; örnek olarak, Kürt asıllı İbn Hallikan'ın (1211-1282) yazdığı büyük bir yaşamöyküsü sözlüğü olan "Önemli Kişilerin Ölüm Yazıları" (*Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*) ve şimdiki Fas'tan bir Berberi olan ve Arapça yazan, yazdığı *Rihle* ("Yolculuklar") hâlâ modern dünya tarihi için temel metinlerden olan gezgin İbn Batuta'nın (1304-1368/69 ya da 1377) (Müslüman toplumsal tarihi için önemli bir kaynak oluşturan) gezi yazıları gösterilebilir.⁸ Avrupalı istilacıların benzeri olarak, Şam belediye

7 Memlukler (bu eski kölelerden oluşan savaşı sınıfına verilen addır) Abbasi silsilesinin son halkasıdır; bir dizi Memluk hanedanı 13. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıl başlarına kadar Mısır'a egemen olmuştu.

8 Pamela Kyle Crossley, *What is Global History?* (Cambridge, 2008), 23-4.

başkanı İbn el-Kalanisi (y. 1073-1160) (**Seçme Metin 10**) ve Salahüddin'in nazırı İmadeddin el-İsfahani (1125-1201) gibi Araplar da Haçlı Seferleri üzerine yazdılar ama bu savaşlara, yalnızca kâfirlere karşı sürdürülen bir dizi mücadelenin bir parçası olarak baktılar. Haçlı Seferleri'nin başka bir vakanüvisi olan İbn el-Esir (1160-1233) bir teologdur, Peygamber'in sahabeleri hakkında yaşamöyküsel bir sözlük ve Selçuklulara bağlı bir hane-dan olan Zengilerin tarihini yazmıştır; en ıddialı eseri, Yaradılış'tan, Pers ve Roma imparatorluklarından geçerek Peygamber'e kadar ulaşan ve yıl-lıkçı tarzda 1233'e kadar giden, İslam âlemi hakkında bir evrensel tarihtir. Bu eserin son bölümleri, Müslüman âleminin 1220'lerin başında Moğollar tarafından istila edilmesi öncesinde debelenen bir İslam resmeder. Bunu izleyen yüzyılda, birçok Müslüman tarihçi Moğolların yükselişini içeri-den anlatacaktı. İranlı Alaeddin Ata-Melik Cüveyni (1226-1283) Bağdat'a vali olarak dönüp, Cengiz Han hakkındaki tamamlanmamış *Târih-i cihân güşâ'*yı ("Dünya Fatihinin Tarihi") yazmadan önce Büyük Han'ın başkan-tinde görev almıştı.⁹ Yahudilikten Müslümanlığa dönmüş bir İranlı olan

Seçme Metin 10 Müslüman Perspektifinden Haçlı Seferleri: İbn el-Kalanisi'nin Vakayinamesi

Hicri 501

(22 Ağustos 1107'den 10 Ağustos 1108'e)

O yıl, Frankların kralı Baudouin kırık dökük hizbini ve Allah'ın unuttuğu ordusunu topladı ve Sur limanına yürüdü. Kentin karşısında kamp kurdu ve Tell el-Maşuka'daki dış mahallelerinde bir kale inşasına koyuldu. Bir ay kaldı, bu sürenin sonunda kentin valisi yedi bin dinar karşılığında geri çekilmesini satın aldı, o da parayı alıp geri çekildi. Gene aynı yıl, Sultan Gıyasü'd-dünya ve'd-din Muhammed [Sadaka bin Mazyad'ı yenilgiye uğratıp öldürdükten sonra] el-Hille'nin işlerini halledip Şevval ayı başında İsfahan'a dönmeye koyuldu. Yola çıkmadan önce emir Mevdud ve askerlerine Musul'a yürüyüp, burayı kuşatıp ele geçirme görevi verdi. Mevdud ve ordusu bunun üzerine yola çıkıp Musul önünde kamp kurdu. Kentin beyi Caveli halkın çoğunu kent dışına sürmüş ve askerleri kötü davranıp her türden aşırılıkta bulunmuştu. Kendisi er-Rhbe'ya gitmiş ve güvendiği subaylarından birini Musul'da kalıp korumakla görevlen-dirmişti. Sultan'ın askerleri burada bir süre kaldıktan sonra, kent halkından yedi kişi buranın ele geçirilmesine yardımcı olmaya karar vermiş ve kentin kapılarından birini açıp, kenti Mevdud'a teslim etmişti. İçeri girince Cavali'nin askerlerini kılıçtan geçirdi ama iç kaledeki askerleri affetti ve onlarla yanlarındaki herkesi Sultan'a gönderdi.

Kaynak: İbn el-Kalanisi'nin *Vakayiname*'sinden alınma ve çevrilme *Haçlı Seferlerinin Şam Vakayina-mesi*, alıntılan ve çeviren H. A. R. Gigg (Londra: Luzon, 1932), 82-3. Gibb'in notları alınmamıştır.

9 Ata-Malik Juvaini, *The History of the World-Conqueror*, çev. J. A. Boyle, gözden geçirilmiş basım (1958; Manchester, 1997).

Reşidüddin Hamedani de (1247-1318), siyasi entrikalar idamına yol açana kadar İran'ın Moğol hükümdarlarına hizmet etti; *Cami-üt Tevarih* ("Vakayinamelerin Özeti") başlıklı eseri, özellikle Moğol yönetimi hakkında ayrıntılarla dolu geniş bir evrensel tarihtir (Resim 12 ve 13) ve dünyanın çoğul kültürleri hakkında yüksek bir farkındalık düzeyi sergiler.

Moğol savaş beyi Timur bir vesileyle tarih düşüncesi tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olan Tunuslu bir Müslümanla bir söyleşi yapmıştı. İbn Haldun (1332-1406) methiyeleri hak eder ama geçen yedi yüz yılın İslam tarihyazımına aşina olmayan Batılıların iddia ettiği kadar eşsiz de değildir. Evvelce Mesudi'de görülen felsefi eğilimlerin bir toplamı olarak görülmesi daha doğru olur ve doğrusu, İranlı bir çağdaşı olan Şems el-İyzi (e.d. 1380'ler) tarih yazmanın İbn Haldun tarafından vurgulanmayan daha pratik, yöntembilimsel veçhelerine daha doğrudan ve hemen hemen aynı zamanlarda eğilmiştir. Coğrafi açıdan Kuzey Avrupa'ya kadar uzanan uzun bir tarih yazmış olan İbn Haldun da yöntembilimsel sorunların yabancısı değildi. Ünü geleneksel olarak tarihin kendisine değil âdetler, usuller, iklim ve iktisat gibi tarihin altında yatan faktörleri toparlamaya çalıştığı iddialı bir girişim olan önsözü ya da *Mukaddi-*

Resim 12. Han Sarayında. İki sayfalık minyatür (sol yarısı). Reşidüddin Hamedani'nin evrensel tarihi *Cami-üt Tevarih*'den (Vakayinamelerin Özeti) elyazması bir sayfa. Elyazması y. MS 1330.

me'sine dayanır.¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*'nin başında, "Bilinmelidir ki, tarih, aslında, insanın dünya uygarlığı demek olan toplumsal örgütlenmesi hakkında bilgidir," der. "Vahşilik ve toplumsallık, grup duyguları ve bir insanlar grubunun diğeri üzerinde üstünlük sağlamasının farklı yolları gibi uygarlığın doğasını etkileyen koşullarla uğraşır."¹¹

İbn Haldun'un, iktidara gelen bireylerle grupların bir grup ruhu ya da *asabiye* (ki bu da genellikle söz konusu iktidarın elde tutulmasının aleyhine işler ve bastırılması gerekir) tarafından harekete geçirildikleri fikri, Herder gibi daha sonraki Avrupalı yazarlarda da yinelenmiştir, bir kez yerleşen rejimlerin neredeyse kaçınılmaz olarak bölüneceği ya da yozlaşacağı ve devrileceğine olan inancı da Yunan Polybios'un döngüsel siyasetini

Resim 13. Cengiz Han, imparatorluğunu oğulları arasında bölüştürüyor. Reşidüddin Hamedani'nin evrensel tarihi *Cami-üt Tevarih*'in (*Vakayinamelerin Özeti*) bir Babürlü elyazmasından, y. 1596.

10 Khalidi, *Arabic Historical Thought*, 222-3 genel anlayışın aksine, genellikle önsözünden daha aşağı bir çalışma olarak nitelendirilen tarihinin, aslında *Mukaddime*'de çerçevesi çizilen fikirler üzerine sağlam inşa edilmiş bir çalışma olduğunu öne sürer.

11 İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. F. Rosenthal ve kısaltan N. J. Dawood (Princeton, NJ, 1967), 35.

yansıtır. *Mukaddime*'nin büyük bölümü, halifelik yönetiminin çeşitli rütbe ve makamları da içinde olmak üzere farklı yönetim biçimleri ve toplumsal uyarlamaların incelenmesi ve çözümlemesiyle ve bazı "yasa" türlerinin açıklanmasıyla ya da en azından, bizi ilgilendiren şeylerin sonuçlarını bilmeyi istemek insan doğasında olduğu için, üzerinde mantıklı kehanetlerde bulunabileceğimiz genellemelerle geçer. Bu, "özellikle büyük önem taşıyan ve insanın bilmek isteyebileceği olaylar, örneğin dünyanın ya da bazı hanedanların ne kadar süreceği konusunda çok iyidir." Ne yazık ki, böylesi konuları öngörmek için kullanılan yöntemlerin çoğu güvenilir değildir ve yanlış oldukları ortaya çıkmıştır, örneğin gelenekselciler dünyanın İslamın gelişinden sonra yalnızca beş yüzyıl devam edeceğine inanıyordu. İnsan davranışlarının gözlemlenmesine dayanan genellemeler daha güvenlidir ve vakaların araştırılması iktidar hakkında bazı kurallar ortaya koymuştur, örneğin hanedanların insanlar gibi doğal bir yaşam sürelerinin olduğu, bir kez gücü ele geçirdiğinde, hanedanların "grup duygular"ını bir kenara atacağı, bir hanedanın zamanının geçtiğinin "birinci (algılanabilir)" sonucunun bölünmesi olduğu ve yeni bir hanedanın yükselişinin aniden değil, genellikle bir öncekinin gerilemesi sırasındaki sebatı sayesinde olduğu.¹²

İbn Haldun'un tarihe bazen de sosyolojik olarak nitelendirilen genel yaklaşımı onu Vico ve Montesquieu gibi (bkz. ileride 6. Bölüm) çok daha sonraki Avrupalılarla birlikte seçkin bir gruba sokar. İktidar çözümlemesi de 16. yüzyılın bir tarih genellemecisi olan Floransalı Niccolo Machiavelli'yi önceler. Ama *Mukaddime* yalnızca tarihsel süreçler ve etkilere dair makro sorulardan ibaret değildir. 9 ve 10. yüzyılda, teologlar tarihin hem birliğine hem de güvenilirliğine meydan okuduklarından beri, tarihçiler, özellikle önsözlerinde yöntemlerinin ve kabullerinin temellerini açıklayarak, buna karşı koyuyordu. İbn Haldun, her ne kadar açıklamaları çok daha yaygın olsa da, tarihin bir araştırma dalı olarak neleri içermesi gerektiği, zayıflıklarının ne olduğu üzerine var olan bir düşünme geleneğine dahildir. Kitabının daha başlangıcında İbn Haldun tarihsel gerçeğin –ya da daha doğrusu gerçek dışılığın– sınırları üzerine kafa yorar. Tarih bilgisi, en başında "önyargı ve partizanlığın" –ki bundan kastı İslam içindeki belli bir tarikat ya da görüşe düşünmeden bağlılık göstermektir– yer aldığı birçok türden yanlışlıkla zedelenir. Diğer yanlışlık türlerine de bir dizi insani zayıflık yol açar: aktarıcıların kendileri yeterince incelenmeden aktardıklarının tanıklıklarına güvenmek, bir olayın amacı hakkında bilgisizlik, bir olayın doğruluğuna dayanaksız güvenmek, tarihçilerin, iktidar sahiplerini methetmek amacıyla anlatıları güzellemeye olan eğilimleri ve hepsinin üzerinde, "uygarlıkta ortaya çıkan çeşit-

12 A.g.e., 98-9, 259-61, 244, 252-3.

li koşullardan haberdar olmama.”¹³ Bunların hepsi, onu izleyen ortaçağ vakanüvisleri tarafından değil ama daha sonraki Avrupalılar tarafından kuramsal ve felsefi düzey’de ele alınacak temalardır.

Haçlı Seferleri’nden Erken Rönesans’a Avrupa

Binyılın eşiğinde, 10 ve 13. yüzyıllarda Avrupa’nın “yüksek” ortaçağı sırasındaki en önemli kültürel değişim iletişimde gerçekleşti, özellikle de önceki yüzyılların ağırlıklı olarak sözlü kültüründen, yazılı metin ve belgelerin önemli ölçüde daha fazla ağırlık taşıdığı ve bunların korunmasının, aktarılmasının ve gerektiğinde imalinin gerekli olduğu bir kültüre geçiş yaşandı. Bu kaymanın tarihçiler için derin sonuçları oldu. En barizi, okur-yazarlık tedricen Kilise’nin üst kademeleriyle manastırların dışına yayıldı. Bize kalan belgelerin de gösterdiği gibi, sistemli kayıt tutma çoğaldı: Bir zamanlar ritüeller ya da kişisel temaslarla gerçekleşen taahhütler ve vaatler artık kâğıt ya da parşömen üzerinde saklanıyordu.¹⁴ Bu daha sonraki yüzyılların tarihçileri için bir malzeme bolluğu üretti ama bu hiçbir anlamda eksiksiz olarak görülmemelidir: Bugünkü arşivcilerin de elde tutacakları konusunda seçici olmaları gibi, 2. binyıl başlarındaki arşivciler de genellikle artık önemi olmadığını düşündükleri malzemeyi kaldırıp atıyor ve böylece bunların anısını kalıcı olarak siliyordu. Dahası, sözlü iletişim yolları, özellikle de şarkı ve şiir, tarih anlatılarının aktarımında hâlâ güçlü bir şekilde kullanımdaydı ve sonraki birçok yüzyıl boyunca, tarih bir yanda ağız/kulak iletişim tarzları ve kavrayışı, diğer yanda da yazılı/görsel olanlar arasında her iki yönde de gidip geldi ve yazılı tarih sözlü geleneği beslerken, bunlar yeniden yazıya döküldü. Avrupalıların artakalan sözlü zihin yapısının basit bir tezahürü, birçok tarihçinin yazdıkları sözler okunacakmış gibi değil, dinlenecekmiş gibi tasarımlarındadır. Kayıp Frank ihtişamının 14. yüzyıldaki vakanüvislerinden biri sözlerine, “Size büyük bir öykü anlatacağım,” diye başlar, “eğer beni dinlerseniz, hoşunuza gideceğini umuyorum.”¹⁵ Sözlü ve yazılı arasındaki gerginlik daha sonra Avrupalıların Yenidünya geçmişleriyle karşılaşmalarında da yer alacaktır (bkz. ileride 5. Bölüm).

13 A.g.e., 36-7, 98-9.

14 Bkz. P. J. Geary, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton, NJ, 1994); M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, 2. basım, (Cambridge, MA, 1993) ve B. Stock, *The Implications of Literacy* (Princeton, NJ, 1983).

15 *Crusaders as Conquerors: The Chronicle of Morea*, çev. Harold E. Lurier (New York, 1964), 67.

Bu karmaşık iletişimsel durumun ve yazının statüsündeki görece yükselişin başka bir sonucu da, o kadim yararlı bir geçmiş arama çabasının artmasında görüldü. Bazı gruplar, varolan statülerinin ve bunun uzak hat- ta unutulmuş antikitedeki kökleri hakkında talep ve iddialarının destek- lenmesinde tarihsel belgeleri koruma, bulma ve hatta sıfırdan inşa etme yolunda giderek daha güçlü bir baskı hissettiler; hatta bazı belgeler kendi başlarına temel belgeler olarak değil, daha çok belirsiz bir eski zamanda bahşedilen geleneksel ya da alışlagelmiş hakların ve ayrıcalıkların da- ha sonraki kodlamaları olarak alındı. Bu belgesel dönüşün kuşkusuz yeni tarihsel yazı türleri kuşağında yararları oldu ama zararlı yan etkileri de oldu çünkü akademik bir metin sahteciliği yan sanayi de üretti, bu ya- şamına antikitede başlamış bir uygulamaydı ama görüldüğü kadarıyla artık denetimsiz bir şekilde geliyordu. Madem bu yeni metin kültüründe destekleyici bir belge ille sahih olmasa da yararlıydı, öyleyse çoğu kez incelenmek üzere bir tane üretmek gerekiyordu.. [Belge] bulunamamışsa yahut "olması gerektiği" halde zaten var olmamışsa, hatta sadece anlamı yeterince açık değilse, ister manastırların toprak alışverişi sicilleri ister aristokrat bir ailenin seçeresi (bu ortaçağın çok ötesine uzanacak bir uy- gulamaydı) ya da en ünlü örnek olarak, Constantinus'un Bağış'ı gibi bir belge olsun, bu belgeyi yoktan var etmeye ya da yaratıcı biçimde tashi- h etmeye hazır, yetenekli yazı ustaları ya da araştırmacılar bulunabilirdi.

Latin Hıristiyanlığındaki dünyevi ve ruhani yetkeler arasındaki kro- nik çatışmalar zamanında Papalık'ın seküler iktidarını desteklemek üzere geniş çapta atıfta bulunulan ünlü bir belge olan Bağış, yüksek olasılıkla 8. yüzyıl sonları ya da 9. yüzyıl başlarında üretilmiş ve 4. yüzyıldan kal- ma, İmparator Constantinus'tan Papa I. Sylvester'e Latin Avrupa üzerinde yetke veren bir armağan olarak takdim edilmişti. Gerçekliğinin yıkılması Rönesans döneminde uzun bir süreç olacaktı ama şimdilik okur iki kilit noktayı aklında tutmalıdır: Birincisi aralarında Bağış da olmak üzere sah- telerin çoğu yüksek olasılıkla kötü niyetle ya da birilerini kandırmak için değil, güçlü bir şekilde doğruluğuna inanılan iddiaları destekleyecek bel- geler bulma kaygısıyla üretilmişti; ikincisi ortaçağ Avrupa'sında, yazılı bir metin, bir resim ya da bir tanığın ifadesi olsun, sahteliğin ya da gerçekli- ğin değerlendirilebileceği kolay bir test yoktu. Bu durumun bir yan etkisi, tarihleri ellerinde bulunduranların ve bunları dinleyen ya da duyanların, kaygılarını tikellik düzeyinde tutmalarıydı. Mucizevi olaylar da aralarında olmak üzere şu ya da bu olay ya da anlatının doğruluğunu ve kendisi tanık olmadıysa tarihçiye olayı aktaran bireyin esas olarak ahlaki saygınlığı ve toplumdaki yerine göre değerlendirilen inanılabilirliğini değerlendiriyorlardı. Tarihçilerin ya da okurlarının tüm bir türün doğruluğunu ya da isabetini

değerlendirmek için duraksadıkları çok enderdir, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak, geçmiş hakkında kesin bilgi sahibi olmanın olasılığı gibi epistemolojik konuları incelemeleri daha da enderdir.

Bu, ortaçağ Avrupa'sında artık tarih kuramı ya da tarih felsefesi olarak adlandırdığımız şeyin, hatta tarihsel türlerin sistemli aydınlatılmasının neden hiç olmadığını açıklamaya kısmen de olsa yardımcı olur. Ara sıra tarihin yararı hakkında yorumlara rastlanıyordu: 12. yüzyıl tarihçisi ve siyaset felsefecisi Salisburyli John (y. 1120-1180), *Policraticus* başlıklı eseri içinde tarihsel örnekler sunar ve onlar olmazsa geçmişin unutulmuş olacağı yazılı kayıtlarla yazıtların anımsatıcı değerini över,¹⁶ çeşitli vakanüvisler yaptıkları işin değeri üzerine ciddi ciddi tanıklık eder. Ama geç ortaçağ Hristiyanlığı derin bir özgünlüğe ya da tarih üzerine geniş düşüncelere sahip bir tek tarih düşünürü çıkartmamıştır. Kehanetçi mistik Fioreli Joa-chim (y. 1135-1202) ve skolastik St. Victorlu Hugh (ö. 1141) (bkz. Kutu 10) gibi birkaç önemli istisna dışında, anlatısının doğru yöntemi karşısında geçmişin toplam anlamı üzerine geniş çaplı felsefe yapma ya da düşünme anlamında "tarih düşüncesi"nin Avrupa'da çok az üretilmiş olması çarpıcıdır. İbn Haldun'un bir Latin karşılığı yoktur.

Bu kuram kıtlığı bir yana, ortaçağ adamı ve bazen de kadını çok sayıda tarih üretmiştir. 13. yüzyıla gelindiğinde, Dominiken keşiş Beauvaisli Vincent (y. 1190-1264) ansiklopedik bir bilgi derlemesine giriştiğinde *specula* ("aynalar") dizilerinden başlı başına ayna gibi düzenlenmiş bir dünya tarihi olan birine *Speculum historiale* adını vermişti. Vincent'in *specula'sı*nın, topluca, 600 yıl önce Sevilalı Isidorus'un *Etimoloji'leri*yle benzer bir rol oynaması bekleniyordu. Ama Vincent ve Isidorus çok farklı dünyalarda yaşıyorlardı. 1000'de, İskandinavların Kuzey Fransa ve tüm İngiltere'de sürdürdükleri önemli akınlar dışında, barbar göç dalgası büyük ölçüde yatışmıştı; iki yüzyıl sonra, Vincent'in zamanında, büyük başarılarını anmak üzere yazılan bir dizi *gesta* ve benzeri tarihlere karşın, Vikinglerle Normanlar da yerleştikleri ülkelere özümşenip sahneden çekilmişti. 1095 ile 1291 arasında, askeri etkinliğin ve dolayısıyla da tarih yazınının sıklet merkezi doğuya doğru kayacak, esas unsuru Müslüman dünyasıyla yaşanan bir dizi çatışma olacaktı.

İslam erkenden Hristiyan Avrupa'yla temasa geçmiş, zamanın bir noktasında kuvvetleri Fransa içlerine kadar ilerlemişti. Bu kuşkusuz her iki yönde de kültürel olarak birbirinden yararlı biçimde beslenme sonucunu verirken, aynı zamanda her iki yayılmacı din arasında çatışmaya da yol açmıştı. Gerçi savaşın önemli bir bölümü manevi saiklerden çok ince

16 John of Salisbury, *Policraticus*, ed. ve çev. Cary J. Nederman (Cambridge, 1990), giriş, 3.

Kutu 10 Ortaçağ Batısında Tarihsel Spekülasyon

Her ne kadar ortaçağ Avrupa'sı gerçek anlamda özgün ve geniş kapsamlı tarih felsefesinden büyük ölçüde yoksunsa da, bunun iki önemli istisnası vardır. Calabrialı bir keşiş olan Fioreli Joachim (y. 1135-1202) Kutsal Üçlemenin üç kişiliğine dayanan birbirini izleyen üç tarih çağından oluşan bir bin yıllık (milenaryan) kuram geliştirmişti: Bir Baba çağı (Yaradılıştan İsa'ya kadar), bir Oğul çağı (bunun 1260'da sona ereceğini öngörüyordu) bir de Kutsal Ruh çağı. Bir skolastik sentezci olan St. Victorlu Hugh (1096-1141) –sıra dışı bir biçimde– kronolojik değil konulara göre düzenlediği bir dünya tarihi, *Liber de tribus maximinis circumstantiis gestorum, id est personis, locis, temporibus* ("Tarihin üç başlıca koşulunun, yani kişilerin, yerlerin, zamanların kitabı") yazmıştı. Ama Hugh daha çok, diğer çalışmalarında insanlık tarihi için, insanların içinde zihinsel ve Tanrıyla ilişkileri bağlamında fiilen geliştikleri üç safhalık bir şema tasarlamasıyla bilinir.

bir kutsallık örtüsüne bürünmüş toprak hırsları ve aristokratik savaşma dürtüleriyle ilgiliydi. Odak noktaları, Kuzey Afrikalı Müslümanların, yani "Mağribiler"in 8. yüzyılın başlarında yayıldıkları İber Yarımadası'yla, nihayetinde 1453'te 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İslamın baskın gücü olan Osmanlı Türklerinin eline geçecek olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarındaki sıcak noktalardı. Ama tarih yazını açısından başka hiçbir yer, 11. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın sonlarına kadar Haçlı Seferleri'nin yaşanacağı o süre giden savaş alanı Kutsal Topraklar kadar verimli olmayacaktı.

Modern gözlerde Hristiyanlık ile İslam arasındaki ilişkiler açısından hayli tatsız bir erken dönem olan (ve Latin Batı ile Yunan Doğu arasındaki ilişkileri tamir edilemez ölçüde bozan) Haçlı Seferleri gene de çatışmanın her iki tarafı için muazzam bir tarih yazını zenginliğini ortaya çıkarttı. Karanlıkta kalmış keşiş Robert'in, Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili sırasındaki silah başına çağrısının, kelimesi kelimesine olduğu kabul edilen aktarılmasını da içeren I. Haçlı Seferi tarihi, düzeyi belirler ama başka bir erken dönem yazar dikkatimizi hak eder. Surlu Guillaume (y. 1130-1190), daha sonraki Haçlı Seferi vakayinameleri için çitayı yükseltmiştir. Kudüs doğumlu olan Guillaume bir başpiskopostu ve çoğu artık kaybolmuş olan birçok tarih kitabı kaleme almış deneyimli bir yazardı. Başarısı, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* ("Denizler Ötesinde Yapılan İşlerin Tarihi") başlıklı eserine dayanır. Kudüs kralı I. Amaury'nin (hk. 1163-1174) talebi üzerine yazılan bu eser, 1094'te ilk Haçlı Seferi çağrısından 1184'e kadar geçen doksan yılın olaylarını anlatır. Guillaume'un amacı hem ilk iki Haçlı Seferi'ne katılan kahramanları övmek hem de kendi zamanındaki okurları davaya bağlılığı yenilemeye teşvik etmektir. Bu

uzun bir kitaptı, canlı coğrafi betimlemeler ve sık sık klasik ve Hristiyan yazarların eserlerine atıflar ve alıntılar içeriyordu. Bu göndermeler yalnızca dekoratifti; Guillaume'un da kabul ettiği gibi, bilinmeyen topraklarda geziyordu, "ne Yunanca"ne de Arapça yazılı kaynak vardı," bu nedenle bilgi için "yalnızca geleneğe dayanıyordu."¹⁷ Bu eser daha sonraki birçok Haçlı Seferi anlatısını etkileyecek, bunlar onun I. Haçlı Seferi anlatısını kendilerinininkine dahil edeceklerdi. Tarihçinin kötülük edenleri dürüstçe değerlendirmesi ve Bizans kuvvetleri, Yunanlar ve imparatorlarından duyduğu hoşnutsuzluk, "Bir Taticius, imparatorun hizmetkârlarından biri, dikkate değer kurnazlıkta çok becerikli bir adam, önderlerimizle mütefik olur," başlığıyla Bizans sarayının Müslüman doğumlu bir üyesi olan Taticius hakkındaki yorumlarında görülebilir.

Geç ortaçağ boyunca gerek uluslararası gerek iç savaşlar, tarih yazılarının özellikle de giderek yerli dillerde yazılmaya başlayan aristokrat vakayinamelerinin (burada "aristokrat" yazarı değil, dinleyici kitlesini ve konuyu gösterir) arkasındaki başlıca dürtüyü oluşturur. Örneğin 1355'te İskoçlara esir düşen Kuzey İngiltereli şövalye Sir Thomas Gray (ö. 1369?), esaret dönemini iyi bir kütüphanenin ona kitabı *Scalacronica*'yı ("Tarihlerin Merdiveni") yazma fırsatı verdiği Edinburgh'da geçirecekti. Anglo-Norman Fransızcasıyla yazılmış olan *Scalacronica*, başlangıcından Gray'ın zamanına kadar ki Britanya tarihini izler, Gray bu amaçla edebi kaynaklarına kendi deneyimlerini ve babası tarafından ona sağlanan bilgileri eklemiştir. Kendinden üçüncü şahısta söz eden Gray, bize kitaplar ve can sıkıntısı içinde tarihe uyanışını anlatır:

Nesir ve nazım, Latince, Fransızca ve İngilizce, atalarının yaptıklarını anlatan vakayinameleri inceledi ve şaşkınlığa uğradı. Ve geçmiş yüzyıllar hakkında evvelce daha fazla bilgiye sahip olmamasının ağırlığını hissetti. Böylece yapacak pek bir şeyi de olmadığından, meraklandı ve Büyük Britanya'nın vakayinamelelerini ve İngilizlerin yaptıklarını nasıl ele alıp daha özlü bir hale getirebileceğini düşündü.¹⁸

Geçmişle onun kadar ilgilenmeyen başkaları da yakınlardaki askeri deneyimlerine odaklandı: Katalan Ramón Muntaner (y. 1270-1336), asker olarak yaşamının ayrıntılı bir anlatısını kaleme aldı. Kariyerinin başlangıcında Gray gibi (bu kez Portekizlilerin elinde) uzun bir esaret ya-

17 William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, ed. ve çev. Emily A. Babcock ve A. C. Krey, 2 cilt (New York, 1943), 56.

18 Aktaran: Antonia Gransden, *Historical Writing in England*, 2 cilt (Ithaca, NY, 1974-82), cilt II, 93; *Sir Thomas Gray: Scalacronica*, çev. ve ed. A. King (Londra, 2007), 2.

şamış olan Kastilyalı soylu Pedro López Ayala (1332-1407), evine döndüğünde saray kâtipliği makamına yükseldi; emekliliğinde tarihe yöneldi ve Livius'tan parçalar çevirdi, bir aile şeceresiyle "Kastilya Krallarının Tarihi" adını verdiği bir vakayiname kaleme aldı. Toplumsal merdivenin çok daha aşağılarındaki Picardieli şövalye Robert de Clari, Haçlılar ile bir zamanların müttefiki Bizanslılar arasındaki ilişkinin en kötü safhası olan ve Konstantinopolis'in yağmalanmasıyla (1204) sonuçlanan VI. Haçlı Seferi'nin tarihini yazdı.¹⁹ Clari'nin eseri kısmen güncel anlatı kısmen tarihtir, kendisinin Haçlı Seferi'ne katılımına dayanır ama yolculuğu sırasında duyduğu öyküleri de aktarır. Buna karşın, tarihçi olarak davrandığı inancındadır, yani bildiği kadarıyla doğru olan bir tarihin anlatıcısıdır.

Haçlı Seferleri'nden doğan ve kilise dışı insanların yazdığı en ünlü iki tarih çalışması da Clari'den daha yüksek kişilerce yazılmıştır. Bunların birincisi Konstantinopolis'in üç yıl önce ele geçirilişine dair görgü tanıklığını 1207'de yazdıran Geoffroy de Villehardouin'dir (y. 1150 - y. 1213). Bu Eski Fransızcada var olan en eski metinlerden biridir, tarzı daha önceki dönemlerin *chansons de geste*'leri kadar, vakayinameleri de andırır. Yırım yüzyıl kadar sonrasında, bu adamların ikincisi olan Jean de Joinville (1224-1317), VII. Haçlı Seferi sırasında yakın yoldaşı olduğu Kral IX. Louis (hk. 1226-1270) hakkında eleştirel olsa da hayranlıkla dolu bir anlatı yazmıştır; Louis birçok durumda dostunun önerilerine akılsızca kulak tıkmıştır ve 1270'de başka bir Haçlı Seferi'ne çıkararak, bu sefer sırasında hayatını kaybetmişti.

Bu doğrultuda oluşturulan tarih hem hükümdarlara hem de bunların savaşan soylularına hitap ediyordu, bunların hepsi zaten aynı toplumsal "düzen"in ya da "sınıf"ın üyeleri; varlığı, yağmayı ve kan dökmeyi övüyor, insan canı olarak ödenen bedele ya da fatih veya kurbanın ah-laksallığına bakmadan askeri zaferleri olduğu gibi yorumluyordu. Ama aynı zamanda insan eylemlerindeki daha geniş anlamı da algıliyordu. IX. Louis bir kahramanlık ve askeri değer örneğidir ama o ve onun gibiler aynı zamanda Hristiyanlık ile İslam arasındaki daha büyük mücadelenin kişiselleşmesi ve ışıık ile karanlık arasındaki o daha da büyük, semavi mücadelelerin ete-kemiğe bürünmüş halleridir. Joinville'in anlatısı Louis'nin erdemleri ve dindarlığıyla başlar ve cesaretinden çok bağlılığı hakkında örnekler verir. Bu her ne kadar bir dereceye kadar klişeyse de, Louis'yi güçlü bir kral ve savaşçı olmanın ötesinde gördüğünü de akla getirir. O kralı daha çok bizzat İsa'nın tarzında, cesur olduğu kadar dindar ve kutsal bir asker olarak görür:

19 Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople*, çev. E. H. McNeal (1936; New York, 2005).

Yüce Tanrı adına ben, Jean, Joinville beyi, Champagne kethüdası, kutsal Kral Louis'nin yaşamını yazdırıyorum; denizlerin ötesinde hac yolculuğu sırasında ona eşlik ettiğim altı yıl boyunca görüp duyduklarım ve döndükten sonra görüp duyduklarım. Ve bu büyük işleri ve onun başarısını anlatmadan önce, onun güzel öğretileri ve kutsal sözlerinde duyduklarımı anlatacağım ki, sonra duyacaklarınızın anlaşılabilmesi için onlar burada bulunsun. Bu kutsal adam Tanrı'yı tüm kalbiyle seviyordu ve Eylemlerinde O'nu izliyordu; şuradan anlaşılıyor ki, Tanrı halkına duyduğu sevgi için öldüğü gibi, kral da halkına duyduğu sevgi nedeniyle canını birçok kez tehlikeye soktu ve bunlar, size daha sonra anlatılacağı gibi, kaçınabileceği tehlikelerdi.²⁰

Haçlı Seferleri'yle ilgili olsun, Hristiyanlar arasındaki savaşlarla ilgili olsun, tarihteki savaşların aristokrat anlatısı Latin Kilise vakayinamelerinden çok farklı bir zihin yapısı yansıtır. Hem o zaman hem de daha sonraları en çok okunan aristokrat eseri herhalde Jean Froissart'ın (1337?- 1405 sonrası) İngiliz-Fransız Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ilk safhalarını ve İskoçların İngilizlere karşı sürdürdükleri bağımsızlık savaşları hakkında yerel dilde manzum ve mensur İskoç anlatıların aktardığı eseridir. Froissart'ın *Chroniques*'i ("Vakayiname") Avrupa tarih yazımının bir klasiğidir, olağanüstü okunabilir ve eğlendiricidir. Froissart yaşamının önemli bir bölümünü kralların ve soyluların konutlarında geçirmiş ve burada yaşayanların değerlerini hazmetmiş bir rahipti. *Vakayiname*'nin hem konu hem de dil olarak Latin Kilise vakayinamelerinden çok Villehardouin'e ve 13. yüzyıl romanslarına daha yakın olması şaşırtıcı olmaz.

Gene de, her ne kadar Froissart yerel dilde yazmış ve Haçlı Seferleri çağı yazarlarıyla ortak bir savaşçılık ve kahramanlık *ethos*'u paylaşmışsa da, onun eseri ile Joinville'inki arasında önemli farklılıklar vardır, bu farklılıklar, geçmişin nasıl algılandığı hakkında değişiklikler bulunduğunu akla getirir ve geç ortaçağın tarih yazılarının kapsamındaki bir kaymayı yansıtır. Eskisine kıyasla geç ortaçağ tarihçilerinin, kiliseden olsun ya da olmasın, beşeri geçmiş hakkındaki, dünyadaki olayların "dikey olarak" yukarıdaki "ebedi tarih"le bağlantılı olduğu ve burada kinayeli ve simgesel anlam katmanlarının bir dizi müzik akoru gibi gösterilebileceği o eğretilemeci görüşü terk ettikleri öne sürülmüştür. Mucizeler ve benzerleri ikisi arasında belli temas noktaları sağlamıştı; Salisburi'li John'ın *Historia pontificalis* ("Papaların Tarihi") başlıklı eserinde belirttiği gibi, "Tanrı'nın görünmez işleri, yapılan işlerde açıkça görülebilir." Bunun yerini, arka arkaya hayli görülebilir imgeler dizisi olarak "yatay" bir tarih

20 Joinville's *Chronicle of the Crusade of St. Lewis*, Kitap I, Villehardouin ve Joinville, *Memoirs of the Crusades*, çev. F. Marzials (Londra, 1908), 139.

anlayışı almıştı, olayların içinde daha geniş bir anlam aramaktansa, canlı betimleme ve aktarmaya vurgu yapıyordu.²¹ Başka bir deyişle, Tanrı'nın Kenti ile İnsanın Kenti arasında yakın ilişki kuran post-Augustinusçu geleneğin erken "gerçekçiliği"nin yerini, yalnızca bireylerin bulunduğu ve tarihin belli bir örüntüsü olmayan birbirinden ayrı olaylar denizi olduğu Ockhamcı nominalizm almıştı. Nancy Partner'in teşhisi, 12. yüzyılın bir yerlerinde, Eusebius ve Kilise Babaları'nın düşündükleri "Hristiyan" tarihi yazmanın zorlaştığı yolundaydı.²²

Bu kabaca ayrımlar abartılmış olabilir. Ama kesin olan bir şey varsa, o da tarihçilerin bakış açısının daralmış olmasıdır. Haçlı Seferleri'nin sonunda ve bununla birlikte tarihçilerin neredeyse içgüdüsel olarak savaşı kutsal çatışmanın yerelleşmiş versiyonu olarak algılamasıyla, tarih yazınının büyük bölümünün odağı açıkça daraldı. "Hristiyanlık"ın yerini krallıklar ve prenslikler aldı ve St. Louis hatta Charlemagne gibi bir şövalyelik kahramanı, Kilise'nin askeri olmaktan çok halkının önderi haline geldi. Modern, 19. yüzyıl sonrası anlamıyla "uluslar" olmasa bile en azından ulusal ya da yurtsever duygular vardı. En geç 12. yüzyıl ortalarında başlayan, tarih yazma yeteneklerini belli krallıkların geçmişlerine ve Hristiyanlık içi çatışmalara döndüren bir eğilim gözlemlenebilir. 12. yüzyılda doruğuna erişen evrensel tarih ortadan kaybolmadı. Geç ortaçağ saraylarında okunuyordu ve kilise yazarlarının seküler prenlere öğüt verebilecekleri açık kanallar sağlıyordu; tüm dönem boyunca yeni örnekleri ortaya çıktı. Ama bunların yazarları bile kendi zamanlarına yaklaştıkça odaklarını imparatorluk ve ulus tarihlerine yönelttiler: Evrensellikleri uzamsal olmaktan çok zamansal ve teolojikti. Tersine, 12. yüzyıl ile 14. yüzyıl arası seküler kilise adamı Saxo Grammaticus gibi hepsi de verasete dayalı monarşik yetkenin yükselişinden hoşnut olmayan vakanüvisler (bu feodal beylerin yanında, Kilise'nin de zararına olmuştu), ulusal temeldeki anlatıları Eusebiusçu *historia mundi* çerçevesinde yerleştirmeyi sürdürüyordu.

Benzer şekilde, kilise tarihinde de, geniş çaplı, Kilise'yi çoklu siyasi âlemler arasındaki ortak bağ gibi kullanan ve dünyevi olayları eskatolojik anayolda işaret tabelaları gibi düşünen Anglo-Norman Benedikten keşiş Orderic Vitalis'in (1075-1142) muazzam eseri *Historia ecclesiastica* gibi büyük örnekler vardı ama Eusebiusçu kalıptan çıkma evrensel tarih gerilemekteydi. 14. yüzyıl ortalarında, İngiliz keşiş Ranulf Higden (y. 1280-1364), *Policronicon* başlıklı eserini yazarken (bu ortaçağın tarih

21 Paul Archambault, *Seven French Chroniclers: Witnesses to History* (Syracuse, NY, 1974), 78-9.

22 Nancy Partner, *Serious Entertainments: The Writing of History in Twelfth-Century England* (Chicago, 1977), 229; Salisbury alıntısı 212'de.

“çoksatar”ına en yakın şeydi), dünya tarihine katkı yapmıyor, bir özet sunuyordu. Kısa sürede İngilizceye çevrilen bu eserin daha sonra kazandığı büyük başarı, türün süre giden canlılığına değil, evrensel öykünün “çabuk bir özeti” için bir pazarın hazır olduğuna işaret ediyordu. Okur çevresinin kilise dışı kesimlere doğru yayılmaya başlaması, tarih yazınına geri bildirim sağlamaya, okurların ilgileri de yazarların konu seçimini etkilemeye başlıyordu, bu matbaanın gelişiyile önemli ölçüde güçlenecek bir eğilimdi.

Tarih literatürü çeşitliliği zenginleşme yolundaydı. Kilise yazarları bile Eusebiusçu dünya tarihiyle aralarına mesafe koymaya başlamıştı. Başka yerde bariz karşılığı olmayan bölgesel örneklerin arasında, 12 ile 14. yüzyılların (özgün hali sözlü olan ama yaklaşık 1150 sonrasında yazıya dökülen) yirmi üç Kuzeyli Norveç ve İzlanda efsanesi, mensur vakayinameden özellikle ilginç bir sapma gösterir ve yıllıkçının dünyası ile kahramanlık şairininki arasında bir bağlantı oluşturur; amaçlandıkları propaganda rolü hesaba katılmak koşuluyla, Modern Norveç’in ortaçağ geçmişi için esas kaynağı oluştururlar. Snorri Sturluson’un (1179-1241) özlü *Heimskringla*’sında (“Norveç Krallarının Öyküsü”) (Seçme Metin 11) doruğuna erişen, çok daha sonraki yüzyıllarda Norveç ulusal bilinci için bir nirengi noktası oluşturacak olan efsaneler, Saxo Grammaticus’un (y. 1150-1216 sonrası) *Gesta Danorum*’u (taşlara kazınmış eski Danimarka şiirlerine dayanan “Danimarkalıların İşleri”) gibi Latince mensur çalışmaların, Aelnoth’un *Krönike*’si (y. 1120) ve İsveç’in kafiyeli kraliyet vakayinameleri gibi yerel vakayinamelerin yanında varlıklarını sürdürdüler. Ancak sonunda, yıldan yıla anlatıların geçmişi bir dizi sürekli olaymış gibi dayatma kısıtlamasıyla (ama Çinlilerin yanına yaşamöyküleri ekleme usulü olmadan) mensur yıllıklarla vakayinameler ve ara sıra görülen manzum vakayinameler, ortaçağın çoğunluğunda en sık görülen tarih yazını biçimi olarak kendilerini gösterdiler.

Seçme Metin 11 Kuzey Ülkeleri Tarih Yazını: Snorri Sturluson’un *Heimskringla*’sı

Bu kitapta, Kuzey ülkelerinde egemenlik kurmuş ve Danca konuşan şefler hakkında, aynı zamanda bana söylendiğine göre bunların aile dallarını da ilgilendiren bazı öyküleri, akıllı insanların anlattıklarından duyduğum gibi yazdım. Bunların bazıları, kralların ve başka soylu kişilerin şecerelerinin de kaydedildiği kadim aile kayıtlarında bulunabilir, bir kısmı da atalarımızın eğlence için anlattıkları eski şarkı ve türkülere dayanarak yazılmıştır. Şimdi, her ne kadar bunlarda ne kadar gerçeklik payı bulunduğunu söyleyemesek de, yaşlı ve bilge kişilerin bunları doğru kabul ettiğini biliyoruz... [Bu eski kaynakların bazıları burada sıralanır.]

İzlanda, Sarışın Harald Norveç Kralı iken yerleşime açıldı. Harald’ın sarayında halkın, onun zamanından beri Norveç’te hüküm sürmüş krallar hakkındaki tüm şarkılarla

birlikte şiirlerini bugün bile ezbere bildiği ozanlar vardı ve biz de öykümüzün temelini bizatihi şeflerin ya da oğullarının huzurunda söylenen şarkılardan alıyoruz ve bu şiirlerde başarılar ve savaşlar hakkında anlatılanları doğru kabul ediyoruz, çünkü her ne kadar ozanların huzurunda durdukları kişileri methetmek gibi bir alışkanlıkları olsa da, hiç kimse bir şefe onun ve onunla birlikte bunları duyanların yanlış ya da hayali olduğunu bildiği bir şeyi anlatmaya, yaptıklarının yanlış bir anlatısını aktarmaya cesaret edemez, çünkü bu methetmek değil, alay etmek olur.

Rahip Are hinn Frode (Bilge [1067-1148]), Gellir'in oğlu Thorgils'in oğullarından biri, bu ülkede [İzlanda] eski ve yeni olayların anlatılarını Norrön dilinde yazan ilk insandı. Kitabının başlangıcında esas olarak İzlanda'daki ilk yerleşimleri, yasaları ve yönetimi, daha sonra da *lagman*'ları [yasa-konuşanlar, en yüksek kamu memurları, üç yıllık dönemlerinin her yılında yasaların üçte birini okuyorlardı] ve her birinin yasayı kaçır yıl yönettiğini anlattı ve önce yılları hesapladı, Hristiyanlığın İzlanda'ya girmesine kadar, sonra da bu tarihten kendi zamanına kadar. Bunlara, Norveç, Danimarka ve hatta İngiltere krallarının yaşamları ve zamanları gibi birçok başka konu ekledi; bunun yanında, bu ülkede olagelmış büyük olayların anlatılarını ekledi. Anlatıları bilgili birçok kişi tarafından çok önemli addediliyor, çünkü o kavrayışı kuvvetli bir adamdı ve o kadar yaşlıydı ki, doğum tarihi Harald Sigurdson'un devrilmesinin [1066] öncesindedir. Kendisinin de belirttiği gibi, Norveç krallarının yaşamlarını ve zamanlarını Sidalı Hall'in torunu Odd Kolsson'un anlattıklarından yazdı. Odd da bu bilgiyi akıllı bir adam olan Thorgeir Afradskoll'dan aldı, Thorgeir o kadar yaşlıydı ki, Kont Büyük Hakon öldürüldüğünde (995) Nidaros'ta yaşıyordu; Kral Olaf Trygvesson'un daha sonra şimdi aynı yerde bulunan ticaret kenti Drontheim'i kurduğu yer.

Rahip Are, yedi yaşındayken Haukadal'a, Hall Thorarinson'a geldi ve burada on dört yıl kaldı. Hall çok bilgili bir adamdı ve hafızası çok kuvvetliydi ve Hristiyanlık yasa gereği İzlanda'da kabul edilmeden bir yıl önce, daha üç yaşındayken rahip Thangbrand tarafından vaftiz edildiğini bile hatırlıyordu. Piskopos Isleiv öldüğünde [1080] Are on iki yaşındaydı ve öldüğünde, Olaf Trygvesson'un devrilmesinin üzerinden seksen yıl geçmişti. Hall Piskopos Isleiv'den dokuz yıl sonra öldü ve neredeyse doksan dört yaşına gelmişti. Hall iki ülke arasında ticaret yapıyordu ve Kral aziz Olaf'la ticaret ilişkilerinde çıkar birliği vardı, bu da koşullarının iyileşmesine yaramıştı ve Norveç krallığını iyi tanıyordu. Otuz yaşındayken Haukadal'a yerleşmişti ve Are'nin anlattığına göre burada yaklaşık altmış dört yıl yaşamıştı. Piskopos Isleiv'in oğullarından biri olan Teit, Haukadallı Hall'in evinde büyümüştü ve sonra da burada yaşamıştı. Rahip Are'yi eğitmiş ve ona Are'nin daha sonra yazıya döküleceği birçok durum hakkında bilgi vermişti. Are aynı zamanda iyi Snorri'nin kızlarından biri olan Thurid'den de çok bilgi almıştı. Thurid bilge ve zekiydi ve Hristiyanlık İzlanda'da kabul edildiğinde yaklaşık otuz beş yaşında olan ve Kral Aziz Olaf'ın devrilmesinden [1030] bir yıl sonra ölen babası Snorri'yi hatırlıyordu. Bu yüzden, rahip Are'nin hem burada İzlanda'da hem de dışarıda olan olaylardan iyi bilgi sahibi olması olağanüstü bir durum değildir, bilgiye aç, zeki ve çok iyi hafızası olan bir adamdı ve bunun yanında yaşlı, zeki insanlardan çok şey öğrenmişti.

Kaynak: Snorri Sturluson, *Heimskringla: Sagas of the Norse Kings*, çev. S. Laing, gözden geçiren P. Foote. (Londra: J. M. Dent, 1961), 3-6 için yazarın önsözü. Köşeli parantezler benimdir, Foote'nin notlarından alınmıştır ama notların gerisi alınmamıştır.

Haçlı Seferleri literatürü dışında, 12, 13 ve 14. yüzyıl başında yazılan tarihlerin çoğu, *gesta* (örnek yaşamlara ve özellikle de işlere yoğunlaşan bir öykü), yıllık ya da yıllık dışı tarzda yazılmış olsunlar, neredeyse değişmez bir şekilde belli bir ulûs/etnik köken ya da bölgeyle ilgiliydi. İngiltere tarihçileri örnek olarak gösterilebilir. Genellikle ortaçağ manastır vakânüvislerinin en yüksek algılama gücüne sahip ve eleştirel olanlarından biri olarak görülen Malmesburyli William (y. 1095-y. 1143), esas olarak bir kütüphaneci olarak geçen kariyeri esnasında bir dizi tarih çalışması kaleme aldı. Bunların arasında, Aziz Dunstan yaşamöyküsü ve iki önemli eser, *Gesta regum anglorum* ("İngiliz Kralların İşleri") ve *Gesta pontificum anglorum* ("İngiliz Piskoposların İşleri") vardır. Daha sonra, William 1125-1142 yıllarını kapsayan *Historia novella*'yı ("Yeni Tarih") ekledi. Tüm bu eserler İngiltere tarihine adanmıştı ve geçmişi de, doğal olarak, hem dini hem de seküler olayları içerecek şekilde ele almıştı. Aynı şey 12. yüzyıl ortalarındaki Huntingdonlu Henry (y. 1080-y. 1155) ve 13. yüzyılda Wendoverlı Roger (ö. 1236) ve Matthew Paris'le (y. 1200-59) başlayıp 15. yüzyıl başlarındaki Thomas Walsingham'a (ö. y. 1422) kadar giden St. Alban manastırındaki bir dizi keşiş için de geçerlidir: Hepsi de amansızca İngiliz merkezciydi ama yargılarının niteliği, kaynak kullanımları ve yazıların özgünlüğü bakımından farklıydılar.

Ulusal gurur ve kraliyet ihtirası söz konusu olduğunda, tarihçiler de buna uymaya eğilimliydi ve birçok tarih çalışması da hükümdarın doğrudan desteğini ya da en azından örtülü cesaretlendirmesini alıyordu. Daha sonraki İngiliz ve Fransız hükümdarların tarihe ilgi duyduğu her ne kadar biliniyorsa da, neredeyse Vizigotların zamanından 16. yüzyılda Habsburgların gelişine kadar bir dizi İspanya kralının tarih yazımsal etkinliğe doğrudan katılımıyla Bizans dışında çok az Avrupalı karşılaştırılabilir. Kastilya kralı III. Fernando (hk. 1217-1252) İspanya tarihi okumak istediğinde, önde gelen din adamlarından birine, bazı asatların da yardımıyla *De rebus Hispanie* başlıklı eseri üretmiş olan Toledo Başpiskoposu Rodrigo Ximénez de Rada'ya döndü. Geç ortaçağ boyunca, çeşitli İspanyol monarşileri (Kastilya-Leon, Aragon ve Katalonya, Navarra) muazzam miktarda yazı üretecekti, bunların kimisini bizzat krallar yazacak, birçoğunu destekleyecek, başka bazı çalışmalar da, bağımsız da olsalar, resmi çalışmalara dayandırılacaktı. En ünlüleri arasında, Kastilya-Leon Kralı X. "Akıllı" Alfonso'nun (hk. 1252-1284) gözetiminde hazırlanan iki eser, altı ciltlik *General Estoria* ve *Estoria de España* sayılabilir. Alfonso'nun "tarih atölyesi" –basit "kes-yapıştır" işinin yapıldığı bir masa yerine, birçok tartışan ve rekabet eden zihnin bulunduğu bir arenaydı– bunu izleyen on yıllarda toplamı "Alfonso Vakayinameleri" olarak adlandırılacak bir dizi başka eser de üretti. Aragon ve Katalonya kralları da bu kadar etkindi.

Aragon kralı IV. "Resmi" Pedro (Katalonya kralı III. Pere; hk. 1336-1387), zamanında bir tarih tutkunuydu, durmadan tarih okur ve tarihin "hayatının esas ilgi konusu" olduğunu söylerdi. Atası I. Jaime'nin (hk. 1213-1276) özyaşamöyküsü dışında, Pedro dikkatli bir şekilde Fransa krallarının bir dizi vakayinamesini okumuştur. Geniş okuma yelpazesi, Orosius, Sevilleli Isidorus ve hatta Kuzey ülkelerinin tarihlerini de içeriyordu ama anlaşılan klasik antikitenin yazarlarına pek ilgi duymuyordu. Ama Pedro yalnızca okumakla yetinmiyordu ve biri Aragon kralları vakayinamesi diğeri de kendi hükümdarlık döneminin vakayinamesi olmak üzere iki eseri derlediği (hatta bazı kısımlarını belki de şahsen yazdığı) biliniyor. Şimdi Katalan edebiyatının bir klasiği olarak görülen ikincisi kral ile Bernat Descoll (ö. 1391) adlı bir memurun yakın ve sürekli ilişkisinin ürünüydü.

Fransa'da, kabaca St. Alban vakayinameler dizisinin ya da çeşitli İspanyol krallık tarihlerinin karşılığı kabul edilebilecek olan eser Saint-Denis Manastırı'nda üretilen çok farklı bir eserdir. St. Alban vakanüvisleri uzun zaman önce İngiltere sarayından kopmuşken, Saint-Denis'dekiler Fransız hükümdarlar tarafından Troyalıları kadar geri giden ve merkezîyetçi Fransa Krallığı'nın ortaya çıkışını kutlandıran dikkatlice düzenlenmiş bir tarih yazmak üzere cesaretlendiriliyorlardı. Manastır böylesi bir proje için ideal bir mekândı. Paris'e yakın ve Merovenjlerden beri kraliyet hanedanlarının uzun zamandır gözdesi olan manastırın öne çıkan bir tarih yazımı sicili ve kralcılığa eğilimi vardı. Saint-Denis'nin erken 12. yüzyıl keşişbaşı Suger (y. 1081-1151) önemli bir tarihçi, güçlü kral VI. Louis'nin ("Şişman," hk. 1081-1137) yakın danışmanı ve kralla oğlunun yaşamöyküsü yazarıydı. Keşişbaşılığı sırasında (1122-51) keşişler daha önceki kaynaklardan eksiksiz bir Fransa tarihi, *Gesta gentis Francorum*, derlemişlerdi. 12. yüzyılın daha sonraki yıllarında başka bir keşiş bir dizi tarih notunu ya da *cahiers*'yi bir araya getirmiş ve yeni bir tarih için bir taslak hazırlamıştı. Bu, *Nova gesta Francorum* gibi daha sonraki bir dizi eserde gerçekleşmiş gibidir. O andan başlayarak neredeyse hiçbir kesintiye uğramadan Capet Hanedanı krallarına vakfedilmiş bir gelenek oluşur ve sonunda bazı İspanyol istisnalar dışında evvelce Avrupa'da ender bulunan bir "resmi tarih"e dönüşür. Saint-Denis'de üretilen Latince asılları, yerel dilde yazılmış başka tarihlerden ilave malzemelerle, 13. yüzyıl sonlarında yalnızca Primat olarak bilinen bir keşiş tarafından yeniden düzenlenerek, zengin resimlerle de süslenmiş *Grandes Chroniques de France* ("Fransa'nın büyük vakayinameleri") adı verilen yerel dilde bir dizi olarak çevrilmiştir (Resim 14 ve 15).

Hem *Grandes Chroniques*'te hem de Latince özgün versiyonlarında, Çin *Zhengshi* ("Standart Tarihler") ya da erken Japon *Rikkokuşi*'den ("Al-

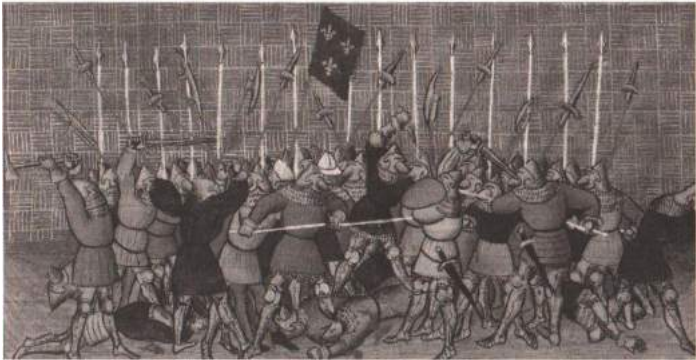

Resim 14. *Chroniques de Saint-Denis/Grandes Chroniques de France*'ın (Saint-Denis Vakayinamesi/Büyük Fransa Vakayinamesi) 14. yüzyıldan kalma bir elyazmasında, Fransa tarihinin çeşitli safhaları. Sahneler arasında, Pharamond'un taç giymesi, Frankların Romalılarla savaşı ve Clovis'in vaftizi de vardır.

tı Ulusal Tarih") çok da farklı olmayan bir şeyler vardır: Troyalı ataların gelişinden beri sınırları, etnik kökenleri ve dili geniş ölçüde değişmeden kalmış geniş bir ülke ve soylulara gözetmenlik eden, efsanevi kral Pharamond'un seçilmesiyle başlayan kesintisiz bir hükümdarlar dizisi olarak çerçevelenmiş geçmiş hakkında, dikkatle işlenmiş bir ulusal görüş. *Grandes Chroniques* bölümler halinde 1274'te ortaya çıkmaya başlayıp 1461'de bitmiştir. Yayılımı monarşi tarafından kısıtlanmış, çevirisi de geniş okur kitlesi için değil, Latince bilmeyen saray ahali için yapılmıştı ve *Grandes Chroniques*'in 1477'de, yeni hümanist tarih yazma biçimi Fransa'da varlığını hissettirmeye başladığında ilk kez Paris'te basılması da geleneği sona erdirmişti.

Bu tarihyazımsal milliyetçiliğin bir sonucu ve belki de nedeni, krallıkların kurulması ve hatta ırksal ardıllık üzerine ilk erken dönem kuramlar hakkında kapsamlı anlatılar sağlayan Latince yarı-kurgusal tarihlerin ortaya çıkmasıdır. Bu türden en öne çıkan eser, *Historia regum Britanniae*'ydi ("Britanya kralları Tarihi"). Bu 1136 dolaylarında Monmouthlu Geoffrey (y. 1100-1154) tarafından yazılmıştır ve neredeyse ortaçağın tüm Arthur efsanelerini ve hayali tahtlarından indirilmeleri

için yüzyıllar sürececek kuşkuculuk ve araştırmacılığa gerek duyulacak kurgusal Britanya hükümdarlarını da içeren birçok tarihsel ve edebi nehiri besleyen bir göl olmuştur. Britanya'nın kökenleri üzerine eski öyküleri Gildas'tan ve onun bizim Nennius olarak bildiğimiz 9. yüzyılda yaşamış karanlık bir Galli olan ardılından alan Geoffrey, Nennius'un Kutsal Kitap kaynaklı mekanizmasını Troyalı atalar lehine bir kenara itmiş ve sonra kaynakları "geliştirmiştir." Esas dayanağı olarak o zamandan beri izine rastlanmayan "Britanya dilinde (yani Galce) yazılmış çok eski bir kitabı" gösteren Geoffrey, aradaki kronolojik boşluğu çok az fiili tarih verip, belki de Bede'nin izinde, anlatısında Britanya'daki olaylar ile başka yerlerde geçen olaylar arasında eşzamanlılık bağları kurmuş, tüm bunlar da araştırmacılığının hayli etkileyici görünmesini sağlamıştır. Böylece "çok uzun boylu ve dikkat çekici bir güce sahip olan" ve York kentinin kuruculuğu atfedilen Ebraucus'un hükümdarlığının anlatılmasının ardından, "aynı zamanda, Kral Davud Yahuda'da hüküm sürüyordu ve Silvius Latinus İtalya kralıydı. İsrail'de, Gad, Nathan ve Asaf peygamberdiler," bilgisi veriliyordu.²³ Geoffrey kendisine aktarılan bilgiye bir hayli ayrıntı ve renk ekliyordu ve eski öyküleri yeni yönlerle çekiyordu, böylece Gildas'ın tanınmamış Karanlık Çağ savaşı Arthur'un öyküsü, Chrétien de Troyes ve Sir Thomas Malory gibi geç ortaçağ romansçılarının moderniteye tanıttıkları şövalye kahramanının anlatısına dönüşüyordu.

Resim 15. Courtrai Savaşı, Flaman ustalar, 1302, *Chroniques de Saint-Denis*'nin (Saint-Denis Vakayinamesi) 14. yüzyıldan kalma bir elyazmasından.

23 *The History of the Kings of Great Britain*, çev. L. Thorpe (Harmondsworth, 1966), 79.

Geoffrey'nin kitabı ne kendine özgüydü ne de muazzam popülerliğine karşın, çağdaşları tarafından olduğu gibi kabul edilmişti. Daha 12. yüzyıl bitmeden, genç bir çağdaşı, yazdığı *Historia rerum Anglicarum*'un girişini –büyük ölçüde Bedē'nin saygıdeğer anlatısından saptığı için– Geoffrey'nin tarihini gözden düşürmeye ayıran Newburghlu William (1136 – y. 1201) gibi, yeri geldiğinde Geoffrey'yi tarihsel bir kaynak olarak göstermekten de geri durmayan topografyacı Galli Gerald (y. 1146 – y. 1223) tarafından uydurma olmakla suçlanmıştı. Geoffrey'nin eseri, uzun bir geçmişi olan ve ana hedefi belli bir krallık ya da halk için şanlı bir geçmiş sağlamak olan bir tarih yazma geleneğinin ortasında geldi. Latince mensur tarihi çok geçmeden bir Fransızca manzum muadile sahip oldu. Norman şair Wace'in *Roman de Brut*'ü İngiltere kralı II. Henry'nin (hk. 1154-1189) soyunu kutlandırmak için Geoffrey'nin anlatısını temel alıyordu hemen; Layamon adlı bir rahip de Fransızca metni tekrar Orta İngilizceye çevirecekti. Bunu izleyen üç yüzyıl boyunca, Geoffrey'nin öykülerinin çeşitli versiyonları tüm bir *Brut* şiirler ve elyazmaları dizisi şeklinde genişledi. Onun güvenilirliği konusunda kuşkuların uyanmış olması ve bizzat Geoffrey'nin de ifadelerini ulusal bir kadim kitaba bağlamak zorunluluğunu hissetmesi, ortaçağ aklının *fabula*'yı ("hikâye") *historia*'dan ("tarih") ayırt etmeye muktedir olduğunun bir kanıtıdır; bir sonraki yüzyılın yerli dilde yazan vakanüvislerinin, çalışmalarına inanılması gerektiği çünkü şairlerin aksine onların nesirlerinin yalanları tekrarlamadığı yolundaki itirazları da başka bir kanıttır.

Ama buradaki kilit sözcük "inanmak"tır. Belki vakayiname okurları da *chanson* dinleyicileri de aynı yapıtta hem gerçeğe harfi harfine bağlı hem uydurma hem de bu ikisi arasındaki unsurların bulunduğu tarih yazılarının farklı "dokular"ını ayırt edebilirdi. Her koşulda, kuşkusuz kurgu ve "olgu" arasında sert ve hızlı ayrımlara gitmiyorlardı, bu son sözcük zaten daha yüzyıllarca modern "gerçek şey" anlamına kavuşmayacaktı. Tarih gerçek geçmişte olmuş olan hakiki olayların harfiyen doğru bir anlatısı olmaktan ziyade, "isteyerek inanılan şeydi."²⁴ Sevilalı Isidorus'un eski gerçek ile efsane arasındaki bir tür ara bölge fikri olan *argumentum* –gerçekten olmamışsa da, olmuş olabilecek şeyler– böylesi çalışmalarla uygulamaya kondu. Hem güven hem de güvensizliğin, gerilim ve inanmanın var olduğu, modernliğin kabul edebileceğinden çok daha geniş bir alana yer veriyordu.

24 Suzanne Fleischman, "On the Representation of History and Fiction in the Middle Ages," *History and Theory* 22 (1983): 278-310, 305'te ve Maurice Keen, "Chivalry, Heralds, and History," ed. R. H. C. Davis ve J. H. M. Wallace-Hadrill, *The Writing of History in the Middle Ages* (Oxford, 1981), 394-5.

Hem yurtseverlik duyguları hem de bunları destekleyecek kanıtlar bulmak üzere tarih okyanusunun en bulanık ve erişilemez derinliklerinde avlanma istekliliği, geç ortaçağın çok daha ilerilerinde, hatta Rönesans'ın içlerinde görülebilir. 1. binyıl boyunca Roma ya da Konstantinopolis'ten bağımsız pek az tarih etkinliğinin görüldüğü bölgeler olan Orta ve Doğu Avrupa'dan birçok örnek çıktı. Bohemyalı rahip Praglı Cosmas (1056-1125) *Chronica Bohemorum* içinde birçok yüzyılın efsane ve aziz öykülerini özetleyerek halkının kökenlerini Bohemus adlı kişiye kadar izledi ve böylece daha sonraki kuşakların Çek milliyetçiliğinin yolunu açtı. Sözlü geleneklere ve önceki yazılara dayanan, *gesta* tarzı bir eser olan 12. yüzyıldan kalma *Kronika Anonima zwanego Gallem* ("Gallus adlı bilinmeyen kişinin Vakayinamesi," tam. 1113-1117) gibi hem Latince hem de Lehçe yazılan çeşitli Polonya eserleri 12. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında ortaya çıkacaktı; Jan Długosz'un (1415-1480) efsanevi zamanlardan yazarın ölümüne kadar olan dönemi kapsayan on ciltlik eseri *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*'de ("Polonya'nın Şanlı Tarihinin Vakayinameleri," 1455) doruğuna çıktılar. Arpad Hanedanı Macaristan'ında, saray kâtibi Kezalı Simon 1280'lerde efendisi Kral IV. "Kuman" László (hk. 1272-1290) için bir *Gesta Hungarorum* ("Macarların İşleri") derledi. Onun eseri, Macarların kadim kökenlerini Troyalılarda değil, "İskit ülkesinde yaşayan Hunlar"da bulur. Monmouthlu Geoffrey gibi, Simon da biçimsiz boşlukları kapatmak ya da kanıt bulunmayan yerlerdeki bağlantıları sağlamamak amacıyla uydurma tarihler ve olaylar kullanmaya istekliydi; hatta Hıristiyan tarihinde geleneksel olarak Asur tarzı bir "Tanrı'nın laneti" olarak görülen Attila'yı yaratıcı bir numarayla Papalık'ın olmadık bir müttefiki olarak bile göstermişti.

Güneydoğuda, etkileyici erken dönem Bizanslı siyaset tarihçileri ve vakanüvisler silsilesi 7. yüzyılda geçici olarak kopmuştu. Bu, Doğu İmparatorluğu'nun 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar olan en yayılmacı döneminde, İslamın ilk ilerlemesinin durdurulmuş olduğu, Osmanlıların 14 ve 15. yüzyıllardaki saldırısının öncesindeki, aynı zamanda imparatorluk içinde en yaygın iç savaşların yaşandığı dönemde böylece devam etti. Evvelce de zamanın İran hanedanlarında görüldüğü gibi, tam da Konstantinopolis'in siyasi ve askeri kısmeti 11. yüzyıldan başlayarak yokuş aşağı gitmeye başlarken, tarih yazınında da önemli bir canlanma yaşandı. Sonradan keşif olan saray görevlisi Mihail Konstantinos Psellos'un (1018-y. 1078) anıları, Bizans tarih yazınında sonraki çeyrek binyılda Komnenos ve Palaiologos hanedanları sırasında doruğuna çıkacak olan bu yeni safhayı başlattı. Prokopius devrinin tarihçilerinin aksine, yazarların orantısız ölçüde çoğunluğu yüksek, hatta kraliyet sınıfındandı.

İmparator VI. İoannes Kantakuzenos (hk. 1347-1354) bildiğimiz kadarıyla kendi yaşam öyküsünü yazan tek Bizans imparatoruydu ama bir imparatorluk ailesinin tarihe eğilen ne ilk ne de en ünlü üyesiydi. Bunların arasında, prenses Anna Komnena (1083-1153) Avrupa'da 18. yüzyıl öncesinde açıkça kendi adıyla önemli uzunlukta bir tarih yazan çok az kadından biri olarak özel bir takdiri hak eder. İmparatorluk -Anna bundan hâlâ "Roma" olarak söz eder- Haçlı Seferleri'nin vakanüvisi Surlu Guillaume'un çok nefret ettiği imparator olan, babası I. Aleksios Komnenos (hk. 1081-1118) yönetiminde yeni bir yayılma ve canlanma safhasına girmişti. Kızının kitabında Aleksios'un işlerinin hayranlıkla anıldığından ve kardeşi II. İoannes Komnenos'tan da aynı ölçüde nefret ettiğinden kuşku yoktur. Anna, Homeros'u bilinçli bir şekilde taklit ettiği *Aleksias* başlıklı kitabın başlangıcında, amacının bu başarıların unutulmuşluğa terk edilmesini önlemek olduğunu kendisi de kabul eder. Diğer özellikleri arasında en önemlisi, eserinin yalnızca askeri seferlerin değil, savaş teknolojisinin de ayrıntılarına gösterdiği şaşırtıcı dikkattir.

Bizans İmparatorluğu'nun ve Ortodoks Kilisesi'nin etkisi, Akdeniz ve Balkan sınırlarının ötesine, Avrupa'nın, aralarında 13. yüzyıl öncesinde tarih yazılarının pek ender görüldüğü Rusya'nın da bulunduğu kuzey kıyılarına uzanıyordu. 15. yüzyıl başlarında, Moskova prensliği yerleşmeye başladığında daha güçlü bir gelenek ortaya çıktı ama tüm Rusya'yı kapsayan detaylı vakayinameler 1480'lerde sona erdi. Bundan önce, Kiev'den doğan küçük knezlikler gibi çeşitli yerel yıllıklar üretti, bunların en önemlisi Rus'un' kuzeyindeki Novgorod cumhuriyetinde yazılmış olan bir dizi vakayinamedir (*Seçme Metin 12*).²⁵ Tüm ortaçağ Rus tarih kitaplarının en önemlisi, Nestor adlı bir keşişe atfedilen ama şimdi birçok yazarın eseri olduğuna inanılan "Rus Birincil Vakayinamesi"dir (aynı zamanda açılış cümlesine atfen, *Povesti vremennih let* ("Geçmiş Yılların Hikayesi") olarak da bilinir). 12. yüzyıl başlarında Kiev'de oluşturulan ve sırasıyla 14 ve 15. yüzyıllardaki iki redaksiyonuyla günümüze erişen "Birincil Vakayiname" sonraki Rus tarihyazımı üzerinde kendi ülkelerinde pek az Batı Avrupalı vakayinamenin sahip olabileceğinden çok daha fazla bir etkiye sahiptir, bunun nedeni, dar bir alanda sahip olduğu önemdir. Sonraki yüzyıllarda, yeni bir tarih eserinin başına "Birincil Vakayiname"nin bir kopyasını koymak neredeyse standart uygulama halini almıştı.²⁶

* Günümüz Kuzey Ukrayna, Kuzeybatı Rusya, Beyaz Rusya ve Polonya ile Slovakya'sının kimi doğu parçalarını kapsayan tarihsel bölge, bazı kaynaklarda Rutenya olarak da geçer -çn.

25 *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, çev. R. Michell ve N. Forbes (Londra, 1914).

26 *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*, çev. S. H. Cross ve O. P. Sherbo-witz-Wetzel (Cambridge, MA, [1953]).

Seçme Metin 12 Ortaçağ Rusya'sında Tarih: Novgorod Vakayinamesi

MS 1355. AM 6883. Tsargrad'dan atanan Metropolit Aleksey Rusya'ya vardı.

MS 1356. AM 6864. İlya Sokağında Tanrının Kutsal Annesinin Tebşiri için taş bir kilise dikildi.

MS 1355. AM 6862. *Vladyka* [=Başpiskopos] Moisei, Skovorodka'da [Novgorod'un bir mahallesi] Aziz Mikhail için taş bir kilise dikti.

MS 1356. AM 6864. Eskiden ahşap bir kilisenin bulunduğu Lubyantsa [Sokağında] Aziz Georgi için taş bir kilise diktiler. Aynı yıl içinde Kırk Aziz için taş bir kilise diktiler; önceki de taşı ama eskilikten ve büyük yangın yüzünden yıkılmıştı. ...

MS 1376. AM 6884. Üç yıl içinde ikinci kez Volkhov yedi gün boyunca tersine aktı. Aynı baharda Sina dağından, Tanrının Kutsal Annesinden Metropolit Mark bağış toplamak için geldi. ...

MS 1379. AM 6887. Novgorod'da Lukin Sokağında başlayan yangında sekiz sokak yandı ve on iki kilise yandı, yangın Çudinets Sokağına kadar ilerledi.

Aynı yıl Tatarlar Rusya topraklarına, *Veliki Knyaz* [=Prens] Dmitri'ye karşı geldi. Ve *Knyaz* onlara karşı çıktı ve bu Ovozha nehrinde gerçekleşti ve iki kuvvet burada karşılaştı ve Tanrı *Veliki Knyaz'a* yardım etti ve Tatarlar arkalarını dönüp kaçtılar.

Aynı yıl iki taş kilise kurdular: biri Mikhalitsa [Sokağında] Tanrının Kutsal Annesi için, diğeri de Kutsal Frola ve Lavra için Lyudogoshca Sokağında.

Kaynak: *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, çev. R. Michell and N. Forbes, Camden Society üçüncü dizi 25 (Londra: Camden Society, 1914), 156-8. "Sokağı" sözcüğünün köşell parantez içine alınması çevirmenlerindir; diğerleri benimdir, bunun dışında dışarıda bırakılan çevirmenin notlarından alınmadır. Tarihlerin hem *anno domini* (milattan sonra) hem de *anno mundi* olarak verildiği bu seçme, ortaçağ tarih yazınıyla genellikle ilişkilendirilen bazı özellikleri örnekler. Yıllıkların birçoğunun kısalığına, kilise inşasına gösterilen dikkate [bu kilise erbabının işiydi] ve her şeyin üzerinde, bir olayın öncekine gerekli bağlantı ya da herhangi bir öncelik ya da önem kıstası olmadan parataktik (bağlaçsız) yapıya dikkat edin. 1379'daki Tatar istilası böylece iki yerel olayın, bir yangınla iki yeni kilisenin kuruluşunun arasına sıkıştırılmıştır. Aynı zamanda metnin bir noktada 1356'dan 1355'e geri dönmesine, sonra da yeniden 1356'ya gitmesine de dikkat edin.

Bu aynı zamanda, Villehardouin'le başlayan ve Froissart'la devam eden, Batı Avrupa yerli dillerinde tarih yazılarının önceki altı yüzyıla göre çok daha sık görülmeye başladığı bir dönemdir. Önceki bölümde klasik olmayan dillerde tarih yazınının 1. yüzyıl Avrupa'sında hayli ender görüldüğünü belirtmiştik. 15. yüzyıla gelindiğinde, çok daha geniş bir Latince olmayan tarih yazıları bütünü vardı: İskandinav *saga*'ları (efsaneleri) (Resim 16 ve 17); Litvanya Grandükalığı (Modern Litvanya, Belarus, Ukrayna, Polonya ve Rusya'yı içeren büyük bir geç ortaçağ prensliği) ve Orta ile Doğu Avrupa'nın başka yerlerinden Eski Kilise Slavcası vakanüvisleri, Eski Fransızca *chansons de geste* ve manzum

Resim 16. Sigurd Reginn'i öldürüyor, 12. yüzyıldan Sigurd Favnesbane Efsanesi. Ağaç oyma, Hylestad Stave Kilisesi, Setesdal, Norveç.

Resim 17. İzlanda efsaneleri *Fleateyjarbók*'tan, Olaf Tryggvason'un efsanesinden resim, burada bir yaban domuzunu ve bir dişi deniz canavarını öldürürken resmedilmiş. 14. yüzyıl sonları elyazması. Stofnun Arna Magnússonar a Íslandi, Reykjavík, İzlanda.

tarihler, 13. yüzyıldaki aristokrat mensur vakayinameler (örneğin *Chroniques des rois de France* ve *Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre* ve ardılları), 14 ve 15. yüzyılların askeri tarihleri ve Kuzey İtalya, Germen toprakları ve İngiltere'deki yeni gelişen kasaba ve kentlerin vakayinameleri. Kilisede yazılan tarihyazımı için Latince tercih edilen dil olmayı sürdürdü ama kilise erbabı arasında bile örneğin bir dizi 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl Anglo-Norman ve Orta İngiltere vakayinamelerinde yerli diller bazen kullanıldı. Aslında, bazı köşelerde –özellikle de İberya'da– Latince artık okumuş insanların dili olmakla övünemiyordu ve birçok kilise adamı bu dilde okuyamıyordu. Bireysel vakayinamelerin Latinceye bağımlı bir “uluslararası” okur kitlesi de yoktu, buna güzel bir örnek, Yunan Akhaia prensliğindeki Frank başarılarını anlatan 14. yüzyıldan kalma “Mora Vakayinamesi”nin Yunanca, Aragonca, İtalyanca ve Fransızca versiyonlarının olmasıdır. Her ne kadar daha yüzlerce yıl uluslararası araştırmacılığın dili olarak kalacak olsa da, Latincenin Batı Avrupa tarihyazımındaki neredeyse tekel konumu sona ermek üzereydi.

Tarih literatürünün hem okurları hem de yazarları tüm Avrupa'da mütevazı ölçülerde artıyordu ve bu da yerli dillerde yazıların artmasına yol açtı. Kentli okurların kendi topluluklarının geçmişine olan merakı uyanıyordu ve kamu görevlilerinin kayıtları olarak başlayan şeyler 14 ve 15. yüzyıllarda kent vakayinamelerine dönüşmeye başladı, bunların çoğu Latince dışında dillerde yazılıyordu (bkz. Kutu 11). Kilise dışı bir başka kesim, büyük feodal krallıkların aristokrat aileleri hem tarihe hem de –özellikle de yeni aileler zenginlik ve makam olarak yükselirken– iki ya da üç kuşak boyu sürdürülebilecek şecerelere ilgi duymayı sürdürüyordu (Resim 18 ve 19). Brutus ve Francion öyküleriyle Haç Seferleri vakayinamelerini doğuran aynı yaratıcılık düzeyi, soylu ailelere şecereler ve bazen de Nuh ya da Âdem'e ya da Brutus'e ve dolayısıyla da Troyalıları kadar uzanan tam tekmil tarihler yaratmak için seferber ediliyordu. Batı Avrupa'nın yükselen “ulusal monarşileri”nde, *Brut* gibi yurtsever tarihler 14 ve 15. yüzyıllarda çoğaldı. 1338'de bir “İngiltere Vakayinamesi” hazırlayan İngiliz Brunneli Robert Mannyng, şecereye dayalı anlatısında İngiltere'nin kökenlerini Brutus'a kadar götürüyordu. Soyluların kütüphaneleri vakayinamelerin kopyalarını topluyordu, hatta bazıları içeriklerine gerçekten de ilgi duyar gibiydi. Kuzey Fransa'nın büyük bir kısmının ve Felemenk'in olağanüstü varlıklı hükümdarları olan Burgonya dükleri Fransa tarihinin onur köşesini işgal eden önemli bir tarih koleksiyonu toplamıştı. Özellikle Dük İyi Philippe'in (hk. 1419-1467)

sarayı düzenli şekilde ona eserlerini sunmak isteyen tarihçileri misafir ediyordu ve dük de bir grup vakanüvise destek veriyordu. Çalışmalarının maddi karşılığı genelde pek iyi değildi: Enguerrand de Monstrelet (y. 1400-1453) Froissart'ın devamı olarak yazdığı uzun eserinden ancak mütevazı bir tutar elde etmişti.

Kutu 11 Kent Vakayinameleri

Kilise ya da aristokrat tarih yazınıyla büyük ölçüde ilişkisi olmayan bir bağlamdan çıkan kent ya da kasaba vakayinameleri, ticaret ya da kent siyaseti alanında yaşayan ve yazan yazarları tarafından böyle adlandırılmıştı. Kent vakayinamesi ilk kez 11 ve 12. yüzyıllarda İtalya'da doğmuş, 13 ve 14. yüzyıllarda burada gelişmiş ve 15. yüzyıla 16. yüzyıl başlarında Avrupa'nın başka yerlerinde olgunluğa erişmiştir. Genellikle kent yöneticilerinin listeleri ve basit yıllıklardan gelişen ve esas olarak din dışı kişilerce yazılan bu vakayinameler, değişen ölçüde ayrıntılarla yerel olayları kaydediyordu ve orta sınıf tüccarlar ve kentliler için, keşiş ve papazların daha yüksek bir eğitim düzeyini yansıtan vakayinamelerine veya aristokratik eserlere önemli bir karşılık oluşturuyordu. Özellikle dikkat çeken, bir ara askerlik de yapan Floransalı tüccar Giovanni Villani'nin (y. 1275-1348) yazmaya koyulduğu, önceki Floransa vakayinamelerinin aksine, artık gerileyen Roma'nın büyüklüğünün meşru varisi olduğunu düşündüğü Floransa'nın büyüklüğü gibi bir temaya sahip olan vakayinamedir. Nedenleri yalnızca kadere değil, insanların eylemlerine ve dürtülerine bağlaması ve insanlarla devletlerin yükselip gerilemelerinde kısmetin önemi üzerinde düşünmesiyle, Villani'nin *Istoria'sı* bizi hümanist tarihe daha da yaklaştırır. Kent vakayinameleri, hiçbir yerde Almanca konuşulan topraklarda olduğu kadar gelişmemiştir ve üretilen miktar o kadar fazladır ki, 19. yüzyıldan kalan bunları yayımlama projesi daha tamamlanamamıştır. Yazarların birçoğu, hakkında yazdıkları yerlerde doğmuş değildi ve meşgaleleri de farklıydı. Bazı kentlerin kuşaklar boyu tutulan resmi vakayinameleri vardı: Lübeck'in 15. yüzyıldaki *Ratschronik*'inin ("Konsil Vakayinamesi") hepsi de din adamı olan ardı ardına gelen yazarları, yerel bir Fransisken rahibin var olan eserinin üzerine ekleme yapmıştı. 15. yüzyıl kent vakayinameleri, önceki örneklerin aksine, belli bir kent hakkında yazılmış değil, esas olarak bir kentte yazılmış ve basılmış tarih türüydü. Haritacı Hartmann Schedel'in *Liber Chronicarum*'u ("Nuremberg Vakayinamesi," 1493) Nuremberg hakkında olduğu için değil (aslında Latince yazılmış bir evrensel tarihti), burada yayımlandığı için bu adla anılıyordu. Kent vakayinameleri bize kentten çok tarihe olan ilginin geleneksel okur kitlesi olan kraliyet ve soylu kesimle manastırlardaki yazarlardan, göz ardı edilemeyecek ölçüde kamusal alana yayılmasını anlatıyordu.

14. yüzyılda Froissart'ın mükemmelleştirdiği türden savaş vakayinamesinin 15. yüzyılda Monstrelet ve George de Chastellain (1405?-1475) gibi taklitçileri oldu. İyi Phillippe'in koruması altındaki Chastellain, hamisi tarafından "resmi tarihçi" –bu mevkiye atanmış olması ve dükten ücret alması gibi kısıtlı bir anlamda resmi– statüsü verilen geç ortaçağ tarihçilerinden biriydi. Prensler ya da bağımsız kent devletlerinin resmi tarihçi tutması, İtalyan Rönesans'ı saraylarında hayli gözde olacak, nispeten yeni bir eğilimdi (bkz. ileride 4. Bölüm). Saray vakanüvislerinin çoklu görevleri vardı: Geçmiş kahramanlık olaylarını anmak, kendi günlerinin sarayının yaşamının ve ihtişamının kaydını tutmak ve tarihi, aristokrat okurlarının kendi yansımalarını görecekleri ve içerikleri, üzerine kendi geleceleindeki ölümsüzlüklerini inşa edebilecekleri bir ayna olarak kullanmak. Bu eserlerin hem özel okurları tarafından hem de halk önünde okunması amaçlanıyor, dil ve hitabete hayli özen gösteriliyordu. Chastellain ve Olivier de la Marche (1425-1502) gibi tarihçiler, Paul Archambault'nun isabetli bir şekilde belirttiği gibi, düklerini hem bir "hipnotik narsisizm" durumunda tutuyor hem de onlara, şöhret için Eski Ahit hükümdarlarıyla, Caesar'dan bu yana (Resim 20) Roma imparatorlarıyla ve Fransa'nın Clovis ve Charlemagne'dan kendi Burgonya ardıllarına kadar tüm hükümdarlarıyla rekabet halinde olduklarını anımsatıyorlardı.²⁷

Ama saray tarih yazını yalnızca pohpohlama ve gösteriden ibaret değildi. 15. yüzyıl ortalarından başlayarak, Fransız tacının İngiliz gücü ve Burgonya bağımsızlığıyla olan mücadelesi bağlamında, Thomas Basin (1412-1491) ve Philippe de Comynes (1447-1511) gibi birçok açıdan Rönesans hümanist tarihyazımının kokusunu alan bazı tarihçilerde daha keskin bir siyasi çözümleme fark edilmeye başlar. Önce rahip, sonrasında da piskopos olan ve Paris Üniversitesi'nde eğitim gören Basin, Floransalı şansölye Poggio Bracciolini'nin çevresindeki hümanistlerle tanıştığı Roma'da da bulunmuştu. Bu onu aristokrat saraylarında bu denli öne çıkan yerli dilde yazmaktan vazgeçirmiş ama o Latince yıllıkların eski geleneklerine dönmekle de yetinmemişti. Basin'in sonunda Latince yazdığı "VII. Charles ve XI. Louis'nin Tarihi," kendine model olarak geçmiş yüzyılların vakanüvislerini değil, daha uzaktaki, Livius ve Sallustus gibi klasik yazarlarını almıştı. Burada, tarihçi sık sık Seneca ve Cicero'dan alıntılar yapıyor, yeni ve eski olayları karşılaştırıyor ve bunlardan siyasi ve askeri dersler çıkartıyordu. Yetkeyi pohpohlamak bir yana, muhteşem XI. Louis'ye (hk. 1461-1483) karşı sert eleştiriler yöneltiyordu, Basin'in "örümcek kral"ın gözünden düştüğü ve yaşamının son üçte birini gözden düşmüş vaziyette ya da sürgünde geçirdiği düşünüldüğünde, bu pek de

27 Archambault, *Seven French Chroniclers*, 78-9.

Resim 18. Sakson kralları ve imparatorlarının şeceresi (Üst sıra: Dükler, Saksonyalı Brun, Ludolf ve Otto), Ekkehard von Aura, *Chronicon Universale*'den. Parşömen üzerine minyatür, y. 1100-1150, Corvey, Almanya.

Resim 19. Nemanjić Hanedanının aile ağacı, Sırbistan. Bizans freski, 1346-1350. Decani Manastırı, Decani, Kosova.

Resim 20. Caesar Britannia'ya çıkıyor, Jean Mansel'in resimli bir Felemenk elyazmasından, *La fleur des histoires*, y. 1454-1460.

şaşırtıcı olmaz. Bu tür “siyasi” çözümlemenin özellikleri şunlardı: olayların hem savaş alanında hem de saraydaki diplomatik entrikalardaki kesin nedenlerine daha yakından bakmak, bunların arasında daha acımasız bir seçme yapmak, sahneleri anlatan uzun pasajlardan kaçınmak, rastgele değişme unsuru olarak “kısmet”in yeniden ortaya çıkması ve önemli kişilerin, özellikle de hükümdarların psikolojik çözümlemelerinin başlaması.

Commynes bu özelliklerin belki de en iyi örneklerini sunuyor ve geçmiş yüzyılların geniş uluslararası manzarasına geri dönüşü sağlıyordu. Sonraki yarım yüzyılın en başarılı İtalyan tarihçisi Francesco Guicciardini gibi ve Polybiosçu *symploke*'ye kulak kabartarak, Commynes tek tek uluslararası etkileşimi daha büyük bir bütünün, yani Avrupa'nın bir parçası olarak görüyordu ama bunu, XI. Louis ve ardılı VIII. Charles'ın (hk. 1483-1498) çok yakınındaki bir noktadan bakarak yapıyordu. Louis'nin ölümünden bir süre sonra yazan ve sık sık da kendi kişiliğini anlatının içine sokan Commynes, eski efendisini bütün kusurlarıyla betimlerken kendini hayli özgür hissediyordu. Çalışmanın destekçisi, Viyana başpiskoposu Angelo Cato'yu, “hiç de Louis'nin lehine olmayacak” bölümler de

bulabileceği konusunda uyardı.²⁸ Portresi, erdemler ile kusurların dengsidir ve Louis de hilekâr ve kurnaz olmaktan çok, zeki ve politik olarak görünür. Bunu yalnızca birkaç yüzyıl önceki vakanüvislerde gördüğümüz düzenbazlığın olumsuz bir yönde değerlendirilmesiyle karşılaştırdığımızda (Surlu Guillaume akla gelir), artık adanmış dindarlık ve şövalyelik dünyasında olmadığımız görülür. Machiavelli'nin dünyasına gelmiş bulunuyoruz.

Song Hanedanından Yuan Hanedanına Çin Tarih yazımı

Nasıl Han Hanedanının sonu birliğin bozulduğu bir dönemi getirdiyse, Tang'ın 907'de sona ermesi de, tarih yazımı etkinliğinin nispeten daha tutarsız resmi destekle sürdüğü kısa bir istikrarsızlık dönemiyle sonuçlandı ("Beş Hanedan ve On Krallık"): Tang Standart Tarihinin ilk versiyonunun tamamlanması 945'i buldu. 960'da Song Hanedanının iktidara gelmesiyle istikrar sağlandı, bu dönemde, kuzeydeki sürekli barbar tehdidi altında muazzam bir nüfus patlamasının yanında, büyük bilimsel ve teknolojik yenilikler görüldü.

Tang tarih yazmak için bir devlet mekanizması kurduysa da, Song'un tarih yazımsal katkısı daha da büyük olmuştur. Song tarihçileri "modern" tarih düşüncesinin araçlarına ilişkin eserleri nedeniyle övülürler. Her ne kadar geçmiş tarihleri 19. yüzyıl Almanya'sının cetveliyle ölçme tuzağına düşmek istemesek de, modern tarihçilerin yürekten sevdiği anakronizm ve kanıtların kullanılması gibi kavramlar üzerine önemli düşüncelerin bu yüzyıllarda gerçekleştiği konusunda da kuşku yoktur. Song dönemi tarihçileri her imparator hakkında zorunlu Gerçek Kayıtlar tutmuş ve her idari bölge için bibliyografya, coğrafya, soybilim, biyografi, tarih ve toplum bilgilerini de içeren sözlükler, yani *fangzhi* yazımını da geliştirmişlerdi. Bir de, yıllıkları, monografileri ve yaşamöyküleriyle birlikte en azından altı kapsamlı *guoshi* (iktidardaki rejimlerle topraklarını kapsaması açısından kısıtlı "ulusal" tarihler) üretmişlerdi. *Nianpu*, yani ortak yıllıkçı yaşamöyküleri de ilk kez Song döneminde ortaya çıkmıştı, 988'de imparatorun talebiyle Zan Ning (y. 919-988 sonrası) tarafından derlenen "Önde Gelen Keşişlerin Yaşamöyküleri" gibi derlemeler de içinde olmak üzere eski Budist yaşamöyküsü geleneği de devam etmişti. Güney Asya'dan ithal edilen Budizm genelde Çin dinleriyle (özellikle Taoculukla) ve Konfüçyüsçü toplumla uyuşabilirdi; Budist tarih yazımı da benzer şekilde uyum sağlayabiliyordu ve yöntemleriyle kaynaklarını ödünç alma eğilimindeki

28 Philippe de Commynes, *Memoirs: The Reign of Louis XI 1461-83*, çev. Michael Jones (Harmondsworth, 1972), 57-8.

Çin ana akım tarih yazınından çok farklı değildi. Aynı dönemde, Han ve Tang dönemlerinde ara sıra uygulanan (ve Rönesans öncesi Avrupa'da çok ender görülen) tarihsel resim de bir canlanma yaşadı.²⁹

Song tarihçilerinin yaptıklarının çoğu öncellerinin açtığı yolda devam etmekse de, Ouyang Xiu (1007-1072) gibi entelektüeller edebi tarz ve kompozisyon sorunlarına daha fazla dikkat harcayan farklı bir "Song Bilimi" okulu geliştirmişlerdi. Tarih Bürosu'nun bir üyesi ve dolayısıyla da- daha önceki *Jiu Tangshu*'dan ("Tang'ın Eski Tarihi") hem nitelik hem de kaynaklara dayanma açısından önemli bir ilerleme olan- *Xin Tangshu*'nun ("Tang'ın Yeni Tarihi") derlenmesine katılanlardan Ouyang, ölümünden sonra, 1077'de yayımlanan tek yazarlı *Wudai shiji* ("Beş Hanedanın Tarihsel Kayıtları" ya da bazen "Beş hanedanın Yeni Tarihi") gibi bağımsız eserlere de imza attı. Üstelik, Ouyang imparatorluk kütüphanesi için notlandırılmış bir katalog hazırlanmasına da katkıda bulundu ve eserleri, geçmişteki şahsiyetlere övgü ya da yergi yöneltmek yolunda Konfüçyüs'e kadar uzanan uzun ömürlü geleneği sürdürdü. Öğrencilerinden özgünlüğü kanıtlanamayan gelenekler ile metin bölümlerini bir kenara atmalarını talep etti ve böylece bulunuşu genellikle İtalyan Rönesans'ına atfedilen filolojik araştırmacılığı 400 yıl öncesinden başlatmış oldu. Son olarak, Ouyang Avrupa'dan dört yüzyıl önce metinsel tarihlerin sağlamasını yapmak üzere yazıtlar ve arkeolojik kanıtlar kullanılmasını başlattı.

Ouyang'ın yenilikçi ve düşünür olarak eşiti, üslup ve yazarlık açısından da üstünü, belki de Sima Qian'den beri en büyük tarihçi, Sima ailesinin başka bir ferdi olan Sima Guang'dı (1019-1086). Siyasetçi, rakipleri onu emekliliğe zorlayana kadar üst kademe devlet görevlisi olan Sima aynı zamanda çok iyi bir sözlükçüydü. Tarihçi olarak çeşitli konularda eserleri olmuştu ama en önemli eseri *Zizhi Tongjian* adıyla bilinen ve üretilmesi neredeyse yirmi yıl sürmüş olan uzun metindi.³⁰ Esere bu başlık onun hayranı ve mali açıdan destekleyicisi imparator tarafından, tarihçi eserinin bazı bölümlerini yüksek sesle sarayda okuduktan sonra verilmişti. Başlık genellikle "Yönetime yardımcı olarak kapsamlı Ayna" olarak çevrilir ve imparator da geçmişin bugüne bir ayna olacağı yolundaki kadim Konfüçyüsçü görüşü, Sima Guang'ın tarihini "Yin'in aynası çok uzakta değildir. Hsia (Xia) çağında yatar,"³¹ diyerek şahsen dillendirmiştir.

29 Bu bilgiyi Alberta Üniversitesindeki eski çalışma arkadaşım Profesör Walter Davies'e borçluyum.

30 *Zizhi Tongjian*'ın 69-78. bölümleri İngilizceye *The Chronicle of Three Kingdoms (220-265)* olarak çevrilmiştir: çev. Achilles Fang ve ed. Glen W. Baxter, 2 cilt (Cambridge, MA, 1952).

31 Aktaran: Conrad Schirokauer, "Hu Hsi's Sense of History", ed. Robert P. Hymes ve Conrad Schirokauer, *Ordering the World: Approaches to State and Society in Sung Dynasty China* (Berkeley, CA, 1993), 205.

Liu Zhiji'nin Tang döneminden kalma Standart Tarihlerin sınırları ve niteliğinden duyduğu hoşnutsuzluğun bir kısmını Sima Guang da hissediyordu, bunlara kuşkusuz tek bir hanedandan daha geniş bir tarih dilimini kapsamamak da (19. yüzyıl Çin araştırmacılarını da rahatsız etmeyi sürdüren ama onların buna tamamen ülke dışı bir çözüm bulmaya çalıştıkları bir sorun) dahildi. Kapsamlı (*tong*), Savaşan Devletler dönemine kadar giden genel bir Çin tarihi yazmaya hevesleniyordu; bitirdiğinde, bu MÖ 403'ten MS 959'a kadarki yılları kapsadı. Sima Qian'in düzenleme sorununu malzemesini birçok yoldan yıllıklara, kronolojilere, yaşamöykülerine ve benzerlerine bölerek çözdüğü yerde, Sima Guang geçmişin derslerini öne çıkartmak üzere tekrarları bertaraf eden, Zuo Yorumu modelinde olduğu gibi doğrudan kronolojik anlatıyı yeğleyen daha basit bir yol seçti. Sonraki eserlere dayanmaktansa olabildiğince özgün kanıtların incelenmesinin gerekliliğini vurguluyor –birincil ve ikincil kaynaklar arasındaki ayrımın erken dönem bir telaffuzu– ve Ouyang'ın doğaüstü olanların nedensel bir etmen olarak kullanılması karşısındaki kuşkuculuğunu paylaşıyordu.

Zizhi Tongjian o kadar başarılı olmuştu ki, taklitçilere ve takipçilere ilham kaynağı oldu; bunların arasında Sima Guang'ın "Kapsamlı Ayna"sının daha açıkça didaktik bir versiyonunu yazan Zhu Xi (1130-1200) ve Yuan Shu (1131-1205) sayılabilir. Sıra dışı, ikona kırıcı ve hayli felsefi bir yazar (ve daha sonraki yüzyıllar üzerinde nispeten kısıtlayıcı bir etkiye sahip olan Yeni-Konfüçyüsçülük olarak bilinen bir akımın kurucusu) olan Zhu Xi, klasikler ile tarih arasındaki ilişki üzerine düşünüp, kararlı bir şekilde öncekinin birincilliğinde karar kılmıştı. Ayrı bir alan olmayıp, başka yerde edinilen ahlaki ilkelerin uygulamaya döküldüğü Konfüçyüs sonrası tarihe dönülmeden önce, klasikler ve verdikleri dersler üzerinde ustalık kazanmak gerekliydi. Sima Qian de aralarında olmak üzere eski ve modern tüm tarihçiler karşısında eleştirel olan Zhu, iki yüzyıl sonra İtalyan hümanistlerin antikiteye duydukları özlemi anımsatacak şekilde, uzak geçmişe bir nostalji, o zaman yaşayanlara karşı da bir yakınlık duyuyordu:

Bin yıl geç doğmuşum!

En iyi dostlarım bin yıl önce yaşamış.³²

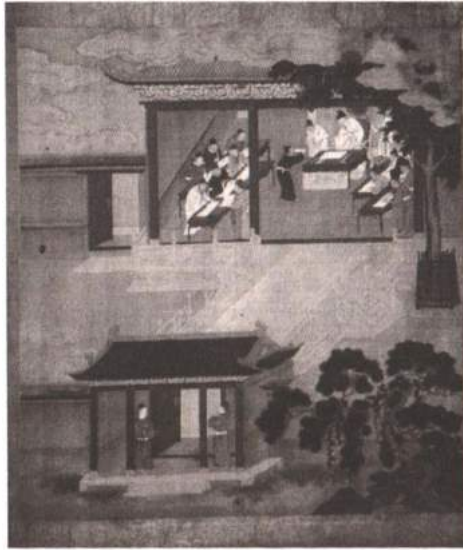
Zhu'dan bir yaş genç olan Yuan Shu belki de daha sıradan bir zihne sahipti ama tarih bilgisinin örgütlenmesine önemli bir yenilikle katkıda bulundu. Güney Song döneminden bir tarihçi olan Yuan, genellikle yıllıkların arasından bir tek olayın öyküsünü ayıklamanın zor olduğu Sima Guang'ın tavizsiz kronolojisini iyileştirmeyi hedefledi. Yuan'ın *Tongjian jishi*

32 Aktaran: *a.g.e.*, 202.

benmo'su Sima Guang'ın en önemli olay ve vakalarını (isyanlar, hanedan değişiklikleri vb.) ayrı ve kendi içinde tutarlı anlatılar şeklinde yeniden düzenledi. Bu da yeni bir tarih türünü, yani *jishi benmo*'yu (olayların başlangıcıyla bitişinin anlatıları) başlatmış oldu. Bu arada, hanedan tarihlerinden uzaklaşıp Sima Guang tarzı genel tarihe yöneliş, Zheng Qiao'nın (1104-1162) yazdığı, Çin'in antikiteden Tang'a kadar olan, yıllık-yaşamöyküsü tarzında yazılmış ama Sima Qian'in monografilerinin yerini özetlerin aldığı, kapsamlı bir tarihi olan *Tongzhi*'yla ("Kapsamlı Tezler") devam etti; giriş bölümü *Shitong*'un zamanından beri ilk kez tarih yazını üzerine uzun kuramsallaştırmalar da içeriyordu. *Chunqiu*'dan beri Konfüçyüsçü tarih yazımının temel belirleyici özelliği olan övgü-yergiye dayalı o ahlak ekonomisi açıkça görülmekle birlikte, bireylerin etik davranışlarına aşırı vurgudan, kurumlarla siyasi düzenlemelerin Tarihin seyrindeki rolüne doğru bir kayış da görülür; bir zamanlar bahse değer bulunmayan yönetimdeki geçmiş büyük başarısızlıklara dikkat sarfetmek, artık tarihçi için meşru bir konu haline gelmiştir.

Tarihin konular da dahil olmak üzere farklı formatlarda yeniden düzenlenmesi, onu yalnızca kişisel bilgeliğin değil, toplumsal ve iktisadi politikaların da bir aracı haline getirme eğilimini güçlendirmiştir: Bu, Çin'de "tarihsel örneksemecilik (analojizm)" olarak adlandırılan ve 1000 yılı aşkın bir deneyimin, bugünkü sorunların çözümünü geçmişte arayan devlet adamlarının ve imparatorluk hizmetkârlarının kullanımına açık olduğu bir dönemin en yüksek noktasıydı. Song döneminde tarihin pratik derslerine ve bilgi birikiminden kullanılabilir bir geçmiş damıtılmasına böyle odaklanılmasının edebi mirası, ansiklopediler gibi konulara göre düzenlenmiş kitapların ve "imparatorluk politika vakayinamesi" gibi yenilikçi türlerin (Sima Guang'ın "Kapsamlı Ayna"sı ve Du You'nun geç 8. yüzyıl "Kapsamlı Kurumlar"ı arasında bir tür geçiş) boy atması oldu. Tarih bilgisi, imparatorluk sarayına kadar Çin eğitim sisteminin kritik bir bölümü oldu. Daha sonraki bir bölümde, soylu Victoria çağı İngiltere'sinin müstakbel politikacıları ve Sömürge Bakanlığı görevlilerinin lisans düzeyinde tarih eğitimlerine ve Almanya'nın kamu görevi mevkilerinin profesyonel tarihçilerine emanet etmesine gelindiğinde, Çinlilerin bu noktaya neredeyse 1000 yıl önce geldiği, anımsanmaya değer bir bilgi olacaktır (Resim 21). 1080'lerdeki eyalet okul sistemindeki öğrencilere, *Chunqiu*, *Shiji*, bütün Han tarihleri ve birçok başka tarih çalışması ve tarihsel eleştiriden sınav soruları yöneltiliyordu. Bu, bir araştırmacının belirttiği gibi, "kabaca, bir değerlendirmede Herodotos, Thukydides, Livius, Tacitus, Gibbon, Bede, Bury, Croce ve Hegel'in sorulmasına eş değerd." ³³ Tarih ders-

33 Robert M. Hartwell, "Historical Analogism, Public Policy and Social Science in

Resim 21. Song Hanedanında kamu hizmeti sınavları. 17. yüzyıldan, Çin imparatorlarının yaşamları üzerine bir elyazması kitaptan.

leri üzerine imparatorluk konferansları ve seminerleri sistemiyle Sima Guang'ın ve başka eserlerin düzenli okunması, imparatorluğun 1911'de sona ermesine kadar sürdü. Aynı zamanda, adayların kamu hizmeti sınavlarının hazırlanmasında tarih giderek daha fazla işin içine girdi.

12. yüzyıl başlarındaki, her düzeyden pedagojide tarih yerine klasiklere odaklanılması (daha sonra Zhu Xi'nin benimsediği konum) yolundaki bir hareket, 1105'te Sima Guang ve başka tarihçilerin eserlerinin alenen yasaklanmasına neden oldu ama olayların olumsuz bir şekilde gelişmesi, sonunda eğilimin tersine dönmesine neden oldu. İmparatorluğun kuzey yarısının büyük bölümü 12. yüzyılda Jin Hanedanını kuran Juan Juanlara kaybedildi; onların yerini de 13. yüzyıl başlarında, sonraki birkaç onyıllık içinde Çin'in güneyini de ele geçirip Yuan Hanedanını (1260-1368) kuran göçebe bir kabile olan Moğollar aldı. Güney Song 1279'a kadar dayandı ve yeni imparatorları neredeyse derhal eski tarih müfredatını, imparatorluk seminerlerini ve Sima Guang'ın halka okunmasını yeniden başlattılar; son Çin yenilgileri, doğrudan tarihi eğitimden çıkartmak isteyen klasikleştirici reformcuların hesabına yazılmıştı.

Eleventh and Twelfth Century China," *American Historical Review* 76 (1971): 696-7, 701, 710.

Jin ve Yuan'ın gelişiyle, ardı ardına iki hanedan etnik yabancılardan oluşacaktı. Bu hanedanlar, böylesi her değişmeye eşlik eden alışıldık meşruiyet sorunlarıyla karşı karşıya kaldılar, üstelik bu sefer dilsel ve kültürel yabancılıkları işi daha da karmaşıktı. Kullanılabilir ve destekleyici bir geçmiş nasıl inşa edilebilirdi? Yanıt ağırlıklı olarak fethe-dilenin dil ve tarihyazımını toptan benimseyip, işleme sokmaktı – bir anlamda, süreçte kendi kimliklerini kaybetmeden, Çin uygulamalarını mal edinmek. Bu yüzden, özellikle Sima Guang'ın eserlerine düşkün olan Jin imparatoru Shizong (hk. 1161-1189) tarihin Konfüçyüsçü klasiklere göre çok daha berrak bir eğitim biçimi sunduğuna karar verdi. 1128'de, Jin rejimi kendi halkının tarihini yazma emri verdi. Bir Kayıt Ofisi ve bir Derleme Bürosu kurulması konusunda güney komşularını taklit etti; ve bir kez daha, kayıt tutmayı tarihten ayırmış oldu. Her yeni hanedanda olduğu gibi, Liao adındaki önemsiz bir kuzey hanedanı olan öncellerinin Standart Tarihinin yazılmasını başlattı. Jin Hanedanının tersine 1279 sonrasında tüm Çin'in hâkimiyetini ele geçiren Yuan, kendi vakayiname geleneklerini (bkz. yukarıda Kutu 9) sürdüreceğine, benzer şekilde önlerinde buldukları tarihyazımını kucakladı. Bu amaçla, eski Jin ve Song aydınlarının çoğunu hizmete aldılar. İlk Yuan imparatoru Kubilay Han (hk. 1260-1294), tüm yerel ad dizinlerinin tek bir ortak ulusal idari derlemede birleşmesini emretti ve geçmiş Jin, Liao ve Güney Song hanedanlarının Standart Tarihlerinin hazırlanmasını kabul etti. Bu hanedanların meşruiyeti üzerine tartışmalar nedeniyle tarihleri 14. yüzyıl ortalarına kadar tamamlanamadı, o zaman da zaten Yuan dönemi sona ermek üzereydi.

Yönetim yapısı dışındaki tarih biçimleri, resmi tarihi daha eğlence-li bir şekilde sunmayı amaçlayan büyük romanslar ve tarihsel roman-lar Yuan yönetiminde gelişti. Luo Guanzhong'un romanı *Sanguo Yanyi* (genellikle "Üç Krallığın Romansı" olarak çevrilir) Yuan'ın sonlarına ve Ming'in başlangıcına doğru yazıldı. Dört klasik Çin romanından biri olan bu eser, sonunda 17. yüzyıl başlarında Qing Hanedanının kurucusu olan Nurgaci'nin en beğendiği eserlerden biri olacaktı. Luo'nun eseri daha eski, belirsizliği olan bir geçmişe, 3. yüzyıl başlarında Han Hanedanının solmaya başladığı döneme bakıyordu. O dönemden sözlü öyküler kalmıştı ama anlaşılan yazar, Chen Shou'nun 3. yüzyıldan kalma *Üç Krallığın Kayıtları* gibi eserleri inceleme fırsatı olmuştu, bu kayıtlarda özellikle kişiler çok canlı resmediliyordu. Şecereler kolayca karakterlerin ağzından dökülüyor ve savaşlar da gerçekçi ayrıntılarla anlatılıyordu.

Eski dönemlerin hizmetkârlarının hepsi boyun eğmeye razı olmadıklarından, Song döneminde iyice yerleşen özel tarih yazını da devam ediyordu ve yeni hükümdarlar da Song'a özlemi yansıtan eserlere özellikle hoş-

görü gösteriyordu. Örneğin Jin taraftarlarından Yuan Haowen kamu yaşamından emekli oldu ve kalan günlerini şiire ve *Guiqian zhi* ("Emeklilik Anıları") içinde topladığı Jin mirası hakkındaki sözlü kanıtları toplamaya adanmıştı. Başka biri, Ma Duanlin da (1254-1324 veya 1325) Yuan'e hizmet etmeyi benzer şekilde reddetti ve bunun yerine hanedanların devrilmeleri ve yükselmelerinin iniş çıkışlarına tahammül gösterebilen ama anlamlı bir eğilim ortaya koymayan yerli kurumların sürekliliğine vurguda bulunduğunu, Çin'in kapsamlı bir kültür tarihini yazmaya odaklandı. Ma'nın *Wenxian tongkao*'sı ("Edebi Geleneklerin Kapsamlı İncelemesi"), iktisadi ve toplumsal değişimlere gösterdiği dikkatle ve uzun vadeli gelişme ile Qin yükselişi gibi süreklilikteki kopukluklara gösterdiği hassasiyetle dikkat çeker. İbn Haldun gibi, Ma da 18. yüzyıldaki İskoç Aydınlanmasının "aşamacı" tarihçileri gibi çok sonrasının tarih düşünürleriyle karşılaştırılmayı hak eder.

10. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Japonya ve Kore

10. yüzyıl sonlarında, Japonya'da Çin hanedan tarihlerinin mekanik tekrarları sonuna yaklaşıyordu. *Rikkokuşi*'nin planlı bir şekilde devamını üretmekle görevli birim 969'da kaldırılmıştı. Bunun birçok nedeni vardır ama en önemlisi, Çin tarih yazma sisteminin temel açılardan ve özellikle de Standart Tarih'in temel birimi olarak hanedanın kullanılması nedeniyle Japonya'ya uygun olmamasıydı. Japon bakış açısından, hepsi de Cinmu'nun torunları olan imparatorlar aynı hanedandandı: Hem *Kociki*'nin bir araya getirilmiş öyküleri hem de daha kronolojik olarak düzenlenmiş *Nihon Şoki*, Çin Standart Tarihlerinin belirleyici özelliği olan hanedanların yükselip gerilemelerini değil, imparatorluk soyunun devamlılığını varsayıyordu. Birkaç küçük isyan sayılmazsa, 12. yüzyıl öncesinde görece çok az istikrarsızlık yaşanmıştı. Hanedan içindeki soylarda değişimlerin kaydı tutulmuş, hatta "iyi ilk imparator/kötü son imparator" döngüsü de Çin'den Japonya'ya nakledilmişti ama bu değişimler yazarlar açısından "Gökyüzünün Vekâleti"nde önemli bir sapma oluşturmuyordu. Bu doğrusallık ve Konfüçyüs'ün etkisine karşın Çin kültürel egemenliğine karşı bir dereceye kadar oluşan direniş, başlangıçta dili ödünç alınmış olsa da, Çin tarih yazını yapısının Japonya'da toptan yeniden inşa edilmemesini sağladı. Bunun yararı, 12. yüzyılda iktidarın önemli ölçüde tarihi kendilerinin de kullanabileceğini fark eden feodal savaşçı ya da *samurai* sınıfına doğru kayması sonucunda, imparatorluğun tanrısallığı yanılmasa ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kaldığında görüldü. *Azuma kagami* ("Doğunun Aynası") bir örnek olabilir. Anlattığı olayların

görece minimalist bir vakayinamesi olan ve imparatorluğun değil şogunluğun bakış açısından yazılan *Azuma kagami*, bir zamanlar imparatorluk sarayının elinde bulunan "resmi" tarihi bir anlamda devrılarak kendi iktidarını meşrulaştıracak bir dizi eser üreten Kamakura *baku fu*'nun 13. yüzyıl sonlarından kalma bir ürünüdür.

Ama ilhamını yönetimden alan bu tür eserler artık tek başına varlığını sürdüremiyordu. 11. yüzyıldan başlayarak, Heian döneminin (794-1185) neredeyse ortalarında, Japonca yazılmış farklı bir tarih türü mensur ya da manzum *monogatari* öyküleri biçiminde belirmeye başladı. Bunların bazıları tarihten çok kurguya yakındı ve birçok eski tarih kültürünün bu ikisi arasındaki sınırın katılığına direnmesinin başka bir örneği idi. Murasaki Şikibu (y. 973 – y. 1014 veya 1015) bunların en ünlüsü olan ve kurgusal bir prensi anlatan *Genci Monogatari*'yi ("Genci'nin Öyküsü") kaleme aldığı anda, karakterlerinden birisinin, her ne kadar öyküler tanrıların çağından beri bütün olanları anlatıyor olsa da, Ulusal Tarihlerin "olayların yalnızca bir yönünü" aktardığını söyleyerek, eserin ulusal tarihlerden (ve Çinli modellerinin algılanan kuruluşundan) sapmasını haklı göstermesini sağlamıştı. Yazdıkları ona, herhalde kurguları saray çevrelerindeki yaşamı doğru bir şekilde aktardığı için, onursal Nihongi no Mitsubone, "Japonya'nın Vakanüvis hanımefendisi" unvanını kazandırmıştı.³⁴ Başka *monogatari*'ler, her ne kadar tarihsel bir romanda olduğu gibi kurgusal olarak yeniden kurulmuş olsalar da, en azından gerçek olayları anlattıkları için tarihe daha fazla yaklaşımlardı: Örneğin *Heike Monogatari* 12. yüzyılın sonlarında rakip klanlar arasında yaşanan iç savaşta geçer. *Rekişi Monogatari* ya da tarihsel öyküler bağımsız araştırmacılar ve saray efradı tarafından yazılmış genellikle Budizm etkisinde, bazen vakayiname biçimine uyan ama kapsam ve tonu açısından Ulusal Tarihlerden önemli ölçüde sapan ve bazen de birinci şahıs tarafından anlatılan altı eserden oluşan belli bir gruptur. *Rekişi* alttüründe birinci eser olan ve önde gelen soylulardan Fucivara Miçinaga'nın yaşamındaki olayları kronolojik sıraya göre anlatan *Eiga Monogatari* ("Açılan Kısmetin Öyküsü"), *Genci'nin Öyküsü* gibi bir kadın ya da 1028'den başlayan kabaca bir yüzyıllık bir zaman diliminde birçok kadın tarafından yazılmıştır. Birçok başka *monogatari* türü yaşamöykülerine ya da konuya göre düzenlenmiştir. Bir kısmı, *Gunki monogatari* ("Savaş Öyküleri") olarak bilinen bir grup gibi, şiddetli çatışmalardan söz eder ve nesir şeklinde yazıya dökülüp genellikle de resimlendirilmeden önce (kahramanlıktan

34 Çevirmenin önsözünde aktaran: *A Tale of Flowering Fortunes: Annals of Japanese Aristocratic Life in the Heian Period*, çev. W. H. ve H. C. McCullough (Stanford, 1980), 7.

söz eden içerikleriyle benzeştikleri Homeros kahramanlık öyküleri ya da *chansons de geste* gibi) genellikle sözlü olarak anlatılır. Şu anda bunlardan elimizde beş tane vardır ve genellikle 12. yüzyıldan kalmaz. Serinin sonuncusu ve en uzun *Taiheiki*'dir ("Büyük Barışın Vakayinamesi"), biraz daha sonra, 14. yüzyıl ortalarında yazılmıştır. Bunların hepsi, genellikle keşiş olan yazarının adının bilinmediği ya da çok yazarlı çalışmalardır; gene Homeros kahramanlık öyküleri gibi, sözlü olarak aktarılırlar ve nihai biçimlerine erişmeden önce birçok kez elden geçirilip düzeltilirlerdi. Yazarları Çin tarihine ve içerdiği öykülere aşinaydı, bu öyküler, Japonya'daki olaylarla ve kişilerle karşılaştırılmak üzere, araya serpiştirilirdi. Önceki Altı Ulusal Tarih gibi, 19. yüzyıl öncesi Japon okurun eğilimi *Gunki Monogatari* ve *Rekişi Monogatari*'yi gerçeğe uygun ve kronolojik tarih olarak okumaktan yanaydı. 19. yüzyıl sonlarının, küresel ölçekte kirli çamaşırları ortaya döken ve revizyonistler çıkartan büyük ölçüde pozitivist araştırmacılığı bu kadar hoşgörülü değildi: İmparatorluğun sansürcülüğüyle yaşadığı kötü maceraları daha sonraki bölümlerde dikkatimizi çekecek olan ikonakırıci tarihçi Kume Kunitake, son zamanların akademiası daha affedici olsa da, *Taiheiki*'yi tarihsel anlamda tamamen değersiz buluyordu. Ama bunu, Batıyla sürekli temasa geçmeden bir yüzyıl öncesindeki Japon tarihçisinin kafa yapısına açılmış bir pencere olarak takdir edebiliriz (Seçme Metin 13).

Eiga Monogatari'nin dışında, ortaçağ Japon tarih yazını içinde en çok okunanı, Budist keşiş Cien'in yazdığı *Gukanşo* ("Bir Budalanın Notları," y. 1220) ve *Rekişi Monogatari* türünün başka bir eseri olan 12. yüzyıldan kalma, yazarının *Eiga Monogatari*'den etkilendiği *Okagami*'ydi ("Büyük Ayna"). Tendai Budist tarikatının önderlerinden biri olan Cien (1155-1225), onu geçmişin altında yatan eğilimleri görmek için aramaya iten büyük bir kargaşalık döneminde yazmıştı. Kamuoyunun belli bir çatışmanın, 1156'daki Hogen İsyanı'nın nedenlerine ve sonuçlarına görünüşteki ilgisizliği, Cien'i başka bir fırtınanın, Şokyu Savaşı'nın (1219-1222) arifesinde tarihte bir tür öngörülebilirlik ya da en azından savaşı düşünenlerin dikkat edecekleri bir ders aramaya sevk etti. Cien'in bakış açısı genişti, Cinmu'dan 1219'a kadar uzanıyordu ama en ilgi çekecek yanı, Japonya'nın geçmişindeki olayların altında yatan neden olarak "akıl" üzerine düşünceleriydi. Çince değil Japonca yazmasının nedenini, pek az anlayış ve gerçek araştırmacılık gördüğü ve yakın geleceğin "anlatılamayacak kadar tehlikeli" olacağını öngördüğü bir zamanda, "okurun dünyadaki değişen koşulları kavramasını olanaklı kılmak" olarak açıklıyordu. Ara sıra düzelme dönemleri olduğunu kabul etse bile savaşçı sınıfın adım adım iktidara

Seçme Metin 13 14. Yüzyıl Japon Tarihsel Kahramanlık Destanı: *Taiheiki*

Sabah güneşinin âdeti, kötü bir niyeti olmaksızın, gökyüzünde dolanan yıldızları parlaklıklarından etmektir. Malikânelerde de böyledir, kâhyalar güçlendi, toprak sahipleri zayıfladı, askerler da sarayın onurunu kırmak istemiyordu. Benzer şekilde, eyaletlerde koruyuculara saygı gösterilirken, valiler hafife alınıyordu. Yıldan yıla saray geriledi; günden güne askerler gelişti.

Kuşaklar boyu imparatorlar hep "doğudaki barbarlar çökertilebilir mi!" diye düşündü. Çünkü kalplerinde Şokyu'daki imparatorluk sürgününün ruhunu rahatlatmak vardı; aynı şekilde, artık harcanıp yok olan sarayın gücü için de hüznleniyorlardı. Ama yapılacaklar onları aştığı için ya da zamanı gelmediğinden, sessizce dayanıyorlardı. Ama sonra Tokimasa'nın dokuzuncu kuşaktan ardılı, sabık Sagami valisi keşiş Taira no Takatoni Soka'nın günü geldi. İşte o zaman gökyüzünün ve yeryüzünün vekâletinde değişme gerçekten de yakındı! Takatotoki'nin yaptığı işler aşırı rezilceydi ve başkalarının bakışlarından utanmıyordu. Haksızca, halkın umutsuzluğuna aldırma- dan yönetiyordu. Gece gündüz, ahlaksızca hareketleriyle toprak altında yatan şanlı atalarının onurunu lekeledi; sabah akşam, beyhude eğlencelerle yaşamına yıkım davet etti. Zevkleri faniydi, tıpkı turna kuşu gezdiren Wei Dükü I gibi; pişmanlığı yakındı, tıpkı köpek gezdiren Ch'in'den Li Ssu gibi! Görenler kaşlarını çattılar, duyanlar da suçladılar.

O zamanların imparatoru, Dattermon'dan doğma, Go-Uda-in'in ikinci prens oğlu, Sagami valisinin manevrasıyla otuz birinci yaşında tahta çıkmış olan Go-Daigo'ydu. Hükümdarlığı sırasında bu imparator Chou Dükünün ve Konfüçyüs'ün usullerine uyup, üç ilişkiye ve beş erdeme sadık kalıyordu; yönetimindeki çeşitli işleri ve yüzlerce daireyi de ihmal etmiyor, Engi ve Tenryaku'nun kullanımlarına uyuyordu. Dört deniz ona umutla bakıyordu; halk erdemleri karşısında neşeye eğiliyordu. Gerçek şu ki, unutulmuş şeyleri canlandırdı ve iyi olan ne varsa ödüllendirdi, böylece sunaklarla tapınaklar ve [Budist tarikatlar] Zen ve Ritsu gelişti ve Budizmin açık ve gizli yollarıyla Konfüçyüs'ün gerçeklerinin büyük öğretmenleri tatminle doldu. Erdemlerini met- hetmeyen ve iyiliğini yüceltmeyen, "Kuşkusuz, bu cennetin gönderdiği bir imparator, dünyaya hükmeden bir hükümdardır," demeyen kimse yoktu.

Kaynak: *The Taiheiki: A Chronicle of Medieval Japan*, çev. ve ed. Helen Craig McCullough (1959; Rutland, VT ve Tokyo: Charles E. Tuttle Co., 1981), 5-6. Columbia University Press'in izniyle yayımlanmıştır; köşeli parantez içindekiler derleyenin notlarından alınmış, notların gerisi dışarıda bırakılmıştır. Seçki eserin başlarındandır. Yazarın Çin tarihine olan aşinalığına dikkat edin, bu analoji olması amacıyla özellikle eklenmiştir; aynı zamanda Kamakura'daki Hoco klanının başı eski vali kötü Takatori ile görevine bağlı, dindar Budist ve inançlı Konfüçyüsçü imparator arasında ahlaki açıdan çizilen tezada da dikkat edin. 1331'de tahtından indirilen imparator 1333'te kısa bir süre, 1336'ya kadar yetkeyi Kamakura şogunluğundan geri alacaktı; 1339'da öldü. Bu anlatıyı Kamakura şogunluğunu çok daha ılımlı bir tarzda anlatan Masukagami'nin sonundakiyle karşılaştırm: *The Clear Mirror: A Chronicle of the Japanese Court during the Kamakura Period* (1185-1333), çev. ve ed. George W. Perkins (Stanford University Press, CA, 1998), 183-220.

yükselişini gözlemlemiş olan Cien, insanlar arasında olup bitenlerin “herkesin şanslı olduğu” 10. yüzyıldaki bir “meşru çağ”dan beri kötüye gitmesine paralel olarak her şeyin üstünde uzanan uzun erimli kozmik gerilemeye dair Brahman kökenli Budist anlayışa sahipti. Budist yasa üçüncü ve nihai safhasına girerken, Japonya da eski ve ortaçağdan “Nihai Çağ”a geçmişti.³⁵ Uzak geçmişteki, bir dizi imparatorluk suikastı gibi büyük düzensizlikler Cien’in kendi geleceğindeki yaklaşan sonun işaretleriydi.

Cien, Hogen İsyanı’nın, değerleri ve ihtirasları iyiliksever imparatorların ve Budist ilkelere göre öğütler veren naiplerinin yönetimiyle çelişen bir savaşçı çağının doğmasına yol açtığını düşünüyordu. Cien’in zamandaki gidişat, savaşçılar ile soylular aracılığıyla hüküm süren imparator arasındaki bir tür geçici anlaşmaya bağlıydı; onun yazmasının nedeni, ilahi iradenin kendi klanından Kuco Yoritsune adlı bir çocuğu imparator adına hem naip hem de şogun olarak yönetmek üzere önceden belirlediği, böylece bu iki tarafın çıkarlarının dengeleneceği savını öne sürmektir. Burada geç Roma tarih yazımında ortaya çıkan ve daha sonraki zamanlarda da yinelenen bazı kaygıların –kuramsal olarak ilahi imparatorluk iktidarı ile yönetim üzerinde doğrudan etkili olmaya kararlı askerler gerçeği nasıl uzlaştırılmalı– benzerini görmemek zordur. Geçmiş de tesadüf ve olasılıkların değil, “Akıl” gibi bir şeyin işleyişinin süre giden bir süreciydi. Şunu da vurgulamak gerekir ki, bu 18. yüzyılın Aydınlanma filozoflarının ya da 19. yüzyılın başlarında Hegel’in aklındaki aynı “Akıl” değil, daha çok uzunca bir gerileme safhasındaki döngüsel yükselme ve alçalma yasasıydı. “Akıl” hem ilahi hem de beşeri unsurlardan oluşuyordu ve insanın ilahi Akli –olayların gelişimi– anlamadaki yetersizliği, dünyevi düzlemdeki işlerin yozlaşmasının kendi içindeki açıklamasıydı.

İki çok yaşlı adamın konuşmaları şeklinde çerçevelenen *Okagami* Budizm etkisindeki bir başka tarihtir; Cien’in gerileme kavramını ve dünyanın Budist Üç Çağından sonuncusu, 10.000 yıllık bir çürüme çağı olan *mappo’nun*³⁶ ortasında olduğu inancını paylaşır. Her ne kadar Çin Standart Tarihlerinin yıllık-yaşamöyküsü biçimini (Sima Qian’ın kronoloji cetvelleri, hanedanlar ve tezlerden oluşan tüm çalışması olmadan) taklit eden ilk Japonca tarih çalışması olsa da, *Okagami*, *Rikkokuşi* gibi bir resmi tarih değil, kişisel bir eserdir. Ve Ulusal Tarihlerin aksine (Cien’in *Gukanşo*’su gibi), *Okagami* ve onu izleyen çalışmalar komiteler değil kişiler tarafından Japonca yazılmıştı. Adı bilinmeyen bir 11. yüzyıl yazarı-

35 Delmer M. Brown ve Ichiro Ishida (çev. ve der.), *The Future and the Past: A Translation and Study of the Gukanşo, an Interpretative History of Japan written in 1219* (Berkeley, CA ve Los Angeles, 1979), 23, 198-9.

36 Yasanın, her biri biner yıllık olan önceki “ilk” ve “orta” çağlarını izler.

nın kaleminden çıkan *Okagami*, tarihin yansıtıcı değeri fikrini özellikle benimsemek üzere yazılan başka bir eserdir. Çin Konfüçyüsçü tarih-yazımından doğrudan devralınan ayna imgesi sonraki *Rekişi* ya da *kagami-mono*’lardan (“ayna parçası”) üçü olan *Imakagami* (“Şimdiki Zamanın Aynası,” y. 1170), *Mizukagami* (“Su Aynası,” tam. y. 1185-98) ve anonim 14. yüzyıl eseri *Masukagami* (“Berrak Ayna”) tarafından da yinelenmiştir. Bu edebiyatın bazılarında eğlendirici bir veçhe bulunsa da, birçoğundaki açıkça siyasi ve sıklıkla propagandacı tonu hissetmemek olanaksızdır.

Ama *Cinno Şotoki*’de (“İlahi Hükümdarların Meşru Ardıllığının Kayıtları”), neredeyse tamamen tersine dönüp Japonya’daki tarihin 8. yüzyılda imparatorluk rejimini meşrulaştırmayı amaçlayan özgün kullanımına döneriz. Bu esere sonraki birçok yüzyılda imparatorluğa sadakat çağrısı olarak çok defa atıfta bulunulmuştur. Bir fark, bu eserin yazarı olan Kitabatake Çikafusa’nın (1293-1354), Cien’in yanında, hakkında adının dışında başka şeyler de bildiğimiz çok az ortaçağ Japon tarihçisinden biri olmasıdır. Başka bir fark da, keskin polemikçi tarafıdır. Çikafusa eski bir imparatorluk danışmanı, savaşçı ve soyluydu, anlaşılan bu eseri yazmaya koyulduğunda kendi eyaletinde kuşatma altındaydı ve yalnızca bir tek çalışmaya, “kısaltılmış bir imparatorluk şeceresine” erişimi vardı ama birkaç yıl sonra bu eserini gözden geçirme fırsatı olmuştu. *Cinno Şotoki* İmparator Go-Daigo’nun (hk. 1318-1339) eserin yazıldığı yıldaki ölümüyle sona ermek üzere hanedanın bütün tarihinin imparator imparator gözden geçirilmesiydi. Çikafusa’nın tarihi, Kemmu Restorasyonu’nun ardından imparatorluk saraylarında bir bölünme yaşanırken, imparatora destek kazanmayı amaçlayan, tarafgirlikten çekinmeyen bir girişimdi. Çikafusa, Kuzey Sarayı şogunu Aşikaga Takauci’nin (“erdemli ya da liyakati olmayan bir hırsız”) ve genelde savaşçı sınıfının tavizsiz bir düşmanıydı³⁷ ama gene de iyi veya güçsüz imparatorlar olduğu gerçeğini kabul edebiliyordu. Japonya’yı *Şin-koku* (“Tanrıların Ülkesi”) olarak tanımlayan Şintoizmin canlandığı bir dönemde çalışan yazar, *Gukanşo* gibi bir eserde bulunabilecek Budist değişme fikrine aşinadır ama reddeder ve Cien’in Japonya’nın zamansal olarak sınırlı bir geleceği olduğu fikrine uzak durur. Uzak antikiteye, bu geleceğin alâmetlerinden çok, bugüne rehberlik için bakar.

Cinno Şotoki, yazarın, “Büyük Japonya’nın İlahi Ülke olduğuna” dair kendine güvenen beyanıyla başlar. “İlahi yaratıcı bunu kurdu ve güneş tanrıçası da ebediyete kadar hükmetmeleri için ardıllarına miras bıraktı. Bu yalnızca bizim ülkemizde doğrudur; başka ülkelerde benzer örnekler yoktur. İşte bu yüzden, bizim ülkemize İlahi Ülke denir.” Çikafusa için, bu ayrıcalıklı halk statüsü ilahi koruma altındaki imparatorluk yönetimi ilke-

37 *A Chronicle of Gods and Sovereigns*, çev. H. Paul Varley (New York, 1980), 269.

sinden ayrılamaz. Çikafusa Çin tarihini *Shiji* ve *Hanshu* gibi eserlerden biliyordu ve Çin'in yaşadığı dinamik değişimleri ve bunun sonucundaki "ağza alınmayacak" düzensizlik ile Japonya'nın imparatorluk silsilesinin istikrarını karşılaştırıyordu. Japonya hep aynı hükümdar ailesine dönecekti; başka soylara sapmalar bile yalnızca eninde sonunda ana nehre dönecek olan ırmak kollarıydı. "İmparatorluk sülalesi yeryüzüyle gökyüzünün ayrıldığı zamandan günümüze kadar kesiksiz bir hat şeklinde yalnızca bizim ülkemizde sürmüştür. Her ne kadar, bir ailenin içinde kaçınılmaz biçimde yaşanacağı gibi, ardıllık yanlara doğru saptıysa da, değişmez bir şekilde ana hatta döneceği yolundaki ilke hep geçerli kalmıştır."³⁸ Japonya'nın özel statüsünü burada anımsatmak iki açıdan anlamlıdır: Birincisi çünkü daha sonraki Japon tarih düşüncesinde bu temanın yinelenildiğini göreceğiz; ikincisi de, çünkü bu, İsrail kavminin Tanrı'yla ahit yapmış ya da "seçilmiş" Ayrıcalıklı Halk düşüncesine, Frank hükümdarlarının kendilerini geç dönem Eski Ahit hükümdarları olarak algılamalarına ve Bede'nin Anglosaksonları seçilmiş bir halk olarak görmesine, buradan da erken modern Protestan kaderciliği yoluyla, *Sonderweg* ("ayrı güzergâh") görüşü, modern Alman milliyetçiliği, Amerikalıların *Manifest Destiny* ("Aşıkâr Kader") inanışına kadar uzanan "istisnai olma" savlarına benzer.

Son altmış yıldır Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmış olan Kore, Çin anakarası ile Japonya takımadaları arasına sıkışmıştır. Modern çağdaki bölünmüşlüğü görülmedik bir şey değildi. Her ne kadar ilk Kore krallığı olan Kocosan, efsanelere göre, MÖ 2333'teki Tan'gun Wanggom'a (Dangun Wanggeom) kadar uzanıyor olsa da, tarihsel Kore, Japonya gibi, daha yeni bir yaratıdır. Han öncesi ve sonrası Çin'i gibi, Tang'ın vasalı olan Silla Krallığı 7. yüzyıl ortalarında rakiplerine üstün çıkıp ülkenin çoğuna hâkim olmadan önce, Kore halkı bölünmüş bir ülkeye sahipti. Bunun ardılı olan ve dördüncü hükümdarının ilk kez kendini imparator olarak adlandırdığı Korya (Goryeo) Krallığı (935-1392), kabaca Çin'deki Song ve Yuan'la sınırdıştı. Egemenliklerini Kore'nin kuzey kesimlerine yaydıktan sonra Koryalar da yerlerini Çoson (Joseon) Krallığı'na ve bu krallığın Yi Hanedanına (1392-1910) bıraktı.

Tarih yazını geliştiren üçüncü Doğu Asya ülkesi olan Kore tarihsel olarak aralıklı şekilde dışarıdan gelen Çin, Japon ve nihayet Batı etkisine açıktı; hem Kore antikitesi hem de geçmişteki bağımsızlığı bugün bile tarihçiler, arkeologlar ve politikacılar için dikenli konulardır. Japonya gibi Kore de modern öncesi dönemde güçlü bir şekilde Çin tarihyazımının etkisi altındaydı ve elinde fırça ve bronz tabletiyle hükümdarını izleyen ve sadık bir şekilde söylediklerini kaydeden saray günlükçülüğü kurumu

da aralarında olmak üzere onların uygulamalarının birçoğunu benimsemişti: Tarihçilerin kralı her köşede izleme yolundaki inatçı kararlılığına, başarısız bir şekilde onları sarayın dışında tutmaya çalışan üçüncü Yi hükümdarı T'aejong (hk. 1400-1418) gibi hükümdarlar sık sık direnmeye çalışmıştı. 1498'de Yansan-gun'un (hk. 1494-1505) hükümdarlığı sırasında geçici bir "Tarih tasfiyesi" gerçekleşti ama kral 1505'te devrildiğinde, son gülen gene tarihçiler oldu.

Çin gibi ve Japonya'nın aksine, Kore farklı hanedanlar tanıdı ve her hükümdarlığın yıllıkları (*sillok*) Çin'in Gerçek Kayıtlarının (*shilu*) karşılığıdır. Erken Kore'nin, Kore tarihi için ilk kaynak malzemeyi sağlayan *çongsa* ya da hanedan tarihleri benzer şekilde Çin'in *Zhengshi*'leriyle karşılaştırılabilir. Tarih kayıtları MS 4. yüzyıldan beri tutuluyordu: Örneğin Silla Krallığı *Silla Kogi* adı verilen kayıtları tutuyordu ve 600 yılında Kogurya Krallığı'ndan Yi Mun-jin'in bir tarih derlediği biliniyor; Kore yazıları da 8. yüzyılda Japon *Nihon Şoki*'yi etkilemiş olabilir. Bu 1. yüzyıl malzemesinin neredeyse hiçbiri günümüze kadar kalmamıştır. Kore tarih yazınının hâlâ var olan en eski örneği, Korya döneminde (935-1392) derlenmiş olan Kim Pu-sik'in *Samguk Sagi*'sidir ("Üç Krallığın Tarihi," 1145); hem artık kaybolmuş olan Kore kaynaklarını hem de Çin yazılarını (örneğin *Hou Hanshu*) kullanmıştır ve açıkça Çin Standart Tarihlerini örnek almıştır. Önceki Tang uygulamasını sürdüren Korya Hanedanı 10. yüzyılda bir Tarih Ofisi kurmuştu; bu bürokrasi onu izleyen Çoson Krallığı'nda önemli ölçüde genişlemiş ve 15. yüzyılda, Çong İn-ci (1418-1450) önderliğinde bir grup araştırmacı Korya'nın bir hanedan tarihi olan *Koryosa*'yı tamamlamıştı.

Çoson tarihçileri sonunda, 1863'e kadar yaklaşık 500 yılı kapsayan her hükümdarlık için bir dizi *sillok* üretmişti. Çin Gerçek Kayıtlarında olduğu gibi *sillok* da o kadar dikkatle korunuyordu ki, müdahaleden sakınmak için tahttaki hükümdarın bile bu kayıtlara ulaşmasına izin verilmiyordu; bunların dayandığı günlükler de ortalıkta durmuyor, tarihçinin özel mekânında tutuluyordu, bu erken Çoson dönemine kadar devam eden bir uygulamaydı. Tarihçilerin destekçisi olan sofu Konfüçyüsçü Kral Secong (hk. 1419-1450) önceli T'aecong hakkında hazırlanan *sillok*'u önceden görmek istediğinde, nazırları tarafından bunu yapmaması için uyarıldı, çünkü böylesi bir eylem sonraki hükümdarları tarihçilerinin yazdıklarını elden geçirmek istemeye, tarihçileri de gerçeğin tamamını yazmaktan kaçınmaya cesaretlendirebilirdi. Kore kralında Çin imparatorunun atama yetkisi de yoktu ve ayrılan tarihçinin gösterdiği adayı atamaya zorunluydu. Tarihçiler Kore'yi 20. yüzyıla kadar yönetecek ve çıkarları sık sık imparatorunkinden farklı verasete dayalı bir kast olan *yangban* içinden seçiliyordu.

Seçme Metin 14 **13. Yüzyılda, Kore’de Tarih Yazını: Ilyan’dan Samguk Yusa**

Popmin’in (Kral Munmu, on üçüncü Silla hükümdarı, 661-681) hükümdarlığı sırasında, Kral bir ferman çıkardı: “Karak-kuk’un kurucusunun dokuzuncu kuşaktan ardılı Kral Kuhyong Silla’ya teslim olduğunda, Kerim’e (Kyangcu) yanında veliaht prensi Secong’u da getirdi. Secong Solukong’u yaptı, Solukong Saun-Çapkan’ı yaptı, Soun-Chapkan Kraliçe Munmyong’u yaptı, Kraliçe Munmyong da beni doğurdu.”³⁹ Dolayısıyla Karak-kuk’un kurucusu benim on beş kuşak önceden atamdır. Her ne kadar Karak uzun zaman önce yok olduysa da, sunağı hâlâ ayakta. Siz, benim yerel tebaam, onun tabletini ulusal tapınakta benim kraliyet öncellerimle birlikte kutsayacaksınız ve sunağında, onun soylu ruhuna yıllık kurbanlar vereceksiniz.”

Kral Karak-kuk harabelerine, mezarın bakıcısını desteklemek ve törenlerin masrafını ödemek üzere otuz “kyong” (saban?) verimli pirinç toprağı ayrılmasını emretmek üzere bir haberci çıkardı. Kral Suro’nun on yedinci kuşaktan ardılı Kaeng-se Kupkan, Kral Kodung tarafından belirlenen yıllık beş anma gününde kraliyet ruhlarına şarap, pirinç kurabiyesi, çay ve tatlı sunmak üzere bakıcı olarak atandı.

Kral Kodung sarayında kraliyet istirahatgâhını kurduğu zamandan kral Kuhyong’un hükümdarlığına kadar Kral Suro’nun mezarındaki kurban adakları 330 yıl boyunca devam etti, bundan sonra ara ara kesintiye uğradı, ta ki Silla Kralı Munmu devam edilmesini buyurana kadar.

Silla’nın son günlerinde, Ç’ungci-Çapkan adındaki bir yerel görevli Kumgwan kalesinin denetimini eline aldı ve kendini kentin Genel Yöneticisi ilan etti. Astlarından biri olan Yongkyu-Agan’ın Kral Suro’nun sunağında müstehcen putlara kurban adama âdeti vardı. Bir gün bu tanrılardan ailesine inayet talep etme işiyle meşgulken, tavandan ağır bir kiriş düştü ve onu ezerek öldürdü.

Genel Yönetici neredeyse ölümüne korkmuştu. Kral Suro’nun portresini üzerine bir ejderha işlenmiş olan bir metre boyundaki bir ipekli kumaşın üzerine yaptırttı, önünde yağ lambası yanan bir duvara astı ve her gün sabah akşam önünde dua etti. Üç gün sonra, resmin iki gözünden birden yağmur gibi kandan gözyaşları aktı ve yerde bir göl oldu. Sonra, o portreyi Kral Suro’nun sunağına götürdü ve orada yaktı. Suro’nun Kyurim adlı bir ardılını çağırarak, dedi ki, “aileme bir talihsizliğin ardından bir diğeri geliyor. Kralın ruhu bana kızdı, çünkü portresine saygısızca tapındım. Bakmaya korktum ve onu yaktım ve şimdi de belki hayaleti bana saldırıp öldürecek. Sizin kurban törenlerine eskisi gibi devam etmenizi arzuluyorum.”

Kyurim bunu kabul etti ve seksen sekiz yıllık uzun ömrünün sonuna kadar törenleri düzenli bir şekilde yönetti. Ama oğlu Kanwon-kyong 1 Mayıs bayramında sunakta tapınırken, Yongkyu’nun oğlu Çunp’il delirdi. Sunağa daldı, kurban yiyeceklere vurup, kendi adaklarının bulunduğu başka bir masayı dağıttı; müstehcen putlarına üçüncü kupa şarabı sunamadan, hastalandı ve evine dönerken çıldırarak öldü.

Eski bir söz vardır, “Müstehcen putlar kurban verene inayet yerine felaket getirir.” Bu, saygısız babayla oğul Yongkyu ve Çunp’il hakkındadır.

Kaynak: Ilyon (Iryon), *Samguk Yusa: Legends and History of the Three Kingdoms of Ancient Korea*, çev. Ha Tae-Hung ve Grafton K. Mintz (Seul: Yonsei University Press, 1972), kesim 58, 164-5. Hiris-tiyan geleneğinde de görülen, “küfreden ya da kötülük edenin sonu kötüdür” temasına dikkat.

39 *Samguk Sagi*, Kim Yu-sin’in kız kardeşi Munhui’nin Kral I. Muryo’nun cariyesi ve Kral Munmu’nun annesi olduğunu söyler. Ama aynı zamanda, Kim Yu-sin’in babasının, Soun olarak da çağrılan Soyon olduğunu ifade eder. Burada verilen şeceredeki “Soun” yüksek olasılıkla Sohyon’un bozulmuş biçimidir.

Ama gene Çin’de olduğu gibi, resmi bir bürokrasinin varlığı ve bir tarih tamamlandığında hazırlık malzemesinin bilinçli bir şekilde imhası geçmişin alternatif ya da kişisel yorumlarının yazılmasına engel olamıyordu. Daha Kore odaklı bir tarih yazma geleneği, 13. yüzyıl Budist keşiş İlyan’ın (alternatif transliterasyonu İryan veya İlyeon) *Samguk Yusa*’sıyla (“Üç Krallığın Anıtları ve Efsaneleri”) ortaya çıktı. Kore Yuan yönetimi altında olduğu sıralarda Çince yazılan bu eser gene de Kore ulusallığının bir kutlamasıdır. Japonya’nın Cien’inin Koreli karşılığı olan İlyan, Çin etkisindeki tarihyazımının neredeyse tamamını baskın Konfüçyüsçülük salgınına bağladı ama o bir memur olmadığı ve tarihini özel ve esas olarak eğlence için yazdığından, Çin tarihyazımı modellerini izleme zorunluluğundan kendini kurtarmıştı. İlyan Kore’nin erken tarihine, özellikle de Silla, Kogurya ve Pekçe’den oluşan üç erken dönem krallığına hayrandı, Çin’in Han Hanedanından sonra yüzlerce yıl ayakta kalan her üç krallığın kuruluş tarihini, Han dönemine kadar kaydırды.⁴⁰ Tüm Korelilerin atası olduğuna inanılan kadına dönüşen bir ayıdan olma, Tangun efsanesini de aktarır. Çoğunluğu adı verilmeyen ve bugün artık ulaşılamayan “eski kitaplar”dan alınma tarih, folklor, âdet, anekdotlar ve kuruluş efsanelerini karıştırmısıyla, Monmouthlu Geoffrey’nin *Historia regum Britanniae*’sinden farklı değildir. Ama tüm dünyada, bunu izleyen iki yüzyılda olgu ile kurgu arasında daha katı bir ayrıma doğru gidilirken, böylesi inanışların da doğruluğuna karşı çıkılacaktı (Seçme Metin 14).

Hindistan ve Tibet

İthal Budizm Çin’de Konfüçyüsçülükle, Japonya’da da Konfüçyüsçülük ve Şinto diniyle başarılı bir şekilde ortak yaşamını sürdürürken, Hindistan’ın “erken ortaçağ” döneminin (8. yüzyıl ile 13. yüzyıl arası) başında, hem onun hem de diğer yerli dinlerin yabancı bir din olan İslamla karşı karşıya kaldıkları Güney Asya’daki anavatanında gerilemekteydi. Hemen hemen Muhammed’in zamanından beri Hindistan’da, Biruni gibi ziyaretçiler ve 10. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasındaki Türk ve Arap sızmaları da içinde olmak üzere marjinal bir Müslüman varlığı görülüyordu ama Müslüman Hindistan gerçek anlamıyla Delhi Sultanlığı’yla (1206-1526) başlamak üzere bir dizi Müslüman rejimin kurulmasıyla başladı. Kuzey Hindistan’a Delhi’den egemen olan bir dizi hanedandan oluşan Delhi Sultanlığı 13 ve 14. yüzyıllarda Hindistan’da doğan bir grup Müslüman devletten yalnızca biriydi, bir diğeri de merkezi Güney Hindistan’da yer alan Dekkan sultanlıkları.

40 Modern Kore tarihçilerinin bu krallıkların geliştiğine inandıkları tarihlerden yüzlerce yıl geriye.

nydı (1490-1596). Bu saraylara bağlı Müslüman vakanüvisler burada çok farklı bir tarih düşüncesi ve yüzlerce yıldır zaten var olan bir Müslüman tarihyazıcılığı geleneği başlattılar. Bunu izleyen iki yüzyıl boyunca birçok tarihçi Hindistan hakkında yazacaktı, bunların arasında en önemlileri olarak çok verimli Emir Hüsrev-i Dehlevi (1253-1325) ve Muhammed bin Tuğluk'un (hk. 1325-1351) kötü yönetimi üzerine yorumda bulunmak ve soyluların çıkarlarını desteklemek amacıyla önceki sultanları tek tek met-heden, 14. yüzyıl başlarının aristokrat saray tarihçisi İsamî sayılabilir.

Bu Hint-Müslüman tarihçiler arasında hiçbiri, gerek onu yararlı bir kaynak haline getiren güncel bilgileri kaydetmekteki titizliği, gerekse de modern araştırmacının belirttiği gibi onu "sıradan derlemecilerin ve vakanüvislerin üzerine çıkartan"⁴¹ felsefi bakışıyla, Ziyaüddin Barani (e.d. 1284'den 1357 sonrasına) kadar yüksek bir saygınlığa sahip olmamıştır. Delhi'nin yönetici seçkinlerinden biriydi, *Tarih-i Firuz Şahi* ("Firuz Şah Tarihi") başlıklı eserini 1357'de, 70'lerine geldiğinde, zorunlu bir emeklilik yaşarken tamamladı, ki bunun izlerini yazısını süsleyen acı tondan fark edebiliriz. Ama Barani, "bilimlerin kraliçesi" ve Kuran ile yasalarının dışında en yüksek bilgi biçimi olarak gördüğü tarihin amaçları üzerine de düşünmüştü. Tarihi incelemek için yedi neden sıralamıştı: Kutsal metinlerle ve birçok örnekle aşinalık sağlar, hadisin ikiz kardeşidir ve onun tanıklığını doğrulamaya yardımcı olur, başkalarının deneyimleriyle yüzleşmemizi sağlayarak akıl ve yargıyı güçlendirir, güçlüleri sıkıntılı zamanlarda sakinleştirir çünkü sorunların birçoğunun denenmiş çözümleri olduğunu gösterir; bu konuda bilgi, iyi Müslümanlarda sabır ve tevekkül doğuracaktır, iyi davranışla kötü davranışın sonuçlarını göstererek erdemli ve inançlı olanlar ile kötülerin karakterleri arasındaki tezatları açıkça ortaya koyar ve dolayısıyla da hükümdarların kendilerine çekidüzen vermelerini sağlar, nihayet, bir gerçek temeli olarak, sıradan okura değerli örnekler sunarak onları doğru yolu benimsemeye teşvik eder. Barani'nin vaat ettiğine göre, kendi eseri birçok amaca hizmet eder, krallar hakkında bilgi verir, bir yasa kitabıdır, hükümdarlar için bir kural ve öğüt kaynağıdır ve geçmişin doğru bir anlatısıdır. "Tarihçi güvenilir bir kişi olduğu sürece, tarihin kanıt gereksinimi yoktur," diyen sonuç cümlesindeki güvenilir, aslında "saygıdeğer soydan" anlamındadır. Barani, bilimsel ve tarihsel gerçeklik konusunda epistemolojik yetkeyi konuşmacıların toplumsal konumuna bağlayan çok sonraki Avrupalı yaklaşımları önceden dile getiriyordu.⁴²

41 Peter Hardy, *Historians of Medieval India: Studies in Indo-Muslim Historical Writing*, 2. basım (Yeni Delhi, 1997), 20.

42 Aktaran: Harbans Mukhia, *Historians and Historiography during the Reign of Akbar* (Yeni Delhi, 1976), 16.

Sultanlıkların dışında, Hindu ve Budist tarihsellik tarzları baskın olmayı sürdürdü. 1. Bölümde eski Hindistan'ın tarih düşüncesinin, genel inanış ve Biruni'den James Mill'e dışarıdan bakanların propagandasının aksine, çok alışılmadık tarzda da olsa, tarih literatürü ürettiğini gördük. Bu eğilimin en çok anımsatılan istisnası kronolojik bir tarihe benzeyen, Kalhana'nın (e.d. 12. yüzyıl ortaları) yazdığı 12. yüzyıldan kalma Sanskrit dilinde bir metin olan *Racatarangini*'dir ("Kralların Nehri," tam. y. 1148-1149).⁴³ Daha geniş *vamsavalis* tarzının bir örneği olan ve efsanelerden, sözlü geleneklerden, yazılı kaynaklar ve yazıtlardan kaynaklanan bu nazım eser, uzak antikiteden yazarın kendi zamanına kadar Keşmir'in tarihini anlatır; yazarının yararlandığı başka tarihlere de atıfta bulunur ve kendi zamanında kendine özgü olmadığını akla getirir. Kalhana, "geçmiş zamanların imgesini insanın gözünün önüne getirebilecek" tek kişi olan şairin rolünü takdir eder ama başlangıçta kendi yöntemlerini ve tarih üzerine görüşlerini sıralar:

Her ne kadar anlatının uzunluğu nedeniyle birçok olay ayrıntılarıyla anlatılamadıysa da, gene de bu şiirde aklı başında kişilere keyif verecek yeteri kadar malzeme vardır.

Yalnızca dili bir yargıcınki gibi geçmişin olaylarını anlatırken tarafgirlikten ve önyargıdan uzak olan erdemli kişi methedilmeye değerdir...

Kralların tarihini her biri kendi gördüğü gibi bir araya getiren onlar [bu tarihi anlatan öncekiler] dinlenmeye çekildiğinde, daha sonra doğanların becerisi ne ola ki, üzerine bir şey eklesinler? Bu yüzden benim geçmiş hakkındaki bu anlatıdaki çabam, olan yerlerde hataları düzeltmektir.

Kralların eski tarihini içeren parçalardan oluşan kapsamlı eserler anımsanmaları amacıyla Suvrata'nın eserinde anılmıştır.

Suvrata'nın tarzı bilgiçliği nedeniyle sıkıcı olduğundan, eseri, üne kavuşmuş da olsa, temanın sunulması sanatından yoksundur. Ksemendra'nın [11. yüzyıldan bir yazar] Krallar Listesi olarak bilinen eserin eki anlaşılmasız özensizlik nedeniyle küçük bir parçası bile hatadan azade değilken, bir şiir gibi oluşturulmuştur.

Üstelik eski âlimlerin kraliyet yıllıklarından oluşan on bir eserin yanında, Bilge Nila'nın görüşleri de tarafımdan incelenmiştir. Eski kralların dini vakıflar ve bağışlarla ilgili buyrukları, övgü yazıtları ve yazılı kayıtların incelenmesiyle, her türlü hata düzeltilmiştir.⁴⁴

43 Bu çalışma 17. yüzyıl başlarına kadar Kalhana'yı izleyen Sanskrit dilinde yazan dört ayrı yazar tarafından sürdürülmüştür: Conaraca (15. yüzyıl başları), Srivara (15. yüzyıl sonları), Pracyabhatta (16. yüzyıl başları) ve Suka (17. yüzyıl başları).

44 Kalhana'dan, *Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kashmir*, çev. R. S. Pandit (1935; Yeni Delhi, 1968), 4-5 (birinci Taranga ya da kesim, mısra 3-15).

Bu pasaj aşına olduğumuz birkaç noktaya değinir: Ünlü öncellerin hataları, çeşitli kaynakları inceleme zorunluluğu tarzın önemi ve tarihçinin eğitimcilik işlevi. Her ne kadar Hristiyan ve Müslüman takvimlerin muadili bir Budist “çağ” hiçbir zaman Güney ya da Doğu Asya’da ortak tarihyazımsal kullanıma girmemiş olsa da, Kalhana’nın gibi bir eserde görülen daha kesin zaman duygusu, Budist etkiye bağlanabilir. Ama bu zamansallığı Hindu olmayan kaynaklara bağlamakta ve kuşkusuz kendini bir şair gibi gören Kalhana’ya da, tarihi bir köşeye, efsane ya da şairliği diğer köşeye yerleştiren bir tarihyazımsal çerçevede “gerçek” tarihçi unvanını atfetmekte dikkatli davranmak gerekir. Bu kutupluluk da bir Batı yaratacılığıdır ve Güney Asya’nın, evvelce Veda’cı gelenekte de gösterilmiş olan gerçek ile efsaneyi rahatça karıştırma kapasitesiyle pek uyuşmaz.

Hindistan’ın kuzeyinde, Hindistan, Nepal ve Çin’in ortasında yer alan Orta Asya krallığı Tibet’te, Budizmin buraya başka hiçbir yerde olmadığı kadar sağlam bir şekilde yerleştiği 7. yüzyılda bölgesel bir güç yükseliyordu. Budist bilim adamları (hem Tibet hem de Sanskrit dilinde) birçok tarih üretti ve bunların birçoğunda, Maurya kralı Aşoka’nın 2. yüzyıldaki *Efsane*’de bir Budist kahramana dönüştürülmesi –ya da çok daha ileriden bir örnek vermek gerekirse, İmparator Constantinus’un Hristiyan bağlantılarının ortaçağ Avrupa tarihlerinde eninde sonunda onun seküler başarılarını gölgede bırakması– gibi dini tarihin yerli Tibet ulusal tarihinin üzerine yazıldığı görüldü. Böylece Budizmle çok az bağlantısı bulunan bazı krallar 14. yüzyılda Sakyapa Sonam Gyaltsen’in (1312-1375) eseri *Gyalrab Salwa’i Melong*’da (“Dharma’nın Tarihi üzerine Berrak Ayna”) önemli dini kişiliklere dönüşmüştür. Çok uzun bir tarih çalışması olan *Deb-ther snon-po* (“Mavi Yıllıklar”), yaşlı bir çevirmen ve derlemeci olan ve din öğretmenlerinin yazdığı ve birçoğu artık mevcut olmayan *nam-thar* (“yaşamlar”) gibi eserleri kullanan ve sık sık da yalnızca kopyalayan Gos lo-tsa-ba gzhon-nu-dpal’ın (1392-1481) bir eseridir. Ama yazar eski Budist öğretmenlerin şecerelerine ve kronolojiye büyük dikkat göstermiş, yazarken tarihleri adlandırılan yıldan (MS 1476) ileriye ve geriye doğru hesaplamıştır. Adını verdiği kişilerin yaşam sürelerini, doğum ve ölüm tarihleriyle vermiştir.

dPyan-sna dPal-chen’in üç oğlu: birinci, Toprak-Yılan yılı [1269 CE] ile Su-Tavşan yılı [1303] arasında 35 yıl (yaşamış olan) sPyan-sna Kun-rgyal. İkinci (oğul) Yontan rgyal-mtshan Demir-At yılı [1270] ile Su-Domuz yılı [1323] arasında 54 yıl (yaşadı). En küçük oğul Drin-can-pa Su-Kuş yılı [1273] ile Ağaç-Domuz yılı [1335] arasında 63 yıl yaşadı.⁴⁵

45 *The Blue Annals*, ed. G. Roerich (Kalküta, 1964-5)

Bunun gibi yoğun bilgiyle ve belli önemli kişilerin işleri ve öğretileri hakkında yorumlarla dolu yüzlerce pasajın edebi etkisi, eseri çok ağırlaştırıyordu ama yazarın aklındaki, eğlendirmekten çok bilginin saklanmasıydı. Gene de, "Mavi Yıllıklar"daki tarihler ile Tibet yöneticilerinin adları diğer Tibet vakayinameleriyle ve Tibet'le ilgili Çin tarihlerinde anlatılan olaylarla karşılaştırılarak doğrulanabilir. Bu-Ston tarafından yazılan önceki *Budizm Tarihi*'yle (tam. y. 1322) *Mavi Yıllıklar* daha sonraki Tibet tarihleri için esas bilgi kaynağı olmuştur.

SONUÇ

Bu ve önceki bölüm, Avrasya ve Kuzey Afrika'da yer alan 1000 yılın üzerindeki tarih yazını kapsar. Erken modern çağa geçmeden ve coğrafi alanımızı genişletmeden, burada bazı kilit temaları vurgulamakta yarar var. Birincisi geç antikiteden MS 2. binyılın ortalarına kadar tarih yazını hem siyasi ve toplumsal istikrarsızlık dönemlerinde hem de düzenli zamanlarda aynı şekilde gelişti. İkincisi dini ve seküler ilgiler, tamamen farklı alanlarda yaşayacağına, incelenen bölgelerin tümünde görüldüğü gibi, birbirleriyle kesişti. Üçüncüsü, Batı tarih yazınının bu noktaya kadar olan toplam başarısı, Çin ve İslam dünyasında gerçekleşenin karşısına konduğunda, birden bire kendi başlarına incelendiğinde olduğundan çok daha az etkileyici görünür. Her ne kadar, gerek dini gerekse de seküler önemli sayıda becerikli vakanüvisler olmuş olsa da, tarihyazını görece kısıtlı biçimlerde kapalı kalmıştı. Tersine, özellikle Çinliler tarafından geliştirilen farklı türlerdeki çeşitlilik –buna ansiklopediler, yaşamöyküleri ve tarihsel romanlar da dahildir– ve Song tarihçilerin tarih ile felsefeyi çok ileri düzeyde bağlantılandırmaları saygımızı kazanır. Ve Hristiyan Avrupa'da, İslamın İbn Haldun'la ürettiği entelektüel menzile, algılayıcı gözlem ve genelleme kapasitesiyle karşılaştırılabilecek bir şey yoktur.

Böylesi karşılaştırmalardan söz açılması bizi dördüncü ve en önemli noktaya getirir: Birçok tarihçi başka kültürlerin farkındaydı ve bazıları da, Hristiyan-Müslüman, Müslüman-Moğol, Çin-Moğol ya da Hint-Müslüman etkileşimi olsun, önemli ölçüde bundan etkilenmişti. İzleyen 300 yılda bu temasın çapı önemli ölçüde artacaktı. Bu sonraki dönemde, Amerika kıtalarındaki keşfedilmemiş iki büyük kıtanın gerçekliği Uzakdoğu'ya gerçekleşen daha uzun ömürlü seferlerle birleşince, Avrupalıları dünya tarihi hakkında oluşturdıkları imgeyi gözden geçirmeye zorladı. Bu aynı zamanda, zaten kendi içlerinde hızlı bir değişme ve görül-medik genişleme yaşayan kendi tarihsellik tarzlarının ne bütünüyle eşsiz ne de evrensel olarak paylaşılmış olduğunu idrak etmelerini sağladı.

- 1439 Leonardo Bruni'nin *Historiae Florentini populi libri xii*'i ("Floransa Halkının Tarihi Üzerine On İki Kitap") tamamlandı
- 1440 Lorenzo Valla *Constantinusun Bağış'ını* çürütür
- y. 1513 Niccolò Machiavelli *Il Principe*'yi (*Hükümdar*) yazdı
- 1532 Paolo Giovio, *Commentario de le cose de' Turchi* ("Türk Meselesi Üzerine Yorum")
- 1559-1574 Matthias Flacius *Illyricus'un Ecclesiastica historia* veya *Magdeburg Yüzyılları* yayımlandı
- 1566 Jean Bodin, *Methodus* ("Yöntem")
- 1586 Juan Gonzales de Mendoza'nın *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran reyno de la China*'sı ("Büyük Çin Krallığı'nın En Dikkat Çekici Şeylerinin, Ayın ve Âdetlerinin Tarihi") yayımlandı
- 1588 Kardinal Cesare Baronio, *Annales Ecclesiastici* ("Kilise Yıllıkları")
- 1598 Ebu'l-Fazl Allami, *Ekbername*'yi tamamladı
- 1619 Paolo Sarpi'nin *Istoria del Concilio Tridentino*'su ("Trento Konsili Tarihi") Londra'da takma isimle yayımlandı
- 1629 İskender Bey, *Tarih-i Alemara-yı Abbasi*'yi tamamladı
- 1670'ler Huang Zongxi, *Mingru xuean*'ı ("Ming Araştırmacıların Kayıtları") tamamladı
- 1678 Richard Simon, *Histoire Critique du Vieux Testament* ("Eski Ahit'in Eleştirel Tarihi")
- 1681 Jacques-Bénigne Bossuet, *Discours sur l'Histoire universelle* ("Evrensel Tarih Üzerine Söylev"); Jean Mabillon, *De re diplomatica libri VI* ("Diplomasi Üzerine Altı Kitap")
- 1697 Pierre Bayle'nin *Dictionnaire historique et critique*'inin ("Tarihsel ve Eleştirel Sözlük") ilk basımı yayımlandı
- 1698-1699 Mustafa Naima'ya *Tarih-i Naima* sipariş edildi.

ERKEN MODERN İMPARATORLUKLARDA TARİH Avrupa, Çin, İslam

Giriş

"Tarih"in iletişimin değişik biçim, şekil, dil ve türlerinde olabileceği bu kitabın temaları arasındadır. Bu noktaya kadar incelenen tarih kültürlerinin neredeyse tamamı, yazı ile geçmişin betimlenmesi arasında yakın bir ilişki öngörmüştür ama aynı zamanda, Yunanlardan Norveç efsanelerine, tarihin önemli ölçüde sözlü olarak da aktarıldığını gördük. Tarihyazımının Batılı tarihleri, neredeyse hiçbir sorgulamaya tabi tutmadan yazının tarihin bir ön koşulu olduğunu benimsemiştir –*pas d'écrire, rien d'histoire* [yazı yoksa tarih de yok]– ve buradan türetilen sonuç da, dolayısıyla yazısı olmayan bir halkın "gerçek tarih"inin de olamayacağı yönündedir. Afrika uzmanlarının iki kuşak boyu sözlü gelenek üzerine ve Latin Amerika uzmanlarının da yerli tarihsel betimleme biçimleri üzerine çalışmalarından sonra, bu yaklaşımın tutunacak yeri kalmamıştır. Doğru, anımsanan bir tarih ya da esas olarak resimler ve simgeler yoluyla aktarılan bir tarih, alfabeye dayalı bir metnin içerdiği tarihle aynı şey değildir ve farklı kısıtlama ile olasılık türlerine açıktır. Ama Avrasya ötesindeki modern öncesi dünyanın "tarihsiz halklar"dan oluştuğunu iddia etmek gibi, kitap ve kâğıdın geçmişin anlatılmasının taşıyıcısı olarak (taş, ahşap, parşömen ve hatta disket karşısında) vazgeçilmez olduğunu da ciddi bir şekilde savunmak artık olanaksızdır. Kısaca, yakın zamanlarda bir yorumcunun belirttiği gibi, "toplumları (veya kültürleri) tarihi olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmak çok basite indirgeyici ve nihayetinde yanıltıcı".¹

Ortaçağı geride bırakıp, Rönesans'la birlikte başlayan ve Reform'la devam ettikten sonra 17. yüzyılın entelektüel kaynamasıyla sona eren derin sarsıntılarla karşılaşırken, bu noktada açık olmak gereklidir. Tarihyazımının tarihinde Rönesans hümanistlerinin ve onların mirasçılarının başarıları, belki de yalnızca tarihin "altın çağ"ı 19. yüzyılın disiplin kurucularının ardından özel bir yer verilerek onurlandırılmıştır. Bunu düşündüğümüzde, yaklaşık 1450-1700 arasındaki erken modern çağı hümanizmin, dilbilimin, geçmişten uzaklaşma duygusu ile klasik anlatı modellerine kısmi bir dönüşün zaferi olarak tanımlamamak zor olur. Bu gelişmeler önemlidir ve hak ettikleri gibi kutlanmış-

¹ Sanjay Subrahmanyam, "On World Historians in the Sixteenth Century," *Representations* 91 (2005): 26-57, s. 27.

tır ama merceğimizi Doğudaki aynı ölçüde gelişmiş tarih kültürlerini de kapsayacak şekilde genişletirsek, bunların varsayılmış eşsizliğinin bir kısmı kaybolur.

Kitaptaki ikinci bir tema da dağınık ve ilişkisiz tarih kültürlerinin, zamanla bir değerinin farkına varıp kesintili olarak da olsa temasa geçmesidir. Bölge-aşırı iktisadi ve kültürel karşılıklı aşılmalara, 16. yüzyılda dünyanın yaşanan kıtalarında binlerce yıldır etkindi. Din değiştirme (gönüllü ya da gönülsüz) ve ticaret, İpek Yolları gibi daha eski güzergâhlarda ve kentlerle limanlar aracılığıyla bir uygarlığın yankılarının anavatanının çok daha uzağında görülebilmesini sağlamıştı, Budizm, Hristiyanlık ve İslamın yayılması bunun bir örneğidir. Savaşın da benzer bir etkisi oldu ve hemen hemen her seferinde, bir fethin sonrasında yabancı değerlere direniş ya da dışa açılma örnekleri görüldü. Orta ve geç antikitenin imparatorlukları, Pers, Roma, Han Çin'i ve Maurya Hindistan'ı, ardılları olan Bizans, Moğol ve Arap imparatorlukları gibi çok etnili ve karmaşıktı. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bilinen dünya çok daha geniş olacak ama gene de uluslarötesi devletlerin, ya resmen ("bir imparator tarafından yönetilen") imparatorlukların ya da "emperyal" ihtiraslara sahip cumhuriyet veya krallık rejimlerinin egemenliği altında olacaktı. Bu imparatorlukların kimileri, örneğin Babürlüler, Osmanlılar ya da İspanyol Habsburgları yeniydi; diğerleri, Almanların egemen olduğu Kutsal Roma İmparatorluğu gibi, eskiydi. Birkaçı (İspanya, Portekiz, Fransa) Avrupa fetihlerini denizaşırı yayılmayla tamamlarken, kimileri de (İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti) giderek kıtaya arkalarını dönüp Amerika kıtaları ile Asya'ya odaklandı. Bu devletlerin çoğu çokdilli, çokdinli ve etnik olarak karışık olmayı sürdürdü. Temas ve değişim bu imparatorlukların sınırları içinde, aralarında ya da onların dışında, yörüngelerin ötesindeki, özellikle de Atlantik ve Pasifik'in arasında yer alan ve Avrupalıların Şark'a batıdan okyanus yoluyla gitme hayallerine ket vuran kıtalar-daki ülkelerle gerçekleşti.

Erken modern dönem, bir uygarlığın bir değerinin geçmişine ve bu geçmişi muhafaza etme yöntemlerine maruz kalmasına geç ortaçağda olduğundan çok daha yoğun bir şekilde tanıklık etti. Bunun sonuçları her yerde aynı olmadı. Avrupalı tarihçiler, Avrupalı misyonerler gibi (ki bunlar sıklıkla aynı kişiler oluyordu), Asyalı meslektaşları üzerinde olsa olsa marjinal bir etkide bulunmayı bir süreliğine sürdürdü. Atlantik'te, Amerika kıtalarında ve Sahra-Altı Afrika'da durum farklıydı. Buralarda yalnızca ticaretle değil, fetih ve dinden döndürmeyle de bağlantılı olan temas sürecinin çok daha etkili olduğu görüldü; bu bazı zamanlarda saldırgan bir şekilde yıkıcı ama aynı zamanda da yaratıcı oluyordu. Benzer şekilde, Hindistan'ın Babürlüler yönetiminde daha yoğun olan İslamlaştırılmasının, Amerika fetihleri kadar kapsamlı olmasa da, Güney Asya'nın tarih yazını üzerinde kalıcı etkileri oldu. Gelecek bölümde, Avrupa'nın 15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında yayıldığı, özellikle Amerika kıtaları gibi, Avrupalıların çok farklı tarihsel hafıza ve tarih betimlemeleriyle karşılaştıkları yerleri ziyaret edeceğiz. Bu bölüm, bizzat Avrupalılar ile İslam ve Asya dünyalarındaki büyük imparatorluklarının geliştirdikleriyle ilgilidir.

Rönesans ve 17. Yüzyılda Avrupa

Diego Rodriguez de Almela (1426-1492) adlı bir Kastilyalı, 1487'de kendi ölümünden (ve Kolomb'un ilk yolculuğuyla Müslümanların Gırnata'daki son direniş noktasının ele geçirilmesi gibi daha önemli olaylardan) beş yıl önce, kendi yazdığı *Valerio de las estorias escolásticas e de España* ("Kutsal tarihler ve İspanya Tarihlerinden Valeriusçu bir Derleme") adlı küçük bir kitabı yaşadığı kent olan Murcia'da yayımladı. Bu kitap çağlar boyunca İspanya'nın tarihsel kişilerinin ünlü işlerini aktarır ve buna, MS 1. yüzyıldan Romalı ahlakçı ve retorikçi Valerius Maximus'un tarzında, ahlaki noktaları aydınlatmak üzere örnek olarak Kutsal Kitap'tan alınma destekleyici karakterler eşlik eder. Almela tarihin tarihinde küçük bir dipnottur. Güçlü bir piskoposun himayesindeki orta kademe bir rahip olarak Kastilyalı Isabella'nın vaizi ve her ikisi de çok daha yetenekli yazarlara sahip kraliçe ile kocası Aragonlu Ferdinand'ın propagandacısı görevlerini sürdürdü.² Başka meşgalelerinin yanında Almela tarih toplayıp özetliyor, genellikle kronolojiyi kayıtsızca göz ardı ediyordu; önceki kraliyet vakayinamelerinden alınma *Compendio historial* adlı eseri haklı olarak görmezden gelindi. Ama yıllar önce yazılmış olan *Valerio*'yla, 15. yüzyıl ölçülerinde mütevazı bir çoksatar yaratmış oldu. 1600 öncesinde (bundan sonra popüleritesi soldu) on altı kez yeniden basılan Almela'nın kitabı, hem İspanya hem de Yenidünya'da çok okundu. Geçmişte ve yakın ya da uzak değerli kişilerin yaşamlarında ahlaki ilkelerin yansımasını gören bir dizi Rönesans kitabından biriydi; otuz yıl kadar sonra yazılan Niccolò Machiavelli'nin *Il Principe*'si (*Hükümdar*), her ne kadar soyut ahlak yerine siyasi gerçekliğe odaklanmışsa da, ahlak ilkelerinden başlayıp uygulama örneklerini geçmişin olaylarında bulan yaklaşımıyla çok da farklı değildir.

Çağının en iyi tarihçilerinden biri olmanın her ne kadar çok uzağından geçmişse de Almela böylece tarihi bir örnekler havuzu olarak gören Rönesans bakışının bir örneğini verir. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar gelen tarihçiler ağırlıklı olarak tarihin birincil amacının didaktik olduğuna inandılar. Ortaçağ yazarları tarihin bir eğitim işlevi olduğuna inansa da, okumuş adam kültürü hiyerarşisinde en fazla ortalarda yer alıyordu. Rönesans tarihi entelektüel merdivende birçok basamak yukarı çıkardı ve bunu, hem statükonun katı bir uygulayıcısı hem de radikal ve sık sık da şiddetli değişme çabasında savrulacak güçlü bir silah yaptı. Bir araştırmacının dediği gibi, "tarih insanoğlunu kendi işlerinin başına geçirdi ve

2 Brian Tate, "The Rewriting of the Historical Past: Hispania et Europa," ed. Alan Deyermond, *Historical Literature in Medieval Iberia* (Londra, 1996), 85-103.

onlara farklı düşünme özgürlüğünü verdi... o günlerde, tarih devrimin hammaddesiydi.”³ Bizzat geçmiş hakkında bilgi değişmeyi destekliyordu. Ama bu aynı zamanda krallarla nazırlarının da hammaddesiydi ve tüm Avrupa’da, eski ortaçağ “hükümdar aynası” edebiyatı yeni bir ivme kazandı. Avrupa bu konuda eşsiz değildi; Doğudaki üç büyük İslam imparatorluğu olan (bkz. aşağıda) Osmanlılar, Babürlüler ve Safevilerin her birinde, tarih bilgisiyle yüklü “öğüt edebiyatı”nın bir karşılığı vardı.⁴

Rönesans hümanistleri tarz, tür ve uygun içerik açısından Yunan ve özellikle de Romalı yazarları hevesle model aldılar. Bu 14. yüzyıl ortalarından başlayarak birçok entelektüel etkinlik alanında geçerliydi ama klasik metinlerin ve kategorilerin yeniden keşfinin tarih düşüncesi ve yazımı üzerinde çok geniş kapsamlı etkisi olacaktı, ki bunun önemli nedenlerinden biri de 15. yüzyıl ortalarında matbaanın bulunmasının metinlerin büyük sayılarda çoğaltılmasını kolaylaştırmasıdır. İki yüzyıl boyunca bu yeni bir şey daha yaratacaktı: Tarihe duyulan, hükümdarların saraylarının ve soyluların malikânelerinin çok ötesinde bir kamusal açıklık. Tarih gene de ağırlıklı olarak bir cinsiyetin malı olarak kaldı; bu, yeni ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramlarıyla derinleşen ve tarihçiliğin çocuk, dini bağlılık ve ev işiyle uğraşanların işi olmayıp, siyaset, savaş ya da ticaret alanlarında yaşayan, işin içindeki *adamlara* mahsus olduğu yolundaki kadim düşünceyi papağan gibi tekrarlayan hümanist çalışmalarla da desteklenen tarihsel bir dengesizlikti (bkz. Kutu 12).

Entelektüel ve kültür tarihçileri uzun zamandır, Rönesans’ın, geçmişin bugünle ilişkili olarak düşünülmesinde bir sapmaya işaret ettiğini öne sürmüştü. Bunun köşe taşları nelerdi? Birincisi klasik zamanlardan uzaklaşma duygusunun yükselmesi ve buna eşlik eden onlarla yeniden ilişki kurma çabası, ortaçağ yazınında mevcut olmayan bir zamansal perspektif kazandırdı. Bu genelde kabul edildiğinden daha uzun sürdü ama 17. yüzyıl başlarında bir “anakronizm duygusu” çeşitli mecralarda, örneğin sanat ve dramada, tutarsız olsa da düzenli bir biçimde fark edilmeye başladı: İulius Caesar ya da Büyük İskender’i, en azından bunun bir kurgu olduğunun farkına varmadan bir ortaçağ Haçlısı ya da Rönesans *condottieri*’si [“paralı asker”] olarak resmetmek giderek zorlaşıyordu. Bu yeni hassasiyet tüm Avrupa’da aynı hızla gerçekleşmedi: 16. yüzyılın Floransa tarihçilerinde görülen keskin değişim farkındalığı, geçmiş ile bugün arasındaki kopuşlar, kendi aristokrat cumhuriyetlerinin hayali istikrarına takılmış

³ Constantin Fasolt, *The Limits of History* (Chicago, 2004), xiv

⁴ Douglas A. Howard, “Genre and Myth in the Ottoman Advice for Kings Literature,” ed. V. H. Aksan ve D. Goffman, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge, 2007), 137-66. [Türkçesi: *Erken Modern Osmanlılar*, Timaş Yayınları]

Venedikli karşılıklarında o kadar da bariz değildi; bir tarihçinin, Pedro Mexia'nın, Augustus'tan V. Karl'a kadar Roma imparatorları hakkında, sanki bunlar aynı silsilenin, *translatio imperii*'nin, hafif vites değişikliği bile olmadan Japon tarzı tek bir hanedanın üyeleriymiş gibi gösterildiği bir çoksatar kitap yayımlayabildiği İspanya'da, bu neredeyse hiç yoktu.

Kutu 12 Rönesans Avrupa'sında Kadın ve Tarih

15. yüzyıl başlarından araştırmacı Christine de Pizan'la başlayarak ve 17. yüzyıla kadar devam ederek kadınların geçmişe ilgisinin işaretleri vardır. Bu dönemde kadınlar tarih okuru olarak çok etkenli. Leonardo Bruni gibi eğitim üzerine yazan hümanist yazarlar kadınların eğitimi için, seçilerek de olsa, uygun bir alan olarak tarihi öneriyordu. Kadınlar aynı zamanda, daha yavaş da olsa, kendileri de geçmiş hakkında yazmaya başladılar. Bunların genellikle vakayiname ya da geçmiş hakkında filoloji ve antikite araştırmaları gibi eski biçimlerde oluyordu ve genellikle erkek tarihçilerin siyasi ve askeri konulara olan ilgilerinden uzak duruyorlardı. Örneğin geç ortaçağ ve Reform dönemlerinde azizler, aile, anma ve kurumlar gibi konularda Kuzey Avrupalı kadınların, özellikle de bir takım Katolik tarikatlardaki rahibelerin, vakanüvis ve anı yazarı olarak etkin oldukları görülür. 17. yüzyıl sonlarında, kadınların tam anlamıyla anlatıya dayalı tarihler yazmaya da yavaş yavaş cesaret etmeye başladıkları ama bunu genellikle "Yaşamlar" gibi adlar altında perdeledikleri görülür. İngiliz Pürten Lucy Hutchinson, İngiliz İç Savaş'ında bir subay olan kocası çevresinde böyle bir esere imza atmıştır. Kadınlar aynı zamanda sık sık da erkek yazarların sözlü bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır: Mestizo' tarihçi Garcilaso de la Vega, El Inca (bkz. ileride 5. Bölüm), eski İnkalar hakkındaki bilgisini annesi ve arkadaşlarından edindiğini özellikle belirtmişti ve 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl başları İngiliz yerel tarihçileri de bunu yapmıştır. Kadınları aile tarihlerine katmak yolundaki bu eski eğilim ve onların bir arşiv ortamında çalışmaktan giderek daha fazla rahatlık duymaları, 18. yüzyılda geçmişe çok daha büyük bir ilginin yavaşça tomurcuklanmasına neden olacaktı.

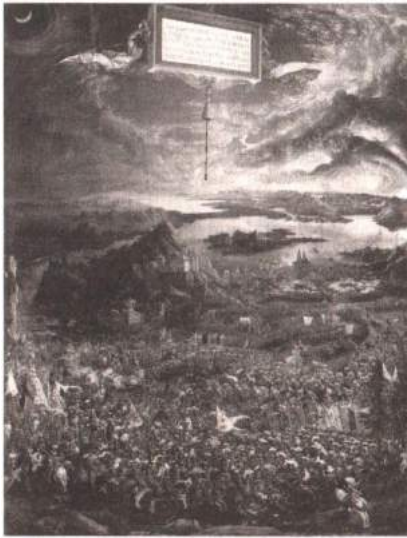
Geçmiş hakkında daha döneme özel bir bakış duygusu daha yavaş gelişmekte ama arkeolojik keşifler, özellikle de Roma ve Avrupa'daki diğer eski Roma yerleşimlerinin kalıntıları kısa sürede bunu da tetikledi. Zamanın sanatı, antikiteyle ilgili genellikle hem uzaklığı tanıyıp hem de bundan kaçınan bu yeni perspektifte, Bavyera Dükü IV. Wilhelm'in 1528'de sipariş ettiği bir resim olan *Alexanderschlacht*'ta ("İskender Muharebesi") görüldüğü gibi, bir müphemlik sergiler (Resim 22). Bu resimde, sanatçı Albrecht Altdorfer (ressam saray tarihçisine danışmış, o da MS 1. yüzyıl yaşamöyküsü yazarı Quintus Curtius Rufus'a başvurmuştu), görenlerin 1525 Pavia Savaşı gibi daha yakın olayları anımsayacağı, tarafsız ve zamansız bir

* Melez, özellikle de Latin Amerika ülkelerinde yerli İspanyol melezleri -çn.

Historie içinde eski bir savaşı resmetmişti. Hamilerin benzerlerinin, rutin bir şekilde seküler ya da Kutsal Kitap'tan alınma temalara sahip resimlere bazen döneme özgü olan ya da olmayan giysilerle yerleştirilmesi de başka bir örnektir. Büyük uzaklıkların farkına varan sanatçılar, içinden bakınca farklı zaman düzlemlerinin eşanlı olarak görülebileceği bir solucan deliğinin görsel karşılığını aramaktadır sanki. Ama çok daha süratli bir şekilde, bir *dilbilimsel* değişme duygusu gelişti. 15. yüzyıl hümanistleri 14. yüzyıl şairi Petrarca'nın izinden gidip, onlar ve baktıkları yönlerdeki antikitenin sona eriş noktası arasında duran *medium aevum* çölünün varlığını kabul etmişlerdi (zamanın antikite, "orta"çağ ve modernite olarak bölündüğü modern Batı görüşü de bu kabulden kaynaklanır). Her şeyin üzerinde, kendilerini en başta Latinceyi klasik saflığına kavuşturmaya adanmışlardı ama bir dilin arkaik ve donmuş bir biçimiyle başka bir çağa nakledilebileceği fikrini, 1500 yıllık tedrici değişikliği yok sayıp, başka türden bir anakronizm yaratıyorlardı. Dilin bu yeniden incelenmesinin ilk sonuçlarından biri, geçen on iki kûsur yüzyılın metin ve belge mirası içindeki işlerin hiç de yolunda gitmediğinin ortaya çıkmasıydı. Bunların içinde belki de en öne çıkanı, 15. yüzyıl ortalarının en büyük filoloğu Lorenzo Valla'nın (y. 1407-1457) Constantinus Bağış'ını itibarsızlaştırmasıydı (bkz. Kutu 13). Ortaçağda yaratılan başka sahtecilikler de kısa sürede sağa sola yıkılmaya başladı, bunlara metin sahteciliğiyle adı çıkmış ve daha çok "Viterbolu Annius" olarak tanınan metin sahtekâr Giovanni Nanni de (y. 1432-1502) dahildi. Başkalarının yanında Manetho ve Berossus'un (bkz. yukarıda 1. Bölüm) kayıp metinlerini de içerdiğini iddia ettiği *Antiquitatum Variarum*

Kutu 13 Constantinus Bağış

Hiçbir sahtekârlık, ünlü Constantinus Bağış'ı kadar büyük bir gümbürtüyle yere yıkılmadı. Bunun kaynağı kuşku yaratan bir çalışma olduğu yeni bir iddia değildi; bu tüm ortaçağ boyunca kuşku dolu bir rahatsızlık olmuştu. Ama filoloji bir zamanlar yalnızca mantık sopalarıyla silahlanmış karşıtlarına, Lorenzo Valla tarafından büyük bir beceriyle savrulan yeni ve keskin bir kılıç sağlamıştı. Kendi çağının ve bütün zamanların en büyük metin araştırmacılarından biri olan Valla'nın filolojik başarıları, Bağış'ı ve başka birkaç sahte antik metni yıkmasının çok ötesine ulaştı. 1430'larda ve 1440'larda Napoli kralı "Alicenap" Alfonso'nun yanında çalışırken, Valla hem Aragonluların Napoli'yi fethinin anlatıya dayalı bir tarihini yazmaya başladı hem de filolojik yeteneklerini göstererek, Bağış'ın yazıldığı öne sürülen dönemle tamamen uyumsuz bir dile sahip olduğunu incelik ve kesinlikle kanıtladı. Valla'nın yıkım işinin kesin olduğu ortaya çıktı ve sonraki üç yüzyıl, eski ya da ortaçağdan kalma bir metnin meşruiyeti veya gerçek tarihi üzerine başka birçok filolojik araştırmaya da sahne oldu.

Resim 22. *Die Alexanderschlacht* ya da "İskender'in Issos Savaşı," MÖ 333. Ressam Albrecht Altdorfer, 1529.

("Antikiteles") adlı eseriyle Annius, yöntemli çalışmalarla onu gözden düşürmeye çalışan birçok filologun nefret nesnesi olmuştu. İngiltere'ye sürgüne gitmiş bir Fransız Protestanı olan metin editörü Isaac Casaubon (1559-1614) başka bir sahtecilik, *Corpus Hermeticum* başlıklı, Musa'nın sözümona çağdaşı olan bir Mısırlı'ya

atfedilen, yeni ortaya çıkartılmış bir dizi çalışma üzerinde Valla tarzı bir çözümleme uygulamış ve bunların tarihini geç dönem antikite olarak belirlemiştir. Sahteciliğe karşı bu saldırıda tedavi her zaman hastalıktan daha iyi olmuyordu ve bu "yöntem" in büyük bir bölümünde de delilik vardı: Johannes Goropius Becanus (1519-1572) Annius'u yıkmayı, Felemenklilerin bir zamanlar Cennet Bahçesi'nde yaşadıkları yolundaki kuramına yol açmak için arzuluyordu. Birçok sahte veya yanlış tarih metninin gerçek tarih sahnesinden uzaklaşması uzun sürdü, bunun tek nedeni sahtekârların da genellikle becerikli ve bilgili insanlar olması değildi. Başka bir sorun daha vardı: Eğer bir kaynak topyekûn gözden düşerse, yerine ne konacaktı? Erken modern zihin, kayıtlarda boşluk bırakmaktan ortaçağdakinden de çok rahatsız oluyordu.

Belli kadim tarihçilerin yeniden keşfi ve bunların popülerliklerindeki gidip gelmeler, yüzyıllardır egemen olan vakayinamelerin birinci sıradaki yerini, neo-klasik Latince ya da yerli dillerde yazılmış sürekli anlatılar şeklindeki yaşamöyküsü ve tarih metinlerinin almasına neden oldu. Tarih yazma tarzlarının üstünlüğünü (biraz da daha düşük eğitim düzeyindeki vakanüvis meslektaşlarına karşı toplumsal züppelik) öne çıkartmakta çıkarları olan hümanistler, hemen onlardan önce gelmiş olanlar üzerinde, modernitenin çözmekte zorlandığı çok başarılı bir baltalama faaliye-

tine giriştiler. Alman hümanist Johannes Aventinus (1477-1534) vakanüvisler için "aptal, deneyimsiz, salak kâtipler," derken,⁵ birkaç on yıl sonra bir İngiliz, elindeki Livius nüshasına "tarih, vakayiname, yıllık ve yorum derleme cüretini gösteren ahmaklar," diye not düşecekti.⁶ Vakayinameler ortadan kalkmadı ve popülerliklerindeki düşüş Avrupa'nın bir ucundan diğerine çok farklı tempolarda gerçekleşti; İspanyol hümanistler, her ne kadar görünüşte klasik modelleri benimsiyor gibi dursalar da, başlangıçta Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İtalya dışındaki kısımlarında gerçekleşen Kuzey Rönesans'ının daha fazla etkisindeydi ve dolayısıyla da, burada vakayiname mirası daha az inkâr ediliyordu. İngiltere'de İtalyan tarzı tarihyazımı konusundaki ilk deneyler tutmadı ve 16. yüzyılın sonlarına kadar klasik model tarih yazını sağlamca yerleşemedi.

Bu yalnızca yeni modanın Avrupa'nın kıyısına köşesine daha yavaş erişmesi meselesi değildi: Eski tarz vakanüvisi korumak için meşru nedenler de mevcuttu, özellikle de hümanist tarih yazını giderek daha seçici ve elitist olup, bazı ülkelerde iktidardaki hükümdar veya ihtirashı soyluların eteğine yapışırken. Vakayinamenin kapsayıcılığı ve yeniden dayatılan klasik poetikanın tahakkümünden azade olması, onu, Britanya tarihinin Raphael Holinshed'in *Chronicles*'ı (1577 ve 1587) olarak bilinen bereket boynuzuna (*cornucopia*) katkıda bulunanlar gibi, geniş bir malzeme çeşitliliğine, örneğin hümanist tarih anlatısının radarına yakalanmayan ortalama halkın öykülerine yer vermek isteyenlerin tercihinə dönüştürdü. Yaklaşık iki yüzyıldır İtalya ve Almanya'da yaptıkları gibi, vakanüvisler gelişen Kuzey Avrupa kentlerindeki halk bilinci için mükemmel bir çıkış kapısı da oluşturdu ve kıtanın daha uzak köşelerinde egemen konumlarını daha uzun bir süre korudular. Örneğin Rusya hem Rönesans'ı hem de buna eşlik eden matbaa devrimini büyük ölçüde kaçırdı ama klasik ve Batı Avrupa tarihçileri kuşkusuz Moskova'da okunuyordu; Cizvit eğitimi almış olan Hırvat araştırmacı ve pan-Slavcı Juraj Križanić (y. 1618-83) 1660'lar da Sibirya'daki sürgününe yanında Livius, Plutharkos ve Polibios'la gitti. Ama çoğunlukla *Birincil Vakayiname*'yle başlayan tarihyazımsal gelenek, IV. "Korkunç" İvan'ın (hk. 1547-1584) sarayında tamamlanan devasa *Nikon Vakayinamesi*'yle sona erdi.⁷ Kent vakayinameleri birçok kentte, örneğin Frankfurt am Main'da 18. yüzyıla kadar devam etti. Ama bunlar kritik noktayı karartmamalıdır: Avrupa'nın büyük bölümünde, vakayiname önce

5 Gerald Strauss, *Historian in an Age of Crisis: The Life and Work of Johannes Aventinus 1477-1534* (Cambridge, 1963), 80.

6 Virginia F. Stern, *Gabriel Harvey: His Life, Marginalia and Library* (Oxford, 1979), 152.

7 *The Nikonian Chronicle*, ed. Serge A. Zenkovsky, çev. S. A. ve B. J. Zenkovsky, 5 cilt (Princeton, NJ, 1984-9).

yüzyıllardır sahip olduğu ayrıcalıklı konumu yitirdi, kısa sürede de eğitilmiş seçkinler ve onların en güçlü okurlarının kayırdığı parlak, daha edebi tarih anlatısı biçiminin geri kalmış, kaba, yoksul kuzeni haline geldi.

Bu yeni tarihin modelleri antikitede bulunacaktı. Klasik mirası ortaya çıkartmak, büyük ölçüde eski metinleri bulup, yazarın en doğru okumasını verecek şekilde tashih edilmesi anlamına geliyordu. Bu kurtarma çabası, hiç bilinmeyen eski bir yazarın ortaya çıkartılmasını nadiren sağlıyordu ama sık sık olan, bir manastır binasında, Livius gibi yazarların elyazması biçiminde uzun süredir saklı kalmış yeni eserlerin, bilinen eserlerinin ek bölümlerinin ya da metinlerinin daha eski versiyonlarının bulunmasıydı. Birer birer, Romalı tarihçilerin elden geçirilmiş Latince basımları ortaya çıkmaya başladı. Göçmen Bizanslı araştırmacıların dikkatli İtalyan öğrencileri eğitmesiyle, biraz geriden Yunanlar da bunları izledi; böylece Poggio Bracciolini Ksenophon'u ve Diodoros Sikeliotes'in (Sicilyalı Diodoros) *Bibliotheca Historica*'sını ("Tarih Kütüphanesi") çevirdi ve kendisi de Floransa'nın Latince tarihini yazdı. 1700'de, yirmi Yunan ve Romalı tarihçinin 2355 basımı yayımlanmıştı,⁸ bunların içinde Romalılarınkiler Yunanlara oranla çok daha fazla yayımlanıyordu. Daha 1500'de bazı hümanistler Cicero'nun kölesi olunacağı yönünde her ne kadar aksi aksi sızlanıyorduydu da, eskilerin hayaletleri sanki onları çabaları nedeniyle azarlayacakmış gibi erken modern takipçilerinin enselerinde dikiliyordu. Klasik eserlerin gerek niceliği gerek niteliği, Rönesans yazarlarını tarih yazımının eski çarkını yeniden icat etmekte çekingen kılıyordu; hangi beyhude sersem, üstelik birkaç yüzyıl geriden, Tacitus ve Livius'tan daha iyisini yapacağını düşünebilirdi ki? Bu yüzden onlar da klasik sonrası dönemi anlatmaya ve biraz sonra ele alacağımız, anlatıya dayanmayan, "antikiteci" araştırmacılık türüne döndüler.

Eskilerin örneğine göre şekillendirilmiş Latince hümanist tarih anlatısının başlangıcı, genel kabule göre 15. yüzyılın başlarıdır. Arezzolu Leonardo Bruni (y. 1369-1444), haklı olarak hem kendi tarih yazılarının niteliği hem de biçiminin özgünlüğüyle öne çıkar. 1427'den ölümüne kadar Floransa Cumhuriyeti'nin şansölyesi olan Bruni, tarihine bundan yaklaşık yirmi yıl önce, 1400 dolaylarında, ona göre önemli bir olayla, Floransa'nın komşu Milano'ya karşı zafer kazanması vesilesiyle başlamıştı. *Historiae Florentini populi libri xii* ("Floransa Halkının Tarihi Üzerine On İki Kitap") Floransa'yı yöneten konseye 1439'da sunuldu; yazarının önceki çağın vakanüvislerinin yaptıklarından temelden farklı bir şey yaptığını bilinçli bir şekilde idrak etmesi, güzel bir dille önceki çalışmaları şekillendirici

8 P. Burke, "A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700," *History and Theory* 4 (1966): 135-52, s. 136.

kaleminin gerçek tarihe dönüştüreceği derlemelerden ibaretmiş derecesine düşürmesi, ortaçağ vakayinamesinden bilinçli ve amaçlı bir kopuşa işaret eder. Bruni önsözünde, "tarih önce uzun ve bağlantılı bir anlatıyı, her olayın nedensel açıklamasını ve yazarın neredeyse her konu hakkında fikrini açıkça beyan etmesini gerektirir," der.⁹

Bruni zaten aralarında Polybios, Thukydides ve Sallustius (Resim 23) gibi, hepsi de onu çok etkileyen birkaç Yunan tarihçiyi Latinceye çevirmişti. Kendi *Historiae*'si hem kendine güvenen Latince tarzı ve hem de gözle görülür titiz kesinliğiyle tanınıyordu; önceki vakayinamelere dayansa da, arşivlerdeki doğrudan araştırmalarla desteklenmiş olabilir. Kaynakları konusunda eleştireldi ve içerdikleri tutarsızlıkların ve çelişkili öykülerin farkındaydı. *Historiae*'nin düzenlenişi de yenilikçiydi. Bruni her ne kadar yıldan yıla kronolojik bir düzen izlemiş olsa da, eseri Giovanni Villani gibi geç ortaçağ Floransa vakanüvislerinin bir devamı değil, aralarında Livius'un da bulunduğu eski Romalıların yıllıkçı biçiminin değişik bir haliydi. Klasik tarihçilerin karakteristik özelliği olan ve başka bir hümanist olan Giovanni Pontano'nun sonradan tarihin ruhu olarak adlandıracağı uydurulmuş söylevi yeniden öne çıkardı. *Historiae*, zamanında parlak olarak değerlendirildi ve başka kentlerden hayranları, iyimser bir şekilde yeni bir Livius çağının geldiğini haber verdi. Tarihi yerel olarak o kadar olumlu karşılandı ki, Bruni tarihyazımsal başarıları dolayısıyla belki de

antikiteden beri kamusal olarak anılan ilk kişi oldu: Floransa yurttaşları büyük hümanist için Santa Croce Kilisesi'nde, tarih kitabı göğsünde, arkasına yaslanmış olarak betimlendiği mermer bir anıt dikti.

Bruni klasik tarihyazımını öylesine taklit etmekle yetinmedi; farklı bir zamanda yaşıyordu ve tarih görü-

Resim 23. Sallustius, Luca Signorelli (1441-1523) tarafından fresk olarak resmedilmiş, y. 1500-1503. Duomo, Orvieto, İtalya.

9 Leonardo Bruni, *History of the Florentine People*, cilt 1, Kitap I-IV, ed. ve çev. J. Hankins (Cambridge, MA, 2001), 5.

şüne yalnızca okuduklarıyla değil kişisel deneyimleriyle de varmıştı. Buna karşılık Brunı'yi yöntem açısından bir proto-modern, Thukidides'ten 19. yüzyılın eleştirel araştırmacılarına giden zincirin bir parçası olarak görmek her ne kadar çekici gelse de, bu, ters yönde çok fazla ileri gitmek olur. Geçmişe olan tüm ilgisine ve efsaneyi yıkmadaki istekliliğine karşın, Floransalı şansölye tarihi tarih adına izleyen tutkusuz bir uygulamacı değildi: Hem kitabında hem de başka yerlerde, tarihçinin ilk görevinin modern sorunlarda rehberlik etmek olduğunu ifade ediyordu. Ortaçağın "kullanılabilir geçmişi," bu kez de kamu yararı bağlamında, hâlâ işlevseldi.

15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonlarına kadar öykü Venedik, Milano, Ferrara, Mantua ve Roma'da aynıydı. O günlerin tarihçilerinin çoğu bugün unutuldu ama büyük metin derleyicisi (ve başka bir Floransa şansölyesi) Poggio Bracciolini (1380-1459) ve bir yüzyıl sonra da, başka şeylerin arasında klasik örnekte "kendi zamanının tarihleri" altdalını kurmakla da öne çıkan Paolo Giovio (1483-1552) gibi birçoğu da sıra dışıydı. 15. yüzyılın sonunda bir dizi hümanist mektuplar ve daha uzun eserler için yazdıkları önsözlerle tarihin değerini anlatmıştı ve hatta bu yeni araştırmacılık, Napolili Giovanni Pontano'nun (1426-1503) diyalogu *Actius* (1499) ve Pomponio Leto'nun (1425-1498) eseri kısa *Praelectiones de historia* (1471) içindeki tarihin doğru tarz ve içeriğiyle, tarihsel gerçekliğin doğası hakkında kuramsal eserler de üretmişti. Leto Valla'nın eksantrik bir eski öğrencisiydi, antikiteye olan aşkını kendi akademisini kuracak kadar ileri götürmüştü. Leto'nun Roma'daki evinde toplanan bu akademinin üyeleri birbirlerine klasik adlarla hitap ediyordu.

Avrupa'yı yaklaşık üç yüzyıl boyunca etkileyen siyasi krizler ve din savaşları genelde tarih yazını, özelde de geçmiş ile bugün arasındaki etiolojik ya da *doğrusal* ilişki –bizi o zamandan bu zamana getiren yol– üzerine düşünce açısından büyük bir uyarıcı olmuştu. Daha önceki eğretilmeyi kullanırsak, 18. yüzyılın sağlamlaştıracığı bir görüşle, geçmişin bir gölden nehre dönüşmesine yardımcı olmuştu. Erken modern Avrupa'da, bir kez daha, geçmişin geleneksel, örnek oluşturacak kullanımı, şiddetli siyasi ve toplumsal değişmeler karşısında yerini çağdaşlarının yaşadığı dünyanın kökenlerinin açıklanmasına bırakmıştı. 16. yüzyıl başları İtalya'sında, *après* Livius [Livius modelinde], onyıllara bedel büyük hümanist anlatılar çoktan üretilmişti; tarihçilerin neredeyse yazacak bir şeyleri kalmamıştı ki, Fransız ve İspanyol işgalleri dikkatlerini daha yakın zamandaki olaylara odaklanmaya zorladı. Başka bir İtalyan, Enrico Caterino Davila (1576-1631), katılmış olduğu 16. yüzyılın Fransız din savaşları hakkında benzer bir anlatı kaleme aldı, bu arada ılımlı politikacı Jacques-Auguste de Thou (1553-1617) Paolo Giovio'nun *Historiarum sui temporis libri XLV* ("Kendi

Zamanının Tarihi") türünü kullanarak yakın Fransa tarihini anlattı. 17. yüzyıl ortası İngiliz tarihçileri ortaçağ kralları hakkında Elizabethçi ve jakoben "Yaşamlar ve Hükümdarlıklar" yazma pratiğinden vazgeçip, erken Stuartlar ve artık onları sarmış bulunan iç savaş hakkında bir dizi tarih üretti. İdam edilen Kral I. Chârl'es'ın (hk. 1625-1649) danışmanı ve daha sonraları oğlunun Lordlar Kamarası Başkanı Clarendon Kontu Edward Hyde (1609-1674) iki ayrı sürgün dönemi sırasında o savaşların bir anlatısını yazmaya koyulduğunda, savaşın nedenleri için, şehit edilen efendisinin krallık döneminin başlangıcından daha geriye bakmaya yanaşmadı. Clarendon'un 18. yüzyılın başlarına kadar yayımlanmayan *History of the Civil Wars and Rebellion* ("İç Savaşların ve İsyanların Tarihi") başlıklı eseri, birçok okur tarafından İngilizce konuşulan dünyada Thukydides'in anlatısına en yakın eser olarak görülecekti.

Geçmişe bakmanın bu iki yolu arasındaki tezat, en iyi şekilde cumhuriyetten monarşiye geçiş ile savaş ve istilanın düzensizlikleri arasına kısılmış hemen hemen çağdaş iki Floransalı tarihçinin, Francesco Guicciardini (1483-1540) ve daha ünlü Niccolò Machiavelli'nin (1469-1527) karşılaştırılmasında görülebilir; ikisi de Floransa tarihleri yazmıştır, Guicciardini'nin daha uzun bir İtalya tarihi vardır. Her iki adam da siyasi bilgelik kitapları yazmışlar, Machiavelli yakın ve uzak geçmişten örnekleri *Hükümdar ve Söylevler*'de unutulmaz biçimde bir araya getirmiştir. Rönesans'ın antikiteye olan derin aşkını ve geçmişin büyük yazarlarıyla bir diyalog içinde olduğu duygusunu, Machiavelli'nin dinlenme akşamları sırasında siyasi düşüşü hakkında yazdığı satırlar kadar iyi çok az eser gösterebilir:

Akşam geldiğinde eve döner, çalışma odama girerim, eşikte çamur ve pislikle kaplı çalışma giysilerimi çıkartır saray giysilerini giyerim. Uygun kıyafetlere bürününce, eskilerin onlar tarafından merakla karşılandığım saygıdeğer saraylarına girer, yalnızca benim olan ve onlar için doğduğum o gıdayla karnımı doyururum; orada eylemlerinin nedenleri konusunda onlarla konuşmaktan ve sorular sormaktan utanmam ve onlar da, insanca kibarlıklarından, bana yanıt verirler.¹⁰

Macchiavelli'nin daha kötümser astı Guicciardini (Resim 24 ve Seçme Metin 15), genç bir adamken Floransa'nın tarihini yazmıştı ama zamanla Macchiavelli gibi kentinin tarihini barbarlara kadar götürmek yerine, kentin ve tüm İtalya'nın varolan sorunlarının (Fransız ve İspanyol ordularının işgali ve cumhuriyetçi bağımsızlığın eriyip çökmesinin) gelişimi-

10 Machiavelli'den Francesco Vettori'ye 10 Aralık 1513: *Machiavelli and his Friends: Their Personal Correspondence*, ed. ve çev. James B. Atkinson ve David Sices (De Kalb, IL, 1996), 264.

ni anlatmaya daha fazla ilgi duymaya başladı. Belki de geçmişe bu Thukydidesçi çok yakın ilginin bir sonucu olarak ayrıntılara daha fazla dikkat gösteriyordu ve günü için sıra dışı biçimde, yüzeysel olarak benzer tarihsel durumların, koşulların arasındaki farklılıklar dolayısıyla geçmiş örneklerin bugüne yarayacağı konusunda daha kuşkucuydu. Yazdığı, bir dizi özdeyiş ve düşünceden oluşan *Ricordi* içinde, "her fırsatta Romalılardan söz etmek ne kadar da yanlış," diyordu. "Çünkü herhangi bir karşılaştırmanın geçerli olabilmesi için, koşulları onlarınki gibi olan bir kent olması ve sonrasında buranın onların örnekleri doğrultusunda yönetilmesi gerekli. Farklı nitelikleri olan bir kentin durumunda bu karşılaştırma, bir eşek ile bir yarış atını karşılaştırmak kadar anlamsız." Bu, çok daha sonraki, farklı tarihsel olayların eşsizliği ve farklı tarihsel dönemlerin karşılaştırılamayacağı yolundaki "tarihsici" düşünce hakkında önemli bir içgörüdür.¹¹ Öncellerinin daha eski vakayinamelere olan güvenlerini Floransa arşivlerindeki malzeme lehine reddeden Guicciardini'nin, sonunda büyük 19. yüzyıl tarihçisi Leopold von Ranke'de (eleştirel de olsa) bir mürit bulmuş olması tesadüf değildir.

İtalya ve başka yerlerdeki fiziksel harabeler, heykeller, sikkeler ve binalar da dahil olmak üzere arşivsel olmayan –ama gene de daha az "tarihsel" olmayan– kaynakların bulunması, genel "antikitecilik" başlığı altında, tarih incelemesinin bir yan kolunu beslemişti. Kökenleri dilbilime ama aynı zamanda da kayıp zamanların hem dilsel hem de maddi kalıntılarının duyusal algılanmasına ve geçmişle, özellikle de temsil ettikleri (en başta) klasik geçmişle olan kopuşa dayanıyordu. Antikitecilik farklı ülkelerde çeşitli biçimler aldı ama Biondo Flavio'nun (1392-1463) Roma dönemi İtalya'sının topografyasının ve eski eserlerinin *Italia illustrata* olarak adlandırdığı

Resim 24. Francesco Guicciardini. Floransalı tarihçinin 19. yüzyılda Luigi Cartei tarafından yontulan heykeli. Uffizi, Floransa, İtalya.

11 F. Guicciardini, *Maxims and Reflections of a Renaissance Statesman (Ricordi)*, çev. M. Domandi (Gloucester, MA, 1970), 69.

Seçme Metin 15 Hümanist Tarihin Kuzey Avrupa'da Yayılması: Fenton'un Guicciardini Çevirisi.

Having in hand to write the affairs and fortunes of Italy, I judged it convenient to draw into discourse those particularities that most nearest resemble our time and memory, yea even since the self princes of that country calling in the armies of France, gave the first beginning to so great innovations. A matter, for the variety, greatness, and nature of such things, very notable, and well worthy of memory: and for the heavy accidents, hateful, bloody and horrible; for that Italy for many years was travailed with all those sorts of calamities with the which principalities, countries, and mortal men, are wont to be afflicted as well by the just wroth and hand of God, as through the impiety and wickedness of other nations. The knowledge of these things so great and diverse, may minister many wholesome instructions as well to all men generally, as to every one in particular, considering that, by the trial, consent and demonstration of so many examples, all princes, people, and patrimonies may see (as a sea driven with diverse winds) to what inconstancy human things are ordained, and how harmful are the ill measured counsels of princes, many times prejudicial to themselves, but always hurtful to their people and subjects, especially when they are vainly carried away either with their singular errors, or private covetousness, without having any impression or remembrance of the ordinary changes of fortune, whereby turning to the damage and displeasure of others, the power which is given them for the safety, protection, and policy of the whole, they make themselves, either by want of discretion, or too much ambition, authors of innovations and new troubles.

İtalya'nın kaderi ve işleri üzerine yazmayı üstlenmişken, zamanımıza ve hafızamızda kilere en yakın olanlardan, bu ülkenin, Fransa'nın ordularını yardıma çağıran kendi prenslerinin o kadar büyük yenilikleri başlattığından beri olanlardan söz etmeyi uygun buldum. Böyle şeylerin çeşitliliği, büyüklüğü ve doğası gereği, çok dikkat çekici ve anımsanmaya değer bir konu: nefret uyandıran, kanlı ve korkunç, çok ağır olaylar; zira İtalya, uzun yıllar boyunca prensliklerin, ülkelerin ve ölümlülerin hem Tanrı'nın adil hiddeti ve elinden, hem de diğer ulusların küfür ve kötülüklerinden çekmeye alışık oldukları her türden felaketin acısını çekti. Bu kadar önemli ve farklı olayların bilgisi, hem genelde insanlığa hem de teker teker bireylere birçok iyi ders verebilir. Bu kadar çok örneğin deneyimi, uyumu ve tanıtımıyla tüm prensler, halk ve kilise kurumları, insani olayların (çeşitli rüzgârların etkisindeki denizler gibi) nasıl dönekliklere tabi olduğunu; prenslerin çoğunlukla önyargılı ama her zaman için halkına ve tebaasına zararlı olan kötü niyetli danışmanlarının ne kadar zararlı olduğunu; özellikle de ya tekil hatalar ya da bireysel açgözlülük nedeniyle kibirle savrulduklarında, kaderin sıradan değişmelerinden etkilenmeyen ya da bunları anımsamayan ve herkesin güvenliği, korunması ve çıkarı için onlara verilmiş olan gücün başkalarında zarar ya da hoşnutsuzluğa nasıl neden olduğunu; kendilerini, ihtiyatlı olmaları ya da çok fazla ihtiraslı olmaları nedeniyle, nasıl yeniliklerin ve yeni sıkıntıların faileri yaptıklarını görebilirler.

Kaynak: Francesco Guicciardini'nin *Historia d'Italia* başlıklı eserinin Geoffrey Fenton tarafından 1579'da gerçekleştirilen İngilizce çevirisi *The historie of Guicciardin: conteining the warres of italie and other partes* (Londra: T. Vautroullier, 1579), 1. Fenton'un Elizabeth dönemi İngilizcesinin yazımı düzeltilmiştir. Matbaa, tarih kitaplarının ortaçağla karşılaştırılınca daha geniş bir şekilde sunulmasını sağlamıştı, 1600'deki tipik bir basım 1000-1200 adet oluyordu. Bunun gibi çeviriler belli bir tarihçinin dilini okuyamayanların, özellikle Fransa ve elimizdeki durumda İtalya gibi diğer ülkelerin bazı tarih kitaplarını da okuyabilmelerini sağlıyordu.

haritasını çıkartmasıyla,¹² bunun uygulayıcıları araştırmalarını esas olarak anlatıya dayalı olmayan geçmiş olarak adlandırılabilir alanda sürdürdüler. Belirleyici olarak eski vakayinameler ya da belgeler yerine sikkeler gibi geleneksel olmayan kanıt türlerini kullandılar. Fransız Guillaume Budé (1467-1540) *De asse et partibus eius* (1514) başlıklı eserinde eski sikkeleri ve ölçü birimlerini zaten incelemişti. Vatikan'da yaşayan Augustinusçu araştırmacı Onofrio Panvinio (1530-1568) ve Kastilyalı kraliyet tarihçisi Ambrosio de Morales (1513-1591) gibi başkaları da, sikkeler, mezarlar, çömlek parçaları ve stellerin üzerlerindeki yazıları incelediler ve kendi bölge ya da ülkelerindeki Roma eski eserlerini katalogladılar. Roma *Fasti*'si (1540'larda kazılarak çıkartılan, yöneticilerin ve ödül kazananların listeleri) gibi önemli keşifler uzak geçmişe alternatif ve daha doğrudan, antikitenin tarihçilerine daha az bağımlı bir geçit açmış gibiydi.

17. yüzyılın sonlarında antikitecilik, daha çok gelişen kardeşi tarih gibi, eski anıtların ve tarihöncesi dikilitaşların arkeolojik araştırmasından mezar taşları, sikke ve madalyonların çözülmesine ve fosiller de içinde olmak üzere ender bulunan doğal buluntuların tasnif edilmesine, birçok farklı etkinlik için bir şemsiye kavram haline geldi. İngiltere ve başka yerlerdeki yerel tarihçiler, genellikle "horografı" olarak bilinen bir tür olan, tek tek kentler ve bölgelerle bunların antikitecilerinin araştırılmasına katkıda bulundu. Geç Rönesans'ın Fransız Nicolas Fabri de Peiresc (1580-1637) ya da Torinolu Cassiano dal Pozzo (1588-1657) gibi, işe her türlü eski ve ender bulunan, insan yapısı ya da doğal şeylerin "nadir" derlemeleleriyle başlayan "virtüöz" koleksiyoncularının eşeleme eğilimleri, 17. yüzyıl sonlarının Avrupalı araştırmacılarının sürdürdüğü türden incelemelerle örtüşmeye başladı. Yüzyılın sonlarında, Ezechiel Spanheim (1629-1710) gibi eski para koleksiyoncuları, paralarla madalyaları anlatısal tarih kitaplarındaki dekoratif resimler olmaktan çıkartıp gerçek veri kaynakları haline getirmişti. Benzer şekilde, birçok antikiteci erken dönemdeki hanelerden armaları ve şecere takıntıları, 1700 yılında biraz daha modern arkeolojiye benzer bir etkinliğe dönüşmüştü. İnsan yapısı nesnelere (bu durumda eserleri aracılığıyla ortaya çıkartılan kadim kültürlerle) uygulanan sistemli yaklaşımın güzel bir örneği, Bernard de Montfaucon'un (1655-1741) 1719-1724 arası yayımlanan *L'Antiquité expliquée et représentée en figures* başlıklı eseri idi. Antikitecilik başka bir cephede de gelişmişti ve başka bir yeni söylemle bitişmiş hatta üzerine çıkmıştı: "Doğa tarihi" ve

12 Biondo Flavio's *Italia Illustrata*, ed. ve çev. Catherine J. Castner, cilt I: *Northern Italy* (Binghamton, NY, 2005); Nicoletta Pellegrino, "From the Roman Empire to Christian Imperialism: The Work of Flavio Biondo," ed. S. Dale, A. W. Lewin ve D. J. Osheim, *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy* (University Park, PA, 2007), 273-98.

18. yüzyılın başlarındaki Linnaeus gibi çağdaşı bilim adamlarıyla ilişkilendirdiğimiz sınıflandırıcı ve deneysel eğilimleri edinmişti.

Engin bilgiye sahip bu araştırmacıların hepsi gezimci (peripatetic) değildi ya da kitaplar ve elyazmalarının ötesinde fiziksel eserlerle ilgilenmiyorlardı. Bunların birçoğu Valla veya Casaubon'un tarzında, yalnızca gerçeği kurgudan ayırma kaygısını taşıyordu. Bazı durumlarda, yalnızca akliselim inanmamaya neden oluyordu. Venedikli Marco Antonio Sabellico (1436-1506) gibi bir Livius dönemi yağmacısı bile Romulus ile Romus'un kurtlar ve çobanlar arasındaki çocukluk serüvenlerini tam tekmil yutmakta güçlük çekiyordu; yaklaşık 100 yıl sonra, çok gezen Alman coğrafyacı Philip Cluverius (1580-1622), bunlar hakkındaki kaynakların MÖ 390'da kentten Galyalıların tarafından yakılıp yıkılmasından sağlam çıkamayacağı ve dolayısıyla da Livius ve ardından gelenlerce kullanılmış olamayacağı gerekçesiyle Roma'nın tüm monarşi dönemi konusunda çok kuşkucuydu.¹³ Başka vesilelerle çok daha kapsamlı filolojik silahlar cepheye sürüldü ve bu tasfiye kampanyasının kurbanları arasında dikkat çeken bir kayıp da, Francion, Brutus ve dostlarından oluşan çokuluslu tayfasıyla ortaçağın tamamında, en azından 16. yüzyıl ortalarına kadar, mutlu mesut yelken açarak bir çizik bile almadan gelen Troya gemisiydi. Bu noktada, aralarında Alman Beatus Rhenanus (1485-1547), İtalyan Polydore Vergil (y. 1470-1555) ve bir dizi Fransız *érudit*'nin de bulunduğu kuşkucu hümanist bir kurt sürüsünün saldırısına uğradı. Ama Troyalıların hâlâ savunucuları da vardı çünkü hümanistler bu konuda görüş birliği sağlamaktan çok uzaktı ve alternatifler oluşturmakta da pek sağlam değillerdi. Başkalarının yanında, 15. yüzyıl ortalarından tarihçi Enea Silvio Piccolomini de (1405-1464; 1458'den sonra Papa II. Pius) ortaçağda ortalıkta dolaşan, Troyalıların (artık eski düşmanları Yunanların Bizanslı torunlarından intikam almaya çalışan) Osmanlı Türklerinin atası olduğu görüşünü reddetti ve bunun yerine daha uygun bir ata, barbar İskitleri koydu.¹⁴ Erken dönem Fransız hümanist tarihçi Robert Gaguin (1433-1501), Frankların Troya kökenlerinden kuşkuluydu ama Francion ya da Francus adındaki bir kurucu kraldan değil. Polydore Vergil, Troyalıları yalnızca klasik kaynaklarda bu konudaki sessizlik nedeniyle karşı çıkıyordu; Brutus'tan ya da daha sonralarının savunulmaya biraz daha elverişli kahramanı Kral Arthur'dan vazgeçmeye hevesli olmayan ve ironik bir şekilde, böyle bir şecere lehine

13 H. J. Erasmus, *The Origins of Rome in Historiography from Petrarch to Perizonius* (Assen, 1962).

14 Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought* (Cambridge, MA, 2008), 22 vd., bu fikrin, hümanist tarihçiler arasında genel kabul görenden daha güçsüz bir açıklama olduğuna dikkat çeker.

iyi ama yanlış filolojik savlar ortaya koymaya muktedir (birçoğu da kendi çaplarında usta filologlar olan) milliyetçi İngiliz ve Galli eleştirmenler tarafından taşla tutuldu. Böylece Troya devinin suyun dibini boylaması biraz zaman aldı, hatta 17. yüzyılda özellikle de Fransa'da milliyetçi duygular ona gerek duyduğundan doğrulma tehdidinde bile bulundu. Ama eğilim açıktı ve 1700'e gelindiğinde, kurucu krallar, Tufan sonrası devler ve göçmen kadim hükümdarlar hakkında eskiden kalma inançlar seçkin akademisyenler arasında zayıflamaya başladı.

Halk kültürü başka bir şeydi ve Avrupa'da 18. yüzyılın ortalarına kadar dolaşan ve aralarında ucuz basım Fransız *bibliothèque bleue* de bulunan çeşitli masal kitapları, baladlar ve resimler, sözlü kültüre giren ve buradan geri yansıyan bir romans, efsane ve tarih karışımıyla satılmaya devam etti. O günlerin Avrupalıları aradaki farkı görmüyor değildi. Tersine, Valla ve Bruni'nin ardılları, kurgunun bir şey tarihsel gerçeğin başka bir şey olduğu konusunda herhangi bir 19. yüzyıl Rankecisi kadar ısrarcıydı. Sorun, kurgu yazarlarının kendilerini gerçek tarihçiler olarak gösterme eğilimleriydi, okuma-yazma oranının düşük, tarih eğitiminin de kısıtlı olduğu bir dönem için bu etkili bir hamleydi. *Galyalı Amadis* ve *Warwickli Guy* gibi öyküleri yeniden anlatanlar ve 17. yüzyılda onları izleyen Fransız romansçılar (ve 18. yüzyılın İngiliz yazarları), kendi çalışmalarına "tarih" başlığını koyarak bu ironik duruşu resmileştireceklerdi.

Başka bir sorun da tarihteki, özellikle de eski tarihteki, olaylar hakkında kesin bir zaman çizelgesi oluşturulması ve dünyanın çeşitli yerlerindeki olaylar ile bunların takvimlerinin uyuşturulması ya da senkronizasyonuydu. Filoloji zorlu ama saygı duyulan bir bilgi biçimi ve zamanın fiziğiye, tarihsel kronoloji de bunun dizi kuramıydı ve bir süreliğine araştırmacılığın sivri ucuydu. Asur hükümdarları ve Roma konsülleriyle Yunan *arkhon*'ların tarihleri üzerine erken modern dönemdeki kapsamlı eserler şimdi ulaşılamaz ve çapraşık görünür ve kronolojiciler arasında, kimileri takvimdeki sorunları açıklamak üzere garip ve mesnetsiz kuramlara sahip binyılcılar da bulunurdu. Başkaları da Yaradılış'ın ilk gününü kesinlikle belirlemek üzere dolambaçlı girişimlerde bulunmuştu; bunların belki de en ünlüsü, İrlandalı başpiskopos James Ussher (1581-1656) tarafından belirlenen, MÖ 4004 yılının 23 Ekim gününün şafak saatleridir. Ama kronoloji, o günlerin en parlak filologu olan Joseph Justus Scaliger (1540-1609) ve kronoloji hesaplarına yardımcı olmak üzere kazara logaritmayı bulan İskoç binyılcı John Napier'den (1550-1617) ta Sir Isaac Newton'a (1643-1727) birçok gerçek ısıltıya, dil, tarih ve hatta astronomide üstün bilgiye sahip zihni de çekmişti.¹⁵

15 Frank E. Manuel, *Isaac Newton, Historian* (Cambridge, MA, 1963).

Ama en ileri kronoloji çalışmalarının çok azı evrensel tarihlere girebilmiştir ve Johann Sleidan'ın (1506-1556) *De quatuor summis imperiis* ("Dört Büyük İmparatorluk Üzerine") ya da Sir Walter Raleigh'in [1552-1618, Raleigh olarak da bilinir] *History of the World* ("Dünya Tarihi") gibi kimi eserleri de, Dört Dünya İmparatorluğu'nun sağladığı basit dönemlendirmeye sıkı sıkı sarılmıştır. En eski biçimiyle evrensel tarih –ama küresel tarih peşindeki tüm çabalar değil– 17. yüzyıl sonlarının garip bir geçiş eseri olan, Jacques-Bénigne Bossuet'nin (1627-1704) *Discours sur l'Histoire universelle* ("Evrensel Tarih Üzerine Söylev") başlıklı eseriyle nihai gelişmesini yaşayacaktı. Kitap Bossuet'nin yıllardır öğretmenliğini yaptığı Fransız veliahdı için yazılmıştı. 1681'de piskopos olarak atanan Bossuet, uzun soluklu bir tartışmacıydı ve *Histoire des variations*'u (1688) ("Protestan Kiliselerinin Farklılıklarının Tarihi"), 17. yüzyıl sonları Fransa'sında Katolik ve Protestan tarihçiler arasında yaşanan ateşli çatışmaların önemli unsurlarından biriydi. 17. yüzyıl sonları eleştirel araştırmacılık ve deizmin ilk belirtileri karşısında, "Evrensel Tarih"ten yararlanarak Kutsal Kitap anlatısının güvenilirliğini sağlamaya çalıştı, bu arada da daha geleneksel rakipler olan Yahudilere, geç antikite sapkınlarına ve (daha üstü örtülü bir şekilde) Protestanlara da atışlarda bulunmayı ihmal etmedi. Bossuet kronolojiyi, dünyanın kutsal ve seküler siyaset tarihlerinin hepsini tek bir okunabilir ciltte topladı, dili dogmatik ama güven vericiydi, okura kaderin tarihteki işleyişini anlayabileceği kadar bilgi veriyordu. Bossuet kuşkusuz 17. yüzyılın kronolojicilerinin eserlerinden haberdardı; olayları tek bir ortak zaman cetvelinde sunmaya girişti, İsa'nın doğumuna kadar tarihler hem MÖ hem de *anno mundi* olarak, buradan başlayarak da *anno domini* olarak veriliyordu (Seçme Metin 16). Bütünü kapsamak küresel ama Fransa merkezli bir tarih görüşüydü ve Aydınlanmanın çok farklı evrensel tarihi için bir başlangıç noktası sağlayacaktı.

Bossuet'nin "Evrensel Tarih"inin gariplikleri iki yüzyıllık Fransız eleştirel araştırmacılık bağlamından bakıldığında daha da açıktı. 16. yüzyıl başlarındaki Budé'den yarım yüzyıl sonraki Jacques Cujas (1522-1590) ve François Hotman'a (1524-1590) kadar filologlar ve antikiteciler hem dil hem de hukuk (özellikle Roma hukuku) çalışmıştı. Birçoğu, içerikleri soyut ve zaman dışı ilkeler olarak kabul edilen Roma hukuk yazıları üzerine yorumlar ya da "cila" atan daha eski, geç ortaçağ *mos italicus* yerine, *mos gallicus* (ya da "Fransız Yöntemi" araştırmacılık) olarak bilinen hümanist hukuk dilbilimi yöntemini uyguluyordu. Cujas, Hotman, François le Douaren (1509-1559) ve birçok başkası birlikte "Fransız tarih araştırmacı okulu"nu oluşturdular. Her ne kadar katılımcılarının çoğu Bourges Üniversitesi'nde olsa da, bu tam anlamıyla bir "okul" değil, daha

Seçme Metin 16 **Bossuet, Evrensel Tarihin Kullanımları Üzerine**

Tarih başkaları için yararsız olsa da, prenslerin onu okumaları sağlanmalı. Çünkü tutku ve çıkar, zaman ve koşul, iyi ve kötü öğüdün neler getirdiğini göstermenin daha iyi bir yolu yoktur. Tarih kitapları yalnızca prensleri ilgilendiren işlerle meşgul olur ve onların içindeki her şey onların kullanımı için konmuş gibidir. İyi bir yöneticinin temkinliliğini edinmek istiyorlarsa, eğitimleri için hiçbir şey, geçmiş yüzyılların deneyimlerini her gün edindikleri deneyimlere eklemek kadar yararlı olamaz. Normal koşullarda karşılaştıkları tehlikeleri değerlendirmeyi tebaaları ve kendi şanları pahasına öğrenebilecekken, tarih onların hiçbir riske girmeden geçmişin olayları üzerine yargıda bulunmalarını sağlar...

Tarihten farklı çağları ayırt etmesini öğrenmemiş olanlar, Doğa yasası ya da yazılı yasa altındaki insanları İncil yasası altındaymış gibi betimler; İskender'in karşısında ezilen Perslerden, Kyros komutasındaki muzaffer Persler gibi söz eder; Philippos dönemindeki Yunanlıları Themistokles ya da Miltiades zamanındaki gibi özgür, Diocletianus zamanındaki Romalıları Constantinus zamanındakiler gibi gururlu ve IX. Charles ve III. Henri zamanındaki iç savaşları ve ayaklanmaları yaşayan Fransa'yı, büyük kralın hükümdarlığında birleşip tek başına Avrupa'ya boyun eğdiren XIV. Louis Fransa'sı gibi güçlü yapar...

Bu türden evrensel tarih, her ülkenin ve her halkın tarihinin karşısında, dünya haritası belli yerlerin haritaların karşısında neyse, odur. Belli bir haritada belli bir bölge ya da krallığın ayrıntılarını görürsünüz. Ama genel bir harita size dünyanın bu parçalarını kendi bağlamlarına yerleştirmeyi öğretir; Paris ya da Ile-de-France'ın krallıktaki yerini, krallığın Avrupa'daki yerini ve Avrupa'nın dünyadaki yerini gösterir.

Aynı şekilde, belli tarihler de bir ulustaki olayları tüm ayrıntılarıyla verir. Ama her şeyi anlayabilmek için bu tarihin diğerleriyle nasıl bir bağlantısının olduğunu bilmemiz gerekir ve bu yalnızca, tek bir bakışta tüm zamanın kapsadıklarını algılayabileceğimiz kadar özetlenebilirse mümkündür.

Kaynak: "The General Plan of this Work [Bu Eserin Genel Planından]" seçme bölüm, Jacques-Bénigne Bossuet, *Discourse on Universal History* [1681; *Discours sur l'Histoire universelle*], çev. E. Forster, ed. O. Ranum (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1976) içinde, 2-4.

çok başlangıçta metin derlemesini, sözcüklerin ve belgelerin tarihsel anlamının belirlenmesini ve yasaların da, belli bir dönemin zamana bağlı yaratıları olarak anlaşılmasını vurgulayan kaynaklara belli bir yaklaşımdı. Sonunda farklı hukuk sistemlerini, örneğin Roma medeni hukukunu ve yerel âdetlere bağlı hukuku karşılaştıracak şekilde kapsamını genişletti. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Fransa din savaşlarıyla kendi kendini hırpalayıp dağıtırken, Roma hukukunun içrek noktalarının nispeten bağımsız bir şekilde incelenmesi "gerçek dünya"da daha acil bir hale gelmişti. Bazı yasal iddialara hem orada hem de başka yerlerde tarihsel dayanak bulmak ve hatta zorba ve (Katolik bakış açısından) sapkın prenslerin dev-

rilmesi için dosyalar oluşturmak üzere filoloji hizmete zorlanmıştı. Hotman *Francogallia*'sı içinde bunu Huguenotlar' için yaptı, kendi kuşağının önde gelen İskoç filolog ve şairlerinden George Buchanan da (1506-1582) bunu kaleme aldığı büyük İskoçya tarihinin yanında, *De iure rengi apud Scotos* ("İskoçlar arasındaki Krallık Yasası Üzerine") başlıklı broşüründe gerçekleştirdi. Bir dizi 17. yüzyıl İngiliz hukuk adamı ve broşür yazarı, 1066'daki Norman fethinin "gerçek" bir fetih olup olmadığı, parlamento gibi kurumların bundan önce var olup olmadığı ve toprak yasasının son-suzdan beri var olup olmadığı konularını tartıştı, günün siyasi tartışmalarında bunların hepsinin gerçek sonuçları da olacaktı. Bu yola yeni çıkmış olan Felemenk Cumhuriyeti bile kendi "Batavia efsanesi"ni, İspanya kralı II. Felipe tarafından çiğnenen bir dizi yasa ve özgürlüğü inşa etmişti ve buna karşı meşru biçimde isyan etmişlerdi ya da uluslararası hukuk uzmanı ve bir zamanların tarihçisi Hugo Grotius (1583-1645) *De anti-quitate reipublicae Batavae* (1610) adlı eserinde öyle diyordu. Avrupa Aydınlanması sırasında, tarih için hiçbir disiplin hukuk kadar anlamlı olmayacaktı ve arka arkaya hukukçular hukuk sistemleri üzerine karşılaştırmalı bilgilerini insanın yükselişi üzerine daha geniş genellemelere uygulayacaktı. 17. yüzyılın Grotius, John Selden ya da Sakson araştırmacı Samuel Pufendorf (1632-1694, kısa süreliğine İsveç sarayında kraliyet tarih-yazımcısı) gibi hukuk yazarları, Rönesans'ın yasal hümanizmi ile 18. yüzyılın İskoç, Fransız ve Alman tarih felsefecileri arasında yaşamsal önemdeki bağı oluşturdu. Hukuk kuramcısı olduğu kadar anlatısal tarih yazarı da olan Pufendorf, *translatio imperii*'nin belki de en sağlam reddini takma isimle yazdığı *de statu imperii germanici* ("Almanya'nın Şimdiki Durumu") (1677) başlıklı eserinde ortaya koydu:

Tüm söylenenlere bakıldığında, Almanya Krallığı'nın eski Roma İmparatorluğu'nun yerine geçtiği ve İmparatorluk'un Krallık'ta devam ettiğini düşünenlerin ne kadar [çocukça] bir hataya düştükleri görülür; aslında, Roma'da kurulmuş olan o İmparatorluk Almanya Krallık olmadan çağlar önce yıkılmıştı... Ama onların farklı Taç giymeleri [ve törenleri], Roma İmparatorluğu ile Almanya Krallığı arasında gerçek bir farkın bulunduğu gerçeğini gizleyemez.¹⁶

Tüm bunlarda epistemolojik bir başka boyut da vardır, bu da bazı tarihçilerin geçmişin gerçekten de belirlenebileceği ve doğru bir şekilde betimlenebileceği yolundaki coşkulu iyimserliğidir. Bunlardan biri olan Henri

* 16 ve 17. yüzyıllarda Fransa'daki Protestan topluluklar –çn.

16 Samuel Pufendorf, *The Present State of Germany*, çev. Edmund Bohun (1696), ed. M. J. Seidler (Indianapolis, 2007), 46. Alıntıdaki italikleri düzelttim.

de la Popelinière (1541-1608) bazen (yanlışlıkla) tarih yazınının ilk tarihi olarak gösterilen tam tekmil bir "kusursuz tarih düşüncesiyle tarihlerin tarihi" yazmıştı. Başka birisi olan Jean Bodin (1530-1596), tarihin okunması ve anlaşılması için geniş bir okur kitlesi bulmuş olan bir *Methodus* ("Yöntem") yazmıştı. Bunun amacı, okura geçmişteki tarihçilerin dikenli yollarında rehberlik etmek, hatta tarih kitapları hakkında kronolojik bir bibliyografya sunmaktı ama *Methodus* bunun çok ilerisine gitti. Bodin tarihlerin ve (Polybios gibi) yönetim biçimlerinin "doğru değerlendirilmesi" için kurallar belirleme kaygısı taşıyordu, "çünkü tarih çoğunlukla devletle ve bunun içinde gerçekleşen değişmelerle ilgileniyor"du.¹⁷ Aynı zamanda ortaçağdan miras kalan ve o zaman da kıyamet edebiyatı ve Protestan propagandacılar tarafından kendilerine mal edilen "Dört Monarşi" gibi zamanın gerisinde kalmış şemaları kırmak istiyordu. Bodin'in görüşüne göre bu ölümcül şekilde hatalıydı çünkü bazı imparatorlukları şişirirken, birçoğunu da görmezden geliyordu; örneğin kendi dil ve dinlerini benimsemeye "Afrika'nın neredeyse tümünü ve Asya'nın büyük bir bölümünü zorlayan Arapların krallığına" ya da Tatarlara (yani Moğollar) yer vermiyordu. Yani bir Avrupalı, kendi zamanının bağrında da var olan Avrupa-merkezciliği görmüştü (bkz. Kutu 14)

Tarihçiler ile yetke arasındaki ilişki, 16. yüzyıl başlarında monarşiler yetkelerini pekiştirip, büyük devletler küçükleri yutarken değişmeye başladı. Önemli bir istisna olarak Venedik dışında hümanist tarihçilerin anayurdu İtalya'nın büyük bölümü 1520'de Habsburg yörüngesine girmişti ve eski cumhuriyetler de, evvelce bağımsız olan kent devletlerine verasete dayalı yönetimlerini dayatan "prenslerin," çeşitli duklerin ve grandüklerin ya da farklı beylerin tebaaları olmuştu; Güney İtalya, yani esas olarak "Napoli Krallığı" daha da uzun bir süredir İspanya İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Bu "despotlar" aynı zamanda hevesli tarih destekçileri (Resim 25) olsalar da, Rönesans tarihyazımının kamusal enerjisinin bir kısmı, giderek her biri öncekinden daha mutlakıyetçi olan hükümdarlar döneminde yine de kaybolmaya başlamıştı. Kuşkusuz, aşabilecekleri ya da aşamayacakları hatlar konusunda Avrupa'daki tüm tarihçiler hassastı ama bunun yeni bir şey olduğu söylenemezdi: Bruni güçlü Medici ailesini zor durumda bırakabilecek olayları, yazdığı tarihten bir şekilde ihtiyatla ayıklamıştı. Iulius Ceasar'ın katillerini methettiği için İmparator Tiberius (hk. 14-37) tarafından öldürülen tarihçi Cremutius Cordus'un çok sık tekrarlanmış öyküsü okuyanların tüylerini diken diken etmiş olmalı. 1677'de kraliyet tarihçiliğine atanan büyük Fransız şairi Jean Racine (1639-1699),

17 Jean Bodin, *Method for the Easy Comprehension of History*, çev. B. Reynolds (New York, 1945), 153.

Tacitusçu dönem üzerine notlarını "korku ve nefret tarihin salgın hastalıklarıdır," diye cilalayacaktı.¹⁸

Kutu 14 *ars historica*

Tarih okuma el kitabı olarak Jean Bodin'in *Methodus*'unu kısa sürede başkaları izledi. O, geçmiş hakkında yazan ve kitap çeşitliliğine bir düzen kazandırmaya azmetmiş, klasik kafeslerinin dışına çıkmaya çalışan ve şaşkın okura rehberlik etmeye kararlı bir dizi yazarın yalnızca en zeki ve felsefi olanıydı. Tarihin biçim ve türlerini iyice tanımlanmış kategoriler içinde tarif eden bu 16. yüzyıl sonu *artes historicae* ("tarih sanatı") yazarları, Pontano'nun *Actius*'u gibi *quattrocento* ilham perileri aracılığıyla, 2. yüzyıldan Lukianos'un "Tarih Nasıl Okunmalı" başlıklı eserine kulak kabarttılar. Böylece Avrupalılar 16. yüzyılda tarih yazma kuramı konusundaki eski çekingenliklerinden büyük ölçüde kurtulmuş oldular. Eskilerin sunağında tapınmak onları hem tarz hem de türe dikkat etmeye zorlamıştı, yüzyılın ortalarında matbaa makinesi tarih metinlerinin erişilebilirliğini muazzam ölçüde artırdığında, bu eğilim bir zorunluluğa dönüştü. Viterbolu Annius'un yaptığı gibi sahteciliklerin ve yalancı metinlerin kalıcılığı bunu tehlikeli bir orman haline getirdi ve bir dizi küçük kitap, ağaçların arasında rehberlik yapma iddiasındaki tarih kaygısı taşıyan *trattatisti*'ler tarafından üretildi. Felemenkli Protestan Gerhard Vossius (1577-1649) 1650'lerdeki çifte eseri *De historicis graecis* ve *De historicis Latinis* ile (1651), türü bir biyografi-bibliyografi yönüne döndürdü ve sonraki yazarlar da, özellikle nümizmatik ve paleografi gibi yeni ortaya çıkan "yardımcı" disiplinlere adanmış kitaplar yazmaya başladılar ve Bodin'le bazı çağdaşlarının uyguladığı daha felsefi düşünceyi geride bıraktılar.

Caesar'ı, hatta Commynes'ı izleyerek anılar ya da yorumlar yayımlamak özellikle riskliydi ve Avrupa'nın her yerindeki güncel ya da yakın tarih yazarları, Çek tarihçi Kont Vilém Slavata (1572-1652) gibi ayrıcalıklı kraliyet desteğine sahip değillerse, çok dikkatli davranmak zorundaydı. Böylesi bir koruma altında dahi ihtiyat esastı. Kral I. James yönetimi tarafından James'in önceli Kraliçe Elizabeth'in yarıresmi Latince yaşamöyküsünü yazması için tutulan, ılımlı tavırlı okul müdüründen dönme teşrifatçı İngiliz William Camden (1551-1623), yeni kralın annesi İskoçya Kraliçesi Mary'nin idamı gibi bazı konuların çevresini çok dikkatli bir şekilde dolanmak zorundaydı. Camden'in Fransız meslektaş, yazıştığı Jacques-Auguste de Thou, yalnızca kralın değil metinlerinde geçen adların yaşayan akrabalarının da ithamlarına dayanmak zorunda kaldı. Ama sansür ve korkunun derecesi de abartılmamalı, monarşinin gözetiminden

18 Orest Ranum, *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France* (Chapel Hill, NC, 1980), 286.

Resim 25. Hümanist Antoine Macault, Diodoros Sikeliotes çevirisini Fransa kralı I. François'nın huzurunda okuyor. *Les trois premiers livres de Diodore de Sicile*'den, çev. A. Macault, 1534, parşömen.

kurtulmuş, akıllarındakini yazan ve hatta bir hükümdarı kötölemek için aşırıya kaçan tarihçilerin oluşturduğu karşı örnekler de verilebilir. Korkunç İvan'ın eski arkadaşı ve danışmanı Prens Andreii Mikhailoviç Kurbskii (1528-1583) çara karşı Prokopius'a yakışır tarihsel bir saldırı kaleme aldı¹⁹ ve gözden düşmüş bir saraylı olan Anthony Wel-

don da, ardılı I. Charles'ın öldürülmesinin hemen ardından kralı uygun bir şekilde alaya alan, I. James'in Suetoniusçu bir portresini yayımladı.²⁰

Kuşkusuz tarihe dair eksiksiz ifade özgürlüğü gibi bir şey hatta tarihçilerin böyle bir özgürlüğe her zaman sahip olmaları gerektiği yönünde bir fikir henüz yoktu. Modena doğumlu Roma antikitesi uzmanı Carlo Sigonio (1524-1484), Livius'u ve Romalıların *Fasti Consulares*'ini yayına hazırlamasını zararsız buldu ama 1571'de yazdığı *Historiae Bononiensis libri VI* ("Bologna Tarihi Üzerine Altı Kitap") başlıklı eseriyle geç antik ile ortaçağ İtalya ve Kilise tarihine geçtiğinde, Katolik Kilisesi'yle anlaşmazlığa düştü ve kitap sonunda Papa V. Pius tarafından yasaklandı. İngiliz hukukçu ve antikiteci John Selden'in (1584-1654), engin antikite bilgisi ile anlatının dikkat çekici bir sentezi olan eseri *The Historie of Tithes* (1618), Kilise mallarına karşı görülür düşmanlığı nedeniyle saldırıya uğradı. Venedikli rahip Paolo Sarpi'nin (1552-1623) eleştirel *Istoria del Concilio Tridentino* ("Trento Konsili Tarihi," 1618) nedeniyle Roma'yla arası açıldı; İngilizceye çevrilen ve takma isimle yayımlanan bu eser 17. yüzyılın en beğenilen tarih kitaplarından biri ve dışarıdan bakabilen, "tarafsız" anla-

19 Prince A. M. Kurbsky's *History of Ivan IV*, ed. ve çev. J. L. I. Fennell (Cambridge, 1965).

20 Anthony Weldon, *The Court and Character of King James* (Londra, 1650).

tılara bir örnek olacaktı. *Frondeur*’ ve sonradan *historiographe* olan François Eudes de Mézerai (1610-1683) düzgün Fransız tarzına gözkulak olan dikkatli gözlerin zaten hedefi olmuştu ve düz yazıları da Fransız Akademisi’ne layık bulunmamıştı; *L’Abrégé chronologique, ou extrait de l’histoire de France* (“Fransa Tarihinde Kronolojik bir Özet veya Alıntı,” 1667-68) başlıklı eserinin üçüncü cildinde, kraliyet politikasıyla uyuşmayan bazı vergilerin kökenlerini açıklaması nedeniyle XIV. Louis’nin bakanı Colbert’le anlaşmazlığa düşmüştü. Bir halkın kökenleri ya da modern varisleri üzerine tartışmaların yanlış tarafında yer almanın, yaşayan bir hükümdarı aşağılamak kadar kötü sonuçları olabiliyordu. Danimarka’dan bağımsızlığını yeni kazanmış olan İsveç’te, Kral I. Gustaf Vasa Lutherci rahip ve tarihçi Olaus Petrei’yi (Olof Petersson, 1493-1552), *En Svensk Crönika* (“İsveç Vakayinamesi”) başlıklı eserindeki eleştirilerinden dolayı mahkûm etmişti. Frankların aslında Troyalı değil Germen olduklarını öne sürmek 1714’te bile bir yüzyıl aşkın süredir kültürlü çevreler Troya, Fracion, Brutus ve dostlarından kurtulmuş olmasına karşın, Nicolas Fréret’nin (1688-1749) birkaç ay hapse düşmesine neden olmuştu.

Tarihi sansürlemenin tersi, tarihin özellikle methiye ya da propaganda amacıyla kullanılmasıdır ki Rönesans bunu önceki zamanlardan devralıp, matbaanın da yardımıyla önemli ölçüde geliştirmiştir. Birçok ortaçağ tarih yazısı, Papalık-İmparatorluk ya da İngiliz-Fransız rekabetleri gibi uzun süreli tartışmalarda o ya da bu taraf lehine propaganda amacıyla üretilmişti. Çeşitli Rönesans ve 17. yüzyıl İtalyan sarayı, hümanistleri özellikle kendi rejimlerinden yana zarif Latin tarihleri yazmak üzere tutmuştu ve başarılarının olumlu imgesinin şanlarını sonsuzluğa aktarmasını amaçlıyorlardı. Tarih, iyi ya da kötü, “Şöhret”in tercih edilen aracıydı ve bu hiçbir yerde 17. yüzyıl Fransa’sı kadar geçerli olmamıştı. Geç ortaçağ döneminin *Grandes Chroniques* geleneğini sürdüren Fransızlar, kendi başlarına ya “kraliyet tarih-yazımcısı” aracılığıyla ya da bu unvana heveslenenlerin eliyle bu tür muazzam sayıda eser üretmişti; 15. yüzyılın sonundaki Robert Gaguin ve Paulo Emili’den Mézerai ve Paul Pellison-Fontanier’ye bir dolu resmi ya da yarıresmi yazar bu işi yapmıştı. 17. yüzyıl boyunca, kraliyet tarih-yazımcılarının tarihsel oyunları, şiirleri, gösterileri ve nesir anlatıları, Fransa’nın Bourbon hükümdarlarını çevreleyen ve *le roi soleil* [“güneş kral”] XIV. Louis’yle (hk. 1643-1715) doruğuna erişen parlaltının çoğunu sağlamıştı.

* Fransa’da, 1648-1653 döneminde, Kral XIV. Louis’nin çocukluğu, krallığın naipliği ve kardinal Jules Mazarin’in yönetimi sırasında gerçekleşen ve Paris sokaklarındaki isyancıların kullandıkları sapanın Fransızca adından esinlenilerek “Fronde” olarak adlandırılan isyan hareketinin katılımcılarına verilen ad –çn.

Latince ya da yerli dilde eserlerin propaganda potansiyeli, okuryazarlığın kısıtlı olduğu bir dönemde bile muazzamdı ve toprak genişletmekten sarsıntılı yetkeyi meşrulaştırmaya kadar uzanan geniş bir yelpazedeki amaçlar için devreye sokuldu. İngiltere Kralı VII. Henry (hk. 1485-1509), yerinden ettiği Yorkçu Kral III. Richard'ın anısını karartmak üzere tarihi etkili bir biçimde kullanıyordu. 16. yüzyılda yükselen Rus devletinde vakanüvisler kimi ortaçağ öncellerinin izinde Moskova'yı bir Yeni İsrail ve hatta (çok daha sonra ve bir zamanlar düşünüldüğünden çok daha düşük çapta) bir Üçüncü Roma olarak göstermeye çalıştılar; Ukrayna'nın 17. yüzyılda yutulması, Innokenti Gizel'in (ö. 1683) iki ülke arasındaki tarih dayanışmasını vurgulayan *Sinopsis*'ini ortaya çıkardı. 17. yüzyılın ortalarında, bu ısmarlama tarih işi "saray dışı"na çıkmıştı. Sipariş üzerine yazan yazarlar ve paralı polemikçiler krallar, kentler, nazırlar ve kurumlar tarafından aranıyor ve en çok ödeyene hizmetlerini sunuyorlardı; öte yandan, bunları düşman edinmekten kaçınmak gerekiyordu çünkü olumsuz ifadelerle yayımlanan bir tarih, matbaanın da yardımıyla çamurunu dört bir yana saçıyordu. Kitaplarından birçoğu Roma'nın yasaklı kitaplar listesine girmiş olan verimli Milanolu yazar Gregorio Leti (1630-1701) bazı olası kurbanları o kadar korkutmuştu ki, tarihlerini *yazmamak* için ücret almıştı. Bavyera Kontluğu'nun resmi tarihçisi olan Peru doğumlu Luca Assarino (1602-1672), güçlü konumundan yararlanarak çalışmalarını Cenova ve Venedik yetkililerine göndererek belli bir ücret karşılığında olumlu ifadeler sözü veriyor, ödeme yapılmazsa aksi davranışta bulunacağına dair de imalarda bulunuyordu; Venedikliler, yakın bir savaştaki davranışları hakkında özellikle eleştirel ifadeler taşıyan bir taslak gönderilerek uyarılmıştı.

Avrupa'daki Protestan Reform hareketi ve hemen sonrasında patlak veren bir yüzyıllık din savaşlarıyla, tarih yazınının doğasında var olan polemığe yatkınlık yeni düzeylere ulaştı. Artık, yalnızca olguların bazı yönleri hakkında ne kadar sert olursa olsun çatışan perspektifleri ya da akademik ayrımları değil, nitelikçe farklı bir şeyi savunmak için kullanılıyordu. Karşıt yorumların –şimdi "ideoloji" olarak adlandıracağımız şeylerin– ortaya dökülmesi ilk olarak tarih yazınına tanınabilir çatışan kamp-lara bölüyordu, bunlar yeni güçlü Kitlesele Bilgilendirme Silahlarıyla, seferlerini artık basılı şekilde sürdürebiliyorlardı. Papalık'ın ve genelde havariler döneminin saflığından bu yana uzun bir gerileme içinde gösterilen ortaçağ Kilise'sinin itibarını sarsma gereksinimi duyan ilk Protestan Reformcular, basıldığı kentten ve 100 yıllık dönemler halinde düzenlenmesinden hareketle, *Magdeburg Yüzyılları* olarak adlandırılan çok ciltli *Ecclesiastica historia* ("Kilise Tarihi," 1559-1574) gibi tarihler ürettirtiler.

Hırvat Reformcu Matija Vlačić (Matthias Flacius Illyricus, 1520-1575) yönetimindeki ortak bir çalışmanın ürünü olan *Yüzyıllar*, gerçek Kilise'nin yüzyıllarca süren Papalık istibdadı altında hayatta kalışını anlatıyordu. Bu hızla taklitçiler de buldu, İngiliz Protestan John Foxe'un bir eseri olan *Acts and Monuments* ("Eylemler ve Anıtlar," 1563) Kilise tarihi ile geç dönem şehit edebiyatının bir birleşimiydi ve Katolik zulmü ile Papalık'ın istibdadının sık sık yeniden basılan bir suçlaması haline geldi; Katolik karşıtı duygular üzerindeki etkisi kuşaklar boyu gücünü koruyacaktı.

Katolik Avrupa da aynı şekilde, örneğin Kardinal Cesare Baronio'nun eseri olan *Annales Ecclesiastici*'yle, ("Kilise Yıllıkları," 1588-1607) karşılık verdi. Hem (kronolojisi ve metni *Annales*'da önemli ölçüde yer alan) modern bir Eusebius hem de *Magdeburg Yüzyılları*'nda yer alan geçmişi Protestan versiyonuna çare olmayı hedefleyen Katolik ilacı, Protestan hastalığının etkisini ferah ferah geride bıraktı. *Magdeburg Yüzyılları* yalnızca birkaç kez yeniden basılırken, Baronio'nun karşılık verdiği eser bir çoksatar oldu, yeniden basıldı, kısaltıldı ve 19. yüzyıla kadar düzinelerce yeni basım yaptı. Avrupa ve Britanya'daki 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın din savaşları sırasında tarih yazılarında partizanlık rutin bir iş haline geldi ama çelişkili bir şekilde, yazarlar kendi tarafsızlıklarını ve karşıtlarının tarafsızlığını ya da yanlışlığını vurgulamayı tek tek sürdürdü: 15. yüzyıldan 18. yüzyıla, bir taraftan tarihçiler arasındaki çatışmalar hem kurumsallaşıp hem de matbaanın kamusal alanında yaşanırken, tarihçiler sıradan bir uygulama olarak tarihçinin " taraflar " üzeri olma, *sine ira et studio* ("öfke ve tarafgirlik olmaksızın") yazma gerekliliğini reddetti. Kilise tarihlerinin ve bunlar üzerine yaşanan tarih polemiklerinin diğer önemli özelliği, geç antikitenin Kilise tarihleri gibi, hümanistler tarafından kanıtların sunulması için üzerinde o kadar titizlikle çalışılmış olan anlatı ve tarz kurallarını büyük ölçüde göz ardı etmeleridir. Böylece çok sayıda din odaklı tarih kitabı, harfi harfine aktarılan uzatılmış alıntılar, mektuplar, belgeler ve broşürlerle doluydu. Yazarları davalarını kazanmak arzusundaydı ve bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu da, rakibini geçmişin kanıtlarında boğmaktan geçiyordu.

Geri dönüp bu malzemenin çoğuna bakmak ve bariz çarpıtmaları görmek kolaydır ama bunları görmezden gelmek büyük bir hata olur çünkü bize o günlerde geçmişin nasıl kullanıldığını gösterirler. Alternatif görüşlere her ne kadar açıkça düşmanlık gösterebilir ve genellikle geçmişin doğru ya da "kusursuz" bir versiyonunun erişilebilir olduğunu safça varsaysalar da, inançlarının gücü bu yazarların birçoğunu tezlerini desteklemek üzere titiz araştırmalara yöneltmiştir. Gerçekten de, inancın hizmetinde devreye sokulan dini bilgi, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın en iyi

araştırmacılarından bazılarını yalnızca alternatif dini inançlara karşı değil, giderek yükselen ve potansiyel olarak daha ciddi bir tehdit oluşturan, "pyrrhon'culuk" –esas olarak, geçmişe ulaşma olasılığına karşı takınılan derin bir kuşkucu tavır– olarak adlandırılan yıkıcı akıma karşı da savunmaya yönlendirdi. Nihai olarak eski yazarlardan Sextus Empiricus'tan (e.d. MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı) kaynaklanan bu düşünce ilk kez, laf arasında "Tarih yazımcılar aralarında o kadar çok anlaşmazlığa düşüyorlar ve tek bir konuda o kadar farklı ve çeşitli şeyler söylüyorlar ki, aralarından birçoğunun gerçek yalancılar olmaması olanaksızdır," diyen Alman hümanist Heinrich Cornelius Agrippa (1486-1535) tarafından zikredilmişti.²¹ Bu pek de tarihin reddi demek değildi –Agrippa'nın yalnızca bazı tarihçilerin yalancı olmaları gerektiğini belirttiğine dikkat edin– ve bir süreliğine bu tür fikirler pek tutulmadı. 1560'da Francesco Patrizzi'nin (1529-1597) *Della historia diece dialoghi* ("Tarih üzerine On Diyalog") başlıklı, tarihin toplamda sağlam bir iş olduğuna karar vermiş gibi gözükken ama güvenilir kaynaklardan bilinçli manipülasyona ve özellikle de François de la Mothe le Vayer'in (1588-1672) klasik olayların, örneğin Caesar'ın Galya Savaşları anlatısının, Galyalılar tarafından anlatılması durumunda neye benzeyeceği üzerine düşüncelerini aktardığı denemesi *Du peu de certitude qu'il y a dans l'histoire'a* ("Tarihteki Kesinliğin Azlığı Üzerine") dikkat çektiği eserinin ardından, daha derin bir pyrrhon'culuk daha fazla kaygı uyandırmaya başladı. Elizabeth dönemi saraylısı Sir Philip Sidney, ilkçağda Aristoteles'in şiiri tarihe yeğlemesine dayanarak, şairin "ne olabilirdi" dünyasının tarihçinin olmuş olanlardan –ya da aslında yalnızca olmuş olabileceklerden– oluşan sınırlı ve nihayetinde güvenilirmez dünyasından üstün olduğunu ileri sürdü.

Yukarıda anılan eserlere ve iki yüzyıllık filolojik tekniğe dayanan Mauristler, Saint-Germain-des-Prés ve diğer kurumlardaki Fransız Benediktenler, aşırı katı araştırmacılıkla tarihin güvenilirliğini savunmaya koyuldular. Özgün kaynaklara dayanarak Kilise Babaları'nın basımlarını çıkarttılar ama esas katkıları, yükselen "yardımcı disiplinler"le ilişkili uygulamaların biçimlendirilmesinde oldu. Bunlar, özellikle sistemli paleografi (tarih yazmalarının ve el yazılarının yorumlanması) ve diplomatik (belgelerin yapısı, dizilimi ve konvansiyonel formülleri) geç antik ve ortaçağ belgeleriyle uğraşmak için gerekli olan teknik becerilerdi. Bollandistler –Belçika Cizvitleri– tarihe geçmiş azizlerin yaşamlarını ve işlerini daha sağlam bir akademik zemine oturtmak amacıyla bayram günlerinin aydan aya bir takvimi olarak örgütlenmiş *Acta Sanctorum'u* ("Azizlerin

21 Henry Cornelius Agrippa, *Of the Vanitie and Uncertaintie of Artes and Sciences*, çev. C. Dunn (Northridge, CA, 1974), 35.

Eylemleri") başlattılar. Projeleri bugün de devam ediyor ve o zamanlar uygulanmakta olan kaynak derleme düzeyini de önemli ölçüde yükselttiler.

Bu 17. yüzyıl sonu *érudit*'leri içinde en ünlü olanı, önemli yöntembilimsel metni, gerçekliği başka bir bilgin olan Bollandist Daniel von Papebroek (veya Papebroch, 1628-1714) tarafından sorgulanmış belli belgeleri savunmayı amaçlayan Benedikten Jean Mabillon'dur (1632-1707). Mabillon'un ortaçağ fermanlarının gerçekliğine odaklanan eseri *De re diplomatica libri VI* ("Diplomasi Üzerine Altı Kitap"), *ars historica*'daki (bkz. yukarıda, Kutu 14) tarih ya da edebi erdemler üzerine gevelemelerden kaynaklar üzerine emek ürünü eserlere doğru odak kaymasını gösterir ama ana akım tarih anlatısı bu gelişmelere şimdilik büyük ölçüde ilgisiz kalıyordu.

17. yüzyıl ve 18. yüzyıl başı tarihçilerinin belge kurdu antikitecilere karşı olumsuz yorumlarına karşın, tüm bu düşünsel çalışmanın arkasında, Bodin'in zamanında da olduğu gibi, bir felsefe yatıyordu. Bir kere Mabillon, din adamları için tarih incelemelerinin yararını savunan, kısıtlı zamana sahip bir keşiş için en yararlı tarihleri özetleyen ve bunun yanında "Manethon [böyle geçiyor], Berosus ve Viterbolu Annius'la benzeri sahtekârlar tarafından imal edilen tarihler gibi"²² sahte tarihlerin tuzaklarına karşı uyarılar içeren *Traité des études monastiques* (*Manastır İncelemeleri Tezleri*, 1691) adlı eserinin "Kutsal ve Dinsiz Tarih İncelemesi" başlıklı bölümünde, eski *trattatisti*'yi (bu bazen *ars historica* yazarları için kullanılan bir terimdir) yansıttı. Ama kanıt eleştirisindeki bu tür eğilimler, inanmazlığı besleyen istenmeyen sonuçlara neden olabilir. Hem tarihe karşı kuşkuculuk hem de onu sınırlayıp kısıtlama yolundaki çeşitli girişimler, kazananın olmadığı, yalnızca hamleler ve karşı hamlelerden oluşan karmaşık bir tartışmada yan yana yer alıyordu. Hataların doldurduğu Augias ağıllarını temizlemesi amaçlanan bilgi akını yalnızca daha fazla kuşkuya neden oldu: Cizvit nümizmat Jean Hardouin (1646-1729), klasik metinler ve eski sikkeler üzerine yaptığı incelemesinde, çoğu kadim sanat ve edebiyat mirasının hatta kimi Kilise metinlerinin ortaçağ keşişleri tarafından yaratılan kurgular olduğu sonucuna vardı. Daha önce antikitecilerin Troya efsanesi hakkındaki sıkıntıları, Bodin'in eski "Dört Monarşi" dönemlendirmesini bir kenara atması ve *translatio imperii* gibi yorumlayıcı çerçevelerin gücünü yitirmesinde görülen aynı kuşkuculuk, sonunda evvelce saldırılamayan konularda da kuşkuların doğmasına neden oldu. Özellikle Eski Ahit'in tarihsel bir kaynak olarak gerçekliği sorgulandı, *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie* ("Kilise ve Sap-

22 Jean Mabillon, *Treatise on Monastic Studies*, çev. J. P. McDonald (Lanham, MD, 2004), 153.

kınlıkların Tarafsız bir Tarihi") aracılığıyla, Alman pietist ve mistik Gottfried Arnold'un (1666-1714) ve nihai olarak Eski Ahit'i yalnızca dünyanın efsanelerinden biri olarak değerlendirmeyi arzulayan Deizmin yol açtığı dogmaya karşı saldırılar da buna eşlik etti.

16. yüzyılın sonlarının *pyrrhon*'cu eğilimleri, 17. yüzyılda hem (Bossuet'ninkiler gibi) verili geleneklerin tepkici doğrulanmalarını hem de artık acil bir sorun haline gelen, yalnızca belli geleneklerin değil *herhangi* bir tarih bilgisinin güvenilirliği sorununu ele almaya yönelik daha düşünceli girişimleri doğurdu. Bu çabaların bazılarının daha seküler bir bakış açısı vardı. Francis Bacon'ın (1561-1626) bireysel olarak doğrulanmış "olgular"dan gerçek inşa etme yolundaki ampirik girişimi, onun yargısına göre, hem geçmişin hem de doğanın âlemine uygulanabilirdi ve bunların her ikisi de "tarihler" –burada, eski Herodotosçu keşif veya buluş görüşünün yankıları duyulabilir– tarafından temsil ediliyordu. İtalyan filozof Tommaso Campanella (1568-1639) tarihi hem doğal hem de insan yapımı deneyimin haritası olarak gördü ve hatta buna mantık ve gramerden daha yüksek bir öncelik verdi. Fransız filozof René Descartes (1596-1650) konuya tamamen karşı perspektiften yaklaştı. Kesin bilgiyi insan zihninden dış dünyaya taşıma sorununu bir çıkarsama süreciyle ele aldı ama matematik ve din gibi alanlarda *pyrrhon*'culuğa çözümü, geçmiş hakkındaki bilginin de aynı şekilde doğrulanabileceği konusundaki güveni desteklemekte pek işe yaramadı. Uygun yollardan doğrulanmamış herhangi bir ifadenin kesinliğine, bizzat Descartes da güçlü bir biçimde meydan okudu, bu da tarihi, kısa süre önce tırmandığı bilimsel sanatlar merdiveninden aşağı devirmekle tehdit ediyordu.

Bu yüzyıllarda yinelenip duran bir çekişmeyi de, "eskiler" ile "modernler" arasındaki sözümona *querelle* (tartışma) oluşturunuyordu. Bu 16. yüzyılda, ilk hümanistlerin klasiklerin taklidine neredeyse köle gibi bağlılığına bir isyanla başladı ve bazı yazarların kaçınılmaz biçimde olumsuz kabul etmeyi reddettikleri, önemli toplumsal ve iktisadi değişmelerin oluşturduğu bir fonda devam etti. Çekirdeğinde modern yazarların kadim öncelerine kıyasla sahip oldukları göreceli değerler üzerine süregiden bir anlaşmazlığın yer aldığı *querelle*, 17. yüzyılın sonunda insanın öğrendiklerindeki ilerleme üzerine daha geniş bir tartışmaya dönüşmüştü. Kısa sürede, teknolojinin antikitede var olmayan bazı aletleri açıkça keşfettiği (en çok sayılan örnekler pusula, barut ve matbaaydı) yükselen doğa bilimlerini de kapsamaya başladı. Edinilen bilgiye karşı giderek artan kuşkuculuk ve akıl ile deneyimin kutsal metinlerden alınan gerçeğin önüne geçmesi ya da en azından açıklanması için kullanılması inancı, illaki de taraf seçmese bile *querelle*'le ilişkiliydi. Tarihe uygulanırsa, 17. yüzyıl sonunun

kuşkucu havası belki de en bilinen şekilde, özellikle yoğun bir entelektüel spekülasyon ve egemen kuşku ortamının ortasında ortaya çıkan ünlü bir kitap, Pierre Bayle'in *Dictionnaire historique et critique*'inde ("Tarihsel ve Eleştirel Sözlük") temsil edildi. Bayle (1647-1706), dini gerekçelerle yurtdışına çıkmak zorunda kalmış birçok polemikçi Fransız tarihçiden biriydi. *Dictionnaire*'i 1697'den başlayarak birçok baskı yaptı ve sonraki on yıllarda muazzam etkili oldu ama tarihsel gerçeğe yaklaşımı –bitmek bilmeyen bir yıkma çabası ve birçok konu ve kişi hakkında aykırı ifadeler– sonunda reddedilecekti çünkü meydan okuduğu gerçeklerin yerine bir şeyler monte etmekte yetersiz kaldı. Ama Bayle kuşkularında hiç de yalnız değildi, özellikle de kutsal metinlerin tarihsel bir kaynak olarak statüsü konusunda. Başka bir Fransız, Isaac de la Peyrère (1596-1676), bu durumu 1655'te öngördü; Eski Ahit kronolojilerinin Kutsal Kitap dışı halkların varlığıyla bağdaşmayacağına karar verdi ve hatta Âdem öncesi bir ırkın varlığını da varsaydı. Yahudi kökenli Felemenkli filozof Baruch ya da Benedict Spinoza (1632-1677), anne-babasının dinine meydan okuyarak Tora'nın Musa değil, çok daha sonra, göç sonrası bir yazar tarafından kaleme alındığını öne sürdü. Kilise mensupları bu tartışmaların her iki tarafında da etkin katılımcılar oldular. Fransız rahip Richard Simon (1638-1712), *Histoire critique du Vieux Testament* ("Eski Ahit'in Eleştirel Tarihi," 1678) başlıklı eserinde Spinoza'nın Musa'nın yazarlığı konusundaki kuşkularını ilerletti. İsviçre doğumlu vaiz ve kilise tarihi profesörü, Amsterdam'da yaşayan verimli bir yazar olan Jean Le Clerc (1657-1736), kutsal metinlerin doğrudan Tanrı'dan vahiy alınarak yazılmış olması inancına karşı çıktı. Sahte tarihçi Gregorio Leti'nin damadı olan Le Clerc tarih hatalarının düzeltilmesini iş edinmişti. İngiliz kilise adamı Thomas Burnet (y. 1635-1715), Nuh Tufan'ını tarihsel bir olay olarak ele alırken güncel jeoloji ile teolojiyi birleştirmeye çalıştı, iki yüzyıllık filolojik gelişme artık fosillerin, kemiklerin ve diğer buluntuların fiziksel kanıtlarıyla destekleniyordu.

Âlimlerin bilgilerinin ortam basıncı ve hızı, araştırmacılar arası mektuplarda, o sıralarda kurulmuş olan birçok Avrupa akademi ve derneğin birbirine bağlı etkinlikleri ile eğitilmiş kişiler arasında basılı olarak dolaşıma sokulan ilk dergilerde görülebiliyor. Aynı zamanda kaynak yayımlanması ve eleştiri alanlarında da yoğun bir etkinlik vardı. Buna hem (evvelce gösterilmeyen bir ilgiyle) eski malzemeler hem de Mauristlerin derlediği Fransa tarihi kaynakları ya da yazıları bir sonraki yüzyılda Edward Gibbon için vazgeçilmez hale gelecek Jansenist araştırmacı Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont'un (1637-1698) hagiografi ve Roma imparatorluk tarihi gibi ortaçağdan kalma kaynaklar da dahildi. Ve 19. yüzyıldaki ortaçağ

kaynaklarının yayımlanmasına bir öncü, İtalyan rahip, arşivci ve kütüphaneci Lodovico Antonio Muratori'nin (1672-1750) eserleri oldu.

18. yüzyıl başlarken, Avrupa'nın tarihyazımsal haritası da 300 yıldan az bir süre öncesine göre aşırı ölçüde değişmişti. Değişmenin nedenlerini ve kanıtlarını şöyle özetleyebiliriz: Birbirini izleyen filolog kuşakları, antikiteci "âlimler"ın ortaya çıkması, çağlar arası farklılıklar hakkında daha keskin bir anlayış, ideoloji ve dinin kâh dürtükleyen kâh sınırlayan etkileri ve tarih bilgisinin temellerine ciddi bir şekilde bakma istekliliği; tüm bunlar mekanik baskı makinesi harikası, tarihin satılabilir bir ticari tür olarak ortaya çıkması, güvenilir bir edebi tarz olarak vakayinamenin neredeyse ortadan kalkması ve kıtanın birçok yerinde önemli ölçüde artan okuma-yazma oranları nedeniyle yaygınlaştı. Ama dünya haritası da baştan çiziliyordu ve Avrupa'nın hem doğuya hem de batıya doğru genişlemesinin de tarih düşüncesi ve yazımına önemli bir etkisi olacaktı.

Ming Yönetiminde Çin Tarih Yazını

1580'de Augustinusçu bir rahip, İspanya kralı II. Felipe'nin verdiği bir görevle Ming Çin'ine vardı. Juan González de Mendoza (1545-1618) Meksika'ya gidip ardından da İspanya'ya dönmeden önce, Çin'de üç yıl geçirecekti. Eski bir asker olan Mendoza Çin'de bir süre yaşayacak olan birçok Katolik misyonerden biriydi ve 1586'da, yüzyıllardır Batıda Cathay olarak bilinen topraklar hakkında bir tarih kitabı bastırıp yayımlatan ilk Avrupalı oldu. Aynı yıl İtalyancaya ve kısa sürede İngilizceye çevrilen *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran reyno de la China* ("Büyük Çin Krallığının En Dikkat Çekici Şeylerinin, Ayin ve Âdetlerinin Tarihi") birçok okur için Uzakdoğu'daki dev konusunda temel başlangıç metni oldu.²³ Mendoza buraya vardığında, Ming Hanedanı 200 yılı aşkın bir süredir iktidardaydı ve hızla geriliyordu, bu gerilemenin son safhaları, Avrupalılar için daha sonraki bir misyoner olan Cizvit Bernard de Palafox y Mendoza (1600-59) tarafından canlı bir üslupla anlatılacaktı. Ming'in 1644'teki çöküşü Han soyundan gelen son hanedanın da sonunu getirmiş ve tüm Çin imparatorluk rejimlerinin sonuncusu olan Juan Juan (ya da 1636'dan sonraki adlarıyla Mançu) Qing Hanedanını müjdelemişti. Mingler, 1368'de Moğol Yuanlar Çin'i terk ettiğinde Çin'i yabancı ellerden geri almıştı. Yerli yönetimin bu yeniden tesisinin, karada ve denizde muazzam bir askeri yayılmaya karşın sallantılı olduğu ortaya çıkacaktı ve 300 yılın biraz altında süren hâkimiyetleri sırasında, hanedan hem içte

23 Juan González de Mendoza, *The History of the Great and Mighty Kingdom of China and the Situation Thereof*, çev. Robert Parke (1588; Londra, 1853).

fraksiyonlar arası mücadelelerle hem de aralarında kovulan Moğolların ve Tayland ile Vietnam gibi Güneydoğu Asya ülkelerinin de bulunduğu "barbarlar"ın sürekli baskısıyla karşı karşıya kalacaktı.

Bu aynı zamanda, zamanında zaten Avrupa'yla tek tük ilişkisi olmuş Çinlilerin Avrupa kültürüyle, özellikle de Mendoza ve kurnaz Cizvitler Matteo Ricci ve Giulio Aleni gibi misyonerler aracılığıyla daha yoğun temasa geçtiği bir dönem olmuştu. Çin'de Li Madou adıyla geçirdiği uzun ikametinin, sonunda Ming Standard Tarihi'ne girmesini sağlayacağı Ricci (1552-1610) Çin ile Avrupa kültürleri arasındaki uçurumu kapatma çabaları ve ölümünden sonra yayımlanan Cizvit misyonu tarihiyle anımsanır. Batıda tanınmasına aracı olduğu geleneksel Konfüçyüsçülüğü, aslında tektanrılı bir etik sistem olarak yorumladı, buna yalnızca Oğul İsa kavramını katması gerekiyordu, bu arada buna karşı çıkabilecek Budizm ve Yeni-Konfüçyüsçülük gibi akımları görmezden gelmişti. Bu uyarılama, ikili bir engele sahip olan tarihe de uygulanabilirdi: Çin kayıtlarının yalnızca Kutsal Kitap'la değil, Scaliger (bkz. yukarıda) gibi filologlar tarafından geliştirilen eski krallıkların kronolojisiyle de uyumlu hale getirilmesi gerekiyordu. Başka bir Cizvit misyoner olan haritacı Martino Martini (1614-1661), 1658'de yazdığı bir eski Çin tarihinde, kadim imparator Fuxi'yi Avrupa kronolojisinde MÖ 3. binyıl başlarına yerleştirmişti; başkaları da imparatoru Âdem, Nuh ya da diğer Tufan öncesi kişiliklerle ve MÖ 24. yüzyılda, imparator Yao döneminde gerçekleşen su baskınını da Nuh Tufanı'yla özdeşleştirmişlerdi. 17. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Batılıların Çin hakkındaki bilgileri önemli ölçüde artmış ve tarih yazınlarını da kapsar hale gelmişti. Avrupa'nın önde gelen çok yönlü bilim adamlarından Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Çin hakkındaki 200 yıllık bilgiyi tam tekml bir Çin yanlısı felsefe haline getirmişti. Çin düşüncesi hakkında Çince okumadığı da düşünüldüğünde şaşırtıcı doğrulukta ve olumlu bir anlayış geliştirmiş ve Çin ile Avrupa arasında daha fazla bilgi alış veriş, bir "ışık ticareti" çağrısında bulunmuştu.

Leibniz'in zamanında Ming Hanedanı gelip geçmişti, güzel porselenleri hanedanın hem simgesel bir temsilcisi hem de kırılganlığının bir örneği olmuştu. Felsefe gelişmiş, birçok farklı felsefe okulu oluşmuştu; bunlar sonraki Qing Hanedanı başlarında yaşlı, eski Ming destekçisi Huang Zongxi tarafından 1670'de tamamlanan *Mingru xuean* ("Ming Araştırmacıların Kayıtları") başlıklı, çağının kapsamlı entelektüel tarihinde anlatılıyordu. Huang, Ming öğrenimindeki diğer dalları her ne kadar küçümsese de,²⁴ hanedan boyunca okur-yazarlık, erken modern Avrupa'da olduğu gibi

24 Huang Zongxi (Tsung-hsi), *The Records of Ming Scholars*, çev. Julia Ching ve Chaoying Fang, (Honolulu, 1987), 45-6.

dramatik ölçüde artmıştı. Kitaplara erişim yaygınlaşmıştı ve bu da kişisel kütüphanelerin artmasına ve Standard Tarihler de aralarında olmak üzere tarih eserlerinin, evvelce kısıtlı bulunduğu sarayların eğitimli kesimlerinin dışında da dolaşıma çıkmasına yol açtı. Önceki dönemlerde tarih çalışmaları geniş ölçüde geçmiş hanedanlara eğilmişken, Ming tarihçileri yakın geçmişe de çok ilgi gösterdi. Avrupa'da olduğu gibi, türler gelişmeyi sürdürdü ve hanedanın Standard Tarih'i sonunda yazıldığında, bir Ming eserleri kaynakçası, toplam 28.000 fasikülde toplanan, yaklaşık 1378 kategori halinde düzenlenmiş on tarih yazısı çeşidi sıralamıştı. 16. yüzyıl kamu hizmeti sınavlarına giren öğrencilere, kronolojik olarak düzenlenmiş tarihlerle Sima Guang'ın *Kapsamlı Ayna'sı* gibi, daha çok konulara göre düzenlenmiş tarihlerin göreceli erdemleri üzerine düşünceleri soruluyordu, bu hemen hemen aynı zamanlarda Batıda âlimlerin araştırmaları ile anlatı arasındaki gerginliği akla getirir.

Muazzam niteliğine karşın, Ming tarihyazımı Tang ve Song zamanında yapılanlarla karşılaştırıldığında karışık bir boğça gibidir. Bir yanda, eski dönemlere göre daha güncel ve güncel yakın resmi tarihyazıcılığı eleştirisinin yanında "birincil kaynak" dediğimiz türde eserler, özellikle de tek tek hükümdarlıkların Gerçek Kayıtlar'ı bize kadar kalmıştır. Üstelik 16. yüzyıla gelindiğinde, Wang Shizhen (1526-1590; daha fazlası için bkz. aşağıda) gibi daha az geleneksel zihniyette araştırmacılarda belgelere karşı eleştirel bir tutum ortaya çıkmaya başlamıştı. Diğer yanda, özellikle de Zhu Xi'nin 12. yüzyıl Yeni-Konfüçyüsçülüğünün yeniden entelektüel yaşama egemen olduğu hanedanın ilk yüzyılında, resmi tarihyazımında pek bir yenilik belirtisi görülmedi. Önceki hanedanların koyduğu parametrelerle bile resmi tarihyazıcılığı uygulaması genelde daha aşağıdaydı; Ming araştırmacıların Yuan hakkındaki Standard Tarih'i özellikle zayıf bir çalışmadır. Bunun nedeni Yuan Hanedanının yabancı doğası (ve onlara karşı bir nefret kalıntısı) ve Moğol kaynakları konusunda bir anlayış eksikliği de olabilir ama derlemecilerin kendisini hayal kırıklığına uğratan görevlileri cezalandırmasıyla tanınan sert ve acımasız Taizu'dan (Hongwu İmparatoru, hk. 1368-1398) korkuları nedeniyle 212 kitabın yalnızca bir yıl içinde (1369-1370) düzensiz bir aceleyle yazılmış olması da bir neden olabilir. Genellikle Standard Tarihlerin en zayıfı olarak görülen *Yuanshi*'nin kusurları o kadar göze batıcıydı ki, 20. yüzyılda nihayet yeniden yazıldı.

Araştırmacılığın düzenlenmesinde de değişimler vardı. Evvelce bağımsız olan Tarih Bürosu Tang döneminde tarih yazınından çok daha geniş bir görevlendirmeye kurulmuş olan Hanlin Akademisi'ne bağlanmıştı. Uyumlulaştırılmış bir kopyalama süreci, özgün kopyanın 1403'te konmuş kurallara göre imparatora törenle sunulması ve depolanmalarına

daha büyük özen gösterilmesi yoluyla, Ming Hanedanı her bir hükümdarlık dönemine ait Gerçek Kayıtların korunmasını sağladı. Gündelik kayıtlar ya da *rili*'nin inşası başlangıçta buyrulduysa da, Ming Zhou zamanından kalma, uzun süredir uygulanan "Etkinlik ve Dinlenme Günlükleri" içinde sarayın gündelik işlerinin kaydedilmesi uygulamasına son verdi. Bunlar 1390'larda (hanedanın sonlarına doğru, 1590'larda kısmen tesis edilene kadar) ortadan kalktığına, *rili*'yi ve böylece de gelecekteki tarihçilerin Ming'in doğru bir tarihini yazmaları için kullanacakları temel kaynakları beraberlerinde götürdü. Bu Gerçek Kayıtların yazarlarını, hanedanın 100 yıla yakın bir süre dışında fermanlar ve anıtlar gibi başka türde belgele-re dayanmaya zorladı. Resmi tarihin zayıflaması, "ulusal tarih yazımı bizim hanedanımızda olduğu kadar aşırı düzeyde hiç başarısız olmamıştı," diyen Wang Shizen gibi o günlerin araştırmacılarının gözünden kaçmadı. Tüm bunlar, tarihe olan ilginin daha yaygınlaşması ve 12.000 ciltlik "Yongle Ansiklopedisi" gibi bir dizi büyük ansiklopedinin desteklenmesine göre değerlendirilmelidir.

Ming resmi tarihine karşı en ciddi eleştiri, siyasi müdahalenin gölgesi altında kalmaya önceki hanedanlar sırasında hiç olmadığı kadar (ya da en azından öyle varsayılıyordu) açık olmasıydı. Önceden mühürlenmiş kayıtların, örneğin hanedanın kurucu imparatoru Hongwu'nun Gerçek Kayıtlarının açılıp değiştirildiği vakalar görülmüştü. Onun ardılı Jianwen yalnızca dört yıl içinde amcası imparator Yongle (hk. 1402-1424) tarafından tahttan indirildiğinde, Yongle tarihi yeniden yazmaya karar verdi, devrik öncelinin meşruiyetini doğrulayan kayıtları yaktırarak, yenilerini yazdırdı ve sonra yeni kayıtların da yetersiz olduğundan endişe duyduğu için, onların da elden geçirilmesini emretti. Ama olayların bir imparator tarafından bilerek elden geçirilmesi tek kusur değildi. Başarılı imparatorların, özellikle de yeni hanedanların kurucularının, onurlandırılması ve ahlaken kusurlu, gaspçı ve zorba olanların kötülenmesi yolundaki eski eğilim öne çıktı; Taizu hagiografiye konu oldu, bir üst-insan, mütevazı keşiş-ten yükselerek Çin'i yerli yönetimine döndüren, Gökyüzünün Vekâleti'nin doğrudan ihsan edildiği yarı-tanrısal bir şahsiyet olarak gösterildi.

Çelişkilidir ama Ming resmi tarih yazımının güçsüzlüğü, başka araştırma çevrelerinde yaratıcılığı destekledi. En önemlisi, evvelce Çin tarih üretiminde nispeten önemsiz bir oranda temsil edilen özel tarih yazımı Ming yönetiminde önemli ölçüde çoğaldı, kimi zaman bunları yazanlar resmi metinlere katkıda bulunan kişilerdi. Çok kötülenen *Yuanshi*'nin derleyicilerinden Song Lian (1310-1381), imparatorun gözünden uzakta çalıştığına, yalnızca çok ince bir methiyeyle örtülmüş eleştirelilikle iyi tarih yazabilen bilgili bir araştırmacıydı. "Hongwu'nun Bilgece Hükümdarlığının

Kayıtları" başlıklı eseri, Taizu'nun hükümdarlığını saygı duyulan ilk Han imparatorunununla karşılaştırıyor ama imparatorun sertliğini eleştiriyordu. Başka bir görevli, Qiu Jun (1421-1495), iki hükümdarlığın Gerçek Kayıtları da içinde olmak üzere birçok resmi destekli esere katkıda bulunmuştu ama bağımsız olarak da, çok daha özgün ve iç görülü bir eseri, Qin'den o yana Çin'deki olaylar hakkında felsefi düşünceler sunan *Shishi zhenggang*'ı ("Evrensel Tarihteki Doğru Bağlar") yazabilmişti.

Özel olarak yazılmış tarih kitaplarının hacmi hanedanın son yarısında dramatik şekilde arttı; bir yorumcunun belirttiği gibi, o kadar fazla izinsiz tarih ve aile vakayinamesi vardı ki, onları taşıyan öküzler ter içinde kalıyor ve bunların doldurulduğu depo çatı kirişlerine kadar doluyordu. Resmi ile özel arasındaki sınır net değildi çünkü resmi tarih projesine katkıda bulunan Song Lian gibi yazarlar kendi eserlerini de yazıyordu. Üstelik Gerçek Kayıtların yoğun bir şekilde kopyalanması ve bunlar üzerindeki gizliliğin gevşemesi, özel tarihçilerin bu kraliyet tarihlerinin en resmi olanlarına erişimi olduğu anlamına geliyordu. Ama evvelce kısıtlı olan kaynakların açılmasına karşın, birçok özel tarihçi geçmişe dair en iyi koşullarda tek bir bakış açısına, eksik bilgiye ve akademisyen meslektaşlarının düzeltmesi olmadan hareket etme serbestliğine sahipti: Bizim terimlerimizle, özel tarihyazımının hakemsiz bir yayın olduğunu ve daha az güven telkin ettiğini söyleyebiliriz. 16. yüzyıldan resmi tarih eleştirmenlerinden Wang Shizhen, özel tarihçi meslektaşlarının hem güçlü hem de zayıf yanlarını görmüştü. Haklı olarak şöyle yorumlamıştı:

Resmi tarihçiler sınırlanamazlar ve gerçeği gizlemekte beceriklidirler; ama kaydettikleri anıtlar ve yasalar ile kopyaladıkları belgeler görmezden gelinemez. Gayri resmi tarihçiler görüşlerini ifade ederler ve gerçeği ıskalamakta beceriklidirler ama doğru ile yanlış sınamalarıyla isimler ve nesneler üzerindeki tabuları yok etmeleri görmezden gelinemez. Aile tarihçileri dalkavukluk eder ve gerçeği aşmakta beceriklidir ama ataların erdemlerini ve resmi görevliler olarak başarılarının tezahürlerini methetmeleri görmezden gelinemez.²⁵

Resmi olmayan yazıların çoğalmasından daha da önemli olan, ister Hanlin Akademisi'nden ister halka hitap eden bağımsız yazarlardan çıksın, genelde tarih yazınına yönelik çok daha eleştirel tavrın yayılmasıydı. Bu ilk değildi. Neredeyse 1000 yıl önce Liu Zhiji'nin Tang Tarih Bürosu'na karşı utandırıcı eleştirisi, geç Ming dönemi tarihçisi Tan Qian'in (1594-1658) evvelce Ming dönemi üzerine yazılmış eserleri suçlamasında ve

25 On-cho Ng ve Q. Edward Wang, *Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China* (Honolulu, 2005), 214.

Qing döneminde tamamlayacağı, Ming Hanedanı üzerine kendi muazam tarih kitabı olacak eseri için güvenilir kaynaklar bulmak amacıyla tüm Çin'i kapsayan yolculuklarında yankı buldu. Tang ve Ming dönemlerindeki eleştiriler yalnızca boyut açısından farklıdır. Liu özellikle Tarih Bürosu'nun zayıflıklarına odaklanmıştı; Ming eleştirmenleri, Wang Shizhen'in *Shisheng kaowu*'su ("Tarih Çalışmalarındaki Hatalar Üzerine Eleştirel bir Deneme") gibi eserlerde olduğu gibi, başka konuların da yanında, tüm işbirlikçi tarih girişimine saldırmıştı. Bu dönem, tarih okurlarının yayılması ve metinlerin bulunabilirliğinin artışıyla birlikte, aynı dönemde Avrupa'da gördüğümüz eğilime benzer şekilde geçmiş hakkındaki kamusal tartışmanın gelişmesine de tanık oldu.

Fransız tarih kuşkuculuğu ve görececiliği gibi bir şey aynı zamanda Çin'de de ortaya çıkmıştı, 16. yüzyıl Avrupa kuşkucularının *pyrrhon*'culuğu da Zhang Xuan'ın (e.d. 1582) "Gerçeğe bağlı bir tarih yazmak zordur!"²⁶ diye şikayet eden çılgılığında yansır. La Popelinière, Bodin ve Bayle'in her birinin Ming döneminde bir çeşit denkleri vardır ama Çinli yazarların, Fransız meslektaşlarından haberdar olması ya da bunun tersi Batıyla olan temaslarına rağmen pek olası değildir. La Popelinière'in *L'histoire des histoires*'ı daha yaşlı çağdaşı Bu Dayou'nun (1512-y. 1602) resmi tarih yazıcılığı kurumları ve bunun kurallarını betimlediği, sonra da Sima Qian'den Sima Guang'a büyük tarihçilerin eleştirilerini sunduğu *Shixue yaoyi*'si ("Tarihsel Bilginin Esas Anlamı") tarafından yanıtlanmıştır. Eğer o Çin'in La Popelinière'i ise, o zaman "Geçmişten Bugüne Tarih Bilgisinin Erdemleri ve Eksiklikleri Üzerine" başlıklı eserinde hem Standard Tarihleri hem de Zhu Xi'nin 12. yüzyıldaki Sima Guang yorumları gibi yorum çalışmalarını sistemli ve kimi zaman da sert bir şekilde eleştiren Qu Jingchun da (1507-1569) Çin'in Bodin'i idi. Qu modern meslek kuruluşunun mantrası gibi okunan, tarihçinin "dört sorumluluk"unu belirledi: Zihni başka saptamalardan alıp eldeki işe odaklamak, aceleci değil sabırlı ve bilinçli olmak, işe mesleki bir bağlılık duygusuna sahip olmak, kamuya açık tüm kaynakları elden geçirerek titizlikle kaynakları toplamak.

Tarih balonları patlatan o Aydınlanma öncesi hırçın Pierre Bayle bile her ikisi de ondan neredeyse 200 yıl önce çalışan iki Ming yazarında karşılığını bulur. Zhu Yunming'in (1461-1527) 1522'de tamamladığı "Yanılıcı Bilgi Kayıtları" tarihyazımsal ortodoksiye cesur bir saldırıydı ve örneğin Shang ve Zhou hanedanlarının kurucularının popüler gelenekte söylendiği gibi bencillikten uzak tiran yıkıcı ve Gökyüzünün Vekâleti'nin aracıları olmaktan çok, kaba fırsatçılar ve haydutlar olduğunu gösterecek büyük isimlerin değerini düşürüyordu. Zhu'nun takipçilerinden biri

26 A.g.e., 217.

olan Li Zhi (1527-1602) bu kuşkucu güzergâhta o kadar ileri gitti ki, “düzensiz bir yolun propagandasını yapmak, dünyayı kandırmak ve kitleleri dolandırmak”tan hapse atıldı ve burada intihar etti. Açıkça kışkırtıcı ve adını hak eden *Cangshu*’su (“Gizlenecek Bir Kitap”)²⁷ Standard Tarih gibi düzenlenmişti, hem yıllıklar hem de 800 yaşamöyküsü taslağı içeriyordu. Bireyler ve dürtüleri hakkında, genellikle verili görüşle taban tabana zıt yargılarının dışında, Li Rönesans Fransa’sındaki “görececilik” gibi bir şey –evrensellere ve şimdi “özcülük” diyebileceğimiz şeye karşı bir sabırsızlık– öneriyor, bir çağda değerli olanın başka bir çağda olmayabileceğine dikkat çekiyor ve zaman dışı değerlere binaen geçmiş kişiliklere erdem yakıştırılmasına karşı çıkıyordu. Bireyin ötesinde düşünebilme yeteneği onu muhalif Bayle’in üzerine çıkarıp, geçmiş ve sonraki çağlarda geçmişini nasıl gördüğümüz üzerine daha kapsamlı düşünmüş olan Bodin ve İbn Haldun gibileriyle aynı düzeye koyar.

Timur’un Varisleri: Safeviler, Babürlüler ve Osmanlılarda İslam Tarih yazımı

Moğol zaferinin ve çöküşünün silindiri, Çin’deki etkisinin dışında, eski Abbasi Halifeliği’nin ardılı birçok devletin yönetimi altında İslamı da siyasi olarak bölünmüş halde bırakmıştı. 1501’de, bugünkü İran kendini şah ilan ederek Safevi Hanedanını (1501-1736) başlatan İsmail’in yönetimine girmişti. Bu, 7. yüzyıldan beri İran’ı yöneten ilk yerli hanedandı (ama geçen yüzyılları Kürdistan ve Azerbaycan’da geçirmişti). Başka işlerin yanı sıra, kökenleri İslam Sufiliğinde yatan Safeviler evvelce Sünni Müslüman olan bir nüfusu günümüz İran’ının belirleyici özelliği olan Şiiliğe döndürmüş ve İran’ı Osmanlı İmparatorluğu’nun çekim alanının dışında tutmuştu. Diğer yeni hanedanlar gibi, kendi kökenleri hakkında olumlu anlatıları yaymakta şahların da çıkarları vardı ve çok eskilerden kalma, yetkeyi meşrulaştırmak amacıyla şecereyi kullanmayı öngören İslam uygulamasını devralmışlardı, bu Avrupalı soylu ve kraliyet ailelerinin de paylaştığı bir alışkanlıktı.

Her ne kadar daha genel anlamda İran edebiyatının büyük destekçileri olarak anımsanmasalar da, tarih yazını Safevi yönetiminde gelişti. İsmail (hk. 1501-1524) iki “kalem erbabı”na ayrı tarihler sipariş etti: Sadreddin Sultan İbrahim Amini Haravi ve Gıyaseddin Handemir. Tarih siparişleri İsmail’in ardılı Tahmasb (Resim 26) zamanında da devam etti ve şah I. Abbas’ın hükümdarlığı (1588-1629) sırasında doruğuna ulaştı. Britanyalı E. G. Browne (1862-1926) gibi etkili Şarkiyatçılar tarafından,

27 A.g.e., 219.

Resim 26. İranlı Şah Tahmasb Babürlü imparator Hümayun'u kabul ediyor. Safevi duvar halısı, 17. yüzyıl ortası. Çihil Sütun (Kırk Sütunlu Köşk), İsfahan, İran.

ayrıntılı tarzları ve askeri konulara takıntılarını nedeniyle “okunması sıkıcı ve zahmetli” olduğu gerekçesiyle uzun süre göz ardı edilen Safevi tarihçilere, daha yakın zamandaki araştırmacılar tarafından itibarları iade edilmiştir. En iyi bilinen örneği olan *Tarih-i Alemârâ-yi Abbasi* (“Abbas’ın Dünyayı Süsleyen Tarihi”) bir “Münşi” ya da kâtip olan İskender Bey’in (y. 1560-1632) eseridir. Rönesans İtalya’sındaki Leonardo Bruni ve benzeri birçok memurdan dönme tarihçi gibi, İskender Bey de kamu deneyimini ve resmi kayıtlara ayrıcalıklı erişimini iyi kullanmıştı. 1629’da tamamlanan *Tarih*’i Safevi tarihi hakkında belki de en önemli kaynaktır, giriş bölümü beşinci Safevi şahı olan Abbas’ın hükümdarlığının öncesine, hanedanın kökenlerine kadar uzanır. Eserin büyük bölümü şaha odaklanır, konuları savaşlar, isyanlar ve saray siyasetinden kısa yaşamöykülerine kadar kapsamlı konuları içerir. İskender Bey’in eseri İran tarihyazımının en ince örneklerinden biri olarak kabul edilir, hem edebi niteliği hem de yazarın yalnızca kendi bilgisi ve olaylara doğrudan katılanların bilgilerine dayanan Thukydidesçi iddiasıyla dikkat çeker (Seçme Metin 17).

Seçme Metin 17 **Safevi Yönetiminde İran Tarih Yazını: Münşi İskender Bey**

H. 1006/M. 1597-1598 yılına denk gelen, Şah Abbas'ın hükümdarlığının On Birinci Yılı olan Kuş Yılı'nın olayları.

Bu yıl yılın ilk günü Cuma, 2 Şaban 1005/21 Mart 1597 gününe denk geldi. Şah Kazvin'deydi ve hava da, bir kereliğine, mevsime uygun değildi, kapalı ve yağmurluydu. Kış daha gitmemişti ve yeni yıl kutlamaları süregiden yağmur ve kar yüzünden günlerce ertelenmek zorunda kaldı. Hava sonunda düzeldiğinde, Şah geleneksel yeni yıl kabulünü kraliyet sarayının Çihil Sütun salonunda yaptı. Birçok yerden hükümdarlar ve prenslerle yabancı elçiler Şah tarafından kabul edildi ve yeni yıl dolayısıyla tebriklerini sundular.

Bu yıl gerçekleşen hayırlı bir olay Şahın oğlu Sultan Muhammed Mirza'nın doğumuydu. İmparatorluğun her köşesine mutlu haberleri vermek üzere haberciler gönderildi. Davullar günlerce çalındı ve zengini yoksulu, genci yaşlısı şehzadenin doğumunu bir eğlenme vesilesi yaptı. Her gün Şah Saadetaabed Meydanı'nda polo oynadı ve okçuluk yarışmalarına katıldı. Sonra, bayram sona erdiğinde, dikkatini bir kez daha devlet işlerine yöneltti...

[Bundan sonra İskender Bey, daha önce başladığı bir başlığa devam ederek, Şahın yılın daha sonraki bölümünde Luristan'ın asi valisine karşı seferini aktarır.]

Şahverdi Han, geçmişteki kötülüklerinin bilincinde olduğu ve Şahın ona karşı yürüyüşe geçeceğinden korktuğu için, Hürremabad'a gitmekten kaçınıyordu çünkü burası Borucerd ve Silakor'a çok yakındı. Ama o yıl, aşırı sıcak nedeniyle ve üst yöneticilerinin öğütleri doğrultusunda Hürremabad'a geldi...

Şahverdi Han geceleri doğru dürüst uyuyamıyordu çünkü Şahın ona karşı harekete geçmesinin an meselesi olduğunu biliyordu. Şah Kazvin'den ayrılır ayrılmaz ona haber vermeleri için casuslar göndermişti. Onu hazırlıksız yakalamak üzere, Şah gerçek niyetini yalnızca kişisel hizmetlilerine ve *mukarreb*'lerine [yakınlarına] açmıştı, ordusunun geri kalanına, hedefinin İsfahan olduğunu söyledi.

Kaynak: Eskandar [İskandar] Beg Munshi, *History of Shah 'Abbas the Great*, çev. Roger M. Savory, 2 cilt (Boulder, CO: Westview Press, 1978), cilt II, 711, 717-18. Fonetik işaretler basitleştirilmiş, Savory'nin notları da dışarıda bırakılmıştır.

Yüzyıllar önce Han Çin'inde olduğu gibi saray astrologları Safevi tarih yazımında önemli bir rol oynamıştı, işlevleri hem hayırlı günlerin tahmini ni hem de olayların kaydının tutulmasını içeriyordu. Eserleri "Tarihlerin Özü," "Tarihlerin En Güzeli" ve "Tarihlerin Özünün Özü" gibi başlıklar taşıyan tarihçilerin de kendi hanedanları vardı: Handemir'in oğlu ve torunu gibi, Şah Abbas'ın bir tarihini yazmış olan saray astrologu ve tarihçi Cellaeddin Münecim Yazdı'nın de hem oğlu hem de torunu kendi kitaplarını yazmıştı. Abbas'ın hükümdarlığı öncesinde yazılan tarihlerin çoğu, Batılı "evrensel tarih"lerle benzer, ihtiraslı bir içeriğe sahip genel eserlerdi; bu erken modern İran'da özellikle rağbet gören bir türdü. Müslümanla-

rın Yahudi-Hıristiyanlarla olan uzun süreli aşinalığı, onların Muhammed Peygamber öncesi (Cennetten Kovulma, Nuh ve Tufan ve başka Eski Ahit olaylarını da içeren) tarih görüşlerinin Avrupalı vakanüvislerinkinden fazla farklı olmamasını sağlamıştır. Evrensel ya da dünya tarihi yazımında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında önemli çakışmalar vardır ve bu da bazı kahramanların, özellikle de Büyük İskender'in, paylaşılmasında görülebilir. Hanedanın daha sonralarında, eşzamanlı Avrupa ve Ming tarih kültürünün de özelliklerinden olan tarihsel kurgu ve dramaya rastlanır.

Safevi dönemi yazarları, erken İslam meslektaşları gibi türe büyük önem vermişti. Her ne kadar çağdaşı İslamda Avrupa'daki *ars historica*'yla kıyaslanacak bir şey olmasa da, tarihçiler çalışmalarını yazmaktaki amaçlarını açıklamak üzere rutin olarak önsözlerini uzatıyordu. Kabaca Napolili Giovanni Pontano'nun *Actius*'unu kaleme aldığı sıralarda, Safevilerin Sünni bir muhalifi olup İran'dan Özbekistan'a kaçan tarihçi Fazlullah İbn Ruzbihan Hunci (1456-1521) en azından sekiz tarihçi tipi betimler: Âdem'le başlayan tarihler yazan tarihçiler, peygamberlerin yaşamlarını yazanlar, peygamberin sözlerini derleyenler, Peygamber'in takipçilerinin yaşamlarını yazanlar, Hicret'ten kendi günlerine kadar yıldan yıla olayları aktaran yıllıkçılar, alfabetik sözlük derleyenler, hukuk doktorları sınıfının tarihçileri ve hanedan tarihlerinin yazarları. Abbas'la birlikte hanedan tarihi yeniden gözde oldu ve hükümdarlığı sırasında yazılan yedi önemli eserin yalnızca biri genel ya da evrensel tarihti. Aynı zamanda, 13. yüzyıldaki başlangıcından itibaren yerel tarihin kasabalarla eyaletlere ve Kürtler gibi belli etnik grupların âdetlerine eğilen bir İran versiyonu da devam etti. Erken 17. yüzyıl İngiltere'sinin horografilerinin (ve özellikle siyasi amaçlarına karşın, zengin Ming *fangzhi*'lerinin), Cafer bin Muhammed bin Hasan Caferi'nin *Tarih-i Yezd* (15. yüzyıl başları) ve Muhammed Müfid Mustaufi Bafki Yazdi'nin kentin Büyük İskender'den Şah I. Süleyman'a (hk. 1666-1694) kadar tarihini, topografya notları ve yaşamöyküsel notlarla birlikte ele aldığı *Müfid'in Cami-i Müfidi*'si gibi kitaplarda kabaca karışıklarını buldular.

15. yüzyıl sonlarından başlayarak, Hindistan'daki Müslüman varlığı hayli yerleşmiş ve İslam tarihyazımı da altkıtada gelişmeye başlamıştı. 16. yüzyıl başlarında Timur soyundan Zahirreddin Muhammed adlı daha çok Babür olarak bilinen bir önder, Hindistan'ın büyük bölümünü istila edip fethetti ve Delhi Sultanlığı'nın kalıntılarını yuttu (1526). Timur ve Cengiz Han'ın soyundan olduğunu iddia eden Babür böylece Britanyalıların 18. yüzyıl sonlarındaki gelişine kadar Hindistan'ın kuzey ve merkez bölümlerinin çoğuna egemen olacak Babürlü Hanedanını kurdu. Babürlüler beraberlerinde, hem başarıları birçok kuşak boyunca Orta ve Güney Asya hüküm-

darlarına ayna görevi yapacak olan Timur'a duyulan atadan kalma saygıyı hem de geçmiş yüzyılın tarihyazımı mirasını getirdiler. Safevi yazınının kalıplaşmış önsözler ve tarihçinin, kendisini yazmaya yönelten "ilhamı" beyan etmesi gibi birçok özelliğinin Babürlü tarihçiler tarafından da tekrarlanması tesadüf değildir çünkü Farsça hem edebiyat hem de yönetim için onların tercih ettiği dildi. Hem Safevi hem de Babürlü tarihçiler düzenli bir şekilde aynı modellere, özellikle de 15. yüzyılın başlarından tarihçi Nizameddin Şami'nin *Zafername'sine* dönmüşlerdi. Hindistan'ın başka yerlerinde Hristiyan meslektaşlarının yerli Güney Asya kaynaklarıyla cebelleşip bunları eksik bulduğu aynı zamanlarda, İranlı Feriştâ (doğumu Muhammed Kasım Hindu Şah, y. 1579-1623 sonrası) gibi Müslümanlar da aynı konudan şikâyetçiydi. 1623'e kadar Bicapur'da yaşamış olan Feriştâ malzeme toplarken tarih meraklısı Müslüman hükümdarının yardımını alıyordu ve İslamdan önce ve sonra Hindistan'ın tarihini yazarken *Mahabharata* gibi Hindu metinleri (Farsça çevirisiyle) kullanıyordu ama bu eski kahramanlık öyküsünün dünyanın kuruluşunu, "hiçbiri, diğerlerine tercih etmemizi sağlamaya yetecek ölçüde doğru olmayan"²⁸ on üç ayrı şekilde anlatmasından rahatsızlık duymuştu. Feriştâ gibi tarihçiler çoğunlukla bunları, özellikle de puta tapan basit Hindu halka karşı kutsal savaş tarihini, İslam tarih-yazımsal türlerle karıştırmaktan kurtulamıyordu. Yakın tarihte bir yazarın dediği gibi, eğer Şarkiyatçılığın Hindistan'da yabancı bir "öteki"nin yaratılması ve aşağılanması erken modern versiyonunu arıyorsak, ilk bakacağımız yer Avrupalılar değil Hindistan'ın Müslüman tarihçileridir.²⁹

Aslında, tarih Güney Asya "türler ekolojisi"nde iyice yerleşmişti ve Babürlü âleminin çevresinde tarih farkındalığı 16, 17 ve 18. yüzyıllarda olgusallık, doğru adlar ve olayların bağlantısına gösterilen dikkat gibi, yazının olanaklı kıldığı özelliklerin açıkça yükselmesiyle gelişmeyi sürdürdü. Bu türler, tikel öykülerin değiş tokuş edilebileceği ve paylaşılabileceği kadar akışkan ve açık uçluydu: Avrupa'da aynı öykünün yerel sözlü gelenekte, yerel dildeki kent vakayinamesinde ve Latince hümanist tarihte yer alabiliyor olması gibi, bir bölge ya da dil grubundan olay ve kişiler de taşınabiliyor ve başka bir yerde, başka dillerde ve tamamen farklı formatlarda su yüzüne çıkabiliyordu. Güney Hindistan'ın çokdilli köy aydınları ya da *karanam* 'ları, giderek artan okur-yazarlıktan ve bilgi aktarımının yazıttan kâğıda, palmiye yapraklarına ve diğer taşınabilir mecralara geçişinden yararlanarak Marathi, Telugu ve Racasthani gibi

28 Muhammad Qasim Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India till the Year A.D. 1612*, çev. John Briggs, 4 cilt (Londra, 1829), cilt. I, xlv (yazarın girişi).

29 Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625* (Cambridge, 2000), 286.

yerli dillerde olduğu kadar Farsça gibi “resmi” dillerde de belirgin bir nesir tarihyazımı geliştirmişlerdi. Şimdiki Hindistan’ın kuzeybatısındaki Racasthan’ın bir parçasında yer alan, Racput savaşçı kastının egemenliğinde bulunan ama 16. yüzyıl ortalarından itibaren Babürlülere tabi olan Marvara gibi devletlerde, yerel kahramanların yaşamlarından bölümler ya da belli çatışmalar hakkındaki sözlü *batam* yani “öyküler”den, birçok farklı türde mensur tarih gelişmişti; bu sözlü *batam*’lar yarı-profesyonel ozanlar ya da *Carana*’lar (“ün ve şan aktaran”) tarafından anlatılıyordu. Bunlara, iki türde yazılı şecere tarihi, *vamsavalis* (“ardılların hattı”) ve *pidhiavali* (“kuşak dizileri”) dahildi. *Khyata* olarak bilinen vakayinameler ilk olarak 16. yüzyıl sonlarında ortaya çıktı. Çok eski zamanlardan beri kraliyet sarayları tarafından tutulan sözlü şecerelere dayanan ve Babürlü tarihyazımının izlerini taşıyan bu vakayinameler, *purana*’lar ve kahramanlık öyküleriyle birlikte süregiden bir geleneğin içine oturtulabilir; amaçları yerel seçkinlerin Babürlü imparatorların gözüne girmesini sağlamak olabilir. Var olan en eski *khyata*, profesyonel yöneticilerden oluşan bir ailenin çocuğu, gözden düşüp intihar etmeden önce 1650’lerde ve 1660’larda Codhpur’u yöneten Mumhata Nainsi Jaimalot Nainsi (1611-1670) adında bir yöneticiyle ilgili bir öyküler ve şecereler derlemesidir. En başta gelen tarihyazımsal mirası herhalde 1648’de başlatılan *Nainsi ri Khyata* (“Nainsi’nin Vakayinamesi”), kuruluşlarından ilk kez yazıldıkları 17. yüzyılın ortalarına kadar tüm önde gelen klanlarla soylarının bir tarihidir. Bununla ilişkili bir tür de, bazen yalnızca bir isim listesi ama bazen de tek bir klanın daha edebi bir tarihi olan *vigata*’dır (“gitmiş” veya “vefat etmiş”). Evvelce gördüğümüz ve sözel ile yazılı olan arasındaki eşikte yer alan birçok başka tarih metninde olduğu gibi, bunların hiçbirisi “nesnel tarih”in kusurlu bir biçimi olarak görülmemelidir çünkü sözlü geleneğin modern araştırmacılarının “teleskoplama” diye adlandırdığı bir durum söz konusudur, yani hatların var olan durumla uyumlu hale getirilmesi amacıyla yaratıcı bir şekilde uzatılması ve kısaltılması. Bunları yazanlar ve söyleyenler kendilerini bizim kullandığımız anlamda “tarihçi” olarak değil, yaşayan geleneğin koruyucuları olarak görüyordu.

Hükümdarları Şivaci’nin (ö. 1680) taç giymesiyle 17. yüzyılda kendi imparatorluklarını tesis etmiş olan Batı Hindistan’daki Maratha halkı içinde de ayrı bir tarih yazını çeşidi vardır. Marathi konuşan aydınlar ve önde gelen aileler mülkleri üzerindeki hak iddialarını ileri sürmek üzere tarihler ve önemli olaylar hakkında notlar içeren vakayinameler tutuyordu; bir durumda, bu bilgi daha sonra *karina* ya da ailenin toprak edinme tarihini yazmakta kullanılıyordu; bu da hane *ricordanze*’si tutan İtalyan

soylularının ya da erken modern Alman aile vakanüvislerinin yaptıklarından farklı bir işlem değildi. Marathalara özgü bir başka tür, örnekleri ilk kez 16. yüzyılda görülmeye başlayan *bakhar*'lar ("vakayinameler" ve "yaşamöyküleri"), 17. yüzyılın sonuna doğru daha çok görülür oldu ve Britanya İmparatorluğu yönetimi dönemine kadar da yazılmaya devam etti; 200 *bakhar*'ın günümüze kaldığı düşünülüyor, bunların da yaklaşık 70'i yayımlandı. Adli anlaşmazlıklardaki davacı ya da davalıların oluşturduğu anlatılardan kaynaklanan *bakhar*'lar, Marathi konuşan yerlilerin, yükselen kraliyet etkisi karşısında "yerel geçmişin tutarlı anlatıları"nı geliştirme gereksinimi duydukları bir dönemde edebi anlatılar olarak ortaya çıktı. Örneğin Şivaci'yle ilgili ünlü bir *bakhar*, 1694'te, yayılmacı Babürlü imparatoru Evrengzib'den [I. Alemgir] kaynaklanan yeni bir tehlikenin yükseldiği sırada yazılmıştır. Bunu izleyen yüzyıl boyunca, altkıtadaki Maratha etkisi arttıkça, *bakhar* yazarları yerel odaklanmalarını genişletmiş ve bazı eserleri neredeyse ulusal Maratha tarihleri haline gelmişti. Bunların bazıları anlattıkları dönemin kronolojik kaynakları olarak güvenilirliği açısından modern araştırmacılar tarafından sorgulanıyor olsa da, geçmişteki olayları yakalayıp anlatma konusunda bilinçli girişimler oldukları tartışılmaz.

16. yüzyıl sonlarında, tarihyazımı üzerindeki Fars-İslam kültürel etkisi Babürlülerin topraklarıyla paralel bir şekilde artmıştır. 13. yüzyılda Kalhana'yı izleyen Sanskrit dilindeki Keşmir vakayinameleri 16. yüzyılda Farsçaya çevrildi ve anonim *Baharistan-i Şahi* (tam. 1614) ve savaşçı Mirza Muhammed Haydar'ın (1499 veya 1500- 1551) 16. yüzyıl Orta Asya Moğolları üzerine özyaşamöyküsel eseri *Tarih-i Reşidî* (tam. y. 1541-1544) gibi yeni Farsça eserlerle çoğaltıldı.³⁰ Haydar'ın soydaşı imparator Babür de kendi zamanlarının ayrıntılı bir özyaşamöyküsel tarihini *Babürname* adıyla yazdı ya da yazdırdı, bu torunu dördüncü Babürlü hükümdarı Cihangir'in de (hk. 1605-1627) taklit edeceği bir uygulamaydı. Babür bir dizi "name" başlattı (name sözcük anlamıyla "kitap" olsa da, "tarih" veya "vakayiname" olarak da anlaşılabilir). Bunların birincisi Babür'ün kızı Gül-Beden'in, kısmen babasının ve ikinci Babürlü hükümdarı Hümayun'un hükümdarlıklarını anlattığı *Hümayunnâme*'dir (Seçme Metin 18). Bunu kısa sürede bilgisi, kendisinin de kabul ettiği küstahlığı ve muazzam ıstahıyla tanınan renkli bir kişilik olan Ebu'l-Fazl Allami'nin (1551-1602) eseri olan *Ekbername* (Resim 27) izlemiştir. Ebu'l-Fazl, Babür'ün torunu

30 *Baharistan-i-Shahi: A Chronicle of Mediaeval Kashmir*, çev. K. N. Pandit (Kalküta, 1991); Mirza Muhammad Haidar, *A History of the Moghuls of Central Asia*, çev. E. D. Ross ve ed. N. Elias, 2 cilt (Yeni Delhi, 1998).

Seçme Metin 18 **Bir Babürlü Prenses Tarih Yazıyor: Gülbeden Begüm'ün Hümayunnâme'si**

Mirza Kamran Bhera ve Hoşaba kadar gitmişti ki mezkûr hudutta bulunan Adam Gakkar kendisini bin hile ve mekr ile tevkif ederek Hazreti Padişahın huzuruna getirdi. Bunun üzerine Mirza Kamran'ın elinden yürekleri yanmış olan bütün *han*'lar, sultan'lar, asil olmayan ve olanlar, küçük ve büyük şipahi ve raiyet ve saire (herkes) Padişahın huzuruna müttefikan arz ettiler ki Padişahlık ve tahakküm (hâkimiyet), kardeşlik hukuku ve şefkati gözetmez; eğer maksadınız biraderinizin gönlünü (hoş) tutmak ise Padişahlıktan vazgeçiniz, eğer Padişahlık istiyorsanız kardeşlik duygusunu yüreğinizden çıkarınız. Bu adam, o Mirza Kamran'dır, ki onun yüzünden Deşti-Kıpçakta mübarek başınız vahim bir surette yaralanmıştı. Yine Afganları aldatarak onlarla birlik oldu ve ittifak etti ve Mirza Hindal'ı öldürdü. Çağatayların ekserisi bu Mirza yüzünden canlarını vermişlerdir. Halkın ehlü ayali hapse girdi ve namusları heder oldu. Halkın ayal ve çocuklarının da bundan sonra hapis ve işkenceye tahammül kuvveti kalmadı, başka zarar ve ziyanlar cehennem olsun (yani saymak beyhudedir). Bizim can, mal ehil ve ayal Hazretin bir saç teline feda olsun; bu kardeş değil, bu Hazretin düşmanıdır. Kısa keseyim! Hepsı toplanıp müttefikan ısrarla arz ettiler:

Mülkte (ülkede) gedik açanın başı düşürülmelidir.

Hazreti Padişah cevaben buyurdular ki "Hakikatte sizin dediğiniz sözler benim yüreğimde de yertutmuş bulunuyor, lâkin ne yapayım ki gönlüm razı olmuyor." Bunun üzerine hepsi bir sesle bağırdılar ki: "Arz ettiğimiz şey aynı savap ve maslahattır." En nihayet Hazret buyurdular: "Mademki maslahat ve hepinizin rızası bu merkezdedir, hepiniz toplanın ve mahzar yazıp takdim edin." Sağdan soldan bütün emirler toplandılar ve mezkûr mahzarı yazıp verdiler; sonunda da yine mezkûr mısrayı yazdılar:

Ülkede gedik açanın başı düşürülmelidir.

Bunun üzerine Hazreti Padişah da mecbur oldular.

Ruhtâs nevahisine varınca Seyyit Muhammed'e, Mirza'nın her iki gözüne mil çekilmesini emrettiler, o da saatinde mil çekti.

Hazreti padişah mil çekildikten sonra...

Kaynak: Gul-Badan Begam, *The History of [Humâyûn-Nâma]*, çev. Annette S. Beveridge (1902, Delhi, Low Price Publications, 1996), 200-1. [Gülbeden, *Hümayunnâme*, Farsçadan çev. Abdürrab Yelgar (Türk Tarih Kurumu, 1944 Ankara) s. 215-216]. Metindeki imlaya ve metin içindeki açıklamalara dokunulmamıştır, dipnotlar dışarıda bırakılmıştır. Yazma burada kesilir.

(İran şahı Abbas'ın çağdaşı olan) Ekber'in veziriydi ve uzun yıllar boyunca imparatorun güvendiği danışmanı olarak görev yaptı, arada kısa süreyle gözden düştü, sonunda veliaht prens ve müstakbel İmparator Cihangir'in emriyle idam edildi. Ebu'l-Fazl *Ekbername*'de çeşitli kaynakları bir araya getirdi, bu aynı zamanda, hem felsefi akılcı bir tür hem de günün kederleri için bir avuntu kaynağı olarak gördüğü tarihin doğası üzerine birçok ilginç düşünce içermesiyle de dikkat çekicidir. Aynı zamanda, Thukydides'ten T. B. Macaulay'a kadar kendi becerilerine "gelecek kuşaklara soylu bir miras

Resim 27. Babür Kandahar'a saldırmak üzere Kabil'den ayrılıyor. *Ekbername*'nin 17. yüzyıl başlarından kalma bir elyazmasından minyatür.

bırakmak" için yazdığını beyan edecek kadar, en azından kıs-
men, yüksek güven duyan o ta-
rihçilere dahildir.³¹

Tam da Rönesans Avru-
pa'sında saray destekli tarihler
gözdeyken, aynı özellik Babürlü
Hindistan'ında da gözleniyor-
du ve Ebu'l-Fazl Ekber'in atan-
ması resmi bir tarihçinin impa-
ratorluğun tarihini yazma poli-
tikasını başlattı; bu uygulama
son büyük Babürlü imparatoru
Evrengzib Alemgir'e (hk. 1658-
1707) kadar sürdürüldü. Safevi-

lerin şecereye duydukları ilgiye Babürlü kuzenleri de öykündü. Böylesi şe-
cere kaprisleri abeslik derecesine çoğalırken, bir dünya ötede, Hindistan'ı
gelecekte sömürgeleştirecek olan İngiltere'de Ebu'l-Fazl, Ekber'in soyunu
Timur'dan geçerek ta Âdem'e kadar uzatmakla meşguldü: *Ekbername*'nin
14, 15 ve 16. bölümleri ilk insanla başlayıp, Ebu'l-Fazl için uygarlığın zir-
vesi olan Ekber'in hükümdarlığının kırk altıncı yılında sona eren, titizlikle
hazırlanmış elli iki yaşamöyküsünden oluşur. Âdem'in "kahraman" olarak
öyküsüne duyulan ılımlı kuşkuculuk, kutsal tarih ile gözlemlenen doğa ara-
sında küresel çapta yükselen gerginliği yansıtır.

Âdem'in 7000 yıl önce Tanrı'nın kusursuz gücü tarafından, bir
babanın kasığının ya da annenin rahminin müdahalesi olmadan
yaratıldığı ve dört unsurdan eşit şekilde oluştuğu iyi bilinir...
Âdem uzun boylu, buğday tenli, kıvrıkcık saçlı ve güzel yüzlüydü.

31 Sudipta Sen, "Imperial Orders of the Past: The Semantics of History and Time in the Medieval Indo-Persianate Culture of North India," ed. Daud Ali, *Invoking the Past: The Uses of History in South Asia* (Yeni Delhi, 1999), 239.

Bu atanın boyu hakkında çeşitli söylentiler vardır ama çoğu altmış cubit* yüksekliği olduğu konusunda anlaşır... Tarihçiler bu kahraman hakkında, birçok garip ve muhteşem şeyler anlattılar ve Tanrı'nın gücünün sınırları hakkında bir endişe olmasa da, dünyanın deneyimli ve pratik insanları, doğanın gidişine de bakarak, bunları kabul etmekte tereddüt yaşıyor.³²

Ebu'l-Fazl'ın yazdıkları, ağırlıklı olarak çağdaşı olan, tarihçileri herhangi bir İtalyan despot kadar koruması altına alan Ekber'e methiye niteliğindedir. Ekber, soylular ve din adamlarıyla sürdürdüğü mücadelesinin ortasında, güçlü monarşinin erdemlerini övmek ve kendi kişisel başarılarını onurlandırmak için birçok tarihçiyi akıllıca kullanmıştır.

Ama Ekber'in tarihe duyduğu kişisel ilgi, en sevdiği torunu, beşinci Babürlü imparatoru Şah Cihan'ın (hk. 1628-1658, ö. 1666) yanında sönük kalır. Daha çok Tac Mahal gibi göz kamaştırıcı ama yıkıcı derecede pahalı binaları inşa ettirmesiyle tanınan Şah Cihan, sonunda kendi oğlu Evreng-zib tarafından tahttan indirilip hapsedilmiştir. Aşağılayıcı sonu bir yana, Şah Cihan tarihteki yeri hakkında, binlerce kilometre ötede hükümdarlığının henüz başındaki genç çağdaşı Fransa kralı XIV. Louis'den farksız bir şekilde çok yoğun duygulara sahipti. Başarıları hakkında mermerin yanında yazıda da eserler bırakmaya kararlı olduğundan, bir dizi saray vakayinamesi ısmarladı. Bu yalnızca bir ısmarlama değildi. Tüm dünyada saray destekli tarihlerin ve entelektüel açıdan angaje hükümdarların olduğu bir dönemde, imparator ayak altından uzakta duramayan, mikro düzeyde bir müdahaleciydi. Sarayındaki okuryazar seçkinler arasında bir vakanüvisin ardından diğerini işe alıp uzaklaştırdı ve sonunda 1636'da saray tarihçisi olarak atanan, öncelinden daha uzun süre görevde kalan ve hanedanın ilk "on yıl"ını yazmayı başaran Mirza Amina Kazvini'de karar kıldı. Şah Cihan, tarihinin şekli konusunda çok kesin fikirlere sahipti: Her bir on yılı kapsayacak ciltlere ayrılacaktı çünkü on sayısının özellikle hayırlı olduğunu düşünüyordu; Timur'dan sonra gelen onuncu hükümdardı.

İmparatorla çalışmak, hareketli bir hedefe ateş etmek gibiydi. Kazvini on yılını bitirmeden önce, Şah Cihan tarihin düzenlenmesi hakkında fikrini değiştirmişti: On birinci yıldan başlamak üzere, hükümdarlık yılları önceki güneş takvimi yerine, kameri takvime göre hesaplanacaktı. Bunun nedeni yüksek olasılıkla imparatorun Müslüman dindarlığının ansızın alevlenmesiydi ve kısa sürede Kazvini'nin, hükümdarlığının başlangıç dönemini anlatma tarzından mutsuz olmasına neden oldu. Talihsiz adam

* Antikiteden ortaçağın sonuna kadar kullanılmış olan uzamluk ölçüsü, dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeden oluşuyordu ve yerine göre 46 cm ila 53 cm arasında kabul ediliyordu –çn.

32 *The Akbarnama of Abu'l Fazl*, çev. H. Beveridge, 3 cilt (1907; Kalküta, 2000), c. I, 155-6.

1638 dolaylarında görevden uzaklaştırıldı ve yerine nesir tarzı daha çok büyük Ebu'l-Fazl'a benzeyen daha yaşlı bir edebiyat ustası olan Şeyh Abdül-Hamid Lahori atandı. Lahori taşradaki emeklilik inzivasından çağrılıp saray tarihçisi görevine getirildi. Yaşlılık onu yazmayı bırakmaya zorlayana kadar bu görevde kaldı ve yerini öğrencisi, görevi tamamlayıp üçüncü ve nihai cildi Mart 1657'de Kraliyet Kütüphanesi'ne teslim eden Muhammed Varis'e bıraktı. Talihsiz Kazvini'nin aksine Lahori'ye verilen armağanlar önemliydi; 1647'de 4000 rupi ve bunun öncesinde her yıl bir fil. *Padişah Name* adı verilen nihai ürün, kronolojik olarak düzenlenmiş ama imparatorun bütün kamusal etkinliklerini ve savaşlarını, soyluların listesini, belgelerin ve mektupların harfi harfine kopyalarını ve önemli kişilerin yaşamöykülerini de içeren yaklaşık 3000 sayfadan oluşur. Şah Cihan'ın egosu düşünüldüğünde şaşırtıcı olmayacak şekilde, yazarlar tüm yenilgileri ve gerilemeleri gizlemiş ve imparatoru, ilahlaştırma düzeyinde methetmiştir. *Padişah Name*, Fransız *historiographes du roi*'nın en dalkavuk olanının standartlarına göre bile fazla övgücü ve abartılıdır. Aynı zamanda yararlı olamayacak kadar geniştir ve 1657'de, Kraliyet Kütüphanesi Baş Gözetmeni olan İnayet Han adlı bir soylu, sıradan insanların da okuyabilmesi için bunu Kazvini'nin özgün metnine benzer bir üslupta özetlemiştir. *Mülahhas* ("hülasa edilmiş," "özet") ana metne göre daha üstündü ve bu Babürlü'nün hükümdarlığı sırasında yazılan birçok tarihle paylaştığı isimle, *Şah Cihan Name* olarak tanındı. İşin ironik yanı, Şah Cihan'ın büyüklüğünün yazıya dökülmüş bu tanıklığının, tam da imparatorun ihtiraslı oğlu tarafından bir kenara itildiği sırada tamamlanmış olmasıdır.³³

Babürlü Hindistan'a girdiği sıralarda İslamın Batıda, Osmanlı Türklerinin kişiliğinde yeni bir sancaktarı olmuştu. Eski Moğol vasalları Osmanlıların yükselişi 14. yüzyıl başlarında Anadolu'da başladı ve sonraki yüzyılda Güney Avrupa'daki egemenliklerini artırdılar, bunun doruğuna 1453'te, gerileyen Bizans İmparatorluğu'nu yenip Konstantinopolis'i fethetmeleriyle varmışlardı. Ara ara gelen zayıflık dönemlerine karşın, daha önceki bir çağda Moğolların merkezi Avrasya için oynadığı role benzer şekilde, Avrupalıların gözde umacısı oldular. Dolayısıyla hiçbir Doğulu güç Avrupalı yazarların dikkatini onlar kadar çekmedi. 15. yüzyılda başlayıp Paolo Giovio'nun birçok dile çevrilen *Comentario de le cose de'Turchii*'si ("Türk Meseleleri Üzerine Yorumlar," 1532) ile devam ederek "Türklerin Tarihleri" ve Türklerin kökeni üzerine (*de origine Turcorum*) spekülasyonları kapsayan tam tekml bir alttür İtalyan yazarların süzgecinden Avrupa'nın geri kalanına yayıldı ve daha sonraları İngiliz öğretmen Richard Knolles

33 *The Shah Jahan Nama of 'Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan, compiled by his Royal Librarian*, çev. A. R. Fuller, ed. W. E. Begley ve Z. A. Desai (Delhi ve Oxford, 1990).

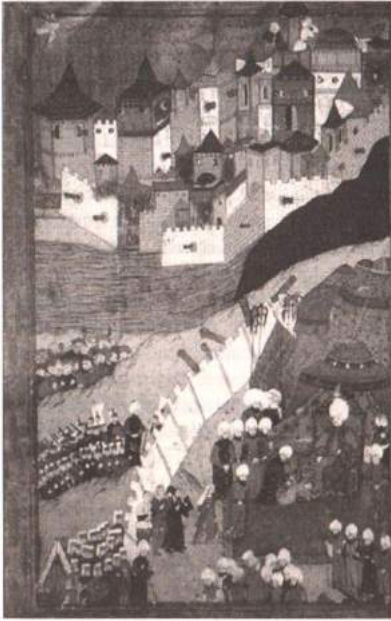
(ö. 1610), 17. yüzyıl diplomat ve gezgini Paul Rycaut (1629-1700) ve Boğdan prensi Dimitrie Kantemir (1673-1723)³⁴ tarafından da ele alındı. Rönesans Avrupalıları için Türkler'o kadar önemli bir tehdit olarak görüldü ki, bazı hümanistler ve propagandaçılar geçmiş ortaçağ İslam-Hıristiyan çatışmaları tarihlerini, Araplar ve Sarazenleri daha zararsız gösterecek biçimde baştan yazdılar.³⁵ "Düşmanımın düşmanı..dostumdur" ilkesi doğrultusunda, tarihlerini diğer Müslüman halkları, özellikle de İranlıları, ortak Osmanlı düşmanı karşısındaki uygar potansiyel müttefikler haline dönüştürecek şekilde gözden geçirdiler; hatta birkaçı, yakın zamandaki Timur ve daha sonraları da Safevi kurucu Şah İsmail gibi Asyalı fatihleri, İskender benzeri kahramanlara dönüştürecek şekilde romantize ettiler.³⁶

Babürlülerin aksine Osmanlılar her ne kadar Timur'un ardılları değilse de, savaş önderinin ilhamı kültürlerinin üzerine gölgesini bırakmıştı: Hatta Sultan I. Bayezid'in Timur karşısındaki yenilgisinin (1402) ve devamında, Sultanın oğulları arasındaki sürtüşmenin yarattığı şoku, evvelce esas olarak sözlü gelenekten aktarılan dağınık şiirler ve öykülerden oluşan Osmanlı tarih bilincini yeni bir yazın biçimi edinmeye ittiği de söylenir. Osmanlılar krizden kurtulur kurtulmaz, Anadolu'da özellikle Osmanlıların başarılarına odaklanan önemli tarih çalışmaları görülmeye başladı. Abdülvesi Çelebi'nin (e.d. 1414) I. Mehmed'in tahta çıkışı anlatımıyla örnek olduğu gibi, 15. yüzyıl başlarında sultanların rakiplerini saf dışı bırakmalarını geriye dönük olarak haklı gösterme çabaları, kısa bir süre sonra Sforzaların Milano'su ile York ve Tudor İngiltere'sinde yazılan tarihlerle karşılaştırılabilir. Bu vakayiname geleneği Aşıkpaşazade ya da Aşıkî'nin (1400-1484 sonrası) ve kendi zamanına kadar yazılmış tüm tarihleri birleştiren, karanlıkta kalmış Mevlana Neşri'nin (ö. y. 1520) çalışmalarıyla devam etti. Çoğunun yazarı bilinmeyen bu "Osmanlı'nın Vakayinameleri," genellikle güncel olayların yıllıklarını başka kaynaklardan sağlanan daha önceki tarihlere eklediler. Tarihlere başka kaynaklar eklenmiş ve bazen de bu kaynaklarca kaplanmıştı. Bunlara tarih listeleri içeren (varolan en eski örnekleri 15. yüzyıl başlarından kalma) saray takvimleri ve Müslüman savaşçıların kahramanlık dönemlerinden söz eden, bir efsane, folklor ve sözde-tarih geri planı sağlayan şiirler ve sözlü gelenekler de dahildir. Bu noktada bunların pek azı dar bir "saray" perspektifine sahiptir; II. Bayezid'in (hk. 1481-1512), atalarının başarılarının anlatılması arzusuyla destekle-

34 *Dimitrie Cantemir: Historian of South East European and Oriental Civilizations*, ed. A. Dutu ve P. Cernovodeanu (Bükreş, 1973), Kantemir'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*'nin kısaltılmış hali.

35 Daha az ve daha çok tehditkâr Müslüman halklar arasında ayrım gözetken Surlu Guillaume tarafından başlatılan bir uygulama: Meserve, *Empires of Islam*, 161.

36 A.g.e., 203-37.

Resim 28. Belgrad'ın teslim oluşu, 1521. Kanuni Sultan Süleyman'ın askeri seferleri üzerine, Lokman, *Hünernâme*'den. Osmanlı, 1588.

diği Aşıkpaşazade'nin bile resmi bir konumu yoktu. Osmanlı Hanedanı ile Türk savaşçı sınıfı arasındaki gerginlik, vakayinamelerin birbirinden farklı anlatılarında görülebilir. Cemal Kafadar çarpıcı bir eğretilenlikle, eski anlatıların sonrakilerden daha güvenilir versiyonlar olduğunu kabulüyle, bu tip eserlere gitgide değer kazanan süs-

lü bir olgu geleneği olarak bel bağlamanın, tarihyazımını bir soğanın katmanları misali gerçek bir tarihsel çekirdekten dışarı doğru yayılıyormuş gibi görmeye benzediğini söylemiştir.³⁷ Bu yanıltıcı olabilir çünkü ardı ardına gelen vakayinameler, öncekilerden alıntı yapsa da genellikle farklı bakış açılarını yansıtır. Dolayısıyla daha çok, bir dizi bağlantılı ama ayrı dişleriyle, soğandan çok sarmısağa yakındırlar. Batı Avrupa'daki çağdaşları tarihçilerin aynı şekilde değişken gündemleri ve perspektifleri hakkında bildiklerimiz göz önünde bulundurulduğunda, bu ikna edici bir uyarıdır.

16. yüzyıl Türk aydınları, Batıdaki denklemlerden çok da farklı olmaya-
rak, vakayinamelerin hem dili ve içeriğine hem de daha önceki, merkezi bir bürokratik rejimle uyumlu olmayan bir rastgele savaş dönemine duyulan özlemle kaplı basit tarzlarına karşı çıkıyordu. Sultan II. Bayezid, özellikle Osmanlılardan söz eden ilk iki tarihi sipariş ettiğinde tarih tarzında bir değişme başlatmıştır. Safevi İran'ından kaçan Kürt bir saray

37 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, CA, 1995), 99-101.

görevlisi olan İdris Bitlisi (ö. 1520) bunlardan birincisi olan *Heşt Bihişt*'i ("Sekiz Cennet") edebi bir Farsçayla yazdı; bu sultanın, mensur ikinci bir Türkçe tarihi âlim Kemalpaşazade'ye (ö. 1534) sipariş etmesine neden oldu. Onlarca yıl süren bir sessizlikten sonra, Kanuni Sultan Süleyman'ın (hk. 1520-1566) 1550'lerde hanedanın Farsça yeni bir tarihini yazmak üzere şehnameci yani saray tarihçisi –bu ad Firdevsi'nin *Şehnamesi*'nden kaynaklanıyordu– makamını tesis etmesiyle, bunları yeni siparişler izledi. Resmi tarih yazma yolundaki bu ilk girişim çok da başarılı olmadı: Üretilen on beş eser kötü yazılmış manzum propaganda metinleriydi ama çok güzel resimlenmiş el yazmaları halinde sunuluyordu. Ardı ardına beş kişi şehnameci makamını işgal etti, bunların ilk ikisi Firdevsi'nin epik tarzına özenen tarihçilerdi; 16. yüzyılda metinlerin dili Türkçeye döndü ve daha sonraki şehnameciler başka mesleklerden, özellikle de kâtiplerden yani bürokratlardan seçildi. Şehnamecilik makamı Sultan I. Ahmed'in (hk. 1603-1617) hanedanının başlarında sona erdi ama yüzyılın ilk yarısında bu tarzda birkaç eser daha üretildi. Seyyid Lokman gibi bir iki şehnameci hayli verimliydi ve sultanlarıyla (Lokman'ın durumunda III. Murad) yakın bir ilişkileri vardı. Ama eserleri diğer tarihçiler tarafından iyi karşılanmıyordu ve genellikle yalnızca erişilemeyecek biçimlerde bulunuyorlardı; örneğin Lokman'ın *Zübdetü't Tevarih*'inin güzelce resimlenmiş nüshaları, (Resim 28) Murad tarafından ziyarette bulunan önemli şahıslara armağan edilmiş ama bunun dışında yaygın bir dolaşıma sokulmamıştır. Nihayetinde, şehnameciler tarihyazımında imparatorluk destekli bir "hegemonik ses" oluşturmakta başarılı olmamıştır.³⁸

Osmanlılar sonunda ancak 17. yüzyıl sonlarında dar anlamıyla bir devlet tarihyazımı makamı (*vakanüvis*) kurabilmiş; özellikle daha önce çok sıkı olan matbaa üzerindeki kısıtlamaların gevşemesi ve Matbaa-i Âmire tarafından birçok resmi vakayinamenin yayımlanması nedeniyle, geçmişin algılanışını denetim altına almakta daha başarılı olmuşlardır. O zaman, bu vakayinameler kişisel güçlerinin önemli bir bölümünü yitirmiş olan sultanlara bağlı saray yazıları olmaktan çıkmış, artık pekişmiş olan Osmanlı devletinin propaganda araçları haline gelmişti. Bunun yanında, 17. yüzyılda hanedanların kökenlerinden uzaklaşıp daha yakın tarihin ele alınmasına doğru bir hareket oluşmuştu. Aynı zamanda, adları yaşamöyküsel sözlüklere egemen olan eski ilmiye seçkinleri bu eserlerde yerlerini vezirlere, nazırlara ve kâtiplere bırakmıştı. Baki Tezcan'ın iddiasına göre, böylece 18. yüzyılın "yeni" Osmanlı resmi tarihleri 16. yüzyılın monarşisinden çok farklı bir devletle el ele yükselmişti.³⁹

38 Bu nokta için Profesör Baki Tezcan'a müteşekkirim.

39 Baki Tezcan, "The Politics of Early Modern Ottoman Historiography," ed. Aksan ve Goffman, *The Early Modern Ottomans* içinde, 180-4, 196-7.

Manzum ve mensur gayri resmi tarihler dönem boyunca görüldü, II. Selim (hk. 1566-1574) ve III. Murad (hk. 1574-1595) dönemleri özellikle verimliydi. Bu eserlerin arasında, eski "Osman Vakayinameleri"nin (Veziriazam Lütü Paşa'nın yazdığı gibi) Türkçe devamları ve tekil olaylar ile belli bir sultanın hükümdarlık döneminin anlatıları sayılabilir. Hem Roma hem de Çin'e benzettikleri kendi büyük güç statüleri hakkında giderek farkındalıkları artan Türkler, aynı zamanda, biraz daha geç olsa da İbn el-Aşir, Cüveyni ve Reşidüddin Hamedani gibi geç ortaçağ tarihçilerinin örneklerinden esinlenerek "evrensel tarih"le ilgilenmeye başladılar. Bu (genellikle Arapça ya da Farsça yazılan) genel tarihler, boyut olarak Anadolu muallim Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevarih* ("Tarihin Aydınlığında") başlıklı büyük örneğinden, Süleyman'ın nişancısı Ramazanzade Mehmed Paşa'nın 1560'larda yayımlanan Türkçe dünya tarihi özetine kadar sıralanır.

Burada, Çin'in mandarinlerin egemenliğindeki tarih yazını (ve Tang döneminde bunun gayri resmi destekten yönetimin açıkça bir kolu haline evrilmesi) ve daha küçük ölçüde, birçok Avrupa devletinin daha az bürokratik bir şekilde örgütlenmiş kamusal ya da hükümdarlık tarih yazını arasında çizilebilecek bariz paralellikler vardır. Çinlilerin imparatorluk Gerçek Kayıtları için kaynak oluşturmak üzere saray günlükleri tutma uygulamalarının, daha sonra tarihe dönüşecek saray etkinliklerinin gün-kitapları ya da kayıtlarında bir karşılığı vardır. 15. yüzyıl sonu, 16 ve 17. yüzyılın belli başlı Türk tarihleri, gayri resmi şekilde yazılmış olsalar da, genellikle vezirlerin ya da bürokratların elinden çıkıyordu. Bunlara nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi (y. 1490-1567), kütüphaneci ve coğrafyacı Kâtip Çelebi (1609-1657) ve Macaristan doğumlu İbrahim Peçevi de (1574-1650) dahildir. Bir taşra memuru olan Peçevi, Avrupa kaynakları kullanan ilk Osmanlı tarihçilerindendir. Kâtip Çelebi'yle birlikte kozmopolit bir bakışa sahipti, Kâtip Çelebi de eserleri için Avrupa üzerine bilgi edinebilmek amacıyla eski bir Hristiyan rahibiyle işbirliğine girmişti. Kâtip Çelebi, edebi üslup yerine özlü ve eksiksiz bilgi sağlamaya öncelik vermesiyle ilginçtir.⁴⁰ Türkler de Avrupalılar gibi hitabet ile bilgi arasında bir tartışma yaşarken, onun *Fezleke*'si (ilk kez Arapça yazdığı bir tarihin genişletilmiş Türkçe çevirisi) onu anlatıcılardan çok araştırmacıların tarafına yerleştirir. İstanbul bürokrati Mustafa Naima (1655-1716) imparatorluğun 17. yüzyılın ilk yarısındaki tarihini anlatan önemli bir eser olan *Târih-i Nâ'imâ*'yı yazmıştır. Genellikle yeni resmi vakayinamelerin ilki olarak görülen bu eser, bu dönem hakkında en fazla alıntılanan eser olmayı sürdürür; yazarın tarih yazmanın nedenleri ve bunun nasıl yapılması gerektiği üzerine görüşleri, o günlerin Avrupa *ars historica*'sına dikkat çekici biçimde benzer (Seçme Metin 19).

40 Mustafa Bin Abdullah adıyla doğmuştur; Kâtip Çelebi bir saygı payesidir, Kâtip "sekreter" anlamına gelirken, Çelebi de eğitilmiş bir kişiyi gösterir.

Seçme Metin 19 **Mustafa Naima, Tarihin Nasıl ve Neden Yazıldığı Üzerine**

Keskin aklı olan insanların kalplerinin derinliğinde açık, bariz, görünür ve sarihtir ki, tarih bilimi ve yaşamöyküsü bilimi öğretimin ve bilginin özüdür ve mükemmel niteliklerle zekânın iksiridir, konusu evrensel yararlılıkta âli ve büyük bir araştırmadır, çünkü dünyada en erken dönemden şimdiye kadar tezahür eden olayları ve dersleri öğretir ve Âdem'in yaratılmasından bugüne kadar olup biten iyi ya da kötü her şeyi açıklar. Tarih halklar ve uluslararası ortak bir uğraşı, insanoğlunun çeşitli devletleri ve milletleri arasında saygı duyulan ve değer verilen, büyük sultanlar ve soylu yöneticiler tarafından onaylanan ve aranan, öne çıkan ünlü insanlar ve tanınmış akil adamların merakı ve arzusu olan bir şey olmuştur.

Çok yararlı, ortak faydaya hizmet eden bir bilimdir. Araştırmacıların zekâsının geçimini ve keskinliğini artırır, akil adamların dikkatini ve nüfuzunu genişletir, sıradan insanların eskiden olanların öykülerine erişmelerini sağlar ve seçkinlere başka koşullarda saklı kalacak sırlar hakkında bilgi sağlar...

Tarihte neler olduğu üzerine ilkel geleneklerle yetinmeyen adam, kuşkusuz incelikler, aptalca öyküler ve her türden hikâyeye kandırılamayacaktır. Aksine, elindeki bilgi çerçevesinde eksik olanı arayacak ve vakıf olduğu olaylardan, eksik olanları çıkarsayacaktır. Çok deneyim ve çok uygulama sayesinde, eylemlerin sonuçlarının ne olacağını kestirme noktasına gelecektir, yeter ki bu eylemleri yerine getiren adamları anlasın ve büyük adamların işlerini idrak etsin, yeter ki bu işlerin öncesindeki nedenleri bilsin. Onun aklının aynasında, olayların nedenleri açığa çıkar ve iyiyle kötünün biçimleri, içgörüsüyle, açıkça görülür...

Olayları kaydedenlerle tarih yazan araştırmacılar için bazı yaşamsal koşullar ve önemli kuralllar vardır:

Birincisi: Söylediklerinde güvenilir olmalı ve aptalca ifadelerden kaçınmalı, sahte öyküler yazmamalıdır. Belli bir sorun hakkındaki gerçeği bilmiyorlarsa, buna vakıf olanlara başvurmalı ve ancak o zaman, ne olduğundan emin olduklarını yazmalıdır.

İkincisi: Sıradan insanlar arasında dolaşan huzur bozucu söylentileri görmezden gelmelidir. Aksine gerçekte ne olduğunu kaydetmesini bilen insanların güvenilir, belgelenmiş ifadelerini yeğlemelidir... zayıf zekâyâ sahip kişilerin vardıkları sonuçları kendi yanılabilir muhayyilelerine dayandırdıkları o kadar sık görülür ki!...

Üçüncüsü: Tarihçinin ele aldığı sorunun ait olduğu insan yaşamı çevresi ne olursa olsun, yalnızca öyküyü anlatmakla yetinmemeli, anlatısına doğrudan yararlı bilgileri de dahil etmelidir. Yalnızca seferler ile seferler arasındaki dinlenme mevsimlerini, varışlar ile kalkışları, makamlara atamalar ile makamlardan azledilmeleri ve savaş ile barışı sıralamanın büyük bir önemi yoktur. Bunun yerine, tarihçiler önce ele alınan sorunla ilgili doğru bilgilere sahip kişilerden, tarihteki herhangi bir çağda ilahi kararla oluşan koşullar hakkında; belli bir yüzyılda, insanların işlerinin nasıl ve hangi yönde ilerlediği hakkında, yönetim ve maliye sorunlarında hangi fikir ve önerilerin önde gittiği hakkında kendilerini bilgilendirmelidir, kısacası, tarihçi öncelikle savaşın yönetilmesi ve düşmanla antlaşmanın hangi koşullarda yapılmasında en iyi hareket tarzının ne olduğunu, zaferi ya da yıkımı getiren nedenler ve zayıflıkların ne olduğunu belirlemelidir. Sonra, tarihçi tüm bunları belirledikten sonra, bulgularını güvenilirlikleri doğrultusunda sunmalıdır. Bu da yerine getirildiğinde, sonraki okurlar deneyimin öğretilerinin çeşitli yararlarına ulaşabilirler...

Emmâ ba'd Mir'at-ı zamâir ehl-i besâ'ire ruşen ü bâhir ve vâzih u zâhirdir ki ilm-i tevârih ve ahbâr ve fenn-i menâkıb ve âsâr-ı hulâsa-i ma'ârif ü ma'lûmât ve nukâve-i fezâ'il ü müdrikâtır.

Devr-i akdemden bu deme gelince cihânda zuhûr eden havâdis ve gayri tâlim ve ahd-i Âdem'den bu vakte erince kevn ü mekânda hudûs eyleyen vekâyi'-i hayr u şerri tefhîm için mevzû' nef'i amîm bir ilm-i celil ü azîm olmakla ümem ve düvel beyninde mütenâvil ve tavâ'if ü milel indinde mu'teber u mütedâvil olup dâ'imâ selâtîn-i izâm ve hükkâm-ı kirâmın makbûl ü mergûbu ve fuzalâ-i benâm ve ukalâ-i enâmın mu'tenâ vü matlûbu ola-gelmiştir. Nef'i âmmeye â'id bir ilm-i kesirü'l fevâ'ididir ki ulemânın hads zekâsını ziyâde ve ukalânın teyakkuz ile dîde-i basîretlerin küşâde edip avâmı ahbâr-ı sâlifeye vâkıf ve havâssı esrâr-ı hafiyyeye ârif eder...

Tabi'at-i ümrân ve emzice-i büldân hâssa-i hey'et-i ictimâ'iyye-i insâniyede mukarrer olan usûl-i âdet ve kavâ'id-i siyâset târih-şinâs olan ukalâ-i sâhib-kıyâsın yanında mi'yâr u mikyâs mesâbesinde olup her halde ahbâr u vekâyi'den nukûl-i mücerredeye kâni' olmayıp mugâlata vü hurâfât ve gass u semîn-i hikâyâta firîfte olmaz. Gâ'ibi şâhidden kıyâs ve hâl-i mefkûdu mevcuddan iktibâs edip kesret-i tecârüb ve tûl-i mümâseret ile bir rûtbeye varır ki, mebdâd-i ef'âlden havâtim-i a'mâli bilip, sudûr-ı umûrdan umûr-ı sudûru idrâk eyler ve mir'ât-ı aklında avâkıb-ı ahvâl mütebeyyin ve süver-i hayr ü şer bedihî gibi müte'ayyen olur....

Vekâyi'yazan yârân ve havâdis zabt eden ehl-i irfâna birkaç şerâ'it-i lâzime ve kavâ'id-i mühime vardır.

Evvelâ: Sâdiku'l-kavl olup ekâvil-i bâtıla ve hikâyât-ı zâ'ife yazmaya bir husûsun hakikatine vâkıf değil ise muttali' olanlardan tefahhus edip, teyakkun hâsıl ettiği mevâddı yaza.

Sâniyen: Esine-i nâsda şuyû' bulan erâcife iltifât etmeyip vekâyi'in mâ hüve'l- vâkı'ını yaza-bilen ricâlin mu'temed ü mevsûk akvâline râğbet eyleye. Zirâ niçe umûrum keyfiyet-i vukû'u ve sebeb-i sudûru erbâbına ma'lûm iken ukûl-i sahîfe ashâbı tasavvurât-ı zâ'ifelerine mebnî mâ'nalar verip galat ve yahud hiç aslı yok sözler işâ'at ederler. Beyne'l-avâm şuyû' bulmuş bu makûle türrehâtı gerçek zann edip tefakkud eylemeden nakl edip yazarlar her asırda katı çok bulunur.

Sâlisen: Zabıt olunacak umûr havâdis-i kevnîyyenin ne kısmından ise yalnız nakl ü hikâyeti ile ictifâ etmeyip, kıssadan hisse alınacak köşelerde dekâ'ik-i nâf'ia derc eyleye. Zirâ sefer u hazar ve zehâb ü iyâb ve azl ü nasb silm ü harb ve dahi sâ'ir bu mâkule havâdisi sâde yazmakta çendân fâ'ide yoktur. Belki her zamanın muktezâ-i hâli ve ricâl-i asrın meslek ü me'âl-i ahvâli ve nizâm-ı mülk ü malda amâl-i fikr ü meşveretleri ve mâhasal netâ'ic-i melhûzât u revîyyetleri ve a'dâ tarafıyla mukâtele ve mütârekede muhtâr-ı vakt olan maslahatları ve husûl-i zafer veya lühûk-ı zarara mü'eddî olan esbâb u illetleri gereği gibi dânâ-i kâr olanlardan istihbâr ettikten sonra ittlâ'ı mertebe-i mahalline göre irâd eylemek lâzımdır ki ba'de zamanın kırâ'at edenler nice fevâ'id-i mücerrebeye muttali' olalar...

Babürlü ve Safevi çağdaşları gibi Osmanlı İmparatorluğu da çokdilli ve çok etnili bir devlettir. Dolayısıyla Osmanlı tarih yazımı da Türkçe dışındaki, (yukarıda adı geçen İdris-i Bitlisi gibi) Kürtler, Ermeniler ve Araplar kadar, fethedilen Bizans topraklarındaki Yunanlar gibi etnik toplulukların dillerini de kucaklamıştı. Belirtmek gerekir ki, Batı Avrupalı tarihçilerin Türk meselelerine duydukları ilgi, Osmanlı meslektaşlarında da karşılığını bulmuştu ve onlar da bazen Osmanlı dışı dünya hakkında yazmışlardı. Kâtip Çelebi kıtasal olayları sık sık gözlemler ve yorumlardı, İbrahim Mülhemi adlı tarihçi ise, *Murad-name* ("[IV.] Murad'ın Kitabı") başlıklı ve başlığına karşın evrensel bir tarih olarak düzenlenen eserinde, Fransa tarihine de bir bölüm ayırmıştı. 1572'de, nişancı dairesinden iki memur birçok Fransızca kaynaktan yararlanarak, efsanevi Frank kralı Pharamond'dan kendi günlerine kadar olan dönemi kapsayan bir *Tevarih-i Padişahan-i Françe* derlemişlerdi.⁴¹

SONUÇ

15. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem, başka şeylerin yanında, yazılan tarih eserlerinin ciddi ölçüde artışına, türlerin ve alttürlerin artışına (ve hem Avrupa'da hem de Asya'da bunların tasnif edilmesi için ciddi bir çaba harcanmasına), dünyanın birçok yerinde tarih okuru sayısının önemli ölçüde artışına ve buna bağlı olarak, özellikle de Batıda metinlerin matbaa aracılığıyla çoğaltılma kapasitesinin artışına tanık olmuştur. Yeni rejimlerin yerleşmesi ve monarşik-dini yetkenin desteklenmesi amacıyla tarihin özellikle kullanılması da önceki yüzyıllara göre ciddi ölçüde artmıştır. Avrupa'da, tarih ikincil bir bilgi dalı olmaktan statüsü giderek yükselen edebi bir biçime dönüşümünü tamamlamıştı; çok daha uzun süredir daha yüksek bir statüye sahip olduğu Çin'de, özel tarih yazını artmıştı. Müslüman âleminde Hindistan, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici hanedanları çok daha erken dönemin İslam tarih yazınının dini odaklanmasını terk etmiş ve çağdaşları olan Avrupa hükümdarları gibi, monarşik yetkenin ve merkezi devlet inşasının bir aracı olarak tarihi yeniden devreye sokmuşlardı.

Bu bölümü kapatmak için uygun bir yer, bir başka tarihçi olmuş bürokrattır. Mustafa Âli'nin (1541-1600) yazdığı birçok tarih kitabından biri olan *Künhü'l-Ahbar* ("Olanların Özü," bkz. Kutu 15) eski ustası Celâlzade'nin eserinin bir devamı ve daha önceki, Reşidüddin Hamedani gibilerin dahil olduğu ve Osmanlıların da görece yeni katıldıkları seçkin

41 *La première histoire de France en turc ottoman: Chronique des padichahs de France, 1572*, ed. ve çev. Jean-Louis Bacqué-Grammont (Paris, 1997). Bu paragraftaki göndermeleri Baki Tezcan'a borçluyum.

Kutu 15 **Mustafa Âli'nin Künhü'l-Ahbar'ı**

Âli Künhü'l-Ahbar'ı sırasıyla kozmografya ve insanın yaradılışı, Peygamber öncesinden Moğol istilasına İslam tarihi, Moğol ve Türk hanedanları ve nihayet, Osmanlı Hanedanını ele alan dört "sütun" ya da cilt olarak düşünmüştü. Eserine yazdığı ve yazmasının nedenlerini açıkladığı uzun giriş, bir yandan da kaynaklarını ve tarih üzerine fikirlerini sıralar. Genelde yakın öncellerine karşı cömert davranırken, daha önceki vakanüvislere ve özellikle de derbeder kâtipler ve kurgu yazarları olarak gördüğü çağdaşı şehnamecilere karşı kızgındır. Âli genel tarihini 1590'larda resmi destek almadan yazmıştı, motivasyonu kariyer başarısızlıkları ile Süleyman'ın ardılları yönetimindeki imparatorluğun durumundan duyduğu memnuniyetsizliğin bir karışımıydı. Bu Osmanlılar için ılımlı bir gerileme dönemi ve Hicri takvimde 1591-1592'ye denk gelen, İslamın bininci yılına eşlik eden daha büyük binyılcı duygulardı. Âli kitabını sıra dışı bir şekilde kronolojik ve tematik bölümlerin bir karışımı şeklinde düzenledi, genel yapıya ek olarak, yaşamöykülerinin yanında yıllık şeklinde değil de numaralanmış olarak verilen olaylar da vardı.

İslam dünya tarihi geleneğine bir katkı olarak düşünölmüştü. Âli'nin ardına gelen makam kayıplarıyla geçen fırtınalı bir kariyeri olmuştu, bu bize aynı dönemin Avrupalı meslektaşlarını, örneğin İngiltere'den Francis Bacon ya da Floransa'dan Machiavelli gibi tarihe yönelen memur ya da nazırlarını anımsatır; onun durumu aynı zamanda daha önce hayal kırıklığına uğramış bir Müslümanı, Delhi'den Barani'yi (bkz. 3. Bölüm) anımsatır. Ortaçağdaki birçok Müslüman önceli gibi Mustafa Âli de İslam evrenselciliği ile bölgesel ya da hanedan tikelciliği arasındaki gerginlikle didişmek zorunda kalmıştı: Osmanlılar, hem Doğu hem de Batıdaki ortaçağ Roma imparatorları ve kendi Moğol öncelleri gibi, dinlerinin bir tek dalına ayrıcalık tanıyan ve teolojik ilgilere tabi olmayı reddeden dünya monarşisi görüşüne bağlanmıştı. Erken modern çağ, dünyanın çeşitli bölümlerinde dini parçalanmalar yaşamıştı ve tarihçilerin geçmişe karşı "evrensel" bir yaklaşım benimseme yetenekleri de baskı altındaydı. Gene de, 17. yüzyıl sonuna yaklaşırken, "evrenselcilik" dediğimiz şey hem bir siyasi sorun hem de bir tarih görüşü olarak geri gelmek üzereydi. Bunun ve Aydınlanmayla özdeşleştirdiğimiz karşılaştırmalı, genellemeci, sosyolojik ve kültürel tarihin kökenlerini tam olarak anlayabilmek için, yerkürenin daha ziyaret etmediğimiz köşelerine ve onlarla olan karşılaşmaların neden olduğu tarihteki yeniden düşünme sürecine bakmamız gerekir.

- 1535 Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdes, *Historia general de las Indias* ("Hint Adaları'nın Genel Tarihi")
- 1552 Bartolomé de Las Casas, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* ("Hint Adaları'nın Yıkılışının Kısa Raporu")
- 1579 Sahagún'un *Historia general de las cosas de Nueva España*'sının ("Yeni İspanya'daki Nesnelerin Genel Tarihi") on ikinci ve son cildi tamamlandı
- 1590 José de Acosta'nın *Historia natural y moral de las Indias* ("Hint Adaları'nın Doğa ve Ahlak Tarihi") yayımlandı
- y. 1598 Fernando Alvarado Tezozómoc, *Crónica Mexicáyotl*
- y. 1600-1608 Alva Ixtlilxóchitl'in "Yeni İspanya'da Olan Şeylerin Özet Raporu" yazıldı
- 1609 El Inca Garcilaso'nun *Comentarios reales* ("Kraliyet Yorumları") yayımlandı
- 1615 Juan de Torquemada, *Monarquía indiana* ("Amerikan Yerlisi Monarşisi"); Guaman Poma, *El primer nueva corónica y buen gobierno*'yu ("İlk Yeni Vakayiname ve İyi Yönetim") tamamladı
- 1617 El Inca Garcilaso, *Historia general del Perú* ("Peru'nun Genel Tarihi")
- 1702 Cotton Mather'in, *Magnalia Christi Americana; or Ecclesiastical History of New England* ("Magnalia Christi Americana veya New England'in Kilise Tarihi") yayımlandı
- 1724 Jean-François Lafitau'nun, *Mœurs des Sauvages Américains, comparés aux mœurs de premiers temps* ("Vahşi Amerikalıların Âdetleri, Eski Zamanların Âdetleriyle Karşılaştırılması") yayımlandı
- 1764 Thomas Hutchinson'ın, *History of the Colony of Massachusetts Bay*'inin ("Massachusetts Körfezi Kolonisinin Tarihi") ilk cildi yayımlandı
- y. 1791 Mercy Otis Warren'in, *History of the Rise, Progress, and Termination of the American Revolution* ("Amerikan Devriminin Yükselmesi, İlerlemesi ve Sona Ermesinin Tarihi") tamamlandı ama 1805'e kadar yayımlanmadı
- 1817 David Ramsay'in üç ciltlik *History of the United States*'i ("Birleşik Devletler'in Tarihi") yayımlandı

* 15. yüzyıldaki keşifler çağından başlayarak başta İspanyollar, sömürgeci güçlerin gittiği muhtelif yerlere (Amerika kıtaları, Doğu ve Batı Hint Adaları, Güneydoğu Asya hatta bazen Hindistan) verilen genel ad olan İspanyolca "Indias," İngilizce "Indies" sözcüklerine Türkçe kesin bir karşılık olmasa da, daha yaygın olarak kullanılan "Hint Adaları" terimini kullanmayı kolaylık açısından uygun buldum; Amerika kıtalarının yerlileri için kullanılan "Indian" terimi için de "Amerika Yerlileri" terimini tercih ettim -çn.

ATLANTİK ÖTESİ TARİHLER

Temas, Fetih ve Kültürel Alışveriş 1450-1800

Giriş

1580 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yerlerde, Mustafa Âli'nin çağdaşlarından biri yaşadığı dönemde matbaa makinesinin örneklediği aşikar "yenilik" tarafından sarsılmıştı. Daha da büyük bir yeniliğin, Atlantik'in ötesinde açılan Yenidünya'nın tarihini yazmaya karar verdi. Algısı güçlü bu yazarın kimliğini bilmiyoruz ama 16. yüzyıl "keşifleri"nin önemini kavramıştı ve kitabını yazarken İtalyanca konuşan bir İspanyol'la işbirliğine girdiğine dair kanıtlarımız var. *Tarih-i Hind-i Garbi* ("Batı Hint Adaları Tarihi") padişaha sunulmak üzere hazırlanmıştı ve usanmadan kadın peşinde koşan ama aynı zamanda da kitap aşığı Sultan III. Murad (hk. 1574-1595) için hazırlanan çok güzel resimlendirilmiş nüsha, şair Emîr Mehmed es-Suudi tarafından elden geçirilmiş olabilir; üzerinde onun ismi de vardır ama neredeyse kesin olarak, yazarı o değildir.¹ Bir tarihçi işi olarak *Tarih-i Hind-i Garbi* çok dikkat çekici bir eser değildir. Gene de, hem Avrupa'nın okyanus keşif seferlerinin etkisinin Avrupa dışında, Atlantik ötesinde işi olmayan bir ülkede de hissedildiğini hem de bir kültürdeki tarihlerin başka bir kültürün diline ve genel biçimlerine uyarlanabileceğini gösterir. Adı bilinmeyen Osmanlı tarihçimizin daha geniş dünyaya ilgi duyması şaşırtıcı değildir. Müslüman yazarlar sık sık, ortaçağ boyunca da yaptıkları gibi, Doğu ile Batı arasındaki en yoğun temas noktasını oluşturmuştu. Birçoğu, Biruni ve İbn Battuta'nın yolunda yoğun bir şekilde yolculuk etmeyi sürdürmüştü; 16. yüzyıl Avrupalıları tarafından Afrika hakkında belki de en çok okunan metin, İspanya doğumlu bir Müslüman, önce Hristiyanlığa geçmiş sonra da Müslümanlığa geri dönmüş ve hem Katolik Roma'da hem de Müslüman Kuzey Afrika'da yaşamış olan el-Hasan el-Vazzan'a (daha çok Leo Africanus [Afrikalı Leo] olarak tanınır, y. 1494 – y. 1554) aittir.

Coğrafya yani yer ve mekânın incelenmesi, neredeyse hep geçmiş zamanların incelenmesi olan tarihle ilgilidir. Bu bağlantı hiçbir zaman 1450-1700 dönemindeki kadar etkili olmamıştır. Nihayetinde, Avrupa'nın genelde geçmiş, kronoloji ve tarihin alması gereken uygun biçimler üzerine düşüncelerini etkileyen belirsizlikler,

1 T. D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana* (Wiesbaden, 1990).

iki yüzyıl sürececek deniz aşırı keşiflerle artacaktı. Ama ilk onyıllarda, temasların etkisi neredeyse tersine oldu: Uzun süredir sahip olunan inanışları destekleyecek kanıtlar sağladı. Başka halkların, özellikle de ilkel yerli kültürlerin –hem Brezilya’daki (Kalvenci kaşif Jean de Léry’nin Ham’ın ardılları sandığı) Tupinamba gibi tamamen “vahşi” kabileler, hem de Inkalar ve Aztekler gibi daha ileri “barbar” toplumların– keşfi, tarihin dönemselleştirilmesi ve Yaradılış öyküsü hakkında atalardan miras kalan senaryoları karmaşıktıracaktı. Bunun önemli etkenlerinden biri, La Peyrère’in de belirttiği gibi, bu “Yeni”dünya hakkında ilk yazarların, burasının “yeni” olmadığına inanmalarıydı. Kolomb mezarına Asya’nın bir parçasını bulduğu inancıyla gitti. 1490’da Etiyopya’ya varan Portekizli bir kâşif, yanında ortaçağ efsanelerinin Afrika’da hüküm sürdüğünü varsaydığı müphem Hristiyan kral “Preste João”ya [Peder Johannes] hitaben, hükümdarının yazdığı bir mektup getirmişti. Bir yüzyıl sonra, Portekizli Cizvit Manuel de Almeida (1580-1646) yazdığı Etiyopya tarihine, Preste João’nun adı üzerine bir tartışmayla başladı.² Yenidünya’nın ilk vakanüvislerinden olan ve Antil Adaları’nda karşılaştığı yerliler hakkında olumlu düşünceler taşımayan Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés (1478-1557, genellikle Oviedo olarak tanınır), adaların yerli halkları olan ve Kolomb’un yamyam olduklarını bildirdiği Tainoları betimlerken, geç antikçağ tarihini ve Aristoteles mantığını uygulamıştı. Hem Tainolar hem de eski Traklar çokeşli olduklarına ve Eusebius Trakların yabancıları kurban ettiğini söylediğine göre, Oviedo mantıken Tainoların da düzenli şekilde ziyaretçilerini öldürdüklerine karar vermişti.

Görünüşte yeni olan böylece hayli eski kategorilere sığdırılmış ve bilinen, popüler gelenek sınırları içinde bağlama oturtulmuştu. Efsanevi kişilikler, canavarlar, Cennet Bahçesi, gençlik pınarları, Kral Süleyman’ın hazineleri, yamyamlar ve Amazon kadınları hep Amerika kıtaları, Afrika ve Doğu Hint Adaları’ndaki keşiflerle ortaya çıkmış gibiydi ve Viterbolu Annius’un sahte-Berossus’u gibi sahtekârlıkların da desteklediği bazı gerçekten çılgınca spekülasyonlar, yerli halkları kayıp kent Atlantis’in sakinleri, sürgündeki İsrailoğulları ya da Nuh’un oğullarının kimi altkolları olarak açıklayacaktı. David Brading’in yazdığı gibi, “modern seyyahların anlatılarının, ilk insanın kadim şair ve hicivciler tarafından çizilen resmini doğrulamasıyla sanki klasikler canlanmıştı.”³ İmparatorluğun ve Kilise’nin denizaşırı topraklardaki gücünün meşruiyeti, Amerika kıtalarının ve evvelce bilinmeyen diğer toprakların aslında Eskidünya olduğu, kadim efsane ve öykülerde (ve de kutsal metinler ile klasik coğrafyada) sözünün edildiği, Avrupa topraklarıyla aynı yetkeye tabi oldukları ve davranışları çok daha ilkel olsa da, buralarda evrensel beşeri değerlere sahip insanların yaşadığı varsayımına dayanıyordu.

2 Manuel de Almeida, *The History of High Ethiopia or Abassia, Some Records of Ethiopia, 1593-1646* çev. ve ed. C. F. Beckingham ve G. W. B. Huntingford (Londra, 1954), 3.

3 D. A. Brading, *The First America: The Spanish Monarchy, Creole Patriots, and the Liberal State 1492-1867* (Cambridge, 1991), 18.

Bu bölüm iki yüzyıl süren keşiflerin, nihayetinde geleneksel Avrupa kategorilerine kolaylıkla sığmayan bir dünyayı kavrayabilecek yeni türlerin geliştirilmesi de içinde olmak üzere, tarihyazımsal sonuçlarını ve geçmişi betimlemede kökten farklı tarzların çatışmasının, Avrupalılarla birlikte yerli halkların da üzerindeki etkisini inceliyor. Üç farklı Atlantik ötesi deneyime odaklanıyor: Birincisi Avrupalıların (özellikle de İspanyolların) Amerika üzerine yazdıkları; ikincisi geçmişin yerli ve *Mestizo* versiyonları ve nihayet, Amerikan Devrimine kadar Kuzey Amerikan tarih yazınının başlangıcı. Bunlar sahneyi 18. yüzyılda, toplumsal gelişmelerin tarihine çok eğilen bir çağda Avrupa'nın ve onların tarih hassasiyetinin "barbarlar" ve "vahşiler"inkinden uzaklaşması için hazırlayacaktır. Ve aşağıda 8. Bölümdeki tartışmamıza, 19. yüzyılda profesyonel bir disipline dönüşmüş olan Avrupa tarihyazımının tüm gezegene çok daha kapsamlı bir şekilde yayılmasına bir başlangıç oluşturacaktır.

Hint Adaları ve Amerika Kıtaları Üzerine Avrupa Tarih Yazını

Ortaçağ kahramanlık öykülerinde anlatılan önceki Viking girişimleri dışında, Atlantik dünyasının ilk sistemli kâşifleri, girişimleri fetihten çok ticarete eğilimli Portekizliler olmuştur. Deniz keşiflerine İspanyol komşuları ve onların Kolomb gibi ücretli İtalyan denizcilerinden yarım yüzyıl kadar önce başlayan Portekiz gemileri, 15. yüzyıl sonlarında Gine sahillerine ve sonra da 1498'de Hindistan'a kadar yelken açtılar. Tordesillas Antlaşması (1494) Brezilya'yı Papalık tarafından belirlenen hattın Portekiz tarafında bırakırken, Portekizlilerin coğrafi yönelimi ağırlıklı olarak doğuya doğru oldu; yani Afrika, Hindistan ve Macau'da bir cep sahibi oldukları Çin.

Kastilyalıların, Aragonluların ve Katalanların aksine, kral Duarte'nin (hk. 1433-1438) babası kral I. João eski sekreteri ve arşivcisi olan Fernão Lopes (y. 1380 – y. 1459) adlı kişiyi ülkenin esas vakanüvisi olarak atayıp, onu "eski zamanların krallarının öykülerini vakayinamelere dönüştürmekle"⁴ görevlendirene kadar, Portekizliler görece az tarih metni ürettirler. Lopes'in noterlik eğitimi onun eserine, kendisini idari alandaki diğer birçok çağdaşı saray tarihçisinden ayıran belgesel bir temel veriyordu. İber Yarımadası'ndaki Portekiz'in ilk yayılma anlatısı, Lopes'in ardılı, 1448'de Batı Afrika'daki Gine'nin fethinin vakayinamesini kaleme alan Gomes Eanes de Zurara'nın (y. 1410-1474) elinden çıkmadır. Bu her ne kadar Lopes'in belge hevesini sürdürmese de (Zurara bir cümlede Lopes'i methederken, bir sonrakinde öncelini aşırı transkripsiyonlarla tarzını bozmakla suçlar), Duarte'nin küçük kardeşi prens "Denizci" Henrique'nin (1394-1460) desteğindeki keşif girişimleri hakkında ender ve yararlı bir kaynaktır.

4 Aktaran Edgar Prestage, *The Chronicles of Fernão Lopes and Gomes Eannes de Zurara* (Watford, 1928), 6.

Portekiz Hindistan, Güneydoğu Asya ve Afrika'ya İspanya'dan daha fazla ilgi gösteriyordu ve İspanya tarafından geçici olarak yutulana (1580-1640) ve sonra 'da Felemenkliler ve İngilizler tarafından dışarı atılana kadar bu bölgelerdeki baskın Avrupa gücüydü. Fernão Lopes de Castanheda (ö. 1559, benzer isimli 15. yüzyıl önceliyle karıştırılmamalı) genç bir adamken Hindistan'ı ziyaret etmiş ve "tüm gençliğini öğrenmekle geçirdiği ve kendini büyük ölçüde eski tarihleri okumaya verdiği" için, Hindistan keşiflerinin tarihini yazmak istemişti.⁵ Castanheda'nın rakibi, denizci kökenli eski bir sekreter olan Gaspar Corrêa da (y. 1495-y. 1563) gençliğinde Hindistan'a gitmişti ve toplamda burada elli yıl geçirecekti. "Cezalandırılma korkusu olmadan evlerine dönen katiller"in⁶ ele geçirdiği Portekiz Hindistan'ından yakındığı *Lendas da India*⁷ ("Hindistan Destanları") başlıklı tamamlanmamış bir tarih yazmıştı.

Daha sonraları İspanyolların Yeni İspanya ve Peru'da yapacakları gibi Portekizliler de Afrika ve Hint Adaları'nda, geçmiş üzerine ne Hristiyan dünya tarihi görüşleriyle ne de efsane ile "olgu" arasındaki fark üzerine sertleşen duygularıyla uyuşan yerli bilgiyle karşılaştılar ama alternatif kaynakların yokluğunda bunları sık sık kabullenmek zorunda da kaldılar. Malay takımadalarındaki Molucca'ları (şimdiki adı Maluku Adaları) ziyaret eden Portekizli bir vakanüvis, yerlilerin kurucu hükümdarlarının dört yılanın yumurtasından çıktığına inandıklarını kaydetmişti. "Bunun, adadaki bütün kralların kökeni olduğu söyleniyor... insan isterse bunlara inanabilir, yılan öyküsüne de; aralarında pek gözde olan tüm o şiirsel fabllere inandıkları gibi, bunun doğru olduğunda da ısrar ediyorlar."⁸ "Portekiz'in Livius'u" olarak tanınan João de Barros (y. 1498-1570), meslek yaşamı boyunca, bazen de yerli tarihleri kullanarak, hem Doğu Afrika'ya hem de Hindistan'ın güneyine el atmıştı. Barros aynı zamanda hem roman hem de tarih yazmıştı ve ikisi arasındaki farkın oldukça farkındaydı. Malabar'da karşılaştığı tarih yazılarını "Yunanlarla Latinlerinkiler gibi fabller" olarak bir kenara atmak için *verum* ve *fabula* arasındaki klasik

5 Fernão Lopes de Castanheda, *The first booke of the historie of the discoverie and conquest of the East Indias, enterprised by the Portingales, in their dangerous nauigations, in the time of King Don Iohn, the second of that name*, çev. N. L. (Londra, 1582), ithaf, sig. Aiiiv.

6 Aubrey F. G. Bell, *Gaspar Corrêa* (Oxford, 1924), 23.

7 İngilizce seçmeleri, *The Three Voyages of Vasco da Gama and his Viceroyalty, from the Lendas da India of Gaspar Correa* başlığı altında yayımlanmıştı, çev. H. E. J. Stanley (Londra, 1869).

8 *A Treatise on the Moluccas* (c. 1544), ed. ve çev. H. T. T. M. Jacobs, S.J. (St Louis, MO, 1971), 83.

ayrımı öne sürmüştü.⁹ Başka bir tarihçi, Fernão Nunes adlı bir at tüccarı, Güney Hindistan Vicayanagara (ya da Bisnaga) İmparatorluğu'ndan o kadar etkilenmişti ki, tarihini yazmaya koyuldu. Ne Sanskrit dilini ne de Dravid dillerini okuyabildiği için, yerel vakayinamelerden bilgi almak için yerli okurlara ve tercümanlara bağılıydı.¹⁰ Hem Hindistan hem de Sri Lanka'daki yerli vakayinameleri, Nunes'i izleyen ve daha hümanist usullerle eğitilmiş bir tarihçi olan Diogo do Couto da (1542-1616) benzer şekilde kullandı ama Nunes'in aksine, Vicayanagara anlatılarını Avrupalılarla bağdaştırma zorunluluğu hissetti ve böylece her iki tarafın vakayinamelerini de karmakarışık etti.

16 ve 17. yüzyıllar boyunca, Johannes de Laet'in (1593-1649) *Histoire ofte laerlijch Verhael van de Verrichtingen der geoctroyeerde West-Indische Company'si* ("Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası'nın Tarihi," 1644) gibi kendi keşif tarihlerini diğer Avrupa güçleri olan Fransa, İngiltere ve Felemenk Cumhuriyeti de üretti. Örneğin Fransız Charles Rochefort (y. 1605-1690) *Histoire naturelle et morale des Iles Antilles de L'Amerique'i* ("Amerika'daki Antil Adaları'nın Doğa ve Ahlak Tarihi," 1658) ve Alman Gaspar Ens (e.d. 1570-1612) *Indiae occidentalis historia'yı* ("Batı Hint Adaları Tarihi," 1612) kaleme aldı. Brezilya'daki Tupilerin belki de en ünlü anlatısını da başka bir Alman, Hans Staden (y. 1525 – y. 1576) yazdı. Portekizliler için çalışan bir asker olan Staden, Tupi esaretinde aylar geçirdi; 1557'deki, ahşap baskılarla da resimlenmiş "gerçek tarih"i ya da gezi anıları sansasyonel yamyamlık anlatılarıyla çoksatan haline geldi.¹¹

Amerika kıtaları üzerine tarih literatürü yalnızca 16. yüzyıl Avrupa'sının tarih yazılarına hâlâ egemen olan Kilise mensuplarının değil, aynı zamanda bir dizi Kilise dışı, özellikle de kıtanın toprakları ve yerli sakinleri hakkında hayli tarihsel bilgi içeren notlar ve raporlar (*relaciones*) kaleme almış olan İspanyol yönetici ve yargıcın da çalışmasıdır. Aralarında bir dizi *soldados cronistas* da ("asker tarihçiler") bulunan kimileri mütevazı kökenlerden geliyordu ve evlerinde oturmuş olsalar, giderek orta ve üst sınıflara özgü bir iş haline gelen hümanist tarihyazımına girişmeleri

9 Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625* (Cambridge, 2000), 264, 278.

10 *Chronicle of Fernão Nuniz*: R. Sewell, *A Forgotten Empire: Vijayanagar* (1900; Londra, 1962) içinde.

11 *Hans Staden's True History: An Account of Cannibal Captivity in Brazil*, ed. ve çev. N. L. Whitehead ve M. Harbsmeier (Durham, NC ve Londra, 2008). Tüm bu çalışmalar modern dikkatleri hak eder. Ama yer sorunu nedeniyle, bu kesimin dengesi bölgesel olarak Mezoamerika ve Güney Amerika'ya yönelecek ve tartışma da İspanyol tarihçilerle sınırlanacaktır, gelecek kesim de aynı bölge hakkında yerli ve Mestizo yazılarıyla ilgilenecektir.

pek olası değildi. Esas olarak eski subaylardan oluşan bu gruba, Francisco Pizarro'nun Peru'daki maceralarına dair 1534'te yayımlanan anlatının anonim yazarı ve ondan daha iyi tanınan, Peru'yu büyük ölçüde gezmiş olan asker Pedro Cieza de León (1518 – y. 1554 veya 1560) dahildi. Cieza de León'un eseri *Parte primera de la chronica del Peru* ("Peru Vakayınamesinin ilk Kısım"), başlığının akla getirdiğinden daha geniş bir kapsama sahiptir ve And Dağları'ndan insanların kendi kültürleri ve tarihleri hakkındaki sözlü bilgileriyle doludur. Birçok dilde yaygın olarak yayımlanmıştı ve İnkaların, bir yüzyıl önce boyun eğdirdikleri çok daha ilkel halklara belli bir uygarlık düzeyi dayatan gelişkin yöneticiler oldukları fikrini başka hiçbir kitabın yapamadığı kadar yaymıştı. Cieza de León'un Meksika'daki bir meslektaşı Bernal Díaz del Castillo'ydü (1496-1584), başarısız bir *conquistador*'du ve Cortés komutasındaki başarılarından çok büyük ölçüde hafızasına dayanarak yazdığı *Historia verdadere de la Conquista de la Nueva España* ("Yeni İspanya'nın Fethinin Gerçek Tarihi"i 1632) ile tanınıyordu. Kısa önsözünü yazdığı sıralarda 84 yaşında kör ve sağır yaşlı bir adam olan Díaz, hümanist tarzda "azametli" bir giriş yazmaktan kaçındı ve yalnızca görgü tanıklığı anlatıları sözü vererek, yaşamı boyunca "değerli hiçbir şey kazanmadığı" için, öyküsünü çocuklarına miras bıraktı.¹²

Seferler çoğaldıkça neredeyse kaçınılmaz bir şekilde kendi tarihçilerini de ürettiler. Önemli örnekler arasında, Alvar Núñez Cabeza de Vaca'nın 1542'deki neredeyse felaketle sonuçlanan Florida seferi ve güneybatıdan Pasifik kıyısına Ksenophon tarzı yürüyüşün raporu olan *Relación* ve Antonio de Morga'nın (1559-1636) tarihi *Sucesos de las Islas Filipinas* ("Filipin Adaları'ndaki Olaylar," 1609) sayılabilir. Fransisken misyoner Diego López de Cogolludo'nun (y. 1612-1665) *Historia de Yucathan*'ı ("Yukatan Tarihi") bir siyaset tarihi, Fransiskenlerin din değiştirtme çabalarının bir anlatısı ve en ilginç, –Maya dilini öğrenme zahmetini göze alan– Cogolludo'nun eski Kartacalılardan geldiklerini düşündüğü Mayaların uygarlıkları ve âdetleri üzerine gözlemlerinin bir karışımıydı.

Enrique Florescano, Yenidünya hakkındaki ilk kuşak yazarlardaki enerji, esneklik ve içtenliğin yerini kısa sürede sonraki kuşakların klasik eğitim görmüş, geçmişin anımsanmasını yerleşik ama dar bir Rönesans türü içindeki bir "kitabi deneyim"edönüştüren resmi tarihçilerin yapaylığına bıraktığına dikkat çeker.¹³ Daha sonraki yazarların toplum ve eğitime dayalı arka planlarına bakarsanız, bunda gerçeklik payı vardır ama ar-

12 Bernal Díaz del Castillo, *The Discovery and Conquest of Mexico*, ed. G. García ve çev. A. P. Maudslay (New York, 1956), yazarın önsözü.

13 Enrique Florescano, *Memory, Myth and Time in Mexico: From the Aztecs to Independence*, çev. Albert G. Bork ve Kathryn R. Bork (Austin, TX, 1994), 91 vd., 96.

dındaki kronoloji bu değerlendirmeyi tam olarak desteklemez. Yenidünya üzerine akademik yazılar çok erken dönemde, seferlerin anlatılarıyla aynı zamanlarda, Amerika kıtalarını şahsen hiç görmemiş bir adam, yetişkin yaşamının çoğunluğunu İspanya'da geçirmiş bir Lombardiyalı olan Pedro Mártir de Angleria ya da Peter Martyr d'Anghiera'yla (1457-1526) başladı. Önceki yüzyıldan birçok İtalyan hümanist gibi bir zamanlar askerken rahipliğe dönen Mártir kendini 1520'lerden başlayarak Hint Adaları Konseyi'nde sekreter olarak buldu. Bu, kral I. Carlos'un (1519'dan sonra Kutsal Roma İmparatoru V. Karl) keşiflerin bir tarihini sipariş etmesine yol açtı. Coğrafya ve Amerika kıtalarının doğal özellikleri gibi başka konuları her ne kadar da kapsıyorsa da (ve dolayısıyla doğa tarihi ile tarih anlatısı arasındaki Pliniusçu sınırları bulandırıyor), kitabı birçok açıdan kitabına uygun Rönesans tarihyazımıydı, Liviusçu ilhamı da on yıllara bölünmüş düzenlemesinde görülüyordu.

Mártir'in *De orbe novo*'sunun ("Yenidünya'daki Onyıllar") ilk kitabı 1516'da Latince yayımlandı ve sonraki basımlarda genişletildi. Bu herhalde yeni toprakların "vahşi" geçmişini Avrupa tarihine eklemeyerek evcilleştirme yolundaki ilk girişimdi. Yerliler, dünya tarihinin Kutsal Kitap'a göre yorumlanışında tamamen yabancı olarak görülemezdi; kültürlerini kayıp bir "altın çağ"ın kalıntılarına dönüştürmek daha uygundu. Pedro Mártir Yenidünya'ya şahsen gitmeden keşifler hakkında yazmaya istekli birçok tarihçinin yalnızca ilkiydi. Bunların arasında ömür boyu Habsburglara memurluk etmiş ve Fransa, İngiltere ve İskoçya'nın tarihlerini yazmış olan Antonio de Herrera y Tordesillas da (y. 1549-1625) vardı. Herrera 1586'da II. Felipe tarafından *Cronista Mayor de Indias* olarak atanmıştı, 18. yüzyıla kadar uzanacak benzer tarihçiler dizisinden biriydi. Amerika kıtalarındaki davranışlarından dolayı İspanya'yı dışarıda giderek artan eleştirilere karşı savunmakla görevlendirilmişti. *Cronista* olarak Herrera devlet belgelerine ayrıcalıklı erişim hakkına sahipti ve bunları ansiklopedik eseri olan *Historia general de los hechos de los Castellanos en las islas y tierra firme del Mar Oceano* (1601-1615) için kullandı. Daha çok İngilizce başlığıyla *The General History of the Vast Continent and Islands of America* ("Amerika'nın Geniş Kıtası ve Adalarının Genel Tarihi") olarak tanınan bu eser, gene onyıllar biçiminde düzenlenmiş Kolomb'dan 1550'lerin ortalarına kadar olan dönemin, belgesel araştırmayı, Cieza de León ve benzerlerinden neredeyse intihale kadar varan yüklü alıntılarla birleştiren kronolojik bir anlatısını içerir.

Herrera'nın, öyküsünü kesin kronolojik sırayla anlatmaya amansız bağlılığı, Avrupa deneyimlerini kapsamak üzere ince ayar işlemine tabi tutulan bir dizi tür bütünüyle yabancı bir coğrafyanın temsiline hizmet

etmeye zorlandığında ve asıl amacın genellikle kahramanlık ya da ahlak örnekleri sunmaktan çok pratik bilgilendirme olduğu yerlerde, bir gerilime yol açtı. Fetih tarih yazımının büyük bölümü, hedef kitlesi –krallar, nazırlar, üst düzey Kilise mensupları– tarafından eğlence ya da örnek olması için değil pratik, bilgi sağlama amacıyla okunuyordu. I. Elizabeth’in dışişleri bakanı ve kararlı bir İspanya karşıtı olan Francis Walsingham’ın, López de Gómara’nın bir çevirisi olan Thomas Nicholls’un *The Conquest of the Weast [sic] India’sını* (1578) yalnızca zaman geçirmek için okumuş olması olası değildir. İlk tarihçiler arasında hümanist eğitim almış olanlar, Yenidünya hakkında kapsamlı ve bilgilendirici bir eser sunmak ile klasik türlerin gereksinimlerini karşılama arasındaki gerilimden haberdardı. Özellikle, kronolojik bir anlatıya ne kadar coğrafi betimleme katılması gerektiği sorusuyla baş etmek gerekiyordu. Peru genel valisi tarafından eyaletin genel bir tarihini (İnka kraliyet ailesinin ahlaksızlığına özel vurguda bulunarak) yazmakla görevlendirilen 16. yüzyıl sonları kozmografı Pedro Sarmiento de Gamboa (1532? – 1608?) için çözüm, anlatıya başlamadan önce ülkeyi ve halkı anlatan bir giriş bölümü yazmaktan oluşan eski klasik ve ortaçağ reçetesiydi:

Tarihçiler dünya ya da dünyanın bir bölgesi hakkında düzenli bir şekilde yazmak istediklerinde, genellikle önce bunu içeren durumu yani ülkeyi, sonra içerdiklerini yani halkı anlatırlar ki, tarihi anlatırken bunu yapmaktan kaçınabilsinler. Kadim ve iyi bilinen eserlerde böyle yapıldıysa, bunlar gibi yeni ve garip ülkelerden söz edilirken aynı düzeni korumak daha arzulanır bir şeydir.¹⁴

Ama başka birçokları için bir başlangıç bölümü yeterli olmuyordu ve onların tarihleri âdetler, coğrafya, inanışlar ve ticaret kesimlerini bir bütün olarak kitabın bölümlerine katmıştı. Coğrafya ile tarihin alışılmış hümanist anlatılarda olduğundan hayli farklı bir şekilde bir araya getirilmesi bir eğilimin doğmasına neden oldu; Yenidünya hakkındaki en önemli tarihlerin birçoğu kronolojik anlatılardan çok daha fazlasıdır. Keşifler, insanlık tarihi anlayışına etkileri bir yana, bu klasikleştirici çağın tür sınırlarındaki katılığının bir kısmını da azaltmış oldu. Hangi türden olursa olsun 16. yüzyılın tüm yapıtları arasında en çok çevrilen eserlerden biri olan Nicolás Monardes’in (y. 1512-1588) *Historia Medicinal’i*, bu “doğa tarihi” akımını bir yöne, tıbbın incelenmesine doğru çekti; tanınmış Sevilalı bir doktor olan yazarı Amerika kıtalarında zaman geçirmiş, bitki ve hayvan örnekleri toplayıp incelemişti. Fiziksel özellikler, bitkiler, hayvanlar ve nihayet yerel insan âdetlerinin dahil edilmesi, daha başlangıçtan siya-

14 Pedro Sarmiento de Gamboa, *History of the Incas*, çev. C. Markham (1907; Mineola, NY, 1999), 14.

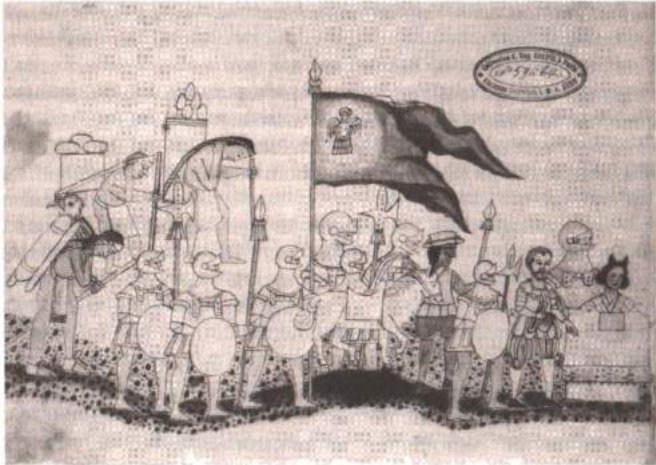
si olmayan ve anlatılamayacak olana yer veren daha açık uçlu bir tarihi cesaretlendirdi. Bir şekilde bu, esas olarak Thukydides'ten miras kalan doğrudan sıkıca inşa edilmiş anlatıya değer veren bir çağda Herodotos tarzı tarihin tomurcuklanmasıydı.

Hint Adaları'nda (Amerika kıtalarını Avrupalılar daha bir süre böyle adlandıracaktı) filen zaman geçiren ilk tarihçi olan Oviedo aynı zamanda bu konuda İspanyolca yazan ilk kişiydi ve o da kronolojik tarihi doğa tarihi şemsiyesi altına dahil etmeye karar vermişti. Oviedo Yenidünya'ya daha 1512'de gitmişti ve İspanya'ya yaptığı ziyaretler dışında, burada tacın bir temsilcisi olarak kaldı. Ziyaretlerinden biri sırasında yazdığı kısa *Sumario*'yu daha sonra uzatıp *De la natural hystoria de las Indias* ("Hint Adalarının Doğa Tarihi Üzerine") haline getirdi, başlangıçta Mártir'in anlattıklarını düzeltmeyi amaçlıyordu. Bu eser Oviedo'nun 1532'de Hint Adaları'nın "baş vakanüvisi" olarak atanmasına yol açtı, bu da onun kendi kapsamlı deneyiminin ötesindeki bilgilere ulaşmasını sağladı. Bunun sonuçları, ilk on beş kitabı 1535'te Sevilla'da yayımlanan ve nihayetinde genişletilerek elli kitaba tamamlanan başyapıtı *Historia general de las Indias*'ta ("Hint Adalarının Genel Tarihi") kendini gösterdi. Coğrafi kapsamı geniş olmasına karşın Oviedo'nun tarih anlatısı, Mártir'ininki gibi, yalnızca keşiften sonrasını vurguluyordu; temastan önceki geçmişin soruşturulması bir sonraki yazarlar kuşağını bekleyecekti. Eseri aynı zamanda, eskileri aşan başarılar olarak pohpohlansalar da, keşiflerin tarih anlatılarının yarı-klasik yarı-ortaçağda yatan kökleri olduğunu açığa çıkartır: Eskiden romans yazarı olan Oviedo, Cortés'i (ortaçağın şövalye kılığıyla canlanmış) bir geç zaman Iulius Caesar'ı olarak görüyordu ve daha önceki, Kolomb öncesi bir İspanyol fethine sahte-Berossus gibi çok kuşkulu bir yerde kanıt aramaktaydı. Antony Pagden'in belirttiği gibi,¹⁵ Oviedo'nun bir kurgu yazarı olarak ikili kişiliği hem kendisi hem de denizaşırı fantastik dünyanın diğer anlatıcıları için potansiyel bir sorundu. Okuryazar kitle –tarih ile kurgunun arasındaki sınırların belirsiz olduğu o popüler İspanyol kurgusu *Amadis de Gaula*'nın yazarlarının düzenli bir şekilde kendilerini Livius'la karşılaştırdıkları o zamanlarda– okumakta olduklarının gerçek, *historia verdadera* ("gerçek tarih") olduğuna, Sir John Mandeville'in *Travels*'inin ("Seyahatler") ortaçağın gariplikler potpurisi yeni bir versiyonu olmadığına nasıl ikna edilecekti?

Olaylara odaklanan kronolojik tarihlerin yazılması, odağın daralmasını ve anlatıyı asacak aşına bir çengeli gerektiriyordu, o aşına çengel de

15 Anthony Pagden, *European Encounters with the New World: From Renaissance to Romanticism* (New Haven, CT, 1993), 63.

Cortés'in 1519-1521 arasındaki zaferleriyle (Resim 29) başlayan Fetihler tarafından sağlanıyordu. İspanyolların gelişinden öncesine bakmak daha zordu ve yerli dillerin, özellikle de Mezoamerika'nın baskın dili olan Nahuatlın, bir miktar da olsa anlaşılmasını gerektiriyordu. Hümanist Francisco López de Gómara (1511-1564) Meksika'ya her ne kadar hiç ayak basmadıysa da, daha sonra Cortés'in rahibi olarak görev yapmıştı ve Fetih'in anlatısı olan *Historia de la Conquista de México* ("Meksika'nın Fethinin Tarihi," 1552) için esas kaynak olarak işverenin sağladığı bilgiyi kullanmıştı. Bu eserin hemen ardından, aynı yıl içinde yayımlandığı, artık üzerinde görece çok daha az bilgi sahibi olduğu Peru'yu da içeren *Historia general de las Indias* ("Hint Adalarının Genel Tarihi") geldi. Oviedo ve Mártir'in tarihleri gibi bu da mekâna göre düzenlenmişti ve doğal özellikler, yerel diller ve âdetleri de içeriyordu; kitap Cortés'in doğumu ve ölümüyle başlayıp bitiyordu. Kitabın, Büyük İskender ve Iulius Caesar gibi Tarih'in önemli şahsiyetlerinden biri gibi gösterilen Cortés'i methetmesi şaşırtıcı olmaz; Fetih de hem İspanya hem de Kilise tarihinde yer alıyordu çünkü Hıristiyanlığı, barbar Avrupa'da geçen 1000 yılda yayıldığı kadar ilerletmişti. Efendisini bol keseden methetmesi siyaseten yanlıştı çünkü Cortés ailesi artık gözden düşmüştü ve Gómara'nın tarihinin geri çekilmesi için emir verildi ama bu arada kitap okurlar üzerinde önemli bir etki yapmıştı bile.

Resim 29. Cortés'in Mexico'ya varışı, Codex Azcatitlan'da gösterilmiş. Manuscript Mexicains n 59-64.

Francisco Cervantes de Salazar (y. 1514-1575) Gomára'yla üç aşağı beş yukarı aynı türden bir tarihçiydi ama Yeni İspanya'nın tarihini fiilen orada yaşarken yazan ilk tarihçi olmak gibi bir ayrıcalığı vardı. Başlangıçta taht tarafından bir vakayiname yazmakla görevlendirilmişken, 20. yüzyıla kadar yayımlanmadan kalan ancak altı kitap ortaya çıkarabildi. Ama 1560'ta yayımlanan *Diálogos*'ta ("Konuşmalar") Meksika halkları hakkında bilgi veriyordu. Daha dar bir şekilde Fetihlere odaklanan eserler 16 ve 17. yüzyıllarda da gelmeyi sürdürecektir ve Antonio de Solís y Ribadaneira'nın (1610-1686) eseri *Historia de la Conquista de México* ("Meksika'nın Fethinin Tarihi," 1684) gibi başlıklar üretecekti; bu "resmi" bir tarihçinin ürettiği başka bir yayındı ve Fetih hakkında en çok okunan eserd, bunun nedenlerinden biri de, yaşamının daha önceki evrelerinde oyun yazarı olan yazarının dramatik üslubuydu.

Peru biraz daha sonra ve çok daha düzensiz bir biçimde kolonileştirilmişti, yönetimi hiçbir zaman Yeni İspanya'nın istikrarını yakalayamadı. Fetih burada kısa sürede rakip *conquistadores* grupları arasındaki iç savaşa dönüştü. 1541'de bu mücadeleler sırasında öldürülen ilk önderleri Francisco Pizarro'nun okuması yazması yoktu ve olaylar hakkında kişisel bir anlatı bırakmamıştı ama bu boşluğu dolduracak, her ikisi de İnkalara karşı seferler hakkında ilk raporları yazmış olan sekreterleri Francisco de Xerez ve Pedro Sancho'nun yazdıkları da içinde olmak üzere çok şey vardı. Resmi ya da yarıresmi tarihler yüzyıl ortalarından itibaren Agustín de Zárate'nin (y. 1492-y. 1560) *Historia del Descubrimiento y Conquista del Perú*'suyla ("Peru'nun Keşfinin ve Fethinin Tarihi") birlikte ortaya çıkmaya başladı. Peru'da iki yıl geçiren ve taraf tutmamaya gayret eden bir kraliyet nazırının elinden çıkma, iç savaşın temkinli bir anlatısı olan bu eser, yalnızca müsveddelerini okuyan müstakbel Kral II. Felipe'nin (hk. 1556-1598) 1555'deki emriyle yayımlandığı için "resmi" sayılır. İç savaş sırasında asker olan Diego Fernandez (y. 1520-y. 1581), Hint Adaları Konseyi tarafından daha Peru'dayken bu olayları anlatmakla görevlendirilmişti; *Historia del Perú*'yu ("Peru Tarihi") İspanya'da tamamladı ama bunun hemen ardından Pizarro fraksiyonu yasal yollardan yasaklanmasını sağladı.

Güney Amerika tarihini yazmaya heveslenenler en başından beri, temas öncesi tarih için ağırlıklı olarak yerlilerin bilgisine muhtaçtı. Bu onları rahatsız bir konumda bırakıyordu. Bir yandan And tarihinin din ve ritüeller yanını hem yanlış hem de ahlaken itici oldukları gerekçesiyle göz ardı etmeleri gerekiyordu. Diğer yandan, tüm yerli bilgileri bir kenara atamazlardı çünkü ellerindeki tek bilgi kaynağı buydu. Kararsızlık Pedro Sarmiento de Gamboa'da görülür:

Amerikan Yerlilerinin bu barbar uluslarının yazıları hiç olmadığı için, kendi zamanlarının ve atalarının anıtlarını ve anılarını doğru şekilde saklama olanakları yoktu. Sürekli insan ırkına zarar vermek için çabalayan Şeytan bu biçarelerin kolay inandıklarını ve sadakatte çekingen olduklarını gördü ve birçok yanılsama, yalan ve sahtelik ortaya attı. .. şans eseri, eski zamanlarda gerçekte neler olduğuna dair atalarından onlara kalan, ağızdan ağza aktararak onlara ulaşan bazı haberler oldu.

Sarmiento'nun hakkını teslim etmek adına, duyduğu öykülerin birçoğu her ne kadar palavrayı da, yerliler bunlara inandığına göre, "bizim ne düşündüğümüzün değil, onların neler söylediğinin yazılması"nın gerekli olduğuna karar verdi. Dolayısıyla kuşkularına karşın yazdığı ve 20. yüzyılın başlarına kadar yayımlanmayan tarihi, artık 16. yüzyılda Andlar'da yaşayanların geçmişe karşı tavrının görece doğru bir kaydı olarak görülebilir.¹⁶

17. yüzyılda İnkalar, düşüşleri ve İspanyol yönetiminin başlangıcı üzerine başka eserler de çıkacaktı. Yeni İspanya ve Avrupa'da olduğu gibi tarihçiler sözlü kaynaklara güvenmekte daha çekimser olacaktı. Yaşamının büyük bölümünü İspanyol Amerika'sında geçirmiş bir Cizvit olan Bernabé Cobo (1582-1657), yerlilerden alınan bilgiler konusunda çok kuşkucuydu ve Yenidünya'daki uzun ikametine karşın, eseri olan *Historia del Nuevo Mundo*'yu ("Yenidünya'nın Tarihi") esas olarak önceki yazılı kaynaklara ve diğer yakın tarihlere dayandırdı. İnka yönetimi hakkında doğru bilgiye sahip olamayacak bilgisiz "taşra halkı"na güvenilmesine karşı uyarıda bulundu ve yalnızca İnka başkenti Cuzco'da yaşayanlara güvenilmesini istedi. Diğer yandan, "Cuzco kenti yakınlarındaki güneş tapınağında çizilmiş resimlerde, her kralın yaşamının fethettikleri topraklarla birlikte gösterildiği portreler" gibi görsel kanıtlar konusunda çok daha hevesliydi, bunlar yüksek olasılıkla görmüş olduğu bir duvar halısındaki eski bir "tarih"ten alınmaydı.¹⁷

Bu Yenidünya tarih yazımındaki zenginlik, herhangi bir şey ya da yer hakkında tikel tarihler yazma dürtüsü ile etkin bir genellemeyle tüm bölgeleri kucaklayan kapsamlı bir evrensel tarih inşa etme gereksinimi arasındaki o eski ve hep canlanan mücadelede yeni bir bölüm açtı. Klasik Avrupa ve erken Çin imparatorluk tarihçilerinin, barbar halkları (evrensel bir tarihin çekirdeği olarak alınan) kendi geçmişleriyle bütünleştirmekte karşılaştığına benzer bir sorun, şimdi daha geniş, okyanus ötesi bir ölçekte yineleniyordu. Bir tarafın çekmesi, bir tarafın da itmesi bazı yazarları Doğu ve Batı Hint Adaları'ndaki dağınık tarihleri genel, atalardan devra-

16 Sarmiento de Gamboa, *History of the Incas*, 27-8.

17 Bernabé Cobo, *History of the Inca Empire*, çev. Roland Hamilton (Austin, TX, 1979), 98-9.

lınan bir ana anlatı içine kolaylıkla oturtulabilecek bir tarihte birleştirmeye çalışmaya sevk etti. Yakın zamanlardan bir yazarın dediği gibi, yerli hafızayı silmekten çok, bunu bir Avrupa çerçevesine oturtmaya ve dolayısıyla da Hristiyan tarihi içine "sürüklemeye" çalışıyorlardı.¹⁸

Bu sürüklemedeki güç geniş ölçüde mesleki başarıyı önde tutmaya yönelikti ve ticariydi: Tikel olaylar ve bölgelerin anlatıları kadar, özetlenmiş, birleştirilmiş eserlerin de bir piyasası vardı ve bu piyasa geçmiş bölümde gördüğümüz gibi, okumayazması olan ve rahatça ulaşılabilir bilgiye aç, çeşitli türden tarihlere yeni yeni ilgi duyan büyüyen bir kitlenin varlığı ve matbaa tarafından besleniyordu. İtke daha güçlüydü ve esas olarak, putperest yerlileri dünyanın Kutsal Kitap çerçevesindeki bir anlatısına yerleştirmek kadar, onları Hristiyan inancına sokma kaygısı da taşıyan Kilise'den kaynaklanıyordu; Gómara'nın 1552'de *Historia general de las Indias*'ın önsözünde yazdığı gibi, Yenidünya'nın keşfi İsa'nın doğumundan beri en önemli olaydı. İlk misyoner tarihçiler Andrés de Olmos (y. 1480-1570) ve Toribio de Benevente (y. 1500-1569, "Motolinía" olarak adlandırılıyordu; bu Nahuatl dilinde "yoksul" anlamına geliyordu, karşılaştığı yerlilerin verdiği bu adı gururla kabullenmişti), keşiflerin daha kapsamlı bir Fransisken kıyamet anlatısı çerçevesine denk geldiğini düşünüyordu; buna göre, yerlilerin Hristiyanlaştırılmaları daha kapsamlı bir reformun ve Atlantik'in her iki yakasında bir Hristiyan ütopyasının gerçekleşmesinin başlangıcı olacaktı.

Kilise'nin "çaba"sı Karşı-Reform'un gelişiyile kısa sürede "itekleme"ye dönüştü çünkü artık denizin öte yakasında tohumu atılacak olanın doğru Hristiyanlık türü, geçmişin Protestan değil Katolik versiyonu olması önemli hale gelmişti. Çeşitli dini tarikatlar arasındaki rekabetten kaynaklanan bir yaklaşım, Yenidünya'nın çeşitli eyaletlerinde Katolikliğin ilerleyişinin, genellikle de bir tarikatın bakış açısından tarihini yazmaktı. Lima'da yerleşik Dominiken Juan Meléndez (e.d. 1680'ler) bunu en şerefli yeri Dominikenlere verdiği üç ciltlik bir Peru'da din tarihi yaparak yaptı, Cizvit Francisco Jarque de, Paraguay eyaletinde Cizvitlerin Hristiyanlığı yaymasını anlattığı ve yerli dini uygulamaları da dahil ettiği kitabında bunun benzerini gerçekleştirdi. Aynı şekilde, Fransisken Juan de Torquemada'nın (ö. 1664) *Monarquía indiana*'sı ("Kızılderili Monarşisi," 1615) hem seküler hem de dini tarihi kapsıyor, Fetih öncesi yerlilerin öyküsünü İsrailoğullarının Mısır'daki esaretine benzeterek Cortés'i putperestlikleri nedeniyle Aztek İmparatorluğu'nu yıkmak üzere Tanrı tarafından gönderilen kurtarıcı, Fransiskenleri de -ne yazık ki kolonicilerin

18 Thomas A. Abercrombie, *Pathways of Memory and Power: Ethnography and History among an Andean People* (Madison, WI, 1998), 188, 260.

istismarı nedeniyle artık yeni Babil'e dönüşmüş olan– yeni Cennet'in kurucuları olarak gösteriyordu.

Kilise mensubu genel tarih yazarları arasında üçü özellikle söz edilmeyi hak eder: Bartolomé de Las Casas (1474-1566), José de Acosta (1540-1600) ve Bernardino de Sahagún (1499?-1590), sırasıyla bir Dominiken, bir Cizvit ve bir de Fransiskan. Las Casas'ın, İspanyolların yerlilere uyguladığı kötü muamele (zorla Hıristiyanlığa döndürme de dahil olmak üzere) üzerine ilk eleştirileri nedeniyle sonraki kuşaklara çok büyük etkisi olmuştu; bu, eleştirileri bu sabık maceraperestin papaz olup yaşamını yerlilerin korunmasına adanmasına neden oldu. Gómara gibi laik tarihçilerin Amerika Yerlisi karşıtı duygularına ve din değiştirme işine giren meslektaş papazların tersine, eserleri o zamanlar düşmanlığa neden olmuştu. Ardındaki dürtüye yakınlık duysa da, modernite onun ifadelerini ciddi bir kuşkuyla karşılamayı öğrendi. Las Casas bir dizi eser kaleme aldı, bunlara tamamlanmamış bir *Historia general de las Indias* da ("Hint Adalarının Genel Tarihi") (bkz. Kutu 16) dahildir. Ama ününü esas olarak *Brevisima relación de la destrucción de las Indias* ("Hint Adaları'nın Yok Edilişi Hakkında Kısa Rapor," 1552) başlıklı eserine borçludur. "Kısa Rapor" yerlilerinin haklarının tutkulu bir savunmasıydı ve istemeden de olsa, Protestan ülkelerin Katolik karşıtı propagandasını destekledi. Bu da

Kutu 16 Las Casas'ın *Historia general de las Indias*'i ("Hint Adaları'nın Tarihi")

Las Casas, tamamlanmamış kitabı "Hint Adalarının Tarihi"nin ölümünün üzerinden en azından kırk yıl geçmeden yayımlanmamasını istedi ve kitap da 1875'ten önce basılmadı. *Brevisima relación de la destrucción de las Indias*'la ("Hint Adaları'nın Yok Edilişi Hakkında Kısa Rapor") aynı fikirleri içeriyordu ve aynı kızgın ses tonuna sahipti; bununla, yerlilerin refahı için destek toplamayı amaçlıyordu. Onyıllar halinde düzenlenen ve Kolomb'la yola çıkan "Tarih'i, 1552'de yazılmış ve hümanist tarihyazımı söyleminin tüm özelliklerini taşıyan bir girişle başlıyordu: Tarihin yararları hakkında bir ifade; klasik antikitenin büyük tarihçilerine göndermeler ve kendi yazma nedenleri üzerine bir sunum. Las Casas tarih yazmaya Oviedo'nun 1526'da yayımlanan *De la natural hystoria de las Indias*'ına ("Hint Adaları'nın Doğa Tarihi") bir tepki olarak başlamıştı ve Las Casas'ın savunduğu yerli zekâsına karşı Oviedo'nun çok olumsuz görüşleriyle, iki adam ateşli rakipler haline gelmişti. Las Casas'ın tartışmadaki taktikleri Rönesans bağlamındaki etnografyanın hem güçlü hem de zayıf yanlarını ortaya çıkartır. Las Casas Azteklerin hâlâ barbar da olsa üstün uygarlıklarını hevesle methederken, bunu tamamen klasik kültür tarafından tanımlanan kategorik bir evren dahilinde yapıyor ve onları kaçınılmaz olarak Yunanlar ve Romalılarla karşılaştırarak değerlendiriyordu.

İspanyolların Avrupa ve Amerika kıtalarında uyguladığı şiddet hakkındaki daha büyük ölçekli "Kara Efsane"yi besledi. Üslubu o kadar sert ve yerlileri zorla Hristiyanlaştırmanın erdemleri hakkındaki kuşkusu o kadar güçlüydü ki, diğer misyoner tarihçiler, özellikle de bir dönem Las Casas'ı V. Karl'a şikayet etmiş olan amansız düşmanı Motoliniá tarafından yalan-çı ve İspanyol düşmanı olarak nitelendirildi.

José de Acosta daha sonraki bir kuşaktandı ve Karşı-Reform'la yakından ilişkili (ve daha genç İtalyan çağdaşı, Çin'e misyoner olarak gidecek Matteo Ricci'yi de yetiştiren) yeni tarikat Cizvitlere bağlıydı. Acosta'nın çok çevrilmiş *Historia natural y moral de las Indias*'ı ("Hint Adaları'nın Doğa ve Ahlak Tarihi")¹⁹ İspanya'da 1590'da çıktı, hem kendi felsefi eğitiminin hem de Peru ile Meksika'da geçirdiği zamanın sonucuydu. Başlığın da ifade ettiği gibi, doğa tarihi anlatıyla birleştirme geleneğini sürdürüyordu ve o kadar başarılıydı ki, iki yüzyıl sonra büyük Alman doğabilimci Alexander von Humboldt tarafından methedilecekti. Başka şeylerin de yanında, Acosta'ya Asya ile Amerika arasında bir kara bağlantısı olduğu, yerlilerin buradan geçtikten sonra gerileyip ilkelik seviyesine indikleri görüşü de atfedilir, böylece (Kutsal Kitap'a ve Nuh Tufanı kuramlarına dayanan tamamen yanlış kabullerden hareket etmiş olmasına karşın), o da modern kıtalararası göç fikriyle uyumlu hale gelir. Bizim bakış açımızdan bu kitabın en ilginç yönleri, temas öncesi yerli kültürler, özellikle de Aztek ve İnkalalar hakkındaki ılımlı ölçüde methedici tarihi ve Acosta'nın, bunların sergiler görüldüğü kana susamış barbarlığın, (Las Casas'ın da işaret ettiği gibi) insan kurban etme de içinde olmak üzere, Avrupa'nın geçmişi de mevcut olduğu yolunda okurlarını uyarmasıdır. Acosta, "herhangi bir tarih, eğer gerçekse ve iyi yazılmışsa, okuruna sağladığı fayda azımsanacak gibi değildir," diyor ve Hristiyanlığı etkin bir biçimde yaymanın önkoşulu olarak yerli geçmişi anlamının önemini vurguluyordu. "Methedilecek hiçbir yanı olmayacak kadar barbar halk olmadığı gibi, düzeltilmeye muhtaç hiçbir yanı olmayacak kadar uygar olanı da bulunmaz."²⁰

Acosta "barbarları" –yani Hristiyan olmayanları– üç farklı gruba ayırıyordu: Yasaları, yönetimleri, yazıları ve geçmiş hakkında kayıtları bulunan (Çinliler, Japonlar ve Hindistan'daki bazı halkların da içinde bulunduğu) uygar olanlar; yönetimleri, dinleri ve geçmiş hakkında bazı bilgileri olan ama ne kitapları ne de yazıları olan (Aztekler ve İnkalalar da içinde olmak üzere) yarı uygarlar ve nihayet, yönetimden, dinden, yasa ve yazıdan yoksun olan tamamen vahşi olanlar. Bu tür bölümlendirmeler hatta bir

19 José de Acosta, *Natural and Moral History of the Indies*, ed. Jane E. Mangan, çev. Frances López-Morillas (Durham, NC ve Londra, 2002).

20 A.g.e., 379.

safhadan diğerine ilerleme düşüncesi her ne kadar tamamen yeni değilse de, Acosta'nın karşılaştırmasının Asya halklarını da içine alan geniş kapsamı ilginçtir; bu onun tarikatının küresel Hristiyanlaştırma ihtiraslarının bir ürünüdür. Yeni toprakları, halklarını ve doğa tarihlerini açıklamada gözlemlenen deneyimlerin geleneğe üstün olduğu konusundaki ısrarı da dikkate değer. İnsanın kurtuluşu için Hristiyan Kilisesi'nin gerekliliği konusundaki taviz vermez ısrarına karşın Acosta hem geriye doğru Aristotelesçi doğanın doluluğu görüşüne hem de ileriye doğru, 18. yüzyılın karşılaştırmacı *histoire des mœurs* görüşüne bakar ama İspanya'nın Hristiyan monarşisini denizin öte yanına götürmesinin mukadder olduğuna inanan bu son derece kadercı insan Voltaire'in değerlerini tamamen itici bulurdu.

16. yüzyılın tüm İspanyol Yenidünya tarihçileri içinde en ilginç olanı, soyadı 1499 ya da 1500 yılında doğmuş olduğu kasabadan gelen bir Fransisken olan Sahagún'dur. Yeni İspanya'ya 1529'da geldi ve çok uzun süren yaşamının büyük bölümünü Meksika'nın değişik yerlerinde geçirdi. Sahagún yerli dillerde ustalaşan ve sonra da Nahuatl gibi evvelce alfabesi olmayan yerli dilleri yazıya geçirmek için Latin alfabesini kullanan misyonerler kuşağındandır. Kendisi gibi Fransisken olan Motolinía'nın önceki dil çabalarını sürdürdü, Fransisken eğitimin itici gücü İspanyolca değil Latince ve Nahuatl dili olacaktı. Filolog ve hümanist bir pedagog olarak yerli eğitime ilgisi olan gençlerin eğitilmesi ve onların da ebeveynlerini eğitmeleri yönteminin yararlı bir yan ürünü de, hem Latince hem de Nahuatl dilinde okuyup yazabilen ve Hristiyan metinleri kendi dillerine çevirebilen güçlü bir zeki gençler kitlesini hızla üretebilmesiydi.

Sahagún yerli din ve uygulamaların liberal bir destekçisi değildi: Birçok misyoner gibi, bunları boş inançlarla yüklü kötülükler olarak görüyor ve Tanrı'nın bunları bastırmak için Hristiyanlığı gönderdiğine kalpten inanıyordu. Yaşamının ileri safhalarında Trento Konsili sonrası Enkizisyon'un, etnografya çalışmaları da içinde olmak üzere kuşku ve sapkın unsurlara el koyma ve yok etme önlemleriyle başı belaya girdiğinde elyazmalarına el konulması onu çok rahatsız etmiş olmalı. Bereket versin ki, birçoğunu ismen bildiğimiz ama 16. yüzyıl sonlarında unutulmuşluğa gömülen birçok başka tarihin aksine, bir dizi tesadüf sonucu Sahagún'un başyapıtının tek bir kopyası günümüze kadar ulaştı. Belli bir noktada, olasıdır ki 1530'ların sonlarında, Tlatelolco'daki yeni Colegio de Santa Cruz'da ders verdiği sıralarda Sahagún Yeni İspanya'nın genel bir tarihini yazmayı düşündü. Birçok başka tarihçinin aksine yalnızca kendi gözlem ve bilgisine dayanmayı reddetti ve öğrencileri arasında bulunan, onun araştırma asistanları hatta ortak çalışan-

ları olan Nahuatl dilli yerlilerden yararlandı. Sahagún yaygın bir sözlü bilgi aktarımından yararlanıyor, beraberindeki ikidilli gençler ordusu da menzilini hayli genişletiyordu. Sonuç, onun ve yerli asistanlarının 1550'lerde Nahuatl dilinde derlemeye başlayıp genişleterek 1570'lerde İspanyolca versiyonunu hazırladıkları büyük ve kapsamlı bir eser oldu. Bugüne kalan tek elyazmasına atfen yaygın olarak "Floransa Elyazması" olarak tanınan bu esere Sahagún *Historia general de las cosas de Nueva España* ("Yeni ıspanya'daki Nesnelerin Genel Tarihi") adını verdi. On iki kitabı birçok olası konuyu içerir –Rönesans hümanizmini çok aşar ve eski ortaçağ ansiklopedik bilgi geleneğine yaslanır– ama genelde odak noktası yalnızca bölgedeki İspanyol deneyimi değil, yerli kültür ve tarihtir. Aztek tanrıları üzerine bir kitapla başlar (temkinli bir şekilde, bu tür pagan inanışlarla mücadele etmek için gerekli bir bilgi olmasıyla gerekçelendirilir), ritüeller, ölüm sonrası yaşam hakkındaki inanışlar, astroloji, yerli "ahlak felsefesi," toplumsal örgütlenme, âdetler ve flora ve faunayla devam eder.

1579'da tamamlanan on ikinci ve son kitap Meksika'nın fethinin özet tarihidir ama Sahagún'un da okura hitaben anlattığı gibi, varolan birçok tarihten farklıdır çünkü "bunun hakkında Meksika dilinde yazmak istedim, fethihte yer alan Amerika Yerlilerinden bazı gerçekleri söküp almak için değil, savaşın nesnelerinin ve yerlilerin bu savaşta kullandıkları silahların dilini ortaya koymak için; böylece buradan hareketle bu konu hakkında Meksika dilinde konuşmak üzere gerekli sözcük ve ifadeler alınabilir."²¹ Kısacası asıl amaç, yerlilerin diliyle tarihsel gerçek değil, dilin Avrupalılar tarafından öğrenilmesini doğru bir şekilde iletme idi. Ama diye ekler, "fethedilmiş olanların, onları fethedenlerin savaş sırasında habersiz oldukları" ve birçok katılımcının, esas olarak "yargısı kuvvetli" ve onun inancına göre "doğruyu söyleyen kişiler" in tanıklık edebileceği şeyleri "biliyor olmaları ve anlatmaları" önemsiz bir kazanç değildir. Sahagún çeşitli yerlerde kendinden yazar ya da "derleyen" olarak söz eder ama bunu yalnız başına yapmadığı açıktır. Yaşamı boyunca yüksek rütbeli ve yaşlı yerlilerin tanıklıklarını toplayarak elyazmasını oluşturmuştur. Asistanları bunları anlatıldıkları sırada yazılı Nahuatl diline aktarmış ve sonra da malzemesini şekillendirmesinde yardımcı olmuştur; tüm bu süreç yirmi yıl almış, İspanyolca bir kopyasının tamamlanması bir yirmi yıl daha sürmüştür. On İkinci Kitap'taki tarih anlatısı büyük ölçüde yerlilerin perspektifinden yazılmıştır. 1585'te, Sahagún Fetih anlatısını gözden geçirerek, kendi görüşlerini ve

21 James Lockhart (ed. ve çev.), *We People Here: Nahuatl Accounts of the Conquest of Mexico* (Eugene, OR, 1993), 49.

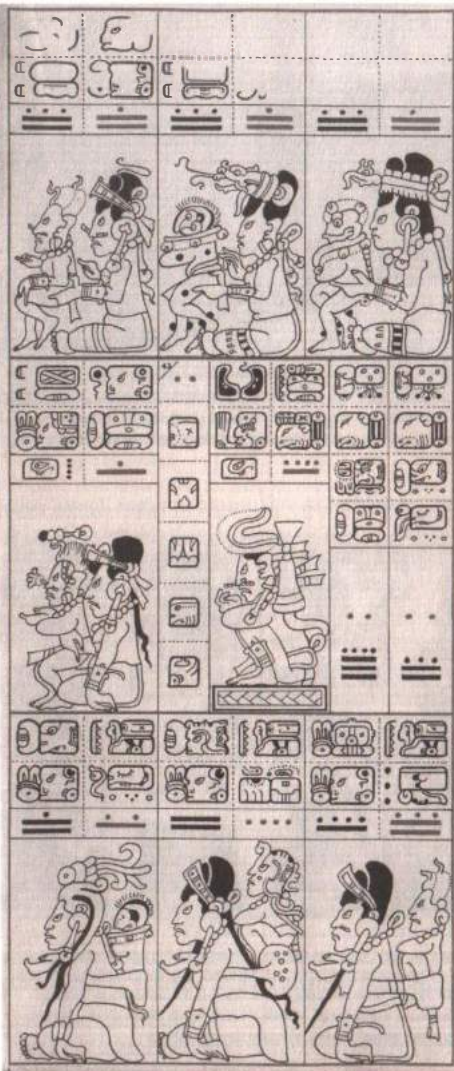
Cortés'in imparatorluk yanlısı övgüsünü içeren yeni bir versiyonunu oluşturmuştu; bu yüksek olasılıkla siyasi nedenlerle, özellikle de Fetih'in Fransisken versiyonunu ve tarikatının Cortés'le olan ittifakını savunmak amacıyla gerçekleştirilmişti. Yerlilere de söz hakkı veren işbirlikçi bir eser, böylece İspanyol perspektifini açıklayan Thukydidesçi söylevlerle birlikte steril bir hümanist anlatıya dönüşmüştü. 1580'lere gelindiğinde, Fransisken girişim tehlikedeyken, Sahagún artık yerli geçmişin kendi adına konuşmasına izin veremezdi.

Amerika Kıtalarında Yerli ve Mestizo Tarihler

Sahagún'un yerli çevirmenlerle işbirliği bize Fetih'in iki yanı olduğunu anımsatır ve yerli halkların kendi geçmişlerini barutla, Hıristiyanlıkla ve yıkıcı Eskidünya hastalıklarıyla tanışmanın hem öncesinde hem de sonrasında nasıl gördükleri sorusunu ortaya çıkarır. Batı tarihyazımının yerli tarih düşüncesini ve onun temsillerini ne dereceye kadar ortadan kaldırdığı ya da çarpıttığı hararetli bir tartışmanın konusudur. Sömürgecilik sonrası araştırmacılar yerli yazıların ele geçirilmesi, Rönesans okuryazarlığının dayatılması ve hem sözlü hem de resimli tarih betimlemesi biçimlerinin imha edilmesi girişimlerini eleştirmiştir. Enrique Florescano Mezoamerika fetihlerinin, özellikle de alfabe yazılarının devreye sokulmasının, "yalnızca fethedilenlerin tarihinin fethedenler tarafından yazıldığını değil, aynı zamanda fethedilenin kendi tarih geleneğinin önce fetheden tarafından baskılandığını, sonra da yalnızca muzaferin sürdürebileceği bir okumaya dönüştürülerek kendine mal edildiğini" gösterdiğini öne sürer.²² Belki de öyledir ama tarih düşüncelerini okuryazarlığa uyarlayabileceklerini yerliler de göstermiştir; dahası, Avrupa'ya geri dönen tarihler "fethedilmiş" kültürden hiç etkilenmemiş de değildir. Sahagún'un büyük projesi önemli bir örnektir ama eşsiz değildir.

Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilen yerlilerin, fatihlerinin birçoğunun inandığının aksine, geçmişlerine dair gelişkin bir anlayışları ve bunu temsil edecek gerek grafik gerek sözlü çeşitli araçları vardı. Yaklaşık MÖ 500'de başlamak üzere, Maya, Mikstek, Zapotek, Aztek ve diğer Mezoamerika halkları piktografik, logografik, ideografik ve fonetik unsurların bileşimi halinde, anıtlara kazıdıkları ya da çeşitli taşınabilir-hayvan derileri, kabuklar ve kumaş- ortamlara yazdıkları alfabeye dayalı olmayan yazılar geliştirmişlerdi (Resimler 30, 31 ve 32). Arkeologlar Fetih'in 1000 yıl öncesi kadar eskiye dayanan, kimileri yerli takvimindeki tarihleri gösteren

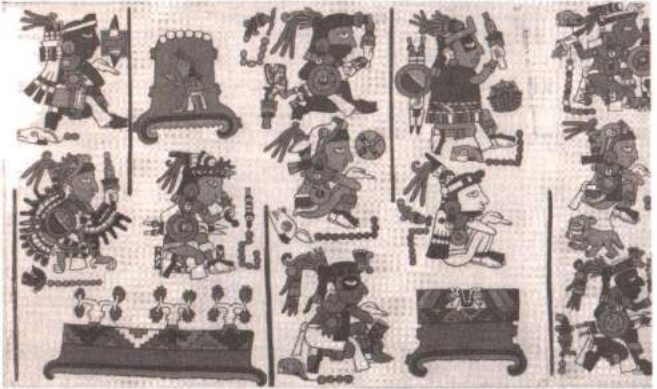
22 Florescano, *Memory, Myth and Time in Mexico*, 123.

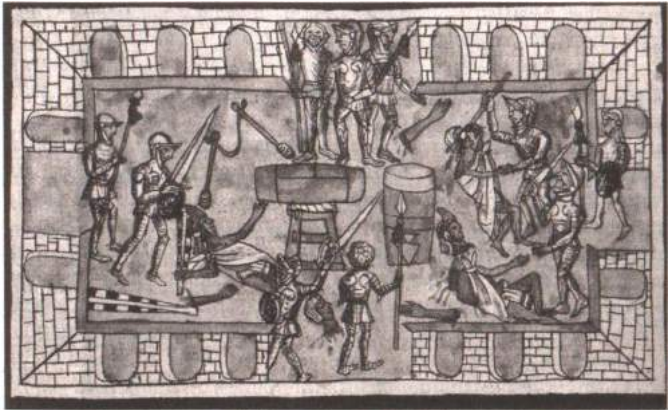
Resim 30. Ay tanrıçası,
Maya Elyazması,
12. yüzyıl. Dresden
Elyazması'ndan fo. 20.

Resim 31. Ahşap silindir şeklinde tambur (*teponaztli*), Mikstek, Meksika. Sahne iki kent arasındaki savaşı betimler ve Mikstek paravan elyazmaları tarzı figürler ve takvim yazıları içerir.

Resim 32. Zouche-Nuttall Elyazması. Kırk yedi yapraktan oluşan bir kâğıt paravandan oluşan, 1320 sonrası resimlendirilmiş elyazmasının fotokopisi; Mikstek geç klasik sonrası dönemi, 1200-1521. İki anlatı içerir: Bir tarafı Mikstek bölgesinin önemli merkezlerinin tarihini anlatır; ötekinin sonundan başlayan diğer taraf, Mikstek hükümdarı Sekiz Geyik Jaguar-Pençesi'nin şeceresini, evliliklerini, siyasi ve askeri başarılarını anlatır.

Resim 33. Aztek katliamı. Fray Diego Durán, *History of the Indies of New Spain*'den ("Yeni İspanya Hint Adalarının Tarihi") minyatür, fo. 211, 1579.

anma amaçlı resim ve kazıntılar çıkarmışlardır. Bir araştırmacı piktografik kanıtlardan, Mezoamerikalıların "açıkça, onların bugünün ve geçmişin olgularını kaydetmelerini ve geleceğe bakmalarını sağlayan notasyon sistemlerine sahip oldukları" sonucuna varmıştır.²³ Yerlilerin bunu ne dereceye kadar kullandıkları bir yargı meselesidir ama geçmişe olan ilginin yoğunluğu bir yana, bunun hakkındaki bilgi, eski ritüellerin tasfiyesi, kentlere Hristiyan azizlerinin adlarının verilmesi ya da yerli ve Avrupalı kültürel uygulamaların karıştırılması sonucunda kuşkusuz azaltılmış ya da değiştirilmiştir. İstilalar öncesinde, Mezoamerikalılar günleri ve yılları tayin edebilecekleri takvimler de geliştirmişti. Maya zaman belirlemesi, tekrarlayan yıllar döngüsüne ek olarak, sağlam bir şekilde MÖ 3114'te başlayan doğrusal bir hesaplama ya da "uzun sayım" da içeriyordu. Bu döngüsel sistem olasıdır ki binlerce yıl öncesine uzanıyordu ve Maya klasik döneminde (MS 3 ya da 4. yüzyıl) genel kullanıma girmişti ama taş üzerine yazılanlardan, kesinlikle MÖ 1. yüzyıla kadar geri gittiği anlaşılabiliyor. Maya glifleri (500 simgeden oluşan ve geç klasik öncesi, MS 250 evveline dayanan bir hiyeroglif sistemi) 250-900'den başlayan yüzyıllar için bir hanedan tarihi anlatıyordu ve MS 1. yüzyıldan kalma tarihler kayıtlıydı. Kabuklardan yapıma kâğıt ve bununla birlikte özellikle Fetih öncesi belgelerden elimizde

23 Elizabeth Hill Boone, *Stories in Red and Black: Pictorial Histories of the Aztecs and Mixtecs* (Austin, TX, 2000), 29.

kalan ender örneklerden Dresden Elyazması gibi katlanan kapaklı (*gate-fold*) "kitap" imal etme olanağı, belki de 5. yüzyılda geliştirilmişti.

Acosta daha sonraları Avrupa, Amerika ve Asya yazı sistemlerini "Doğa ve Ahlak Tarihi"nde²⁴ karşılaştıracaktı ama Juan de Tovar 1586-1587'de ona bir Meksika vakayinamesi gönderdiğinde, Amerika Yerlilerinin geçmiş duygusuna karşı kuşkucu davranmıştı. "Öncelikle, bu rapor ya da tarihin sahip olduğu bir kesinlik ya da yetke var mı?" diye soruyordu. "İkincisi Amerika Yerlilerinin yazısı olmadığına göre, bu kadar çok ve çeşitli konuyu, bu kadar uzun süre nasıl korudular?" Varolan Orta Meksika elyazmalarının görüldüğü kadarıyla hepsi, Cortés geldikten yaklaşık yirmi yıl sonra resimlendirilmiş olan ve Aztek hükümdarlar ile fetihlerinin bir kaydını tutmayı amaçlayan Mendoza Elyazması da aralarında olmak üzere, İspanyollar geldikten sonraki zamanlardan kalmadır. Kronolojik tarihlermiş gibi okunamazlar çünkü gerçekten olmuş olabilecek olaylarla birlikte karışmış mitler ve efsaneler de içerirler ama gene akılda tutmak gerekir ki, aynı zamanlarda Avrupalılar da tarih ile kurgunun sınırlarını çizmeye çalışıyordu. Yaklaşık aynı zamanlarda resimlendirilmiş olan Boturini Elyazması Azteklerin Meksika Vadisi'ne gerçekleştirdikleri efsanevi yolculuğu anlatır. Chimalpopoca Elyazması iki anonim eser, her ikisi de uzak antikiteye uzanan *Cuauhtitlan* (ya da Quauhtitlan, Mexico City'nin kuzeyinde bir kasaba) *Yıllıkları* ve *Güneş Efsaneleri*'ni içerir. *Yıllıklar*'ın yazarı, artık kaybolmuş grafik kaynaklara ve sözlü anlatılara erişebiliyordu. Efsanelerin yazarı resimlendirilmiş tarihlere o kadar bariz bir şekilde dayanıyordu ki, modern editörü, anlatırken sanki okurun omzunun üzerinden resimleri işaret ettiğini ifade eder.²⁵ İspanyol hukukçu Alfonso de Zorita 1550'lerde Guatemala tepelerini ziyaret ettiğinde, yerlilerin "sekiz yüz yıl öncesine kadar tarihlerini kaydetmiş olan ve benim için o yerliler tarafından çevrilen resimler yardımıyla" eski yönetim tarzını keşfetme olanağına sahip oldu. Sahagún, Mezoamerikalıların yerli olmayıp eski tarihlerde kuzeyden göçtüklerine dair bilgisini dayandırdığı, "resimleri ve eski şeylerin anısını kendinde tutan yaşlı adam"dan söz eder.²⁶ Azteklerin en eski tarihlerinden birinin (Resim 33) yazarı olan Dominiken Diego Durán (y. 1537-1588), "bu yerlilerin, İsrail kralı Hoşea ve Kudüs kralı Hizkiya zamanında Asur kralı Şalma-

24 Acosta, *Natural and Moral History*, 334-5.

25 John Bierhorst, "Giriş," *History and Mythology of the Aztecs: The Codex Chimalpopoca*, çev. Bierhorst (Tuscon, AZ ve Londra, 1992), 7.

26 Alfonso de Zorita, *Life and Labor in Ancient Mexico: The Brief and Summary Relation of the Lords of New Spain*, çev. Benjamin Keen (New Brunswick, NJ, 1963), 272.

nezer tarafından esir edilip Asur'a götürülen, İsrail'in on kabilesinden birinin parçası olduğuna" inanmıştı, bu fikir garip bir şekilde uzun bir süre kabul gördü.

Durán'ın bakış açısından, yerlilerin kendi kökenleri hakkındaki fikirleri "açıkça şaşkınlık uyandırıcı"ydı ve başlangıçları hakkında hiçbir şey bilmediklerinin kanıtıydı. Ama Durán'ın onlar için Kutsal Kitap'a uygun bir köken bulma kararlılığının diğer tarafında, yerlilerin yakın zaman hakkındaki anlatılarına karşı daha açık fikirli bir yaklaşım vardı. Anlatısını zenginleştirmek amacıyla hem resimli tarihleri hem de yerli haber kaynaklarıyla Nahuatl dilinde sürdürdüğü görüşmeleri kullanmasında gerçek bir kararlılık görülür. Bu yolda, son Aztek kralı II. Moctezuma'nın hükümdarlığı sırasında yaşamış olan bir yerli *historiador real*, bir Cuauhcoatl'ı kaynak gösterecek kadar ileri gider:

Motecuhzoma [*metinde böyle geçiyor*]... kraliyet tarihçisi, Cuauhcoatl [Kartal Yılan] adlı yaşlı adamı çağırdı ve ona dedi ki: "Ey kadim baba, atalarımızın, babalarımızın ve büyükbabalarımızın yaşadığı Yedi Mağara ve nereden geldikleri hakkındaki gerçek öyküyü, kitaplarında saklı olan bilgileri öğrenmeyi arzuluyorum. Tanrımız Huitzilopochtli'nin yaşadığı ve atalarımızın geldiği yer hakkında bilgi istiyorum.."

"Ey kudretli efendim," diye yanıt verdi Cuauhcoatl, "ben değersiz hizmetkârınızın size söyleyebileceği, atalarımızın 'Beyazlık' anlamında Aztlan adı verilen mutlu, bahtiyar yerde yaşadıklarıdır."

Cuauhcoatl Aztek atalarının yaşamlarının, yolculuklarının, başlarından geçenlerin ve tarım uygulamalarının öyküsüyle devam eder: "Ve bu da atalarımız tarafından anlatılan öyküdür, kadim kitaplarımızda [resimlendirilmiş] bulduğum öykü budur."²⁷

İlk gözlemcilerin ilgisine karşın Azteklerin ve daha sonra da Mayaların resimli mirası kötü bir sona uğradı. Neredeyse derhal ateşe atılan eski dini kitaplardan her ne kadar çok daha uzun yaşadılarsa ve 16. yüzyılda yeni örnekleri üretilmiş olsa da, yerli resimli tarih ihmale ya da amaçlanmış tahribe uğradı. Bu etkilenen halklara çok da yabancı değildi; Fetih'in yıkımları her ne kadar hiçbir şekilde temize çıkartılıp azımsanmamalıysa da, tarihyazımsal tasfiye ve çarpıtma karaya daha bir tek İspanyol bile ayak basmadan başlamıştı. Örneğin 1430 dolaylarında, yeni hegemonya kuran Aztek kenti Tenochtitlan hükümdarları "yanlışlıklar" içerdikleri ve Azteklerin geçmiş vizyonlarına uymadığı için eski resimli tarihlerin yakılmasına karar verdiler:

27 Fray Diego Durán, *The History of the Indies of New Spain*, çev. ve ed. Doris Heyden (Norman, OK ve Londra, 1994), 4, 213-14.

Onların tarihi saklandı.

Ama sonra yakıldı:

Itzcóatl Mexico'ya hâkim olduğunda.

Bir karar alındı.

Meksika efendileri dedi ki

Tüm bu halkın resimleri bilmesi

Akıllıca değildir....

Çünkü burada birçok yalan saklanır ve onlarda birçoğu tanrı gibi görülebilir.²⁸

Evvelce var olan kayıtlara müdahale edildiği gibi, doğrudan uydurma da yapıldı. Elyazmalarını yıllara göre değil olaylara göre düzenleyen Mikstek hükümdarlarının, ait olmadıkları şecerelere kendilerini dahil ettirebilmek için bunları yeniden resimlendirdikleri bilinir. En azından bir Maya önderi, 800 yaşındayken göreve gelen bir kadının oğlu olduğunu iddia etmiştir. Maya ve Zapotekler içerdiği mesajın günün siyasi gerçekliğini artık yansıtmadığı taş anıtları siler ya da tahrip ederdi. Bu anlamda Mezoamerikalı yerliler yaklaşık aynı dönemlerin Avrupalı denklerinden çok da farklı değildi. Atalara ve doğumun sağladığı statüye saygı duyuyorlardı ve piktografik metinlerin birçoğu, Avrupa'nın büyük soylu ailelerinin elindeki eski elyazmaları gibi, ünlü atalarının sözlerini içerdiği düşünülüyordu. 17. yüzyıl başlarının Aztek soyundan gelen tarihçisi Fernando ya da Hernando Alvarado Tezozómoc'un *Crónica Mexicayotl*'i içindeki bir şiir, ataların sözlerine olan inancı ifade eder:

Kadim adamlar ve kadim kadınlar,

böylece dediler,

böylece anlatılarına kaydettiler,

ve bizim için elyazmalarına resmettiler.

Onlar bizim büyükbabalarımız, büyükannelerimizdi,

büyük-büyükbabalarımız, büyük-büyükannelerimiz,

büyük-büyük-büyükbabalarımız, atalarımızdı....²⁹

Yerli tarihçilerin ortaçağ vakanüvislerine, bu konuda hümanist eğitim almış Avrupalıları rahatsız edecek biçimde benzedikleri başka bir yanıları daha vardı. Gerçek ve yanlış bir yanda "tarih," bir yanda da "mit ve efsane" varken pek de yerine oturan terimler değildi. Gerçek, Aztek zihninde, konuşmacının işine gelendi, olmuş olsun ya da olmasın. Bu, önceki birçok Avrupalı yazarın "gerçek, şimdi doğru olandır," tavrından çok farklı değildi –ortaçağın, gerçekleştiği düşünülen bir olayı desteklemek için belge uydurma eğilimini anımsayın– ama kuşkuyla, eleştiriye ve sahtekârlıkların

28 Florescano, *Memory, Myth and Time in Mexico*, 61-2.

29 Aktaran: Joyce Marcus, *Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilizations* (Princeton, NJ, 1992), 271.

filolojik ifşasına eğilimli daha sonraki Avrupalı kuşaklara giderek daha kuşkulu görünecekti.

İspanyollar yıkımın temposunu çeşitli gerekçelerle artıracaktı. Gene de, yerli tarih hafızasının bastırılması, en güçlü biçimde sürdürüldüğü yerlerde bile tamamlanmış olmaktan çok uzaktı. Fetih öncesi ve erken Fetih sonrası tarih düşüncesi moderniteye kadar hayatta kalabildi ve Fetih öncesi Amerika Yerlilerinin ardılları tarafından, sıklıkla tarihçilerden çok etno-tarihçiler, arkeologlar, sanat tarihçileri ve dilbilimciler tarafından kurtarıldı. Maya "Ölümler Kitabı" *Popol Vuh*'un çevirmeni etno-dilci Dennis Tedlock, Momostenango ("İnşa Etme Öncesi") gibi, Guatemala köylerindeki alan çalışmasını ve modern "güntutucular"la olan karşılaşmalarını çeviri projesi için yaşamsal önemde görür. Benzer biçimde, etno-tarihçi Joanna Rappaport yerli hafızasını, modern And yerlileriyle işbirliği sayesinde yüzyıllarca geriye kadar izleyebilmişti. Susan Niles Peru'da ayakta kalmış bina ve tapınaklarda İnka anlatısal tarihinin izlerini bulmuştu.³⁰

Fetih yerli tarih hafızasını silmeyi birçok nedenle başaramamıştı, bunun nedenlerinden biri de, bir kısmı yerlileri Hristiyanlığa döndürebilmek için yalnızca dillerini değil onların geçmiş duygularını da anlamanın gerekli olduğunu çabucak idrak eden birçok misyonerin ikircikli yaklaşımıdır. Hint Adaları Konseyi'nin 1553 tarihli, geçmiş zamanlar hakkında "herhangi bir resim, liste ya da herhangi başka bir anlatı" üretebilecek "yaşlı ve deneyimli Yerliler"in sorgulanmasına izin veren kararnamesi gibi İspanya'nın ara sıra görülen müdahaleleri, varolan elyazmalarını araştırma ve yerlilerle söyleşide bulunma çabalarını desteklemiştir.³¹ Piskopos Diego de Landa (1524-1579) gibi kararlı bir ikonakırıncı 1562'de çok sayıda Maya edebiyatını yok ettiyse de, meslektaşları olan rahiplerin bu metinleri Hristiyanlık adına tasfiye etmelerinden başkaları da açıkça yakınmıştır. Las Casas ve Sahagún gibi yazarlar aracılığıyla, Yenidünya'nın çeşitli eyaletlerinde yerli kültürlerin incelenmesine muazzam bir çaba harcanmıştır ve bundan arta kalan ürünler de 16 ve 17. yüzyıllarda İspanyol, Mestizo ve yerli yazarların kaleme aldığı bir dizi tarihsel, coğrafi ve bilimsel çalışmadır.

30 D. Tedlock, "Introduction," *Popol Vuh: The Definitive Edition of the Mayan Book of the Dawn of Life and the Glories of Gods and Kings*, çev. Tedlock (New York, 1985); Joanne Rappaport, *The Politics of Memory: Native Historical Interpretation in the Colombian Andes*, gözden geçirilmiş basım (Durham, NC, 1998); ve Susan Niles, *The Shape of Inca History: Narrative and Architecture in an Andean Empire* (Iowa City, 1999).

31 Georges Baudot, *Utopia and History in Mexico: The First Chroniclers of Mexican Civilization (1520-1569)*, çev. Bernard R. Ortiz de Montellano ve Thelma Ortiz de Montellano (Niwot, CO, 1995), 52.

İspanyollar da yerliler arasında ele geçirdikleri sözlü ve yazılı türlerden, bunları Avrupa dillerindeki yaklaşık karşılıklarına çevirerek bir anlam çıkartmaya çalışmıştır. İlk Nahuatl-İspanyolca sözlüğün yazarı ve Sahagún'un çalışma arkadaşı Alonso de Molina (1514-1579), İspanyolca *cronista*'nın ("vakanüvis") piktografik eşdeğerlerini çeşitli şekillerde, *altepetlacuilo* ("cemaat ressamı"), *xiuhtlacuilo* ("yıl ressamı") ve *tenemilizcuiloani* ("yaşam ressamı" yani "yaşamöyküsü yazarı") olarak karşılarken, bir de sözlü gelenek anlatıcılarına atıfta bulunduğu görülen "*contador de historia*"yı da *tenemilizpoa* olarak ayırt etmişti; "*ystoriador*" (ki anlaşılan bunu "*cronista*"dan ayırt etmemiştir) Nahuatl dilinde *tlatolicuiloani* ya da *nemiliztlatolicuiloani* sözcüklerine karşılık geliyordu. Aztekler de önderler ve soyluların konuşması ile sıradan insanlarınkini, bir de söylenen sözcükler (*tlatollotl*) ile yazılı metinleri (*tlacuillo*) ayırt ediyordu. Kitap (kullandıkları kabuktan yapılmış kâğıttan hareketle) *amatl* ya da *amoxtili* ("tutkallanmış kâğıt") olarak adlandırılıyordu ve en eski Aztek efsaneleri, kitabın kültürlerindeki önemine atıfta bulunuyordu; bilgeleri (*tlamatinime*), "kitap sahipleriydi." "Tarih"e en yakın sözcük *nemilizamatl* yani sözcük anlamıyla "yaşamın kitabı"ydı. İlgili tümce olan *Nemiliz tlatollotl* İspanyollar tarafından sözlü vakayiname ya da tarih olarak anlaşıldı, *Nemiliz tlatollotl* de yazılı vakayiname ya da tarih olarak karşılandı. Nahuatl dilini konuşanlar için "ataların sözcükleri," geçmişin büyük işlerinin sayılması anlamına gelen *huehuetlatolli* terimi, İspanyolcaya bunu tam karşılamayan "eski tarihler" olarak aktarıldı. Mexicanus Elyazması yıllıkları içinde görülenler gibi olayların yıldan yıla anlatıldığı bir vakayiname, Aztekler için farklı bir "yıl kitabı" ya da *xiuhamatl*'di, şecere bilgileri de *tlacamecayoamatl* adı verilen başka bir kitapta toplanıyordu.³²

Yerli mirası Qin dönemi kitap yakmalarına eşit bir yıkımdan kurtaran yalnızca bazı misyonerlerin olumlu yaklaşımı değil, aynı zamanda yerlilerin uyum sağlama yetenekleriydi. Yazı kendi tarihlerini Avrupalılara sunmak için bir mecra oluşturmuş, Aztekler tarafından bastırılan etnik gruplara da kendilerini İspanyolların gözünde öne çıkartmak için bir çıkış yolu sağlamıştı. Aynı zamanda yerli yazarlara, Hristiyanlıkla benzer-

32 Marcus, *Mesoamerican Writing Systems*, 52; H. B. Nicholson, "Pre-Hispanic Central Mexican Historiography," *Investigaciones contemporáneas sobre Historia de México* (Mexico City, 1971), 38-81; Elizabeth Hill Boone, "Aztec Pictorial Histories: Records without Words," ed. Elizabeth Hill Boone ve Walter D. Mignolo, *Writing without Words: Alternative Literacies in Mesoamerica and the Andes* (Durham, NC and London, 1994), 50-76. Nahua haritacılık tarihleri için (Fetih öncesi olayları anlatırlar) bkz. Dana Leibsohn, "Primers for Memory: Cartographic Histories and Nahua Identity," ed. Boone ve Mignolo, *Writing without Words*, 161-87.

likler bularak yerli uygulamaları savunabilme olanağı sağlamıştı. Tıpkı Avrupalı yazarların yüzyıllar boyu mit ile tarihi Euhemerosçuluk (pagan "tanrılar"ın tarihsel kişiliklere açıklayıcı indirgenmesi) yoluyla bir araya getirmeye çalıştıkları gibi, Mezoamerikan yerliler de bunun tersini yaparak atalarını tanrılara dönüştürdü ve bunun kayıtları da sonraki kuşaklarca olayların nasıl olduğunun kanıtı olarak gösterildi. Buradan, kendi tanrıları ile Hıristiyan azizler arasında bağlar ve eşitlikler bulmaya çok kısa bir adım kalmıştı ve bu süreçte İspanyolların bir kısmı da onlarla işbirliğine girdi. Yukarıda sözü edilen "Cuauhtitlan Yıllıkları" MS 7. yüzyıl başlarına kadar uzanır ve Fetih öncesi tarihe bir kronoloji sağlarken, bazı eski tanrıları "şeytan" ya da büyücü oldukları gerekçesiyle reddeder. Genellikle artık kaybolmuş yerli kitapları temel alan alfabeye dayalı metinler Fetih sonrası dönemden kaldı; bunlar başlangıçta ya kaybolmuş bir hiyeroglif metinden ya da böyle bir metnin sözlü aktarmından alfabeye dayalı olarak yazılmıştı. "Chilam Balam Kitabı" olarak bilinen Yukatek-Maya metinleri erken Fetih sonrası dönemden kalma olabilir ama en erken elyazmaları daha sonraki bir dönemden kalmadır. Şimdiki Guatemala'daki Xahil ailesinin üyeleri olan bir dizi Cakchiquel yazar, 16. yüzyılın sonunda aralarında 15. yüzyıldaki rakipleri Quiché de olmak üzere çeşitli yabancı düşmanlarla olan mücadelelerinin tarihini kaydetmek için yazıyı kullandı. Eski yerli kaynakları kullanan yerli yazarların birçoğu, eserlerini Hıristiyan eklerle (özellikle de kronolojiyle) ve İspanyolca sözcüklerle süslemiş ve birçoğu kaybolmuş olan özgün eserlerin esnek bir versiyonunu aktarmış gibidir. Bu yüzden, 16. yüzyılın sonlarında Meksikalı tarihçi Fernando Alvarez Tezozómoc tarafından yazılan *Crónica Mexicáyotl* eski yıllıkların bir transkripsiyonu gibi gözükür.

Yalnızca alfabe değil, yıllıklar da dahil olmak üzere, Avrupa yazınının türleri de yerli tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Genellikle Chimalpahín (Don Domingo de San Antón Muñón Chimanpahín Quauhtlehuanitzin olarak İspanyolcalastırılmıştır, 1579-1660) olarak bilinen, Fransisken eğitimi almış bir Nahuatl yazar tarafından kaleme alınanlarda, yıllar hem *anno domini* hem de *xiuhpohualli* (Fetih öncesi "yıl sayımı" ya da döngüsel takvim) usulüne göre gösterilmişti: Yani "9 Çakmaktaşı Yılı, 1592"nin ardından "10 At Yılı, 1593" gelir ve "11 Tavşan Yılı, 1594" şeklinde devam eder.

8 Tavşan yılı, 1578. Bu yıl, Roma'dan gelen kalıntı ve aziz kemiklerinin Theatinler tarikatı kilisesine götürülmesi töreninin yapıldığı yıldır; tören katedralde başladı.

9 Kamış yılı, 1579. Bu yıl değerli pederimiz, Fransisken keşiş fray Alonso de Molina vefat etti; o bizim vaizimizdi. Ve bu da gene bir hastalığın (burunlarımızdan kan geldi) olduğu sırada gerçekleşti. Hastalık gerçekten kasıp kavurdu; birçok insan öldü. Ve bu, Noel

sırasında Santa Clara'nın çocukları olan rahibelerin Petlascalco'da şimdi bulundukları yere geldikleri zamandı; daha önce bulundukları yerden, Trinidad'dan geldiler; önce seküler rahipler onlardan sorumluydu.³³

Fetih sonrası zamanların yıllıkları, ortaçağ vakayinamelerini okumuş olan herkesin aşına olduğu bir çerçeveyi izler. Yetişkin yazar kaydedilen olaylar sırasında çocuk olduğundan, bilgi için başkalarına bağımlı olduğu yukarıda alıntılanan daha cılız maddeler, olaylar gerçekleştikçe ve yıldan yıla hatta bazen günden güne kendi yazmaya başladıkça zamanla geliştiler. Bu daha sonraki okur kuşakların (ama Chimalpahín'in kendisinin değil) –yanlış bir değerlendirmeye çünkü metnin hiçbir yerinde bu doğrultuda bir ima yoktur– bunu bir tarih değil bir *Diario* yani günlük olarak değerlendirmesine yol açtı. 16. yüzyılın Avrupa yıllıkları ve kronolojileri gibi ve hem ortaçağın resimli kronolojilerinin hem de Fetih öncesi ve hemen sonrasının resimli tarihlerinin aksine, bu eser büyük ölçüde resimsizdir. Geniş yelpazeyle de, eşsiz olmasa da, dikkat çekicidir zira Chimalpahín'in tarih vizyonu tüm dünyayı kucaklar. Neredeyse dünyanın her köşesinde gerçekleşmiş olayları kaydetmiştir ve hatta Avrupa'da, yakın zamandaki bir trajediyi, Fransa kralı IV. Henri'nin 1610'da katledilmesini bile kaydetmiştir.

O zamanlar artık yerliler de İspanyolca yazıyordu: Chimalpahín esas olarak Nahuatl dilinde yazıp ara sıra İspanyolcadan ödünç aldığı sözcükleri kullanırken, daha esaslı İspanyollaşmış çağdaşı, Texcocolu Mestizo Fernando de Alva Ixtlilxóchitl (y. 1568-1648 ya da 1650) (*Seçme Metin* 20), her iki dilde de yazmıştı. Alva Ixtlilxóchitl Aztek atalara sahipti ama aynı zamanda Azteklerle karşı Cortés'le ittifak yapmış (adı da aynı şekilde Ixtlilxóchitl olan) bir Texcoco prensinin de ardılıydı. 17. yüzyıl başlarında Yeni İspanya yönetiminde başarılı bir kariyeri vardı ve bir ara da Texcoco valisi olmuştu. Geçmiş hakkındaki bilgisinden etkilenen genel vali bunu yazıya dökmesini önermişti. Sonuç, bir şiir derlemesinden Chichimeca'ların tarihine kadar uzanan bir dizi çeşitli çalışma olmuştu.³⁴ Chimalpahín gibi Alva Ixtlilxóchitl de Fransiskanlar tarafından yetiştirilmiş ve Juan de

33 Don Domingo de San Antón Muñón Chimalpahín Quauhtlehuanitzin, *Annals of his Time*, ed. ve çev. James Lockhart, Susan Schroeder ve Doris Namala (Stanford, 2006), 27.

34 *Historia de la Nacion Chichimeca, Obras historicas*, ed. Alfredo Chavero, 2 cilt (1891-2; Mexico, 1965), II. cilt Alva Ixtlilxóchitl'in çalışmalarının çoğunluğu İngilizceye çevrilmemiştir, bunun istisnası, atası Ixtlilxóchitl'i savunduğu, *Sumaria Relación. De todas las cosas que han sucedido en la Nueva España, Obras historicas* cilt I, 335-446 içindeki On Üçüncü Relación'dur, *Ally of Cortés* başlığıyla yayımlanmıştır, çev. Douglass K. Ballentine (El Paso, TX, 1969).

Seçme Metin 20 **Alva Ixtlilxóchitl'in İspanyolların Gelişi Anlatısı**

Kimi tarihçiler, özellikle de İspanyollar, Ixtlilxóchitl'in, ağabeyi Tecocoltzin'in emri üzerine elli bin kişilik ordusuyla geldiğini yazar. Ama Don Alonso Axayaca'ya ve yerlilerin anlatıları ve resimlerine göre, özellikle de benim elimde bulunan, Toltek dilinde ya da bugün artık Meksikaca denilen dilde yazılmış ve Texcoco'nun tüm eski reisleri tarafından imzalanıp kentin diğer çok önemli ve yaşlı kişileri tarafından onaylanmış olana göre, tam tersi olmuştu. Benim tarihimde izlediklerim bunlardır çünkü daha doğru durlar ve çünkü bu anlatıları yazanlar ve resmedenler, birkaç yıl önce ölen ve benim onlarla konuştuğum zamanlarda çok yaşlı olan kişiler bu olay sırasında oradaydılar ve üstelik bazıları bana bunları sözlü olarak anlatmış ve neler olup bittiğini aktarmışlardı. Evvelce de söylendiği gibi, bu olay sırasında Tecocoltzin'in ölmüş olduğunu ve Ixtlilxóchitl'in Texcoco'dan ayrıldıklarından beri Cortés ve diğerlerinin yanında olduğunu ifade ettiler.

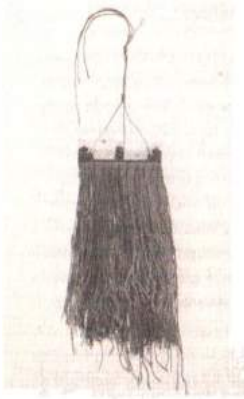
Kaynak: Fernando de Alva Ixtlilxóchitl, *Ally of Cortés: Account 13. "Of the coming of the Spaniards and the beginning of the evangelical law,"* çev. Douglass K. Ballentine (El Paso: Texas Western Press, 1969), 32-3.

Torquemada'nın yanında erken Meksika tarihinin en önemli kaynağı olan ünlü Xolotl Elyazması'nı okumuştur. Amerika kıtalarının artık yoğun bir şekilde ırklar arası evliliklerin gerçekleştiği üçüncü ya da dördüncü kuşak tarihçilerinin belirleyici özelliği olan ikircikliliği yansıtır. Alva Ixtlilxóchitl İspanyolların uyguladığı gaddarlıkları eleştirir ama aynı zamanda onların getirdiği Hristiyanlığı da metheder. Çağdaşlarının antik Mexica'nın tarihyazımsal ilgisi olarak aldıkları şey hakkında en berrak ifadeleri bize o sağlamıştır:

Her tür için yazarları vardı: Kimileri her yıl olup bitenleri gün, ay ve saatle düzene koyup, Yıllıkları ele alırdı. Bazıları da krallarla sülaleden kimselerin şecereleri ve atalarıyla ilgilenirdi... kimileri kentlerin, eyaletlerin, kasabaların ve bazı yerlerin, grupların ve toprağın dağılımının sınırlarını ve sınır çizgilerini resmederdi...³⁵

Bir dizi Amerika Yerlisi elyazmasını yaşlı bilgi kaynaklarından ele geçirdiği için Alva Ixtlilxóchitl tarih yazılarında Fetih'ten daha eskilere, antik Meksika tarihine de girmiş ve (bu versiyonda kimi zaman Havari Thomas'la özdeşleştirilen isimsiz sakallı bir bilge olarak gösterilen Quetzalcoatl tarafından uygarlaştırılan) barbar Olmekler ile daha uygar Tolteklerin rejimlerini, Asyalı göçmenleri ve kendi Texcoco ırkının atalarını anlatmıştı.

35 Floresco, *Memory, Myth and Time in Mexico*, 35.

Resim 34. İnka *quipu*, oymalı ahşap bir çubuğa bağlanmış bir dizi düğümlü ip. Peru ya da Bolivya, 1400-1532.

Güneyde, And Dağları'nda 1532 öncesinde yazı daha hiç gelmemişti ve İspanyolların gelişi öncesinde egemen İnkalara eksiksiz anlatısal bir tarihi yoktur ama daha önceki sözlü tarihlerin yankıları daha sonraki tarihlerde bulunur ve İnka Pachacuti (h.k. 1438-1471) tarafından sipariş edilen bir İnka hükümdar resimleri seti Avrupalıları bekliyordu. Ama her ne kadar "Mezoamerikalıların belirleyici özelliği olan zamanın geçişi üzerine takıntılı ilgiden tamamen yoksun"³⁶ olsalar da Andlılar tarihsiz bir halk değildi. Özellikle İnkalara geçmişe büyük bir ilgi duyuyorlardı ve anıları korumanın yollarını bulmuşlardı. Anlamları *quipucamayoc*'lar (quipu-koruyanlar) tarafından korunan ve yorumlanan *quipu*'ları, yani renkli, düğümlü ipleri (Resim 34), idari amaçlarla sayısal verileri kaydetmek ve aynı zamanda *cantares* (şarkıları için kullanılan İspanyolca terim) adı verilen performanslar aracılığıyla sürdürülen sözlü gelenekleri ezberlemek ve icra etmekle görevli olanlara ipucu olması amacıyla kullanıyorlardı. İnka hükümdarlarının hiç de hayranı

olmayan Pedro Sarmiento de Gamboa gene de tarih düşüncesine sahip bir halk olduklarına ve dokuzuncu İnka Pachacuti Inca Yupanqui'nin, "boyun eğdirdiği tüm eyaletlerdeki tüm yaşlı tarihçilere" emirler göndererek yıllıklar derlemesi oluşturduğuna inanıyordu. Sarmiento aşağıdaki pasajda yöntemlerini özetler ve onlara olan güvenini savunur:

Kimileri, bu barbarların anlatılarından alınan tarihin özgün olarak kabul edilemeyeceğini çünkü yazıları olmadığı için o kadar eski antikiteden kalma o kadar ayrıntıyı saklayamayacaklarını söyleyebilir. Bunun yanıtı bu barbarların, yazı gereksinimini karşılamak üzere çok iyi ve hassas, ilginç bir buluşlarının olduğudur. Böylece birinden diğerine, babalardan oğullara, geçmiş olayları aktarmışlar, bunları, bir öğretmen kursüsünden tekrarlanan dersler gibi birçok kez tekrarlayarak, dinleyenlere bu tarih derslerini hafızalarına kazınana kadar defalarca tekrarlatmışlardı. Böylece ardılların her biri, tarihlerini ve işlerini, kadim geleneklerini, kabilelerinin, kentlerinin ve eyaletlerinin sayısını, günlerini, aylarını ve yıllarını, savaşlarını, ölümlerini, yıkımlarını, kalelerini ve "Sinchi'lerini" [bölgesel savaş beylerini] saklamak

üzere, anlatılan düzende yıllıkları aktarmayı sürdürmüştü. Nihayet, sayılarındaki [ya da istatistiklerindeki] en önemli şeyleri *quipu* denilen ve akılcı ya da muhasebeci anlamına gelen bazı iplere kaydetmişlerdi ve hâlâ kaydediyorlar... Bunların yanında, bu uluslarda özel tarihçiler, babadan oğula geçen verasete dayalı bir makam vardı ve hâlâ da vardır.³⁷

Peru'nun edebiyat mirasının İspanya'nınkiyle eşit olduğunu düşünen Mestizo tarihçi Garcilaso de la Vega daha sonra *quipu*'ların törenleri, ritüelleri, yasaları ve yönetmelikleri kaydetmekte kullanıldığı konusunda Sarmiento'ya katılacaktı. İspanyol memurlar Fetih'ten sonra daha onyıllarca adli vakalarda *quipucamayoc*'lara ve onların tanıklığına başvurmayı sürdürecektir ancak 1580'lerden sonra doğruluklarından ve Hristiyanlık öncesi dinlerle olası ilişkilerinden kuşkulandıkları için onları reddedeceklerdi.

İspanyolların bakış açısından sözlü geleneğin tarihten daha az güvenilir olduğunun düşünülmesi gibi, bu kayıt tutma biçimleri de alfabeğe dayalı yazılara göre daha aşağıydı ama bunları tamamen yok sayma aşamasına da gelmemişlerdi. Bunu izleyen bölümde Aydınlanmanın tarih için alfabe dışı kaynaklardan yararlanmaya karşı daha sert bir tutum aldığını göreceğiz. Mezoamerika'da olduğu gibi, 1530'larda Andların Quechua ve Aymara dilleri de Latince alfabeğe uyarlanmıştı. Bir kez daha, fetih edilenler, sözlü ve yazılı Kastilya dilini benimsemekteki yavaşlıklarına karşın, hem o geçmişi korumak hem de sömürgeleştirilmelerinin kendi versiyonunu yazabilmek için istilacıların araçlarını kullanmıştı. Tarihçi unvanını benimseyip, eserlerine hümanist türler hiyerarşisinde aşağıda yer alan edebi biçimlerden *relaciones* ve *crónicas* adlarını vermişlerdi. Bu yerli yazarlar arasında, *Relación de antigüedades deste reyno del Pirú* ("Peru Krallığının Antikitesi Üzerine," 1613) başlıklı eserinde yerli tarih gelenekleri ile İspanyolca vakayinamelerde sunulan tarihi uzlaştırmaya çalışan Juan de Santa Cruz Pachacuti Yamqui Salcamayhua da vardı.

Bunun birkaç on yıl öncesinde, Titu Cusi Yupanqui de (İspanyolca adı olan Diego de Castro Yupangui olarak da bilinir, y. 1530-1571) bir taraftan İnka geleneklerini sürdürürken, İspanyol misyonerlerle de bir uzlaşmaya gitmeye çalışmıştı. İnka hükümdarı Huayna Capac'ın varisi ve kendisi de kısa bir süre için 1570'lere kadar boyun eğmeye direnen, İnka olmayan bir devletin başı olan Titu Cusi Hristiyanlığa dönmüştü ve Fetih hakkında bilinen ilk yerli anlatısı da ona aitti. Titu Cusi anlaşılan bunu çok az bildiği İspanyolcaya çevirtmiş ve bir İspanyolca *relación*'a dönüştürmüştü;

37 Sarmiento de Gamboa, *History of the Incas*, 41.

her ne kadar bu başka bir boyun eğme eylemi –yerli betimleme biçimlerinin yerine Avrupa alfabesinin istibdadını koymak– olarak gözükse de, en yeni araştırmacısı bunun İnkalar ile İspanyollar arasındaki diplomasinin ince kültürel politikası olduğunu öne sürmüştür.³⁸ Titu Cusi yazılı versiyona insan hafızasının zayıflığından ötürü izin verdiğini iddia etti ama İnka hafıza sistemleri geçmiş yazı olmadan korumayı daha önce başardığına göre, bu Avrupalıların sözlü anlatıları layıkıyla koruma becerilerinin olmadığı üzerine eleştirel bir yorum da olabilir. Derleme sürecinin karmaşıklığı, erken Fetih sonrası çağdaki tarihyazımının “karışık” doğasını iyice ortaya çıkartır. Başka erken yerli anlatıları da benzer şekilde kültürlerarası işbirliğinin ürünleriydi: Juan de Betanzos’un (y. 1510-1576) Fetih tarihi kısmen karısı, İnka Atahualpa’nın kızkardeşlerinden biri, daha önce *conquistador* Pizarro’nun eski metresi İnka prensesi Angelina Yupanqui’nin sözlü anlatısına dayanıyordu. Resmi eğitimden yoksun olduğu anlaşılan Betanzos, And dili Quechuaya hâkim olan ilk İspanyollardan biriydi; geçmişteki belli kişilikler hakkındaki bilgisini bir tür sözlü “yaşam tarihi”nden almış olabilir, bu onun anlatısı ile Pedro Sarmiento de Gamboa’nın kiler arasındaki benzerliklerin de desteklediği bir savdır.³⁹

Yerli geçmiş hakkındaki bu ilk anlatıların belirleyici özelliği, sık görülen karşılıklı çelişkileri ve tarihlerin güvenilmezliğidir. Tarihlerin güvenilmezliği hususu kısmen Kolomb öncesi And sakinlerinin Mezoamerika halklarıyla ortak, döngüsel geçmiş vizyonlarına ama aynı zamanda da, İnka tarihlerinin geçmişteki önemli olayların kaydı olmaktan ziyade ef-sanevi İnka kurucusu Manco Capac’tan gelen *panaca* (soy grubu) içinden yeni hükümdarı belirlemek amacıyla oluşturulan şecere araçları olarak işlev görmesine bağlanabilir. Görece kısa hegemonyaları sırasında İnkalar tarafından fethedilen yerel halkların şecereleri genellikle İnka geçmiş versiyonlarına dahil edilmiştir. Diğer taraftan, Mezoamerika’da olduğu gibi, eski ve rakip tarih versiyonları gibi sözlü kültürlerin bir bölümü de, artık statükoyu yansıtmadıkları durumda bir kenara atılmıştı; bir soy çizgisinin diğeri karşısındaki zaferi, yenilenlerin yanında, onların şecere geçmişlerinin de yok edilmesini getiriyordu.

Yerli anlatıların çoğulluğu ve bir “genel tarih” yokluğu, sağlam kronolojiye ve tek bir Thukydidesçi “doğru” anlatıya alışmaya başlayan Avrupalılar için can sıkıcıydı. (Farklı bir tarih kültürünün, Çin’in Sima Qian’ının Amerikan yerli anlatılarını ne yapacağı da merak konusudur.) 16.

38 Ralph Bauer, “Introduction,” Titu Cusi, *An Inca Account of the Conquest of Peru* içinde, çev. ve ed. Bauer (Boulder, CO, 2005), 18.

39 Juan de Betanzos, *Narrative of the Incas*, çev. Roland Hamilton ve Dana Buchanan (Austin, TX, 1996).

yüzyıla gelindiğinde, aynı “çokseslilik” –aynı metinde çoklu bakış açılarının temsili– niteliklerine sahip kendi vakayinamelerini hümanist tarih lehine marjinalleştirmişlerdi. Avrupalı aklına göre, çatışan sesler olarak bu öyküleri ortada bırakmak, François Baudouin gibi yerli hafızasına, resimlere ve sözlü geleneğe belli bir güven duyan ya da Acosta gibi, yerlilerin takvim becerisini beğenen⁴⁰ erken kuşak hümanistler için bile çekici bir seçenek değildi. Motolinía, Aztek *xiuhtonalamatl* ya da “yıllar ve zamanlar” kitabının, “barbarca ve harflerle yazılmamış” olsa da gerçeği konuştuğunu düşünüyor ve yerlilerin alfabe olmadan tarih yazmayı başardığını kabul ediyordu (Seçme Metin 21).⁴¹ İnka kayıt tutma yöntemi

Seçme Metin 21 **Mezoamerikan Yerli Tarihleri Üzerine Bir İspanyol Misyoner: Motolinía**

Evvelce söylediğim gibi, yerliler arasında beş biçim ve karakter kitabı vardır. Birincisi yılları ve mevsimleri anlatır; ikincisi tüm yıl boyunca günleri ve bayramları; üçüncüsü inandıkları rüyaları, yanılsamaları, boş inançları ve kehanetleri. Dördüncü kitap vaftiz ve çocuklarına verdikleri isimler hakkındadır; beşinci evlilikle ilgili âdetler, seremoniler ve kehanetler üzerinedir. Bunların içinde birine –birinciye– inanılabilir çünkü gerçeği anlatır, her ne kadar barbar ve cahil olsalar da, bu Amerika Yerlileri mevsimleri, günleri, haftaları, ayları, yılları ve festivalleri ölçmekte –daha sonra görüleceği gibi– çok hassastır. Aynı zamanda yapılan işleri, fetihlerle savaşların tarihini ve büyük efendilerinin şeceresini, fırtınaları ve gökyüzündeki kayda değer işaretleri ve genel salgınları anlatırlar, hangi mevsimde ve hangi efendinin yönetimi sırasında gerçekleştiklerini söylerler ve İspanyollar gelene kadar Yeni İspanya’yı yöneten bu baş efendilerin hepsini sıralarlar. Tüm bunları anlaşılacak biçimler ve karakterlerle yazarlar. Bu kitabı “Yılların Sayılarının Kitabı” olarak adlandırır ve bundan bu topraklarda yerleşmiş olan halklar hakkında öğrenildiğine göre, üç farklı halk vardı ve bugün bile aynı isimde bazıları vardır. Bir grubu Chichimecalar olarak adlandırır ve bunlar bu ülkenin ilk efendileriydi. İkinci grup Colhua halkıdır. Üçüncü grup Meksikalıdır.

Chichimecalar hakkında, çok daha eski oldukları kesin olmasına karşın, bu topraklarda 800 yıl yaşadıkları dışında bir şey bulamayız, vahşiler gibi yaşayan barbar bir ırk olduklarından yazmayı ve nesneleri betimlemeyi bilmiyorlardı. Öğrendiğimize göre, Colhua halkı karakterleri ve biçimleri aracılığıyla yazmaya ve kayıt tutmaya başladı...

[Motolinía Azteklerin nasıl kayıt tuttuğunu anlatarak devam eder.]

Bu Amerika Yerlileri, sözünü ettiğim şeyleri ve özellikle de efendilerin ve önde gelen ailelerin şeceresini ve soylarını, zamanlarında gerçekleşen kayda değer şeyleri karakterler ve biçimlerle kaydetmenin yanında, aralarında mükemmel hafızaya sahip,

40 Acosta, *Natural and Moral History*, 331-3.

41 *Motolinía's History of the Indians of New Spain*, çev. ve ed. Elizabeth Andros Foster (Berkeley, CA, 1950), 25.

sorulan her şeyi anımsayan ve anlatabilen kişilere de sahipti. Bu adamlardan biriyle karşılaştım; çok zeki bir adam ve mükemmel bir hafızaya sahip diye düşünüyorum ve o, kısaca ve hiçbir çelişkiye düşmeden, bu yerlilerin başlangıçları ve kökenleri hakkında konuştu ve bana kendi görüşlerini ve onların arasında en özgün olduğu düşünülen kitapların görüşlerini aktardı.

Kaynak: *Motolinia's History of the Indians of New Spain*, çev. ve ed. Elizabeth A. Foster (Berkeley, CA: Cortés Society, 1950), giriş mektubu, 25, 29.

hakkındaki hevesini evvelce gördüğümüz Pedro Sarmiento de Gamboa, efendisi genel vali için Peru tarihinin nihai bir versiyonunu üretmekle yükümlüydü ama İnka soyağaçları hakkında yüzlerce yerli kaynak kişiyle söyleşi yaptıktan sonra, birçok ayrıntı konusunda bir uzlaşma sağlayamayacağını fark etti. İnkaların (ama diğer And halklarının değil) geçmiş hakkında bir duyguları olduğunu kabul eden Pedro Cieza de León, eleştirilerinde yine de yıkıcıydı. Anlatılardaki çoğulluğu doğrudan yerlilerin yazısının olmamasına ve hafızaya, *cantare*'lere ve *quipu*'lara dayanmalarına bağlıyordu; hükümdarlığı yalnızca birkaç gün süren İnka Urco gibi utanç verici başarısızlıkları göz ardı etmeye eğilimli olduklarına dikkat çekiyordu.

Başka bir karışıklık da And halklarının geçmişi saklama mecralarından çok, bu geçmiş algılarının fiili içeriğinden kaynaklanıyordu. Avrupalıların aksine, bir başlangıcı ve bir de sonu olan doğrusal bir meta-öyküye değil, Veda Hindistan'ındaki zaman vizyonuna benzeyen, farklı dünyaların döngülerinden oluşan uzun ve kurgusal bir geçmişe inanıyorlardı. Geçmiş algılarına göre, "olaylar, deneyim akışının ardında ve ötesinde birbirleriyle sabit ilişkiler içinde duruyor" ve beşeri kurtuluşa giden ilahi yoldaki safhalardan oluşmuyordu. Ayrıca yerlilerin kayıt tutmaları ve bunun gerçekliği konusunda kuşkuya düşenler yalnızca Katolik İspanyollar değildi. 17. yüzyıl ortalarında, Avrupa'da geleneksel olmayan mecralara, özellikle de alfabeye dayalı olmayan yazılara ve "avam"dan kaynaklanan sözlü geleneğe karşı daha genel bir düşmanlık oluşmaya başlamıştı. O devrin insanları, egzotik yerli barbarlığı ile kendi ülkelerinde ortaya çıkmış ve artık kurtulmuş oldukları biçimler arasında karşılaştırmalar yapmaya hazırdılar (bu kısa sürede 18. yüzyılın, sivil toplumun ilerlemesinin çözümlemesinde ana temalardan biri olacaktı). Böylece kayıt tutmanın ve kronolojinin tespiti amaçlarıyla hem sözlü geleneğin hem de alfabeye dayalı olmayan yazıların değerinden kuşku duyan 17. yüzyıl İngiliz piskoposu Edward Stillingfleet (1635-1699), yerel tarihleri, Avrasya'nın kâfir uluslarınıninkiyle birlikte, tamamen yanlış

ve “muazzam karışıklık ve belirsizliklerle”⁴² dolu olduğu gerekçesiyle bir kenara attı.

17. yüzyıla gelindiğinde, İspanyol Fetih’inin olayları hızla yaşayan belleğin dışına düşüyor ve genel valiler aracılığıyla yönetimden kaynaklanan sorunlar tarafından yerlerinden ediliyordu. Aynı zamanda, başlangıçta resmi bir belge için kullanılan *relación* terimi, geçmiş olayların kısa bir tarih anlatısı anlamına gelmeye başlamış ve dolayısıyla *historia* veya *crónica*’dan çok az ayırt edilir olmuştu. Sonraki yerli tarihçi kuşağı, geçmiş yüzyılların olaylarını kaydetmekte Avrupa tarih türlerini daha açık biçimde kullanır olmuştu. Bunlar arasında ikisi öne çıkar; biri, And yerlisi Felipe Guaman Poma de Ayala (y. 1550-1616 sonrası), diğeri de Garcilaso de la Vega (1539-1616, ünlü bir 16. yüzyıl şairi olan uzak akrabasıyla karıştırılmasın diye El Inca adıyla bilinir). Las Casas’ın dünya görüşünden her iki adam da etkilenmişti. Her ikisi de, daha genç çağdaşları Yeni İspanya’daki Alva Ixtlilxóchitl gibi, farklı derecelerde de olsa İspanyol efendilerinin tarzında tarih yazmaktan rahatsızlık duymuyordu. Ve her ikisi de Fetih sonrası Peru’nun nasıl yönetildiği konusunda eleştireldi. Ama tarihleri çok farklıydı, hem Alva Ixtlilxóchitl’inkinden hem de birbirlerinden.

Belki de hiçbir erken modern tarihçi, bir kültürün *régime d’historicité*’sinin bir diğeri üzerindeki etkisini ve bu ikisinin karışma potansiyelini El Inca Garcilaso de la Vega kadar iyi gösterememiştir. Aristokrat bir Mestizo olan Garcilaso Peru’yu 1560’ta genç bir adam olarak terk etmiş ve yaşamının geri kalanını Avrupa’da geçirmişti. Garcilaso tamamen İspanyollaşmıştı ve çalışmalarını cilalı bir Kastilya nesriyle yazıyordu. Ama aynı zamanda “bir zamanlar o imparatorluğun Roma’sı” olan Cuzco doğumluydu ve İnka mirasından muazzam gurur duyuyordu. İtalyanca okuyabiliyordu ve Guicciardini ile Bodin aracılığıyla Rönesans’ın tarih üslubunu hatmetmişti; Pedro Mexía’nın “Caesar’ların Tarihi”ni inceledikten sonra, romanları okumayı bırakıp tarih okumaya dönmüştü. Ama Garcilaso aynı zamanda çocukken akrabalarından duyduğu öykülerden de çok etkilenmişti. Garcilaso’nun kaydettiğine göre, annesinin ailesine ziyaretleri sırasında, “sıradan konuşma konuları hep İnka krallarının kökenleri, ihtişamları, imparatorluklarının büyüklüğü, başarıları ve fetihleri, savaş ve barışta yönetimleri ve vasalları yararına çıkardıkları yasalarıydı.” “Kısaca, konuşmaları sırasında tarihlerinin en verimli dö-

42 Jorge Cañizares-Esguerra, *How to Write a History of the New World: Histories, Epistemologies and Identities in the Eighteenth-Century Atlantic World* (Stanford, CA, 2001), 101.

neminin konu edilmeyen hiçbir yönü yoktu." Kaçınılmaz biçimde bugün ve "kaybedilmiş imparatorluk" hakkındaki yakınmalara dönüşen bu ziyaretler sırasında, genç Garcilaso dikkatle akrabalarını dinliyordu. 16 ya da 17 yaşına geldiğinde, "onların en kıdemlisi" olan annesinin amcasına meydan okudu:

İnka, amcam, geçmiş olayların anısını saklayacak yazılarınız her ne kadar yoksa da, krallarımızın kökeni ve başlangıcı hakkında ne bilgiye sahipsiniz? Çünkü İspanyollar ve onların sınırlarında yaşayan diğer halklar, kendi krallarının ve komşu kralların ne zaman hükmetmeye başladığını ve bir imparatorluğun yerini ne zaman bir diğerine bıraktığını bilmelerini sağlayan ilahi ve beşeri tarihlere sahipler. Hatta Tanrı'nın yeri ve göğü kaç bin yıl önce yarattığını bile biliyorlar. Tüm bunlar ve daha pek çoğunu kitaplarından öğreniyorlar. Ama kitapları olmayan siz, antiki-teniz hakkında hangi anılara sahipsiniz? Bizim İnkalarımızın ilki kimdi? Adı neydi? Soyunun kökeni neydi? Hükmetmeye nasıl başladı? Büyük imparatorluğu hangi adamlarla ve hangi silahlarla fethetti? Kahramanca işlerimiz ne zaman başladı?⁴³

Bunun üzerine İnka bir anlatıya başladı ve Garcilaso doğrudan alıntıyla hanedanın Manco Capac tarafından kuruluşunu aktardı; ama kurgusal bir konuşmanın kendi versiyonunu da aktarıyor olabilir.

Garcilaso'nun ilgisi İspanyolların Amerika'nın daha kuzeyindeki girişimlerine de uzanıyordu. Bir Xenophon hevesiyle kaleme alınan ve genellikle *La Florida del Inca* ("İnkaların Florida'sı," 1605) olarak bilinen Hernando de Soto'nun 1540'larda Amerikan güneydoğusundaki akim seferi hakkında erken tarihli bir eseri, günümüzde Florida ve Birleşik Devletler'in Körfez kıyısı olan bölgeye gerçekleştirilen seferlerin ilk tarihlerinden biridir; yerlilerin İspanyollara gösterdiği direnişi anlatışı, Tacitus'un *Germania*'sını akla getirir. En ünlü eseri olan *Comentarios reales*'i ("Kraliyet Yorumları," 1609) ve buna eşlik eden *Historia general del Perú*'yu ("Peru'nun Genel Tarihi," 1617) tamamladığında, Garcilaso tamamen hümanist bir tarihçi tavrını takınmıştı, öyküsünü uydurma söylevlerle canlandırıyor, kaynaklarının çelişen anlatılarını uyuşturmaya çalışıyor ve biraz kuşkuculukla da olsa, Gómara, Zárate, Acosta ve özellikle de Cieza de León gibi önceki tarihçilerin yetkesine başvuruyordu. İspanya'da yaşayan melez bir Perulunun savlarını yerli geleneğe değil, hakkında yazdıkları topraklardaki kişisel deneyimleri nedeniyle yetkelerine başvurduğu 16. yüzyıl İspanyollarına dayandırması, 17. yüzyıl başlarının edebiyat

43 Garcilaso de la Vega, El Inca, *Royal Commentaries of the Incas and General History of Peru*, kısım bir, çev. Harold V. Livermore (Austin, TX, 1966), 41-2.

trafiğinin doğası ve tarih ile tarihçilerin kültürel melezlikleri üzerine çok şey anlatır.

Garcilaso'nun uzlaşmacı mesajı İspanyolların bazı adaletsizlikleri hakkında eleştirel de olsa, halkını İspanyollarla birçok ortak noktaya sahipmiş ve Hristiyanlığa da boyun eğdirilerek ve zorla değil, isteyerek geçmiş gibi gösteriyordu. Ona göre, Atahualpa kanıtlanabileceği gibi gaddar olsa da, İnkalar basit ve soylu bir halkı yöneten despotlar değildi: Atahualpa'nın rakip ailelerin mensuplarını ortadan kaldırmak gibi gaddarlıkları, Garcilaso'yu bunları Atlantik'in öte tarafından "Osmanlı Hanedanının kötü âdetleriyle"⁴⁴ karşılaştırmaya sevk ediyordu. Aslında bu ileri hükümdarlar Romalıların barbar Avrupalılar üzerindeki etkisine benzer biçimde, And halklarının vahşilikten doğal yasalar ile yönetime ilerleyişindeki bir aşamayı temsil ediyordu. İulius Caesar gibi klasik kahramanların üstünlüğü Romalıların erken okuryazarlığına atfedilebilirdi, bu da onların başardıklarının öykülerini yaymalarına yaramıştı.

Garcilaso'nun Andlıları uygar bir halk gibi göstermekteki hevesi, eserlerinin Kolomb öncesi Peru hakkında sözlü ve yazılı muazzam miktarda malzeme içermesi demek oluyordu. Atalarından gelen bilgi Avrupalıların yazdıkları karşısında yığılıyordu. İnka krallarının kökenini ve erken dönem tarihini en iyi nasıl anlatacağı üzerine düşüncelerini ifade ederken, "çocukken sık sık annemin, kardeşlerinin, amcalarının ve diğer yaşlıların bu başlangıç hakkında bana anlattıklarını aktarmanın en doğru, basit ve kolay yol olduğunu düşündüm. Çünkü onlar hakkında başka kaynaklarda söylenen her şey, eninde sonunda anlatacağımız aynı öyküye geliyordu ve bunları yabancı yazarların ağzından anlatmaktansa İnkaların sözleriyle anlatmak daha iyi olacaktır." İşi eski okul arkadaşlarına yazıp İnkaların fethettikleri topraklar hakkında annelerinden dinlemiş olabilecekleri anlatıları sormaya kadar götürdü, "çünkü her bölgenin kendi anlatıları ve yıllıklarıyla geleneklerini kaydedecek kendi düğümleri vardı ve böylece kendi tarihlerini komşularından çok daha iyi koruyorlardı."⁴⁵ Ama Garcilaso'nu soyuna ve sözlü geleneğe sarf ettiği dikkate karşın, eseri terk ettiği And kültüründen çok benimsediği Avrupa kültürüne yakındı: Yaygın bir şekilde filoloji ve dile uzanarak anlatısal tarihin normal tür sınırlarını zorlasa da, eninde sonunda bunların hepsi geniş hümanist söylemin parçalarıydı.

Tarih olarak, Garcilaso'nun eseri artık 1533 öncesi Peru olayları açısından tam anlamıyla güvenilir addedilmez ama 18. yüzyılda Güney A-

⁴⁴ A.g.e., 615-16.

⁴⁵ A.g.e., 4, 40-1, 50.

merika tarih bilinci üzerinde önemli bir etkisi olmuştu. Bir şekilde, Garcilaso 15. yüzyıl İnka tarihi için, William Shakespeare'in tarihsel oyunlarının aynı dönemin İngiltere'si için yaptığını yaptı: Kalıcı bir popüler tarih kültürü yarattı. Garcilaso, hem Peru hem de Yeni İspanya'dan kaynaklanan ve 17 ile 18. yüzyıl tarih yazınının önemli bir bölümünü belirleyen *criollo** yurtseverliğini besledi. Daha sonraki bazı yazarlar yalnızca değerlendirmelerini değil, siyasetini de kuşkuyla karşılayacaktı; 1780'lere kadar kimileri tarafından son İnka Tupac Amaru'nunki gibi yerli isyanlarına yol açmakla suçlanacak ve *Comentarios reales*'in tüm kopyalarını toplamak yolunda beyhude girişimlerde bulunulacaktı. Ama gene de, Garcilaso'nun bozguncu bir tarafı olsa da, bu nispeten çok evcil bir etki olmuştu. Guaman Poma çok farklı bir durumdur. Her ne kadar o da Yerliler ile İspanyolları uzlaşabilir görse de –Andlıları dünya tarihine yazarken onları defalarca Adem'in ardılları olarak göstermişti– onun tarihinin daha keskin bir yüzü vardır, öyle ki, Las Casas'ın yerli müridi olarak adlandırılmıştır. Guaman Poma mütevazı bir arkaplana sahipti ama kendini soylu olarak adlandırıyordu. Baba tarafından evvelce "gaspçı" İnkalar tarafından boyun eğdirilen bir And etnik grubuna aitti ve İnka annesi yerine bu soyunu vurgulamayı yeğliyordu. Çünkü onun oyununda, tek kötüler Avrupalılar değildi. İnkalar, arkalarından gelen İspanyollar kadar sert bir muamele görüyordu (Seçme Metin 22); bölgedeki Hristiyanlık öncesi bir tektanrıcılığın yerine paganlığı yerleştiren, komşularına boyun eğdiren İnkalardı.

Guaman Poma, *El primer nueva corónica y buen gobierno* ("İlk Yeni Vakayiname ve İyi Yönetim") (Bkz. Kutu 17) başlıklı eserini hem Quechua hem de Kastilya dilinde yazdı ve buna kalem ve mürekkeple yapılmış resimler (Resim 35), hatta eserini Kral III. Felipe'ye takdim edişini betimleyen hayali bir resim de ekledi. Guaman Poma Las Casas ve Acosta da dahil olmak üzere önceki İspanyol tarihçilerin eserlerine oldukça aşinaydı ve başka tarihçileri, hatta Fetih anlatısının büyük bölümünün kaynağı olan Agustín de Zárate'nin *Historia del descubrimiento y conquista del Perú*'su (1555) gibi eleştirdiklerini bile serbestçe kullandı ve alıntılardı. Kendi metnini vakayiname olarak adlandırdı ve ahlaki örnekler için bir kaynak olarak yararını da beyan etti. Ama gene de onun eseri, Batı tarih yazımı kisvesi altında olsa ve görünüşte onun biçimlerini benimsese de,

* *criollo* (kreol): İspanyol sömürge kast sisteminde, Latin Amerika'da doğmuş ancak saf ya da neredeyse saf İspanyol kanına sahip (kast sistemi uyarınca, en az 7-8 İspanyol kanına sahip bir melez *criollo* sayılıyordu) koloni halkına verilen ad. *Criollo* İspanya doğumlu İspanyolların altında ama diğer yerli, Afrikalı, *Mestizo* ve kölelerin üzerinde yer alıyordu –çn.

Seçme Metin 22 **Guaman Poma de Ayala, İnkaların Kökenleri Üzerine**

Peru'nun önceki bir hanedanından, sonuncusunun adı Tocay Capac Pinahua Capac olan kralları Güneş'ten gelen meşru ardılıklarını göstermek üzere özel olarak çizilmiş bir armaya sahipti. Bu hükümdarlara, "Güneşin Çocukları" anlamında *Intip churin* deniyordu.

İnka Hanedanının kurucusu, babasının Güneş, annesinin Ay, kardeşinin de Gündüz-Yıldızı olduğunu beyan etti. Tapındığı ilâha Huanacauri deniyordu. O ve ailesi, Tampu Toco adı verilen ve "açıklıkları ya da pencereleri olan ikametler" anlamına gelen bir yerden geldiklerini varsayıyordu. Buraya aynı zamanda Pacari Tampu adı veriliyordu, bu orada ilâhi görüntülerin belirlediği anlamına geliyordu. İlâhlara tapınmak hanedanın adı Manco Capac olan kurucusunun annesi ve karısının zamanında başladı. Anne ve oğul, ikisi de Yılan kastına dahildi. Aktardığım bu anlatı, İnkaların kökeninin gerçek öyküsüdür ve diğer tüm anlatılar yanlıştır.

Manco Capac önceki hanedandan gelmiyordu ve devraldığı bir güç yoktu. Babasının adı bilinmiyordu. Bu nedenle kendisini Güneş'in ve Ay'ın oğlu olarak adlandırdı. Gerçek şu ki, annesi Mama Huaco'ydu. Bu kadın, iblislerle yakın ilişkisi olan bir büyücü ve bir cadıydı. Sopalarla ve taşlarla, hatta dağlarla ve göllerle konuşabiliyordu çünkü ona iblislerin sesiyle yanıt veriyorlardı. Cuzco'nun, sonra da tüm ülkenin Amerika Yerlilerini kandırmayı başardı. Güçlerini mucizevi gördüklerinden halk ona itaat edip hizmet etmekten hoşnut oldu. Tüm anlatılara göre, rütbesine bakmaksızın istediği erkeklerle yattı.

Bir oğlan çocuğuna hamile olduğunu anladığında, iblisleri ona çocuğunu saklaması ve Pillco Ziza adlı bakıcıya emanet etmesini öğütlediler. Bu bakıcı çocuğu Tampu Toco'nun mağaralarından birine götürecek ve iki yıl burada tutacaktı ve bu sırada doğumdan söz etmeyecekti. Bu arada, Manco Capac adında bir kralın ortaya çıkacağı ve ülkeyi yöneteceği bildirilecekti...

Bir efsaneye göre, İnkalar başlangıçta Titicaca Gölü'nün uzak tarafındaki Tiahuanaco'dan geldiler. Biri Manco Capac olan dört erkek kardeş ve dört kız kardeş vardı. Pacari Tampu'ya ulaştıktan ve kısa sürede buradan da ayrıldıktan sonra, bir din-darlık işareti olarak göl yolu üzerindeki Huanacauri sunağına döndüler. Yerleştikleri Cuzco kentinin adı en başta Aca Mama'ydı. Daha sonraki Cuzco adı "göbek" anlamına gelir. En baştan beri, İnkalar sunakları kayalar, mağaralar ve dağların arasındaki kendi ilâhlarına tapınmakta ısrar ettiler.

İnkalar, sıradan insanlarla karıştırılmamak için kulaklarını büyütmeyle ayırt edildiler. Yalnızca biri, Manco Capac, Kral ünvanını taşıdı.

Güneydeki Collasuyu hükümdarları, İnkaları izleyip kemik küpeler taktılar, başlarına ince yün ve kuş tüyünden başlıklar giydiler ve derilerini deldiler ama gerçek soylular olarak görülmediler. Bunun nedeni, tembel olmaları ve İnkaların kendi kastlarını tanımlayabilmek için ayarladıkları kulak süslerinin dağıtımı için zamanında Tampu Toco'ya yetişememeleridir. Bu Colla soylularına "beyaz yün kulaklı halk" denir.

Kaynak: Felipe Guaman Poma de Ayala, *Letterto a King: A Peruvian Chief's Account of Life under the Incas and under Spanish Rule*, ed. ve çev. Christopher Dilke (New York: E. P. Dutton, 1978), 32-4.

o günlerin herhangi bir hümanist tarihine benzemiyordu. Sıralı yazılmamıştı, bölümleri eşzamanlı ve artzamanlı ele alırları bir araya getiriyordu ve baştan sona, yazarının' yerli kültürünü yansıtıyordu: İçindekiler tablosu And ondalık sistemine göre bölünmüştü ve kitapta anlatıya açıklık getirmek üzere resimler kullanılacağına, resimlere açıklık getirmek üzere anlatı kullanılıyor, dolayısıyla da alfabeye dayalı okuryazarlığın birinciliğinin altı oyuluyordu. Guaman Poma Avrupa tarih yazımının usullerini her ne kadar tam olarak anlamamış gibi görünse de, aksine onun yalnızca

Kutu 17 Guaman Poma'nın *El primer nueva corónica y buen gobierno*'su ("İlk Yeni Vakayiname ve İyi Yönetim")

Guaman Poma tarihini, Peru'nun Kutsal Kitap antikitesinden İnkalara kadar olan anlatısıyla başlayacak, ikinci kısımda da Fetih'i anlatacak şekilde düzenlemişti; kitabın yarısından fazlasını kapsayan iyi yönetim üzerine üçüncü kısım, İspanyol yönetimi altındaki gündelik yaşam hakkında bir dizi gözlem ve yorumdan oluşuyordu. Guaman Poma yaşamöyküsü ile tarihi, *artes historicae*'nin barındırdığı 16. yüzyıl sonlarına ait tür sınırları düşüncelerine uymayacak şekilde baştan sona karıştırıyordu. Kitap İspanyol yönetiminin adaletsizlikleri üzerine sert eleştirileri için bir mecra oluşturuyor, bir yandan da bir Avrupa türünün, retorik kural ve uygulamalarına uyulmadan ele geçirilip yıkıcı bir siyasi mesajı göndermek üzere Truva Atı gibi kullanılmasına mükemmel bir örnek oluyordu. Bu tarihin korunması bile bir efsane malzemesi olabilirdi. Guaman Poma eserini bir araya getirmek için neredeyse otuz yıl harcamıştı ve anlaşılan yayımlanmasını hedeflemişti (Avrupa matbaa usullerini uygulamıştı). Sonra, yaklaşık 80 yaşında ve yaşamının sonuna çok yaklaşmışken, And Dağları'ndaki evinden Lima'daki genel valinin başkentine kadar tüm ülkeyi kat etmişti. Burada kitabı, hiç olmazsa araçlar kullanarak, III. Felipe'ye ulaştırmaya çalışmış ama olasıdır ki, III. Felipe kitabı okumamıştı. Elyazması İspanya'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra Danimarka elçisinin eline geçmiş ve Kopenhag'a götürülmüş, burada Kraliyet Kütüphanesi'nde uzun süre gömülü kaldıktan sonra, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı.

bunları kendi amaçları doğrultusunda uyarladığı da söylenebilirdi. Kendi söylediğine göre, Guaman Poma hem İspanyol Fetih'inin hikâyesini doğru bir şekilde ortaya koymak hem de hızla ortadan kaybolan sözlü anlatıları yazılı biçime çevirerek korumak amacıyla yazıyordu. Ama eseri aynı zamanda, Peru krallığının yönetimindeki hatalardan ruhban sınıfının kötülüğüne, hem Avrupalıların hem de onlarla karışmış yerlilerin günahlarına ya da tüm bölge üzerinde İspanya kralı adına hüküm sürecektir bir Hıristiyan hükümdar ihtiyacına kadar –Guaman Poma bu görev için kendi oğlunu uygun bulmuştu–, onu kızdıran bazı konularda bir polemik aracıydı. O-

Resim 35. *Quipucamayoc* (Quipu koruyan), Felipe Guaman Poma de Ayala, *El primer nueva corónica y buen gobierno* içinde, y. 1600-1615.

nunki, 20. yüzyılda daha sık görülecek bir olgunun, sömürgeleştirilenlerin sömürgeci güçlere karşı direniş aracı olarak Batı tarihselliğini ve Avrupa tarih yöntemlerini kullanmasının, ilk örneklerinden biriydi.

Tarihyazımsal açıdan Yenidünya tarihçilerle coğrafyacılara, parçacık fizikçilerinin “egzotik madde”sine eşdeğer bir şey sunmuştu: Başlangıçta klasik kutsal metin evrenine uydurmak için kahramanca mücadele ettikten sonra, nihayet kuramlarını gözden geçirmek zorunda kalmışlardı. Bu uzun zaman alacak ve hepsi de tamamen yanlış olmayan birçok entelektüel güzergâhın denenmesini gerektirecekti. José de Acosta’nın Amerika Yerlilerinin yerli değil Asyalı olduğu yolundaki görüşü, bu kuramı sağlam antropolojik kanıtlar temelinde değil kuramı yerlilerin Nuh soyundan geldiğine uydurmak için oluştursa ve onların vahşiliğe ya da barbarlığa dönüşlerini Şeytanın işi olarak açıklamak zorunda kalmasa da, bizim tarih öncesi göç konusundaki modern anlayışımıza benzer gibidir. Tüm türlerin zamanın birkaç 1000 yıl önceki bir tek noktasında eşzamanlı olarak yaratılmış olması fikri, 19. yüzyıldan önce yerinden kımıldatılamayacaktı. Ama önceki bölümde de dikkat çekildiği gibi, babadan kalma kronoloji resminde bazı temel sorunlar bulunduğunu kimileri açıkça görmeye başlamıştı.

Bu resim, hayli karmaşık zihin jimnastiklerine başvurmada arkeoloji, fosil ve biyoloji buluntularını açıklayamadığı gibi evvelce keşfedilmemiş halkları da açıklayamıyordu. Dünya tarihinin kutsal metinlere dayanan temeli ciddi zorluklar çekiyor, deneyimin ağırlığı altında çatırdamaya başlıyordu. Sonraki bir buçuk yüzyıl, merhum bilim tarihçisi Thomas Kuhn'un "paradigma kayması" olarak adlandıracağı şeye, İnsanlık Tarihi için yeni bir temel kuram bulmak için bir spekülasyonlar ve araştırmalar dönemine tanıklık edecekti.

Koloni Kuzey Amerika'sında Tarih

Rönesans'tan Aydınlanmaya uygun ama bizi bir şekilde bölümün geri kalanının kronolojik sınırlarının dışına çıkartan bir geçişi bize yine, Avrupalıların yerli sakinleriyle karşılaştıkları Kuzey Amerika'nın Britanyalı ve Fransız sömürge tarih düşünce ve yazımı sağlar. Burada, İspanyolların özellikle de Acosta'nın yazıları Kuzey Amerika'ya gelen kolonicilerin, karşılaştıkları yerlilerle ilgili fikirlerinin biçimlenmesinde etkili olmuştu. Kayıt tutma yeteneklerine karşın vahşilerin olayların anlatısı biçiminde bir "kamusal tarihleri"nin olamayacağı, dolayısıyla da doğa tarihinin bir dalı ya da Scot William Robertson'un *History of America*'sında (bkz. ileride 6. bölüm) yaptığı gibi, "felsefi" veya "kurgusal" tarih olarak incelenmesi gerektiği fikrini beslemişlerdi. 16. yüzyıl İspanyollarının sağladığı örneklerle, 1724 tarihli başyapıtı *Mœurs des Sauvages Amériquains, comparés aux mœurs de premiers temps* ("Vahşi Amerikalıların Âdetleri, Eski Zamanların Âdetleriyle Karşılaştırılması") başlıklı eserinde Kuzey Amerika Yerlileri ile Caesar, Tacitus ve diğer klasik tarihçilerin belgelediği kabile toplumları arasında bir karşılaştırma sunan Fransız Cizvit rahibi Jean-François Lafitau (1681-1746) gibi daha yakın tarihli gezginlerin gözlemleri eklenebilir. Antikitenin barbarları ile modern vahşiler arasındaki, sık sık yinelenen "Başlangıçta, tüm dünya Amerika'ydı" savında özetlenen doğrudan bağlantı, Lafitau'nun metin ve gözlemlerin birbirini desteklediği ifadesiyle ortaya konuyordu. "Amerika Yerlilerinin belirleyici özelliklerini öğrenmekle ve âdetleri ile uygulamaları konusunda bilgilenmekle kendimi kısıtlamadım, bu uygulamalarda ve âdetlerde, çok uzak antikitenin izlerini aradım..." diyordu. "İtiraf edeyim ki, eski yazarlar bana Amerika Yerlileri hakkındaki isabetli kestirmeleri dayandıracak bilgi sağladıysa, Amerika Yerlilerinin âdetleri de eski yazarların yazdığı birçok hususu daha kolay anlamama ve açıklamama bir temel sağlamıştır."⁴⁶ Antikitenin incelenmesinde olduğu

46 Jean-François Lafitau, *Customs of the American Indians Compared with the Customs of Primitive Times*, der. ve çev. W. N. Fenton ve E. L. Moore, 2 cilt (Toronto, 1974), cilt I, 27.

gibi burada da klasik yetkenin silkelenmesi güçtü, yorumlama rehberi olarak o kadar iyi uyuyordu ki, bir kenara atılması kolay olmayacaktı.

Lafitau, Acosta gibi bir Cizvit misyoneri idi ve o da doğal ve tarihsel dünyalara Kilise'nin gözlüğünden bakıyordu. (Bu kuşkusuz biraz daha sonra ortaya çıkacak olan, *Recherches philosophiques* ["Felsefi Araştırmalar"] başlıklı eserinde, Amerika Yerlilerini antikiteden bu yana insanlığın gerilemesinin canlı kanıtı olarak gösteren, Yenidünya'ya hiç ayak basmamış Amerika "otoritesi" Cornelius de Pauw'a göre daha olumlu bir bakıştı.) Yeni Fransa'da üslenen ve burada Iroquois yerlileri arasında uzun yıllar geçiren Lafitau, hem Kuzey hem de Güney Amerika yerlileri hakkında, özellikle onları "ilkel zamanlar"ın insanlarıyla karşılaştırdığı, uzun anlatılar hazırlamıştı. Esas olarak ateizmle mücadele etmekle ilgileniyordu ve bu yolda, en ilkel halkların bile hem teoloji hem de dini uygulama kavramlarına sahip olduklarını göstermeye çalışıyordu ama ilgi yelpazesi hayli genişti. Savaş-tan müzik aletlerine, cenaze uygulamalarından dile birçok konuyu kapsayan Lafitau'nun *Mœurs des Sauvages Américains*'inin bir ayağı ortaçağ ve Rönesans'ın *origo gentis* spekülasyonları geleneği (bununla birinci bölümde geniş bir şekilde ilgileniyor, sonra da bir kenara bırakıyordu) ve 16. yüzyıl gezi edebiyatı dünyasında, diğer ayağı da tektanrıcılığın kökenleri ve gelişmesinin gölgesinin düştüğü evrenselci gündemiyle Aydınlanma karşılaştırmacılığındaydı. Çeşitli yerlerde antropolojinin kurucusu olarak methedilmiş ya da yerli ve Avrupa uygarlıklarını aynı çerçeveye tıkmakla suçlanmıştı. Plinius, Herodotos ve Caesar gibi klasik yazarları ilkeciğin genel belirleyici özelliklerini göstermekte ve Amerika Yerlilerinin Asyalı kökenlerini göstermek için yeni kanıtlar sağlamakta kullanmıştı. "Eskilerin yatarak yemek yemek gibi bir âdetleri varken, Güney Amerika Yerlileri her ne kadar yemeklerini yerken genellikle oturdukları, ayakkabıcıları gibi üç ayaklı küçük tabureleri olsa da, sık sık da yemeklerini hamaklarında yatarak yer, Kuzey Amerika Yerlileri de üzerinde uyudukları şiltelerde oturup yemek yer." İlkçağdaki örneklerini Strabo ile Suidas'tan alıntıl原因an Lafitau'nun doğrudan gözlemleyerek betimlediği kar ayakkabıları, ona göre, "Asya'dan Amerika'ya göç ederek orada yerleşen kavimlerin yanlarında getirdikleri bir başka erken dönem âdetiydi."⁴⁷

Kıtayı yalnızca Kuzey'de Fransızlar ve Güney'de İspanyollarla değil aynı zamanda yerli bir nüfusla da paylaştıklarının 17. yüzyıl İngiliz kolonicileri de farkındaydı. Birliktelikleri en baştan beri sorunluydu. İspanyolların Amerika'daki varlığıyla aralarındaki önemli bir farklılık, kolonici-yerli tarihini yazma şekillerini etkilemişti. Kuzey Amerika'da, Peru ya da Meksika'nın aksine, anlatılacak –kuşkusuz 1637-1638'deki Pequot

47 Lafitau, *Customs of the American Indians*, cilt I, 225; cilt II, 128-9.

Savaş'ını bitiren katliam gibi katliamlar olsa da- bir "Fetih" değil, yavaş bir yerleşme ve uysallaştırma süreci yaşanmıştı. Kolonileştirme dönemi-ne, yeni gelenler arasında sık sık da bazı kabilelerle, genellikle Fransızlarla ittifak kuran diğer kabilelere karşı, ittifak kurularak girilen bir dizi savaş damgasını vurmuştu. Yerli nüfusla yaşanan bu çatışma döneminin nihai safhası, Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-1763) Kuzey Amerika Cephesi olan "Fransız ve Amerika Yerlileri Savaşları"ydı. Bu mücadelelerin anlatıları, savaşın tarihin doğal konusu olarak dinin hemen arkasından geldiğini düşünen yazarlara askeri bir konu sağlaması açısından bize İspanyolların 16. yüzyıl Fetih anlatılarının kaba taslak muadillerini sağlar. Köleliğe karşı Aydınlanmanın duruşunu benimseyen ve kolonicilerin Amerika Yerlilerine karşı kaba davranışlarını eleştiren Jeremy Belknap'ın (1774-1798) *History of New Hampshire*'ı (1784) içinde ele aldığı konulardan biri, görece erken bir çatışma olan Kral Philip'in Savaşı'dır (buna önderlik eden yerli şefe atfen böyle adlandırılmıştır). Britanya devrimlerinin biri sırasında doğup diğeri başlarken de ölen New Yorklu Cadwallader Colden (1688-1776) *History of the Five Indian Nations Depending on the Province of New York in America* ("Amerika'nın New York Eyaletine Bağımlı Beş Amerika Yerli Ulusunun Tarihi") başlıklı eserinde, Iroquois kabilesinin tarihine girmişti. Amerika Yerlilerinde eski Avrupa barbarlarının bir yansımasını gören başka bir tarihçi olan Colden, Iroquois'ların Fransızların Quebec kaynaklı genişlemesine karşı müttefikler haline getirilmesi gerektiğine kani olmuştu.

Tıpkı İspanyollar gibi müstakbel Birleşik Devletler'deki ilk tarihçiler de, hem tarihyazımı modellerini hem de dünyalarına bakmakta kullandıkları kavramsal gözlükleri Avrupa'da arıyordu. Vakayiname ve kaderci anlatılar gibi daha eski türler Atlantik ötesinde anavatanda olduğundan daha uzun süre etkili oldu. Dönemin sonuna doğru Avrupa'nın büyük Aydınlanma tarihçileri okunacak ve devrimci ideolojiyi etkileyecekti. Kolonilerin kimlik duygularının yaratılıp pekişmesinde, daha sonra da yeni cumhuriyetin kurulup büyümesinde tarih muazzam bir rol oynadı. Avrupalı güçlerin yerleşimci türevleri olarak doğan diğer modern uluslarda olduğu gibi Kuzey Amerika kolonilerinde de tarih yazını, gezi edebiyatının, geçmiş anlatmaktan çok anavatandaki okurlara yeni toprakların flora ve faunasını tanıtmak ve halkının âdetleri konusunda bir fikir vermek üzere tasarlanan bir varyantı olarak başlamıştı; bu İngiltere'de ortaya çıkmakta olan harita modeline dayanıyordu. Geçmiş hakkında az çok gerçek bir öykü olması anlamında "tarih" yazan ilk yazar John Smith'ti (1579-1631), *A True Relation* ("Gerçek bir Rapor," 1608) ve daha sonraki *General History of Virginia, New England, and the Summer Isles* ("Virginia, New England ve Summer Adala-

rının Genel Tarihi," 1624) başlıklı eserlerinde, çağdaşı İngilizlerin Türkler gibi Yakındoğu halkları üzerine yazdıkları eserleri örnek almıştı.

New England'ın çok farklı dini ikliminde tarih, Amerika'nın kendi geçmişi üzerine anlatılarında hiçbir zaman tamamen kaybolmayan erken modern Protestan toplumların belirleyici özelliği olan kaderci bir damardan hızla gelişti. İngiliz din baskısından kaçan sığınmacıların kurduğu New Israel'le ("Yeni İsrail") başlayıp "Redeemer Nation" ("Kurtarıcı Ulus") efsanesiyle berraklaşarak, 19 ve 20. yüzyıldaki Amerikan "istisnacılık" (*exceptionalism*) ve "aşıkâr kader" (*manifest destiny*) inanışlarına ve nihayetinde Birleşik Devletler'in Soğuk Savaş sonrası dünyanın polis memuru ve liberal demokrasi dağıtıcısı rolüne soyunmasına varan, doğrudan bir güzergâh çizmek zor olmaz.* New England'daki ilk tarihçiler, her ikisi de güçlü bir Tanrı'nın beşeri işlerdeki etken rolü duygusunu besleyen John Foxe'un *Acts and Monuments* ("Eylemler ve Anıtlar") ve Sir Walter Raleigh'in *History of the World* ("Dünya Tarihi," 1614) başlıklı eserlerinden etkilenmişti. Koloniciler bu zor topraklara yerleşilmesini anlatan tarihler yazmış, Mayflower göçmenlerinin açlık ve soğuktan mucizevi bir şekilde kurtuluşlarını, Tanrı'nın inançlı bir cemaatin kurulup gelişmesini istemiş olmasının kanıtı olarak yorumlamışlardı. Kutsal Kitap tipolojisi, Musa'nın yeni versiyonlarının Tanrı'nın seçilmişleri için yeni topraklar açtığı, yeni İşaya ve Yereyaların da buradaki sakinlerin saflığını koruduğu birçok anlatıya hayat verdi. Kötünün iyiden ve tövbenin günahattan ayrılmasına, terbiye edilmemiş vahşi toprakların verimli bir süt ve bal ülkesine dönüşmesine bu malzemenin büyük bölümünde rastlanır, bazen de buna İsa'nın yakındaki dönüşünün binyılcı beklentileri eklenir. Eski Ahit zamanlarında olduğu gibi, ahlaksızlar ile havariler vahşi topraklarda karşı karşıya gelir. Bu türden birkaç öne çıkan eserin listesi temalarını açığa vurur; örneğin Edward Johnson'ın (1599?-1672) *The Wonder-Working Providence of Sion's Savior in New England* ("Sion'un Kurtarıcısının New England'daki Mucize Gerçekleştirme Kaderi," 1654), William Bradford'un (1590-1657) *History of Plymouth Plantation* ("Plymouth Plantasyonunun Tarihi," 1856) ve William Hubbard'ın (1621-1704), *General History of New England to 1630* adlı eseri (New England'ın 1630'a kadar Genel Tarihi," 1815). 1676'da Increase Matther (1639-1723), her ne kadar ötekiler gibi kaderci terimlerle bezenmiş olsa

* Burada sözü edilen görüşler ("Redeemer Nation," "exceptionalism," "manifest destiny" vs), yukarıda metinde de kısaca anlatıldığı gibi, Birleşik Devletler tarihi boyunca kendilerince ortaya atılan, tarihteki İsrailoğullarından örnek alınarak oluşturulmuş çeşitli "Seçilmiş Ulus" kuramlarının değişik biçimleridir. Hepsinin kabaca ana fikri, Birleşik Devletler halkının dünyaya (Protestan) bir düzen getirmek üzere Tanrı tarafından seçildiği ve gene seçilmiş topraklar olan Kuzey Amerika'ya gönderildiği üzerinedir –çn.

da belki de Amerikan askeri tarihyazıcılığının ilk örneği olan *Brief History of the War with the Indians in New England* ("New England'daki Kızılderililerle Savaşın Kısa Tarihi") adlı eserini kaleme aldı.

New England'da Güney kolonilerine göre çok daha fazla tarih yazıldı ve bunun büyük bir bölümü de, tarihçilerinin kendi kolonilerini tüm New England'ı kapsar gibi gördüğü Massachusetts Körfezi'nden çıktı. Bostonlu hekim William Douglass (1691-1752) *Summary View, Historical and Political, of the British Settlements in North America*'yla ("Kuzey Amerika'daki Britanya Yerleşimlerinin Siyasi ve Tarihsel Özet Görüntüsü," 1747-1750), bir Körfez kolonisi perspektifinden koloni deneyiminin kapsamlı bir incelemesini sunar. 18. yüzyıl başlarının açıkça en etkili tarihi de, Increase Mather'in oğlu Cotton'ın (1663-1728) çalışmasıdır. Genç Mather'in 1693'te yazmaya başladığı *Magnalia Christi Americana; or the Ecclesiastical History of New England* ("Magnalia Christi Americana; veya New England'ın Kilise Tarihi") 1702'de yayımlandı. Bu eserin yedi kitabı garip bir şekilde Çin resmi tarihini anımsatan karışık bir yapıya sahiptir ama kuşkusuz, Mather'in bundan haberi yoktu. Birinci Kitap'ta New England kolonilerinin kuruluşunun anlatısıyla başlayan Mather, bundan sonra iki kitap boyunca önemli dini ve seküler kamusal kişilerin yaşamlarıyla devam eder ve Dördüncü Kitap'ta Harvard Koleji'nin anlatıya dayalı bir tarihini verir. Bunlar, Püriten kolonicilerin Tanrı'ya dayalı yaşamlarının anlatısını sunarak, halkın örnek oluşturacak yaşamöykülerine duyduğu giderek artan açlığına hitap ediyordu. Son üç kitap, açıkça Foxe'dan etkilenen "Acts and Monuments of the Faith and Order in the Churches of New England" ("New England Kiliselerindeki İnanç ve Düzen Eylemleriyle Anıtları") başlıklı Beşinci Kitap'la tam anlamıyla Kilise tarihine döner; son iki kitap sırasıyla Tanrı'nın takdiri ve "Tanrı'nın Savaşları"ndan önemli anların tarihini verir.

Koloni döneminde yazılan son büyük tarih, belki de uygun biçimde, Devrim'den önceki son Massachusetts sivil valisi, Körfez kolonisinin çok ciltli tarihini sürgünde tamamlayan Thomas Hutchinson'un (1711-1780) eseri idi. Boston doğumlu, olumlu bakışlı ve siyaseten ılımlı bir kişi olan Hutchinson, kızgın koloniciler ile uzlaşmaz Britanya hükümetinin arasını boş yere bulmaya çalışmış, kimseye yaranamamıştı. Amerikan tarihi üzerine görüşleri açısından kozmopolit birisi olan Hutchinson, ona Yenidünya'daki yaşam üzerine bir soru formu gönderen Robertson gibi İngiliz tarihçilerle yazışıyordu. Samuel Mather'in (Cotton'ın oğlu) kütüphanesindeki elyazmalarından büyük ölçüde yararlandığı *History of the Colony of Massachusetts Bay*'in ("Massachusetts Körfezi Kolonisinin Tarihi") ilk cildi 1764 sonlarında yayımlandı. Kitap koloninin küçük bir Püriten yerleşiminden başlayarak Britanya ticaret imparatorluğunun varlık-

lı ve katılımcı bir üyesine dönüşmesini anlatıyordu. Sonraki çalışmaları Hutchinson'un kariyeri ve kütüphanesinin basılıp kitaplarının birçoğunun sokağa atıldığı 1765 Damga Vergisi Yasası ayaklanmaları nedeniyle aksadı. Müsveddelerinin birçoğu kaybolmasa da, tarihinin ikinci cildinin taslaklarını kurtarmayı başardı ve 1767'de yayımladı, ilk baştaki iyimserliği koloniciler arasındaki gerileme ve yozlaşma duygusu nedeniyle azalmıştı. Hutchinson krizin son safhasına girdiği 1774 yılında koloniyi ve kıtayı nihai olarak terk etti. Tarihini yurtdışında, Devrim Savaşı sırasında tamamlayacak ve kendi valiliğinin bitişiyle sonlandıracaktı, son kısım hararetin yatıştığı yarım yüzyıl sonrasına kadar yayımlanamayacaktı.

Hutchinson hem tarihsel hem de tarihyazımsal anlamda "kaybeden" taraftaydı. Ama Mercy Otis Warren (1728-1814) değil. İngiltere'nin "Cumhuriyetçi cadalozu" Catherine Macaulay'ın sureti (ve mektup arkadaşı) olan Warren, Macaulay gibi, bir kadın tarihçi olarak sıra dışıydı. Siyasi yaklaşımı tamamen devrimci ve bağımsızlığın ardından Jefferson'cıydı. Kaderin garip bir tecellisi sonucu, *History of the Rise, Progress, and Termination of the American Revolution* ("Amerikan Devriminin Yükselişi, İlerleyişi ve Sona Erişi," tam. 1791 ama 1805'e kadar yayımlanmadı) başlıklı eserini Vali Hutchinson'ın eski evinde yazacaktı. Başka bir önemli kadın olan Abigail Adams tarafından yüreklendirilen Warren'ın, cinsiyetinden büyük ölçüde bağımsız olarak belgelerden kaynaklanan malzemenin yanı sıra önemli siyasi şahsiyetlerin görgü tanıklığına dayalı anılarını anlatımı güçlü bir metinde toparlama becerisi, yazdığı tarihi Devrim döneminin en ünlü tarihi haline getirdi. Abigail Adams'ın kocası John Adams'tan hayli farklı görüşlere sahip olan ve onu açıkça eleştiren Warren, Birleşik Devletler'in ikinci başkanına [John Adams], artık ünlü olan "Tarih Hanımefendilerin alanı değildir," sözünü söyletmişti; Adams'ın, karısı gibi, en başta Warren'ın tarihyazımsal ilgisini desteklediği düşünülürse, bu da kaderin başka bir ironisidir (Seçme Metin 23).

Yüzyılın sonuna gelindiğinde bir bağımsızlık sonrası tarihyazımı şekilleniyor, tümü değilse de büyük bölümü 17. yüzyılın istisnacı melodileri üzerine doğaçlamalar yapıyordu. Devrim öncesi tarihlere damgasını vuran kaygılar ortadan kalkmamıştı ama artık üzerine tarih kadar soyut ve ayrılmaz haklara da başvuran daha yeni konular eklenmişti. Bu nasıl bir cumhuriyet olacaktı? Federalist, ticari ve oligarşik mi, yoksa demokratik ve tarımsal mı? Parçaların bütünüle ilişkisi nasıl düzenlenecekti? Batıya doğru yayılma ne kadar hızlı ve nereye kadar ilerleyecekti ve (meşum bir soru) Amerika Yerlilerinin hakkından nasıl gelinecekti? Yakın bir zamanda Britanya İmparatorluğu'nda kaldırılacak olan kölelik, bu resmin neresine oturuyordu? David Ramsay (1749-1815) bu konuları tarih çalışmasında ele almıştı.

Seçme Metin 23 **Mercy Otis Warren, Tarih Üzerine**

Tarih, suçların tortusu ve insanoğlunda onur kırıcı ya da onurlandırıcı ne varsa hepsinin kaydedildiği yer, en dikkâte değer devrimleri üreten olayları ayrıntılandırabilmek için karakter hakkında doğru bilgiyi, eylemin kaynağının araştırılmasını, nedenlerin bileşimi için berrak bir anlayışı ve dilde kesinliği gerektirir.

Toplumdaki değişimleri meydana getiren gizli yayları çözümlemek; değişik yönetim türlerinin kökenlerini, bilimdeki, ahlaktaki sonuç veren değişimleri ya da despotça ya da daha liberal biçimler altındaki halkların davranışlarını belirleyen ulusal renkleri izlemek cesaret isteyen ve maceralı bir iştir...

Hükmetme sevgisi ve keyfi güç peşindeki denetimsiz ihtiras, tüm uluslarda ve belki de uygarlıklarıyla orantılı bir şekilde üste çıkmıştır. Roma erdeminin gerilemesinde de, Britanya tarihinin karanlık sayfalarında da aynı şekilde aşıkârdılar. O eski cumhuriyeti deviren bu ilkelerdir. İngiltere'yi sık sık iç kavgalara sürükleyen de bu ilkelerdir. Bunlara karşı direniş hükümdarlarından birini cellâdın kütüğüne götürmüş, bir diğeri ni de tahtından etmiştir. Bunların egemen olması, Amerika'nın ilk yerleşimcilerini zarif evlerinden ve bolluk koşullarından çıkarak Batı dünyasının soğuk ve gelişmemiş bölgelerine sığınmaya itmiştir. Britanya'da despot kralların baskısına ve din kurumunun şiddetine maruz kalmış, insan arzularının doğanın zorluklarıyla kısıtlandığı, zevkleri uğruna sık sık her türlü ahlaki ve dini bağı koparan o yapay istekleri uygarlığın daha yaratmadığı uzak bir ülkeye kaçmışlardı.

Kaynak: Mercy Otis Warren, "Introductory Observations," *History of the Rise, Progress, and Termination of the American Revolution*, ed. Lester H. Cohen, 2 cilt (Indianapolis: Liberty Classics, 1988), cilt I, 3-5.

İskoç kökenli Pennsylvanialı bir doktor olan Ramsay, Güney Carolina'ya Devrim'den kısa süre önce taşınmıştı ve burada (kölelik karşıtı görüşleri seçilmesini engelleyene kadar) hem bir kongre üyesi hem de tarihçi olmuştu; 1785'te *The History of the Revolution of South-Carolina*'yı ("Güney Carolina Devriminin Tarihi") yayımladı. Büyük tarih çalışması olan *History of the American Revolution* ("Amerikan Devriminin Tarihi") 1789'da, savaşın sona ermesi ve 1788'de anayasanın gözden geçirilmesi üzerinde anlaşmaya varılmasının getirdiği başarı sevinci sırasında yayımlandı: Yeni edindiği yurdunun basit tarım Cumhuriyetçiliğini savunan Ramsay, kısa sürede sıkı bir Federaliste dönüşecekti.

İskoç Aydınlanması fikirlerinden ve kozmopolit görüşlerden Jeremy Belknap gibi Ramsay de bir şeyler hazmetmişti; yurtsever de olsa, onun eseri çağdaşlarından bazılarına göre çok daha az istisnacıydı. Ramsay'ın *American Revolution*'ı kolonilerin kuruluşunu kısaca anlattıktan sonra, 1764'ten başlayarak bunların Britanya'yla bozulan ilişkilerinin bir anlatısına geçiyordu. Çılgın bir katilin elinde ölümünden iki yıl sonra, Ramsay'ın üç ciltlik *History of the United States*'i ("Birleşik Devletler Tari-

hi") yayımlandı, bu önceki eserinin daha muhafazakâr bir bakışla gözden geçirilmiş haliydi. Yeni cumhuriyete bu veda özellikle Amerika Yerlilerine eskisi kadar sıcak bakmıyor, artık onları erdemli yerleşimcilerin karşıtları olarak görüyor ve Amerikan usulü bir fetih öneriyordu. Bu, kolonicilerin yerlilere muamelesini eleştiren eski görüşlerinin neredeyse tersiydi. Ramsay kölelik hakkındaki önceki eleştirilerinden de vazgeçmişti, onun yerine, köleliğin Güney kültürü içindeki yerini savunuyordu.

SONUÇ

David Ramsay'nin felsefi tarihi onu ilk kolonyal öncellerinden çok farklı bir tarihyazımsal yere koyar; artık, bunun ardında yer alan ve erken modern dünya ile 19. yüzyıl arasında hem bir köprü hem de bir boşluk oluşturan "aydınlanmış" düşünceyi daha ayrıntılı olarak incelememiz gerekiyor. Bu bölüm Avrupa'nın tarih kültürünün, Amerika'nın 15. yüzyılın sonundan 18. yüzyıla kadar coğrafi nedenlerle ya da koşullar gereği onun yörüngesinde yer alan bölgelerindeki etkiyle ilgilendi. Aynı zamanda kolonicilerin, genellikle de güçlü entelektüel önyargılara karşın, yerli yazılardan yararlandığı birçok örneği ve Sahagún'dan Garcilaso ve Guaman Poma'ya Avrupalı, yerli ve Mestizo yazarlar tarafından kaleme alınan birkaç karışık, yenilikçi tarih biçimini de gösterdi. Önümüzdeki bölümde, Batı tarih uygulamasının dünyanın geri kalanına yayılışını izlerken, hem fetih hem de mübadele konularına döneceğiz. Ama 19. yüzyılda yayılmış olan, erken modern dünyanın sahip olduğundan çok daha farklı bir geçmiş ve bu geçmişin incelenmesi anlayışydı. Gelmekte olan yüzyılda tüm dünyada tarihin anlaşılmasında temel değişimler gerçekleşiyordu, öncelikle bunları incelememiz gerekiyor.

- 1723 Pietro Giannone'nin *Istoria civile del regno di Napoli*'si ("Napoli Krallığı'nın Sivil Tarihi") yayımlandı
- 1724 Arai Hakuseki'nin *Tokuşi yoron*'u ("Tarih Üzerine Denemeler") yayımlandı
- 1725 Giambattista Vico'nun *Scienza Nuova*'sı (*Yeni Bilim*) yayımlandı, 1735 ve 1744'te gözden geçirildi
- 1751 Voltaire'in *Le siècle de Louis XIV*'u ("XIV. Louis Yüzyılı") yayımlandı
- 1752 Bolingbroke'un *Letters on the Study and Use of History*'si ("Tarihin İncelenmesi ve Kullanımı Üzerine Mektuplar") ölümünden sonra yayımlandı
- 1756-1758 Joseph de Guignes'in *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres peuples Tartares occidentaux*'su ("Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Batı Tatar halklarının tarihi") Paris'te yayımlandı
- 1770 Guillaume Thomas Raynal'ın *Histoire... des... deux Indes*'in ("İki Hindistan... Tarihi") ilk basımı yayımlandı
- 1772-1800 Zhang Xuecheng eleştirel tarih eserlerini yazdı
- 1774 Johann Gottfried Herder'in *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*'i ("İnsan Türünün Gelişimine İlişkin Bir Tarih Felsefesi Daha") ve Lord Kames'in *Sketches of the History of Man*'i ("İnsan Tarihinin Taslakları") yayımlandı
- 1777 William Robertson'un *History of America*'sı ("Amerika Tarihi") yayımlandı
- 1776-1788 Edward Gibbon'ın *Decline and Fall of the Roman Empire*'i (*Roma İmparatorluğu'nun Gerileme ve Çöküşü*) yayımlandı
- 1784-1791 Johann Gottfried Herder'in *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*'i ("İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler") yayımlandı
- 1795 Condorcet'nin *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*'i (İnsan Zekasının İlerlemesine Dair Bir Tarihsel Resim Taslağı) ölümünden sonra yayımlandı
- 1798 Motoori Norinaga'nın *Kociki-den*'i ("Kociki Üzerine Yorumlar") tamamlandı.
- 1820 Yamagata Banto'nun altı ciltlik *Yume no Şiro*'su ("Rüya Görmek Yeri") tamamlandı

AVRASYA AYDINLANMALARINDA İLERLEME VE TARİH

Giriş

Bu bölümün konusunu 18. yüzyılın iki özelliği oluşturuyor. Birincisi 5. Bölümde açılan bir temanın devamı olarak, dünyanın çeşitli yerlerinde ilk olarak geçmiş iki yüzyılın keşif ve fetihleriyle gelişen alternatif tarihsellik tarzları ve ara sıra da aralarında ki karşılıklı ilişki üzerine giderek artan farkındalıktır. Bu kuşkusuz 16 ve 17. yüzyılda başlayan eğilimlerin devamıdır ama onları daha ileriye götürmüş, bunları bir dünya "meta-tarih"iyle ya da uygarlığın ilerleyişini izleyen bir ana anlatıyla birleştirmiştir. Bu, bölümün ikinci temasını oluşturur: Erken modern değişme düşüncesinin üzerine inşa edilen ama artık açıkça geçmişin toplamı olarak tanımlanan "Tarih"le bağlanmış ve parça parça bir tesadüfler dizisi değil, ileriye doğru devamlılık gösteren bir süreç olarak açıklanan "ilerleme" fikrinin ortaya çıkması. Uygarlığın ilerlemesine, insanlık için tek bir güzergâha dair sarmalayıcı bir düşünce, (Amerika kıtaları ve Afrika'daki ilkel ve "barbar" olanlarla, Asya'daki daha ileri olanlar dahil) farklı halkların artık gelişmenin farklı aşamalarında olduğu, bazılarının bariz bir şekilde yolda oyalandığı kaçınılmaz olgusuyla çelişiyordu. Bu evrensel güzergâhı tanımlamak ve bazı halkların neden bu yolda diğerlerinden daha ileride olduğu konusunda spekülasyonlara girmek, bu ve sonraki yüzyılda birçok Avrupalı düşünürü meşgul edecek ve birçoğu da, aslında modernliğe giden farklı güzergâhlar olduğu, hele farklı modernliklerin tahayyül edilebileceği olasılığını irdelemeye kalkışmayacaktı.

Bir dizi ünlü isim bu bölümde ağırlıklı olarak öne çıkar. Bunlara Vico, Voltaire ve Montesquieu'den Herder ve Kant'a Avrupa edebiyat ve felsefesinin yanında tarih yazımı alanının da seçkinleri dahildir; yanlarına Avrupalı okurun o kadar da aşina olmadığı, Japonya'dan Motoori Norinaga ve Qing Çin'inden Zhao Yi de eklenebilir. Coğrafi olarak, kendimizi geçen iki bölüme göre daha az ülkeyle sınırlayacağız. Yolculuğumuz, Qing döneminin kanıtsal araştırmalarının kaynaklar karşısında 17. yüzyıl Avrupa'sındakiyle karşılaştırılabilecek bir eleştirel tavır edildiği Çin'e ve Çin tarzı eleştiri ülkenin uzak geçmişini kucaklayan daha yeni Japonya merkezli araştırmacılıkla çelişkiye düşerken kendisi de bir tarihyazımsal belirsizlik döneminden geçen Japonya'ya iade-i ziyaretleri içerecek. Nihayet, birçok süregiden tema da burada karşımıza çı-

kacak. Bunlardan biriyle, bellek ve geçmişin korunmasıyla ilgili olarak tarihçiler ile okurlarının yazının ve sözün göreliler demlerine karşı çevrilen tavrıyla başlayabiliriz.

Sözlü Olanın İnkârı

Tarihyazımsal olarak, 18. yüzyılın karma bir etkisi oldu. 19. yüzyıl eleştirmenleri geçmiş yüzyılın evrenselleştirici eğilimlerine tepki gösterdi ve ortaçağ gibi bazı dönemlere karşı hissedilen düşmanlığı tersine çevirdi. Kendi zamanımız, kıtanın farklı yerlerindeki birçok Aydınlanmaya (çoğul burada önemlidir) her türden Avrupamerkezci günahı atfetmiş ve uyarlaştırıcı gündemlerini mahkûm etmiştir. Birçok sömürgecilik sonrası eleştirmen için Batı modernitesi tüm dışlayıcı, emperyalist ve ırkçı veçheleriyle 19. yüzyılda gelişmiş ama 18. yüzyılda doğmuştur. Karayıplı şair ve kültür eleştirmeni Edouard Glissant o andan itibaren, "Tarihin büyük T ile yazılmaya başladığı" ve eşzamanlı olarak, "Batının kine uymayan tüm diğer tarihleri dışlayan bir bütün haline geldiği," yorumunda bulunmuştu.¹ Ve Batı modernitesinin varsayılan günahlarının önde gelenlerinden biri olarak, tarihyazımsal "geçmiş, onun hakkında sahih olmamızla nesnel ve olgusal şekilde keşfedilmiştir" görüşü de dahil olmak üzere, kendisine kendi kendine yetke veren bir epistemoloji yaratmıştı. Etno-tarihçi Greg Dening bunun bir sonucunun da, "sırf 'ilkel' toplumlar bizim tanıyabileceğimiz ve bizi ikna edebilecek yöntemlerle tarihselleştirme yapmalarına imkân verecek sistemli usullerden –soruşturma ve kanıt kurallarından– yoksun diye, tarihlerinin de olmadığı" inancı olduğunu yazmıştı.²

Dünyanın çevresinde seyrüseferlere başlandığı çağda diğer tarihsellik türleriyle yaşanan karşılaşmalar, Avrupalıları tarihte ve tarih için gerekli esas unsurların ne olduğu konusunda dikkatli bir şekilde ve eskisine göre daha kategorik terimlerle düşünmeye zorladı. Yazı bu unsurlardan biriydi ve 18. yüzyılda, önceki 200 yılda başlatılan sürecin, sözlü toplumların beşeri geçmişi ezberleme kapasitesinin, inkârının doruğuna erişilmişti. 16. yüzyılın ve 17. yüzyıl başının, hem sözlü hem de resimli alternatif biçimlere karşı çelişkili tutumu 18. yüzyılın ilk on yıllarında büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. 17. yüzyıl sonları da, tanık ifadelerinin akılcılığını ve çarpıtılmasının olasılığını değerlendiren, doğmakta olan "olasılık kuramı" ile sözlü geleneğin marjinalleştirilmesi için 18. yüzyıla felsefi bir gerekçe sağladı. Tarihsel eleştiri üzerine Fransız çalışmaları ve sonraları David Hume gibi felsefeci-tarihçiler aracılığıyla bu tavır, geleneğe karşı

1 Edouard Glissant, *Caribbean Discourse: Selected Essays*, çev. J. Michael Dash (Charlottesville, 1989), 64, 75.

2 Greg Dening, "A Poetic for Histories," *Performances* (Chicago, 1996), 40.

toplumsal ve dini önyargılarla da birleşerek yazıyla belgelenmemiş her türlü geçmişi tarih-dışı hale getirdi. Toplamda, 18. yüzyılda sözlü gelenek kadar resimli eserleri eleştirenlerin de alfabe tercihlerinde Reform karşıtı misyonerlerden beter bir sertlikte oldukları görüldü.

İlk kez 17. yüzyıl sonlarında görülmeye başlayan "sözlü gelenek" kavramı bile bir Aydınlanma yaratusıdır; fablın kaçınılmaz katılımı olmadan sesin bilgiyi aktarma yeteneği, başkaları gibi uzun ömürlü Bernard de Fontenelle (1657-1756) tarafından da dile getirilmiştir. Şair James Macpherson'ın kahramanlık öyküsü *Fingal*'i kadim Kelt ozanı Ossian'ın özgün bir eseri olarak yayımlamasına (1760-1765) eşlik eden gürültü patırtı, sahte Berossus ve Constantinus Bağış gibi sahtekârlıklara gösterilen filolojik itirazların çok ötesine taşıdı. Hume doğrudan bellek ve sözlü geleneğin güvenilirliğini reddetti. Ossian'a tepki gösterirken, olasılık kurallarının ve deneyimin kanıtlarının ozanlar zamanından bir tarihin sözlü olarak kalabilmesini olanaksız kıldığını düşünüyordu.

Tarihsel bir olgu, sözlü gelenekle görgü tanıkları ve çağdaşlarından aktarılırken, art arda gelen her anlatıda kılık değiştirir ve sonunda, dayandığı özgün gerçeğe benzerliğini ya çok az korur ya da hiç korumaz. İnsanın kırılgan belleği, abartı sevgisi, uyuşuk dik-katsizliği; bu ilkeler, kitaplar ve yazılar tarafından düzeltilmezse, kısa sürede tarihsel olayların anlatısını bozar; savlama ve akıl yürütmenin yerinin çok az olduğu ya da hiç olmadığı yerde, bir zamanlar bu anlatıların elinden kaçan gerçeği de yakalayamaz.³

Yazının uygarı ve görece gelişmiş barbarı düpedüz vahşi olandan ve dolayısıyla tarihsel olanı da olmayandan ayırdığını düşünenlere, İngiliz tarihçi Edward Gibbon da katılıyordu. Kıtada, Alman tarihçi August Ludwig Schlözer (1735-1809) yazılı olmayan kanıtlara ve folklora dayanan (tarihöncesi olarak adlandıracağımız) "meta-tarih" ile yazılı malzeme üzerine inşa edilmesi gereken tam anlamıyla tarihi ayırt ediyordu ama bunun yazılı olmayan kaynaklarla beslenmesine izin veriyordu. Herder İsrail kavminin uygarlığa önemli katkısını "yıllıklar" yazmalarında ve bunları hiyerogliflerden ziyade aile vakayinamelerine ve tarihsel öykülere dayandırmalarında görüyordu.⁴ Aydınlanma sürecinde matbaayı belirleyici bir ilerleme olarak gören 18. yüzyıl İsveçlileri, insanlığın geçmişi anımsama kapasitesini genişleten rünik yazıtlar gibi erken dönem yazı sistemlerini keşfedenleri metheder. Sözlü kültürlerde, tarihler aktarılabilmesi için

3 David Hume, *A Dissertation on the Passions/The Natural History of Religion*, ed. T. L. Beauchamp (Oxford, 2007), 36.

4 J. G. Herder, *Reflections on the Philosophy of the History of Mankind*, çev. T. O. Churchill (1800), ed. Frank E. Manuel (Chicago, 1968), 135-6.

kısa olmalıydı, dolayısıyla minimalist bir özgün öykü daha sonraki anlatımlarda süsleniyordu. Anders af Botin (1724-1790), sözlü olarak aktarılan öykülerin tarihi belleklerde tutabileceğini ama "unutma ve ekleme sonucu bozulma" riskini taşıdığını düşünüyordu.⁵

Macpherson gibi zengin hayal gücüne sahip olanlar bir yana, alfabeye dayalı olmayan alternatiflere açık meşru itiraz sesleri ve daha sonraları Jean-Jacques Rousseau ve Adam Ferguson gibi, yazının kısıtlayıcı ve çeherlerinden ve sözlü dilin bütün nüanslarını yakalayamayacağından endişe eden yüzyılın kuşkucuları da vardı.⁶ Görecek olduğumuz gibi Napolili Giambattista Vico, hem sözlü ve yazılı kültürün karşılıklı bağımlılığını kabul ediyor hem de sözlü gelenekte, aşağı bir edebi biçim olarak görüldüğünde tam olarak anlaşılamayacak kadim bilgeliğin yalnızca taşıyıcısı değil, tanımlayıcı özelliği olarak da bir değer görüyordu; tarihsel olarak, sözlü olana değer verilmesi hukukun incelenmesinde esastı. Perulu vakanüvis Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela (1676-1736), İnkaların *quipu* larında imparatorluklarının geçmişteki olaylarını güvenilir bir şekilde kaydettiklerinden emindi. Yüzyılın daha sonralarında, Amerikan yerli başarılarının yurtsever bir savunucusu olan Cizvit Francisco Xavier de Clavijero (1731-1787), yerlilerin tuttuğu kayıtların güvenilirliğini savunan ve yaygın bir şekilde çevrilen *Historia Antigua de México* ("Meksika'nın Eski Tarihi," 1780-1781) başlıklı bir eser kaleme aldı. Ama Felemenkli araştırmacı Cornelius de Pauw (1739-1799) karşı görüşü savundu. Yenidünya bilgisinin aşırı bir reddi olan ve çok okunan *Recherches philosophiques sur les Américains* ("Amerikalılar üzerine Felsefi Araştırmalar," 1768) başlıklı eserinde, de Pauw Garcilaso'nun *Royal Commentaires*'ini ("Kraliyet Yorumları"), daha aşağı bir nitelikte olması iklimin ve biyolojinin etkileşimiyle belirlenmiş dejenere bir kıtada yaşayan bir Amerikalının zayıf bir yaratısı olarak bir kenara itti. Onun tavrının bir dereceye kadar ılımlı izleri, o günlerin William Robertson gibi başka tarihçilerinde de görülür.

Tüm bunların bir yan etkisi, saygın tarihçiler arasında, özellikle de James Ussher'ın izinden giderek dünyanın kesin antikitesini belirlemek için, eski kronolojinin peşine düşenlerin sayısının kademeli bir şekilde azalması oldu. Newton'ın konuya ilgisi, kronolojinin en parlak günlerinin sonuna denk geldi ama daha iki yüzyıl kadar popüler uygulayıcılara sahip olacak ve eşzamanlı cetveller, evrensel tarihlerde ya da Kilise tarihle-

5 Peter Hallberg, *Ages of Liberty: Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740-1792* (Stockholm, 2002), 86.

6 Nicholas Hudson, "Constructing Oral Tradition: The Origins of the Concept in Enlightenment Intellectual Culture," ed. A. Fox ve D. Woolf, *The Spoken Word: Oral Culture in Britain 1500-1850* (Manchester, 2002), 24-55.

rinde standart özellik olmayı sürdürecekti. 18. yüzyıl, uzak antikiteye dönüp baksa bile âdetleri ve usulleriyle ve insanlığın ilerlemesi konusunda buradan ipuçları almakla çok daha fazla ilgilenecekti. Fransız fizyokrat Turgot'nun (1727-1781) belirttiği gibi, dünya çok eskidir ama yazı yeteri kadar gerilere uzanmadığından tam yaşı bilinemez:

Tarihsel zamanlar yazının bulunmasından daha geriye götürülemez ve yazı bulunduğunda, insan ilk başta bunu yalnızca mühim gelenekleri ya da tarih atfedilmeyen ve efsanelere ayırt edilmesini olanaksız kılacak düzeyde karışan birkaç önemli olayı kaydetmekte kullandı.

Ulusların gururu, onları kökenlerini antikitenin derinliklerine kadar taşımaya yöneltti. Ama zamanla ilişkili olarak insan sayılarının bulunmasından önce fikirlerini aşına oldukları birkaç, yani üç ya da dört kuşaktan geriye pek izleyemiyordu. Gelenek, tarih yardımı olmadan yalnızca bir ya da bir buçuk yüzyıl içinde bilinen olayların dönemini gösterebilir. Bu yüzden, yalnızca ticaretleri nedeniyle birbirlerinin farkına varan uluslar gururlarını kıskançlığa dönüştürdüğü zaman insanların yaratma zahmetine katlandığı efsanevi kronoloji dışında, hiçbir tarih yazının bulunuşunun ötesine kadar izlenemez.⁷

İlk tarihler "fabller" di ve yazıdan önce "insanın, şarkılardan ve şarkıların yanı başında tekrarlandığı birkaç taşta başka kaydı yoktu." Herodotos bile yalnızca bir şairdi ve ancak ondan sonradır ki, "tarihin gerçeği aktarması gerekli görüldü."⁸

18. Yüzyıl Avrupa Tarih Kültürüne Genel Bir Bakış

18. yüzyılı hiç olmazsa Avrupa ve onun koloni uzantılarında tarihyazımsal olarak anlayabilmek, yüzeyde geçmişin incelenmesinin hem lehinde hem de aleyhinde işlermiş gibi görünen karşıt kuvvetler nedeniyle karmaşıktır. Bir yanda bu "Aydınlanma Çağı"ydı, doğal ve felsefi dünyalara ilgi duyuyordu, Newton sonrası bilimin, Buffon ve Linnaeus gibi fizik bilimcilerin sınıflandırma etkinliklerinin ve doğal haklar ile özgürlükler gibi soyut kavramlar üzerine felsefi savların çağıydı. Diğer yanda, David Hume kendi çağını "tarih çağı" (ve kendi doğduğu İskoçya'yı "tarih ulusu") olarak adlandırırken böbürlenmiş olmuyordu. Bu nitelemeyi destekleyecek nicel kanıtlar inandırıcıydı: Önceki iki yüzyılda yayımlanan tarih kitapları Nuh Tufanı'nda boğulmuştu, tarihin bulunabilirliği

7 Anne-Robert-Jacques Turgot, "On Universal History," *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, çev. ve ed. Ronald L. Meek (Cambridge, 1973), 64-5.

8 A.g.e., 92-3.

okurlar ve eleştirmenler için bir sorun haline gelmişti, yayıncılar kendi üretimlerini daha etkili bir şekilde pazarlamak ve rakiplerinkilerden ayırt edebilmek için abonelikler ve dizi yayımları kullanıyordu.⁹ Popüler baskı, tarihi coğrafi ve toplumsal olarak yaygınlaştırıyordu, halk kütüphaneleri ve dışarıya ödünç veren kütüphaneler de en pahalı kitapların bile okur sayısını artırıyordu. Bu arada, Fransız Bibliothèque du Roi gibi büyük araştırma kütüphaneleri elyazması koleksiyonlarını genişletmeyi sürdürüyor, artık Amerika kıtaları, Arap dünyası ve Doğu Asya'dan malzemelere de uzanıyor ve daha ayrıntılı bir evrensel ya da dünya tarihini olası kılıyordu. İşbirliği grupları tarafından hazırlanan büyük yayın projeleri yüzyıl boyunca, Arap uzmanı George Sale başkanlığındaki bir yazarlar takımının ürünü olan *Universal History* ("Evrensel Tarih," 1747-1768) ile başlayan birçok benzer proje üretti. Yelpazesine şarkı da dahil eden geniş kapsamlı bir proje olarak, ortaçağ ve erken modern evrensel tarihlerinden, hatta Bossuet'nin 17. yüzyılın sonlarından kalma *Discours*'undan bile çok farklıydı. 1770'te Abbé Guillaume Thomas Raynal (1713-1796) tarafından Amsterdam'da yayımlanan çok ciltlik *Histoire... des... deux Indes* ("İki Hindistan... Tarihi") daha da etkileyiciydi. Bu çok yazarlı eser neredeyse tüm Avrupa dışı dünyayı kapsayan küresel bir tarihti (başlıktaki "İki Hint Adaları, Doğu ve Batı, büyük bir toprak parçasını kapsıyordu) ve özellikle toplumsal ilerlemenin mükemmel motoru ve felsefi tarihçilerin en sevdiği konu olan ticaretin gelişmesinden söz ediyordu. *Histoire* şaşırtıcı bir başarı elde ederek 1770-1787 arasında otuzun üzerinde baskı yaptı; Bonaparte da Mısır'a giderken bunu yanına alacaktı.¹⁰ İki yüzyıl önce Las Casas gibi, Raynal da fethedilen topraklarda liberal düşüncenin kahramanı oldu. Haiti Devrimi (1791-1804) sırasında Aydınlanma değerleri Fransız kolonicilerin aleyhine değişmişti (Resim 36), bu 19 ve 20. yüzyıllardaki gelişmelerin bir habercisiydi (bkz. ileride 8 ve 9. Bölüm).

Kleio'ya (Resim 37) gelince, tarih Musası dışarıda ve halkın arasında, Avrupa'nın kent ve kasabalarındaki toplum elitlerinin salonlarında ve resim stüdyolarında, sık sık da hevesli burjuvaların odalarında sürekli ve hoş karşılanan bir konuktu. Tarihçilerin özel himayeye bağımlılığının ve saray sponsorluğundaki ya da "resmi" tarihin öne çıktığı çağ, birçok

9 Mark Salber Phillips, *Society and Sentiment: Genres of Historical Writing in Britain, 1740-1820* (Princeton, NJ, 2000); D. R. Woolf, *Reading History in Early Modern England* (Cambridge, 2000).

10 Tam adı şöyleydi: *L'Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, 2. basım, 4 cilt (1770; Amsterdam, 1774). Eserin bazı bölümleri başka yazarlara, özellikle de filozof Denis Diderot'ya atfediliyordu.

Resim 36. Santo Domingo milletvekili J. P. Belley, kolonilerdeki Fransız politikalarını eleştiren filozof ve tarihçi Guillaume T. F. Raynal'ın büstünün yanında. Anne Louis Girodet de Roussy-Trioson'un tuval üzerine yağlıboyası, 1797.

Avrupa monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu tür makamların çokluğuna karşın, sona eriyordu. Tarihçiler kibar toplumlarda yaygın bir şekilde tanınan, portreleri yapılan ve sıklıkla da kitaplara dahil edilen kamuya mal olmuş figürlere dönüşüyordu (Resim 38). Eserlerinin başarısı kamunun zevklerine ve tüketim eğilimlerine bağlıydı. Pahalı da olsa, kişiye özel ciltlenmiş portfolyolar ve büyük boy kitaplar varlıklı ve güçlü kimselerin kitaplıklarını süslüyor ve sayıları giderek artan orta sınıf okurların alışkanlıklarına uymuyordu. İsveçli bir yayıncı ve küçük boy kitapların önderi Carl Christoffer Gjörwell, "cebime koyabileceğim, yolculukta yanımda götürebileceğim ve boyutları genç ve modaya düşkün beyefendileri ürkütmeyecek bir kitap, onların gözünde rahlesiz okunamayacak büyük boy bir kitaptan çok daha iyidir," diyordu.¹¹ Örnek olarak Gjörwell, Hume gibi tarihçilerin Fransız ve İngiliz yayıncıları ile Jansenci Charles Rollin'in on üç ciltlik *Histoire ancienne* (1734-1739) ve Cizvit Gabriel Daniel'in *Histoire de France* (1713) başlıklı eserleri gibi çoksatanları gösteriyordu.

11 Aktaran, Hallberg, *Ages of Liberty*, 96-7.

Resim 37. *Musa Kleio*. François Boucher (1703-1770) stüdyosu, 1750'ler. Tuval üzerine yağlıboya.

Resim 38. David Hume, (1711-1776) İskoç filozof ve tarihçi; bir kitaptan baskı portre.

Yayıncılık patlamasından yararlananların arasında kadınlar da vardı. Tarihin kadın okurları 16 ve 17. yüzyıllarda mütevazı ölçüde artmıştı ve 18. yüzyılda çok daha hızlı bir tempoda arttı. 18. yüzyıl yalnızca İngiltere'den Catharine Macaulay ve Birleşik Devletler'den Mercy Otis Warren (bkz. yukarıda 5. Bölüm) ve Hannah Adams gibi az sayıda kadın tarihçi çıkarmışken, tarih kadın kütüphanelerinde ayrıcalıklı bir yer edindi ve erdemleri, Hester Chapone ve Mary Wollstonecraft gibi kadınlar da aralarında olmak üzere, her iki cinsten çok sayıda eğitim yazarı tarafından tanıtıldı. Rus Çariçesi Yelizaveta'nın (hk. 1740-1761) ağırlıklı olarak Fransızca kişisel kütüphanesi, çoğunlukla Rollin'in *Histoire ancienne*'inden başlayarak eskilerin tarih kitaplarından oluşuyordu; Alman doğumlu ardılı Büyük Yekaterina (hk. 1762-1796), Rus tarihi üzerine kendi notlarını yayımlamaya zaman buldu. İsveçli soylu Charlotta Frölich 1759'da yoksul halk ve köylüler için anonim bir tarih kitabı yayımladı. Terör sırasında giyotine gönderilen Madame Roland da, son günlerinde Fransız Devriminin Catharine Macaulay'i olmayı arzuladı. Din broşürleri ve adab-ı muaşeret el kitapları dışında, eğitilmiş kadınların edebi ilgisi için tarihin en inandırıcı rakipleri Fransızca romans ve onun Manş ötesi kuzeni İngiliz romanı oldu. Anlatılarının hem kadınlara hem de erkeklere çekici gelmesini amaçlayan (o sıralarda erkekler de duygusal konulara ilgi duymaya başlamıştı) tarihçiler, kitaplarındaki normal savaş ve siyaset olaylarının arasına insani çıkarlar, kişilikler ve duygular katmaya başlamıştı. Bunlar oportünist sunilikler değildi: Tarihçi yalnızca ahlaki bir tarihte erdemli davranışları *anlatmakla* yükümlü değildi, bir adım daha ilerleyip, okurda iyilere karşı sempati, kötülere karşı da antipati uyandırmak zorundaydı. İskoç filozof ve hukukçu Lord Kames, yazdığı *Sketches of the History of Man*'in ("İnsan Tarihinin Taslakları") "esas olarak kadın cinsi arasında" popüler olması arzusunu ifade ederek, kitaptaki yabancı ya da klasik alıntıların çevirisini yapmakla uğraştı. Voltaire tarihin nasıl doğru yazılacağı üzerine kendi fikirlerini, kısmen de bir zamanlar sevgilisi olan Emilie du Châtelet'nin olguların özensizce bir araya getirilişi, ilişkisiz ayrıntılar ve "bir sonuca varmayan binlerce savaş anlatısı" üzerine şikayetlerine yanıt olarak biçimlendirdi.¹² Siyasi ve askeri tarihten uzaklaşma yönündeki modern "kültürel dönüşüm"ün 18. yüzyıldaki prototipinin, tarihçilerin kadın okurlar için daha anlamlı olma arzusundan kaynaklandığını söylersek abartmış olmayız.

Aydınlanma tarihyazımı, ağırlıklı olarak önceki iki yüzyılın birçok başarısına ve özellikle de basılı belge ve metinlere, arkeolojik ve mimari kalıntıların taşbaskılarına ve farklı yasal sistemlerin yoğun araştırılma-

12 Henry Home, Lord Kames, *Sketches of the History of Man*, ed. James A. Harris, 3 cilt. (1774; Indianapolis, 2007), c. I, 5 ("To the Reader").

sı biçimindeki muazzam “yüksek düzey” bilgi bütününe dayanıyordu. İki yüzyıllık deniz aşırı yolculuk da, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıldaki birçok tarihçiye geçmişin araştırılmasında karşılaştırmalı bir yaklaşımı benimsemeye yüreklendirdi. Bir anlamda, kişilerin ve dönemlerin karşılaştırılması tarih yazınının hep bir parçası olmuştu ama artık eşzamanlı olarak uzamda, zamanda geriye doğru ve kolektif bütünlükler –toplumlar, halklar, âdetler ve tavırlar– arasında yapılıyordu. Aynı zamanda, bağlamlarından kopartılmış bireyler ve olaylar arasındaki Plutarkhosçu analogilere karşı da bir kuşkuculuk doğmaya başlamıştı.

Bu kaymanın nedenlerinden biri, 18. yüzyıl tarihçilerinin hızla örnekçiliğin prangalarından kurtulmaya başlamasıydı. Bugünün öncesiyle ilişkisi üzerine doğrusal düşünce, zamandan bağımsız örnek ve ders arayışını, nerede bulabildiyse edebiyatın –öğüt kitapları, dini metinler ve ahlakçılık edebiyatı– sınırlarına itekliyordu. 1800’e gelindiğinde, insanın ortak gelişiminin kavrayışı ile kurumların doğuşunu ve gelişimini adım adım izleme gereksinimi, geçmiş biriken bir sürece çevirmişti; yani Tarihe. Bu tam da, merhum Reinhart Koselleck’in gözlemlediği gibi, tekil ve çoklu bir tarihler demetinin daha fazlası olarak Tarihten söz edilmesinin yaygınlaştığı bir dönemdi.¹³ *Res gestae* ve *historia rerum gestarum*, yapılan şeyler ile bu şeylerin anlatısı, birleşmeye başlıyordu; Hegel’in 19. yüzyılın başlarında Almanca *Geschichte* sözcüğünün ikili anlamı üzerine ifadesinden doğan bir gözlem:

Bizim dilimizde, “tarih” sözcüğü hem nesnel hem de öznel anlamları birleştirir, çünkü *historia rerum gestarum* gibi *res gestae* anlamına da gelir, tarih anlatısı ve fiili olgular, işler, olaylar; bunlar, tam anlamıyla birbirinden farklı şeylerdir.

Hegel açısından bu rastlantı değildi: Tarihin yazılması ve bizzat Tarih, öznel ve nesnel, eştarihli olarak ortaya çıkmıştı, çünkü ikisi de aşkın bir düzenin ürünleriydi ve her biri araçsal olarak eşzamanlı bir şekilde hem tarihin (anlatı) temel konusu hem de Tarihin (olayların gelişimi) yapıcısı ve bilinçli kayıtçısı olan devlet tarafından yaratılmıştır.¹⁴

Arnaldo Momigliano bir defasında, 18. yüzyıla gelindiğinde geçmişin incelemenin çeşitli farklı biçimlerinin üç büyük gelenekte toplandığını öne sürmüştü: Büyük ölçüde siyasetle ve olaylarla ilgilenen neo-klasik tarzda, doğrudan tarihyazıcılığı; (hem arkeolojik ve filolojik ana antikite-

13 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, çev. Keith Tribe (Cambridge, 1985), 92-3.

14 Hegel’in dünya tarihinin gelişimi üzerine derslerinin ikinci taslağından (1830), G. W. F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History* içinde, çev. H. B. Nisbet (Cambridge, 1975), 135.

ci akımları hem de yeni doğmakta olan yardımcı ya da *Hilfswissenschaft* disiplinleri kucaklayan) "allame" araştırmacılık; ve yeni gelişmekte olan, üçüncü, "felsefi tarih." Aydınlanma tarihyazımının ana hedeflerinden biri, bu üçlünden alınan çiftler arasında bir sentez ve denge sağlamaya çalışmak olarak betimlenebilir: Âlimce bilgi nasıl alınır da felsefeyle keyifli bir edebi çalışmaya dönüştürülebilir; bir anlatı alınıp da içine nasıl o zamanın felsefi ve siyasi düşüncesi katılabilir ya da deneyimden gelen ve felsefeyle berraklaşan fikirler geçmiş hakkında bir anlatıya nasıl dönüştürülebilir. En iyi örneklerden bazıları siyasi olayların anlatılması ve betimlenmesinden ayrılarak, uygarlık, âdetler ve (tutum, töre, yaşam biçimi anlamlarında Fransızca sözcük) *mœurs* üzerine düşüncelere döner. Bunun yanında, 18. yüzyılın bütün tarihçilerinin birer *Aydınlanma* tarihçisi olarak tanımlanması mümkün olmadığı gibi, bunların daha dar bir "aydınlanmış anlatı" kategorisinin uygulayıcıları olarak nitelendirilmeleri de hiç olası değildir. Daha doğrusu bu yüzyıl tarihyazımının kapsamı ve amacının tanımlanmasında farklı güzergâhlarda çoklu yolculuklara, kaçınılmaz olarak tayfalarının olgu ile genelleme arasında, yüksek bilgi ile edebi tarz arasında, "tarafsızlık" ile reformcu heves hatta gerçek ile kurgu arasında dümen kırıp gidip gelecekleri yolculuklara tanıklık etmişti.

O zamanlara kadar ender görülen tarih dalında üniversite kadroları, profesyonel tarihçilikte daha sonraki zamanların akademik egemenliğinin ilk belirtileri olarak, kıtanın ana öğretim kurumlarını tarih macerasına daha çok yaklaştırmıştı. Hem Oxford hem de Cambridge "Regius" (yani kral tarafından atanan) profesörlerini 1724'te edindi, Edinburgh da "Evrensel Tarih ve Yunan ve Roma Antikiteleri" profesörlüğünü bundan beş yıl önce almıştı. Göttingen'deki yeni üniversite (kuruluşu 1734) Alman Aydınlanmasının entelektüel merkezi ve tarih eğitiminin özel öneme sahip odağı olacaktı. Süreli yayın ilk kez, tarihin kamusal tartışması için önemli bir mecra haline geldi. Bayle'in *Nouvelles de la République des Lettres*'i (1684-1687) gibi *Fin-de-siècle* (yüzyıl sonu) edebi dergileri, 18. yüzyıl başlarında zaten fark edilmiş olan tarih kitabı talebine okurlarına yeni eserler hakkında görüşler sunan ve yayınlarının reklamını yaparak yanıt veren, Britanya'nın *History of the Works of the Learned* (1699-1712) ve *Gentleman's Magazine* (1731-1907) adlı dergileri gibi birçokları takip etti. *Allgemeine historische Bibliothek* ve *Historische Journal* gibi ilk akademik tarih dergileri de çıktı ama birçoğu erken bir son yaşadı. Gayri resmi olarak tarih salonların ve kahvehanelerin devamlı konusuydu, bu arada centilmen kulüpleri, (hem J. G. Herder hem de Rus tarihçi Karamzin'in [Seçme Metin 24 ve Kutu 18] ilişkide olduğu) Farmasonlar gibi gizli örgütler

Seçme Metin 24 Rus Tarih Yazını Batılılaşıyor: Karamzin, Kiev ve Moğol Dönemleri Üzerine

Bugün geçmişin bir sonucudur. Birini değerlendirmek için, diğerini anımsamak gerekir; yani biri diğerini tamamlar ve birlikte bakıldığında ikisi zihnimizde daha berrak hale gelir.

Hazar Denizi'nden Baltık Denizi'ne kadar, Karadeniz'den Arktik Denizi'ne kadar, Yunanlar ile Romalıların görgü tanıklarının ifadelerinden ziyade masallardan tanıdığı çöllerde, bin yıl önce göçebelik eden, avlanan ve tarımla uğraşan halklar yaşıyordu. Bu çeşitli kabilelerden, Kader en büyük alana yayılmış olan devleti oluşturdu.

Bir zamanlar değerleriyle güçlü olan Roma lüks nedeniyle zayıflamış ve çökmüş, Kuzeyli barbarların gücü karşısında dağılmıştı. Bunu yeni çağlar izledi; yeni halklar, yeni âdetler ortaya çıktı ve Avrupa yeni bir görünüm kazandı, bunun esas özelliği siyasi sisteminde hâlâ görülebilir. Tek kelimeyle, Avrupa'da Roma egemenliğinin y-kıntılarının üzerinde Germen halkların egemenliği kuruldu.

Bu yeni, genel sisteme Rusya da katıldı. Yerinde duramayan şövalyeler yurdu İskandinavya –*officina gentium, vagina nationum*– anavatanımıza, Ilmen Gölü, Beyaz Göl ve Velikaya Nehri kıyılarında yaşayan Slav ve Fin kabilelerin özgür iradeleriyle kabul ettiği ilk hükümdarlarını sağladı. İç savaşlardan yorulan Finler ve Slavlar, "Gelin," dediler, "üzümüzde hüküm sürüp yönetin. Topraklarımız zengin ve büyük ama bir düzeni yok." Bu 862'de gerçekleşti ve 10. yüzyılın sonunda Avrupa Rusya'sı bugün olduğu kadar büyüktü; yani çocukluktan, olağanüstü büyüklüğe erişmişti. Ruslar, Yunanların paralı askerleri olarak 964'te Sicilya'da ve daha sonra da Babil civarında Araplarla savaştılar.

Bu sıra dışı tarihsel olaya ne sebep oldu? İlk hükümdarlarımızın fetih için duyduğu ateşli, romantik tutku ve evvelce Rusya'nın olduğu bu çoklu, güçsüz, aralarında kavgaya eden demokratik devletlerin harabeleri üzerinde kurdukları tekli yönetim. Rurik, Oleg, Sviatoslav, Vladimir, yurttaşların hızla birbirini izleyen zaferlerden, askeri kamp-ların sürekli patirtisinden kafasını kaldırmasına izin vermedi, yoksulluk ve çatışma getiren daha öncesindeki özgürlüklerini yitirmelerini, şan ve ganimetle telafi ettiler.

11. yüzyılda, yerinde duramayan, tutkulu bir gence benzeyen Rus devleti, uzun bir ömre ve şanlı işlere hazırlanabilirdi. ...

Kaynak: N. M. Karamzin, *Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia*, çev. Richard Pipes (1959; New York: Athenaeum, 1974), 103-4.

ve Académie Française (kuruluşu 1635) ve Académie royale des Inscriptions et Médailles ("Kraliyet Yazıt ve Madalyon Akademisi," kuruluşu 1663, 1716'da adı Académie des Inscriptions et Belles Lettres, ["Yazıt ve Edebiyat Akademisi"] olarak değiştirildi) gibi daha resmi *savants* ("bilginler") dernekleri de Avrupa'nın başkentlerini hatta taşra kentlerini doldurmaya başlamıştı.

Kutu 18 Rusya'da Tarih Yazını

Tarihçiler, Rusya'nın Avrupalılaşmasının ve bununla eşzamanlı olarak Çarlık yetkesinin sekülerleşmesinin ana mimarlarının arasında yer alacaklardı. Vasili Nikitiç Tatişçev (1686-1750) bir madencilik uzmanıydı, otuz ciltlik "Rusya Tarihi"ni geceleri ve görevleri arasındaki boşluklarda yazdı; saray tarihçisi Prens Mihail Şçerbatov (1733-1790) bile "İlk Dönemlerinden Başlayarak Rusya Tarihi" başlıklı eserini görevden çok kişisel zevki için yazdığını kabul edecekti. 17. yüzyıl sonlarından başlayan Büyük Petro (hk. 1682-1725) yönetimindeki Batılılaşmayla, önce Tatişçev'in eski vakayinamelerinin eski zamanlardan 1613'e kadar bir tarih kitabında toparlamasıyla, sonra da sırasıyla çok disiplinli kimyacı, dilci ve şair Mihail Vasilyeviç Lomonosov'un (1711-1765) eski zamanlar üzerine ve Britanyalı David Hume'un tarih yazılarının hayranı olan Şçerbatov'un yedi ciltlik inceleme-siyle, yeni bir Rus ulusal tarihyazını doğdu. 18. yüzyıl Rus tarih yazını doruğuna Napoléon Savaşları sonrasında Nikolay Mihayloviç Karamzin'in çok ciltli *İstoriya gosudarstva rossiyskogo*'suyula ("Rus Devletinin Tarihi," 1818-1829) erişti.

Bu tür grupların entelektüel etkinlikleri, adlarının akla getirdiğinden daha geniş bir yelpazeye yayılıyordu; geniş öğrenim çalışmaları üreten Académie des Inscriptions aynı zamanda erken Roma tarihi belgelerinin özgünlüğü, Fransız tarihi ve ortaçağ toplumunun doğası üzerine Bayle tarzı tartışmalara ve makalelere de sahne oluyordu. Kent kaynaklı yayınların birçoğu bilgi için takas odası bülteni işlevi de görüyordu: Leipzig'deki *Acta Eruditorum* ve Frankfurt'taki *Frankfurter Gelehrte Anzeigen*'in bilgi sahibi derneklere ayrılmış düzenli bölümleri oluyordu. Akademiler de, çeşitli konularda ödülleri ve madalyalar veriyordu. Evvelce araştırmacılar tarafından sınır ötesinde özel olarak sürdürülen konuşmalar giderek kamusal alana yayılıyordu ve üslubu her ne kadar Valla ya da Scaliger'in dönemindeki kadar sert olabiliyorsa da, toplumsal nezaketin yeni kuralları kötü davranışlara bir şekilde ket vuruyordu. Latince bir süreliliğine uluslararası araştırmacılığın seçkin dili olmayı sürdürdüyse de, yerli diller (İtalyanca, Almanca ve özellikle de Fransızca) giderek daha fazla tercih ediliyordu. Gazeteler ve dergiler artık düzensiz ve karmakarışık görünüyor, birçok konuda çeşitli şeyler sunuyorlardı (17. yüzyılın virtüöz kültürünün bir kalıntısı). Tarih henüz ayrı bir kategoride "disiplinleşmemişti" –bu 19. yüzyılda olacaktı– ama Aydınlanma sırasında yaratılan kurumlar ve organlar, tarihi sağlam bir şekilde kamusal alana yerleştirerek bu yolda önemli bir adım atmıştı.

İtalya ve İskoçya'daki "Felsefi" Tarih

Avrupa ve dünya açısından tarih-ustasının işi, 19. yüzyılda giderek daha fazla Almanlara düşecekti. Bu bölümün sonunda Almanya'ya geri döneceğiz ama 18. yüzyıl Avrupa'sının geçmişte anlam arama öyküsü başka bir yerde, kendi zamanlarında büyük ölçüde görmezden gelinen iki İtalyan'ın "felsefi" tarihlerinde başlar. Bu ikilinin daha genç olanı Pietro Giannone (1676-1748), *Istoria Civile del regno di Napoli*'yi ("Napoli Krallığının Sivil Tarihi," 1723) (bkz. Kutu 19) yazan Napolili bir hukukçuydu. Bu kitap, belgeler hakkında (her ne kadar ikinci elden önceki kuşakların bilim adamlarının çalışmalarına dayansa da) ayrıntılı bilgileri, toplumsal tarihe odaklanma ve çok daha sonraki Aydınlanma düşüncesinin belirleyici özelliği olacak Reform yanlısı ve özellikle de Kilise karşıtı görüşüyle birleştirdiyordu.

Kutu 19 Pietro Giannone'nin *Napoli Krallığının Sivil Tarihi*

Giannone'nin "sivil tarihi," bir yüzyıl kadar önce Francis Bacon tarafından siyasi anlatının eşanlamlısı olarak tanılandan hayli farklı, yeni bir türdü. Giannone tam tersine okuru savaş anlatılarıyla "sağır etmek"ten ya da bir gezi yazarı veya eski horograflardan biri gibi bir kentin erdemlerini övmekten kaçınma arzusunu ifade etti; Napoli Krallığı'nda uygulanan yasaları, âdetleri ve politikaları açıklamak istiyordu. *Sivil Tarih* her ne kadar çapraşık ve entelektüel olsa da, Giannone yüksek bilgiye yüksek bilgi olsun diye değil ama etkili genellemeler yapabilecek ve bir sav –bu örnekte Napoli'nin zayıflığının, Kilise'nin ayrıcalığında ve zenginliği denetim altında tutmasında yattığı savını– kurabilecek bir anlatının zorunlu içeriği olarak ilgi duyuyordu. Giannone'nin Kilise karşıtlığı ona zarar verdi, 1736'da, Piemonte'yi ziyareti sırasında kaçırıldı ve yaşamının son on iki yılı boyunca Torino'da hapsedildi. Yüzyılın devrimci sonunun standartlarına göre her ne kadar özgürlük zehri saçıyor olmasa da, gene de *Sivil Tarih* sonraki birçok onyılda yenilikçi olacak birçok şeyin düzeyini belirledi. Dokunulmazlığı olan Voltaire ve diğerlerine değil, Kilise ve diğer yetke biçimlerine saldıracaktı. Daha da önemlisi, sivil tarih türünün kapsamı, geçmişi siyasi ve yaşamöyküsel olanın ötesinde anlatmanın olanağını yaratmıştı.

Giannone'nin daha yaşlı çağdaşı olan Napoli'de Latin hitabet profesörü Giambattista Vico (1668-1744), sonunda çok daha fazla dikkat çekmeyi başarmıştı. Ama işler böyle başlamadı. Her ne kadar Vico'nun başlangıçta birkaç hayranı varsa da, bir yüzyıl boyunca, önce Herder tarafından ele alınıp, daha sonra da Fransız romantik tarihçi Jules Michelet tarafından göklere çıkartılana kadar büyük ölçüde görmezden gelindi. Vico 18. yüz-

yıl kitlesine hitap etmiyordu ve bugün bile etkisi geniş değil, seçicidir. Okunması zordur, göndermelerinde genellikle imalı ve belirsizdir. Başyapıtı olan *Scienza Nuova*'nın (*Yeni Bilim*) "neden bahsettiğini" söylemek zordur çünkü tarih, filoloji ve artık sosyoloji olarak adlandıracağımız şey arasında dolaşır, doğru tarihyazıcılığı üzerine öğütlerden erken toplumların doğası üzerine spekülasyonlara, Homeros şiirlerinin tartışmasına ve Vico'nun (daha sonraki araştırmacılar tarafından ele alınan) bunların "âli ezoterik bilgeliğe sahip" tek bir ozan değil, birçok farklı kişinin elinden çıktığı kuramına gider.¹⁵ Üstelik *Yeni Bilim*'in içeriği birçok okura da hitap etmeyecektir. Bacon'a hayran olsa da Vico'nun insan âlemi ile doğa âlemini ayırt etmesi, insanı aynı biyolojik ve astronomik çözümleme ve sınıflandırma biçimlerine tabi gören Baconcu deneysel felsefe akımına aykırıdır. Nihayet bu, tutarsız ve sık sık da temkinli olmasına karşın, ilerleme ve gelişme düşüncelerini kucaklayan, sürekli ve kaçınılmaz bozulma görüşünü ve tarihsel döngüler kavramını büyük ölçüde terk eden bir yüzyıldı. Vico'nun tarih görüşü, tekrarlayan bir *corso e ricorso* [tarihteki, döngü şeklinde tekrarlanan aşamalar] dizisinden kurtuluş olasılığı görmüyordu: Bir çağdan diğerine her ne kadar "ilerleme" söz konusuysa da, biriken ve mutlak bir ilerleme yoktu ve beşeri kökeni olan her şeyin sonu olacaktı. Bu bir şekilde Polybiosçu *anacyclosis*'in elden geçirilmiş (ve kapsamı siyasi çevreden zihinsel ve toplumsal olana genişletilmiş) haliydi. Vico'nun felsefesinin eksiksizliği ve bilgisinin boyutu şaşırtıcıysa da, o hümanist retorik mirasın bir yaratığıydı. Sözcükler, dil ve yazı insanı hayvandan ayıran temel unsurlardı ve çeşitli halkların saçmalığa varacak kadar eskiye uzanan köken iddiaları konusunda her ne kadar Bodin kadar kuşkucuysa da, ardıllık, şecere ve *origo gentis* söz dağarcığını benimsemişti. Değirmenin suyu eski yetkeler (örneğin barbarların âdetleri üzerine Tacitus'un *Germania*'sı) ile Bodin, Selden, Grotius ve Pufendorf'un bilge içtihadı ve siyasi düşüncesinin birleşiminden sağlanıyordu.

Yeni Bilim ilk kez 1725'te yayımlandı ve sonrasında 1735 ve 1744 baskımlarında gözden geçirildi. Bizzat Vico bunun Newton'ın *Principia*'sının karşılığı olduğunu, Newton'ın kozmosun yasaları için yaptığını insanlığın geçmişi için yaptığını düşünüyordu ama Newton'ın kendi malzemesine yüklediği düzeyde çok az şey vardı. Tarih yönteminin bir eleştirisiyle başlıyor, tarihçileri sık sık yanıltan birçok sanı ve hata ileri sürüyordu. Daha önce Bacon'ın "Zihnin İdolları"ndan çok farklı olmayarak, bunlar ulusların (tarihi dar bir ulusal perspektiften yazma eğilimi) ve araştırmacıların (şimdi bildiğimiz her şeyin hep bilindiği) fantezilerini içeriyordu. Vico di-

15 *The New Science of Giambattista Vico*, Kitap III: kesim. i, çev. T. G. Bergin ve M. H. Fisch (İthaca ve Londra, 1984), 301, p. 780.

yordu ki, birincisi eski kaynaklarındaki tarafgirliği tanıyamayan modern kronolojicinin çalışmasını bozar. İkincisi de bir tarih duygusu yoksunluğuna ve çok uzak geçmişteki halkların bizim gibi düşündüğü yolundaki yanlış varsayıma neden olur: Ona göre, eski fabller ve hiyeroglifler ezoterik ebedi gerçekleri örten kodlar değildi; daha doğrusu, bunlar bizzat eski düşüncenin esasıydı. Vico'nun niyeti tarihe inancı zayıflatmak değildi, tersine, onun görüşüne göre, tarih bilgisi doğa dünyasının bilgisinden daha anlaşılabilirdi.

Zaten daha önceki iki eseri *De Nostri Temporis Studiorum Ratione* ("Zamanımız Öğreniminde Yöntem Üzerine," 1709) ve *De Antiquissima Italorum Sapientia*'yla ("İtalyanların Eski Bilgeliği Üzerine," 1710), gençken kucakladığı filoloji ve retorığın o Kartezyen reddine hitap eden bir bilgi kuramı geliştirmeye başlamıştı. Descartes'ın biçimsel olmayan gerçekleri reddetmesine getirdiği çözüm insanın, uluslar ve tarihleri de içinde olmak üzere, yaptığı şeyleri kesinlikle ya da en azından yüksek olasılıkla *anlayabileceği* tezine dayanıyordu. Vico açısından, *verum* (gerçek) *factum*'a (yapılan ya da tarihsel olarak *ifa* edilene) eşitti.¹⁶ Yaptığımız şeyler zihinsel ve kavramsal olduğu kadar maddiydi de: "Kuşkuculara karşı," diye bitiriyordu, "unsurlarını kendimiz için tasarladığımız, kendi içimizde sakladığımız ve postülalar sayesinde sonsuza kadar genişlettiğimiz bu gerçekler insanidir: Bu unsurları düzenlediğimizde, bu düzenleme aracılığıyla bilmeye başladığımız gerçekleri yaparız."¹⁷ İnsanın yaptığı şeylere yasalar, âdetler ve beşeri kurumlar da dahildi. Gerçekten, tam da bunlar insan yaratıları *oldukları için*, yalnızca Tanrı'nın yaratısı olan doğa âleminden daha mükemmel bir şekilde bilinebilirlerdi. Bir anlamda, tarih ortak bir öz-bilgiydi: Bir araştırmacının gayet yerinde bir şekilde belirttiği gibi, Descartes'ın *cogito*'suna ("düşünüyorum, demek ki varım") Vico "yapıyorum, demek ki biliyorum," diye yanıt veriyordu.

Vico beşeri tarih üzerine kendi bilge sentezini, Batı dışından gelenler de dahil olmak üzere benimsemişti ama bunlar konusundaki bilgisi ikinci eldendi. Bu yapıyı, varsayılan bir ilerleme ve gerileme döngüleri dizisi üzerine inşa etmiş, geçmiş de bir dizi tekrarlayan çağlara bölmüştü: tanrılar, kahramanlar ve insanlar çağları (tarihsel çağ); onun zamanına kadar böyle iki *corso e ricorso* döngüsü olmuştur. Değişen zamanlarda ve değişen sürelerle dünyanın farklı yerlerinde olagelen her çağ belirgin konuşma, düşünce, yasama ve yönetme tarzlarıyla ayırt ediliyordu ve hepsi de, "zaman içinde tüm ulusların tarihleri tarafından geçilen" muhayyel bir "ide-

16 Giambattista Vico, "On the Ancient Wisdom of the Italians," *Vico: Selected Writings*, ed. ve çev. Leon Pompa (Cambridge, 1982), 50-2.

17 A.g.e., 59-60.

al ebedi tarih" (*storia ideali eterna*) ufkuna karşı oluşuyordu.¹⁸ Vico'nun içgörüsü, onun bir çağdan diğerine geçişi ve önceki filozofların varsaydığı o toplum öncesi doğa durumundan uygarlığın doğuşunu açıklamasını sağlıyordu. Farklı düşünce tarzlarını ayırt eden dört ana mecaz tanımlamıştı: Mecazi, metonimik (düzdeğişmece, mecaz-ı mürsel), kapsamlamacı (*synecdochic*) ve alaycı (*ironic*),¹⁹ bunların ilk üçü insanın duyuşal dünyayı bilişsel olarak düzenlemesinde ardı ardına gelen gelişmişlik düzeylerini temsil ediyordu; alaycı üslup, sorgulama ve eleştiriye –düşüncenin bir "ikinci barbarlık"ına–, tam da karşısına şahsen dikildiği kuşkuculuğa bir gerilemeyi gösteriyordu. Filoloji ve hukukun Vico tarafından geçmişin incelenmesine uygulanması, Rönesans filolog ve hukukçularını yankılarken, daha sonraki antropolog, dilci ve karşılaştırmalı din araştırmacılarının yapıtlarının da habercisi oluyordu. Önceki yüzyılın kronolojik yazılarına ve Avrupa dışı halkların tarihini yazan bazı Kilise adamlarına aşina olan Vico, kendi kıtasının alışıldık coğrafi sınırlarının ötesinde de genelleme yapabiliyordu.

Her ne kadar Vico'nun döngüsel çağları arasında ve içinde kuşkusuz bir ilerleme varsa da, o mutlak beşeri ilerlemeye inanmıyordu. Bu önemli konuda Vico 18. yüzyılın diğer birçok felsefi tarihçisinden farklıydı. Bunların arasında hiçbir grup, tarihin insan ilerlemesinin öyküsü olarak yeniden biçimlendirilmesine, küresel kapsamına ve anlatıya dayanmayan biçimlerinin çözümlenmesine bir dizi İskoç entelektüel kadar katkıda bulunmamıştır. Adam Ferguson, John Millar, Adam Smith ve Henry Home, Lord Kames ve başkaları, daha sonraları yerine oturan bir terim olan "kurgusal" (*conjectural*) tarihin çeşitli biçimlerinde eserler kaleme aldılar.²⁰ Bu, özellikle de zamanın en eski dönemlerine uygulandığında, tarih

18 Giambattista Vico, "First New Science," *Vico: Selected Writings*, ed. ve çev. Pompa, 127; Vico, *New Science*, kitap I: kesim lxiv, çev. Bergin ve Fisch, 78, p. 240.

19 Giambattista Vico, *New Science*, Kitap II: kesim i-v, çev. Bergin ve Fisch, 129-31, p. 404-09.

20 "Kurgusal olgular" ("conjectural facts") tümcesi ve "kurgular" ("conjectures") sözcüğü, Kames tarafından, örneğin *Historical Law-Tracts* (1758) içinde çok farklı ve eksik kanıtlardan erken dönemlerde yasanın gelişimi üzerine bir "tarihsel zinciri" bir araya getirme süreci için kullanılmıştı. Daha genel "kurgusal tarih" ("conjectural history") terimi için bkz. H. M. Höpfli, "From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment," *Journal of British Studies* 17 (1978): 19-40, bu genelde yararlı bir denemedir ama bana "anlatıya, belgelere dayanan tarih" ile kurgusal tarih arasında yanlış bir tezat ortaya koymış gibi geliyor. Bu genel elmalarla yöntemsel armutları karıştırmak olur çünkü anlatı bir tarihin oluşturulduğu *biçimdir* (genellikle kronolojiktir ama illaki de değil) ve belgeye dayalı olabilir de olmayabilir de; kurgusal tarih anlatısal olabilir de olmayabilir de.

kayıtlarından kalan boşlukları akılcı spekülasyonlarla ya da “kurgu”larla doldurmayı gerektiriyordu. Karşılaştırmalıydı, genelde bilgeceydi ve siyaset ile savaşa değil, kültür, toplum, yönetim ve hukuka odaklanıyordu. Bu, Bossuet ya da eskilerin tarzında evrensel tarih değildi, *eshaton* [tarihin, cennetsi nihali safhası] yoktu ve her ne kadar bu düşünürlerin hiçbiri özellikle Kilise karşıtı değilse de, din merkezi konumda yer almıyordu.

Avrupa’nın nispeten karanlıkta kalmış ve az nüfuslu bu köşesindeki bu görkemli entelektüel enerji patlamasının kaynakları çeşitliydi. Hem 17. yüzyıl hukuk araştırmacılığı hem de bütün bariz kusurları ve eksiklikleri bir yana, anlamlı bir bilgi ve edebiyat biçimi olarak kabul edilebilecek olan tarih üzerine önceki akılcı ve kuşkucu tartışmalar da bunlara dahildi; İskoç kurguculuğu, kimi bakımlardan 17. yüzyıl sonlarında Newton, Leibniz ve diğerlerinin Descartes’ı tarih karşıtı bir güzergâhta izlememek yolundaki kararlarından doğrudan yararlanıyorlardı. 18. yüzyıl İskoçları aynı zamanda daha uzun bir İskoç tarih geleneği *olgusuna* da borçluydu ama bu geleneğin *özüne* pek o kadar değil: Artık birleşik bir Britanya içinde yaşadıklarından, ortaçağ ve erken modern öncellerinin milliyetçi eğilimlerini silmek ve ülkelerinin kaba ve uygarlık dışı geçmişini reddetmek için yollarından sapmışlardı. Anlatısal tarihçi William Robertson, “uluslar, insanlar gibi, olgunluğa zamanla ulaşır ve çocuklukları ile ilk gençlikleri sırasında gerçekleşen olaylar... hatırlanmaya layık değildir,” diyordu.²¹

Robertson gibi İskoç iktisat ve toplum kuramcıları da, Voltaire de aralarında olmak üzere Fransız tarihçileri tanıyordu ama anlatısal tarih yazmamış olan daha ince düşünceli bir Fransız’dan daha çok şey öğrendiler. Montesquieu baronu Charles-Louis de Secondat’nın (1689-1755) (bkz. **Kutu 20**) sivil topluma odaklanması ile davranış kuralları ve kültür çözümlemesi İskoçların eserlerinde bütünüyle gözlemlenebilir. Bu etkinin iyi bir örneği, hukukçuyken eleştirmenliğe dönen Lord Kames’tir (1696-1782). Kames otuz yıldır üzerinde çalıştığını iddia ettiği *Sketches of the History of Man* (“İnsan Tarihinin Taslakları,” 1774) adlı eserini yaşamının çok geç bir döneminde yayımlamıştı. Bu, tarihçilere dayanan ama kronolojik bir anlatıdan kaçınan, konulara göre düzenlenmiş bir araştırmaydı. *Sketches*, aralarında Rousseau ve Condorcet’nin de bulunduğu diğer Aydınlanma yazarlarının psikolojik içgörüsüne sahip değildi ama okurlarına beşeri sanatlar, tavırlar, akıl, ahlak, teoloji, yönetim biçimleri, askeri örgütlenme ve hatta toplumsal politika üzerine özet bir araştırma sağlıyordu.²²

21 Murray Pittock, “History and the Teleology of Civility in the Scottish Enlightenment,” ed. Peter France ve Susan Manning, *Enlightenment and Emancipation* (Lewisburg, PA, 2006), 90.

22 Kames, *Sketches*, ed. Harris

Kutu 20 Montesquieu Baronu Charles-Louis de Secondat

Roma'nın gerilemesinin nedenleri üzerine (yüzyılın sonlarında Gibbon'u etkileyen bir eser olan) *Considerations*'unun ("Düşünceler") dışında Montesquieu, İskoç düşüncesindeki en gelişkin ifadesi Adam Ferguson'dan gelecek karşılaştırmacı gündemi belirleyen iki eser kaleme aldı. Montesquieu'nün 1748'deki olgun eseri *De l'esprit des lois* (İngilizce konuşan okurların *The Spirit of the Laws* olarak bildiği, *Kanunların Ruhu Üzerine*), insan toplumunun kökenleri ve gelişmesi üzerine iddialı bir yorumdu. Montesquieu geçmişe, ayrıntılara illa da bağlı olmayan ilkelerin türetilebileceği bir sistem ya da bir alan gibi yaklaşıyordu; 17. yüzyıl sonlarının epistemolojik tartışmaları ve olgusal eleştirileri onu ilgilendirmiyordu. (Eğer tarihin amacı gelecek ve ahlaki yapı için rehberlik etmekse, yazar tarafından iddia edilenlerin gerçekten olup olmadığının ne önemi vardı?) Machiavelli aracılığıyla Polybios'a kadar götürülebilecek tüm bir siyasi düşünce geleneğinin varisi olan *Kanunların Ruhu Üzerine*, en çok güçler ayrılığı doktrinini oluşturma-sıyla ünlüdür ama tarihyazımı ve sosyal bilimlerdeki etkisi de derin oldu; kimi zaman, belki de biraz abartıyla, modern sosyoloji disiplininin kökenindeki kitap olarak görülür. Montesquieu Bodin, İbn Haldun ve daha uzaklardaki Herodotos'un, iklimin ulusal karakter üzerindeki etkileriyle ilgili önermelerini aldı ve (Fransa'nın da içinde yer aldığı) ılıman bölgelerin, uygar toplumlar üretme açısından en yüksek olasılığa sahip yerler olduğuna karar verdi.

Kames'in daha önceki *Essays upon Several Subjects concerning British Antiquities* ("Britanya Antikitesi Üzerine Birçok Konuda Denemeler," 1747) ve *Historical Law-Tracts* ("Tarihsel Hukuk Kitapçıkları," 1758) adlı çalışmaları, İskoçya'nın siyasi ve toplumsal gelişimini bir Britanya ve nihayetinde Avrupa bağlamına yerleştiriyordu.

İskoç kuramcılar arasında Ferguson, özellikle kendi *Essays on the History of Civil Society*'sini ("Sivil Toplumun Tarihi üzerine Denemeler") Montesquieu'nün fikirlerinin ileriye götürülmesi olarak görüyordu. İktisatçı Adam Smith gibi Ferguson'un ilerlemeye karşı tavrı çiftanlamlıydı: Bu Kuzey Britanyalı'nın değer verdiği barış ve güvenliğin bile sıradan insanların egemen olduğu ikinci sınıf bir toplum ve tüketici kültürü şeklinde bir bedeli vardı. Lüksün tembellik, yozlaşma ve özgürlüğün kaybına yol açacağını söyleyen eski kuramın bu tarihselleştirilmesini ertesi yüzyılda Marx da onaylayarak alıntılacak ve bunda daha sonraki Nietzsche, Huizinga ya da Spengler gibi kültür eleştirmenlerinin habercisini görmek de zor değildir. Ferguson'da, çağdaşı birçok Fransız araştırmacıdan çok farklı bir şekilde geçmiş toplumlar hakkında olumlu bir anlayış görülür ve Herder gibi Almanların erken tarihsiciliğini haber verir (bkz. aşağı-da). "Her çağın kendi avuntuları ve acıları vardır," diyordu ve bugünün

konforuyla yaşayanlar “barbar çağlar”ın sefaletini abartma eğilimindedir. Vico gibi Ferguson da fabl ve efsaneyi, geçmiş üzerine erken düşüncenin belirleyici özelliği ve dolayısıyla da, çelişkili bir şekilde eski tarih yazıları biçimlerinden daha iyi bir kanıt türü olarak görüyordu:

Geleneksel fabller sıradan insanlar tarafından tekrarlanırken, ulusal bir karakterin işaretini taşır ve saçmalıklarla dolu olsalar da genellikle hayal gücünü uyandırır ve kalbi harekete geçirirler... yalnızca basit antikitecilerin idaresinde ya da tarih yasalarının yasakladığı süslerden arındırıldıklarında kimseyi eğlendiremez ve hiçbir işe yaramaz hale gelirler.

Antikitecilerin hatası, efsaneleri sanki (özellikle Caesar ve Tacitus usulünde insanlığın ilk safhaları için en iyi kaynağı oluşturan) klasik tarihyazımıyla eşdeğermiş gibi sözcük anlamıyla almalarıdır. “İlyada ve Odyseia’nın fablını, Herakles, Theseus ya da Oidipus’un efsanelerini insanlığın tarihini doğruca aktaran yetke gibi görmek abestir ama yazıldıkları çağın anlayışını ve duygularını tahmin etmekte büyük doğruluk payıyla kullanılabilirler...”²³

Tam anlamıyla tarih yazılarını değerlendirirken Ferguson çağdaşları kadar bir neo-klasikçiydi, “insan doğasını anlayan ve özelliklerini toplayabilen ve her durumda karakterlerini sergileyebilen,” “yüce ve zeki” Yunan ve Roma tarihçilerini methediyordu. Ferguson ortaçağ tarihyazımı hakkında daha olumsuz düşünüyordu, Rönesans hümanistlerinin o yara bere içindeki şamar oğlanı “keşiş vakanüvis”e ve sözümona onun ilişkisiz olaylar dizisinin vızılıtsından ötesini dinleme yeteneğinden yoksun oluşuna bir de o vuruyordu:

Bu görevde modern Avrupa’nın ilk tarihçileri onların izinden gidememiştir; genellikle keşiş olmak üzere yetiştirilmiş ve manastır yaşamıyla kısıtlanmış olan bu tarihçiler, canları neyi olgu olarak adlandırmak istiyorsa onu kaydetmekle meşgul olmuş ama deha ürünlerinin yok olmasından sıkıntı çekmiş ve seçtikleri konu ya da çalışmalarının tarzı nedeniyle, insanlığın her koşuldaki etken ruhunu yansıtmayı başaramamıştır. Onlar söz konusu olduğunda, bir anlatının tarihi oluşturduğu varsayılıyordu ama insanlara ilişkin hiçbir bilgi vermiyordu ve bizzat tarihin eksiksiz olduğu düşünülüyordu, halbuki zaman sırasına göre sayılan olaylar ve ardı ardına gelen hükümdarların arasında, her insan alışverişinde, öyküyü çekici ya da yararlı kılan anlayışın özelliklerini ve yüreği beyhude yere arar dururuz.²⁴

23 A. Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, ed. D. Forbes (Edinburgh, 1966), 7, 76-7.

24 A.g.e., 78-9.

İskoç yazarların söz dağarcığının büyük bölümü Machiavelli gibi Rönesans düşünürleri aracılığıyla eskilerden miras kalmadır. Âdetler ve tutumlara duyulan ilgi kuşkusuz Herodotos'a kadar izlenebilir ve daha yakın zamanda da Acosta'nın "doğa ve ahlak" tarihi gibi Fetih çağı eserlerinde görülmüştür. Bu bir yana, 18. yüzyıl İskoçları ne antikitede ne de Rönesans'ta yaşamıştı ve diğer dünyaların hem "vahşi" (Amerika kıtalarında ve Afrika'nın bazı kısımlarının en ilkel kabileleri) hem de "barbarlar"ıyla (İnkalar, Kuzey Lap ülkesi halkı ve Orta Avrasya'nın göçebeleri) 250 yıllık karşılaşmalarının biriken geçmiş resmine soktuğu çeşitli kanıtlar kadar, imparatorlukların yalnızca aristokrat ya da hanedan genişlemeleriyle değil, ticaretin ilerlemesiyle gelişmelerini de hesaba katmak durumundardı. Tüm bu unsurlar karışıma eklenince, onların bütün bu malzemeyi yenilikçi bir yöne götürmesini sağladı; ya da belki zorladı. Aynı zamanda onlara önceki bazı avadanlıkları bir kenara atma olanağı sağladı: Efsanelerin geleneklerden kaynaklandığını savunan (*euhemerist*) kâşifler, mucizeler ve hatta Spartalı Lykurgos, Atinalı Solon ya da hatta Kutsal Kitap'taki Musa gibi, tek başlarına karmaşık kamusal ve yasal kurallar bütünü oluşturup dayatmış olabilecek boşinançlı "yasa koyucular"ın güvenilir eski desteği. Vico bu tür kişiliklerin yaşamış olabileceğinden bile kuşku duyuyordu; İskoç düşünürlerin birçoğu bunları tarihsel olarak görürken, yasa koyuculara yetkeci rollerini vermeyi reddediyor, bir zamanlar bu kişilerin dehasına atfedilen türden kurumları, gelişmenin belli bir safhasının doğal sonucu olarak görüyordu; bunlar birbirlerini dev adımlarla değil, "kademeli" olarak izlemişti.²⁵ Devletler, diyordu Ferguson, "bir yönetim biçiminden diğerine kolay geçişlerle ilerler ve sık sık da eski isimler altında yeni oluşumları benimser," insan doğası tomurcuklanan ve belli zamanlarda olgunlaşan tohumlar içerirdi. "Dolayısıyla eski yasa koyucuları ve devlet kurucularını anlatan geleneksel tarihleri ihtiyatla karşılamalıyız."²⁶

Avrupa tarihine, yabancı kabul edilenleri katmak gibi sürekli ortaya çıkan ve önceki yüzyıllarda önce Germen barbarlar, sonra da Amerika Yerlileriyle gündeme gelen sorun, 18. yüzyılda bu kez tam olarak uygarlaşmış ama Batının (Türkler, İranlılar ve Güney Asya hükümdarlarının çoğunluğuyla birlikte) "Şark despotları" tarafından yönetilen uluslar sınıfına soktuğu Çinlilerle sürüyordu. 18. yüzyıl, eski *origo gentis* söylemini uygarlığın bir safhasından diğerine geçiş üzerine akılcı spekülasyonlar ve bu farklı safhalardaki halklar arasındaki çatışmalara uyarlamıştı. Troyalılar ve onların kurgusal krallar silsilesi artık büyük ölçüde geride kalmışsa

25 Höpfl, "From Savage to Scotsman," 30.

26 Ferguson, *Essay*, ed. Forbes, 123.

da, İskitler, Gotlar, İsrailoğulları ve hatta –göçebe toplumların karşılaştırılmalı araştırmacısı Joseph de Guignes için– Nuh’un çocukları tam olarak bir kenara bırakılamıyordu. Kutsal Kitap’ta görülen Şinar’daki dil karışıklığının yanı sıra, hem dünyanın nüfusu hem de uzaklara yolculuk nedeniyle bir zamanların bilge kurucularının kadim bilgilerinin unutulmasına en hazır açıklamayı sağlıyorlardı. Aydınlanma gözlemcileri Bayle’in daha önce varolan kuşkuculuğunu her ne kadar paylaşıyorsa da, onun yüzlerce farklı konuya yayılan derin ayrışık bilgisinden yüksek genelleme düzeyi lehine kaçınıyorlardı. Ve her ne kadar Hobbesçu toplum öncesi “doğa durumu” görüşünü devraldırsa da, bu soyut ve zaman dışı görüşün yerine doğa tarihi ve gezi edebiyatından deneysel olarak türetilmiş daha somut bir kuramlar dizisi koymuşlardı; bunlar insanların ilkel durumdan gelişmelerini geçmişteki gerçek dönemlere yerleştiriyor ama farklı ülkelerde, her seferinde *aynı* zamanlarda olmayacak bir şekilde betimliyorlardı.

Bu evrimci toplumsal ilerleme şemasının en ileri açıklamaları artık topluca “aşamacılık” (stadializm) olarak adlandırılır ve öncelleri de yok değildir. Yunanlar ve Romalılar insanlığın bir toplum türünden diğerine ilerlemesi üzerine spekülasyonlarda bulunmuşlardı, 12. yüzyıl vakanüvisi Malmesburyli William’da da gelişmeci ya da “uygarlaştırıcı” bir kuramın ipuçları vardır. Kuşkusuz, yavaş ve kademeli bir süreç olarak bir kültür ve yasal değişme resmi çizen İngiliz Samuel Daniel (1562-1619) ya da Fransız Loys Le Roy (ö. 1577) gibi Aydınlanma düşünürleri ve tarihçileri de olmuştur. Selden, onursal makamlar gibi yasal ve toplumsal kurumların gelişiminde aşamacı bir yaklaşım çizmişti. Pufendorf filozoflarla hukukçuların pek sevdiği “doğa durumu”nun Hobbesçu bir kuramsal soyutlama olarak değil, zamansal bir sürecin bir parçası olan gerçek bir tarih olgusu olarak görülmesi gerektiğini ve ticari toplumsallaşmanın da tarihsel sürecin sonunda yer aldığını öne sürmüştü. 18. yüzyıl başlarında başka bir kurgusal tarih yazarı olan Antoine-Yves Goguet (1716-1758, Kutsal Kitap Yaradılışçılığı ile İskoç aşamacılığı arasında köprü işlevi gören bir kişilik) insanlığın, Babil sonrası dağılmadan, avcılık, sürü güdücülük, çiftçilik ve mal mübadelesi gibi kayıp sanatlarını yeniden edinerek ardı ardına gelen dağınık ve yerleşik adımlarla bilgilerini kurtarmasını kuramsallaştırmıştı. Ve Acosta’nın vahşilerin anlatıya dayalı tarihlerinin olamayacağı ve dolaşısıyla doğa tarihinin bir dalı olarak incelenmeleri gerektiği görüşünden hareketle çalışan Cizvit seyyah Jean-François Lafitau (1681-1746), sonunda Kuzey Amerika Yerlileri ile Caesar, Tacitus ve diğer klasik tarihçilerin belgelediği kabile toplumları arasında açık bir karşılaştırma sağlamıştı.²⁷

27 Lafitau’nun 1724 tarihli başyapıtı, *Moeurs des Sauvages Amériquains, comparés aux mœurs de premiers temps* içinde. Lafitau için bkz. yukarıda 5. Bölüm.

Antikitenin barbarları ile modern vahşiler üzerine daha yakın tarihli yazılar arasındaki doğrudan bağlantı, John Locke'un çok tekrarlanan "Başlangıçta, bütün dünya Amerika'ydı," sözünde ifadesini bulur.

18. yüzyılın eşsiz katkısı, bu düşüncenin büyük bölümünü sistemleştirmek olmuştur. Hukukçu Dalrymple'ın 1757 tarihli *Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain* adlı eseriyle ("Büyük Britanya'da Feodal Mülklerin Genel Tarihine doğru Deneme") başlayıp, John Millar'ın *Origin of the Distinction of Ranks* ("Rütbelerin Ayrımının Kökeni") başlıklı eseri ve aynı yazarın *Historical View of the English Government*'ıyla ("İngiltere'nin Yönetimi üzerine Tarihsel Görüş") devam ederek, aşamacılık neredeyse İskoç yazarlarla eşanlamlı olmuştur. Adam Smith'in (1723-1790) *Lectures on Jurisprudence*'ında ("Hukuk Bilimi Dersleri") görülen olgun biçiminde aşamacılık, insanlığın gelişmesinde vahşi olanla başlayan, (bazen iki safha olarak tanımlanan) çoban/göçebe ve tarım safhalarından geçerek ticaretle sona eren, temelde geçinme tarzları olarak tanımlanan dört safha öngörür.²⁸ Para, mübadele ve halklar arasındaki ilişki ve ticareti içeren son geçim tarzı, nihayetinde Smith'in başyapıtı olan *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*'ın ("Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri üzerine bir Araştırma," 1776)* konusunu oluşturur; evvelce Newton'ın *Principia*'sının Tanrı'yı matematiksel olarak ayırt edilebilir yasalarla çalışan bir Yaratıcıya dönüştürmesi ve Vico'nun onu Yaradılışın fiili zanaatkârı yerine "ilahi mimarı" haline getirmesi gibi, onun iktisadi görünmez eli de eski takdiri ilahiyi yerinden etmişti.

Her İskoç yazar aşamacılığı kullanmamıştı, bunun bir nedeni, değişmeyi açıklayacak bir ana anlatı olarak değil, farklı toplum türlerini betimlemek ve çözümlemek için sistemsal bir model olarak daha yararlı olmasıydı; bir toplumun *neden* bir safhadan diğerine geçtiğini açıklamak olanakları sınırlıydı ve Vico'nun sağladığı açıklamanın gerisindeydi. Üstelik "safhalar"dan hiç söz etmeden, doğrusal, gelişmeci ve ilerlemeci bir öykü anlatmak da olasıydı. Hume önemli hiçbir anlamda aşamacı fikirleri kullanmamıştı ama eseri, kuşkusuz çok daha uzun bir soya sahip olan kavramlar olarak, "toplumun çocukluğu" gibi farklı dönemleri kabul ediyordu. Robertson aşamacı görüşlere gevşek bir biçimde bağlanmıştı ve aşamacıların kilit kavramlarından olan, toplumsal ayarlamaların belirteçleri olarak geçinme türlerinin önemini kabul ediyordu. Ama o bile

28 Adam Smith, *Lectures on Jurisprudence*, ed. R. L. Meek, D. D. Raphael ve P. G. Stein (Indianapolis, 1982), 14-16, 107, 201ff., 459.

* Türkçede önce "Milletlerin Zenginliği," sonra da "Ulusların Zenginliği" adlarıyla yayımlanan eser-çn.

aşamacılığın doğrudan insanın etkisini ve bireysel eylemlere eşlik eden ahlaki kararları çok fazla dışladığını düşünüyordu.

18. yüzyılın aşamacı kuramı ile beşeri gelişme üzerine daha sonraki (19. yüzyıl pozitivizmi ve Karl Marx'ın kuramları gibi) fikirler arasındaki kilit farklılık şuydu: Aşamacılar ilerlemede bir kaçınılmazlık görmüyordu. Bazı halkların ilerlemeyi belli bir safhanın ötesinde başaramaması bunu gösteriyordu. Üstelik aralarında coğrafi yakınlık olsa bile safhalar üst üste binebilirdi. İnsanların başarıları yalnızca Bodin'in olmasını istediği gibi iklimin ya da takdiri ilahinin –her ne kadar ikisinin de bir etkisi olabilirse de– değil, çevresel ve toplumsal etmenlerin bileşimi sonucu oluşuyordu. Ve “ilerleme” varolan tek meta-anlatı değildi çünkü Ferguson'un Roma Cumhuriyeti'nin gerilemesi anlatısında aktardığı gibi, tarihler hâlâ birçok toplumsal ve siyasi gerileme örneği veriyordu.²⁹ Roma, imparatorlukların çöküşü için büyük vaka incelemesiydi ve *Decline and Fall of the Roman Empire* içinde bunun kademeli adımlarını anlatmak başka bir Britanyalı'ya, Edward Gibbon'a kalacaktı, buna aşağıda gene döneceğiz.

Fransız Aydınlanmasında Tarih Düşüncesi

İkisi de aslında anlatıya dayalı bir tarih yazmayan Montesquieu ve Rousseau dışında, 18. yüzyılda tarih düşüncesi üzerinde en büyük etkide bulunmuş ve kendi alanı dışında yazmış olan Fransız olasıdır ki Voltaire'dir ama etkisinin doğası daha dağınık ve nihayetinde yüzeyseldir. Kendi fikirleri de geniş ölçüde özgün değildi. Gene de Voltaire (d. François-Marie Arouet, 1694-1778) eserlerinin bazılarının hem ünü hem de ihtiraslı küresel kapsamıyla dikkatimizi hak eder. *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*'u (“Ulusların Töreleri ve Ruhu üzerine Deneme”), yüzyıllar boyu geliştikleri haliyle kurumlar ile âdetlerin bir derlemesi ve eleştirisiydi. Voltaire Çin gibi Batılı olmayan uygarlıkları da buna dahil etmişti ama Avrupa kültürü dışındaki göndermeleri çok nadirdi ve daha çok, Yahudi-Hristiyan üstünlüğü fikrine karşı bir panzehir sağlamak amacıyla sunulmuştu. Uzun meslek yaşamı sırasında Voltaire tutarlı bir şekilde başka uygarlıkların özelliklerini methederken, bir taraftan da Batı kültürünün insan aklının doruğunu temsil ettiği ama yararlı etkilerinin boşınanç ve dini fanatiklik nedeniyle tıraşlandığı sonucuna varmıştı. Eski barbarlığa karşı küçük düşürücü bir tavır takınan Voltaire, gene de, daha da ilkel bir durumda bulunan Kuzey Amerika Yerli “vahşiliği”ne sempati besleyebiliyordu. Kaynak olarak genellikle çağdaşı gezi anlatılarını kullanıp, halkın yabancı toplumları tanımasına katkıda bulunuyor ve sahte soylar inşa

29 *History of the Progress and Termination of the Roman Republic* (1783).

etmek üzere gerçekleştirilen etimoloji ve şecere numaralarını alaya alıyordu.

Voltaire geçmiş hakkındaki bu kozmopolit perspektife ve kültürle uygarlığın vurgulanmasına kademeli bir şekilde gelmişti. Gerçekten de, Descartes ve Bayle'in kuşkuculuğunu *le pyrrhonisme historique* ("Tarihsel Pyrrhon'culuk") üzerine kendi denemesini yazacak ölçüde devraldığı için, tarihçiliğe kendini adanması da bir şekilde şaşırtıcıdır. Bir tarihçi olarak ilk işi, ana figürü İsveç kralı XII. Karl'ın (hk. 1697-1718) büyük başarılarına (ve nihayetindeki başarısızlığına) odaklanan ve düşmanı modernleşmeci Rus çarı Büyük Petro'yla yan yana koyan dramatik ve eğlendirici ama tamamıyla geleneksel *Histoire de Charles XII*'dir ("XII. Karl'ın Tarihi," 1731). Anlatıya büyük adamlar, özellikle de Karl egemendir hatta buna, astlarının savaştığı önemsiz seferler de dahildir; Voltaire'in coğrafi kapsamı, kralın temasa geçtiği Türkler ve Tatarlar dahil olmak üzere etkileyici olsa da, bu bir "yaşamı ve zamanı" kitabı değildir. Kendisi tarihsel bir katılımcı olmasa da, Voltaire Thukydidesçi bir esinle *Charles XII*'de "görgü tanıklarına ya da tartışılmaz gerçeklere dayanmayan bir tek sözcük bile yazmadık," diye böbürlenmektedir.³⁰

Ama kısa sürede Voltaire'in eğilimleri ayrıntıya kötü gözle bakacak şekilde değişti ve *Essai* zamanında tarihçiler arasındaki anlaşmazlıklara tarih kitaplarının değil, hata listelerinin malzemesi olarak bakmaya başladı. (Bu, doğa filozofu d'Alambert'in ahlaki amacı olmayan kuru âlimliği ve özellikle de Académie des Inscription'un etkinliklerini alenen yok saymasının bir varyantıdır.) Bacon'ın evvelce yaptığı, yıllıkları, filoloji ve antikitecilik etkinliklerini, yalnızca önemsiz araştırmacılar ve tanınmayan koleksiyoncular (Resim 39) tarafından geliştirilip daha sonra gerçek tarihçiler tarafından toparlanacak unsurlar olarak sınıflandırması, Voltaire'in gerçek *historien*'in (tarihçi) rolünün olguların, belgelerin ve tarihlerin toparlayıcısı olan ve malzemelerini tarihçinin kullanacağı *historiographe*'tan (tarihyazımcı) ayırt edilmesi önerisinin de eklenmesiyle burada yansımaları bulur. Ayrıntılar yalnızca insan bunlardan gerçekten önemi bir şeyler öğrenirse önemliydi, aksi halde tarihçinin sayfalarında kalabalık etmemeliydi. Gene de, geçmiş zamanların hataları ve çılgınlıkları konusunda hasmane bir şekilde eleştirel olan ve "ukala" araştırmacılığa ve "yararsız anlaşılabilirlik"lara düşman olan Voltaire, olgusal hatalarından dolayı saldırıya uğradığında, kendisini ateşli bir şekilde savunmuştu.³¹ *XII. Charles*'a açıklayıcı bir not olarak yazılan "kuşkunun gerekliliği" üzerine yorumu, sağduyunun görgü tanıklığı ifadesinden bile

30 Voltaire, *The History of Charles XII, King of Sweden*, çev. A. White (Londra, 1976), 29.

31 A.g.e., 244-71.

Resim 39. Thomas Patch'den (1725-1782), Pola, İtalya'daki antikiteciler, 18. yüzyıl amatör arkeoloji etkinliklerini gösteriyor.

üstün olduğu yolunda açık bir ifadeydi (Seçme Metin 25). Belgeler yalnızca aydınlanılmış bir zamanda yazıldıysa inanılır olurdu.

Voltaire'in ilgi alanındaki kayma, 18. yüzyılın *insanların* tarihinden *insanın* tarihine kayışının bir işaretiydi. *XII. Charles*'dan yirmi yıl sonra Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*'da ("XIV. Louis'nin yüzyılı," 1751) çok daha farklı bir tarih yayımlayacaktı. Her ne kadar o kralı methetse de kitap –birçok eğlenceli saray anekdotuna rağmen– hiçbir şekilde Louis *üzerine* hatta Fransa *üzerine* bile değil, genelde bilge bir hükümdar yönetiminde uygarlık ve aklın zirvesi *üzerineydi*. Kitap her ne kadar yazarının kabul etmek istemeyeceği oranda savaşlar ve siyasi yaşamla ilgiliyse de, Voltaire gene de kültür, bilim ve sanat *üzerine* birçok şeyi kitaba dahil etmişti ve Louis'nin hükümdarlığının ilk döneminde, insanlık tarihinin gerçekten büyük dönemlerinin Yunanistan, Augustus Roma'sı ve Rönesans dışında dördüncüsünün yaşandığını düşünüyordu. Hükümdarlık Voltaire'e kendi zamanında acilen gerekli olan reformlar için bir kerteriz noktası sağlamıştı. Bu deist (yaradancı) için, Kilise'nin süregiden karanlık gücü öyle çoktu ki, Fransa ve dünya yüzyılın ilk başlarından o yana gerilemişti. Voltaire'in iyimserliğinin de bir sınırı vardı ve onu hiçbir zaman her şeyin olabilecek en iyi dünyadaki en iyi için olduğunu söyleyen kendi kurmaca Profesör Pangloss'unun yaşayan bir versiyonuna dönüştürmedi, özellikle de yaşamının son döneminde, 1755'teki Lizbon depreminin dehşeti binalar kadar güvenleri de sarstığında.

Seçme Metin 25 **Voltaire, Kuşkunun Gerekliliği Üzerine**

Aklımızda olsun, Kuşkuculuk Aristoteles'e göre her türlü bilgeliğin temelidir. Bu tarih, özellikle de eski tarih okuyan herkes için mükemmel bir özdeyiştir.

Burada, ne abes olgular, akliselimi sarsacak ne fabller bütünü görülür! O zaman, bunlara inanmayın.

Roma'da, krallar, konsüller ve *decemvir*'ler vardı. Romalılar Kartaca'yı yıktı; Cesar Pompeius'u mağlup etti; tüm bunlar doğrudur. Ama Castor ve Pollux'un bu ulus için savaştığı; bir Vesta rahibesinin kuşağıyla karaya oturmuş bir gemiyi yüzdürdüğü; Curtius kendini içine attığında bir uçurumun kapandığı söylenirse; bir sözcüğüne bile inanmayın. Her yerde mucizeler, yerine getirilen kehanetler, Aesculapius'un tapınığında mucizevi iyileşmeler okuyacaksınız; bir sözcüğüne bile inanmayın...

Mucizevi her şeyden kuşku duyarım. Ancak kuşkumu insanlığın doğal düzenine ait ama gerçekleşme olasılığı düşük olan olgulara da yaymalı mıyım?

Örneğin Plutarkhos Caesar'ın tüm silahlarıyla kendini Akdeniz'e attığını, bir elinde ıslanmasını istemediği kâğıtlar tuttuğunu, diğer eliyle de yüzdüğünü ifade eder. Plutarkhos'un size anlattığı bu öykünün bir sözcüğüne bile inanmayın. Yorumlarında bundan hiç söz etmeyen Caesar'a inanın ve emin olun ki, eğer elinizde kâğıtlarla denize atlarsanız, o kâğıtlar ıslanır...

Akliselimin kabul etmeyi reddettiği şeyleri söylediklerinde, görgü tanıklarına bile inanmam. Sire de Joinville'in, daha doğrusu onun Haçlı Seferi anılarını ortaçağ Fransızcasından çevirenin, Mısır Emirlerinin sultanlarını öldürdükten sonra tacı esirleri St. Louis'ye sunduklarını ifade etmesinin bir yararı yoktur: Buna inanırsam, Fransa tacını Türklere önerdiğimizde de inanırım...

Mézerai, Peder Daniel ve tüm tarihçilere, açıkça bir a n için bile bir dolu fırtınasının III. Edward'ın vicdanını gözden geçirmesine ve Philippe de Valois ile barış yapmasına neden olduğuna inanmam. Fatihler o kadar dindar değildir ve yağmur nedeniyle barış yapmazlar.

Suçların işlenmiş olması kadar kesin bir şey yoktur ama doğrulanmaları gerekir. Mézerai'nin kitabında altmışın üzerinde hükümdarın "ahlaksızca öldürüldüğü" yazar. Ama bunu kanıt olmadan söyler ve ve popüler bir söylenti ancak söylenti olarak aktarılmalıdır...

Eğer birçok görgü tanığının ifadesi olmasa ve XII. Karl'ın karakteri kahramanca çılgınlığını inanılır kılmasa, XII. Karl'ın Bender'deki savaşının gerçekliğini sorgulardım. Belli olgulara bakarken takındığımız kuşkuculuğu, yabancı ulusların tutumları ve âdetleri için de göstermeliyiz. Eski ya da yeni, herhangi bir tarihçi tarafından anlatılan doğaya ve normal insan duygularına ters herhangi bir şeye inanmayı reddetmeliyiz.

Kaynak: *The History of Charles XII King of Sweden*, çev. A. White (Londra: Folio Society, 1976), 272-5.

Yüzyılın insanlığın ilerlemesi üzerine en iyimser görüşleri, Voltaire'in Devrim dönemi ardılı, Condorcet markisi Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat (1743-1794) tarafından benimsenmişti. Bu aristokrat filozof gençliğinde entelektüel bir harika çocuktü, 1770'te hayran olduğu Voltaire'le karşılaşmış ve sonradan onun edebi vasiyetini yerine getirmekle görev-

lendirilmişti. Condorcet'nin yaşamı da bir Devrim hapishanesinde sona erdi ama birkaç ay öncesinde *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humaine*'ini ("İnsan Zekâsının İlerlemeleri üzerine Tarihi bir Tablo Taslağı") tamamlamıştı (bunun daha geniş ama hiç tamamlayamadığı, *Tableau historique des progrès de l'esprit humaine* başlıklı eserin girişi olmasını amaçlıyordu). *Esquisse* insanlığın gelişmesinin dokuz safhadan oluşan bir tarihinin haberçisiydi, zirveyi oluşturan onuncu akıl ve başarı safhasının da devrimin ardından gelmesi öngörülüyordu, Fransa cumhuriyeti Erdem ve Aydınlanmanın ortak ilerlemesinin zirvesini oluşturacaktı. 1795'te, Terör biraz yatıştıktan sonra biraz değiştirilmiş bir şekilde yayımlanan *Esquisse*, bir ilerleme manifestosu olacak ve radikal Henri de Saint-Simon'dan Auguste Comte'a birçok önemli 19. yüzyıl düşünürünü etkileyecekti.

Condorcet Aydınlanmanın, daha sonraki dönemlerin araştırmacılarının tepki göstereceği, ortaçağdan kalma her şeye duyulduğu varsayılan düşmanlık ve tarih düşünürlerinin, farklı dönem ve ülkelerin tarihlerinin soyut bir tekbiçimleştirilmesine dayalı cesurca kestirip atan genellemeler ve kuramlaştırmaları gibi kimi eğilimlerini özetler. Uzak, yazı öncesi zamanlar hakkındaki bilgi eksikliğini göz önünde bulunduran Condorcet, o zamanlar artık standart hale gelmiş olan, modern kabile toplumlarının gözlemlenen yaşamlarını tarihhöncesine isnat eden "kurgu" yöntemini benimsedi. Tarihsel kaynakların başladığı noktada, genelleştirmeler daha fazla sav gerektirdi. "Burada resim büyük ölçüde bize tarihte aktarılan ve bir dizi art arda gelen olguya bağlı olmaya başladı ama tek bir halkın kurgusal tarihini çıkartmak ve ilerlemesinin resmini oluşturmak için, bunları farklı halkların tarihlerinden seçmek, karşılaştırmak ve birleştirmek gereklidir."³²

Condorcet'nin ilerleme açıklaması, hem bireysel başarılarla hem de toplu ilerlemelere yer veriyordu. Değişme ani bir patlama şeklinde ya da zaman içinde daha sessiz bir biçimde gerçekleşebilirdi; çevresel etmenler (burada hem Bodin hem de Montesquieu'den yansımalar vardır) kadar âdetler tarafından da etkilenebilirdi, bunların her ikisi de ilerlemeyi hızlandırabilir, yavaşlatabilir ya da tamamen durdurabilir ve bazı halkların, arabalarını kabile ya da pastoral safhaların batağında debelenir halde bulmalarına neden olabilirdi. Amaçlanmayan nedenlerin dünyanın oluşumunda en iyi kotarılmış başarılı planlar kadar verimli olabileceğini, yüzyılın birçok felsefi tarihçisi gibi Condorcet de düşünüyordu. Onun deyimiyle "amaçların ayrışıklığı," farklı kişi-

32 Condorcet, *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind*, çev. June Barraclough (Londra, 1955), 8-9.

lerin çeşitli projeleri arasındaki etkileşim de böyleydi. Condorcet'nin genel iyimserliği ve "sıradan insan"ın kapasitesine olan inancı, karşıt kuvvetlerin belli bir dönem içindeki geri dönüşçü etkilerini de kabul ediyordu: Sekizinci safhası bu yüzden rahipliğin kelepçelerinin matbaa tarafından gevşetilmesine ama aynı zamanda Fetihlerin ve din savaşlarının korkunç vahşetine de tanık oluyordu. Ama Condorcet'de bilincin ve insanın varlığının genelde ileriye doğru hareketinden kuşku yoktu. O bu anlamda 18. yüzyılın aşamacılığından ziyade 19. yüzyılın pozitivizmiyle daha uyumlu bir kişilikti.

İfadesinin berraklığı ve gücü Condorcet'yi en iyimser tarafından bir spekülasyon filozofu yaparken, aslında *Esquisse*, belki de gelişmenin safhalarını alışılmış dörtten daha ayrıntılandırıp dokuza çıkartması dışında özellikle özgün bir eser değildi. Condorcet'nin fikirlerinin çoğu daha önceki Fransızca çalışmalardan alınmaydı ve ilerleme safhaları her ne kadar Manş Denizi'nin ötesindeki İskoç yazarların eserlerine benziyorsa da, bu yazarların çoğunun tarihsel tabanı ve entelektüel nüansları kadar, ilerlemenin kaçınılmazlığı üzerine kuşkularından da yoksundu. *Esquisse* tarihin akışı üzerine zaman zaman beliren ve daha sonraki olaylar tarafından yanlışlıkları ortaya çıkan o mükemmel özet spekülasyonlardan biriydi: Condorcet'nin geçmişe dayanan, "insan ırkı önceki barbarlık haline hiçbir zaman geri dönmeyecek" yolundaki öngörülleri, iki yüzyıl sonra biraz aşırı iyimser görünmektedir.³³ Şu ya da bu ideolojinin, toplumsal düzenlemenin ya da siyasi sistemin zafer kehanetleri oyunu popüler olmuştu, 19 ve 20. yüzyıllar geçmişten geleceğe çıkarsamalar yapmanın yeni ve dâhice yollarını bulacaktı.

Triumvirlik

1707'de İngiltere ve İskoçya'nın parlamentolar aracılığıyla birleşmesiyle yaratılan Britanya'da, Aydınlanma tarihyazımcılığı daha farklı bir yol izledi. Fransız tarzı bir saray tarihyazımcılığını ne İskoçlar ne de İngilizler geliştirmişti –17. yüzyıl sonlarında her iki krallık da yalnızca "kraliyet tarihyazımcısı" bürosunu kurmuşlardı– ve 18. yüzyıl başlarında derin bilgelik ile edebi zarafet arasındaki rahatsız edici sürtünme şiddetle hissedilmeye başladı. Sık sık söylendiği gibi, Thukydides'in anlatı altın standardını, belki de Clarendon dışında (bkz. yukarıda 4. Bölüm) hiç kimse tutturamamıştı. İngiliz yayın piyasası özellikle daha önemsiz çalışmalar içinde boğuluyordu: Çeşitli türden, Kilise mensuplarının eski çalışmaları, yaşamları ve mektupları ile partizan tarihlerin birçok özet, kısaltma ve

33 A.g.e., 169.

yeniden yayımı. Tory' siyasetçi Bolingbroke Vikontu Henry St John ilk kez 1752'de, ölümünden sonra yayımlanan ve yurtdışında geniş bir okur kitle-si bulan eseri *Letters on the Study and Use of History* ("Tarihin İncelen-mesi ve Kullanımı üzerine Mektuplar") içinde güncel tarihyazımı konu-sunda çok eleştireldi ve tarihin kullanım alanları ve uygun zarif tarzı üze-rine unutulmayacak bir genelleme yapmıştı (bkz. Kutu 21).

Kutu 21 Bolingbroke Vikontu Henry St John

Bolingbroke (1678-1751), yakın yüzyıllarda, hem 16. yüzyılda Bodin'i hem de 18. yüzyılın sonlarında keşiş Gabriel Bonnot de Mably'ni (1709-1785) içeren aynı Avrupalı tarih yazarları aile ağacına dahildir. Rönesans'ın *ars historica*'sını modern dünyaya uyarlamış ve 17. yüzyıl sonu Fransız *pyrrhon*'culuğunda ve Bayle'in eleş-tirel araştırmacılığında bulduğu (ve reddettiği) tadil edilmiş kuşkuculuğu buna katmıştır. Özgünlükten nispeten yoksun olsa da *Letters on the Study and Use of History*, okurların beğenisini görüldüğü kadarıyla tikelliklere dair kuşkuyu (buna Eski Ahit'ten alınan kronolojinin güvenilirliği de dahildi), tarihin genel doğrulu-ğuna süregiden inançla ve örnek oluşturabilecek ahlaki değerini incelleme den-gelediği için kazanmıştır; yabancı okurları arasında Voltaire, Condorcet ve bazı Alman tarih düşünürleri vardı.

Zarif bir ulusal tarihe dair taleplerini en açık şekilde yanıtlayan Bri-tanyalı, diğer iki üyesinin William Robertson ve Edward Gibbon olduğu "triumvirlik"ın en yaşlısıydı. David Hume (1711-1776) artık dünyanın en bü-yük filozoflarından biri kabul edilir ama kendi zamanında daha çok bir ta-rihçi olarak tanınıyordu. İki ilgi alanı örtüşüyordu. Hume kendi kuşkucu ne-denler kuramını ve eski tarihçilere, özellikle de Thukydides'e, olan hayranlı-ğını İngiltere'nin (ve daha kısaca İskoçya'nın) geçmişine uygulamaya çalıştı. *History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Abdication of James II* ("İulius Caesar'ın İstilasından II. James'in Tahttan İndirilmesi-ne kadar İngiltere Tarihi," 1754-1762) İngiliz aydınlarının açlık duyduğu o Thukydidesçi anlatıydı. Kitap yayımlandığı dönemin okur kitlesini etkiledi ve Hume bu kitapta, hem erkek hem de kadın okurlara hitap edeceğini um-duğu "duygusal" bir tarih yazma yaklaşımı geliştirmesiyle de dikkat çeker. Bu arzusunda çok başarılı oldu: O hayattayken eserinin yedi yeniden bası-mı gerçekleşti ve ölümünden sonraki yüzyılda da 175 kez basıldı. Eserleri

* Birleşik Krallık'ta, günümüzde Muhafazakâr Parti'ye evrilen siyasi görüşe 17. yüzyıldan itibaren başlangıçta karşıtları tarafından takılan aşağılayıcı ad. İrlanda dilinde Katolik kanun kaçakları için kullanılan bir sözcüktü, ilk kez 1679'da York Dükü James'in Katolik olmasına karşın tahtın varisi olduğunu sa-vunanlar için kullanıldı –çn.

ona 3000 pound yani bugünkü değeriyle yaklaşık 750.000 dolar kazandırdı. *Tarih*'i sekiz yıl boyunca üç kısım halinde yayımlandı, en yakın dönem olan 17. yüzyıldan başlayarak geriye doğru gidiyordu. Bunun aldığı olumlu tepki onun zamanda geriye gidip önce Tudorları, sonra da bu kez alanını yalnızca İngiltere'ye daraltarak ortaçağı ele almasına neden oldu.

Hume'un tarih okumaları, kendi tarihini kaleme almaya karar vermeden önce bile oldukça kapsamlıydı: Felsefi çalışmaları boyunca, tarihçilerin adları ve tarihsel olaylara atıflar yaygın bir şekilde görülür. Araştırmacılığa kayıtsız olmamasına, belgelere başvurmanın gerekliliğine inanmasına ve bol bol dipnot kullanmasına rağmen Hume'un ki, arşivlerde geçirdiği zaman sayesinde kendi imal ettiği tuğlalar üzerine değil önceki tarihçilerin temelleri üzerine inşa edilmiş bir yapıydı. Özgün basılı kaynakların "karanlık sanayi"sine dalmaktan kaçınıyordu: Amacı klasik tarihyazımının kanonlarını uygulayan ve geçmiş i olumlu bir sesle anlatan, okunabilir, doğru ve ikna edici bir tarih yazmaktı. Klasik tarihyazımının belirleyici özelliklerinin birinden kaçınmış tı: Kurgusal söylev. Yüzyılın çoğu tarihçisinde olduğu gibi, doğrudan bir anlatıyı âdetlerin, yasaların ve törelerin daha felsefi ve konuya dayalı ele alınmasıyla kaynaştırmakta zorluk çekiyordu: Böylece Anglosakson uygarlığının öyküsü Norman Fethi öncesinin kısa anlatısında yer almadı ve bir ek olarak sunuldu. Ama formülü iş e yaradı ve Hume'un "Tarih"i, 19. yüzyıl öncesi Britanya tarihi hakkında çöksatara en yakın şey oldu.

Hume'dan on yaş küçük olan William Robertson bugün "triumvirlik" in en az tanınan üyesidir ama kendi zamanında pek çoğu tarafından o günlerin en büyük tarihçisi olarak görülüyordu ve eserlerinden biri olan (ve son bölümü ölümünden sonra yayımlanmış olan) *The History of America*'nın ("Amerika Tarihi"), sonraki yüzyılın ortalarına kadar Latin Amerika ülkelerinin kendi tarihlerini yazmalarında muazzam etkisi olacaktı. 1743'te atanmış bir Presbiteryen rahibi olan Robertson, bunu izleyen yarım yüzyılda başarılı bir ruhani ve akademik meslek yaşamına sahip oldu ve 1762'de Edinburgh Üniversitesi rektörü olarak atanmasıyla meslek yaşamının doruğuna erişti, bu ölümüne kadar sürdüreceği bir görev olacaktı. Presbiteryen Kilisesi içindeki, İskoç Kalvenciliğinin aksine rahip sosyalleşmesi ve nezaketini, aynı zamanda da laik etkilere bir dereceye kadar yer açmalarını savunan "ılımlılar"ın fiili önderiydi. Kısacası, Voltaire'den çok da uzak olmayan Aydınlanma ilkelerini benimsemiş ama insanlık tarihinde etkin bir takdiri ilahiye de yer veren bir din adamıydı. Bu onu, entelektüel açıdan Hristiyan ayrışmasının hem Protestan hem de ılımlı Katolik tarafındaki Alman Aydınlanmasının (bkz. aşağıda) tonuna çok daha yakın bir yere koyuyordu.

Robertson, İsa zamanında dünyanın durumu üzerine spekülâtif vaazı da (1755) dahil olmak üzere, birçok tarih eserine imza attı. Anlatıya dayalı ilk tarihi, *The History of Scotland 1542-1603* ("1542-1603 arası İskoçya Tarihi," 1759) başlıklı, İskoç Kraliçesi Mary ve VI. James'in hükümdarlıklarını yeniden anlattığı eseri, bu yalnızca ipucunun verildiği daha uzun bir eserin, ülkenin kaba bir antikiteden başlayarak, 16 ve 17. yüzyılların iktisadi, dini ve siyasi zorluklarından geçip İngiltere'yle mutlu birliğe kadar uzanan tarihinin bir parçasıydı.³⁴ Siyasi olarak İskoçya'nın eski ve ortaçağ geçmişlerini, birini karanlık ve gerçekte anlatılamaz, diğerini de bir bağınazlık ve feodal savaş zamanı gibi görerek, reddediyordu: Burada, Aydınlanmanın aristokrat kurumlara karşı ilerleme adına güçlü merkezi monarşileri destekleyen duruşu görülebilir.

Robertson'ın bir sonraki eseri *History of the Reign of the Emperor Charles the Fifth* ("İmparator V. Charles'ın [V. Karl, Şarlken] Hükümdarlığının Tarihi," 1769), Reform dönemi Avrupa'sının genel bir incelemesidir ve önceki İskoç araştırmalarından ziyade felsefi bir tarihtir. Robertson'ın Fransız tarzı bir Aydınlanma anlatısına dönüşü, burada açılıştaki 5. yüzyılın sonlarından 16. yüzyılın başlarına kadar süren 1000 yılı kapsayan bir "Toplum İlerlemesi Görüşü" ve ardından gelen, 1559'da sona eren bir düzine anlatı kitabıyla ortaya çıkar. Yayıncıları tarafından etkili bir şekilde pazarlanan bu ikinci tarih kitabı, Fransızca ve Rusça da dahil olmak üzere birçok dile çevrildi; Robertson'ın ününü bütün Avrupa'ya yaydı ve çok para kazanmasını sağladı. Robertson'ın bugün de tanınmasına neden olan son büyük eseri, V. Karl'ın Avrupa'sının bir veçhesini, İspanya'nın denizaşırı imparatorluğunu ve Avrupa'nın Amerika Yerlileriyle olan temasını alıp devam ettiren *History of America*'dır ("Amerika Tarihi," 1777). Politikacı Edmund Burke, çok çeşitli gelişmişlik safhalarındaki farklı yerli kabilelerini anlatmasından dolayı bunu bir "aşama" başyapıtı olarak görür. Burada Robertson'ın rehberliğini esas olarak 16 ve 17. yüzyıl İspanyol yazarlar yapmıştır, hepsinden çok da Herrera ve Acosta; bu eserdeki ilk tutkusu, öncelikle 1770'te Raynal'ın dev eseri *Deux Indes* ve sonra da, Britanya Kuzey Amerika'sını ele aldığı ve Amerikan Devrimi nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldığı, ölümünden sonra oğlu tarafından yayımlanacak bölüm yüzünden baltalanmıştı. *History of America* bitmemiş bir başyapıt olarak kaldı ama yurtdışında çok etkili olmuştu.

Robertson ölümünden kısa bir süre önce bir eser daha kaleme aldı; bu eseri yerinde bir zamanlamayla, Kuzey Amerika kolonilerinin daha kalabalık ve daha varlıklı kısmını yitirdikten sonra Britanya İmparatorluğu'nun

34 William Robertson, *The History of Scotland during the Reigns of Queen Mary and of King James VI* (New York, [1844]), 271-2.

Hindistan'a yönelmesine işaret ediyordu. *An Historical Disquisition Concerning the Knowledge which the Ancients had of India* ("Eskilerin Hindistan Hakkında Sahip Oldukları Bilgi Üzerine Tarihsel bir Çalışma," 1791), diğer eserleri gibi, Hindistan'la aşinalık temasına girmeden önce 1500'lere kadar olan daha önceki bir dönemle başlar. Amerikan Devrimci davasına sıcak bakmayan ve Kuzey Amerika Yerlilerini beğenmeyen Robertson, Hindistan'ın, onun görüşüne göre Kuzey Amerika'yı çok aşan ve kendi haline bırakılırsa Britanya'nın baskısı ya da din değiştirme yolundaki beyhude çabaları olmasa gelişmesine devam edecek doğal evrimini vurguluyordu. Kast sistemine ve Hindu tebaasına bir Müslüman olarak beklenmedik ölçüde adil davranan ve örnek bir Aydınlanma hükümdarı olarak görülen 16. yüzyıl Babürlü imparatoru Ekber'e bir dereceye kadar olumlu yaklaşıyordu. Robertson'ın dikkat çektiği tüm gelişmeler Avrupa standartlarına göre ölçülmüştü ve burada, *History of America*'da da olduğu gibi, Avrupamerkezci bir tema mevcuttu ve bu da, 19. yüzyılda Hindistan'a geri döndüğümüzde ilgimizi daha doğrudan çekecek. Gene de, eser aynı zamanda sonraki yüzyıl için bir *mantra* olabilecek bir ifade, geçmişi bugünün standartlarıyla değerlendirmeye karşı, antikitenin neden Hindistan'a denizden bir geçiş keşfedemediğini açıklama bağlamında bir uyarı da içerir: "Ama uzak geçmişteki ulusların davranışları konusunda yargıda bulunurken en çok, bu konuyla ilgili olarak o çağların fikir ve görüşlerine değil, kendimizinkilere göre karar verdiğimizde yanılırız."³⁵

18. yüzyılda İskoçya'nın geçmiş hakkındaki düşünce ve yazılarının niteliği çok etkileyiciyse de, aynı şey güneydeki İngiltere için söylenemez. Bolingbroke'un İngiliz tarih yazıcılığı üzerine iddiaları tamamen yersiz değildi çünkü İngiltere'nin toplam tarih çıktısı nicelik olarak ağırlıklı ama fiili başarı olarak hafif olacaktı: Bolingbroke'un endişelendiği gibi, yurttaşları tarafından kaleme alınan eserlerin çok azı yüksek bir standart tutturacak, bunu takip eden yüzyılda hâlâ bir okuru olanlarsa sayıca daha da az olacaktı; Hume parlak bir İngiltere tarihi yazmıştı ama kendisi İskoç'tu. Edward Gibbon (1734-1794) bu genel manzaranın en büyük istisnasıdır, arkaplanın görece donukluğu onun parlaklığını artıyordu. Gibbon istekli bir okurdu, İskoç ve Fransız öncellerinin seçici bir hayranıydı ama kendini kurgusal tarihe değil, anlatıya adanmış, filozofu âlim tarihçiye tabi kılmıştı; kuram onun öyküsüne bilgi katıyor ama onu ileriye götürmüyordu, hele kanıt tercihinin hiç etkilemiyordu. Gibbon yüzyılların,

35 William Robertson, *An Historical Disquisition Concerning the Knowledge which the Ancients had of India; and the Progress of Trade with that Country, Prior to the Discovery of the Passage to it by the Cape of Good Hope* (New York, 1844; *History of Scotland*'ın ayrıca sayfalandırılmış bir eki), 62-3.

içinde "gerileme," "barbarlık," "imparatorluk" da bulunan kavramsal söz dağarcığının ve 18. yüzyıl için, iktisadın toplumsal ve siyasi değişimdeki rolü üzerine tartışmanın varisiydi. O aynı zamanda Tillemont (Gibbon'ın "sabırlı ve adımını güvenle basan katırı") ve Muratori veya Giannone, Voltaire ve Robertson'ın farklı üsluplarında, son yılların bilgeliği ve aydınlanmış tarihinin yüzlerce yararının ürünü de toplamıştı. Roma'nın barbarlarla hem Doğuda hem de Batıda (bunlar arasındaki fark onun öyküsü açısından önemliydi) kapışmasının öyküsünü anlatmak, onun bir karşılaştırmacı olmasını gerektirmişti ama *Decline and Fall* (Gerileme ve Çöküş) hiçbir şekilde bir *histoire des mœurs* [töreler tarihi] değildi. Ve barbarların modern dünyanın ortaya çıkışındaki rolünü her ne kadar teslim etse de, onda Rousseau'nun (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalité parmi les hommes*, [1755, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Üzerine Konuşmalar], 1755) soylu vahşiye duyduğu hayranlık ya da filozofun, insana doğal olarak en uygun olanın ilkel safhalar olduğu anlayışı yoktu. İskoçların çoğu gibi Gibbon da ilerleme fikri konusunda ikircikliydi ve modern ticaret kenti Glasgow'un hemşerileri arasında bir zamanlar yamyamlar varsa, "Yeni Zelanda'nın, gelecekteki bir çağda Güney Yarıküre'nin Hume'unu çıkartabileceği" konusunda da belki bir umut olacağı gözleminde, bir dereceye kadar iyimserlik ama daha çok da kuşku vardı.³⁶

Gibbon büyük ölçüde gençliğinin ürünü olan birkaç yayımlanmamış deneme ve *Memoirs* ("Anılar") kaleme aldı, mektupları ve günlükleri de basılmıştır.³⁷ Kendi başarılarına eğlendirici olsalar da, bunlar onun başyapıtına tuttukları ışık olmasa özellikle dikkat çekici olmazlardı. Bu başyapıt *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*'dir (Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküş Tarihi, 1776-1788), edebi, nümizmatik ve başka (Tillemont ve Académie des Inscriptions çalışmaları üzerinden ikinci el olsa da) antikite kaynaklarını felsefi ve eleştirel bir bakışla bir araya getiren muazzam bir edebi abidedir. Britanya tarihinden İsviçre ve Floransalılarinkine birçok konuyla oynadıktan sonra, geç antikitede karar kıldı. Onun açısından edebi uydurma olabilecek ama buna karşın hem onun alaycı tarzını ve keskin tarihsel uzaklık duygusunu yakalayan bir öyküde bize, 1764'te Roma'da "Capitol'un harabeleri arasında ilham ararken, yalınayak keşişler de Jüpiter tapınağında akşam duası okuyordu

36 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. D. Womersley, 3 cilt (Londra, 1994), cilt I, 104 not 122 (Tillemont'a atıf için); cilt I, 1001 (Yeni Zelanda için). [Türkçesi: *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Arkeoloji Sanat Yayınları]

37 *The English Essays of Edward Gibbon*, ed. Patricia B. Craddock (Oxford, 1972); *The Letters of Edward Gibbon*, ed. J. E. Norton, 3 cilt (New York, 1956).

ki, kentin gerilemesi ve yıkılışını yazma fikri aklıma geldi," diye anlatır. "Kent" in çok dar bir kapsam olduğu ortaya çıktı ve o da kısa sürede tüm imparatorluğun dertlerinin öyküsünü, başlangıçta Batı Roma İmparatorluğu'nunkileri ama nihayetinde 1453'e kadar olanları anlatmaya koyuldu. Yıllar süren daha sistemli okumalar ve not almalar bunu izledi ve sonunda, 1773'te nihayet yazmaya başladı. *Gerileme ve Çöküş*'ün ilk cildi, yıllar süren çalışmanın ardından 1776'da basıldı ve derhal beğenildi. Kitapçılar stoklarında yeteri kadar nüsha bulunduramıyordu ve İrlanda'da korsan baskılar ortaya çıktı. "Kitabım her masada ve her tuvalet sehпасında bulunuyordu," çünkü erkekler kadar kadın okurlara da hitap ediyordu.³⁸ Birkaç ay sonra ölecek olan Hume ("usta"larından biri),³⁹ Londra edebiyat çevrelerinin büyük bölümü gibi bunu methetti. İkinci ve üçüncü ciltler 1781'de ve dört, beş ve altıncı ciltler de 8 Mayıs 1788'de, Gibbon'ın 51. yaş gününde yayımlandı.

Gerileme ve Çöküş'ün, hem hayranları hem de Gibbon'ın Hristiyanlığa yaklaşımını hayli saygısız bulan din karşıtları arasında nasıl bir kabul gördüğüne dair çok berrak bir görüntüye sahibiz. Bilhassa kitabının ünlü on beşinci ve on altıncı bölümlerinde Kilise'yi küçük düşürdüğü için Kilise mensuplarında ve dindar kesimde özellikle düşmanlık uyandırdı; ikinci ciltte Hristiyan karşıtı kötü adam Dönek Iulianus hakkında olumlu bir portre çizmesi de benzer şekilde kaşların kalkmasına neden olacaktı. Ama bütününde tepkiler olumluydu ve *Gerileme ve Çöküş* yazarının, yaşamının son yıllarını hem bolluk hem de edebi ün sahibi olarak geçirmesini sağladı.

Gerileme ve Çöküş artık Roma hakkında gözden geçirilebilir ve kulanılabilir bir yetke olarak görülmez ve klasik bir metin olarak alınırsa da, bütününde tamamen tutarlı ve pürüzsüz bir metin olarak, "iyice şekillendirilmiş bir kap" olarak görmek olası değildir. Başından sonuna pek çok tutarsızlık ve kayma vardır ki, hazırlanması yirmi yılı bulan bu eser için bu şaşırtıcı olmasa gerekir. Gibbon'ın -8000 kadar açıklamalı dipnotta kaydedilen ve değerlendirilen- birincil kaynaklarını biliyoruz. Bunlar onun ana metnine bir tür yardımcı metin oluşturur ve konu açısından alıntılardan, çağdaşı yazarlarla atışmalardan zürafaların ne kadar nadir olduğuna varıncaya kadar çeşitlenir. Alaycı bakışın bir ustası

38 Edward Gibbon, *Memoirs of My Life*, ed. B. Radice (Londra, 1991), 165.

39 Hume'un Gibbon üzerindeki etkisi için bkz. David Womersley, *The Transformation of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Cambridge, 1988), böl. 2; J. G. A. Pocock, *Barbarism and Religion*, şimdiye kadar 5 cilt (Cambridge, 1999-), cilt II, 177-257. Pocock'ın *Gerileme ve Çöküş* ve entelektüel bağlamı üzerine muazzam incelemesi Kasım 2010'da yayımlanmak üzere programlanmıştı, bu ne yazık ki bu bölümün hazırlıklarında danışmak için çok geçti.

olan Gibbon, –tüm öykünün dışından bir bakışı olası kılan bir uzaklaşma ile mesafe duygusu ve bununla uyumlu, azımsamayı bile ağırlıklı kılabilen bir üslupla– belli imparatorları hararetle desteklemesinden (en tartışmalı olanı Dönek Iulianus’tur), diğerlerine karşı tavizsiz ama ölçülü hakaretlere geçebilir. Meslektaş tarihçiler üzerine yargılarda da bulunmuştur: Voltaire’i “tahammül dışı dâh kafalı” olduğu için sevmez, Raynal’ı da eğlendirici bir yazar olarak görür ama *Deux Indes* içinde alıntı bulunmamasını araştırmacılığa karşı affedilmez bir kusur olarak değerlendirir. Hata yaptıklarında eskiler bile elinden kurtulamaz, hatta “olguların incelenmesine ilk kez felsefeyi uygulayan” Tacitus bile.⁴⁰ Momigliano, Gibbon’ın en büyük katkısının âlimlik ile anlatıyı uzlaştırmak, dolayısıyla da antikiteci ile tarihçi arasındaki mesafeyi kapatmak olduğunu söyler.⁴¹ Aslında, Gibbon her ne kadar ne antikiteci ne de filozof olsa da, felsefe de üçüncü olmak üzere, üç yöntemli bir karışım gerçekleştirmişti.

Batı ve Doğu

Önceki bir bölümde gördüğümüz gibi, Avrupa tarih yazını, hem rekabet halinde kendi türleri hem de, kademeli olarak, bunların efsane ve kurgu da içlerinde olmak üzere, diğer geçmişi kaydetme yöntemleriyle olan ilişkileri konusunda bir bilinç geliştirmişti. Amerika kıtalarının ve Hindistan’ın kayıt tutma, takvim yazma ve gelenek anlatma pratiklerini değerlendiren tarihçiler, bunların Batınlıkla benzemezliğini, Hristiyan olmayan en yakın komşuların tarihyazımı geleneklerinden, en iyi bilinen temsilcisinin artık Avrupa tarihçileri arasında hayli tanınan İbn Haldun olduğu İslam tarihyazımı geleneğinden, çok daha iyi düzeyde olduğunu kabul ediyordu. Filolog William Jones gibi araştırmacıların karşılaştırmalı dilbilimi geliştirmeleri, Hindistan’ın Hindu kahramanlık öykülerinin tarih olarak düşünülmesinin yolunu açmıştı (bkz. **Kutu 22**). Avrupa tarihyazıcılığı türleri ile diyelim bir İnka *quipu*’su arasındaki temel farkları kavrama kapasitesi hâlâ kısıtlıydı ve yabancı kaydetme ve betimleme biçimleri de, genellikle buna pek uymayan Batılı kategorilere hatta Batılı edebi türlere sokuluyordu. Ama Avrupa tarihyazımının (ve eninde sonunda Avrupa Tarihinin) farklılığı hakkında daha yoğun bir farkındalığın oluştuğu, üstelik de bunun antikite ya da Hristiyan ortaçağında olamayacak düzeyde olduğu konusunda kuşku da yoktu.

40 A.g.e., cilt 1, 230.

41 Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (New York, 1966), 40-55.

Kutu 22 William Jones, Dil ve Hint Tarihselliği

Avrupalıların, 17. yüzyıl Arap uzmanlarının eserleri üzerine inşa edilen İslamla aşinalığı 18. yüzyılda filologların çalışmalarıyla önemli ölçüde ilerledi; İbn Haldun Avrupa'da en azından 17. yüzyıldan beri tanınıyordu. Ama İslam bir kitap kültürüydü ve Avrupalıların yazıya öncelik tanımasıyla daha küçük bir belirgin tezat oluşturunuyordu. Hindu Hindistan başka bir öyküydü. Avrupalıların Güney Asya kültürü anlayışı, Sanskrit dilinin Yunan, Latin ve Kelt dilleriyle olan ilişkileri üzerine filolojik incelemeleri, debdebeli bir şekilde karşılaştırmalı dilbilim alanını açan Sir William Jones'un (1746-1794) eseriyle hamle yaptı. Onun ve diğer Şarkiyatçıların yazıları Avrupalı tarihçilere *Mahabharata* gibi Hint eserlerinin kapısını açtı; dillerin karşılıklı ilişkilerini anlamak, örneğin 19. yüzyıl Alman bilincinin ve nihayet "Ari" efsanesinin formüle edilmesine yardımcı olarak, araştırmacılık ötesi tarihte önemli bir rol oynayacaktı. Jones Bengal'de yargıç olarak görev aldı ve Avrupalıların Asya üzerine yazdıkları kadar, Asyalıların Avrupa hakkındaki gezi yazılarından da yararlandı. Şark dillerinin kendi aralarında ve Sanskrit diliyle olan ilişkileri üzerine görüşlerinde, Oxford'a gelen bir İranlı ziyaretçinin ona tanıttığı bir tarih anlatısı olan *Dabistan-i Mazahib*'den etkilendi. En büyük katkısı, Hindistan tarihini yazmakta özgün kaynakların kullanılması yönünde diğer Hindistan tarihçilerine yönelttiği güçlü ısrar ve *purana*'lar ile kahramanlık öykülerindeki efsane ve öykülerin çakılları arasından, tarihin değerli altın taneleri ayıklanabileceği yönündeki inancıdır. Gene de Jones ve diğer araştırmacıların çalışmaları, araştırmalarının konusuna her ne kadar sempatiyle yaklaşmış olsalar da, Hindistan'ın "Şarklaştırılma"sına katkıda bulunmuştur. Jones'un durumunda Hindistan hem antikitede hem de modern çağda Avrupa'dan açıkça aşağı olan daha geniş bir Asya'nın bir parçasıydı.

Bu bilinçlilik hali, çalışmaları Britanya gibi Protestan ülkelerde bile genelde iyi karşılanan Cizvit misyonerler sayesinde Çin'e de yayıldı. Çin tarihinin ve kültürünün, Konfüçyüsçülük de aralarında olmak üzere, çeşitli yönleri popüler oldu (Resim 40). Çin tarih yazımının, alfabeye dayalı yazısı olmayan yerli toplumlarınkiyle aynı kategoriye sokulamayacağı kabul edildi. Ama bu basit olarak paralel bir gelenek de değildi. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kültürler arasında karşılaştırmalar özellikle gözde olunca Avrupa'nın tarih yazımı ile diğerleri arasındaki farklar üzerine Popelinière, Bodin ve Rönesans'ın *trattatisti*'lerinin yürüttüğü türde iç muhasebeler dışında genellemeler yapmak olası hale geldi. *L'Orphelin de la Chine* ("Çin Yetimi," 1755) adlı oyunu Cengiz Han zamanında geçen Çin-sever Voltaire, Çin tarih yazımı hakkında kışkırtıcı biçimde hevesliydi. "Eğer, herhangi bir yıllık kesinlik damgası taşıyorsa," diye yazmıştı (burada "eğer" önemlidir: Hiçbirinin fiilen öyle olduğundan emin *değildi*), "o

Resim 40. Konfüçyüs, altı kitabını yazması amacıyla ona zaman verdiği için Gökyüzü'ne teşekkür ediyor. 18. yüzyıl Çinseverliği illüstrasyonu. Isidore S. H. Helman (1743-1809), *Abrégé historique des principaux traits de la vie de Confucius, célèbre philosophe chinois, d'après des dessins originaux de la Chine envoyés à Paris par M. Amiot, missionnaire à Pékin* içinde baskı. Paris, 1788.

da Çinlilerinkidir" çünkü alegorilerin, efsanelerin ve saçma soy efsanelerinin tahakkümünden kurtulmuştu. "Burada, dört bin yıldan beri, yıllık-larını her gün yazmış olan bir halk var"⁴² (Resim 41). Gibbon, *Gerileme ve Çöküş*'ün ikinci (1781) cildinin son bölümünde, eski ve ortaçağ Tatar tarihi hakkındaki çağdaşı bilgileri, bu okuryazarlığı olmayan halkın çeşitli Avrupa halklarıyla ama aynı zamanda da birçoğunun adını verdiği Çinli tarihçilerle olan ilişkilerine atfeder. Birçoğuna, özellikle de "Sematsien"e (Sima Qian), Çinceyi incelemiş ve çalışmalarına *Mémoires de l'Académie des inscriptions* aracılığıyla eriştiği Fransız tarihçi Nicolas Fréret ve özellikle de Gibbon'un çağdaşı Joseph de Guignes aracılığıyla aşınaydı.

Akıcı bir Çincesi olan çokdilli dilbilimci Joseph de Guignes (1721-1800), 18. yüzyıl Batısına Doğu tarihçileri dünyasına açılan en önemli pencereyi sağlamıştı. *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres peuples Tartares occidentaux*'su ("Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Batı Tatar halklarının Tarihi," 1756-1758), Avrupa'nın uygar kültürlerini Orta Avrasya'nın göçebe toplumlarıyla karşılaştırmayı amaçlayan ihtiraslı bir eserdir. De Guignes belki de Batı ve Doğu tarihleri arasındaki derin farklılıklarla doğrudan karşı karşıya kalıp bunları karşılaştıran ilk Batılıydı; bu önceki yüzyıllarda Avrupa ve Latin Ameri-

42 Voltaire, *The Philosophy of History* (Londra, 1766), ed. Thomas Kiernan (New York, 1965), 82-4.

Resim 41. "Çin Yetimi"nin Voltaire tarafından ilk okunuşu, 1755. Tuval üzerine boya, Anicet Charles Gabriel Lemonnier (1743-1824).

kalılarınkilerle yapılandan çok farklı bir karşılaştırmaydı çünkü Çinliler aşağı değil, neredeyse eşit olarak görülüyordu. Kitabının önsözünde, De Guignes kaynaklarının görelî değeri, dolayısıyla da hem Çin hem de İslam yabancı tarih yazımları üzerine düşüncelerini aktarır:

Belki de burada, bu tarihçilerin karakterleri üzerine birkaç söz söylersem zahmet vermem. Çinli genelde kalbe şekil vermek, hükümdar ile tebaasının karşılıklı görevlerini ortaya koymak ve anavatan sevgisini uyandırmak için yazar. Arap'ın olguları bildirmekten başka amacı yokmuş gibidir; fazla canlılıkla yönünü şaşırtır ve ilginç olmaktan çıkar. İkisi de kurudur. Çinlilere egemen olan metodik ruh onları tarihi esas süslerinden arındırmaya yönelir. İmparatorun tarihi vardır, aynı şekilde ordu komutanının, aynı şekilde yazı yazarların. Bu bölünmüş tarihler, birbirinden ayrılınca kuru ve sıkıcı olurlar, halbuki birlikte anlatılırsalar ilginç olacaklar; ama Çinli yararlı olmaya çalışır, zevk vermeye değil. Yunan ve Roma yazarlarındaki o muhteşem betimlemeler ve eğitici bölümler onda görülmez. Basitçe yazar, az sayıda sözcükle kendini ifade eder ve zaman ayrımlarını belirtirken dikkatlidir. Diğer yandan, Arap ya bir vakanüvisten başka bir şey değildir, genel tarihlerde olduğu gibi, her olayı gerçekleştirdiği yıl, ay ve hatta güne oturtmaya çalışmakta titizdir; ya da bir hatip görevini üstlenir, birkaç satıra sığacak olanı anlatmak için iki sayfa ile yetinmez ve debdebeli ifadelerle, yüksek konuşma tarzına ve tekdüze

bitişleri eslerin yerini alan ve nesrin anlamını açığa çıkartan ince kadanslara düşkündür. Kendini tutkusuna bırakır ve bize bir hiciv ya da methiyeden başka bir şey kazandırmaz; işte onun tikel tarihlerinin öne çıkan günahları bunlardır. Bizans methiye tarzı ve hitabeti Yunan tarihçilerinin ve Haçlı Seferleri tarihçilerinin de uslubudur, üstelik bunlar cahil, saf ve boşinançlıdır. Çinli tarihçi, kendi ulusunu anlatırken güvenilirirdir ama küçük gördüğü ve pek de tanımadığı yabancılar konusunda tarafıdır.⁴³

De Guignes'in İslam tarihyazımı eleştirisi (İslam ve Arapları farklı kategoriler olarak tanımaz), bu tarihyazımını bir ya da iki açıdan değersiz olarak tarif eder, bunların her ikisi de önemli ölçüde Aydınlanmanın kurtulmak için çok uğraştığı tarihyazımı türlerine benzer. Ya (De Guignes'in burada doğrudan anmadığı ama açıkça ima ettiği) ortaçağın vakanüvisçilik türüne çok benzer ya da uydurmayla birleşmiş hitabeti çok fazla sergiler.⁴⁴ Kısaca, ya fazla olgusaldır ya da fazla kurgusal. De Guignes, Doğu tarihyazımlarını farklı önceliklerden doğan farklı bir yazılar bütünü olarak görmektense bunları daha az gelişmiş uygarlıkların ürünü, Batının geçmişi görmek için daha önce kullandığı, artık çağdışı kalmış yollarına benzer bir şey olarak ehlileştirip zamansallaştırmayı seçti. İslam ve, daha az olmak üzere Çin, böylece tarihsiz uygarlıklar olmuyordu; yalnızca, tarih gelişmesinin Avrupalı Aydınlanmacıların aştığı o ilk safhalarından kurtulamamışlardı. Kuşkusuz, 18. yüzyıl Çinlilerinin çoğu dünyayı böyle görmüyordu.

De Guignes'in Doğulu tarih türleri üzerine yorumları, Batı tarihyazımının 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında daha açıkça ortaya çıkacak ya-yılmacı ihtiraslarının ipuçlarını verir ama açıkça işaret etmez. Bu anlamda tarihyazımındaki daha kararsız, erken modern kültürler arası temas ile Avrupa'nın daha sonra gelecek olan çok daha başarılı hegemonyası arasındaki köprüyü Aydınlanmanın nasıl sağladığını simgelemektedirler. Daha doğrudan bir şekilde De Guignes'in araştırmaları, Avrupalıların kendi kendilerine sordukları daha büyük, acil soruya yani uygarlığın ve bilginin nasıl olup da Robertson'ın insanlığın "gelişme kariyerine başladığını" söylediği, "Doğunun ılımlı ve verimli bölgeleri" diye adlandırdığı yerlerde değil de, Avrupa'da daha yüksek düzeylere çıktığı sorusuna u-

43 Joseph de Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres peuples Tartares occidentaux* (Paris, 1756-8), cilt I, xix-xx, aktaran ve çeviren, Pocock, *Barbarism and Religion*, cilt IV, 112-13.

44 Otuz yıl önce, Bernard de Fontenelle bu ilk suçlamaya (ortaçağ vakanüvisliğine benzetmeye) kapıyı açmıştı ama diğer yandan, "Bugün bile Araplar tarihlerini çoğunlukla gülünç ve kaba mucizelerle ve benzerleriyle doldurur." Fontenelle, *Of the Origin of Fables*, ed. B. Feldman ve R. D. Richardson, *The Rise of Modern Mythology, 1680-1860* (Bloomington, IN, 1972), 14.

yar.⁴⁵ Geçmiş hakkında bilgi, bu bilgi kategorilerinden yalnızca biriydi ve Çin, kesintiye uğramış gelişmenin, durağan bir gölde çamurlaşan bir nehir olarak Aydınlanmada en çok atıfta bulunulan örneklerinden biri oldu.

Erken Qing Hanedanında Çin Tarihyazımı

Kendi hesabına Çin de Batı kültürüyle daha aşına bir hale geliyordu. 18. yüzyıl sonlarında, Mançu memuru Qishiyi *Xiyu Wenjianlu* ("Batı Bölgelelerinde Görülen ve Duyulan Şeylerin Kaydı," 1777) adlı eserinde, Ruslardan Türklere çeşitli komşu halklar hakkında yazacaktı. Cizvitler Doğudan Batıya olduğu kadar diğer yönde de bir bilgi yoluydu ve Qing çağına kadar danışman ve yönetici olarak etkilerini korudular; 18. yüzyıl ortalarında İmparator Qianlong'un propagandacısı Lang Shining, aslında İtalyan Cizvit Giuseppe Castiglione'ydi (1688-1766). Qianlong'u betimlerken Castiglione ve daha birçok misyoner arkadaşı, XIV. Louis'yi örnek evrensel hükümdar gibi gösteren Fransız meslektaşlarının yolundan gitmişti.

Joseph de Guignes Avrupa ve Asya tarihleri arasındaki farklılıkları telaffuz ederken, Çin'e daha yakından bakıldığı izlenimini uyandırmak açısından bazı benzerlikleri ıskalamıştı. 18. yüzyıl sonlarında, Doğuda daha batıda bulunan Osmanlılar ve Fransa ile Britanya kadar ciddi bir girişim olan Qing İmparatorluğu, yalnızca Çin'i değil yakınlardaki Tibet ve Moğolistan gibi bölgeleri de yutmuştu. Çok farklı koşullar da hesaba katıldığında, Qing yönetimindeki Çin Batıdaki benzer tarihyazımsal gelişmeleri yaşamıştı. Buna, azınlık tarihyazımlarının tektipleştirilmesi eğilimi de dahildir. 17. yüzyılda canlanan Moğol tarihyazımı (bkz. yukarıda 3. Bölüm) 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde marjinalleşmiş ya da Mançu bakış açısından yeniden yazılmıştı. Resmi tarihyazıcılığı, haritacılık ve fiziksel anıtların da desteğiyle, tarihin Qing versiyonu fethedilen toprakların büyük bölümünde geçmişin rekabet halindeki versiyonlarını bastırmıştı. Qing Çin'i aynı zamanda 18. yüzyıl Batısının evrensellik eğilimini de paylaşıyordu ama Avrupamerkezci değil, Çinmerkezci versiyonuyla; evrenselcilikler nadiren evrensellğe hitap eder. Ve çağdaş Avrupa düşüncesindeki sınıflandırma eğilimine benzer bir şey de, tarihin içinde merkezi bir rol aldığı geç Ming-Qing *jingshi* ya da "dünyayı düzenleme" ilkesinde gözlemlenebilir.

Ama Doğuda ve Batıda her ne kadar benzer tarihyazımsal gelişmeler yaşandıysa da, bunlar aynı sırayla olmadı. Bu en çarpıcı biçimde erken

45 Robertson, *Historical Disquisition ... of India*, 5. Kültürün Doğudan Batıya hareketi sorunu için aynı zamanda bkz. Anthony Pagden, "The Immobility of China: Orientalism and Occidentalism in the Enlightenment," ed. Larry Wolff ve Marco Cipollini, *The Anthropology of the Enlightenment* (Stanford, CA, 2007), 50-64.

Qing Hanedanında görülür, o zaman Ming çağıının felsefi soyutlamasından aslına sadık metinsel araştırmaya bir kaçış yaşanmıştı. Bu, önceki yarım binyıllık Çin tarih yazınının altını oyan akılcı bir sistem olan Yeni-Konfüçyüsçülüğün Zhu Xi versiyonuna ciddi bir şekilde meydan okunup kanıta dayalı araştırmaya yeni bir ağırlık verilirken, “felsefeden filolojiye” bir geçişle öne çıktı.⁴⁶ Aynı zamanda, eleştirmenlerin bunları herhangi bir başka tarih metni gibi ele almaya başlamasıyla tartışılmaz niteliklerinin bir kısmını “klasikler” de yitirdi. Bu eğilim, filozof ve edebi tarihçi Zhang Xuecheng’in (1738-1801) “Altı Klasik’in Tarih olduğu” beyanıyla sonuçlandı; yani bunlar kadim bilge-kralların bürokratik kurumlarının yaratılarıydı, yönetimin belli amaçları doğrultusunda yaratılmışlardı, o bilgelerin, bilerek zamanın dışında akıl üretmeye adanmış akıllarının eseri değillerdi; daha kapsamlı bir “kutsallıktan arındırma,” 19. yüzyılın sonunu ve Alman tarihsiciliğinin etkisini bekliyordu. Süreç, Çin’deki tarih bilgisinin durumu üzerine iyi bir test olan kamu hizmeti sınavlarında görünür haldeydi: 1800’de öğrencilere, tarih olarak yaratılmış belgeler olarak klasiklerin gelişimi üzerine düşünceleri soruluyordu.

Bu olguların bir kısmı Doğu Asya’nın başka yerlerinde de görülüyordu. Kore daha Tang döneminden beri büyük ölçüde Çin’in sadık bir uydusu ya da haraç ödeyeniydi ve Çosan Krallığı’nı yöneten Yi Ailesi de, istilacı Japonları 1590’larda dışarı atan Minglere özellikle sadıktı. Kore monarşisi de büyük ölçüde mandarin sınıfına, özellikle de verasete dayalı Konfüçyüsçü bürokrat kastı olan *yangban*’a bağlıydı (Resim 42) ve 16. yüzyılın sonlarında, Çin tarzı resmi tarihyazıcılığının bir benzeri olgunlaşmaya başlamıştı. Bilgi benzer güzergâhlar izlese de, bu bağlar gevşemeye ve 19. yüzyıl milliyetçiliğinin bir habercisi olarak, coğrafya ve tarih evreninde Çin’i “merkezden uzaklaştırma” hareketleri görülmeye başladı. *Sirhak* ya da “uygulamalı öğrenim” destekçisi olan Yi İk (1681-1773) sonradan tarih düşünürüne dönüşmüş bir politikacıydı ve Kore tarihinin kendi başına incelenmesi çağrısında bulunuyordu. Sonraki kuşakta, Yi’nin öğrencisi An Çang-Bok (1712-1791) ilk genel Kore tarihi olan *Tongsa Kangmok*’u (“Doğunun bir Çerçeve Tarihi,” 1778) kaleme almıştı ve benzer şekilde geçmişin reformcu bir araç olarak kullanılmasını savunuyordu. Faydaya bu kadar bağlı olmak, gerçeği tam anlamıyla en yüksek hedef yapmıyordu: Ders kaçınılmaz şekilde kanıtın önüne geçecekti. An Çang-Bok’un önsözünde belirttiği gibi:

Genelde tarih yazmanın görevi yönetim silsilesini açıklığa kavuşturmak, isyana karşı acımasız olmak, eğri ile doğruyu kesinleş-

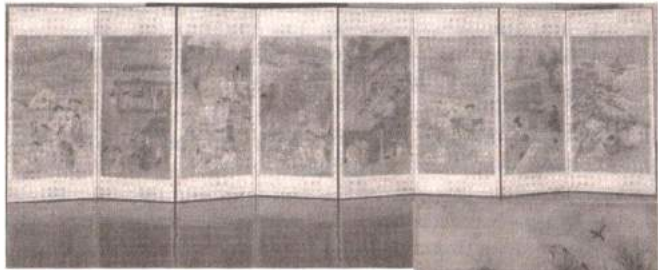
46 Benjamin A. Elman, *From Philosophy to Philology: Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China* (Cambridge, MA, 1984).

tirmek, sadakat ve sadeliği methetmek, yasal kuralları ayırtı-
landırmaktır. Bu bağlamda, mevcut tarihler tartışmaya çok yer
bırakır. Dolayısıyla kısalttım ve bazı şeyler ekledim, temizledim
ve budadım. Hata ve yanlış bilginin aşırıya kaçtığı konularda, iki
cildin sonuna özel bir kayıt ekledim.⁴⁷

Bir anlamda, 18. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen, geçmiş üzerine dar bir
açıya odaklanmış hümanist filolojik bilgelikten akılcı ve kurgusal spekü-
lasyona doğru kayma, hem Çin hem de Kore'de tamamen tersine gelişiyo-
du. Bu bilginin büyük bölümünün odağı, Avrupa'da olduğu gibi, toplumsal
ve siyasi sorunların çözümüydü ve gene Avrupa'da olduğu gibi, en özgün
düşünürlerin birçoğu kendilerini birincil olarak tarihten başka alanlarda
araştırmacılar olarak görüyordu. Örneğin Huang Zongxi (1610-1695), yo-
ğun Ming belgeleri koleksiyonunu artık kaybolmuş olan "Ming Tarihi Vaka
Çalışmaları" başlıklı eseri için kullanmıştı; 1676'da tamamlanan *Mingru
xue'an* ("Ming Konfüçyüsçülerinin Entelektüel Soyları") başlıklı eseri ön-
ceki üç yüzyılın entelektüel bir tarihiydi. Ama Huang yalnızca geçmiş
incelemekle yetinmemişti. *Mingyi daifang lu* ("Günbatımını Beklerken:
Hükümdar için bir Plan") içinde, Qin'den itibaren tüm Çin tarihi üzerine
yorumlarda bulunmuştu; Huang 2000 yıllık bu süre zarfında düzensizliğe
doğru sürekli bir yozlaşma görüyordu, bu arada Çin'in ilerlemesi, kitlele-
rin baskı gördüğü giderek artan merkezîyetçilik ve bürokrasi tarafından
engellenmişti. Bu gelecek ütopyasının ileriye doğru bir projeksiyonu de-
ğildi: Huang'ın düşüncesi bunun tam tersiydi; bilgelerin altın çağı yitiril-
mişti ve yeniden kurulması gerekiyordu.

Huang, Ming-Qing geçiş dönemindeki, yeni hükümdarlara hizmet et-
meyi reddeden bir dizi araştırmacıdan biriydi. Öğrencisi, Konfüçyüs'ten
başlayarak Çin düşüncesinin daha kapsamlı, kronolojik bir tarihini ya-
zan Wan Sitong da (1638-1702) öyle. Varolan hanedan değişmesi üzerine
yorumda bulunmak siyaseten tehlikeliydi, bu yüzden Wan onun yerine da-
ha önceki iki hanedan geçişini, Song'dan Yuan'e ve daha uzak geçmişteki
Shang'dan Zhou'a geçişleri aktarma yöntemini kullanmıştı. Amacı yeni re-
jimler tarafından genellikle inatçı direnişçiler muamelesi gören tüm zevat
sınıfının, "arta kalan uyruklar"ın itibarını iade etmek ve dolaylı şekilde
kendi zamanındaki araştırmacılara Qinglere hizmet etmekten kaçınma-
larını ve bunu yaparken de başlarını aşağıda tutmalarını öğütlemektir. Bu
bir temkinlilik edebiyatıydı ve Avrupa'daki 16. yüzyıl Tacitusçuların Yeni-

47 Aktaran: Marion Eggert, "Ideology and Truth Claims in Korean Historiography of
the 'Empiricist School,'" ed. Helwig Schmidt-Glintzer, Achim Mittag ve Jörn Rü-
sen, *Historical Truth, Historical Criticism, and Ideology: Chinese Historiography
and Historical Culture from a Comparative Perspective* (Leiden, 2005), 415.

Resim 42. (Üstte) Bir yangban'ın yaşamından sahneler, Kore'nin en tanınmış ressamlarından Kim Hong-do'nun eseri (y. 1745-y. 1806) Sekiz panelli katlanır paravan, Kore, Yi Hanedanı (1392-1910)

Paravandan bir ayrıntı

Stoacı çalışmalarından pek farklı değildi. Hem Huang hem de Wan, biçime kesin bir bağlılıktan kanıtların vurgulanmasına doğru bir hareketi de temsil ediyordu. Huang, Standard Tarihlerin kompozisyon kurallarına sorgusuz sualsiz itaati tarih bilgisinin önündeki önemli bir engel olarak görüyordu. Wan da benzer bir görüşe sahipti ve onun kendi kendine ilan edilmiş yöntemleri, bilginin hem resmi hem de (daha az güvenilir olan) özel tarihlerin doğrulanmasını ve çekici bir tarzda yazılmasını, bunun yanında olayların nedenlerine hem dikkatli hem de tarafsız bir gözle bakılmasını gerektiriyordu. Bu yöntem, aydınlanmış Avrupa tarihyazımının ihtiraslarından pek de farklı değildi.

"Nikan" (Çince "Han" sözcüğünden türetilmiş bir terim) diye adlandırdıkları fethedilmiş halkın dil ve kültürünü geniş ölçüde benimsemiş olan Mançu kökenli Qingler, kamu hizmeti kariyerlerine sınırlandırmalar ve kotalar dayatmıştı. Bu kısıtlamanın belki de doğrudan bir sonucu olarak,

18. yüzyılda daha yüksek bir profesyonellik düzeyi gelişti. Konfüçyüsçülük içindeki Qing "Han Öğretisi" savunucuları ile onların Yeni-Konfüçyüsçü "Song Öğretisi" karşıtları arasındaki bir tartışmanın –Avrupa'daki, biraz daha eski tarihli, eskiler ile modernler arasındaki tartışmayla ilginç ama pek de doğru olmayan bir benzerliğin– oluşturduğu arkaplanın önünde, filoloji ve bunun yanında epigrafi, paleografi, elyazması karşılaştırması ve fonoloji gibi yardımcı disiplinler icra ediliyordu. Bu dönemde resmi akademiler Ming döneminde önemli ölçüde yayılan özel okulların yerini aldı. 16. yüzyılda ahşap baskının yayılmasını izleyen kitap sevgisi eğilimi tüm Çin'deki kentlerde koleksiyonların oluşmasıyla devam etti, bu arada 18. yüzyılın sonlarında Hangzhou'da yedi koleksiyonu kapsayan bir kütüphaneler arası şebeke oluştu. Mançu önderleri fetihlerinin tamamlanmasından çok önce de Çin tarihi okuyor, önceki hanedanlarda meşrulaştırıcı örnekler ve eğitici benzerlikler arıyor ve önceki rejimlerin ortak tarihinden kendi imparatorluk ideolojilerini inşa ediyorlardı. Araştırmacıların desteklenmesi yolundaki imparatorluk uygulamasını sürdürdüler. İlk Qing imparatorları, bazı eserleri Pekin'e düzenlenen son saldırılarda hasar gören imparatorluk kütüphanesinin genişletilmesini ve yeniden örgütlenmesini buyurdu; Çince metinlerin kapsamlı bir kaynakçasını çıkarma yolunda ciddi bir girişim olan bu kaynakça eserinin sonucu, imparatorluk desteğiyle hazırlanan "Dört Hazinesin Bütün Eserleri" oldu.

Ming döneminde hayatta kalmış Gu Yanwu (1613-1682), özellikle eseri *Rizhilu*'da ("Günlük Bilgi Kaydı"), maddi olduğu kadar metinsel de olan geniş bir kaynak yelpazesinden dikkatli araştırmaları özetledi. Gu ikinci kaynaklara dayanan tarihleri, eritilip aynı metalden yeniden basılan sikkelere benzetti. Birçok yüzyıl boyunca öncellerinin yaptığı gibi, tarihi günümüz için dersler alınacak bir ayna gibi gördü ama bunu geleneksel ahlaki dersler ve erdemli davranış örnekleri aşılamanın ötesine taşıyıp, kurumsal reformlar için bazı somut önerilere dönüştürdü. Tarihin gerçek dersi, her şeyin değiştiği ve hiçbir âdetin, eğer "cömertlik" adını verdiği genel bir ilkeye uymuyorsa, değiştirilemez olarak görülemeyeceğiydi.

Bu geçiş kuşağının dördüncü üyesi olan Wang Fuzhi (1619-1692), bazı açılardan hem Rönesans tarihçilerinin didaktik eğilimlerine hem de bir Avrupa aşamacısının daha geç toplumsal düşüncesine sahipti. Sima Guang'ın "Kapsamlı Ayna"sı üzerine bir yorumunda Wang, bizzat "ayna" imgesinin yalnızca bir tarih metninin gerçeği yansıttığı anlamında alınmaması gerektiğini, geçmiş başarıların yinelenmesi ve başarısızlıklardan kaçınılmasını yüreklendirmek için okurlarında öz-dönüşümü yüreklendirmesi gerektiğini söylemişti. Ama çağdaşlarının aksine ve yeni yüzyılın Avrupalı tarih düşünürlerinin birçoğu gibi, Wang kayıp geçmişin yeniden

tesisinin peşinde değildi. Değişme duygusu, kadim bir barbarlık safhasından başlayan toplumsal ilerlemeyi kabul edecek biçimdeydi, burada "barbar" farklı ahlak ve tavırlar olarak tanımlanıyordu. Kadim bilgiler Çin'deki değişimleri öngörmüş olamazlardı, dolayısıyla ne onlar ne de ilkeleri zaman dışı ve değişmez bilgelik sağlar gibi görülebilirdi. Wang Fuzhi siyasi değişim sürecini geleneksel semavi mekanizmasından da ayırıyordu: Kozmolojik güçler ile hanedanların yükseliş ve çöküş değişimleri arasında zorunlu bir bağlantı yoktu. Bu beraberinde "meşru" ardıllık (*zhengtong*) diye bir şeyin de olmadığı sonucunu getiriyordu, yalnızca galiplerin geriye doğru doğrulamaları vardı. Ve eğer hanedanların düzenli evrenle aralarında o asli bağ yoksa, nasıl olur da tarih çözümlemesinin doğal birimleri olarak alınabilirlerdi? Wang için, hanedan kaymalarından ayrılmış bir dizi çağ, geçmişini düzenlemek için çok daha anlamlı bir yol sağlıyordu.

Güncel konular, polemikçi konumlarını aşabilecek ayrıntılı ve doğru araştırma için güçlü bir dürtü sağlamayı sürdürüyordu. Huang ve Gu'dan 100 yıl sonra, Qing'in de artık iyice yerleşmiş olmasıyla, Wang Mingsheng (1722-1798) tarihinin mevcut tüm kanıtları inceleme sorumluluğu olduğunu söyleyecek ve klasikleri incelemekte kullanılan benzer yöntemlerin tarihe de uygulanabileceğine dikkat çekecekti:

Tarihi ve klasikleri incelememizde farklılıktan çok benzerlik olduğunu anlamaya başlıyorum. Bu nasıl olur? [Çünkü] klasiklerin incelenmesi Tao'nun açıklığa kavuşturulmasını hedefler. Ama bunu yaparken, ilkeler ve anlamlar üzerine boş tartışmalara kendinizi kaptıramazsınız. Onun yerine, etimolojiyi çözmek, telaffuzu ayırt etmek, paleografiyi çözümlemek, yorumları ve açıklamaları anlamak gerekir ki, anlamlar ve ilkeler kendi kendilerine ortaya çıksın; Tao'nun aydınlanmalarında yaptığı gibi... Tarihi incelemek için, spekülasyon tartışmalar ile yasalar ve dersler peşinde koşmamak ve ahlaki yargıda bulunmayı tek amaç olarak görmemek gerekir. Doğrusu, gerçeği görebilmek için, düzenlemeler ile kurumların doğruluğunu incelemek ve olaylar ile kayıtların olgusallığını garanti etmek gerekir. Dolayısıyla iki konu benzerdir.⁴⁸

Eğer Britanya'nın Hume, Robertson ve Gibbon'dan oluşan bir triumvirliği varsa, 18. yüzyıl Çin'i de, içlerinde Standard Tarihler üzerine eleştirel incelemeleriyle tanınan Wang Mingsheng'in de bulunduğu, kendi seçkin üçlüsüyle buna karşılık verebilir. Bir diğeri de saygın öğretmen ve antikite düşkünü, "Yuan Tarihi"ni baştan yazan Qian Daxin'dir (1728-1804). *Ers-hi'ershi kaoyi*'sinde ("Yirmi İki Tarih üzerine Eleştirel Notlar") Qian, teknik

48 Wang Mingsheng, Q. Edward Wang'ın yayımlanmamış bir makalesinde alıntılanmıştır; gönderme ve çeviri için Profesör Wang'a müteşekkirim.

düzeyi 18. yüzyıl başlarındaki Avrupalı metin araştırmacılarının yaptığına benzer bir hatalar ve yanlışlıklar ayıklaması yaptı. Bir *jinshi xue* (Avrupa epigrafisine karşılık gelen, bronz ve taş yazıtları toplama ve inceleme) ustası olan Qian'in, kanıtların hitabete üstünlüğü üzerine yorumları çarpıcıdır. "Kayıtlar doğrudan olgularla yapılırsa, doğru ve yanlış ortaya çıkacaktır. Eğer tarihçi, yerme ya da methetme amacıyla kayıtlarını tahrif ederse, eserinin varlık nedenini ortadan kaldırmış olur."⁴⁹ 18. yüzyıl sonu Qing araştırmacıları arasında belki de en özgün olanı, tarihçinin görevini yalnızca ahlaki karar verme değil, belli siyasi sorunların düzeltilmesinde kullanılacak gelişme ve değişme eğilimlerini tespit etmek olarak da gören Zhao Yi'dir (1727-1814). Hem Birmanya ve Tayvan seferlerine katılması nedeniyle tuttuğu kişisel notlarını hem de yayımlanmamış arşiv kaynaklarını kullanarak, Qing askeri başarıları üzerine eserler kaleme aldı.

Batı etkisi Çin tarihinin bu döneminde tartışılmaz biçimde hissedilirken, Rönesans ve Aydınlanma tarihyazımlarıyla aralarında, Ming döneminin sonlarında ahşap baskıların önemli ölçüde yayılması, araştırmacılar arasında sık sık yarı-açık iletişimin olması ve eski bilgilerin özellikle çok değerli olması gibi Avrupa'yı taklit etmekle pek de ilgisi olmayan paralellikler de görülür. Bunun bir sonucu, bazı saygıdeğer metinlerin, Rönesans filologlarının Constantinus Bağış gibi sahtekârlıklara uyguladıkları eleştirel incelemenin benzerlerine hedef olmalarıdır. Ve Rönesans'ın hümanizminin ardından Aydınlanmanın akılcı kuşkuculuğunun geldiği gibi, Han Öğrenimi canlanması da eninde sonunda Yeni-Konfüçyüsçülük egemenliğinde bir gerilemeye neden oldu. Yöntembilimsel olarak, "Kanıt Araştırma Okulu"nun (*kaozheng* veya *k'ao-cheng*; sözlük anlamıyla "araştır ve düzelt") örneği, Yan Ruoqu'nün (1636-1704) yayımlanmamış ama geniş ölçüde yayılmış bir eser olan *Shu jing*'den ("Belgeler Kitabı" veya "Tarih Klasiği") seçme "Eski Metin" bölümlerin daha sonraki dönemlerden, Konfüçyüs sonrası yazarların elinden çıkma olarak teşhir etmesinde görülebilir.

Bu ikonakırıcı gerçek takipçiliği, Okul 19. yüzyılda gerilemeden önce araştırmacılıkta önemli değişmelere yol açtı. Qing döneminin sonunda, daha açıkça Batı etkisindeki "yeni tarihyazımı" çağrılarına zemin hazırlayacaktı. Çinlilerin bilgeliğe vurgusu 18. yüzyıl sonuna kadar gelişmesini sürdürdü ve kutsal metinlerin desteklenmesi ya da düzeltilmesi amacıyla bronz ve taş üzerine (epigrafi kaynağı olarak kemiklerin, vazoların ve bambunun keşfi daha gerçekleşmemişti) yazıtların toplanması ile çözümlenmesine giderek daha fazla dikkat sarf edilmesi de Académie des inscriptions'un etkinliklerine paralellik gösterir. Bilginin en iyi, bir araştırmacının buluşlarını diğerlerinin izlemesi şeklinde ortak bir giri-

49 Qian Daxin'den bu alıntı için Edward Wang'a yeniden teşekkür ederim.

şim olarak sürdürüleceği doğrultusundaki *kaozheng* görüşü, bunun uygulayıcılarının, kendi metinleri ile eskilerin eserlerini yalnızca tek başına metinler olarak değil araştırma araçları olarak değerlendirmesine yol açtı. Bu açıdan önemli olayları gösteren çizelgeler gibi görsel yardımcılarla Standard Tarihleri daha yararlı hale getirme çabası, 17 ve 18. yüzyıl Avrupa eserlerinde görülen, matbaanın ortaya çıkmasıyla daha grafik ve görsel bir kültüre doğru yönelmenin bir parçası olarak çizelgelerin ve krokilerin kullanımını yineler.

Tüm bu tarihsel eleştirilerin arasında, Çin tarih yazımının biçimsel üsluplarını koruma işi de sürüyordu. Qing Hanedanı tahta çıkışının birinci yılında bir Ming tarihi derlenmesini buyurdu ama ilk Ming tarihçilerinin aceleyle düşük nitelikli bir *Yuanshi* üretmeleriyle tezat oluşturacak şekilde, Qing tarihçileri acele etmedi. Gerçek Kayıtlardan alınan ve İmparator Shunzhi'ya 1653 yılında takdim edilen kısa bir Ming olayları vakayinamesi dışında, derleme işi birçok kez gecikmeye uğradı ve 1660'da yeniden canlandırıldı; "Ming Tarihi"nin ilk taslağı 18. yüzyıl başlarında, asistanı Wan Sitong'dan intihal ettiği söylenen Wang Hongxu (1645-1723) tarafından tamamlandı. Belli hükümdarlıklar üzerine tartışmalı yerler vardı, örneğin İmparator Yongle'nın (hk. 1402-1424) yeğeni İmparator Jianwen'i tahttan indirmesinden (bkz. yukarıda 4. Bölüm) söz ederken, Wang Hongxu, rakiplerinin tarihe "çarpık fırça" yaklaşımı olduğunu söylediği partizanca bir uygulamayla bu dönemi temizledi.

"Ming Tarihi" ancak 1739'da, özellikle güçlü bir edebi üretimin gerçekleştiği bir dönem olan Qianlong'un hükümdarlığı sırasında tamamlanıp saraya takdim edilecekti. Sorun Mançu hükümdarların kendilerine miras kalan tarih biçimlerini korumaya hevesli olmamaları değildi. Tersine, Qing imparatorları yoğun bir şekilde tarihe, özellikle de tarihi kendileri hakkında iyi yöne, düşmanları hakkında da kötü yönde bükmeye ilgi gösteriyordu: Örneğin Moğol Çungarların bir halk olarak yok edilmesinin hemen ardından, tüm şecerelerinin toplanması (1763) ve yok edilmesi ve ayıklanmış bir tarihin yazılması geldi. İmparator Shunzhi (hk. 1644-1661) 1653 vakayinamesini şahsen okudu ve Mingshi'deki gecikmenin önemli bir bölümü rejimin, kendi hanedanlarının 1616'da Juan Juan kağanlığının kurulmasından sonraki erken, Fetih öncesi yıllarının bir tarihini üretme kararlılığından kaynaklandı.

1660'larda, hanedanın artık güvende olmasıyla Ming yanlısı görüşlere karşı hassasiyet her ne kadar azalmışsa da, yeni imparatorun elini derleme işinden çekmekteki isteksizliği başka sorunlara neden oldu. (Bu hemen hemen tam Babürlü imparatoru Şah Cihan'ın kendi işe aldığı tarihçilerin işine karıştığı dönemdi.) Ama uzun ömürlü İmparator Kangxi

(hk. 1661-1722) kendini bir araştırmacı gibi nihai sonuçtan kişisel olarak sorumlu gördü ve "tarih kaydını kendi yaratmış gibi gözden geçirdi." 17. yüzyıl sonlarında, Kangxi hem Mançu dilinde hem de Çince yazılmasını emrettiği çeşitli sefer tarihlerine önsözler yazdı ve dolayısıyla da, Ming döneminde pek eşi olmayan bir türü, *Fanglue*'yı yaratmış oldu.⁵⁰ Aynı zamanda Zhu Xi'nin Sima Guang üzerine yorumlarının, olayların tahta odaklı kendine ait yeniden yorumlarıyla kendi versiyonunu yayımladı. Bu sertlik ve ardı ardına gelen her taslağa müdahale etme ısrarı yazımı engelledi ve Tarih Bürosu'nun atmosferini zehirledi, üstelik buraya yapılan atamalar zaten burasının giderek bir arpalık haline gelmesine yol açmıştı. Müdahale eğilimi Kangxi'nin ardılı Yongzheng (hk. 1723-1735) ve Qianlong (hk. 1735-1796; ö. 1799) zamanında da devam etti; hatta Qianlong, imparatorun taslaklara yorumda bulunma imtiyazına sahip olduğuna bile inanıyordu.

Ancak imparatorluğun ayrıntılara müdahale eden bu bozucu etkisine rağmen tarih gelişti. Önceki bir dizi tarih, iki yüzyılın kaynakça ve filoloji araştırmaları ışığında gözden geçirildi: Böylece Shao Jinhan (1743-1796) Dört Hazine kaynakça projesiyle olan ilişkisinden, Song Standard Tarihini hatalardan temizlemekte kullanacağı malzemeleri toplamak üzere yararlandı. Üstelik bu dönemde, bir dizi önemli başka tarih yazını türü de ortaya çıktı. Evvelce Standard Tarihlere ve başka eserlere eklenen kurum tarihleri (*Zhi guan*) artık bağımsız başvuru kitapları olarak sunuluyordu. Evvelce, daha Song döneminde bile varolan yerel "atlaslar" olan *fangzhi*'lar da gelişmesini sürdürdü. Yaklaşık 1000 Ming ve 5000 Qing dönemi *fangzhi*'si yaşamayı sürdürdü; başka ülkelerde tam karşılıkları her ne kadar yoksa da, yerel odaklanmaları ve çoklu kaynaklara vurguları, 17. yüzyıldaki ve 18. yüzyıl başındaki Avrupa doğa tarihleri ve ülke "incelemeleri"yle karşılaştırılabilir.

19. yüzyılın başında ölen Zhang Xuecheng'in eseri bu kısmı kapatmak için uygun bir noktadır. Zhang birçok farklı konuda çok şey yazdı, bunlara yerel tarihi doğru yapmanın yolları, aile tarihi, okunabilir tarz ve kısa yazmanın tarih yazıcılığındaki önemi, "Tarihçinin Erdemi" konusu ve "tarihçi" sözcüğünün anlamı dahildi. Liu Zhiji'nin tarihçinin sahip olması gereken nitelikler üçlüsüne, Zhang bir dördüncü unsur olarak ahlaki doğruluğu katacaktı. Song Tarihi'nin gözden geçirilmesi gibi birçok projesi ölü doğmuştu. Başka eserler de aceleyle ya da elverişsiz koşullarda tamamlanmıştı: Yazdığı genel Hubei tarihi, yerli kişilikleri tartıştığı için eleştirilere neden oldu, o da bilgi verecek kişiler bulamadığı, yerel

50 Peter C. Perdue, *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (Cambridge, MA, 2005), 463.

kâtiplerin gerekli belgeleri sağlamakta yavaş davrandığı ve asistanlarının beceriksiz olduğundan yakındı. Zhang'ın yazdığı tarihin büyük bölümü ölümünün çok sonrasına kadar yayımlanmadan kaldı, bunun bir kısmı da 1850'lerdeki Taiping İsyanı sırasında kayboldu. Ama arta kalanlar, bu hanedan döneminde üretilen en ilginç tarih düşüncelerini içerir, buna Zhang'ın dar anlamıyla tarihyazımsal olarak kabul edileceklerin ötesindeki çalışmalarını da kapsayacak sınıflandırıcı bir kaynakça, bir "Tarih Yazını Eleştirisi" de dahildir. "Benim gördüğüm kadarıyla," diyordu, "dünyada yazıyla ilgili her şey tarih araştırmacılığıdır."⁵¹ Birçok kaynakça eserinde, tarihin bir kategori ya da diğeriyle kısıtlı olabileceği hatasına düşülmüştü ve usule uygun sınıflandırmada böyle bir takıntı çorak ve verimsizdi. Zhang'ın tarihin tarihi incelemeleri, bunu kayıt tutmadan sıkıca ayırt eder, birinde "daire"nin erdemleri vardır, diğerindeyse "kare"nin. Yalnızca geleceğe yönelmiş dâhi ve idrak yeteneği güçlü birisi gerçek bir tarihçi olabilir; kayıt tutucu, emekçi gibi bir anımsatıcıdır, geçmişe yönelmiş, olguların yararlı bir koruyucusu. Burada, Voltaire'in *historien* ve *historiographe* arasındaki ayrımını görürüz. Ama Zhang -Voltaire'den çok Gibbon gibi- der ki, tüm tarihler içlerinde hem daireden hem de kareden bir şeyler taşır.

Zhang bir seferinde bir dostuna, eserlerinin takdir görmesi için bir yüzyıl geçmesi gerektiğini söylemişti; isabetli olduğu ortaya çıktı, 19. yüzyıl muhafazakârları onun çalışmalarını Konfüçyüsçülüğü ve klasikleri daha radikal reformist araştırmacılığa karşı savunmak amacıyla kullanacaktı. Zhang'ın etkisi, *tongshi* (genel tarih) üzerine kapsamlı görüşlerine ve tarih üzerine kuramsal ifadelerine sıcak bakan 1920'lerdeki cumhuriyetçi dönem tarihçileri üzerinde daha da fazla oldu. Zhang bazı bakımlardan daha önceki, 18. yüzyıl başlarının benzer şekilde akademik, zayıf ve ölümünün çok sonrasına kadar göz ardı edilmiş bir kişiliğine benzer. Zhang'ın, eski yazıların kökeni ve sözellikten itibaren dönüşümü, insanın bir bilgiler ve şiirsel usuller çağından filozoflar ve daha yavan ifade çağına geçişi üzerine ve kadim aklın gizli bir sanat olarak aktarılması üzerine kuramlarında, Giambattista Vico'ya verilen Asyalı bir yanıt görürüz. Ve Zhang'ın, MÖ 12. yüzyıl Zhou Dükü -"dünyanın tarihi şahsiyetleri"nin Zhang'daki karşılığı- gibi ardı ardına gelen bilgiler aracılığıyla Tao'nun biçimlenmesi ve insan aklının evrilmesi üzerine sistemli bir felsefe üretmesinde, biraz daha sonraki bir Batılı olan Hegel'in ve Aklın kendinin bilincine doğru Tarihin seyrinin gölgeleri vardır.

51 David S. Nivison, *The Life and Thought of Chang Hsüeh-ch'eng (1738-1801)* (Stanford, 1966), 99.

Erken Tokugava Japonya'sı

İmparatorluğun yüzyıllar süren gerilemesi ve rakip savaş beyleri arasındaki çatışmaların ardından, bunlardan biri olan Tokugava Ieyasu 1600'de muzaffer oldu. Üç yıl sonra imparatorun şogun unvanını kabul etti ve Tokugava *bakufu*'su (1603-1868) kurulmuş oldu. Önceki Kamakura ve Muromaçi *bakufu*'larında olduğu gibi, atanmış şogunlar ülkeyi göstermelik imparator adına bölgesel *daimyo* ya da savaş önderleri aracılığıyla yönetiyordu; bu sistem, Batılı ortaçağ askeri yönetimi modeline benzetilerek bazen "feodal" olarak da sınıflandırılmıştır. Şogunluk tüm yetkenin nihayetinde imparatorun kaynaklandığını kabul ettiğine göre, kuramsal olarak *bakufu*'yu destekleyip imparatorluk sadakatine tutunmak olasıydı. Şogun'un Mito bölgesinde *daimyo* olan Tokugava Mitsukuni (1628-1700) adlı bir akrabası, imparatorluk yanlısı bir tarih olan ve Mitsukuni öldüğünde üzerinde yaklaşık 130 araştırmacının çalıştığı *Dai Nihon Şi*'yi (Japonya Vakayinameleri) kişisel olarak gözetmişti; eser taslak halinde 1720'de *bakufu*'ya sunulacaktı ama 20. yüzyılın başlarına kadar tamamlanamadı.

Bu dönemin büyük bölümünde Japonya dış etkilerden yalıtılmıştı ve Hristiyan misyonerler de ya zulüm görmüş ya da kovulmuştu. Tokugava döneminin başlarında Yeni-Konfüçyüsçülük (tam da Çin'de meydan okunduğu sıralarda) Japon entelektüel yaşamına, ilk önce Çin'de imparatorluğun resmi inancıyla arasında yakın ilişkiler kurulmuş "ortodoks" Zhu Xi koluyla egemendi; bir dereceye kadar bu Nara dönemi değerlerine bir dönüşü ve geç ortaçağ Japon kültürünü ağırlıklı bir şekilde etkileyen Budizmden bir uzaklaşmayı temsil ediyordu. Yerde ve gökte katı hiyerarşik ilkelere değer verdiği için, Zhu Xi Yeni-Konfüçyüsçülüğü Japonya'da *bakufu* tarafından destekleniyordu. Tarih yazıları için Çincenin kullanılması, Japonya'nın ortaçağda *Rekişi* gibi yerli dildeki denemelerinden sonra devam etmişti. *Dai Nihon Şi* Sima Qian'in *Şici*'sine dayanıyordu, imparatorların yıllıklarıyla başlıyor ve şogunlara da yaşamöykülerinin özel bir bölümünü ayırıyordu. Mitsukuni'nin ardından bunu derlemeyi sürdüren Mito araştırmacıları yeni belgeler bulmak için çok uğraşmış, bunları Şokan (kuruluşu 1657) adı verilen bir ofiste toplamış ve *Kociki* gibi eski kaynakların muhtelif metinlerini karşılaştırmışlardı. İmparatorlar hakkında eleştirel değerlendirmeler kaleme alan ve hanedanların düşüşünü Gökyüzünün Vekâleti'nin kaldırılması olarak kaydeden Çin tarih yazımı uygulaması, hanedan ardıllığında bir kopukluğu tasavvur edemeyen yabancı bir kültüre çok uygun olmamaya devam etmişti; imparatorlar hakkında değerlendirmelerde bulunmak bile uygunsuz bulunmuştu ve 18. yüzyılda *Dai Nihon Şi*'den çıkarılacaklardı. Dahası,

bir sonraki yüzyılda edinilecek olan, Çin üstünlüğü görüşünü reddeden milliyetçi bir duygu da bu eserin bazı yerlerinde fark edilebilir. Gene de, Çin tarzı kanıt araştırması çok etkili oldu: Çince *kaozhengxue* teriminin *koşogaku*'da bir karşılığı vardı.

Şogun'a yakın eski bir Budist keşiş olan Hayaşi Razan (1583-1657), *bakufu*'nun resmi akademisini kuran araştırmacıların önde gelenlerinden biriydi. Her ne kadar o başlangıçta tarihe ilgi duymuyor olsa da, tarih Yeni-Konfüçyüsçülüğün merkezindeki unsurlardan biriydi ve şogunluk her ikisinin değerini de görüyordu. Razan özellikle "İlkbahar ve Kış Yıllıkları"ndan (o zamanlar hâlâ bunun bizzat Konfüçyüs'ün eseri olduğuna inanılıyordu) ve Sima Guang'ın "Kapsamlı Ayna"sı üzerine Zhu Xi'nin yorumundan etkilenmişti. Razan 1644'te klasik Çince yeni bir Japonya tarihi yazmaya başladı, başlangıçta şogunun arzusu üzerine bunun adını *Honço Hennen Roku* ("Japonya'nın Yıllıkçı Kaydı") koymuştu. Eser tamamlanamadan öldü ama oğlu Hayaşi Gaho bunu, kendi oğulları, öğrencileri ve bazı kâtiplerin de yardımıyla, *Honço Tsugan* ("Japonya'nın Genel Aynası") adıyla sürdürdü. Razan'ın özgün Altı Ulusal Tarih ve bunların Çin modeli üzerine olumlu görüşleri, eski anlatıları yineleyen ve Japonca metinleri Çinceye uyarlayan kendi eserine de yansımıştı. Ama aynı zamanda Altı Ulusal Tarih'i Çince kaynaklarıyla da karşılaştırma zahmetine girmiş ve her ikisinde de bulduğu tarihsel tutarsızlıkları ve hataları uyuşturmaya girişmişti. Ve tanrılar ve İmparator Cinmu üzerine kadim efsanelerden de kuşku duymuştu çünkü onun görüşüne göre, bunlar katı Yeni-Konfüçyüsçülükle bağdaşmıyordu. Razan'a göre imparatorluk soyu tanrılar değil insanlar tarafından kurulmuştu. Eski, Çin göçmeni Wu Taibo efsanesini, ilahi temele ilahi olmayan inanılır bir alternatif olarak kabul etmeye hazırды ama sonunda yayımlanmış olan en önemli eserinde bunu da reddetti. Razan özel yaşamında kuşkucu görüşleri savunup, kamuya yansıyan çalışmalarında egemen öğretiyeye uyum sağlayan tarihçilerden biriydi; bu Japon tarihyazımında görülen bir olaydı.

18. yüzyıl başlarında tarih düşüncesi daha yüksek entelektüel düzeylere çıkmıştı, öyle ki, Ogyu Sorai (1666-1728) tarihin en yüksek akademik bilgi biçimi olduğunu güvenle söyleyebiliyordu. Çağdaşları arasında Arai Hakuseki (1657-1725), geçmiş üzerine çeşitli kaynakları kullanarak şogun için örnek eğitim olması hedeflenen bir dersler dizisi *Tokuşi yoron*'uyla ("Tarih üzerine Denemeler") öne çıkar. Hakuseki, babasının gözden düşmesi nedeniyle bir *ronin* yani efendisi olmayan samuraydı ama aynı zamanda, çok genç yaşında Çin klasiklerine hâkim olan bir harika çocuktu, araştırmacılık mesleğine girdi ve bir işverenden diğerine ilerleyerek gelecekteki şogun İenobu'nun (hk. 1709-1712) öğretmeni oldu. Hakuseki

yeni müridiyle 1693'te, her ikisi de 30'larındaiken tanıştı ve İenobu on dokuz yıl sonra öldüğünde, usta 1299 ders tamamlamıştı. Öğrencisinin yaşamının son üç yılında, İenobu nihayet şogunluğa yükseldiğinde Hakuseki tarih bilgisini pratik devlet yönetimine uygulama fırsatını buldu. *Tokuşi yoron* bir Song Çin'i öncelini, Sima Guang'ın "Kapsamlı Ayna"sını örnek almıştı. "İyi niyetli despot" üzerine bir ders kitabı olarak kabul edilen eser, bu anlamda Bossuet ve Bolingbroke gibilerin yakın çağdaşı eserleriyle ve aydın mutlakıyetçiler için yazılmış birçok Avrupalı tarihle karşılaştırılabilir.⁵² Her ne kadar ortodoks bir Yeni-Konfüçyüsçü olsa da, Hakuseki Japonya'nın geçmiş tarihindeki hatalardan çok kuşkuluydu. Cinmu ve tanrılar konusunu büyük ölçüde etrafını dolanarak çözdü: Tarihine MS 9. yüzyıldan başladı. Daha önceki zamanlara göndermede bulunması gerektiğinde, artık Batıda gözden düşmeye başlayan bir taktik olan ve tanrıların eylemlerinin efsaneler olarak değil, eski kaynakların yazım hataları ve yanlış anlaşılmalara nedeniyle tanrı olarak algılanan gerçekten yaşamış insanların işleri olarak yorumlanabileceğini öne süren Euhemerosçuluğa başvurdu.

Toplumsal hiyerarşinin diplerine doğru yer alan tüccar sınıfının bir üyesi olan Yamagata Banto (1748-1821), eski Japon tarihindeki efsaneler konusunda daha da katıydı. Sendai topraklarında mali danışman olarak hizmet verdikten sonra körlüğü nedeniyle emekliye ayrılmak zorunda kaldı ve yaşamının son yıllarını *Yume no Şiro*'yu ("Rüya Görmek Yerine") yazmakla geçirdi. Batı bilimsel yazılarıyla tanışmış olan Yamagata din konusunda çok kuşkucuydu, hatta bir ateist bile olabilirdi. Konfüçyüsçülüğü ahlaki ve siyasi ilkeler dizisi olarak kabul etmiş, ruhsal veçhelerini reddetmişti ve *Yume no Şiro*'nun üçüncü bölümü tanrılar çağının tarihselliğinin sürekli bir eleştirisiydi. Savlarının bir kısmı sağduyuya ve kronolojinin görünen abesliğine dayanıyordu: Yaklaşık 1 milyon yıllık yaşam süreleri nasıl olur da bir olgu olarak kabul edilebilirdi? Arai Hakuseki en azından tanrılarla Euhemerosçuluk yoluyla uzlaşmışken, Yamagata onları bir kenara atmıştı. Yamagata tarihöncesinin, kendi çağdaşı Batılı eleştirmenleriyle şaşırtıcı bir paralellik içinde, en eski tarihlerin sözlü, okumayazması olmayan bir toplumdan türediğine ve dolayısıyla kanıt olarak değersiz olduğuna inanıyordu. Yaygın görüş, Çin yazısının Japonya'ya MS 3. yüzyılda geldiği yönündeydi, yazılı kayıtlar bundan sonra olası hale gelmişti ve önceki öyküler yazıya dökülene kadar yalnızca gelenek aracılığıyla korunmuştu.

52 Örneğin bu ülkenin *historiographus regni*'si, öğretmekten daha önemli bir görev görmeyen Olof Dalin (1708-63) –en önde gelen öğrencisi gelecekteki kral III. Gustaf'tı (hk. 1771-92)– tarafından kaleme alınan *Svea rikes historia* ("İsveç Tarihi," 1757-64).

Yamagata, ama diye evvelce de gördüğümüz çekincelerini ifade ederek, "İmparator Cinmu'dan Naip İmparatoriçe Cingu'ya (hk. 201-69) kadar yazı olmadığına göre, bu olaylar bilinemez... Günümüzde bile yazılı sistemi olmayan ülkeler var. Böylesi ülkelerde, iki ya da üç hükümdar öncesinin olayları sözlü olarak aktarılır ama daha öncesi bilinemez,"⁵³ demişti.

Yamagata bir yüzyılın üzerinde bir süre yabanda yalnız bir sesti, önde gelen hedeflerinden biri olan, tanrılar çağının sözcüğü sözcüğüne yorumlanmasına bağlanan ve *Kociki*'nin kesintiye uğramamış, doğru bir sözlü gelenek olduğuna inanan Motoori Norinaga'nın (1730-1801) sesi tarafından kolayca bastırılmıştı. Norinaga yükselmekte olan "Ulusal Bilgi" (*kokugaku*) okulunun bir üyesiydi. Bu görüş, Çin etkisindeki geçmiş anlatılarını reddedip, daha eski, 1000 yıldır edinemediği bir statüye kavuşan *Kociki*'yi kabul ediyordu (Seçme Metin 26). Gene de, Norinaga ne aptaldı ne de araştırmacılığa karşı. Budist bir aileden çıkmış olmasına karşın, eğitimine Konfüçyüs klasikleri de dahildi ve 19 yaşına geldiğinde Tarih Klasığı'ni, Değişmeler Klasığı'ni, Konfüçyüsçü "Seçme Eserler"i okumuştur. Ticaret mesleği için eğitilmiş olsa da, kendini sürekli bilgi dünyasına yönelirken bulmuş ama herhangi bir disipline bağlanmamıştı. Amaçsız genç adam arzusuna aykırı olarak Kyoto'ya tıp eğitimi almak üzere gönderildiğinde bu değişmişti. 1750'lerin başlarında Kyoto'dayken adını Motoori olarak değiştirmiş (aile adı Ozu'ydu) ve böylece ticaret geleneğinin

Seçme Metin 26 Motoori Norinaga'nın *Nihon Şoki* Eleştirisi

Şimdi *Kociki*'yi anlatacağım demişken neden *Nihonşoki*'yi tartışıyorum? Antikiteden beri, insanlar büyük ölçüde yalnızca *Nihonşoki*'ye değer verip kabul etmiş ve araştırmacılar da enerjilerini çağlar boyunca bu metne hasretmiştir. "Tanrılar Çağı" üzerine kitapların her ne kadar bıkınlık verecek kadar çok yorumu varsa da, *Kociki*'ye tepki yarım ağızla olmuştu ve insanlar bunu enerjilerini harcamaya değer bir metin olarak görmedi. Bunun neden böyle olduğunu sorarsanız, çünkü dünyadaki insanlar yalnızca Çin metinlerinin ruhuyla ilgileniyorlar ve büyük ülkemizin antikitesinin ruhunu tamamen unuttular. Dolayısıyla Çin ruhunun neden olduğu karışıklığı dağıtmak ve *Kociki*'ye duyulan saygının yeniden doğrulanmasını sağlamak yerli şeylerin incelenmesinde bir nirengi noktası olmalı... İnsanlar *Nihonşoki*'nin güzellemlerle dolu olduğunu fark etmedikleri ve hangi koşullar altında derlendiğini anlamadıkları için, Çin ruhunun derin hastalığını kovmak zor olur. Buna bağlı olarak, bu hastalık kovulmazsa, *Kociki*'nin iyi noktalarını ifade etmek de güç olur. İnsanlar *Kociki*'nin iyi noktalarını idrak etmezse, antikitenin incelenmesindeki gerçek güzergâhı da anlayamazlar.

53 John S. Brownlee, *Japanese Historians and the National Myths, 1600-1945: The Age of the Gods and Emperor Jinmu* (Vancouver ve Tokyo, 1997), 52.

Tartışmamız, *Nihonşoki*'nin bizzat başlığının kabul edilemez olduğu olgusuyla başlamalıdır. Bu metnin adlandırılmasında, *Han shu* ("Erken Han Hanedanı Tarihi") ve *Jin shu* ("Jin Hanedanı Tarihi") gibi Çin tarihlerinin adlarını izledik ve kendi ülkemizin adını ekledik. Çin'de, ülkenin adı kuşaktan kuşağa değiştiğine göre, çağın adı başlığa eklenmezse anlaşılması güç olur. Ama bizim imparatorluk ülkemizde, imparatorluk tahtı evrenle birlikte çağlar boyu devam etmiş ve tahtta bir değişiklik olmadığına göre, bunu çağlara bölmek ve nesnelerden bu yolda söz etmek gereksizdir. Ülkemizin adını böylesi bir esere koymak, bir tür karşılaştırma olacak bir eylemdir ama bu başlık tam olarak neye karşılık gelir? Çin'e bir tezattan başka bir şey değilmiş gibi duruyor... ve Çin'e saygı olsun diye yaratılmış bir başlık... gerçekten de, neden sonraki kuşaklar bu tür bir başlığı soylu bir şey olarak methettiler? Bana sorarsanız, bu tatmin edici değildir ve aynı zamanda önemli de değildir. Bazı kişiler *Nihonşoki* başlığının bunu Çin'e göstermek amacıyla verildiğini öne sürmüştür ama hiç de öyle değildir... *Nihonşoki*'de yazılı olanların tarzına gelince, bunu Çin [tarihlerine] tamamen uygun oluşturma çabalarının sonucunda, hem anlam hem de biçim açısından süsten başka bir şey içermiyor ve kadim zamanların konuşmasından ve esas olgularından sapan birçok yeri var....

Çin yazılarındaki efsaneler, yerin ve göğün yaradılışı anlatıları da içinde olmak üzere, hep sıradan bir kişinin, nesneler için keyfi bir mantık yerleştirecek şekilde, kendi aklında varsayımlara dayanarak yarattığı şeylerdir. Ama bizim kadim zamanlardan aktarılan efsanelerimiz hiç de böyle şeyler değildir; birisinin önerdiği sözler değil, çok eski zamanlardan aktarılan sözcüklerin ta kendileridir. İkisinin bir karşılaştırması yapılırsa, Çin yazıları daha mantıklı görünür ve insanı, aslında işlerin orada anlatıldığı gibi geliştiğini varsaymaya iter. Kadim zamanlardan aktarılan Japon efsaneleri önemsiz ve basit görünür. İşte bu nedendir ki, herkes Çin yazılarının çekiciliğine kapılmıştır ve Hükümdar Toneri'den başlayarak günümüze kadar ardı ardına gelen araştırmacı kuşakları boyunca, bunların çekiciliğine kapılmayan yoktur.

Herkesin Çin yazılarının çekiciliğine kapılmasının nedeni şudur, kadim zamanların akıllı insanları, her türden şey hakkında derin derin düşünerek ve bunlarda bir mantık arayarak efsaneleri öyle bir yaratmışlardır ki, gerçekten de herkes işlerin böyle geliştiğine inansın. Akıllıca fırça darbeleriyle bunları yazmışlardır. Ama insanın bilgisinin sınırları vardır ve altta yatan gerçek ilke de ölçülebilir ve bilinebilir bir şey olmadığına göre, yerle göğün başlangıcı gibi şeylerin güdülen belli ilke ve mantıklara göre olduğunu nasıl bilebiliriz? Böylesi tahminler, yaklaşık şeyler için bile çoğu zaman çok hatalıdır. İlkelerin ve mantığın uygulanmasıyla, yerle göğün başlangıcı ve sonu hakkında bilinmeyecek hiçbir şeyin olmadığını düşünmek, yalnızca insan bilgisinin sınırları olduğunun ve gerçek ilkenin kavranmasının güç olduğunun idrak edilmesini olanaksız kılar. Her şeyin altta yatan bir ilkeye karşılık geldiğini kabul etmek yalnızca hatadır.

Kaynak: Motoori Norinaga, *Kojiki-den: Book 1*, ed. ve çev. Ann Wehmeyer (Ithaca, NY: East Asian Program Cornell University, 1997), 33-7. Ann Wehmeyer ve Cornell East Asia Series'in izniyle çevrilmiştir. Wehmeyer'in notları alınmamıştır ve bazı Japonca tümce ve edtöryal düzeltmeler bu seçmeye alınmamıştır. Alternatif *Nihonşoki* yazılımı bu seçmede korunmuştur.

yerine samuraylık ile ilgili olanını koymuştu. Aynı zamanda Arai Hakuseki gibilerin Yeni-Konfüçyüsçülüğünü ve onların alegorik eski efsane okumalarını reddetmişti. 1757'de 8. yüzyıl yazarı İmibe Hironari'ye kulak verirken, "bir şey şimdi yok diye hiçbir zaman olmadığını düşünmek çok yanlış," demişti (bkz. yukarıda 2. Bölüm).⁵⁴ Hemen hemen aynı zamanlarda Norinaga'nın *Nihon Şoki, Kociki* ve diğer eski Japon eserlerini edindiği biliniyor. Sonraki yıllarda tıp eğitimini her ne kadar tamamladıysa da, hâlâ araştırmacılığa bağlıydı ve bir süreliğine hem tıp mesleğini devam ettirdi hem de ortaçağ Japon edebiyatı okutmayı sürdürdü: Dersine ara verip bir hastaya baktıktan sonra dersine geri dönmesi de olağandı. Norinaga'nın *Kociki-den*'i hayatının eseriymiş, 1798'de, o 68 yaşındayken tamamlandı ama sonuç eski metnin çok kapsamlı filolojik bir çözümlemesiydi. Norinaga Japonya'nın kökenleri efsanelerini tamamıyla kabullenmiş olabilir ama bu onun *Kociki*'nin yanlış okumalarını düzeltmesini engellemedi. Bu bizi şaşırtmamalı; ne de olsa, Avrupa Rönesans'ının büyük filologları da bir yandan Kutsal Kitap'ın Yaradılış anlatısını kabul edip ya da Troyalı Brutus gibi efsanevi kişiliklerin varlığını savunurken, diğer yandan da eleştirel araştırmacılık yapabiliyorlardı. Nihayetinde, Norinaga'nın kadim tarih üzerine görüşleri reddedilecekti ama kendi zamanında bunları en ileri yöntemleri kullanarak bir güzel savunabiliyordu.

Kariyerinin başlangıcında Norinaga insan duygusunun bir olgusunu açıklamak için bir kavram geliştirmişti. *Mono no aware* kabaca "şeylerin hüznü" olarak çevrilebilir ama bunun, şeylerin geçiciliğinden duyulan üzüntüyü kısa ömürlü bile olsa güzellik ya da hazzın estetik beğenisiyle birleştiren bir empati kuramı, *Heike Monogatari* gibi ortaçağ metinlerine kadar geri giden bir duygu olduğunu söylemek daha doğrudur.⁵⁵ Bu, ilginç bir şekilde, Avrupalıların insan psikolojisinin bu yönünü anlamaya ve yazılarına yedirmeye çalıştıkları sırada geliştirilmiştir; Norinaga Schiller, Herder ve Goethe'nin daha eski bir çağdaşdır. Sanatsal açıdan *mono no aware* ("şeylerin hüznü") Norinaga'ya *Genci Monogatari* gibi ortaçağ eserlerinin çekiciliğini anlamak için bir araç sağlamıştı: Bu eserlerdeki aşk vurgusu en güçlü insani duygulara hitap ediyordu çünkü kalp, yüzeysel olarak erkekçe erdemlerle kaplanmış bile olsa, kadında da erkekte de esas olarak dişiydi. Efendisini ölümüne savunmaya hazır, sadık bir samurayı örnek olarak kullandı: Böylesi bir hizmetkâr ne kadar efendisine bağlı olursa olsun, aynı adam, ölürken son saatinde karısının ve çocuklarının kaybından pişmanlık duymaz mı ya da ailesini yeniden

54 Norinaga, aktaran: Peter Nosco, *Remembering Paradise: Nativism and Nostalgia in Eighteenth-Century Japan* (Cambridge, MA, 1990), 160-233, 171.

55 Bu noktayı Profesör Donald Baker'a borçluyum.

göremeyecek olmanın üzüntüsünü? "Son anlarda yaşanan bu duygular doğal insan duygularıdır, bilge ya da sıradan insan diye bir ayırım yapmadan binlerce, milyonlarca insan tarafından paylaşılır."⁵⁶ Hem Konfüçyüsçülüğün katı duygu denetiminden hem de Budizmin dünyadan vazgeçme ilkesinden toptan bir uzaklaşma olan *mono no aware* kavramı, Şinto'yla daha çok uzlaşabilirdi ve sonunda Norinaga'yı bir "Kadim Yola" (*inişie no miçi*) ya da "Kami'nin Yolu"na inanmaya sevk etti. Yaşamının sonunda, (Lizbon depremine benzeyen bir etkisi olan bir yanardağ patlamasının yanında) bir dizi iktisadi ve toplumsal sorun Japonya'ya nüfuz ettiğinde, Norinaga'nın düşüncesi, kadim Japon kültürünün ülkenin doruğunu temsil ettiği ve Çin etkisiyle buradan aşağıya doğru seyrettiği görüşüne evrildi. Bu muhafazakâr milliyetçilik bunu izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca büyümeye devam edecek ve 19. yüzyıl sonlarında, esas olarak o zamanlar tarihyazımı dünyasına önderlik eden Almanya'dan gelecek Batılı kültürün yeniden ülkeye sokulmasını da atlatacaktı.

Alman *Aufklärung*'u'

18. yüzyılda Almanya hâlâ aralarında Prusya'nın egemen güç olarak kendini göstermeye başladığı bir bağımsız devletler kümesiydi. Tarih etkinliği için tek bir entelektüel merkez yoksa da ve birçok yazar akademik görevleri olmadan çalışmayı sürdürüyorsa da, tarih düşüncesi ve yazını giderek, Avrupa'nın diğer bölgelerinden biraz daha erken bir dönemde, daha çok üniversitelerle özdeşleştirilmeye başlıyordu. Yüzyılın sonunda Protestan ya da Katolik bir dizi yeni üniversite kurulmuştu ve birçoğunun da tarih profesörlükleri vardı; yüzyılın son üçte birlik bölümünde tarih yardımcı ya da hazırlık disiplini olmaktan kendi başına özerk bir konu olmaya başarılı bir şekilde yükselmişti. Özellikle Göttingen bir etkinlik yuvasıydı, siyasi statüsü ve boyutuyla orantısız bir etkiye sahip olmuştu.

Almanya Aydınlanmasının, tarihyazımına etkisi açısından diğer ülkelerin Aydınlanmalarından ne kadar farklı olduğu bir yorum meselesidir. Farklılık bir dereceye kadar, Almanya'nın Aydınlanma evrenselciliğinin yerine tarihsici tikelciliğin konmasında önder rolü oynadığını düşünen 20. yüzyıl başlarının ikna edici akademisyeni Friedrich Meinecke'nin yarattığı bir optik yanılsamadır: Justus Möser'in (1720-1794), tek bir kentin, Osnabrück'ün çok ciltli tarihi (1768) böyle bir örnektir (bkz. Kutu 23). Anlatımda farklılıkların abartılmış olması, bu farklılıkların gerçekten de orada olduğu gerçeğini karartmamalı. Bu kısmen Aydınlanmanın

56 Shigeru Matsumoto, *Motoori Norinaga 1730-1801* (Cambridge, MA, 1970), 40.

* Aydınlanma -çn.

Kutu 23 **Justus Möser**

Yerel tarih artık dünyada iyicê yer edinmişti (bkz. yukarıda 4. Bölüm) ama Möser'in çokciltli *Osnabrückische Geschichte* ("Osnabrück Tarihi," 1768) adlı eseri Batı tarihyazımının öyküsü içinde özel bir yer edinmişti ve tarih düşüncesi ile yazınına, nihayetinde sonraki yüzyıl üzerinde derin ve kalıcı etkisi olacak Almanların yaptığı katkının bir müjdecisi olarak görülecekti. Möser'in kitabının en dikkat çekici yönü tikelliğe olan vurgusuydu: Bir topluluğun zaman içerisindeki gelişiminde siyasi, yasal ve idari yerel kurumların karakteri ve akıldışının rolündeki ısrarı. Aydınlanmanın ilk safhalarındaki uçuşan spekülasyonların ve geniş genellemelerin ayağını yere bastırdı. Möser'in konusu her ne kadar tek bir kentse de, açıklayıcı çerçevesi jeopolitiktir: Kent bir bütünün parçasıydı ve bütün de ayırt edilebilir bir karakteri ya da "uslup"u (*Zeitstil*) olan tikel bir çağda varlığını sürdürüyordu. Malikânelerin ve milislerin gelişmesi, Möser'in özgürlüğün yitirilip kazanılmasının dört "çağı"yla çizdiği tarihin parçalarını bir araya getiren "güçlü dokuyu" sağlıyordu. İskoç aşamacılığına ve özellikle de Millar'ın daha sonraki *Historical View of English Government*'ına ("İngiliz Yönetiminin Tarihsel Görünümü") benzerlik geniş ölçüde rastlantısaldır; bu benzerlik Rönesans yurttaş hümanizmi açısından, cumhuriyette özgürlüklerini kullanan serbest yurttaşlar görüşü nedeniyle, daha doğrudandır çünkü Möser Rönesans'ı ve 17. yüzyıl tarihlerini iyi incelemişti. Onun tarihi aynı zamanda *Aufklärung* düşüncesinin büyük bölümüne hâkim mutlakiyet karşıtı temanın da habercisidir ama bir radikal olmayan Möser son yıllarını Fransız Devrimine katı bir muhalefet içinde geçirmişti. Geç Aydınlanmanın değerleri ve geçmiş duygusu açısından o bir Rousseau olmaktan ziyade bir Burke'tü.

Almanya'ya biraz geç gelmesinden ve dolayısıyla da başka yerlerde geliştirilmiş düşünce kanallarından seçmeci olarak faydalanmasından ve hatta kendisini bunların kimilerine karşıt olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır; kısmen de dogmacılığa gösterilen Gottfried Arnold'un zamanından kalma bir antipatiye karşı Almanya'nın, temelde Voltaire ve onun Kilise karşıtlığına kapalı bir Luthercilik ve Pietizm kalesi olarak kalmasıdır. Matematikçi ve tarihçi Leibniz'in felsefesi ile onun, her şeyin bütünü kendine yetebilen yansımaları olduğu bir "monad" dizisini içeren evren görüşünden de etkilenen Alman düşünürler, geçmişin Hristiyan görüşlerini kendi inanç sistemleriyle rahatça bağdaştırmayı başarmışlardı. Buna, Almanların özellikle güçlü bir akademik bağlılıklarının olduğu evrensel tarih ve kronoloji çerçevesi de dahildi. Avrupa'da birçoklarının Roma'yı hâlâ antikitenin başarılarının doruğu olarak gördüğü estetik açısından Alman beğenisinin tercihi, Yunanistan ve özellikle de 5. yüzyıl Atina'sının *Kultur*'una yönelikti. Felsefi tarafta Friedrich Au-

gust Wolf (1759-1824), *Prolegomena ad Homerum* ("Homeros'a Öndeysi") adlı eserinde antikitenin incelenmesinde disiplinlerarası bir yaklaşımın temellerini atmıştı. "Şimdi ellerimizde tuttuğumuz Homeros, kendi zamanında Yunanların dillerinde serpilen Homeros değil, onun çeşitli şekillerde bozulmuş, ekseninden kaydırılmış, düzeltilmiş ve değiştirilmiş bir halidir," diyen pervasız ifadesi, yalnızca kahramanlık öykülerini "dağınık çeşitli kanıt parçalarına dayanarak" inceleyen önceki "eğitimli ve akıllı adam"ın değil, "tarihin konuşabilmesi için" tüm bu kanıtların sistemli bir şekilde bir araya getirilmesi üzerine de inşa edilmişti.⁵⁷ *İlyada* ve *Odyseia*'nın antikitede oluşturulan safhalarını ve sözlü olandan yazılı olana nasıl taşındıklarını yeniden yapılandırması, bunu izleyen yüzyılın başlarında sözlü kültüre olan ilginin yeniden canlanmasına da yardımcı olacaktı.

Bunların tümü Alman tarih düşüncesi üzerinde etkili oldu. Johann Christoph Gatterer (1727-1799) gibi bir muhafazakârın Eski Ahit'in kelimesi kelimesine okuması ve geleneksel Hristiyan kronolojisine tutunduğuyerde, (biraz da aşağılayıcı bir şekilde "Neolojistler" olarak adlandırılan bir grup da aralarında olmak üzere) başkaları bir yandan inançlarını korurken, diğer yandan da Kutsal Kitap'ın zaman ölçümüne sıkı sıkıya bağlı kalmaktan vazgeçtiler; Eski Ahit'i kutsal şiirler gibi farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olayların tam olarak aktarıldığı metinler olarak değil ama tarihselliğinin yani uzun bir zaman içinde yazılmış olmasının bir kanıtı olarak çelişkileriyle birlikte tarihsel değil, kehanetçi ve ahlaki bir metin olarak okudular. Kutsal Kitap metinlerini tamamen bir kenara atamayan bazı Neolojistler Eski Ahit kronolojisini genişletti, Âdem ile İsa arasındaki süreyi evrimsel toplumsal değişmeyi açıklayacak şekilde uzattı. 18. yüzyıl Almanya'sında teoloji, etik ve "pragmatik felsefe" olarak adlandırılanlar klasik araştırmacılığa göre daha yüksek bir saygınlığa sahipti ve hem tarih hem de Tarih üzerine düşüncede, filolojinin sahip olduğu kadar önemli bir etkiye sahip oldular. Uzun Kutsal Kitap hermenötiği geleneği –kutsal metinlere uygulanan yorumlama kuramı– Almanların elinde her tür metnin eleştirisi için güçlü bir araca dönüşecekti. *Aufklärung*'cular bir yandan insanlık Tarihinin mükemmelleşebilirliğe doğru hareketinin felsefesini geliştirirken, diğer yandan da her bir dönemin bütünü değerli bir parçası olduğu inancını koruyacaklardı, bunların her ikisi de 19. yüzyıl Alman tarih düşüncesi'nin simgeleri olacaktı. Bir zamanlar entelektüel tarihçilerin pek sevdiği

57 F. A. Wolf, *Prolegomena to Homer* 1795, ed. ve çev. Anthony Grafton, Glenn W. Most ve James E. G. Zetzel (Princeton, NJ, 1985), 209.

* Yeni sözcük türetmek anlamına "neoloji"den –çn.

ve 19. yüzyılın tarih düşüncesini nahif bir şekilde tarih dışı 18. yüzyıla karşı sert bir tepki gösterirken resmeden klasik antitez, hiçbir yerde *Aufklärung*'da olduğundan daha az inandırıcı gözüküyordu.⁵⁸

Hepsi de eşit ölçüde cazip olmayan üç seçenikle her olayın nedenini insanın amaçlarına bağlayan bir "seküler" hümanizm, büyük olayları tesadüflere bağlayan bir kinizm ya da hatta sıradan ya da mucizevi olan biten her şeyi kapsayan bir takdiriilahi karşısında kalan *Aufklärung*'cular dördüncü bir yol seçti. Bu hem takdiriilahi ile her şeyi kapsayan bir plana hem de ılımlı reform ile sınırlı monarşi destekçisi olduğu için ideolojik gerekçelerle *Aufklärung*'culara cazip gelen bir yazar olan Montesquieu'den kaynaklı ortam etmenlerine yer veriyordu. Hem bireysel hem de ortak insani etkenleri kabul ediyorlardı ve yüzyılın sonuna gelindiğinde bir tür "büyük tarihsel kişilikler" sınıflandırması oluşturmaya bile başlamışlardı. Ama Johann Lorenz von Mosheim'in (1694?-1755) işaret ettiği, amaçlar ile bunların sonuçları arasındaki bağlantıyı abartma yani bireysel sağduyuya beklenmedik bir öngörü atfetme tuzağına düşmediler.

Diğer Aydınlanmalar arasında, Alman düşünürleri üzerinde Britanya'nın (Montesquieu bir yana bırakılırsa) Fransa'dan ve Britanya içinde de İskoçların İngilizlerden daha fazla etkisi oldu, İskoçların etkisi Almanya'da Macpherson'un Ossian'cı şiirlerinin sıcak karşılanmasıyla artmıştı. Hume ve Robertson hemen Almancaya çevrildi ve Ferguson'un tarihleri de olağanüstü ilgi görmüş gibidir, bu da onun Kraliyet Prusya Bilim ve Sanat Akademisi'ne seçilmek gibi ender bir onura erişmesini sağladı. Adam Smith'ten etkilenen bir dizi *Aufklärung*'cu iktisadi düşünce, ticaret, teknolojik değişme ve istatistik incelemesine girişti. Karşılaştırma, toplumlar ve gelişmenin farklı safhaları arasındaki paralellikler de dahil olmak üzere, onları çok çekiyordu: Göttingen'de çalışan Rus tarihi öncüsü Schlözer tarih yöntemleri üzerine yayımlanmış bir mektubu çeşitli eskiçağ, ortaçağ ve modern halklar arasındaki açık karşılaştırmalarla açıyor ve geçmişin incelenmesine küresel bir yaklaşım çağrısında bulunuyordu.⁵⁹ *Aufklärung*'cular çevresel etmenler dışında, "ulusal karakter" ve *Zeitgeist* (zamanın ruhu) olarak adlandırılmaya başlayan kavram, nihai olarak –amaçları bu olmasa da– takdiriilahiyi insanüstü nedensel araçlar olarak tamamen yerinden edecek kişiliksiz kuvvetler gibi anlatılması daha güç kavramlara da etki atfediyordu.

58 Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove (Boston, 1955), 197. Aynı zamanda bkz. Peter Hans Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley, CA, 1975).

59 August Ludwig Schlözer, "On Historiography [1783]," *History and Theory* 18:1(1979): 41-51, s. 41.

Ars historica edebiyatına zaten 16. yüzyıldan beri sık sık katkıda bulunan Almanlar artık sayısız rehber, giriş ve el kitabına yazarlık etmişti. Ama birçoğu bunun ötesine geçti ve geçmiş üzerine, değişmenin mekanizmaları ve insanın bundaki aracılığı üzerine ve tarih "bilimi" (*Wissenschaft*) üzerine daha derin düşünmeye koyuldu. Büyük bir güç olan Gatterer, seri ulusal anlatılar olarak düzenlenmiş ve parça ile bütünü ilişkisini göz ardı eden tarihi eleştiriyordu. Bunun yerine, kökleri Kutsal Kitap'ta bulunan ve erken *Aufklärung* düşüncesinin önemli unsurlarından biri olan evrensel tarihi destekledi. Şecereleler, kronoloji, hanedan armacılığı ve diplomasi üzerine zengin elkitabı eserlerin ilk örneklerinden *Handbuch der Universalhistorie* ("Evrensel Tarih Elkitabı," 1761) ve *Einleitung in die synchronistische Universalhistorie* ("Eşzamanlı Evrensel Tarihe Giriş," 1769), Kutsal Kitap'ta geçen Tufan öncesi insanların uzun yaşam süreleri gibi eski tarih sorunlarını açıklamak üzere doğa tarihi gözlemlerini kullanıyordu. Sonunda geleneksel Hristiyan tarih dönemlendirmesini değiştirecek, bunun üzerine toplumsal örgütlenme dereceleri, tarih de dahil olmak üzere bilgi biçimleri ve Hristiyan ile Hristiyan olmayan dünyaların önemli olaylarına dayanan dört parçalı bir zaman bölümlendirmesini oturtacaktı.

Denetlenemez devrimci değişme karşısında yeterli düzeyde açıklama yapmakta hatta rahatlatmakta başarısız olan akılcı evrenselcilik ile Alman Aydınlanmasının giderek artan rahatsızlığı, Johann Gottfried Herder'in (ya da von Herder, 1744-1803) bereketli zihninde çok iyi görülür. Okul öğretmeni ve Kilise memuru olan Herder hem kariyeri hem de zekâsıyla daldan dala uçan birisi, sorunlar ve kişilere karşı aniden fikrini değiştiren, Kant ve Goethe gibi eski dostlarıyla arası bozulan bir adamdı; huyu geç Fransız Aydınlanmasının hareketli figürü Jean-Jacques Rousseau'ya benziyordu. Polemikçi *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*'i ("İnsan Türünün Gelişimine İlişkin Bir Tarih Felsefesi Daha," 1774) içinde soyut spekülasyonu alaycı bir üslupta eleştiren Herder, felsefi genellemeler de yapabileceğini gösterdi. Bu eser bazen, Vico bir kenara konursa, 19. yüzyılın tarihsiciliğinin her çağın kendi terimleriyle ve kendi değerleri doğrultusunda yargılanmasını öne süren temel ilkesinin en erken biçimlendirildiği eser olarak görülür. Yaygın bir şekilde çevrilen Herder, evrenselciliğin Aydınlanmacılıkla ilişkilendirilen belli bir varyantının –ancak evrenselciliğin tüm varyasyonlarının değil– reddiyle birlikte, belki de sahneyi bir sonraki yüzyılın milliyetçiliğine 18. yüzyıl Avrupalılarının hepsinden fazla hazırlayan kişidir. Herder'in görüşüne göre, bütün uluslar aynı değildi, ortak bir gelişme güzergâhı da izlemiyorlardı; değişme ve çeşitliliği biyolojik terimlerle görmesini sağlayan

organik mecazları seviyordu. Her ulus doğanın bir parçasıydı ama farklı tohumlardan büyüyordu; her biri kendi eğilimleri doğrultusunda geliyordu, geleceğin şekli geçmişe içkindi. Fransızların, insan zihninin ileriye doğru hareketi olarak gördüğü gelişme versiyonunu reddeden Herder, a-ralarında şansın da bulunduğu akıldışı unsurlara dikkat çekiyordu: tarihsel karşı olgusallığı, “eğer öyle olsaydı, bunlar olurdu” oyununu, yani örneğin Roma “başka bir yerde kurulmuş olsaydı” ne olurdu ya da Pascal’ın Kleopatra’nın burnu üzerine sorusunu değiştirerek, “Augustus’un yerinde olsaydı, Caesar nasıl yönetirdi” türü soruları kullanarak spekülasyonlara ilk girenlerden biridir.⁶⁰ Herder’in bireysel başarıların, özellikle de istisnai insanların başarılarının rolüne vurgusu, onları sıradanlığın üzerine çıkartır ve onları, 19. yüzyılda Thomas Carlyle ve daha meşum bir şekilde Friedrich Nietzsche tarafından geliştirilecek temayı öncelleyen normal kural ve standartlardan soyutlar.

Ardı ardına gelen uygarlıklar küresel önderlik meşalesini her ne kadar birbirlerine devrediyor olsa da, Herder hiçbirinin gerçekten ölmediğini çünkü *Humanität*’in nihai öyküsünün bunları da içereceğini ve insanlığın özünün evrensel olarak paylaşılan hedeflere doğru ilerlediğini ileri sürer. “İnsanlığın bütün tarihi, zaman ve mekân tarafından değişikliğe uğratılmış beşeri güçlerin, eylemlerin ve eğilimlerin saf tarihidir.”⁶¹ Olaylar kültürün altında değil, kültür olayların altında yatar ve “Şövalyelik Haçlı Seferleri’nden değil, Haçlı Seferleri Şövalyelikten kaynaklanmıştır.”⁶² Kültürün taşıyıcısı ve dolayısıyla da *Humanität* tarihinin kanalı *Volk* yani gözlemlenebilir ve ayırt edilebilir belirleyici kültürel özellikleri gösteren bir beşeri monad olan halktır; bu onun dilinin (ki bu da değişkendir ve tarih tarafından koşullandırılır), toplumsal âdetlerinin, tavırlarının, ikliminin ve deneyiminin ürünüdür ve bunların ortaklığı hem siyasi sınırları hem de siyaset tarihinin dönemlerini aşmıştır. Devletler gelip gidebilir, dışarıdan gelen fatihler tarafından boyun eğdirilir “ama ulus kalır.”⁶³ *Völker* (“halklar”) birbirleriyle kesinlikle karşılaştırılabilir değildi ve Condorcet tarafından ölçülen tek bir ivmelenme ölçeğinde değil, farklı oranlarda geliştiler; Condorcet’nin vahşilerin insanlığı konusunda ikircikli olduğu yerlerde, Herder bunların büyük insanlık öyküsünün katılımcıları olduğu ve aşağı olarak yargılanmamaları gerektiği konusunda açıktır. Bir yandan ayrı kimliklerini

60 Herder, *Reflections on the Philosophy of the History of Mankind*, çev. T. O. Churchill (1800), ed. Frank E. Manuel, 264.

61 A.g.e., 214.

62 A.g.e., 378.

63 A.g.e., 162.

korurken hepsinin *Humanität*'te payları vardır. İlerlemenin seyri açıktır ve yalnızca zamanın akışı bile geçmişten ders alan ve onu aşan insanlığın ileri doğru hareketini sağlar.

Dünyanın bir zamanlar erdemli olan Roma'nın boyunduruğu altındaki esareti gibi felaketler bile yeni uygarlık doğurabilir, silinen ulusların küllerinden Anka Kuşu misali yükselebilir. Herder'in suçladığı ortaçağ Katolik Kilisesi en azından barbar Batı Avrupa'da düzeni korumuştur; Haçlı Seferleri gibi bir "çılgınca girişim" in bile ticaretin gelişmesi ve modern Avrupa'nın doğuşu gibi öngörülme-yen yararlı sonuçları olmuştur.⁶⁴ Herder dikkatleri siyasi ve askeri tarihten insanların sanat, müzik ve edebiyattan fark edilebilecek "iç yaşam"larına çekmişti, bu nihayetinde 19. yüzyılın *Kulturgeschichte* fikrine evrilecekti. Voltaire gibi ama daha az alçakgönüllülükle Herder Çinliler, Afrikalılar, Eskimolar ve Amerika Yerlileri gibi halkları kendi *Humanität* örneklemesine katacak ama temelde bir Avrupamerkezci olarak kalacaktı.

Ama Voltaire'in basite indirgeyici evrenselciliği Herder'e itici geliyordu ve bunun bölgesel varyasyonları kabul eden daha ince formülasyonlarını o da benzer şekilde reddetmişti. Herder kozmopolitliği yerinden edebilecek yetkeci bir efsane için Rousseau'ya baktı, onun Sparta ve Roma Cumhuriyeti övgüsünün yerine daha eski, Alman kabilelerin modern lüks tarafından bozulmamış basitlik ve bağımsızlığının Tacitusçu idealleştirilmesini koydu. Gene de, Herder'i Aydınlanma kozmopolitçiliği geleneğine yerleştirebiliriz. Bir eserinden diğerine tutarsızlığı bilinen Herder'in olgun tarih çalışması olan *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* ("İnsanlık Tarihinin Felsefesi üzerine Düşünceler," 1784-1791), hem önceki yüzyılın tartışmalarının bir sentezi hem de bazı eski görüşlerinden bir geri dönüştür, çünkü genç Herder'in daha sorunlu bulacağı bir tür evrensel tarih vizyonu sunar. Gene de, her zamanın tüm insanların paylaştığı değişmez bir doğa öngören standart erken Aydınlanma akılcı görüşünden ayrı durur. Kısaca Herder yeniden merkeze sürüklenmiş, hem eski çağlara duyduğu empatiyi hem de bünyesinde tikeli arındıran bütün anlayışını paylaştığı Vico'nun benimsediğinden çok farklı olmayan bir orta yol tutturmuştur (Seçme Metin 27)

Tüm bu karmaşanın arasında geç Aydınlanmanın en ünlü düşünürü Herder'in öğretmeni ve sonrasında da eleştirmeni olan Immanuel Kant'ı (1724-1804). Eski öğrencisinin aksine Kant temposunu orta yaşın sonlarına doğru yakaladı ve birkaç yıl arayla *Kritik der reinen Vernunft*'u (1781, *Saf Aklın Eleştirisi*) ve *Kritik der praktischen Vernunft*'u (1788, *Pratik Aklın Eleştirisi*) yayımladı, gelecek yüzyılın epistemolojisi ve etiği üzerinde

her ikisinin de derin etkileri olacaktı. Bu iki dikilitaş arasında Kant'ın kısa denemesi, 1784'te Herder'in *Ideen*'i yazdığı yıl yayımlanan "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht" ("Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi") ve ertesi yıl yayımlanacak olan *Ideen*'in bir tanıtım yazısı yer alır. Kant'ın Herder'e esas itirazı onun gözden geçirilmiş evrenselciliği değildi. Temelde Herder'in sonuçlarına nasıl vardığı, bireysel davranış ile toplumsal ilerleme arasındaki doğal uyum hakkındaki zayıf deneysel kanıtlar ve mantık üzerine kuşkulu spekülasyonlarıydı.

Seçme metin 27 Herder, *Kültürlerin Ardıllığı Üzerine*

Zamanın böyle ilerlemesinin insan ırkının düşünce tarzını etkilediği de tartışılmaz. Bir insandan şimdi bir llyada yaratmasını, söylemesini isteyin; ondan Aiskhylos gibi, Sofokles gibi, Platon gibi yazmasını isteyin: Bu imkânsızdır. Çocukça basitlik, her şeyi önyargısız bir tarzda görme, kısacası Yunanların gençlik dönemi geçti. Aynı şey İbraniler ve Romalılar için de geçerlidir; bunun yanında, İbranilerin ve Romalıların bilmediği şeyler öğrendik. Bir gün diğerine öğretir, bir yüzyıl diğerine talimat verir: Gelenek zenginleşir: Zamanın Musası Tarih yüz sesle şarkı söylüyor, yüz dilden konuşuyor. Zamanın yuvarladığı kartopunda ne kadar pislik, ne kadar karışıklık varsa, o kadar olsun; gene de, bu keşmekeşin ta kendisi çağların ürünüdür, bu da yalnızca tek bir şeyin bıkmadan yorulmadan yuvarlanmasıyla oluşabilir. Bu yüzden, eski zamanlara, hatta Platon'un ünlü yılına her geri dönüş bir kurgudur, Dünyanın ve Zamanın fikirlerinden kaynaklanan bir olanaksızlıktır. İleri doğru gidiyoruz: Ama bir zamanlar akan ırmak da kaynağına geri dönmez.

Kaynak: J. G. Herder, *Reflections on the Philosophy of the History of Mankind*, çev. T. O. Churchill, ed. Frank E. Manuel (University of Chicago Press, 1968), 106-7.

Kant kuşkuluydu. İnsanlar ona göre kısa ömürleri ve çelişkili arzuları olan kusurlu ve bencil yaratıklardı. Kendi başlarına kovaladıkları bireysel arzular kaosa neden olacaktı (burada Smithçi "yöneltici el" görülmez) ama karışıklıklar ile çatışmalar birlikte ilerleme üretecek ve başka bir beşeri kusur olan tembelliği bastıracaktı. Dizginlenmemiş insan doğasının en kötü sonuçlarının üstesinden, evrensel bir prensip olarak birinin istemeyeceği herhangi bir şeyi yapmamak yönündeki özgür irade seçiminin, Kant'ın "kategorik hükmü"nün ilkelerine uyarak gelinebilir. Bir tür olarak insanlar, akliselimin gerçeğe dönüşmesi ve doğanın bağışladığı potansiyelin yerine getirilmesi yolunda hep birlikte yürür. Bu yalnızca toplum bağlamında başarılabilir: İnsanlar ağaçlar gibidir, birbirlerine çok yakın yaşayanlar yuvarı, güneş ışığına doğru büyümeye zorlanırken, yalıtılmış halde yaşayan-

lar denetim dışı, çarpık çurpuk dallar verir. Nihai sonuç, kuramsal olarak, en iyi cumhuriyetçi ilkelerle yönetilecek Aydınlanmış bir toplumun "ahlaki bütünlüğü"dür. Kant insan doğasının en değersiz veçhelerinin kendi içinde kendi çözümlerini ve insanlığın başarısının tohumunu barındırdığını gördü. Savaş güven içinde birlikte yaşama isteğini ve sonunda barışı üretirken, "İnsanlığı bezeyen bütün kültürler, sanat ve insanın yarattığı en güzel toplum düzeni, onun toplumdışılığının ürünleridirler. Toplumdışılığın bir disipline girmesi de onun yapısı gereğidir ve doğanın ektiği çekirdekler ustalıklarla yapılmış bir sanat sayesinde yetkince gelişir."⁶⁵

SONUÇ

18. yüzyılda tarih filologların ve antikitecilerin uyguladığı araştırmacılıkla bağlantılarını sürdürdü. Batıda bu, Vico'dan Herder'e kadar düşünürler insanın öyküsü üzerine spekülasyonlarda bulundukça, felsefeyle ve doğanın incelenmesiyle daha önce olduğundan çok daha yakın bir bağla, paralel olarak gelişti. Tarih yorumunun teolojik veçheleri her ne kadar Almanya'da Avrupa'nın diğer yerlerine göre daha güçlü bir şekilde korunduysa da Kant'ın zamanına gelindiğinde Doğa insan ırkı için bir plan yaratma sorumluluğunu takdiri ilahiden büyük ölçüde çekip almıştı. Bu plan tarihçinin konumunda ancak kısmen görünür olabilirdi ancak bu planın güzergâhı, Kartezyen bir eğri gibi, kimilerinin düşüncesine göre, geçmiş olayların toplam eğilimlerinden yola çıkarak çizilebilirdi. Hemen hemen aynı zamanlarda, Doğu Asya'da eleştirel araştırmacılık daha üst bir düzeye yükseldi, bazen ikonakırıcı sonuçlara ulaştı; 19. yüzyıl sonları (dünyanın başka yerlerinin yanında) Japonya ve Çin'e Avrupa kaynaklı başka bir yöntem ve kavram değişimi dalgası getirdi.

Avrupa'daysa, Tarih artık sonraki yüzyılın büyük spekülasyoncularının daha da ilerleteceği gerçek anlamda o "büyük T" halini almıştı. 18. yüzyılın aşamacıları gibi kuramcılar da Tarihe ilerleme gücü vermiş ama durabileceğini de kabul etmişlerdi (ve bazen de ilerlemenin yararlarından kuşku duymuşlardı). 19. yüzyıl Tarihe bu konuda seçme hakkı vermekte daha isteksizdi, ona kimi zaman neredeyse mekanik ve durdurulamaz bir ivme yükledi. Aynı zamanda, "küçük t" tarih, kısa zamanda profesyonel bir disipline dönüşecek olan edebiyat türü, de değişiyordu. Bu iki değişiklikler takımı ve onların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkiler sonraki bölümün konusu olacak.

65 Immanuel Kant, "Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View," *Peaceable Kingdoms: An Anthology of Utopian Writings* içinde, ed. Robert L. Chianese (New York, 1971), 197-210, s. 202.

- 1811-1832 Barthold Georg Niebuhr'un üç ciltlik *Römische Geschichte*'si ("Roma Tarihi") yayımlandı
- 1824 Leopold von Ranke'nin *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* ("1494'ten 1514'e Latin ve Germen Halkların Tarihleri") yayımlandı
- 1830-1842 Auguste Comte'un *Cours de philosophie positive*'i (Pozitif Felsefe Dersleri) yayımlandı
- 1837 G. W. F. Hegel'in *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*'si ("Dünya Tarihi Felsefesi Üzerine Dersler") ölümünden sonra yayımlandı
- 1852 Karl Marx'ın *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*'ı ("Louis Bonaparte'in 18. Brumaire'i") yayımlandı
- 1857 *Monumenta Hungariae Historica* ("Macaristan'ın Tarih Kayıtları") ve İngiltere'nin "Rolls Series"i başlatıldı
- 1857-1861 Henry Thomas Buckle'ın iki ciltlik *History of Civilization in England*'ı ("İngiltere'de Uygarlığın Tarihi") yayımlandı
- 1858 Johann Gustav Droysen'in *Grundriss der Historik*'i ("Tarih Biliminin Ana Hatları") yayımlandı
- 1859 *Historische Zeitschrift* kuruldu
- 1860 Jacob Burckhardt'ın *Die Kultur der Renaissance in Italien*'i ("İtalya'da Rönesans Kültürü") yayımlandı
- 1864 Numa Denis Fustel de Coulanges'ın *La Cité antique*'i ("Antik Kent") yayımlandı
- 1874 Friedrich Nietzsche'nin *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*'i ("Tarihin Yaşam için Yararı ve Yararsızlığı Üzerine") yayımlandı
- 1883 Wilhelm Dilthey'in *Einleitung in die Geisteswissenschaften*'i ("Beşeri Bilimlere Giriş") yayımlandı
- 1897 Charles Langlois ve Charles Seignobos'nun *Introduction aux études historiques*'i ("Tarin İncelemelerine Giriş") yayımlandı ve hemen arkasından birçok dile çevrildi

KIRIK AYNA

19. Yüzyılda Batıda Milliyetçilik,
Romantizm ve Profesyonelleşme

Hükümdarlar, devlet adamları ve uluslara sık sık tarihsel deneyimden ders almaları öğütlenir. Ama deneyim ve tarihin öğrettiği şudur: Uluslar ve yönetimler hiçbir zaman tarihten bir şey öğrenmemiş ve buradan çıkartacakları herhangi bir derse göre davranmamışlardır. Her çağ ve her ulus kendini öyle tikel koşullarda, öyle eşsiz durumlarda bulur ki, yalnız kendine göre kararlar verebilir ve vermelidir de (ve doğru güzergâhın hangisi olduğuna yalnızca büyük insanlar karar verebilir)... (Tarihten alınabilecek ders, bunu dayandırabileceğimiz hiçbir düşüncede bulunmaz. Hiçbir durum diğeriyle tıpa tıp aynı değildir; hiçbir zaman, bir durumda doğru olanın diğesinde de doğru olduğunu söyleyebileceğimiz kadar birbirlerine benzemezler.) Bu açıdan, örneğin Fransız Devriminde olduğu gibi, o kadar sık duyduğumuz Yunan ve Roma örneklerine sürekli göndermeler kadar can sıkıcı bir şey olamaz. Hiçbir şey, o ulusların karakterleriyle çağımızinkiler kadar farklı olamaz.

G. W. F. Hegel¹

Giriş

19. yüzyıl tarihin modern tarihindeki büyük havzadır, yüzyıllar boyu izlediğimiz birçok düşünce ırmağının bir araya geldiği su birikintisidir. Onların birleşme noktasından 20. yüzyılın tarih yazını ortaya çıkacaktı, kökenleri ve birçok çelişkisinin izi, hâlâ açıkça havzanın diğer tarafına kadar sürülebilir ama Doğu ile Batı geleneklerinin oluşturduğu havuzda –ya da belki daha doğrusu, Batı tarihselliğinin dünyanın geri kalanının büyük bölümüne bazen kuvvet kullanarak ama çoğunlukla davet yoluyla yayılmasıyla– karşılaştırılmayacak kadar değişmiştir. Bu bölümde

¹ G. W. F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History*, çev. H. B. Nisbet (Cambridge, 1975), 21.

Batı deneyimine, özellikle de Avrupa ve onun en önemli bağımsız dalı olan Birleşik Devletler'e odaklanacağız. Önümüzdeki bölümde, daha uzaklara, Avrupa'nın Latin Amerika, Karayipler, Hindistan ve Güneydoğu Asya gibi diğer sömürgelerine, Osmanlı'nın gerilemesi sırasında İslam dünyasına ve bir kez daha Doğu Asya'ya bakacağız.

19. yüzyıl Dickens'çı çelişkilerle birçok dönemden daha fazla doludur. Bu, demokratik liberalleşme ve muhafazakâr tepki dönemi; güçlü bir dine dönüşün ve doğaüstünün bilimsel ve materyalist reddinin zamanıydı. Bu hem kitle-sel olarak dağıtılan popüler edebi tarih hem de profesyonel elitizm zamanıydı; devrimci milliyetçiliğin ve emperyal tahakkümün zamanıydı. Kamu görevlilerinin ve sömürge yöneticilerinin eğitiminde tarihin yararlılığının vurgulandığı bir dönemdi ama tarihin tarih için incelenmesi lehine tarih derslerinin reddedildiği bir zamandı. Augustine Thierry'nin, tarihçileri sıradan adamı kucaklamaya çağırısı gibi çağrılara, toplumsal tarihin başlangıcına ve neredeyse paralel bir disiplin olarak iktisat tarihinin ortaya çıkışına tanıklık eden bir zamandı. Ama aynı zamanda tarihte, Hegel'in "dünya tarihine mal olmuş bireyler"iyle başlayıp İskoç Almansever Thomas Carlyle'la devam eden ve Friedrich Nietzsche'nin sorunlu kişiliğiyle sona eren bir "kahramanlık" kültürünü de görmüştü; buna karşılık olarak toplumda da büyük adamlar ile kadınların yaşamöykülerine ve mektuplarına büyük bir açıklık oluştu. Ve bu aynı zamanda, hem Tarihin geçmiş ve gelecek güzergâhı üzerine cecur spekülâtif kuramların hem de en tedbirli akademik ve en şiddetli kuram-karşıtı ampirizmin zamanıydı.

19. yüzyıl aynı zamanda, tarihin ve tarihçilerin kamu politikaları üzerindeki etkisinin zirveye çıktığı bir yüzyıldı. Antikitedeki tarihçiler çoğunlukla başlangıçta asker ya da politikacıydı ve yaşadıkları günler üzerindeki nüfuzları azalmaya başlayınca geçmişe dönmüşlerdi. Erken modern dönemde ve Aydınlanma sırasında Bacon, Clarendon ve Pufendorf'tan Polonyalı Adam Naruszewicz ve İsveçli Olof Dalin'e kadar, tarihçiler hükümdarların danışmanı, kralların öğretmeniydi. Ancak 19. yüzyılda, Avrupa-Amerika tarihçileri yalnızca geçmiş yazmakla değil o günlerin kamusal işle-riyle de yakından ilgilenecekti. Önde gelen tarihçiler; Diplomat (Brezilyalı Francisco Adolfo de Varnhagen, Şilili José Victorino Lastarria, Benjamin Vicuña Mackenna ve Diego Barros Arrana, Amerikalı George Bancroft), hükümetlerde bakan (Alexis de Tocqueville, Alphonse de Lamartine, Victor Duruy, Mısırlı Ali Mübarek ve Osmanlı imparatorluk tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa), üst düzey kamu hizmetlisi (Francesco Lanzani), kabine sekreteri (gene Bancroft) ve başbakan (François Guizot ve Adolphe Thiers), kalburüstü meclis üyesi (T. B. Macaulay, Joachim Lelewel, Heinrich von Sybel, Theodor Mommsen, Heinrich von Treitschke, Guiseppe Ferrari ve František Palacký), hatta başkan (Theodore Roosevelt, Arjantinli Bartolomé Mitre ve ardılı Domingo Faustino Sarmiento ile Honduraslı Marco Aurelio Soto) olarak görev al-

mışlardı. Britanya ve Amerikan üniversitelerinin tarih bölümlerinin önemli bir işlevi temelde araştırmayı desteklemek değil, ulusun gelecekteki kamu görevlilerini yetiştirmektir ve Fransa'da, benzer nedenlerle, tarih 19. yüzyıl reformlarının büyük oranda faydasını gördü, Fransız sanat fakültelerindeki profesörlük kürsülerinin oranı (böyle görevlerin normalde hâlâ coğrafya eğitimini de içerdiği) 1865'teki % 20'den, 1910'da % 32,6'ya çıkmıştı.² Tarih, siyaset ve toplumsal reform arasındaki bu bağlantı, Batı tarihyazımının dünyanın başka yerlerinde benimsenmesinde önemli bir katalizör olmuştu.

Entelektüel ve Siyasi Arkaplan

1815'te Avrupa Fransa Devrimi ve Napoléon Savaşları'nın sarsıcı deneyiminden sıyrılıyordu. Yüzyılın ilk onyıllarının neredeyse kaçınılmaz ama uzun sürmeyecek sonucu, geç Aydınlanmanın siyasi ve entelektüel akılcılığına karşı bir kültürel başkaldırı ve 18. yüzyılın egemen neoklasik estetiğine karşı bir meydan okumaydı. Devrimci fırtınayı harekete geçirmek de yalnızca geç 18. yüzyılın Rousseau, Robespierre ya da Amerika'dan Tom Paine gibi figürlerine mal edilemez. Eğitimli kesimin büyükçe bir kısmı da, artık korkunç bir sapma olarak görülen şeyden dolayı suçlamak için daha gerilere, Voltaire gibi daha ılımlı hatta monarşist filozoflara baktılar. Radikalizmin Edmund Burke'le ilişkilendirilen jakoben dönem eleştirmenleri, Napoléon dönemi ve sonrasında *ancien régime*'i hayırla anan Joseph de Maistre (1753-1821) ve Chateaubriand vikontu François-René (1768-1848) gibi muhafazakârlar tarafından hevesle ele alındı. 20. yüzyıl başlarının en büyük Avrupalı tarihçilerinden biri olan Johan Huizinga (1872-1945), geçmişe özlem havasını güzel bir şekilde ve yalnızca ılımlı bir abartıyla yakalamıştı: "Geçmiş karşı bütün tavırlar değişmişti: Geçmiş artık bir model, bir örnek, bir hitabet cephaneliği ya da nadide eşyalarla dolu bir sandık odası olarak kullanılmıyordu, o artık zihinleri, uzak ve yabancı şeylere olan özlemle, eskiden olanları yeniden yaşama isteğiyle dolduruyordu. Tarih duygusu geçmişe özlem ve unutulmayan anılarla doluydu."³

Bu yeni perspektifin ayrılmaz bir parçası da, artık ortaçağcılık olarak adlandırdığımız, Roma'nın düşüşü ile Rönesans arasındaki yüzyılların yeniden değerlendirilmesinin doğuşuydu. Geleceğin imparator III. Napoléon'u, 1840'ta başarısız bir darbe sonucu hapse atıldığında başlangıçta zamanını Charlemagne ve etkisinin tarihini okumakla geçirdi. Or-

2 Pim den Boer, *History as a Profession: The Study of History in France, 1818-1914*, çev. Arnold J. Pomarans (Princeton, NJ, 1998), 201.

3 A.g.e., 124.

Resim 43. *Kuledaki Prensler*. İngiltere'nin geç ortaçağ geçmişinden, daha sonraları Shakespeare ve başkaları tarafından betimlenmiş, kral IV. Edward'ın çocuklarının kulede o sıralar tahtı haksız yere ele geçirmiş olan amcaları kral III. Richard tarafından öldürülmeleri. Alman ressam Theodor Hildebrandt (1804-1874) tarafından yapılmış.

taçağı yeniden düşünmek romantik yazar Chateaubriand için bu çağın ruhsallığını yeniden bulmakla yakından ilişkiliydi. Gotik bir kiliseye girme deneyimini şu cümleyle betimlemiş: "Kadim Fransa tamamen yeniden doğmuş gibiydi."⁴ Böylece 18. yüzyılın gotik altkültürü artık tepeye kadar işlemiş sanat, mimari, edebiyat ve hatta tarihyazımı alanlarında fokurduyordu. Sir Walter Scott (1771-1832) gibi yazarlar okurların çok beğendiği, sık sık ortaçağ arkaplanında kurdukları kahramanlık ve cesaret mücadeleleri öykülerinde tarih ile kurguyu karıştırdılar (Scott'un eserleri o kadar başarılı oldu ki, Amerikalı yazar Mark Twain, çok iyi bilindiği gibi, Konfederasyon eyaletlerinin iç savaştaki mücadelelerinden dolayı onu suçluyordu). Sanatçılar tarihsel olayları resmediyor, özellikle popüler olan

4 François-René de Chateaubriand, *The Genius of Christianity*, çev. C. I. White (Baltimore, 1856), Kısım Üç, Kitap I, bl. 8, 385.

Resim 44. *Muhterem Bede'nin Jarrow Priory'de ölümü*, ressam William Bell Scott (1811-1890). İngiliz-İskoç sınır tarihini anlatan bir duvar resimleri dizisinden, 1856'da tasarlanmış. Artık Wallington Hall'da Central Hall'dadır.

ortaçağ konularıyla, geçmişten ünlü sahneleri yeniden canlandırınıyordu, (Resim 43 ve 44). Venedikli Francesco Hayez'in İtalyan romantizmini başlattığı söylenebilecek resmi *Pietro Rossi* ilhamını sanatçının eski vakayinameleri ve yakın tarihleri okumasından alıyordu, özellikle de İsviçreli tarihçi Jean Charles Léonard de Sismondi'nin (1773-1842) *L'histoire des républiques italiennes du moyen âge* ("Ortaçağ İtalyan Cumhuriyetlerinin Tarihi") başlıklı eserinden. Ortaçağ yalnızca muhafazakârların alanı da değildi. Henüz yaşamının daha ileri bir aşamasındaki gericiye dönüşmemiş olan Carlyle (1795-1881), Brakelondlu Jocelyn'in (ö. 1211) *Vakayiname'sini*, *Past and Present* ("Geçmiş ve Gelecek," 1843) başlıklı etkili toplumsal yorumunun ana unsuru yapmıştı. Başarısız ılımlı politikacı

Prosper de Barante, tarz olarak Froissart'ı örnek aldığı çok başarılı bir Burgonya Dükleri tarihi yazmıştı (1824-1826), hevesli bir antikiteci ve "yeni araştırmacılığın" savunucusu liberal Thierry, İngiltere'nin Normanlar tarafından istilas tarihine, 11. yüzyıl isimlerinin özgün yazımlarını korumasının tarihsel bir doğruluk meselesi olduğunu ilan ederek başlamıştı. Yüzyıl boyunca İngiltere'nin tarihçileri, varlığını koruyan bir Germen mirasını vurgulama hevesiyle, Anglosakson geçmişlerine yeniden canlanan bir ilgi gösterdi ve Norman Fethi'ninden kaynaklanan bölünme boyunca İngiliz kurumlarında bir süreklilik bulmaya yönelik 17. yüzyıl girişimlerini canlandırdı.⁵

Kendini en güçlü bir şekilde Fransa'da gösteren Napoléon sonrası muhafazakârlığa karşı daha ılımlı bir liberalizm akımı da şekilleniyordu. Bu akım Terör'ün aşırılıkları ve cumhuriyetin bozulup önce kaosa, sonra da imparatorluğa sürüklenmesi karşısında eleştireldi ve radikallik ile "aşırı" gericilik arasında bir orta yol tutturmuştu. Takipçileri arasında, tarih araştırmaları ve eğitimiyle ruhban sınıfının saygınlığını yeniden sağlamak ve filolojideki son gelişmeleri kullanmak isteyen liberal Katolikler de vardı. İdeolojik yelpazenin her yerindekiler değişime uymak ya da direnmek için bugünün gücüne olan gereksinimin son derece farkındaydı. Muhafazakârlık ve liberalizm arasındaki gerginlikler 1830'da Fransa ve İspanyol Felemenk'indeki (Belçika'nın doğusuna neden olacak) devrimlerde, ardından gene 1848'deki Fransa merkezli ama Orta ve Güney Avrupa'daki Habsburg topraklarına da yayılan olaylarda yeniden doruğa çıkacaktı.

Aynı zamanda, 1789 sonrasındaki Devrim yıllarında başlayan, Napoléon merkeziyetçiliğiyle körüklenen ve cini şişeye geri sokmayı amaçlayan "Avrupa Uyumu" tarafından zar zor denetim altına alınan milliyetçi akımlar da hareketleniyordu. Bu tam da büyük imparatorlukların güçlerinin zirvesine yaklaşp sallanmaya başladıkları sırada oldu ve 19. yüzyılın ne yazık ki 20. yüzyıla da uzanan bir öyküsü, karşıt dinamikler arasındaki bu çatışmadır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde dünya haritasının görünümü hayli değişmiş olacaktı. "İkinci" Britanya İmparatorluğu zirve-sindeydi ama milliyetçilikten doğan yeni bir devlet, Prusya egemenliğindeki emperyal Almanya bir rakip olarak yükseliyordu. Belçika gibi yeni ve Hollanda gibi eski ulus-devletler de Afrika ve Güney Asya'daki topraklarına tutunmaya ya da yenilerini ele geçirmeye çalışıyordu; 1820'de askeri bir isyan ve liberal bir devrimle darbe alan İspanya ve 1828-1834 arası bir

5 J. W. Burrow, *A Liberal Descent: Victorian Historians and the English Past* (Cambridge, 1981).

iç savaşla sarsılan Portekiz, en güçlü milliyetçi hareketlerden bazılarının mekânı olan (bkz. aşağıda 8. Bölüm) Orta ve Güney Amerika'dan çekiliyordu. Avrupa ve Orta Avrasya'nın diğer üç imparatorluğu, ciddi gerileme halindeki bir zamanların büyük monarşileri Avusturya-Macaristan (yeniden düzenlenen Habsburg İmparatorluğu), Rus Çarlığı ve Osmanlılar da, kısa sürede ipin ucunda olacaktı.

Yeni bir devrimin, en keskin biçimde Britanya ve Amerika'da yaşanacak olan sanayi ve iktisat devriminin, arifesinde bulunan yüzyıl bilim ve teknolojiye devasa atılımlara tanık olacak ve insanın dünyayı iyileştirmesi konusunda muazzam bir iyimserlik yaşanacaktı. Sanayileşme ve makineleşmenin de karşıtları vardı, bir yanda uzun süredir süregiden cemaat ile tarım değerlerinin çözülmesinden rahatsız olan muhafazakârlar, diğer yanda da hem kapitalizmin yükselişi ile iç çelişkilerini açıklamakta hem de bunun nihai yıkılışını öngörmekte Tarihin materyalist bir görüşünü benimseyen Marx gibi radikal toplum eleştirmenleri. 17. yüzyılın *pyrrhon*'culuğundan Aydınlanma akılcılığı yoluyla 19. yüzyılın eleştireliliğine varmak, dinine bağlı olanlar için biraz da tavadan çıkıp, ateşten geçtikten sonra Cehennem'e varmak gibi bir şeydi. Aklın altın buzağısına' filozofça tapınmaya bir tepki olarak her ne kadar Hıristiyanlık değerlerine bir dönüş olduysa da, bu yeniden canlanan ruhaniliğin yeni düşmanları da vardı, bunların başında, David Friedrich Strauss'un (1808-1874) İsa'yı mistisizminden ayırarak tanrısallığına meydan okuyan aykırı *Life of Jesus*'ünde ("İsa'nın Yaşamı," 1835) görülen (bir şekilde 18. yüzyılı geriye doğru atlayıp Richard Simon'ın zamanına geçen) Kutsal Kitap eleştirileri geliyordu. Kilise karşıtlığı bazı tarihçiler için çekiciliğini koruyordu; Fransız tarihçiler Michelet ve Quinet 1830'lar ve 1840'larda Kilise'nin liberal eleştirmenlerine katıldılar ve özellikle kötü etkilerini gördükleri Cizvitleri hedef aldılar; Marx da dinin "kitlelerin afyonu" olduğunu düşünüyordu. İşleri inananlar için daha da kötü hale getiren, en azından iki yüzyıldır baskı altında olan, Yaradılış öyküsü de dahil olmak üzere Kutsal Kitap'ın kronoloji şemasının artık Charles Lyell'in *Principles of Geology*'si ("Jeolojinin İlkeleri," 1830) ve daha sonra da Charles Darwin'in *Origin of the Species*'i (1859, *Türlerin Kökeni*) sayesinde yıkılmak üzere olmasıydı. 100 yılı aşkın bir süredir yavaş yavaş çöken Başpiskopos Ussher'in Evi nihayet yıkılmıştı.

* İbranilerin MÖ 13. yüzyılda Mısır'dan Çıkış (*Exodus*) döneminde ve MÖ 10. yüzyılda İsrail kralı I. Yeroboam zamanında yaptıkları put. Bu tapınma, Eski Ahit'in Çıkış 32 ve I. Krallar 12 bölümlerinde, daha önce iman edilenlerin reddedilmesi ve büyük bir din değiştirme hareketi olarak yorumlanır –ed.n.

Ancak yine de çağın dinsiz, araştırmacılığının da iflah olmaz bir şekilde metafizik kuvvetler karşısı olmadığını vurgulamak gerekir. Bilim insanları (bu İngiliz doğa filozofu ve çokdisiplinli William Whewell'in 1833'te türettiği bir sözcüktü) kadar tarihçiler de araştırmaları ile inançları arasında hatta Tarihin mekanik görüşüyle daha yüce bir güce inanç arasında uzlaşmaz çelişkiler görüyordu. Yüzyılın en önde gelen tarihsel roman yazarlarından, özellikle inançlı bir Hristiyan ve "büyük adam" tarihinin eleştirmeni Tolstoy 1860'larda Rusya'nın Austerlitz'teki büyük yenilgisini üreten süreçleri betimlerken, mekanik saat mecazına kayabiliyordu: "sayısız tekerlek ve makaranın karmaşık hareketi... yani insanlık tarihinin saat kadranındaki dünya tarihsel kolun yavaş hareketi;" gerçekten de, *Savaş ve Barış*'ın sonsözünün yarısı, tarih ve din üzerine uzatmalı bir tartışmadır.⁶ Reform zamanında olduğu gibi Katolik ve Protestanların aralarında ve içlerinde oluşan dini çatlaklar 20. yüzyılın ortalarına kadar tarihyazımının yönünü ve araştırma gündemlerini önemli ölçüde etkileyecekti.

Birçok tarihçi kişisel düzeyde inançlarını çok ciddiye alıyordu. Bu ve sonraki bölümde önemli bir yeri olacak büyük Alman araştırmacısı Ranke, geçmişi belgelere dayanarak incelemesinin insanlık için çizilen ilahi plana ışık tutacağına inanan, dinine bağlı bir Protestandı; en önemli ilham kaynakları arasında Luther'i, en yakın arkadaşları arasında da teolog Friedrich Schleiermacher'i sayıyordu. Victoria çağı İngiltere'sinin birçok ünlü tarihçisi, Sir John Seeley (1834-1895), J. A. Froude (1818-1894) ve Samuel Rawson Gardiner (1829-1902), benzer biçimde dini eğilimliydi, toplumsal tarihçi John Richard Green (1837-1883) kadrolu bir Kilise adamıydı ve hem Mandell Creighton (1843-1901) hem de William Stubbs (1825-1901) Cambridge ve Oxford'daki profesörlük kürsülerini terk edip piskoposluğu seçmişlerdi. Fransız tarihçi Ernest Renan (1823-1892) gençliğindeki bir inanç buhranını atlatmış, önde gelen din tarihçilerinden biri olmuş ve Almanya'daki Strauss gibi, İsa'nın yaşamöyküsünü yazmıştı. Fransız din adamlarındaki ileri âlimlik geleneği Devrim'in tarikatları ve kraliyet akademilerini yasaklamasıyla kesintiye uğramış ama 1795-1796'da eski akademilerin Institut de France olarak yeniden açılmasıyla ve Benediktenlerin *Recueil des historiens des Gaules et de la France*'ı ("Galyalıların ve Fransa'nın tarihçilerinin topluluğu") canlandırılınca, o da canlanmıştı.

6 Leo Tolstoy, *War and Peace*, çev. R. Pevear ve L. Volokhonsky (New York, 2007), cilt I, iii, xi, 258.

Tarihsicilik, Romantizm ve Milliyetçilik

Bu birçok "izm" içeren bir bölümdür: Romantizm, liberalizm, muhafazakârlık (*conservatism*) ve milliyetçilik (*nationalism*); daha sonra pozitivizm ve Marksizmle de karşılaşacağız. Sıradan konuşmalarda daha az görülen ama 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında tarihyazımının anlaşılması için yaşamsal önemdeki bir "izm" de "historism" ya da daha iyi bilinen varyantı olan "historicism" yani tarihsiciliktir.⁷ Almanca *Historismus* teriminin İngilizleştirilmesi olan bu terim neredeyse bizzat "tarih" sözcüğü kadar birçok anlam kazanmıştır. Terimi bulan Friedrich Meinecke (1862-1954) değildir ama onun kitabı *Die Entstehung des Historismus*'la ("Tarihsiciliğin Doğuşu," 1936) yaygınlaşmıştır. Meinecke "historism" sözcüğünde özellikle Alman bir tarih görüşünü kastediyordu ama bu *Weltanschauung*'un Alman olmayan öncellerine de dikkat ediyordu ve kuşağının çoğu gibi, Alman yaklaşımının Batılı araştırmacılığa evrensel olarak uygulanabileceğini düşünme eğilimindeydi. Yelpazenin diğer ucunda Karl Popper (1902-1994) gibi filozoflar tarihsiciliğin metafiziksel, siyasi ve spekülatif veçhelerine odaklanıyor, bir işe yaramasa da bunu sık sık Comteçu pozitivizmle (bkz. aşağıda) yan yana getiriyor ve sözcüğü, Tarihte ileriye doğru harekete geçiren bir itkiye dair *her tür* anlayışı kastederek kullanıyordu. Bu görüşte tarihsicilik kasıp kavurucu bir güç, direnişçiler gibi yolundan sapanları da durdurulamaz paletleri altında ezen acımasız bir tanktı. Ama bizim amaçlarımız açısından tarihsicilik en iyi şekilde, geçmişe, Aydınlanmanın bazı veçheleri üzerine inşa edilip diğerlerini de reddeden bir bakış olarak anlaşılabilir.

Bunun işaretleri neydi? Çok sayıda işaret vardı, herhangi bir yazarda hepsi de aynı anda ya da eşit biçimde belirmedi ama genelde aşağıdaki özellikler söz konusudur. Alman tarihsiciliği, organik açıklamalar lehine mekanik olanlardan kaçınır, sıklıkla doğalcı benzetmeler kullanır ama altında hem teoloji hem de idealizmin güçlü akımları görülür. Olgun biçiminde şimdi "tarihsicilik" olarak adlandırdığımız daha kapsamlı bakış, bireyin (bu sadece tek bir kişi değil tekil bir toplum, devlet ya da kültür anlamına gelebilir) değeri ve aracılığı ile her birinin insanlık tarihinin "büyük resmi"ne katkısında ısrarlıdır. İnsanlığın ilerlemesi fikrini kabul etmiştir ama kimi dönemleri şeytanlaştırıp, kimilerini de yüceltme pahasına değil. Tarihsicilik, doğa bilimleriyle bazı ortak özelliklere sahip olduğu halde tarihin biyoloji ya da kimyayla *aynı şekilde* bir bilim olmadığını

7 Bunun, 19. yüzyılın aynı adlı, mimaride ve resimde eski tarzlara dönüşü vurgulayan sanat akımıyla karıştırılmaması gerekir.

* Dünya görüşü, ideoloji -çn.

kavramıştır ve tarihsel betimlemeler için doğadan benzetmeler yapmayı sürdürür, bunun en azından devlet ya da ulus gibi bir siyasi varlığın zaman içindeki gelişimini anlatırken yapar.

Bu gelişmeci Tarih görüşü, özellikle de içerdiği tikel varlıklar hakkındaki, en önemlisi Almanya'nın *Sonderweg* (ya da "ayrı güzergâh") kuramı olmak üzere tehlikeli ayrıcalıkçı milliyetçilik biçimleri doğurmakla tümüyle haksız olmayan bir şekilde suçlanmıştır. Bu anlamda tarihsicilik 19. yüzyıl milliyetçiliğine itibarını yitirmiş eski geçmiş efsanelerinin yerine yeni bir tarihsel destek sağlamıştır. Ulusal kökenler üzerine tarih savları artık Troyalılara, İskitlere ve efsanevi ya da İspanya'daki Nuh'un torunu Tubal gibi sahte Kutsal Kitap kahramanlarına istisnai erdem örnekleri olarak bile çok daha az bağımlıydı çünkü bir ulusun geçmişinin tüm yolculuğu organik, bir bitkinin çiçek açması kadar doğal ve öngörülebilir bir süreç olarak düşünülebilirdi. Bir ulusun ruh ve karakterinden, diyordu Çek tarihçi František Palacký, "bir ulusun tarihi doğmuştur, tıpkı bir çiçeğin tohumdan, meyvenin de çiçekten doğduğu gibi."⁸ Aynı zamanda

Resim 45. Heinrich Gotthard von Treitschke, Alman tarihçi ve siyaset kuramcısı. Anonim fotoğraf, y. 1865.

da tarihsicilik, çevresinde tüm bir efsaneler bütününe örülebileceği tarihi şahsiyetlerin tartışılmaz biçimde sahiplenilmesini de kolaylaştırıyordu. Kimi saygıdeğer benzetmeler – Tacitusçu özgür ve erdemli Germen savaşçı imgesi ve birçok Çek, Slovak, Danimarkalı vb ulusal karşılıkları – oyunda çok fazla kaldılar. Aynı zamanda geçmiş, öncelikle uluslarına bağlılıkları olan yurttaşlıkları ve yeni ulusları *tamamen* şekillendiriyordu. Bu, son zamanlarda tarihçilerin, "modern" milliyetçiliğin geçmiş zamanın kahramanlıkların toplu kutsanışı, heykellerin ve başka *lieux de mémoire*'ların inşası hatta "geleneğin icadı"yla tam tekmil doğduğunu söylediği dönemdi. Bu en ateşli biçiminde, Britanyalı muhafazakâr milli-

8 Maciej Janowski, "Mirrors for the Nation: Imagining the National Past among the Poles and Czechs in the Nineteenth and Twentieth Centuries," ed. Stefan Berger ve Chris Lorenz, *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories* (Basingstoke, 2008), 455-6.

yetçi Edward Augustus Freeman'ın (1823-1892) ya da *fin-de-siècle*¹ Alman emperyalizmi için bir taslak oluşturan Bismarck devletinin inşasının aşırı methedici bir anlatısını sunan, Almanya'nın 19. yüzyıl başlarına dair çok ciltli tarihinin (1879-1894) yazarı Berlinli profesör, "Reich'in müjdecisi" (Resim 45) Heinrich von Treitschke'nin (1834-1896) yazılarında görülebilir. Justus Möser'in *Osnabrückische Geschichte*'si (bkz. yukarıda 6. Bölüm), Meinecke tarafından yerel cemaatin biricikliğine gösterdiği hassasiyet dolayısıyla örnek olarak gösterilmişti. Geç Aydınlanma Almanları, Herder'in çeşitli halklar arasındaki kültürel farklılıklar ile *Volk*'un bütünlüğü anlayışı ve Johann Wolf-

Resim 46. Jules Michelet, Thomas Couture (1815-1879) tarafından.

gang von Goethe gibi bir kültür ikonunun muazzam etkisiyle de birleşince, Avrupa tarih düşüncesinde başlamakta olan birçok eğilim öngörmüş-tü. Aydınlanma ile onun romantik karşıtı arasında sert bir çizgi çizmek her ne kadar âdetten de olsa, aslında bu, öncellerini reddetmeye kararlı çağdaş yazarların nitelendirmelerinin kolayca dikkate alınmasıyla, bir kez daha, bizim kullanımımız için yaratılmış bir sınırdır. Aynı şekilde 19. yüzyılın ilk yarısının "romantik" tarihyazımı ile ikinci yarısının "profesyonel" ya da "bilimsel" tarihini de kolaylıkla ayırt edebilir. Diğer taraftan, Aydınlanma ile Almanya'da, özellikle 1750'den 1850'ye tüm bir yüzyılın bir *Sattelzeit* yani köprü dönemi olarak adlandırıldığı geç romantizm arasında güçlü süreklilikler vardır.

Gene de Avrupa'nın büyük bir bölümünde, Napoléon Savaşları sonrasında ve Aydınlanma akılcılığına romantik tepkinin kültürel uyanışı arasında fark edilebilir bir entelektüel ton değişimi vardır. Hegel, Com-

* Hatıra değeri olan mekânlar –çn.

† Fransızca, yüzyıl sonu anlamında deyim ancak burada 19. yüzyılın yanında (düşünsel, sanatsal, vs anlamlarda) bir dönemin de sonunu ifade etmekte kullanılıyor –çn.

te, Marx ve Britanyalı Henry Thomas Buckle gibi istisnalar bir yana, 19. yüzyıl düşüncesinin yönü büyük kuramlardan ve spekülatif dünya tarihlerinden uzağa, kahraman birey ve ulus anlatısına doğru yönelmişti; ortaçağın sonlarına doğru gördüğümüz kapsam daralmasına benzer bir şey. Yakın ya da uzak geçmişin Ulusal şampiyonları (İsviçre'den Wilhelm Tell, İngiltere'den Kral Alfred ve Romanya'dan Cesur Mihai) popüler tarih konularıydı. Bu düşünce aynı zamanda ulusun bir bütün olarak kolektif aracılığını vurgulayan tarihle de uyum içindeydi çünkü kahraman kişi, tanımı gereği ulusal karakteristikleri ve erdemleri de taşıyordu. François Guizot (1787-1874) ve Adolphe Thiers (1797-1877) gibi 19. yüzyıl ortası Fransız tarihçileri ülkeleri için birleşmiş bir geçmiş varsayıyordu ama daha radikal çağdaşları Jules Michelet, 1845'te aynı başlıkla yayımlanan çığır açıcı kitabında okurlarını *Le Peuple*'ün ("Halk") tarihine yönlendirdi.

Michelet (Resim 46) karmaşık ve çok yönlü bir edebiyat adamı ve yarı-zamanlı doğa bilginiydi. Parlak bir edebi üslupçuydu, kurgudan uzak durdu ve sık sık da bilimsel söz dağarcığı kullanır, tarihsel incelemeyi de tarihçinin bilincinde çalışan bir kimyasal süreç olarak betimlerdi. Tarih yapıtlarının arasında 1867'de otuz altı yıllık meşakkatli bir çalışmanın sonunda tamamladığı devasa Fransa tarihi ve yedi ciltlik bir Fransız Devrimi tarihi vardır. Zamanında ulusal bir ikonu, saygınlığı yüzyılın son bölümünde nesnellik ve tarih yöntemi kültü karşısında biraz gerilediyse de, 20. yüzyılda saldırıya uğrama sırası bu eğilimlere geldiğinde gene yükseldi. Michelet bugün artık kendi ülkesi dışında neredeyse yalnızca uzmanlar tarafından okunur; güçlü ve enerjik tarzı ve kendini ülkesinin geçmişinin kişisel sözcüsü olarak anlatıya katma yolundaki sempati uyandıran alışkanlığı göz önünde bulundurulduğunda üzücü bir durum. Geçmişle doğrudan ilişki kurma "arayışı," çağdaşı Carlyle'ın -şimdiki zamanda- betimlediği sahnelerle okurlarını yerleştirme çabasına benziyordu. Bir sonraki yüzyılın büyük bir bölümü ve sonrası açısından, tarihçilerin "nesnel" eğilimlerine her ikisi de ters düşüyordu. Zamanının liberal romantikleri arasında Michelet'nin çok daha uzun süreli bir etkisi olmuştu ama biraz da 19. yüzyıl okurlarına kendisinin tanıttığı Vico gibi, en büyük etkisi çok daha sonra olacaktı. Kendi zamanında, konularına duyduğu tutkuyla ve 1830'dan 1852'ye onu hem bu görevinden hem de Collège de France'taki kürsüsünden eden Bonapartçı darbeye kadar bir Arşiv görevlisi olarak gündelik temasta bulunduğu eski belgelerin elle tutulabilir deneyimine duyduğu sevgiyle bilinen, saygıdeğer bir edebi tarihçiydi. Ama modernite ona çok şey borçludur: Annales Okulu'nun kurucularından Marc Bloch (bkz. aşağıda 9. Bölüm) Michelet'nin bir tarihçi olarak sahip olduğu değerlerin büyük bir kısmını temsil ediyordu, Bloch'un

meslektaşlarından Lucien Febvre de, çoktan ölmüş bulunan öncellerine duyduğu minnettarlığı açıkça ifade ediyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısının birçok tarihyazımsal eğilimi de, ona uzanan bağlarının en azından bir bölümünün izini sürebilir. Örneğin Michelet sözlü kaynakların değerini yeniden ifade etmişti ve dolayısıyla da modern sözlü tarihin babası olmuştu (bkz. Kutu 24). Michelet'nin popülist yaklaşımı, 19. yüzyılın sonlarının şimdi toplumsal tarih olarak adlandırılan dalındaki İngiliz John Richard Green ve Danimarkalı Troels Frederick Troels-Lund (1840-1921) gibi araştırmacılar tarafından devralınmıştı. Daha yakın zamanlarda ne "aşağıdan tarih" ne de bunun madun araştırmaları gibi varyantları (bkz. aşağıda 9. Bölüm), Michelet'nin bir buçuk yüzyıl önce yalnızca kolektif, kavramsal bir varlık olarak *le peuple* ("halk) üzerine değil "karanlıktaki kitleler" in, özellikle de zanaatkârların, yaşamları ve geçimlerine verdiği önem olmadan düşünülemezdi.

Kutu 24 Milliyetçilik ve Sözlü Geçmiş

Michelet çağdaş sözlü kaynakları yani yaşayan kişileri kullanıyordu ama onların geçmişte çok daha gerilere ulaşmış, belgesel izleri bulunmayan konuların şekillendirilmesine de yardımcı olabileceği aşikârdı. Gerçekten de, arşivler ile bunların şampiyonları 19. yüzyılın ikinci yarısının tarih yazınına her ne kadar egemen olacaksa da sözlü gelenek de eski statüsünün bir bölümünü, özellikle de yüzyılın ilk yarısında, geri alacaktı. Kelt geçmişine duyulan ilgi yüzyılın başında Sir Walter Scott'ın muazzam bir popülerlik kazanmış olan tarihsel romanlarından kaynaklanır; Percy'nin *Reliques of Ancient English Poetry*'si ("Eski İngiliz Şiiri Kalıntıları") gibi balad derlemeleri çıktı. Büyük filolog ve folklorcu Jakob Grimm'in Almanya'nın edebiyatı ve peri öykülerine olan ilgisi, öğretmeni Friedrich Carl von Savigny'nin kütüphanesindeki sayfaları çevirirken uyandı. Aynı zamanda, sözlü kaynakların gerçekten milliyetçi amaçlarla kullanılabilceğini anlamak da önemlidir çünkü birçok erken dönem milliyetçi tarihçinin yaratmak istediği türden sürekli bir geçmiş destekleyecek yeterli yazılı kaynağın bulunmayışı, onların halk türkülerini, baladlar, ritüeller ve yer adları gibi etnografik malzemeye dönmelerini sağladı. Bu bağlamda, romantik milliyetçi tarihçiler yerel antikitecilerle ve folklorcularla da ittifaka girerek, sözlü geleceğin ulusun sürekliliğini kolaylaştırdığını göstermekte önemli bir rol oynadı. Konuşulan ya da şarkı olarak söylenen tarihler, yeni devletleri şanlı kurucularla bağlantılandırdı ve yeniden hayranlık uyandıran bir ortaçağ aracılığıyla yüzyılların uçuşumunu aştı.

Ancak romantizmin, Michelet'nin 20. yüzyıla bıraktığı mirastan daha önemli sonuçları da olmuştu. Başlangıçta aklın karşısında doğaya önce-

lik veren ve ortaçağ gibi ihmal edilmiş dönemleri yeniden değerlendiren, kültürel açıdan elitist hatta gerici bir hareketken, sonraki kuşaklarda özgürlüğün ilerletilmesi ve çeşitli milliyetçi davaların desteklenmesi yolunda bir amentü şekline dönüşerek uyum sağlayabileceğini gösterdi. Milliyetçi duygular bir süredir kıpırdanıyordu ve 16. yüzyılda Felemenklilerin İspanya'ya karşı sürdürdüğü gibi paradigmatik bağımsızlık savaşları, ne fanatikliğin ne de aşırıcılığın hayranı olan Friedrich von Schiller tarafından bile 1788'de yayımlanan bir tarih eserinde kutlanıyordu. Amerikan Devrimi daha yakın bir özgürleşme örneği sağlamıştı. Böylece tabi halklar açısından, önce Terör'e sonra da merkezi, milliyetçilik karşıtı imparatorluğa kayan Fransız Devriminin dışında, mücadeleleri için başka örnekler bakmak mümkün olmuştu. Herder'in *Volk* ve dilin kritik rolü ifadeleri, bunu izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca Avrupa'nın sınırlarını etnik-dile dayalı hatlar boyunca yeniden düzenlemek için entelektüel bir temel oluşturmuştu. Dil azınlıkları içerse de ortak bir etnik köken ve dile sahip kabul edilen insanların yaşadığı bir bölgeyi kapsamak üzere kurulan, adı eski Roma İmparatorluğu'yla uzak bağlarını yansıtan bir siyasi varlık olan "Romanya" (eski Daçya) gibi yeni ulusal devletler ortaya çıkacaktı.

Romantizm kadar milliyetçilik de özünde ne liberaldi ne de muhafazakâr ama sık sık her ikisiyle de ilişkilendirilmişti: Almanya'da muhafazakârlıkla yakından ilişkilendirilmişti ama orada bile liberal takipçileri vardı. Üstelik tarihyazımının 1800 sonrası rotası her zaman için Napoléon sonrası gericilikten yüzyıl ortası liberal toparlanmaya doğru değildi. Bazı durumlarda bunun tam tersiydi. Örneğin İspanya'da 1820'lerde ve 1830'larda, Napoléon işgalini izleyen milliyetçi hararet sırasında Guizot beğenilen bir modeldi. Ama İspanyol tarihçilerinin 1840'larda ve 1850'lerdeki giderek muhafazakârlaşan kuşağı, Guizot'nun kariyerinin başlangıcındaki liberalliğine arkalarını dönerek daha çok, kötümser *corsi e ricorsi* tarih vizyonu liberal ilerleme anlatısından daha makbul gözüken Vico'ya baktılar. Milliyetçi tarih bilincinin etkisi ilerici fikirlerin liberal hatta radikal siyasi giysiler içinde geri dönmesi ve 1848 devrimlerinin ardından, Avrupa'daki yabancı yönetiminden bağımsızlık kazanan eski uydu devletlerin bağımsızlığı ve Kuzey ile Güney Amerika'daki eski kolonilerin ortaya çıkan yeni özgürlüğü kapsamında, İtalyan Risorgimento gibi ulusal birleştirici hareketler tarafından güçlendirildi. Yine de o zaman bile muhafazakâr bir yanı vardı: Eğitim bakanının danışmanı Avusturyalı tarihçi Josef Alexander von Helfert (1820-1910), aynı sınırlar içinde birlikte yaşamak ve aynı yönetime sadakat göstermek olarak tanımlanan bir milliyetçiliğin korunması gerektiğini düşünüyordu: İdeal olarak 1848'in tekrarının önünü kesecek yeni bir *Nati-*

onalgeschichte ("Ulusal Tarih") aracılığıyla, "Avusturyalı" bir tarih icat edilip desteklenmeliydi.⁹

Belçika gibi yeni kurulan krallıkların, siyasi doğumlarından önce de kuşkusuz saygın tarihçileri vardı. Gene de özerklik, hem ulusal bir geçmişin biçimi hem de bunun yazılı ve anıtsal bir biçimde ifade edilme kapasitesinin oluşturulması için acil bir ihtiyacı ortaya çıkardı: Yakın tarihli bağımsızlık mücadeleleri, çok daha önceki, dış baskılara karşı ortaçağın çatışmalarını da içeren bir ana anlatıya yapıştırıldı. Dönem sırasında siyasi özerkliğini elde etmeyi başaramayan Bohemya gibi bölgeler bile ayrı kimliklerini kutladı ve farklı bir geçmiş planladı. Milliyetçiliğin denizkızının büyüülü şarkısına direnmek, tarihin aynı anda hem hizmetçi hem de fahişe olamayacağına inanan arşivciden dönme tarihçi František Palacký (1798-1876) gibiler için bile zordu. Palacký'nin Çek ulusunun tarihini en eski zamanlardan 1526'daki Habsburg birliğine kadar anlatan beş ciltlik kitabı, Çek mirası hakkında hayli romantik ve milliyetçi bir görüşe sahipti. Çeklerin bir halk olarak Avusturyalılarından önce var olduğu ve onlardan sonra da ortalıkta olacağı yolunda nükteli sözler söylüyordu; 15. yüzyılın Husçularını da sadece din reformcuları olarak değil, aynı zamanda Alman yetkeciliğine karşı Bohemya'nın özgürlüğü uğruna savaşan kişiler olarak kutluyordu. Avrupa Yahudileri, geçmişlerinin yüzyıllardır hahamların egemenliğinde ele alınmasından sonra Isaac Marcus Jost (1793-1860) ve Heinrich Graetz'in (1817-1891) arka arkaya verdiği eserlerle ilk kez modern bir ulusal tarihe sahip oldular. Başka yerlerde, Belçika ve İsviçre gibi karmaşık çokdillli ve çoketnili halklarda bile eğilim aynıydı. İsviçre tarihçileri cumhuriyetlerinin sürekliliğini efsanevi ortaçağ kahramanı Wilhelm Tell'e kadar götürüyordu, bu onların gözünde, birleşme sonrasında Almanların Otto Hanedanıyla bağlantılı iddialarından daha meşru bir antikiteydi.

Halkın kendi tarihsel kimliklerine dair duygularının, dışarıdan bakanların algılarına bir yanıt ya da tepki olarak oluşması da az görülen bir şey değildi. Kadim ve sakin cumhuriyetleri nihayet 1797'de sona eren Venedikliler, Napoléon'un eski yardımcılarından Pierre Antoine Noël Daru'nün (1767-1829) popüler *Histoire de la République de Venise*'ine ("Venedik Cumhuriyetinin Tarihi") yanıt olarak, kızgın bir şekilde, yeni bir tarih duygusu geliştirdiler. Güneydoğuda, daha yakın Osmanlı ve Bizans geçmişle-

9 Walter Leitsch, "East Europeans Studying History in Vienna (1855-1918)," ed. D. Deletant ve H. Hanak, *Historians as Nation-Builders: Central and South-East Europe* (Londra, 1988), 139-56, s. 140-1. Sonunda Helfert *vaterländische Geschichte* incelemesi doğrultusundaki arzusuna kavuştu, çalışma 1854'te Institut für Österreichische Geschichtsforschung bünyesinde gerçekleştirirken, Viyana da bütün imparatorluktan gelen tarihçi çıraklarının çekim merkezi oldu.

rini reddedip yeni devletlerini klasik Helenlerle doğrudan bir akrabalıkla konumlandırmaya çalışan Yunanlar, çocuklarına geleneksel Hristiyan vaftiz adlarının yerine klasik Yunan adları vermeye kalkıştılar. Tarihsel sürekliliklerine bir yabancından, Alman etnografyacı ve tarihçi Jakob Philip Fallmerayer'den (1790-1861) gelen Daruvari bir meydan okumayı bertaraf etmek için yeni tarih bilinçlerini seferber ettiler. 1830'da Fallmerayer bir Peloponnesos (Mora) tarihi yayımlamış ve modern Yunan halkının ortaçağın başlarından beri ağırlıklı olarak Slav ve 14. yüzyıldan beri de Arnavut olduğunu göstermeye çalışmıştı. Buna yanıt olarak yazılan ilk ulusal tarih 1852'de Spiridon Zambelios'un (1815-1891) elinden çıkmıştı ve bir halk şarkıları derlemesine 600 sayfalık bir giriş olarak başlıyordu; bunun az bir zaman sonrasında modern Yunan tarihyazımının temeli olacak eser, Konstantinos Paparrigopulos'un (1815-1891) *İstoria tu Elliniku ethnos: Apo arheotaton hronon mehri simera'sı* ("Antikçağlardan Bugüne: Yunan Ulusunun Tarihi") yayımlandı.

Milliyetçilik tarih için her koşulda muhakkak iyi bir şey değildi. Palacký gibi milliyetçi fikirli tarihçiler siyasi bir gündemin desteklenmesi ile yeni doğmakta olan "meslek"lerine karşı görevleri arasında her ne kadar bir çelişki görmüyorlarsa da, kanıtlara tavizsiz bağlılık ile sürekli bir ulusal kimlik ifade eden tutarlı bir anlatı ortaya koyma dürtüsü arasında –Palacký'nin, Kleio'yu bir fahişe yapma uyarısında da işaret edilen– kaçınılmaz çatışma noktaları da vardı. Macaristan'ın durumu uygun bir örnektir ve ulus-inşası ile tarihyazıcılığı arasındaki, en keskin hali yüzyılın ilk yarısında yaşanan gerilimi gösterir. Bir tarihçinin belirttiği gibi, Macar milliyetçiliği Macaristan'da birçok parlak zihnin tarihten uzaklaşıp siyasi eylemciliğe yönelmesine neden olmuştu,¹⁰ bu arada romantik eğilimler de, geçmişe yönelik hem eleştirel bir tavrın hem de bir uzaklık duygusunun gelişmesine ket vurmuştu. István Horvat (1784-1846) gibi romantik tarihçiler benzer şekilde Macar halkı için popüler ama çok kurgusallaşmış bir geçmiş yaratmışlardı. Milliyetçi tarih aşırı at gözlüklü ve aristokrat sesli olabiliyordu; geçmişin büyük kahramanları sıradan insanlar değil de ağırlıklı olarak soylular ve hükümdarlar değil miydi? Daha 1884'te bile Macar tarihçilerin keder verici bir şekilde dar kafalı olduğu suçlaması karşısında siyaset adamı ve tarihçi Kálmán Thaly (1839-1909), dünya tarihinin ve demokrasinin Macar tarihyazımı geleneğine yabancı değer ve konular olduğunu beyan etmişti. "Biz dünya tarihiyle değil, kendi sevgili ülkemizin tarihiyle ilgileni-

10 Steven Bela Vardy, *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America* (Boulder, CO, 1985), 17.

yoruz ve aristokratik görüşü kabul ediyoruz... Hunyadileri, Zápolyaları, Rákóczipileri ve diğer gururlu oligarkları yüceltiyoruz; onlar olmasa, Macar halkı mevcut bile olmazdı!"¹¹

Milliyetçilik ancak yüzyılın ikinci yarısında daha kalıcı bir tarihyazımı mirası üretmeye başladı. Bu her zaman değil ama genellikle ulusal akademilerde ve özellikle de üniversitelerde merkezleniyordu, bunların akademik tarihyazımı, hem keyif için yazan beyefendiler hem de gittikçe daha kuşkulu hale gelen kuruluş efsaneleri ve belgelenmemiş sahtecilikle ilişkilendirilen tarihyazıcılığı türüyle giderek marjinalleştiriyordu. Macaristan'ın 1848-1849'daki başarısız ayaklanmasının ardından (genellikle sürgündeki Mihály Horváth [1809-1878] gibi liberallerin kaleme aldığı) milliyetçi tarihler ve Macaristan Bilimler Akademisi'nin Tarih Komisyonu (1854) ile Macar Tarih Cemiyeti'nin (1867) kuruluşunun yanı sıra, *Monumenta Hungariae Historica*'da (1857'de başlatılan "Macaristan'ın Tarihsel Kayıtları") yoğun bir şekilde kaynak malzemesinin yayımlanması geldi. Bağımsızlığını 1877'de elde eden Romanya kısa süre sonra ulusal bir akademi kurdu ve yeni kurulan üniversitelerine tarih de girdi. Polonyalıların bağımsızlık ve siyasi reform beklentileri de, benzer şekilde 19. yüzyılın başlarında yayımlanan büyük miktarda kaynaktan ve yaşamının son otuz yılını Fransa ve Belçika'da sürgünde geçirmiş ateşli bir milliyetçi olan Joachim Lelewel'in (1786-1861) yazdığı liberal, köylü yanlısı çok ciltli Polonya tarihinden yansır.

İlhamını milliyetçilikten alan tarihlerin bir kısmı hâlâ ırk efsanelerine ve eski zamanların kurgusal kurucularına tutunuyordu. Örneğin tarihçi Hilendarlı Peder Paisiy'in (1722-1773) romantik öncesi milliyetçiliği, doğduğu Bulgaristan'ı, ulusun Slav bağlantılarını ve İskitler gibi kadim göçebe öncellerden gelen soyunu ilk başta eleştirel olmayan bir tarzda ifade ederek 1878'de bağımsızlıkla sonuçlanacak bir yüzyıllık ulus-inşası yoluna sokmuştu. Norveçli Peter Andreas Munch (1810-1863) gibi folklorcular ülkelerinin kadim geçmişini hiç olmayan yerde kahramanca ulusal tarihler inşa etmekte kullandı. İsveç Kraliyet Tarihyazımcısı, 1817'de Uppsala'da profesör olan romantik milliyetçi Eric Gustave Geijer (1783-1847), ortaçağ döneminde ülkesinin özgürlük ve bağımsızlığını korumasını öven bir *Svenska folkets historia* ("İsveç Halkının Tarihi") kaleme aldı (Seçme Metin 28). 1809'dan başlayarak özerk olan Finlandiya'da milliyetçi dalga, yerel dildeki eserlerin sonunda hacim olarak İsveççe yazılmış olanları

11 Aktaran: Irene Raab Epstein, *Gyula Szekfu: A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography* (New York, 1987), 45.

Seçme Metin 28 Geijer, İsveç Ortaçağ Tarihi Üzerine

İsveç'in ortaçağı karışıklıkla doludur ve gözleri kamaştıran bu ihtişamdan yoksundur. O zamanlarda Avrupa'nın geri kalanında güçlü ve gelişen kentlerin hiyerarşinin ve feodalizminin gösterdiği tüm o ihtişam ve büyüklük, bu bölgede çok az olarak görüldü ve ortalama değerlendirmelere güvenirse, Pagan atalarımızı ayrı kılan birçok beğenilesi nitelik putperestlikle birlikte yıkılmış ve büyük ölçüde yerini yeni kabahatlere ve inanç kusurlarına bırakmış olmalı. Bizim için, ne eski kusursuzluk ne de yeni yozlaşmalar aşikârdır. Eğer sefil bir dünyanın yakınmalarında gerçekliğin tanıklığını duymayı reddedersek, Paganizmin karanlığında hayal gücünün oyunları için çok fazla zemin vardır. Kuzeyli adamın sözümona enerjisinden Avrupa çok çekti ve kendi yurtlarındaki savaş alanlarında iç savaşlarla uğraşmaya düştüklerinde kendi aşırılıklarının kendi üstlerine getirdiği felaketlerin Kuzey ortaçağının vakayinamelerinde birçok kanıtı vardır. Ama Norveç'in siyasi bağımsızlığını, Danimarka'nın da halkının özgürlüğünü yitirdiği bu olaylardan İsveç halkının en iyi durumda çıktığını hiç kimse inkâr edemez. İsveç'te her ikisi de sıkıca yerleşti ve sonuç bu olunca, bu konu boşuna uğraş verilmeyen bu çağ için ilgi uyanmasına yeterlidir. Ortaçağımızın bu mücadelesini burada anlamaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Kaynak: Eric Gustave Geijer, *The History of the Swedes*, çev. J. H. Turner (Londra, Whitaker and Co., tarihsiz [1845?]), 80.

geçmesini sağladı; Finlandiya'nın ilk Fince tam tekmil tarihi Yrjö Saka-ri Yrjö-Koskinen (1830-1903) tarafından üretildi. Tarih bilinci, Sir Walter Scott'ın Finlandiyalı dengi olan gazeteci, eğitimci ve yazar Zacharias Topelius (1818-1898) gibi yazarlar tarafından daha da teşvik edildi. Diğer etnik grupların aksine Litvanyalıların, yerel dilde yazan ve halkı için uzak bir barbar kabilede kuşkulu bir soy yaratan romantik tarihçi Simonas Daukantas (1793-1864) öncesinde pek bir tarihyazımı geleneği yoktu. Daha önceki tarihler çok nadirdi. Genellikle *Litvanya Vakayinameleri* olarak bilinen Litvanya taraftarı 16. yüzyıl metninin uzun versiyonu "Bihovets vakayinamesi," Daukantas'ın çağdaşı Teodor Narbutt (1784-1864) tarafından yayımlandığı 1848 öncesinde ortalıkta görünmüyordu. Bu toprakların çoğu halkının Rus, Polonyalı ya da Alman tarihçilerin yazdığı anlatılarda ana akım Tarih'in dışında kalması ya da Rusya'nın tabi halklarında, en önemlisi de Ukraynalılarda, olduğu gibi daha büyük devletlerin anlatılarına eğreti bir şekilde bağlanması şaşırtıcı olmasa gerek. Bunu izleyen bölümde imparatorluklar ile çevrelerinin ve egemen ile tabi olanın ilişkilerini daha açık bir şekilde ele alacağız ama burada, Batı ile dünyanın geri kalanı *arasındaki* dinamiklerin, belli başlı Avrupa güçlerinin kendi etnik ve dini azınlıklarını kendi ulusal anlatıları içinde ele alışlarında ortaya çıkmaya başladığına dikkat çekmek önemlidir.

Batı Avrupa eğilimlerinin doğuya doğru yayılmasının iyi bir örneği Rus tarih yazınında görülebilir. Rus tarih yazını 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda, Schlözer ve Karamzin'in zamanında olduğu gibi, başka ulusal (özellikle de Fransız ve Alman) tarihler tarafından etkilenmeyi sürdürdü. Başka yerlerde olduğu gibi Napoléon sonrası dönemde de, Şansölye Nikolai P. Rumiantsev (1754-1826) yönetiminde kaynak malzemelerinin, özellikle de hükümet belgelerinin, derlenip yayımlanmasına önemli çaba sarf edildi. Bir "Arkeografik Komisyon," Victoria Britanya'sının Tarih-sel Elyazmaları Komisyonu'na benzer biçimde, ulus çapında arşivlerin ve depoların taranmasına başladı. Alman klasikçi B. G. Niebuhr'un (bkz. aşağıda) etkisindeki M. T. Kaçenovski (1775-1842) önceki Rus tarihinin Kie-v dönemine hayli kuşkucu bir yaklaşım benimsedi. Hegel'in tarih felse-fesi 1830'ların ve 1840'ların aydınları arasında geniş ölçüde okunup bir "Slavsever" tarihçiler okulunu etkilerken, genel eğilim pratik tarih meto-dolojisini "bilimsel" bir damardan Avrupalılaştırma yönündeydi. Örneğin Moskova Üniversitesi'nde tarih dersi veren ilk Rus Pavel Nikolayeviç Mil-yukov (1859-1943), 1892'de öğrencilerine bilimsel tarihin asıl konusunun "bir halkın gelişiminin iç, temel süreçleri" olduğunu söyleyecekti.¹² Böyle-ce Batı Avrupa metodolojisi, Rus halkının dehasını kanıtsal zeminde be-lirlemenin anahtarı olacaktı.

19. yüzyılın ikinci yarısının önde gelen iki Rus tarihçisi S. M. Solovy'ev (veya Solovyev, 1820-1879) ve V. O. Kliuçevski'ydi (1841-1911). Solovy'ev Batıda yolculuk etmiş ve Guizot ile Michelet'nin konuşmalarını dinle-mişti; büyük Çek tarihçi Palacký'le şahsen tanışıyordu. Solovy'ev'in mu-azzam *İstoriya Rossi s drevneyşih vremyon'u* ("Antikçağlardan Bu Yana Rus Tarihi"), 1851'den başlayarak birçok monografinin eşliğinde yirmi dokuz yıllık cilt halinde çıktı. Tarihsiciliğe bağlanmış olan Solovy'ev, ta-rihi birleşik ve sürekli bir organik gelişme olarak görüyordu. Sonraki kuşakta, Solovy'ev'in öğrencisi ve ardılı Kliuçevski iktisadi ve toplumsal tarihe yeni bir saygınlık atfetti, bu da, Kliuçevski'nin Marksist fikirleri reddetmesine karşın, Devrim sonrası Marksist tarihyazımının temelini oluşturacaktı. İlginçtir, onun bir zamanlar öğrenciliğini yapanlardan bir kısmı, özellikle de Milyukov, onun anayasacı görüşlerine katılırken, ki-mileri de Marksizm ve Bolşevizmi benimsediler ve 1917 Devriminden sonra başarılı komünist tarihçiler oldular; bunlardan biri, Mihail Pok-rovski, neredeyse tek başına Sovyet tarihyazımının temellerini attı (bkz. aşağıda 9. Bölüm).

12 Melissa K. Stockdale, "The Idea of Development in Miliukov's Historical Thought," ed. Thomas D. Sanders, *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State* (Londra, 1999), 262.

Haritaların yeniden çizilmesi, İskandinavya'da ve Alçak Ülkeler'de olduğu gibi, geçmişin yorumlanmasında birbirinden farklı güzergâhlara yol açmıştır. Britanya Kuzey Amerika'sında koloniler Amerikan Devriminden sonra siyasi açıdan olduğu gibi tarihyazımsal olarak da ayrılmıştı. Kuzey kolonileri –nihayetinde Kanada olacak topraklar– (daha sonraki Quebec eyaletindeki belirgin Fransız dilli Katolik çoğunluğa karşın) sıkıca Britanya'nın emperyal yörüngesinde kalmıştır. Konfederasyon (1867) siyasi birlik ve yarı-özerk statü getirene kadar kendi eşsiz geçmişiyle bir ulus olarak Kanada bilinci gelişmemiş ve buna rağmen Fransız dilli tarihyazımı, süregiden ayrılıkçı hareketlerin tarihsel olarak ayrı bir Quebec ulusunun hak edilmiş egemenliğini beklediği inancı üzerine, bugün bile inşa edilerek İngilizce dilli emperyal denginden ayrı olmaya devam etmiştir. Güneyde deneyim çok farklıydı. Birleşik Devletler'de, daha kolonilerin imparatorluktaki yerini kabul eden ama kendi Yenidünya farklılıklarını da kutlayan koloni dönemi yazılarda bile bir ulusal tarihyazımı şablonu yerleşmişti. Britanya'dan bağımsızlığın elde edilmesinin hemen ardından Mercy Otis Warren ve David Ramsay gibi erken cumhuriyet dönemi tarihçilerin Birleşik Devletler'in demokratik değerlere dayanan bağımsız bir ulus olarak kuruluşunu anlatmasıyla, milliyetçi bir Amerikan tarihyazımı hızla gelişti; George Washington gibi önemli kişilerin yaşamöyküleri, Avrupa'da yaratılana ya da canlandırılana benzer bir ulusal kahramanlar tapınağının inşasına yardımcı oldu. James Fenimore Cooper (1789-1851) ve başka tarihsel roman yazarları Sir Walter Scott'ı taklit etti. Hem Amerikan hem de dünya tarihi 19. yüzyılın ilk yarısında okurlar arasında çok popülerdi ama yazılmaları çalışmak zorunda olmayan beyefendilerin (ve ara sıra da Warren gibi hanımefendilerin) ya da gazetecilerin ilgi alanında olmaya devam etti. Ünlü örnekleri (kariyerlerinin büyük bölümünde her ikisinin görüşleri de ağır derecede kısıtlı olan) İspanyol fetihlerini anlatan William Hickling Prescott (1796-1859) ve batıya yayılmanın tarihçisi olan Francis Parkman'dır (1823-93). Göttingen'de eğitim almış, Hollanda Krallığı'nın tarihçisi ve Avusturya'daki Birleşik Devletler elçisi John Lothrop Motley (1814-1877) ve Cooper ile Washington Irving gibi edebi şahsiyetleri de içeren (merkezleri New York ve Boston olan) kuzeydoğulu entelektüel seçkinlere her ikisi de dahildi (Resim 47). Uluslararası alanda en yaygın olarak bilinen Amerikalı tarihçi, başka bir "Boston Brahman'ı," eskiden Harvard'da profesörken diplomatlığa dönmüş ve ülkesinde yüzyılın ikinci yarısında çoğalacak bir eğilim doğrultusunda bir Alman üniversitesinde doktora yapan ilk Amerikalı olan George Bancroft'tı (1800-1891).

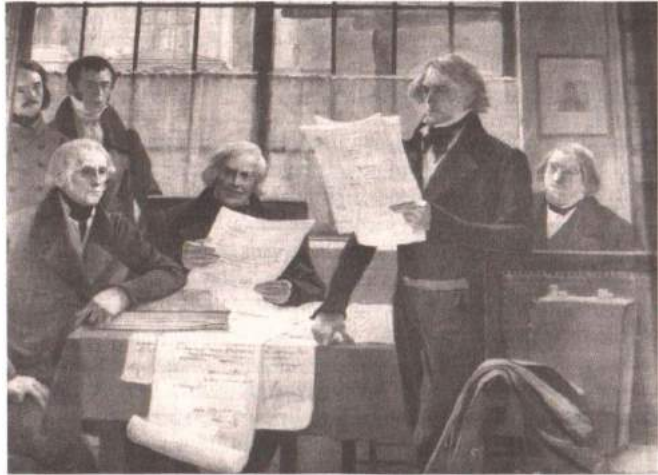
Resim 47. Washington Irving ve edebiyat dostlarının Sunnyside’de, Irving’in Tarrytown, New York’taki evinde portresi. Christian Schussele (1824-1879) 1864. Resim, tarihçileri de içeren, savaş öncesi Amerikan edebiyat seçkinlerinin “Kim Kimdir”i gibidir: W. H. Prescott merkezi konumda profilden gösterilmiştir, George Bancroft en sağdadır. Irving ortada, Prescott’un sağında yüzü seyirciye dönüktür; tarihsel roman yazarı James Fenimore Cooper, Bancroft’un solunda oturur. National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, DC.

Ranke ve Tarihin “Profesyonelleşmesi”

Batının 19. yüzyılının ilk yarısına romantik ve milliyetçi vurgulu edebi tarih yazıları damgasını vurduysa, ikinci yarısı da gevşek bir tanımlamayla “profesyonelleşme” denebilecek olan hızlı gelişmeyle ayırt edilebilir. Bu da gene, milliyetçi veçheleri olmakla birlikte etnik, dilsel ya da kültürel anlamda “ulus”tan çok, ister yeni ister kendini yeniden örgütlemiş ya da yeniden oluşturmuş eski bir devlette olsun, siyasi “ulus-devlet” ve onun bürokratik mekanizmasıyla ilişkilidir. Örneğin Fransa’da 1870’te kurulmuş ve gelişmekte olan Üçüncü Cumhuriyet, kendi Fransız ulusu versiyonunu etkili bir ders kitabının yazarı Ernest Lavisse (1842-1922) gibi yarıresmi tarihçiler aracılığıyla tanıtıyordu. İtalya milliyetçilik ile profesyonellik arasında evrilen ilişkinin yeni birleşmiş bir kralıktaki örneği idi. Yeni rejim, tıpkı popüler tarihçilerin yüzyılın daha önceki safhalarında *Risorgimento*’nun yolunu açması gibi, tarih yazılarını yüreklendirip, pedagojiyi destekliyordu. Bunun öncesinde tarih en iyi koşullarda İtalyan üniversitelerinde kenarda köşede bir yer edinebiliyor,

tarikh kürsüleri yalnızca Pavia ve Torino gibi birkaç seçme üniversite-de görülebiliyordu. Bu 1860'larda, profesyonel kadrolar oluşturulup bu kadroları işgal edenler de doğrudan Kamu Eğitimi Bakanlığı tarafından atanmaya başlayınca değışti. Ama yüzyılın sonraki bölümlerinde, en etkili tarihçilerin çoğu için, önceki onyılların militan yurtseverliği artık Pasquale Villari (1827-1917) gibi önemli araştırmacıların benimsediği daha metodolojik "bilimsel" yaklaşımın ardında ikinci planda yer almak zorundaydı. İtalyan geçmişine ait olguların araştırılmasının önemini vurguladılar; onlar açısından tarih her ne kadar hâlâ kamu eğitime katkıda bulunabilecekse de, tarihyazımının esas gündemi artık siyasi değildi.

Yüzyılın ortası ve sonrasındaki onyıllarda, ulusal bağımsızlık ve birleşme hareketlerinin romantik liberalizmi Avrupa'nın büyük bölümünde şekil değıştirip bir kez daha koruma, pekiştirme ve toplumsal istikrara adanmış kurumsal muhafazakârlığa geri döndü. Tarih için bir piyasa oluşturan profesyonel sınıfların önemli ölçüde büyümesi, bunu öğretecek profesörler ve okul öğretmenleri için kadrolar (Resim 48), kimi resimlerle süslenmiş (Resim 49) onların kullanabileceği hazır bir okul kitapları arzı ve bunların derslerini uygulayacak hatta boş zaman-

Resim 48. *Öğretim*, Fransa'nın, Renan, Quinet ve Guizot da aralarında bulunan en önemli bazı tarihçilerini gösteren Sorbonne'daki bir 19. yüzyıl freski. Michelet ayakta, elinde kâğıtlar tutuyor.

larında bunların yenilerini yazacak kamu görevlileri gibi gelişmekte olan akademik tarih “disiplini”nin dışından gelen birçok gelişme, bu değişimin habercisiydi. Matbaa makineleri gibi teknolojik gelişmeler de, kitapları evvelce tefrikalara ve kamu kütüphanelerine bağımlı kitlesel okurların erişebileceği bir hale getirdi. Özellikle tarih mesleğini –çünkü 1900’e gelindiğinde artık bir meslek olmuştu– etkileyen en önemli gelişmeler arasında özellikle şunları saymak gerekir: İngiltere’de ortaçağ vakayinamelerinin yayımlandığı (1857’de başlatılan) “Rolls Series” gibi özel yayınları ya da İkinci Fransız İmparatorluğu’nun École pratique des hautes études’ün (“Uygulamalı Yüksek Öğrenim Okulu”) *quatrième section*’unu (“dördüncü kısım”) açmasını içeren devlet destekli tarih etkinlikleri; akademik yaşamın kurallara bağlanması ve (Fransa ve Almanya’da) üniversite öğretmenliğinin kamu hizmeti maaş sistemi-ne sokulması; üniversite sistemlerinin yayılması ve yüzyılın sonunda bunların çoğunun tarih araştırmacılığında formel eğitime başlaması; kazanılmış doktoralara başlanması ve Alman sisteminde, sürekli bir

Resim49. “Danimarkalılar 1000 yıl önce Manş’ı aşıp nasıl geldiler” 1925. 20. yüzyıl başlarının birçok kez yeniden basılmış popüler bir tarih kitabı olan *Highroads of History* (“Tarihin Anayolları”) içinden, tarih ders kitaplarındaki resimlere bir örnek. Bu sahne Kitap II’denir: “Stories from British History” (“Britanya Tarihinden Öyküler”), yayımlayan Thomas Nelson and Sons (Londra, Edinburgh, New York, 1925).

profesörlük rütbesi için daha yüksek seviyede bir "ders verme hakkı;" birçok ülkede kamusal kayıt sistemlerinin sistemleştirilmesi; birçok yeni profesyonel cemiyetin kurulması, sık sık bunun yanı sıra yeni bir yüksek standartta ve giderek artan sayıda hakemli süreli yayın ve dergiler; uzun süredir var olan arşiv belgelerinin artık genellikle devletin desteğiyle ve eskisine göre çok daha yüksek doğruluk standartlarında yayımlanması eğiliminin devam etmesi ve son olarak, geçen üç yüzyılda olgunlaşan uzmanlık becerilerinin (paleografi, diplomasi, nümizmatik ve epigrafi) kapsayıcı bir tarih bilimi (*Geschichtswissenschaft*) altında sistemli bir biçimde toplanması.

19. yüzyıldaki profesyonelleşmeyi anlatmaya 1810'da yeni kurulan Berlin Üniversitesi'nden başlamak ve Leopold von Ranke'nin (1795-1886) etkileyici kişiliğine odaklanmak gerekir. Öncelikle eski tarih ve filoloji öğrencisiydi ve ilk başta klasiklere göre daha değersiz bir yazı şekli olduğunu düşündüğü modern tarih için pek vakti yoktu. Bir klasikçi olarak başlaması hiç de hatalı bir çıkış değildi ve Ranke'yi anlamak için önce daha eski iki antikite araştırmacısını, Barthold Georg Niebuhr ve Friedrich Carl (veya Karl) von Savigny'yi değerlendirmemiz gerekir. Kadim geçmiş üzerine araştırma, 19. yüzyıl başı Alman araştırmacılığı için öncelikliydi ve Gibbon ya da Ferguson gibilerin edebi veya felsefi yazılarından çok farklı bir yönde ilerliyordu. F. A. Wolf'un Homeros araştırmacılığından hareket eden Danimarka doğumlu Niebuhr (1776-1831), her veçhesiyle antikitenin bütüncü, kaynaklara dayanan ve birleştirilmiş incelenmesine -filoloğun, tarihçinin, epigrafın ve edebiyat eleştirmeninin tekniklerini birleşik bir antikite araştırmasında yani *Altertumswissenschaft*'ta kullanan, bir tür soruna dayalı araştırmacılığa- öncülük etti. Yazdığı *Römische Geschichte* ("Roma Tarihi"), sonraki yüzyılda yerini Theodor Mommsen'e bırakana kadar Roma tarihinin ege-men metniydi. Ranke sonunda Niebuhr'u, Martin Luther, Thukydides ve (spekülasyonu sevmemesine karşın) filozof Fichte'yle birlikte Vico'nun "dört yazar"ına yanıt olarak sayacaktı.

Niebuhr'un, tüm bir dönemi belli bir kurallar ve standartlar bütünüyle, bir metodoloji aracılığıyla araştırılacak bir nesne olarak tanımlaması, daha 24 yaşında önemli bir kitap yayınlamış ve Berlin'e neredeyse Niebuhr'la aynı zamanda gelmiş olan Roma yasaları araştırmacısı Savigny (1779-1861) tarafından tamamlandı ve güçlendirildi. Savigny 17. yüzyılın çok disiplinli âlimleri Selden, Grotius ve Pufendorf yoluyla Cujas, Hotman ve Rönesans'ın *mos gallicus* (Gal/Fransız âdeti)

çağına ve nihayetinde Sassoferatolu Bartolus gibi geç ortaçağ yorumcularına kadar uzanan uzun bir hukukçu-tarihçiler silsilesine dahildi. Bu etkileyici mirasa Savigny'nin katkısı, hukuku tikel zamanların ve koşulların ürünü olarak ele almaktan yana güçlü bir savdı. Bu idealleştirilmiş bir "doğru"nun mutlak ve değişmez yansıması değil, tarihsel olarak değişen bir kurallar ve âdetler bütünüydü. Uygulayıcı bir hukukçu olarak, Savigny kendi zamanında hukukun bir yasalar bütünü haline dönüşmesine direnmişti –bu nefret edilen Napoléon istibdadının önemli bir unsuruydu– ve Slavların "doğal yasa"ya bağlılıklarına içkin mutlakçılığa iyi bir gözle bakmıyordu. Yasa insan yapısı ve "pozitif"ti; bu Vico'nun *factum* olarak adlandırdığı şeydi. Bu haliyle bireysel yasalar onları yaratan toplumdan ayrı anlaşılamazdı. Ve eğer yasalar belli bir dönemdeki uygarlığın özelliklerini belirliyorsa, buradan bizzat dönemlerin hem ayırt edici olduğu hem de tam anlamıyla karşılaştırılabilir olmadığı ve bağımsız şekilde, organik varlıklar olarak incelenmelerinin gerektiği çıkıyordu. Savigny aynı zamanda Roma hukukunun, yalnızca antikite incelemeleri açısından ilgi duyulacak modası geçmiş eski bir sistem olmak bir yana, ortaçağı atlattığını göstermişti; izleri yerel âdetlerde ve Kilise yasalarında görülebilirdi. Dolayısıyla Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki 14 yüzyılda gelişen önceki yasaların çeşitli katman ya da tabakalarını çözmeden, modern hukuk felsefesini anlamak olanaksızdır.

Bazı yönlerden, Ranke'nin olası başarısı Niebuhr'un üst düzey filolojik yöntemleri ile Savigny'nin dönem anlayışını birleştirip, bunları 1500 sonrası siyaset tarihine uygulamak olacaktı. Kısmen güncel sorunlara karşı uyanan bir ilgi nedeniyle, 300 yıl önce Francesco Guicciardini'nin İtalya –ki bu Ranke'nin meslek yaşamının başlarında özellikle hayranlık duyduğu bir ülkeydi– tarihiyle (bkz. yukarıda 4. Bölüm) kabaca aynı dönemleri kapsayan kitabı *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*'le ("1494'ten 1514'e Latin ve Germen Halklarının Tarihi," 1824) başlayarak dünyanın eski tarihini yenisi lehine terk etti. Ranke bu eserine, ilk kuramsal ifadelerinden biri olan ve aynı yıl içinde ayrıca yayımlayacağı *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*'i ("Yeni Tarihçilerin Eleştirisi üzerine") ekledi, bu hâlâ genç bir tarihçi için cesur bir adımdı. Bu denemesinde Ranke bir dizi öncelinin erken modern tarih yazınını eleştirdi ama çok öğündüğü özgün belge kullanımını çok abartılı bulduğu Guicciardini kadar değil. (Seçme Metin 29).

Seçme Metin 29 **Ranke, Guicciardini'nin İtalya Tarihi Üzerine**

Sık görülen yarıda kesilme ve kaldığı yerden devam etmeleriyle Guicciardini'nin tarihi Ariosto'nun şiirleriyle karşılaştırılabilir. Ama bir tarihçinin kitabının daha katı kurallara gereksinimi vardır. Şimdi bunu arayalım.

Kitap IV'te, Guicciardini Cesare Borgia'nın Imola ve Forlì'ye, kontes Caterina Sforza'nın devletine karşı seferlerini yeniden anlatır. Imola, Aralık 1499'da fethedilmişti; Forlì de Ocak 1500'de. İşin kendisi aralıksız sürdürülüyordu. Guicciardini ise Imola'dan söz ettikten sonra, anlatmayı keser. Yılın sonu ona yeniden anlattığı bir olayı anımsatır: Temmuzda gerçekleşen ve belki de Ludovico savaşıyla ilgili bir şeylerin olduğu ama Cesare'nin seferiyle hiçbir ilgisi olmayan, Türklerin Friuli'ye saldırısını. Bunu anlattıktan sonra 1500'ün bir kutlama yılı olduğunu da anımsar, sonra Forlì konusuna döner. Bir yıllığın biçimini korumakta bile daha katı davranır. Alexander ve Cesare Borgia Orsini'ye karşı birleşik bir saldırı düzenlemişti. Oğul 31 Aralık 1502'de başarılı oldu; babası da 3 Ocak 1503'te. Bu Guicciardini'ye, bu anlatının orta yerine, olayla pek bir ilgisinin olmadığını kendisinin de kabul ettiği, Mirandola'daki bir çatışmayı sokmak için yeterli bahaneyi sağlar...

[Ranke daha sonra *Storia*'nın üslup eleştirisinden, bir çağdaş tarih parçası ve gelecekteki tarihçilere bir kaynak olarak güvenilirliğini eleştirmeye geçer.]

Genellikle kaynak olarak kabul ettiğimiz bu belgesel tarihler üzerine en başta sorulması gereken soru, katılımcılar tarafından mı görgü tanıkları tarafından mı, yoksa yalnızca çağdaşları tarafından mı yazılmış olduklarıdır. Guicciardini'nin başladığı 1492 yılında, o yalnızca 10 yaşındaydı. Bunu izleyen ve onun okuduğu ve hukuk eğitimini tamamladığı yirmi yılda, gözlemlerinin eksik olduğu rahatça söylenebilir. Kendisi de, hatta İspanya'ya elçi olarak gönderildikten sonra bile İtalya'da olanlar hakkında yalnızca yetersiz bilgi sahibi olabiliirdi. Ama sonrasında Romagna'nın Başkanı, Reggio ve Parma'da komutan ve müttefik ordularında Papa'nın yardımcısı olduğunda, olaylara şahsen katılmış ve kendi gözleriyle birçok önemli olaya tanıklık etmiştir.

Bunun sonucunda, tarihi iki parçaya ayrılır: Onun rol aldığı olayların yer aldığı parça ve bunun geçerli olmadığı parça. Açıktır ki, bu ikinci parçada, ne kadar kapsamlı olursa olsun, eserini belgelere ve araştırmaya dayandırmıştır. Dolayısıyla bu kitaptan herhangi bir şekilde yararlanmadan önce, bilginin özgün mü olduğunu yoksa alıntılandığını mı, nasıl alıntılandığını ve bunu derlemek için ne tür bir araştırmaya girildiğini sormamız gerekir.

Tarih'in, tarihçinin genellikle yüksek makamlar işgal ettiği ve olguları değerlendirmek için en uygun fırsatlara sahip olduğu ikinci kısmı daha özgün, daha bilgilendirici ve en iyi araştırılmış anlatı olacaktır. Ama işte tam da burada, eseri özgünlükten uzak ve başkalarının çalışmalarına dayanıyormuş gibi görünür [Ranke daha sonra Guicciardini'nin Milanolu bakan Jerome Morone'nin özel sekreteri Galeazzo Capra veya Capella'dan alıntı yaptığını gösterir].

Kaynak: "Critique of Guicciardini" (ilk başta *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber* [1824], *Sämtliche Werke* 33/34). Bu seçme, Leopold von Ranke, *The Secret of World History: Selected Writings on the Art and Science of History*'den alınmadır, ed. ve çev. Roger Wines (New York: Fordham University Press, 1981), 82.

"Latin ve Germen Halklar" eseri Ranke'ye Berlin'deki işini kazandırdı. Burada o ve Savigny'ye (Niebuhr 1816'da diplomatik bir görev için Berlin'i terk etmişti), kısa süre sonra başlarına Prusya hükümetinin sardığı hoş karşılanmayan bir misafir olan G. W. F. Hegel (bkz. aşağıda) katıldı. Hegel 1818'de felsefe kürsüsünü devraldı ve hemen diğer ikisiyle anlaşmazlığa düştü. Bu grubun en genç üyesi olan Ranke, tarihsel dönemlerin farklılaşan karakterleri üzerine bir tartışmada kararlı bir şekilde Savigny'nin yanında yer aldı. Kısa sürede bu akademik tartışmaları tarih ile felsefe ve tikel ile soyut arasındaki daha büyük bir mücadelenin belirtileri olarak görmeye başladı. Ranke'nin modern tarih için gereği kadar önem verilmemiş bir kaynak olan Venedikli diplomatların rapor müsveddelerini keşfetmesi, *Die Osmanen und die spanische Monarchie* ("Osmanlılar ve İspanyol Monarşisi," 1827; *On Altıncı ve On Yedinci Asırda Osmanlılar ve İspanya Krallığı*) gibi başka eserlere yol açtı. Venedik raporları, yalnızca Ranke'nin gözünde doğru olmalarından dolayı değil Avrupa'ya kapsamlı bakışlarından dolayı da özel öneme sahipti. Bu onun önceki çoğul *Geschichten*'den tekil *Geschichte*'ye geçmesini sağlamalıydı ama çalışma onun birleştirici amaçları doğrultusunda işlev görmediği için hayal kırıklığına uğradı. Ranke Türk ve İspanyol devletlerinin farklı örgütlenmeleri sorununu çözemiyordu ve bu da onun bunları ayrı ayrı, farklı vurgularla ele almasına yol açıyordu: Daha elindeki parçaları bir araya getirecek "büyük ölçekli (bir) tarihsel süreç" bulamamıştı. 1830'larda Ranke özel Roma arşivlerine dayanan (Protestan olduğu için Vatikan arşivlerine kabul edilmemişti) *Geschichte der Päpste*'yi ("Papaların Tarihi") yazmaya koyuldu, bu yapıt Vatikan'ın Yasaklanmış Kitaplar Listesi'nde yerini aldı. Kitap bugün bile titiz tarafsızlığıyla hayranlık kazanır; gerçekten de, bazı Protestanlar bile bunun Roma'ya karşı düşmanlığını yetersiz düzeyde bulur.

Aynı onyılda, Ranke meslek yaşamının bundan sonraki bölümüne yön verecek olan evrensel tarih görüşlerini bir araya getirmeye başladı. 1830'ların sonuna gelindiğinde, en büyük kitabı olan *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*'un (*Reform Devrinde Alman Tarihi*) ilk kısmı yayımlandı, burada sonunda evrensel din ile tikel milliyet arasındaki mücadelede birleştirici bir tema bulmuştu. Ranke'nin daha sonraki çalışmaları, bu iyi Alman kamu görevlisinin modern uygarlığın ve bireysel özgürlüğün kaynağı olarak hayranlık duyduğu Avrupa devlet sisteminin doğuşunu izledi ve giderek genişleyen daireler halinde, bakışını daha uzaklara yönelten meslek yaşamı tamamlanmamış çok ciltli bir *Weltgeschichte*'yle sona erdi.¹³ Ranke 80'lerindeyken başlanan bu dünya tarihi 12. yüzyıla

13 Ranke'nin "dünyası" her ne kadar büyük ölçüde Avrupa'yla kısıtlıysa da, gezegenin geri kalanına karşı da ilgisiz değildi; meslek yaşamının başlangıcında

vardığında, yazarı 91 yaşında öldü; kitabı Konstantinopolis'in düşüşüne kadar ilerletmek öğrencilerine kaldı.

Uzun çalışma yaşamı boyunca Ranke, tek bir belgeye gösterilen titiz ve usanmaz dikkatte ifadesini bulan tarihin tikelliğine olan ilgisiyle, insanlar ile ulusların, uluslar ile ulusların ve tüm bunlar ile Tanrı'nın karşılıklı ilişkileri arasında bir çelişki görmemesiyle tanınır. Anlatılarının temel siyasi birimi olan (ve yönetimden fazlasını kapsayan) devlet, öncelikle incelenmeye değerdi; ancak kendi başına değil daha geniş "ulus"un geçmişine ulaşacağınız kanal olarak. Uluslar da böylece insanlığın birikimsel Tarihini (cumulative History) göreceğiniz pencerelerdir. Modern tarih yazımcıların son araştırmaları, Ranke'nin düşüncesinde gerçekte gerginlikler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Her dönemin kendine özgü, Tanrı vergisi tekilliği (*Eigentümlichkeit*) ve tikelliğine değer vermesiyle ünlü olan tarihçi, aynı zamanda ilerleme diye bir şeye de inanıyordu ve özellikle etik kapsamında zamanın dışında, aşkın fikirler olduğunu ifade ediyordu. Kabul etmediği, Hegel gibi bir filozofun bir araya getirdiği yolla, bu iki şeyin birlikti. İnsan ırkına zaman içinde güç veren, somutlaşan fikirler değil tekil eylemlerdi.

Ranke'nin toplu eserlerinin 1868-1890 arası yayımlanan edisyonu elli dört ciltten oluşur.¹⁴ Şaşırtıcı ölçüde verimli olmasına karşın Ranke, tarihlerinden çok simgeselleştirdikleriyle önemlidir. Her ne kadar yöntem üzerine hiç kitap yazmamış olsa da, modern tarihçilik mesleğinin geçmişin savunucusu olarak bugünkü durumuna yükselişinin öyküsüne en büyük damgayı Ranke vurmuştur, belki Thukydides dışında. 18. yüzyılın reddettiği o "yasa koyucular"dan biri olmuştu; salt eserlerinin hacmiyle, kişiliğinin gücüyle ve etkileyici entelektüel kalıtlarıyla, büyük ölçüde yeni doğmakta olan tarih disiplininin gelecekteki hedeflerini ve uygulama kurallarını belirlediğine inanılır. Bu yasa koyucunun hem kişiliğinde hem de belli bir dönemin yaratısı olup her zaman 20. yüzyılın daha yeni bilim yöntemleri ve ilgi konularına kolaylıkla uyum sağlayamayan kurallarında çatlaklar belirlemeye başladı. Üstelik Georg Iggers, Ranke'nin saygınlığının metodolojik ve eleştirel veçhelerinin –Almanya dışındaki hevesli hayranlarca en ateşli biçimde benimsenen kısmının– ne tam anlamıyla Ranke'ye özgü ne de uzun vadede eserinin en önemli veçhesi olduğunu iddia ederken kuşkusuz haklıydı.¹⁵ Ama araştırmacı, öğretmen ve ikon

Arapçanın dünya tarihi için Latincenin ardından en önemli ikinci dil olduğu görüşünü ifade etmişti, bu görüşünü yaşamının ileriki aşamalarında terk etti. Bu noktayı Georg Iggers'a borçluyum.

14 Ranke, *Sämtliche Werke*, 24 partide 54 cilt (Leipzig, 1868-90).

15 Georg G. Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, gözden geçirilmiş basım (1968;

olarak etkisi reddedilemez (bkz. **Kutu 25**). Berlin Üniversitesi'ndeki uzun meslek yaşamı boyunca, araştırma seminerlerini birincil kaynaklara ve bunların eleştirisine odaklayarak, (birçoğu yabancı olan) genç tarihçilerin eğitimini baştan sona değiştirmişti. Kendini bu tür kaynaklara adanmış birisi olarak, eninde sonunda araştırmaya egemen olacaklarını öngörmüştü. "Modern tarihi, olgular üzerine kişisel ve doğrudan bilgi sahibi olmalar dışında artık çağdaş tarihçilerin raporlarına dayandırmayacağımız, kaynağından daha uzaktaki çalışmalara daha da az itibar edeceğimiz, yalnızca görgü tanıklarının ifadelerine ve gerçek ve özgün belgelere güveneceğimiz zamanın yaklaştığını görüyorum."¹⁶

Kutu 25 Ranke'nin Çömezleri

Ranke'nin öğrencileri arasında, 19. yüzyıl sonlarının Georg Waitz (1813-86) ve Heinrich von Sybel (1817-95) gibi büyük isimleri de vardır; meslektaşları ve ortakları arasında, kuşağının en önemli tarih felsefecisi olan Johann Gustav Droysen de vardı. Bu adamlar Ranke'nin fikirlerini, Prusya ve Almanya'da bir bütün olarak kurumsallaştırmakla övünebilirdi. Ranke'nin öğrencilerinin bir kısmı, kuşkusuz, ustanın modelinden sapmıştır. Sybel, Ranke'nin günün konularından çok uzak olduğunu düşünüyordu ve daha kuramsal düşünen Droysen, Ranke'nin eninde sonunda olguları toplamak dışında pek bir şey yapmadığından endişe duyuyordu. Özellikle, büyük *Die Kultur der Renaissance in Italien*'i ("İtalya'da Rönesans Kültürü," 1860) bugün bile 19. yüzyılın en çok okunan tarih çalışması olan, modern kültür tarihinin öncülerinden İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt (1818-97) sıra dışı bir çıraktı.

Saygı gören belgelerle metinleri ve bunlardan elde edilen görüşleri eleştiriye hedef yapma istekliliği, hem çağdaşı olan karşıtları hem de daha sonraki hayranları tarafından genellikle bir sekülerlik ve dine saygısızlık işareti olarak algılandı: Yukarıda ele alınan, John Selden'ın 17. yüzyıl İngiltere'sindeki deneyimi ve erken Qing Çin'inde Han dönemi araştırmacılarına gösterilen tepki akıllardadır. Gene de Ranke'nin durumunda, inançlı bir dindar, kendinden önceki birçok tarihçide olduğu gibi tarihte Tanrı'nın eserini arayan bir adam görürüz ama dünya sahnesinde insan eyleminin etkilerine öyle bir odaklanır ki, bunları ortaya çıkarmak kaynakların dikkatli bir şekilde incelenmesiyle mümkün olur. Ama Tanrı'nın planına da yer veren Ranke, hepsi –anlaşılan ilk kez bir konferanslar dizi-

Middletown, CT, 1983).

16 Leopold von Ranke, *History of the Reformation in Germany* (1905; yeniden basım Londra, 1972), xi.

sinde kullandığı tümceyle– “Tanrı katında eşit” her tarihsel çağ ve halkın, büyük insanlık öyküsüne ayrı değer ve katkısı olduğunu da savunuyordu. “Eğer tarihsel insanlığı bilmek istiyorsanız, hem yüzyılları dolduran sonsuz yaşam çeşitliliğine’hem de bu çeşitliliğin devinimlerindeki büyük değişmelerin seyrine bakmanız gerekir,” diye yazmıştı. “Hem her çağın yaşamına hem de hepsinin arasındaki bağa bakalım.”¹⁷ Geçmişin öyküsünü, olabildiğince *wie es eigentlich gewese* [aslında olduğu gibi] anlatacak bir tarihyazımını destekliyordu.

Bu ünlü tümce birçok öğrencinin genellikle Ranke hakkında bildiği tek şeydir. Meslek yaşamının başlarında sarf edilen bu söz, ne yöntemsel içgöründe bir şimşektir hatta ne de bütünüyle ona özgündür: Thukydides antikitede benzer bir görüş ifade etmiştir, dilci ve eğitim reformcusu Wilhelm von Humboldt (1767-1835) Prusya Akademisi’ne hitabına (1821) şu ifadeyle başlamıştı: “Tarihçinin görevi, gerçekte ne olduğunu ortaya koymaktır.” Ranke’nin bu fikri özellikle ifade etmesi ilk kez 1824’teki ilk önemli kitabı “Latin ve Germen Halklar”ın girişinde, felsefi bir genelleme olarak değil yazarın Venedik arşivlerini yoğun kullanımı bağlamında görülür. Beraberinde –her ne kadar bu yüksek olasılıkla Ranke için ikincil bir konuya da– tarihçinin yargısal-didaktik rolünden vazgeçişini getirir. “Tarih ona, gelecekteki çağların yararına geçmiş yargılama ve bugünü eğitime görevini vermiştir. Bu kitap sözü edilen yüksek görevlere talip değildir: Yalnızca gerçekte ne olduğunu göstermeyi hedefler.” Bu inkârın retorik bir yanıltmaca, tarihçilerin bizim daha az ilginç bulacağımız şeyleri konu dışı bırakmak amacıyla önsözlerinde ifade ettikleri standart bir özür olabileceği olgusu dışında, aslında bu daha doğru bir şekilde “esas olarak olduğu gibi geçmiş” diye çevrilebilecek olan *wie es eigentlich gewesen*’in en doğru çevirisi de olmayabilir. Bizim amacımız açısından, *ne* anlama geldiğinden çok, sonraları, özellikle Birleşik Devletler’deki hayranları tarafından *nasıl* yorumlanmaya başladığı daha önemlidir. Bunların birçoğu, ustanın belli bir olguya dayanmayan her şeyden tamamen kaçınılmasını ve varsayım ya da yorumlamanın reddini amaçladığına yanlış bir şekilde inanmış ve böylece Ranke’nin yazdıklarının, daha sonraki çalışmalarında ilk dönemlerindeki didaktizme karşı görülen ifadelerinin saçma olduğunu gösterecek kadar bariz ahlaki ve felsefi yanını görmezden gelmişlerdi.

Alman araştırmacılığı, Ranke ve en yakın çömezleri ile ünlü üniversite seminer çevresi sayesinde, 19. yüzyılın sonu ve sonrasında Avrupa entelektüel yaşamının çok üzerine çıktı. Sorbonne’dan tarihçi Ernest Lavisse başlangıçta Ranke’nin başarılarının o kadar etkisinde kalmıştı ki, tarih seminerlerini Fransız yüksek öğrenimine soktu. Alman araştıрма-

17 Aktaran, Leonard F. Krieger, *Ranke: The Meaning of History* (Chicago, 1977), 244.

cılığının, Britanya'nın önde gelen tarihçilerinin muhayyilelerini de etkisi altına aldığına kuşku yoktur, Stubbs ve özellikle de E. A. Freeman'in durumunda bu, eski Sakson özgürlüğüne duydukları hevesten de kolaylıkla ayrılamayacak biçimdedir. F. W. Maitland (1850-1906) hukuk araştırmacılığında eserlerinden birini çevirdiği Savigny'den örnek almıştı. Lord Acton (1834-1902), Alman Katolik araştırmacı Johann Joseph Ignaz von Döllinger'in (1799-1890) yanında eğitim almıştı. Stubbs Rankeci kaynak eleştirisini taklit etmişti ve öğrencileri ile çömezleri de, Britanya tarihçilik mesleğini I. Dünya Savaşı'na giden onyıllarda "modernleştireceklerdi." Benzer biçimde J. R. Seeley de Ranke'ye hayrandı ve tarihyazımının edebi yönlerini reddediyordu ama sonunda tarih eğitimi Stubbs'tan farklı bir yöne götürdü ve 1873'te Cambridge'te tarih "tripos"unu ya da diploma çalışmalarını kurmasından da anlaşılacağı gibi, siyaset ve "pratik" konularla daha yakın bir bağ kurdu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Britanya üniversitelerinde tarih, genç adamların imparatorluk görevlerinin yanında sınıf, ayrıcalık ve unvanlarını da yüklenmelerinde belki de en üst düzey yetiştirme programı olmuştu.

Gene de, tam tekmil Alman akademik sistemi Manş Denizi'nin karşı kıyısında yavaş yayılacaktı. Fransız ve Amerikan meslektaşlarının aksine, Oxford ve Cambridge seminere direndi ve halka açık derslerle desteklenmiş lisans eğitimi sistemini sürdürdü. Rankeci eğitime benzer bir şeyi geliştirmek, Stubbs'ın etkisindeki T. F. Tout (1855-1929) gibi araştırmacıların 20. yüzyılın başında Manchester'ı Britanya'nın önde gelen ortaçağ tarihi kurumu haline getirmesiyle yeni yükselen Manchester Üniversitesi'ne düştü. İngiltere üniversiteleri 20. yüzyıl ilerleyene kadar, doktorayı fakülte görevi için zorunlu bir nitelik haline getirmedi; savaş sonrası döneme kadar birçok saygın Britanyalı tarihçi, üniversite öğretim kadrosundaki görevlerini lisans eğitimlerindeki parlak performanslarına dayanarak elde etti. Buna karşılık, 17. yüzyıl uzmanı Sir Charles Firth (1857-1936) gibi kendini genç insanlara tarih öğretmenin esas olarak onlara tarihçi olmayı öğretmek olduğu fikrine adanmış tarihçilerin önemli etkisi de göz ardı edilemez. O, 20. yüzyılın ilk yıllarında, lisans programında bir araştırma unsurunun yer alması için uğraşanlardan biriydi.

Ranke sonrası Alman etkisi Batı Avrupa dışında, içinde olduğundan daha güçlüydü. Örneğin doğuda, 20. yüzyıl başlarının aralarında arkeolog Vasile Pârvan (1882-1927) ve yöntembilimci Alexandru Xenopol'un da (1847-1920) bulunduğu birçok Rumen tarihçi kuşağı Almanlardan ilham aldı. Kuzey'de, Alman seminerlerinde hem Danimarkalı Kristian Erslev (1852-1930) hem de Norveçli Gustav Storm (1845-1903) uzun süre geçirdi. Özellikle Japonlar 1880'lerde hevesle Alman yöntemlerini benimseyeceklerdi

(bkz. aşağıda 8. Bölüm). Amerikalı öğrenciler çok sık Almanya'ya üşüşecek, sonra ülkelerine dönüp seminerler düzenleyecek ve Birleşik Devletler'in Johns Hopkins ve Michigan gibi üniversitelerinde tarih konulu seminerleri ve yeni lisansüstü okulları yöneteceklerdi. 1880'lerde ve 1890'larda Amerikan üniversitelerinde çalışan bu tarihçilerin kabaca yarısı Almanya'da bir süre eğitim görmüştü ama genellikle bu, bırakın ardındaki tüm bir felsefeyi anlamayı, Alman tarih yöntemlerini tām anlamıyla kavrayabilmek için bile çok kısa sürelerde olmuştu. Amerikan tarihyazımında birçok onyıll boyunca yinelenen "nesnellik" düsturu büyük ölçüde, Ranke'nin kendisini bir idol olarak kabul edip düşüncesinin daha ince veçhelerini yanlış anlayan Rankeciliğin naif versiyonunun ithal edilmiş olmasına atfedilebilir. Gerçekten de, Amerika'da Ranke'nin efsanesi yöntemlerinden çok daha güçlüydü. Her Amerikalı öğrenci de Almanya'da geçirdiği zamandan hoşnut kalmadı. Bancroft, çok genç bir adam olarak gittiği Göttingen'de gözlemlediği gevşek ahlak ve içki alışkanlığından dehşete kapılmıştı. Önemli Siyah tarihçi ve eğitimci W. E. B. Du Bois (1868-1963) 1890'da Heinrich von Treitschke'nin ırkçı atıp tutmalarından muzdarip olmuştu ama genelde Berlin'deki öğretmenlerinden edindiği izlenim olumluydu. Hatta Harvard'da bir seminer başlatan Henry Adams gibi bazı Amerikalı araştırmacılar, Alman üniversite sistemi hakkında iyi şeyler düşünmüyordu. Ama en çekici olanı, nesnel, değerlerden arınmış akademisyenlik ihtirasından yayılan "profesyonellik" haresiydi ve Almanya her ikisinin de en ileri modelini sağlar gibiydi. Bir "bilimsel tarih" amentüsünün çerçevesini çizen profesyonel standartlar, yeni kurulan Amerikan Tarih Cemiyeti (1884) tarafından destekleniyor ve eğitimini Johns Hopkins'te görmüş olan, *American Historical Review*'un (AHR) ilk editörü J. Franklin Jameson (1859-1937) gibi etkili akademisyenlerce takip ediliyordu.

Dergiler ve El Kitapları

AHR, 19. yüzyılın yine Almanya kaynaklı başka bir önemli gelişmesinin Kuzey Amerika'da önde giden örneğiydi: Profesyonel tarih dergileri. Tarih bundan önce edebiyat incelemeleri ve akademilerin yayınları gibi süreli yayınlarda önemli bir yer almıştı (bkz. yukarıda 6. Bölüm). Esas olarak antikite odaklı yerel tarih cemiyetleri, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında çoğalmıştı. Tarih araştırmasını amaçlayan, İsviçre'de 1841'de Zürihli tüccarlar tarafından kurulan *Allgemeine geschichtsforschende Gesellschaft* gibi ulusal cemiyetler de benzer şekilde ortaya çıkmıştı. Ama serbest, yeni tarih araştırmalarının hakem denetimine sunulabileceği editörlü akademik dergiler 19. yüzyıl ortalarının Almanya'sının bir ya-

ratisıdır. Ranke'nin Münih'te profesör olan öğrencisi Heinrich von Sybel (1817-1895) 1859'da *Historische Zeitschrift*'in (HZ) kurucu editörü oldu. Evvelce yayımlanan *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (1844-1848) gibi dergiler kısa ömürlü olmuştu ve HZ'nin başlangıcı da gelecek vaat eder gibi değildi çünkü önde gelen tarihçilerin çoğu yazılarını burada yayınlamaktan çekiniyor, daha çok monografilere yöneliyordu (bu, günümüzde bile doğa ya da sosyal bilimlerin aksine insan bilimlerinde hâlâ süren bir önyargıdır). Ama hayatta kalması ve uzun ömrüyle, yalnızca tarihe odaklanmasıyla ve ortak bir araştırmacılık standardında ısrarcı olmasıyla başka yerlerdeki benzer dergilerin yolunu açtı. Almanya eğitimli Fransız tarih araştırmacılığı reformcusu Gabriel Monod (1844-1912) kendi HZ benzerini *Revue historique* (RH, 1876) adıyla çıkardı. *Rivista Storica Italiana* (1884) ve *English Historical Review* (EHR, 1886) bunu izledi ve 1895'te AHR Amerikan Tarih Cemiyeti'nin resmi yayın organı olarak çıkartılmaya başladı. İlginçtir, her durumda dergiler ülkelerindeki tarih araştırmacılığı uygulamasını değiştirmeyi amaçlayan, görece dışarıdan gelen kimselerce başlatıldı ve her durumda, yenilikçiler kısa sürede içerlikliye dönüştü, tarihyazımsal ortodoksiye, "nesnellik" in ve "sağlam" yöntemlerin muhafazakâr savunucularına dönüşeceklerdi; yeni asiler yan ya da rakip yollarda dışarıda bırakılmış konuları yayımlamak üzere harekete geçtiler. Bu eğilim 20. yüzyılın başlarına kadar devam etti.

Bu ilk tarih dergileri arasında dikkate değer farklılıklar vardı: HZ ve RH'nin kurucuları hâlâ tarihin oynayacağı toplumsal bir rol olduğunu düşünüyordu ve siyasi bir gündemden kaçınmadılar; EHR açıkça bunları reddetti. İçerikler de değişiyordu: Amerikalılar 1960'larda *History and Theory* kuruluncaya kadar İngilizleri izleyip büyük ölçüde kuramsal konulardan kaçındı. Daha eski Avrupalı kuzenlerinin aksine, AHR zaten olgunlaşmış bir ortamda çıkmaya başlamıştı, içinden çıktığı kurum on bir yıldır faaldi, bu da ona yenilikçi değil, derhal profesyonel bir örgütçü ve düzenleyici rol yükledi. Başlangıçta tüm bu yayınlarda öğretmenlerin, arşivcilerin ve kütüphanecilerin de katılımı için belli bir imkân vardı, bu özellikle ilk yıllarında, önemli dergiler arasında akademinin en az etkisinde kalan EHR için geçerliydi; ilk editörü olan Mandell Creighton taşra rahipliğinden Cambridge'teki bir kürsüye daha yeni dönmüştü. Ama üniversitelerde çalışmayanlar kısa sürede dışarı atıldı ve başka mecraların yaratılmasına yol açtı: Örneğin AHR tarafından reddedilenler *Mississippi Valley Historical Review* (1914; 1964'ten bu yana *Journal of American History* adıyla bilinir) gibi başka dergiler kurdu. Sybel tarafından büyük ölçüde HZ'nin dışında tutulan Roma Katolikleri *Historisches Jahrbuch*'u kurdu. Geleneksel bir süreli yayına karşı isyanların en ünlüsü,

Revue Historique'e başkaldırıların 1920'lerde toplum ve iktisat tarihine bir mecra olarak kurdukları *Annales*'dir (bkz. aşağıda 9. Bölüm). Bunun yanında, ulusal geçmişe öncelik vermek gibi bir eğilim de vardı: *HZ*'de Almanya, *EHR*'de İngiltere konuları ağırlıklıydı vs ama dengeyi sağlama girişimleri de görülüyordu, örneğin Creighton'ın, *EHR*'de görüşler yayımlamak üzere yabancı kitaplar elde etme çabası vardı.

Yeni dergiler tarih araştırmasının öncülüğünü yaparken, arkadan gelen tarih pedagojisine de elkitabları destek oluyordu. Carl Ploetz'in (1819-1891) çok yayımlanan kitapçıkları gibi kimileri, 18. yüzyıldan miras kalan ve dünyanın tarihsel olaylarını özetleyen eski formatı korudu; kimileri de tarih yöntemi unsurlarını özetledi. 16 ve 17. yüzyılların tür üzerine tartışmalarının durulup *ars historica* edebiyatını oluşturması ya da onların Gatterer ve Mably gibi 18. yüzyıl ardıllarının geçmişin incelenmesinde genel rehber kitaplar oluşturması gibi, 19. yüzyılın yöntembilimsel tartışmaları ve disiplindeki incelemeler sindirildi ve öğrencilere, Johann Gustav Droysen'le (1808-1884) başlayıp Ottokar Lorenz (1832-1904) ve Ernst Bernheim'la (1850-1942) devam eden bu türden bir dizi elkitabı olarak aktarıldı. Bernheim'in 1908 basımında 800 sayfayı bulan yüklü *Lehrbuch der historischen Methode*'si ("Tarih Yöntemi Ders Kitabı," 1889) Japonya kadar uzak yerlerde bile etkili oldu (bkz. aşağıda 8. Bölüm). Bernheim kendinden emin bir şekilde tarihin birçok olgusunun kesinlikle bilinebileceğini öne sürüyor ama başkalarının da "olası" olarak nitelendirilebileceğini kabul ediyordu.

Yöntemle bu görece dar açıdan ilgilenme eğilimi, yüzyıl sonu Fransa'sında da gözlemlenebilir. Michelet ve Edgar Quinet (1803-1875) gibi erken dönem Fransız tarihçileri gerçekten de, biri Vico, diğeri de Herder'in etkisinde olmak üzere spekülâtif tarihten etkilenmişlerdi; Herderci "ruh" olarak kendi milliyet kuramını geliştirmiş olan Musevilik uzmanı ve din araştırmacısı Ernest Renan da, sarsılan inancının yerine koymak üzere felsefi maddecilikle ilgilenmişti. Ama Almanya'da olduğu gibi, bu giderek azınlıkta kalan bir konumdu. Modern Fransız tarihyazımı mekanizması, ünlü lisansüstü araştırma enstitüsü École Pratique des hautes études'ün 1868'de kurulması ve *Revue Historique*'le yerleşti. Bilimsel tarihin kökenindeki kanıtsal güvenin belki de en masum ifadesi –tüm beşeri bilgi doğa bilimlerine indirgenmeden, tarih bilgisinin kaya gibi sağlam belgesel temeli ve kaynak eleştirisiyle süregiden ilerlemesine olan inanç– Ernst Bernheim'in daha özetlenmiş bir Fransız karşılığında görülebilir. Bir dizi Sorbonne dersine dayanan muazzam başarılı bir yöntem elkitabı olan *Introduction aux études historiques* ("Tarih İncelemelerine Giriş," 1897) ortaçağ uzmanı, daha sonra Archives Nationales'in direktörü olacak

Charles Victor Langlois (1863-1929) ve 19. yüzyıl siyaseti tarihçisi Charles Seignobos (1854-1942) tarafından kaleme alınmıştı ve kısa sürede birçok başka dile çevrildi ve uyarlandı.¹⁸ Oxford'da modern tarih Kraliyet Profesörü kitabın 1898'deki İngilizce çevirisine yazdığı önsözde, eseri tarihte "bilimsel" yöntemin elkitabı olarak "vazgeçilmez" gördüğünü ifade etti. Önemli Yunan tarihçilerden, *Introduction*'u 1902'de çeviren ve kendi ülkesinin özel bağlamına uyarlayan Spyridon Lambros (1851-1919), kitabın Yunan arşivlerinde araştırma yapan ve birçoğu da bu işi gerekli eğitime sahip olmadan gerçekleştirenlere yardımcı olacağını düşünüyordu; *graphognossia* (paleografi için kullandığı terim) gibi yardımcı disiplinleri savunması için bir dış destek bulmuştu.

Introduction'un neden olduğu bu ilk heves anlaşılır bir şekilde duruldu ve bunun nedeni de yalnızca eskimesi değildi. Bu kitap tarih yazarlığının gerektirdiği hazırlık, çözümleme ve birleşim işlemlerini adım adım sıralamasıyla, tam da hak etmediği halde 19. yüzyıl sonu araştırmacılığının naif kendine güven duygusunun mükemmel bir örneği olmuştu. Bunun yanında, uygun yöntemin ne olduğu (ve ne olmadığı) konusunda riskli, cesur değerlendirmeler ve tarihin yazıya bağımlı olduğuna dair şaşaalı bir beyan da vardı. "Sentetik işlemler" üzerine III. Kitap, şu cümlelerle başlıyordu:

Tarihin malzemesini gözden geçirmekle başlayalım. Biçimleri ve doğaları nedir? Diğer bilimlerin malzemelerinden ne yönde farklılık gösterirler?

Tarihsel olgular belgelerin eleştirel çözümlemesinden türetilir. Bu süreçten çözümlemeyle indirgendikleri biçimde, tekil ifadeler şeklinde küçük küçük kesilmiş olarak çıkarlar çünkü tek bir cümle birçok ifade içerir: Genellikle kimisini kabul eder, kimisini de reddederiz; bu ifadelerin her biri bir olguyu betimler.

Tarihsel olguların belgelerden alınmış olmak gibi ortak bir özelliği vardır...¹⁹

Langlois ve Seignobos der ki, birçok belgeden dağınık olguları tutarlı bir tarih biçiminde bir araya getirmek, bir binanın bilimsel olarak inşası gibidir. İnsan malzemelerini dikkatlice seçmelidir çünkü yanlış olanlar herhangi bir tasarımın gerçekleşmesine engel olur. Bilgili yazarlarımız der ki, bu "Eiffel Kulesi'nin kesme taşla inşasını önermeye benzer."²⁰

18 Tarihin kamu yaşamı ve demokrasi ruhu üzerindeki öneminin saldırgan bir savunucusu olan Seignobos üzerine bkz. den Boer, *History as a Profession*, 195ff., 247, 295-300; Langlois üzerine, *a.g.e.*, 301-4.

19 C. V. Langlois ve C. Seignobos, *Introduction to the Study of History*, çev. G. G. Berry (New York, 1903), 211-12.

20 *A.g.e.*

Tarih, Bilim ve Determinizm

19. yüzyılın birçok paradoksundan biri de, edebi başyapıt olarak tarihin aynı zamanda kimileri tarafından bir "bilim" olduğunun ileri sürülmesi-ninbüyük çağı olmasıdır. Çeşki bize çağdaşlarına olduğundan daha ba-riz görünür çünkü o zamanlarda bilim, Rönesans'ta sahip olduğu *scientia* ya da genelde bilgi anlamına hâlâ sahip olan daha geniş kapsamlı bir terimdi ve bu hem Fransızca hem de Almancada her ikisi de daha kap-samlı, İngilizcede olduğu gibi deneysel ve matematiksel çevrelere daha az bağlı sözcüklerle (*science* ve *Wissenschaft*) ifade ediliyordu. Üstelik, 19. yüzyılda entelektüeller hâlâ (önceki dönemlere göre daha az da olsa) bilim ile edebiyat arasında gidip gelebiliyordu ve doğa her ikisi için de ortak bir ilham kaynağı sağlıyordu. Gerçekten de, tarih sanki doğal ve toplumsal âlemler arasındaki sınırı aşabilecek özlü, çift ortamlı bir etkin-likmiş gibi görülüyordu. Kleio kolunu uzatmış ve bakış açısının, entelek-tüel etkinliğin hemen hemen her alanına dokunacak şekilde hem popüler hem de yüksek kültürde çok daha kapsamlı olarak "tarihsicileştirme"si gelişmişti. Tarihin, aynı anda hem edebi kurgu için malzeme kaynağı hem doğanın toplanması ve sergilenmesi için Baconcu-Herodotosçu her şeye uyar bir terim, hem karşılaştırmalı filolojinin dayanağı hem de sosyoloji gibi disiplinlerin temeli olarak yüzyılın "ana disiplini" olduğunu iddia et-mek çok da abartılı olmaz. Fransız anarşist-sosyalist Pierre-Joseph Pro-udhon (1809-1865), "her gerçeğin tarihte olduğu"nu ve doğa gibi tarihin de sorgulanıp insan toplumunun yasalarını teslim etmesinin talep edil-mesi gerektiğini beyan ederek, tarihin bu cömert bolluğuna olan inancı özlü bir şekilde ifade eder. Fransız hukukçu F. F. Poncelet 1820'de "Tarihin bütün insan bilimlerinin kaynağı olduğunu"²¹ ilan ettiğinde, daha yeni ortaya çıkmış olan bir terimi, şimdi sosyal bilimler dediğimiz şeyi kast ediyordu. Ernest Renan, kendi bilim tanımına hem filolojiyi hem de tarihi dahil etmişti. Ama 1900 dolaylarında bilim kendi uzmanlaşmış ve tekno-lojik yönüne saptığında, Bizans uzmanı ve gelişme tarihçisi John Bagnell Bury'nin (1861-1927), hâlâ tarihin "ne az ne de çok" bir bilim olduğunu ilan etmesi mantıksız değildi.

Ama 19. yüzyılın ilk onyıllarında, tarihi hâlâ bireylerin ve olayların –çok daha uzun anlatısal bir bağlamda anlaşılıyor olsalar bile– eski di-daktik rollerinin bir kısmını koruduğu bir ahlak kaynağı olarak görenler

21 Proudhon'u aktaran: Aaron Noland, "History and Humanity: The Proudhonian Vision," ed. Hayden White, *The Uses of History: Essays in Intellectual and So-cial History Presented to William J. Bossenbrook* (Detroit, 1968), 63; Poncelet'yi aktaran: Donald R. Kelley, *Historians and the Law in Postrevolutionary France* (Princeton, NJ, 1984), 56.

ile Tarihin hep ileri doğru ilerleyişinin yalnızca çözülmesi gereken entelektüel bir sorun değil, işleyişi çözümlenebilir hatta ileriye doğru hareketini hızlandırmak üzere geriye doğru dağıtılıp parçalanabilir bir makine olarak görenler arasındaki çizginin artık belirlenmiş olduğu da doğrudur. Kimileri için, bu iki görüş uyuşmaz değildi. Polonyalı milliyetçi ve cumhuriyetçi, akademik kariyeri 1824'te Çarın zorladığı bir sürgünle kesintiye uğrayacak olan Joachim Lelewel, ülkesinin geçmişinde özellikle de ortaçağ döneminde liberal bir ilerlemeci kalıbı kuşkusuz görüyordu. Ama aynı zamanda 1815'te öğrencilerine şunları söylerken, Rönesans döneminde çok da yersiz olmayacak didaktik bir görüşü de koruyordu:

Tarih devlet ve ulusal yönetimler için yararlı öğütler sağlar; yönetimleri ortak çıkar için çekip çevirmek, güvenlik ve iç barışı, genel refah için düzeni sağlamak için. Bir çalışkanlık ruhunu ve ilerlemeci düşünceyi canlandırır... Tarih aynı zamanda topluma büyük işler için ilham verir... [ve] toplumsal bir bilinç uyandırır.²²

Bazı 19. yüzyıl düşünürleri için büyük-T Tarih –kişileştirmesine sık sık başvuruyla Carlyle'ın *French Revolution* ("Fransız Devrimi") eserinde görülen bir karakter–, her şeyin ötesinde kendi öyküsünün anlatılmasını isteyen ilerici bir kuvvetti (Seçme Metin 30).²³ 19. yüzyılın tarihyazımının genel devinimi her ne kadar eleştirel araştırmacılığa yaklaşma ve felsefi spekülasyondan uzaklaşma yönündeyse de, dönem gene de; insanlığın geçmişinin bütünün kapsamlı açıklaması için, genellikle tarihçiler

Seçme Metin 30 **Duygusal Bir İzleyici Olarak Tarih: Carlyle, Girondin'ler ile Montagnard'ların Mücadelesi Üzerine**

Ama sonrasında, kimse Tarihten, işlerin daha sonra nasıl ilerlediğini neden sonuç olarak açıklamasını istemesin. Dağ (Montagne) ile Gironde arasındaki bu savaş ve ardından gelenler, Fanatiklikler ile Mucizelerin savaşıdır; neden ve sonuç için uygun değildir. Bu işten aklın duyduğu ses, akli karışık seslerin gürültüsüdür; yalnızca savaş patırtısı, zafer çığlıkları, umutsuzluk yakınmaları... Tarih tutuşturulmuş bir Ateş Geminin alevlerini felsefi olarak resmedebildiğinde, bu diğer görevi deneyebilir. Burada zift tabakası yatar, şurada da kükürt olanı; barut, nitrat, terebentin ve yanık yağ da buradan akar: Bunu, yeteri kadar araştırmacıysa, Tarih kısmen bilebilir. Ama güvertenin

22 Joan S. Skurnowicz, *Romantic Nationalism and Liberalism: Joachim Lelewel and the Polish National Idea* (Boulder, CO, 1981), 24.

23 Ama Carlyle'ın Devrim versiyonu neredeyse hiç anlatılmamıştır: 6 Mart 1835'te John Stuart Mill Carlyle'ın evine gelmiş ve Mill'in müsveddesini okuduğu kitabın tüm birinci cildinin yanlışlıkla yakıldığını itiraf etmişti: John D. Rosenberg, *Carlyle and the Burden of History* (Oxford, 1985), 15.

altında, bir ateş tabakası diğerine doğası gereği ve insanın müdahalesiyle, herkesin ölesiye koşması ve alevlerin halatların ve üst yelkenlerin de yukarısına yükselmesiyle karışırken nasıl etki tepkide bulundular: Tarih bununla uğraşmaya kalkışmasın.

Ateş Gemisi eski Fransa'dır, yaşamın eski Fransız biçimi; mürettebatı da bir kuşak insan. Çıgılları ve o ateşte ıstırap çeken ruhlar gibi oradan oraya koşuşturmaları vahşicedir. Ama tümüyle *gitmediler mi* Ey Okur? Ateş Gemileri ve onlar, dünyayı korkutarak yelken açtılar; alevleri ve gök gürültüleri hayli uzaklaştı, Zamanın Derinliklerindeler. Dolayısıyla Tarih bir şey yapacak: Hepsine acımak; çünkü hepsi için çok zordu.

Kaynak: Thomas Carlyle, *The French Revolution: A History* ("Fransız Devrimi: Bir Tarih"), ed. K. J. Fielding ve D. Sorensen, 2 cilt bir arada (Oxford University Press, 1989), cilt II, 244-5.

tarafından kaleme alınmamış bir dizi tasarımla doludur. Büyük-T Tarihin nihai yönünün vahyedilmesi, sonradan tarihsel "determinizm" (belirlenimcilik) olarak bilinecekti ve birçok ünlü uygulayıcısı olsa da (örneğin İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle [1821-1862], bkz. *Seçme Metin* 31), en ünlü betimleyicileri Auguste Comte, G. W. F. Hegel ve Karl Marx'tır. Bu isimlerle ilişkilendirilen entelektüel sistemler çok farklıydı ama beşeri işlerin kaçınılmaz olarak ileriye doğru hareketi fikrini paylaşıyorlardı.

Henri de Saint Simon'un (bkz. *Kutu* 26) sonradan uzaklaşmış eski müritlerinden Comte, esas özellikleri dolambaçsız olan "pozitivizm" adlı bir felsefe geliştirdi. Pozitivizm, ilerlemenin yalnızca olası değil aynı zamanda kaçınılmaz olduğunu kabul eder; böylesi ilerlemeyi takdiriilahinin dışındaki kuvvetlere atfeder ve insan davranışının, dolayısıyla da Tarihin doğal dünyanın yasalarına benzer "yasalar"a göre işlediğine inanır. Comte, onun doğal yasalara beşeri bilimler arkaplanının sağlayacağından daha büyük bir güven duymasını sağlayan bir matematik eğitimi almıştı. Gene de, 19. yüzyıl başları tarihi düşüncesiyle, özellikle de romantizmle birçok ortak noktası vardı. Comte için varolan bir olguyu (ve gelecekteki gelişimini) anlamanın anahtarı tarihsel kökenlerine bakmakta yatıyordu. İdeal "pozitivist kitaplığı," Herodotos'tan kendi günlerine kadar seçme yazarlardan oluşan bir tarih bölümü içeriyordu. Comte'un *Cours de philosophie positive* ("Olgusal Felsefe Dersleri," 1830-1842) başlıklı çok ciltli eseri tüm insan düşünce tarihini teolojik, metafiziksel ve pozitif çağlar olarak üç safhada özetliyordu. Burada Vico'nun tanrılar, kahramanlar ve insanların ya da aşamacılığın geçinme türlerinin ve Condorcet'in Tarihin dokuz safhasının izleri görülür; daha da geriye döndüğünde, ortaçağ mistiği Fiorelli Joachim'in Baba, Oğul ve Ruh çağlarından esintiler de görülebilir.

Seçme Metin 31 Pozitivizm ve Tarih: Buckle, Tarihyazımı Üzerine

Beşeri bilginin tüm dalları içinde tarih, üzerinde en çok yazılmış ve en popüler olanıdır. Ve anlaşılan genel görüş, ardı ardına gelen tarihçilerin başarılarının, toplamda çalışkanlıklarına eşit olduğudur ve bu konuda çok çalışıldıysa, çok şeyin de anlaşılmış olduğudur...

Ama diğer yandan, eğer bu malzemeden nasıl yararlanıldığını betimlemeye çalışırsak, çok farklı bir resim çizmemiz gerekir. İnsanlık tarihinin talihsiz özelliği, her ne kadar farklı parçaları hayli beceriklice incelenmiş olsa da, bunları bir araya getirmeye ve birbirleriyle nasıl bağlı olduklarını anlamaya çalışanın pek çıkmadığıdır. Diğer büyük araştırma alanlarında genelleme gerekliliği evrensel kabul görmüş ve tikel olgulardan hareket ederek bu olgulara hükmeden yasaları ortaya çıkartma yolunda soylu çabalar sarf edilmiştir. Ama şimdiye kadar, işlerinin yalnızca olayları aktarmak olduğu, ara sıra bunları yararlı görülen ahlaki ve siyasi düşüncelerle süsleyebilecekleri yolunda garip bir fikrin egemen olması tarihçilerin alışıldık tavrıdır...

Bu dar standardın yerleşmesi, bilgimizin ilerlemesi yolunda çok önyargılı sonuçların doğmasına neden olmuştur... İnsan düşüncesinin tüm âli amaçları açısından tarih hâlâ sefil derecede eksiktir ve yasaları bilinmeyen ve hatta temelleri yerleşmemiş bir konuya özgü o karışık ve anarşik görüntüyü arz eder...

Son iki yüzyılda yapılanlara aşina olan herkes, her kuşağın, önceki kuşaklarca düzensiz ve öngörülemez addedilen bazı olayların düzenli ve öngörülebilir olduğunu gösterdiğinin farkında olmalıdır... Bu kargaşanın ortasında düzenlilik bulma umudu bilim insanlarına o kadar aşınadır ki, en saygın olanların arasında bu bir inanç gibidir: Ve aynı beklenti tarihçiler arasında genelde bulunmuyorsa, bu kısmen onların doğayı araştıranlardan daha aşağı beceriye sahip olmalarına, kısmen de araştırmalarının ilgili olduğu toplumsal olguların daha büyük karmaşıklığına atfedilebilir.

Bu her iki neden de, tarih biliminin yaratılışını geciktirmiştir.

Kaynak: H. T. Buckle, *History of Civilization in England*, 3 cilt (Londra: Longmans, Green and Co., 1872), c. I, 1-9.

Kutu 26 Henri de Saint-Simon

Tarihi ardı ardına gelen "kritik" ve "organik" dönemler arasında gidip gelen bir tür döngü olarak ele alan bir teori geliştiren erken dönem sosyalist düşünür Henri de Saint-Simon'dan (1760-1825) hem Marx hem de Comte etkilenmişti. İlk tür –örneğin Sokrates sonrası Yunanistan, Rönesans ve Aydınlanma– esas olarak önceki zamanların varsayımlarını çökertmişti. Daha sonraları Friedrich Nietzsche'nin hayran olacağı Sokrates öncesi dönem ve ortaçağ gibi "organik" dönemler, yeni felsefeleri ve yaşam tarzlarını geliştirecek olan yaratıcı etkinlik dönemleriydi. Saint-Simon aynı zamanda Tarihin ileriye doğru hareketini yöneten bir ilerleme "yasası" olduğunu öngörmüştü.

Halkın yasaların insan davranışı üzerindeki yönlendirici gücünü tanıdığı çağ –pozitif çağ– önlerinde uzanıyordu ve her bilgi türü, her disiplin bu ortak hedefte buluşmak üzere ardı ardına safhalarda paralel güzergâhlar izliyordu. Toplumsal açıdan determinist metafiziğinin yanında Comte'un kuramı, aralarında tarihin de bulunduğu her türden bilimi ilerlemeci ve birikimsel (cumulative) gören bir epistemoloji barındırıyordu. Bu, doğa bilimlerindeki deneysel ilerlemeye benzer biçimde, bilgide sürekli gelişmeyi öngören her türden tarih düşüncesine "pozitivist" sözcüğünün uygulanmasını getirdi. Araştırmacılığa 19. yüzyılın Rankeci yaklaşımı, böylece zaman zaman bütünüyle "pozitivist" olarak anılır oldu, bu da özgün anlamının hiç de yardımcı olmayan bir genişlemesi demekti. Bu tarih araştırmacılığının "birikimsel ve sürekli gelişme" modeline bir şekilde daha uygundur ama bu benzetme bile sorunludur. Tarihin incelenmesinde "pozitivizm" bir dereceye kadar, zamanımızda önceki tüm "naif" tarih araştırmacılığı görüşlerinin, özellikle de kanıtsal deneyselsiliğin günahlarının yüklenebileceği, sonra da gözden düşen fikirlerin entelektüel çölüne sürülebilecek bir tür günah keçisi olmuştur. Üstelik terimin halk arasındaki kullanımı, pozitivizmin varolan etkisini istemeden de olsa büyütür. Faydacılık gibi kimi felsefe okulları üzerindeki etkilerine ve ilerlemeyi neredeyse bir inanç meselesi gibi gören bir çağdaki doğal çekiciliklerine karşın, 19. yüzyıl Batı Avrupalı ve Amerikalı tarihçiler arasında, İngiliz tarihçi Buckle, toplumsal Darwinci Herbert Spencer (1820-1903) ve Fransız Hippolyte Taine (1828-1893) bir yana, ki onların beğenisi de seçici olmuştur, Comte'çu fikirler akla gelenden daha az taraftar bulmuştu. Daha sonra göreceğimiz gibi, Asya ve Latin Amerika daha verimli topraklar sağladı. Comte'un Marx'a bir alternatif sunduğu Doğu Avrupa'da da keza öyle oldu: Örneğin Rusya'dan Miliukov hevesli bir Comte'çuydu.

Pozitivizm, Tarihin yönü üzerine bir düşünce okuluydu, Kant ve Fichte'yle başlayan ve Hegel'in dünya tarihi felsefesiyle doruğuna ulaşan Alman idealizmi de bir diğeri idi. Bu profesör için Tarih, zihnin "diyalektik" bir süreçte kendi kendini idrakıydı, tez ve antitez arasındaki sürekli çatışma ve bunların bir sentezle çözülmesi. Onun görüşlerinin kökleri daha önceki Aydınlanma düşünürlerindeydi ama Hegel, uzun süredir geçerli olan, tarihin "örneklerle felsefenin öğretilmesi" olduğu yolundaki klasik görüşü –Herder'in de evvelce sorgulamış olduğu gibi– kararlı bir şekilde reddetmişti. Bunun yerine, entelektüel sistemler yerlerini daha üstün ardıllara bırakıp Dünya Ruhunun öz-bilincinin hareketini belirlerken, tarih ile felsefe arasında, felsefe tarihinin insan anlayışında kendi başına bir ilerleme öyküsü olduğu farklı bir ilişki yerleştirdi. Tarih bir öğretmen değildi ya da en azından iyi bir öğretmen değildi. Daha doğrusu, bu hem

bir süreç hem de bu sürecin tutarlı bir anlatısıydı. Üstelik her ne kadar insanlık tarihi evrensel olsa da, Hegel evrensel tarih girişimlerinin sorunlu olduğunu düşünüyordu; ironiktir, "uzmanlaşmış tarih" dediği şey (bütüne sanat ya da hukuk gibi tikel bir konu aracılığıyla bir yaklaşım) daha verimli olmaya adaydı. Ve Tarihin anlamı üzerinde çalışacak olan, tarihçi değil filozoftu. Bu konudaki bilgi, Tarihin sonuna kadar eksiksiz olmayacaktı: Onun ifade ettiği gibi, "Minerva'nın baykuşu" kanatlarını ancak günbatımında açıyordu.²⁴

Geriye dönüp bakıldığında, Vico 18. yüzyıl için neyse, artık Hegel 19. yüzyıl için o gibi görünür, karmaşık ve geçirgen olmayan, bir kenara atamayacağınız bir araştırmacı: Ne Ranke tarzı bir tarihçiydi ne de felsefi açıdan "mutlak idealizmi" felsefi metafiziğin baskın akımı oldu. Ama Vico'nun aksine Hegel, sonraki kuşaklar tarafından kurtarılmak üzere karanlıklarda unutulmadı. Kendi zamanında da ünlüydü ve kendi başlarına genellikle hocalarının görüşlerine ters fikirler formüle ederek yıldız olacak önemli öğrencilerle hayran müritler çekti. Muhafazakâr olarak tanınmasına karşın, önemli sayıda sol eğilimli çalışma arkadaşı vardı. Yabancı hayranları arasında, Quinet ve Michelet gibi Fransız tarihçileri üzerinde biçimlendirici bir etkisi olan ve Hegel'in felsefesinin İtalya'ya aktarılmasının ana mecraası Fransız liberal filozof Victor Cousin (1792-1867) vardı. Daha yakınında, Ludwig Feuerbach'ın (1804-1872) etkisiyle Hegel'in idealist felsefesini insan merkezli "maddecilik"e çeviren bir grup olan "Genç Hegelciler" vardı.

Hegel 1818'de Berlinli meslektaşları tarafından soğuk karşılanmıştı (Resim 50) ve fikirleri ihtilaf konusuydu. Bir yüzyıl boyunca, Søren Kierkegaard ile Arthur Schopenhauer'dan Martin Heidegger ve Bertrand Russell'a, düşmanları onu felsefelerini karşısına çıkartacakları şeytansı simge olarak kullandı. Ve Batılı olmayan kültürlerin özellikle de tarihsellikten iki anlamda –ne bir geçmiş düşünceleri ne de beşeri anlatının ana akışında bir yerleri olması anlamında– yoksunluklarının Avrupalılarca iki yüzyıl boyu dışlanmasını özetleyen de, 19. yüzyılın şahsiyetlerinin hepsinden fazla Hegel'dir: Afrikalılar ve bazı Avrupalılar (özellikle Slavlar) böylece hem *tarihten* yoksun hem de *Tarih* açısından önemsiz oluyorlardı. Yalnızca Asya (bazı seçilmiş olanlar) ve Avrupa sayılıyordu ve bu ikinciler de Tarihin yolunun daha ileri ucunda duruyorlardı. Bu konumun da, modern ve postmodern Avrupamerkezcilik ile Şarkiyatçılık eleştirilerini bir paratoner gibi çekmesi şaşırtıcı olmasa gerek ama Hegel'in hakkını yememek açısından, bu görüşü benimsemekteki nedenlerinin, geleneksel erken modern ve 18. yüzyılın nedenlerinden –alfabe yazısından yoksun

24 Hegel, *Lectures*, çev. Nisbet, 23-4.

Resim 50. Berlin bilginleri. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (üstte, ortada) 19. yüzyıl başı Berlin entelektüel çevresinin, Wilhelm ve Alexander von Humboldt da aralarında olmak üzere birçok yıldızıyla birlikte resmedilmiş. Litograf baskı, y. 1810, Julius Schoppe.

olmaları ve sözelliğe aşırı bağılıkları– hayli farklı olduğunu belirtmek gerekir. Hegel açısından, yalnızca kilit kıstas olarak “devlet olma” Tarihte statü kazandırır ve *tarihin* yazılmasını sağlayabilirdi. “Yalnızca tarihin nesrine yol açan değil, fiilen bunun üretilmesine yardımcı olan içeriği sağlayan... ve dolayısıyla kendi gelişmesi hakkında bir kayıt yaratan, en başta devlettir.”²⁵

25 Hegel’in dünya tarihinin gelişimi üzerine derslerinin ikinci taslağından (1830), *Lectures* içinde, çev. Nisbet, 136.

Yalnızca halk üzerindeki etkisiyle değerlendirildiğinde, Hegel'in tarih felsefesinin ve diyalektik motorunun en dikkat çeken yan etkisi, kuşkusuz bir zamanların Genç Hegelcisi sosyalist Karl Marx tarafından ilkel zamanlardan başlayan, feodal ve kapitalist safhalardan geçtikten sonra komünizme ve proletaryanın zaferine ulaşan materyalist iktisadi ve toplumsal değişmeye uygulanmasıdır. Tutarsızlıklarını sertçe eleştirdiği Feuerbach'ın felsefesine, aşağılamayla baktığı Comte'un pozitivizmine ve daha da uzaktan Vico'ya daha belirsiz borçları olan Marx, tarih felsefesini *Die deutsche Ideologie* (1846, *Alman İdeolojisi*) gibi erken dönem kuramsal eserleriyle parça parça geliştirdi. Siyasi bir tarih olarak kabul edilebilecek en azından bir eser, *Der 18te Brumaire des Louis Bonaparte*'ı (1852, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*) (gene Hegel'den türettiği, tarihsel olayların iki kez, birincisinde trajedi, ikincisinde de komedi olarak gerçekleştiği yolundaki ünlü sözünün kaynağını) kaleme aldı. İstisnasız modern zamanlarda hiçbir tarih kuramı, özellikle de Marx'ın Rus, Doğu Avrupalı ve Çinli hayranları arasında, sayı açısından daha fazla takipçiye sahip olmamıştır.

Marx, yalnız ya da ortağı Friedrich Engels'le (1820-1895) birlikte, hem verimli hem de karmaşıktı ve tarih düşüncesinin burada tam bir özetini yapmaya kalkışmayacağız. Kuramları aslında tek bir eser içinde tutarlı bir sistem olarak hiçbir araya getirilmedi, bunlar geniş eserlerinin arasına serpiştirilmiştir. Kuşaklar boyu Marksist olsun olmasın araştırmacılar ve ideologlar bunu derleyip toparlamak için bol miktarda mürekkep ve yeteri kadar da kan dökmüşlerdir. Kısaca özetlenirse, Marksçı Tarih kuramı şöyle der: İnsanlık bir dizi toplumsal safhalardan geçmiş ya da geçecektir, bunlar ilk cemiyet biçiminin aile olduğu ilkel safhadan başlayarak mülkiyetin ve bunun sömürülmesi aşamasına, sonra feodalizme ve kapitalizme eriştikten sonra, "gerçek" Tarihin başlayacağı sosyalizmle sona erecektir. Daha ayrıntılı olarak, Marx her biri iktisadi ve toplumsal düzenlemelerle tanımlanan dört çağ belirler: Asya (burada iyice yerleşmiş olan "Doğu despotizmi" kavramından alıntı yapar), antik, feodal ve burjuva; yalnızca kapitalizm çöktükten sonra gelecek olan beşinci safhada sınıfsız bir toplum ortaya çıkacak ve tarihsel değişimin motoru da durdurulacaktır.

Safhadan safhaya ya da çağdan çağa geçiş, önceki yüzyılda aşamacıların önerdiğinden çok farklı değildir, her türlü kaderle ilgili ve doğaüstü unsur tamamıyla çıkartılmıştır ve *geçim* tarzlarından ziyade, hem toplumsal düzenlemeleri kısıtlayan hem de Tarihi ileri doğru harekete geçiren *üretim* tarzlarıyla ilgilidir. Bir safhadan diğerine geçiş (aşamacıların hiçbir zaman yeterince açıklayamadıkları bu veçhe) her yerde aynı anda ya da aynı hızda gerçekleşmez. Hatta tam anlamıyla mutlaka kaçınılmaz

da değildir çünkü Asya çağında gelişme için çok az dürtü vardır. Değişme bazen dış kuvvetler nedeniyle gerçekleşir. Ama daha sıklıkla iç çelişkiler ve çatışmalar, özellikle de Marx'a göre yabancılaşıma, sınıf bilinci ve nihayet değişimin kurulu tabancasında tetiğin düşmesiyle devrime neden olan sınıf çatışmaları sebebiyle değişimler gerçekleşir: Hegel'in "diyalektiği" fikirler âleminde iktisadi ve maddi yaşama aktarılmıştır. İnsanın varoluşunun her safhasındaki birikim, çatışma diyalektiğinin sonuçlanmasına ve iktidarın evvelce madun olan bir sınıfın eline geçmesine neden olur. Ama bunun sonucunda ortaya çıkan yeni sentez –sonraki safha– yalnızca diyalektiğin yeniden başladığı geçici bir istikrardır. İnsan yaşamının daha görünür olan tüm veçheleri –siyasi, dini, ideolojik– aysbergin suyun üzerinde kalan onda biri gibidir. Oluşumu üzerinde yer aldıkları maddi ve iktisadi “taban” tarafından önceden belirlenir. Bu kuramın anahatlarını çizerken Marx toplumsal, iktisadi ve tarihsel çö-

zümlemeyi artık bir yüzyılın üzerinde bir süredir etkileyen ve kimileri 1990'larda Avrupa'da komünizmin çöküşünü atlatan bir dizi temel kavramı oluşturmıştır: Birkaçını sayarsak, değerler emek kuramı, ilkel birikim, sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğü.

Almanya tarihin gelişimi ve tarih disiplininin doğası üzerine düşüncelerin versiyonlarıyla ilgili başka önemli kuramlar da üretmiştir. Prusya'nın tarihçisi ve bir süreliğine kuramcısı J. G. Droysen (Resim 51) her ne kadar tarih bilgisinin iletilebileceğine inansa da, eseri *Historik* (ve kısa, çok dağıtılmış özeti olan *Grundriss der Historik*, “Tarih Biliminin İlkelerinin Ana Hatları”) içinde tarihçinin kaynaklarıyla ilişkisi üzerine çok daha az naif bir görüş öne sürmüştü.²⁶ Eski hocası Ranke'nin ılımlı bir eleştirmeni olan Droysen nesnellik kültürünün, kaynak eleştirisine odaklanmasıyla birlikte, tarihi

Resim 51. Johann Gustav Droysen. Anonim fotoğraf, y. 1870. Ranke'nin başkanı olduğu Berlin Üniversitesi'nin bir ürünü olan Droysen hem tarih hem de tarih felsefesi eserleri kaleme aldı; buna ses getiren eseri *Grundriss der Historik* da (“Tarih Biliminin Anahatları”) dahildir.

26 J. G. Droysen, *Outline of the Principles of History (Grundriss der Historik)*, çev. E. B. Andrews (Boston, 1893). Yapıtın bütünü modern Almanca bir baskıda derlenmiştir: *Historik: historisch-kritische Ausgabe*, ed. P. Leyh ve H. W. Blanke, 3 cilt (Stuttgart-Bad Cannstatt, 1977-2008).

yanlış bir güzergâha soktuğuna inanıyordu; onun "Historik"i, kurgunun hayali dünyasında Şiirselin işgal ettiği yeri tarihsel geçmişte işgal etmeyi hedefliyordu. Droysen o günün koşulları ve değerlerinin rehberliğindeki yorumlamanın yaratıcı rolüyle katı ve tutarlı metodolojik kurallara olan gereksinime özellikle vurguda bulunuyordu. Beşeri eylemleri ve kurumları doğal dünyanın kategorilerine indirgedikleri için Britanyalı H. T. Buckle gibi tarihsel pozitivistler hakkında da eleştireldi.

Droysen'in bir ayağı Rankeci siyaset tarihine, diğer ayağı da felsefeye basıyordu. 18. yüzyılın Alman teoloji okullarından başlayıp günümüze kadar uzanan "hermenötik" geleneğin bir üyesiydi. Hermenötüğün kilit unsurlarından biri, gözlemci ya da geçmişin yorumcusunun konumu ya da gözlemleme noktasının onun kanıtı nasıl yorumladığında kritik olduğu inancıdır; farklı konumlar farklı gerçekleri ortaya çıkartabilir, gerçek, Leibniz'in monadları gibi tek ama çok yüzlüdür. Wilhelm Dilthey (1833-1911) hermenötik içinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla olan kesin bağı ve tarih bilgisi kavramında aynı şekilde önemli bir revizyon sağlamıştır. Ranke sonrası belge fetişizminden bir sapmayı Dilthey'in tarihin, olayların anlamının kendi iç deneyimimizden sezilmesi gereken, kaynaklardan doğrudan elde edilemeyecek zihinsel bir anlayış eylemi (*Verstehen*) olduğu değerlendirmesinde görebiliriz. Droysen'in yalnızca sonsuz tekrarların olabileceği doğa dünyasıyla ilerlemenin olası olduğu tarih arasındaki ayrımı gibi, Dilthey'in konumu da pozitivism karşıtıydı ama daha sert bir biçimde. Droysen, insanların sahip olabileceği "en kusursuz idrak biçimi" *Verstehen*'in gene de nesnel bir gerçekliğe erişebileceğini öngörmüştü. Bir kuşak daha genç olan Dilthey o kadar emin değildi. Bir yanda, insanlığın ilerlemesi ve yüzyıllar geçtikçe bilginin din ve metafizikten kurtulması tarzında pozitivist görüşler gibi bir şeyleri kabul ediyordu. Diğer yanda, Rankecilerin soyutlamayı çok kolay reddettiklerine ve kendilerini, pozitivism karşı akılcı bir alternatif sunmaktan yoksun yetersiz bir bilgi kuramıyla baş başa bıraktıklarına inanıyordu. Üstelik Dilthey geçmişteki olayların, tarihsel şahsiyetlerle paylaştığımız insanlığımız sayesinde, bilim dünyasına uygulanamayacak bir yoldan elde edilebileceğini varsayıyordu: Tarih *Naturwissenschaften*'a değil, *Geisteswissenschaften*'a yani ruhsal ya da ahlaki bilimlere aitti. *Einleitung in die Geisteswissenschaften* ("Tin Bilimlerine Giriş," 1883) içinde, doğanın incelenmesinden türetilmiş çözümleme ilkelerinin tarihsel olgulara uygulanmasıyla Rönesans'tan bu yana geçerli olan sorunlu bir meşgaleyi belirlemişti; bu, tarihsel olguların doğal olanlardan farkının yeterince görülmemesine ve dolayısıyla da tarih kuramında bir yoksulluğa neden olmuştu.

Dilthey bir şekilde klasik didaktik tarih görüşünün öncüllerinin bir kısmını canlandırıyor ama bunları tamamıyla farklı yöndeki bir güzergâha sokuyordu. Evet, tüm halklar arasında temel ortak özellikler vardı ama bu olgunun yararlılığı geçmişten uygulamalı dersler çıkartmakta değil, insan güdülerinin geçmişin gidişatını nasıl etkilediğini anlamakta yatıyordu. Disiplinlerini bir “bilim” gibi gören tarihçiler geçidinin üzerine sağanak yağdırmak Wilhelm Windelband’a (1848-1915) düştü. 1894’te Strasbourg Üniversitesi’ndeki rektörlük konuşmasında, Aristoteles’in tarihin tekilliklerle uğraştığı, “nomotetik” yani yasa oluşturan değil, “ideografik” yani biricik ve tekil olanı betimleyen bir uygulama olduğu yolundaki eski ilkesini yeniden dillendirdi. Ayrım “bizzat bilginin kendisi”ne değil yalnızca “soruşturma tarzları”na uygulanabilirdi çünkü hem tarih hem de doğa bilimleri geniş “deneysel bilimler” şemsiyesinin altında yer alıyorlardı. Tarihin nihai amacı, “tarihin hammaddesinden, güçlü ve canlı bir açıklıkla geçmişin gerçek şeklini çıkarmak ve yeniden oluşturmaktır. Tarih insan ve beşeri yaşamın imgelerini, onların eşsiz özellikteki biçimlerinin bütün zenginlik ile bolluğunda ve sağlam korunan tüm ve canlı bireyselilikleriyle üretir.”²⁷

Tarihin pozitivist ya da “bilimsel” veçhesini bir kenara atmaya herkes hazır değildi, özellikle de ufuklarını devlet ve siyasetin ötesinde genişletebiliyorlarsa. Ya da, aslında, milliyetçi bir gündeme katkıda bulunabiliyorlarsa: Yunan Spyridon Lambros 1905’te, tarihçinin görevinin hem bilimsel *hem de* ulusal olduğundan bahsetti:

Yalnızca tarihçinin kalemi silahlarla rekabet edebilir. Bu nedenle, âli misyonlarını daha tamamlamamış ve ulusal birliklerini gerçekleştirememiş uluslar potansiyel ulusal azametlerini iki çapaya bağlamalıdır: Askeri örgütlenme ve tarih çalışmalarının gelişmesi... Gerçekten de, tarihçinin masası ile askeri kamptan daha büyük bir yoldaşlık yoktur.²⁸

Ülkesinin modern ilk eksiksiz tarihini kaleme alan ateşli Rumen milliyetçisi Alexandru Xenopol (1847-1920), felsefe ve toplum bilimlerine dayanan bir tarih bilimi geliştirmeye kararlıydı ama sonunda kurduğu tarih bilimi –bir Dilthey-Windelband karışımı–, kendi çalışmasını büyük ölçüde, genç tarihçiler tarafından reddedilmesi karşısında geriye bakarak “bilimsel” olarak niteleme girişimiydi.

27 W. Windelband, “History and Natural Science,” çev. G. Oakes, *History and Theory* 19(1980): 169-85, s. 175, 177, 179.

28 Effi Gazi, *Scientific National History: The Greek Case in Comparative Perspective (1850-1920)* (Frankfurt, 2000), 84.

Ranke'ye Kültürel ve Toplumsal Alternatifler

İnsan merak ediyor, 18. yüzyılın insanlık tarihine yaklaşımına, Voltaire'in XIV. Louis'nin hükümdarlığı üzerine kültürel perspektifine ve geçmiş toplumların aşamacı (stadialist) incelemesine ne oldu? 19. yüzyılın siyasi ve yaşamöyküsel olana yeniden odaklanması, Hegel tarzında sistemli spekülasyona antiteziyle birlikte bunları bir kenara itmiş gibi görünüyor. Bu tamı tamına doğru bir resim değildir çünkü yüzyıl Ranke'ye, devlet odaklı Avrupa tarih yazımına ve her ikisinde de bulunan yöntemsel kısıtlılıklara bazı alternatifler sunmuştur. Bu alternatifler, Aydınlanmanın kaygılarına 20. yüzyıla doğru bir güzergâh sağlamıştır.

Rankeci modele ilk büyük meydan okuma, bir zamanlar Berlin'de Ranke'nin derslerine katılmış olan ama yaşamının büyük bölümünü Basel ve Zürih'te geçiren İsviçreli bir tarihçinin çalışmalarında görülür. Jacob Burckhardt'ın (1818-1897) en ünlü kitabı *Die Kultur der Renaissance in Italien (İtalya'da Rönesans Kültürü)*, Rönesans sanatı ve kültürü üzerine, estetiğin siyasi yaşamla ilişkisi üzerine –“devleti” bir tür “sanat eseri” olarak ele alıyordu– ve “bireyciliğin” yükselmesi üzerine parlak bir incelemeydi. Bu kitap 19. yüzyılda yazılmış olup da hâlâ baskısı yapılan ve Rönesans üzerine derslerde önerilen nadir kitaplardan biri olmayı sürdürüyor. Bunun içinde, Burckhardt *Kulturgeschichte* olarak bilinen bir tarihsel araştırma biçimini uygulamış, belki de icat etmiş ve anlatıdan Rönesans'ın farklı veçheleri üzerine bir dizi düşünsel deneme lehine kaçınarak, yükselen disiplinin kurallarına meydan okumuştur. Olumlu tepki almış olsa (Burckhardt'a sonraları Ranke'nin Berlin'deki kürsüsü önerilmiş ama kendisi reddetmişti), başyapıtı onyıllarca *sui generis* (eşsiz) olmayı sürdürdü.

19. yüzyıl ortalarının büyük antikite tarihçisi Fransız Numa Denis Fustel de Coulanges (1830-1889) başka bir alternatif sunmuştu. Etkileyici bir araştırmacıydı ve Comte'tan Max Weber'e uzanan tarihin sosyolojik geleneğine dahildi. Sözcüğün epistemolojik anlamıyla ılımlı bir pozitivist olan Fustel de Coulanges, tarihin belgeler aracılığıyla kendi adına konuşabileceğine ve “gözlemlenebilir bir bilim” olduğuna gerçekten inanıyordu. Kuram ve genellemelere hiç de karşı değildi –öğrencisi Charles Seignobos eski ustasının sistematik fikirlere çok bağlı olduğunu düşünenler arasındaydı– aynı zamanda çok okumuş âlim bir araştırmacıydı ve 1864 tarihli, Yunan ve Roma dinini, yasalarını ve kurumlarını araştırdığı *La Cité antique* (“Antik Kent”) kitabıyla çok tanınmıştı. Ama hem kuramsallaştırması hem de âlimliği kendi işiydi: Fustel de Coulanges yaşamının sonuna kadar Rankeci anlatıya hatta Niebuhr'cu *Altertumswissenschaft*'a ilgisiz

kalmıştı. Sonunda başkaları da ona katılacaktı: Yüzyılın sonuna doğru, Fransa-Prusya Savaşı felaketinin ardından, Alman etkileri giderek kuşku-
lu görülmeye başladı ve I. Dünya Savaşı da bu eğilimi güçlendirdi. Hatta
Rankeci seminerlerin bir zamanlar destekçisi olan Alman tarihi uzmanı
Ernest Lavisse, "Almanlarla savaşmanın" alternatif bir yolu olarak Fran-
sız tarihçilerin doğru eğitimini görüyordu ama ortaçağ uzmanı Ferdinand
Lot (1866-1952) gibi daha genç araştırmacılar, hâlâ uluslarının eğitim
mekanizmasının Alman üniversiteleri karşısındaki aşağı konumundan
rahatsızlık duyuyordu.

Alman tarihyazımının Rankeci versiyonuna bir çeşit meydan okuma
da bir kuşak sonra, bu kez Almanya'dan geldi. Karl Lamprecht (1856-
1915) tarafından başlatılan, 1890'ların ünlü *Methodenstreit* ya da "yön-
tem üzerine tartışma"sı zamanımıza kadar süren tartışmaların kimileri-
ne sahneyi hazırladı. Kendi zamanının Yeni-Rankecilerine karşı eleştirel
olan ama pozitivizme Droysen ya da Dilthey'e göre daha sıcak bakan
Lamprecht, "yeni" bir tarihe olan gereksinimi öne sürdü. Büyük grupla-
rına göre değil de önderlerin ve tikel olayların anlatısı olarak tasarlanan
tarihin yararına kuşkusunu ifade etti ve psikoloji de aralarında olmak
üzere yeni ortaya çıkan sosyal bilimlerle bir ittifakın gerekliliğini ifa-
de etti; aynı zamanda, kültürün bir halkın ortak ruhunun (*Volksseele*)
dışarıya doğru ifadesi olduğunu öne sürdü. Lamprecht birçok açıdan
bir asiydi. 1895'te, *Historische Zeitschrift*'in boşta olan editörlüğü i-
çin sonuçsuz bir hamle yaptı, burayı ilgili olduğu diğer iki dergiyle
bir araya getirmeyi öneriyordu; en ateşli eleştirmenlerinden biri olan,
Historismus'un gelecekteki tarihçisi, bu göreve Treitschke'yi getirmeyi
tasarlayan Meinecke tarafından alt edildi. Her ne kadar meslek yaşamı
sırasında Alman tarihyazımı kurumu tarafından marjinalleştirildiyse
de, Lamprecht yurtdışında beğeniliyordu: Troels-Lund gibi 19. yüzyıl
sonlarının İskandinav tarihçileri, onu Burckhardt'ın birkaç on yıl önce-
kinden daha az estetik ve popülist bir çaba olan kendi *Kulturgeschichte*
versiyonlarının babası olarak görüyordu. Lamprecht'in öğrencileri ara-
sında bir sonraki kuşağın önde gelen Rumen tarihçisi Nicolae Iorga da
(1871-1940) vardı ve II. Dünya Savaşı sonrasında kimi Doğu Alman ta-
rihçiler onu "Ranke'nin alternatifini" üretmiş bir kişi olarak görüyordu.
Lamprecht'in Kuzey Avrupa'da başka hayranları da vardı, özellikle de iki
ortaçağ uzmanı, Belçikalı iktisat tarihçisi Henri Pirenne (1862-1935) ve
Hollandalı kültür tarihçisi Huizinga. Onlar da, yüzyılın sonundan Anna-
les Okulu ve modern kültür tarihi gibi daha sonraki gelişmelere önemli
köprüler kurdular (bkz. aşağıda 9. Bölüm).

Lamprecht'in fikirleri ve bunlara gösterilen düşmanca tepki, 18. yüzyılın sonunun, tarih ile aralarında psikoloji, iktisat, antropoloji ve sosyolojinin –modern sosyal bilimler– de bulunduğu birçok komşu bilim dalı arasındaki çözülmemiş gerilimlerin bir ürünüydü. Bunun tüm sonuçları bu konular arasındaki sınırlarda halen çözülmeye çalışılıyor. Tarih düşünce yapısına sahip olan çağdaşları filozof Georg Simmel (1858-1918), siyasi iktisatçı Max Weber (1864-1920) ve Fustel de Coulanges'ın eski öğrencilerinden Fransız Émile Durkheim (1858-1917), akraba disipliniyle o zamandan beri sürekli ama sarsıntılı bir ilişkisi olan sosyoloji ile tarihin araştırılmasını bağdaştırıyorlardı. İktisat tarihçileri de benzer şekilde dönüp, (Karl Marx'ın yardımı olmadan) maddi kültür, sanayi ve hatta emeğe bakıyorlardı; iktisatçı Gustav von Schmoller (1838-1917) tarihsel verileri kendi disiplininin köşe taşları olarak gören bir Alman iktisat okulu adına konuşuyordu. Amerika'da, Lamprecht'çi fikirler Amerikan tarih yazımının gündeminden hoşnut olmayan bir tarihçiler kuşağında dinleyici buldu. Columbia Üniversitesi'nden James Harvey Robinson (1863-1936) ve "Yeni Tarihçiler" in I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında siyaset tarihinin üstünlüğüne karşı kısa taarruzları, Harry Elmer Barnes (1889-1968) gibi başka Yeni Tarihçilerin milliyetçilik ve Amerikan istisnacılığı eleştirileri ve Carl Becker (1873-1945) ile Charles Beard (1874-1948) gibi İlerlemeci Tarihçilerin çalışmaları, 1960'larda ve 1970'lerde Kuzey Amerika toplumsal tarihinin kapılarını açacaktı.

***Fin-de-siècle* Belirsizlikleri: Nietzsche**

Alman tarih düşüncesi, I. Dünya Savaşı'na yaklaşılacak yıllarda Lamprecht dışında başka kaynaklardan da saldırı altındaydı. Windelband ve Dilthey, farklı yollardan, insan davranışının akıldışı veçhelerine dikkat çekmişler ama nesnel, dış, tarihsel gerçeğin ulaşılabilir olduğu inancına meydan okumaktan kaçınmışlardı, bu onları görececilik ve daha sonraki postmodernizm gibi yüzeysel olarak benzer 20. yüzyıl akımlarından ayıran bir konumdur. Şimdilik, tarih yazımının epistemolojik temelleri sarsılmış ama sağlamdı. Metafiziksel başka bir yan öyküydü. Hegel'in ya da Ranke'nin öncelleri ve çağdaşları için o kadar önemli olan "ruh," "kader," "zihin" ve hatta Tanrı'nın tarihsel aracılıkları Marksizmi, modern bilimin yükselişini ve –sonuna doğru– put kırıcı filozof Friedrich Nietzsche'yi içeren bir çağda hızla solmaktaydı.

Her ne kadar on yıl süren ve zihnini harap eden bir akıl hastalığının ardından yüzyılın sonunda öldüyse de Nietzsche (1844-1900), etkisi büyük ölçüde ölümünden sonra olduğu için, 19. yüzyıldan çok 20. yüzyılın bir fi-

gürüdür. Nietzsche'nin tarih, kültür ve bilgi üzerine perspektifleri felsefi eğitiminin ürünüydü ama onu 400 yıllık hümanizmin reddettiği bir konuma getirecekti. Geçmişe "soyağacı" yaklaşımı, modern ahlak ya da akıl gibi şeylerin kökenleri için zamanda geriye bakması, Michel Foucault gibi 20. yüzyıl şahsiyetlerini derinden etkilemişti. Besteci Richard Wagner'in arkadaşı ve Burckhardt'tan çok etkilenen bir kişi olarak, görüşleri Nazizm gibi totaliter rejimlerle ilişkilendirilmiştir, bu geçerliliğiyle burada oylanmayacağımız bir bağlantıdır. Her ne kadar Nietzsche iddia edildiğine göre tüm 19. yüzyıl tarihyazımı gündemine düşmanca yaklaşıyorsa da (ve dolayısıyla kitabın sonlarında ele alacağımız kimi 20. yüzyıl sonu eğilimlerine kaynak olduysa), geçmişe karşı kayıtsız değildi. Hayden White'in dediği gibi, Nietzsche'nin tarih üzerine görüşleri Hegel'inkiler gibi, profesyonel tarihçileri soğutmuştur ama farklı gerekçelerle. Hegel'in görüşleri yorumlanması zor ve hayli spekülatifken, Nietzsche'ninkiler yoğun ve tehditkâr bir şekilde açıktı. Önerisi, "insanın öğrenebileceği herhangi bir tek, elle tutulur gerçekten kaynaklanan bir tarihsel geçmişe olan inancı yıkmak"tı.²⁹

Nietzsche'nin Tarih ve tarih üzerine görüşleri, İngilizce başlıkları da birçok okura aşına gelecek olan birçok belli başlı eserinde gelişmiştir, bunlar arasında, *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (Müziğin Özünden Tragedyanın Doğuşu), *Zur Genealogie der Moral* (Ahlakın Soykütüğü Üstüne) ve özellikle de *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben* (Tarihin Yaşam için Yararı ve Yararsızlığı Üzerine) sayılabilir.³⁰ Tarih, ilkel bir barbarlıkla başlamış, Sokrates öncesi düşünce ve özellikle Aiskhylosçu tragedyadan geçmiş, yaratıcılığı körelten din ve bilimin ikili tiranlığıyla devam ederek ilerleme ve çürüme döngülerinden geçmiştir. 150 yıl önceki Vico gibi Nietzsche de kendi çağını, gelecekteki barbarlığa doğru baş aşağı ilerleyen yörüngenin bir parçası olarak görüyordu. İnsan yapısı dünya iki ilkenin, Dionysosçu kaotik, yaratıcı enerji kuvveti ile Apolloncu düzen kuvvetinin rekabetinden çıkıyordu: Her ikisi de insan durumu için gerekliydi ve herhangi birinin fazlalığı zararlıydı. Tarih bilgisine gelince, bu hem bir araç hem de bir yükü: Geçmişe olan borcumuzun farkına varmayı sağladığı ve uğrunda mücadele edilebilecek bir gelecekteki üstün durumun varlığı duygusu uyandırdığı için bir araçtı; bir yükü, çünkü şimdiki zamanda yaşamamızı ve kendi zamanımızda büyük işler başarmamızı engelleyebilirdi. Tarihin hatırlamakla doğal denkligi ve insanlığın

29 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore, 1973), 332. [Türkçesi: *Metatarih 19. Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgeler*, Dost Kitabevi]

30 *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (1874).

temel bir özelliği olan hafızaya karşı Nietzsche, o olmadan sonsuz bir oluş sürecinden kaçamayacağımız bir gereklilik olarak *unutkanlığı* öne sürer. Ortam gürültülerini saf dışı bırakmak için kulaklık takmaktansa, yaşayabilmek için seçici bir şekilde unutmamız gerekir.

Tarih de (uygulaması ya da disiplini) böylece insanın sırasıyla "harekete geçen ve çabalayan," "koruyan ve saygı gösteren" ve "acı çeken ve kurtuluş peşinde" bir varlık olarak üç parçalı varoluşunu yansıtan üç farklı biçimde görülebilir: Nietzsche bunları sırasıyla Anıtsal, Antikiteci ve Eleştirel olarak adlandırır. Anıtsal, "büyük adam"ın bildiğimiz tarihidir. Bize geçmişte büyük şeylerin erişilebilir olduğunu ve gene olabileceğini ama anlamlı örnekler sağlama açısından yararının kısıtlı olduğunu, çünkü tarihçiler bunları her ne kadar benzerlik görüntüsüne soksa da, iki büyüklük durumunun aynı olmadığını öğretir. Antikiteci, geçmişin ayrıntılarını ayırım gözetmeksizin ortaya çıkartır, her şeyde bir değer, her şeyin arasında bir bağlantı arar. Diğer iki tarih biçiminin üzerine çıkmasına fırsat verilirse, kemikleşmeye ve mumyalaşmaya neden olur: "Bugünün taze yaşamı tarafından teşvik edilmediği ve canlandırılmadığı anda" dejenere olur. Bu iki tarih türü betimlemesinde, Nietzsche'nin önceki kuşkucu düşünceye, hem tarihsel olayların karşılaştırılabilirliğinin Guicciardini'ci reddine hem de 18. yüzyılın toplumsal amacı olmayan âlimliği reddine olan minnetini görürüz ama Nietzsche, bu savları mantıksal aşırılıklarına doğru öncellerine göre daha fazla götürür.

Üçüncü biçim olan Eleştirel tarih, geçmişi bugünün yargısının önüne çıkartır, herhangi bir ahlaksallık ya da adalet ilkesine göre değil, salt yaşam kuvvetiyle, o "durmaksızın kendi kendine susuzluk doğuran karanlık, itici güçle," "onu titizlikle inceledikten sonra nihayetinde mahkûm eder." Eleştirel tarih evvelce varolan her türlü öyküyü ya da süreci mutlaka çözer ve geçmişi, dolaysız ahlaki ve estetik gereklere hizmet etmek üzere bir araya getirilebilecek bir unsurlar (ya da onun en sevdiği benzetmeyi kullanırsak, müzik notaları) havuzu olarak alır ve bu haliyle, tarihin herhangi bir olgusal gerçeği hiçbir şekilde içermesi gerekmez. "İçinde bir damla bile ortak deneysel gerçek barındırmayan ve gene de en üst düzeyden nesnellik iddiasında bulunabilecek bir tarihyazımı tasavvur edilebilir." Tarihte nesnellik her halü kârda bir kuruntudur çünkü yalnızca öznel bireyler tarafından deneyimlenen yaşamla başa çıkabilmek için, her birey tarihten her gereksinim duyduğunu almakta serbest olmalıdır. Nesnelliğe itiraz eden sıradan tarihçi, "sapıkça oyunları uğruna bir nesnellik havasına bürünmüş, kıyafet değiştirmiş bir bencil ya da parti adamı" olsa da ya da sadece, "tarih yazdığında bunu tam

da kendi çağlarının popüler görüşlerinin doğru ve adil görüşler olduğu yolunda naif bir inanca kapılarak yapan... bu popüler standartları değişmez doğru olarak kabul' etmeyen her tarihyazımına da 'özel' diyen o tam anlamıyla düşüncesiz insanlardan olsa" da, iki yüzlüden başka bir şey değildir bu yüzden.³¹

Bu biçimlerin herhangi birinin çok azı ya da çok fazlası, tarihin bir bütün olarak aşırısı gibi, zararlıdır: Bir çağın tarihle "aşırı doygunluğu," "yaşam için düşmanca ve tehlikelidir." Gene de, tarih olmadan yaşayamayız: Bunun birazı insanın varoluşu için gereklidir ve bizi sonsuz bir anda (ama sıkıntı ve saklama olmadan ve "bir dereceye kadar mutlu") yaşayan hayvandan ayırt eder. Tarih güçsüzler için değildir çünkü "yalnızca güçlü kişiliklerce taşınabilir," aşağı varlıklar onun altında ezilirler. Tarih aynı zamanda herkes tarafından değil, "deneyimli ve üstün insan" tarafından çalışılmalıdır; Nietzsche burada, tam da eleştirmeye yeltendiği tarih kurumuna kadar elitisttir (**Seçme Metin 32**). Tarihten "yasalar" türetilmesine gelince, bu, kitleler hakkında yalnızca en sıradan gerçekleri üretebilecek aptalca bir uğraşıdır:

Seçme Metin 32 Nietzsche, Tarihinin Ayırt Edici Özellikleri Üzerine

Eğer geçmişini yorumlamaya girişerseniz, bunu yalnızca bugünün canlılığını tamamıyla kullanarak yapabilirsiniz. Geçmişte bilinmeye ve saklanmaya değer olanları, yalnızca en soylu niteliklerinizi bütün gücüyle öne sürerseniz tahmin edebilirsiniz. Yoksa geçmişini üzerinize çekersiniz. En nadir zihinlerin düşüncesinden kaynaklanmayan tarihyazımına inanmayın; bir zihnin niteliğini, evrensel bir şeyi ifade etmek ya da evrensel olarak bilinen bir şeyi yinelemek zorunda kaldığında görürsünüz: Gerçek tarihçi evrensel olarak bilineni evvelce hiç duyulmamış bir şeye dönüştürme ve evrensel olanı basitliğin derinlikte, derinliğin de basitlikte kaybolacağı kadar basit ve derin bir şekilde ifade etme gücüne sahip olmalıdır. Hiç kimse aynı anda hem büyük bir tarihçi hem bir sanatçı hem de sığ düşünceli olamaz: Diğer yandan, sadece karıştıran ve aktaran emekçiyi de, kuşkusuz büyük tarihçi olamayacağı için aşağılamamalıyız; ama bunları da onlarla karıştırmamak gerekir, onları, ustanın hizmetindeki çıraklar ve yardımcılar olarak görmeliyiz... bu emekçiler de giderek büyük araştırmacılar olacaktır ama bu nedenle hiçbir zaman usta olamazlar. Büyük bir araştırmacı ve büyük bir sığ düşünceli; bunlar bir şapkanın altında daha iyi giderler.

Kaynak: Nietzsche, "On the Uses and Disadvantages of History for Life," *Untimely Meditations*, çev. R. J. Hollingdale (Cambridge University Press, 1983), 94. İtalikler özgün metindeki gibidir.

31 Nietzsche, "On the Uses and Disadvantages of History for Life," *Untimely Meditations* içinde, çev. R. J. Hollingdale (Cambridge, 1983), 75-6, 90-1.

Ne, istatistik tarihte yasalar olduğunu mu kanıtlayacak? Yasalar? Kuşkusuz, kitlelerin nasıl bayağı ve mide bulandıracak düzeyde tekdüze olduğunu kanıtlar: Ama ataletin, aptallığın, taklidin, sevginin ve açlığın etkilerine yasa denir mi? Peki, diyelim ki denebilir: Ama bu yalnızca, tarihte yasalar olması halinde yasaların değersiz ve tarihin de değersiz olduğunu doğrular.³²

Nietzsche'nin akıldışı olana vurgusu ve profesyonel tarih yazımı yapısının büyük bölümünü reddi, 19. yüzyılın sonunda Kleio'nun Avrupa tapınağında işlerin tam anlamıyla yolunda gitmediğini akla getirir.

SONUÇ

Ama o hâlâ ağının üzerinde aynanın,
Sihirli görüşünü dokumaktan zevk alır,...

Ağ açıldı ve uçtu;
Ayna boydan boya çatladı;
"Lanet üzerime düştü," diye haykırdı
Shalott Hanımefendisi

Langlois ve Seignobos'un yukarıda sözü edilen, 19. yüzyıl mühendisliğinin bir zaferi olan Eiffel Kulesi'ni (1889) tarihin inşası için bir benzetme olarak kullanma tercihi, kulenin Batı kültüründe insan emellerinin bir simgesi olarak kullanılma sıklığı düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir. Ama aynı zamanda da bu bir kapatılma imgesidir. Tennyson Lordu Alfred, ilk kez 1833'te yayımlanan Kral Arthur dönemi şiiri *The Lady of Shalott*'ta başka bir kurgusal kuleye göndermede bulunur. Tennyson tarihçi değildi ama geçmişe, özellikle de ortaçağa, ilgi duyuyordu. *The Lady of Shalott* istemeden de olsa 19. yüzyılda tarihe neler olduğunu yakalamıştı ve kule fikrini yararlı bir şekilde elinizdeki kitabın sık sık tekrarlanan bir imgesi olan aynayla bağlantılandırmıştı. Şiirde, hapsedilen Hanımefendi ölüm-cül bir lanet nedeniyle odasının ötesindeki ulaşılamaz bir dış gerçekliğe doğrudan göz atamadığından, dış dünyaya dolaylı bir şekilde, aynası aracılığıyla göz atar ve gördüklerini dokuduklarına yansıtır. Kendini tutamayan Hanımefendinin bir dürtüye kapılıp pencereden doğrudan bakması, felaketi olur.

19. yüzyıl öncesi tarihçileri, Tennyson'ın kuleye kapatılan Hanımefendisi gibi, erişilemez geçmişe doğrudan bakmaktan yoksundu. Geçmiş, yalnızca bugün üzerine bir analogi aynası olarak görülmüyordu ama bir şekilde, kendisi de bugün *aracılığıyla* gözlemleniyordu: Geçmişteki olay-

lar, yalnızca modern olanlara göndermede bulunularak anlaşılabilirdi, tıpkı o modern olanların da geçmişin bir yansıması olarak görülmeleri gibi; hermenötik araştırmacılar bunu özel bir berraklıkla görüyordu. 19. yüzyılda, profesyonel Avrupalı tarihçiler geçmişin ve bugünün olayları arasındaki analogi bağını ve bununla birlikte (kamu görevlileri, subaylar ve devlet adamlarının eğitiminde yararlı olmayı sürdürse de) tarihin esas işlev ve yararının bugün için dersler sağlamâk olduğu görüşünü de büyük ölçüde reddettikleri için, geçmişe doğrudan, aynayı kullanmadan göz atmaya başladılar ya da kendilerini buna inandırdılar. Kısa sürede aynayı kullanmayı tamamen bıraktılar ve belgesel kaynaklarda, o evvelce kendilerinden esirgenen sözümona şeffaf pencereyi buldular; Ranke'nin *wie es eigentlich gewesen*'i. Hanımefendinin aksine, kendi anlatı dokumalarını örmeyi sürdürecekler ve gördüklerini betimleyeceklerdi. Aynayı terk edince, inşa ettikleri, temelleri kabul ettiklerinden daha az güvenilir hale gelmiş olan disiplin kulesini tehlikeye soktuklarını fark etmediler.

Bu bölümün başlığı, didaktik tarih görüşünün o kırılan aynasına göndermede bulunur. Popüler tarih kavramları zamanımızda da bu inançtan ara sıra söz etse de, 19. yüzyıl sonlarından beri geçmişin incelenmesine en ateşli Tang mandarininin bile hayaledemeyeceği kadar egemen olan tarih mesleğinde pek bir taraftarı kalmamıştır. Şimdilerde geçmişe, Hayden White'ın da ifade ettiği gibi, Vico'nun düşünce barbarlığının bir versiyonu –ya da Shalott'un Hanımefendisinin lanetinin bize ait versiyonu– olarak, “ironik” bir tavır içinde neredeyse tamamıyla sıkışmış durumdayız. 20. yüzyıl süresince kuşku, Hanımefendinin aynasından onun dokumasına –“gözlemlenen” geçmiş gerçekliğinin artık yazarlarından kopmuş, boştaki uçuşan edebi betimlemesine– dönüştü. Aynı zamanda, bir zamanlar yalnızca çatladığı için bir kenara atılan ayna da gerçekten ve tamamen kırıldı. Çelişkili bir şekilde, tarih yazınının alttürlerinin ortaya çıkmasıyla aynanın kırık parçaları 20. yüzyılın sonlarında kullanıma sokuldu, her bir kırık parça baktığınız açıya bağlı olarak farklı bir şey yansıtıyor; hermenötik bakış açısının daha da aşırıya kaçan bir açılımı. Ama şimdi kendi at arabamızın önüne geçmiş olduk çünkü 19. yüzyılla işimiz daha bitmedi. Öncelikle kendine güven dolu bu Batılı gelişmelerin dünyanın geri kalanında nasıl geliştiğine bakmanın zamanı geldi.

- 1749 Lê Quý Đôn'un çok ciltli *Dại Việt thông sử*'sü ("Dai Viet'in Eksiksiz Tarihi") yayımlandı
- y. 1801 Abdurrahman el-Ceberti *Mazharü't-Takdis bi-Zehabi Devleti'l Faransis*'ini ("Fransız Devletin'in Yıkılışında Dindarlık Gösterisi") tamamladı
- 1817 James Mill'in *The History of British India*'sı ("Britanya Hindistan'ının Tarihi") yayımlandı
- 1818 *Nong Vakayinamesi* tamamlandı
- 1821-1827 Carlos Maria de Bustamante'nin *Cuadro histórico de la revolución de la América Mexicana*'sı ("Meksika Amerika'sındaki Devrimin Tarihsel Çerçevesi") yayımlandı
- 1825 *Babad Dipanagara*'nın ("Dipanagara'nın Özyaşamöyküsel Tarihi") mevcut en eski elyazmasının tarihi
- 1842 Wei Yuan *Haiguo tuzhi*'sini ("Denizci Ulusların Resimli Atlası") tamamladı
- 1859 Bartolomé Mitre'nin *Historia de Belgrano y de la independencia argentina*'sı ("Belgrano'nun ve Arjantin Bağımsızlığının Tarihi") yayımlandı
- 1887 Ludwig Riess Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nin ilk Tarih Profesörü olarak atandı
- 1897 Samuel Johnson *The History of the Yorubas: From the Earliest Times to the Beginning of the British Protectorate*'ı ("Yorubaların Tarihi: En Eski Zamanlardan Britanya Protektorasına Kadar") yazdı
- 1902 Liang Qichao'nun *Xin shixue*'si ("Yeni Tarihyazımı") yayımlandı
- 1919 Hindistan Historical Records Commission'u (Tarihsel Kayıtlar Komisyonu) oluşturdu
- 1928 He Bingsong'un *Tongshi xinyi*'si ("Genel Tarihin Yeni İlkeleri") yayımlandı; Şefik Gurbal'ın *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali*'si ("Mısır Sorunu'nun Başlangıcı ve Mehmed Ali'nin Yükselişi") yayımlandı
- 1935 Mehmed Fuad Köprülü'nün *Les Origines de L'Empire Ottoman*'ı (1959, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*) yayımlandı
- 1942 Cavaharlal Nehru'nun *Glimpses of World History*'si ("Dünya Tarihinine Bakışlar") yayımlandı

KLEİO'NUN İMPARATORLUĞU

Asya, Amerika Kıtaları ve Afrika'da Avrupa Tarihyazımı

Giriş

Avrupa'nın profesyonelleşmesini henüz anlattığımız tarih kültürü, dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisinin doruğuna 1800-1945 döneminde, tam da disiplinin kurallarını ve kurumlarını oluşturan ülkelerin kürenin geri kalanında siyasi ve entelektüel nüfuz sağladığı sıralarda erişti. Bunun tonu 19. yüzyılın başında Napoléon İmparatorluğu'yla belirlenmişti. Bu rejim kısa ömürlü olsa da, Fransız etkisini Avrupa'nın çok ötesine, Akdeniz'in ardından Afrika'ya yaydı. Kitabın 26. sayfasında yer alan, dünyanın uluslarıyla sohbet eden Yunan tarih Musası Kleio'nun resmi, Avrupa'nın küresel hükümlanlığının, geçmişin algılanışı ve incelenmesinin örgütlenmesi üzerindeki egemenliği de içereceğine işaret ediyordu. Tarihin bir "disiplin"e dönüştürülmesi, Avrupa'ya özgü metropolisin başka tür bir disiplini çeperine dayatmaya çalıştığı zamana denk geliyordu. Napoléon'un rejiminin doruğundan başlayıp iki Dünya Savaşı'nın sancılılarıyla devam eden gezegenin tarihi, kimi genişleyen kimisi de gerileyen, yalnızca kendi Tarih görüşlerini değil tarih yazma ve araştırmacılık biçimlerini de ihraç eden bir geniş imparatorluklar tarihidir. Bu Kleio'nun imparatorluğunun çağıydı.

Sömürgeciler kendi "tarihsellik rejimleri"ni doğrudan tabi topraklara -tarihin Afrika ve Hindistan'daki okul ve sömürge kolejlerindeki kullanımı klasik örnektir- ve çeşitli türden iktisadi ve siyasi etkilerini gösterdikleri bağımsız uluslara dayatırken, bu daha çok davet yoluyla Fetih oluyordu. Ortak Batılı emperyal mekanizma ne kadar güçlü olursa olsun, hem bu ülkelerdeki reformcuların Avrupa uygulamalarını benimseme eğilimleri hem de bu eğilimlerin çok farklı topraklara uyum sağlamalarını kolaylaştıran esneklikleri ve çeşitlilikleri olmasa, çoktandır yerleşmiş Doğu Asya tarihyazımlarını "modern" yöntemlere dönüştüremezdi. Ülkelerinin her cephede Batı tarafından geri bırakıldığını gören Çinli Liang Qichao gibi entelektüeller, geleneksel tarih yapma yollarının sorunun bir parçası, ne toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmelerin bir öyküsünü anlatan ne de ilerici bir geleceği destekle-

yen geçmişin bir hapishanesi olduğunu düşündüler. Dünyanın bazı yerlerinde Aydınlanmanın ilerleme öyküsü hevesle benimsenmiş ve hatta, kendi anavatanında çoktan gözden düşmüş ya Hegelci bir diyalektik ya da Comteçu bir pozitivist karakter verilmişti. Böylece Porto Riko'nun resmi tarihçisi Salvador Brau (1842-1912) 1896'da –modern tarih anlayışı araçlarını Cesur Yeni Dünya'da ulusal kimliği kormanın bir yolu olarak kullanmak üzerine– tarihin amaçları üzerine yorumlarda bulundu:

Evet! Bir tarihimiz var ve... kararlı ve dengeli adımlarla geleceğe doğru... ilerleyebilmek için, bunu anlamak zorundayız. Herkesin bu tarihi anlamasını sağlamalıyız ki, bölgesel karakterimiz öne çıksın... , böylece hiç kimse bizi başka halklarla karıştırmassın.¹

20. yüzyılın bakış açısından tüm bunlarda bir kaçınılmazlık söz konusudur: Tabii ki, içgüdüsel olarak Batılı yöntemlerin ve Avrupa türlerinin zafer kazandığı düşünülebilir, çünkü Afrika ve Doğu toplumlarının en ilerici unsurları onların asli üstünlüğünü kabul etmişti. Bu yorumun birçok kanıtı, hızını almış Batı tarih yöntemleri trenine (en azından başlangıçta) hevesle atlayan Avrupalı olmayanların yazdıklarında da görülebilir. Efsane, mit ve hata geçmişin anlatılarından köklenip atılmalı ve ileriye doğru yürüyen öykünün anlatılmasının rehberi olarak, kanıtlara katı eleştiri uygulanmalıydı. Tarih yazınının tarihi araştırmaları Avrupa ve Birleşik Devletler dışındaki tarihlere her baktığında, Kleio'nun imparatorluğunun durdurulmasının pek de mümkün olmadığı görülür. Avrupa tarihin en iyi nasıl yapılacağı üzerine yüzyıllar süren tartışmalardan sonra Rankeci akademik uygulamalarla, tarih bilgisinin sekülerleşmesiyle ve üniversiteler, dergiler, ders kitapları, dernekler ve kitap eleştirileriyle kurumsallaşmasıyla sonunda kendi evini düzene sokmuş –geçmişin araştırılmasına bir “disiplin” dayatmış– gibidir. Avrupa siyasi açıdan hâlâ umutsuzca bölünmüş olsa da, en azından tarih yazımı açısından giderek daha tek sesli konuşur hale gelmiş gibiydi; uzaklık ve dilin yarattığı bir görsel uyum yanılması. Kim böylesi bir inanca direnebilirdi? Kim, ışığı gördükten sonra, direnmeyi isteyebilirdi?

Batı tarih yazımının bu dönemde Asya, Afrika, Avustralya ve Latin Amerika'ya yayılması üzerine kapsamlı bir araştırma başlı başına bir kitap gerektirir. Burada, Kleio'nun egemenliğini genişlettiği yollara örnek olarak birkaç bölgeye bakıp, seçici bir çözümlemeyle yetinmek durumundayız. Başlamak için uygun bir yer, dünyanın emperyal gücün bir değil birkaç varolan tarihsellik türünü yerinden etmek zorunda kaldığı bir köşesi, Britanya Hindistan'ıdır.

¹ Aktaran: Allen Woll, *Puerto Rican Historiography* (New York, 1978), 53.

Tarih Emperyalizminde Bir Vaka Çalışması: Britanya Hindistan'ı

Tarihyazımının Hindistan'da 1947'deki bağımsızlığa kadar dönüşümü, hem başarılı bir Batılılaşma sürecini hem de bunun nihayetinde sömürgeciye karşı harekete geçirilişini gösterir. 1800'de, Babürlü İmparatorluğu'nun son kalıntıları da onyıllardır ortadan kalkmıştı ve Britanya sömürge yönetimi altkıtanın büyük bölümünde, kimi yerlerde hükümdarlarla sürdürülen pazarlıklar sonucu, yerleşmişti. Sömürge yorumcuları arasında Hindistan tarihi üzerine ilk yazanlardan biri, Güney Asya'ya hiç ayak basmamış olan James Mill'di (1773-1836). Robertson, Millar ve Smith'in oluşturduğu İskoç eğitim sisteminin bir ürünü olan Mill, aynı zamanda İngiliz faydacı Jeremy Bentham'ın yakın iş arkadaşlarından biriydi ve daha ünlü olan John Stuart Mill'in babasıydı. 1817'de baba Mill en iyi anımsandığı eseri olan *The History of British India*'yı ("Britanya Hindistan'ının Tarihi") yayımladı. Bu birçok açıdan ilgi çekici bir eserdir. 18. yüzyılın sonlarının filolog Sir William Jones tarafından ifade edilen Şarkiyatçılığından (bkz. yukarıda 6. Bölüm) sapıyor ve Hindistan'ı tuhaf, farklı ve karşılaştırılmaz hatta aşağı olarak gören bakışı terk ediyordu. Bunun yerine, farklı, Hindistan'a dünya tarihinin merceğinden, büyük potansiyeli olan ama faydacı çizgide reform gereksinimi duyan geri kalmış bir ülke gibi bakan Robertson'cı bir görüş ifade ediyordu. Britanya'nın o güne kadar Hindistan'daki müdahalelerini eleştiren Mill, altkıtayı Bentham'cı toplumsal deneyler için büyük bir laboratuvar olarak görüyordu; Hindistan'ın yakın geçmişi, ona aynı zamanda kendi ülkesinin o günlerde varolan âdet ve değerleri üzerine yorumlarda bulunma fırsatı da sağlıyordu. Doğrudan deneyim eksikliği ya da Jones'un filolojik bilgisinden yoksun olması Mills için büyük bir güçtü çünkü Hindistan'da yaşamış ya da dilini öğrenmiş kişilere göre daha tutkusuz, nesnel bir çözümlemeye izin veriyordu.

The History of British India, hem bir yüzyıllık emperyal tarihyazımını tetiklemiş hem de sömürgecilik politikalarını hayli doğrudan etkilemişti; derinlik ve özgün araştırma yoksunluğu, çelişkili de olsa, bunu Hindistan'daki sömürgeciliğin ideal açıklayıcı aracı haline getirmişti. Aynı zamanda, İslam'ınkiyle karşılaştırılarak, yerli Hindu tarihselliğin en kötü şöhetli reddini de sunmuştu.

Hinduların büyük anlatısal şiiri olan Mahabharata'yı, İranlıların büyük anlatısal şiiri olan Şahname ile karşılaştırın; Müslüman yazarda, Hindu olana kıyasla, büyük ölçüde doğadan ve olasılıktan uzaklaşma daha az aşırı ve abartılıdır; olaylar daha az aptalcadır; kurgular daha yaratıcıdır. Ama Müslümanların üstünlüğünün görüldüğü büyük konu tarihtir. Tüm bilgimiz deneyime dayandığına göre, geçmişin geleceğe rehberlik etmek amacıyla

kaydedilmesi, yazı sanatının yararının asıl görüldüğü etkilerinden biridir. Edebiyatın bu en önemli dalından Hindular tamamen yoksundur. Hindistan'daki Müslümanlar arasında tarih yazma sanatı Asya'nın başka yerlerinden çok daha yüksek bir kusursuzluk düzeyine çıkmıştır.²

Mill, deneyciliğine ve tarih ile efsane arasındaki farklılıklardaki ısrarına karşın, *purana* kaynaklarında "bazı tarihsel gerçeklik ışıkları" görülebileceğine inanan Jones'un çok ötesine gitmişti. Ama Mill'in bu tür malzemelere karşı katı tutumu eşsiz değildi. Yüzyılın ilk yarısının en saygıdeğer Britanyalı tarihçisi, Mill'in kitabının Gibbon'dan beri yazılmış en iyi tarih kitabı olduğunu düşünen Thomas Babington Macaulay (1800-1859), Doğunun aşağı kültürel konumunu tarihyazımsal başarısızlıklarıyla ölçen o tanıdık görüşü tekrarlamış, örneğin 1834'te "Sanskrit dilinde yazılmış bütün kitaplardan toplanan tüm tarih bilgisi, İngiltere'deki hazırlık okullarında kullanılan önemsiz kısaltmalarda bulunabilenlerden daha değersizdir,"³ demişti.

Hindistan'ın geçmişi üzerine çalışan sömürge yazarlarından çoğu, kaza tarihçi olan, Hindistan'da gerçekten vakit geçirmiş olsun olmasın meslek yaşamları Hindistan'la ilgili şirket çalışanları ya da devlet memurlarıydı. Mill Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Londra bürosunda bir memurdu; profesyonel yazarlığa dönmüş Edinburghlu başarısız bir avukat olan Henry Beveridge (1799-1863), yayıncı Blackie and Sons tarafından *Comprehensive History of India*'yı ("Kapsamlı Hindistan Tarihi") yazmak üzere tutulmuş ve Britanya kıyılarını hiç terk etmeden üç cilt yazmıştı (1858-1863). Hindistan'a fiilen ayak basanlar arasında Mountstuart Elphinstone (1779-1859), Hindistan eğitiminde yaygın bir şekilde kullanılan (ve Hindistan'ın geçmişine Mill'in anlatısından çok daha sıcak bakan) *History of India: The Hindu and Mahometan Periods*'ı ("Hindistan Tarihi: Hindu ve Müslüman Dönemleri," 1841) yazdı. Elphinstone sekiz yıl boyunca Bombay valisiydi; Maratha'larla ilişkileri bulunan ve resmi belgelere erişebilen asistanı Grant Duff (1789-1858), bu halkın kapsamlı bir tarihini yazacaktı (1826). Yüzyılın sonunda, Racputana'da yaşayan ve o sıralarda Hindistan'daki yönetimde sekreter olan Sir Alfred Lyall (1835-1911), bilgisini *The Rise and Expansion of British Dominion in India*'yı ("Hindistan'daki Britanya Hâkimiyetinin Yükselişi ve Yayılışı," 1893) yazmakta kullanmıştı. 20. yüzyılın başlarında eğilim, Hindistan kamu yönetiminde otuz yılını geçiren bir Dublinli olan Vincent Arthur Smith'le (1848-1920) devam edecekti.

2 James Mill, *History of British India*, 3 cilt, (Londra, 1817), cilt I, 648.

3 Aktaran: Eric Williams, *British Historians in the West Indies* (New York, 1966), 53.

Early History of India ("Erken Hindistan Tarihi," 1904), Avrupa'da bir yüz-yıldır araştırmacılıkta yaşanan değişmeyi yansıtır ama varolan sorunların çözülmesinde geçmişin anlaşılmasının yardımcı olacağı yolundaki güçlü inancı sürdürür. 1947'de Rac' şona erdiğinde böyle birçok başka eser daha vardı, H. G. Rawlinson'ın (1880-1957) *British Achievement in India*'sı da ("Hindistan'da Britanya'nın Başarıları," 1948) bunlara dahildir.

Smith'in *Oxford History*'si ("Oxford Tarihi") bir ders kitabı olarak özellikle etkili olacaktı. Ama Batılılaşmış bir Hindistan tarih yazını işgalcinin özel alanı değildi. Hintliler de Avrupa modeline uygun olarak kendi tarihlerini yazmaya teşvik ediliyordu. Belki de yerli bir dilde yayımlanan ilk Batılı tarzda Hindistan tarihi, yeni kurulan Fort William Koleji için ders kitaplarına gereksinim duyan misyoner William Carey'in talebi üzerine Bangla'da Ramram Basu (y. 1751-1813) adlı biri tarafından yazılan *Raca Pratapaditya-Çharit*'tir ("Raja Pratapaditya'nın Yaşamı," 1802). Basu kendinden önce gelen Hindu ve Fars-Babürlü tarihçilerle arasına bilinçli bir şekilde mesafe koymuş, sömürgecilerin tercih ettiği geçmişi betimleme yollarına bağlılığını göstermişti ama kendisi İngilizce okuyamıyordu. Tarihçiler "kulübü"ndeki onur üyeliği, Carey'in eserin gerçek bir tarih olduğunu şahsen beyan etmesiyle kabul edilmiş oldu. Ranañit Guha'nın değindiği gibi, Hegel'in Hindistan'ın dünya tarihinin sınırlarının ötesinde olduğu beyanından birkaç yıl önce, buralılardan biri, tarihyazımsal alana "sınırı geçerek sızmıştı."⁴

Yüzyıl süresince başka birçok Hintli, imparatorluk kurumları tarafından devşirilmiş ve kendi tarihlerini yazma görevini almıştı. Aralarında yazar Bankim Çandra Çattercee (veya Çhattopadhyay, 1838-1894) ve Rabindranath Tagore'un da (1861-1941) bulunduğu bazıları bunu Hint kimliğini desteklemek ve Rac'ı eleştirmek için yapmıştı. Çattercee, tarihsel malzemeye dayanan kurgusal anlatıları, geçmişi gelişme safhasındaki ulusal hassasiyete hitap edecek biçimde sunmanın bir fırsatı olarak gören yazarlar arasındaydı. Bununla birlikte, başka yerlerde, görünürde var olmayan Hindistan tarihi için yakınacaktı. Bu eksiklik Hindistan'ın siyasi olarak yeniden doğuşunu geciktirmişti ve Çattercee de boşluğu dolduracak, özellikle de geçmişte Hintlilerin gerçekleştirdiği kahramanlık öykülerini vurgulayacak tarihler yaratacak ortak bir çaba için çağrıda bulundu. Kimileri de içler acısı bir ulusal tarih yoksunluğunu kabul ediyor, ancak tarihin uygarlık için gerekliliğine inanarak, bunun her zaman mesele olduğunu kabul edemiyorlardı. Surendranath Banerjee (1848-1925), çok uzak geçmişte Hintlilerin özellikle de Arilerin, aslında kendi zamanlarının

* 1858-1947 döneminde, Hindistan'daki Britanya yönetimi -çn.

4 Ranañit Guha, *History at the Limit of World-History* (New York, 2002), 11.

zaferlerini tarihlere kaydettiğini öne sürüyordu. Yüzyıllardır süren çeşitli imparatorluklara, özellikle de Babürlülere boyun eğiş, ne yazık ki bu kitapların yok olmasına neden olmuştu.

Bu Batılı tarzda tarihlerin dili değişiyordu, Gauri Şankar Hiraçhand Ocha (1863-1947) gibileri Hintçe ya da diğer Hindistan dillerinde önemli eserler kaleme almıştı. Çattercee'nin yurtsever çağrısının akla getireceği gibi, kimileri tarih yazılarını doğmakta olan Hint ulusal bilinci için bir araç olarak kullanıyordu, özellikle de 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında, tarihi bir tür direnişe dönüştürüyorlardı. Örneğin Hindu milliyetçisi Vinayak Damodar Savarkar (1883-1966), 1857'deki Hint Ayaklanması'nı *The Indian War of Independence* ("Hindistan Bağımsızlık Savaşı," 1909) olarak anlatmıştı. Britanya yetkililerinin bunu yasaklamış olması şaşırtıcı olmasa gerek. O aynı zamanda akıntıya karşı, Jones'un büyük tarihsel kahramanlık öyküleri değerlendirmesini yansıtarak, eski Hinduların aslında (Müslümanların sözümona yok ettiklerinin dışında) tarih üretmiş olduğunu ilk öne sürenler arasında yer alıyordu. Müslüman tarihçiler bir zamanların kendi egemen kültür ve dinlerini, Jones'un günlerinden beri Hindu Hindistan'la daha fazla ilgilenen Britanyalı tarihçilerin ikinci plana atmasından şikâyetçiydi. Onlar da geçmişe, İslam tarih yazınına da içeren kendi geçmiş büyüklüklerinin anımsatıcısı olarak bakıyordu. Uzun vadede bu eğilim, altkıtayı 1947'den beri zehirleyen Hindu-Müslüman gerginliğini derinleştirecekti.

Siyasi eğilimleri bir yana, Hintli tarihçiler esas olarak model ve yöntem için dönüp Batıya baktılar. Hem Avrupalı tarihçilerin uygulamalarını hem de Britanyalıların uygarlaştırıcı gündemini benimsediler, bu uygulamalar açıkça sözü edilen gündemin desteklenmesiyle bağlantılıydı. İngilizce tarih çalışmaları Hindistan'ın yerel dillerine çevrildi; çevirmenlerden biri olan Raca Şiva Prasad (1823-1890) kendi *İtihas Timirnasak'*ını (1864, başlık sözcük anlamıyla "Karanlığın Yok Edicisi Olarak Tarih" anlamına geliyordu; eser Hintçe bir Hindistan tarihiydi) yazdı, amacı hem tarihsel değişme olgusunun hem de Britanya etkisiyle bağlantılı olarak Hindistan'ın gelecekteki ilerlemesinin kesinliğinin altını çizmekti. Müridi olan Benaresli Harişçandra (1850-1885) ilerlemenin gereğini kabul etmişti ve tarih araştırmalarında bunun araçlarından birini görüyordu ama Hindistan'ın, ülkenin tüm zenginliklerini soyan Britanya'dan sonunda özgürlüğünü elde edeceğini düşünüyordu. Esas nokta şuydu: Hem tarihi hem de Tarihi Batılı koşullarla görmek için, ne sömürge gündemini üstlenmek ne de Rac'ı desteklemek gerekliydi. Bankim Çattercee'nin 1874'teki "Hindistan'ın Hint tarih yazımı" çağrısı, bir Şarklaştırıcı olarak, Mill'in gurur duyacağı bir ardılı olmuştu. Aslında bizzat Britanya tarih

yöntemlerinin benimsenmesi ve tarih ders kitaplarının yayılmasının 19. yüzyıl boyunca, tam da bölgesel ve dilsel değişiklikleri aşan, artık ortak efsanelere bağımlı olmayan ve nihayetinde sömürge yapısının yıkılmasına neden olacak bu milliyetçi duygunun imal edilmesine hiç de önemsiz olmayan bir katkısı olmuştu. Britanyalılar Hindistan'a geçmişi anlatmanın Avrupalı modellerden türetilen modern, doğru bir yolu olduğu düşüncesini tanıtmış ve bu arada Hindistan ulusal bilincini güçlendirmişlerdi.

Geç Victoria çağının "bilimsel tarih" fikirleri Hindistan'a 20. yüzyılın ilk üçte birlik döneminde Britanya eğitimi almış ve öğretmek amacıyla ülkelerine dönmüş Hintli tarihçiler tarafından getirildi. Kısmen Sanskrit filologu Sir R. G. Bhandarkar (1837-1925) ve oğlu, Babürlü dönemi uzmanı epigraf ve nümizmat D. R. Bhandarkar (1875-1950) gibi teknik becerisi yüksek araştırmacıların etkisiyle, Batı tarihyazımının kurumsal mekanizması 1919'da Tarih Kayıtları Komisyonu ve 1937-1938'de kurulan Hindistan Tarih Kongresi'yle başlayarak yavaş yavaş yerleşti. Avrupa'daki tarihyazımı eğilimleri dışarıda taklit ediliyordu: İktisat tarihinin 19. yüzyıl sonlarında Britanya'da neredeyse paralel bir disiplin olarak kendini kabul ettirmesi, Hindistan'da da emekli devlet memuru Romeş Çhunder (veya Handra) Dutt'un (1845 veya 1848-1909) *Economic History of India* ("Hindistan'ın İktisadi Tarihi," 1902-1904) adlı eseriyle yankılandı.

Bu eserlerin birçoğu, 1930'lar ile 1940'larda yeşeren ve 1947 sonrasında daha da önem kazanan milliyetçi hatta ılımlı bir sömürgecilik karşıtı perspektiften yazılmıştı. Hindistan'ın bağımsızlık sonrası ilk başkanı Racendra Prasad, alenen hem kahramanca geçmişi hem de daha yeni mücadeleleri içeren bir tarih çağrısında bulunmuştu; ülkenin ilk başbakanı Cavaharlal Nehru, *Glimpses of World History*'yi ("Dünya Tarihine Bakışlar," yayımlanışı 1942) on yıl kadar önce, hapishanedeyken yazmıştı. Hindistan'da özgün metinlerin eleştirel basımlarının üretimi de, 19. yüzyıl Avrupa'sında olduğu gibi, geçmişin ulusallaşmasına katkıda bulunmuştu. Hindistan'ın çok ciltli tarihini yazma girişimleri birçok kez başarısız olmuştu ama yazar Kanaiyalal Maneklal Munshi gibi destekçiler atalardan kalma, İslam öncesi Hindu geçmişin yeniden keşfinin propagandasını yapıyordu. 1947'deki bağımsızlığın ardından, Munshi Hindistan'ın yeni bir tarihinin yazılması çağrısında bulundu ve bu kez, Rameş Çhandra Macumdar'ın (1888-1975) yönetiminde, *The History and Culture of the Indian People* ("Hindistan Halkının Tarihi ve Kültürü," 11 cilt, 1951-69) ortaya çıktı. Sömürgecinin aracı olan tarih, altlarındaki "madun" kitle için daha olmasa da, Hindistan'ın seçkinleri için özgürlüğün aracı haline gelmişti. Britanya eğitilmiş Hintli bir avukat, gazeteci ve diplomat olan Kavalam Madhava Panikkar (1894-1963) bu noktaya, tesadüfen daha sonraki

kuşakların sömürgecilik sonrası araştırmacılığını öngörerek, 1953'teki *Asia and Western Dominance* ("Asya ve Batı Tahakkümü") başlıklı kitabında değinecekti (Seçme Metin 33).

Seçme Metin 33 **Avrupa ve Hindistan Ulusal Öz-Bilincinin Uyanışı: K. M. Panikkar**

Ulus kültürü birçok durumda yeni bir tarihsel arkaplan gerektirir çünkü ortak bir tarih olmaksızın bir ulus var olamaz. Birçok Asya ülkesinde, özellikle de Hindistan'da, ulusal amaçlı böylesi bir tarihin pek de var olmadığı görülür. Hindistan'ın, kuşkusuz coğrafi, kültürel, toplumsal ve hatta, tüm tarihi boyunca ana izlek olarak Hindu din gelişmesinin devam etmesi bakımından, dini bir birliği vardı. Ama mitler ve efsaneler dışında, siyaset tarihi neredeyse bilinmiyordu. Sandrokottos'un Çhandra Gupta Maurya olarak tanımlanmasından Mohencodaro ve Harappa kazılarına, Aşoka yazıtlarının çözülmesinden tüm Hindistan boyunca epigrafik kayıtların kapsamlı araştırılmasına Hindistan tarihinin yazılması için, malzeme Avrupalı araştırmacıların çalışmalarından sağlanmıştır. Daha da çarpıcı olan, Endonezya'nın durumudur, burada birkaç Avrupalı, çoğunlukla da Hollandalı araştırmacı yazıtlardan Cava ve Sumatra'nın büyük imparatorluklarının tarihini yeniden oluşturmuş ve Endonezya milliyetçiliğine sağlam bir tarihsel temel sağlamışlardır. Bu anlamda, Avrupalı araştırmacıların ve düşünürlerin bilgi adına harcadıkları çaba sayesinde Hindistan, Seylan ve Endonezya'nın, tarihsel süreklilik terimleriyle düşünmesi sağlanmıştır.

Kaynak: K. M. Panikkar, *Asia and Western Dominance* (Londra: Allen and Unwin, 1953), 492.

Latin Amerika'da Tarih ve Ulus-Oluşturma

19. yüzyıl Latin Amerika'sı, Hindistan'dan çok daha farklı bir örnek oluşturur. Yerleşimcilik burada çok daha ileriye ve 18. yüzyıl sonlarında Avrupalı bir nüfus, yerli nüfusla karışma ve evlilik yoluyla belirgin bir Kreol toplum oluşturmuştu. 1799'da, Alexander von Humboldt onu ünlü kılacak yolculuk ve gözlemlerine başlamak üzere şimdi Venezuela olan topraklara geldiğinde Orta ve Güney Amerika Cortés ve Pizarro'nun 300 yıl önce kurduğundan çok daha farklı yerlerdi. Bir zamanlar yalnızca Yeni İspanya ve Peru olan topraklarda artık birçok eyalet vardı. Lima'dan Buenos Aires ve Havana'ya büyük nüfuslara sahip kentler, ticari güç ve önemli limanlar olarak ortaya çıkmıştı. İspanya'nın, etkisini Britanya ve Fransa'yla paylaştığı Karayipler'de yerli nüfus uzun zaman önce silinmiş ama yerlerini büyük bir Siyah köle nüfusu almıştı. 1810'lar ve 1820'ler boyunca koloniler birer birer İspanya'nın imparatorluk yörüngesinden ayrılmış, bu süreç sırasında kendilerini az çok Güney Amerika modern ulusları şeklinde yeniden oluşturmuşlardı. Kuzeyde, Meksika on iki yıllık

bir iç savaşın ardından 1821'de bağımsızlığına kavuşmuştu; Orta Amerika 1823'te, başlangıçta birleşik bir federal devlet olarak onu izlemişti. Brezilya 1822'de bağımsızlığını ilan etmiş, bu olgu 1825'te Portekiz tarafından tanınmıştı. Çeşitli emperyal ve anayasal deneyleri izleyen genellikle kanlı siyasi değişimler bizi burada ilgilendirmiyor ama birkaç istisna dışında (Kanada, Britanya Honduras'ı [bugün Belize] ve Karayipler'in önemli bir bölümü) Amerikan yarıküresi artık Avrupalı efendilerinden ayrılmıştı.

Bu kitapta başka vesilelerle gördüğümüz gibi, yeni rejimler tarihlerini kendi zaferlerini kaçınılmaz gösterecek ve diğer olayları da dipnotlara indirgeyerek rakip fraksiyonlara ve eğilimlere ket vuracak şekilde yeniden oluşturulmuş öykülerle kendi iktidarlarını meşrulaştıracak biçimlerde yeniden yazmak için acil bir gereksinim duyar. Yalnızca yönetimin değil bütün ülkenin de yeniden kalıba döküldüğü durumda, bu aciliyet ikiye katlanır: Yurttaşlar ile yeni devlet arasındaki bağları pekiştirecek ve milliyetçi sadakatler ile yurtseverliği besleyecek yeni bir tarih inşa edilmelidir. Gelenekler canlandırılmalı, yeniden keşfedilmeli hatta basbayağı sıfırdan icat edilmelidir.⁵ Latin Amerika'nın bazı kısımlarında bağımsızlığın elde edilmesinin ardından tarih, belge toplanması ve özel kütüphanelerin kurulması için duyulan heves, 19. yüzyıl boyunca, hemen hemen aynı zamanlarda Avrupa'daki milliyetçi hareketlerde olduğu gibi, çeşitli görüşlerden politikacılar tarafından dile getirilecekti. Arjantin'in eski başkanı Bartolomé Mitre'nin 1871'deki bir anayasa toplantısında dediği gibi, tarih, "davranışlarımızı ve yasalarımızı yönetmemizi sağlayan canlı bir ders gibi her zaman gözümüzün önünde, açık olmalıdır."⁶

Bu ortamda askeri ve siyasi kahramanlar, ister başarılı asiler olsunlar ister cesur şehitler, bir George Washington, bir Simon Bolivar, bir Juan Facundo Quiroga, sık sık gerçek tarihsel şahsiyetlerden efsanevi ikonlara dönüştürülmüşlerdir. Aynı zamanda eski uyumsuzluklar ve yakın zamanlı zulümlerin de, unutulabilmek ya da bir kenara itilebilmek için alenen itiraf edilmesi gerekiyordu (bugün de "hakikat ve uzlaşma komisyonları" aracılığıyla sürdürülen bir eğilim). Geçmişin hayaletlerini bertaraf etmek genellikle zordur ve Amerika kıtalarının İngilizce konuşulmayan kısımlarında Fetih gibi eski olaylar halk bilincine egemen olmayı sürdürüyor-

5 Avrupa'daki paralel milliyetçi deneyimler için bkz. yukarıda bölüm 7. Sömürge bağlamında Modern milliyetçilikle ilişkili "geleneğin icadı" geniş şekilde ele alınmıştır. Özellikle, bkz. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983) ve Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra, 1983).

6 Aktaran: John L. Robinson, *Bartolomé Mitre: Historian of the Americas* (Washington, DC, 1982), 41.

du. Meksikalı politikacı-tarihçi Carlos Maria de Bustamante (1774-1848) kendini Alva Ixtlilxóchitl, Gómara ve Sahagún'un eski tarihlerini yeniden yayımlamaya adadı ve kendi *Cuadro histórico de la revolución de la América*'sı da ("Meksika Amerika'sındaki Devrimin Tarihsel Çerçevesi," 1821-1827) fatihler ve kurbanlar tarafından sık sık ziyaret edilir.

Tüm Latin Amerika'da, 16. yüzyılın fethinden beri hem İspanyol hem de Portekiz bölgelerinde sürekli bir tarih yazma faaliyeti olmuştu, bunların önemli bir bölümü de Paraguay'ın Cizvit tarihçisi Pedro Lozano (1697-1752) gibi eski İspanyollar tarafından kaleme alınmıştı. Geç Aydınlanmanın liberal değerleri tarihin yazılmasını 19. yüzyılda da etkilemeyi sürdürdü, ilk başta bağımsızlığın altında yatan, Avrupa'nın mirası yasal kurumlara odaklanan anayasalcı tarihçilerin çalışmalarında, daha sonra da Herder ve Michelet'yi izleyerek sömürgecilik sonrası dönemde iyi işleyen yeni toplumların kurulmasında halkın ruhunun önemini vurgulayan daha özerk ve romantik yazılarda. Arjantin'in Facundo'sunun yaşamöyküsü yazarı, gelecekte Arjantin başkanı olacak Domingo Faustino Sarmiento (1811-1888), Fransız liberal tarihçilerine ve Aydınlanma düşüncesine aşinaydı. Ulusun oluşturulması sürecini açıklayan Sarmiento, ülkesinin (ve bunun bir uzantısı olarak kıtanın neredeyse hepsinin) şiddet dolu yakın tarihini *civilización y barbarie* ("uygarlık ve barbarlık") arasında bir çatışma olarak tanımladı; bu arada barbarlığı *gaucho* "kantorlar" tarafından anlatılan bir sözlü kahramanlık tarihiyle ilişkilendirdi (Seçme Metin 34). 1830'ların Şili Edebiyat Derneği, Herder ve diğer 18. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinden seçkilerin okunduğu düzenli toplantılar düzenliyordu. Okul çocukları için kitap yazmak gibi hayli siyasi görevlerde Avrupalı tarihçiler yoğun biçimde kullanıldı. Liberal ve Kilise karşıtı Şilili tarihçi Diego Barros Arana (1830-1907), 1850'lerin ders kitabı tercihleri üzerine tartışırken, aralarından birini Robertson'dan paragraflar intihal ettiği gerekçesiyle eleştiriyordu. Arana'nın da üyesi olduğu komite, sonunda sağlamcı bir tercihte bulundu ve genel bir ders kitabı olarak Fransızca bir eserde, Victor Duruy'nün (1811-1894) *L'abregé d'histoire universelle*'inde ("Kısaltılmış Evrensel Tarih") ve bunu desteklemek üzere de Barros Arana'nın yazdığı iki ciltlik *Compendio de historia de América*'da ("Amerika Tarihinin Özeti," 1865) karar kıldı. Daha sonraki üçüncü bir grup da, bölgenin Avrupa'nın sanayi çizgisinde iktisadi ve bilimsel ilerlemesini gösteren bir tarihi tanıtmak üzere Comte, Buckle ve Spencer'ın pozitivizmini taklit etti; Vicente Fidel López 1840'larda, geçmiş üzerine bilginin gelecek için planlamaya yardımcı olacağını söylemişti. Şilili José Victorino Lastarria (1817-1888), Comte'da kendi fikirlerine destek gördü. Gençliğinde Buckle ve Taine'in etkisinde kalan Brezilyalı tarihçi João Capistrano de Abreu (1853-1927), ilk çalışmalarında pozitivist bir yol izledi ama Biblioteca

Nacional'de biraz zaman geçirince, Alman *Historismus*'unun daha çekici bir yaklaşım olduğuna ikna oldu.

Seçme Metin 34 "Barbarlık ve Uygarlık:" Domingo Faustino Sarmiento

Ve şimdi elimizde bu direniş, uygarlık, barbarlık ve tehlike yaşamının idealleştirilmesi var. Gaucho Kantor, ortaçağın şarkıcı, ozan ya da *troubadour*'una karşılık gelir ve aynı sahnelerde, kentlerin taşra feodalizmiyle geçip giden yaşam ile yavaşça yükselen yeni yaşam arasındaki mücadelelerin ortasında yaşar...

Kantor ortaçağ ozanının yaptığı gelenekleri, tarihi ve yaşamöyküsünü kaydetme işinin aynısını kendi sade tarzıyla yapar ve bundan sonra onun mısraları gelecekteki tarihçiler için belge ve yetke olarak toplanacaktır ama işte orada, onun yanında, olaylar hakkında bu pek rağbet görmeyen vakanüvisin kendi sanat yoksunu rapso-dilerinde temaşa ettiğinden daha fazla bilgiye sahip daha iyi eğitim almış bir toplum durmaktadır. Arjantin Cumhuriyeti'nde iki farklı uygarlık biçimi ortak bir zeminde karşılaşiyor: Hâlâ çocukluğunu yaşayan birisi, kendinin o kadar üzerinde olan şeyden habersiz, ortaçağın o kaba çabalarını sürdürüp duruyor; diğeri, ayağının altında neyin yattığını umursamaksızın, kendi şahsında Avrupa uygarlığının en son sonuçlarını gerçekleştirmek için yanıp tutuşuyor; 19 ve 12. yüzyıllar birlikte yaşıyor, biri kentlerin içinde, diğeri dışında.

Kaynak: Sarmiento, *Life in the Argentine Republic in the Days of the Tyrants; Or, Civilization and Barbarism*, çev. Mary Mann (1868); (yeniden basımı, New York: Hafner Press [1972]), 41-2. Bu pasajda Sarmiento, *gaucho* ya da mestizonun taşradaki romantik ve kahramanca (ama barbarca ve şiddetli) yaşamını, 18. yüzyılın aşamacı sisteminde "çoban devleti" temsil eder şekilde bağlamsallaştırdığı Kantor'un gezgin halk ozanlığıyla ilişkilendiriyor. Bunu, tutkulu bir savunucusu olduğu kentlerin, sanayinin ve ticaretin temsil ettiği uygarlığın karşısına koyuyor. Böylece Avrupa'nın sözlü kaynaklarla olan eski karşıtlığını sürdürüyor ama aynı zamanda, bunlara tamamen karşı da değildir. Çelişkili olan, Sarmiento'nun burada *caudillo* kahraman-şehit Juan Facunda Quirogo'nun (ö. 1835) yaşamını aktarırken, yazılı kaynakların yanında, sık sık da anekdota, rapora ve belgelenmemiş geleneğe başvurmasıdır.

Gazetecilik ve kurgu Latin Amerika'da tarihin popülerleşmesinde bir rol oynadı. Walter Scott ve Victor Hugo'nun romanları yüzyılın başlarında okunuyordu ve Salomé Jil (1776'dan ölümüne kadar Guatemala Cumhuriyeti'nin resmi tarihçisi olan José Milla y Vidaurre'nin [1822-1882] mahlası) gibi yerli yazarlar da, bir yandan kendi tarihsel kurgularını kaleme alırken bir taraftan da belgelerin yayımlanmasını ve ulusal tarihin yazılmasını destekliyordu (Seçme Metin 35). Alman tarzı "profesyonel" tarihin gelmesi uzun sürdü ve her zaman da popüler olmadı. Bolivya'ya arşiv araştırmasını sokmakla tanınan Gabriel René-Moreno'nun (1836-1908), ölümünden sonraki yarım yüzyılda pek taklitçisi olmadı ve 1962'de bile

Seçme Metin 35 **Tarih ve Kurgunun Sınırları: José Milla (1822-1882)**

Bu romanı yazarken esas amacım, bu satırların hitap ettiği okurların çoğunun pek az bilgi sahibi olduğu bazı kişileri ve kimi tarihsel olayları tanıtmaktır. Romana bazı dramatik unsurların katılmasını gerekli gördüğüm yere kadar gerçeklere uydum... Eski Vakayinamelerimizde, halkların karakterleri ve olaylara göndermeler çok özet halde verilmiştir. Şu ya da bu vakanüvisine olabildiğince saygı göstererek tarihsel tutarsızlıklar (bu düzeyde bir çalışmada bile affedilemez olduklarını düşünüyorum) içermeyen ve tarihsel gerçeklere doğrudan karşı olmayan her şeyde serbestçe kalem oynattım. Dolayısıyla bu raporda yer alan tüm kişilikler gerçekten yaşamıştır ama onların bazılarına atfedilen karakterler ve işler eserin kurgusal yanını oluşturur. Çok sulandırılmamak ve okuru notlara boğmamak için, aktarılan olayların birçoğunun doğruluğunu kanıtlayacak pasajları aktarmadım.

Kaynak: Milla'nın 1866'da bölümler halinde *Semana* dergisinde yayımlanan tarihsel romanı *La Hija del Adelantado* ("Adelanto'nun Kızı") için yazdığı önsözden. Roman, gerçek bir kişi olan Guatemala valisi Pedro de Alvarado'nun (1495-1541) kızıdan söz eder. İngilizce seçkiyi aktaran: Walter A. Payne, *A Central American Historian: José Milla (1822-1882)* (Gainesville, FL: University of Florida Press, 1957), 40. University Press of Florida'nın izniyle aktarılmıştır

kendi ülkesinde dünya tarihçisi Arnold J. Toynbee kadar tanınmıyordu. Bu bir yana, birçoğu erken Fetih sonrası döneme kadar uzanan Latin Amerika üniversiteleri, Asya ve Afrika'daki örneklerinden daha önce tarihyazımı etkinliğinin merkezi olmuşlardı.⁷

Güney Amerika'nın başka bir yerinde, Claude Gay'nin (1800-1873) yazdığı Şili'nin siyaset tarihinin yayımlanmasının ardından tarih yazmanın doğru yöntemi üzerine yoğun bir tartışma yaşanmıştı. Bu eseri yazma görevini Fransız bir botanikçi olan Gay'ye Şili hükümeti vermişti ve bu çalışma saygıdeğer Venezuelalı edebiyat adamı Andrés Bello (1781-1865) tarafından onaylansa da, aralarında Bello'nun Şilili öğrencisi Lastarria'nın da bulunduğu genç yazarlar, olguları birleştireci bir yorum olmadan ardı ardına sıralamasını tatminkâr bulmamıştı; Bello'nun 1840'lardaki nesnel tarih çağrıları sonunda polemikçi ve ideolojik gereksinimlerin tekerlekleri altında tuzla buz edilmişti. Son olarak, Güney Amerika'nın geçmişindeki yurtseverlerde anlam ve talimat arayanlar çıkmış, Atlantik'in öte yakasından ve giderek Birleşik Devletler'den edebi ilham almışlardı. Hem bağımsızlık hem de yarıkürrede kendi imparatorluk ihtiraslarını oluşturma konusunda yola önde başlayan Amerika, yazar Washington Irving'in *Life and Voyages of*

7 Ama farklı zamanlarda: Şili üniversiteye dayanan tarihyazımı kurumları ilk geliştirenlerden biri oldu (1840'lardan 1920'lere), bu süreç Meksika'da 20. yüzyılın ilk onyıllarına kadar gerçekleşmedi. Bu noktayı Juan Maiguashca'ya borçluyum.

Christopher Columbus'uyla ("Kristof Kolomb'un Yaşamı ve Yolculukları," 1828) başlayıp William Hickling Prescott'un Meksika ve Peru fetihlerini kahramanlık öyküsü olarak yeniden anlatımıyla devam ederek, Latin Amerika tarihinin yazılması üzerinde güçlü bir etkide bulunmuştur. Fransızsever Arjantinli tarihçi Bartolomé Mitre (1821-1906, 1862-1868 arası ülkesinin başkanı), Prescott'tan o kadar etkilenmişti ki, onun *History of Peru*'sunu ("Peru Tarihi") İspânyolcaya çevirmişti. Başlangıçta pozitivizmden, özellikle de Buckle'dan etkilenen Mitre Voltaire ve Michelet'den de hoşlanıyordu. Ama sonunda Mitre, tarihin Thomas Carlyle'ın "büyük adam" yorumuna doğru meyletmişti. Kendi Arjantin'in bağımsızlığı anlatısı, önderlerinin, devrimci kahramanlar Manuel Belgrano ve José de San Martín'in meslek yaşamlarına odaklanmıştı. Aynı şekilde Carlyle'dan etkilenen Şilili Benjamín Vicuña Mackenna verimli bir yaşamöyküsü yazarı olmuştu. Yaklaşımı, kahramanlarının halesi karşısında gölgede kalan ikinci derecede ölümlülerin akrabaları ve torunlarıyla başını sık sık belaya sokuyordu. Kısacası, Avrupa ve Kuzey Amerika etkisinin Latin Amerika tarihyazımındaki kapsamı önemli olsa da, Alman uygulamaları da dahil olmak üzere hiçbir yaklaşım modeli üstünlük sağlamayacaktı ve tarih çoğunlukla araştırmacılar kadar gazetecilerin ve kamu hizmetindeki aydınların alanı olarak kalacaktı. Bu kısmen Latin Amerika'nın Avrupa bağlantılarına olan tavırlarına bağlanabilir. Bağımsızlığa karşın kendilerini bir Avrupa aile ağacının dalları olarak gördüler. Avrupa'dan ithal ettikleri tarih uygulamaları ve yöntemleri yabancı bir imparatorluk varlığına değil kuzenlere aitti. Dolaşısıyla Avrupa tarihyazımı üzerine, tüm varyasyonları ve nüanslarıyla "içeriden" bir görüşe sahiptiler ve diğerlerini dışlayarak bir tek modeli öne çıkarma eğiliminde değillerdi.

Güney Asya'da Tarih Biçimlerinin Çoğulluğu: Kamboçya, Birmanya ve Endonezya

Yerel hayranlarına bile tek bir bütün olarak çok daha yabancı görünen Batı tarihyazımının dünyanın başka yerlerindeki gözlemcileri için aynı şey söylenemezdi. 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen 150 yıl boyunca, modern Avrupa türleri yerli tarih biçimlerini yerinden etmiş, hatta yok olma derecesinde marjinalleştirmişti. Bu daha önce erken modern Amerika kıtalarında gördüğümüz bir süreci, aynı zamanda Güney Afrika, Kanada ve Avustralasya'nın "yerleşimci" toplumlarında da yerel halkların varlıkları ve geçmişleri aleyhine geliştiğini gördüğümüz bir süreci (bkz. Kutu 27) daha büyük ölçekte yineliyordu.

Kutu 27 Yerleşimci Tarihyazımları

Bu dönemde üretilen ve yerli biçimleri yerinden eden ulusal tarihyazımı kategorileri arasında göz ardı edilenlerden biri, "yerleşimci toplumları"nda üretilen ulusal tarihyazımıdır. Bunlar, önemli ölçüde bir Avrupalı göçmen nüfusunun yeni bir toprağı açıp ektiğı, bu süreç zarfında da nüfusu azaltılan bir yerli toplumun topraklarını da elinden alıp, üzerlerinde egemenlik sağladığı toplumlardır. 19. yüzyılda Kanada, Avustralasya ve Güney Afrika bu toplumların iyi örnekleridir çünkü (Asya ve Afrika'nın diğer yerlerindeki çeşitli sömürgecilik deneyimlerinin tersine) onların yerleşimci nüfus olarak adlandırılan halkları, kendileri için yerli halkınlıkle farklılaşan tarihler inşa etmiş ve bu arada anavatanınlkınden farklı bir güzergâhta ilerlemişlerdi. Yalnızca bir tek örnek vermek gerekirse, Güney Afrika'da özellikle tarihsel olaylarla ve şecere ayrıntılarıyla ilgilenen bir alttür, yerli Siyah Afrika sözlü geleneğı, Beyaz tarihçilerin "Yerleşimci Okulu" tarafından tamamen yok sayılmış ve bunun yerine, Cape kolonisinin bağımsız bir İngiliz-Boer ulusuna dönüşmesine odaklanan bir Afrikaner milliyetçisi gelenek yeğlenmişti. Bu gelenek Kanada doğumlu, esas amacı Boer ve Britanyalı yerleşimcileri tek bir ulus olarak birleştirecek bir anlatı sağlamak olan George McCall Theal'in (1837-1919) tarih yazılarında pekişmişti. Yerli Afrikalı nüfus onun tarihlerinin tamamen dışında bırakılmamış ama onları, hiçbir başarıya ulaşamadıkları bin yıllık vahşilikten ve despotizmden kurtaran Avrupa müdahalesinden esas faydalananlar olarak göstermişti. Özellikle Theal'in eseri ve genelde yerleşimci tarihyazımının büyük bölümü, 16. yüzyılın fetihlerine kadar geriye uzanan uzun süreli bir düşüncenin ürünüdür ama doruğına 19. yüzyıldaki "Beyaz Adamın Yüğü" vesilesiyle ulaşmıştır.

Güneydoğıu Asya, tarihyazımsal türlerin bir kenara atıldığı bu süreci daha geç yaşadı. Bölge bu kitapta daha önce ele alınmadığı için, dilsel ve etnik karmaşıklıklarını yakından tanımak açısından, erken dönem tarihinin anlatımlarını kronolojik açıdan kimi geriye doğru iz sürmelerle ele almak gerekli. Örneğın Birmanya'da (günümüzde Myanmar) hem Çin hem de Hindistan'a olan yakınlık, her ikisinin ve ayrıca 1200'den sonra da, 12. yüzyıl ile 14. yüzyıllar arasında Malay Yarımadası'nda, Cava ve Filipinler'in kimi bölümünde Budizm ile Hinduizmi bir kenara iten İslamın edebi, dini ve tarihsel kültürlerine maruz kalmasına yol açmıştır. İslam ve diğer daha yaşlı dinlerle kıyaslandığında Hristiyanlık bölgeye daha geç gelen, 16. yüzyılda ulaşan olmuş ve yaygın bir başarı sağlayamamıştı; Batı tarihselliğinin ortaya çıkışı daha da geç olmuştu. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca Güneydoğıu Asya'nın bazı bölümlerindeki Avrupalı yöneticiler, anavatanlarındaki okurlara yeni sömürgelerin tarihlerini tanıtmış ve kullanmak istedikleri yerli tarihlerin sömürölme ve nihayetinde

marjinalleştirilme süreci de sessiz sedasız başlamıştı. Hindistan'da olduğu gibi, yerel seçkinler de sonunda Batı türlerini kullanmaya zorlanmıştı. İlk İmparatorluk güçleri arasındaki Felemenkliler "Doğu Hint Adaları"nın tarihine özellikle yakın ilgi duymuştu. François Valentiijn (1656-1727) gibi ansiklopedicilerle başlayarak Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası tüccarları takımadalar hakkında tarihsel bilgiler yayımladı. 1800'de Kumpanya varlığı sona erdi ve (1795'te eski Felemenk Cumhuriyeti'nin yerini alan) kısa ömürlü Batav Cumhuriyeti deniz aşırı varlıkların yönetimini doğrudan eline aldı. Bir kuşak zarfında, Felemenkliler Asya anakıta topraklarındaki imparatorluklarının son izlerini de yitirmiş, sömürge tarihçilerinin dikkatleri de büyük ölçüde takımadalara yönelmişti.

Güneydoğu Asya boyunca tarih yazını erken modern dönem öncesinde bölük-pörçük gelişmişti. Seçkinleri arasında 1000 yıldır var olan okuryazarlığa karşın Kamboçya 1700 öncesi tarih olarak adlandırılabilir çok az şey gerçekleştirmişti. Durum bundan sonra *pangsavatar*'la (bazen *bangsavatar* olarak da yazılır) bir miktar düzeldi; bu bir şekilde vakayinameler olarak çevrilebilir ama erken dönemleri için olgusal doğruluğu tartışmalıdır. 19. yüzyıldan, 1414-1800 yıllarını kapsayan ve o zamandan beri kaybolmuş olan daha önceki bir vakayinameye göndermede bulunan *Nong Vakayinamesi* (tamamlanması 1818)⁸ gibi birkaç örnek vardır. Bu biçimin daha sonraki örnekleri sömürge rejiminin sonundan, Kral Sisowath Monivong (hk. 1927-1941) ve torunu Norodom Sihanuk (d. 1922) döneminden kalmaz. Varolan böylesi tarihler ya da saray vakayinameleleri (*racabangsavatar*), genelde (aynı zamanlardan kalma kimi Laos ya da Cava eserlerinin özelliği olarak) kraliyet yetkisinde yayımlanamaz addediliyor, kimi zaman kraliyet yeniden yapılanmasının bir parçası oluyordu. Kamboçya'nın 20. yüzyılın başlarında önde gelen eseri, 1903 ile 1907, daha sonra da 1928 ile 1934 arasını kapsayan *Tiounn Vakayinamesi*'dir (derlenmesi talimatını veren güçlü Fransız yanlısı bakan Tiounn veya Thiounn dolayısıyla bu ad verilmiştir); bu daha önceden kalma bir dizi çalışmaya dayanıyordu. Fransız yönetiminde Avrupa yöntemleri yavaş yavaş devreye girdi ama Kamboçya tarihi ders programlarında düşük önceliğe sahipti. George Cœdès (1886-1969) gibi Fransız araştırmacılar ülkenin tarihine kendi halkından daha fazla dikkat harcadı; yabancı tarih tamamen yok sayılıyordu. Hiçbir zaman topluca okunmak ya da eğlendirmek için yazılmamış olan *pangsavatar* yaygın olarak dolaşıma girmedi, saray dışında tarihçiler tarafından da okunmadı; *Tiounn Vakayinamesi* 1969'a, iç savaş arifesine kadar yayımlanamadı.

8 Kamboçya tarihleri üzerine 19. yüzyıl öncesinde yazılan malzemenin çoğunluğu toptan Tayland vakayinamelerinden alınmış olabilir.

Sömürge tarihçileri için alay konusu olan iyi bilinen bir Birmanya tarihi *Hman-nan Raza-windaw-gyi* ("Cam Sarayın Kraliyet Vakayiname-si"), bu ülkenin uzun tarihyazımı geleneğinin sonunda yer alır (bkz. **Seçme Metin 36**). Öncelleri arasında, bir tarihçinin belirttiği gibi, Elizabeth

Seçme Metin 36 Birmanya Tarihi: *Hman-nan Raza-windaw-gyi* ("Cam Sarayın Kraliyet Vakayinamesi")

İkinci Kısım burada sona eriyor. Ve şimdi de, başlangıçta Sakiyanların Güneş Hanedanından gelen Birmanya krallarının tam tarihini sunacağız. İlk kentleri olan Tagaung'un kurulmasıyla başlayacağız ve üstüne, kutsal kalıntıların kaydını, dinin kuruluşunu ve kentlerin çeşitli kurucularının ve hükümdarlarının soy kütüklerini ekleyeceğiz.

102. *Büyük Tagaung krallığının, Orta Ülkeden Sakiyan Abhiraja tarafından ilk kuruluşu.*

[*Tagaung'un Abhiraja tarafından kurulması.*] Tagaung, Buda Kakusandha zamanında Thantharapura, Buda Konagamana zamanında Rattthapura, Buda Kassapa zamanında Thintwe ve Buda'mız Gotama zamanında da Tagaung olarak biliniyordu. Sakya Sakiyan Abhiraja buranın ilk hükümdarıydı. Ve bu da Abhiraja'nın öyküsüdür.

Bir zamanlar, uzun zaman önce, Efendimiz Buda Fetih meydanındaki Bilgelik Ağacının altında Dört Gerçeği açıklamadan önce, Kosala ve Panchala krallıklarının efendisi Panchala kralı Koliya kralıyla evlilik yoluyla bir ittifak kurmayı arzuladı ve Koliya prensesini istemek için bakanlarını gönderdi. Ama Koliya kralı, doğumundan kaynaklanan gururuyla ona kötü yanıt verdi; bu yüzden, iki krallık arasında büyük bir savaş patlak verdi. Panchala kralı muzaffer oldu ve üç krallığın, Koliya, Devadaha ve Kapilavatthu'nun, Sakiyan prensleri birbirlerinden yalıtıldı ve imparatorlukları yıkıldı. Daha sonra, üç krallığın Sakiyan prensleri gene bolluğa erişti; ama iktidarlara ilk yıkıldığında, Kapilavatthu'nun Sakya Sakiyan kralı Abhiraja bütün ordusunu topladı ve Orta Ülkeyi terk ederek, kendi kurduğu Sangassarattha adı verilen Tagaung ülkesinde hüküm sürdü...

[*Kanrazagyi ve Kanrazange.*] Abhiraja'nın ölümünde iki oğlu Kanrazagyi ve Kanrazange taht için kavgaya tutuştu. Ama bilge bir bakan dedi ki, "eğer siz prensler büyük bir kavgaya tutuşursanız, ülkedeki herkese yıkım getirirsiniz. Dolayısıyla bir düşmanlık savaşı değil, bir değer savaşı sürdürün." O zaman prensler sordu, "Bu nasıl olacak?" Ve bakan yanıt verdi, "Prensler! Her biriniz bir gecede büyük ölçekte bir imarethane inşa edin. Ve işi kim önce bitirirse, o babasının yerini alsın ve kral olsun." Prensler kabul etti ve her biri bir tepe seçti ve büyük ölçekte birer imarethane inşa etmeye başladılar. Kanrazagyi binasını bitiremedi çünkü bunu masif ahşap ve bambudan inşa etti. Ama Kanrazange kendininkini bitirdi çünkü bunu ince ağaç ve bambudan inşa etti ve üzerini beyaz kumaşla kaplayıp kapattı. Ve şafakla büyük kardeş küçük kardeşinin diktiği beyaz binayı görünce ordusunu topladı ve Irrawady'den aşağıya gitti. Böylece Thallawadi'yi aştı ve Rajagaha adını verdiği Kaletaungnyo tepesinde altı ay hüküm sürdü. Batı Ülkesinden Pyu'lar, Kanyan'lar ve Thek'ler kendilerine hükmedecek

bir prens istediklerinde, oğlu Muducitta'yı Pyu'lara kral yaptı. Ve Kacchapa nehrinin doğusunda Kyauppadaung kentini kurdu ve yetmiş dört yıl hüküm sürdü. Ve sonra da harekete geçip, ilk kral Marayu tarafından inşa edilen eski Dhannavati kentini ele geçirdi ve yeni bir saray ve duvarlar inşa ederek burada hüküm sürdü. Küçük kardeşe gelince, o da babasının yerine Tagaung'da hüküm sürdü.

[*Tagaung kralları.*] Böylece Sangassatrattha adı verilen Tagaung'da, Sakya Sakiyan Abhiraja'yla başlamak üzere, aralıksız otuz üç kral hüküm sürdü; oğlu Kanrazange: onun oğlu Jambudiparaja: onun oğlu Sangassaraja: onun oğlu Vippanaraja: onun oğlu Devataraja: onun oğlu Munikataja: onun amcası Nagaraja: onun küçük kardeşi Indaraja: onun oğlu Samutiraja: onun oğlu Devaraja: onun oğlu Mahindaraja: onun oğlu Vimalaraja: onun oğlu Sihanuruja: onun oğlu Manganaraja: onun oğlu Kamsaraja: onun oğlu Kalingaraja: onun oğlu Thintweraja: onun oğlu Shilaraja: onun küçük kardeşi Hamsaraja: onun oğlu Vararaja: onun oğlu Alaungraja: onun oğlu Kolakaraja: onun oğlu Suriyaraja: onun oğlu Thingyiraja: onun oğlu Tainggyitraja: onun oğlu Maduraja: onun oğlu Minhlagyiraja: onun oğlu Samsnsiharaja: onun oğlu Dhanangaraja: onun oğlu Hindaraja: onun oğlu Moriyaraja: onun oğlu Bhinnakaraja.

[*Tagaung'un düşüşü.*] Bu kralların sonuncusu olan Bhinnakaraja zamanında, Sangassarattha adı verilen Tagaung krallığı, Gandhala krallığının Sein ülkesinden Tarop'lar ile Tarek'lerin baskısı altında yıkıldı. Ve Bhinnaka, toplayabildiği kadar takipçisiyle Mali ırmağına girdi, orada kaldı. Öldüğünde takipçileri üçe bölündü. Bir bölümü Doğudaki on dokuz Shan Devleti'ni kurdu ve o zamandan sonra Bhinnakaraja'nın ardılları olarak bilindi. Başka bir bölüm Irrawady'den aşağı indi ve Pyu'lar, Kanyan'lar ve Thek'ler arasında Muducitta ve diğer Sakiyan prenslerinin yaşadığı Batı Ülkesine girdi. Üçüncü bölüm şefkraliçe Nagahsein'in yönetiminde Mali'de kaldı.

Kaynak: *The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma*, çev. Pe Maung Tin ve G. H. Luce (Londra: Oxford University Press; Humphrey Milford, 1923), 1-3. Seçki Vakayinamenin III. kısmıyla başlayan çevirinin açılışından alınmadır, ilk iki kısım Budizmi ve Hindistan'ın Budist krallarını anlatır.

çağı İngiliz vakayinamelerine benzeyen bir dizi tarih bulunur.⁹ Bu eserlerin ilhamı Budizmdir ve varolan en eski tarih *Maha Thamada Wuntha* ya da *Yazawinkyam* ("Ünlü Vakayiname") bir keşişin eseri idi. Thila Wuntha ya da Shin Thilawuntha, Budizmin Hindistan'daki öyküsünü anlatıyordu, sonunda da, sanki son anda aklına gelmiş gibi Birmanya krallarının listesi yer alıyordu, bunun amacı varolan din ile monarşiyi Güney Asyalı kökleriyle bağlantılandırmaktı. Bunun büyük bir kısmı 10. yüzyılın Budist *Mahavamsa*'sından alınmaydı. Budist keşişler ruhsal gelişmeye yararı olmayan krallar, generaller ve bakanlarla ilgili seküler konularda konuşmaya her ne kadar yetkili değillerse de, hiçbir şeyin kalıcı olmadığını ve güçlü kralların bile ölümlü olduğunu göstermek üzere

9 U Tet Htoot, "The Nature of the Burmese Chronicles," ed. C. H. Philips, *Historians of India, Pakistan, and Ceylon* (Londra, 1961), 50.

bu tür öyküleri kullanabilirlerdi. Laikler, bu kuralla kısıtlanmış olmasalar da, tarihlerinin odağı olarak ahlaki yapıları kullandılar. Bizzat geleceğin bilinmezliği geçmişe odaklanmaya neden oldu, sıra dışı olaylar için getirilen açıklamalar *karma* ilkesine dayandırılabilirdi, geçmişteki işler ya da kötülükler de sonraki yaşamlarda mükâfatlandırılabilir ya da cezalandırılabilirdi. Bir gaspçının meşru bir kral karşısındaki şaşırtıcı zaferi “geriye dönük *karma*”yla açıklanabilirdi; Rönesans hümanistlerinin söyleyebileceği gibi şans, kader ya da erdemle değil, gaspçı ya da kurbanının önceki yaşamları boyunca kozmik bankadaki açıklarıyla ve ya kredilerinin az ya da çok olmasıyla.

“Tarih” için “edebiyat”tan farklı bir terimden her ne kadar yoksun olsalar da, sömürgecilik öncesi Birmanyalıların tarihsel olarak nitelendirebileceğimiz iki geleneksel türleri vardı: *yazawin* (gerçekte bir kraliyet şeceresi) ve *thamaing*; başlangıçta yerel olayların ve dini mevkilerin anlatısı anlamına gelen ama modern Birmanya dilinde “tarih” için kullanılmaya başlayan bir terim.¹⁰ Aslında vakayiname olarak kabul edilemeyecek, Zambu Kungya adındaki bir kraliyet lalasının yazdığı *Yaza Mu Haung* (“Kralların Eski Eylemleri”) gibi birkaç çok eski eser dışında, varolan en eski Birmanya vakayinamesi, Thilawuntha’nın 1520’de tamamlamış olduğu yukarıda sözü edilen *Yazawinkyaw*’dır. Çin, Laos ve Tayland sınırları yakınındaki eski Shan bölgesi devleti Jengtung ya da Kengtung’da, yüzlerce yıl geriye giden 19. yüzyıl derlemelerine bir “devlet vakayinamesi” ve bir de Vat Pāḍaeng Manastırı vakayinamesi de dahildir. Bunların, Britanya yönetimi altında da 1930’lara kadar sürdürülen birincisi doksan dokuzuncu mısrasında (tarihleri esas olarak yazıtlardan doğrulanabilecek) gerçek bir vakayinameye başlamadan önce, karışık bir tarih ve efsaneyle açılır:

99. Burada, sukabaklarının patlayıp, Sakkarāja’nın 496 yaşında olduğu sırada devlette yaşayan Lva’ları doğurduğu zamandan başlayarak, Jengtung devletinin vakayinamesi anlatılacak. Sakkarāja 591’de Brayā Mangrāy altın geyiği Jengtung devletine kovaladı. 592’de Brayā Mangrāy, Khun Gong ve Khun Lang’ı Lva’larla savaşmakla görevlendirdi ama onları yenilgiye uğratamadı. Sakkarāja 605’te, Prens Mangrāy Mangghum’u Jengtung devletini dört yıl yönetmek üzere görevlendirdi ve öldü.¹¹

10 İşleri daha da karıştırmak için, tarih için *yazawin* değil *thamaing* teriminin kullanılmasına karşın, tarihler, *thamaing*’e değil, *yazawin*’e dayanıyordu: Michael Aung-Thwin, “Mranma Pran: When Context Encounters Notion,” *Journal of Southeast Asian Studies* 39 (2008): 193-217.

11 *The Pāḍaeng Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated*, çev. Sao Sāimōng Mangrāi (Ann Arbor, MI, 2002), 234, mısra 99.

İlk tam kapsamlı Birmanya vakayinamesi 18. yüzyıl başlarına, Maung Kala ya da U Kala (e.d. 1714-33) –“Bay Hintli” anlamında bir isim, olası yabancı kökenini akla getirir– adlı birisi *Mahayzawingyi* ya da *Maha Razawindaw-gyi*’yi (“Krallların Büyük Vakayinamesi”) yazana kadar ortaya çıkmadı. Bu eser kral seçerelerini ve başarılarının listelerini içeriyor, ardından da kronolojik bir anlatı geliyordu.

U Kala’nın oluşturduğu eğilim, 18. yüzyıl sonlarında, yeni Konbaung Hanedanı yönetiminde Kral Bodawpaya’nın (hk. 1782-1819) bakanlarından Twinthin Maha Sithu öncelinin eserini *Myanma Yazawinthit* (“Myanmar’ın Yeni Vakayinamesi”) adıyla geliştirdiğinde tekrarlandı, bu Birmanya’nın ilk gerçek “ulusal” tarihiydi çünkü Birmanya topraklarında yaşayan çeşitli etnik grupları kapsıyordu. Önceki yazarların hanedanı meşrulaştırma kaygısını her ne kadar paylaşıyorsa da, birçok disiplinde eğitilmiş bir kişi olan Maha Sithu, yazıtları da inceleyerek bölgedeki tarih yazınına daha önce olmayan bir boyut ekledi. Kralın kendisi de tarih okumaya ilgi duyuyordu ve tüm krallıktaki yazıtların derlenmesini buyurdu. İçişleri bakanı olarak Maha Sithu Birmanya’daki dini gayrimenkuller üzerindeki sahiplik iddialarından sorumluydu ve bu da ona yazıtlara ayrıcalıklı bir erişim sağlıyordu, o da bu ayrıcalıktan yararlandı ve bunların üzerindeki bilgileri, tarihler de dahil olmak üzere, U Kala’nın vakayinamesinde düzeltmeler yapmakta kullandı.¹² Genellikle 17. yüzyıl başı ve 18. yüzyıl âlimleriyle ilişkilendirdiğimiz epigrafi, biçimsel bir yönleme dönüşmediyse de, hemen hemen aynı zamanlarda Güneydoğu Asya’da uygulanıyordu. Bu çalışmaların “bilimsel” yanını fazla abartmamamız gerekir çünkü Birmanya tarih yazımının büyük bölümü –dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi– didaktik amaçlarla kaleme alınıyordu. Örneğin 18. yüzyılda Shin Sandalinka adlı keşiş tarafından yazılan *Maniyadanabon*, Machiavelli’ye layık pragmatik siyasi ilkeleri gösteren bir tarihsel örnekler derlemesiydi.

Her ne kadar modern Malezya ve Singapur’la Malaycanın bir biçimini paylaşıyorsa da, şimdi Endonezya olan yerdeki tarihin tarihi, orayı oluşturan etnik çeşitlilik nedeniyle özellikle karmaşıktır. Cava tarih ya-

12 Twinthin Maha Sithu aynı zamanda ardından gelen Birmanya (Myanmar) tarih yazılarının çoğunluğunun eğilimini belirleyecek bir yenilik daha getirdi. Krallarını kurucularının adlarına göre değil, başkentlerin –Buda’nın kehanetlerinin alıcısı kutsal yerler– adlarına göre belirlenmiş hanedanlara göre sınıflandırarak, bugün tarihçiler tarafından halen kullanılan hanedan isimlerini (Pagan, Ava, Toungoo ve Konbaung) yarattı. Thilawuntha’nın daha önceki *Yazawinkyaw*’ı da aynı şekilde düzenlenmiştir, ama özgün elyazması günümüze kadar ulaşmadığı için, bunun elyazması yayımlandığında editörü tarafından eklenip eklenmediğini bilemiyoruz. Bu bilgiyi Michael Aung-Thwin’e borçluyum.

zını en azından 14. yüzyıla ait *Desawarnana*'ya (*Nāgarakṛtāgama* olarak da bilinir) kadar geri gider ve 19. yüzyılda da *babad*'ları, savaşlar da içinde olmak üzere Cava tarihinin çeşitli safhalarını, anlatan tarihsel şiirleri içerir. Cava'nın komşusu Bali'de de görülen bu *babad*'lar, genellikle saray şairleri tarafından yazılmış ve yüksek sesle okunması amaçlanmıştır. Genellikle yakın zamanlıdır (1700 sonrası) ve araştırmacılar olgusal doğruluklarının düzeyi konusunda farklı görüşlere sahiptir ama Batılıların olgu ve kurgu arasındaki ikiliğinin burada düpedüz anlamsız olduğu, çünkü kurgu kavramının mevcut olmadığı, yalnızca doğruluk derecelerinden söz edilebileceği de öne sürülmüştür (bkz. Kutu 28). Örnekler arasında, kimi zaman "Cava Devlet Vakayinameleri" olarak da anılan *Babad Tanah Jawi* de ("Cava Ülkesi Vakayinamesi") bulunur.

Kutu 28 *Babad*'larda Hakikat ve Kurgu

Babad'ların yazarları aynı konuyu farklı amaçlarla kullanabiliyordu. Çelişkili bilgiler de verebiliyorlardı. 17. yüzyıl sonu kahramanı Surapati'yi (ö. 1706) anlatan üç farklı *babad* içinde, biri didaktik ve ahlakçı amaçlarla, ikincisi belli bir siyasi durumu doğrulamak için yazılmıştı; üçüncüsü de, anlaşılan bir kahramanlık öyküsü olarak yazılmıştı. Hiçbiri Avrupa anlamında "tarih" olarak yazılmamıştı ve yazarlarını gerçeğe uymamakla suçlamak ya da tersine onları, bağlı kalmayı taahhüt etmedikleri tarihsel hakikat ideallerine bağlı kaldıkları için övmek, *babad*'ların yazılma amacını yanlış anlamak olur. Örneğin *Babad Bulelen*'in yazarının Felemenklilerden (17. yüzyıldan beri Bali'de olmalarına karşın) yalnızca 19. yüzyılın ortasında söz etmesi, onların daha önceki varlıklarına kayıtsız kaldığından değil, şecereyle ilgili bir anlatı olan konusu açısından o ana kadar ilgisiz olmalarındandır; yabancılar Bali ardıllık sorunlarına yalnızca o tarihten başlayarak müdahale etmeye başlamışlardı.

Bu efsanevi zamanlardan 18. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemi kapsayan, modern Cava dilinde yazılmış bir metinler grubudur, ilk kez 1779'da kısmen Felemenkçeye çevrilmiştir. Bir diğeri de 1478'den 1720'ye kadar uzanan (y. 1738'de yazılmış) 2000 satırlık bir vakayiname olan *Babad ing Sangkala*'dır ("Kronogramların Vakayinamesi") (Seçme Metin 37): Bu, *babad sangkala* adı verilen ve olayların bir tür ebced hesabıyla tarihlenildiği manzum tarih yazını türünün bir örneğidir. Üçüncü bir örnek de *Babad Jaka Tingkir*'dir ("Jaka Tingkir Tarihi"). Bu sonuncu 19. yüzyıl ortalarından kalma bir anlatıdır, bir kısmı Hollanda kaynaklarından alınma, 16. yüzyılın Cava sultanlığı Pajang hükümdarının yaşamının başlangıcının öyküsüdür. Görülen, 18 ve 19. yüzyılda *babad*'ların yazılmasının

Seçme Metin 37 **Bir Cava Babad'ı: Babad ing Sangkala**

31. Karta'daki büyük meydana bir Siti Inggil verildi,
 Surabaya'da Adipeti'nin
 kenti terk ettiği yıl;
 gene aynı yıl içinde
 Sultan Samanggi'ye [Sala] gitti,
 "at şeytan gibi görüldüğünde; ve aynı ayda" [Ş 1547/Mart 1625-Şubat 1626]
 Kembangan'a taşınma oldu
 ve gerçekten, büyük salgınlar yaşandı;
 birçok kişi yakalandı.
32. "Sıra dışı şair dünyayı düzenledi" [Ş 1548/Mart 1626-Şubat 1627]
 Madurareja yola çıktığında
 Mataram'dan. Pathi'nin yıkımının
 başlangıcı hesaplanmıştı
 "dokuz cesur olanın yolunu betimlediğinde" [Ş 1549/Mart 1627-Şubat 1628].
 Pangeran Surabaya
 Mataram'a bağlılık göstermek için
 belirdi;
 "uyku uyumadan, yere uzandı" [Ş 1550/Mart 1628-Şubat 1629];
 aynı zamanda Cakarta olayı gerçekleşti.
33. Cakarta saldırısı sonrası, ikinci kez
 Mataram'ın tüm mantri'leri çağrıldı;
 Adipati'ler hep yürüdü
 büyük topları da yanlarına aldılar
 Subrastha ve Satomi "halkın hepsi ayarlanmıştı;
 aynı" [Ş1551/Mart 1629-Şubat 1630] yılda
 Girilaya'da inşa edildi
 ve kraliçenin mezarı güzelleştirildi;
 mosoleum güzelleştirildi.
34. Felemenkliler Samarang'a çıktıktan sonra,
 karaya çıkınca Mataram'a gittiler;
 Felemenklilerin sayısı ikiydi,
 dört denizciyle birlikte,
 "yolu zorladılar, kötü ve buyurgan" [Ş 1552/Mart1630-Şubat 1631].
 daha bir yıl geçmeden,
 yıkımın üzerinden,
 birçok kişi kötü şeyler yaşadığı için,
 Wedhi'nin güneyindeki halkın hepsi
 Shaikh Bunbas'ın müridi oldu.
35. Kaptan Joharsih [Jorge d'Acunha?] geldikten sonra,
 Portekizliler Japara'ya çıktı,
 Majestelerine bir tapir armağan ettiler
 eğeriyle
 ve üzerine binmek için tüm avadanlıklarıyla,

"insan yapısı bir şeytan gibi
göründü" [Ş1553/Mart 1631-Şubat 1632] Ne zaman ki
Portekizliler kabul edildi
batik saray kıyafetinde gezmesi gerektiği bildirildi
Sultan'a bağlılığını gösteren herkesin.

Kaynak: *Babad ing Sangkala*, transkripsiyon: M. C. Ricklefs, *Modern Javanese Historical Tradition: A Study of an Original Kartasura Chronicle and Related Materials* (Londra: School of Oriental and African Studies, University of London, 1978), Canto I, stanzas 31-5, s. 35-7. Tüm eser dört kanto uzunluğundadır. Ricklefs (giriş, s. x) bu eserin elyazmasını 1738 olarak tarihlendirir, ama anlatılan olaylar 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tırnak içindeki kısımlar *sangkala*'dır; bunlar metnin editörleri tarafından önce Cava, sonra da Hristiyan takvimlerinin tarihine dönüştürülmüş ve köşell parantez içinde verilmiştir.

ardındaki esas dürtünün savaş olduğudur. En ünlülerinden olan *Babad Dipanagara*, Hollandalıların yenilgiye uğratıp Sulawesi Adası'ndaki Makassar'a sürdüğü Cava prensi Dipanagara'ya (ya da Diponegoro, *babad*'ın varsayılan yazarı) karşı sürdürülen 1825-1830 Cava Savaşı'nın başlangıcını aktarır.¹³

Bu altbölgeden iyi bilinen ve şecere ile vakayiname gibi Batılı türlerle daha yakından benzeyen bir erken dönem tarih, *Sejarah Melayu*'dur (genellikle yanıltıcı bir şekilde "Malay Yıllıkları" olarak karşılanır).¹⁴ Bir zamanlar 15. yüzyılın sonlarında oluşturulduğu düşünülüyorduyduysa da, yakın zamanlarda, varolan en uzun versiyonunun tarihi olan 1612 gibi daha geç dönemlere tarihlendirilmiştir. *Sējārah Mēlayu*, Hazinesine "benden sonra gelen ardıllarıma bilgisi için, tarihle ilgileri olsun ve bundan çıkar sağlasınlar diye, Malay Racalarının şeceresini ve saray seremonilerini ortaya koyan bir vakayiname hazırlanmasını" buyuran Malakka (şimdi Malezya'nın bir parçası) sultanının talimatlarıyla yazılmıştır. *Sējārah*, sözcük olarak bir soyağacıdır ama bazı versiyonlarında yalnızca birkaç sayfası tam anlamıyla şeceredir ve bunlar da esas olarak 1832'ye kadar uzanan daha sonraki yazarlar tarafından hazırlanmıştır. 1612 elyazmasının yazarı sultanın arzusunun duyulunca, "bu vakayinameyi babalarından ve atalarından aldığı gibi yazmış ve efendisi Kralın keyfi

13 *Babad Dipanagara: An Account of the Outbreak of the Java War (1825-1830)*, çev. P. B. R. Carey (Kuala Lumpur, 1981).

14 *Sējārah Mēlayu, Sulalat'us Salatin* ("Kralların Şeceresi") adı verilen bir eserin bir düzeltmesine atfedilen addır. Yazarlığı da, pek inandırıcı olmasa da, Johor'un başbakanlarından biri olan Tun Seri Lanang adlı birine atfedilir ve Malay İslam sultanlıklarının ilk yüzyıllarını kapsar. U. Kratz, "Malay Historical Writing," D. R. Woolf (ed.), *A Global Encyclopedia of Historical Writing*, 2 c. (New York, 1998), c. II, 587.

için, içinde geçmiş günlerin insanların öykülerini toplamıştı.”¹⁵ Diğer benzeri “saray” vakayinameleri gibi bunun işlevi de, modern Batılı tarzda kesin tarihler belirlemek değil bir savı, buradaki durumda, Johor İmparatorluğu’nun önceli olan 15. yüzyıl Malakka Sultanlığı’nın soyunun İskender Zülkarneyn’e (Büyük İskender) uzandığını savunmaktı. Bu, ortaçağ Hristiyanlığının *translatio imperii*’sinin Güneydoğu Asya versiyonuydu (Seçme Metin 38).

Bu yerli tarih biçimlerinin neredeyse hepsinin ortak özelliği, vurgunun, Batılı insanların anladığı şekilde “olgu” ve “olayları” aktarmakta değil, *hakiki* yerine *algılanan* gerçekliğin doğrulanması, toplumsal değerlerin savunulması ya da varolan siyasi düzenlemelerin meşrulaştırılması gibi tamamen farklı yerlerde olmasıdır. Yazıyla olan ilişkileri de karmaşıktır çünkü sıklıkla okunmak için değil icra edilmek için yazılmışlardır. Kuzey Sumatra’da, Malay dili ve diğer dillerden ithal edilen tarih anlatıları, nazım şeklinde yazıya dökülmeden önce sözlü olarak dolaşıma çıkıyor ve yazılı bir kopyası mevcutken bile ezberden okunuyordu. Bir örnek,

Seçme Metin 38 *Sĕjarah Mĕlayu*: “Malay Yıllıkları”

Ve Sultan Mansur Şah yetmiş üç yıl hüküm sürdüğünde, zaman geçince hasta oldu. Ve çocuklarını, Bendahara ve şefleri çağırarak onlara dedi ki, “Bilesiniz ki, bu dünyanın ellerimden kaydığını hissediyorum ve artık tek beklediğim, Sonsuzluk Kentidir. Bendahara Paduka Raca’ya ve bütün şeflere, buradaki oğlumuz Raca Radin’i emanet ediyorum; hepinizle birlikte benim yerimi alacak ve yanlış bir iş yaparsa onu affediniz, çünkü o daha âdetlerimizden bihaber bir çocuktur...” ... Sonra Sultan Mansur öldü ve sultanlara uygun görülen tüm geleneksel törenlerle gömüldü. Ve onun yerine Raca Radin geçti, tahta Bendahara Paduka Raca tarafından, Sultan Alauddin Riayat Şah unvanıyla oturtuldu. Şimdi Sultan Alauddin o günlerde rakibi olmayacak kadar güçlü bir adamdı.

[Sultan ishal oldu ve büyükannesi en sevdiği kendi oğlunu onun yerine geçirmek tutkusuyla ölümünü istedi; komploju danışmanları bastırdı]. Ve Bendahara Paduka Raca, Haznedar ve Laksamana Sultan Alauddin’e titizlikle baktılar ve Yüce Tanrı tarafından esirgendi: Yaşam Kitabı’nda ona ayrılan süre daha dolmamıştı.

Kaynak: *Malay Annals*, çev. C. C. Brown, MS Raffles No 18’den (yeniden basım, Perpustakaan Negara, Malezya, 2009), 111. İlk kez *Sejarah Melayu or Malay Annals* olarak yayımlanmış, çev. C. C. Brown (Kuala Lumpur, Singapur ve Londra: Oxford University Press, 1970), bu da Brown’ın çevirisinden, *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 25 (1952) içinde: 2-3.

15 *Malay Annals*, çev. C. C. Brown (Kuala Lumpur, Singapur ve Londra, 1970; yeniden basımı, Perpustakaan Negara, Malezya, 2009), giriş ve 12-13. Çalışma ilk kez sömürge yöneticisi Sir Thomas Stamford Raffles (1781-1826) tarafından çevrilmiştir.

18. yüzyıl Açe dilindeki kahramanlık öyküsü *Hikajat Pôtjoet Moehamat* ("Prens Moehamat'ın Destanı," Seçme Metin 39), önceki bir iç savaşı ardı ardına gelen Felemenk ve Endonezya yönetimlerinin ürettiği resmi versiyonlardan çok farklı bir şekilde betimler. Güneydoğu Endonezya adası Roti'de, adanın beyinin ya da *manek*'inin sözlü hanedan şecereleleri gibi sözlü geleneksel tarih anlatıları ya da *tutui teteek* ("gerçek öyküler") yaygın olarak dolaşımdaydı; bu geleneklerin birçoğu, Felemenk sömürge belgelerine atıfla bağımsız bir şekilde doğrulanmıştır. Sulawesi (eski Celebes), Bugis ve Makasar'da tarih çalışmaları 17. yüzyıldan kalmaz ve mutlak tarihler yerine hükümdarlık sürelerine ve olaylar arasında geçen zamana dayanan kronolojiler kullanan *attoriolong* denilen vakayinameler

Seçme Metin 39 Bir Sumatra Hikayatı

Şefkatli ve bağışlayıcı Tanrı adına,
Ey muhteşem şeyler! Ben kralları anlatırken dinleyin;
Onlar cami kapısında otururken, olayların gidişatındaki değişiklik hakkında anlat-
cılarımı dinleyin.

Kralın oğlu Pôtjoet Moehamat ilk toplantısını işte orada düzenledi.
Oelèëbelang, kralın nazırlarının tümü orada toplandılar.
Üç gündür tartışıyorlardı ki, o bir rüya aracılığıyla bir sırrın aydınlanmasını arzuladı...
(1-6 satırlar)

Şimdi de kralın oğlu Pôtjoet Moehamat'ın başka bir öyküsü.
Rabbimize sıkıca inanan Alaedin'in oğluydu.
Salasari'ye gitti ve o zamandan bir vakayiname kaleye bırakıldı.
"Salasari" eski bir addi; burada bir hükümdar olup olmadığı belli değildir.
"Salasari" kadim zamanların adıydı; burada dinin ilk temelleri atıldı.
Daha sonra "Pasè" adı verildi, garip, kötü bir ad.
O zamandan bu zamana bu anlamsız adla anılıyor.
Geyik avlayan bir köpekten ötürü "Pasè" adı verilmiş.
Bu ad verildiğinden şimdiye kadar sürekli bu ada sahip olmuş.
(1250-9 satırlar)

Kaynak: *Hikajat Pôtjoet Moehamat*, çev. James Siegel, metin kendisi *Shadow and Sound: The Historical Thought of a Sumatran People* (University of Chicago Press, 1979) içinde, 36, 99. Siegel'in notları alınmadı. Özgün metinde tekrarlanan 1250. satır Siegel tarafından dışarda bırakılmış, böylece 1250-1259 arası dokuz satır kalmıştır. *Oelèëbelang*, Açe içindeki toprakların hükümdarlarına atıfta bulunur; *Pôtjoet* prensler ve prensesler için kullanılan bir terimdir (a.g.e., glossary, 283-4). *Hikayat* (ya da *hikajat*), Malay dilinde, geçmiş ve gelecek zaman kiplerinin karıştırılıp geçmişteki olayların "kehanet" gibi görünmesinin sağlanmasıyla ayırt edilen nazım ya da nesir halde tarih anlatıdır. Halk önünde icra edilmeye yönelik bir başka tür olan *hikayat* sıklıkla kendi kendine göndermede bulunur ve kendi içlerinde başka *hikayat* örneklerinin icrasını kaydeder.

veya anlatılar içerir. Bone devletinde bir *tomanurung*'un veya "veraset yoluyla gelen kişi"nin herhalde 14. yüzyılda gelişinden, 17. yüzyıl sonlarının daha ciddi tarihlenmiş olaylarına kadar giden ve 1667'de sona eren olayları kapsayan *Attoriolonna Bone* ("Bone Vakayinamesi") bir örnek sunar. Bu vakayinameler, *Babad Tanah Jawi* gibi Cava çalışmalarıyla tezat oluşturacak şekilde, özlü olmaları, açık bir kronolojiye sıklıkla bağlı kalmaları ve kehanetler gibi tarih dışı içeriğin görece azlığıyla dikkat çeker. Bazı olaylara yazarların gösterdiği kuşkuculuk, Bone Vakayinamesi'nde "öykü böyle der" ve "söylenir ki" gibi ifadelerde görülür.

Çoklu etnik kökenler karşısında bir ulusal geçmiş duygusunun inşası, Endonezya devletinin kuruluşundan daha kolay olmamıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, Hollanda eğitimi görmüş Endonezya tarihçileri Endonezya ulusal bağımsızlık beklentilerini destekleyecek bir anlatısal çerçeve sağlamaya yoğunlaşmıştı. Batılı sömürge güçleriyle savaş halindeki Japon işgalcilerin de desteklemesiyle, 1940'lı yılların başlarında milliyetçi-sömürgecilik karşıtı bir tarihyazımı ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı ertesinde sömürgecilikten kurtulan toplumların çoğunda olduğu gibi, Endonezyalı tarihçiler de, bir taraftan Hollanda merkezli bir tarihyazımını reddederken, diğer taraftan da Endonezya geçmişinin kilit safha ve kişiliklerinin olgusallığını tespit etmek için gerekli olan Batılı yöntembilimi koruma ikilemiyle karşı karşıya kalmışlardı.¹⁶

Tüm takımadalar için kapsamlı bir geçmiş vizyonu inşası, büyük ölçüde milliyetçi lider ve müstakbel başkan Sukarno (1901-1970), ders kitabı yazarı Sanusi Pane (1905-1968, Japon işgali sırasında yazılan kilit önemde ders kitabının yazarı) ve özellikle de hukukçu Muhammad Yamin'in (1903-1962) işiydi. Sukarno özellikle geçmiş hakkındaki Marksist görüşlere sıcak bakıyordu. *Sējjarah Mēlayu*'nun hayranlarından ve Fransız tarihçi Ernest Renan'ın okurlarından olan Yamin, ülke tarihi üzerine romantik ve Cava merkezli bir vizyonu popülerleştirdi. 1950'lerin sonu ile 1960'ların başlarında, bir grup araştırmacı tarihyazımındaki milliyetçi sapmayı eleştirdi ama bu Suharto'nun 1965 sonrası "Yeni Düzen" rejimiyle yeni bir güç kazandı, aynı yıl Batı etkisindeki araştırmacı Soedjatmoko'nun, Endonezya tarihi üzerine bir denemeler derlemesi yayımlandı.

İki Sömürge Sahiplenmesi Vakası: Vietnam ve Filipinler

Güneydoğu Asya tarihlerinin zorla Avrupalılaştırılması Vietnam ve Filipinler'in biraz değişen deneyimleriyle daha iyi gösterilebilir. David Marr der ki, "Vietnamlılar tarihi fazla ciddiye alırlar, herhalde Güneydo-

16 Bu noktayı Ann Kumar'a borçluyum.

ğu Asya'daki herkesten çok daha fazla."¹⁷ Kamboçyalı komşularının aksine Vietnamlıların 800 yıl ya da daha uzun bir süredir bir biçimde tarih yazıcılığı pratiği vardı; Vietnamlıların Konfüçyüsçülüğü benimsediği 15. yüzyıldan başlayarak aile düzeyinde yoğun bir şecere etkinliği görüldü. Tarihinin önemli bir bölümünde Çin'in uydusu olan Vietnam'ın erken dönem tarih yazını da (Konfüçyüsçü ya da Budist) Çin etkisindeydi ve artık arkaik kalmış olan Çin-Vietnam karakterleriyle yazılıyordu. Ardı ardına gelen Çin istilaları ve iç karışıklıkların her ne kadar eski kaynakların çoğunu yok ettiği düşünülüyorsa da, geçmişe duyulan ilgi yerel cemaatlere ve klanlara da uzanıyordu ve onlar şecere ile yaşamöyküsü kayıtlarını (*gia pha*) titizlikle korumuştur. Çin tarzı hanedan tarihleri ya da imparatorluk yıllıkları olan *chanhsu*, önemli olayları hanedan hanedan kaydederek ve genellikle bir öncekini önemsizleştirerek, o andaki hükümdarı yüceltir. Çin imparatorlarından tarihin kamu politikalarına uygulanmasına olan ilgiyi devralmış olan Vietnam kralları, sömürgecilik öncesi dönemde sıkı bir "gerçek tarih" dayattılar. En kayda değer önemli tarih metinleri, Le Van Hu'u'ya ait 13. yüzyıldan kalma ve artık kaybolmuş bir metnin kısaltılmışı olan 14. yüzyıldan kalma *Đai Việt sử lược* ("Viet'in Tarihsel Yıllıkları") ve 1479'da Ngo Si Lien'in yazdığı ve Le Van Hu'u'nun kayıp tarihinin bir versiyonunu da içeren *Đai Việt sử ký toàn thu*'dur ("Büyük Viet'in Eksiksiz Tarihsel Yıllıkları"). Tran Hanedanı (1225-1400) döneminin bir kamu görevlisi ve araştırmacısı olan Hu'u, Vietnam kayıtlarını derlemekle görevlendirilmişti; otuz bölümlük eseri, MÖ 3. yüzyıldan Tran'ın tahta çıkışına kadar Vietnam tarihini içeren *Đai Việt sử Ký*'yi 1272'de tahta sunmuştu. Vietnam'ın kendisini haraca bağlayan Yuan Çin'iyle olan ilişkisinin sıkıntısını çektiği ve yerli "kadim bilgi"nin sarayda saygı gördüğü bir dönemde yazan Hu'u'nun tarihi, Çin tarih biçimini ama bir Vietnam yurtseverinin perspektifini benimsemiştir.

18 ve 19. yüzyıllar boyunca, Vietnamlı araştırmacılar *gia pha* da dahil olmak üzere yüzyılların tarih yazınının üzerine inşa edebilmiş ve Le Quy Don'un (y. 1726-1784) çok ciltli eseri *Đai Việt thông sử* ("Dai Viet'in Eksiksiz Tarihi," aynı zamanda "Lê Hanedanının Eksiksiz Tarihi" olarak da bilinir) gibi önemli eserler üretmişlerdir. 1860'larda, Nguyen Hanedanının resmi tarihçileri 500 kitaplık *Đai Nam thuc lục*'un ("Dai Nam'ın Gerçek Kayıtları") yarısını tamamlamışlardı. Önceki yüzyılların Çin etkisindeki Konfüçyüsçülüğünü korumuş olan geleneksel Vietnam tarih yazımı Avrupalıların, özellikle de Fransızların, gelişini atlatacak ama resmi sansüre

17 David G. Marr, "Vietnamese Historical Reassessment, 1900-1914," Anthony Reid ve David Marr (ed.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapur, 1979), 313.

tabi olacaktı. *Việt Nam Sử Lược* (1929-1930), 1945'te Japonlar tarafından kurulan kısa ömürlü Vietnam İmparatorluğu'nun başbakanı Trần Trọng Kim'in (1883-1953) yazdığı popüler bir genel tarihti.

Vietnam'da çalışan Fransız araştırmacılar (ve Fransa'da yetişip yurda dönen Vietnamlılar) 1900'lerde kademeli şekilde Batı tarih yazımı modellerini tanıtmayı başardılar, bunların beraberinde, ülkenin daha sonraki gelişiminde muazzam bir etkisi olacak milliyetçilik ve Marksizm gibi güçlü kavramlar da geldi. Bazen ülkesinin ilk "modern" tarihçisi olarak görülen sömürgecilik karşıtı eylemci Phan Bội Châu (1867-1940), hanedan tarihlerini terk edip Batılı tarih kategorilerini, bunun yanında da Darwin ve Spencer'ın Çin-Japon yorumcularından türetilmiş ilerleme ve toplumsal gelişme kavramını benimseyenler arasındaydı. 1920'lerde, erdem ve kahramanlığa vurgusuyla ve geçmişe örnek yaklaşımıyla Zhu Xi tarzı Yeni-Konfüçyüsçülük, sömürge yönetiminden bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan yazarlar Vietnam'ın bugünü ve geleceğini sürekli bir tarihsel güzergâha yerleştirmeye çalışırken, meydanı birikimsel (cumulative) bir süreç olarak Tarih araştırmasıyla paylaşacaktı. Matbaanın gelmesi de tarihe çok daha geniş bir kamusal yayılma alanı sağladı. Phan Bội Châu gibi yurtsever ve Fransa karşıtı tarihçiler, 1908'den 1920'lere kadar ya hapse atıldı ya da sürgüne gönderildi. 1920'ler, 1930'lar ve 1940'lardaki yayıncılık dalgasına önemli oranda tarih ve yaşamöyküsü kitaplarıyla broşürleri dahildi ve bizzat Ho Chi Minh de, 1941'de Vietnam'a döndükten sonra, ülkesinin şiirsel bir tarihini yazdı.

Filipinler de biraz farklı bir Batılılaşma süreci yaşadı ama sonuç aynı oldu. Uzun süre İspanyol, sonra da Amerikan yönetimi altında yaşayan Filipin halkları, Latin Amerika halkları gibi en baştan fatihlerin tarihe olan ilgisine uyum sağlamıştı (İspanyol tarihçi ve misyonerlerinin erken dönemdeki olağanüstü verimliliklerinin başka bir kanıtı) ve bu eskiden beri varolan tarihsel hafızanın çok aleyhine oldu. Fetih sonrası ilk tarih yazını örneği, İspanyol memur Antonio de Morga'nın (1559-1636) 1609'da Meksika'da yayımlanan *Sucesos de las Islas Filipinas*'ıydı ("Filipin Adaları'nın Olayları"); bu din adamı olmayan birisinin yazdığı tek erken dönem tarih oldu. 17 ve 18. yüzyıllar boyunca, burada yaşayan çeşitli din adamları büyük ölçüde kendi misyonerlik etkinliklerine odaklanan tarihler yazdılar. Ama Amerika kıtalarında da yaptıkları gibi, İspanyollar kendi yetkelerini yerleştirmek amacıyla seçici bir şekilde yerli biçimlere de sahip çıktılar: Diğer sömürgecilik öncesi edebiyat türlerini büyük ölçüde yok eden İspanyol misyonerler, *awit*'lerde yani vezinli şiirlerde, sömürgeleştirme için hazır bir araç, özünde içine İspanyol kahramanlık tarih yazımının yerel tüketim için paketlenebileceği bir kutu gördüler. Yer-

li Tagalog dilinde yazılan *awit*'lere 19. yüzyıl başlarına ait *Historia famosa ni Bernardo Carpio* adlı eser ("Bernardo Carpio'nun Ünlü Öyküsü"), ortaçağ İspanyol-Kuzey Afrika yerlisi çatışmasından türetilmiş bir roman da dahildir. Bu öyküler hem yazılı hem de sözlü biçimde o kadar aşına olmuştu ki, ortalama Filipinli "İmparator Charlemagne, Fransa'nın yedi varisi ve Troya'nın yıkılışı hakkında, İspanyol fethi öncesi Filipin *raca*'ları ve Manila'nın *conquistadores* tarafından yıkılışı hakkında bildiklerinden daha çok şey biliyordu."¹⁸ İlginçtir, *awit*'lerdeki şövalyeler ve kahramanlar, 19. yüzyılın sonlarında İspanyol yönetiminden kurtulmayı hayal eden Tagaloglar için ilham kaynağı olacaktı: İspanyol efsanesindeki Bernardo Carpio kolaylıkla Filipinli bir kişilik olarak yerelleştirilecek, mesihçe geri dönüşü ezilmişler için Filipinlileri yabancı egemenliğinin tahakkümünden kurtaracak insanüstü bir kahramana dönüşecekti.

Awit'lerde olduğu gibi, Batılı tarihler doğmakta olan milliyetçilik için yararlı araçlar olacaktı, özellikle de 1860'larda yüksek öğrenim için Avrupa'ya gönderilen Filipinli genç seküler papazların elinde. Filipin folkloru ve âdetleri üzerine yayımlanmış eserler, kısa süre sonra, evvelce yayımlanmamış vakayinamelerin *Biblioteca Historica Filipina* dizisi (1892) içinde ortaya çıkmasıyla birlikte başlayacaktı. Almanya'yı ziyaret eden ve Batılı tarih yöntemlerinin farkına varan José Rizal'la (1861-1896), tarihte Avrupalılaştırmış bir yaklaşım ortaya çıkacaktı. Rizal, 1887-1888'de Londra'da geçirdiği sürgün sırasında, Morga'nın eserinin özenle dipnotlandırılmış bir basımını üretti ve İspanyol fethi öncesi Filipinlilerin başarılarına ve yabancıların yönetimi sırasındaki ahlaki çöküşü vurguladı. Bu biçimiyle Rizal'ın görüşleri, hem idamının sonrasında devrimci duygulara hem de nihayetinde bunu izleyen Amerikan yönetimi sırasındaki yerli tarih araştırmalarının devamına katkıda bulunacaktı.

Tayland'da Kraliyet Fermanıyla Tarihsellik

Kendi kendine Avrupa tarzı tarihyazımı uygulamalarını dayatan ve bu süreç sırasında uzun zamandır var olan ama farklı bir tarihsellikten sapan bir rejime belki de en iyi örnek, bir zamanlar Siyam olarak bilinen Tayland'dır. Theravada Budizmi buraya 13 ve 14. yüzyıllarda Sri Lanka'dan gelmiş, beraberinde *vamsa*'ları (bkz. yukarıda 1. Bölüm) getirmişti. Bu, sonraki bir iki yüzyılda tarih yazını için bir yüreklendirme oldu: Siyam seçkinleri geçmiş üzerine bilgiye değer veriyordu, tarihsel şiirler (örneğin 15. yüzyıldan *Yuan Pâi* yani "Yuan'ın Yenilgisi") yazıyor

18 R. C. Iletto, "Tagalog Poetry and the Image of the Past during the War against Spain," Reid ve Marr (ed.), *Perceptions of the Past* içinde, 381.

ve değişik biçimlerde çok yoğun bir şekilde vakayinameler ürettiyordu. Budist eğilimli *tamnan* (öyküler ya da efsaneler), çeşitli şekillerde palmiye yapraklarına farklı yazı ve (Pali de aralarında olmak üzere) dillerde 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yazılıyordu. Yıllık şeklinde düzenlenmiş vakayinameler, *tamnan*, genellikle Buda'nın zamanından ya da daha öncesinden başlayan ve çok çeşitli yerler ile halkların, bunların başlangıç efsanelerini de içerecek şekilde ortaçağ ve modern Tayland'ın birçok krallığının tarihlerini kaydediyordu. Tay ya da Pali diliyle yazılmış olan kimileri "evrensel tarih" oluyordu, diğerleriye uzak geçmişle ya da belli Budist kurumların kalıntıları ve anıtlarıyla ilgiliydi. *Tamnan* modern zamanlarda başka bir yıllıkçı türden, 17. yüzyılda Orta Tayland'da bunların yerini alan *phongsāwadān*'dan (hanedan vakayinameleri) ayırt edilmişti. Farklılık genellikle vurgudadır çünkü her ikisi de kronolojik olarak düzenlenmiştir ve bazı çalışmalar her ikisinden de örnekler içerir. Esas farklılık *phongsāwadān*'ın kendisine konu olarak kendi başına Budist tarihi değil, belli hanedanların, örneğin Ayudhyā (ya da Ayutthaya, 1351-1767) Krallığı'nın hükümdarlarının tarihini almasıdır ve *tamnan* keşifler tarafından yazılırken, bu hanedan vakayinameleri saray sekreterlerinin ve görevlilerinin ürünüdür. Bu türün belki de en iyi bilinen örneği, birlikte *Phongsāwadān Krun Si Ayutthaya* ("Ayudhyā Vakayinameleri") olarak bilinen bir eserler ailesidir, bu ad Siyam'ın Birmanyalılar tarafından 16. yüzyılın ortalarında ve sonra da 1767'de iki kez yıkılan başkentinden (ve bununla ilgili hanedandan) türetilmiştir. Bu metnin en azından yedi büyük versiyonu vardır, her biri belli bir yazarla ilişkilendirilmiştir ve 17. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl ortaları arasında yazılmış, doruğuna komşularla, özellikle de Birmanya'yla süren 1760-1828 arasındaki mücadeleler sırasında erişmiştir. Önceki parçalar bir kenara bırakıldığında diğerlerinden bazı önemli noktalarda ayrılan en eski ve en kısa versiyon *Luang Prasert* ya da *Prasoet* vakayinamesidir (1907'de keşfedilmiş ve elyazması sahibinin adı verilmiştir). 4. yüzyıldan bu yana Tay tarihini kapsar, yaklaşık 1680 yıllarında, Luang Horathibòdi adlı bir saray kâtibi tarafından kaleme alınmıştır;¹⁹ Jeremias van Vliet'in o zamanlar mevcut olan kaynakları kullandığı, Felemenkçe 1640 vakayinamesi²⁰ dışında bu, Ayudhyā üzerine elimizdeki en eski anlatıdır. Ayudhyāva vakayinamelerinin 18. yüzyıl sonlarında yazılmış sonraki derlemeleri, tarihini o güne kadar ilerletir.

19 Vakayinameler, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, çev. Richard D. Cushman ve ed. David K. Wyatt (Bangkok, 1995) içinde derlenip karşılaştırılmıştır.

20 Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, ed. David K. Wyatt, çev. Leonard Andaya (Bangkok, 1975).

Chakri Hanedanı (1782'den günümüze) kralları 19. yüzyılda tarih yazını desteklemeyi sürdürdü ve hem içeride hem de dışarıda tarihi siyasi bir araç olarak kullandı: Siyamlı görevliler bir noktada Kamboçya üzerindeki hak iddialarını desteklemek üzere Fransız diplomatlara bir vakayiname sundular.²¹ Kral I. Rama (hk. 1782-1809) bazı *phongsāwadān*'ların elden geçirilmesini buyurdu ve daha sonraki ünlü ardılı, keşişten dönme Batılılaşmış hükümdar Mongkut (IV. Rama, hk. 1851-68), Ayutthaya vakayinamelerinin Kraliyet İmzası taşıyan nihai baskısının hazırlanmasına izin verdi. Tarihe yakın ilgi duyan Mongkut epigrafi incelemelerini de sürdürdü. O ve varisi Chulalongkorn (V. Rama, hk. 1868-1910), bu gelenekteki son eseri, onlara uzun süre hizmet eden yönetici Chaophraya Thiphakorawong'un (1813-1870) dört Chakri önceli üzerine bir dizi vakayinameyi sipariş etti. Bangkok dışında, Kuzey Tay cemaatlerinde ve tabi krallıklarda özellikle canlı bir yerel vakayiname yazma geleneği gelişti. Kuzeyde, (eski Lan Na Krallığı'nın başkenti) Chiang Mai kentindeki, önceki kaynaklardan dikkatli ve seçkici bir şekilde yararlanan anonim bir yazarın eseri olan vakayiname, 13. yüzyıl sonlarındaki kuruluşundan 19. yüzyıla kadar olan tarihini anlatır. Bu vakayinamenin yüzün üzerinde farklı versiyonu mevcuttur. 19. yüzyıl sonlarından önce Tay edebiyatının büyük kısmında olduğu gibi, palmiye yaprağı veya *samutthai* (katlanmış ağaç kabuğu) üzerine yazılan bu vakayinameler 19. yüzyıl başlarında doruğuna çıkmıştır ama daha sonrasından, 1894 yılında Nan kralının bir hizmetkârı olan Saenluang Ratchasomphan tarafından derlenen *Nan Vakayinamesi* gibi örnekler de görülür.²² Benzer vakayinameler Birmanya ve şimdiki Laos'un Tay dili konuşulan bölgelerinde de yazılmıştır.

Batılı tarzda modern tarihler ve okul ders kitapları ilk kez 1920 sonlarında ortaya çıkmaya başladı. Aynı zamanda matbaanın gelmesi dışarıdan gelenler de dahil olmak üzere tarih çalışmalarının Tay eğitimli sınıflar arasındaki dolaşımını genişletti. 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da olduğu gibi fırsatçı yazarlar halkta tarihe karşı uyanan bu ilgiden yararlandı; yüzyılın sonunda, kraliyet elyazmalarının yaratıcı biçimde üretilmesi ve düzeltilmesi ve uydurma tarih olaylarının okurlara yutturulması nedeniyle, sonradan yayıncı olan Kulap adlı bir eski keşişin yönetimle başı belaya girdi.²³ Üniversite düzeyinde tarih öğrenimine de 1920'lerde başlandı, bu sıralarda Batılılaşmış Tay tarih yazımı da (*prawatsat*) ortaya

21 Craig J. Reynolds, *Seditious Histories: Contesting Thai and Southeast Asian Pasts* (Seattle ve Londra, 2006), 55.

22 *The Chiang Mai Chronicle*, ed. D. K. Wyatt ve Aroonrut Wichienkoo, 2. basım (Chiang Mai, 1998).

23 Reynolds, *Seditious Histories*, 67-73.

çıkmaya başlamıştı. Mongkut'un küçük oğlu Prens Damrong Rajanubhab ya da Rachanuphap (1862-1943) tarafından bir kralcı-milliyetçi tarihyazımı geleneği kurulmuştu. Kardeşi Chulalongkorn yönetiminde başarılı bir içişleri bakanı olan Damrong da verimli bir yazar ve eğitim reformcusuydu ve görevinden emekli olduktan sonra tarihe döndü. Ranke ve genelinde Batı araştırmacılığının hayranı olduğundan, tarih çalışmalarında eski *phongsāwadān*'ların hanedan odaklılığı korunurken, bir yandan da kaynak eleştirisini kullanılıyordu; geniş kapsamlı bir tarih dizisi olan *Prachum phongsāwadān*'ın ("Toplu Tarihler") yayınından sorumluydu; bu, *Monumenta Germaniae Historica*'nın ("Almanya'nın Tarihsel Kayıtları") ya da Britanya'nın "Rolls Series'inin" Tay karşılığıydı. Damrong aynı zamanda Tay tarihi için kabul edilmiş bir kronolojinin belirlenmesine de yardımcı oldu ve tarihçileri kralların başarılarının ötesine geçmeye ve ulus ile halkın bir anlatısını sağlamaya teşvik etti.

Modernleşmiş araştırmacılıkta, monarşinin de hem siyasi sağ hem de soldan meydan okumayla karşı karşıya olduğu bir zamanda alternatif görüşlerin gelişmesi uzun sürmedi. Tay Halk Partisi'nin uzun süre görev yapan propagandacısı Luang Wichit Wathakan (1898-1962), çok uygun bir zamanlamayla, partisi mutlak monarşiyi devirmeden hemen önce 1931'de yayımlanan on iki ciltlik tarih kitabı *Prawattisat Sakon* içinde, geçmiş üzerine (Avrupa'dan ithal edilen ırk kuramlarıyla) aşırı milliyetçi ve militarist bir görüş geliştirdi. Savaşa yönelik bu eser, hanedan tarihinden uzaklaşarak bir bütün olarak Thai ulusunun anlatısına yöneldi. İdeolojik yelpazenin diğer ucunda sol kanat tarihyazımı da, Phra Sarasas'ın, ilk olarak o zamanlar sürgünde yaşadığı 1870'lerde ve 1880'lerde Avrupa tarihyazımının Doğu Asya'ya giriş noktasına dönüşmüş olan Tokyo'da yayımladığı *My Country Thailand* ("Ülkem Tayland") adlı eseri tarafından başlatıldı.

Japonya'da Tarih, Tarihyazımı ve Modernleşme

Burada, bir ada imparatorluğu olan Japonya'yı daha büyük kıta komşusu Çin'den sonra ele alma uygulamamızı tersine çeviriyoruz, çünkü Japonya modernleşmeye ve Batılı etkilerine Çin'den en azından yirmi ya da otuz yıl önce başlamıştı ve Çin'in tersine, bunun için imparatorunun devrilmesi gerekmedi. Tokugava döneminde uzun süredir Batıya kapalı bulunan Japonya, yaklaşık 700 yıllık birbirini izleyen *bakufu*'lar dönemine son veren 1868'deki Meici Restorasyonu dönemi öncesi ve sonrasındaki yıllarda uluslararası etkilere açıldı. Meici Restorasyonu daha önce olanlardan ve birçok gözlemciye olmuş görünenden daha sert bir kopuşu ifade eder. 1876'da Alman hekim Erwin Baelz şöyle diyordu: "Japonlar gözlerini

yalnızca geleceğe dikmişler ve geçmişten söz edildiğinde sabırsızlığa kapılıyorlar. Benim duyduğum birisi, 'O barbarlık günlerindeydi,' demişti. Bir başkası, Japon tarihini sorduğumda doğrudan, 'Bizim tarihimiz yok. Tarihimiz bugün başlıyor,' dedi."²⁴

Bu tabii ki saçmalıktı; en azından 1000 yıl öncesine kadar uzanan Japon tarih yazımı etkinliği üzerine birçok kanıtımız var. Ama bu kimi Japonların yakın, feodal geçmişi nasıl bir hevesle reddettiğini gösterir ki, bu kısa sürede, bunun kaydını düşen tarihlerin reddine kadar vardı. Başlangıçta tarih yazımında reform için yurtdışından ziyade kendi antikitelere baktılar. Restorasyon'un başlangıcından sonraki bir yıl içinde, "atalarımızın iyi âdetlerinin devam ettirilmesi ve tüm ülkede bilgi ve eğitimin yayılması" amacıyla bir *şikyoku*'nun yani Tarih yazımı Dairesi'nin kurulması için bir İmparatorluk Fermanı ya da bildirisi yayımlandı.²⁵ Diğer bir deyişle tarih yazımı, imparatorluğun gücünün zirvesinde olduğu Nara ve Heian dönemleriyle ilişkili idari düzenlemeler üzerine inşa edilecek yeni siyasi ve toplumsal gündeme ve bir ideolojik programa sıkı sıkıya bağlanacaktı. Yeni rejim çabucak, yönetimin en yüksek bakanlığı olan Merkezi Kabine'ye bağlı bir resmi Tarih Departmanı (*rekişika*) ve 1875'te genişletilmiş bir Tarih yazımı Dairesi kurdu, hemen ardından iki yıl içinde bir Tarih yazımı Koleji geldi. Bu kurumların hepsinin ilk amacı, Altı Ulusal Tarih doğrultusunda ve imparatorluk yanlısı bir perspektiften yazılacak *Dai Nihon hennenşi*'nin ("Büyük Japonya'nın Kronolojik Tarihi") derlenmesini örgütlemektir. Aynı zamanda *Fukkoki*'nin ("Restorasyonun Vakayinamesi," 1930'a kadar yayımlanmadı) tamamlanması ve 1876 Philadelphia ve 1878 Paris dünya fuarları gibi yurtdışı etkinliklerinde sergilenecek ulusal tarihlerin tasarlanmasıyla da görevlendirildi. Nihayet, rejimin kamu okullarında neler öğretileceğini yakından denetleme politikasını başlattı ve bu doğrultuda, ilk beş yıl içinde 130.000 nüshası satılan *Şiryaku*'yla ("Tarihin Anahatları," 1872) başlamak üzere, Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan bir dizi ders kitabı üretti.

1880'lerde, bu iddialı gündemin pek azı tamamlanmıştı ve *Dai Nihon hennenşi* de 1893'te tamamen terk edildi. Bu başarısızlığın bir kısmı iç itişmelere, yetersiz kaynaklara ve yinelenen yeniden örgütlenmelere bağlıysa da, daha büyük entelektüel engeller de vardı. Bunlardan biri dildi: Japonya'nın yerli dili için Çin yazısını benimsemesi, yazılan ve konuşulan dillerini birbirinden giderek daha da uzaklaştırmıştı ve 19. yüzyıl sonlarında geleneksel Çince-Japonca ya da *kanbun*'un "edebi" ya da "resmi" yazı

24 Erwin Baelz, *Awakening Japan: The Diary of a German Doctor*, ed. Toku Baelz (Bloomington, IN, 1974), 17.

25 Margaret Mehl, *History and the State in Nineteenth-Century Japan* (Basingstoke, 1998), 1.

olarak egemenliği, gene Batılı etkilerle yazı ile konuşmayı daha yakın bir şekilde uyumlulaştırma çabaları sonucu, sona eriyordu.²⁶ Bu tarihyazıcılığı açısından anlaşılması zor bir nokta değildi çünkü dil seçimi, ya geleneksel Çin etkisine karşı saygılı ya da Japonya'yı çok zor bir duruma sokmaya işaret edecekti ve Tarih Dairesi, *kanbun*'a bağlı kalmayı seçmekle, daha üretime başlamadan kendini eğilimin gerisinde bırakmıştı. Üstelik eski tarih yazma biçimlerini öylesine canlandırmak ya da kurumları kadim öncellerini örnek alarak yeniden şekillendirmek olası değildi, yalnızca Restorasyon'un mimarlarının esas amacı, şogunların yapmayı başaramadığı işi başarmak olduğu için de değil: Yani Batının eşit değil, açıkça üstün ve kaçınılmaz varlığıyla başa çıkmak ve Japon kimliğinden taviz vermeden Avrupalı ve Amerikalılardan öğrenmek. Japonya modernleşme baskısının aynı güçte bir geleneğe ve geçmişe bağlılıkla dengelenmesiyle, Avrupa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı hızlı değişme güzergâhını çok daha sıkıştırılmış bir zamanda birçok yoldan izledi. Üstelik resmi tarihin merkezden desteklenmesi, dünyanın birçok yerinde çoktan modası geçmiş, reforma uğramış bir tarihyazımı için bir model oluşturacağı düşünülen Avrupa ülkelerinde artık pek de saygı görmeyen bir uygulamaydı. Orada, üniversiteler öne çıkmıştı. 1881 ve sonrasında yaşanan başka bir yeniden adlandırma ve yeniden örgütlenme sonrasında, Tarihyazımı Dairesi sonunda 1888'de Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ne nakledildi ve 1889'da burada bir Japon Tarihi Bölümü kuruldu, aynı yıl içinde yirmi yıldır söz verilen ulusal anayasa nihayet ilan edildi. 1893'te, hükümet Tarihyazımı Enstitüsü'nün araştırma gündemini onaylamadı ve burayı kısa süreliğine kapattı.

Geleneksel Çin etkilerinin her türlü kalıntısı kısa sürede Batılı araştırmacılık tarafından silindi. Daha 1878'de, Suematsu Kenço (1855-1920) adında genç bir memur (ve daha sonraki yıllarda etkili bir politikacı) Tarih Dairesi tarafından Londra'ya gönderilmiş ve birçok örneklerinin Japoncasının zaten bulunduğu Fransız ve Britanya tarihyazımı üzerine bilgi vermesi istenmişti. Yurda gönderdiği mektuplar Thukydides'ten Clarendon ve Guizot'ya klasik siyaset tarihi geleneğine güçlü bir hayranlığı ama Buckle'ın pozitivist yaklaşımına da saygısı olduğunu gösterir. Ama birkaç ay içinde Suematsu Japonların bir Avrupalı tarafından yazılmış ısmarlama bir Avrupa tarihine gereksinim duyduğuna karar vermişti ve George Gustavus Zerffi (1820-1892) adlı Macaristanlı eski bir devrimciye bir tarih ısmarlamıştı. Zerffi'nin aceleyle yazdığı ve Alman tarih yöntemine övgüleriyle bilinen *Tarih Bilimi*'nin (1879) Japon tarihyazımı üzerinde yalnızca öylesine bir etkisi olmuştu. Ama bu arada Batılılar da Japonya'da akademik görevler almaya başlamıştı ve

26 A.g.e., 68-71.

1887'de Tarih yazımı Dairesi'nin yöneticisi Şigeno Yasutsugu (1827-1910), Ranke'nin daha uzak müritlerinden, Alman Yahudisi Ludwig Riess'in (1861-1928) Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nin ilk tarih profesörü olarak Japonya'ya gelmesini ayarlamıştı. Riess bu görevi 1902 yılına kadar sürdürdü, bu arada sonraki Japon tarih profesörleri kuşağının önemli bir bölümünü yetiştirmişti. Tarih Dairesi'nin bir altaraştırma enstitüsü olarak üniversiteye nakli ve Kume Kunitake, Şigeno ve başka tarihçilerin profesör olarak atanmaları kısa sürede bunu izledi. Japon tarihi ayrı bir bölümün konusu oldu (1889) ve 1904'te kendi kürsüsüne sahip oldu. Aynı zamanda, Amerikan Tarih Cemiyeti'nin kabaca muadili olan Tarih Derneği de kurulmuş ve bir dergi, Riess'in deneyim sahibi olduğu Avrupa dergilerinden, özellikle de *Historische Zeitschrift*'ten örnek alınan *Şigaku zasshi*'yi yayımlamaya başlamıştı. Meici döneminin iki önemli tarih metni derlemesinden biri olan *Dainihon şiryō* ("Japon Tarihinin Kronolojik Kaynak Kitabı"), bu tür projelerin büyükbabası olan *Monumenta Germaniae Historica* örnek alınarak biçimlendirilmişti ama özleri itibarıyla aralarında çok az benzerlik vardı; çünkü Japonca versiyonu daha geleneksel bir Konfüçyüsçü formatla kronolojik olarak düzenlenmiş olaylar ve bunlara eşlik eden alıntılardan oluşuyordu. Daha geniş anlamda, 1880'lerde Almanya'yı ziyaret eden Japon yetkililer milliyetçilik ile tarih ve büyüyen bir askeri kapasite arasındaki ilişkiden etkilenmişlerdi. Almanya birden fazla konuda hayranlık uyandırıyor ve bunun ileride meşum sonuçları olacaktı.

Ama Avrupa'da olduğu gibi herkes akademik tarihyazımının değerini kabul etmiş değildi. Yamaci Aizan (1864-1917) dışarıdan biriydi ve Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ndeki akedemisyenliğin kısırlığını ve - Nietzsche'nin yankıları mı? - "ölü tarih"i çok eleştiren bir popüler tarihçiydi. Devlet destekli belge eleştirisi ve olgusal doğrulaması yerine, geniş bir yelpazedeki konuları kapsayan anlatılar yazılması taraftarıydı. Yamaci kendi yazdığı türden tarihi devlet desteğiyle üretilenden ayırt edebilmek için *minkan şigaku* yani "özel tarih araştırmacılığı" terimini bulmuştu. Üstelik, Riess'in Japon dostlarının benimsediği kaynak eleştirisiyle üretilen araştırmacılık her zaman hoş karşılanmıyordu, özellikle de tarihyazımında toplumsal ve ahlaki bir işlev olması geleneğini sürdürmeye kararlı muhafazakâr milliyetçiler arasında. Aynı zamanda 1889'da kurulan Tarih Derneği'nin de başkanı olan Şigeno da, en çok saygı gören ortaçağ tarihlerinden *Taiheiki*'nin güvenilirliği ve içerdiği bazı kişiliklerin tarihselliği gibi geleneksel hakikatlere saldırılarından dolayı, suçlayıcı bir şekilde "Dr. Silici" olarak anılıyordu. Meslektaşı Kume Kunitake (1839-1931) (bkz. Kutu 29) 1892'de Japonya'nın kurucu efsanelerinden bi-

rinin tarihselliğini zedelemek üzere akademik yöntemler kullandığı için görevinden istifa etmek zorunda bırakılmıştı.

Kutu 29 Kume Vakası

Kume Kunitake'nin başına bütün o belaları açan makale 25 Ocak 1892'de popüler tarih dergisi *Shikai*'de yayımlandı. Başlığı "Şinto va Saiten no Kozoku"ydü ("Şinto Günü Dolmuş Bir Gökyüzüne Tapınma Âdetidir"). Kume Şintonun bir din değil, ilkel bir kült olduğunu öne sürdü ve tarihsel ve eleştirel olarak, diğer dünya dinleriyle karşılaştırarak çözümlledi. Kume'ye bakılırsa, Şinto dini gelişmenin erken bir dönemi temsil ediyordu ve diğer dini geleneklerce çoktan aşılmıştı. Şintocular özellikle kızmıştı ve hatta bazıları evinin önünde gösteri yaptı. Muhafazakâr eleştirmenler Kume'yi imparatora ve hatta Japonya'ya saygısızlıkla suçladı ve çözümlemesinin bilimsel değeriyle değil, ahlaki sonuçlarıyla ilgilendi. İçişleri Bakanlığı'na, İmparatorluk İkameti Bakanlığı'na ve Eğitim Bakanlığı'na şikâyetlerde bulunuldu, Eğitim Bakanlığı Kume'nin görevini askıya aldı ve sonra da istifaya zorladı. Bir yıl sonra Tarih yazımı Enstitüsü kapatıldı ve aralarında Şigeno Yasutsugu'nun da bulunduğu diğer ikonakırıcılar uzaklaştırıldı.

Bu arada, bir Alexis de Tocqueville, Buckle, Spencer ve Guizot okuru olan Fukuzava Yukiçi (1835-1901) gibi reforma yatkın bir düşünce yapısı olan ve genellikle Batı yanlısı araştırmacılar, Batının üstünlüğünü kabul eden ve yüzyıllarca süren yalıtılmışlıktan sonra Japonya'nın dünyanın geri kalanını yakalayabilmesi gerektiğini savunan bir uygarlık kuramı formüle etmişlerdi. Başkaları Britanya "Whig tarihi"nin, Meici Restorasyonu'nu modernleşme yolunda önemli bir köşe taşı olarak tanımlayan bir benzerini uyguluyordu. 19. yüzyılın sonunda Japon tarihçiler kendilerini üç biçimsel alana bölmüşlerdi: Ulusal (Japon) tarih (*kokuşi* ya da *Nihonşi*), Doğu tarihi (*Toyoşi*) ve Batı tarihi (*Seiyoşi*). Stefan Tanaka dünya tarihine Çin'den ayrı ama aynı zamanda Batıdan farklı ve eşit bir bütün olarak Japonya'nın dahil edildiği, kendileri adına bir geçmiş inşa etmek için Japonya'nın kullandığı –Tsuda Sokiçi (1873-1961) tarafından "Batılı olmadığı" düşünülen– *Toyo* fikriyle süreci inceledi. *Toyoşi* başlangıçta Riess'in eski öğrencilerinden biri olan Şiratori Kurakiçi'nin (1865-1942) eseri idi, Şiratori 1904-1925 döneminde Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde tarih profesörüydü ve Kyoto Üniversitesi'nden Naito Konan'la (1866-1934) birlikte çağının en önemli Sinologlarından biriydi. Bir Japon Rankecisi olan Şiratori'nin karşısındaki en büyük meydan okuma, tarihsici eşsiz olgu anlayışını, imparatorun konumu gibi sözümona "zamandışı" kurumlarla uzlaştırmaktı. Şiratori sorunu çözebilmek için Hegel'i Ranke'yle eşleştirdi, "ruh"u küresel bir norm olarak yükseltti ve bu arada bu "evrensel" özelli-

ğin aslında bütün kültürlerde bulunabileceğini reddetti. Japonya böylece hem bir bütün olarak dünyanın bir parçası oluyor ama diğer yandan da 19. yüzyıl sonlarının milliyetçi tarihyazıcılığının Amerikan istisnacılığına benzer şekilde, "farklı güzergâh" inşasının kendine özgü yorumunu izlemekte serbest kalıyordu. Şiratori de şahsen, Meici yıllarında Batılı gündemi kolayca kabul ederek Japon meslektaşlarının da içine düştüğü bir uygulamayla dünya tarihini "bir Asya tarihi parçası eklenmiş Avrupa tarihi" olarak düşünen tarihçileri eleştiriyordu. Sonunda *Toyoshi*'nin varlığı nokta, araştırmasının nesnesi olan *Toyô*'da, Avrupa Şarkiyatçılığının, Asya'nın geri kalanının Batılı ve Japon gelişme güzergâhlarının arasında sıkıştığı bir Japon versiyonunu yaratmak olacaktı.

Kume örneğinin ve Şigeno'ya yöneltilen saldırıların gösterdiği gibi, Japonların "bilimsel tarih" diye adlandırdığı şeyin, ulusal ve emperyal odaklı bir geçmiş anlatısının inşasına uygulanmasında rahatsız edici bir gerginlik vardı. II. Dünya Savaşı'na giden onyılda, *Tenno*'yu (imparator) merkezine alan bir tarih görüşünün *kokutai*'ye (sözcük anlamıyla ulusun "gövdesi" ya da "özü," yani imparatorun ulusal egemenliğin cisimleşmesi olduğu yönündeki geleneksel inanca) karşı işlenen suçlara getirilen yasal yaptırımlarla birleşmesi ifade özgürlüğünü kısıtladı: Japon yönetiminin yapısı gibi, büyük ölçüde değişmez ve ilahi görülen bir kurumun tarihselleştirilmesi, güçlü bir şekilde savunulan tutuculuğun altını oymak anlamına geliyordu. Fiili hükümet müdahalesi örnekleri her ne kadar sayıca fazla olmasa da çok iyi biliniyorlardı. 1911'in ders kitabı tartışması, ortaçağ tarihinin özellikle hassas bir dönemine, İmparator Go-Daigo dönemindeki Kuzey ve Güney saraylarına ve bunun modern imparatorların soylarının meşruiyeti üzerindeki sonuçları üzerineydi. Artık sıradan bir yurttaş olan ama tartışmaya uzak durmayan Şigeno, bunun yanlış sorulmuş bir soru olduğunu çünkü tüm hanedan kavramının Çin'den alınma olduğunu ortaya attı. Hükümetin hiçbir zaman açıkça ifade edilmemiş resmi pozisyonu, Kitabatake Çikafusa'nın 14. yüzyıldaki (bkz. yukarıda 3. Bölüm) Güney Sarayının aslında tek meşru saray olduğu yönündeki görüşünü desteklemeydi ama birçok tarihçi her iki saraydan da söz etmekten kaçınarak beladan uzak duruyordu.

Olay 1911'de, bir siyasi istikrarsızlık ve ihanet duruşmaları döneminde, Kita Sadakiçi adındaki bir okul kitapları yazarı açıkça her iki sarayın da meşru olduğu görüşünü savununca patlak verdi. Toz duman yatıştığında birçok tarihçi mevkisini kaybetmiş, akademik ve okul düzeyi tarih (daha eski bir kategori kullanılırsa, "uygulamalı tarih") bugüne kadar sürecektir şeklinde ayrı güzergâhlarda farklılaştı. 1942'de tarihçi Tsuda Sokiçi, eski imparatorluk sarayı üzerine neredeyse otuz yıl önce yayımladığı

bir eserde hâlâ saygı gösterilen ulusal *Kociki* mitolojisine saygısızlıktan mahkûm oldu. İmparator Cimmu ve hemen ondan sonra gelen ardıllarının tarihselliği üzerine kuşkuları, 1940'ta kurucu imparatorun 2600. yıldönümünü ulusal törenlerle kutlayan saldırgan bir askeri devletin kabul edemeyeceği bir şeydi. Bunların ne düzeyde ağır sansür eylemleri olduğu abartılmamalı ve bunlara Batılı liberal perspektiften de bakılmamalıdır. Tsuda Sokiçi'nin çağdaşlarının, araştırmacılar arasında bile bunu akademik özgürlük adını verdiğimiz şeyin ihlali olarak gördüğüne dair bir kanıt yoktur; onlar bunu daha ziyade, geçmişin kamu inanışlarını ve geleneksel değerleri incitmeden betimlenmesi gereği konusu olarak değerlendirmişti. Üstelik böyle tepki örnekleri genellikle nispeten azdı ve daha hoşgörülü tavırların hâkim olduğu dönemlerle dönüşümlü olarak görülmekteydi.

Kore ve Çin'de Modernleşme

Japonların denemeleri Batı tarihyazımına Doğu Asya'nın geri kalanına ulaşacakları bir kapı sağladı. En azından iki yüzyıldır, özellikle de Katolik Kilisesi aracılığıyla, her ne kadar Batı etkisi deneyimini yaşıyorsa da Kore, modern tarihyazımıyla adalı komşusu aracılığıyla tanıştı. Japon araştırmacılığı, Çosan çağının sonunu izleyen işgal döneminde Kore araştırmalarına egemen olacaktı. İlk sonuçlardan biri, erken Kore tarihinin Sin Çaehe (1880-1936) ve Çoe Nam-son (1890-1957) gibi tarihçilerce hanedanlığa bağlı olarak değil liberal, ilerlemeci ve milliyetçi çerçevede yeniden yazılması oldu. 1890'larda halk diline giren *mincok* kavramı (kabaca Almanca *Volk* [halk] kavramının karşılığı), bölgesel değil etnik olarak tanımlanmış bir Kore ulusu, bu tarih bakışının formüle edilmesinde yaşamsal önemdeydi: Koreliler kendilerini ilk kez, ortak bir hükümdara bağlılıktan daha fazlasının oluşturduğu bir halk olarak düşündüler. Sin Çaehe açısından *mincok* yeni tarihi için şart olan birleştirici kavramı sağlayacaktı. Aynı zamanda benzer şekilde tanımlanan Japon tarihyazımı için bir antidot da oluşturacaktı. Kume Kunitake gibi Japon tarihçilerin, geçmişte sınırları Kore'yi de içeren daha geniş bir imparatorluk tasavvur etmelerine benzer şekilde, Sin gibi Koreliler de Kore direnişini doğrulamak için bunun tersi savları kullanıyordu. Başka Japonlar, en önemlisi de Şiratori Kurakiçi, Kore'nin eski tarihi ve efsanevi kurucusu Tangun'a dair anlatılar hakkında şüphe doğurmaya çalışırken, Sin hem tarihsel kişiliğin hem de Japonya ve Çin'den hem bağımsız hem de daha eski olan, uzak geçmişteki kahramanca antikitenin imdadına koştu.

Ancak Doğu Asya tarihyazımındaki en dramatik değişimler bizzat Konfüçyüsçülüğün anavatanında, Qing Hanedanının ve imparatorluğun son

yıllarına denk gelen onyıllarda hissedilecekti. 6. Bölümde belirtildiği gibi, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl, tarih araştırması yöntemlerinde özellikle de Qian Daxin gibi filoloji yönelimli araştırmacıların hayli ampirik so-ruşturmalarında önemli gelişmelere tanık olmuştu. 19. yüzyıl başlarında, yine de Çinli tarihçiler geçmişin öncelikle hanedan çizgisinde düzenlen-mesinden vazgeçilebileceği ya da en azından uzaklaşılabileceği fikrine sı-
cak bakmaya başlamıştı; aslında, Standart Tarihler modeline, yüzyıllardır hem özel hem de resmi tarih yazılarında çeşitli türlerde alternatiflerin var olduğunu biliyorlardı. Zhuang Cunyu (1719-1788) gibi kimileri, Han dönemi araştırmacı He Xiu'nun (129-182) Konfüçyüs tarafından oluşturu-
lulan "Üç Sistem" in tarihsel olarak antikitede bulunabileceği ve hanedan ardıllıklarının fiilen yalnızca Gökyüzünün Vekâleti'ndeki değişmeyi değil, bir düzensizlik çağından "yaklaşan barış" çağına doğru giden ve bir "ev-renselsel barış" çağıyla sonuçlanacak ilerlemeci bir değişmeyi temsil ettiği düşüncesini ele almıştı. Zhuang'ın torunu Liu Fenglu (1776-1829) bunu daha da ileriye götürecek ve geçmiş zamanı, en başta üç kadim hanedan (Xia, Shang, Zhou), sonra Konfüçyüs ve *Chunqiu* dönemi ve son olarak da bolluk döneminden oluşan büyük parçalara bölecekti. Liu'nun eski öğrencilerinden Wei Yuan (1794-1856) Basitlik ve İncelik'in, Üç Sistem'in ardı ardına gelişi sırasında gelişen değişim döngüsünü ileri sürdü; onun yazdığı *Mingdai bingshi erzheng lu* ("Ming Döneminde Askeri ve İktisadi İki Yönetimin Kaydı"), Ming gerilemesini çözümleyen bir dizi denemeden oluşuyordu. Wei'nin bakış açısı onu Çin tarihinin kapalı sisteminin dı-
şına çıkarmıştı: Hazırladığı *Haiguo tuzhi*'da ("Deniz Uluslarının Resimli Atlası") Avrupa'nın tarih ve coğrafyası üzerine ilk tam tekmil Çin araştır-
masını sunmuştu.

Tüm bu yazarlar değişmeyi doğal, kaçınılmaz ve en azından zararsız bir şey olarak düşünüyor ama olayların oluşturduğu yüzeyin altındaki istikrarlı bir düzene olan temel Konfüçyüsçü inancı terk etmiyorlardı. 19. yüzyıl başlarında, Qing İmparatorluğu'nun dokusu çözülmeye başlıyordu. Wei'in çağdaşları, kuşkusuz onların tarihsel kargaşa çağları anlayışının dayandığı isyanları, savaşları ve iktisadi krizleri zaten görmüştü. Güney-
deki araştırmacılar Mançu hükümdarlarına karşı özellikle derin bir hoş-nutsuzluk duyuyordu çünkü Çin'in onların yaşadığı bölümü kuzeye göre çok daha sert bir şekilde boyun eğdirilmişti. Kamu hizmeti sınavlarından duyulan tatminsizlik de bir rol oynuyordu. Kopyaya karşı çok sert cezalar öngörülmesine karşın, 1858'de imparator Xianfeng (hk. 1850-1861) tara-
fından ciddi yolsuzluklar ortaya çıkarılmıştı. Bunu, yolsuzluk yapan sınav gözetmenlerinin idam edildiği ya da sürüldüğü ve herhangi bir sınavda kopya çekenlerin de önceki başarılarından elde ettikleri kredilerin tümü-

nü yitirdikleri bir tasfiye izledi ama sisteme olan güven kalıcı biçimde sarsılmıştı. Bu doğrudan, hayal kırıklığı yaşayan bir adayın önderliğindeki Taiping İsyanı'na (1851-1866) yol açtı. İsyân, imparatorluğun hiçbir zaman kendini kurtaramayacağı ve 1911'deki nihai yıkılışının habercisi olan bir darbe oldu. 1904'te, başarısız "Yüz Günlük Reform"un (1898) ardından sınav sistemine de son verildi ve beraberinde resmi tarihyazımını yüzyıllardır imparatorluk hizmetine bağlayan yaşamsal önemdeki yapılardan biri de yıkılmış oldu.

Bu arada, Batılı güçlerle yaşanan iktisadi çatışmalar yükseliyordu: Britanya'yla yaşanan ticaret anlaşmazlıkları 1839-1842 arasında-ki, Britanya'nın Hong Kong'u ele geçirmesiyle sonuçlanan Birinci Afyon Savaşı'na yol açtı; uluslararası temasları sınırlandırma politikasını sürdürme girişimleri, bu doğrultuda "yabancı şeytanlar"ı Macau ve Guangzhou gibi belli yerlerde kısıtlama çabaları, direnişle karşılaştı. Yüzyılın sonunda, Japonya yabancı etkilere açıldıktan otuz yıl sonra, Qing hâlâ Boksör İsyanı'nda²⁷ doruğuna çıkan yabancı düşmanıyalımcılığa tutunuyordu. İmparatorluğun nüfusu hanedanın kuruluşu ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde ikiye katlandı ama sanayileşme de Batıdan gelen bozucu bir etki olarak görüldüğünden, buna paralel herhangi bir teknolojik gelişme yaşanmazken iktisadi felaket de ufuktaydı. Nihayet, Britanya ve Fransa'ya kaybedilen topraklardan ayrı olarak, Rusya ve Japonya gibi yakın komşular da imparatorluktan parçalar kopartıyor ve dolayısıyla Çinlilerin çoğunun sahip olduğu Çin merkezli dünya görüşünü aşındırıyordu.

Yirmi üç yüzyıllık bir imparatorluğun görece hızlı çöküşünün ardındaki nedenleri anlamak, belki de tüm dünya kültürleri içinde (Budizm gibi dışarıdan alınan dinler dışında) en içine kapalı olan Çin'in neden 19. yüzyılın sonlarında aniden Batı tarihyazımı uygulamalarını hazmetmeye başladığını kavramak için önemlidir. Bu çift taraflı bir öneme sahiptir çünkü Kang Youwei (1858-1927), Hu Shi (1891-1962), Gu Jiegang (1893-1980) gibi tarihçiler ve filolog Fu Sinian'in (1896-1950) yanında, tarihe eğilimli toplumsal kuramcı Liang Qichao da (1873-1929) reform ya da devrim hareketlerinin ön saflarında yer alıyordu. Liang'ın "Konfüçyüsçülüğün Martin Luther'i" dediği Kang, Konfüçyüsçülük bağlamında bile toplumsal değişmeyi kaçınılmaz gören muhafazakâr bir reformcuydu; Konfüçyüs'ü de bir ilerleme peygamberine dönüştürmüştü. Bir meşrutî monarşi önerisi, dul İmparatoriçe Ci Xi'nin gerici yönetimi ve kendi ölümünden kısa süre önce oğlu kukla imparator Guangxu'nun 1908'deki ölümü nedeniyle devreden çıkan bir seçenektir. Bu, ülkeyi dört yıl boyunca siyasi bir boşlukta bıraktı ve çocuk imparator Puyi nihayet 1912'de tahttan indirilince, Çin bir cumhuriyet oldu. Komünist önder Mao Zedong'un Halk Cumhuriyeti 1949'da

kurulmadan önce, otuz yıl boyunca siyasi istikrarsızlık, silahlı çatışma ve Japon işgali yaşandı.

19. yüzyılda Batılı eserler Çin'e daha büyük sayılarda girmeye başladı ve 1839'da Guangzhou'da bir tercüme bürosu kuruldu. Dolayısıyla Avrupa siyaset felsefesi ve tarihi üzerine kilit metinler bulunmaya başladı ve gazeteci-çevirmen Wang Tao (1828-1897) gibi Çin'in aşağı konumuna inanmayan gelenekçiler bile kendilerini Batı tarihini incelemeye adanmıştı. Ama en başta Batı tarihyazımı doğrudan Avrupa'dan değil, ikinci elden, Japonya'dan geldi. Çin'in doğu komşusu modernleşme yolunda bir hayli öne geçmişti ve Çinliler Avrupalılardan çok onların yakın tarihli başarılarından korkuyordu. 1894-1895'te Japonya, daha çok Kore'nin denetimi için çarpışılan Çin-Japonya Savaşı'nda Çin'i yenilgiye uğrattı ve 1905'te, Japonlar Doğulu modernizasyon yoluyla başarıyı (*gendaika*) Rusya'yı yenerek daha gösterişli bir biçimde sergiledi. Çin tarih düşüncesi uzun süredir, ardı ardına gelen düzen ve düzensizlik dönemlerinde hanedanların yükselip devrildiği, döngüsel tarih görüşüne eğilimliydi. Hızlı siyasi değişim ve bir kriz duygusu karşısında tarihçiler bunun yerine geçmişin bir dizi dönemde yaşanan doğrusal bir gelişme olarak açıklanmasına ve ülkelerini artık *tianxia* (gökyüzünün tümünün altında) olarak değil, zamansal olarak sonlu, coğrafi olarak da belirli bir ulus-devlet (*guojia*) olarak görmeye yöneldiler.

Bu dönemde tarihçiler kabaca üç gruba ayrılabilir: Geleneksel Konfüçyüsçüler, liberal-milliyetçiler ve biraz daha sonra gelişmek üzere, Marksistler. Qing'in son yıllarında, aralarında Zhang Taiyan (1869-1935) ve Liu Shipei'in (1884-1919) bulunduğu bir grup milliyetçi "Ulusal Öz" hareketini kurmuş ve tarih denemeleri yayımlayarak yeni bir Çin tarihinin yazılmasının propagandasını yapıyorlardı. Daha önemlisi, liberal-milliyetçi reformcu Liang Qichao on iki yıllığına Japonya ve başka yerlere sürülmüş-tü (1899-1911) ve Japonya'dayken hızla dili öğrenmiş ve Fukuzava Yukiçi gibi, Meici Reformcuları'yla temasa geçmişti. Bunun sonucunda Liang, kültürel ve siyasi son Japon gelişmelerinin Çin'e başlıca ithalatçısı ve en azından Tang döneminden beri uzun süredir tarihyazımına rehberlik etmiş mekanizmanın Çin'de terk edilmesinin simgesi oluyordu.

Liang Batı dillerinden herhangi birini okuyamıyordu ama birçok Avrupa eseri artık Japonca ve Çinceye bulunabiliyordu. Liang Fukuzava ve gazeteci-coğrafyacı Şiga Şigetaka gibi daha altdüzey Japon yazarlar sayesinde fikirleri, kendi ülkesinde Britanyalılar tarafından sesli bir şekilde reddedildikten çok sonraları bile Doğu Asya'da iyi karşılanan H. T. Buckle'ın kuramlarıyla karşılaştı. Liang Japonya'dayken Rousseau, Bentham, Darwin ve Kant gibi Avrupalı düşünürler üzerine kendi makalelerini kaleme aldı. 1902'de bir Japon kitapları rehberi yayımladı, içinde o za-

manlar kullanımda olan Japon tarihleri kaynakçası da vardı ve Japon tarihlerinin yanında Michelet ve Guizot'yu da içeriyordu. Liang aynı zamanda hanedanlara bağlı olmayan bir dönemlendirme için eski Çin alternatifleri yerine Batıya baktı; genel uygulamaya göre zamanın eskiçağ, ortaçağ, modern çağ ve çağdaş olarak dörde ayrılmasına dikkat çekip, sonra bunu Çin'e uyguladı ama bu çağların, Batıdaki karşılıklarıyla eşzamanlı olmadığını vurguladı. Liang Çin tarih yazınının yıllıkçı modelini reddetti ve birikimsel (cumulative) bir ulusal tarihin yokluğundan yakındı. Çin binlerce yıldır dünya kültürünün önde giden katılımcılarından biri olmuştur ama ülkenin geçmişinin hanedan çizgileriyle bölünmesiyle karartılan öyküsü, hiç "tarihsel olarak anlatılmamıştı."²⁷ O da Çin'in kendisini bir ulus değil kendi içinde bir dünya olarak gördüğü sürece modern bir tarih anlayışının olamayacağına inanıyor ve Gibbon okumalarından çıkardığı, eski Roma'yla açık bir karşılaştırma yapıyordu: Onun iddiasına göre, politik sosyal durumun daha geniş bir dünya içindeki bir "ulus" açısından değerlendirilmesi konusunda her iki yerde de görülen eksiklik, diğer halklar karşısında kendini beğenmiş bir üstünlük duygusuyla birleşince, gerçek yurtseverliği öldürmüştü.

Liang, Tarih kadar tarihle de ilgilendiğinden, Çin'in kendini modernleştirip dünyayı yakalamakta geç kalmadığı sonucuna varmıştı. Liang Descartes ve Bacon'da daha önceki bir yüzyıla ait akılcılığın ve ilerlemenin birbirini tamamlayan iki peygamberini görmüştü; daha yakın zamanlı figürlerden Voltaire ve Tolstoy'u beğeniyordu. Avrupa ve Japonya'nın gittiği yerde, 2000 yıllık durgunluktan silkinecek olan Çin de onları izleyebilirdi. Liang, milliyetçi Zhang Taiyan'a katılıyor ve Batı yöntemine dayanan bir genel tarihi (*tongshi*) destekliyordu ve yazdığı *Xin shixue* ("Yeni Tarih yazımı," 1902) içindeki altı bölümde Çin'de tarihin o andaki statüsüne karşı çok eleştireldi, bunun bir bütün olarak ulus ve içerdiği çeşitli topluluklar gibi anlamlı tarihsel konular yerine hâlâ saraylar, bireyler ve bitmiş hanedanlara kilitlenmiş olduğunu öne sürüyordu.

1922'de, meslek yaşamının sonlarına doğru Liang bir dizi ders notunu *Zhongguo li shi yan jiu fa* ("Çin Tarihi İçin Araştırma Yöntemleri") adlı bir kitapta topladı. Bu, tarihin anlatısal biçimlerden konulara göre (müzik tarihi, bilim, felsefe tarihi, vs) yeniden örgütlenmesine doğru bir değişime yönelik bir çağrıda bulunuyordu. Bu kolektif ve konuya dayalı tarihin desteklenmesinde, Rankeci tarihsicilik dalgasından çok Gibbon ve Voltaire'de ya da daha ileriye bakarsak Annales'i kurmak üzere olan Fransız araştırmacılar (bkz. aşağıda 9. Bölüm) vücut bulan Aydınlan-

27 Xiaobing Tang, *Global Space and the Nationalist Discourse of Modernity: The Historical Thinking of Liang Qichao* (Stanford, 1996), 36.

ma tarih düşüncesi vardı. Aslında arkadaşı Jiang Fangzhen'in (1882-1938) Avrupa'da Rönesans tarihine önsöz olmak üzere iki haftada kaleme alınan "Qing Dönemindeki Entelektüel Eğilimler" konulu etkili makalesinde Burckhardt'çı *Kulturgeschichte* tadı vardı.²⁸ Bireyin rolüne karşı Liang da duyarsız değildi: Yaşamöyküleriyle de ilgileniyordu ve İngiltere'den Oliver Cromwell'in bitmemiş bir yaşamöyküsünde, savlarını renklendirmek için kahramanlık figürlerini, açıkça adını andığı Carlyle tarzında, sık sık kullanıyordu. Liang tarihin propagandadan ya da siyasi yararlar hizmetten bağımsızlığını her ne kadar savunuyorduysa da, saf tarihsel araştırmacılığın da çok taraftarı değildi çünkü geçmişin doğru anlaşılması, Çin'in kendi prangalarından kurtulmasının bir aracı olacaktı. Eğer burada Germen havası görülüyorsa, bu Rankeci olmaktan ziyade Lamprecht'çiydi, Liang bunu herhalde Fukuzava'dan almıştı ve Yeni Tarih gibi güncel Amerikan hareketlerine benziyordu. Ve eğer milliyetçilik varsa, bu da Treischke'ci tarzda değildi çünkü İngiliz hayranı Liang'ın Çin'i gördüğü bağlam, gerçi bir yüzyıldır Töton halkların en üstün görüldüğü ırkçı ve evrimci kuram tarafından artık değiştirilmişse de, kozmopolit ve küreseldi. Kant sanki Herbert Spencer, Houston Stewart Chamberlain ve E. A. Freeman'la cilalanmış ve Çinceye çevrilmiş gibiydi.

Liang Qichao Çin'e bir kapı açmıştı, kısa bir süre sonra bu kapıdan diğer Batılı etkiler girecek ve yine bu kapı sayesinde Çinli araştırmacılar dünyanın diğer yerleri üzerine daha sık yazmaya başlayacaktı. Güneydoğu Asya'nın bazı kısımlarında olduğu gibi, uzaklık yabancı ötekilere bakış açısını değiştiriyordu: Çinli okurlar Avrupa yöntemlerini bir araya yığmaya ve pozitivism ile idealizm ya da Rankeci metodoloji ile ondan Lamprecht'çi sapmalar arasındakiler gibi Avrupalılara çok büyük gözükten farkları küçültme eğilimindeydi. Birkaç yıl sonra, 1919'da başlayan "Dört Mayıs"Yeni Kültür hareketinin arifesinde, Columbia Üniversitesi'nden tarihçi James Harvey Robinson'ın *The New History*'sinin ("Yeni Tarih"), hayranlarından biri olan He Bingsong (1890-1946) tarafından Çinceye çevrilmesiyle, Amerikan tarzı akademik tarih de geldi. Wisconsin ve Princeton'da okumuştı ve Langlois ile Seignobos'nun çok daha geleneksel metnini Çinceye çevirmek yerine, genel tarihin yazılması üzerine bir eser olarak *Tongshi xinyi* ("Genel tarihin Yeni ilkeleri," 1928) adıyla Çinceye uyarladı. Tang ve Sui üzerine seçkin bir otorite haline gelen parlak bir dilci olan Chen Yinke (1890-1969) Harvard ve Berlin'de eğitim görmüştü. Columbia'da eğitim gö-

28 Liang Qichao, *Intellectual Trends in the Ch'ing Period*, çev. Immanuel C. V. Hsü (Cambridge, MA, 1959). Hayatının, I. Dünya Savaşı ve (Çin heyetinin bir üyesi olarak gözlemllediği) Versailles'daki barış süresi nedeniyle hayal kırıklığına uğradığı ve Budizm'e döndüğü bu dönemde, modernleşme tutkusu durulmuştu.

ren (ve sonunda ülkesinin elçisi olarak Birleşik Devletler'e dönecek olan), filozof John Dewey'nin hayranı Hu Shi, Wilhelm Windelband, Langlois ve Seignobos gibi çok farklı Avrupalı kaynaklardan yararlanarak bir Çin felsefesi tarihi yazdı. Öğrencisi Gu Jiegang belki de bu grubun en parlak zihniydi. Lorenzo Valla ve Isaac Casaubon'un da aralarında bulunduğu büyük uluslararası filoloji geleneği doğrultusunda bıkıp usanmadan sahte eski metinlerin kirli çamaşırlarını ortaya çıkartan Gu, Çin'i dünya tarihine yerleştiren popüler bir ders kitabı yayımladı. MÖ 11. yüzyıldaki Zhou Hanedanı öncesi Çin tarihi konusunda fena halde kuşkucu olan Gu, "Kuşkucu Antikite Okulu"nun ana figürü oldu ancak eski hanedanları tarihsel zamana yeniden oturtan yeni bir kaynak olarak Shang kehanet kemiği yazıtlarının keşfedilmesiyle, bu konumu sarsıldı.

Alman eğitimli Çinli araştırmacılar, Robinson'ın Yeni Tarihçilerinin eleştirdiği yeni Rankeci tarih yazılarını da destekliyordu; yine, her ikisinin de Çinli okurlarında ortadan kaybolmuş gibi duran açık bir fark. I. Dünya Savaşı'nı izleyen Dört Mayıs reform hareketi sırasında bir öğrenci önderi olan Fu Sinian, Hu Shi'nın başka bir müridiydi ve Batı tarih kuramlarında Çin'in sorunlarının çözümünü görüyordu. Bir tarihçi olarak en başta Alman filoloji yöntemlerini pozitivist bir hevesle benimsemişle (ama olasıdır ki Niebuhr'a olduğu kadar Ming-Qing *kaozheng*'a da borçluydu), ikinci olarak da hanedan tarihlerini etnikliğe, özellikle de Çin içindeki Han ve Han olmayan halklar arasındaki çatışmalara dayanan çözümlemeler lehine terk etmesi ve bu çatışmaların Çin'in tüm geçmişine katkılarına dikkat çekmesiyle tanınmıştı. Fu'nun dostu ve okul arkadaşı Yao Congwu (1894-1970), 1920'lerde ve 1930'ların başlarında Almanya'da okudu. Fu kadar ateşli bir Alman taraftarıydı Edward Wang'ın dediğine göre, kuşağının en "Rankeci" tarihçisiydi, Alman tarih yöntemlerini ve felsefesini Çinli bir dinleyici kitlesi için yorumluyor ve Columbia severlerin benimsediği Yeni Tarih'e bir tür alternatif sunuyordu. Kuşkusuz, elde Karl Marx'ın sunduğu bir başka Alman seçeneği vardı ama onun Çinli takipçilerini ele almayı sonraki bölüme bırakıyoruz.

Afrika: Yazılı Tarih ve Sözlü Geleneğe Yeniden Bakış

Bu kitapta şimdiye kadar önemli bir yeri olmayan Afrika sürekli tekrarlanan sözlü gelenek, yazılı metinler ve tarih arasındaki ilişkilere bizi yeniden geri götürür. Afrika sözlü geleneği ve sözlü edebiyatı bir süredir yakından inceleniyor; burada bunları baştan almaya her ne kadar yer yoksa da, bizi birkaç yüzyıl geriye götürecek kimi Afrika sözlü kahramanlık öykü örneklerini ele almak uygun olur. Bunların 15. yüzyıl

Songay hükümdarı Muhammed Askia'nın (hk. 1493-1528) kahramanlık öyküsü gibi birçoğu yalnızca yakın zamanda yazıya dökülmüştür; evvelce 16. yüzyıl İslam tarihlerinde söz edilirken, 1980'ler kadar yakın zamanda Nijer'deki bir *griot*'nun (Batı Afrikalı ozan) ağzından kaydedilmiştir. Bunların, Volof *woy jalore* ya da *cosaan* yani büyük başarıları ya da şecereyi anlatan bir şarkı gibi, birçok ad altında birçok çeşidi vardır. Songay dilinde şecere ayrıntıları da içeren uzun bir geçmiş anlatısı için *deeda* sözcüğü kullanılır. Bu sözcüklerin bazılarının, tarih türlerini anlatan başka sözcüklerle açıkça bağlantıları vardır: Gambiya'daki *tariko* ve Yukarı Gine'deki *tariku* sözcükleri, Arapçadaki "tarih" (*ta'rikh*) sözcüğünden türemiş gibidir. Böyle birkaç kahramanlık öyküsü, çok uzun zaman öncesinin olayları üzerinedir: Güneybatı Gine'nin Mande halkının "Musadu Kahramanlık Öyküsü" 13 ile 15. yüzyıllar arasında Musadu kentini kuran Zo Musa adındaki bir köle ile olasıdır ki, 16. yüzyılda kenti ele geçiren Foningama adlı savaşçının öyküsünü anlatır. Bilinmeyen, bu kahramanlık öykülerinin kökeninin ne kadar gerilere gittiği ve yıllar geçtikçe nasıl bir değişmeye uğradığıdır.

Tarihsellik için ya da daha az da olsa kesin kronolojik bilgi elde etmek için sözlü gelenekleri incelemek genellikle pek verimli olmaz. Bunları çağdaş değerler üzerine anlattıkları açısından ele almamız daha doğru olur. Bunlara sıcak bakan uzmanlar, "teleskoplama" (kronolojik boşlukları doldurmak üzere hanedan hatlarını kesmek ya da uzatmak), "geri besleme" (sözlü tanıklıkları yazmanın etkisi ve özellikle de bir geleceğin, sömürge ya da dış edebi kaynaklardan gelen olguları yalnızca tekrarlaması ya da bunları bozması riski), "yapısal hafıza kaybı" (geçmişin ayrıntılarını ve tarihsel kişilikleri, varolan siyasi koşullara uymadıkları için topluca unutma) gibi işi karmaşıklaştıran etmenlere dikkat çekmiştir. Diğer yandan, bu bozucu etkilerin süzulebileceğini öne sürenler de vardır. Sözlü gelenekçilerin teknikleri Afrika dışında Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Karayipler'in kültürlerinin yanında, Kuzey Amerika ve Avusturalasya'nın yerli kültürlerinin incelenmesinde de uygulanmıştır. Bir kaynak olarak olası tüm zayıflıklarına karşın, bir zamanlar tarihyazımının erken modern temaslarla başlayıp Aydınlanma döneminde pekişen yazı yanlısı eğiliminin kapattığı geçmişe uzanan bir yolu sözlü geleceğin yeniden açtığına kuşku yoktur. Gene de Afrika'da, Beyaz adam gelmeden önceki tarihsel kanıtları bulmak için yalnızca sözlü geleneklere güvenmek zorunda değiliz. Popüler inanışın aksine kıta yazılı tarihten yoksun değildi, sömürge güçlerinin gelmesi öncesinde her yer "karanlık" da değildi.

Portekizlilerin Ümit Burnu'nu döndüğü sıralarda, İslam kıtanın kuzey kısımlarında birkaç yüzyıldır vardı ve kültürel menzili kademeli olarak Mağrip'i (Tunus, Fas ve Cezayir'in içinde bulunduğu kuzeybatı bölgeleri) aşmış, Sudan'ın güneyine, Sahra'nın ötesine geçmişti. Sudanlı Hausaların ya da 19. yüzyılda bir hayli Hausa toprağını ele geçirecek olan göçebe Fulanilerin dilleri gibi birçok yerli Afrika dili, Arap harfleriyle (*acemi* olarak bilinen uygulamayla) yazıya geçirilmişti. Hausalar tarihyazımsal olarak, özellikle verimli yazar Celaledin es-Suyuti'nin (1445-1505) *Tarih el-hulefa*'sından ("Halifeler Tarihi") etkilenmişti; örneğin 20. yüzyıl başlarında bile Abubakar dan Atiku'nun *Sokoto Vakayinamesi*, es-Suyuti'nin biçim ve üslubunu taklit etmişti. Hausalar yaşadıkları döneme ilişkin bir saray tarihçiliği geleneği de geliştirdi, bilinen ilk Sudan tarih yazıları bu geleneğin örnekleridir; bu 1570'lerden, bir baş imam olan Ahmed b. Fartuva'nın (ya da Ahmed ibn Fartua), Bornu Kralı İdris Aloma'nın (hk. 1570-1602) hükümdarlığının ilk on iki yılının bir vakayinamesini derlediği zamandan kalmaz. 18. yüzyıl başlarında bir Batı Afrika kıyı krallığı olan Gonca, sözlü geleneklerini *Kitab Ganca* ve *Amr Ecdadina* ("Mali'den Ayrılış") gibi Arapça yıllıklara aktarıyordu. Doğu Afrika'nın başka bir yerinde, modern Tanzanya'daki Kilwa kentinin tarihi *Kitab es-Sulwa fi-Ahbar Kilva*'da, 16. yüzyıl başlarında Sultan Muhammed b. El-Hüseyn tarafından ısmarlanan anonim bir eserde, anlatılıyordu ve bu daha sonra Portekizli tarihçi João de Barros tarafından kullanılacaktı.

Etiyopya Sahra-Altı Afrika'nın belki de en zengin ve en eski tarih yazını geleneğine sahiptir. Etiyopya hükümdarları daha 4. yüzyılda, Aksumlu Ezana (hk. y. 320-360) Hristiyanlığı devlet dini yaptığı sıralarda yazılı *stel*'lere izin vermişti. Saray kâtipleri tarafından Etiyopya'nın arkaik Ge'ez dilinden türetilen bir alfabeyle kaleme alınan kraliyet vakayinameleri ilk kez 13. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu, Kral Süleyman'ın Saba Melikesinden olma efsanevi oğlu I. Menelik'in soyundan geldiğini iddia eden Prens Yekuno Amlak'ın (hk. 1270-1285) başlattığı bir hanedan değişikliği olan "Süleyman restorasyonu"yla aynı zaman kapsamındaydı. Bunun izleyen iki yüzyıl, ardı ardına Etiyopya krallarının bir dizi vakayinamesini ve Menelik'in doğumunu anlatan *Kebra Nagast* ("Kralların Şanı") olarak bilinen ünlü eseri görecekti (Resim 52). Vakayinameler Ge'ez ve Amhara dilinde (ülkenin modern yönetim dili) 20. yüzyıla kadar yazılmaya devam edecekti. Etiyopya tarih literatüründeki diğer Ge'ez ve Amhara dilinde metinler 16. yüzyılda ortaya çıktı; 1590'larda, "Galla Tarihi" aynı zamanda İmparator Sartsa Dengel'in çağdaş vakayinamesini de (**Seçme Metin 40**)

kaleme alan keşiş Bahrey tarafından yazıldı.²⁹ Daha güneyde, Svahili edebiyatı bir dizi anlatısal şiir (*utendi*) içerir, bunların en eski yazılı örneği olan *Utendi wa Tambuka* ("Tambuka'nın Öyküsü") Muhammed'in yaşamı sırasında geçen tarihsel bir kahramanlık öyküsüdür. Sahra'nın diğer ucunda, Batı Afrika krallıkları Arapça dilli bir tarih literatürü geliştirmişti, bunun bir örneği de Abdürrahman es-Sadi'nin (*e.d.* 1596-1656) *Tarih es-sudan*'ıdır ("Siyahların Tarihi").³⁰

Modern Batılı tarzda tarih yazını ilk kez 19. yüzyılın sömürgecilik döneminde ortaya çıkar; Avrupa'da ortaya çıkışının çok da sonrasında değil. Başlangıçta ağırlıklı olarak sömürgecilerin, özellikle de Afrikalı okul

Seçme Metin 40 Etiyopya'da Erken Dönem Tarih Yazını

Daha on dört yaşında bile değildi. ... Akıl yaşına tamamen erişene kadar iktidarını annesi ve annesinin kız kardeşinin ellerine emanet etmişti. Büyüyene kadar onlar olmadan bir şey yapmadı; bu konuda, annesine itaat eden Kurtarıcımız İsa gibiydi... yirmi yaşında Yahya'nın elinde vaftiz olana kadar... gençliğinde bu örneği izledikten sonra, kendini savaşa vakfetti çünkü o zamanın valileri ona isyan etmişti ve aralarında atalarının yüksek mevkilere getirdiği, yüksek ailelerden birçok akrabası vardı; bu [asilerden] kimileri mızrak ve kılıçla yıkıldılar, kimileri kaçtı, tövbe etti ve boyun eğdiler... [Sartsa Dengel hükümdarlığı sırasında Semien Dağları'ndaki Falaşalara karşı bir sefer düzenledi, onlar hakkında, vakanüvis düşman için duyduğu hayranlıkla şunları yazar:]³¹

O gün, köle durumuna düşürülen bir [Falaşa] kadına garip bir şey oldu. Adamın biri onu ardından sürüklüyordu ve ellerini kendi eline bağlamıştı; yürüyüş sırasında kadın kendini uçurumun kenarında buldu... aşağıya atladı, elleri kendisine bağlı olan adamı da ardından sürükledi. Hristiyan cemaatine katılmaktansa ölümü seçen bu kadının enerjisi şaşırtıcı bir şeydir! Bu dikkat çekici şeyi yapan bir tek o değildi; birçok adam onu taklit etti ama ilk yapan oydu.

Kaynak: Etiyopya kralı Sartsa Dengel'in (hk. 1563-97) vakayinamesi, *The Ethiopian Royal Chronicles*, ed. Richard P. Pankhurst (Addis Ababa ve Oxford: Oxford University Press, 1967), 82, 86-7. Pankhurst'ün italik ara notları alınmamış ve büyük harfler değiştirilmiştir. Tahta çocukken çıkan Sartsa Dengel, Malak Sagad adıyla hüküm sürmüştür ve İngiltere kraliçesi I. Elizabeth, İspanya kralı II. Felipe ve Moskovalı Korkunç İvan'ın çağdaşıdır.

29 Bahrey, *History of the Galla, Some Records of Ethiopia, 1593-1646*, çev. ve ed. C. F. Beckingham ve G. W. B. Huntingford (Londra, 1954), 111-29.

30 *Timbuktu and the Songhay Empire: Al Sa'di's Ta'rikh al-sudan*, ed. ve çev. J. O. Hunwick (Leiden, 1999).

31 Benim ara notum; diğer ara notlar çevirmenindir.

Resim 52. Süleyman Saba Melikesi'nin elini yakalamış. *Saba Melikesi'nin Tarihi'*nden resimli sayfa. Etiyopya, 19. yüzyıl sonları, metin Geez ve Amhara dillerindedir.

çocuklarını Hristiyan ve Avrupalı geçmişle bütünleştirme kaygısı taşıyan misyonerlerin elindeydi. O zamanlar büyük ölçüde göz ardı edildilerse de, kimi dikkate değer yerli istisnalar da vardı, Sierra Leoneli azat edilmiş bir kölenin oğlu olan ve misyoner olarak ebeveynlerinin yurduna dönen Yoruba Samuel Johnson (1846-1901) bunlardan biriydi. Ksenophon gibi klasik tarihçilerin çok etkisinde kalan Johnson, *History of Yorubas: From the Earliest Times to the Beginning of the British Protectorate* ("Yorubaların tarihi: Antikçağlardan Britanya Protektorasına Kadar," tam. 1897, 1921'de ölümünden sonra yayımlandı) başlıklı bir eser kaleme aldı. Bu, sömürgecilik belgelerine ek olarak, büyük ölçüde İlç Yorubá (Yoruba ülkesi) sözlü tarih anlatılarına (*itàn*) ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanıyordu; kitabının başında da ifade ettiği gibi, Johnson'ın amacı "anavatanımızın tarihinin, özellikle de yaşlılar hızla ölürken, unutulmuşluğa terk edilmesini" önlemektir. Başka bir Afrikalı din adamı olan Carl Christian Reindorf (1834-1917), 1895 tarihli eseri *History of the Gold Coast and Asante* ("Altın Sahili ve Asante Tarihi") için hem sözlü hem de yazılı kanıtları kullanmıştı ve Bugandalı (Uganda'nın bir kısmı) siyasetçi Sir Apolo Kagwa (y.1869-1927) *Basekabaka be Buganda*'yla ("Buganda Kralları," 1901) sözlü kaynaklara dayanan bir tarih sundu.³² Batı Orta Afrika toprakları Bamum'da

32 Samuel Johnson, *The History of the Yorubas: From the Earliest Times to the Be-*

(günümüzde Kamerun), yerel sultan Njoya (y. 1880-1933) ilk başta Avrupa yazılarını örnek alarak kendi ideografik yazısını yarattı sonra da halkının tarih ve âdetleri üzerine 548 sayfalık bir elyazması sipariş etti.

Afrika tarihyazıcılığının Batılılaşması, günümüz Nijerya'sındaki Beninli Uwadiae Jacob Egharevba'nın (1893-1991) uzun meslek yaşamında iyi sergilenir. Tüccar ailesiyle seyahat ederken Yoruba topraklarında eğitim gören Egharevba kısa sürede ticareti terk etti ve tam zamanlı yazarlığa döndü. Otuzu aşkın tarih ve edebiyat eseri arasında en tanınmış olan *Ekhere Vb 'Itan Edo* ("Benin'in Kısa Tarihi") içinde Egharevba, Benin şefleri ve Benin kral listesini hazırlamaktan sorumlu olanlar da içinde olmak üzere "saray tarihçileri"yle olan ilişkilerini kullandı ve halkının geleneklerinin gelecekte hayatta kalmasının, kaydedilip belgelenmelerine bağlı olduğuna kani oldu. "Kısa Tarih"i önce ateşli bir taraftarı olduğu Edo dilinde *Ekhere Vb 'Itan Edo* (1934) adıyla yayımladı ama daha sonra daha geniş bir okur kitlesinin bir İngilizce çeviriyi gerektirdiğine karar verdi. Eser o kadar popüler oldu ki, sonraki onyıllarda birçok bası yaptı. Egharevba sözlü kaynaklara olan bağlılığını her ne kadar hiç kaybetmediyse de, giderek yazılı Avrupa kaynaklarını daha fazla kullanır oldu; yakın zamanlı çözümlemelerden anlaşıldığı kadarıyla, gelenekleri duyduğu gibi tekrarlayacağına, bunları tekbiçimleştirip, "gerçek görünecek bir öykü" şeklinde uyuşturmayı tercih ediyordu.³³ İngilizce versiyonda aynı zamanda *Ekhere*'deki kimi Britanya karşıtı görüşleri yumuşatmış, Britanyalı yöneticilerin itiraz edebileceği kimi bölümleri tamamen çıkartmıştı. "Kısa Tarih"in 1953 versiyonunda evvelce kabul ettiği geleneksel köken öykülerinin kimilerini terk edip, yerine Edoların kökenini eski Mısırlılara götüren Hami hipotezi adı verilen görüşü benimsemişti (bkz. Kutu 30).

Tüm bu eserler etnik odaklıydı, yani belli kabilelerin geçmişlerini ortaya çıkartıp anlatmaya yönelikti. Bu tarihçilerin çoğunun Kilise'ye bağlı meslek yaşamları güçlü bir Hıristiyan etkisine yol açmıştı ve çoğu,

ginning of the British Protectorate (1921; Lagos, 2001), viii; C. C. Reindorf, *The History of the Gold Coast and Asante, Based on Traditions and Historical Facts Comprising a Period of More than Three Centuries from about 1500 to 1860*, 2. basım (Basel, [1951]); A. Kagwa, *Basekabaka be Buganda, The Kings of Buganda* olarak çevrilmiş, çev. ve ed. M. S. M. Kiwanuka (Nairobi, 1971); Kagwa, *The Customs of the Baganda*, çev. E. B. Kalibala ve ed. May Mandelbaum Edel (New York, 1934).

- 33 Uyiawa Usuanle ve Toyin Falola, "A Comparison of Jacob Egharevba's 'Ekhere Vb Itan Edo' and the Four Editions of its English Translation, A Short History of Benin," *History in Africa* 25 (1998): 370.

Kutu 30 Hami Hipotezi

İlk yerli Afrika tarih yazınının büyük bölümü, Afrikalıların aşağı olduğu yolundaki ırkçı kabullere karşı çıkmaya adanmıştı. Bunlar da genellikle "Hami Hipotezi"ne dayanıyordu; bunlar esas olarak eski, Afrikalıların Nuh'un oğlu Ham'ın soyundan geldiği ya da buna alternatif olarak, Mısır ve Kuzey Afrika'nın "uygar" kültürlerinin Fenikeliler gibi "Avrupalı" halklardan türediği yolundaki, Kutsal Kitap'tan türetilmiş görüşlerden kaynaklanan 19. yüzyılın (dil araştırmalarının da cesaretlendirdiği) psödo-bilimsel ve etnografik cambazlıklarıydı. Modern biçiminde hipotez 18. yüzyılın tarımcı ve çoban toplumları ayırt eden aşamacılığına dayanıyordu. Hipotez 20. yüzyıl başlarındaki ırk kuramlarında da kullanılmaya devam etti, bunlara göre belirgin Hami ırkı daha ilkel Negroid halklarla karışmıştı, Afrika'da uygarlığın ilerlemesi de, daha tarıma ve kabileye dayalı Siyah Afrika nüfusu üzerindeki olumlu Hami etkisine bağlıydı. Bu görüşlerin 20. yüzyıl başlarındaki belki de en ünlü temsilcisi, Britanyalı etnolog Charles Gabriel Seligman'ın (1873-1940) kitabı *The Races of Africa*'dır ("Afrika Irkları," 1930).

Xhosa (Zosa) misyoneri John Henderson Soga'nın (1860-1941) nispeten geç dönem eseri *The Southeastern Bantu* ("Güneydoğu Bantu," 1930) gibi, ağırlıklı olarak Avrupa kaynaklarına dayanıyordu. Tanganika (günümüzde Tanzanya'nın bir bölümü) gibi Almanlar tarafından sömürgeleştirilmiş bölgelerde, 20. yüzyılın başlarında, ilki Abdallah bin Hemedi 'l Ajjemy'nin (y. 1835-1912) *Habari za Wakilindi*'si ("Kilindi Vakayinameleri," tam. 1906) olmak üzere Svahili dilinde Latin harfli tarih çalışmaları ve *acemi* yazısıyla manzum vakayinameler yayımlandı.³⁴ *Habari za Wakilindi*, 19. yüzyılda bölgede hüküm süren Kilindi Hanedanının kapsamlı bir kaydıydı, Svahili dili konuşmayan bir kabile olan Şambalaların sözlü geleneklerine ve yazarın yakın tarihli olaylar üzerine kendi anılarına dayanıyordu. Sözlü gelenek ile yazılı tarih arasındaki trafiğin iki yönde de işleyebileceğini ve her ikisinin de aynı ortam içinde eşzamanlı olarak gelişebileceğinin bir kanıtı, "Pate Krallarının Vakayinamesi"dir. Bu eserin özgün elyazması, krallığın (Pate günümüz Kenya'sındadır) 13. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar olan tarihini anlatır. Elyazması 1890'da Britanyalıların Pate başkenti Witu'ya saldırısı sırasında tahrip edilmiş ya da kaybolmuştur ama içeriği üzerine bilgi o kadar canlıydı ki, birçok yazar bunu izleyen onyıllarda yeni yazılı versiyonlarını üretmeyi başardı, bunda kraliyet ailesinden Bwana Kitini'nin (ö. 1931) anılarının büyük rolü vardır, o da "kraliyet

34 Abdallah bin Hemedi 'l Ajjemy, *The Kilindi*, ed. J. W. T. Allen ve William Kimweri bin Mbago bin Kibwana bin Maiwe wa Kwekalo (Mlungui) bin Kimweri Zanyumbai (Nairobi ve Boston, 1963).

geleneğinin koruyucusu" olan büyükbabası Bwana Simba'nın ifadelerine dayanmaktaydı.³⁵

Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında, Afrika tarihi akademik bir konu olarak yavaşça Afrika içinde ya da dışında ana akım tarih programlarına girmeye başladı. 1940'ların başlarında Avrupa sömürge güçlerinin çekilmesi ve sonraki onyıllarda bağımsız ulusların kurulmaya başlamasıyla, onyıllardır yabancı bir emperyal tarihyazımında eğitilmeye duyulan tepkinin de dürtüsüyle, Afrika halklarında geçmişlerini araştırmaya daha derin bir ilgi uyanmaya başladı. Bununla birlikte, tarihsel kayıtların yeniden oluşturulması ve göz ardı edilen birçok sömürgecilik öncesi uygarlık kanıtlarının ortaya çıkartılması için acil bir gereksinim ortaya çıktı. Afrika'nın sömürgelerden arındırılmasının bir sonucu da, başlangıçta Avrupa tarzı bir ana ilerleme anlatısının basitçe ithal edilip yerel amaçlara uyarlanması oldu. Avrupa'nın siyasi geri çekilmesi, tam da çok yeni akademik kurumların, Avrupa modellerinin denizaşırı uzantıları olarak yaratıldığı sırada gerçekleşti. Bunlar Avrupalı akademik kadrolara ya da dışarıdaki ilişkili üniversitelere çok fazla bağımlıydı; Britanya 1940'ların sonlarından başlayarak sömürgelerde üniversiteler kurdu, Fransızlar ile Belçikalılar da hemen onları izledi. Şu ya da bu eski sömürgecinin, uluslararası topluluğun özgür ve tam bir üyesi olarak muzaffer bir milliyetçi anlatısının gelişmesi 1970'lere kadar yeni Afrika tarih yazınının büyük bölümüne egemen oldu. Bu, savaş öncesi "Whig" tarihyazımının, geçmişte siyasi kurumların düzenli gelişmesi, iktidarın merkezileşmesi ve yönetimin ıslahı –modern Batılı devletin tüm özellikleri– gibi aksesuarlarının çoğuyla birlikte geldi.

Aynı zamanda, Avrupalı entelektüellerin önceki araştırmacılığın Avrupamerkezciliğinden duydukları rahatsızlıkları Afrika tarihi üzerine yoğun akademik araştırmaların da itici gücü oldu, bu yenilik 1960'ların sonlarında Kuzey Amerika'ya da yayıldı. Kuruluş araştırmaları Londra'daki School of Oriental and African Studies (Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu, SOAS) bünyesinde Roland Oliver (d. 1923, 1960'ta *Journal of African Studies*'in ortak kurucularından) ve sözlü gelenek konusunda otorite Belçikalı Jan Vansina (d. 1929) tarafından başlatıldı. Dili Fransızca olan araştırmacılar da etkili oldu. Ama Afrika tarihyazımı yalnızca ilgili Avrupalıların tekelinde değildi. Afrika üniversiteleri, birçok bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve iç savaşlara karşın, kendi araştırmacılarını yetiştirdi ve birçok başkasını da doktora çalışmaları için yurtdışına gönderdi. Aynı zamanda Avrupalı araştırmacıları da kendi saflarına çektiler: "Ibadan" tarihçiler okulu

35 *The Pate Chronicle*, ed. ve çev. Marina Tolmacheva (East Lansing, MI, 1993), 16-17.

(1950'lerde Nijerya'daki Ibadan Üniversitesi'nde başlatıldı ve 1970'lere kadar etkili oldu) hem Nijerya yerlilerini hem de nakledilen Britanyalıları içeriyordu. Öncü Nijeryalı tarihçi Kenneth Onwuka Dike (1917-83) Durham, Aberdeen ve Londra'da eğitim gördü, yalnızca SOAS, aralarında Ganalı Albert Adu Boahen'in de (1932-2006) bulunduğu birçok önde gelen Afrika doğumlu araştırmacıyı eğitti. Sömürgecilik sonrası tarih yazınının ilk önemli özetleyici çalışmalarından olan, UNESCO'nun *General History of Africa*'sına ("Genel Afrika Tarihi") Boahen de katıldı; aralarında Kenyalı Ali Mazrui (d. 1933) ve Bethwell Allan Ogot (d. 1933), Burkina Faso'dan (eski Yukarı Volta) Joseph Ki-Zerbo (1922-2006) ve Nijerya'dan J. F. Ade Ajayi'nin de (d. 1929) bulunduğu, üçte biri Afrikalı 300 yazarın oluşturduğu bir "bilimsel komite" tarafından hazırlandı. Geçtiğimiz yüzyılda Afrika üzerine Avrupa tarihyazımının gelişimi aynı dönemin Hindistan tarihyazımını anımsatır: Sömürge güçlerinin araçları ve kavramları sömürgeciler tarafından milliyetçi (ve daha yakın bir tarihte Marksçı, sınıf öncelikli) amaçlarla bu güçleri önce kucaklanmakta, daha sonra da itmekte kullanılmıştır.

İslam Dünyasında Din, Ulus ve Tarih

19. yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasının hem Arap hem de Arap olmayan kısımlarındaki entelektüeller, artık İslam öncesi dönemi de kapsayan ulusal geçmişlerini oluşturmaya yönelik tarihler yazmaya koyuldular. Eski pan-İslamcı kültürel ve dini dürtüler, yeni Arap milliyetçiliği kadar önemli olmayı sürdürdü: Çeşitli dinlerden Ortadoğu halkları, Batılı güçlerle birlikte yaşamının açmazıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Batılı bilim ve teknolojinin etkisindeki modern İslam düşüncesi de, bir Afganistan tarihi yazmış olan Seyyid Cemaleddin Afgani (1838-1897) gibi aktivist-reformcuların elinde şekillenmeye başlıyordu. Tarihçilerin toplumsal kökenleri ve ilgileri de önceki çağlara göre hayli farklıydı. Avrupalıların varlığıyla, Müslüman dünyasında yüzyıllardır tarih yazınına egemen olmuş, birçoğu yalnızca tarihçi değil çok disiplinli bilimsel düşünürler olan "ulema"nın çöküşü de geldi. Onların yerini, genellikle Batı eğilimli ve tarihi *edeb*, yani *belles-lettres*'in bir dalı olarak gören "burjuva" sınıfı (doktorlar, hukukçular, gazeteciler) alacaktı.³⁶ Bu dönemde, tarih kaynaklarının basımı için çaba harcandı ve tarihe ilgi duyan birçok dernek kuruldu.

36 Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge, 1994), 233-4. 19. yüzyıl Arap tarihyazımına dair kendi açıklamamı özellikle Youssef Choueiri, *Modern Arabic Historiography: Historical Discourse and the Nation-State*'e (Londra, 2003) borçluyum.

Mısırlı Abdurrahman el-Ceberti (1753-1825) yazdığı, Napoléon'un Mısır'ı istilasının (1798-1801) Fransız karşıtı anlatısı *Mazharü't-Takdis bi-Zahebi Devleti'l Faransis*'inde ("Fransız Devletinin Yıkılışında Dindarlık Gösterisi," tam. y. 1801) (Seçme metin 41) ve 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar olan olayların daha uzun bir anlatısı olan ve Avrupalı istilacılar hakkında önemli ölçüde daha az eleştirel olduğu *Acaibü'l-Âsar fi't-Teracim ve'l Ahbar*'da ("Yaşamöyküleri ve Tarihsel Raporlar Üzerine Şaşırtıcı Anlatılar") tarihyazımının bu canlanışını öngörmüştü. Ceberti'nin eseri uzun ve kısır bir dönemin sonunda geldi, Osmanlı yönetimindeki Mısır'da tarih yazıları görece seyrek ve düşük nitelikliydi ama onu kısa sürede, Sudan'daki seyahatlerini anlattığı ve tarihsel malzeme de içeren eseriyle Muhammed b. "Ömer el-Tunusi" (1789-1857) ve Ceberti'nin iki ortağı, Abdullah eş-Şarkavi (ö. 1812) ve İsmail el-Haşşab (ö. 1814) izledi.

Seçme Metin 41 **Napoléon Mısır'da: el-Ceberti'nin Vakayiname'si**

On altısı Perşembe, [İlan edildi ki] eğer her kim bir Hristiyan veya Yahudi'yle tartışır ya da tam tersi olursa, taraflardan biri diğeri aleyhine tanıklık edebilir ve onun Seraskerin evine götürülmesini isteyebilirdi.

O gün iki kişiyi öldürdüler ve kafalarını etrafta gezdirdiler ve dediler ki, "Memluklere mektup götüren ya da onlardan mektup getirenlerin cezası budur."

O gün, halktan el-Azbakiyye ve er-Ruvayi gibi ikametlere yakın mezarlıklara ölülerini gömmekten kaçınmalarını ve onları yalnızca kalabalık yerlerden uzak mezarlıklara gömmelerini istediler. Mezarlıkta kubbesi olmayanlar, ölülerini Memluklerin kubbe-lerine gömecekti. Ve birisini gömdüklerinde, mezarların derinliğini artırmaları istendi. Bir de giysilerini, eşyalarını ve yatak çarşaflarını birkaç gün boyunca çatılara asmalarını ve evlerini kokuyu giderecek şekilde dumanla tütsülemelerini istediler. Tüm bunlar, iddialarına göre, salgının kokusundan ve bulaşmasından korktukları içindi.

Fransızlara gelince, onların âdetleri ölülerini gömmek değil, köpekler ya da vahşi hayvanlar gibi bunları çöp çukurlarına ya da denize atmaktı. Söyledikleri diğer şeyler arasında, birisi hasta olduğunda Fransızlara haber vermeleri gerektiği de vardı, onlar da yetkili bir temsilci gönderecek ve hastayı inceleyerek, salgına yakalanıp yakalanmadığını belirleyecekti. Sonra ona ne yapılacağına karar vereceklerdi.

Kaynak: *Napoleon in Egypt: al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation*, çev. Shmuel Moreh (1975; Princeton ve New York: Markus Wiener, 1983), 71. Seçki vakayinamenin H. 1213, 16 Rebiülâhiri (MS 9 Eylül 1798) kapsayan bölümündendir.

Bu çalışmaların çoğu, Ceberti'ninkiler de dahil olmak üzere, hâlâ geleneksel İslam tarihyazımının geç örnekleri olarak görülebilir. Ama bu tarihya-

zımını oluşturan siyasi koşullar 19. yüzyılın başlarında, Arap milliyetçiliğinin gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kavram olarak temsil ettiği Müslüman birliğini aşındırdığının görüldüğü bir dönemde hızla ortadan kalkıyordu. Ceberti eserlerinin büyük bölümünü, bir tarih okuru ve Büyük İskender ile Sezar'ın hayranı olan Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki uzun hükümdarlığının (1805-1849) açılış yıllarında yazmıştı. Ceberti hem tiran hem de sapkın olarak gördüğü Paşa'nın destekçisi olmasa da, başka bir Mısırlı olan Rifaa Rafi et-Tahtavi (1801-1873) karşıt görüşü benimsedi ve Mehmed Ali'nin en beğendiği entelektüellerden biri olarak, o ve ardıllarının yönetiminde yükseldi. Tahtavi beş yılını Paris'te geçirmiş ve modern Avrupa tarihyazımının Arapça konuşulan dünyaya girdiği en önemli kanallardan biri olmuştu. Aralarında Voltaire'in *Charles XII*'u ve Robertson'ın *Charles V*'i de bulunan birçok Aydınlanma dönemi eserini Arapçaya çevirmiş ya da çevrilmesine nezaret etmişti; Georges-Bernard Depping'in (1784-1853) *Aperçu historique sur les mœurs et coutumes des nations* ("Ulusların Töreleri ve Âdetlerinin Tarihsel Özeti") başlıklı eseri Tunuslu okurlar arasında özellikle popüler olacaktı. Güçlü bir "çeviri hareketi" bir süreliğine yeni tarih yazılmasını engellemiş olabilir ama Mehmed Ali'nin ardılları, özellikle de Batılılaşmış Hıdiv İsmail (1863-1879) zamanında, Tahtavi aynı zamanda modern ve klasik İslam tarih biçimlerinin bir melez olan bir eserinde eski Mısır'ın tarihini anlatmıştı (1868-1869). İslam tarihyazımının İbn Haldun (*Mukaddime*'sini Tahtavi 1857'de bastırtmıştı) gibi yazarlar ve hadislerde çerçevesi çizilen eskilere dayanan değerlerini vurgulamayı sürdürmekteydi. İslam Tahtavi'nin anlatısında yaşamsal bir rol oynar, Mısır'a Tahtavi'nin anlattığı şekilde modern kimliğini verir. Ama eser Mısır'ı ilk kez, antikiteden modern zamanlara kadar sürekli bir şekilde varlığını sürdüren ayrı bir birim gibi ele alarak ve ülkeyi dünya uygarlığı ve bilgisinin merkezi olarak onurlandırarak İslam tarihyazıcılığından ayrılır; bu, hiyerogliflerin çözülmesinde sağlanan gelişmelerle dünyanın başka yerlerinde Mısır'a karşı uyanan hayranlığın üzerine inşa edilmekteydi. Tarihin Tahtavi tarafından beşeri ve kutsal çevreler olarak bölünmesi ve beşeri olanın eski ve modern olarak dönemlendirilmesi (ve konuların da "evrensel" ya da "tikel" olarak düzenlenmesi), Batı etkisinin işaretleridir.

Tahtavi, 1870'te düzenli bir şekilde tarih içeren okul ders programlarındaki reformda da aracı olmuştur. Üniversiteler 20. yüzyıl başlarında kurulmuş ve onlarla birlikte araştırmacıların tarihle birlikte diğer sanat ve bilimlerde de akademik eğitimleri başlamıştı. Bu zaman süresince, Mısır'daki Britanya yönetimi döneminde, kendisi de birçok tarih eserinin yazarı olan etkili siyasetçi Mustafa Kamil (1874-1908) ülkesinin geçmişi

üzerine milliyetçi görüşleri daha da cesaretlendirmiştir; yetiştirdiği Muhammed Ferid (1868-1919), Mehmed Ali yönetimindeki Mısır (1891), bir de Osmanlı tarihi (1894) kaleme almıştı. İdeolojik olarak, Kamil ve Ferid'in eserleri yeni, daha yoğun bir şekilde milliyetçi ve Batı karşıtı, önceki bin-yılda yazılan tarihlerin İslami değerleriyle çatışan ve yer yer de çelişen bir eğilime işaret eder. Bu eğilim, edebi ve entelektüel yaşamın hızla Türkçeden uzaklaşıp Arapça ifade edilmeye doğru geçmesinden de yardım almıştır.

Mısır Suriye'yi 1830'larda istila etti ve Batılı reformlarla burayı da tanıştırdı, Mısırlılar sonunda çekildikten sonra da bunu Osmanlılar sürdürdü. Suriye'de tarih araştırmaları, edebi bir dergi olan *el-Cinan*'ın yayıncıları baba oğul Butrus ve Salim el-Bustani tarafından ve yeni okulların geliştirilmesiyle desteklendi. Bustanilerin geçmişe Tahtavi'den daha seküler bir bakışları vardı, Arap birliğine vurguda bulunuyor, İslamın rolünü geri plana itiyorlardı; baba Bustani bir Arapça sözlük derledi ve Arapça bir ansiklopedi üzerinde çalışmaya başladı. O dönemdeki Arap tarihçilerin çoğu akademi dışındandı ve hepsi Müslüman da değildi: Suriyeli Hristiyan İlyas Matar (1857-1910) bir Osmanlı memuru, doktor ve hukukçuydu, yurttaşı Curci Yanni (1856-1941) etnik olarak Yunan, din olarak da Rum Ortodoks bir gazeteci ve entelektüeldi. Batıda eğitim gören Matar daha bir öğrenciyken bir Suriye tarihi yazmaya girişme kararı almıştı. 1874'te Beyrut'ta Osmanlı reformları sırasında yayımlanan *Tarih el-memleke el-Suriyye* ("Suriye Eyaletinin Tarihi"), yazarının, ülkesindeki tarihlerin azlığından duyduğu hayal kırıklığını yansıtır ve ulusal kimlik konularını o da dinin önüne koyar.

Milliyetçiliklerin tümü belli devlet ya da topraklarla ilişkili değildi ve aynı dönemin Alman tarihi gibi, Osmanlı ya da Avrupalı, yabancı etkilere karşı etnik dayanışmayı destekleyen bir pan-Arap tarih yazımı da ayırt edilebilir. Lübnanlı-Mısırlı Curci Zeydan (1861-1914) son yüzyılın başındaki bu tarih yazını damarını temsil eder. Hristiyan olan Zeydan bir gazeteciydi ve birçok tarihsel romanın yanında, çok ciltli bir İslam uygarlığı tarihinin de yazarıydı (1902-6).³⁷ Ama diğer pan-Arap milliyetçi yazarlarda olduğu gibi, o da dini ikinci sıradaki bir bağlılık olarak görüyordu ve kendi tarih yazılarını İslamın gelişinin gerisine, çok eski geçmişlere kadar götürüyordu; İslam öncesi Arapları incelemesi aşırıya varıyor, eski Babil-lilerin Arap olduğunu ileri sürüyordu.

37 Kısım, *Umayyads and 'Abbasids: Being the Fourth Part of Jur'ji Zaydân's History of Islamic Civilization* olarak çevrilmiştir, çev. D. S. Margoliouth (Leiden, 1907).

Akademik tarihyazımı Osmanlı sonrası dönemde 1920'lerden itibaren yavaşça önceleri Kuzey Amerika ve Avrupa'da eğitim görmüşlerin elinde başladı ve böylece Batılı tarzda akademik tarihi, İslam dünyasının uzun süredir özgün tarihyazımı geleneklerinin üzerinde egemen kıldı. Belki de modern arşiv araştırmacılığında ilk eser –yazarı Britanya ve Fransa el-yazması malzemelerini kullanmıştı– Şefik Gurbal'ın (1894-1961) İngilizce yazdığı *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali*'dir ("Mısır Sorununun Başlangıcı ve Mehmed Ali'nin Yükselişi," 1928). Gurbal, her ikisi de Avrupa'da eğitim gören Muhammed Rif'at Bey ve Sorbonne'dan Muhammed Sabri'nin de (1890-1978) dahil olduğu bir Mısırlı tarihçiler grubundandı. Gurbal 1915'te Liverpool'a gönderilmiş ve burada tarih okumuştı, İskenderiye'de kısa bir süre tarih öğretmenliği yaptıktan sonra, Londra Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nde okumak üzere İngiltere'ye döndü (1922) ve burada genç Arnold J. Toynbee'nin gözetiminde kitabının bazı bölümlerini lisansüstü derecesi için sundu.³⁸ Gurbal'ın meslek yaşamının geri kalanı Mısır'da, hem üniversite hem de hükümette etkili bir profesör ve yönetici olarak geçti. Çeşitli tarihleri Mehmed Ali'yi milliyetçi bir kahraman ve modernleşmeci olarak gösteriyor ve sonunda "ulusal" Mısır Tarihçileri Okulu olacak yapıyı kuruyordu. Batı yöntem-bilim metinleri de geliyordu ama biraz gecikmeyle, anavatanları olan Avrupa'da zamanı geçmiş fikirler yayılıyordu: Bir Suriye tarihçisi olan Esed Rustum (1897-1965), 1939'da Batılı tarih yöntemleri üzerine yeni ortaya çıkan Arapça bir elkitabı yayımladı ama büyük ölçüde Langlois ve Seignobos'nun, o sıralarda artık *Annalist* tarih devrimi (bkz. aşağıda 9. Bölüm) karşısında mevzi yitiren ünlü kitabına dayanıyordu.

Ama milliyetçi ve seküler eğilimler, Arap olmayan İslam ülkelerinde en güçlü şekilde eski Osmanlı tarih yazını geleneklerinin 18 ve 19. yüzyılda varlığını koruduğu Türkiye'de hissediliyordu. Bu dönemde hâlâ resmi tarihçiler atanıyor ve hem matbaanın hem de okuryazarlığın yayılması halkın tarih çalışmalarına iştahını kabartıyordu. En azından 1800'lerin ortalarına kadar, sarayca atanan yıllıkçılar (*vakanüvis*) veya ya sarayla ilişkileri olan ya da böyle ilişkilerin peşinde koşan başkaları (*müverrih* egemen olmayı sürdürüyordu, gerçekten bağımsız tarihyazımı çok nadirdi. Dönemin en önde gelen tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa (1822-95), 1774-1826 döneminde imparatorluktaki olayların on iki ciltlik bir tarihini yazmak için otuz yılını harcadı, bunun ilk yayımlanan parçaları onun resmi tarihyazımcı olarak atanmasını sağladı. Osmanlı âleminin başka yerlerinde olduğu gibi bu, Batı Avrupa kültürüne ve onun tarih-

38 Şafik Ghorbal [sic], *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali* (Londra, 1928).

yazıcılığına ilginin Batı dilleri ve edebiyatı bilgisiyle birlikte arttığı bir geçiş dönemiydi; yeni türler geliyordu, bunlara anılar ve yalnızca yerel eşrafın yaşamöyküleri olmanın ötesine giden yerel tarihler de dahildi. Tarihin mühürbilim (*sigillography*), epigrafi ve nümizmatik gibi "yardımcı disiplin"leri yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladı ve yüz-yıl dönümünün hemen ertesinde İstanbul Üniversitesi modern biçimine benzer bir şekilde kurulduğunda, Batılı tarzda akademik eğitim de bunu izledi. 1880 sonrasında ders kitaplarının üretimi hükümetin sıkı denetimi altındaydı ve toprak kazanımlarına odaklanan daha dünyevi bir Osmanlı geçmişi anlayışını yansıtıyordu; daha önceki dönemlerde önemli bir yer tutan tahttan indirilen ya da akıl sağlığı bozuk sultanlar üzerine öyküler, giderek devlet için tehlikeli addedilmeye başlıyordu. İşte tam da imparatorluğun birliğini (Montesquieu ve Rousseau'dan türetilen kimi Aydınlanma fikirlerinden esinlenen) tutarlı bir "Osmanlıcılık"la sağlamaya çalışan bir yüzyıl ortası grubu olan Genç Osmanlıların etkilerinin doruğunda olduğu sıraydı.

Osmanlıcılıktan etnik açıdan daha dar kapsamlı, daha milliyetçi bir devlet görüşü olan Türkçülüğe dönüş yüzyılın başında yol almaya başlamıştı ve yeni bir siyasallaşmış entelektüeller grubu olan Jön Türkler 1908'de anayasal reformu da destekleyen bir devrime öncülük ettiler. Bu, I. Dünya Savaşı felaketi ve imparatorluğun uydularının çoğunluğunun kaybının ardından, Türkiye'nin 1923'te bir cumhuriyet olarak kurulmasıyla sonuçlandı. Yeni devletin önderi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) Avrupa tarihlerini çok okumuştur ve onun inisiyatifiyle bir zamanların Osmanlı Tarih Cemiyeti 1931'de Türk Tarih Kurumu olarak yeniden kuruldu. 1935'te Atatürk Ankara'da, özellikle genç araştırmacıların eğitileceği Batılı tarzda bir akademik kurum sağlamak amacıyla bir Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurdu. Milliyetçi bir perspektiften tarih yazınını etkin bir şekilde destekledi, eski despotik, güçsüz, Şarklı Osmanlılar imgesinin yerine, Türk ulusu ve geçmişini yücelten bir "Türk Tarih Tezi" koymayı amaçlıyordu; bu Türklerin Anadolu'yu istilasıyla sıkı sıkıya ilişkilendiriliyordu, zira Atatürk bu sınırların dışındaki "pan-Türkçü" emperyal maceraları cesaretlendirmek istemiyordu ve Türkleri "Sarı" Doğu Asya yerine "Beyaz" Avrupa ve (uygarlığın doğduğu iddia edilen) Orta Asya'yla ilişkilendiriyordu. 1931'de bir Türk Tarihini Araştırma Komisyonu kuruldu ve ertesi yıl "Türk Tarih Tezi"nin Türk devletinin resmi doktrini olduğu ilan edildi.

Bu gelişmeler ilk Cumhuriyetçi tarihçilerin yazıları için bir arkaplan oluşturdu. Önceki 200 yılın debelenen imparatorluğuna sıcak bakmayan Cumhuriyetçiler Osmanlı'nın 13 ile 17. yüzyıllar arasındaki şanlı günle-

rinin başarılarını yine de benimsedi. Modern Türk tarihyazımının akademik kurucusu olan Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966) 1930'ların bu görüşünü Sorbonne'daki bir dizi derste bir araya getirmeye başladı ve kısa sürede Fransızca ve Türkçe olarak *Les Origines de l'Empire Ottoman* (1935, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türkçesi 1959, İngilizcesi 1992) adıyla yayımlandı. Onun kuşağının, efsaneyi olgudan ayırt eden ve etniklik, din ve diğer etkileri dengeleyen Türk tarihçilerinin işi, 19. yüzyıl başlarının romantik milliyetçi tarihyazımını ve daha uzağa gidersek, her ne kadar artık modern araştırmacılığın araçlarıyla yaklaşıyor olsa da, Rönesans'ın ulusal kökenler tartışmalarını anımsatır. 1940'larda Osmanlı arşivlerinin açılması, araştırmacılığı toplum ve iktisat tarihine yöneltti ve 20. yüzyılın ortalarından beri Türkiye sol eğilimli iktisat tarihçisi Mustafa Akdağ (1913-72) ve onun eleştirmeni, Köprülü'nün öğrencisi Halil İnalcık (d. 1916) gibi önemli araştırmacılar yetiştirmeyi sürdürdü.

SONUÇ

1933'te Cavaharlal Nehru (1889-1964), bir hapishane hücrelerinde yazdığı mektup tarzındaki tarihte, genç kızına (gelecekteki İndra Gandhi) hitaben, bu iki uzun bölümün sonuna uygun düşecek şu düşüncelerini aktarıyordu:

19. yüzyıl! Şu yüzyıl tarafından ne kadar uzun bir süre meşgul edildik! Dört aydır sana bu dönem hakkında yazıyorum ve bu işten biraz sıkıldım, bu mektupları okurken belki sen de sıkılacaksın. Sana bunun büyüleyici bir dönem olduğunu söylemekle işe başladım ama bir süre sonra büyüleyici (olan) bile yavanlaşıyor.³⁹

Nehru, "bir çağın sonu ve diğerinin başlangıcı" olarak gördüğü I. Dünya Savaşı'nı yaşamıştı, dolayısıyla önceki yüzyılla arasında belli bir uzaklık oluşmuştu. Yüzyılın sonunda Fransa'daki bir kütüphaneden, Hindistan'daki bir öğretmen okulundan ya da Tokyo'daki çalışma odasından dünyayı gözlemleyen bir tarihçi, Kleio'nun –Batı "anavatan"larında tarih-yazımının cisimleştiği simgesel kadın figürünün– ve müritlerinin geçen 100 yıl içinde başardıkları hakkında haklı olarak baş döndürücü bir heves duyabilir. Tarih yalnızca günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan bir akademik kurallar ve disiplin prosedürleri dizisi yerleştirmekle kalmamıştır; aynı zamanda bu kurallar için küresel bir hegemonya, artık dünyanın, 19. yüzyıla kadar Batı'ninkilerden hayli farklı tarihsellik türleri uygulayan yerlerine kadar uzanan bir öncelik oluşturmuştur. Ya fiilen sömürgeleş-

39 J. Nehru, *Glimpses of World History: Being Further Letters to his Daughter Written in Prison, and Containing a Rambling Account of History for Young People* (New York, 1942), mektup 145, 22 Mart 1933, 607.

tirmekle ya da başka etkileme biçimleriyle (bazen de yerlilerin istekli işbirliğiyle), Avrupa tarih yazımı dünyayı kasıp kavurmuş, gerçek, madeni toplumların gerçekleştiremediği yollardan, yöntemsel toplumlarıyla direnişleri kırmıştır. Batı tarih yazımının çeşitli iklimlerde yaşayabilmek için uzlaştırıcı biçimde yerli kültürel ve kurumsal gerçekliklere kendini uyarlamak zorunda kaldığı ve bunu yaparken de vahiy ilettiği ve misyonerlerinin sözümona döndüreceği kişiler tarafından dönüştürülmekten –ve mal edilmekten– tamamen kurtulamadığı olgusunu görmezden gelmek kolaydır.

19. yüzyılın sonunda belli bir kendine güven ve canlılık olması çok doğaldır ama Batı, Avrupa dışı dünyayı kendi kültürel sınırları içine çekerken bile içeride sorunlar ve bunlarla birlikte 19. yüzyılın tarihyazımsal yapısına ciddi meydan okumalar tomurcuklanıyordu. Birkaç on yıl içinde bu, Langlois ve Seignobos'nun Eiffel Kulesi'nden hatta Shalott'un Hanımefendisinin kulesinden ziyade, çok çok daha önceleri Babil'de dikilen, ilerlemesi hâlâ bütünüyle kurtulmuş olmadığımız bir diller karmaşası içinde yarım kalan çok daha eski bir kuleyi andıracaktı. Şimdi 20. yüzyıla geliyoruz.

- 1910-1914 Mihail Nikolayeviç Pokrovski'nin *Russkaya istoriya s drevneyşih vremyon'u* ("Eski Çağlardan Bugüne Rus Tarihi") yayımlandı
- 1917 Benedetto Croce'nin *Teoria e storia della storiografia'sı* yayımlandı ("Tarih yazımının Kuramı ve Tarihi") yayımlandı
- 1918-1922 Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes'i* ("Batının Çöküşü") yayımlandı
- 1929 *Annales* dergisi kuruldu
- 1930 Guo Moruo'nun *Zhongguo gu dai she hui yan jiu'su* ("Eski Çin Tarihi Araştırması") yayımlandı
- 1939 George Lefebvre'in *Quatre-vingt Neuf*'ünün ("Seksen Dokuz") İngilizcesi, *The Coming of the French Revolution* adıyla yayımlandı; *Journal of the History of Ideas* çıkmaya başladı; Marc Bloch'un *La société féodale'i* (*Feodal Toplum*) yayımlandı
- 1941 Fan Wenlan'ın *Zhongguo Tong shi jian bian'ı* ("Çin'in Genel Tarihi") yayımlandı
- 1946 R. G. Collingwood'un *The Idea of History'si* (*Tarih Tasarımı*) ve Mary Ritter Beard'ün *Woman as Force in History'si* ("Tarihte Güç Olarak Kadın") yayımlandı
- 1949 Fernand Braudel'in *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II'sü* (*II. Felipe Zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*) yayımlandı
- 1952 *Past and Present* dergisi kuruldu
- 1963 E. P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class'ı* (*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*) yayımlandı
- 1965 Tarihçi Wu Han'a saldırılar ÇHC'deki Kültür Devriminin (1966-1976) başladığını haber verdi
- 1973 Hayden White'in *Metahistory'si* (*Metatarih*) yayımlandı
- 1974 Robert William Fogel ve Stanley Engerman'ın *Time on the Cross'u* ("Çarmıhtaki Zaman") yayımlandı
- 1978 Edward Said'in *Orientalism'i* (*Şarkiyatçılık*) yayımlandı
- 1986-1987 Almanya'da *Historikerstreit*
- 1988 Joan Wallach Scott'ın *Gender and the Politics of History'si* ("Toplumsal Cinsiyet ve Tarih Politikası") yayımlandı; Avustralya "Tarih Savaşları'nın başlangıcı
- 2000 David Irving iftira davasında mahkeme kararı

BABİL KULESİ Mİ? 20. YÜZYILDA TARİH

Giriş

... bu yüzden Tanrı, söz konusu gururu kırmak için, söz konusu kulede çalışmakta olan insanlığa aniden karışıklık gönderdi ve hepsi aynı dili konuşurken..., yetmiş iki farklı dil oldu, böylece birbirlerinin söylediklerini anlayamadılar. Ve bu nedenle, sözü geçen kuledeki çalışmalar terk edilmek zorunda kaldı... Ve sonrasında bu kule Büyük Babil kentinin surlarında kaldı... ve Babil adı "karışıklık" anlamına gelir oldu.

Vakanüvis Giovanni Villani'nin Tekvin 11.4'ten kaynaklanan sözlerinin 20. yüzyılın başlarındaki bir çevirisinde böyle deniyor. Tanrı yarım kalmış Babil Kulesi'ni yıkmamış ama dilleri karıştırarak gururlu mimarlar ile ardıllarının ortak bir dilde iletişim kurmalarını engellemiştir. Villani'nin alıntısı, tarihin yeni bitirdiğimiz yüzyıldaki kaderi için ürpertici bir kehanet gibidir. Batı tarih yöntemlerinin son iki bölümde aktardığımız görünürdeki zaferinin ardından –aslında bu dünyanın birçok yerinde hâlâ gerçekleşme aşamasındayken– tarih mesleği yalnızca *neyin* incelenmesi gerektiği konusunda değil, geçmişin doğru versiyonlarının olası olup olmadığı konusunda bile giderek daha bölünmüş, odağını yitirmiş ve çatışmalı bir hale gelecekti.

1911'de Eduard Fueter Rönesans'tan beri modern tarihyazımı üzerine ünlü tarihini yazdığı anda, bunların hiçbirisi olası görünmüyordu.¹ Fueter geçen beş yüzyılın Avrupa tarihyazımsal gelişmelerini becerikli bir şekilde özetlemişti. Avrupa tarih yazınının konuları olarak Asya ve Afrika, geçerken değinilmeyi hak ediyordu; Amerika kıtaları Bancroft gibi bir avuç "büyük" aracılığıyla kısaca görünüyordu. Fueter'in Avrupamerkezçiliği zamanıyla tamamen tutarlıydı ve tarihin, uzun yolculuklardan sonra nihayet hedefine varmış olduğu anlamında kusursuz bir örneğiydi. Ve her ne kadar Fueter eserinde tarihin birçok tür ve alttüründen söz ettiyse de, birliği konusunda

¹ Eduard Fueter, *Geschichte der Neueren Historiographie* (Münih ve Berlin, 1911). Villani'nin bölümün başındaki giriş yazısı için bkz. *Villani's Chronicle*, çev. Rose E. Selfe ve ed. Philip I. Wicksteed (Londra, 1906), 3.

hiçbir kuşku yoktu. Sonraki yüzyılın, bu son bölümün konusu olacak gelişmelerini Fueter'in öngörmesi olanaksızdı: Toplumsal tarih, Annales Okulu, sağda ve solda totaliter tarihyazımının yeni varyantları, feminizm ve kadının (toplumsal cinsiyet) tarihi, psikotarih, "kliometri" ve postmodernizm. Ulus-devletin tarihin araştırma programının merkezindeki yeri sorgulanacaktı (ya da, 19. yüzyılda mevcut olmalarına karşın büyük ölçüde bastırılmış bulunan sınıf, ırk ve hatta toplumsal cinsiyetin karşıt güç oluşturan söylemlerinin, temel çatlaklarından sızdıklarını söylemek daha doğru olur). Tarihin bir bilgi dalı olarak statüsü ve geçmiş üzerine gerçek ifadelerde bulunma kapasitesi üzerine Fueter'in söyleyecek çok az şeyi vardı. Nietzsche Fueter'in dipnotlarında kazara bir yer kapmaktan öteye gidememişti; onun eserlerinin tarih araştırmalarında pek bir etkisinin olacağını hatta bu kayıp filozofun, yetmiş yıl içinde tarihin ayrıcalıklarına postmodern saldırının önemli unsurlarından biri haline geleceğini düşünmek için bir neden yoktu.

Tarihsiciliğin Bir Krizi mi?

19. yüzyılda tarihin statüsü, toplumsal işlevi, epistemolojik üstünlüğü ve metodolojisi üzerine varılan uzlaşma hem gevşek hem de kırılıyordu. Hem Avrupa hem de dünya için biçilen rolle o kadar yakından ilişkilendirilen Alman tarih düşüncesi içinde bile önemli kuramsal ve yöntemsel çatlaklar vardı. Bu yüzden 20. yüzyıl, ne 19. yüzyıldan keskin bir kopuş ne de önceki çağın, tarihin kendi kendini ayarlayan ve özerk bir yöntem ile program kuralları bütünü ama aynı zamanda diğer çevrelerdeki entelektüel etkinlikleri yönlendiren ve bilgilendiren bir "ana disiplin" olarak inşasına dair çelişkilerinin ortaya çıkması olarak göreceğiz. Birkaç on yıl içinde üç şey oldu: Birincisi akademik uzmanlık içinde siyaset tarihinin öncelliği ve ulus-devletin merkeziliğine meydan okundu; ikincisi görüldüğü kadarıyla sonsuz sayıda tarih uzmanlaşmasına ve ideolojik çıkar gruplarına kapı açıldı; üçüncüsü de, tarihin insani ve sosyal bilimler arasındaki birleştirici disiplin olarak statüsü ve bunun yanında geçmiş hakkındaki bilginin kusursuzlaştırılabileceği ya da kimileri için –görüldüğü kadarıyla 16. yüzyılın *pyrrhon*'culuğuna bir dönüşle– kurgudan fazla bir şey olduğu yolundaki yanılsama kırıntısı kararlı bir şekilde reddedildi.

Böyle bir kitabın son bölümünde, 20. yüzyılın tarih yazımına genel bir bakışla yetinmeliyiz ve her şeyden önce, tarihin yalnızca bir yüzyıl önce oturduğu o konforlu kamusal yetke konumundan nasıl indiğini düşünmeliyiz. Birçok açıdan, geçtiğimiz yüzyılda dünya "Tarih"inin seyri, tüm dünyada bir disiplin olarak "tarih"in evrimine yansımasıdır. 1900'de dünyanın birçok yerinde tarihle uğraşanların ateşi sönmeye başlamıştı. Kimilerine göre açıklayıcı becerisini yitirmişti: Amerikalı denemeci, yazar ve kimi zaman da tarihçi Henry Adams (1838-1918), yazmış olduğu 19. yüzyıl

başları Birleşik Devletler tarihinin 1812 Savaşı için kesin bir açıklama getiremediğini fark ettiğinde Harvard'dan istifa etmişti. I. Dünya Savaşı (1914-1918, çağdaşları için "Büyük Savaş") bu kuşkuların ortaya çıkmasına tek başına neden olmamıştı ve görecelik kuramı, belirlenemezlik ilkesi, kübizm, ekspresyonizm ve atonalizm gibi belli başlı çağdaş entelektüel ve kültürel gelişmelerin de hesaba katılması gerekir. Ama savaş birçok tarihinin girişimlerinin gerçekleştirilebilirliği ve anlamına olan güvenlerinin altını kuşkusuz bir şekilde oymuştu. Uzun Alman tarihsicilik geleneği siperlerde yaşamını yitirmedi ama sakatlanmıştı; 1932'de Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti'nin sonunda din tarihçisi Karl Heussi (1877-1961) onun ölümcül şekilde yaralandığını ilan etmişti bile. Tarih dünyayı hayal kırıklığına uğratmış gibiydi ve Fransız denemeci ve şair Paul Valéry'nin (1871-1945) dediği gibi, onun yararlılık iddiası, insanlık için bir tehlike bile oluşturunuyordu. "Tarih hiçbir şeyi doğrulamıyor. Tam olarak hiçbir şey öğretiyor çünkü her şeyi içeriyor ve her şeyden örnekler veriyor."²

Ulusal tabanlı araştırmacılar hükümetleriyle saflarını sıklaştırdıklarından, I. Dünya Savaşı tarihçiler arasındaki uluslararası bağları da kopardı. Batı Avrupa'nın ve bir dereceye kadar da Kuzey Amerika'nın Alman araştırmacılığıyla yaşadığı büyük aşk ilişkisi soğudu. Tarih alanındaki uluslararası işbirliğinin ödediği bedel, Karl Lamprecht ile Belçikalı tarihçi Henri Pirenne arasındaki ilişkinin kopmasıyla örneklenebilir. Almanya Belçika'yı işgal ettikten sonra, Lamprecht savaşta bir oğlunu kaybeden eski dostunu ziyaret etmek istemişti. Pirenne onunla görüşmeyi reddetti ve 1920'lere kadar Alman tarihçilerin uluslararası konferanslara davet edilmelerini veto etti. Naziler 1933'te iktidara geldiğinde kopukluk tamir olmamıştı ve Alman araştırmacıların yalıtılmışlığı II. Dünya Savaşı'nda da sürdü ama önemli farklılıklar vardı, bunlardan biri de, birçoğu Yahudi olan önemli sayıda Alman ve diğer Avrupa ülkelerinden tarihçi Britanya ve Amerika'ya kaçtı ve savaş sonrası dönemde (pek azı geri dönecekti) etkili doktora danışmanları oldular. Almanya'nın ikinci yenilgisinin ardından, ülkeyle birlikte araştırmacı topluluğu da liberal-demokrat Batı ve komünist Doğu olarak ikiye bölündü (1949-1990).

Bazı entelektüellerin kuşkuları bir yana, tarih kitaplarına ve tarihsel kurgu eserlere olan talep savaştan sonra yine de arttı. Cambridge gibi üniversitelerde savaş ders programlarını çok az değiştirdi ve tarihe başvuranlar insan bilimlerinin en kalabalık grubu oldular ama modern tarihe daha çok öğrenci odaklanıyordu. Birçokları için geçmiş güncel sorunlardan bir kaçış sağlıyordu. Genel olarak, 19. yüzyıl için özetlenen eğilimler 20. yüzyılın ilk yarısında da devam etti ama Einstein-Planck'ın Newton fiziğine

2 Aktaran, Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore, 1978), 36.

meydan okuması, hemen ardından da siperlerdeki vahşet ve eski imparatorlukların son bulması ilerlemeye, bilime ve hatta nesnellığe olan güveni sarstı (bkz. Kutu 31). Savaşın arifesinde milliyetçilik de bir şekilde pençesini gevşetti ve 1918 sonrası tarihyazımının en iddialı eserleri, dünya tarihi konusundaki büyük spekülatif girişimler de dahil olmak üzere, tarih çözümlemesinin temel birimi olarak devletten uzaklaşmaya adandı. Savaşın görülmedik şiddetini izleyen kötümserlik, Hollandalı tarihçi Huizinga'nın bugün savaş öncesi estetik ve kültürel yozlaşmaya bir alegori olarak okunabilecek, geç ortaçağ sanat, din ve edebiyatı üzerine parlak Burckhardt'çı araştırması *Herfsttij der Middeleeuwen* de ("Ortaçağın Sonbaharı," 1919) aralarında olmak üzere, uygarlığın gerilemesi üzerine inşa edilmiş kimi kültürel tarih incilerine neden oldu. Sanskrit dili araştırmacısıyken Hollanda tarihine dönen Huizinga sosyal bilimlerin etkisinde kalmamış ama artık *Geisteswissenschaft* olarak yeniden tasarlanan *Kulturgeschichte* tarafından büyülenmişti. Onun geçmiş perspektifinin çarpıcı bir özelliği, sanatsal ve edebi izleri aracılığıyla "geçmiş"le yeniden bağlantı kurma arzusuuydu, bu Michelet ve Carlyle'dan bu yana büyük ölçüde (Burckhardt bir yana) bastırılmış bir içgüdüydü.

Kutu 31 Görececilik

I. Dünya Savaşı'nın tarihin yazılması, özellikle de geçmiş duygusunun zihinsel veçheleri üzerine kalıcı bir etkisi oldu. Bu her ne kadar yalnızca Amerikalılara özgü bir olgu olmasa da, tarihte "görececilik," özellikle "İlericiler" Carl Becker (1873-1945) ve onun çağdaşı Charles A. Beard'le (1874-1948) ilişkilendirilir olmuştur. Becker, iki ana yorumcudan daha ılımlı olanı, tarihyazımına başlı başına özellikle ilgi gösteren tarihçiler kuşağının bir parçasıdır. 1932 tarihli denemesi "Everyman his own Historian" ("Herkes Kendi Tarihçisi"), güvenilir tarihsel olgular olmadığını göstermeye kalkışmamıştı; aksine, "tarih" in olayları toparlayan algılayıcı zihin tarafından yapıldığını; herhangi bir bireyin geçmişte olanları anlamlı bir sıralamaya sokarak, bunlar hakkında tarihsel olarak düşünebileceğini ve dolaşısıyla böyle bir öykünün potansiyel olarak tarih olduğunu gösteriyordu. Becker her ne kadar tarihçilerin kendi öznelliklerinin sınırlarından kurtulamayacağını düşünüyorduydu da, betimlenebilecek nesnel bir geçmiş olduğu görüşüne sadık kaldı. Beard'ün görüşü o kadar incelikli değildi, daha çabuk karşı çıkılabilir ve nihayetinde disiplin için daha tehlikeliydi. Becker'in "Herkes"i gibi *American Historical Review*'da 1935'te yayımlanan "That Noble Dream" ("Şu Soylu Rüya") başlıklı bir denemede, Beard "nesnellik" kültüne doğrudan saldırdı ve bunun boş hayal ya da en azından erişilemeyecek bir hedef olduğunu ama birçok tarihçinin geçmiş üzerine tutkusuz ve tamamen tarafsız bir değerlendirmenin yapılabileceği hayaliyle kendini kandırdığını öne sürdü. Bir "hareket" olduğu pek söylenemese ve kısa sürse de, görececilik daha sonra tarih bilgisinin olasılığı üzerine 1970'lerde başlayan çok daha yoğun kuşkulara kapıyı açmış oldu.

“tarih” ve “Tarih” Felsefeleri

Huizinga'nın (içerdiği bazı duyguları paylaşırsa da) şahsen çelişkili tutumla yaklaştığı eserler arasında bir tane, *Kulturpessimismus*'un oldukça uzun bir örneği, kendine özgü kültürlerin tarih boyunca spekülative bir çözümlemesi bulunur. Bir zamanlar öğretmen olan Oswald Spengler'in (1880-1936) en iyi bilinen eseri *Der Untergang des Abendlandes* (*Batının Çöküşü*) daha çok, çarpıcı İngilizce *Decline of the West* Batının Gerilemesi başlığıyla tanındı. Spengler'in başyapıtındaki görüşleri, Nietzsche'ninki gibi, yüzeysel olarak Nazizmin öngürüsüydü ama Spengler sonunda Hitler'in bayağı ırkçılığını reddetmişti. *Batının Çöküşü* tepkici bir genelleme ve aşırı entelektüel görececilik eseri, kendi öğrenme ve akıl yürütme biçimlerine sahip olan ve bu nedenle diğer kültürlerle pek az ortak noktası olan her kültürle ilgili, ardı ardına gelen büyüme ve gerileme dönemleri önermesini, o zamanlar henüz yeniden canlanan döngüsel kuram üzerine inşa ediyordu: Bu şemada, hem birikimsel ilerleme hem de ortak bir zemin bulmak olanaksız *hale* geliyordu. Spengler anlatısını MÖ 4. yüzyıl ortalarında başlatıyordu ama ona göre yararlılığını tüketmiş olan “eski-orta-modern çağ” dönemlendirmesini bir kenara bırakıyor ve “Avrupa” gibi keyfi coğrafi terimlerin ortadan kaldırılmasını öneriyordu. Bunun yerine, toplam sekiz uygarlığı inceliyordu: Batı Avrupa ve Amerika, Greko-Romen, Arap, Hint, Babil, Meksika, Çin ve Mısır; ama ağırlıkla listenin ilk üç maddesine önem veriyordu. Rusya'nın da sonunda dokuzuncu uygarlık olacağını öngörüyordu. Her ne kadar paylaştıkları pek bir özellikleri olmasa da, her uygarlık Vico'nun “ulusların kat ettikleri güzergâh” (bkz. 6. Bölüm) Spengler'in yanıtı olarak bir yükselme ve gerileme döngüsü yaşamıştı ve gelişmeleri, birinin diğerinin gelişmesini kesebileceği ya da bastırabileceği istisnası dışında, az çok birbirlerinden bağımsızdı. Büyük ölçüde I. Dünya Savaşı öncesinde tamamlanan Spengler'in kitabının ilk cildi, Eylül 1918'de, ateşkesten birkaç hafta önce büyük bir patırtıyla yayımlandı. Avrupa ilerlemesinin ana anlatısına meydan okuyuşu daha yakın onyıllarda ideolojik yelpazenin sol yanında, özellikle de sömürgecilik sonrası eserlerde yankı buldu; kültürel bağlamından bağımsız mutlak bir gerçeğin varlığına duyduğu Nietzscheci kuşkuları postmodernizmde yankılanır. Çok daha dolaysız bir şekilde, “Batının Gerilemesi” karşılaştırmalı uygarlıklar üzerine (aynı ölçüde spekülative olsa da) çok farklı bir İngiliz katkısına, yazarının daha 1920'de başladığı, Arnold J. Toynbee'nin (1889-1975) *A Study of History*'sine (“Bir Tarih İncelemesi”) ilham verecekti.

Münzevi ve asık suratlı Spengler altorta sınıftan geliyordu ve üniversite mezunu olmasına karşın hiçbir akademik mevkii yoktu. Diğer yandan, Toynbee olabildiğince akademik ve sosyaldi. Adı gene Arnold Toynbee

olan amcası (1852-1883), kısa ömürlü ama itibarlı bir iktisat tarihçisi ve toplumsal reformcuydu ve genç Toynbee'nin çocukluk dönemi ilham kaynağı, Oxfordlu tarihçi E. A. Freeman'dı. Toynbee'nin *Study of History*'si ile Spengler'in *Çöküşü* arasında, dünya ölçeğinde kapsamı ve tarihte ulus-devletin merkeziliğini reddetmesi de dahil olmak üzere önemli benzerlikler vardı. Ama Toynbee yalnızca Spengler'in Oxbridge' aksenli ve gü-lümseyen hali değildi. Bir kere, gençliğinde agnostik olsa da, *Study*'sinin büyük bölümünü yazdığı sıralarda olgun Toynbee adanmış bir Hristiyan-dı. Çağdaşı Christopher Dawson (1889-1970) ve benzer ayarda ama daha büyük inceliğe sahip biraz daha genç bir başka tarihçi Herbert Butterfield (1900-1979) gibi, dünyayı dini terimlerle görüyordu. Ama 1930'larda Hıristiyan saflara dahil olduğunda bile Toynbee Kalvenci, Marksist ya da İslamcı, çeşitli determinizm biçimlerini reddediyordu. Spengler'in aksine Toynbee gerileme sürecinde hiçbir kaçınılmazlık görmüyor ve olasılık ile tesadüfe daha fazla yer veriyordu. Toynbee'nin uygarlıkları öldüğünde, bu tarihyazımsal adli tıpcının teşhisi cinayet değil "intihar" oluyordu. Çöküşün nedenleri "insan denetimi dışındaki kozmik kuvvetler" ya da ırksal bozulma değil, "toplumsal beden"deki kırılmalar, irade ya da kendi kaderini tayin etme zayıflığı ve (21. yüzyılın ekolojik meşguliyetlerinin öngörüsü türünde) çevre üzerindeki egemenliğin yitirilmesi gibi başka farklı etmenlerdi. Eğer Toynbee'nin dünya tarihçisi olarak daha eski bir entelektüel modeli olmuşsa, bu pekâlâ hayranlığını dile getirdiği İbn Haldun olabilir. Belki de en önemlisi, Toynbee Spengler'in açık görececiliğini reddediyordu. Toynbee "uygarlık birliği" diye bir şeyin olmadığı fikrine katılırken, kültürler arası karşılaştırmaları mümkün görüyordu ve üstelik kimi aşkın ideal ve etikler de vardı.³

A Study of History'nin II. Dünya Savaşı sonrasında genel okur kitle-sinde popülerliği arttı. Belki de 20. yüzyılın başlarından itibaren, aka-demik tarihyazımı ile daha geniş genel okur kitlesi arasında büyümekte olan mesafenin en iyi örneklerinden biridir. Toynbee'nin aralarında Hol-landalı tarihçi Pieter Geyl'in de (1887-1966) bulunduğu akademisyen eleş-tirmenleri küresel ihtiraslarından çok, kanıtları kurama tabi kılmasına kızmışlardı. Son iki yüzyıldır Batılı tarihçiler, tamamen "büyük kuram"a ve en çok da büyük harf-T Tarihe karşı derin bir kuşku beslemişlerdi. Bu bir yazı türü, bir açıklama tarzı, zihinsel bir eylem, bir anlatı türü ya da en yakın tarihli terimi kullanırsak, bir "dilsel inşa" ya da "söylem" biçimi

* İngiltere'nin ünlü Oxford ve Cambridge üniversiteleri için kullanılan ortak söz-cük. Pek çok biliminsanı, siyasetçi ve yazar yetiştiren iki üniversite olarak; yapı-ları gereği pek çok ortak paydalarından dolayı gelişen tabir -çn.

3 Arnold Toynbee, *A Study of History* (Oxford, 1934-61), cilt I, 255, 257, 275, 342.

olarak küçük harf -t tarihe karşı o kadar geçerli değildir. Dilthey'in önceki nitelemelerin yansıtan daha dar, pozitivist anlamıyla katı bilimsel tarihe gösterilen akademik tepkiler, ilk kez "idealizm" olarak adlandırılan ama Kant ve Hegel'in zamanının Alman idealizmiyle karıştırılmaması gereken bir yaklaşımda görülebilir. Bu eğilimin en önde gelen ve etkili temsilcisi, İtalyan filozof ve tarihçi Benedetto Croce'ydi (1866-1952).

Croce Avrupa'nın ve doğduğu Napoli'nin tarihlerini yazdı ve tarihyazımıyla ilgileniyordu ama bugün daha çok tarih felsefecisi olarak okunur. Birçok açıdan, bir 20. yüzyıl dünyasına uyarlamak zorunda kaldığı 19. yüzyıl tarihsiciliğinin ürünüydü ama aynı zamanda daha çok, siyasi olana yönelik kısıtlayıcı bir takıntıyla yerine getirilen liberal bir ilerlemeci tarih geleneğinin kalıntısıydı. Croce sonunda Alman varyantından ayırt edebilmek için tarih görüşünü "mutlak tarihsicilik" olarak adlandırmıştı. Aydınlanma evrenselciliğinin (ki Croce bunu da reddediyordu) tarihsici eleştirisiyle uyuşmaktansa, daha radikal bir görüş lehine bu muhalif eşleşmeyi dikkate almadı. Tarih, geçmişteki bütün ulus ve kültürlerde kapsamlayışlı olarak kendini gösteren gerçekliğin bir parçası değildi. O gerçeklikti, hepsi, dünyanın bir bütün olarak geliştiği toplam bir süreçti ama takdirilahi gibi herhangi bir aşkın kuvvete göre değil ve Hristiyan ya da Hegelci herhangi bir belirli çözümünden azade olarak. Yalnızca bugün yaşıyordu ama geçmişte olagelen her şey de, iyisiyle kötüsüyle, şu anda var olan gerçekliğin oluşumuna katılmıştı, tıpkı bizim şimdiki kendi bugünümüzün (ve bunu belirlemek için harcadığımız çabaların) gelecekteki insanların bugünlerinin bir parçası olacağı gibi.

Dilthey'in de evvelce yaptığı gibi Croce pozitvizmi reddetti, bunun yerine tarihin bilimden özerkliğini ve tarih ile yaşanan deneyimin ayrılmazlığını savundu. Croce diyordu ki, kayıtlar ve belgeler yalnızca yaşayan insanlar bunlar üzerine fikir yürüttükleri ve aslında bunları yeniden yaşadıkları sürece anlam taşır; bunun karşılığında biz de yaşama tarihsel olarak düşünerek anlam verebiliriz. Ölülerin bizde yaşayacak başka bir yaşamları vardır. Anıtların ve mezarların dikilmesi bu nedenle ahlaki bir eylemdir. Nietzsche'nin anıtsal ve antikiteci diye bir kenara attığı tarihsel etkinlik türleri de böyledir:

Ölü de olsalar hafızamızda yaşarlar ve gelecek zamanların hafızalarında da yaşayacaklardır. Ve ölü belgelerin toplanması ile boş tarihlerin yazıya dökülmesi hayata hizmet eden bir yaşam eylemidir. Geçmiş tarihini, zenginleşmiş ve ruhumuz için bugünleştirilmiş olarak yeniden üretmeye yarayacakları an gelecektir.⁴

4 Benedetto Croce, *Theory and History of Historiography*, çev. D. Ainslie (New York, 1921), 24.

"Her tarihin çağdaş tarih olduğu" yolundaki ünlü ifadesinde Croce, tüm geçmiş olayların aslında şimdi ve çağdaş olduğunu değil, tersine, kendini içinde bulduğu bağlam ve koşullara göre her kuşağın geçmişini seçip tertiplemesi gerektiğini söylemek istiyordu; tarihinin sorduğu sorular, kendi dünyasının gereksinimleri tarafından belirlenecektir. Bir soru ya da acil bir sorun olmadan, geçmiş hakkında bir anlayış olası değildir, yalnızca bir canlandırma ve belgesel malzemenin yeniden tertiplenmesi gerçekleştirilebilir. Croce'nin düşüncesi, başka şeylerin yanında, Nietzsche'nin geçmişin bastırılmasını talep ederkenki beyhude meydan okumasına da bir çözüm sunuyordu. Eğer düzenli bir şekilde hafifletilir, gereksiz veçheleri atılır ve o an için yalnızca güncel ilgiye hedef olan yanları sürdürülürse, tarihin yükünün ezici olması gerekmez.

Croce'nin görüşleri yüzyılın ilk yarısının birçok Batı Avrupalısına çekici gelip, ne Marksistler ne de pozitivistler tarafından sevilirken, tarih vizyonu belki de hiç kimseyi daha genç Britanyalı çağdaşı, sonradan filozof olan arkeolog R. G. Collingwood kadar etkilememişti. Collingwood'un ölümünden sonra yayımlanan *The Idea of History*'si (1946, *Tarih Tasarımı*), "her tarih... düşünce tarihidir," fikrini öne sürüyordu ve tarihinin konularıyla empati kurması gerektiğini, tarihsel olayın "içerisine" (olayın arkasındaki etmenin düşüncesine) girmesi gerektiğini ve yeniden anlamabilmek için zihinsel olarak yeniden canlandırması gerektiğini öne sürmüştü. Bu yeni bir düşünce değildi -Dilthey'in *Verstehen*'iyle benzerliği açıktır- ama İngilizce konuşan dünyada Collingwood'cu tekrarıyla tanınmıştı. Batılı çeşidi dışında tüm tarihi görmezden gelen açık Avrupamerkezciliğine karşın *The Idea of History* hâlâ çok okunur ve son yirmi yılda, Collingwood'un kendisinin de anlamayacağı postmodernizmin gelişile, tarihin tahayyülü kavramı yeniden gözde olmuştur. Brezilya doğumlu İspanyol edebi araştırmacı ve tarihçi Américo Castro (1885-1972) gibi, "Tarih yazmak, kendi yaşamının ve bilincinin kapısından başkalarının yaşamayan bilinçlerine girmeye istekli (ve becerili) bir tarihçi gerektirir," değerlendirmesiyle Collingwood'u yankılayan kişiler yoluyla uluslararası bir etkisi olmuştur.⁵

Annales'in Yükselişi

İki savaş arası dönemin belki de en önemli tarihyazımsal yaratısı, "Annales Okulu" olarak bilinmeye başlayan oluşumdur. Fransa'dan doğan Annales, adını 1929'da Strasbourg Üniversitesi'nde Marc Bloch ve Lucien Febv-

5 Américo Castro, *An Idea of History: Selected Essays by Américo Castro*, çev. ve ed. Stephen Gilman ve Edmund L. King (Columbus, 1977), 305.

re yönetiminde yayımına başlanan *Annales* dergisinden alır. Her iki adam da, sosyolog *Durkheim* ve filozof-coğrafyacı, *Revue de synthèse historique* adlı bir derginin editörü ve geçmişin incelenmesinde daha kapsamlı bir yaklaşımın gerekli olduğunun ilk destekçisi Henri Berr'in (1863-1954) (Seçme Metin 42) daha önceki çalışmalarından çok etkilenmiş araştırmacılarıdır. Bloch ve Febvre'in Belçikalı ortaçağ uzmanı Henri Pirenne'le de ilişkileri vardı. Hem dergi hem de bununla ilişkili olanların uygulamaları ardı ardına gelen kuşaklarda evrildi ama Fransa'da etkili bir güç oldular ve yurtdışında da çok beğenildiler. *Annales*'cilerin coğrafya, iklim, iktisat, tarım ve ticaret örüntüleri kadar görenekleri de dikkatle inceleyen *histoire totale* lehine siyaset tarihini görmezden gelmeleri, yetmiş beş yıl sonra bile tazeliğini koruyor. Bu aynı zamanda Avrupa tarih yazımında, toplumsal ve siyasi, genel ve tikel, yayılcı ve katılımcı olan arasında, Herodotos ve Thukydides'in zamanından beri hep yaşanan dalgalanmanın da bir anımsatıcısıdır.

Seçme Metin 42 Coğrafya ve Tarihin İlişkileri: Henri Berr

Saf "coğrafyayla ilgili coğrafyacı" tarihle kendini üzmez, hatta bunu coğrafyanın içinde eritmeye hazırdır. Bu karmaşık sorunun çözümü, aynı zamanda sosyolog da olması gereken bir coğrafi tarihçi ya da tarihsel coğrafyacı gerektirir. Bu kitap, eseri hakkında geniş ve derin bir düşünceye sahip, insan davranışının iç ve dış tüm dokusunu çözmeyi amaçlayan ve araştırmalarında uzmanlaşırken, bunların etkinliğine katkıda bulunacak hiçbir şeyi de ihmal etmeyen bir tarihçinin –ki bunlardan çok az var–, insan ile doğal çevresi arasındaki ilişkilerin hassas ve önemli sorunlarını ele almaya özellikle uygun olduğunu kuşkuyla yer vermeyecek şekilde kanıtlayacaktır.

Kaynak: Henri Berr, "Önsöz," Lucien Febvre ve Lionel Bataillon, *A Geographical Introduction to History*, çev. E. G. Mountford ve J. H. Paxton (1924; Londra: Routledge and Kegan Paul, 1949), v-vii.

Bloch (1886-1944), Naziler tarafından direniş eylemleri nedeniyle idamını izleyen onyıllar boyunca neredeyse tarih yazımsal bir halk kahramanı olmuştur. Neredeyse tüm eserleri, ölümünden sonra derlenen denemeler ve düşüncelerinden oluşan *Apologie pour le métier d'historien* de (1949, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*) dahil olmak üzere birçok dilde basılmaktadır. Bloch I. Dünya Savaşı'nda örnek oluşturacak biçimde ülkesine hizmet etmiş ve Sorbonne'da iktisat tarihi kürsüsü elde etmeden önce Strasbourg'da görev almıştı. İlk önemli kitabı, ortaçağdaki sıracaya yani "king's evil" ("deri veremi") için dokunma uygulaması hakkındaki *Les rois thaumaturges* (1924, "Keramet Sahibi Krallar;" İngilizce baskısı *The Ro-*

yal Touch), ritüelin kültürel tarihinin kurucu metinlerinden biri olmuştur. Bloch'un *Annales* dergisini kurmak için Febvre'le işbirliğine başladıktan sonra yazdığı daha geç eserleri, kırsal bölgeleri çağrışım uyandırıcı bir şekilde ele almasıyla çok uzun bir süre ünlenen *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*'i ("Fransız Kırsal Tarihinin Özgün Karakteri," 1931) ve yine antropolojik ve sosyolojik bir yaklaşımla, feodaliteye ve altında yatan *mentalités*'ye (zihniyetlere) yalnızca askeri değil toplumsal ve kültürel bir sistem olarak da baktığı *La société féodale*'i (1939, *Feodal Toplum*) içerir.

Febvre'in (1878-1956) eserlerinin Bloch'ununkiler kadar uzun süreli etkisi olmamıştır ama kendi zamanında onunkiler kadar önemliydiler. İspanya Kralı II. Felipe ve Franche-Comté üzerine 1911'de tamamladığı doktora tezi, 16. yüzyılda bu bölgedeki yaşamın toplumsal ve maddi yapısı üzerine yoğun bir betimleme içerir. Tarihsel coğrafyaya duyduğu ilgi kısa sürede zihniyetlere doğru kaymıştır. Din konusunda bir kuşkucu olan Febvre, en önemli eseri olan *Le problème de l'incroyance au XVI siècle: La religion de Rabelais*'de ("16. Yüzyılda İnançsızlık Sorunu: Rabelais'nin Dini," 1942) ateizm konusunu Rönesans yazarı Rabelais ile ilişkili olarak ele aldı ve 16. yüzyılın Avrupalısının zihinsel alışkanlıklarının, yazar ne kadar dinsiz ya da heterodoks görünürse görünsün, gerçek ateizme izin veremeyeceğini göstermeye çalıştı. Febvre aynı zamanda matbaa kültürüyle de ilgilendi ve bu konuda bayrağı, Roger Chartier (d. 1945) gibi Fransız *historiens de livre* ("kitap tarihçileri") ve Robert Darnton (d. 1939) gibi Kuzey Amerikalı araştırmacılar başarılı bir şekilde devralmıştır. Bloch'un aksine Febvre II. Dünya Savaşı'nı atlattı, 1950'lere kadar yaşadı ve bu da onu, hâlâ baskın konumdaki siyaset tarihinin dışındaki konuları araştırmak üzere eğitilecek tarihçilerin uzun vadeli üretimi için *Annales* "çiftlik sistemi"nin esas mimarı yaptı. 1947'de Paris'te 1868'de kurulan École pratique des hautes études'ün ünlü *Sixième section*'ünün kurulmasına yardımcı oldu. École yalnızca lisansüstü ve sonrası eğitimi için kurulmuş, üniversitelerin ders programlarını tekrarlamak yerine tamamlamayı amaçlayan bir kurumdur. Yeni kısım özellikle sosyal bilimlerin ileri düzey araştırmasına adanmıştı ve 1975'te École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) adıyla kendi başına bağımsız bir kurum haline geldi. Kısım ve EHESS altmış yıldır Paris'in bağrında *Annales* için bir zemin sağlamıştır.

Araştırmacılığa *Annales* yaklaşımı geçen seksen yılda yönelimini birçok kez değiştirdi ve bir "okul"dan çok, daha doğru bir şekilde, evrilen bir gelenek olarak görülebilir. Ashında, yeni eğilimler karşısında kendini yeniden icat edebilme kapasitesi, *Annales* dergisinin altbaşlığında yaşanan birçok değişiklikte de simgesel olarak görüldüğü gibi, gücünün

bir işareti ve devam eden öneminin nedeni olmuştur.⁶ İlk önemli sapma II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, kısmen sosyal bilimlerdeki daha geniş denemelerin etkisiyle olmuştur (bkz. aşağıda). Bu "ikinci kuşak" Annales'ciler, başlarında Febvre'in öğrencisi Fernand Braudel'in (1902-1985) bulunduğu seçkin bir grubun başlattığı bir harekettir. Hem Bloch hem de Febvre'in ilgilerinin, özellikle de coğrafyaya olan adanmışlıklarının bir ürünü olan Braudel, değişimin etmenleri olarak toprak ve deniz fikrini yoğun bir şekilde kabul ettirmeye çalışmıştır. Braudel *histoire événementielle*'in ("olayların tarihi," kısa vadeli, örneğin siyasi âlemdeki insan eylemleri), orta vadeli toplumsal, maddi ve iktisadi *conjunctures*'ün ("konjonktürler") ve yüzyıllar boyu süren çok daha yavaş *longue durée* ("uzun dönem") coğrafi ve iklimsel değişimlerin incelenmesine tabi kılınmasını istiyordu. Bu sonuncusu, ikincil ve üçüncül değişim alanlarını ve meydana gelebilecek tekil olayları içeren *structure*'leri (yapıları) ve kısıtları oluşturan, içinde doğal kuvvetlerin hüküm sürdüğü varlık alanıydı. İklim etkisinin, Montesquieu ve Bodin yoluyla İbn Haldun'a kadar uzanan uzun bir tarihi vardı ama iklim ile "ulusal karakter" arasındaki eski bağlantı, Braudel tarafından insan etkisine de yer veren daha karmaşık, dinamik bir ilişki lehine önemsizleştirilmişti. Bu katmanlı dönemlendirmenin klasik ifadesi, Braudel'in, ilk taslağını bir Alman savaş esirleri kampında ezberden yazdığı *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*'südür (1949, II. *Felipe Zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*). Bu yaklaşımın gerçekte farklı konulara ne ölçüde uygulanabileceği açık değildir. *Akdeniz*'in eleştirmenleri Braudel'in üç zaman düzeyini birleştirmekte başarısız olduğuna, daha sonraki çok ciltli *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle* (1967-1979, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, 15-18. Yüzyıllar*) gibi eserlerin de *longue durée*'nin derin zamanını tam anlamıyla kullanamadığına dikkat çekmişti.

Annales tarih yazımının bu safhasının Braudel'in Annales'ci olmayan daha yaşlı çağdaşı Ernest Labrousse'un (1895-1988) eserlerinde de görülen nicel eğilimleri, genellikle Braudel'in "kuşağı" olarak kabul edilen ama ondan on ya da yirmi yıl daha genç olan Pierre Chaunu (1923-2009) gibi tarihçiler tarafından geliştirilmiştir. Robert Mandrou (1921-1984) ve François Furet (1927-1997) gibi entelektüel tarihçiler de *mentalités* tarihine nicel bir yaklaşım benimsedi ve o zamandan beri *histoire du livre*'e evrilen yolu açtılar. Ama daha yakın onyıllarda, gelenekte başka bir kay-

6 Başlangıçta *Annales d'histoire économique et sociale* (1929-39), sonra *Annales d'histoire sociale* (1939-45), *Annales. Économies, sociétés, civilisations* (1946-94) ve *Annales. Histoire, sciences sociales* (1994-).

ma daha yaşandı. Birçok Annales tarihçisi ve Fransa dışında kendilerini onların hayranı ya da çalışma arkadaşı gibi tanımlayan başkaları, nicelleştirmeden uzaklaşıp Bloch ve Febvre'in tarzında *mentalités*'nin incelenmesine geri döndüler ve bireysel ve toplu inanışlarla yerel ortamlarda deneyimlenen yaşama, önemli ölçüde daha fazla ağırlık verdiler. Bir kısmı bilinçli bir şekilde daha küçük ölçekli çalıştılar; örneğin Alman "tarihsel sosyal bilim" soyutlamasına (bkz. aşağıda) karşı paralel bir tepki olarak gelişen 1980'lerdeki *Alltagsgeschichte*'nin –sözcük anlamıyla gündelik yaşamın tarihi– Alman önderleri. 1970'lerin sonu, 1980'ler ve 1990'ların, aralarında Emmanuel Le Roy Ladurie'nin (d. 1929) *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* ("Montaillou, 1294-1324 arası bir Oksitanya kasabası," ortaçağdaki bir Kathar kasabasının incelenmesi, 1975) ve Carlo Ginzburg'un (d. 1939) *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del Cinquecento* (1976, *Peynir ve Kurtlar: Bir 16. yüzyıl Değirmencisinin Evreni*) adlı eserlerinin de içinde bulunduğu "mikrotarih" ya da İtalyanca adıyla *microstoria* tarzının akademik hatta popüler kitap pazarında hayli satılabilir olduğu ortaya çıktı ve tüm dünyada birçok ilave örneği doğurdu. Japonya'nın, kabaca sırasıyla *Alltagsgeschichte* ve *histoire des mentalités*'ye karşılık gelen *seikatsu* ve *seişinşi* uygulayıcıları da, benzer şekilde hem Alman hem de Fransız modellerinden ilham aldı.

Tarih ve Sosyal Bilimler

Annales ve mikrotarihin her ikisi de, tarihin sosyal bilimlere kimi zaman yakın kimi zaman uzak davranmasının, modern öncesi kökenli bir olgunun ürünleridir. Aydınlanma döneminin kuramsal olana eğilimli zihinleri geçmiş deneyi yapmıştı: Matematikçi ve fizikçi Jean d'Alambert (1717-1783), geçmiş üzerine bilgi hakkındaki *pyrrhon*'cu kuşku, incelemeye bilimsel bir yaklaşımla çözülebileceğini düşünüyordu. İskoç aşamacılar geçmişin araştırılmasını toplumun araştırılmasıyla yakından bağlantılandırıyordu. Avrupa dışında da, İbn Haldun'un en ünlülerinden olduğu bazı örnekler görüyoruz. 19. yüzyıl tarihçileri Rankeciliğin hâkimiyetiyle bunun siyaset tarihine vurgusu, toplumdan çok bireye gösterilen daha genel tarihsici dikkat, genel okurlar arasında kahramanların yaşamöyküleri ile tarihin popüler olması nedeniyle, doğmakta olan sosyal bilimlerden aslında kuşku duyuyordu. Ama yüzyılın sonlarında bu değişmeye başladı. Tarihin doğa bilimleriyle ilişkisi üzerine yapılan tartışma sırasında, "insan" bilimleri bir uzlaşma sağlar gibiydi. Yüzyılın sonunda iktisat tarihi bir altdisiplin olarak güçlü bir biçimde doğmuştu. Marx zaten tarihin iktisatla, Comte'un sosyolojiyle olan bağının tikel bir versiyonunun

ana hatlarını çizmişti. Hem Alman *Methodenstreit* hem de Amerikan "Yeni Tarihçiler"in çalışmaları tarihin bu diğer disiplinlerle, özellikle de antropoloji, coğrafya ve psikolojiyle olan bağlarının doğasıyla ilgiliydi.

Sosyal bilim dürtülü tarihin kurucuları arasında iki erken dönem sosyolog öne çıkar: Fransız Émile Durkheim (1858-1917) ve Alman Max Weber (1864-1920). Her ikisi de geçmişe muazzam bir ilgi duyuyordu. Durkheim tarihin bir bilim olmanın çok yakınına gelip kaldığını ama gene de sosyal bilimler için yararlı bir malzeme kaynağı olduğunu düşünüyordu. Bireysel örneklerinden bağımsız bir şekilde varolan genel olguları anlatıyor ve bunlara dair araştırmalardaki, referans kümesinin küresel kapsamıyla da dikkat çeken klasik eseri *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912, *Din Hayatının İptidai Şekilleri*) içinde örneğini verdiği tarafsız, neredeyse klinik mesafeliliği cesaretlendiriyordu. Kendini yaşamının sonlarına kadar sosyologdan çok bir tarihçi gibi gören Weber, biraz farklı bir eğilimi temsil eder. Hem 19. yüzyıl sonunun Alman tarih araştırmacılığının hâkim eğilimi hem de onların pozitivist eleştirmenleriyle uyuşmayan Weber, Lamprecht'in *Deutsche Geschichte*'sinin ithamcılarına katılmıştı. Weber'in sosyoloji düşüncesi Dilthey'in doğa bilimleri ve beşeri bilimler arasındaki farkları açıklığa kavuşturmasından etkilenmişti. Weber beşeri bilimlerin akılcılığı ve açık kavramlar ile uygulamalara olan gereksinimleri üzerinde ısrar etmekle birlikte, araştırılan öznel unsur ve fiilen yaşanmış gerçeklik ile bunun "ideal tipler" olarak sistemli betimlemeleri arasındaki mesafeyi de vurgulamıştı. Weber aynı zamanda güçlü bir karşılaştırmacıydı, birçok konunun yanında Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farkların açıklanması ve –örneğin *Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904-1905, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*) başlıklı ünlü kitabında– iktisadi ve ideolojik arasındaki bağların araştırılmasıyla ilgileniyordu.

Sosyal bilimlere dayalı tarihin temel unsurları daha I. Dünya Savaşı'nın başında belliydi: Tikelin ve tesadüfi olanın, bir bütünün parçası olması durumu dışında reddedilmesi; geçmişin, toplum ve insan doğası üzerine genellemeler yapılması için veri madeni olarak kullanılması; geçmişe bir anlam verebilmek ve bunun için yapı oluşturmak amacıyla diğer disiplinlerden kilit kavramların edinilmesi ve kronolojik, ulusal ve coğrafi sınırlar ötesinde karşılaştırmalar yapılmasına istekli olmak. Sosyolojinin ortak davranışa olan vurgusunu, tarihsel olayları ortak yaşamöyküleri ya da "prosopografi" yoluyla çözümleme girişimlerinde siyaset tarihçileri bile benimsemişlerdi. Bu ciddi şekilde ilk olarak 1920'lerin sonunda, Lewis Namier (1888-1960) 1760'ta Kral III. George'un tahta çıkışı sırasında Britanya siyasetinin durumu üzerine yaptığı araştırmasını yayımladığında

ortaya çıktı. Namier bu tekniği, parlamento üyelerinin oy verme davranışlarını aristokratik denetleme şebekeleriyle olan bağlantılarıyla ilişkilendirmek için kullanmıştı. Prosopografi daha sonra diğer bağlam türlerinde kullanılacaktı: Örneğin Yeni Zelanda'da yaşayan klasikçi Ronald Syme (1903-1989) bunu Roma'nın Augustus zamanında cumhuriyetten imparatorluğa geçişini açıklamakta kullanmıştı.⁷

Hem sosyoloji hem de özellikle iktisat hayli nicel disiplinlerdir ve niceleme de, sosyal bilimler yönelimli tarihin her zaman önemli bir parçası olmuştur. O da köklü bir soyağacına sahip olmasına karşın, II. Dünya Savaşı sonrasında zanaatlarını "katı" bilimler arasına sokma kaygısı taşıyan tarihçiler için potansiyel bir silah olarak açıkça öne çıkmıştı. Braudelci Annales'ciler kuşağı, daha önce de gördüğümüz gibi, kendilerini nicelemeye çok kaptırmışlardı ve daha 1970'lerde, Braudel'in en ünlü öğrencilerinden Emmanuel Le Roy Ladurie on yıl içinde tüm tarihçilerin bilgisayar programcısı olmak zorunda kalacağı kehanetinde bulunuyordu. Şimdiki tarihçilerin masalarında kişisel bilgisayarın kaçınılmaz varlığı bir yana, birçok tarihçi her ne kadar normal araç-gereçlerinin arasına nicel yöntemleri sokmuşsa da, bunun açık farkla yanlış tahmin olduğu ortaya çıktı. Kamuoyunun dikkati, esas olarak ileri istatistik ve ekonometri kuramının çekiciliğine kapılıp bu alanda yetişenler arasında nispeten küçük bir niceleyiciler altkümesine odaklandı. "Yeni iktisat tarihi" ya da "kliometri" ilk kez 1960'larda ortaya çıktı. Genellikle yalnızca nicel tarihçilerin pek sevdiği geniş veri kümeleri ve kapsamlı sonuçlar üretmekle kalmadı, buna ek olarak "karşı olgusal" "eğer şöyle olsaydı" soruları da üretti. Bu, geçmişteki bir sistemin çeşitli unsurlarının kendi aralarında nasıl bir ilişki içinde olduğunun bir modelini oluşturarak, bir unsuru ya da diğerini kaldırıp, bir şeyin değişip değişmediğine bakmayı içeriyordu. Böylece William Fogel (d. 1926) Amerika'da demiryollarının rolünü araştırdı (1964) ve bunları ekonomi modelinden çıkartarak, başka taşımacılık biçimlerinin gelişeceğini veya yaygınlaşacağını ve gelişmişlikte uzun vadedi çok az değişiklik olacağını gösterdi. Daha sonraki kitabı *Time on the Cross* ("Çarmıhtaki Zaman," Stanley Engerman'la birlikte, 1974), Amerikan siyaset dünyasının en hassas noktasına, ırk ve köleliğe dokunduğu için daha da tartışmalıydı. Bu kitap Plantasyon kayıtlarını kullanarak, geri, iktisadi açıdan verimsiz bir sistem olmak bir yana, Güney'deki köleliğin aslında nispeten verimli olduğunu öne sürüyordu; bırakın bir yüzyıl boyunca özgürlük sonrası ırkçılığın iddia ettiği gibi tembel ve miskin olmayı, köle Siyahılar aslında çalışkan ve beccrikliydi. "Kendine özgü kölelik

7 L. B. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III* (Londra, 1929); R. Syme, *The Roman Revolution* (Oxford, 1939).

kurumu"nın savunusuna tarihçi olmayanların yönelttiği eleştirileri bir yana bırakırsak (yazarlar bu kuruma olan ahlaki itirazlarını titizlikle beyan etmişlerdi), kitap bir dizi yöntem açığı ve yanlış kabuller nedeniyle eleştirildi. Ama bir grup ana akım tarihçi niceleme karşıtı fikirlerini açıkça beyan etmeye başladı ve bunun tümünü kliometriyle birlikte bir kenara attı. Daha 1962'de, Fogel'in demiryolları hakkındaki kitabı çıkmadan iki yıl önce, sömürgecilik dönemi Amerika tarihçisi Carl Bridenbaugh (1903-1992) Amerikan Tarih Cemiyeti'ndeki başkanlık konuşmasında, "fa-hişe tanrıça, niceleme" karşıtı belki de en en unutulmaz eleştiri-yi yaptı. Columbia Üniversitesi'nden Jacques Barzun (1907-2012), 1974'teki *Clio and the Doctors* ("Kleio ve Doktorlar") başlıklı bir kitapta, kliometricilere saldırdı. Tudor İngiltere'si üzerinde çalışan Cambridge Üniversitesi tarihçilerinden Alman asıllı Geoffrey Elton (1928-1994), hiç de hayranlarından olmadığı toplumsal bilim etkilenimli nicelemenin erdemlerini, birlikte ya-yımladıkları bir kitapta Fogel ile tartışmıştır.⁸

1970'lerde tarihçiler arasında hem sosyoloji hem de iktisat gözden düşmeye başladı. Kimileri bir alternatif olarak antropolojiye, en başta da bunun Claude Lévi-Strauss (1908-2009) tarafından temsil edilen "yapısalcı" türüne döndü. 1963'te tarih ve antropoloji üzerine ünlü bir deneme yazmış olan Oxfordlu tarihçi Keith Thomas (d. 1933), antropolojiden kazandığı içgörüyü 1971'de çıkan, erken modern cadılık ve İngiliz halk inanışlarının diğer veçheleri üzerine yetkin ve çok etkili bir kitapta kullandı.⁹ Bu tam da Avrupa tarihyazımının, büyük eğilimlerden ve sistemlerden çekilip tikel, yerel, bazen tipik, bazen de atipik vakaların incelenmesine döndüğü sırada oldu. Antropolojik incelemelerin konu aldığı genellikle egzotik Asya, Latin Amerika ya da Afrika mekânları, kendi yakın deneyimlerinin ötesindeki genellemelere bakmak isteyen Avrupalılara verimli bir karşılaştırma boyutu sağladı. Clifford Geertz (1926-2006), Marshall Sahlins (d. 1930) ve Victor Turner (1920-1983) gibi kültürel antropologlar büyük ölçekli ve yapısal olandan yerel ve tikel olana yönelen güvenilir bir mihenk taşı sağladılar (ve dolayısıyla yukarıda ele alınan mikrotarihe de kuramsal bir boyut kazandırdılar). Örneğin Sahlin'in Kaptan Cook'un Sandwich Adaları'ndaki (Hawaii) ölümü üzerine incelemesi, ritüelden simge-sele ve dilbilimsele, birçok düzeyde okunabilecek tek bir tarihsel olayın somut bir örneği oldu.¹⁰ Geertz'ün çok kullanılan terimi "yoğun betimle-

8 Carl Bridenbaugh, "The Great Mutation," *American Historical Review* 68:2(1963): 315-31; R. W. Fogel ve G. R. Elton, *Which Road to the Past? Two Views of History* (New Haven, CT, 1983).

9 Keith Thomas, "History and Anthropology," *Past and Present* 24(1963): 3-24; Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Londra, 1971).

10 Marshall Sahlins, *Islands of History* (Chicago, 1985) ve *How "Natives" Think:*

me" ve Bali'deki bir horoz dövüşü gibi popüler olaylar üzerine çözümlemesi, birçok kültür tarihçisi ve edebi araştırmacı için zorunlu atıflar oldu.¹¹

Tarih ve sosyal bilimler arasındaki süregiden diyalog, 19. yüzyılın tarih ile doğa bilimleri arasındaki tartışmasının, Windelband ve Croce'nin müdahalelerini atlatan bir fikir çatışmasının dolaysız bir doğal sonucudur. Tartışma iki alanda daha, tarih felsefesi ve bilim sosyolojisinde de, uç verecek ve buradan da tarih disiplinine geri dönecekti. Bu alanlardan tarih felsefesinde kritik bir katkı Alman göçmeni filozof Carl Hempel'den (1905-1997) geldi. 1942'de Hempel, tarih araştırmasının çekirdek işlevlerinden birinin, "kapsayıcı" veya "genel" yasalarla açıklamalar sunmak olduğunu ve böyle yasaları ileri sürmeyen ya da geliştirmeyen açıklamaların tatminkâr olmayacağını öne süren bir makale yayımladı. Makale, genelde tarihin "analitik" felsefesi olarak adlandırılan konuda bir kuşak boyunca sürecek tartışmaların başlamasına yol açtı. Tarihsel açıklamanın doğası ve doğru biçimi gibi konulara odaklanan bu atışmalarda, Hempel'in görüşleri yalnızca tarihçiler tarafından değil kendi disiplininin Kanadalı William H. Dray (1921-2009), Amerikalı Arthur Danto (d. 1924) ve Oxford'dan Patrick Gardiner (1922-1997) gibi birçok üyesi tarafından da reddedildi.

Diğer gelişme de bilimle, özellikle de tarihi ve sosyolojisiyle ilgiliydi. 1962'de, fizikçiye tarihe dönmüş olan Thomas Kuhn (1922-1996) *The Structure of Scientific Revolutions (Bilimsel Devrimlerin Yapısı)* adlı küçük, mütevazı bir kitap yayımladı. Bilimin sürekli ilerlediği yolundaki hayli pozitivist savunma yerine Kuhn, bilimin iki ayrı türde yürütüldüğünü öne sürdü: Rutin bir şekilde paylaşılan kabuller ve kurallar çerçevesinde çalışan biliminsanlarının veri ile bilgiyi giderek biriken şekilde artırdıkları "normal bilim" ve nadir olarak da, bu eski kabullerin –genellikle artık onlarla çelişen verilerin ağırlığı altında– yıkıldığı ve öncekilerle tamamen ilintisiz yenilerinin üretilmek zorunda kalındığı "kriz" türü. Kuhn kabul ve uygulama bütününe "paradigma" adını verdi ve böylece bu sözcüğü sosyal bilimlere kalıcı bir şekilde kazandırmış oldu. Ona göre paradigmlar deneylerin ve hatta tüm bilimsel programların gündemini belirliyordu.

Kuhn'un bilimsel değişme açıklamasının etkisi önemli oldu; ama bilim cemaatinin içinden çok dışında. "Paradigma kayması" ve "normal bilim" kavramlarının tarihyazımı bakımından genel olarak iki ana etkisi oldu. Birincisi Kuhncu model, (20. yüzyılda kendi ayakları üzerinde duran bir disipline evrilen) tarih biliminin bünyesinde, geçmiş bilimsel fikirlerin ayrıntılı açıklaması yerine normatif statülerine ve iç tutarlılıklarına ba-

About Captain Cook, for Example (Chicago, 1995).

11 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (New York, 1973).

kılmaksızın bunların toplumsal ve kültürel bağlamlarına yönelmiş farklı bir tarih türünün ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Kuhn'un fikirlerinin tarihyazımını etkilediği ikinci yönse bilim tarihinin ötesine, diğer alanlara uzanır. Örneğin eğer onun modeli bilimsel değişimin açıklanmasına yardımcı olduysa, bu aynı zamanda tarihin nasıl işlediği anlayışımıza da uygulanabilir mi? Bu kitabın konusu olan tarihin kendisinin tarihi, geçmişin birkaç kilit düşünürünün öne çıkarıldığı bir dizi paradigma kayması olarak anlatılıp, geri kalanlar da yalnızca baskın paradigmanın deliklerini tıkayan, dolayısıyla da "normal tarih"in işini yapan "sorun gidericiler" olarak bir kenara mı atılmalı? Böyle bir yaklaşım kuşkusuz tarihçinin dikkatini, insanı bir paradigmayı diğerlerinden üstün tutmaya sevk eden toplumsal ve kültürel dış etmenlere çekecek ama paradigma statüsüne yükselmeyi başaramayan tarih araştırması türlerini –ki bunlara Batılı olmayan türlerin çoğu dahil olacaktır– mecburen önemsizleştirecektir. Ama Kuhn'un paradigması tikel olaylar ve sorunlar (örneğin Fransız Devrimi ya da I. Dünya Savaşı'nın kökenleri) *hakkındaki* tarih yorumlarının yükseleş ve çöküşlerini açıklamada bir ölçüde büyük başarıyla kullanılmıştır. Bu, kullanımda büyük değişikliklere yer açan yeterince elastik bir terimdir ve dolayısıyla "okul" terimi kadar kapalı değildir.

Diktatörlükler ve Totaliter Rejimlerde Tarih

Bilim üzerine Kuhn'un yaptığı benzer tartışmaların bazılarını yapan hayranlık uyandırıcı bir figür olan Avusturya asıllı filozof Karl Popper (1902-1994), sosyal bilimler kuramının kafa karıştırıcı biçimde "tarihsicilik" olarak adlandırdığı dalının önde gelen eleştirmenlerinden biri olarak da ünlü oldu.¹² Daha önce de karşılaştığımız Almanca *Historismus*'la neredeyse hiçbir ilgisi olmayan bu kullanımla Popper, "açık" toplumu boyunduruğu altına alabilecek her türlü baskıcı kuramı kast ediyordu aslında. Sözcük seçimleri akıl karıştırıcı olsa da, kuşkuları temelsiz değildi. 20. yüzyıl, Tarih ve tarihin her ikisinin de, siyasi yelpazenin sağında ve solunda birçok diktatör, cunta ve totaliter rejimin hizmetine sokulduğuna ve önceki yüzyılların devlet ya da kraliyet müdahalelerini neredeyse amatörce ve zararsızmış gibi gösteren bir denetim ve baskı düzeyinin uygulanmasına tanık oldu.

Sağ kanattaki bu rejimlerin en kötü şöhretlileri Mihver Güçleri içindeki 1930'lar ve 1940'ların faşist İtalya, emperyal Japonya ve Nazi Almanya'sıydı. Mussolini'nin İtalya'sında, tarihyazımında hiç ortadan kalkma-

12 Karl Popper, *The Poverty of Historicism* (Londra, 1957). [Türkçesi: *Tarihçiliğin Sefaleti*, Plato Film]

yacak bir sağ-sol bölünmesi yaşandı. Faşizm karşıtı tarihçi Gaetano Salvemini (1873-1957) 1920'lerde ülkeden kaçtı ve savaştan sonra İtalya'ya dönmeyen önce Amerikan vatandaşı oldu. Bazıları dönmek üzere gitti. Bunlara, 1938'de faşistlerin Yahudi karşıtı yasaları dayatmalarıyla işini kaybeden klasik uzmanı ve tarihyazımcı Arnaldo Momigliano da dahildir; Oxford ve Londra'ya, daha sonra da Chicago'ya yerleşti. Ama faşistler, bazı rejimlerde olduğu gibi, düşman olarak algılananların saf dışı bırakılmasıyla durmadı: Gioacchino Volpe (1876-1971) gibi tarihçileri, ideolojik açıdan beğenebilecekleri tarihler yazmaya zorladılar. Şanlı bir imparatorluk geçmişi ve Rusya gibi komşu ülkelere karşı yakın zamanlarda kazanılan zaferlerle bağların öne çıkarılmasıyla 1930'larda Japonya da benzer bir yol izledi. Muhalif tarihçiler baskıya uğradı, örneğin Marksist iktisat tarihçisi ve siyaset aktivisti Noro Eitaro (1900-1934) polis gözetimindeyken yaşamını yitirdi. İtalya'da olduğu gibi, askeri yönetim imparatorluk yanlısı eğilimi olan tarihçileri doğrudan destekledi. Savaş sonrasının tepkisi, hem militarizme karşı bir tepki hem de Marksçı olmayan toplumsal ve kültürel ya da "halk" tarihine (*minşuşi*) dönüş oldu.¹³

Almanya'da, saldırgan ve nostaljik bir milliyetçilik Nazi tarihyazımının ideolojik omurgasını oluşturdu ve mesleğin ve daha geniş çapta aydın kesiminin tasfiyesini doğruladı. Çok sayıda Yahudi ve sol kanat tarihçi 1930'larda Almanya'dan kaçtı, bunların çoğu, uzmanlık alanlarında savaş sonrasında her iki ülkede de derin bir etki yaratacakları Britanya ve Birleşik Devletler'e gitti. Nazi işgaline uğrayan Avrupa'da önde gelen Rusyalı-Litvanyalı Yahudi tarihçi Simon Dubnov (1860-1941) ya da Polonya Yahudisi Emanuel Ringelblum (1900-1944) gibi başkaları daha şanssızdı ve sonunda Holocaust kurbanı oldular.¹⁴ Nazi yönetiminde, eski tür muhafazakâr tarihçiler bile gelişemedi: Monarşistken Weimar Cumhuriyeti destekçisine dönüşen Friedrich Meinecke, sonunda *Historische Zeitschrift*'in editörlüğünden atıldı. Muhafazakâr görüşlü inançlı bir Lutherci olan Gerhard Ritter (1888-1967), sonunda Hitler'e bomba suikastına karışacaktı ama bunu izleyen misillemelerden canını kurtarabildi. Nazi dönemindeki tarih yazını beklenebileceği gibiydi: Ateşli bir şekilde anti-semit ve Bolşeviklik karşıtı, Almanya'nın 1919'da Versailles'da hedef olduğu haksız muamelenin tamamen bilincinde ve Nihai Çözüm'ü doğuracak ırkçılığa bulanmış. Bununla fazla oyalanmamıza gerek yok ama ürünlerinden biri olan *Volksgeschichte*, geçerken ilgilenmeye değer: Bu, tarihyazımında Tacitus'la başlayan, daha sonra Reform dönemi hümanistleri

13 Carol Gluck, "The People in History: Recent Trends in Japanese Historiography," *Journal of Asian Studies* 38(1978): 25-50.

14 Michael Marrus, *The Holocaust in History* (Hannover, NH, 1987), xiii.

tarafından yeniden ele alınan, 18. yüzyıl sonunda Herder ve Fichte tarafından yeniden formüle edilen ve 19. yüzyılda Alman olmayan birçok tarihçi tarafından benimsenen uzun "Tötonculuk" geleneğine hayli hazin bir nokta koymuştu.

Nazi tarihyazımcılığının 1945'ten sonraki devamı için daha da önemli olan konu, Alman tarihinin revizyonu ve belirleyici yakın geçmişine zor, genellikle de sancılı yansımasıdır. Ana geçiş, savaşın sonunun ardından, mesleğin sosyal bilimlere olan direnci kırılırken gerçekleşti. Gerhard Ritter gibi birkaç eski tüfek ve kimi "tedavi görmüş" eski *Volksgeschichte* uygulayıcısı, Nazizmin kökenlerini demokrasinin başarısızlığı ve kitle toplumunun zayıflıklarında aradı. Ama Hans-Ulrich Wehler (d. 1931) gibi sol kanatta yer alan kimileri, Alman siyasi ve toplumsal kurumlarının 19. yüzyıldaki modernleşmesine baktı. Wehler Amerikan ve Britanya sosyal biliminin veçhelerinin Max Weber, Marx ve sürgünden Almanya'ya yeni dönmüş ve Frankfurt Okulu olarak bilinen başka bir grubun "Eleştirel Kuram"ından alınan fikirlerle sentezinin yapıldığı yeni bir "tarihsel sosyal bilim" çağrısı yaptı. Savaş sonrasının birçok tarihçi kuşağı tarafından ele alınan temel sorun Nazizmin ortaya çıkışı olacaktı, en önemli yayın organları da *Geschichte und Gesellschaft*'tı (kuruluşu 1975). Geçen elli yılda, Almanya'nın "özel güzergâh"ı ya da *Sonderweg* hakkındaki tartışma, iki ana tarihyazımsal fırtınayı, 1960'ların başındaki Fischer çekişmesini ve 1980'lerin sonunun *Historikerstreit*'ini başlattı (bkz. Kutu 32).

Küresel ölçekte, 20. yüzyılın ikinci yarısı birçok yeni-faşist ve otoriter rejimin tarih yazını üzerinde denetim kurmasına ve muhalefeti bastırmasına tanık oldu. İtalya ve Alman örneklerinde olduğu gibi bu hem etkili hem de tepkici biçimler aldı. Etkili olanı, yönetimlerin iddialı, genellikle de çok ciltli ulusal tarihleri enerjik biçimde desteklemesi şeklinde oldu; uzun süredir demokratik Avrupa ve Amerika kıtalarında marjinalleşmiş olan eski resmi tarihyazımı, Doğu ve Güneydoğu Asya'da etkinliğini ve canlılığını sürdürmektedir. Geçmişe polislik etmenin tepkici yanı da, sağda ya da solda olsun kaba baskı ve sansürün yaşandığı, yayın kanallarının sıkı bir denetime tabi olduğu, kamuoyunun izlendiği ve muhalefetin şiddetli misillemeler, sürgün ya da hapisle cezalandırıldığı bu rejimlerde görülür. Suharto rejiminin "Yeni Düzen" Endonezya'sı (1967-1998) iki yaklaşımın bileşiminin bir örneğidir. Burada, militarist bir "resmi" tarih tarihçi, asker ve eğitim bakanı olan Nugroho Notosusanto'nun (1931-1985) yönetiminde serpilmişti. 1970'lerde hazırlanan Endonezya'nın çok ciltli, yoğun bir biçimde antikomünist ve "yurtsever" tarihi *Sejarah Nasional Indonesia* (1975; göz. geç. 1984), üniversiteli tarihçilerin çalışmalarıyla resmi tarihin sıkıntılı bir karışımıydı. Sosyal bilimlerden etkilenen ve

Kutu 32 Fischer Çekişmesi ve *Historikerstreit*

Alman tarihinin akışı sürekli tartışma konusu olmuş ama 1945'ten beri en azından iki kez, tam anlamıyla bir kamusal çekişmeye dönüşmüştür. Bu çekişmelerden birincisi 1960'larda gerçekleşti ve Fritz Fischer (1909-1999) adında tövbe etmiş eski bir Nazi tarafından I. Dünya Savaşı'nın yorumlanması üzerine yazılan bir eser nedeniyle başladı. *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918* ("Dünya İktidarı İçin: Emperyal Almanya'nın Savaş Hedefi Politikası," 1961; İngilizceye *Germany's Aims in the First World War* başlığıyla çevrildi) içinde Fischer, Almanya'nın yalnızca II. Dünya Savaşı'ndan değil, ki bunu zaten herkes kabul ediyordu, I. Dünya Savaşı'ndan da sorumlu olduğunu öne sürüyordu, ki bu herkesin kabul ettiği bir şey değildi. Onun görüşüne göre 19. yüzyıl Alman devlet adamlarının politikalarından I. Dünya Savaşı'nın başlamasına uzanan düz bir çizgi çekilebilirdi ve daha savaş başlamadan çok önce, Almanya'nın önderleri bir dünya gücü olmayı hedefliyordu. II. Dünya Savaşı'nın Birinci'yi sona erdiren düzenlemenin aşağı-yukarı kaçınılmaz bir sonucu olduğu da kabul edildiği için Fischer, fiilen bir *Sonderweg* karşıtı, Almanya'nın 19. yüzyıl Bismarck devletinden başlayan, büyük devlet olmaya giden "özel güzergâh"ı, düşüncesinin şer ikizini inşa etmiş oluyordu. Öfke aniden patladı. Fischer'in yayıncısının ofisine yangın bombası atıldı ve bir dizi saygın tarihçi Fischer'in yöntemlerine ve kaynaklarına saldırdı.

İkinci çekişme yaklaşık yirmi beş yıl sonra farklı ama ilgisiz olmayan bir konuda ve sonunda daha da büyük bir sahnede patlak verdi. Fischer'olayı yalnızca dolaylı bir şekilde II. Dünya Savaşı'yla ilişkilirken, *Historikerstreit* doğrudan buna odaklanıyordu, özellikle de ahlaki açıdan en tanımlayıcı ve çehesi olan Holocaust'a. Burada soru, Holocaust'un küçük bir caniler grubunun (Nazi önderliği) anormal eylemleri mi yoksa daha da kötü bir şey, Alman toplumu içindeki derin yapısal sorunların iğrenç birikimi sonucu mu olduğuydu. 19. yüzyılda modernleşme ve devlet olmaya doğru (gene Batı Avrupa demokrasilerinden "farklı bir güzergâh"ta) hızlı ilerlemesiyle de ivme kazanan bu toplumsal zayıflıklar I. Dünya Savaşı'na ve 1920'lerdeki demokrasi başarısızlığına yol açmış, sonrasında bu Nazilerin iktidara yükselişinde istismar edilmmişti; böylece uzun vadede hem II. Dünya Savaşı'na ve hem de sonunda Nihai Çözüm'e yol açmıştı. Bu görüşe göre, ulus bir bütün olarak derin bir suçluluk yükü taşıyordu. Çekişme, muhafazakâr bir tarihçi olan Ernst Nolte (d. 1923) Holocaust'un (Almanya içinde) küçük bir fanatik antisemit çevrenin tek seferlik bir eylemi olduğunu, örneğin Auschwitz'in de Fischer'in hayalet *Sonderweg*'inin kaçınılmaz bir sonucu değil, Sovyet gulaglarının bir kopyası ve onlara bir yanıt olduğunu öne sürmesiyle başladı. Buna yanıt temelde sol kanattan geldi ve filozof ve sosyal kuramcı Jürgen Habermas'ın (d. 1929) *Die Zeit*'ta Nolte'ye yönelttiği "hata tamiri" yoluyla anlaşma arama, gömülemez olanı gömerek temize çıkarmaya yeltenme suçlamasıyla başladı. Tarihçiler camiasında daha sessiz sedasız halledilebilecek bir konuda Habermas'ın müdahalesi, belki de disiplin içi bir tartışmayı daha geniş bir kitleye taşımakta etkili olmuştur.

(Yeni Düzen politikalarına aykırı bir şekilde) daha geniş halk kitlelerinin tarihini de dikkate alan rakip bir tarihyazımı okulu 1970'lerde Sartono Kartodirdjo (1921-2007) önderliğinde gelişti. Başka bir alternatif de, birçoğu daha yeni yeni yazıya dökülen sözlü geleneklerden oluşan bağımsız yerel tarihler tarafından sağlanmıştı. Ancak bir bütün olarak bakarsak, sağ kanat milliyetçi bir gelenek Yeni Düzen dönemi boyunca, sorunlu Doğu Timor gibi dışarılardaki yerler de dahil olmak üzere, tüm okullarda sert bir şekilde dayatıldı. Suharto'nun istifasından bu yana, aralarında Açe gibi farklı bölge ve etnik azınlıkları temsil edenlerin de yer aldığı rekabet içindeki bir dizi geçmiş görüşü milliyetçi tarihyazımına açıkça meydan okuyor. Endonezya'nın tarihçileri devlet denetiminden bağımsızlıklarını ilan etmiş olsalar da, "tarihin düzeltilmesi" (*pelurusan sejarah*) projesinin, sadece ideolojik bir resmi öğretiler dizisinin yerine yeni bir tanesini koyup koymacağı hâlâ açık değil. 2007'de Suharto döneminin antikomünizmine doğru bir yönelim, Endonezya başsavcısının emri üzerine tarih ders kitaplarının toplanmasıyla sinyal vermişti.

Komünist solda, tarihyazımının 20. yüzyılın büyük bölümünde içinde bulunduğu koşullar çarpıcı bir benzerlik gösteriyordu. Eğer akılcılık, kuşkuculuk ve kötümserlik faşizme öncülük eden 1918 sonrası Batı Avrupa'da basılan dominant akorlarsa, daha doğuda yükselen uyumsuz tonlar da, ilk büyük laboratuvarı Sovyet Rusya olan Marksizm biçimindeydi. Sovyet Marksist tarihyazımının mimarları ilk başka, her ikisi de Ekim Devriminin çok öncesinde Marksist tarihyazımı formüle etmekle uğraşan, içlerinden birinin profesyonel tarihçi olduğu iki adamdı. Bu iki adamdan biri olan Georgi Plehanov (1856-1918) Devrim'den sonra çok yaşamadı. Bir kuramcı olan Plehanov 1891'de kilit bir Marksizm metni olan *Tarihe Maddecî Bakış*'ı yazdı, arkasından 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı Fransa'sında maddeciliğin kökenlerinin izini süren, Fransa'nın ilk entelektüel zayıflıklarını "modern" maddeciliği temel alan Feuerbach ve sonra da Marx'ın yanıtları ve değişim ile evrimi daha etkili bir şekilde açıklayabilen Alman idealizmiyle karşılaştıran 1895 tarihli *K Voprosu o razvitiî monistiçeskogo vzglyada na istoriyu* (*The Development of the Monist View of History, "Tekçi Tarih Görüşünün Gelişimi Üzerine"*) geldi. Başarısız Menşeviklerden yana olsa da Plehanov Sovyet Marksist düşüncesinin öncülerinden biri olarak saygı görür. Diğer kilit kişi, V. O. Kliuçevski'nin öğrencilerinden, akademik tarihyazımını daha yakından etkileyen Mihail Nikolayeviç Pokrovski'ydi (1868-1932). Pokrovski başarısız 1905 Devrimi sonrasında sürgündeydi, bu dönemde, devrimci tarihyazımının ilk problemi olan Rusya'nın yerinin pekişmesinin emperyal anlatısı yerine bunun Marksist versiyonunu koyma sorununu çözmeye erkenden koyulmuştu.

Pokrovski'nin Rusya tarihi üzerine ilk girişimi, Lenin'in desteklediği beş ciltlik incelemesi *Russkaya istoriya s drevneyşih vremyon'dur* (*History of Russia from the Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism*, "Eski Çağlardan Bugüne Rus Tarihi," 1910-14). Bunları başka eserler de izledi. Siyasi zekâsına sahip olan Pokrovski 1920'lerin başlarında kaderini yükselen İosif Stalin'e (1878-1953) bağladı, 1928'de Sovyet tarih yazımının baskın sesi olmuştu.

Bunu izleyen birkaç yılda, Stalin yetkesini sağlamlaştırırken görüşler daha da kısıtlandı. Pokrovski'nin etkisi önce ölümünden sonra da devam etti. Moskova Üniversitesi geçici olarak onun adını aldı ve 1934 başlarında ülkenin en önde gelen kadın tarihçisi Anna Mihailovna Pankratova (1897-1957) onun saygınlığını savundu. Ama o yılın sonunda Pokrovski'nin kredisi azalmaya başladı. Çok geleneksel bir Marksist olduğu için, ölümünden sonra artık Stalin tarafından milliyetçi duygulardan yoksun olduğu ve iktisadi kuvvetlerin olaylar üzerindeki etkisini yorumlarken fazla determinist olduğu gerekçesiyle mahkûm edildi. Devrim öncesi Rusya'yı Marx'ın değerlendirmesinin geri kalmış ülkesi olarak göstermesi, ülkenin Batı Avrupa'yla tam olarak aynı Tarih güzergâhını izlemediği inancına ve Rus gururunun Stalinci yüreklendirilmesine uymuyordu. Evvelce geçmiş hakkında birçok tartışmanın mekânı olan Marksist Tarihçiler Cemiyeti'nin bununla eşzamanlı olarak güçten düşmesi ve kapatılması (1936), ardından da Komünist Akademisi'nde Tarih Enstitüsü'nün kurulmasıyla 1920'lerin ılımlı hoşgörü atmosferi yerini katı parti denetimine bıraktı ve o andan itibaren devlet, tarih yazını üzerinde aşırı bir etki yarattı. 1930'ların tasfiyelerinin kurbanları arasında tarihçiler de vardı. Lev Troçki gibi rakip parti ideologlarının yanında, Rus olmayan milliyetçi tarihçiler de hedef alındı: Önde gelen profesyonel Ukraynalı tarihçi Mihailo Gruşevski (1866-1934), önce Moskova'ya sonra da Kafkaslar'a sürülmüş, burada esrarengiz koşullarda aniden ölmüştü.

Stalin yönetiminin daha sonraki yıllarında katı sansürcülük doruğuna ulaştı, bu dönemde herhangi bir kitap, film ya da yayın, Sovyet arşivlerinin devlet güvenlik ajansı olan NKVD'nin denetimine geçtiği yıl olan 1938'de yayımlanan Stalinci ders kitabı *Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Tarihi (Bolşevikler): Kısa Kurs (Seçme Metin 43)* içindeki yargıları yansıtmak zorundaydı. Stalin'in ölümünün ardından tarih Parti ve devletin denetimi altında olmaya devam etti ama Marksist ortodoksiden birkaç muhalif üretmekten de geri kalmadı, bunlar arasında ortaçağ kültür tarihçisi Aaron Gureviç (1924-2006) ve edebiyat eleştirmeni, kuramcı Mihail Bahtin de (1895-1975) vardı. Bahtin iç sürgün ve yetmiş yılın ardından hâlâ büyük ölçüde atıfta bulunulan, 16. yüzyıl Fransa'sının popüler kültü-

rünün bir incelemesini (1941, *Rabelais ve Dünyası*) ortaya koyan doktora tezinin reddedilmesinden sonra ayakta kaldı.

Seçme Metin 43 **Stalin, Tarih Bilimi Üzerine**

... toplumun gelişmesinin tarihi her şeyin üzerinde üretimin gelişiminin, yüzyıllar boyu birbirinin ardından gelen üretim biçimlerinin, üretici güçler ile halkın üretim ilişkilerinin gelişiminin tarihidir...

Dolayısıyla eğer tarih bilimi gerçek bir bilim olacaksa artık toplumsal gelişmenin tarihini kralların ve generallerin eylemlerine, devletleri "fethedenler" ile "boyun eğdirenler" in eylemlerine indirgeyemez, her şeyin üzerinde, kendini maddi değerlerin üreticilerinin, emekçi kitlelerin, halkların tarihine adanmalıdır.

Dolayısıyla toplumun tarihinin yasalarının araştırılmasının ipuçları insanın zihninde, toplum düşüncelerinde ve görüşlerinde değil, herhangi bir tarih dönemindeki üretim biçimlerinde, toplumun iktisadi yaşamında aranmalıdır.

Dolayısıyla tarih biliminin birincil ödevi üretimin yasalarını, üretici kuvvetlerin gelişiminin ve üretim ilişkilerinin yasalarını, toplumun iktisadi gelişiminin yasalarını incelemek olmalıdır.

Kaynak: Joseph Stalin, *Dialectical and Historical Materialism* (New York: International Publishers, 1940; Türkçesi: *Diyaletik ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Fatma Seyhan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2009), anonim çeviri, 29-30. Çalışma ilk başta Stalin'in gözetiminde yayımlanan ve daha sonra Çin'deki Parti üyeleri için zorunlu okuma haline gelen *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* 1938 içindeydi. Aynı zamanda bkz. *The Essential Stalin: Major Theoretical Writings 1905-52*, ed. Bruce Franklin (Londra: Croom Helm, 1973), 300-1, 320.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Parti denetimi kısa sürede SSCB sınırlarını aştı ve Romanya, Polonya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi Varşova Paktı "müttefiklerine" de yayıldı ve hepsinde tarihçilere değişen ölçülerde kısıtlamalar getirildi. Sovyet egemenliği döneminde, Avrupalı uydularında tarihyazımı genellikle zamanlama farklarıyla da olsa SSCB deneyimini yansıttı. Çeşitli komünist rejimler tarihçilerin etkinliklerini sıkı bir şekilde denetledi ama baskı eşit derecede uygulanmadı. Örneğin 1956'daki Devrim'in başarısız olmasının ardından Macaristan nispeten liberalleşmeye başladı. Aynı yıl, vazgeçilen bir deneyim yaşayan Polonya'da da aynısı oldu. Polonyalı tarihçiler ile Annales arasında savaş öncesinde varolan bağlar yeniden kuruldu, Fransızca ve Lehçe eserler karşılıklı olarak çevrildi ve Braudel'den etkilenen Witold Kula (1916-1988) ve kuramcı Jerzy Topolski (1928-1999) gibi bir dizi Polonyalı tarihçi, *Annales*'de çalışmalarını yayımladı. Başka yerlerde bu tür liberalleşmeler yaşanmadı. Bulgaristan'da, ülkenin önde gelen akademik tarih dergisinin 1968'deki bir sayısı, Politbüro'nun ülkenin bir

ulusal tarihini sipariş edeceğini ve bunun Politbüro'nun güvenine mazhar olan tarihçilere ısmarlanacağını duyurdu. Planlanan on ciltlik dizi kesin Marksist-Leninist ilkelere göre yazılacaktı. Bu "halkın tarihi"nin ilk cildi 1979'da çıktı ve 50.000 basıldı; anlaşılan, yetkililer eserin yaygın bir dağıtımını sağlamaya kararlıydı.¹⁵

Devlet Marksizminin tarihyazımına dayatılması, komünizmin diğer ana kalesi anakıta Çin'in de (1949'dan bu yana Çin Halk Cumhuriyeti) Maoçu dogmanın birçok açıdan hâlâ Konfüçyüsçü ilkelere göre örgütlenmiş bir toplumun üzerine bindirilmesi nedeniyle karmaşılaşmıştı. Uyarılma kolay değildi. Konfüçyüsçülük dünyayı hanedanların yükselip alçalmalarıyla delinen istikrarlı bir süreklilik olarak, Marksizm de doğrusal ilerlemenin arenası olarak görüyordu; Konfüçyüsçülük tamamen düzen ve uyumdan oluşuyordu; Marksizm sınıf mücadelesi ve isyana bakıyordu. Gene de 20. yüzyılda Çin, Marksist tarihyazımının ikinci anayurdu oldu ve yakın tarihli iktisadi liberalleşmelere karşın Marksizmi resmi ideoloji olarak kabul eden son süpergüç olmayı bugün de sürdürüyor. Eski klasikler 1911 Devrimi sonrasında kutsal harelerini her ne kadar hızla yitirdilerse de, Konfüçyüsçülüğün tüm mekanizmasını ne cumhuriyetçiler ne de Marksistler kolaylıkla terk edebilirdi. Birçok Marksist, Joseph Levenson'un zarifçe belirttiği gibi, bu eski yürürlüğü kaldırmaktansa dönüştürmeyi daha yararlı buldu.¹⁵ Muhafazakâr Konfüçyüs'ü bir erken ilerleme kuramcısına dönüştürdüler, sınıf ve feodalizmle olan ilişkileri de pekâlâ kabul edilebilirdi çünkü artık kaybolmuş olan kendi çağı ve bunun toplumsal düzenlemesiyle tamamen uyumluydu.

1920'lerde Rus Devriminin canlanması sırasında, açıkça Marksist ve maddeci tarih fikirlerinin Çin düşüncesi üzerinde daha güçlü etkileri olmaya başladı ama bunlar daha devrimci değişme çağrılarıyla ya da entelektüellerin komünizmin dayatılmasına bağlılıklarıyla açıkça ilişkilendirilmemişti. Japonya bir kez daha Batı ile Çin arasında önemli bir kanal oluşturdu ve birçok eleştirel Marksist metin Çinceye ilk kez Japoncalarından çevrildi. Qing'in 1911-1912'de devrilmesi sırasında birçoğu daha çocuk olan Çinli Marksist tarihçiler kısa sürede Sovyet yorumlarından, özellikle de Çin'in feodal safhadan hiç kurtulamadığını ve dolayısıyla da bir proleter devrimin öncesinde gelmiş olması gereken burjuva-kapitalist safhaya geçemediğini öne süren Stalinci görüşten kendilerini kurtardı. Birçok Çinli Marksist bu geçişin daha önce gerçekleştiğini, feodal dönemin de erken Qin'den geç Qing'e kadar süren tüm 22 yüzyıldan daha fazla dikkat çeken Zhou Hanedanı zamanında çoktan başladığını öne sürer ama

15 Joseph R. Levenson, "The Place of Confucius in Communist China," ed. A. Feuerwerker, *History in Communist China* (Cambridge, MA, 1968), 56-73.

kimi siyasi ve toplumsal üstyapılarda feodal izlerin kaldığını da kabul eder. Şair, oyun yazarı ve tarihçi Guo Moruo (1892-1978) 1930'da antik geçmiş üzerine, *Zhongguo gu dai she hui yan jiu* ("Eski Çin Toplumu üzerine Araştırma") başlığıyla yayımlanan ve kısa sürede 7000 baskıyla görece bir çoksatar haline gelen bir dizi makale yazmıştı. Guo Çin gelişmesi için, Zhou öncesi dönemle nitelenen ilkel ya da Asyalı toplum, ardından köle toplumu (Marksizm tarafından her zaman kabul edilmeyen ve bazen feodalizmi izlediği düşünülen safhayı) ve ilkbahar ile yaz döneminin sonrasında, feodal ya da ortaçağ toplumuna bir geçişle, dört safhadan oluşan bir kronoloji önermişti. Kapitalist topluma, sondan bir öncekine geçiş, yalnızca geçen yüzyılda gerçekleşmişti. Eleştiriler karşısında kronolojinin bir kısmını gözden geçirdiyse de, Guo'nun eseri başka açılardan da önemliydi: Antikite üzerine daha yeni, yakın onyıllarda topraktan çıkartılan ve bu durumda Zhou'nun bir feodal dönem olduğu iddialarına karşı koymakta kullanılan arkeolojik malzemeyi Marksist bağlamda kullanılan ilk yazardı. Çinli Marksistler arasında süren dönemleme tartışmaları ve diğer anlaşmazlıklar, Marksizm (ve aslında tüm evrenselleştirme kuramları) içindeki daha büyük bir sorunun göstergesiydi: Modelleri bir bağlamdan diğerine kolayca taşınabilir değildi.

İç çelişkiler ve anlaşmazlıklar bir yana bu "Sosyal Tarih Anlaşmazlığı"nın sonucu, nihayetinde Çin geçmişinin Avrupa tarih kategorilerine "feodalizm" olarak girmesi ve Çin tarihyazımının 1890'larda başlayan Batılılaşma sürecinin tamamlanması oldu. İki buçuk binyıldır tarih yazınına egemen olan didaktik ve ahlakçı Konfüçyüsçü uygulamalardan kalıcı bir kopuşu örgütlemeye, Liang Qichao ya da cumhuriyetçi 4 Mayıs araştırmacılarından (bkz. yukarıda 8. Bölüm) daha çok erken dönem Çinli Marksist tarihçiler koyuldu. Marksizmin ilk önemli taraftarlarından biri, *Zhongguo Tong shi jian bian* ("Çin'in Genel Tarihi," 1941) adlı eseri Çin Marksist tarihyazımının kilometre taşlarından bir kabul edilen Fan Wenlan'dı (1891-1969). Japon işgali ve devamında gelen komünist-milliyetçi iç savaşın kaotik yıllarının ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulmasıyla Marksist tarihyazımı devlet denetiminde bir resmi öğreti haline geldi. Marksizmin birçok eski destekçisi komünist olmadı: Çinli ilk Marksist tarihçilerin en hayranlık uyandıranlarından biri olan Tao Xisheng (1899?-1988) Tayvan'da sürgünü seçti. Fan Wenlan, tersine, 1920'lerden beri komünistti ve sonunda Modern Tarih Enstitüsü'nün başına getirildi; Mao Zedong'la dostluğu muhtemelen Kültür Devrimi sırasında hayatını kurtardı.

1950'lerden başlayıp 1970'lerde devam ederek Çin araştırmacılığının odağı köylülük ile kapitalizmin tarihine yöneldi ve komünizmin zaferi kaçınılmazmış gibi gösterildi. "Parti tarihi" (*dangshi*) ÇHC'nin ilk yıllar-

rından beri üniversite programlarında önemli bir konuydu ve bazı üniversiteler buna ayrılmış bölümler bile kurdu. 1949'dan Mao'nun öldüğü 1976'ya kadar, bu konudaki yazılar liderin düşüncelerine giderek daha fazla dikkat göstermeye başladı ve onu Çin Komünist Partisi'nin eşanlamlısı olarak gördü. Parti tarihiyle ilişkili olarak üretilen metinlerin titizlikle denetlenmesi, yukarıdan yönetilmesinin sürmesi, karşılaştırılma yapıldığında, Tang döneminin bürokrat-tarihçileri olumlu anlamda birey gibi görünür. 1949'dan bu yana çeşitli zamanlarda tarihçiler sapkın ifadelerden dolayı baskı gördü, bu arada Komünist Parti içinde çeşitli fraksiyonlar siyasi konumlarını pekiştirmek amacıyla tarih desteğinin peşinde koştu. Büyük Atılım (1959-1961) yaşlı ve genç Marksist araştırmacılar arasında bir uçurum oluşturdu ve akademik tarihçileri "feodal" ya da "burjuva" hanedan tarihini militanca redde ve bunun yanında genel tarihi önceki hanedanlar, imparatorlar ve olaylara göndermelerden tasfiye edilmiş Marksist ilkeler doğrultusunda bir genel tarihin inşasına doğru sürükledi. Buna, Pekin Üniversitesi'nden Jian Bozan (1898-1968) gibi ılımlı akademisyenlerin karşı koyacağı basite indirgeyici bir tutumla geçmiş bugüne, tarihi kurama tabi kılma talimatları eşlik ediyordu.

Birkaç yıl sonraki Kültür Devriminin daha da feci sonuçları oldu. Bu saygıdeğer bir Ming dönemi tarihçisi olan ve sonunda hapisnede öldüresiye dövülen Wu Han'a (1909-1969) karşı bir saldırıyla başladı. Wu yıllar önce halkçı yönelimleri ve yolsuzluğa karşı çıkmasıyla ünlenmiş gerçek bir Ming Hanedanı memuru hakkında *Hai Rui'nin Azledilmesi* adında bir oyun yazmıştı. Oyun ilk kez 1961'de oynandı ve yönetimdeki rejimle Büyük Atılım'ı örtülü biçimde eleştirdiği gerekçesiyle Mao'nun karısı Jiang Qing'de (1914-1991) hemen kuşku uyandırdı. 1965 sonlarında Jiang Qing'in müttefiki Yao Wenyan'ın (1931-2005) başlattığı bir saldırı, Çin'in entelektüel ve akademik kitlelerinin hapsedildiği, işkence gördüğü ya da taşrada zorunlu çalışmaya gönderildiği on yıllık şiddetli bir baskı döneminin başlangıcı oldu. Wu, kariyeri ve yaşamı bu yıllarda yıkılan ve aralarında intihara sürüklenen Jian Bozan'ın da bulunduğu birçok tarihçiden yalnızca biriydi. Ölümünden sonra hem Jian hem de Wu'nun itibarları iade edildi ve Mao'nun ölümü ile radikal Dörtlülük Çete'nin (Jiang Qing, Yao Wenyan ve iki ortakları) devrilmesinin ardından nispeten bir özgürleşme başladı. 1981 tarihli Parti kararı ve birlik adına Maocu dönem her ne kadar tarih tartışmalarının dışında bırakıldıysa da, kimi dönemler 1980'lerden bu yana tamamıyla araştırmaya açıldı. 20. yüzyılın son çeyreğinde Çin tarih yazımı bir kez daha Batıyla etkileşime geçti, Çinli akademisyenler Batıdaki lisansüstü programlarında eğitim gördü ve birçok Batılı kitap Çinceye çevrildi (ama diğer

tarafıta, Çince kitapların Batı dillerine çevrilmesinde bu kadar yoğun bir trafik yaşanmadı). Sovyet Rusya'nın "glasnost"una karşılık gelen bu durum, 1989 Tiananmen Meydanı tepkisi gibi kimi geri adımlara karşın, büyük ölçüde devam etti.

Çin'in Marksist tarihyazımı deneyimi, daha küçük ölçekte, Amerikalıların 1975'te Güney'i boşaltmasından beri komünist bir rejimin egemen olduğu eski uydusu Vietnam'da tarihyazımında yansıma buldu. "Tarihçi kadrolar," normal görevlerine devam ederken tarih eğitimi verilen emekçi-sınıfı üyeleri, tarih yazımına popüler girdi sağladı. Sovyet tarihçilerin 1920'lerde ve 1930'larda karşı karşıya kaldığı milliyetçilik ile Marksizm arasındaki gerginlik Vietnam'da da yineleni: "Feodal" geçmişini hanedan tarihlerinden kurtarma yolunda başlangıçtaki dürtüler kısa sürede bastırıldı ve eski çalışmalar, ülkenin uzun ve kahramanca geçmişine tanıklık etmek üzere geri çağırıldı. Başlangıçta, komünist olmayan Güney'deki tarihçilerle temas sağlama çabalarına bile girildi ama 1960'ların başından itibaren bunlar terk edildi. Sömürgecilik döneminin hem Fransız hem de Vietnamlı tarihçi ve arkeologlarının çalışmaları daha tartışmalıydı ve kolayca reddedildiler ama eski tarihlere oranla bunların niceliği kolayca görmezden gelinemeyeceklerini gösteriyordu.

Vietnam "Yeni Tarih"i, ülke bölünürken araştırmaya dayalı tarihçilikte yeni bir dönemece işaret ediyordu. 1975 öncesi Kuzey ile Güney arasındaki uzun savaş sırasında Kuzey'de devletin dayattığı Marksist yorum Güney'de aynı şiddetteki komünist karşıtı tarihyazımıyla karşılandı ve bu da ele alınacak konuları ciddi ölçüde kısıtlıyordu. 1980'lerin sonlarında "yenilenme" yolundaki bir hükümet politikasının devreye girmesiyle bir ölçüde özgürleşme yaşandı, dünyanın geri kalanıyla da daha iyi bir bilgi etkileşimi görüldü. Ama siyasi amaçlara hizmet eden bir resmi tarih hâlâ ders kitaplarında görülüyor ve bazı konular yasaklı olmayı sürdürüyordu. Okullarda ne okunacağını denetimi Doğu ve Güneydoğu Asya'nın başka yerlerinde olduğu gibi son onyıllarda Vietnam'da da sıkıydı, devletin var sayımı, ulusal kimliklerin temelden yukarı tasarlanacağı ve gelecekteki yurttaşlarını en iyi şekilde tarihsel ortodoksiye daha gençken tabi tutarak şekillendirilebileceği yolundaydı.

Bu bölüm, tarih araştırmalarının özgürlüğü ve yorumlanması konusunda demokratik ve demokratik olmayan devletler arasında sert bir tezat olduğu yolunda abartılı bir izlenime yol açmış olabilir. Siyasi hoşgörüsüzlük ne yazık ki totaliter rejimlerin tekelinde değil ve tarihçilerin konuşmaları ve yayınları üzerindeki kısıtlamalar demokratik yönetimlerde de görülüyor. 1956'da genç Avustralyalı tarihçi Russel Ward'ın bir öğretim üyeliğine atanması, kurumun başkanı tarafından "kışkırtıcı" ve komünist ilişkilerinden

dolayı veto edilmiş ve bu da (Ward'ın görüşlerine hiçbir şekilde katılmayan) bölüm başkanının, akademik özgürlüğün ihlal edildiği gerekçesiyle istifa etmesine neden olmuştu. Fransız Devrimindeki kalabalıklar üzerine doktorasını 40 yaşına kadar tamamlamayan Britanyalı solcu tarihçi George Rudé (1910-1993) Britanya'da iş bulmasına o zaman da zorluk çıkartıldığı- nı görmüştü; meslek yaşamının büyük bölümünü Avustralya ve Kanada'da geçirdi. Japonya'nın en seçkin tarihçilerinden İenaga Saburo (1913-2002) 1953'te bir tarih metni yazması için bir sipariş almış, Tokugava aile sistemi- ne muhalif gözüktüğü, köylü ayaklanmalarını meşru kabul ettiği ve Pasifik bölgesinin yakın tarihine çok fazla yer ayırdığı için taslakları yetkililerce reddedilmişti. Taslakları hiç değiştirmeden bir kez daha sunduğunda ka- bul edilmişti, bu da akla sistemin keyfilğini getiriyordu. Birçok sansür ve baskı örneği de, solcu ya da komünist bağlantıları olduğundan kuşkulanı- lan tarihçilerin kara listeye alındığı Birleşik Devletler'den geliyor. Bunların bir kısmı Kanada, Britanya ve başka ülkelere göçmüştü. New York doğum- lu bir Yahudi olan eski tarihçi Moses Finley (1912-1986) 1952'de Rutgers Üniversitesi'ndeki işinden kovulmuş, daha sonra Cambridge'e taşınarak, sonunda şövalyelik unvanını kazanacağı uzun ve başarılı bir akademik ka- riyer yapmıştı. Erken modern Fransa tarihçisi Natalie Zemon Davis (d. 1928) 1960'ların başında (siyasi baskı kurbanı olan) matematikçi kocasıyla birlik- te Toronto'ya göçmüştü ama daha sonra Birleşik Devletler'e gidecek ve Ber- keley ile Princeton'da ders verecekti. 1960'larda Howard Zinn (1922-2010) ve Vietnam Savaşı'nı protesto etmek için Hanoi'ye giden Staughton Lynd (d. 1929) gibi bazı aktivist tarihçiler akademik görevlerinden uzaklaştırıldı.

Aşağıdan Tarih

Destekleyecek devlet yetkesi bulunmayan akademik Marksizm Batıda hiç- bir zaman tekel konumuna yükselmedi, önemli bir etkisi oldu ama bu etki de 1980'lerden sonra azalacaktı. Marksist, sosyalist ya da geniş anlamda sola yatkın tarihyazımı Batı demokrasilerinde 20. yüzyılda nispeten erken bir tarihte görülmeye başladı. Solun dayanıklılığının bir bölümü katı or- todoksluktan değil aksine başka gündemlerle karışabilme ve tarihe diğer yaklaşımlarla karşılıklı beslenebilme becerisinden kaynaklanır. I. Dünya Savaşı arifesinde öldürülen Fransız politikacı Jean Jaurès (1859-1914), *Histoire Socialiste de la Révolution Française*'de ("Fransız Devriminin Sos- yalist Tarihi") Marksist olmayan sosyalist tarihin erken bir örneğini ver- miştir; 19. yüzyılın son onyıllarında doğan Polonyalı iktisat tarihçisi ve eğitim reformcusu Franciszek Bujak (1875-1953) ve İngiliz muadilleri R. H. Tawney (1880-1962), John L. (1872-1949) ve Barbara Hammond (1873-1961)

gibi tarihçiler de buna başka örnekler sağlamıştır. Aynı kuşaktan başkaları daha da radikaldi: Örneğin önde gelen Norveçli tarihçilerden Halvdan Koht (1873-1965) kendini açıkça ilan etmiş erken bir Marksistti (ama Marx'ın katı maddeciliğini eleştiriyordu) (bkz. Seçme metin 44); Yunan tarihçi İoannis Kordatos (1891-1961) ülkesinin devrimini etnik kökenden çok sınıf çatışması olarak anlatıyordu. Marksizmin çekiciliği, Marx'ın kapitalizmin kaçınılmaz çöküşü öngörüsünü doğrular görüldüğü için Wall Street'in 1929'daki çöküşünün ardından arttı. Georges Lefebvre (1874-1959) Fransız Devrimini Marksist tarihsel çerçeveye oturtacak ve böylece bu, burjuva devletinin ihtiyaç duyduğu bağlantı haline gelecekti. En önemli kitabı olan *Quatre-vingt Neuf* ("Seksen Dokuz") 1939'da, II. Dünya Savaşı'nın arifesinde yeniden yayımlanmış ama Fransa'nın 1940'taki yenilgisinin ardından işbirlikçi Vichy Hükümeti tüm kopyaların toplatılıp yakılmasını emretmişti. Bu daha sonra Britanya solunun gözde kitabı olacaktı

İki savaş arası Britanya'nın birçok, Amerika'nın da kimi entelektüellerinin Marksizmle cilveleşmesi, 1960'larda emek tarihi, "radikal tarih" ve bazen de "aşağıdan tarih" denilen şeye evrilecek olan tarihyazımının ilk örneklerini çıkarttı. 20. yüzyıl sosyal tarihinin, George Rudé'nin yukarıda anılan kalabalıklar üzerine eseri, E. P. Thompson'ın (1924-1993) *The Making of the English Working Class*'ı (1963, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*) ve Herbert Gutman'ın (1928-1985) *Work, Culture and Society in Industrializing America* ("Sanayileşen Amerika'da Çalışma, Kültür ve Toplum," 1977) gibi birçok kilit Anglo-Amerikan örneği, açıkça Marksist ama daha hümanist ve daha az katı determinist perspektiften ürünlerdir; bu tarihin ezilenlerinin gündelik yaşamına vurguda bulunur ve onların kendi edimlerini, ana akım Marksizmin determinizminde daha düşük değer verilen bir veçheyi öne çıkartır. Marksizme buna benzer "yumuşak" bir yaklaşım dünyanın başka yerlerinde, örneğin Hollanda'da, Huizinga'nın *Kulturgeschiede*'sine olduğu kadar Marx'a da borçlu olan ve gelenek dışı görüşlerinden dolayı Hollanda Komünist Partisi'nden ihraç edilen gazeteci-tarihçi Jan Romein'de de (1893-1962) görülür.¹⁶ Marksizm üzerinde başka bir değişiklik de, ölümünden on yıl sonra yayımlanan 3000 sayfalık *Quaderni dal carcere* (1947, *Hapishane Defterleri*) adlı eseri solun büyük siyasi metinlerinden biri haline gelen, faşizmin kurbanlarından biri olan İtalyan sosyalisti Antonio Gramsci (1891-1937) tarafından biçimlendirilmiştir. Egemen güçlerin ya da seçkinlerin, madunların istekli işbirliğiyle yetkeyi korudukları süreci tanımlayan kültürel "hegemonya" kavramıyla, Gramsci'nin yıl-

16 A. R. Douglas, "Marx and Huizinga: Jan Romein as Historian," *Virginia Quarterly Review* (Kış 1980): 152-61. Romein aynı zamanda, karısı Anne Verschoor'le birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında dikkatlerin Anne Frank'ın güncesine çekilmesinden de sorumludur.

dızı 1960'lardan sonra daha da yükselmiştir ve fikirleri birçok Marksist olmayan tarih araştırmacı ve edebiyat tarihinde yer almaya devam eder.

Seçme Metin 44 **Marksist Bir Tarihçinin Eğitimi: Halvdan Koht**

İşçi Partisi'ne 1909'da, yurtdışından döndükten sonra yerleştiğim Baerum'daki şubesi aracılığıyla girdim. Çok geçmemişti ki topluluğun yerel siyasetinde etkin olmaya başladım. Bu vesileyle Parti çalışmasıyla daha etkin bir temasa girdim ve sık sık hem çiftçiler ve işçiler arasındaki Parti toplantılarında hem de ulusal düzeyde konuştum.

Milliyetçi siyaset olarak sosyalizm [sorunu] tarafımdan daha 1910'da, temelinde yatması gereken birlikle ilgili yargımı oluşturur oluşturmaz tartışılmıştı. Yıldan yıla konuyu daha da doygun bir şekilde geliştirdim, zamanla İşçi Partisi içinde daha fazla destek sağladım... cesurca davranıyor ve bu alandaki çalışmamın İşçi Partisi'nin tüm düşünme tarzını etkilediğini ve böylece yalnızca burjuva milliyetçilik düşüncesini reddetmekle yetinmeyerek, kendi amaçları için milliyetçi fikirler benimsediğini söylüyorum... Yaşamım boyunca bana, Norveç İşçi Partisi'ndeki entelektüel değişimin sağlanmasındaki katkı kadar çok az şey zevk vermiştir.

Psikolojik Araştırma

Tarih araştırmaları ve sınıf mücadelesine dayanan uygulamalı çalışma konusunda tüm yazdıklarımın açıkça anlaşılması gerekir ki, akıl yürütmemde tutarlı bir şekilde en üstün tuttuğum şey iktisadi yaşamın kendisi değil, sınıf mücadelesinin doğurduğu huy, düşünce tarzı, zekâ türüdür. Kendimi yeteri kadar Marksçı olarak görüyorum ve Norveç Çiftlik Ayaklanması üzerine çalışmamda Marksizmden yararlanıyorum. Ama aslında Marx'ın, kendi tarih görüşünü gene kendi maddecilik felsefesiyle birleştirmiş olmasının dışında pek bir zemini olmayan "maddeci tarihyazımı" teriminden hoşlanmıyorum.

İyi Marksist tarihçi Pokrovski'nin 1928'de Oslo'daki tarih kongresinde bana söylediği, "her zaman aklımızda tutmalıyız ki, Marksizm içine tüm tarihsel olayları tıktırabileceğimiz bir doktrin ya da bir formül değil bir yöntemdir," sözlerine tamamen katılıyorum.

Kaynak: Halvdan Koht, *Education of an Historian*, çev. E. Wahlgren (New York: Robert Speller & Sons, 1957), 214-16. Norveç'in 20. yüzyılın büyük bölümünde en önde gelen tarihçisi olan Halvdan Koht, burada Norveç sosyalizmine ilk katılışını ve katkısını anlatıyor; ikinci pasajda onun görüşüne göre psikolojik ve entelektüel etmenlere çok az yer veren katı maddecilik üzerine kuşkularını açıklıyor.

Fransa ve İtalya bir yana konursa, hiçbir demokratik ülkede, ortaçağ'dan 20. yüzyıl başlarına kadar neredeyse her dönemin iyice ele alındığı ve sosyalist tarihçilerin nispeten düşük sayılarıyla orantısız biçimde yüksek bir kamusal profil sergilediği Britanya'da olduğu kadar canlı bir Marksist tarihyazımı üretilmemiştir. Aynı zamanda, Birleşik Devletler ve Avustralya'da sol eğilimli tarihçilere uygulanan siyasi baskıdan da büyük

ölçüde azade olmuşlardır (ama Rudé örneğinde görüldüğü gibi, meslek yaşamlarının zedelenmesi söz konusu olmuştur). Christopher Hill (1912-2003, 17. yüzyıl İngiltere'sindeki radikal fikir ve inançları inceleyen bir tarihçi) gibi birçok Britanyalı Marksist, başlangıçta Komünist Parti'nin etkin üyeleri idi ama 1956'da Sovyetler'in Macaristan'ı istilasının ardından birçok Fransız meslektaşıyla birlikte partiyi terk etti. Sanayi çağı tarihçisi Eric Hobsbawm (1917-2012) gibi kimileri parti üyeliklerini korurken, Sovyet yayılcılığının aşırılıklarına karşı da eleştirel bir konum aldı. Birçoğunun birlikte yaptığı belki de en önemli ortak katkı, 1952'de kurulan *Past and Present* dergisidir. Daha ana akım siyaset tarihi dergileri karşısında kısa sürede bir alternatif olarak kendini kabul ettiren dergi, o zamandan bu yana evvelce *Annales*'in Fransa'da sahip olduğu uluslararası saygınlığa erişti.¹⁷ Başlangıçtaki "Bilimsel Tarih Dergisi" altbaşlığını kısa sürede terk eden *Past and Present* (artık yalnızca bir "Tarihsel Araştırmalar Dergisi" olmuştur) 1970'lerin ortalarında yeteri kadar merkezci hale geldiğinden, solundaki yeri *History Workshop Journal* gibi daha yeni yayınlara bırakmıştır.

20. yüzyıl başlarının ilerlemeci ve Yeni Tarihçiler zamanından beri Birleşik Devletler'in de uzun bir "sol tarih" geleneği vardır. 1945 sonrası yeniden canlanan Amerika'nın istisnacılık ve üzerine inşa edilen -ırk, sınıf ve (daha sonra sesini duyuracak olan) toplumsal cinsiyet çatlaklarını örten-"konsensüs" ikili taahhüdü, Soğuk Savaş'ın başladığı sıralarda oluşabilecek radikal dürtüleri yatıştırdı. 1940'larda ve 1950'lerde sol eğilimli bağlılıkları olanlar sık sık "sadakat"leriyle ilgili sorulara muhatap oldu. Ama 1960'ların ortalarında, Vietnam ve yurttaşlık hakları hareketlerinin kamusal söyleme egemen olduğu sıralarda, radikal tarih intikam için ve kimi zaman da kutuplaştırmacı şiddetle geri döndü: 1968'de, Columbia Üniversitesi'ndeki liberal Fransa tarihçisi Orest Ranum'un (d. 1933) bir yıla mal olmuş notları protestocu öğrenciler tarafından tahrip edilmişti ve kendisi de daha radikal meslektaşlarının tavrını o kadar baskıcı bulmuştu ki, Johns Hopkins'e transfer oldu. Amerika ve Batı Avrupa'da 1960'ların radikalizmi birkaç yıl içinde dağılırken ardında muazzam bir pedagojik miras bırakmıştı. Aşağıdan tarih, Siyah tarih, kadınların tarihi ve yerli tarihiyle birlikte, 1970'lerin başlarında üniversitelerin tarih bölümlerinde küçük ama güçlü bir köprübaşı oluşturmuştu. O on yılın sonunda, tüm bunların ders programlarındaki yerleri çok daha sağlamdı; tam da 1980'lerde Birleşik Devletler'de ve onun Batılı müttefiklerinin birçoğunda yüksелеcek olan muhafazakârlığa direnecek zamanda.

17 Öncü yeni güzergâhlarıyla tanınan benzer İtalyan ve Alman dergileri için *Quaderni Storici* (1970-) ve *Geschichte und Gesellschaft* (1975-) sayılabilir.

19. Yüzyıldan Günümüze Kadınların Tarihi ve Toplumsal Cinsiyet

19. yüzyıl tarihyazımsal olarak daha önce görülmedik bir şeye, kadınların Avrupa ve Kuzey Amerika'da tarih yazınına daha yoğun bir biçimde katılmasına tanık oldu. Kadınlar yüzyıllardır tarih okurları arasındaydı ama bu kitabın önceki bölümlerinde yalnızca bir avuç kadın tarihçiden söz edildi. 1800'den sonra popüler tarih ve yaşamöyküsü yazar kadınların sayısı arttı ve 1900'e gelindiğinde, kadınlar doğmakta olan bu "mesleğe" girmeye başladı. Karşılaştıkları direnç muazzamdı: Lisans düzeyindeki dersler daha açık olsa da, araştırma seminerleri erkeklere mahsus bir alandı; Treitschke Berlin'deki derslerine kadın öğrencileri kabul etmenin dersteki erkek öğrencilere hakaret olacağını bile öne sürebildi. Üniversiteler dışında kadınlar çeşitli yollardan varlıklarını gösteriyordu, buna Ranke ve Augustine Thierry'nin eşlerinin de yaptığı gibi, entelektüel salonlara ev sahibeliği yapmak da dahildi. İrlandalı Mary Agnes Hickson (1825-1899) gibi bazı kadınlar 17. yüzyıl İrlanda tarihi kaynaklarını derleyerek isim yaptılar. Akademik kariyer fırsatlarının yokluğu kaçınılmaz olarak bazılarının mesleği bırakıp başka işler peşinde koşmalarına neden oldu: İsviçreli tarihçi Maria Waser (d. Krebs, 1878-1939) Bern'de 15. yüzyıl İsviçre tarihi üzerine doktora yaptı ama kısa sürede disiplini terk edip edebiyat kariyerine atıldı.

Bazı üniversitelere kabul edilmeleriyle kadınlar araştırmacılığa daha önemli katkılarda bulunmaya başladılar. Üniversitelerde artık siyaset tarihine güçlü bir alternatif olarak yerleşmiş olan iktisat tarihi kadınlar için özellikle çekici olacaktı. I. Dünya Savaşı sonrasına kadar kadınlara lisansüstü diploması vermeyen Cambridge'in eski öğrencilerinden Lilian Knowles (1870-1926), London School of Economics'in (LSE) başarılı bir üyesi oldu. Birçok genç kadına hocalık yapan Knowles'un öğrencileri arasında Alice Clark da (1874-1934) bulunuyordu. Önemli bir siyasi aktivist ve iş kadını olan Clark, hiçbir akademik görev almadı ama eseri *Working Life of Women in the Seventeenth Century* ("17. Yüzyılda Kadınların İş Yaşamı," 1919) kadın tarihinin temel metinlerinden biri oldu. Clark'ın daha genç çağdaşı, 20. yüzyıl başlarının önde gelen ortaçağ tarihçilerinden Eileen Power (1889-1940), 1910'da École des Chartes'ta lisansüstü öğrencisi olarak bulunduğunda Avrupa arşiv araştırmacılığının erkek kalesini çatlatmıştı. Ondan önce Knowles'un yaptığı gibi Power da LSE'de iktisat tarihi profesörü olacak (1931) ve hem karşılaştırmalı iktisat tarihinde hem de ortaçağ kadın tarihinde öncülük edecekti. Popüler bir öğretmen olan Power aynı zamanda yavan görünen akademik konulara kamunun ilgisini çekme becerisine de sahipti, zamanında bunu tarih üzerine radyo yayınları aracılığıyla gerçekleştirmişti.

İktisat tarihinin dışında, aile ve toplum tarihi de kadınların tarih ilgileri için bir mecra oldu. 1893'te Anne Warton'ın dediği gibi, "konseyleri, kongreleri ve savaşları okumak yeterli değildir: Erkekler ve kadınlar geçmişin yaşamı üzerine daha mahrem ve kişisel şeyler de öğrenmek istiyor."¹⁸ Klasik arkeolojiden etkilenen Amerikalı Lucy Maynard Salmon (1853-1927), geriye dönüp bakıldığında, maddi kültür tarihinin öncülerinden biri olarak görülebilir. Japon feminist Takamure İtsue (1894-1964) erken Japon kültürünün anaerkil veçhelerini araştırırken Marksizmle yakınlaşmıştı; Japon ataerkilliğinin yaratılmasından sorumlu tuttuğu Konfüçyüsçülük ve Çin'e olan düşmanlığı, ilginç bir şekilde onu 1930'larda ve 1940'larda hükümetinin savaş yanlısı destekçiliğine sürüklemişti.

İlk kadın akademisyen tarihçilerin karşılaştığı meydan okumalar çok fazlaydı, karşılaştıkları kötü muamele ve sömürü de öyle. Annales Okulu'nun toplum ve iktisat tarihinde yeni yollar açtığı Fransa'da Suzanne Dognon (1897-1985) gibi kadınlar araştırmacılığa katkıda bulundu; aynı zamanda, Dognon'un kendisinden yirmi yaş büyük olan kocası Lucien Febvre gibi güçlü erkek akademisyenlerle ilişki içinde kendi bağımsızlıklarını ve kimliklerini korumak için mücadele ettiler. Bir ara Febvre'in çalışma arkadaşı ve kısa süreliğine metresi olan Yahudi göçmeni Lucie Varga (1904-1941), Annales dünyası ile Alman araştırmacılığı arasında bir köprü kurdu. Kendi başlarına akademisyen olarak kabul görmek, ünlü bir eşin eserine yakından katkıda bulunmak daha zordu. Alman tarihçi Otto Hintze'nin (1861-1940), kendisi de Fransız Devrimi üzerine yenilikçi bir uzman olan dul eşi Hedwig Hintze (1884-1942) Yahudi kökeninden dolayı Hollanda'ya kaçtı ve Auschwitz'e götürülmesi öncesinde intihar etti. O kadar öldürücü olmayan ama olasıdır ki mesleğin "görünmez duvarlar"ının daha tipik bir örneği, yıllarca Melbourne'da ders veren, erkek meslektaşlarından daha ağır bir ders yükü taşıyan ve okutmanlık düzeyinden yukarı çıkamayan Avustralyalı Jessie Webb'in (1880-1945) az bilinen durumudur.

Eileen Power gibi saygın örnekler bir yana toplamda kadın tarihçiler I. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasının ardından zemin ve önem kaybetti ve bu eğilim 1960'lara kadar devam etti. Sınırlarda tarih yapmak başka bir şeydi, akademik bir tarihçi olarak mesleğe girmek daha başka bir şey: Mary Ritter Beard'in (1876-1958), kendi üniversite bağlantılarına karşın, akademyanın kurallarının tamamen erkekler tarafından konulduğu gerekçesiyle reddettiği bir kariyer hedefi. Alice Williams 1919'da American Historical Association'ın (AHA) programında kadınların yokluğundan şik-

18 Aktaran: Julie Des Jardins, *Women and the Historical Profession in America: Gender, Race, and the Politics of Memory, 1800-1945* (Chapel Hill, NC, 2003), 17.

kayet etmişti. Durum sonraki yıllarda bir dereceye kadar düzelmiş olsa da, AHA mevcudiyetinin ilk yüzyılında başkan olarak yalnızca bir tek kadını, ortaçağ uzmanı Nellie Neilson'ı seçti (1943). Kuzey Amerika ve Batı Avrupa dışında kadın tarihçilerin önemi daha da azdı. Çin'de meslek bugün hâlâ büyük ölçüde erkeklerin elindedir. Bulgaristan'da 19. yüzyılın ortalarından bu yana tüm tarihçilerin kabaca dörtte biri kadındı, bu oran 1989'da komünizmin sona ermesinden bu yana önemli ölçüde yükselmiştir. Finlandiya'da, tersine, 1950'ler öncesinde çok az kadın tarih doktorası yapmış ama birçoğu lisansüstü diploması elde etmişti. Finlandiya'da II. Dünya Savaşı sonrasındaki onyılda, birçok kadın yaşamöyküsü yazarı ve amatör tarihçiye karşın, meslek erkek ağırlıklıydı.

Tarih ilgilerinin cinsiyetlere göre dağılımı bugün de erken modern dönemde başlayan ve 20. yüzyıl başlarında devam eden eğilime göre sürmektedir. Kadınlar çeşitli biçimlerinde toplumsal tarih, kültürel incelemeler ve kadın ile toplumsal cinsiyet tarihine yöneliyor. Son kırk yılda ortaya çıkan birçok altalan arasında, (toplum ve iktisat tarihinin bir altkolu olan) kadın tarihi ve bunun yakın tarihli filizleri olan toplumsal cinsiyet ve cinsellik tarihleri, belki de tüm disiplinin gündemini yeniden şekillendirmekte en başarılı alanlardır. Kadının tarihi üniversitelerde ciddi bir şekilde ilk kez 1970'lerde yer almaya başladı ama konunun tarihöncesi, dünyanın birçok yerinde bir yüzyıldan fazla geriye gider: Örneğin Arap dünyasında özellikle varlıklı çevrelerde yetişen bir dizi Suriyeli ve Mısırlı kadın 19. yüzyılın sonlarında tarih yazmaya başladı ve içlerinden biri olan Zeyneb Favvasi (y. 1860-1914), "Bütün bilimlerin en iyisi olan Tarih, büyük ölçüde erkeklerin egemenliği altındadır. Bu erkek tarihçilerin bir teki bile dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlardan söz eden bir tek bölüm yazmamıştır" demişti.¹⁹ Bu konuda Favvasi, Mary Ritter Beard'in ağırlıklı erkek olan tarihçilerin kadınların geçmişteki katkılarını "görme-yiverdiğini" söylediği *Woman as Force in History*'sinin ("Tarihte Bir Güç Olarak Kadın," 1946) onyıllarca öncesinden gelir.

1960'larda sorun aslında kadınların tarihine karşı bir ilgi eksikliği değil, bunun üniversite ders programı ve araştırma gündeminde yer almasıydı. Kısaca, geçmişteki kadınların incelenmesi tarihin askeri, siyasi ve toplumsal hâkim eğilimleri içinde kazara yer alan ve genellikle üniversitelerin dışında yazılan bir konu olarak kalmıştı. Başlangıçta bu sorunun çözümü, kadınların tarihini, onu kadınların yarım yüzyıldır bir pay almak için mücadele ettiği akademik ödül ve payelerin yer aldığı profesyonel

19 Aktaran, Anthony Gorman, *Historians, State and Politics in Twentieth-Century Egypt: Contesting the Nation* (Londra, 2003), 104.

hâkim eğilimden ayırmadan ayrı ve tanınabilir bir altdisiplin olarak kurmakta yatıyormuş gibi görünüyordu. Kadınların tarihine yönelik 1970'lerdeki baskılar, entelektüel ilhamını Simon de Beauvoir'ın *Le Deuxieme Sexe* (1949, *İkinci Cins*) ve Virginia Woolf'un *A Room of One's Own*'u (1929, *Kendine Ait Bir Oda*) gibi 20. yüzyılın kilit metinlerden alan Kadınların Özgürlüğü hareketinin büyümesini ve felsefe ile sosyal bilimlerde feminist perspektiflerin gelişmesini izledi. Amerikan üniversitelerinde zaten yer yer kimi kadın tarihi dersleri yer alıyordu, Viyana doğumlu Gerda Lerner (1920-2013) bu konuyu 1960'ların ortalarından beri çeşitli Amerikan kurumlarında ele alıyordu. Kadınların tarihinin lisans ders programlarında yer almasının ve bunun başlı başına bir araştırma konusu haline gelmesinin önemli bir etmeni de, kendine yer edinmiş birçok kadın tarihçinin, ilgilerinin yönünü kaydırmaları ya da araştırma ile öğrenim alanlarının odağını genişletmeleri olabilir. İlk araştırması Fransız matbaa işçileri üzerine olan Natalie Zemon Davis, 1970'lerde erken modern Fransa'da kadın ve popüler kültür üzerine öncü bir deneme kaleme aldı. Önemli bir Alman Feminist tarihçi olan Gisela Bock (d. 1942), kadın emekçilerin ücret eşitliği adına siyasi etkinlikleri onu kadın tarihine doğru yöneltmeden önce ilk kitabını Rönesans filozofu Tomasso Campanella üzerine yazmıştı.

Bu arada, kadınların tarihinin "esas tarih" ya da "ana akım"ın neresinde ve nasıl yer alacağı üzerine yapılan tartışma üniversite kampüslerinde sürüyordu. Kimi erkek tarihçilerin bakış açısına göre kadınların tarihi, disiplinin, "çıkar grupları" hatları doğrultusunda devam eden parçalanmasının mükemmel bir örneğiydi. Genellikle, aile tarihiyle bariz kesişmelerine karşın düşük öneme sahip olduğu gerekçesiyle bir kenara atılıyordu ve "ciddi" lisansüstü öğrencileri (yani erkekler ve meslekte gerçekten ilerlemek isteyen kadınlar) başka yerlere dümen kırıyordu. 1970'ler sona ererken, kadın araştırmacılar da kendi konuları için bir gündem üzerinde anlaşmış değildi. Kadınların tarihi tarihçilerin esas gündeminin bir "eklentisi," bilgi ve başarı havuzunun eskiden haksız bir şekilde bir kenarda bırakılmış bir ilavesi miydi? Daha önce erkeklere ilişkin kılınmış bir faaliyeti kadınlara da atfetmek yeterli miydi, yoksa bu zaten başlangıçta erkekler tarafından oluşturulan bir tarihyazımsal çözümlemenin (ve gündemin) içine düşmek miydi? Kısacası, bir "katkı tarihi" yazmak, yani deyim yerindeyse geleneksel anlatıları alıp "kadınları katıp karıştırmak" yeterli miydi?

Esas kayma 1986'da yaşandı; o yıl, Fransa tarihi üzerine çalışan Amerikalı bir akademisyen olan Joan Wallach Scott (d. 1941) ufuk açıcı bir makale yazdı, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis" ("Toplumsal Cinsiyet: Yararlı bir Tarih Çözümlemesi Kategorisi") ve dikkatlerin

biyolojik olarak özleştirilmiş varlıklar olarak kadınlardan uzaklaştırılıp toplumsal cinsiyet ve bunun toplumsal (ve dilsel) inşasının incelenmesine yönelmesi gerektiğini önerdi. Bunun ilk etkisi, hem feminist hem de feminist olmayan tarihçilerin olası inceleme alanlarını önemli ölçüde genişletmek oldu: Kadının baskı görmesi, madunluğu veya kahramanca faaliyeti yerine artık, kadının özellikle çok az görüldüğü siyasi yaşam gibi alanlar da aralarında olmak üzere, geçmiş beşeri etkinliklerin tümünde toplumsal cinsiyetin nasıl bir etkisi olduğuna odaklanılabiliyordu. Ama Scott toplumsal cinsiyetin yalnızca bir kategori olarak ırk ve sınıfla olan eşitliğini öne sürmenin de ötesine gitti. Tikel bağlamlarda “toplumsal cinsiyet”in ne anlama geldiğini ve başka olgularda bir belirleyici olarak nasıl etki ettiğini sorguladı. Daha sonraki çalışmalarında, cinselliğin tarihine odaklanan Michel Foucault (1926-1984) gibi Fransız kültür kuramcılarından etkilenen Scott, bir toplumun ürettiği yazılı söylemlerin kendi başlarına güç biçimleri olduğunu ve zaman içinde kadın ile erkek gibi kavramları ve kadın ile erkek niteliklerini yaratıp sınırlandırdığını öne sürdü. Scott daha geleneksel feminist gündemler aleyhine postmodernizme (bkz. aşağıda) çok yakın bağlılığı nedeniyle her ne kadar eleştirilirdiysede, makalesinin çok doğrudan bir etkisi oldu. Geçen yirmi yılda Batılı araştırmacılığın büyük bölümü, kademeli olarak kadının tarihinden toplumsal cinsiyetin tarihine dönmüştür. Toplumsal tarih ve iktisatla önceden varolan bağlantılar, kültürel incelemeler gibi daha yeni disiplinlerarası yaklaşımlarla bağ kurarak tamamlanmıştır. Toplumsal cinsiyet tarihi de kendi hesabına iki yeni altalanla, cinselliğin tarihi ve bunun filizi olan *queer* incelemeleriyle çıkmıştır.

Entelektüel Tarih ve Psikotarih

Tarihçiler yüzyıllardır olaylar kadar fikirleri de incelemiştir ve hem *Kulturgeschichte* hem de *Geistesgeschichte*, insan düşüncesinin geçmiş zamanlara olan etkisini ele almıştır. Modern tarih disiplini içinde genellikle entelektüel tarih olarak adlandırılan konu yüzyılın ortalarında farklı adlar altında ve farklı biçimlerde ayrı bir altalan olarak yerleşmiştir: Meinecke’nin *Ideengeschichte*’si bunun Alman versiyonudur; Fransa’da *mentalités* araştırması *Annales*’le birlikte ortaya çıkmıştır. Birleşik Devletler’de kabul görmüş bir araştırma konusu olarak “fikirler tarihi,” 1939’da aynı adlı (*History of Ideas*) derginin Arthur O. Lovejoy’un (1873-1962) yönetiminde kurulmasıyla başladı. Lovejoy, *The Great Chain of Being*’le (“Büyük Varlık Zinciri,” 1936) yöntemini özetleyen bir kitap yazdı: Bir kilit kavram ya da “birim fikir” tanımlamak ve bunun başka fikirlerle

birleşmesini ve yeniden birleşmesini zaman içinde izlemek. Tarih kadar –bir düşünürün kesin savlarını ve yaşamından sonrasını derlemenin öncelikli olması anlamında– felsefeyle de ittifaka giren entelektüel tarihçiler bu dönemde çok iyi işler çıkardılar ama Lovejoy yaklaşımı 1960’larda eleştiri almaya başladı. *The Journal of the History of Ideas*, tarihyazımı eğilimlerine derhal yanıt vermese de, onlar için iyi bir kıstas sundu: Kuruluşundan bu yana geçen yetmiş yılda nispeten az sayıda editörle çalıştı ve son zamanlarda seçkin düşünürlerle ilgilenen geleneksel “yüksek entelektüel” konularını daha geniş “kültürel tarih” konularıyla zenginleştirdi. Çok daha kapsamlı bir dünya açısından düşünce tarihinin gücünü daha önce sınırlayan “içe dönük” felsefi bir yaklaşımla birlikte, neredeyse tamamen Batı odaklı olmaktan da vazgeçmeye başladı.

Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında entelektüel tarihin popülerliği 1950’lerde doruğuna çıktı, 1960’lar ile 1970’lerde (toplumsal tarihin hızlı başarısının kurbanı olup) gözden düşmeye başladı, 1980’lerde daha az seçkinci bir tınısı olan “kültürel tarih” adıyla kendini yeniden buldu ve o zamandan beri de hayli mesafe kat etti. Lovejoy’un eski “fikirler tarihi,” bir ucundan kitabın tarihi (*histoire du livre*) gibi yeni alanları kapsayacak, diğer ucundan da terimler ile metinlerin dilsel ve/veya toplumsal bağlamdaki anlamının peşinde koşacak şekilde genişledi. Bu son akım da kendi içinde, genellikle Britanya’da Quentin Skinner (d. 1940) ve Birleşik Devletler’de Yeni Zelandalı J. G. A. Pocock’la (d. 1924) ilişkilendirilen ve siyasi düşünce tarihinde Cambridge Okulu adı verilen akımla Alman Reinhart Koselleck (1923-2006) tarafından desteklenen *Begriffsgeschichte* (siyasi ve toplumsal kavramlar tarihi) yaklaşımı olarak bölünmüştür. Koselleck’in yöntemi Lovejoy’unkiyle daha fazla ortak noktaya sahiptir ama yüzer-gezer bir varlık olarak “birim fikre” değil, belli sözcüklerin ve anlamlarının semantik kullanımına odaklanmıştır. Bu kitap açısından anlamlı ve 6. Bölümde de sözü edilen güzel bir örnek, büyük harf “T” Tarih olarak adlandırdığımızın gelişimiyle birlikte Almancada 18. yüzyılda (eski “Historie” sözcüğünü yerinden ederek) “Geschichte”nin yerleşmesidir. Herbert Butterfield’in eski öğrencilerinden olan Pocock fikirleri tarihsel olarak, kendi sıralı siyasi ve entelektüel bağlamları içinde, artık başkalarıyla kıyaslandığında pek önemli görülmeyen ama yazdıkları sırada önemli olan belli başlı yazarlarla birlikte incelemişti. Meslek yaşamının ortasında gelen başyapıtı *The Machiavellian Moment* (“Machiavelli Anı,” 1975), “medeni hümanizm” ve “cumhuriyetçilik” gibi antik ve erken ortaçağ düşüncesine kadar geri giden kilit siyasi ve tarihsel kavramları gözden geçiren, sonra da bunların 16. yüzyıl İtalya’sı bağlamında işleyişlerini inceleyerek, ardından da 17. yüzyıl İngiliz düşünürlerinden geçip Atlan-

tik ötesi 18. yüzyıl Britanya-Amerika dünyasına kadar bunları izleyerek, bu yöntemi daha ayrıntılı olarak gösterir. Quentin Skinner'in yaklaşımı, büyük eserlerin yalnızca içsel olarak tutarlı anlamlar üretmek üzere değil, kendi zamanlarının başka eserleri bağlamında da incelenmeleri gerektiğinde ısrarcı olmasıyla buna benzer ama Skinner 17. yüzyıl filozofu Thomas Hobbes gibi önde gelen belli düşünürlere biraz daha fazla vurgu yapar ve kendi yazıları dil kuramını daha açık bir şekilde kullanır.

Sigmund Freud'un (1856-1939) psikanalitik kuramları zihnin tarihe etkisi üzerine çok daha farklı bir araştırmaya, akıldışı ve bilinçaltının incelenmesine ilham vermişti. Son eserlerinde, özellikle de *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*'da (1913, *Hız. Musa ve Tektanrıcılık*) Freud, kuramları ile klinik deneyimlerini tarihin "teşhisi"ne uyguladı. Freud meslek yaşamının erken safhalarında, 1910'da Leonardo da Vinci üzerine bir kitapta psikanaliz kullanarak ve daha sistemli bir şekilde de *Das Unbehagen in der Kultur* (1930, *Uygarlığın Hoşnutsuzlukları*) içinde tarihle ilgilenmişti. Freud uygarlık sürecini, ilksel baba katlinden kaynaklanan ve Musa gibi önder figürlerin, egemen oldukları kalabalıklarla anlaşmazlığa düşmesiyle ilerleyen sonsuz bir sevgi ve nefret, cinsellik ve ölüm mücadelesi olarak düşünüyordu; bu konuda Viyanalı bir Yahudi olan Freud'un fikirleri ile çağdaşı Nietzsche'nin düşüncesinin boyutları arasındaki benzerlik çarpıcıdır.

Psikotarih herhalde en ateşli taraftarları arasında tutkuya, en yüksek sesli eleştirmenleri arasında da nefrete, geçmiş incelemelerine neredeyse herhangi bir kuramsal yaklaşıma hatta "dile dönüş"e* (bkz. aşağıda) göre bile daha fazla yol açmıştır. En hareketli günleri Freud'un ölümünün bir kuşak sonrasında, 1950'lerin sonu, 1960'lar ve 1970'lerin başlarında gelmiştir. 1957'de Amerikan Tarih Cemiyeti'nin başkanı William L. Langer podyuma çıkıp, tarihçilere "bir sonraki görev"lerine geçmeleri çağrısında bulunmuştu. Bu görev psikolojinin tarih araştırmalarına uygulanmasından oluşuyordu. Ertesi yıl, Nazilerden kaçan Almanya doğumlu psikanalist Erik H. Erikson (1902-1994) tarihsel bir kişiliğin ilk kez psikanalize tabi tutulmaya çalışıldığı *Young Man Luther*'i ("Genç Luther") yayımladı. Daha sonra böyle birçok esere daha imza atacaktı ama hiçbiri Luther incelemesi kadar iyi karşılanmadı. Her ne kadar bir çekirdek hayran kitlesi dışında ne Erikson ne de psikotarih çok kabul gördüyse ve Freud kuramcıları da psikoloji içinde modern nörobilim tarafından marjinalleştirildilerse de, psikanalitik yaklaşım ara sıra psikanaliz eğitimi görmüş ve Freud hakkında yoğun bir şekilde yazmış olan Peter Gay (d. 1923) gibi ana a-

* İngilizcesi "linguistic turn" olan bu terim kimi Türkçe metinlerde "dilbilimsel dönüş" ya da "dil dönemeci" olarak da karşılanıyor -çn.

kım tarihçiler tarafından da desteklenmiştir. Dolaylı da olsa postmodernizm üzerinde sessiz ama önemli bir etkisi oldu ama benlik kendi başına yalnızca Batı kültürünün bir inşası olabileceğinden, bu yaklaşım ruhun anlaşılması olasılığına da meydan okumuştur. En iyi halinde psikotarih, Erikson gibi eğitilmiş bir anarşistin eserinde, bireysel eylemler için inandırıcılığı olan alternatif bir açıklamalar dizisi sağlar. En kötü durumdaysa, inatla karşı çıktığı belgesel pozitivizm kadar umutsuz bir şekilde determinist ve indirgemeci olabilir.

Dile Dönüş, Postmodernizm ve Sömürgecilik Sonrası

1960'ların sonlarında toplumsal tarih yükselişteyken çok az profesyonel tarihçi edebiyat dünyasıyla aralarında binyıllardır süren ilişki üzerine düşünüyordu. Okur ve yazarların büyük çoğunluğu kurgu eserler ile gerçek bir öyküyü anlatan tarih arasında temel bir farklılık olduğunu kabul ediyordu. Sonraki onyılıda bu değişmeye başladı, aynı zamanda da, kısmen 1960'larda tüm dünyada yaşanan huzursuzluk ve hızla sömürgelerden arınmanın bir sonucu olarak, önceki üç yüzyılın akılcı, "Aydınlanma" gündemi de yeniden sorgulanmaya başladı. Kısacası, tarih ve Tarih (ve giderek, bunlar arasındaki ilişki) üzerine yüzyılın başlarında dillendirilmeye başlayan ama II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında büyük ölçüde bastırılan kuşkular, artık nükleer sonrası bir dünyada ve hiç olmadığı kadar bölünmüş bir disiplinin içinde yeniden su yüzüne çıkma-ya başladı.

Bunun doğrudan bir sonucu, genellikle postmodernizm olarak bilinen daha yaygın kuramsal hareketle ya da giderek azalan bir sıklıkla post-yapısalcılıkla özdeşleştirilen, dile dönüş denilen şeydir. Bunun edebiyat kuramında ve kıta felsefesinde, özellikle de Fransız Michel Foucault ve Jacques Derrida (1930-2004), Alman Martin Heidegger (1889-1976), bir zamanlar onun öğrencisi olan hermenötikçi Hans-Georg Gadamer (1900-2002) ve daha da öncesinde Nietzsche'nin eserlerinde kökleri vardır. Diğer etkiler arasında savaş öncesi Alman entelektüelleri Walter Benjamin (1892-1940) ve Theodor Lessing (1872-1933) sayılabilir ve 20. yüzyıl başlarının pozitivizm karşıtlığının da izleri görülür. Postmodernizm de seçici olarak kültürel antropolojiden ilham alır. Soyağacını daha da öteye götürmek isterseniz, 18. yüzyılın ve Rönesans'ın hayali edebiyata karşı tarihin erdemleri tartışmalarına gidilip, Aristoteles'in *Poetika'sına* varılır. Dile dönüş her ne kadar hiçbir şekilde yalnızca bu konuya eğilmiş olmasa da, önemli bir dürtüsü tarih ve kurgu arasındaki geleneksel sınırları ciddi biçimde zorlamak ve tarihin, neredeyse iki yüzyıldır hayali

değil gerçek olayları yansıttığı iddiasıyla sağladığı üstünlüğü tersine çevirmektir. Bu görüşün önde gelen savunucuları arasında Amerikalı Hayden White (bkz. Kutu 33), Hans Kellner (d. 1945) ve Dominick La-Capra (d. 1939) ile Britanyalı kuramcı Keith Jenkins (d. 1943) sayılabilir. Kökenleri her ne kadar Batılıysa da 1980'lerin sonlarından başlayarak fikirler ile insanların serbest dolaşımı sayesinde yakın zamanda Asya tarih söylemine de yayılmıştır; burada, tarihin epistemolojik eleştirilerinden çok, Asyalı geçmişlerini Batıya özgü olandan ayrı, alternatif modernite biçimlere kılavuzluk eden bir güzergâha yerleştirme çabalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Eğer aşağıdan tarih geçmişin dünyasını başaşağı çevirdiyse, postmodernizm de belki içini dışına çıkartmıştır. Postmodernizm sık sık açıkça siyasi ve kimi zaman da ortodoksiye, ana anlatılara ve güç yapılarına karşıtlığında köktenci olmuştur. Bu ortodoksiler ve onların dayandığı bilgi yapılarının yıkılmasının yanında, daha önce merkezi kabul edilen bu bilgi konularının "merkezden uzaklaştırılma"sıyla evvelce marjinal ve merkez dışı olanların da, en azından geçici olarak, yeniden merkeze oturtulmasına adanmıştır. Entelektüel araştırma konularının, çözümsel kategorilerin (toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf) ve hatta bireylerin toplumsal ve hatta dilsel "inşa" ürünü olarak görüldüğü tarzların araştırılmasına ve özlerin çözülmesine adanmıştır. Akılcılığa, özellikle de "Aydınlanma" akılcılığına birçok postmodernist kuşkuyla bakar. Bu ikincisi özellikle evrenselciliğe, özcülüğe eğilimi, aşkın, nesnel olarak varolan değerleri kabulü ve nesneler ile onları gösteren sözcükler arasındaki doğrudan ve düzeltilebilir ilişkiye olan inancı nedeniyle kolaylıkla postmodernizmin direndiği her şeyi temsil etmekte kullanılır olmuştur. "Pozitivizm" bir postmodernci için daha da kuşkulu ve "safça"dır, (Comte ve Buckle'da olduğu gibi) toplumsal ve bilimsel ilerleme ile epistemolojik gelişmenin paralel mesajları çift kuşkuludur çünkü hem ileriye doğru doğrusal ilerlemeyi hem de bunun altında yatan ve onu sırtlayan anlatının doğruluğunu önden kabul eder.

Postmodernizmin birçok yandaşı, tüm karşıtlarını "pozitivist," akılcı ya da açıkça saf olarak karikatürize etme gayretleriyle, özcülüğün ve genellemeciliğin başlı başına bir örneği olan uydurma bir bilgi-kötü karakter, kendilerine özgü uygun bir "öteki" kurgulamışlardır. Aynı zamanda, bazı istisnalar dışında, Aydınlanma sonrası anlatılara her yerde hazır ve nazır, her şeye kadir kapsayıcı bir nitelik atfetmişler, 18 ve 19. yüzyılın gösterildikleri kadar uyumlu ve tek odaklı olmayan, kendi direniş ve karşı sav öğelerini içeren düşünce akımlarını türdeşleştirmişlerdir. Postmodernizmin ve tüm dile dönüşün karşıtları soldan olduğu kadar sağdan da

Kutu 33 **Hayden White ve Metatarih**

Hayden White'in (d. 1928) etkili eseri *Metahistory* (1973, *Metatarih*), Ranke ve Burckhardt'tan Nietzsche ve Croce'ye 19. yüzyılın bir dizi tarihçi ve filozofunun yakından incelenmesiyle, tarih ve tarih felsefesi yazmak ile kurgu yazmak arasında temelde bir fark olmadığını göstermeyi amaçlar ve aslında, bizim onu betimlememiz dışında "gerçek" bir geçmiş olmadığını öne sürer; geçmiş hakkında her anlatı ve tarif tarihçiyi bir dizi zihinsel işleme sokar, bu işlemler de "keşfedilecek" olan öyküyü önden belirleyen şiirsel bir tahayyül eylemi gerektirir. Vico'dan ilham alan White, tarih anlatılarının, işlenmemiş "tarihsel alan"ı oluşturan hammaddelerden anlamlı bir geçmiş yaratacak olan dört ana kinaye (mecazi, düzdeğişmeceli, kapsamlayışlı ve alaycı) ya da söz sanatı tarafından oluşturulduğunu öne sürmüştü. Bu kinayeler de, yazarın yalnızca bir vakayiname olan şeyi öyküye dönüştürdüğü üç açıklama stratejisinden birini belirlemesine yardımcı olur: Emplotment üslupları (anlatılan öykünün türü), biçimsel argüman üslupları (olaylar ile kişilerin tarihsel dünyada bir sonuca ulaşacak biçimde etkileşime girmesi) ve ideolojik ima üslupları (bir öyküden çıkartılabilecek ders). *Metahistory* birçok düzeyde, özellikle tarih anlatısı yapılarının anlaşılması için White tarafından kurulan kuramsal çaba ve çeşitli 19. yüzyıl tarih yazarlarını okuma biçimleri nedeniyle etkili oldu. Daha sonra yayımlanan bir dizi deneme seçkisinde görüşlerini geliştirip daha da ileri götürdü. Ama belki de daha etkili (ve daha aykırı) olanı, birinin hayali, diğerininse "gerçek" olayları anlatması anlamında kurgu yazmak ile tarih yazmak arasında özünde bir fark olmadığı yolunda vardığı sonuçtur. White kuşkusuz tarih ile kurgunun aynı şey olduğunu öne sürmez ya da belgeler veya tarihsel kişiliklerin bir yazarın karakter yaratması gibi düpedüz uydurulabileceğini önermez ama savlarının, yüz-yıllardır varolan tarih-kurgu ayrımını bir arada tutan kilit kabullerin kimilerini çözmek gibi bir etkisi olmuştur. Bu yüzden eseri, tarihle ilgili olduğu kadarıyla postmodern tartışmada bir odak noktası olmuş, hem açık sözlü savunucularını (bunlar genellikle White'in savlarını kendisinden daha uç noktalara vardırırmıştı) hem de Arthur Marwick (1936-2006) ve Geoffrey Elton gibi sert eleştirmenlerini (bu sonuncuları birkaç yıl önce kliometri konusunda White'in giriştiğinden daha sert bir saldırıya) motive etmiştir.

çıkmıştır: Kimi Marksist tarihçiler ve emek tarihçileri dile ve söyleme takılıp kalmayı, sınıf çözümlemesinin ana gündeminden fikir ile soyutlama alanlarına pişmanlık uyandırıcı bir geri çekilme ve ilerici ya da radikal tarihlerin dayandığı maddecilik ile sosyoekonomik çözümlemeye bir ihanet olarak görmüştü.

Belgelerin ve metinlerin hiçbir zaman “kendileri adına konuşmadığı”nı tüm tarihçilere etkili bir şekilde anımsattığını kabullenmek için postmodernizmin tüm fikir bütününe onaylamak gerekmez; bunlar tarihçiler tarafından yorumlanır ve ‘en “yansız” belge bile nihayetinde kendi zamanının varsayımlarının, toplumsal baskılarının ve dil kabullerinin güdümünde olan bir insanın elinden çıkmış bir eserdir. Diğer bir deyişle, tarihçi bunlarla ilk yüz yüze geldiğinde kaynakların kendileri de geçmişe tercüman olur ve Fustel de Coulanges’ın 19. yüzyılın bir grup öğrencisine ifade ettiği “sizinle konuşan ben değilim, benim aracılığımla sizinle tarih konuşuyor” şeklindeki iyimser görüşe günümüzde çok az tarihçi arka çıkar. Nihayetinde postmodernizm edebiyat ve dil bölümlerinde hayli etkili olurken, birçok tarih bölümünde en fazla bir itiraz sesi olabildi ama toplumsal cinsiyet tarihçileri arasında ve Marx’tan aldıklarının yerine bir dizi kategori koymalarını sağladığı yeni kültür tarihçileri arasında bir alıcı kitlesi buldu.

Postmodern gündem, Hindistan’daki “Madun Araştırmaları” (*Subaltern Studies*) yaklaşımının (ilk başlarda, Güney Asya’nın “aşağıdan tarih”e bir yanıtı) kimi temsilcilerini ve Edward Said’in (1935-2003) “Şarkiyatçı” eleştirilerini de içeren eşit derecede kapsamlı bir terim olan sömürgecilik sonrası araştırmalar gibi diğer alanlarla da çakışmıştı. Sömürgecilik sonrası, destekçilerinden birinin belirttiği gibi, bir kuramdan çok kendi “öteki”sinin bir eleştirisidir; bu “öteki” akıl, ilerleme, Batılı kültürel ve iktisadi egemenliğin durdurulamaz yükselişi ve hatta ulus-devletin sahte istikrar fikriyle kendini gösteren kapsamlı bir “Aydınlanma sonrası” gündemi olarak tanımlanabilir.²⁰ Yüzyıl ortasında ilk habercilerinin Martinikli Frantz Fanon (1925-1961) ve Trinidadlı C. L. R. James (1901-1989) olduğu sömürgecilik sonrası, şimdilerde 1978 tarihli *Orientalism* (*Şarkiyatçılık*) adlı kitabı kilit bir metin olan Said’le ve Gayatri Chakravorty Spivak (d. 1942), Partha Chatterjee (d. 1947) ve Homi K. Bhabha (d. 1949) gibi bir dizi Hindistan kökenli önemli yazarla özdeşleştiriliyor.

Eleştirel bir araç olarak sömürgecilik sonrası, en fazla Hindistan ve Ortadoğu araştırmalarında devreye sokulmuş ve yerel ile daha önce marjinalize edilmiş anlatılar lehine varolan ana anlatıları istikrarsızlaştırmak, ele geçirmek ya da merkez dışına atmak ve söyledikleri kadar söylemediklerini de belirlemek amacıyla metinler ile belgelerde “aykırı” okumalar

20 Prasenjit Duara, “Postcolonial History,” ed. Lloyd Kramer ve Sarah Maza, *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford, 2002), 417-31; Duara, *Rescuing History from the Nation: Questioning Narratives of Modern China* (Chicago, 1995).

yapmak gibi ortak hedeflerinde postmodernizmle örtüşmüştür. Sömürgecilik sonrası, Hindistan gibi eski sömürgelerle ilgilenen araştırmacılığı imparatorluk yöneticileri ve onların Hintli seçkin müttefikleri ve siyasi ardıllarından ziyade tabi kılınmış kitlelere yönlendirmiştir. Ranacit Guha (d. 1922) tarafından kurulan bir Hindistan tarihyazımı "okulu" olan Madun Araştırmaları Grubu, bu son eğilimin yalnızca Bağımsızlık öncesi tarihyazımını değil 1947 sonrasının, yalnızca rollerin tersine çevrildiği, yerli siyasi seçkinlere odaklanmış ve halkın onda dokuzunu görmezden gelen tarihini de eleştiren saygın bir örneğidir. Madun gündemi tabi kılınanları ve sessizleri, ulusal değil yerel ve bölgesel olanı öne çıkartır; bu anlamda "madun" Gramsci'den alınma bir terimdir. Genellikle bu grupla ilişkilendirilen bir edebiyat eleştirmeni olan Spivak, madun yaklaşımını feminist konulara doğru genişletmiştir. Yakın zamanda, toplumsal tarihçi Sumit Sarkar (d. 1939) gibi kimi erken dönem Maduncular, hareketin giderek yükselen radikalizminden ve postmodernizmle ilişkileneşinden kopmuştur. Ama birçoğu da Marksist çözümleme kategorilerinden, postmodernizmin sömürgeciliğin diline yapı söküm uygulama kaygılarına doğru kaymıştır. Kimi durumlarda, Aydınlanmanın ilerlemeci gündeminden doğan ve Hindistan'ın (ve dolayısıyla diğer sömürgeleştirilmiş ülkelerin) gerçek geçmiş duygusu, kaçınılmaz gibi görünen Hegelci ulus öyküsünden kurtarılması gereken bir duygu, üzerinde "hegemonyasız bir egemenlik" kurulmasını sağlayan bir imparatorluk denetiminin aracı olarak bizzat Batı tarihselliğini reddederler.

Batı tarihselliğinin sömürgecilik sonrası Hintli eleştirmenlerce reddi yeni değildir. Şu anda varolan tartışmalardan çok önceki güçlü bir ifade, yalnızca Britanya'yı değil nihayetinde tarih de içinde olmak üzere Batı kültürünün büyük bölümünü reddeden Mohandas K. Gandhi'den (1869-1948) geldi. Mahatma Avrupa modernleşmesini Hindistan'ın sorununun çözümü değil, sorunun kendisi olarak görüyordu ve Hintlilerin tarih olmadan daha iyi durumda olacakları görüşündeydi. "En sevdiğim kuramım," diyordu, "Hindu atalarımızın bugün anladığımız haliyle tarihi görmezden gelerek ve felsefi yapılarını önemsiz olaylar üzerine inşa ederek sorunu bizim için çözmüş olduklarıdır." *Mahabharata* gibi eski kahramanlık öyküleri, Sir William Jones kusura bakmasın ama tarihe uzaktan bile olsa benzemiyordu: Onlar tarihten *daha üstün* şeylerdi çünkü mecazi olarak resmedilmiş ebedi gerçekleri içeriyorlardı. Aslında, diyordu Gandhi, biraz daha az tarih olursa yalnızca Hindistan değil tüm dünya bundan yarar sağlayabilir çünkü tarih en iyi halinde çok kötü gitmiş şeylerin patolojisidir. "Bildığımız tarih, dünyanın savaşlarının kayıdıdır... krallar nasıl hareket etmiş, nasıl birbirlerine düşman olmuş, nasıl birbirlerini katletmiş,

bunlar ayrıntılarıyla tarihte kaydedilmiştir ve eğer dünyada olup bitenler bunlardan ibaret olsa, çoktan sona ermiş olurlardı." Tarih uyum, barış ve sevgiyi kaydedemez çünkü Gandhi'nin desteklediği şiddete başvurmanın yerine, kırılma ve kesintilere odaklanmak zorundadır. "Yüzlerce ulus barış içinde yaşıyor. Tarih bunu dikkate almaz ve alamaz. Tarih aslında sevginin gücü ya da ruhun dengeli çabasının her kesintiye uğrayışının kaydıdır."²¹ Gandhi'nin konumu böylece yakın ortağı Nehru ya da daha önceki milliyetçi yazar Bankim Chatterjee'nin (bkz. yukarıda 8. Bölüm) konumundan uzaklaştı çünkü tarih her ikisi için de milliyetin inşası ve özgürlüğün sağlanmasının temel bileşenlerindendi.

Madun araştırmaları ve Said'in Şarkiyatçılık kavramı artık onları doğuran yerleri aşip dünyanın başka bölgelerine de yayılmış ve 1960'larda dünyanın gelişmiş ve azgelişmiş kısımları arasındaki eşitsiz ilişkiyi açıklamak üzere geliştirilmiş "bağımlılık kuramı" gibi biraz daha eski, daha fazla iktisada odaklanmış sömürgecilik karşıtı eleştirilerle örtüşmüştür. Örneğin 20. yüzyıl sonu Latin Amerikalı tarihçiler Batı tarih araştırmacılığını 19. yüzyıldaki öncellerine göre daha tekdüze ve yabancı görmeye başlamıştır. Ama emperyal, Batılılaştırıcı girişimin sert eleştirisinin, örneğin Afrika ve Karayipler'in "diasporacı" tarihyazımında olduğu gibi, daha eski ve genellikle Marksist kökenleri vardır. 20. yüzyıl başlarında Avrupa kökenli tarih yöntemlerinin Britanya sömürgeciliğine karşı seferber edilmesinin (bkz. yukarıda 8. Bölüm) benzerleri, Trinidadlı tarihçi-politikacı Eric Williams'ın (Seçme Metin 45) ve bir zamanlar Williams'ın öğretmeni olan C. L. R. James'in yazılarında görülebilir. Fransız Devrimine sempatiyle yaklaşmasını çok beğendiği Michelet'ye kadar uzanan bir entelektüel mirasa sahip olan James, *The Black Jacobins*'te ("Siyah Jakobenler," 1938) 18. yüzyıl sonlarının Haiti Köle Ayaklanması'nın ve Fransa'daki çağdaşı olaylarla karşılıklı ilişkilerinin Marksist bir çözümlemesini yaptı. 1960'larda Fidel Castro'nun başarılı Küba Devriminin hemen öncesinde ama Batı Hint Adaları'nın (hâlâ varlıklı Beyazların, Amerika destekli diktatörlerin ve işbirlikçi Siyah orta sınıfların egemenliğinde olan) diğer bölümlerindeki durumdan üzüntü duyduğu bir zamanda kitabını elden geçiren James, Madun eleştirisini yaklaşık yirmi yıl öncesinden haber vermiş ve "Tarih geleneği, ulusal geçmişle bağlantı kurarak eğitim, hiç yok. Öğretildiği şekliyle tarih hep eski sömürge sistemini yönetenlerin, bunlar kimlerse, propagandasından ibarettir," demişti.²²

21 Michael Gottlob (ed.), *Historical Thinking in South Asia: A Handbook of Sources from Colonial Times to the Present* (Oxford ve Yeni Delhi, 2003), 62, 215.

22 C. L. R. James, *The Black Jacobins: Toussaint l'Ouverture and the San Domingo Revolution*, 2. baskı (Londra, 1938; New York, 1963, yeniden basım, New York, 1989), 408.

Seçme Metin 45 Erken Dönem Sömürgecilik Sonrası Tarih Eleştirisi: Eric Williams, Britanyalı Tarihçiler ve Emperyalizm Üzerine

Peki ni işe yaradı? diye sormuştu küçük Perkin Blenheim Savaşı üzerine. Tarihsel kehanetler doğru çıkmadı. Boyun eğen ırklar canlandı. Hindistan özgür ve bağımsız ve Gandhi'nin eğitim fikirleri, Radhakrishnan'ın felsefesi ve Tagore'un şiirleri artık dünya kültürünün parçaları. Süveyş Kanalı Nasır'a rağmen elde tutulamıyor. Afrika Birliği Örgütü Afrika'nın bağımsızlığını simgeliyor ve bu hiçbir şekilde Wilberforce ya da herhangi başka birisinin geleneğinin Britanyalı mirasına bağlı değil. Jamaika ve Trinidad ve Tobago bağımsız Karayip devletleri oldular. Bağımsızlık, gerileme ya da elbiselerin parçalanarak çıkartılması anlamına gelmedi. Yerel bir genel vali ve Siyahi başbakanlar ile bakanlar barbarlığa dönüş anlamına gelmedi. Bu, Batı Hint Adaları hakkında Britanya üniversitelerindeki bir buçuk yüzyıllık iftiraların, Batı Hint Adaları'nda Britanya'ya karşı olan tavırlara damgasını vurmadığı anlamına gelmez. Britanya'nın çifte standardı, Beyaz sömürgelere kendi kendini yönetim, Siyah sömürgelere kraliyet kolonisi statüsü, Jamaika'daki Siyah isyana bir tavır, İngiltere'deki Beyaz isyana başka bir tavır, Batı Hint Adaları'nın Commonwealth Göçmenlik Yasası'yla ilişkilendirdiği ten rengi ve ırka karşı tavırdan ayrı tutulamaz. Britanyalı tarihçiler Zencilerin köleliğini sanki bunu neredeyse yalnızca kaldırma zevkini tatmak için konmuş gibi gösterdiler. Britanya'nın Plantasyon sahiplerine ödediği telafi tazminatı, Batı Hint Adalarına kölelik nedeniyle ödenecek borcu karşılayacak şekilde öyle bir ayarlandı ki, bir yüzyıl ve bunun dörtte biri süresince gelişen bu tavırda, Britanya hükümetinin Batı Hint Adaları'na iktisadi yardım ve Batı Hint Adaları şeker sanayisine uyguladığı ayrıcalıklı muamelenin açıklamasını görmemek zordur. Bunlar siyasi sonuçlardır. Bu haliyle Britanyalı tarihçilerin çıkardığı siyasi sonuçların meşru karşılıklarıdır. Bu insanlar Britanya yaşamında profesör, hatta üniversite rektörleri olarak önemli mevkiler işgal ettiler... tarih alanı üzerinden milliyetçi politikalara karşı emperyalist siyaset mücadelesinin savaş alanını oluşturur... Gelecekteki Batı Hint Adalı tarihçiler işte özellikle bu anlamda Batı Hint Adaları halkının kendi tarihleri üzerine eğitiminde ve metropoliten tarihçilerin yalanlarına, tutarsızlıklarına ve önyargılarına karşı acımasızca mücadelelerinde yaşamsal bir rol oynayacaktır.

Kaynak: Eric Eustace Williams, *British Historians and the West Indies* (New York: Scribner's, 1966), sonuç bölümü, 233-4. Oxford'da eğitim gören Williams, 1956'dan 1981'deki ölümüne kadar Trinidad Tobago'nun başbakanıydı.

Revizyonizm ve "Tarih Savaşları"

En aşırı versiyonlarında postmodernizm, herhangi bir tarihsel anlamın değişmezliğini, dil dışında herhangi bir dış gerçekliğin varlığını ve geçmişe dair "gerçek" bir açıklama yapmanın olanaksızlığını radikal bir şe-

kilde reddeden Rönesans *pyrrhon*'culuğuna kulak verir. Bu, tarihçilerin çok uzun süredir "revizyonizm" olarak adlandırdıkları yaklaşımın, bir tek istisnayla, en uç noktada bir varyantıdır: Olayların tikel yorumlarını tartışan ama genellikle ortak bir sözdağarını ve nirengi noktaları dizisini (genellikle kilit olaylar, bireyler ve yapıları) paylaşan ana akım revizyonist tarihçilerin aksine, postmodernistler tam da içerisinde anlamlı savların oluşabileceği parametreleri sorgular. Buradan türetilen –herhangi bir tarih yorumunun bir diğerinden ne daha az ne de daha çok geçerli olduğu– bir sonuç her ne kadar liberal gözükse de, aynı zamanda Holocaust'un reddi gibi (birçok postmodernistin benimsemek istemeyeceği) ahlaken itici konumların meşrulaştırılmasına da kapıyı açar. Bu konu postmodern kuramlaştırmayla pek bir ilgisi bulunmayan bir dizi ünlü vakayla öne çıkmıştır; bu vakaların en dikkat çekici olanı, 1990'larda Holocaust inkârcısı, akademi dışından verimli bir yazar olan David Irving'in (d. 1938) Amerikalı tarihçi Deborah Lipstadt'a (d. 1947) karşı açtığı yayın yoluyla hakaret davasıdır. Lipstadt Irving'i kuramlarını desteklemek amacıyla kabaca sahtekarlık ve kanıtların çarpıtılmasıyla suçlamıştı. Bunu izleyen hukuk davası, tarihçi Richard Evans (d. 1947) ve bir lisansüstü öğrenci ekibinin Irving'in soruşturmasını yoğun bir şekilde araştırmasını getirmiş ve Irving'in savlarının tamamıyla yıkılması ve Lipstadt ile yayıncısının yanlıklar uyandıran aklanmasıyla sonuçlanmıştı.

Holocaust'un inkârı, ahlaki doğru ve yanlış görüşleriyle yüklenmiş geçmiş algısı, tarihçilerin gerçeği "kendilerinin gördüğü gibi söyleme" ahlaki anlayışlarıyla –tarihyazımında neredeyse tarihçiler var olduğundan beri bir gerginlik kaynağı olan bir konuyla– çatıştığında nelerin söz konusu olabileceğinin çok kötü, yakıcı bir örneğidir. Irving ve genelde Holocaust inkârcıları savlarını formüle ederken postmodernizme ya da görececiliğe nadiren başvurur: Böyle vakalarda önemli olan, kendi görüşlerinin bir başkasının görüşleri kadar geçerli olabileceğinden çok, kendi gördükleri biçimiyle "olgular"ın açıkça benimsenen ortodoksiyi yerinden edecek bir alternatif "gerçek"i desteklemesidir. Irving-Lipstadt vakasında, tarih araştırması Irving'in savlarını çökertmekte, kanıtsal zayıflığını ve yöntemsel açıklarını teşhir etmekte ve dolayısıyla da tazminat taleplerini azaltmakta kullanılmıştı. Irving gerçeği söylediğini ve yeterli, belgelere dayanan tarih yöntemleri kullandığını iddia etmiş; savunma ve uzman tanıkları onu bilinçli bir şekilde çarpıtma, görmezden gelme ve kanıtları manipüle etme günahı işlemekle suçlamıştı. Başka önemli tarihyazımsal anlaşmazlıklar bu kadar açık değildir. Bunun nedeni konuların daha ikircikli ve (bir ölçüde) daha az ağır ya da kanıtların daha kuşkulu olmasıdır. Bunlar aynı zamanda tarihçilerin geçmişe dair ifadeleri ile aslında ne olduğuna dair

kamu algısı arasındaki anlaşmazlıklarla da ilgilidir. Aradaki fark, bu durumlarda bizzat tarihçilerin, genellikle de dikkate değer sayılarda, ya kanıtlar ve bunların ne yönde değerlendirileceği konusunda fena halde ayrılmaları ya da meslek dışından güçlü çıkarlara, hükümetlere, savaş gazileri gruplarına, milliyetçi ya da dinci hareketlere karşı saf tutmalarıdır.

Tarih eğitimi üzerine kamuda görülen anlaşmazlıklar özellikle yeni değildir çünkü 19. yüzyıl Avrupa ve Latin Amerika'sındaki kimi ulus inşası tartışmalarında söz konusu edilmişti. Ama 1990'lar böyle tartışmaların artışına tanık oldu. Kanada'da, 1992 tarihli savaş üzerine bir televizyon dizisinde yoğun Müttefik bombardıman operasyonlarının gerekliliğinin sorgulanması savaş gazilerini ayaklandırdı ve program yapımcılarının parlamentoda suçlanmasına yol açtı. Daha yakın zamanlarda, yeni Kanada Savaş Müzesi'ndeki bir sergi tutkuları bir kez daha alevlendirdi; savaş gazileri bombardıman operasyonları ya da Kanadalı askerlerin mezalim yaptığını gösteren resimler gibi II. Dünya Savaşı'nın betimlenmesine dair bazı konulardan şikâyetçi oldu. Müzeler, çoğu hiç tarih kitabı okumamış geniş kitlelere erişimleri nedeniyle geçmişti betimlemek konusunda halkın eleştirilerine özellikle daha açıktır. Yüksek düzeyde görseldirler ama ele aldıkları konular geçmişin tartışmalı bir bölümüyle ilgiliyse, sergi seçimleri ve sunmak zorunda oldukları çok basitleştirilmiş kısa tarifler kolayca tepkilere neden olabilir. Bu çok eskilerde kalmış bir olay da olabilir: Kolomb'un 1492'deki yolculuğunun 500. yıldönümü kutuplaşmalara neden oldu, eleştirmenler Amerika kıtalarının fethedilip nüfusunun önemli ölçüde azaltılmasında kutlanacak bir şey görmemişti. Çoğu zaman, yine de sorunlu olaylar daha yakın tarihlidir ve Kanada örneğinde olduğu gibi, olayları yaşamış olanlardan hayatta kalanlar saldırılara önderlik eder. Bu anlaşmazlıklar anı ile tarih arasındaki gri bölgeye düşer. Ünlü bir örnek 1994 yılında Birleşik Devletler'de, Hiroşima'ya atom bombasının atılmasının 50. yıldönümü nedeniyle Smithsonian Enstitüsü'nde planlanan bir sergi nedeniyle yaşandı. Serginin önermesi –bombayı atma kararının ahlaken karmaşık hatta belki de gereksiz olduğu– ABD Hava Kuvvetleri savaş gazileri ve muhafazakâr politikacılar arasında tepkiye yol açtı. Sergi küratörleri, hem savaş gazilerini “iyi hissettirecek” hem de atom bombasının yaratılıp kullanılmasının uzun süreli mirasını tartışabilecek bir sergi oluşturmak için uzun süre beyhude yere uğraştı. Bunu tarihsel senaryonun yeniden yazılması yolunda başarısız girişimler izledi ve iş bittiğinde danışma komitesi akademik standartların sulandırıldığı gerekçesiyle protesto edip ayrılmış, Ulusal Hava ve Uzay Müzesi'nin müdürü de istifa etmişti. Sonunda, sergi de 1995 başlarında iptal edildi.

Bu tür tartışmalar müzelerle sınırlı da değildi. Genellikle akademik çevrede güvenlikte olan akademik tarihyazımı ara sıra kendini kamunun vitrininde ve tedirgin edici bir konumda buluyordu. Alman *Historikertreut* buna bir örnektir. Avustralya "Tarih Savaşları" da bir başkası. Bu savaşlar ülkenin 1988'deki 200. yıldönümünde başladı ve yirmi yıl sonra hâlâ devam ediyor. Avustralya çatışmasının bir müze yönü de vardır ama bunun çok ötesine geçmiş, çok daha geniş bir alanı ve tarih medyasını kaplamıştır. "Savaşlar" liberal ve merkez sol tarihçileri, mesleğin hem içinde hem de dışındaki siyasi rakipleriyle karşı karşıya getirmiş, Başbakan John Howard'ın Liberal-Milliyetçi hükümeti de etkin katılımcılardan biri olmuştur. 1996 seçim zaferinin ertesinde Howard, milliyetçi tarihçi Geoffrey Blainey'in (d. 1930) "Siyah Pazubant Tarihi" olarak adlandırdığını, Avustralya siyaset yaşamındaki, "Avustralya tarihini partizanca bir siyasi davanın hizmetinde yeniden yazmayı" amaçlayan "sinsice" bir gelişme olarak suçlamıştı. Çeşitli tarihçiler bir süre 19. yüzyılda Beyazların Aborijinlere (Avustralya yerlileri) uyguladığı muamelenin hayli karanlık bir resmini çizmişti. Bunun Avustralya'yı soykırım tarihi olan diğer ülkelerle aynı gruba sokacağı korkusu ve Holocaust'a yapılan benzetmeler, sert tepkiler doğurmuştu. Keith Windschuttle (d. 1942, bir zamanlar radikal muhafazakâra dönüşmüştü, postmodernizmin ve feminizmin ateşli eleştirmenlerinden biriydi) gibi tarihçiler, nüfustaki azalmaya hastalık ve iç çatışmalar gibi alternatif açıklamalar getirmeye çalıştı, Beyazların elinden ölen Aborijinlerin sayısının propaganda amacıyla abartıldığını göstermeyi ve karşıtlarının Aborijin sözlü tarihine olan güvenini eleştirmeyi hedefledi. Avustralyalı bir gazeteci tarih ders programının sol kanat, siyaseten doğrucu ideologlarca ele geçirildiğini öne sürdü. Ders programını geri istiyordu. "Tarihimiz kayıp bilgilerden oluşan bir komiteye değil, bir bütün halinde cemaate aittir," diyordu.²³

Avustralya tartışmasında işe, demokratik usullerle seçilmiş bir yönetim ile muhafazakâr basının tartışmayı kısıtlayacağı ve özel çıkarların etkisi ile mesleğin algılanan sol eğilimli önyargıları dengeleyeceği sistemli bir girişim karışmıştı. Bakış açısına katılır ya da katılmazsınız ve tarih ders kitaplarının denetlenmesinin, daha önce Japonya gibi yerlerde de gördüğümüz gibi, dünya çapında bir sorun olmasından endişelenebilirsiniz.²⁴ Ancak bizzat mülkiyet benzetmesi de yersiz değildir. Bu

²³ Stuart Macintyre ve Anna Clark, *The History Wars* (Carlton, Victoria, Australia, 2003), 178.

²⁴ Örneğin 1970'lerin sonlarındaki Hindistan ders kitapları tartışması (Canata hükümeti, kimi tarihçileri, İslamın Hindistan tarihine "yumuşak" davranmakla ve

tartışmaların birçoğu sonunda gelip, "Geçmiş kime ait?" ya da "Bu kimin tarihi?" sorularının türevlerine dayanır. Farklı tür grupların üyeleri ortak geçmişlerinin özgün tarihçisi olmakta daha fazla yetkiye sahip olma hatta tek yetkili olma hakkına sahip midir? Dışarıdan gelenlerin alternatif görüşlerinin ölülerin "seslerini çalmasına" neden izin verilsin ki? Hatta duygudaş bile olsa dışarıdan bakanların, geçmiş haksızlık ve yoksulluktan yararlanarak kitap satmasına ve mesleğinde ilerlemesine neden izin verilsin ki? Kimi olaylar –örneğin Holocaust– tarih tarafından betimlenemeyecek kadar dehşetli ve normal insan deneyiminin dışında olabilir mi? Peki, katılımcıların kişisel anıları ile tarihçilerin kullandığı kanıtlar arasındaki çatışmaya ne demeli: Binbaşı Smith'in madalyalı bir Falkland Savaşı gazisi olarak savaş konusunda kendisine ve silah arkadaşlarına ait bir görüş sahibi olma hakkı, Profesör Jones'un kanıtlara başvurarak Smith'inkinin aksi bir yorum inşa edebileceği akademik özgürlüğünün üstünde midir?

Belli bir grubun terimleriyle tanımlanan her tarih için başka bir soru da geçerlidir: Bir grubun geçmişini incelemek ve üzerinde fikir beyan edebilmek için, söz konusu grubun ne dereceye kadar üyesi olmak gerekir? Erkeklerin, kadınların tarihini yazması meşru mudur ve bir Beyaz, Yerli ya da Afrikalı-Amerikalı tarihini araştırabilir mi? 1960'larda ve 1970'lerin başlarında köleliği araştıran birçok Beyaz tarihçi Siyah araştırmacıların saldırısına uğradı: Trajik bir olayda, Robert Starobin (ö. 1971) adlı dostane yaklaşımlı genç bir araştırmacı bir konferansta Siyah konuşmacılar tarafından alenen aşağılanınca intihara sürüklendi. Haitili etno-tarihçi Michel-Rolph Trouillot birkaç yıl önce bir keresinde, Amerika kıtalarında Siyah Deneyimi üzerine ders verirken genç bir kadının, sınıfa neden "tüm bu Beyaz araştırmacıları" okuttuğunu sorduğunu anlatmıştı, "Onlar kölelik hakkında ne bilebilir? Biz teknelerden atlarken onlar neredeydi?"²⁵ Neyse ki, son yıllarda "dışarıdan olanlar"ın bir grubun tarihini yazmaları yönünde daha kapsayıcı ve çoğulcu bir tavır gelişmeye başladı, bu belki de postmodernizmin ve sömürgecilik sonrası eleştirinin benimsediği öz-cülüğün reddinin dolaylı sonuçlarından biridir.

Çeşitli ülkelerdeki tarih savaşları, son zamanlarda kendi başına bir araştırma konusu olarak ortaya çıkan tarih ile bellek arasındaki yakın ilişkiye dair farkındalığı artırdı. Bu, en iyi bilineni belki de ulusal "bellek kültürleri" olarak adlandırılabilir çözümleme olan çeşitli biçimlerde

yeterince Hindu yanlısı olmamakla eleştirmişti).

25 Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston, 1995), 71.

ortaya çıktı. İlk sosyologlardan ve Durkheim'ın öğrencisi, Buchenwald toplama kampında ölen Maurice Halbwachs (1877-1945) "ortak bellek," "toplumsal bellek," "paylaşılan bellek" ve benzeri kavramların geliştirilmesinde temel bir rol oynadı. Artık bu konu üzerine bir dizi eser ve konuya ayrılmış bir dergi var ve bellek felsefe, antropoloji, psikoloji ve sosyoloji ile tarih arasında yeni bir kesişme noktası oluşturdu. Son yıllarda, bellek araştırmaları, romantik dönemin bitişinden bu yana birçok tarihçinin koruduğu temkinli, nesnel "mesafe"nin aleyhine işleyen geçmişle doğrudan, güçlü, duygusal ve hatta karşı konulmaz bir bağlantının, tarih deneyiminin "yüce" boyutunun yakalanmasına duyulan güncel ilginin sayesinde ve Michel Foucault'nun bilgi "arkeolojileri"nde vurguladığı gibi 18. yüzyıldan beri Tarihin pek sevilen sürekliliğine değil kesintilerine, kopukluklarına ve radikal dönüşlerine işaret eden özellikle geçmişteki Holocaust'un "travmatik" safhalarına saygısı nedeniyle postmodernizmin gündemiyle giderek örtüşmeye başlamıştır.

Bellek ve tarih arasındaki duyarlı ilişkinin durumu muğlaktır ve bu konunun düşünülmesi, sık sık yazılı ve sözlü kaynakların görece değerleri ya da bir metodoloji olarak sözlü tarihin yararlılığı gibi başka ve daha eski yöntembilimsel konulara geri döner (bkz. Kutu 34); "toplumsal" belleğin arşiv malzemesinin toptan kaldırılması ya da yıkımının önemi üzerine yararlı araştırmalar görülmüştür. Yakın onyıllarda ve hatta daha uzak geçmişte ne olduğuna ve bunun ne anlama geldiğine dair paylaşılan inanışlar anlamında her modern ulusun güçlü bir ulusal belleğinin olduğu varsayılabilir. Ancak durum böyle olmaz gibi görünmüyor. Fransa'da Pierre Nora (d. 1931), güçlü bir geçmiş duygusunun desteklenmesinde *lieux de mémoires*'ın, yani sözcük anlamıyla "bellek mahalleri"nin önemine vurguda bulunmuştur. Bunlar taşraya ya da kentlere serpiştirilmiş, belli olaylara işaret eden yerlerdir. Bunlar bir savaş anıtı, kilise ya da heykel gibi yerel olabilecekleri gibi, Waterloo ya da Gettysburg gibi ünlü bir muharebe alanı olarak ulusal ya da küresel de olabilir; insan yapımı ya da doğal da olabilirler. Bu mahallerin kilit ortak özellikleri, geçmişteki bir olay ya da olaylar zinciriyle olan ilişkileridir. Üstelik, anımsanan geçmişin büyük bölümü ulusal değil bölgesel ya da yerel anlamdadır; Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin tarihi bariz bir örnek olabilir (bkz. Kutu 35 ve Seçme Metin 46) ama örneğin belli yer ya da yapıları çevreleyen tarihe dair kasaba ve kent geleneklerini bulan ve aktaran 16. yüzyılın antikitecileri gibi, daha önceki yüzyılların gezginleri de anımsanabilir.

Tarihçinin şimdiki zamanının hemen öncesindeki elli ya da altmış yıl çeşitli zamanlarda hayli önemli olmuştur ve burada, özellikle de insanların, genellikle emekçi sınıfından gelen ve deneyimlerini hiçbir zaman kâğıda dökmeyen büyük çoğunluğu açısından “sözlü tarih” değerini bulmuştur. Her ne kadar kimi ortak noktaları olsa da, modern sözlü tarihi önceki bölümlerde gördüğümüz sözlü *gelenekten* ayırt etmek gerekir (bu ikisi kimi zaman “sözlü tarihyazımı” adıyla bir araya getirilir). Sözlü gelenek, halen yaşayan kişilerin belleğinin ötesindeki daha uzak dönemlerle ilgilidir, böylece bir çok kuşaktan geçer. Sözlü tarihe, aksine, esas olarak 1960’larda ve 1970’lerde geliştirilen, insanlarla söyleşi gerçekleştiren onlardan geçmişte yaşamış oldukları tikel olaylar hakkında bilgiler almak ya da yalnızca kendi geçmiş yaşamları ve deneyimleri üzerine betimlemelerini kaydetmek üzere geliştirilmiş bir dizi metodolojidir. Sözlü gelenekteki, özellikle de insanın kendi geçmişini arada geçen zamanın prizmasından okuma yönündeki doğal eğilimi ya da yalnızca yanlış anımsama gibi kimi itirazlara her ne kadar açık olsa da, sözlü tarih artık metodolojik ya da etik açıdan doğru veri toplanması için iyice yerleşmiş bir standartlar dizisine ya da “mesleki kurallar” a sahiptir. Sesleri ölüm tarafından kesin bir şekilde susturulmadan önce belli grupların –örneğin Holocaust kurbanlarından hayatta kalanların–tanıklıklarını korumak üzere dünyada bir dizi önemli sözlü söyleşi arşivi oluşturulmuştur.

Kutu 35 Yerli Tarihsellik

Dünyanın mağdur edilmişliği doğrulanmış grupları arasında yerli halkların tarih bilincimiz üzerinde özel bir hakkı vardır. Geçmiş üzerine inanç ve geleneklerinin –bu inançların genel olarak yanlış anlaşılması ve yanlış tanıtlımlarından hiç söz etmiyorum– tasfiye ya da marjinalize edilmesinin yanında, onların yaşadığı nüfus yıkımını çok az madun nüfus yaşamıştır. Yerli halklar, 5. Bölümde görmüş olduğumuz gibi, çok daha fazla ya da tamamen görsel ve sözel kaynaklara dayanma eğilimindedir ve onların tarih anlatıları metin takıntılı Beyaz gözlemcilere somut gerçeklikten çok fantastik efsaneler gibi görünmüştür. Çok şükür antropolog Robert Lowie’nin 1915’te “[Amerikan] Yerli geleneği tarihsel açıdan değersiz,” demesinden bu yana çok ilerledik ama kuşkusuz, bizimkine yüzeysel olarak benzeyen ama temelde çok farklı olan Yerli kayıtlara Avrupalı kategorilerini dayatmaktan da kaçınmalıyız. Bu yanlışlığa bir örnek, Beyaz bir araştırmacı olan Helen Blish’in, Amos Bad Heart Bull’un (y. 1868-1913, Kötü Kalpli Boğa) Oglala Siuları üzerine karalama defterlerinin, Bull’un amacının açıkça Herodotos’unkilerle aynı olduğunu yani “bir halkın yaşamının kaydını korumayı amaçladığını” ve dolayısıyla “*tarihçi adını hak ettiği*”ni gösterdiğini iddia etmesidir. Bad Heart Bull’un herhalde birçok farklı amacı vardı, bunların bazıları da herhalde Herodotos’unkilere benziyordu. Ama onun eski Yunan eğilimini yinelediği ve ölümünden sonra “tarihçi adı”nın atfedilmesini arzulanır bir onurlandırma olarak göreceği kuşkuludur. Aslında Bad Heart Bull karalama defterlerini kız kardeşine bırakmış ve Oglala gelenekleri uyarınca, kadının ölümünde bunlar onunla birlikte gömülmüştü, bu da yazarının son isteyeceği şeyin kalıcı bir kayıt oluşturmak olduğunu akla getirir. Daha yakın onyıllarda Yerli tarihi değerini bulmuştur, özellikle de genellikle açıklayıcı ve anımsatıcı olmaktan ziyade din ve ritüellerle ilgili toplumsal işlevlerine daha çok titizlikle yaklaşan (ve genellikle antropoloji bölümlerinde görev alan) “etnotarihçiler”in ellerinde.

Seçme Metin 46 **Kuzey Amerika Yerli Geçmişi: Anna Lee Walters**

Kabilelerimin eski ve tarihsel zamanlardaki tarihleri hep benim dünya görüşüme ve dolayısıyla da yazılarıma dahil olmuştur. Bu kimi zaman bazı okurlara yabancı, aşina olmadıkları bir unsur olmuştur. Birleşik Devletler'in hâkim toplum tarafından anlatılan tarihi ve bunun Yerli halkları görmezden gelmesi de, bunlar hakkındaki sürekli olumsuz imgeyle birlikte, beni derinden etkiler. Kendi kabile tarihleri hakkında bilgi sahibi bir kabile insanı olarak yazılarım ve bakış açım, kabile halkları hakkında sevilen tarihsel Amerikan efsanelerine meydan okur. Biz sömürgeciler tarafından yenilgiye uğratılıp ortadan kaldırılmadık. Onların elinde çok ciddi zarar gördük ama hayatta kaldık ve yaşıyoruz!

Bugün, bir yazar olarak uğraşım, büyükbabamla büyükannemin, Otoe'nin zamanın başlangıcından yüz yılın biraz üzerinde bir zaman öncesinde Kızıl Kaya Irmağı'nda yerleşene kadarki yolculuğunu yeniden anlatarak ailenin başında tüm bu kutsal toprakları, yakın zamanda, yani son 500 yılda Amerika olarak adlandırılan bu kıtayı kat eden büyüklerinin yaptığı gibi aile tarihini yinelediklerinde yaptıklarıyla ilişkilidir. Aynı şekilde, ben de onların sözcüklerini kendi çocuklarıma ve torunlarıma aktarıyorum. Kabile toplumunda, zamanın çok fazla kişiselleşmiş versiyonunda, sonuçta, tarihin kim için olduğu işte budur. Tarihin alınıp aktarılması, her kuşağın sorumluluğudur. Biz hepimiz onun koruyucularıyız.

Kabile toplumlarının dışından gelen akademik dünyadan araştırmacılar ve yetkililer kabile halkını mutlaka en iyi tanıyan kişiler değildir. Kabile halkının olayları ve zamanı kendi estetiğine ve değerlerine göre, Amerikan tarihinin bir bileşeni olarak, yorumlama hakları vardır, bu yorum ana akım tarihten farklı olsa bile.

Kaynak: Anna Lee Walters (d. 1946), *Talking Indian: Reflections on Survival and Writing* (Ithaca, NY: Firebrand Books, 1992), 86.

SONUÇ: TARİHYAZIMININ PARÇALILAŞMASI

1914'ten ve özellikle de 1960'tan beri tarihyazımının ayırt edici özelliği olan çeşitli sözcüklerden biri de *parçalılaşma* olabilir. Daha iyimser bir belirteç *çeşitlilik* ya da daha renksiz bir şekilde, *uzmanlaşma* olabilir. Parçalılaşma konusunda bir kaygı bazı yönlerden Birleşik Devletler'de gürültülü bir şekilde tartışıldı; Avrupalı ve Asyalı tarihçiler bu durumdan daha az rahatsız olmuş gibiler. Uzmanlaşma mesleğin Amerika'daki kimi köşelerinde 100 yılı aşkın süredir sıkıntı yaratıyor ama sürekli bir şekilde değil ve hiçbir zaman da bütün tarihçileri kapsamadı. Aralarında olabilecek herhangi bir ideolojik farklılık bir yana, tarihçiler artık sıradan bir şekilde kendilerini siyaset, askeriye, aile, toplumsal cinsiyet, kadınlar, iktisat, toplum, çevre, entelektüellik ya da kültür açısından tanımlıyor. Tüm dünyadaki tarih bölümlerinin özellikle de 1960'larda genişlemesi, akademisyenler

üzerindeki erkenden ve sık sık yayında bulunma baskısıyla beraber ileri derecede altdal uzmanlaşmasını ve bunun yanında da dergi ve kitap dizilerinin (nispeten yeni bir gelişme olarak, geleneksel baskının karşısında çok daha ucuz bir alternatif oluşturma kapasitesiyle internetin gelişinin de hiçbir yavaşlatma belirtisi göstermediği) çoğalmasını getirdi. Marksizm birçok Kuzey Amerika tarih bölümünde her ne kadar daha az yaygın olsa da, artık çeşitli bölümlere dağılmış olan toplumsal tarih gene de korundu.

Toynbee ya da Spengler'inkiler gibi metafizik tuzaklardan kurtulmuş, tüm gezegen için birleştirici bir geçmiş yakalama girişimleri de oldu. Çok az zamanı ama büyük merakı olan sıradan okur, içgüdüsel olarak "büyük resme" meyleder. 1960'larda ve 1970'lerde Braudel'in hemen öncesinde dünya tarihinin popülerliği, başlangıçta üniversite ders programlarında, önceki "Batı Uygarlığı" ya da "Plato'dan NATO'ya" türü derslerle rekabet edecek düzeyde bir küresel tarihe giriş dersleri dalgasının oluşmasına neden oldu. Bu dalga, Amerikalı tarih sosyoloğu Immanuel Wallerstein (d. 1930) gibi sosyal bilimcilerin oluşturduğu "dünya sistemleri kuramı"nın başlamasıyla, modern tıp tarihinin başlangıcının ortaya çıkışı ve biyolojik ve çevresel aktarıma duyulan ilgiyle ve öğrenciler arasında Latin Amerika ve Afrika tarihinin popülerliğinin zirve yapmasıyla çakıştı. Geçen yirmi yılda, dünyanın Soğuk Savaş döneminde olduğundan çok daha farklı bir şekilde bölünmesiyle yeniden şekillenmiş bir "küresel tarih"in yeniden ortaya çıkması, bu ilk çabaların önemini yenilenmesine yol açtı. 18. yüzyılın *Weltgeschichte*'sinden geçerek Polybios'a kadar uzanan o uzun "evrensel tarih" geleneğine bizim zamanımız da katkıda bulundu; şimdinin "uluslarüstü" ve "girift" tarihlerinin dilinde, antik Yunan tarihinin *symploke* kavramının postmodern karşılığı görülebilir. Ama gene de küresel tarihin kendisi de, Kleio'nun tüm iddialı harika çocuklarını bir araya getirebilecek bir evden çok, geçmişe bakan daha geniş başka bir pencereden farklı bir şey değil şu anda.

Parçalılaşmanın derecesi o denli fazla ve ilerlemesi de o kadar öngörülemez ki, bu bölümün başlığı olan Babil Kulesi bile onun hakkını veremeyebilir. Disiplini yalnızca akli karışmış değil, tamir edilemeyecek düzeyde kırılmış olarak gören kimi gözlemciler için *Humpty Dumpty*' daha uygun bir benzetme olabilir. Ara sıra tarihi yeniden bir araya getirme girişimleri, 1990'ların sonlarında Birleşik Devletler'de bir zamanlar solcuyken muhafazakâr olmuş tarihçi Eugene Genovese (1930-2012) ve başkalarının tarihin parçalılığını ve kimlik siyasetleriyle ilişkilenmesini geri çevirmek üzere yeni bir Tarih Derneği kurmalarında görüldüğü gibi, olmuştur. Ka-

* Tekerlemeye göre, Humpty Dumpty insan özelliklerine sahip bir yumurtadır, bir gün yüksek bir duvarın üzerinde otururken düşer, kralın tüm adamları uğraşırlar ama onu yeniden birleştiremezler -çn.

nadalı tarihçi J. L. Granatstein da (d. 1939) benzer çağrılarda bulunmuştur. 1980'ler ve 1990'lar, Kleio'nun algılanan çeşitli düşmanlarına –çıkar grupları tarihi, toplumsal kuram, feminizm ve hepsinin üzerinde postmodernizm– karşı birçok tepkiye tanıklık etti; bu da üniversite kampüsleri içinde ya da dışında “siyasi doğruculuğa” karşı sürdürülen daha geniş bir kampanyayla ilişkiliydi. 2009'da Rusya, “tarihin Rusya'nın çıkarlarına aykırı bir şekilde tahrifine” karşı duracak ve hırpalanmış Sovyet imgesini düzeltecek bir devlet başkanlığı komisyonu kurdu. Siyasi sağıın algılanan meydan okumalara olan tepkisi, solun çıkarlarını savunması kadar sert oldu. Birleşik Devletler'de 1994'te bir “Ulusal Tarih Standardı” oluşturma ve öğrencilerin tarih bilgisinde algılanan gerilemeye hitap etme yolundaki akim kalan girişim, muhafazakâr televizyon konuşmacılarının, eski Ulusal Beşeri Bilimler Fonu (National Endowment for the Humanities) başkanı Lynne Cheney ve nihayet Birleşik Devletler Senatosu'nun ortak gücünü alaşağı etti. Başka yerlerde ulusal ders programlarındaki benzer deneyimler de pek başarılı olmadı. Atışmaların büyük bölümündeki söylem düzeyi genellikle Reform dönemi dini polemiklerin en sefil versiyonlarını aklı getirir. Ya da abes düzeyde basite indirgeyicidir: Aşırı muhafazakâr yorumcu Rush Limbaugh'un Amerikan ders programları tartışmasının ortasında (araştırma olan tarih ile onun konusu olan Tarihi mutlu-mesut karıştırarak) öne sürdüğü gibi, “Tarih gerçekten basittir. Tarihin ne olduğunu biliyor musunuz? Ne olduysa odur... ve tarih de ne olduğunu araştırma çabasının ötesinde bir şey olmamalıdır.”²⁶

26 Aktaran: Gary B. Nash, Charlotte Crabtree ve Ross E. Dunn, *History on Trial: Culture Wars and the Teaching of the Past* (New York, 1997), 6.

1970’lerde tarih ve klasikleri inceleyen bir lisans öğrencisiyken antik tarih üzerine bir dizi ders aldım. Profesörlerden birinin kapısına iştirilmiş bir karikatür gördüğümü anımsıyorum. Karikatür sevecen bir öğrenci tarafından çizilmişti ve söz konusu profesörü, öğrencilerin sınıfta ifadelelerinin kaynağını belirtmesi –ki bu uygulamada bilgiyi sağlayan antikçağ tarihçisini tanımlamaları anlamına geliyordu– için tavizsiz ısrarı konusunda kibarca hicvediyordu. Karikatürde profesörüm esrarengiz biçimde 5. yüzyıl sonları Atina’sına, hayli haşın bakışlı bir Thukydides’in öğretmen olduğu tarih sınıfına gitmişti, o da *kendi* (zamanda yer değiştirmiş profesörüm de aralarında olmak üzere) öğrencilerinden, konuşurken *kendi* kaynaklarını belirtmelerini ısrarla talep ediyordu.

Tam tersine, eğer Thukydides ve Sima Qian kendilerini bir (post?)modern Tarih Bölümü’nde bulsa ne olacağını sormak ilginç olur. Tanık olacakları tartışmaların büyük bölümü ve bu tartışmaların modern bağlamı onların aklını karıştıracaktı. Üstelik (dil sorunu bir yana) birbirlerinin geçmiş perspektifini anlamakta da güçlük çeceklerdi. Ama aralarında ve bizimle paylaşacakları temel bir etkinlik de olacaktı: Tarihin, geçmiş üzerine gerçek öyküler anlattığı ya da anlatması gerektiği anlayışı; tarihçi işin içine hangi ahlaki yargıyı katarsa katsın, çarpıtma ya da uydurma olmadan kanıtları sunma zorunluluğuna sahip olduğu anlayışı ve en iyi yazılmış tarihlerin, yalnızca geçmişin kanıtlarını aktaran bir vasıta olmayıp kendilerinin de ölümsüzlüğe miras kalacağı, gelecek çağlarda okunacak edebi anıtlar oldukları inancı.

Bu, sık sık dergilerdeki makalelerde ve üst düzey konferanslarda sorulan tarihin geleceğinin ne olacağı sorusunu akla getirir. Tarihin bir tarihi olan elinizdeki kitap, klasik bir “yükseliş” ve “çöküş” anlatısına benzer bir şeyler anlattı, tarih burada genelde geçmişin yakalanması ve betimlenmesine örgütlü bir yaklaşım olarak, modern dünyanın eğitim ve kültür yaşa-

mının önemli bir vechesine evrildi ve belirli bir tarihsellik tarzı, Batının-ki, zaman içinde alternatiflerini yerinden etti, bunların kimileri (Güney Asya *purana*'sı, Latin Amerika'nın piktografisi, Afrikalı ve Yerli sözlü gelenek, Güneydoğu Asya'nın) radikal biçimde farklıydı, kimileri de (Doğu Asya ve İslam) pek değildi. Bu öykü bilinçli biçimde, Avrupa tarafından dünyanın geri kalan daha geniş kültürel kurumlarının buna paralel "fethi"yle (ve bunun yerleşimci uzantıları) ve hepsi olmasa da birçok durumda sömürgeleştirme biçiminde siyasi olarak boyun eğdirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. "Modern" ya da "bilimsel" tarihin hâkimiyetinin kilit anlarının, önce 16 ve 17 sonra da yeniden 19. yüzyıllardaki ihtiraslı emperyal yayılma anlarına denk gelmesi rastlantı değildir. Batı tarihselliğinin, alternatiflerle yakından ilgilenmeye başlamaktan bu denli etkilenmesi, bu etkilenmenin de, bu alternatifleri benimsemekten çok bunları anlayıp eleştirmenin, geçmişe Batı yaklaşımını diğerlerinden ayrı kılanın ne olduğu ve bu yaklaşımın neden –Avrupalıların ve onların Asyalı ve sömürgeci hayranlarının zihinlerinde– bir üstünlük hakkına sahip olduğuna dair bir öz-bilinç düzeyi sağlamasından kaynaklanması bir rastlantı değildir ve bu, elinizdeki kitabın temel savıdır. Ve son olarak, 19. yüzyıldaki Batı tarihselliğinin görünürdeki küresel zafer anının bu öykünün *uzun zaman aralığında* kısa bir an olması ve Kleio'nun geçmiş bilgisi üzerindeki imparatorluk iddiasının 20. yüzyılda, en başta zaten onun hegemonyasına yol açan ve Kleio'nun müritlerinin oluşturduğu ana anlatıların desteklediği ve devamını sağladığı edebi imparatorluklarda olduğu gibi, iç anlaşmazlıklara, isyana, bölünmeye hedef olup önemsizlikle tehdit edilmeye başlaması da rastlantı değildir. Eğer son altmış yıl tüm dünyada *gerçek* bir sömürgecilikten arınma sürecine tanıklık ettiyse, aynı zamanda buna paralel bir *tarihyazımsal* sömürgecilikten arınma, Batılı tavırlardan, yöntem ve modellerden kurtulma sürecine de tanıklık etmiştir. Kuşkusuz Kleio'nun imparatorluğunun yıkıldığı söylenemez ama daha çok gevşek bir federasyona evrilmiştir. Bu meslekte çoğumuz sınıf, kütüphane ya da arşivlerde sessiz sedasız çalışıyoruz ve disiplinin kendi geçmişi ve gelecekteki olasılıkları üzerine düşünerek yalnızca küçük bir azınlık zaman harcıyor. Mesleğimizin düşünmeden geçirilen bu gündelik "uygulama"sında belki de Gibbon'ın Collis Capitolinus'ta* gördüğü "yalın ayak keşişler" gibiyiz, ilham perimizin tapınağında metodolojik akşam duaları okuyoruz, etkinliğimizi, 19 ve 20. yüzyılın entelektüel ihtiraslarının harabeye dönmüş kalıntıları olan, artık sadece bir arkeolojik kazı alanı haline gelmiş çökmüş bir imparatorluğa zamansız bir itaat haline getiren zamanın değişimlerine karşı kör?

* Eski Roma'nın üzerlerinde kurulduğu yedi tepeden biri –çn.

Giriş bölümünde, bu kitabın anlattığı öykünün, eğer onu klasik dramatik türlerden birine benzetirsek, bir trajedi olacağını söylemişim, ana karakter olan tarih önce tüm olumsuz olasılıklara karşın bir dizi rakibinin yerini alacak, ancak sonrasında gözden düşecekti. Bu düşüş bir değil tam üç temel kusura dayanıyor. Bunların birincisi dünyanın geçmişleri üzerinde –hem büyük “T” ile Tarihteki ilerlemenin bir ana anlatısını da yaratmak hem de bununla ilişkili olarak, geçmiş hakkındaki bu ya da başka bir öykünün doğru anlatılması için yalnızca yeterli değil aynı zamanda da gerekli olan yöntemleri ve kurumsal düzenlemeleri yasalaştırma anlamında– meydan okunamaz ve belirleyici bir yetke olduğunu varsayma kibriidir. İkincisi anlatılacak gerçekten de nihai bir öykü olduğu ve yöntem üzerine çoğalan iyileştirmelerin, tarihçinin devlet ya da partizanca denetimden bağımsızlığıyla birlikte, bu öykünün anlatılmasını olası kılacağına duyulan –ve artık bize 21. yüzyılda umutsuzca nahif görünen– inançta yatar; bu Rönesans Avrupa’sının “kusursuz tarih” inancının modernist versiyonudur. Üçüncü kusur, kamunun saygısını kazanmaya –bilginin kıyısındaki o eski yerinden kurtulduğu ve genellikle bir tür “eğlence” olarak görüldüğü bir zamandan sonrasına, tarihin kritik düzeyde önemli olduğu zaman duyulan bir inanç– ve esas uygulayıcıları olan profesyonel tarihçilerin önemsenmeyi hak ettiğine dair bir anlayıştır. Antikiteden 18. yüzyıla kadar tarihin kuşkulu olguları ve sıkıcılığı yolundaki birçok eleştiri, daha kapsamlı bir amaç ve daha felsefi bir yaklaşımı savunmuştur; Nietzsche hem geçmişin yükü hem de eleştirel tarih gereksinimi konusunda uyarıda bulunmuştu. İnsanın bir tarihi olduğuna ama doğasının olmadığına inanan İspanyol filozof José Ortega y Gasset (1883-1955), 20. yüzyılın ilk yarısında yersizlik duygusunu yakalamıştı; bundan tarihçilerin ayrıntıları araştırma takıntısını sorumlu tutuyordu. Ortega, “Tanrı’nın tarihçileri affetmeyeceğine kesinlikle inanıyorum,” diye yazmıştı. “Jeolog bile ölü taşlara ilgi duymamızı sağladı; ama en büyüleyici konuyu ellerinde tutan tarihçilerin tek yaptığı Avrupa’da eskisine göre daha az tarih okunmasını sağlamaktır.”¹

Ancak Ortega yanıliyordu. Tarihin öldüğü söylentileri çok abartılıdır ve bir otopsi de zamansız olur. Biz, henüz, Gibbon’ın keşişleri olmadık. Tarihin uzun ömürlülüğünden umutlu olmak için en azından iki neden var. Geçen bölümün sonunda da sözünü ettiğimiz birincisi Soğuk Savaş’ın bitişini izleyen yirmi yıl boyunca olagelen, tarih disiplininin önemli ölçüde daha fazla uluslararasılaşması ya da “küreselleşme”sidir. Farklı yerlerde beş yılda bir toplanan Uluslararası Tarihsel Bilimler Kongresi programları, düzenli olarak dünya tarihi konularını kapsıyor ve bütün dünyadan

1 Ortega, aktaran, K. J. Weintraub, *Visions of Culture* (Chicago, 1966), 285.

tarihçileri çekiyor. Akademik dergiler uluslarüstü konularda giderek daha çok sayıda makale yayımlıyor ve *Journal of World History* (1990) ve *Journal of Global History* gibi dergiler ortaya çıkıyor. İnternet ve İngilizcenin araştırmacılığın ortak dili olarak hızla yayılması, uzak yerlerdeki başka akademisyenlerle teması, üstelik anında, kolaylaştırıyor. Sınır ve okyanus ötesi büyük ortak projeler etkileyici bir tempoda artıyor ve bu da, hem yeni bir kozmopolitliği hem de büyük ölçekli girişimlere olan uluslararası taahhütleri akla getiriyor. Ve birçok tarihçi artık Leopold von Ranke'nin Avrupa odaklanmasını, muhafazakârlığını ya da devletin önceliği üzerindeki ısrarını her ne kadar paylaşmayacak olsa da, yeni küresel tarihin bazı değerlerinin, özellikle de diğer uygarlıkları kendi kıstaslarıyla ve eşit değerle ele alma ısrarının, büyük Alman'ın gerçek uygulamalarının boyutlarını değilse, en azından tarihe dair düşüncelerinin ruhunu anımsattığını görmek ilginçtir.²

İkincisi iki yüzyıldır onu bu niteliklerden arındırma yolunda harcadığımız tüm akademik çabalara karşın tarih sosyal bir bağı ve hatta bir popülerliği korumayı başarmıştır. Tarih düşüncesi hiçbir zaman tam anlamıyla evrensel olmadıysa da, geçmişe duyulan içgüdüsel, hatta öz-yaşamöyküsüne, soyağacına ya da arkeolojiye dayalı olsun olmasın belki de varoluşsal bir ilgi günümüz dünyasında tutunmaktadır. Akademik tarih beğenildiği 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarındaki (edebiyatla hiç olmazsa görüntüde bir bağı hâlâ koruyorken) ayrıcalıklı konumu kaybederken popüler tarih, televizyon ve filmlerden başlayıp kurguya varınca ya kadar, hiç bu kadar göz önünde olmamıştı. Tarih aile fotoğrafları, aile videolarından amatör şecere araştırmalarına kadar her yerde karşımıza çıkıyor.³ Bu bir meşgale olduğu kadar, bir hobidir de. Belli eleştirmenler bile profesyonel akademik tarihyazımının değilse bile geçmişi kovalama etkinliğinin her yerde hazır ve nazır olduğunu kabul ediyor. Girişte alıntı yaptığımız, modern tarihselliğin eleştirmenlerinden Avustralyalı etnotarihçi Greg Dening (1931-2008), Carl Becker'in Sıradan İnsan'ını hatırlatarak, "Hepimiz hiç durmadan tarih yapıyoruz. Tarih yapmak bizim insanlık durumumuz. Şimdiki zaman göz açıp kapayana kadar geride kalır kalmaz, ona geçmiş olarak anlam atfederiz. Onun hakkında öyküler anlatırız... zihnimizde, konuşmamızda geçmişten bir anlatı oluştururuz. Onu bir şekilde kaydederiz; günlüğümüzde, mektubumuzda, bir belgede, bir vergi iadesinde," demişti. Dening'e göre tarih, birçok yerli kültür ve daha eski

2 Bu hatırlatma için Profesör Peer Vries'e teşekkür ederim.

3 Örneğin bkz. Roy Rosenzweig ve David Thelen, *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life* (New York, 1998); David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge, 1985).

bir zamanda Batı için olduğu gibi bir tür performans olmaktan ziyade metinsel bir beyanattı.⁴ Haitili bir tarihçinin yeğeni olan Michel-Rolph Trouillot da benzer bir görüş bildirmişti, o da tarih eğitimi ve tarih kitaplarını en iyi olasılıkla geçmişe giden eksik ya da yüzeysel kanallar olarak hedef almıştı. "Bizim hiçbir tarih kitabının yazmadığı tarihlere gereksinimimiz var ama bunlar sınıflarda yok; en azından tarih sınıflarında yoklar. Evde öğrendiğimiz derslerde, şiirde ve çocuk oyunlarında, doğrulanabilir olgularıyla tarih kitaplarını kapattığımızda arta kalan tarihte bunlar vardır."⁵

Anlamlılığa geri dönüş için yapılan çağrılar eski, Cicerocu *magister vitae* olarak tarih anlayışını yansıtırken, tarihçilerden daha büyük bir etik sorumluluk, bir Croceci "yaşayanların ölümlere olan sorumluluğu"⁶ ve geçmişi müdahale ile manipülasyonlardan koruma duygusu talep eder. Bu aynı zamanda tarihi dünyadaki kötülükleri düzeltmek üzere yeniden hizmete sokma çağrısıdır ki, içinde yaşadığımız bu soykırımlar, terörist saldırılar ve giderek artan ticari hırs dünyasında bu atalarımız açısından olduğu ölçüde zorlayıcı bir nedendir. Ama kimileri de tarihin "hafifleme-si" ve kendini bu kadar da ciddiye almaktan vazgeçmesi gerektiğini öne sürmüştür. Avustralya tarih savaşlarının ortasında yazan Beverley Kingston, kötü tarihin risk katsayısının, kötüye kullanılma olasılığı etrafındaki heyecanlı siyasi retoriği haklı çıkartacak kadar yüksek olmadığı yorumunda bulunmuştur. "Kötü tarih hatalı bir köprü ya da yanlış teşhis konmuş bir hastalık kadar yaşamsal tehdit oluşturmaz. En kötüsü, kendimizi kandırır, ölümlerin itibarını sarsar ya da yaşayanları kızdırırız."⁷ Görünen o ki, halihazırda tarihin öncelikli olarak iyiden yana bir eğitici ve potansiyel bir güç mü, yoksa çok da pragmatik olmayan bir eğlence biçimi, bir araçtan ziyade bir oyuncak mı olduğu konusunda hâlâ bir anlaşmazlık söz konusu.

Geçmiş inceleme etkinliğinin uzun vadeli olanakları konusunda çok fazla spekülasyona girmek ne bu kitabın ne de etkin meslek yaşamının sonuna yaklaşan bir tarihçinin amacı değil. Disiplinimizin olası kaderi üzerine teşhiste bulunan başka kitaplar var ve yalnızca geçtiğimiz yüz-yıl içinde o kadar çok yön değişmesi oldu ki, bununla uğraşmak pek de yararlı bir iş gibi durmuyor. Gelecek hakkındaki görüşümüz kadar hızla eskiyen bir şey yok ve buna geçmiş in betimleme etkinliğinin geleceği de

4 Greg Denning, "A Poetic for Histories," *Performances* (Chicago, 1996), 35.

5 Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston, 1995), 71-2.

6 Antoon De Baets, *Responsible History* (New York ve Oxford, 2009).

7 Beverley Kingston, "A Plea from the Peripheries for Modesty," ed. Stuart Macintyre, *The Historian's Conscience: Australian Historians on the Ethics of History* (Carlton, Victoria, Avustralya, 2004), 75-83, s. 83.

dahil. Bunun yerine, eğer insanlarda gerçekten de geçmişi bir şekilde saklamak konusunda “doğal” bir eğilim varsa (ki bu tartışılabilir bir nokta), bunun sürdürülmesi için zorunlu bir üslup, bunu gerçekleştirmek için tek bir amaç ve sunulması için de kaçınılmaz bir ortam yok. Batının kazanmış olduğu (ve şu anda kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu) üstünlüğü elde etmediği karşı olgusal bir insanlık öyküsü hayal etmek olası ve dolaşısıyla Sima Qian ya da İbn Haldun ve hatta Mayaların uyguladığı tarihin, rakiplerine karşı üstünlük sağladığı bir sonuç hayal etmek de olası; çünkü tarihin iktidarla bağlantısı böyle bir şeydir. Burada ele alınan binyıllar boyunca dünya üzerinde görmüş olduğumuz çok değişken tarih biçimleri, modern tarihyazımının ortaya çıkışının birçok dönemecten, kültürler arasında birçok çoklu karşılaşmadan, *aynı* sorunun (örneğin tikelin evrenselle ya da şimdi küreselle olan ilişkisi; ya da tarih ile kurgunun sınırları gibi) ileri geri sayısız yeniden ele alınışından ve yöntem ile biçim deneylerinden oluşan karmaşık bir öykü olduğunu anlamamıza yardımcı olmuştur. Aynı zamanda, tarihin geçmişinin öyküsü insanlığın daha kapsamlı geçmişiyle yakından ilişkilidir ve başarıları ile başarısızlıkları, en azından entelektüel değişim kadar toplumsal ve siyasi koşulların da bir sonucudur. Tarih ile tarih, geçmişin birikimi ve çeşitli zamanlarda ve yerlerde bunun parçalarını aktarma yollarımız, biri diğerinden kolaylıkla ayrılabilirler şeyler değildir. Büyük “T” ile Tarih, küçük “t” ile tarihi sırtında taşımış ve sürücü, iyisiyle kötüsüyle yüzünü geriye doğru dönüp kat edilen mesafeyi seyretmekten fazlasını yapmıştır. Doğrusu sürücü, bazen de denetlenmeden dörtnala giden atı mahmuzlayarak, az da iş yapmamıştır.

Bundan sonra, daha fazla okumak isteyenler için öneriler bulacaksınız; bunlar bu kitabın bölümlerine ve her zaman olmasa da genellikle bu bölümlerin altbaşlıklarına göre düzenlendiler (bazı durumlarda, altbaşlıklar birleştirildi, özellikle de kitapların ve makalelerin büyük bölümü birkaç kesime birden uygulanabildiğinde. Bu kapsamlı bir bibliyografya değildir, hatta bu kitabın hazırlanmasında başvurulan bütün kitapların bir listesi de değildir ama önceki sayfalarda ele alınan konular ve başlıklar hakkında daha fazla şeyler öğrenmek isteyenlerin özellikle ilgi duyabilecekleri hayli seçici –ve belki de öznel– bir anahtar kitap ve makaleler topluluğudur. Bu kitabın ağırlıklı olarak dili İngilizce olan okur kitlesini düşünerek, İngilizce kitaplara oransız şekilde ayrıcalıklı davrandım; arada başka dillerden bazı kitapları da kattım. Kitapların ya da makalelerin künyeleri, yer aldıkları bölümün ek okumalar listesinde bir kez tamamıyla, aynı bölüm içinde daha sonra geçtikleri yerlerde kısaltılmış olarak yer aldı.

Tipik Batımerkezli modeli örnek alan tarih tarihleri, Eduard Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie* (Münih, 1911); James Thomson Shotwell, *An Introduction to the History of History* (New York, 1922); James Westfall Thompson, *A History of Historical Writing*, 2 cilt (New York, 1942); Harry Elmer Barnes, *A History of Historical Writing* (Norman, OK, 1937); Herbert Butterfield, *Man on his Past: The Study of Historical Scholarship* (Cambridge, 1955) ve *The Origins of History* (New York, 1981); Ernst Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*, 3. baskım (1983; Chicago, 2007); Benedetto Croce, *Theory and History of Historiography*, çev. D. Ainslie (New York, 1921); R. G. Collingwood, *The Idea of History* (1946; Oxford, 1961); Donald R. Kelley, *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder* (New Haven, CT, 1988), aynı zamanda bkz. Kelley'nin *Fortunes of History: Historical Inquiry from Herder to Huizinga* (New Haven, CT, 2003) ve *Frontiers of History: Historical Inquiry in the Twentieth Century* (New Haven, CT, 2006); ve J. W. Burrow, *A History of Histories: Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century* (Londra, 2007). Michael Bentley (ed.), *A Companion to Historiography* (Londra ve New York, 1997) kimi Avrupa dışı bölümler de içeren geniş kapsamlı bir koleksiyondur ama öncelikle Afrika, Amerika, Latin Amerika ve seçme Asya ülkeleri üzerine Batılıların yazılarıyla ilgilenir.

Daha sosyolojik bir yaklaşıma sahip olan kimi örnekler için bkz Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (Paris, 1980) (ortaçağ üzerine); Charles-Olivier Carbonell, *Histoire et historiens: un mutation idéologique des historiens français, 1865-1885* (Toulouse, 1976); Pim den Boer, *History as a Profession: The Study of History in France, 1818-1914*, çev. Arnold J. Pomarans (Princeton, NJ, 1998) ve Reba N. Soffer, *Discipline and Power: The University, History, and the Making of an English Elite, 1870-1930* (Stanford, CA, 1994). 9. Bölümde ele alınan "Dile Dönüş" başka bir yöne, bizatihi metinlerin daha derinden incelenmesinc yönelmişti; bu muzafferiyetçi anlatıya meydan okumuştur. Hayden White'in muazzam etkili çalışması *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore, 1973), (bir dizi mecaz arasındaki hareketleri aracılığıyla)

vasatın altında anlatı sunsa da, 20. yüzyıl sonu tarih düşüncesinin ironik bir tarzında kutlamaktan çok fazla kaçınan bir yere gelir. Gabrielle Spiegel'in 13. yüzyıl Fransız nazım tarihleri üzerine çalışması olan, *Romancing the Past: The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France* da (Berkeley, CA, 1993) benzer biçimde bunları modern zamanların gerçek tarihlerine doğru ilerleyen evrimin bir safhası olan proto-tarihler olarak inceleyeceğine onları toplumsal ve siyasi bağlama oturtmuştur. Küresel tarihin tarihi üzerine birkaç erken dönem çaba zikredilmeye değer, D. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 19 cilt (Londra ve New York, 1968), cilt 5, 368-428 içindeki, İslam, Güney ve Güneydoğu Asya, Çin ve Japonya üzerine kısa parçalar içeren "Tarihyazımı" üzerine bileşik makale. Sonradan dünya tarihine dönen bir ortaçağ tarihçisi olan Geoffrey Barraclough da bir geç dönem çalışması olan *Main Trends in History* (New York, 1978) içinde Avrupa dışı dünyanın tarih yazınından söz etmiştir. Ama önemli gelişmeler ancak son on, on beş yılda olmuştur, son olarak da Georg G. Iggers, Q. Edward Wang ve S. Mukherjee, *A Global History of Modern Historiography* (Harlow, UK ve New York, 2008) ile. Çeşitli tarih kültürleri arasında karşılaştırmalar daha da enderdir ama bu konuda da yararlı çabalar görülür: Özellikle, şu derlemelelere bakın, Jörn Rüsen, *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate* (New York ve Oxford, 2002) ve Eckhardt Fuchs ve Benedikt Stuchtey (ed.), *Across Cultural Borders: Historiography in Global Perspective* (Lanham, MD, 2002). Almanca okuyabilenler için, derli toplu tek yazarlı bir küresel tarih yazını tarihi, Markus Völkel, *Geschichtsschreibung* (Köln, Weimar ve Viyana, 2006) içinde bulunabilir. Şimdi artık küresel kapsamlı bir dizi ansiklopedik başvuru çalışması var: D. R. Woolf (ed.), *A Global Encyclopedia of Historical Writing*, 2 cilt (New York, 1998; bundan sonra GEHW olarak anılacak) ve K. Boyd (ed.), *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, 2 cilt (Londra, 1999). Beş ciltlik *Oxford History of Historical Writing* (Oxford, 2010-, bundan sonra cilt numarasıyla OHHW olarak anılacak) antikiteden günümüze dünyanın belli başlı bölgeleri üzerine akademik denemeler içerir. Bu kitaptaki kimi malzeme (daha özet bir biçimde) bir denememde görülebilir, "Historiography," M. C. Horowitz (ed.), *New Dictionary of the History of Ideas*, 6 cilt (New York, 2005), cilt I, xxxv-lxxxviii.

1. Bölüm

Eski Yakındoğu

İlk tarih yazısı biçimleri esas olarak Yakındoğu dilleri üzerine uzmanlaşmış dilbilimcilerle arkeologlar, din tarihçileri ve teologlar tarafından incelendi, bu çalışmaların muazzam bir bölümü Almancadır. İngilizce çalışmaların da, ne yazık ki çok azı başlangıç düzeyindekiler içindir. Yakın tarihli en rahat ulaşılabilir eser, okuyucu içerdiği polemiklerle ilgilenmeyebilecekse de, John Van Seters'in çalışmasıdır, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History* (New Haven, CT ve Londra, 1983). Aynı zamanda bkz. Mario Liverani, *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography* (Londra, 2004). Yorumlarıyla birlikte yararlı metin antolojileri için bkz. A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles* (Locust Valley, NY, 1975) ve Jean-Jacques Glassner, *Mesopotamian*

Chronicles, ed. B. R. Foster (Atlanta, 2004). Daha eski (yalnızca Babil üzerine) bir seçki için bkz. D. J. Wiseman (ed.), *Chronicles of the Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum* (Londra, 1961). R. Dentan (ed.), *The Idea of History in the Ancient Near East* (New Haven, CT, 1955) içindeki makalelerin okunması daha kolaydır ama günümüzde artık biraz eski kalmıştır. Her ne kadar bir dereceye kadar ön bilgi gerektirse de, Christina Shuttleworth Kraus (ed.), *The Limits of Historiography: Genre and Narrative in Ancient Historical Texts* (Leiden, 1999) içindeki denemeler özeldür ve bu bölümle hemen hemen aynı bölgeyi kapsar. Büyük bir tarih-yazımcısının ölümünden sonra yayımlanan son çalışması olan H. Butterfield, *The Origins of History*, (ed.) A. Watson (Londra, 1981), hayli okunabilir bir çalışmadır, Avrupamerkezli olmasına karşın, kısaca Sima Qian'dan söz eder. J. H. Plumb, *The Death of the Past*, gözden geçirilmiş basım (1969; Basingstoke, 2004), bl. 1, Mezopotamya da dahil antik tarih yazını üzerine okunabilir bir değerlendirme sağlar.

Yahudi Tarih Düşüncesinin Başlangıcı

Mezopotamya tarihyazını sırlarla doludur ama antik İsrailoğullarıyla ilgili olanı daha zor ve daha tekniktir. Bu kısmen, geçen yüzyılın Eski Ahit'i Hristiyanlığın kritik bir geriplanı olarak gören Hristiyan teologlar, antik Yahudi tarihine ve tarihyazımına övgücü yaklaşımlarına karşı oluşan sert tepkinin bir sonucudur. Literatürün büyük bölümü hayli polemik yüklüdür. Dentan (ed.), *The Idea of History in the Ancient Near East*, gibi eski çalışmaların dışında, Marc Zvi Brettler, *The Creation of History in Ancient Israel* (Londra ve New York, 1995), Tomoo Ishida, *History and Historical Writing in Ancient Israel* (Leiden, 1999) ve gene, Van Seters, *In Search of History* bir giriş olarak okunabilir. Hellen dönemi Yahudiliği için bkz. Ida Fröhlich, "Time and Times and Half a Time:" *Historical Consciousness in the Jewish Literature of the Persian and Hellenistic Eras* (Sheffield, 1996) ve alıntılar da içeren, Carl R. Holladay (ed.), *Fragments from Hellenistic Jewish Authors*, cilt I: *Historians* (Chico, CA, 1983).

Yunan Tarihyazını

Yunan ve Romalı tarihçilerin araştırmaları sayılamayacak kadar çoktur, bunun önemli nedenlerinden biri, onların kaynak olarak klasik çağ araştırmacıları için diğer alan ve dönemleri araştıran modern tarihçiler açısından çoktan ölmüş birçok tarihçinin olduğundan çok daha önemli olmalarıdır. Yeni başlayanlar bibliyografyayı baş döndürücü bulabilir ama kimi çok iyi yazılmış ve sarıh bir takım başlangıç metinleri de bulunabilir: Özellikle bkz. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (New York ve Evanston, IL, 1966) ve "Time in Ancient Historiography, 3 Essays in Ancient and Modern Historiography" (Middletown, PA, 1977), 179-204. Daha yakında, John Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography* (Cambridge, 1997) ve *Greek Historians* da (Oxford, 2001) mükemmel ve okunabilir çalışmalardır; A. J. Woodman, *Rhetoric in Classical Historiography* (Londra, 1988) edebi tarz olarak özellikle iyidir. Simon Hornblower (ed.), *Greek Historiography* (Oxford, 1993) bilgilendirici bir girişi olan, yararlı bir denemeler derlemesidir. Yerel tarihler üzerine Felix Jacoby, *Atthis: The Local Chronicles of Ancient Athens* (Oxford, 1949) zordur ama kendi çapında bir klasiktir. Charles W. Fornara, *The Nature of History*

in Ancient Greece and Rome (Berkeley, CA, 1983) hem Yunanistan hem de Roma üzerine kapsamlı bir araştırmadır ve tarihçilere göre değil de konulara ve tarzlara göre düzenlenmesi de bir avantajdır. Tek tek tarihçiler hakkında da birçok kitap vardır. Tukhydides ve Herodotos üzerine, sırasıyla bkz. F. M. Cornford, *Thucydides Mythistoricus* (Londra, 1907), artık bir yüzyılı devirmiştir ve hayli ters bir açıdan bakar ama okumaya değer ve François Hartog, *The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History*, çev. Janet Lloyd (Berkeley, CA, 1988), meydan okuyucudur, geniş kapsamlı ve düşündürücüdür de, Hartog'un "The Invention of History: The Pre-History of a Concept from Homer to Herodotus," *History and Theory* 39 (2000): 384-95 içindeki daha sonraki fikirleri de öyledir. 4. yüzyıl Yunan tarihçiler, özellikle de Ksenophon üzerine bkz. Frances Pownall, *Lessons from the Past: The Moral Use of History in Fourth-Century Prose* (Ann Arbor, MI, 2004). Polybios için bkz. F. W. Walbank, *Polybius* (Berkeley, CA, 1972) ve "Sympleke: Its Role in Polybius' Histories," Donald Kagan (ed.), *Studies in the Greek Historians in Memory of Adam Parry* (Cambridge, 1975), 197-212; ve Kenneth S. Sacks, *Polybius on the Writing of History* (Berkeley, CA, 1981).

MS 2. Yüzyıla Kadar Roma Tarihçiler

Romalı tarihçiler ve tarihyazımı üzerine çalışmalar neredeyse Yunanlarınkiler kadar geniştir. Belli başlı karakterler üzerine yakın tarihli çok güzel bir çalışma olan Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*, dışında bkz. Ronald Mellor, *The Roman Historians* (Londra, 1999). Livius için bkz. Andrew Feldherr, *Spectacle and Society in Livy's History* (Berkeley, CA, 1998). Tacitus üzerine, Ronald Syme, *Tacitus*, 2 cilt (1958; Oxford, 1989) kapsamlı bir klasiktir. Erken dönem Roma tarihyazımı, T. J. Cornell, "The Formation of the Historical Tradition of Early Rome," I. S. Moxon, J. D. Smart ve A. J. Woodman (ed.), *Past Perspectives: Studies in Greek and Roman Historical Writing* (Cambridge, 1986), 67-86 içinde özetlenmiştir.

Geç Antikitenin Pagan Tarihçiler

Geç antikite tarihyazımı için şimdi artık hem pagan hem de erken dönem Hristiyan tarihçiler hakkında yararlı araştırmalar var: David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity* (Londra ve New York, 2002) ve Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians* (Basingstoke, 2007). Graeme Clark vd. (ed.), *Reading the Past in Late Antiquity* (Rushcutters Bay, NSW, Avustralya, 1990) birçok uzmanın makalelerini içerir. En çok araştırılmış (ve en çok değer verilen) geç antik tarihçi Ammianus Marcellinus'tur, onun hakkında yakın tarihli bir çalışma için bkz. John Matthews, "Ammianus and the Eternity of Rome," Christopher Holdsworth ve T. P. Wiseman (ed.), *The Inheritance of Historiography 350-900* (Exeter, 1986), 17-43 ve kapsamlı yaşamöyküsü için bkz. T. D. Barnes, "Literary Convention, Nostalgia and Reality in Ammianus Marcellinus," Clarke vd. (ed.), *Reading the Past in Late Antiquity*, 59-92.

Erken Çağlardan Han Hanedanına Çin Tarihyazımı

Çin tarihyazımı iyice incelenmiştir ve şimdi artık İngilizcede de birçok Çin klasik tarihinin çevirileri vardır. İmparatorluk öncesi dönemden 20. yüzyıl başlarına kadar neredeyse tüm dönemi kapsayan en yakın tarihli araştırma için bkz. On-Cho

Ng ve Q. Edward Wang, *Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China* (Honolulu, 2005). Artık eskimiş ama yararlı bir denemeler derlemesi için bkz. W. G. Beasley ve E. G. Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan* (Londra, 1961); Charles S. Gardiner, *Chinese Traditional Historiography* (Cambridge, MA, 1938) daha da eskidir ama ulaşması kolaydır ve iyi yazılmıştır. Bir dereceye kadar daha uzmanlaşmış ama önemli bir çalışma için bkz. David Schaberg, *A Patterned Past: Form and Thought in Early Chinese Historiography* (Cambridge, MA, 2001) ve Han tarihçisi Sima Qian üzerine, Stephen W. Durrant, *The Cloudy Mirror: Tension and Conflict in the Writings of Sima Qian* (Albany, NY, 1995) ve Grant Hardy, *Worlds of Bronze and Bamboo: Sima Qian's Conquest of History* (New York, 1999). G. E. R. Lloyd, *The Ambitions of Curiosity: Understanding the World in Ancient Greece and China* (Cambridge, 2002) tarih düşüncesi de aralarında olmak üzere, Çin ve Yunan zihniyetleri üzerine ilginç karşılaştırmalar yapar.

Antikiteden 1. Binyılın Ortalarına Kadar Güney Asya

Antikiteden Babür çağına, birçok bölgesel varyantı da aralarında olmak üzere Hindistan tarihyazımı için bkz. A. K. Warder, *An Introduction to Indian Historiography* (Bombay, 1972). Diğer birçok çalışma daha kısa dönemleri ele alır. Antik Hindistan'ın bir tarih fikrine sahip olup olmadığı hayli tartışmalı bir konudur. Konuyu yakın zamanlarda inceleyenler arasında, Romila Thapar, "Indian Historiography – Ancient," GEHW, 455-8 ve Thapar, "Some Reflections on Early Indian Historical Thinking," Jörn Rüsen (ed.), *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate* (New York ve Oxford, 2002) içinde, açık ve özlüdür ve bir orta yol konumunu savunur. Bu, tanımlanabilir tarihler ve kişilerle kronolojik tarihin Hindu kültürüne girişinin yavaş olduğunu kabul eder ama nihayetinde tarih düşüncesinin ve geçmişe bir ilginin gene de oluştuğunu ve geçmişin betimlenmesinin diğer tarihdışı edebiyat türlerinin içinde yer aldığını öne sürer. D. K. Ganguly, *History and Historians in Ancient India* (Yeni Delhi, 1984) daha kuşkucu olmaya eğilimlidir ve Antik Hint edebiyatının çoğunluğunu dışarıda bırakan Avrupalı tarih görüşüne dahildir. G. P. Singh, *Ancient Indian Historiography: Sources and Interpretations* (Yeni Delhi, 2003) kapsamlıdır ama karşı taraftan, *purana* tarihselliği lehine savlar öne sürer. *Purana* metinlerinin ulaşılabilir İngilizce çevirileri için bkz. F. E. Pargiter (ed.), *The Purana Text of the Kali Age* (Londra, 1913) (Pargiter 20. yüzyıl başlarında, *purana* metinlerinin tarihsel açıdan güvenilirliğini savunuyordu) ve R. Morton Smith, *Dates and Dynasties in Earliest India*, ed. J. L. Shastri (Delhi, 1973). Daha yakın tarihli bir araştırma olan Ludo Rocher, *Puranas (A History of Indian Literature, cilt II, fasikül 3)*, çev. Jan Gonda (Wiesbaden, 1986), 115-31, aynı zamanda geçen iki yüzyılda *purana* tarihçiliği üzerine değişen görüşleri gözden geçirir. Sri Lanka Budist tarih literatürü ve Güneydoğu Asya'ya yayılması üzerine bkz. B. C. Law, *On the Chronicles of Ceylon* (Kalküta, 1947) ve Kanai Lal Hazra, *The Buddhist Chronicles of Southeast Asia* (Yeni Delhi, 1986); yeni ve yararlı bir araştırma için bkz. Roy W. Perrett, "History, Time, and Knowledge in Ancient India," *History and Theory* 38 (1999): 307-21. Veda'cı ve Herodotosçu tarihin kısa fakat içgörülü bir karşılaştırması için bkz. yukarıda Yunan tarihyazımı içinde sözü edilen François Hartog, "The Invention of History."

2. Bölüm

Hristiyan ve Barbar Avrupa'da Tarih Yazını

Bu bölüm de hem kronolojik hem de coğrafi olarak geniş bir alanı kapsıyor. Özellikle yararlı olarak bkz. David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity* (Londra ve New York, 2002); Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians* (Basingstoke, 2007) (eski Bizans tarihçilerinin çevirilerinin bir listesini ve kronolojisini içerir) ve Graeme Clarke vd. (ed.), *Reading the Past in Late Antiquity* (Rushcutters Bay, NSW, Avustralya, 1990). Glenn F. Chesnut, *The First Christian Histories: Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, and Evagrius*, 2. basım (Macon, GA, 1986) seçilmiş bir Hristiyan tarihçiler grubuna yönelir ve özellikle de Eusebius'a odaklanır ama bu tarihçilerin fikirleri hakkında daha çok çözümleme sunar. Averil Cameron'un *Agathias* (Oxford, 1970) ve *Procopius and the Sixth Century* (Berkeley, CA, 1985) geç dönem antik kültür üzerine bir otoritenin yazdığı mükemmel vaka araştırmalarıdır. Yitzhak Hen ve Matthew Innes (ed.), *The Uses of the Past in the Early Middle Ages* (Cambridge, 2000) içindeki makaleler geçmişe olan tavrı daha geniş ele alır ve dolayısıyla da tarihyazımının ötesine geçer ama yararlıdır. Batının büyük "barbar" tarihçileri üzerine, eski *Quellenforschung* yaklaşımı yerine onların edebi ve hitabet niteliklerine eğilen Walter A. Goffart, *The Narrators of Barbarian History (AD 550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon* (Princeton, NJ, 1988), vazgeçilmezdir. İyi seçilmiş birkaç resim de içerme avantajına sahip olan okunabilir bir araştırma için bkz. Beryl Smalley, *Historians and the Middle Ages* (Londra, 1974). Kilise tarihyazımı için, başlangıcından modern çağlar kadar giden en kapsamlı araştırma (Almanca) için bkz. Peter Meinhold, *Geschichte der Kirchlichen Historiographie*, 2 cilt (Münih, 1967).

İslam Tarihyazımının Başlangıcı

Birçok tarihyazımı araştırmasında göz ardı edilmesine karşın, İslam tarihyazımı, özellikle yakın tarihlerde, son on ya da on beş yıl içinde yayımlanan birçok çalışmada iyi araştırılmıştır. İngilizcesi bulunabilen çalışmalar arasında, uzun çevirilmiş alıntılarıyla standart ve hâlâ yararlı kitap için bkz. Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 2. basım (Leiden, 1968). Hamilton Gibb, "Tarikh [sic]," *Studies on the Civilization of Islam*, ed. S. J. Shaw ve W. R. Polk (Boston, 1962) içinde, özlü bir bakış sağlar. En erişilebilir giriş için bkz. metinsel özetlerden ziyade İslam tarihyazıcılığının toplumsal bağlamına odaklanan Chase F. Robinson, *Islamic Historiography* (Cambridge, 2003). Buna ek olarak, daha fazla ayrıntıya ulaşmak isteyenler için bkz. Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge, 1994); A. A. Duri, *The Rise of Historical Writing among the Arabs*, ed. ve çev. Lawrence I. Conrad (Princeton, NJ, 1983); Marilyn Robinson Waldman, *Toward a Theory of Historical Narrative: A Case-Study in Perso-Islamicate Historiography* (Columbus, OH, 1980) ve Julie Scott Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century* (Edinburgh, 1999). Albrecht Noth (L. I. Conrad'la birlikte), *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, çev. M. Bonner, 2. basımda (Princeton 1994) okunmaya değerdir ama olasıdır ki, uzmanların ilgisini daha fazla çekecektir.

Tang Hanedanının Sonuna Kadar Çin Tarih yazımı

On-cho Ng ve Q. Edward Wang, *Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China* (Honolulu, 2005), kapsamlı bir özet sağlar ve W. G. Beasley ve E. G. Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan* (Londra, 1961) içinde de birçok makale vardır, özellikle de Tang'dan Ming'e kadar resmi tarih yazımının örgütlenmesi üzerine Pulleyblank, "Chinese Historical Criticism: Liu Chih-chi and Ssu-ma Kuang," 135-66, Konfüçyüsçülüğün geniş araştırmacılık ortamı ve gelişiminin ele alınışı için, bkz. David McMullen, *State and Scholars in T'ang China* (Cambridge, 1988); özellikle tarih üzerine s. 159-205'e bakabilirsiniz. Tang resmi tarihinin ve özellikle de tarih bürosunun en ayrıntılı anlatısı için bkz. Denis Crispin Twitchett, *The Writing of Official History under the T'ang* (Cambridge, 1993).

10. Yüzyılın Sonuna Kadar Erken Dönem Japon Tarihleri

Erken dönem Japon tarih yazımı için şunlar önerilir: Taro Sakamoto, *The Six National Histories of Japan*, çev. J. S. Brownlee (Vancouver ve Tokyo, 1991); John Harrison (ed. ve çev.), *New Lights on Early Medieval Japanese Historiography: Two Translations and an Introduction* (Gainesville, FL, 1959); J. Ketelaar, GEHW, 481-5; John S. Brownlee (ed.), *History in the Service of the Japanese Nation* (Toronto, 1983), giriş ve G. W. Robinson, "Early Japanese Chronicles: The Six National Histories," Beasley ve Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan*, 213-28. John S. Brownlee, *Political Thought in Japanese Historical Writing: From Kojiki (712) to Tokushi Yoron (1712)* (Waterloo, Ontario, 1991), Japon tarih yazımının 1000 yıllık tarihini, yazarlarının siyasi görüşüne odaklanarak ele alan bir inceleme için bkz. John R. Bentley, *Historiographical Trends in Early Japan* (Lewiston, NY, 2002) burada Nara ve Heian çağı tarih çalışmalarından on bir kısa çeviri de yer alır.

9 ve 10. Yüzyıllarda Latin Batıda Tarih yazımı

Daha önceki bölümlerde sayılanlara ek olarak, uzmanlaşmış olsalar da, şunlar da yararlıdır: Felice Lifshitz, *The Norman Conquest of Pious Neustria: Historiographic Discourse and Sainly Relics 684-1090* (Toronto, 1995); Erik Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle* (Amsterdam, 1999) içindeki çokdilli makaleler; Jason Glenn, *Politics and History in the Tenth Century: The Work and World of Richer of Rheims* (Cambridge, 2005); Antonia Gransden, *Historical Writing in England*, cilt 1 (Ithaca, NY, 1974); Jean Blacker, *The Faces of Time: Portrayal of the Past in Old French and Latin Historical Narrative of the Anglo-Norman Regnum* (Austin, TX, 1994) ve Emily Albu, *The Normans in their Histories* (Woodbridge, 2001). Azizlerin yaşamöykülerinin (genellikle "hagiografi" olarak bilinir ama yapılan işin pek de hakkını veren bir terim değildir) çözümlemesi için bkz. Patricia L. Cox, *Biography in Late Antiquity: A Quest for the Holy Man* (Berkeley, CA, 1983). Antikçağdakileri Rönesans'ın hümanistlerine bağlayan açık ortaçağ bağlantısı üzerine parlak bir çalışma için bkz. R. W. Southern'ın topluca "Aspects of the European Tradition of Historical Writing" olarak adlandırılan ve *History and Historians: Selected Papers of R. W. Southern*, ed. R. J. Bartlett (Oxford, 2004) içinde yayımlanan denemeleri. Tür sorununun en özlü biçimde ele alındığı (Fransızca) çalışma için bkz. Bernard Guenée, "Histoire, annales, chroniques: essai sur les genres historiques au Moyen

Age," *Annales: ESC*, 28:4 (1973): 997-1016; aynı zamanda, çok eski ama bir şekilde daha basite indirgenmiş bir çalışma için bkz. Reginald Lane Poole, *Chronicles and Annals: A Brief Outline of their Origin and Growth* (Oxford, 1926). O zamanların "resmi tarih"i için bkz. Rosamond McKitterick, "Constructing the Past in the Early Middle Ages: The Case of the Royal Frankish Annals," *Transactions of the Royal Historical Society*, 6. dizi, 7 (1997): 101-29; Yitzhak Hen, "The Annals of Metz and the Merovingian Past," Hen ve Innes (ed.), *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, 175-90 ve M. Innes ve R. McKitterick, "The Writing of History," R. McKitterick (ed.), *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* (Cambridge, 1994), 193-220.

3. Bölüm

15. Yüzyıla Kadar Klasik İslam Tarih yazımı

Önceki bölümde İslam için sayılan çalışmalara ek olarak bkz. Mohamed Taher (ed.), *Medieval Muslim Historiography* (Yeni Delhi, 1997); Donald P. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography* (Montreal, 1970) ve Bernard Lewis ve P. M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East* (Londra, 1962) içindeki başka denemeler. İslam tarih yazımı üzerine içgörülü bir genel bakış için bkz. R. Stephen Humphreys, "Turning Points in Islamic Historical Practice," Q. Edward Wang ve Georg G. Iggers (ed.), *Turning Points in Historiography: A Cross-Cultural Perspective* (Rochester, NY, 2002), 89-100. İbn Haldun zamanının Avrupalı tarihçilerinin çoğundan daha fazla incelenmiştir, bu konuda İngilizcede birçok kitap vardır: Özellikle bkz. Muhsin Mahdi, *Ibn Khaldun's Philosophy of History* (1957; Chicago, 1964); Nathaniel Schmidt'in çok kısa, deneme boyundaki araştırması, *Ibn Khaldun: Historian, Sociologist and Philosopher* (New York, 1930) ve Heinrich Simon, *Ibn Khaldun's Science of Human Culture*, çev. F. Baali (Lahor, 1978).

Haçlı Seferleri'nden Erken Rönesans'a Avrupa

Önceki bölümün Avrupa bölümünde sayılanlara ek olarak bkz. Leah Shopkow, *History and Community: Norman Historical Writing in the Eleventh and Twelfth Centuries* (Washington, DC, 1997) ve Ian Wood ve G. A. Loud (ed.), *Church and Chronicle in the Middle Ages* (Londra, 1991). Haçlı Seferleri üzerine bkz. Aziz S. Atiyah, *The Crusade: Historiography and Bibliography* (Bloomington, IN, 1962). Geç ortaçağ tarih çalışmalarındaki hitabet, tarz ve edebi veçheler üzerine bkz. Gabrielle Spiegel, *Chronicle Tradition of Saint-Denis: A Survey* (Brookline, MA, 1978) ve *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography* (Baltimore, MD, 1997) ve Nancy Partner, *Serious Entertainments: The Writing of History in Twelfth-Century England* (Chicago, 1977). İngiltere için bkz. Antonia Gransden, *Historical Writing in England*, 2 cilt (Ithaca, NY, 1974-82). Geç ortaçağ Fransız ve Burgonyalı vakanüvisler için bkz. Paul Archambault, *Seven French Chroniclers: Witnesses to History* (Syracuse, NY, 1974); Graeme Small, *George Chastellain and the Shaping of Valois Burgundy* (Woodbridge, 1997) ve Frank Collard, *Un historien au travail à la fin du XVe siècle: Robert Gaguin* (Cenevre, 1996). Sosyal-bilimsel ve *histoire du livre* yaklaşımının bir uygulaması için bkz. Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (Paris, 1980). Ortaçağ İspanyol tarih yazımı

daha eski bir araştırmada ele alınmıştır: Benito Sánchez-Alonso, *Historia de la Historiografía Española: Ensayo de un Examen Conjunto*. II. cilt (Madrid, 1947), bu İspanyol tarih yazımı üzerine daha uzun bir çalışmanın parçasıdır; Peter Linehan, *History and Historians in Medieval Spain* (Oxford, 1993) az çalışılmış bir bölge üzerine daha yeni ve kapsamlı bir çalışmadır. Doğu ve Orta Avrupa İngilizce ya da diğer Batı Avrupa dillerinde az işlenmiş bir bölgedir ama bkz. Urszula Borkowska (ed.), *Uniwersalizm i Regionizm w kronikarstwie Europy Środkowo Wschodniej* (Lublin, 1996) (çokdilli bir denemeler derlemesi). Rusya üzerine yararlı bir İngilizce antoloji için bkz. G. Vernadsky vd. (ed.), *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, 1. cilt: *Early Times to the Late Seventeenth Century* (New Haven, CT, 1972). Rusça vakayinameler üzerine bildiğim kadarıyla tek (ve okuma fırsatı bulamadığım) kapsamlı çalışma için bkz. M. D. Priselskov, *Istoriia russkogo letopisaniia XI-XV vv.* (Leningrad, 1940). Görece geç 15. yüzyıl çalışmaları üzerine iki kısa inceleme: Jakov S. Luria, "Fifteenth-Century Chronicles as a Source for the History of the Formation of the Muscovite State," Michael S. Flier ve Daniel Rowland (ed.), *Medieval Russian Culture* (Berkeley, CA, 1994) içinde, II. cilt, 47-56; ve Boris M. Kloss, "Determining the Authorship of the Trinity Chronicle," *a.g.e.*, 57-72.

Song Hanedanından Yuan Hanedanına Çin Tarih yazımı

D. C. Twitchett'in (geçen bölümde sayılan) Tang üzerine kitabından başka Song resmi tarihi üzerine ayrıntılı İngilizce rehber yok ama Song tarih yazımındaki çeşitli konularda yararlı bir denemeler derlemesi için bkz. Thomas H. C. Lee (ed.), *The New and the Multiple: Sung Senses of the Past* (Hong Kong, 2004) Song, Jin ve Yuan üzerine, On-cho Ng ve Q. Edward Wang'ın incelemesi, *Mirroring the Past: The Writing and Use of History in Imperial China* (Honolulu, 2005) yararlıdır, W. G. Beasley ve E. G. Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan* (Londra, 1961) içindeki daha eski denemeler de öyle. Hanedanın olağanüstü tarihçisi Sima Guang üzerine bkz. Ji Xiao-bin, *Politics and Conservatism in Northern Song China: The Career and Thought of Sima Guang (A.D. 1019-1086)* (Hong Kong, 2005) ama bu, Sima Guang'ın tarih düşüncesinden çok meslek yaşamıyla ilgilenir. Kamusal yaşam ve eğitim sisteminde tarih düşüncesinin rolü üzerine bkz. Robert M. Hartwell, "Historical Analogism, Public Policy and Social Science in Eleventh and Twelfth Century China," *American Historical Review* 76 (1971): 690-727. Çin Budist tarih yazını üzerine bkz. Jan Yun-hua, "Buddhist Historiography in Sung China," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 114 (1964): 360-81.

10. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Japonya ve Kore

G. W. Robinson, "Early Japanese Chronicles: The Six National Histories," Beasley ve Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan* içinde, 213-28; Beasley, "Japanese Historical Writing in the Eleventh to Fourteenth Centuries," *a.g.e.*, 229-44; ve Delmer M. Brown, "Pre-Gukansho Historical Writing," Brown ve Ichiro Ishida (çev. ve ed.), *The Future and the Past: A Translation and Study of the Gukansho, an Interpretative History of Japan written in 1219* (Berkeley, CA ve Los Angeles, 1979), 354-401, hep dönemi ve tarzları özetler. Bunlara ve önceki bölümde (2. Bölüm) Japonya üzerine sayılanlara ek olarak, şiirler ve vakayinameler de içinde olmak üzere

11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönemi anlatan iyi anlatılar vardır, bunlara bir dizi metin derlemesi de dahildir. özellikle bkz. *The Clear Mirror: A Chronicle of the Japanese Court during the Kamakura Period (1185-1333)*, çev. ve ed. George W. Perkins (Stanford, CA, 1998); Minoru Shinoda, *The Founding of the Kamakura Shogunate 1180-1185* (New York, 1960), buna *Azuma Kagami*'den alıntılar da dahildir ve *The Taiheiki: A Chronicle of Medieval Japan*, çev. ve ed. Helen Craig McCullough (1959; Rutland, VT ve Tokyo, 1981). Zamanın çeşitli Japon "aynaları" için bkz. John S. Brownlee, *Political Thought in Japanese Historical Writing: From Kojiki (712) to Tokushi Yoron (1712)* (Waterloo, Ontario, 1991). Çin ve Japonya'yla karşılaştırılırsa, Kore tarih yazını daha az incelenmiştir. Beasley ve Pulleyblank'ın (yukarıda anılan) Çin ve Japonya üzerine derlemesiyle karşılaştırılabilecek bir İngilizce ikincil literatür yoktur. Ama gene de, bkz. Ch'oe Yong-ho, "An Outline History of Korean Historiography," *Korean Studies* 4 (1980): 1-28.

Hindistan ve Tibet

Yukarıda Bölüm 1 için sayılanlar dışında, özellikle bkz. Peter Hardy, *Historians of Medieval India: Studies in Indo-Muslim Historical Writing*, 2. basım, (Yeni Delhi, 1997); Jagadish Narayan Sarkar, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians: An Introduction to Medieval Indian Historiography* (Kalküta, 1977) ve Sudipta Sen, "Imperial Orders of the Past: the Semantics of History and Time in the Medieval Indo-Persianate Culture of North India," Daud Ali (ed.), *Invoking the Past: The Uses of History in South Asia* (Yeni Delhi, 1999), 231-57. Çin dışı Budizm için bkz. Kanai Lal Hazra, *The Buddhist Chronicles of Southeast Asia* (Yeni Delhi, 1986) ve S. P. Sen (ed.), *Historians and Historiography in Modern India* (Kalküta, 1999) içindeki birkaç ilgili deneme. *Racatarangini* tarihi için bkz. *Baharistan-i-Shahi: A Chronicle of Mediaeval Kashmir*, çev. K. N. Pandit (Kalküta, 1991), giriş bölümü.

4. Bölüm

Rönesans ve 17. Yüzyılda Avrupa

Erken modern Avrupa tarih yazını birçok bakış açısından çok iyi incelenmiştir. En iyi genel kısa inceleme için hâlâ bkz. Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past* (Londra, 1969); ama aynı zamanda bkz. Orest Ranum (ed.), *National Consciousness, History, and Political Culture in Early-Modern Europe* (Baltimore, MD, 1975) ve Bruce Gordon (ed.), *Protestant History and Identity in Sixteenth-Century Europe*, 2 cilt (Aldershot, 1996). Yasa ve tarih arasındaki ilişki için, özellikle bkz. Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law, and History in the French Renaissance* (New York, 1970) ve J. G. A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century: A Reissue with a Retrospect* (Cambridge, 1987). Filoloji için bkz. Anthony Grafton, *Forgers and Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship* (Londra, 1990) ve *Defenders of the Text: Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450-1800* (Cambridge, MA, 1991). Joseph M. Levine, *The Battle of the Books: History and Literature in the Augustan Age* (Ithaca, NY, 1991) "eski-

ler" ve "modernler" arasındaki daha geniş, Avrupa çapındaki itişme bağlamında, kilit konumdaki bir filoloji mücadelesi hakkında parlak bir anlatı sağlar.

Rönesans'tan 18. yüzyıla antikitecilik ve tarih üzerine, Arnaldo Momigliano'nun *Studies in Historiography* (New York ve Evanston, IL, 1966) içinde yayımlanan "Ancient History and the Antiquarian" hâlâ ufuk açıcı olmayı sürdürüyor ama aynı zamanda bkz. Ann E. Moyer, "Historians and Antiquarians in Sixteenth-Century Florence," *Journal of the History of Ideas* 64 (2003): 177-93.

Antikitecilik ve sanat, bilim, arkeoloji ve jeoloji düşüncesiyle olan karşılıklı ilişkileri üzerine bkz. Michael Hunter, *John Aubrey and the Realm of Learning* (Londra, 1975); Roberto Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, 2. basım (Oxford, 1988); Francis Haskell, *History and its Images: Art and the Interpretation of the Past* (New Haven, CT, 1993); Philip J. Jacks, *The Antiquarian and the Myth of Antiquity: The Origins of Rome in Renaissance Thought* (Cambridge, 1993); Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy* (Berkeley, CA, 1994); Leonard Barkan, *Unearthing the Past: Archaeology and Aesthetics in the Making of Renaissance Culture* (New Haven, CT, 1999); Peter N. Miller, *Peiresc's Europe: Learning and Virtue in the Seventeenth Century* (New Haven, CT, 2000); Daniel Woolf, *The Social Circulation of the Past: English Historical Culture 1500-1730* (Oxford, 2003); Joseph M. Levine, *Doctor Woodward's Shield: History, Science and Satire in Augustan England* (Berkeley, CA, 1977) ve William Stenhouse, *Reading Inscriptions and Writing Ancient History: Historical Scholarship in the Late Renaissance* (Londra, 2005). Bollandistler ve 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarındaki diğer önemli alim girişimlerinin etkinlikleri için bkz. David Knowles, *Great Historical Enterprises: Problems in Monastic History* (Londra ve New York, 1963) ve D. C. Douglas, *English Scholars, 1660-1730*, 2. gözden geçirilmiş basım (Londra, 1951).

Son zamanlarda Rönesans sonrasında kadınların tarihle ilgilerini ortaya çıkartma çalışmaları yapıyor: özellikle bkz. Natalie Zemon Davis, "Gender and Genre: Women as Historical Writers, 1400-1820," Patricia H. Labalme (ed.), *Beyond their Sex: Learned Women of the European Past* (New York, 1980) içinde; K. J. P. Lowe, *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter Reformation Italy* (Cambridge, 2003); Charlotte Woodford, *Nuns as Historians in Early Modern Germany* (Oxford, 2002) ve D. R. Woolf, "A Feminine Past? Gender, Genre, and Historical Knowledge in England, 1500-1800," *American Historical Review* 102 (1997): 645-79.

Önemli sayıda bölgesel ve ulusal inceleme de var. Kuzey ve Orta (İskandinavya ve Almanya dahil ama Fransa ve İngiltere hariç) Avrupa için bkz. Gerald Strauss, *Historian in an Age of Crisis: The Life and Work of Johannes Aventinus 1477-1534* (Cambridge, MA, 1963); Peter G. Bietenholz, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought to the Golden Age* (Leiden, 1966); Kurt Johannesson, *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-Century Sweden: Johannes and Olaf Magnus as Politicians and Historians*, çev. ve ed. James Larson (Berkeley, CA ve Los Angeles, 1991); Karen Skovgaard-Petersen, *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648)* (Kopenhag, 2002) ve Irena Backus, *Historical Method and Confessional Identity in the Era of the Reformation (1378-1615)* (Leiden, 2003).

İtalyan Rönesans'ı için, Eric Cochrane, *Historians and Historiography in the*

Italian Renaissance (Chicago, 1981) hâlâ en otoriter incelemedir; aynı zamanda bkz. S. Dale, A. W. Lewin ve D. J. Osheim (ed.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy* (University Park, PA, 2007) içindeki denemeler. Bunlara eklenebilecek daha uzmanlaşmış çalışmalar için bkz. Donald Wilcox, *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century* (Cambridge, MA, 1969); T. C. P. Zimmerman, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy* (Princeton, NJ, 1995); Felix Gilbert, *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth-Century Florence* (Princeton, NJ, 1966); Gary Ianziti, *Humanistic Historiography under the Sforzas* (Oxford, 1988) ve Simon Ditchfield, *Liturgy, Sanctity and History in Tridentine Italy* (Cambridge, 1995). Nancy Struever, *The Language of History in the Renaissance* (Princeton, NJ, 1970) daha zordur ama uğraşmaya değer ve B. L. Ullman, *Studies in the Italian Renaissance* (Roma, 1973) birçoğu eski tarihçilerin yeniden ele alınmalarından ve el yazmalarının incelenmesinden söz eden bir dizi eski ama çok eğlendirici deneme içerir.

Fransa için bkz. Julian H. Franklin, *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History* (New York, 1963); George Huppert, *The Idea of Perfect History: Historical Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France* (Urbana, IL, 1970); Orest Ranum, *Artisans of Glory: Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France* (Chapel Hill, NC, 1980); Blandine Barret-Kriegel'in dört ciltlik muhteşem incelemesi, *Les historiens et la monarchie*, 4 cilt (Paris, 1988). Orta Avrupa, özellikle de Bohemya için bkz. Howard Louthan, *Converting Bohemia: Force and Persuasion in the Catholic Reformation* (Cambridge, 2009), 115-45. İspanya için, B. Sánchez-Alonso, *Historia de la Historiografía Española: Ensayo de un Examen Conjunto*, II. ve III. cilt (Madrid, 1944, 1950) hâlâ yararlıdır ama İspanya üzerine incelemeleri yayılma ve fethin tarihsel edebiyatına odaklanmıştır, bunun için sonraki bölüme bakınız. İngiltere F. J. Levy tarafından incelenmiştir, *Tudor Historical Thought* (San Marino, CA, 1967); A. B. Ferguson, *Clio Unbound: Perception of the Social and Cultural Past in Renaissance England* (Durham, NC, 1979); Daniel Woolf, *The Idea of History in Early Stuart England* (Toronto, 1990) ve *Reading History in Early Modern England* (Cambridge, 2000); Philip Hicks, *Neoclassical History and English Culture: From Clarendon to Hume* (New York, 1996) ve yakın zamandan bir denemeler seçkisi, Pauline Kewes (der.), *The Uses of History in Early Modern England* (San Marino, CA, 2006). İskoçya o kadar çok çalışılmamıştır ama bkz. David Allan, *Virtue, Learning and the Scottish Enlightenment* (Edinburgh, 1993) ve Roger Mason, "Scotching the Brut: Politics, History and National Myth in Sixteenth-Century Britain," R. A. Mason (ed.), *Scotland and England 1286-1815* (Edinburgh, 1987), 60-84.

Hükümdarlar ve prenslerle tarih arasındaki ilişki için, O. Ranum ve G. Ianziti'nin yukarıda sayılan çalışmaları dışında bkz. Fransa üzerine, Chantal Grell ve Catherine Volpihac-Augier (ed.), *Nicolas Fréret, légende et vérité* (Oxford, 1994); İspanya üzerine, Richard L. Kagan, *Clio and the Crown: The Politics of History in Medieval and Early Modern Spain* (Baltimore, 2009) ve Avrupa'nın bütünü üzerine, Chantal Grell, Werner Paravicini ve Jürgen Voss (ed.), *Les princes et l'histoire du XVIe au XVIIIe siècle* (Bonn, 1998). *Ars historica* üzerine, Anthony Grafton, *What was History?* (Cambridge, MA, 2007) hem eksiksiz hem de çok okunabilir; ama

Girolamo Cotroneo, *I trattatisti dell'Ars historica* da (Napoli, 1971) değerli içgörülere sahiptir; daha kısa (ama artık çok eskimiş olan) Beatrice R. Reynolds, "Shifting Currents of Historical Criticism," *Journal of the History of Ideas* 14 (1953): 471-92 da öyle.

Ming Yönetiminde Çin Tarih Yazını

Önceki bölümlerdeki genel çalışmalara ek olarak bkz. On-cho Ng, "Private History of the Late Ming: Some Notes on 5 Works," *Ming Studies* 18 (1984): 46-68; Timothy Brook, *Geographical Sources of Ming-Qing History* (Ann Arbor, MI, 2002); Wolfgang Franke, "The Veritable Records of the Ming Dynasty (1368-1644)," W. G. Beasley ve E. G. Pulleyblank (ed.), *Historians of China and Japan* (Londra, 1961), 60-77, Franke, *An Introduction to the Sources of Ming History* (Kuala Lumpur, 1968) ve "Historical Writing during the Ming," F. W. Mote ve D. C. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China* içinde, 7. cilt, *The Ming Dynasty*, kısım I (Cambridge, 1988), 726-82 ve Franklin Perkins, *Leibniz and China: A Commerce of Light* (Cambridge, 2004). Huang Zongxi'nin siyasi broşürü *Mingyi daifang lu* ve diğer çalışmalarının yeniden bağlamlaştırılması için bkz. Lynn A. Struve, "Huang Zongxi in Context: A Reappraisal of his Major Writings," *Journal of Asian Studies* 47 (1988): 474-502. Luo Guanzhong'ın *Üç Krallığın Romansı*'nın (Ming döneminde danışılan haliyle) siyasi ve askeri dersleri üzerine bkz. Roger Des Forges, "Toward Another Tang or Zhou? Views from the Central Plain in the Shunzhi Reign," Lynn A. Struve (ed.), *Time, Temporality and Imperial Transition: East Asia from Ming to Qing* (Honolulu, 2005), 73-112.

Timur'un Varisleri: Safeviler, Babürlüler ve Osmanlılarda

İslam Tarihyazını

Belki de 13. yüzyıl ve sonrasında İslam içindeki siyasi bölünmeleri yansıtır biçimde, erken dönem modern İslam tarihyazını üzerine, oluşum ya da klasik dönem İslam tarihçilerinin 2. ve 3. bölümlerde anılan literatürle karşılaştırılabilecek incelemeleri yoktur. Konuya farklı bölgeler ve hanedanlar üzerine çalışmalar aracılığıyla yaklaşmak gerekir. Neyse ki, böyle birçok çalışma vardır. İran için özellikle bkz. Sholeh A. Quinn, *Historical Writing during the Reign of Shah 'Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles* (Salt Lake City, UT, 2000); Bertold Spuler, *Persian Historiography and Geography*, çev. M. Ismail Marcinkowski (Singapur, 2003) (çok daha eski bir çalışmanın çevirisi); R. M. Savory, "Very Dull and Arduous Reading': A Reappraisal of the History of Shah 'Abbas the Great by Iskandar Beg Munshi," *Hamdard Islamicus* 3 (1980): 19-37 ve Felix Tauer, "History and Biography," Jan Rypka vd., *History of Iranian Literature*, ed. Karl Jahn (Dordrecht, 1968), 438-61.

Hindistan'ın en çok "ortaçağ" dönemi işlenmiştir (bu Batılı geç dönem ortaçağı ve Babür dönemini kapsar), bunlara *Babürname*, *Ekbername*, *Şah Cihanname* ve ender görülen bir kadın yazarın çalışması olarak, ikinci Babür imparatorunun kız kardeşi Gül-Beden Begüm'ün *Hümayunname*'si gibi birçok önemli eserin çevirisi de dahildir. Bunların birçoğu, bir dizi 19. yüzyıl Britanya memur ve akademisyenin etkinlikleri sayesinde olmuştur. Bu kişilerin en ünlüleri, Albay James Tod (1782-1835) ve Sir Henry Miers Elliot'tır (1808-1853). İslami Hindistan'ı bir tiran-

lık dönemi olarak görüp Hindu'lara sıcak bakan bir düşünce okulunun mensubu olan Tod, Racputlar üzerine muazzam miktarda bilgi toplamıştır, bunlara elindeki bazı malzemenin transkripsiyonu da dahildir ve bunları iki cilt halinde *Annals and Antiquities of Rajast'han* (Londra, 1829-32) başlığıyla bir araya getirmiştir. Elliot bir *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan [sic] India*, 4 cilt (Kalküta, 1849) yayımlamış ve 9. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar çok sayıda Hint-Müslüman metin derlemiştir. Bunların birçoğu ölümünden sonra yayımlanan sekiz ciltlik bir dizide toplanmıştır: *The History of India, as told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, ed. J. Dowson (Londra 1867-77), bu hem filolojik hem de ideolojik zeminde çok tartışılan bir metin olmuştur. İkincil kaynaklar da aynı şekilde çoktur: C. H. Phillips'ın derlemesi *Historians of India, Pakistan, and Ceylon* (Londra, 1961) içindeki denemelerin yanında bkz. Mohibbul Hasan ve Muhammad Mujeed (ed.), *Historians of Medieval India* (Meerut, 1968); Jagadish Narayan Sarkar, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians: An Introduction to Medieval Indian Historiography* (Kalküta, 1977); Peter Hardy, *Historians of Medieval India: Studies in Indo-Muslim Historical Writing*, 2. basım (1960; Yeni Delhi, 1997) ve Harbans Mukhia, *Historians and Historiography during the Reign of Akbar* (Yeni Delhi, 1976). Sanjay Subrahmanyam, "Reflections on State-Making and History-Making in South India, 1500-1800," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41 (1988): 382-416 Güney Hindistan'da bu dönemde tarihyazımıyla devlet arasındaki ilişkiler üzerine kavrayışlı bir denemidir. Son olarak, Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600-1800* (New York, 2003) birçok Güney Asya tarih yazınının 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki türleri üzerine kısıktıcı ve genelinde inandırıcı bir araştırmadır ve diğer Avrupa dışı tarih biçimlerinin değerlendirilmesi üzerine de önemli sonuçları vardır.

Her ne kadar Osmanlılar son yıllarda yeniden gözde oldularsa da, tarih çalışmalarının pek azı İngilizceye çevrilmiştir. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927) artık eskimiş bir bio-bibliyografya çalışmasıdır; şimdilerde Harvard Üniversitesindeki, Babinger'in tarihçi listesini üçe katlayan önemli bir araştırma projesine yerini kaptırmak üzeredir: *Historians of the Ottoman Empire*, <http://www.ottomanhistorians.com>. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, CA, 1995) hem eski kaynakları hem de modern tarihyazımını ele alır. Yararlı kısa genel araştırmalar için bkz. Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography," Bernard Lewis ve P. M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East* (Londra, 1962), 152-67 ve Suraiya Faruqi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources* (Cambridge, 1999) (tarihyazımının tarihyazımını gözden geçirir) ve tek tek tarihçiler üzerine de pek çok inceleme vardır: Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli* (Princeton, NJ, 1986) hem ayrıntıları ve berraklığıyla örnek oluşturur hem de konu hakkında genel bir özet sunar; aynı malzemenin daha ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Johannes Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims: A Study of Mustafa "Ali of Gallipoli's" Kühnü l-Ahbar* (Leiden, 1991). Bireyleri ele alan diğer çalışmalar için bkz. Lewis V. Thomas, *A Study of Naima*, ed. N. Itzkowitz (New York, 1972) (ölümünden sonra yayımlanmış, Naima üzerine doktora tezi, tarihçiden uzunca İngilizce alıntılar da içerir) ve V. L.

Ménage, Neshri's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text (Londra, 1964). Aynı zamanda bkz. Machiel Kiel, "Mevlana Neşri and the Towns of Medieval Bulgaria," Colin Heywood ve Colin Imber (ed.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage* (İstanbul, 1995), 165-86. Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play* (Berkeley, CA, 2003) 17. yüzyılda, 1622'de Sultan II. Osman'ın öldürülmesi etrafındaki olayların birbirini izleyen yeniden yazımlarını ele alan, büyüleyici ama kuramsal açıdan da meydan okuyucu bir vaka çalışmasıdır. Baki Tezcan, "The Politics of Early Modern Ottoman Historiography," ed. V. H. Aksan ve D. Goffman, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge, 2007), 167-98; Christine Woodhead, *Ta'liki-zade's Şehname-i hümayun: A History of the Ottoman Campaign into Hungary, 1593-94* (Berlin, 1983) ve "An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameci in the Ottoman Empire c. 1555-1605," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 75 (1983): 157-82 saray destekli ve resmi tarih yazımı üzerine yararlıdır. Nihayet, Osmanlılar üzerine yazan Batılı tarihçiler için bkz. Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought* (Cambridge, MA, 2008).

5. Bölüm

Hint Adaları ve Amerika Kıtaları Üzerine Avrupa Tarih Yazını

Keşiflerin Avrupa tarih düşüncesi üzerindeki etkisi için bkz. David Armitage, "The New World and British Historical Thought from Richard Hakluyt to William Robertson," Karen O. Kupperman (ed.), *America in European Consciousness, 1493-1750* (Chapel Hill, NC ve Londra, 1995), 52-75 ve Peter Burke, "America and the Rewriting of World History," *a.g.e.*, 33-51. Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625* (Cambridge, 2000), bl. 8. İspanyolların doğuya, Güney Asya'ya doğru yayılmalarını konu alan tarihlerden söz eder. İber Yarımadası ve Amerika kıtalarının tarihçileri üzerine yakın tarihli iki araştırma için bkz. Francisco Esteve Barba, *Historiografía Indiana* (Madrid, 1964) ve A. Curtis Wilgus, *The Historiography of Latin America: A Guide to Historical Writing, 1500-1800* (Metuchen, NJ, 1975); aynı zamanda bkz. Jack Ray Thomas, *Biographical Dictionary of Latin American Historians and Historiography* (Westport, CT, 1984). Benjamin Keen, *The Aztec Image in Western Thought* (New Brunswick, NJ, 1971) Azteklerin Avrupa'da algılanmaları ve kültürleri üzerine tartışmalar açısından mükemmeldir. D. A. Brading, *The First America: The Spanish Monarchy, Creole Patriots, and the Liberal State 1492-1867* (Cambridge, 1991) temas sonrası üç küsur yüzyılda tarih aracılığıyla kimliğin şekillendirilmesinin çok güzel bir araştırmasıdır. Angel Delgado-Gómez, *Spanish Historical Writing about the New World 1493-1700* (Providence, RI, 1994) İspanyol tarihlerinin, resimlerle konu konu betimlemesidir. Las Casas, Acosta, Sarmiento ve Sahagún gibi bireyler üzerine özelleşmiş kitaplar, burada sayılamayacak kadar çoktur. 19. yüzyıl ortalarında, Enrique de Vedia tarafından *Historiadores primitivos de Indias*, 3 cilt (Madrid, 1852) adı altında toplanan, erken dönem tarihçiler üzerine (18. yüzyıl sonlarından kalma bir basımdan derlenen) İspanyolca derleme 1946'da yeniden basılmıştır.

Yenidünya'nın neredeyse tüm önemli İspanyol tarihçileri, birçoğu birkaç kez olmak üzere İngilizceye çevrilmiştir.

Amerika Kıtalarından Yerli ve Mestizo Tarihleri

Yukarıda anılan Esteve Barba'nın yerli tarihçilere ve metinlerine hayli az yer vermiş olmasının aksine, Avrupalıların gelişinin öncesinde ve sonrasında hem anılan yazarları hem de daha genel olarak Güney ve Mezoamerika tarih düşüncesi üzerine yoğun bir çalışma görülür. Kolomb öncesi ve hemen sonrası Orta ve Güney Amerika tarih kaynakları iyice incelenmiştir ve şimdi artık birçoğu yüklü bir şekilde resimlenmiş en önemli Mezoamerika metinlerinin çok erişilebilir baskıları vardır. Örneğin bkz. M. Jansen ve G. A. Pérez Jiménez (ed.), *Codex Bodley: A Painted Chronicle from the Mixtec Highlands, Mexico* (Oxford, 2005); *Historia Tolteca-Chichimeca*, ed. Paul Kirchhoff, Lina Odena Güemes ve Luis Reyes García (İspanyolca ve Nahuatl dilinde) (Mexico, 1976); Eloise Quiñones Keber (ed. ve çev.), *Codex Telleriano-Remensis: Ritual, Divination, and History in a Pictorial Aztec Manuscript* (Austin, TX, 1995); ve Elizabeth Hill Boone, *Stories in Red and Black: Pictorial Histories of the Aztecs and Mixtecs* (Austin, TX, 2000). H. B. Nicholson, "Native Historical Traditions of Nuclear America and the Problem of their Archaeological Correlation," *American Anthropologist* 57 (1955): 594-613 Orta Meksika örnekleri üzerine bir çözümleme ve tipoloji sunar. Önde gelen geç 16-17. yüzyıl yazarlarının erişilebilir baskıları vardır, özellikle de El Inca Garcilaso de la Vega, Guaman Poma ve Alva Ixtlilxóchitl'in. James Lockhart (ed. ve çev.), *We People Here: Nahuatl Accounts of the Conquest of Mexico* (Eugene, OR, 1993) İspanyolca ve İngilizce paralel çevirileriyle Nahuatl metinlerinin yararlı bir seçkisidir. İnkalar üzerine ikincil kaynaklar için, özellikle bkz. Susan Niles, *The Shape of Inca History: Narrative and Architecture in an Andean Empire* (Iowa City, 1999); Catherine Julien, *Reading Inca History* (Iowa City, 2000); ve Gary Urton, "From Knots to Narratives: Reconstructing the Art of Historical Record Keeping in the Andes from Spanish Transcriptions of the Inkha Khipus," *Ethnohistory* 45 (1998): 409-38. Fatih ve fethedilen arasındaki karşılıklı ilişki üzerine bkz. Walter D. Mignolo, *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality, and Colonization*, 2. basım (1995; Ann Arbor, MI, 2003) ve Enrique Florescano, *Memory, Myth and Time in Mexico: From the Aztecs to Independence*, çev. Albert G. Bork ve Kathryn R. Bork (Austin, TX, 1994). Her ikisi de, Avrupa tarihsiciliğinin bastırıcı veçhelerini vurgulayan kışkırtıcı metinlerdir. Etkinin iki yönlü doğasına daha uyumlu üç metinle dengelenmeleri gerekir: Georges Baudot, *Utopia and History in Mexico: The First Chroniclers of Mexican Civilization (1520-1569)*, çev. Bernard R. Ortiz (Niwot, CO, 1995) Meksika'nın erken dönem tarih yazınının ütopyacı ve binyılcı veçhelerine eğilir; José Rabasa, *Inventing America: Spanish Historiography and the Formation of Eurocentrism* (Norman, OK ve Londra, 1993) anavatanındaki Avrupamerkezci tavırların oluşumunda Yenidünya'nın etkisini izler ve Jorge Cañizares-Esguerra, *How to Write a History of the New World: Histories, Epistemologies and Identities in the Eighteenth-Century Atlantic World* (Stanford, CA, 2001) 18. yüzyılda okyanusun her iki yakasındaki tarihçileri ele alır.

Koloni Kuzey Amerika'sında Tarih

Michael Kraus ve Davis D. Joyce, *The Writing of American History*, gözden geçirilmiş basım (Norman, OK ve Londra, 1985) ilk kez 1937'de yayımlanmış bir çalışmanın işe yarar geliştirilmiş bir halidir; yazar-yazar yaklaşımı göndermeler için yararlıdır ama okuması sıkıcıdır. David D. Van Tassel, *Recording America's Past: An Interpretation of the Development of Historical Studies in America 1607-1884* (Chicago, 1960) 1880'lere kadar ilerleyen yorumlayıcı ve seçkici bir anlatıdır, daha okunabilir ama olgusal yanlışlıklar içerir ve Amerikan tarih yazınının Avrupalı kökenlerinden özgünlüğünü gereğinden fazla vurgular; Peter Gay, *A Loss of Mastery: Puritan Historians in Colonial America* (Berkeley, CA, 1966) seçkin bir püristen tarihçiler grubu üzerine zarif bir araştırmadır. Trevor Colbourn, *The Lamp of Experience: Whig History and the Intellectual Origins of the American Revolution* (Chapel Hill, NC, 1965) tarihçilerin kendileriyle değil, İngiliz ve Amerikan Devrimci tarih düşünceleri arasındaki ilişkilerle ilgilenir, ayrı bir ek içinde tarih okuma eğilimlerini belgeleme yolunda erken bir çabayı da içerir. Stephen Carl Arch, *Authorizing the Past: The Rhetoric of History in Seventeenth-Century England* (De Kalb, IL, 1994) ve David Read, *New World, Known World: Shaping Knowledge in Early Anglo-American Writing* (Columbia, SC ve Londra, 2005) edebi araştırmalardır, birincisi Johnson, Mathers'lar ve Winthrop'la ilgilidir, ikincisi de özellikle John Smith ve William Bradford üzerine iyidir. Peter C. Messer, *Stories of Independence: Identity, Ideology, and History in Eighteenth-Century America* (De Kalb, IL, 2005) yaklaşık aynı alanı kapsar ve İskoç Aydınlanmasının (bu konudaki okumalar için bir sonraki bölüme bakınız) etkilerini vurgular; Amerikan tarihlerinin yararlı bir kronolojik listesini verir. Lawrence H. Leder (ed.), *The Colonial Legacies*, 2 cilt (New York, 1971) erken dönem Amerikan tarihçilerinin denemelerinin derlemesidir. Rosemarie Zagarri, *A Woman's Dilemma: Mercy Otis Warren and the American Revolution* (Wheeling, IL, 1995) ve Kate Davies, *Catharine Macaulay and Mercy Otis Warren: The Revolutionary Atlantic and the Politics of Gender* (Oxford, 2005) sıra dışı bir devrimci kişilik olan Warren'ı inceler. Erken dönem Amerikan kadın tarih yazını antolojisi için bkz. Sharon N. Harris (ed.), *Women's Early American Historical Narratives* (Harmondsworth, 2003). Yerli tarihselcilik bir antropoloji çalışmasına konu olmuştur, Amy E. Den Ouden, *Beyond Conquest: Native Peoples and the Struggle for History in New England* (Lincoln, NE, 2005).

6. Bölüm

Sözlü Olanın İnkârı

18. yüzyılda sözlü, alfabeye dayalı yazı ve tarih üzerine tek bir araştırma yok. Ama bkz. Nicholas Hudson, *Writing and European Thought 1600-1830* (Cambridge, 1994) ve aynı yazarın "Constructing Oral Tradition: The Origins of the Concept in Enlightenment Intellectual Culture," A. Fox ve D. Woolf (ed.), *The Spoken Word: Oral Culture in Britain 1500-1850* (Manchester, 2002) içinde, 24-55. Aynı zamanda bkz. bu kitabın yazarının denemesi olan, "The 'Common Voice': History, Folklore, and Oral Tradition in Early Modern England," *Past and Present* 120 (August 1988): 26-52.

18. Yüzyıl Avrupa Tarih Kültürüne Genel Bir Bakış

Aydınlanma tarih düşüncesi üzerine çok az genel çalışma var ama tarih ve tarihçiler dönem hakkındaki birçok kültürel ya da entelektüel araştırmada önemli bir yer işgal ediyor. Genel tarihyazımsal ortam ve burada adı geçen yazarların birçoğu için kapsamlı bir rehber için bkz. J. G. A. Pocock'un, Gibbon'ın *Decline and Fall of the Roman Empire*, üzerine süregiden ve Gibbon'ın çok ötesine geçip Hume, Robertson, Voltaire, Mosheim ve birçok başka tarihçileri de ele alan araştırması: *Barbarism and Religion*, şimdiye kadar 5 cilt (Cambridge, 1999-). Paul Hazard'ın *European Thought in the Eighteenth Century: From Montesquieu to Lessing* (Cleveland, OH, 1963) ve *The European Mind 1680-1715*, çev. J. Lewis May (Harmondsworth, 1973) ve Ernst Cassirer'in *The Philosophy of the Enlightenment*, çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove (Boston, 1955), eski de olsa, içgörülü olmayı sürdürüyor. Friedrich Meinecke, *Historism: The Rise of a New Historical Outlook*, çev. J. E. Anderson, 2. basım (çeviriyi gözden geçiren: H. D. Schmidt) (Londra, 1972) klasik bir anlatıdır, ikon kişilikleri seçimiyle biraz özelliklidir ve 18. yüzyılı esas gösteri olan 19. yüzyıl tarihsiciliği için bir uvertür olarak görür; bu, Herbert Butterfield'in *Man on his Past: The Study of Historical Scholarship*'inin de (Cambridge, 1955) sahip olduğu bir kusurdur. Anne Goldgar, *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750* (New Haven, CT, 1995) "mektup cumhuriyeti" içindeki entelektüel atmosferi inceler. Bunun yanında, deneme seçkileri de vardır, örneğin bkz. Roy Porter ve Mikuláš Teich (der.), *The Enlightenment in National Context* (Cambridge, 1981) ve Karl Hammer ve Jürgen Voss (ed.), *Historische Forschung im 18. Jahrhundert* (Bonn, 1976) (bu ikincide Fransızca ve Almanca denemeler bulunur). Yüz yaşında olmasına karşın, Wilhelm Dilthey'in 1901 tarihli denemesi, "The Eighteenth Century and the Historical World," çev. P. Van Tuhl, *Dilthey, Selected Works*, ed. Rudolf A. Makreel ve Frithjof Rodi (Princeton, NJ, 1985-), IV. cilt, 325-85, zamanının önde gelen tarih felsefecisinin klasik özet ve değerlendirmesidir. Bütününde, dönemin tarihyazımsal etkinliği en iyi bireysel kişilikler hakkında anlatılar ve ulusal araştırmacılarca icra edilmiştir. Fransa, İtalya, Britanya ve Almanya için aşağıya bakınız. İsveç ve Rusya gibi az incelenmiş Kuzey ülkeleri için bkz. Peter Hallberg, *Ages of Liberty: Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740-1792* (Stockholm, 2002); Max J. Okenfuss, *The Rise and Fall of Latin Humanism in Early-Modern Russia* (Leiden, 1995) ve Rudolph L. Daniels, V. N. Tatishchev, *Guardian of the Petrine Revolution* (Philadelphia, 1973).

İtalya ve İskoçya'daki "Felsefi" Tarih

Rönesans ile *Risorgimento* arası İtalya'sı bir dereceye kadar göz ardı edilmiştir, bu tarih yazını da kapsayan bir boşluktur. Vico (ve daha az olsa da) Giannone önemli istisnalar. İngilizcede Giannone üzerine az malzeme vardır ama İtalyanca bilenler için bkz. Giuseppe Ricuperati, *L'esperienza civile e religiosa di Pietro Giannone* (Milano ve Napoli, 1970), özellikle bl. 3. B. Dooley, *The Social History of Skepticism* (Baltimore, 1999) ve aynı yazarın denemesi, "Snatching Victory from the Jaws of Defeat: History and Imagination in Baroque Italy," *Seventeenth Century* 15:1 (2000): 90-115 yardımcı olabilir. Vico, aksine, birçok dilde yoğun olarak incelenmiştir: B. A. Haddock, *An Introduction to Historical Thought* (Londra, 1980) onun düşünceleri

üzerine açık ve okunabilir bir bölüme sahiptir; daha eksiksiz, farklı vurgulu çalışmalar için, bkz. Leon Pompa, *Human Nature and Historical Knowledge: Hume, Hegel, and Vico* (Cambridge, 1990) ve *Vico: A Study of the "New Science,"* 2. basım (Cambridge, 1990); ve Donald Phillip Verene, *Vico's Science of Imagination* (Ithaca, NY, 1981). Giorgio Tagliacozzo ve Hayden V. White (ed.), *Giambattista Vico: An International Symposium* (Baltimore, 1969) Vico'nun düşüncesinin farklı veçheleri üzerine kapsamlı bir denemeler seçkisidir. İskoçya üzerine genel çalışmalar için bkz. Richard B. Sher, *Church and University in the Scottish Enlightenment: The Moderate Literati of Edinburgh* (Princeton, NJ, 1985) ve *The Enlightenment and the Book* (Chicago, 2006); Colin Kidd, *Subverting Scotland's Past: Scottish Whig Historians and the Creation of an Anglo-British Identity* (Cambridge, 1993) ve David Allan, *Virtue, Learning and the Scottish Enlightenment* (Edinburgh, 1993). İskoç Aydınlanması üzerine derli toplu yakın tarihli bir çalışma için bkz. Murray Pittock, "Historiography," Alexander Broadie (ed.), *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* (Cambridge, 2003) içinde, 258-79.

Fransız Aydınlanmasında Tarih Düşüncesi

Fransa Aydınlanmada o kadar merkezi bir konumdadır ki, bir bütün olarak dönem üzerine araştırmalar neredeyse hep ona başrolü verir. Voltaire için bkz. J. H. Brumfitt, *Voltaire, Historian* (Oxford, 1958); Bruce Mazlish, *The Riddle of History: The Great Speculators from Vico to Freud* (New York, 1966) ve Karen O'Brien, *Narratives of Enlightenment: Cosmopolitan History from Voltaire to Gibbon* (Cambridge, 1997). Montesquieu üzerine bkz. Suzanne Gearhart, "Reading De l'Esprit des Lois: Montesquieu and the Principles of History," *Yale French Studies* 59 (1980): 175-200. Condorcet üzerine bkz. Mazlish, *The Riddle of History* (yeniden), Vico'yu da kapsayan ve yargılayıcı da olsa okunabilir bir çalışmadır. Robert Darnton, *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775-1800* (Cambridge, MA, 1979), özellikle tarih üzerine olmasa da, bilginin yayılması üzerine gerekli bir okumadır, yazarı da 18. yüzyıl kültürü üzerine önde gelen bir otoritedir. Lionel Gossman, *Medievalism and the Ideologies of the Enlightenment: The World and Work of La Curie de Sainte-Palaye* (Baltimore, 1968), âlim geleneğinin önemli bir araştırmacısının, etkinlikleri aracılığıyla 18. yüzyılın ortaçağ karşıtlığına bir düzeltme getirir.

Triumvirlik

Hume üzerine bkz. Nicholas Phillipson, *Hume* (Londra, 1989) ve David Wootton, David Hume, "the historian," D. F. Norton (ed.), *The Cambridge Companion to Hume* (Cambridge, 1993), 281-312. Leo Braudy, *Narrative Form in History and Fiction* (Princeton, NJ, 1980) yazar Henry Fielding'le bağlantılı olarak Hume ve Gibbon'u ele alır. Victor Wexler, *David Hume and the History of England* (Philadelphia, 1979) derli toplu ve okunabilir ama sık sık olgusal yanlışlar içerir ve dikkatlice yaklaşılmalıdır. Mark Salber Phillips, *Society and Sentiment: Genres of Historical Writing in Britain, 1740-1820* (Princeton, NJ, 2000) Hume da dahil olmak üzere 18. yüzyıl tarihyazımının duygusal niteliği ve romanla olan ilişkisi üzerine parlak bir çözümlemidir. Tarihçi olarak Robertson üzerine tam bir monografi yoktur

(üzücü bir eksiklik) ama birçok deneme ve makale mevcuttur, örneğin bkz. Jeffrey R. Smitten, "Impartiality in Robertson's History of America," *Eighteenth Century Studies* 19 (1985): 56-77 ve "Modernism and History: William Robertson's Unfinished History of British North America," ed. Richard B. Sher ve Jeffrey R. Smitten, *Scotland and America in the Age of Enlightenment* (Chicago, 1990), 163-79 ve bir denemeler seçkisi: Stewart Brown (ed.), *William Robertson and the Expansion of Empire* (Cambridge, 1997), N. Phillipson'ın denemesi. Yalnızca geçtiğimiz otuz yılın Edward Gibbon üzerine çalışmaların bibliyografyası etkileyicidir ama özellikle bkz. yukarıda anılan Pocock, *Barbarism and Religion*; Lionel Gossman, *The Empire Unpossessed: An Essay on Gibbon's Decline and Fall* (Cambridge, 1981); David Womersley, *The Transformation of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Cambridge, 1988) ve *Gibbon and the "Watchmen of the Holy City": The Historian and his Reputation 1776-1815* (Oxford, 2002).

Batı ve Doğu

Çin ve İslam tarihi yazınına dair Batılı bilinç üzerine sürekli çalışma yoktur ama bkz. Franklin Perkins, *Leibniz and China: A Commerce of Light* (Cambridge, 2004). Ama genelde öteki kültürler üzerine farkındalık P. J. Marshall ve G. Williams'ın konusudur, *The Great Map of Mankind: British Perceptions of the World in the Age of Enlightenment* (Londra, Melbourne ve Toronto, 1982). Pocock, *Barbarism and Religion* her ikisi üzerine Gibbon'ı etkilediği haliyle farkındalığı ele almıştır, özellikle de IV. ciltteki uzun bir bölümde Joseph de Guignes aracılığıyla. Hindu kronolojisi üzerine Jones'un çalışması da aralarında olmak üzere o günlerin çalışmalarından bir seçki için bkz. P. J. Marshall (ed.), *The British Discovery of Hinduism in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1970).

Erken Qing Hanedanında Çin Tarih yazımı

Qing daha önceki bölümlerde anılan Ng ve Wang, *Mirroring the Past* içinde ele alınmıştır. Yaklaşık 1800 yılına kadar olan dönemi kapsayan erken Qing tarih yazını ve tarih araştırmacılığı için en iyi kaynak olarak bkz. Benjamin A. Elman, *From Philosophy to Philology: Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China* (Cambridge, MA, 1984). Lynn A. Struve, "Huang Zongxi in Context: A Reappraisal of his Major Writings," *Journal of Asian Studies* 47 (1988): 474-502; Struve (ed.), *Time, Temporality and Imperial Transition: East Asia from Ming to Qing* (Honolulu, 2005); Pamela Kyle Crossley, *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology* (Berkeley, CA, 1999) ve Peter C. Perdue, *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (Cambridge, MA, 2005) hep değerli çalışmalardır ve Qing imparatorluğunun (Osmanlı ve Britanya imparatorluklarında olduğu gibi) kapsayıcılığına vurguda bulunurlar; hepsi de tarih düşüncesinin veçhelerini kapsar. Son olarak, David S. Nivison, *The Life and Thought of Chang Hsüeh-ch'eng (1738-1801)* (Stanford, CA, 1966) 18. yüzyıl sonu araştırmacısı Zhang Xuecheng'in mükemmel bir portresini sağlar, aynı kişi kısaca da olsa başka bir yerde de zikredilir: P. Demiéville, "Chang Hsüeh-Ch'eng and his Historiography," ed. W. G. Beasley ve E. G. Pulleyblank, *Historians of China and Japan* (Londra, 1961), 167-85.

Erken Tokugava Japonya'sı

İngilizce'de Tokugava tarihyazımı üzerine Japonya incelemeleri, Ming ve Qing üzerine Çin incelemeleri kadar enderdir ama John S. Brownlee, *Japanese Historians and the National Myths, 1600-1945: The Age of the Gods and Emperor Jinmu* (Vancouver ve Tokyo, 1997) iyi bir giriştir. W. G. Beasley ve Carmen Blacker, "Japanese Historical Writing in the Tokugawa Period (1603-1868)," ed. Beasley ve E. G. Pulleyblank, *Historians of China and Japan* (Londra, 1961) içinde de öyle (bu bölümde ele alınan dönemin ötesini de kapsar). Kate Wildman Nakai, *Shogunal Politics: Arai Hakuseki and the Premises of Tokugawa Rule* (Cambridge, 1988) 18. yüzyıl başlarından önemli bir kişilik üzerine aydınlatıcı bir incelemedir. Nakai, "Tokugawa Confucian Historiography: The Hayashi, Early Mito School, and Arai Hakuseki," ed. Peter Nosco, *Confucianism and Tokugawa Culture* (Princeton, NJ, 1984), 62-91, daha genel ama derli toplu bir özet sağlar; Shigeru Matsumoto, *Motoori Norinaga 1730-1801* (Cambridge, 1970) "Ulusal Bilgi" hareketinin eksenindeki kişiyi inceler. Maruyama Masao, *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan*, çev. Mikiso Hane (Princeton, NJ, 1974) Japonya'nın önde gelen modern tarihçilerinden birinin entelektüel ortam üzerine felsefi veçhelere ağırlık verilen klasik bir incelemesidir.

Alman Aufklärung'u

Yakın zamanların, geleneksel Aydınlanma ve 19. yüzyıl arasındaki kopukluk düşüncesine meydan okuyan en kapsamlı çalışması için bkz. Peter Hans Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley, CA, 1975); benzer bir sav için de bkz. Georg G. Iggers, "The European Context of Eighteenth-Century German Enlightenment Historiography," ed. Hans Erich Bödeker vd., *Aufklärung und Geschichte: Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert* (Göttingen, 1986), 225-45, bu arada, Leonard Krieger, "The Philosophical Bases of German Historicism: The Eighteenth Century," *a.g.e.*, 246-63 başka bir yöne, 18. yüzyılın tarih düşüncesinin 17. yüzyıldaki köklerine bakar. Friedrich Meinecke, *Historism: The Rise of a New Historical Outlook*, çev. J. E. Anderson, 2. basım (çeviriyi gözden geçiren, H. D. Schmidt) (Londra, 1972) Möser, Herder ve Goethe üzerine okunabilir. Georg G. Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, gözden geçirilmiş basım (Middletown, CT, 1983), her ne kadar esas olarak 19. yüzyıldan söz etse de yararlı bir arkaplan sağlar. Gatterer üzerine, bkz. P. H. Reill, "History and Hermeneutics in the Aufklärung: The Thought of Johann Christoph Gatterer," *Journal of Modern History* 45:1 (1973): 24-51, Donald R. Kelley, *Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder* (New Haven, CT, 1998) Alman tarih düşüncesi ve hermeneotik üzerine mükemmeldir. S. Mark Lewis, *Modes of Historical Discourse in J. G. Herder and N. M. Karamzin* (New York, 1995) Herder'i Rus çağdaşıyla karşılaştırır. Kant için bkz. William A. Galston, *Kant and the Problem of History* (Chicago, 1975) ve kısa bir araştırma, Harold Mah, "German Historical Thought in the Age of Herder, Kant, and Hegel," Lloyd Kramer ve Sarah Maza (ed.), *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford, 2002), 143-65.

7. Bölüm

Bu bölümde yerden tasarruf etmek için, üstelik aynı çalışma genellikle birden fazla konuyla ilgili olduğu için, çoklu kesimler birleştirilmiştir. Ulusal tarihyazımlarının önemi göz önünde bulundurularak sonda ülkelere göre düzenlenmiş ayrı bir ek konmuştur.

Entelektüel ve Siyasi Arkaplan / Tarihsicilik, Romantizm ve Milliyetçilik.

19. yüzyıl tarihyazımı üzerine genel bir araştırma olarak, G. P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, 2. basım (Londra, 1952) ilk kez 1913'de yayımlanan bir çalışmanın tekrarıdır, dolayısıyla yaklaşık 100 yaşındadır; esas olarak Gooch'un (1873-1968), dönemi sonunda yetişmiş bir tarihçi olarak gözden geçirmesi açısından yararlıdır. 19. yüzyılın tarih yazını, önceki dönemlerden de fazla edebi çözümlemenin konusu ve (tarih, İngilizce, karşılaştırmalı edebiyat ve felsefe bölümlerinden) eleştirmenlerle kuramcıların odağı olmuştur. Hayden White, *Meta-history: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*'un (Baltimore, 1973) (ve özellikle de karmaşık dördülcü mecazlar, tarihsel konuların anlatılaştırılması, ideolojik sonuçlar ve açıklama şemasının) geçtiğimiz otuz yılda eleştiri, fikirler tarihi ve genel tarihyazımı üzerine 19. yüzyılı kapsayan konusunun çok ötesindeki sıra dışı etkisi, -ne yazık ki- aynı zamanda tarihin birçok kilit tarihçi ve filozofu üzerine iyi bir çözümleme olduğu gerçeğini örtmüştür. Yeni başlayanlar için olmasa da, şimdi artık temel bir okuma parçasıdır. Benzer kapsamda bir çalışma için bkz. Hans Kellner, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked* (Madison, WI, 1989).

Historismus ya da tarihsicilik bizzat "tarih" kadar çok anlam edinmiştir. Friedrich Meinecke'nin yukarıda anılmış olan *Historism*'i dışında bkz. Georg G. Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, gözden geçirilmiş basım, (1968; Middletown, CT, 1983) ve Charles R. Bambach, *Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism* (Ithaca, NY, 1995); ek başlıklar, 9. Bölümün ek okumalar listesinde verilmiştir. Romantizm için (aşağıda ulusal literatür kesiminde verilen isimler dışında) bkz. Roy Porter ve Mikuláš Teich (ed.), *Romanticism in National Context* (Cambridge, 1988); Stephen Bann, *The Clothing of Clio: A Study of the Representation of History in Nineteenth-Century Britain and France* (Cambridge, 1984) ve aynı yazardan, *Romanticism and the Rise of History* (New York, 1995); ve Ann Rigney, *Imperfect Histories: The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism* (Ithaca, NY ve Londra, 2001).

Son yirmi yılda çok büyük ilgi uyandıran milliyetçilik ve özellikle de tarihyazımıyla ilişkisi üzerine bkz. aşağıdaki ek.

Ranke ve Tarihin "Profesyonelleşmesi" / Dergiler ve El Kitapları

Eğer Batının 19. yüzyılın ilk yarısının belirleyici özelliği romantik ve milliyetçi havada edebi tarih yazını olduysa, ikinci yarısınınkinin de, gerekli ihtiyat payı bir yana, gevşek bir tanımla "profesyonelleşme" adını verebileceğimiz bir şeyin gelişmesi olduğunu söyleyebiliriz. 19. yüzyıldaki profesyonelleşme üzerine literatür muazzamdır ve bunun çoğunluğu da, "kitabın tarihi"yle birleşerek, nicelleşmiş-

tir. Charles-Olivier Carbonell, *Histoire et historiens: un mutation idéologique des historiens français, 1865-1885* (Toulouse, 1976) nicel tarih yazımı konusunda öncü bir çalışmadır ve özellikle Fransa'da yirmi yılda yayımlanan tarih kitapları üzerine iyidir ama yerel tarihin etkisini önemsememesi nedeniyle eleştirilir. Fransa üzerine yakın tarihli iki önemli çalışma mesleğin sınırlarını çizer: Pim den Boer, *History as a Profession: The Study of History in France, 1818-1914*, çev. Arnold J. Pomarans (Princeton, NJ, 1998) ve Gabriele Lingelbach, *Klio macht Karriere: die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Göttingen, 2003); hem Fransa hem de Birleşik Devletleri kapsayan ikinci çalışma yalnız Almanca yayımlanmıştır ama bkz. Lingelbach'ın verdiği kapsamlı İngilizce özet, "The Historical Discipline in the United States: Following the German Model?," Eckhardt Fuchs ve Benedikt Stuchtey (ed.), *Across Cultural Borders: Historiography in Global Perspective* (Lanham, MD, 2002), 182-204. Birleşik Devletler üzerine Peter Novick, *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession* (Cambridge, 1988) vazgeçilmezdir ve Harry Elmer Barnes, *A History of Historical Writing* (Norman, OK, 1937) gibi daha eski muzaferiyetçi anlatılar için yatıştırıcı bir düzeltme oluşturur. Ranke'nin Birleşik Devletler'de yanlış anlaşılmış olması üzerine yararlı bir deneme, Georg Iggers, "The Image of Ranke in American and German Historical Thought," *History and Theory* 2 (1962): 17-40; ama bu konuma karşı çıkanlar için bkz. Dorothy Ross, "On the Misunderstanding of Ranke and the Origins of the Historical Profession in America," ed. Georg Iggers ve James M. Powell, *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline* (Syracuse, 1990), 154-69 ve Eileen Ka-May Cheng, "Exceptional History? The Origins of Historiography in the United States," *History and Theory* 47 (2008): 200-28. Tarihçilerin bunu izleyen uzmanlaşması daha sonraki bir bölümün konusudur ama bütün modern tarih yazımcılarının bunu, özellikle de akademik tarihi daha geniş bir okur kitlesinden yalıtmasını ve kamu politikaları üzerindeki etkisini olumlu bir gelişme olarak görmediklerine de dikkat etmek gerekir. Kısa bir örnek için bkz. Theodore S. Hamerow, "The Bureaucratization of History," *American Historical Review* 94 (1989): 654-60. Elkitapları için bkz. Hans Schleier, "Ranke in the Manuals on Historical Methods of Droysen, Lorenz, and Bernheim," ed. Iggers ve Powell, *Leopold von Ranke* içinde, 111-23. Kadınların tarih yazımına ve disiplinin "profesyonelleşmesine" katılması da son on yıl civarında incelenmiştir: özellikle bkz. Nina Baym, *American Women Writers and the Work of History, 1790-1960* (New Brunswick, NJ, 1995); Maxine Berg, *A Woman in History: Eileen Power, 1889-1940* (Cambridge, 1992); Murriam E. Burstein, "From Good Looks to Good Thoughts: Popular Women's History and the Invention of Modernity, 1830-1870," *Modern Philology* 97 (1999): 46-75; Julie Des Jardins, *Women and the Historical Enterprise in America: Gender, Race, and the Politics of Memory, 1880-1945* (Chapel Hill, NC, 2003); Jacqueline Goggin, "Challenging Sexual Discrimination in the Historical Profession: Women Historians and the American Historical Association, 1890-1940," *American Historical Review* 97 (1992): 769-802; Bonnie G. Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice* (Cambridge, MA, 1998); Devoney Looser, *British Women Writers and the Writing of History, 1670-1820* (Baltimore, 2000); Mary O'Dowd ve Ilaria Porciani (ed.), *History Women, Storia della storiografia/History of Historiography* Özel

Sayı 46 (2004); Mary O'Dowd, "From Morgan to MacCurtain: Women Historians in Ireland from the 1790s to the 1990s," ed. Maryann Gialanella Valiulis ve O'Dowd, *Women in Irish History: Essays in Honour of Margaret MacCurtain* (Dublin, 1997); Jennifer Scanlon ve Shaaron Cosner (ed.), *American Women Historians, 1700s-1900s: A Biographical Dictionary* (Westport, CT, 1996); ve Mary Spongberg, *Writing Women's History since the Renaissance* (New York, 2002).

Ranke'nin kendisi de çok incelenmiştir: Eserlerinden seçkiler için bkz. Leonard F. Krieger, *Ranke: the Meaning of History* (Chicago, 1977). İlk kez 1973'de yayımlanan Ranke, *The Theory and Practice of History*, ed. Georg G. Iggers'in gözden geçirilmiş bir baskısı 2011'de yeni bir girişle yayımlanacaktır. Tarihçinin kendisi üzerine, Iggers, *The German Conception of History*'ye ek olarak, şunlara bkz. White, *Metahistory*; Iggers ve Powell (ed.), *Leopold von Ranke* içindeki denemeler ve (Almanca bilenler için) Rudolf Vierhaus, *Ranke und die soziale Welt* (Münster, 1957). Aşağıda ulusal tarih yazımları ekinde başka başlıklar da sıralanmıştır.

Tarih, Bilim ve Determinizm / Ranke / Fin-de siècle Belirsizliklerine Kültürel ve Toplumsal Seçenekler

Günümüzde birçok tarihçinin spekülasyona karşı olmasına karşın, 19. yüzyılda tarih ve felsefeyi birbirinden ayırmak zordur; Hayden White'ın *Metahistory*'si her ikisinin de yapısının ne kadar benzer olduğunu gösterir. Açık bir giriş isteyenler, Bruce Mazlish, *The Riddle of History: The Great Speculators from Vico to Freud* (New York, 1966) içinde Hegel, Marx, Comte ve başka birçok düşünürü bulabilir, bu çalışma yapısal olarak yargılayıcıdır ama iyi yazılmış bir anlatıdır. Sima Qian Augustinus'tan 20. yüzyıla çeşitli spekülâtörler üzerine yeni bir denemeler seçkisi için bkz. Johan Galtung ve Sohail Inayatullah (ed.), *Macrohistory and Macrohistorians: Perspectives on Individual, Social and Civilizational Change* (Westport, CT, 1997). Marx da aralarında olmak üzere bu yazarların birçoğu muazzam ikincil bibliyografyalar üretmiştir, bunların pek azını burada sayabiliriz; bkz. Eric Hobsbawm, "Karl Marx's Contribution to Historiography," ed. R. Blackburn, *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory* (Londra, 1972), 265-83; Paul Q. Hirst, *Marxism and Historical Writing* (Londra, 1985); Matt Perry, *Marxism and History* (Basingstoke, 2002) Marksist tarihçilerin kilit kavramları ve aralarındaki önemli modern tartışmaların kısa bir özetidir. Saint-Simon ve Saint-Simoncular için bkz. Frank E. Manuel, *The World of Henri Saint-Simon* (Cambridge, MA, 1956). "Idealist" tarih felsefesi üzerine bkz. Michael Ermarth, *Wilhelm Dilthey: The Critique of Historical Reason* (Chicago, 1978); Robert Southard, *Droysen and the Prussian School of History* (Lexington, KY, 1995) ve Hayden White, "Droysen's Historik: Historical Writing as Bourgeois Science," kendi *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore, 1987), 83-103. Lamprecht üzerine bkz. Roger Chickering, *Karl Lamprecht: A German Academic Life (1856-1915)* (Atlantic Highlands, NJ, 1993); Nietzsche üzerine bkz. White, *Metahistory* ve Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault and Derrida* (Berkeley, CA, 1985) içindeki bölümler. Burckhardt üzerine de yoğun bir şekilde yazılmıştır, White, *Metahistory* içinde de onunla ilgili bir bölüm vardır. Aynı zamanda bkz. Felix Gilbert, "Ranke as the Teacher of Jacob Burckhardt," Iggers ve Powell (ed.),

Leopold von Ranke, 82-8; Gilbert, *History: Politics or Culture? Reflections on Ranke and Burckhardt* (Princeton, NJ, 1990) ve John R. Hinde, *Jacob Burckhardt and the Crisis of Modernity* (Montreal and Kingston, 2000).

Ulusal Tarih Literatürü Üzerine Ek

Birçok ülkenin tarih yazımları üzerine kısa özetler GEHW içinde, daha uzun bölümler de *Oxford History of Historical Writing* (Oxford, çıkacak) IV. cilt içinde bulunabilir. Daha genel olarak, 19. yüzyıl Avrupa'sı (ve dolayısıyla sömürgelerinde) milliyetçilik ve tarih-yapma arasındaki ilişkiler bu yakınlarda Stefan Berger yönetiminde Avrupa Bilim Vakfı tarafından desteklenen büyük bir ortak araştırma girişimince ele alındı (Manchester). Daha geniş anlamda, Avrupa kültürü içinde ulusun yeri üzerine, 19. yüzyılın ötesine de uzanan mükemmel bir tartışma için bkz. Joep Leerssen, *National Thought in Europe* (Amsterdam, 2006). Ulusal çapta tarih yazımının 19 ve 20. yüzyıllardaki tarihiyle ilgilenen okur (bu bölümde özellikle sözü edilmeyen bazı ülkeler de içinde olmak üzere) aşağıdaki başlıkları ilginç bulabilir. Ancak okuru bir kez daha uyarmak gerekir ki, bu liste konu hakkındaki ikincil literatürün tamamını kesinlikle kapsamamaktadır.

Belçika: Hervé Hasquin (ed.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussels, 1981) ve Jo Tollebeek, "Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850)," *Journal of the History of Ideas* 59 (1998): 329-53. **Britanya:** Michael Bentley, *Modernizing England's Past: English Historiography in the Age of Modernism 1870-1970* (Cambridge, 2005); J. W. Burrow, *A Liberal Descent: Victorian Historians and the English Past* (Cambridge, 1981); Duncan Forbes, *The Liberal Anglican Idea of History* (Cambridge, 1952); Rosemary Jann, *The Art and Science of Victorian History* (Columbus, OH, 1985); Christopher Parker, *The English Historical Tradition since 1850* (Edinburgh, 1990) ve *The English Idea of History from Coleridge to Collingwood* (Aldershot, 2000); Peter R. H. Slee, *Learning and a Liberal Education: The Study of Modern History in the Universities of Oxford, Cambridge and Manchester 1800-1914* (Manchester, 1986); ve Reba N. Soffer, *Discipline and Power: The University, History, and the Making of an English Elite, 1870-1930* (Stanford, CA, 1994). "Bilim olarak" tarih üzerine Victoria çağı tartışma, Ian Hesketh, *The Science of History in Victorian Britain: Making the Past Speak* (baskıda, Londra, 2011) içine çok iyi ele alınmıştır; kitabının müsveddelerini okumama izin verdiği için Dr. Hesketh'e müteşekkirim. **Kanada:** M. Brook Taylor, *Promoters, Patriots, and Partisans: Historiography in Nineteenth-Century English Canada* (Toronto, 1989) ve Donald Wright, *The Professionalization of History in English Canada* (Toronto, 2005). **Fransa:** Ceri Crossley, *French Historians and Romanticism: Thierry, Guizot, the Saint-Simonians, Quinet, Michelet* (Londra, 1993); den Boer, *History as a Profession*, yukarıda anıldı; Donald R. Kelley, *Historians and the Law in Postrevolutionary France* (Princeton, NJ, 1984); William R. Keylor, *Academy and Community: The Foundations of the French Historical Profession* (Cambridge, 1975) ve Linda Orr, *Headless History: Nineteenth-Century French Historiography of the Revolution* (Ithaca, NY, 1990). **Almanya** (Aynı zamanda yukarıda tarihsicilik ve Ranke, vs başlıkları altına bakınız): Carlo Antoni, *From History to Sociology: The Transition in German Historical Thinking*, çev. Hayden White (Londra,

ra, 1962); Stefan Berger, *The Search for Normality: National Historical Consciousness in Germany since 1800* (Londra, 1997); Susan A. Crane, *Collecting and Historical Consciousness in Early Nineteenth-Century Germany* (Ithaca, NY, 2000); Harold Mah, "German Historical Thought in the Age of Herder, Kant, and Hegel," Lloyd Kramer ve Sarah Maza (ed.), *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford, 2002), 143-65 ve Theodore Ziolkowski, *Clio the Romantic Muse: Historicizing the Faculties in Germany* (Ithaca, NY, 2004). **Yunanistan:** Effi Gazi, *Scientific National History: The Greek Case in Comparative Perspective* (1850-1920) (Frankfurt, 2000). **Habsburg toprakları** (Alman olmayanlar): Joseph F. Zacek, *Palacký: The Historian as Scholar and Nationalist* (Lahey ve Paris, 1970); Monika Baár, *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century* (Oxford, 2010); Maciej Janowski, "Mirrors for the Nation: Imagining the National Past among the Poles and Czechs in the Nineteenth and Twentieth Centuries," Stefan Berger ve Chris Lorenz (ed.), *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion, and Gender in National Histories* (Basingstoke, 2008), 442-62. **İtalya:** M. Moretti, "The Search for a 'National' History: Italian Historiographical Trends following Unification," ed. Stefan Berger, Mark Donovan ve Kevin Passmore, *Writing National Histories: Western Europe since 1800* (Londra, 1999), 111-22; Ilaria Porciani, "L'Archivio Storico Italiano: Organizzazione della ricerca ed egemonia moderata nel Risorgimento" (Floransa, 1979) ve Martin Thom, "Unity and Confederation in the Italian Risorgimento," ed. Berger, Donovan ve Passmore, *Writing National Histories* içinde, 69-84. **Hollanda:** Nicholas A. Rupke, "Romanticism in the Netherlands," Porter ve Teich (ed.), *Romanticism in National Context* içinde, 191-216. **Polonya:** Peter Brock, John D. Stanley ve Piotr J. Wróbel (ed.), *Nation and History: Polish Historians from the Enlightenment to the Second World War* (Toronto, 2006); Anita Shelton, *The Democratic Idea in Polish History and Historiography: Franciszek Bujak (1875-1953)* (Boulder, CO, 1989) ve Joan S. Skurnowicz, *Romantic Nationalism and Liberalism: Joachim Lelewel and the Polish National Idea* (Boulder, CO, 1981). **Romanya:** Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness* (1997; Bükreş, 2001) ve Paul A. Hiemstra, *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian Historiography* (New York, 1987); Baár, *Historians and Nationalism*, yukarıda anılan çalışma. **Rusya ve Ukrayna:** Anatole G. Mazour, *Modern Russian Historiography*, gözden geçirilmiş basım (Westport, CT, 1975); Serhii Plokhy, *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History* (Toronto, 2005); Thomas D. Sanders (ed.), *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State* (Londra, 1999) ve George Vernadsky, *Russian Historiography: A History*, ed. Sergei Pushkarev, çev. Nickolas Lupinin (Belmont, MA, 1978). **İspanya ve Portekiz:** Derek Flitter, *Spanish Romanticism and the Uses of History: Ideology and the Historical Imagination* (Londra, 2006) ve Sérgio Campos Matos ve David Mota Álvarez, "Portuguese and Spanish Historiographies: Distance and Proximities," ed. Berger ve Lorenz, *The Contested Nation* içinde. **İsviçre:** Guy P. Marchal, "National Historiography and National Identity: Switzerland in Comparative Perspective," ed. Berger ve Lorenz, *The Contested Nation*, 311-38 ve Oliver Zimmer, *A Contested Nation: History, Memory, and Nationalism in Switzerland, 1761-1891* (Cambridge, 2003). **Birleşik Devletler:** Ernst Breisach, *American Progressive History: An Experiment in Modernization* (Chicago, 1993); Ellen Fitzpatrick, *History's*

Memory: Writing America's Past 1880-1980 (Cambridge, 2002); Jurgen Herbst, *The German Historical School in American Scholarship in the Transfer of Culture* (Port Washington, NY, 1965) ve Novick, *That Noble Dream*, yukarıda anılan çalışma.

8. Bölüm

Britanya Hindistan'ı

Vinay Lal, "The History of Ahistoricity: The Indian Tradition, Colonialism, and the Advent of Historical Thinking," Lal, *The History of History: Politics and Scholarship in Modern India* (Oxford ve Yeni Delhi, 2003), 35-9. James Mill'in *History of India*'sı üzerine özellikle bkz. Javeed Majeed, *Ungoverned Imaginings: James Mill's The History of British India and Orientalism* (Oxford, 1992); Indira Chowdhury, "Excavating the Past: History and its Icons," kendi *The Frail Hero and Virile History: Gender and the Politics of Culture in Colonial Bengal* (Delhi, 1998), 40-65; Ranajit Guha, *An Indian Historiography of India: A Nineteenth-Century Agenda and its Implications* (Kalküta ve Yeni Delhi, 1988) ve Meenakshi Mukherjee, "Rhetoric of Identity: History and Fiction in Nineteenth Century India," ed. Alok Bhalla ve Sudhir Chandra, *Indian Responses to Colonialism in the 19th Century* (Yeni Delhi, 1993), 34-47. Aynı zamanda bkz. Daud Ali (ed.), *Invoking the Past: the Uses of History in South Asia* (Yeni Delhi, 1999), bunun içindeki birçok bölüm konuyla ilgilidir

Latin Amerika ve Karayipler

John L. Robinson, *Bartolomé Mitre: Historian of the Americas* (Washington, DC, 1982); Stuart Schwartz, "Giriş," João Capistrano de Abreu, *Chapters of Brazil's Colonial History 1500-1800*, çev. A. Barkel (New York, 1997); E. Bradford Burns (ed.), *Perspectives on Brazilian History* (New York ve Londra, 1967); D. A. Brading, *The First America: The Spanish Monarchy, Creole Patriots, and the Liberal State 1492-1867* (Cambridge, 1991) içindeki son kısım da konumuzla ilgilidir. Karayip ülkeleri üzerine bkz. Allen Woll, *Puerto Rican Historiography* (New York, 1978); Eric Williams, *British Historians in the West Indies* (New York, 1966) ve Elsa V. Goveia, *Historiography of the British West Indies to the End of the Nineteenth Century* (1956; Washington, DC, 1980). B. W. Higman (ed.), *General History of the Caribbean*, VI. cilt: *Methodology and Historiography of the Caribbean* (Londra ve Oxford, 1999) vazgeçilmezdir; özellikle derleyenin giriş denemesine bakın, "The Development of Historical Disciplines in the Caribbean," a.g.e., 3-18.

Güneydoğu Asya (tüm kesimler)

Bu kitabın yazarının müteşekkir olduğu GEHW içindeki çeşitli denemeler ve tarihçiler üzerine başlıklar dışında, Güneydoğu Asya tarih-yazıcılığı üzerine bu bölümdeki Güneydoğu Asya'yla ilgili üç kesimde ele alınan dönemle ilgili birçok derleme vardır, örneğin Abu Talid Ahmad ve Tan Liok Ee (ed.), *New Terrains in Southeast Asian History* (Atina, Ohio ve Singapur, 2003) ve Anthony Reid ve David Marr (ed.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapur, 1979), Güneydoğu Asyalıların kendi geçmişleri hakkında yazdıklarından 1979'da bulunabilen baskıları içeren bir

listeden oluşan özellikle yararlı bir eki vardır ama bu liste geçtiğimiz otuz yılda çok artmıştır. Özellikle bkz. David Chandler (Kamboçya saray vakayinameleri üzerine), David G. Marr (Vietnam tarih yazımı üzerine), Charnvit Kasetsiri (Thai tarih yazımı üzerine) ve R. C. Ileto (Filipin tarih yazımı üzerine) tarafından yazılan bölümlere bakın. C. H. Philips (ed.), *Historians of India, Pakistan, and Ceylon* (Londra, 1961) U Tet Htoot tarafından yazılmış, Birmanya (Myanmar) vakayinameleri üzerine bir bölüm içerir. D. G. E. Hall (ed.), *Historians of South East Asia* (Londra, 1961), 1960'ların başlarında çıkan ve Philips'in Güney Asya üzerine kitabını da içeren Avrupa dışı tarih yazımları üzerine Oxford Üniversitesi yayınlarının bir dizisi dahilindedir. Daha sonraki çalışmalar tarafından eskitilmiştir ama C. C. Berg'in Cava tarih yazımı üzerine makalesi ve kimi başkaları hâlâ yararlıdır. Modern Endonezya esas olarak sonraki bölümde ele alınmıştır ama Soed-jatmoko (ed.), *An Introduction to Indonesian Historiography* (Ithaca, NY, 1965) içinde bu dönemle ilgili malzeme de vardır. Aynı zamanda bkz. Nancy K. Florida, *Writing the Past, Inscribing the Future: History as Prophecy in Colonial Java* (Durham, NC, 1995) ve Ann Kumar, *Surapati, Man and Legend: A Study of Three Babad Traditions* (Leiden, 1976). Tay vakayiname geleneği için, özellikle bkz. David K. Wyatt'ın yazdığı bölüm, C. D. Cowan ve O. W. Wolters (ed.), *Southeast Asian History and Historiography: Essays Presented to D. G. E. Hall* (Ithaca, NY, 1976) içinde ve Donald K. Swearer, "Myth, Legend and History in the Northern Thai Chronicles," *Journal of the Siam Society* 62:1 (1974): 67-88. Vietnam ve Kamboçya için bkz. yukarıda sözü edilen derlemeler ve Alexander Woodside, "Central Vietnam's Trading World in the Eighteenth Century as Seen in Lê Quý Đôn's Frontier Chronicles," ed. K. W. Taylor ve J. K. Whitmore, *Essays into Vietnamese Pasts* (Ithaca, NY, 1995) içinde, 157-72 ve Yu Insun, "Lê Van Hu'u ve Ngô Sĩ Liên: A Comparison of their Perception of Vietnamese History," ed. Nhung Tuyet Tran ve A. J. S. Reid, *Viet Nam: Borderless Histories* (Madison, WI, 2006) içinde, 45-71. Filipinler için bkz. yukarıda sözü edilen derlemeler ve John A. Larkin (ed.), *Perspectives on Philippine Historiography: A Symposium* (New Haven, CT, 1979).

Japonya

Uzun 19. yüzyılda Japonya'daki tarih yazını üzerine mükemmel bir araştırma için bkz. Margaret Mehl, *History and the State in Nineteenth-Century Japan* (Basingstoke, 1998) ve John S. Brownlee, *Japanese Historians and the National Myths, 1600-1945: The Age of the Gods and Emperor Jinmu* (Vancouver ve Tokyo, 1997) içindeki son bölümler. Gene özellikle yararlı bir çalışma için bkz. Stefan Tanaka, *Japan's Orient: Rendering Pasts into History* (Berkeley, CA, 1993) ve Peter Duus, "Whig History, Japanese Style: The Min'yusha Historians and the Meiji Restoration," *Journal of Asian Studies* 33 (1974): 415-36. George Gustavus Zerffi için bkz. Tibor Frank, *From Habsburg Agent to Victorian Scholar: G. G. Zerffi 1820-1892* (Boulder, CO, 2000). Kume olayı üzerine bkz. Margaret Mehl, "Scholarship and Ideology in Conflict: The Kume Affair, 1892," *Monumenta Nipponica* 48 (1993): 337-57. Christopher L. Hill, *National History and the World of Nations: Capital, State, and the Rhetoric of History in Japan, France, and the United States* (Durham, NC ve Londra, 2009) Japonya'yı iki Batılı ülke bağlamıyla karşılaştırarak inceler; odağı, bir Japon kısa öyküsü de aralarında olmak üzere kanonik olmayan tarih biçimlerine eğilimlidir.

Çin

Luke S. K. Kwong, "The Rise of the Linear Perspective on History and Time in Late Qing China," *Past and Present* 173 (2001): 157-90, geç Qing döneminde kayan zaman ve tarih görüşleri ve bunların reformla ilişkilerini inceler. Cumhuriyetçi dönem için bkz. Q. Edward Wang, *Inventing China through History: The May Fourth Approach to Historiography* (Albany, NY, 2001). Geç Qing ve cumhuriyetçi dönemin birçok etkili tarihçisi ve başka araştırmacısı İngilizcede yoğun biçimde incelenmiştir. Liang Qichao üzerine bkz. Joseph R. Levenson, *Liang Ch'i-ch'ao and the Mind of Modern China* (Cambridge, 1959); Hao Chang, *Liang Ch'i-ch'ao and Intellectual Transition in China, 1890-1907* (Cambridge, MA, 1971), onun erken reformist dönemini inceler ve özellikle Xiaobing Tang, *Global Space and the Nationalist Discourse of Modernity: The Historical Thinking of Liang Qichao* (Stanford, CA, 1996), çok daha yoğun bir şekilde onun tarih düşüncesine odaklanır. Japonya'nın Çin'in modernleşmesindeki rolü için bkz. Joshua A. Fogel (ed.), *The Role of Japan in Liang Qichao's Introduction of Modern Western Civilization to China* (Berkeley, CA, 2004). Gu Jiegang üzerine bkz. Laurence A. Schneider, *Ku Chieh-kang and China's New History: Nationalism and the Quest for Alternative Traditions* (Berkeley, CA, 1971). Fu Sinian üzerine bkz. Axel Schneider, "Reconciling History with the Nation? Historicity, National Particularity, and the Question of Universals," *Historiography East and West* 1:1 (2003): 117-36 ve Fan-sen Wang, *Fu Ssu-nien: A Life in Chinese History and Politics* (Cambridge, 2000).

Afrika

Afrika sözlü geleneği ve sözlü edebiyatı üzerine özellikle bkz. etkileyici Jan Vansina, *Oral Tradition as History* (Madison, WI, 1985); aynı zamanda bkz. Thomas A. Hale, *Scribe, Griot and Novelist: Narrative Interpreters of the Songhay Empire* (Gainesville, FL, 1990); John William Johnson, Thomas A. Hale ve Stephen Belcher (ed.), *Oral Epics from Africa* (Bloomington, IN, 1997) ve R. S. O'Fahey ve diğ. (ed.), *The Writings of Eastern Sudanic Africa to c. 1900* (Leiden, 1994). Özellikle Kano vakayinameleri üzerine bkz. John Hunwick vd., *The Writings of Central Sudanic Africa* (Leiden, 1995) ve daha ayrıntılı olarak, Hunwick, "A Historical Whodunit: The So-Called 'Kano Chronicle' and its Place in the Historiography of Kano," *History in Africa* 21 (1994): 127-46. Gonca Vakayinameleri üzerine, çevirileri ve transkripsiyonları da dahil olmak üzere bkz. Ivor Wilks, Nehemia Levtzion ve Bruce M. Haight, *Chronicles from Gonja: A Tradition of West African Muslim Historiography* (Cambridge, 1986). Afrika ve başka yerlerde Afrika akademik tarihyazımının başlangıç evreleri için bkz. J. D. Fage, "History," Robert A. Lytstad (ed.), *The African World: A Survey of Social Research* (New York, 1965) içinde ve Fage, "The Development of African Historiography," ed. J. Ki-Zerbo, *General History of Africa*, 1. cilt: *Methodology and African Prehistory* (Paris ve Londra, 1981), 25-42; J. D. Fage (ed.), *Africa Discovers her Past* (Londra, 1970) içindeki denemeler. Hem Afrika hem de Güney Asya tarihyazımlarını yerel ve bölgesel yazılara odaklanarak inceleyen ilginç bir denemeler seçkisi için bkz. Axel Harnett-Sievers (ed.), *A Place in the World: New Local Historiographies from Africa and South-Asia* (Leiden, 2002).

Osmanlı İmparatorluğu Dahil İslam

El-Ceberti üzerine, David Ayalon'un denemesi "The Historian al-Jabarti," ed. Bernard Lewis ve P. M. Holt, *Historians and the Middle East* (Londra, 1962), 391-402 yararlıdır ama ihtiyatla okunması gerekir, çünkü el-Ceberti hakkında çok coşkulu bir övgüde bulunurken, hatalı bir şekilde onu "yalnızca yerel bir tarihçi" olarak görür (395). Daha temkinli bir görüş için bkz. Jack A. Crabbs, Jr.'ın Ceberti'nin çalışmasının ortaçağ İslam öncelleriyle olan sürekliliğini vurgulayan, *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt* (Detroit, 1984); Youssef M. Choueiri, *Modern Arab Historiography: Historical Discourse and the Nation-State* (Londra, 2003) vazgeçilmez bir çalışmadır Ulrike Freitag, "Writing Arab History: The Search for the Nation," *British Journal of Middle Eastern Studies* 21 (1994): 19-37 ve Israel Gershoni, Amy Singer ve Y. Hakan Erdem (ed.), *Middle East Historiographies: Narrating the Twentieth Century* (Seattle, 2006). Mısır üzerine bkz. Michael Winter, "Attitudes toward the Ottomans in Egyptian Historiography during Ottoman Rule," ed. Hugh Kennedy, *The Historiography of Islamic Egypt (c. 950-1800)* (Leiden, 2001), 195-210. Mısır tarihinin daha yakın bir zamandaki "Araplaştırılması" için bkz. Thomas Mayer, *The Changing Past: Egyptian Historiography of the Urabi Revolt, 1882-1883* (Gainesville, FL, 1988). Osmanlılar ve daha sonraki Türk tarih yazımı için, Cemal Kafadar ve Hakan T. Karateke, "Late Ottoman and Early Republican Turkish Historiography," OHHW, IV. cilt (Oxford, hazırlanıyor) içinde, 19 ve 20. yüzyılların, imparatorluğun sonuna kadar olan imparatorluk yıllıkçılarının tam listesini verir. Aynı zamanda bkz. Ercüment Kuran, "Ottoman Historiography of the Tanzimat Period," ed. Lewis ve Holt, *Historians and the Middle East* içini, 187-206 ve Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East* (Oxford, 2004). Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, Autocracy and Discipline* (Leiden, 2001) Osmanlı modernleşmesinin "sürekli Batılılaşma" modeline bir eleştiri sunar. Batılı tahakkümünün alışıldık "Şarkiyatçı" görüşleriyle hesaplaşan ve Fars/İran'ın şarklılaştırılmasında (ve Avrupa'nın "Garplılaştırılmasında") İranlıların rollerini ortaya koyan revizyonist bir anlatı için bkz. Mohamad Tavakoli-Targhi, *Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism, and Historiography* (Basingstoke, 2001).

9. Bölüm

Genel Okuma: 20. Yüzyılda Tarih yazıcılığı

20. yüzyıl tarih yazımını inceleyen tek yazarlı araştırmalar aslında pek azdır ama bkz. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century:*

From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge (Hanover, NH, 1997) ve Michael Bentley, *Modern Historiography: An Introduction* (Londra, 1999), birçok çalışma ulus, bölge, kuramsal yönelenme veya konu gibi farklı kategorilere ayrılmış durumda. Batıyı değil de tüm küreyi kapsayan çalışmalar daha da nadir; ama bkz. Georg G. Iggers, Q. Edward Wang ve S. Mukherjee, *A Global History of Modern Historiography* (Harlow, UK ve New York, 2008), 20. yüzyılın gelişmeleri üzerine benim bu kitabın bir bölümüne sığdırabildiğimden çok daha eksiksiz ve ayrıntılı anlatı sunar. Özellikle son yüzyıldaki çeşitli kuramsal yaklaşımlar üzerine yakın tarihli birçok araştırma ve derleme seçkisi var: Rolf Torstendahl (ed.), *An Assessment of Twentieth-Century Historiography: Professionalism, Methodologies, Writings* (Stockholm, 2000); Stefan Berger, Heiko Feldner ve Kevin Passmore (ed.), *Writing History: Theory and Practice* (Londra, 2003) ve Donald R. Kelley, *Frontiers of History: Historical Inquiry in the Twentieth Century* (New Haven, CT, 2006).

Bir Tarihselcilik Buhranı mı?/ "tarih" ve "Tarih" Felsefeleri

Spengler üzerine bkz. John Farrenkopf, *Prophet of Decline: Spengler on World History and Politics* (Baton Rouge, LA, 2001). Toynbee üzerine özlü bir inceleme ve ona karşı öne sürülen ana eleştiri başlıkları için bkz. Roland N. Stromberg, *Arnold J. Toynbee: Historian for an Age of Crisis* (Carbondale, IL, 1972). Aynı zamanda bkz. C. T. McIntire ve Thomas Perry (ed.), *Toynbee: Reappraisals* (Toronto, 1989) içindeki denemeler. Toynbee ve Spengler'in yanında başkalarını da içeren dünya tarihçileri üzerine bir inceleme için bkz. Paul Costello, *World Historians and their Goals: Twentieth-Century Answers to Modernism* (De Kalb, IL, 1994). Bu bölümde Benedetto Croce üzerine tartışmaların dayanağı için bkz. David D. Roberts, *Benedetto Croce and the Uses of Historicism* (Berkeley, CA, 1987) ve aynı yazarın, *Historicism and Fascism in Modern Italy* (Toronto, 2007). Aynı zamanda bkz. A. Robert Caponigri, *History and Liberty: The Historical Writings of Benedetto Croce* (Chicago, 1955) ve Edmund E. Jacobitti, *Revolutionary Humanism and Historicism in Modern Italy* (New Haven, CT, 1981). Collingwood üzerine mükemmel bir çalışma için bkz. William H. Dray, *History as Reenactment: R. G. Collingwood's Idea of History* (Oxford, 1995).

Annales'in Yükselişi

20. yüzyılda hiçbir tarihçiler "okulu" ya da grubu, üzerine birçok kitap ve makale kaleme alınan Annales kadar tartışılmamıştır. Traian Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm* (Ithaca, NY, 1976) bir dereceye kadar aşırı kutlayıcı ve Annales araştırmacıları arasındaki birlik ve tutarlılığı abartmaya eğilimli bir çalışmadır; Stuart Clark (ed.), *The Annales School* (Londra, 1999) ve Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-1989* (Stanford, CA, 1990) (bu ikincide gayet yararlı bir *Annalistes* terminolojisi sözlüğü vardır) daha dengeli değerlendirmelerde bulunurlar. Philippe Carrard, *Poetics of the New*

History: French Historical Discourse from Braudel to Chartier (Baltimore, 1992) Fransız "Yeni Tarih'in (bu Fransa'da Annales'cilerin "üçüncü" kuşağının çalışmaları için, özellikle de kültürel tarihte kullanılan terimdir) "şiiresselliği"ne edebi bir yaklaşım sunar. Jean-Pierre Hérubel (ed.), *Annales Historiography and Theory: A Selective and Annotated Bibliography* (Westport, CT, 1994) yararlı bir bibliyografidir ama benzeri tüm çalışmalar gibi hızla eskimektedir. Harekete kadınların katılımı Natalie Zemon Davis'in parlak bir makalesine konu olmuştur: "Women and the World of the Annales," *History Workshop Journal* 33 (1992): 121-37; aynı zamanda bkz. Peter Schöttler, "Lucie Varga: A Central European Refugee in the Circle of the French 'Annales', 1934-1941," *History Workshop Journal* 33 (1992): 100-20. Annales'in başlangıçtaki büyük mimarlarından, Bloch'un çok iyi anlatılmış bir öyküsü için bkz. Carole Fink, *Marc Bloch: A Life in History* (Cambridge, 1989). Mikro tarih için metinde geçen başlıklara başvurulabilir, aynı zamanda bkz. E. Muir ve G. Ruggiero (ed.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, çev. E. Branch (Baltimore, 1991).

Tarih ve Sosyal Bilimler

Tarihin toplum kuramıyla hemhal olmasının en iyi incelemesi için, bkz. Peter Burke, *History and Social Theory*, 2. basım (Ithaca, NY, 2005). Kevin Passmore de yararlı bir çözümsel özet verir: "History and Social Science in the West," *OHHW*, V. cilt (Oxford, çıkacak). Thomas Kuhn'un bilim tarihi üzerindeki dönüştürücü etkisini anlatan birçok çalışma vardır ama özellikle bkz. Jan Golinski, *Making Natural Knowledge: Constructivism and the History of Science* (Cambridge, 1998); genelde bilim ve teknoloji tarihi için bkz. Seymour Mauskopf ve Alex Roland, "The Historiography of Science and Technology," *OHHW*, V. cilt. Kliometri üzerine tartışmalar için bkz. Elton ve Fogel, Barzun ve Bridenbaugh'un metinde ve notlarda anılan çalışmaları. Karşı olgusallar için bkz. Simon T. Kaye, "Challenging Certainty: The Utility and History of Counterfactualism," *History and Theory* 49 (2010): 38-57 ve Niall Ferguson, *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals* (Londra, 1997).

Diktatörlükler ve Totaliter Rejimlerde Tarih

Antoon De Baets, *Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945-2000* (Westport, CT, 2002), II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana dünyanın, Franco İspanya'sı, Arjantin ve Şili'deki askeri cuntalar, günümüzde Birmanya/Myanmar ve birçok Afrika ülkesi gibi çok çeşitli yerlerinde yaşanan, tarihçiler üzerindeki sansür vakalarının kapsamlı bir kataloğudur. Bilgilendirici ama kasvetli bir okumadır. Nazizm yönetimindeki tarihçiler için bkz. Winfried Schulze ve Otto Gerhard Oexle (ed.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus* (Frankfurt, 2000); Savaş sonrası Doğu Almanya için bkz. Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach* (Detroit, 1985). Yakın zamandaki tartışmalar için bkz. Stefan Berger, *The Search for Normality: National Historical Consciousness in Germany since 1800* (Londra, 1997); A. D. Low, *The Third Reich and the Holocaust in German Historiography: Toward the Historikerstreit of the Mid-1980s* (Boulder, CO, 1994). Sovyetler Birliği üzerine İngilizce çok çalışma vardır: Konstantin F. Shtepa, *Russian Historians and the Soviet State* (New Brunswick, NJ, 1962); George

Vernadsky, *Russian Historiography: A History*, ed. Sergei Pushkarev, çev. Nickolas Lupinin (Belmont, MA, 1978) yararlı yaşamöyküsel malzemeler içerir ama başlığı yanıltıcıdır çünkü yalnızca 18. yüzyılın ortalarında başlar ve Sovyet dönemini ele alışı da seçicidir. Herhangi bir Batı diline hâlâ çevrilmemiş, klasik bir erken Sovyet tarihyazımı anlatısı için bkz. Nikolai Rubinstein, *Russkaia Istoriografiia* (Moskova, 1941); bu son bilgiyi Denis Kozlov'a borçluyum. Plehanov üzerine bkz. Samuel H. Baron, *Plekhanov in Russian History and Soviet Historiography* (Pittsburgh, PA, 1995); Pokrovski üzerine bkz. George M. Enteen, *The Soviet-Scholar-Bureaucrat: M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians* (University Park, PA, 1978) ve John Barber, *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932* (Basingstoke, 1981). İçeriden bir perspektif için bkz. Alter L. Litvin, *Writing History in Twentieth-Century Russia: A View from Within*, çev. ve ed. John H. L. Keep (Basingstoke, 2001). Rus tarihindeki standart imparatorluk anlatısının yerine Marksist versiyonunun yerleştirilmesi sürecinin mükemmel bir anlatısı için bkz. Serhii Plokhy, *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History* (Toronto, 2005). Stalin sonrası Sovyet tarihyazımı için bkz. R. W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution* (Basingstoke, 1989) ve onun *Soviet History in the Yeltsin Era* (Basingstoke, 1997). 1991 öncesi ve sonrası Sovyet peyklerindeki tarih için bkz. Maciej Górny, "Past in the Future: National Tradition and Czechoslovak Marxist Historiography," *European Review of History* 10 (2003): 103-14 ve Ulf Brunnbauer (ed.), *(Re)Writing History: Historiography in Southeast Europe after Socialism* (Münster, 2004).

Komünist Çin'de Konfüçyüsçülüğün dönüşümü için bkz. Joseph R. Levenson, "The Place of Confucius in Communist China," ed. Albert Feuerwerker, *History in Communist China* (Cambridge, MA, 1968), 56-73. Kültür Devriminin bir kurbanı üzerine bkz. Clifford Edmunds, "The Politics of Historiography: Jian Bozan's Historicism," ed. M. Goldman, *China's Intellectuals and the State: In Search of a New Relationship* (Cambridge, MA, 1987) içinde, 65-106. Arif Dirlik, *Revolution and History: The Origins of Marxist Historiography in China, 1919-1937* (Berkeley, CA, 1978) Marksist tarihyazıcılığının 1949 öncesi tarihini gözden geçirir. Japonya için, bkz. 8. Bölüm içinde sıralanan başlıklar ve bunlara ek olarak, Nozaki Yoshiko, *War Memory, Nationalism, and Education in Postwar Japan, 1945-2007: The Japanese Textbook Controversy and Ienaga Saburo's Court Challenge* (Londra, 2008). Ienaga Saburo, *Japan's Past, Japan's Future: One Historian's Odyssey*, çev. Richard H. Minear (Lanham, MD, 2001) içinde, sertifikasyonla yaşadıklarını ve buna karşı yasal mücadeleyi anlatır, 151-87. Japonya'da yakın zamanlarda tarihle kamuoyu arasındaki ilişkideki son gelişmeler için bkz. Sven Saaler, *Politics, Memory and Public Opinion: The History Textbook Controversy and Japanese Society* (Münih, 2005). Suharto'nun başa geçişinden bu yana Endonezya tarihyazımı ve özellikle askeri ideolojinin etkisi üzerine bkz. Katharine E. McGregor, *History in Uniform: Military Ideology and the Construction of Indonesia's Past* (Honolulu, 2007). Vietnam üzerine bkz. Patricia M. Pelley, *Postcolonial Vietnam: New Histories of the National Past* (Durham, NC, 2002).

Aşağıdan Tarih

İngiliz Marksist tarihyazıcılığı içindeki tartışmalar üzerine polemikçi bir anlatı için bkz. Perry Anderson, *Arguments within English Marxism* (Londra, 1980). Mark-

sist toplum tarihinin evrimi üzerine bkz. Geoff Eley, *A Crooked Line: From Cultural History to the History of Society* (Ann Arbor, MI, 2005). Geçmişin ve bugünün kökenleri üzerine bkz. Christopher Hill, R. H. Hilton ve E. J. Hobsbawm, "Past and Present: Origins and Early Years," *Past and Present* 100 (1983): 3-14; genelde Britanya Marksizmi üzerine bkz. Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians* (1984; New York, 1995). Gramsci üzerine bkz. John Cammett, "Antonio Gramsci: Marxism and the Italian Intellectual Tradition," ed. Hayden White, *The Uses of History: Essays in Intellectual and Social History Presented to William J. Bossenbrook* (Detroit, 1968), 175-86 ve T. J. Jackson Lears, "The Concept of Cultural Hegemony: Problems and Possibilities," *American Historical Review* 90 (1985): 567-93.

Seçkinler düzeyinin altındaki güncel toplulukları inceleyenlerin çok kullandıkları bir araç olarak sözlü tarih üzerine literatür yoğunudur; en ulaşılabilir giriş metni için bkz. Paul Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*, 3. basım (Oxford, 2000).

Kadınların Tarihi ve Toplumsal Cinsiyet

Son iki yüzyılda Batıda kadınlar ve tarih mesleği üzerine özellikle bkz. Bonnie G. Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice* (Cambridge, MA, 1998) ve Julie Des Jardins, *Women and the Historical Profession in America: Gender, Race, and the Politics of Memory, 1800-1945* (Chapel Hill, NC, 2003). *Storia della Storiografia*'nın editörlüğünü Mary O'Dowd ve Ilaria Porciani'nin yaptığı "Tarih Kadınları" üzerine bir özel sayısı, 46 (2004), modern ve yalnızca Avrupa odaklıdır ama Baltık ve Balkanlar gibi az işlenmiş bölgeleri de içerir ve çokdillidir. İrlanda için bkz. Nadia Claire Smith, *A "Manly Study"? Irish Women Historians, 1868-1949* (Basingstoke, 2006). Özellikle Müslüman dünyası ve Afrika'da, kadının tarihi üzerine Batı dışı örnekler giderek artmaktadır. Örneğin bkz. Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate* (New Haven, CT, 1992) ve Faslı sosyolog Fatima Mernissi'nin birçok çalışması, örneğin *Women and Islam: An Historical and Theological Enquiry*, çev. Mary Jo Lakeland (Oxford, 1991). Yakın tarihli deneme seçkileri de kadının çok eski zamanlardan beri İslam toplumlarındaki tarihsel yerini incelemiştir, örneğin bkz. Guity Nashat ve Lois Beck (ed.), *Women in Iran from the Rise of Islam to 1800* (Urbana, IL, 2003) ve *Women in Iran from 1800 to the Islamic Republic* (Urbana, IL, 2004). Aynı zamanda bkz. Julia Clancy-Smith, "Twentieth-Century Historians and Historiography of the Middle East: Women, Gender, and Empire," ed. Israel Gershoni, Amy Singer ve Y. Hakan Erdem, *Middle East Historiographies: Narrating the Twentieth Century* (Seattle, WA, 2006), 70-100. Kadınların tarihinden kademeli olarak toplumsal cinsiyet tarihine kayış ve özellikle de Joan Scott üzerine bkz. Des Jardins, "Women's and Gender History," *OHHW*, V. cilt. Joan Wallach Scott'un bu alandaki kendi ilk çalışmaları da kendi *Gender and the Politics of History* (New York, 1988) içinde yer alır.

Entelektüel Tarih ve Psikotarih

Fikirler tarihi, kültürel tarih ve benzeri yaklaşımlar üzerine araştırmalar için bkz. Peter Burke, *What is Cultural History?* (Cambridge, 2004) ve Donald R. Kelley, *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History* (Burlington, VT, 2002). Ente-

lektüel tarihin Hindistan'da bir yöntem olarak tutunmayı başaramaması üzerine bkz. K. N. Panikkar, "The Intellectual History of Colonial India: Some Historiographical and Conceptual Questions," ed. Sabyasachi Bhattachaya ve Romila Thapar, *Situating Indian History* (Delhi, 1986) içinde, 403-33. Psikotarih üzerine bkz. Lynn Hunt, "Psychology, Psychoanalysis and Historical Thought," ed. Lloyd Kramer ve Sarah Maza, *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford, 2002), 337-56. Bir savunma, sonra da bir eleştirisi için bkz. Peter Gay, *Freud for Historians* (New York, 1985) ve David E. Stannard, *Shrinking History: On Freud and the Failure of Psychohistory* (New York, 1973).

Dile Dönüş, Postmodernizm ve Sömürgecilik Sonrası

Dile dönüş üzerine ilk çalışmalardan biri olarak bkz. Linda Orr, "The Revenge of Literature: A History of History," *New Literary History* 18(1986-7): 1-21. Postyapısalcı düşünürlerle öncelleri arasındaki bağlantı hakkında berrak bir çalışma için bkz. Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault and Derrida* (Berkeley, CA, 1985). Hayden White üzerine bkz. Frank Ankersmit, Ewa Domanska ve Hans Kellner (ed.), *Re-figuring Hayden White* (Stanford, CA, 2009). Postyapısalcı dönüştürmenin Marksist emek tarihçisine eleştirisi için bkz. Bryan D. Palmer, *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History* (Philadelphia, 1990). Muhafazakâr tepkiler arasında bkz. Keith Windschuttle, *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists are Murdering our Past* (New York, 1997) ve G. R. Elton, *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study* (Cambridge, 1991). Daha olumlu düşünceler için bkz. Mark Poster, *Cultural History and Postmodernity: Disciplinary Readings and Challenges* (New York, 1997) ve Patrick Joyce, "The Return of History: Postmodernism and the Politics of Academic History in Britain," *Past and Present* 158 (1998): 207-35. Kleio'nun algılanan düşmanlarına karşı daha iyi savunulan ve daha ılımlı tepkiler için bkz. Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York, 1994); Richard J. Evans tarafından takınılan sağduyulu yaklaşım için, *In Defense of History* (Londra, 1997), kimi eleştirmenlerince kuramsal açıdan nahif olarak nitelendirilmiş olsa da, söz konusu mesele üzerine iyi bir giriştir ve postmodernizm tarafından öne sürülen epistemolojik noktaların çok uzun süredir tarihçiler tarafından dile getirildiğine dikkat çeker. Kimi kilit atışmaların (postmodern tarihin en aşırı temsilcilerinden biri tarafından derlenen) bir seçkisi için bkz. Keith Jenkins, *The Postmodern History Reader* (Londra, 1997).

Sömürgecilik sonrası ve madun araştırmaları için, Edward Said'in *Orientalism*'i (Londra, 1978) dışında, birçok kilit kitap, makale ve deneme seçkisi vardır. Ranajit Guha'nın çalışması temeldir: *An Indian Historiography of India: A Nineteenth-Century Agenda and its Implications* (Calcutta ve Yeni Delhi, 1988) ve "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India," ed. Ranajit Guha ve Gayatri Chakravorty Spivak, *Selected Subaltern Studies* (New York ve Oxford, 1988) içinde, 37-44 ve Guha, *History at the Limit of World-History* (New York, 2002). Batı tarihçiliği üzerine bir ölçüde daha aşırı bir tutum için bkz. Ashis Nandy, "History's Forgotten Doubles," *History and Theory* 34:2 (1995): 44-66 ve onun görüşlerinin birçoğu geliştirilmiştir bkz. Vinay Lal, *The History of History: Politics and Scholarship in*

Modern India (Oxford ve Yeni Delhi, 2003). Aynı zamanda bkz. Arif Dirlik, Vinay Bahl ve Peter Gran (ed.), *History after the Three Worlds: Post-Eurocentric Historiographies* (Oxford, 2000); Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, NJ, 2000); Axel Harneit-Sievers (ed.), *A Place in the World: New Local Historiographies from Africa and South-Asia* (Leiden, 2002); Arnold Temu ve Bonaventure Swai, *Historians and Africanist History: A Critique. Post-Colonial Historiography Examined* (Londra, 1981); Sugata Bose, "Post-Colonial Histories of South Asia: Some Reflections," *Journal of Contemporary History* 38 (2003): 133-46; Robert Young, *White Mythologies: Writing History and the West* (Londra, 1990); Harish Trivedi ve Meenakshi Mukherjee (ed.), *Interrogating Post-Colonialism: Theory, Text and Context* (Rashtapati Nivas, Shimla, 1996); ve Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston, 1995). Aydınlanmanın tavizsizce emperyalist olduğu yolundaki sömürgecilik sonrası suçlamaya bir karşı çıkış için bkz. Sankar Muthu, *Enlightenment against Empire* (Princeton, NJ, 2003).

Revizyonizm ve Tarih Savaşları / Tarih yazımının Parçalanması

20. yüzyılda tarih pedagojisi üzerine tartışma yaşanan olaylar üzerine bkz. Gary B. Nash, Charlotte Crabtree ve Ross E. Dunn, *History on Trial: Culture Wars and the Teaching of the Past* (New York, 1997). Peter Novick, *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession* (Cambridge, 1988), meslekteki savaş sonrası parçalanmayı ele alır. Amerika'daki, tarihçilere karşı başlatılan ama hepsi de ideolojik olmayan yüksek görünürlüklü saldırılar için bkz. Jon Wiener, *Historians in Trouble* (New York, 2005). Ulusal Hava ve Uzay Müzesindeki atom bombası sergisi özelindeki tartışma için, Richard H. Kohn, "History at Risk: The Case of Enola Gay," ed. Edward T. Linenthal ve Tom Engelhardt, *History Wars: The Enola Gay and Other Battles for the American Past* (New York, 1996) içinde, 140-70; ve Linenthal, "Anatomy of a Controversy," *a.g.e.*, 9-62. Avustralya tarih savaşları üzerine bkz. Stuart Macintyre ve Anna Clark, *The History Wars* (Carlton, Australia, 2003); Keith Windschuttle, *The Fabrication of Aboriginal History*, 1. cilt: *Van Diemen's Land, 1803-1847* (Sydney, 2002) ve "Doctored Evidence and Invented Incidents in Aboriginal Historiography," Bain Attwood ve S. G. Foster (ed.), *Frontier Conflict: The Australian Experience* (Canberra, 2003) içinde, 99-112. Bellek ve tarih yazını üzerine bkz. Alon Confino, *Germany as a Culture of Remembrance: Promises and Limits of Writing History* (Chapel Hill, NC, 2006) ve Jeffrey K. Olick (ed.), *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection* (Durham, NC, 2003). Bellek mekânları üzerine bkz. Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire," *Representations* 26 (1989): 7-25. Son yıllarda küresel çapta gerçekleşen çeşitli "ders kitabı" tartışmaları için bkz. Edward Vickers ve Alisa Jones (ed.), *History Education and National Identity in East Asia* (New York ve Londra, 2005); Laura Hein ve Mark Selden (ed.), *Censoring History: Citizenship and Memory in Japan, Germany, and the United States* (Armonk, NY ve Londra, 2000) ve Nozaki Yoshiko, *War Memory, Nationalism, and Education in Postwar Japan, 1945-2007: The Japanese Textbook Controversy and Ienaga Saburo's Court Challenge* (Londra, 2008).

Amerikal kıtalarındaki yerli tarihselciliği için bkz. Peter Nabokov, *A Forest of Time: American Indian Ways of History* (Cambridge, 2002); Penny Petrone, *Native Literature in Canada: From the Oral Tradition to the Present* (Toronto, 1990); Julie Cruikshank, *The Social Life of Stories: Narrative and Knowledge in the Yukon Territory* (Vancouver, 1998); Thomas A. Abercrombie, *Pathways of Memory and Power: Ethnography and History among an Andean People* (Madison, WI, 1988); David Carey, Jr., *Our Elders Teach Us: Maya-Kaqchikel Historical Perspectives* (Tuscaloosa, 2001); Joanne Rappaport, *The Politics of Memory: Native Historical Interpretation in the Colombian Andes*, gözden geçirilmiş basım, (Durham, NC, 1998); Jonathan D. Hill (ed.), *Rethinking History and Myth: Indigenous South American Perspectives on the Past* (Urbana, IL ve Chicago, 1988) ve Neil L. Whitehead (ed.), *Histories and Historicities in Amazonia* (Lincoln, NE ve Londra, 2003).

Küresel tarih ve dünya tarihi üzerine kimi önde gelen örnekler için bkz. "bağımlılık" okulunun kilit çalışması, I. Wallerstein, *The Modern World System*, 3 cilt (New York, 1974-89); Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony* (New York, 1989); Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (New York, 1984) ve Alfred W. Crosby, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport, CT, 1972). Tarih yazınında bir eğilim olarak küresel tarih de Patrick Manning tarafından ele alınmıştır: *Navigating World History: Historians Create a Global Past* (Houndmills, UK, 2003) ve Pamela Kyle Crossley, *What is Global History?* (Cambridge, 2008). Aynı zamanda bkz. Jerry H. Bentley, "World History," *GEHW* içinde, 968-71 ve Bentley, "The New World History," ed. Kramer ve Maza, *A Companion to Western Historical Thought* içinde, 393-416. Konuya karşılaştırmalı bir yaklaşım için bkz. Dominic Sachsenmaier, *Global Perspectives on Global History: Patterns in the United States, Germany and China* (Cambridge, 2011), bu çalışma daha piyasaya çıkmadı ama müsveddelerini okuma fırsatım oldu.

- Abbas, Şah 241
 Abbasi Halifeliliği 147, 149, 239
 Acosta, José de 258, 272, 273, 299
 Adams, Abigail 305
 Adams, Henry 406, 490
 Adams, John 305
 Afgani, Seyyid Cemaleddin 480
 Africanus, Sextus Iulius 101, 103
 Afrika Tarihi 44, 479-480
 Agrippa, Cornelius 229
 Agrippa, Heinrich Cornelius 229
 Ahmed ibn Fartua 474
 Ajjemy, Abdallah bin Hemedi 1 478
 Akdağ, Mustafa 486
 Alemgir, Evrengzib 247
 Alfabetizasyon yazı. bkz. piktografik tarihler
 Alfonso, Kralı X. "Akıllı" 168
 Almanya 110, 155, 180, 182, 185, 210, 222,
 277, 288, 322, 365-368, 373, 378,
 380, 382, 384, 385, 387, 388, 397,
 402, 403, 406-408, 418, 422, 457,
 460, 463, 472, 477, 488, 491, 505-
 508, 511, 526, 559, 566, 573, 580
 Almela, Diego Rodriguez de 205
 Altan Tobçı 13, 151, 152
 Altdorfer, Albrecht 207, 209
 Alva Ixtlilxóchitl 13, 258, 286, 287, 293,
 439
 Alva Ixtlilxóchitl, Fernando de 286, 287
 Alvarado Tezozómoc, Fernando 258
 Alvarado Tezozómoc, Hernando 282
 Ammianus Marcellinus 48, 78, 102, 552
 Anna Komnena 174
 Annales maximi 70
 Annales Okulu 38, 422, 490, 496, 521
 Annus, Viterbolu 224, 230
 antikitecilik 215, 217, 333, 559
 antropoloji 423, 501, 503, 538, 539, 565
 Arai Hakuseki 308, 360, 361, 364, 569
 Arapça 19, 119, 149, 153, 162, 253, 474,
 475, 482, 483, 484
 Arap tarih yazımı 483
 Aristoteles 29, 67, 87, 143, 229, 260, 335,
 420, 527
 Arnold, Gottfried 231, 366
 ars historica 15, 224, 230, 242, 253, 338,
 408
 Assarino, Luca 227
 aşamacılık 330, 331
 Atatürk, Mustafa Kemal 485
 Attorionlona Bone 454
 Auerbach, Erich 141
 Aufklärung 365-369, 569
 Augustinus, Aziz 74, 108
 Avrupalı merkezlik 36, 43, 415
 Avrupa tarihi 23, 465
 Aydınlanma 7, 36, 43, 188, 192, 220, 222,
 238, 257, 289, 300-302, 306, 310,
 311, 313, 314, 317, 319, 321, 322,
 326, 330, 332, 336, 337, 339, 340,
 341, 347, 349, 355, 365, 366, 368,
 369, 371, 376, 377, 381, 383, 385,
 413, 414, 421, 431, 439, 470, 473,
 482, 485, 495, 500, 527, 528, 530,
 531, 565-567, 569, 584
 Ayudhyā Vakayinameleri 458
 Aztekler 260, 273, 284
 Babür 10, 73, 242, 245, 247, 553, 561
 Bacon, Francis 231, 257, 322
 Baelz, Erwin 460, 461
 bağımlılık kuramı 532
 Bahtin, Mihail 510
 Bancroft, George 376, 394, 395

- Ban Gu 21, 48, 88, 93, 128, 130
 Ban Zhao 93
 Barani, Ziyaüddin 198
 "barbar" 62, 102, 147, 260, 309, 354, 554
 Baronio, Cesare 202, 228
 Barros, João de 262, 474
 Barros Arana, Diego 439
 Basin, Thomas 179
 Basu, Ramram 434
 Batı tarihi 34, 464
 Bayezid, II 250, 251
 Bayle, Pierre 202, 232, 238
 Beard, Charles 423
 Beard, Mary Ritter 488, 521, 522
 Beauvais 160
 Becker, Carl 423, 492, 546
 Bede 8, 11, 13, 101, 104, 112-116, 140,
 141, 143, 144, 171, 172, 185, 194,
 379, 554
 Belknap, Jeremy 302, 306
 "bellek kültürleri" 537
 Bello, Andrés 441
 Benjamin, Walter 527
 Bernheim, Ernst 408
 Berossus 54, 208, 260, 267, 311
 Berr, Henri 14, 497
 Beyhakî, Ebu'l Fazl 150
 Bhabha, Homi K. 530
 Birleşik Devletler 42, 258, 294, 302-305,
 306, 317, 376, 394, 404, 406, 431,
 441, 472, 491, 506, 516, 518, 519,
 524, 525, 535, 540-542, 571, 574
 Birleşik Krallık 338
 Birmanya 14, 355, 442, 443, 445-448,
 458, 459, 576, 580
 Biruni 121, 197, 199, 259
 Bizans İmparatorluğu 76, 105, 108, 113,
 147, 161, 174, 249
 Blish, Helen 539
 Bloch, Marc 386, 488, 496, 580
 Boahen, Albert Adu 480
 Bock, Gisela 523
 Bodin, Jean 31, 40, 202, 223, 224, 560
 Bolingbroke Vikontu Henry St John 338
 Boorstin, Daniel J. 45
 Bossuet, Jacques-Bénigne 202, 220, 221
 Bracciolini, Poggio 179, 211, 213
 Brau, Salvador 431
 Braudel, Fernand 488, 499
 Bridenbaugh, Carl 503
 Bruni, Leonardo 40, 202, 207, 211, 212,
 240
 Buchanan, George 222
 Buckle, Henry Thomas 374, 386, 412
 Bu Dayou 238
 Budizm 98, 127, 132, 133, 182, 189, 192,
 197, 201, 204, 234, 443, 468, 471,
 558
 Burckhardt, Jacob 374, 403, 421, 572,
 573
 Burke, Edmund 340, 377
 Burnet, Thomas 232
 Burrow, John 23, 40
 Bustamante, Carlos Maria de 429, 439
 Butterfield, Herbert 40, 44, 69, 494, 525,
 549, 566
 Caesar, Iulius 15, 35, 69, 73, 74, 139,
 143, 206, 267, 268, 295, 338
 Caferi 242
 Camden, William 224
 Campanella, Tommaso 231
 Carlyle, Thomas 370, 376, 412, 442
 Castiglione, Giuseppe 348
 Castro, Américo 496
 Cato, Censor 70
 Ceberti, Abdurrahman el- 429, 481
 Cervantes de Salazar, Francisco 269
 Cevdet Paşa, Ahmed 376, 484
 Chakrabarty, Dipesh 46, 47, 584
 Chamberlain, Houston Stewart 45, 471
 Chang Qu 129
 Charlemagne 109, 110, 113, 138-140,
 144, 145, 165, 179, 377, 457
 Chastellain, George de 179
 Chatterjee, Partha 530
 Chaunu, Pierre 499
 Chimalpahín 285, 286
 Chunqiu 48, 83-86, 91, 132, 185, 467
 Cicero, Marcus Tullius 72
 Cieza de León, Pedro 264
 Cihangir 245, 246
 Clarendon Kontu Edward Hyde 214
 Clari, Robert de 163
 Clark, Alice 520
 Clavijero, Francisco Xavier de 312

- Cobo, Bernabé 270
 Coğrafya 14, 259, 265, 266, 485, 497
 Colden, Cadwallader 302
 Collingwood, R. G. 37, 39, 55, 488, 496, 549, 579
 Commynes, Philippe de 146, 179
 Comte, Auguste 336, 374, 412
 Condorcet 308, 326, 335-338, 370, 412, 567
 Constantinus 15, 76, 78, 104, 111, 159, 200, 208, 221, 311, 355
 Constantinus'un Bağış'ı 159
 Cooper, James Fenimore 394, 395
 Cornford, F. M. 65, 552
 Corrêa, Gaspar 262
 Cousin, Victor 415
 Creighton, Mandell 382, 407
 Cremutius Cordus 69, 223
 Croce, Benedetto 39, 488, 495, 549, 579
 Cuzco 270, 293, 297
 Cüveyni, İranlı Alaeddin Ata-Melik 154
 Çandra Çattercee, Bankim 434
 Çekçe 148
 Çin 7, 8, 11, 13, 27, 28, 30, 32, 41, 42, 44, 45, 79-83, 85, 86, 88, 89, 91-95, 100-102, 117, 120, 124, 126, 127, 129, 132-135, 137, 141, 144, 147, 148, 151, 152, 169, 182-195, 197, 200-204, 233, 234, 236-238, 239, 241, 253, 256, 261, 270, 273, 290, 304, 309, 332, 345-351, 353-356, 359-363, 365, 373, 403, 443, 447, 455, 456, 460-462, 464-472, 488, 493, 511-515, 521, 522, 550, 552, 553, 555, 557, 558, 561, 568, 569, 577, 581
 Çince 20, 33, 80, 83, 130, 135, 137, 190, 197, 234, 352, 353, 357, 360, 461, 515
 Dai Nihon hennensi 461
 Dai Nihon Şi 359, 360
 Dalin, Olof 359, 376
 Damrong Rajanubhab 460
 Daniel, Samuel 330
 Daukantas, Simonas 392
 Davis, Natalie Zemon 516, 523, 559, 580
 de Guignes, Joseph 308, 330, 346, 347, 349, 568
 Denning, Greg 27, 310, 546, 547
 de Pauw, Cornelius 301, 312
 dergiler 321, 398, 406-408, 431, 546
 Derrida, Jacques 527
 Descartes, René 231
 del Castillo, Bernal Díaz 264
 Dike, Kenneth Onwuka 480
 diktatörlük. bkz. totaliter rejimler
 dile dönüş 526, 527
 Dilthey, Wilhelm 374, 419, 566, 572
 Diodoros, Sicilyalı 71, 211
 Diodoros Sikeliotes 71, 211, 225
 Dionysios 65, 71, 72, 87
 Dionysios, Halikarnassoslu 65
 "disiplin" 38, 39, 94, 118, 203, 222, 376, 414, 428, 430, 431, 436, 485, 486, 490, 492, 508
 Długosz, Jan 173
 do Couto, Diogo 263
 Dognon, Suzanne 521
 doğa bilimleri 420, 501, 504
 Doğu Avrupa tarih yazını 105
 Douglass, William 304
 döngüsel tarih görüşü 469
 Droysen, Johann Gustav 12, 374, 403, 408, 418
 Dubnov, Simon 506
 Du Bois, W. E. B. 406
 Durán, Diego 279, 280, 281
 Durkheim, Émile 423, 501
 Dutt, Romeş Chunder (veya Handra) 436
 Du You 132, 185
 Eanes de Zurara, Gomes 261
 Ekbername 10, 202, 245-247, 561
 efsane 65, 105, 112, 135, 172, 173, 200, 219, 250, 260, 262, 282, 298, 344, 345, 364, 371, 433
 Egharevba, Uwadiae Jacob 476
 Ekber 246-248, 341
 eleştirel tarih 308, 545
 el kitapları 317
 Elphinstone, Mountstuart 433
 Elton, Geoffrey 503, 529
 Ephoros 66, 68, 71
 Erikson, Erik H. 526
 erken modern dönem 444
 Eski Ahit 40, 48, 57, 103, 110, 179, 194, 202, 230-232, 242, 303, 338, 367, 551

- Etiyopya tarihi 260
 etnografya 60, 71, 274
 Eunapios, Sardesli 78
 Eusebios, Caesareali 104 *
 "Evrensel Tarih" 78, 220, 314 -
- Fallmerayer, Jakob Phillip 390
 Fanon, Frantz 530
 Fan Wenlan 488, 513
 Fan Ye 101, 128, 130
 Farabi 101, 124, 125
 Faşizm. bkz. totaliter rejimler
 Favvasi, Zeyneb 522
 Febvre, Lucien 387, 496, 497, 521
 Felipe, III 296, 298
 felsefe 71, 82, 83, 87, 128, 160, 230, 234,
 323, 344, 358, 367, 401, 412, 414,
 420, 470, 523, 538, 570
 feminizm 38, 490, 542
 Fenikeliler 478
 Fenton, Geoffrey 216
 Ferguson, Adam 312, 325, 327
 Ferid, Muhammed 483
 Feriştâ 243
 Fernandez, Diego 269
 Feuerbach, Ludwig 415
 Filipinler 443, 454, 456, 576
 filoloji 121, 149, 207, 208, 222, 295, 323, 324,
 333, 353, 357, 398, 467, 472, 559
 Finley, Moses 516
 Firth, Sir Charles 405
 Fischer, Fritz 508
 Flacius Illyricus 202, 228
 Flavio, Biondo 215, 217
 Floransa 178, 202, 206, 211-215, 257,
 275, 574
 Florescano, Enrique 264, 276, 564
 Florus 77, 108
 Fogel, Robert William 488
 Foucault, Michel 424, 524, 527, 538
 Foxe, John 228, 303
 Fransa 9, 12, 35, 110, 138, 143, 146, 160,
 169, 170, 177, 179, 204, 214, 216,
 219-222, 225, 226, 232, 239, 248,
 256, 263, 265, 286, 301, 315, 327,
 334-336, 349, 368, 377, 378, 380,
 382, 386, 391, 395-397, 408, 412,
 422, 437, 456, 457, 468, 484, 486,
 496, 497, 500, 509, 510, 516-519,
 521, 523, 524, 532, 538, 559, 560,
 566, 567, 571, 573, 580
 Freeman, Edward Augustus 385
 Fréret, Nicolas 226, 346, 560
 Freud, Sigmund 526
 Froissart, Jean 164
 Frölich, Charlotta 317
 Fueter, Edward 39, 489, 549
 Furet, François 499
 Fu Sinian 468, 472, 577
 Fustel de Coulanges 374, 421, 423, 530
- Gadamer, Hans-Georg 527
 Gandhi, Mohandas K. 531
 Garcilaso de la Vega 207, 289, 293, 294,
 564
 Garcilaso de la Vega, El Inca 207, 294
 Gatterer, Johann Christoph 367, 569
 Gay, Claude 441
 Gay, Peter 526, 565, 583
 Geijer, Eric Gustave 391, 392
 Genovese, Eugene 541
 Geoffrey, Monmouthlu 146, 170, 173, 197
 Gilgamiş 52
 Giannone, Pietro 15, 308, 322, 566
 Gibbon, Edward 76, 94, 232, 308, 311,
 332, 338, 341-343, 568
 Ginzburg, Carlo 500
 Giovio, Paolo 202, 213, 249, 560
 Goethe, Johann Wolfgang von 385
 Gooch, George Peabody 39
 görececilik 239, 423, 492, 493
 Gramsci, Antonio 517, 582
 Grandes Chroniques de France 9, 146,
 169, 170
 Gray, Thomas 162
 Green, John Richard 382, 387
 Grotius, Hugo 222
 Gruşevski, Mihailo 510
 Guaman Poma de Ayala 13, 293, 297,
 299
 Guha, Ranajit 94, 434, 575, 583
 Guicciardini, Francesco 10, 31, 93, 181,
 214-216, 399
 Guillaume 161, 162, 174, 182, 217, 250,
 308, 314, 315
 Guizot, François 376, 386

- Gu Jiegang 468, 472, 577
 Guo Moruo 488, 513
 Gurbal, Şefik 429, 484
 Gureviç, Aaron 510
 Gustav Vasa Lutherci, Kral I. 226
 Gutman, Herbert 517
 Gu Yanwu 353
 Gül-Beden 13, 245, 246, 561
 Gül-Beden Begüm'ün Hümayunnâme 13, 246
- Habermas, Jürgen 508
 Haçlı Seferleri 13, 147, 154, 158, 161, 163-165, 168, 174, 347, 370, 371, 556
 hadis 120, 121, 123
 hagiografi 105, 232
 Halbwachs, Maurice 538
 Hami hipotezi 477, 478
 hanedan tarihleri 128, 131, 195, 455
 Han Hanedanı 79, 88, 93, 127, 129, 182, 187, 197, 363, 552
 Harişçandra, Benaresli 435
 Hartog, François 37, 552, 553
 Hayaşi Razan 20, 360
 He Bingsong 429, 471
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 94, 416
 Hekataios, Miletoslu 60
 Hellanikos, Lesboslu 60
 Hempel, Carl 504
 Henry, VII 227
 Herder, Johann Gottfried 308, 369
 hermenötik 419, 428, 569
 Herodotos, Halikarnassoslu 59, 62
 Herrera y Tordesillas 265
 Hesiodos 34, 60, 87
 Hristiyan tarihi 271
 Hickson, Mary Agnes 520
 Hill, Christopher 519, 582
 Hinduizm 95
 Hintze, Hedwig 521
 Hiroşima 535
 Hititler 49, 51
 Hobbes, Thomas 526
 Hobsbawm, Eric 438, 519, 572
 Holocaust 506, 508, 534, 536-539, 580
 Homeros 32, 52, 59, 60, 174, 190, 323, 367, 398
 Hongwu 235, 236
- horografi 60, 70, 217
 Ho Şi Minh 456
 Howard, John 536
 Huang Zongxi 202, 234, 351, 561, 568
 Hugh, St. Victorlu 160
 Huizinga, Johan 377
 Humboldt, Alexander von 273, 416, 437
 Humboldt, Wilhelm von 404
 Hume, David 11, 63, 310, 311, 313, 316, 321, 338, 567
 Hunci, Fazlullah İbn Ruzbihan 242
 Hu Shi 468, 472
 Hutchinson, Lucy 207
 Hutchinson, Thomas 258, 304
 Hümayun 10, 240, 245
- I Ching 83
 Irving, David 488, 534
 Iulianus 78, 343, 344
 İbn Batuta 153
 İbn el-Aşir 253
 İbn el-Kalanisi 13, 154
 İbn Haldun 44, 109, 146, 155-157, 160, 188, 201, 239, 327, 344, 345, 482, 494, 499, 500, 548, 556
 İbn İshak 121, 123, 125
 İbn Miskeveyh 146, 150
 İbn Tagribirdi 153
 İbrani tarihi. bkz. Yahudi tarihi
 idealizm 471, 495
 İenaga Saburo 20, 516
 İklimbilim. bkz. coğrafya
 ilahi inayet ve cezalandırma 56
 İlyan 13, 146, 196, 197
 İncalık, Halil 486
 İngiltere 11, 24, 29, 39, 41, 104, 138, 140, 160, 167-169, 172, 177, 185, 204, 209, 210, 217, 227, 242, 247, 250, 257, 263, 265, 296, 302, 305, 306, 317, 331, 337-341, 374, 378, 380, 382, 386, 397, 403, 405, 408, 433, 471, 475, 484, 494, 503, 519, 533, 556, 559, 560
 İnkalar 207, 260, 270, 273, 288, 290, 295-297, 329, 564
 internet 38
 İoannes Kantakuzenos 174
 İosephus, Flavius 58

- İran 13, 147, 149, 150-153, 155, 173,
239-242, 246, 251, 256, 561, 578
- İskender Bey 13, 202, 240, 241
- İskitler 112, 330, 391 *
- İskoç Aydınlanması 306, 567 -
- İslam tarihi 123, 148, 153, 257, 568
- İspanya 73, 110, 139, 147, 153, 168, 204,
205, 207, 222, 223, 233, 258, 259,
262, 264-270, 273, 274, 279, 283,
286, 289, 291, 294, 296, 298, 340,
380, 384, 388, 400, 401, 437, 475,
498, 560, 574, 580
- İsrailoğulları tarihi. bkz. Yahudi tarihi
- istisnai olma 194
- İsveç 14, 166, 222, 226, 333, 359, 391,
392, 566
- itihasa-purana 96, 98
- Iustinianos 106
- James, C. L. R. 530, 532
- Jameson, J. Franklin 406
- Japonca 20, 135, 189, 190, 192, 360, 363,
461, 463, 469
- Jaurès, Jean 516
- Jenkins, Keith 528, 583
- Jian Bozan 514, 581
- Jiang Qing 514
- Jianwen 236, 356
- Jien 146
- Jil, Salomé 440
- Jin Hanedanı 186, 187, 363
- Joachim, Fioreli 412
- John, Salisburyli 160, 164
- Johnson, Samuel 429, 476
- Joinville, Jean de 163
- Jones, Sir William 345, 432, 531
- Kaçenovski, M. T. 393
- Kafadar, Cemal 251, 562, 578
- Kagwa, Sir Apolo 476
- kahramanlık öyküleri 59, 62, 149, 190,
367, 434, 435, 531
- Kalhana 146
- Kamboçya 442, 444, 459, 576
- Kames, Henry Home (Lord) 317, 325
- Kamil, Mustafa 482
- kamu politikaları 376, 571
- Kangxi 356, 357
- KangYouwei 468
- Kant, Immanuel 371, 373
- Karamzin, Nikolay Mihayloviç 321
- Karanlık Çağlar 110
- "karşı olgusal" 502
- karşı tepkiler 44
- Kartodirdjo, Sartono 509
- Kâtîp Çelebi 253, 256
- Katolik Kilisesi 225, 371, 466
- Kazvini, Mirza Amina 248
- Kelley, Donald R. 23, 40, 410, 549, 558,
569, 573, 579, 582
- Kellner, Hans 41, 528, 570, 583
- kent vakayınameleri 178
- khyata 244
- Kim Pu-sik 195
- Kingston, Beverley 547
- Kitabatake Çikafusa 146, 193, 465
- Kleio 7, 8, 11, 34, 35, 40, 41, 49, 50, 314,
316, 390, 410, 427, 430, 431, 486,
503, 541, 542, 544, 583
- Kliuçevski, V. O. 393, 509
- Knowles, Lilian 520
- Kociki 101, 134, 135, 188, 308, 359, 362,
364, 466
- Koht, Halvdan 14, 517, 518
- Konfüçyüs 11, 20, 81, 83, 84, 86, 87, 89,
91-93, 128, 133, 183, 184, 188,
191, 348, 351, 355, 360, 362, 467,
468, 512
- Kordatos, Ioannis 517
- Koselleck, Reinhart 318, 525
- Köprülü, Mehmed Fuad 429, 486
- kraliyet 51, 53, 79, 96, 99, 106, 129, 138,
145, 166, 168, 169, 173, 178, 196,
199, 205, 217, 222-224, 226, 237,
239, 241, 244, 245, 266, 269, 281,
337, 382, 444, 447, 459, 474, 478,
505, 533
- kralisteleri 51, 52
- Križanić, Juraj 210
- kronografi 60, 103
- Ksenophon 15, 66, 67, 75, 211, 264, 476,
552
- Kubilay Han 187
- Kuhn, Thomas 300, 504, 580
- Kume Kunitake 190, 463, 464, 466
- "kurgusal tarih" 325

- "kusursuz tarih" 545
kuşkuçuluk 171, 230, 231, 247, 318, 454, 509
Kutsal Kitap. *bkz.* Eski Ahit; Tanah
Kuzey Amerika 14, 20, 30, 300-304, 330, 332, 340, 341, 394, 406, 423, 442, 473, 479, 484, 491, 520, 522, 525, 540, 541, 565
kültürel tarih 422, 492, 525, 582
kütüphaneler 314, 353
Labrousse, Ernest 499
LaCapra, Dominick 528
Lafitau, Jean-François 258, 300, 330
Lahori, Şeyh Abdül-Hamid 249
Lambros, Spyridon 409, 420
la Mothe le Vayer, François de 229
la Mothe le Vayer 229
la Peyrère, Isaac de 232
la Popelinière, Henri de 31, 222
Lamprecht, Karl 422, 491, 572
Langer, William L. 526
Langlois, Charles Victor 409
Las Casas, Bartolomé de 258, 272
Latin Amerika 36, 203, 207, 296, 339, 376, 414, 431, 437-442, 456, 473, 503, 535, 541, 544, 549, 575
Lavissee, Ernest 395, 404, 422
Le Clerc, Jean 232
Lefebvre, Georges 517
Leibniz, Gottfried Wilhelm 234
Lelewel, Joachim 376, 391, 411, 574
Lê Quý Đôn 429
Le Roy Ladurie, Emmanuel 500, 502
Lessing, Theodor 527
Leti, Gregorio 227, 232
Leto, Pomponio 213
Lê Van Hu'u 576
Lévi-Strauss, Claude 46, 503
Liang Qichao 429, 430, 460-471, 513, 577
liberalizm 380, 383
Lipstadt, Deborah 534
Liu Zhi 31, 101, 132, 133, 184, 237, 357
Livius, Titus 73
Li Zhi 239
Lloyd, Sir George 82
Lokman, Seyyid 252
Lomonosov, Mihail Vasilyeviç 321
Lopes, Fernão 261, 262
Lopes de Castanheda, Fernão 262
López Ayala, Pedro 163
López de Cogolludo, Diego 264
López de Gómara, Francisco 268
Louis, IX 163
Louis, XI 179, 181
Lovejoy, Arthur O. 524
Luo Guanzhong 187, 561
Lyall, Sir Alfred 433
Lyell, Charles 381
Lynd, Staughton 516
Mabillon, Jean 202, 230
Macaristan 173, 253, 374, 381, 390, 391, 511, 519
Macauley, Catharine 317, 565
Macauley 246, 305, 317, 376, 433, 565
Macauley, Thomas Babington 433
Machiavelli, Niccolò 202, 205, 214
Macpherson, James 311
Ma Duanlin 146, 188
Madun Araştırmaları Grubu 531
Magdeburg Yüzyılları 202, 227, 228
Magribi, Samuelli el- 148
Maimonides, Moses 148
Malakka sultanı 451
Mandrou, Robert 499
Manetho 51, 54, 208
Mannyng, Robert 177
Mansuri, Baybars el- 153
Maratha halkı 244
Marr, David 454, 455, 575
Martin, Calvin 46
Martyr d'Anghiera 265
Marwick, Arthur 529
Marx, Karl 141, 332, 374, 412, 417, 423, 472, 572
matbaa 210, 224, 256, 259, 271, 298, 337, 498, 523
Mather, Cotton 258
Mather, Increase 303, 304
Maung Kala 448
Mavi Yıllıklar 200, 201
Maya 10, 264, 276, 277, 279, 282, 283, 285, 585

- Mehmed Ali Paşa 482
 Meinecke, Friedrich 365, 383, 506, 566, 569, 570
 Mendoza, Juan González de 233
 Mesudi, Ebu'l Hasan el- 122 -
 Metahistory 16, 424, 488, 529, 549, 570, 572
 Methodenstreit 422, 501
 Mexía, Pedro 293
 Mézerai, François Eudes de 226
 Mezopotamya 27, 32, 49, 51, 55-57, 59, 79, 551
 Mısır 14, 27, 40, 49, 50, 58, 59, 68, 79, 153, 271, 314, 335, 429, 478, 481-484, 493, 578
 Michelet, Jules 12, 322, 385, 386
 mikrotarih 500
 Miliukov 393, 414
 Mill, James 43, 94, 199, 429, 432, 433, 575
 Mill, John Stuart 411, 432
 Milla, José 14, 440, 441
 Millar, John 325, 331
 milliyetçilik 111, 365, 383, 384, 388, 395, 423, 456, 457, 463, 471, 492, 506, 515, 518, 570, 573
 Ming Hanedanı 233, 234, 236, 238, 514
 mithografi. *bkz.* şecere
 Mitre, Bartolomé 376, 429, 438, 442, 575
 Moğollar 147, 151, 154, 186, 223
 Molina, Alonso de 284, 285
 Momigliano, Arnaldo 31, 63, 318, 506, 551, 559
 Monardes, Nicolás 266
 monarşiler 77, 110, 223
 monogatori 189
 Montesquieu Baronu Charles-Louis de Secondat 15, 327, 326
 Montfaucon, Bernard de 217
 Morga, Antonio de 264, 456
 Motolinía 13, 271, 274, 291, 292
 Motoori Norinaga 13, 20, 134, 308, 309, 362, 363, 365, 569
 Möser, Justus 15, 365, 366, 385
 Muhammed 20, 119-121, 123, 124, 126, 149, 154, 197, 198, 241-243, 245, 246, 249, 473-475, 481, 483, 484
 Muhammed bin Tuğluk 198
 Munşi, Kanaiyalal Maneklal 436
 Muntaner, Ramón 162
 Murad, III 252, 253, 259
 Murasaki Şikibu 146, 189
 Mustafa Âli 15, 256, 257, 259, 562
 Mustafa Naima 13, 202, 253, 254
 Müzeler 535
 Myanmar. *bkz.* Birmanya tarihi
 Nainsi 244
 Naito Konan 464
 Namier, Lewis 501
 Nanni, Giovanni. *bkz.* Annus Viterbolu
 Napier, John 219
 Napoli 15, 208, 223, 308, 322, 495, 561, 566
 Naram-Sin, Akad kralı 52
 Naram-Sin 52, 56
 Nazizm 424, 580
 Nehru, Cavaharlal 429, 436, 486
 Neilson, Nellie 522
 Neolojistler 367
 New England 258, 302-304, 565
 Newton, Isaac 219
 Ngô Si Liên 576
 niceleme 502, 503
 Niebuhr, Barthold Georg 374, 398
 Nietzsche, Friedrich 27, 45, 370, 374, 376, 413, 423
 Nihon Şoki 13, 101, 134-137, 188, 195, 362, 364
 Njoya 476
 Nolte, Ernst 508
 Nora, Pierre 33, 538, 584
 Noro Eitaro 506
 Norveç efsanesi 166
 Novgorod Vakayinamesi 13, 175
 Nugroho Notosusanto 507
 Okagami 190, 192, 193
 19. yüzyıl 12, 28, 34-36, 40, 43, 79, 94, 111, 148, 165, 182, 184, 190, 215, 219, 307, 310, 332, 336, 339, 345, 350, 358, 365, 367, 373, 375-377, 384-386, 396, 398, 403, 406, 409, 411, 412, 414-416, 421, 422, 424, 427, 428, 436-438, 444, 447, 449, 457, 459, 461, 465, 467, 468, 477,

478, 486, 490, 491, 495, 500, 501,
508, 509, 520, 529, 535, 561, 563,
566, 569, 570, 573

Orderic Vitalis 142, 165

origo gentis 111, 301, 323, 329

Orosius 101, 109, 143, 169

Orsúa y Vela, Bartolomé Arzáns de 312
ortaçağcılık 377

Ortaçağ tarih-yazımı 141

Ortega y Gasset, José 545

Osmanlı İmparatorluğu 250

"Ossian" bkz. Macpherson, James

Otto 109, 143, 152, 180, 389, 521, 580

Ouyang Xiu 183

Oviedo y Valdés 260

Osmanlı İmparatorluğu 239, 256, 259,
315, 482, 578

"öteki" 100, 528, 530

Pachacuti Yamqui Salcamayhua 289

Paisiy 391

Palacký, František 376, 384, 389

Palafox y Mendoza 233

Palermo 8, 50, 51

pangsavatar 444

Panikkar, Kavalam Madhava 436

Pankratova, Anna Mihailovna 510

Paparrigopulos, Konstantinos 390

Parkman, Francis 394

Partner, Nancy F. 141, 142

Pate Krallarının Vakayinamesi 478

Patrizzi, Francesco 229

Peçevi, İbrahim 253

Pedro, Aragon kralı IV. "Resmi" 169

Peloponnesos Savaşları 63, 64, 67, 68

Peru 32, 227, 258, 262, 264, 266, 268,
269, 271, 273, 283, 288-290, 292-
298, 301, 437, 442

Petro, Rus çarı Büyük 333

Phan Bội Châu 456

Phra Sarasas 460

Pierre-Joseph Proudhon 410

Piccolomini 218

Pictor 70, 73

Pirenne, Henri 422, 491, 497

Pius, II 218

Pizarro, Francisco 264, 269

Plehanov, Georgi 509

Plumb, J. H. 41, 551

Plutarkhos 35, 62, 89, 335

Pocock, J. G. A. 23, 343, 525, 558, 566

Pokrovski, Mihail Nikolayevič 488, 509

Polybios 40, 48, 66-71, 73-75, 78, 86, 91,
92, 147, 156, 212, 223, 327, 541,
552

Pompeius Trogus 66

Poncelet, F. F. 410

Pontano, Giovanni 212, 213, 242

Popper, Karl 383, 505

Portekiz 204, 261, 262, 381, 438, 439,
574

Poseidonios, Apameialı 69

Power, Eileen 520, 521, 571

pozitivizm 383, 412, 414, 419, 471, 527

Prasad, Racendra 436

Prasad, Şiva 435

Prescott, William Hickling 394, 442

Prokopios, Caesarealı 106

Propaganda 282

prosopografi 123, 501

Protestan Reform hareketi 227

Psellos, Mihail Konstantinos 173

psikotarih 490, 526, 527

Pufendorf, Samuel 222

Qian Daxin 354, 355, 467

Qianlong 349, 356, 357

Qing Hanedanı 21, 187, 233, 234, 349,
350, 356, 466, 568

Qin Hanedanı 8, 88, 89

Qishişi 349

Qiu Jun 237

Quinet, Edgar 408

Quintilianus 75, 142

quipu'lar 33

Qu Jingchun 238

Racine, Jean 223

Raleigh, Sir Walter 220, 303

Ramsay, David 258, 305, 307, 394

Ranke, Leopold von 30, 141, 215, 374,
398, 400, 403, 546, 571-573

Ranum, Orest 224, 519, 558, 560

Rappaport, Joanne 283, 585

Raynal, Abbé Guillaume Thomas 314

Reindorf, Carl Christian 476

Rekişi Monogatari 189, 190

- Renan, Ernest 382, 408, 410, 454
 René-Moreno, Gabriel 440
 revizyonizm 534
 Ricci, Matteo 234, 273
 Riess, Ludwig 429, 463
 Ringelblum, Emanuel 506
 Ritter, Gerhard 506, 507
 Rizal, José 457
 Robertson, William 300, 308, 312, 326, 338-341, 563, 568
 Robinson, Chase F. 119, 122, 554
 Robinson, James Harvey 40, 423, 471
 Roma 34, 35, 40, 50, 54, 58, 59, 65, 67-71, 73-78, 82, 102, 103, 105, 108-114, 116, 127, 144, 145, 154, 173, 174, 178, 179, 192, 204, 207, 210, 213, 215, 217-222, 225, 227, 232, 253, 257, 259, 265, 285, 293, 306, 308, 319-321, 327, 328, 332, 334, 335, 342, 343, 347, 366, 370, 371, 374, 375, 377, 388, 398, 399, 401, 407, 421, 470, 502, 544, 552, 560
 Roma İmparatorluğu 76, 105, 109, 110, 113, 127, 204, 210, 222, 308, 342, 343, 388, 399
 romantizm 385
 Romein, Jan 517
 Rousseau, Jean-Jacques 312, 369
 Rönesans 15, 31, 39, 50, 66, 70, 72, 76, 77, 81, 93, 105, 109, 111, 139, 141-143, 150, 158, 159, 173, 179, 183, 203, 205-207, 210, 211, 214, 217, 222, 223, 226, 239, 240, 247, 250, 264, 265, 272, 275, 276, 293, 300, 301, 325, 328, 329, 334, 338, 345, 353, 355, 364, 366, 374, 377, 398, 403, 410, 411, 413, 419, 421, 447, 471, 486, 489, 498, 523, 527, 534, 545, 555, 556, 558, 559, 566
 Rudé, George 516, 517
 Rus Birincil Vakayinamesi 174
 Rus Tarihi 393, 488, 510
 Rustum, Esed 484
 Sachsenmaier, Dominic 23, 25, 47, 585
 Sahagún, Bernardino de 272
 Sahlins, Marshall 45, 503
 sahtecilikler 30, 208
 Said, Edward 36, 488, 530, 583
 Saint-Denis 9, 169, 170, 171, 556
 Saint-Simon, Henri 572
 Sallustius 10, 69, 74, 75, 118, 212
 Salmon, Lucy Maynard 521
 Salvemini, Gaetano 506
 sansürcülük 510
 Sanusi Pane 454
 saray günlükleri 130, 253
 Sarkar, Sumit 531
 Sarmiento, Domingo Faustino 14, 376, 439, 440
 Sarmiento de Gamboa, Pedro 266, 269, 288, 290, 292
 Sarpi, Paolo 202, 225
 Savarkar, Vinayak Damodar 435
 savaş anlatıları. *bkz.* çatışma
 Savigny, Friedrich Carl (veya Karl) von 398
 Saxo Grammaticus 165, 166
 Scaliger, Joseph Justus 219
 Schedel, Hartmann 178
 Schiller, Friedrich von 388
 Schlözer, August Ludwig 311, 368
 Scott, Joan Wallach 488, 523, 582
 Scott, Sir Walter 378, 387, 392, 394
 Seeley, Sir John 382
 Seignobos, Charles 374, 409, 421
 Şejarah Melayu 14, 451, 452, 454
 Selden, John 222, 225, 403
 Senkronistik Tarih 48, 53, 54
 Shang Hanedanı 8, 79
 Shizong 187
 Shujing 83, 132, 355
 Sidney, Sir Philip 229
 Sigonio, Carlo 225
 Sima Guang 146, 183-187, 235, 238, 353, 357, 360, 361, 557
 Sima Qian 21, 48, 80-82, 86-93, 108, 126, 131, 134, 135, 183-185, 192, 238, 290, 346, 359, 543, 548, 551, 553, 572
 Simmel, Georg 423
 Skinner, Quentin 525, 526
 Smith, Adam 325, 327, 331, 368
 Smith, John 302, 565
 Smith, Vincent Arthur 433
 Sokrates 104, 107, 413, 424

- Solis y Ribadaneyra, Antonio de 269
 Solis y Ribadaneyra 269
 Sonderweg 194, 384, 507, 508
 Song 9, 93, 133, 182-187, 194, 201, 235-237, 351, 353, 357, 361, 557
 Song Hanedanı 9, 93, 182, 186
 sosyal bilimler 327, 410, 423, 490, 501, 502, 504, 505
 Sovyetler Birliği 510, 580
 Sozomen 107, 554
 sömürgecilik. bkz. Afrika tarihi ve tarih yazımı; sömürgecilikten arındırılma; Hindistan
 Spengler, Oswald 488, 493
 Spinoza 232
 Spivak, Gayatri Chakravorty 530, 583
 Sri Lanka 32, 99, 263, 457, 553
 Staden, Hans 263
 Stalin, İosif 510
 Starobin, Robert 537
 Stillingfleet, Edward 292
 Strauss, David Friedrich 381
 Stubbs, William 148, 382
 Sturluson, Snorri 13, 166, 167
 Suematsu Kenço 462
 Suharto 454, 507, 509, 581
 Sui Hanedanı 128
 Sukarno 454
 Sulawesi 451, 453
 Sumatra 14, 437, 452, 453
 Suriye 49, 79, 124, 153, 483, 484
 Suyuti, Celaleddin es- 474
 Süleyman, I 242
 Sultan Süleyman, Kanuni 10, 251, 252
 Syme, Ronald 502, 552
 Şah Cihan 248, 249, 356
 Şahname 432
 Şarkiyatçılık 415, 488, 530, 532
 Şerbatov, Mihail 321
 Şerbatov 321
 şecereler 50, 149, 177, 244
 Şigeno Yasutsugu 463, 464
 Şili 439, 441, 580
 Şiratori Kurakiçi 464, 466
 tabaka 123
 Taberi, Ebu Cafer et- 124, 125
 Tacitus 40, 48, 68, 69, 74-78, 82, 85, 87, 91, 92, 110, 137, 141, 185, 211, 294, 300, 323, 328, 330, 344, 506, 552
 T'aejong 195
 Rabindranath Tagore 434
 Rifaa Rafi et-Tahtavi 482
 Taiheiki 13, 190, 191, 463, 558
 Taizong 129, 130
 Takamure 521
 Tanah 48, 56-58, 449, 454
 Tanaka, Stefan 464, 576
 Tang Hanedanı 92, 102, 127, 129, 555
 tanımlanması 319
 Tan Qian 237
 Tao 83, 354, 358, 469, 513
 tarih 1, 12, 17-19, 21, 22, 27-38, 40-47, 49, 50, 52, 53, 55-60, 62, 66-74, 76, 78-83, 85, 87-96, 98-106, 108-111, 113-124, 126, 128, 129, 131-135, 139-145, 147-151, 153, 155-158, 160-166, 168-175, 177-179, 182-190, 192, 194, 195, 197-201, 203-207, 209-217, 219-239, 241-245, 247, 250-254, 256, 257, 261-263, 265-267, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 280-284, 286-291, 293, 295, 296, 299, 300, 302-311, 313, 314, 317-319, 321-326, 328, 330, 332-336, 338-341, 344, 345, 347, 349, 350, 352-354, 356-361, 364-371, 373, 375-378, 380, 382-391, 393, 395-410, 412-415, 417-420, 422-426, 428, 430, 431, 433-439, 441-444, 446-449, 451-460, 462-467, 469-476, 478-485, 489-493, 495, 496, 501, 503-507, 509-543, 545-551, 553-560, 562-573, 575-579, 581, 582, 584, 585
 Tarih 7, 8, 13-16, 48, 50-54, 57, 61, 63, 64, 71, 72, 78, 83, 86, 87, 92, 93, 100-102, 106, 109, 117, 118, 122-126, 128, 129, 131-133, 135, 136, 141, 142, 146, 151, 152, 157, 166, 168, 170, 172, 175, 177, 183, 185, 190, 194-196, 198, 202, 203, 206, 207, 209, 211, 220, 221, 224, 226, 229, 230, 233, 235, 237-242, 245, 246, 254, 255, 259, 261, 268, 272, 280, 284, 295, 300, 305, 306.

308, 309, 313, 314, 318-323, 332, 339, 350, 354, 355, 357-360, 362, 365, 367, 369, 372-374, 377, 384, 386, 389, 391, 392, 396, 400, 404, 406-408, 410-415, 417-420, 423-426, 429-431, 435-437, 439, 441, 442, 447, 456, 460-463, 470-472, 474-477, 480, 483-486, 488, 490, 491, 493, 495, 496, 500, 503-505, 509-511, 513, 515, 516, 518, 519, 522-527, 532, 533, 535, 536, 539, 541-543, 546, 548, 551, 554, 561, 563, 566, 567, 570, 572, 573, 578-582, 584, 585

tarihçiler 8, 18, 20, 22, 28, 32, 41, 46, 61, 66, 68, 70, 72, 78, 81, 82, 86, 93, 95, 105, 110-113, 119-122, 126, 127, 129, 137, 141, 149, 151, 157, 158, 168, 179, 184, 194, 195, 198, 204, 205, 217-220, 223, 228, 237, 242, 243, 252, 254, 263, 265, 266, 270, 271, 273, 283, 285, 287, 289, 302, 303, 310, 312, 317, 328, 333, 344, 376, 381, 382, 387, 390, 393, 395, 399, 411, 413, 414, 420, 422, 423, 425, 428, 435, 436, 439, 440, 444, 448, 454, 456, 464, 467-469, 479, 484, 491, 492, 494, 499, 502-504, 506, 510-514, 516, 517, 521, 525, 527, 529, 530, 532-534, 536, 540, 551, 552, 554, 562, 563, 565, 566, 575, 579, 580, 583

Tarih-i Hind-i Garbi 259

"Tarih Savaşları" 533, 536

tarihsicilik 36, 37, 383, 384, 470, 491, 495, 505, 570, 573

tarihyazını 17, 18, 23-25, 29-32, 40-43, 46, 47, 50, 55, 58, 68, 73, 81, 102, 106, 108, 117, 119, 120, 133, 137, 139, 141, 142, 148, 149, 151, 152, 169, 174, 177, 182, 197, 201, 210, 235, 236, 242-245, 252, 253, 256, 272, 296, 302, 305, 309, 317, 321, 327, 328, 338, 344, 345, 347, 349, 355, 360, 365, 378, 385, 390, 391, 392, 394, 408, 422, 424, 425, 427, 431, 435, 436, 441-443, 445, 454-457, 459-462, 466, 468, 469, 479, 483, 484, 486, 489, 494, 504, 507,

509, 511, 513-516, 518, 525, 531, 536, 539, 546, 551-558, 561, 563, 569, 570, 571, 576, 578, 581

Tatışçev 321

Tayland 234, 444, 447, 457, 458, 460

Tedlock, Dennis 283

Temmu 134, 135, 136

Tennyson Lordu Alfred 427

Thaly, Kálmán 390

Theal, George McCall 443

Theopompos 66, 71

Thierry, Augustine 376, 520

Thila Wuntha 446

Thomas, Keith 503

Thompson, E. P. 488, 517

Thou, Jacques-Auguste de 213, 224

Thukydides 8, 13, 18, 40, 48, 61, 63-68, 71, 72, 74, 75, 82, 91, 92, 95, 106, 126, 127, 141, 150, 185, 212, 214, 246, 267, 337, 338, 398, 402, 404, 462, 497, 543

Tibet 151, 152, 197, 200, 201, 349, 558

Tillemont, Louis-Sébastien Le Nain de 232

Timur Barlas 152

Titu Cusi Yupanqui 289

Tod, Sir James 94

Tolstoy 382, 470

Torquemada, Juan de 258, 271, 286

Toynbee, Arnold J. 441, 484, 493, 579

Treitschke, Heinrich von 376, 385, 406

Trevor-Roper, Hugh 39, 44

Trithemius, Johannes 112

Troels-Lund, Danimarkalı Troels Frederick 387

Troels-Lund 387, 422

Trouillot, Michel-Rolph 537, 547, 584

Tsuda Sokiçi 464, 465, 466

Tunusi, Muhammed b. "Ömer el-" 481

Turgot, Anne-Robert-Jacques 313

Türkiye 484, 485, 486

Twinthin Maha Sithu 448

Ussher, James 219, 312

üniversiteler 145, 431, 462, 479, 514

Vahşi Amerikalıların 258, 300

vakayinameler 51, 52, 53, 92, 98, 144,

151, 166, 169, 174, 177, 178, 217,
244, 245, 251, 252, 444, 453, 454,
458, 459, 478, 557

Valéry, Paul 491

Valla, Lorenzo 40, 202, 208, 472

Vamsa 13, 99

vamsavalis 98, 199, 244

Varga, Lucie 521, 580

Vergil, Polydore 218

Vietnam 234, 454-456, 515, 516, 519,
576, 581

Villani, Giovanni 178, 212, 489

Villehardouin, Geoffroy de 163

Vişnu Purana 48, 96

Vizigotlar 77, 110

Voltaire 11, 13, 18, 31, 274, 308, 309,
317, 322, 326, 332-335, 338, 339,
342, 344-346, 349, 358, 366, 371,
377, 421, 442, 470, 482, 566, 567

Vossius, Gerhard 224

Wace 172

Wallerstein, Immanuel 541

Walsingham, Francis 266

Walters, Anna Lee 14, 540

Wang Fuzhi 353, 354

Wang Mingsheng 354

Wang Shizen 235, 236

Wang Tao 469

Wan Sitong 351, 356

Ward, Russel 515

Warren, Mercy Otis 13, 258, 305, 306,
317, 394, 565

Waser, Maria 520

Wathakan, Luang Wichit 460

Webb, Jessie 521

Weber, Max 421, 423, 501, 507

Wehler, Hans-Ulrich 507

Weidner Vakayinamesi 56

WeiYuan 429, 467

White, Hayden 16, 23, 37, 144, 410, 424,
428, 488, 491, 528, 529, 549, 570,
572, 573, 582, 583

William, Malmesburyli 146, 168, 330

William, Newburghlu 172

Williams, Alice 521

Williams, Eric 14, 433, 532, 533, 575

Windelband, Wilhelm 420, 472

Windschuttle, Keith 536, 583, 584

Wolf, Friedrich August 366

Wollstonecraft, Mary 317

Wu Han 488, 514

Xenopol, Alexandru 405, 420

Ximénez de Rada 168

Yamaci Aizan 463

Yamagata Banto 308, 361

Yamin, Muhammad 454

Yan Ruoku 355

Yao Congwu 472

Yao Wenyan 514

Yaradılış 95, 103, 104, 105, 108, 119,
125, 154, 219, 260, 364, 381

"yasa koyucular" 329, 402

yasalar 37, 237, 295, 324, 354, 399, 412,
426, 427

yazıtbilim (epigrafi) 30

Yenidünya 44, 158, 205, 259, 260, 264-
267, 270, 271, 274, 283, 299, 301,
304, 312, 394, 564

Yeni Zelanda 342, 502

Yezdi, Celaleddin Münecim 241

yıllıklar 50-53, 73, 81, 118, 122, 141,
143, 145, 174, 239, 285, 288, 311

Yongle 236, 356

Yuan Hanedanı 151, 182, 186, 235

Yuan Haowen 188

Yuan Shu 184

Yukiçi, Fukuzawa 464, 469

Yunanistan 62, 68, 69, 82, 83, 92, 118,
334, 366, 413, 552, 574

Zárate, Agustín de 269, 296

Zerffi, George Gustavus 462, 576

Zhang Xuan 238

Zhang Xuecheng 308, 350, 357, 568

Zhao Yi 309, 355

Zheng Qiao 185

Zhou Hanedanı 83, 88, 92, 472, 512

Zhu Xi 184, 186, 235, 238, 350, 357, 359,
360, 456

Zhu Yunming 238

Zinn, Howard 516

Zorita, Alfonso de 280

Zou Yan 87, 88

Zuozhuan 13, 48, 82, 84-86, 90, 132

Daniel Woolf

TARİHİN KÜRESEL TARİHİ

"İlk çağlardan bugüne uzanan tarihsel yazımın tarihi üzerine kapsamlı bir cilt ve gücünü engin kültürler arası yaklaşımından alıyor. Okunmayı hak eden bu kitabın, karşılaştırmalı düşünce tarihi ile tarih yazımı dersleri ve seminerlerinde okutulmasını şiddetle tavsiye ederim."

George G. Iggers, Buffalo Üniversitesi, New York Eyalet Üniversitesi

"Woolf'un kitabı tarihin tarihinin gerçek bir küresel çalışmasını sunuyor; geçmişe çoklu yollar üzerine vurgu yaparken Avrupamerkezcilik ile bugüncülüğün çifte tehlikesinden kaçınmak için ciddi bir girişimde bulunan duru ve dengeli bir sentez."

Peter Burke, Cambridge Üniversitesi

"Dünya tarihçiliğinin derya gibi, kapsamlı bir tarihi. Bu alanın önde gelen uzmanlarından olan Woolf, Avrupa ve ABD'nin yanı sıra Afrika, Yakındoğu ve Uzakdoğu'yu da dahil ederek kronoloji ve coğrafyayı kaynaştırmış ve önerdiği çözüm de gayet iyi işliyor. Küresel tarihi tek bir ciltte toplama adına cüretkâr ve etkili bir çaba."

Donald R. Kelley, Rutgers, New Jersey Eyalet Üniversitesi

- Öğrencilerin, antik Yunan ve Çin'den kolonyal Amerika ve 17. yüzyıl Japonya'sına ve bugüne kadar tarihsel pratiğin çeşitliliğini anlamasını sağlayacak bir küresel tarih çalışması.
- Konu kutuları ve zaman çizelgeleri sayesinde öğrenciler anahtar başlıkları ana hatlarıyla çıkarabilecek ve bunları genel anlatı içindeki yerlerine oturtabilecekler.
- Kapsamlı metin alıntıları ve resimler, toplumların geçmişi yorumlama ve yansıtma biçimlerindeki farklılıkları göstererek tarihsel teori ile pratiği birbirine bağlamaktadır.
- Kitap boyunca yinelenen temaların gelişimi, tarihin tarihinin tutarlı bir anlatımını oluşturmak için öğrencilere, belli başlı tarihçiler ve metinlerin ötesine geçmeleri için yol göstermektedir.

ALFA

Ticarethane Sokak, No: 15, 34110
Cağaloğlu, Fatih - İstanbul
T. 0212 513 3420 (pbx)
F. 0212 519 3300
www.alfakitap.com

49.00

ALFA TARİH

ISBN 978-605-106-880-0

9 786051 068800